

आद्य शंकराचार्य

ADI SANKARACHARYA

SRI ADHI SANKARA BAGAVATPADHACHARYA

శ్రీః

బ్రహ్మసూత్రశాజ్కరభాష్యమ్

బాలానన్దినాథాచార్యునా ఆంధ్రభాషావ్యాఖ్యాయా

సమశ్చేతమ్

ద్వితీయభాగః

వ్యాఖ్యానా రచయితా

మహామహాపాథ్యాయః

అచార్యః డా. పుల్లెల శ్రీరామచంద్రః

ఆర్షవిజ్ఞాన ట్రస్ట్

జూబిలీహిల్స్, హైదరాబాదు

2000

బ్రహ్మసూత్రభాష్యద్వితీయభాగస్థానికరణసూచి

	పేజీ		
61 వియరధికరణమ్	775- A	85 ఇన్ద్రియాధికరణమ్	939
62 మాతరిక్వాధికరణమ్	802	86 సంజ్ఞామూర్తికృష్టధికరణమ్	944
63 అసంభవాధికరణమ్	804	త్వతీయాధ్యాయే ప్రథమః పాదః	
64 తేజోధికరణమ్	806	87 తదన్తరపతిపత్వధికరణమ్	953
65 అబధికరణమ్	811	88 కృతాత్యయాధికరణమ్	974
66 పృథివ్యధికారాధికరణమ్	812	89 అనిష్టాధికార్యధికరణమ్	990
67 తదలిద్యాసాధికరణమ్	815	90 సౌభావ్యాపత్వధికరణమ్	1000
68 విపర్యయాధికరణమ్	817	91 నాతిచిరాధికరణమ్	1002
69 అన్తరావిజ్ఞానాధికరణమ్	819	92 అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్	1004
70 చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్	822	త్వతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః	
71 ఆత్మాధికరణమ్	824	93 సంధ్యాధికరణమ్	1011
72 జ్ఞాధికరణమ్	830	94 తదభావాధికరణమ్	1027
73 ఉక్త్యాన్తిగత్యధికరణమ్	833	95 కర్మాసాన్మతిశబ్దవిధ్యధికరణమ్	1037
74 కర్తృధికరణమ్	858	96 ముగ్ధేర్థసంపత్వధికరణమ్	1042
75 తక్షాధికరణమ్	865	97 ఉభయలిజ్ఞాధికరణమ్	1047
76 పరాయత్నాధికరణమ్	875	98 ప్రకృతైతావత్వాధికరణమ్	1074
77 అంశాధికరణమ్	881	99 పరాధికరణమ్	1090
ద్వితీయాధ్యాయే తమర్థః పాదః		100 ఫలాధికరణమ్	1102
78 ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్	903	త్వతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః	
79 సప్తగత్యధికరణమ్	912	101 సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్	1108
80 ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్	921	102 ఉపసంహారాధికరణమ్	1122
81 ప్రాణత్రైవ్యధికరణమ్	922	103 అన్యథాత్వాధికరణమ్	1124
82 వాయుక్రియాధికరణమ్	924	104 వ్యాప్త్యధికరణమ్	1132
83 త్రైవ్యాణుత్వాధికరణమ్	933	105 సర్వాభేదాధికరణమ్	1138
84 జ్యోతిరాద్యధికరణమ్	934	106 అనన్తాద్యధికరణమ్	1142
		107 ఆధ్యానాధికరణమ్	1146
		108 ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్	1149

109	కార్యాభ్యాసాధికరణమ్	1167	తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః	
110	సమానాధికరణమ్	1167	137	పురుషార్థాధికరణమ్ 1301
111	సంబన్ధాధికరణమ్	1170	138	పరామర్శాధికరణమ్ 1319
112	సంభృత్యాధికరణమ్	1175	139	స్తుతిమాత్రాధికరణమ్ 1333
113	పురుషవిద్యాధికరణమ్	1178	140	పారిష్ఠానాధికరణమ్ 1336
114	వేదాధ్యధికరణమ్	1182	141	అగ్నిస్తనాధికరణమ్ 1338
115	హాన్యధికరణమ్	1190	142	సర్వాపేక్షాధికరణమ్ 1339
116	సాంపరాయాధికరణమ్	1201	143	సర్వాన్మానుమత్యాధికరణమ్ 1345
117	గతేర్థవత్పాధికరణమ్	1204	144	అశ్రమకర్మాధికరణమ్ 1351
118	అనియమాధికరణమ్	1207	145	విదురాధికరణమ్ 1357
119	యావదధికారాధికరణమ్	1211	146	తద్భూతాధికరణమ్ 1361
120	అక్షరాధ్యధికరణమ్	1218	147	అధికారికాధికరణమ్ 1363
121	ఇయదధికరణమ్	1221	148	బహిరధికరణమ్ 1367
122	అన్తరాభూతాధికరణమ్	1224	149	స్వామ్యధికరణమ్ 1368
123	వ్యతిహారాధికరణమ్	1228	150	సహకార్యన్తరవిధ్యాధికరణమ్ 1371
124	సత్త్వాధ్యధికరణమ్	1230	151	అనావిష్కారాధికరణమ్ 1377
125	కామాధ్యధికారాధికరణమ్	1235	152	చహికాధికరణమ్ 1380
126	అదరాధికరణమ్	1238	153	ముక్తిపలాధికరణమ్ 1383
127	తస్మిన్దారణాధికరణమ్	1244	చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమః పాదః	
128	ప్రదానాధికరణమ్	1250	154	అవృత్త్యాధికరణమ్ 1386
129	లిఖ్యభూయస్త్వాధికరణమ్	1256	155	అత్మత్వపాసనాధికరణమ్ 1399
130	చకాత్పాధికరణమ్	1272	156	ప్రతీకాధికరణమ్ 1406
131	అజ్ఞానబద్ధాధికరణమ్	1278	157	బ్రహ్మదృష్ట్యాధికరణమ్ 1408
132	భూమజ్ఞాయస్త్వాధికరణమ్	1283	158	అదిత్యాదిమత్యాధికరణమ్ 1413
133	శబ్దాచిచ్ఛేదాధికరణమ్	1287	159	అసీనాధికరణమ్ 1421
134	వికల్పాధికరణమ్	1292	160	ఏకాగ్రతాధికరణమ్ 1423
135	కామ్యాధికరణమ్	1294	161	అప్రాయణాధికరణమ్ 1425
136	యదాశ్రయభావాధికరణమ్	1295	162	తదధిగమాధికరణమ్ 1428

163 ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్	1433	చతుర్థాధ్యాయే తృతీయఃపాదః	
164 అనారబ్ధాధికరణమ్	1435	179 అర్చిరాద్యధికరణమ్	1482
165 అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్	1438	180 వాయుధికరణమ్	1486
166 విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్	1440	181 తదిదధికరణమ్	1489
167 ఇతరక్షపణాధికరణమ్	1445	182 ఆతివాహికాధికరణమ్	1490
చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయఃపాదః		183 కార్యాధికరణమ్	1496
168 వాగధికరణమ్	1446	184 అప్రతీకాలమృనాధికరణమ్	1518
169 మనోధికరణమ్	1451	చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థఃపాదః	
170 అధ్యక్షాధికరణమ్	1453	185 సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్	1521
171 అస్పృశ్యుపక్రమాధికరణమ్	1458	186 అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణమ్	1525
172 సంసారవ్యవదేశాధికరణమ్	1461	187 బ్రాహ్మధికరణమ్	1527
173 ప్రతిషేధాధికరణమ్	1464	188 సంకల్పాధికరణమ్	1531
174 వాగాదిలయాధికరణమ్	1471	189 అభావాధికరణమ్	1533
175 అవిభాగాధికరణమ్	1472	190 ప్రదీపాధికరణమ్	1536
176 తదోకోధికరణమ్	1473	191 జగద్వ్యాపారాధికరణమ్	1540
177 రశ్మిధికరణమ్	1476		
178 దక్షిణాయనాధికరణమ్	1479		

శ్రీ :

అనుబంధం-1

బ్రహ్మసూత్రాల అకారాదివర్ణక్రమసూచి

సీ	అ.పా.సూ.	166	అత ఏవ ప్రాణః.	1.1.23
881 'అంశో నానావ్యవదేశాదన్యథాచాపి		1038	అతః ప్రబోధోఽస్మాత్.	3.2.8
దాశకీతవాదిత్యమధీయత ఏకే.	2.3.43	1479	అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే.	4.2.20
929 అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి		1360	అతస్త్వితరజ్జ్వయోలిజ్జాచ్చ.	3.4.39
దర్శయతి.	2.4.11	1260	అతిదేశాచ్చ.	3.3.46
1218 అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్య		1086	అతోఽనన్తేన తథా హి రిజ్జమ్.	3.2.26
తద్భావాభ్యామోపపదపత్తదుక్తమ్.	3.3.33	1439	అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః.	4.1.17
311 అక్షరమమృరాస్తధృతేః.	1.3.10	224	అత్తా చరాచరగ్రహణాత్.	1.2.9
1438 అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ		17	అథాత్ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా.	1.1.1
తద్ధర్మనాత్.	4.1.16	256	అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మక్షేః.	1.2.21
962 అగ్న్యాదిగతిక్రమతేరితిచేన్న భాక్తత్వాత్.	3.1.4	898	అదృష్టానియామాత్.	2.3.51
1278 అజ్ఞావబధ్ధాస్తు న శాఖాసు హి		590	అధికం తు భేదనిర్దేశాత్.	2.1.22
ప్రతిపేదమ్.	3.3.55	1308	అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణ స్వైవం	
639 అశ్లేశ్యానుపపత్తేశ్చ.	2.2.8		తద్ధర్మనాత్.	3.4.8
1295 అశ్లేషు యథాశ్రయభావః.	3.3.61	765	అధిష్టానానుపపత్తేశ్చ.	2.2.39
1422 అచలత్వం చాపేక్ష్య.	4.1.9	1314	అధ్యయనమాత్రవతః.	3.4.12
921 అణవశ్చ.	2.4.7	1356	అనభిభవం చ దర్శయతి.	3.4.35
933 అణుశ్చ.	2.4.13	245	అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః.	1.2.17
379 అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్.	1.3.29	1435	అనారభ్యకార్యే ఏవ తు పూర్వ	
1450 అత ఏవ చ సర్వాణ్యను.	4.2.2		తదవధేః.	4.1.15
1338 అత ఏవ చాగ్నిస్థనాద్యనపేక్షా.	3.4.25	1376	అనావిష్కృత్యన్తన్యయాత్.	3.4.50
1532 అత ఏవ చానన్యాధిపతిః.	4.4.9	1545	అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్.	4.4.22
1057 అత ఏవ చోపమా సూద్యకాదిపత్.	3.2.18	1207	అనియమః సర్వాసామవిరోధః	
278 అత ఏవ న దేవతా భూతం చ.	1.2.27		శబ్దానుమానాభ్యామ్.	3.3.31

1. పెద్దఅక్షరాలలో ఉన్నవి అధికరణప్రారంభసూత్రాలు

990	అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్.	3.1.12
346	అనుకృతేస్తస్య చ.	1.3.22
890	అనుజ్ఞాపరిహారో.	
	దేహసంబన్ధాన్వితీరాదివత్.	2.3.48
215	అనువపత్తేస్తు న శారీరః.	1.2.3
1265	అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపుంధక్త్యవర్జస్థశ్చ తదుక్తమ్.	3.3.50
1324	అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః.	3.4.19
282	అనుస్మతేర్పాదరిః.	1.2.30
716	అనుస్మతేశ్చ.	2.2.25
1100	అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః.	3.2.37
237	అంతర ఉపపత్తేః.	1.2.13
1357	అంతరా దాపి తు తద్ధృష్టేః.	3.4.36
1224	అంతరా భూతగ్రామవత్ప్రాత్యనః.	3.3.35
819	అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిజ్ఞాదితి చేన్నావిశేషాత్.	2.3.15
246	అంతర్యామ్యుపదైవాదిమ తథ్యస్యపదేశాత్.	1.2.18
767	అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా.	2.2.41
154	అంతస్తద్ధర్మపదేశాత్.	1.1.20
758	అన్యావస్థితేశ్చేదయనిత్యత్వాదవిశేషః.	2.2.36
633	అన్యత్రాభావాచ్చ న త్యజాదివత్.	2.2.5
1124	అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్.	3.3.6
640	అన్యథానుమితో చ జ్ఞశక్తివియోగాత్.	2.2.9
1226	అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నపదేశాంతరవత్.	3.3.36
314	అన్యథావన్యావృత్తేశ్చ.	1.3.12
1004	అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వపదభిలాషాత్.	3.1.24

484	అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే.	1.4.18
344	అన్యార్థశ్చ వరామర్యః.	1.3.20
1153	అన్వయాదితి చేత్స్వాదవధారణాత్.	3.3.17
679	అపరిగ్రహాచ్చాత్మవ్రమనపేక్షా.	2.2.17
992	అపి చ నష్ట.	3.1.15
351	అపి చ స్మర్యతే.	1.3.23
884	అపి చ స్మర్యతే.	2.3.45
1349	అపి చ స్మర్యతే.	3.4.30
1358	అపి చ స్మర్యతే.	3.4.37
1051	అపి చైవమేకే.	3.2.13
1083	అపి చ సంభాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్.	3.2.24
538	అపీతో తద్వత్ప్రసంగాదసమన్వితమ.	2.1.8
1518	అప్రతీకాలమ్నాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాఽదోషాత్తత్త్వశ్చ.	4.3.15
1349	అబాధాచ్చ.	3.4.29
1533	అభావం బాదరిరాపా హ్యేవమ్.	4.4.10
506	అభిద్యోపదేశాచ్చ.	1.4.24
529	అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్.	2.1.5
281	అభివ్యక్తేరిత్యాశ్చరథ్యః.	1.2.29
899	అభినంద్యాప్యపి చైవమ్.	2.3.52
635	అధ్యుపగమేవ్యర్థాభావాత్.	2.2.6
1058	అమ్యుపదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్.	3.2.19
1052	అయాపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్.	3.2.14
1482	అర్పిరాదినా తత్ప్రథితేః.	4.3.1
219	అర్థకొకస్వాత్తద్యవదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిరాయత్వాదేనం వ్యోమవచ్చ.	1.2.7
345	అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్.	1.3.21

839 అవస్థినివైశ్వాదితి చేన్నాభ్యుప గమాద్భుది హి.	2.3.24
493 అవస్థితేరితి కాశకృత్నుః.	1.4.22
1525 అవిభాగేన దృష్టత్వాత్.	4.4.4
1472 అవిభాగే వచనాత్.	4.2.16
839 అవిరోధశ్చన్దనవత్.	2.3.23
1007 అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్.	3.1.25
592 అశ్వాదివచ్చ తదనువపత్తిః.	2.1.23
956 అశ్రుతశ్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః	3.1.6
708 అసతి ప్రతిజ్ఞాపరోధో యోగపద్యమన్యథా.	2.2.21
536 అసదితి చేన్న ప్రతిషేదమాత్రత్వాత్.	2.1.7
573 అనర్హ్యవదేశాన్వేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్.	2.1.17
894 అసంకతేశ్చాన్యతికరః.	2.3.49
804 అసంభవస్తు సతోఽనుపత్తేః.	2.3.9
1312 అసార్యక్రికీ.	3.4.10
777 అస్తి తు.	2.3.2
143 అస్మిన్మన్య చ తద్యోగం శాస్తి.	1.1.19
1464 అస్యైవచోపపత్తేరేష తుష్కా.	4.2.11

■

161 అకాశస్తర్లిజ్ఞాత్.	1.1.22
714 అకాశే చావిశేషాత్.	2.2.24
418 అకాశోఽభ్యాస్తరత్వాదిన్యవదేశాత్.	1.3.41
1305 అచారదర్శనాత్.	3.4.3
1490 అతివాహకస్తర్లిజ్ఞాత్.	4.3.4
507 అత్యక్ష్మతేః పరిణామాత్.	1.4.26
1149 అత్యగృహీతిరితరపదుత్తరాత్.	3.3.16
603 అత్యని చైవం విచిత్రాశ్చ హి.	2.1.28

1148 అత్యశబ్దాచ్చ.	3.3.15
1524 అత్మావ్రకరణాత్.	4.4.3
1399 అత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ.	4.1.3
1238 అదరాదలోపః.	3.3.40
1413 అదిత్యాదిమతయశ్చాక్షుఃపపత్తేః.	4.1.6
1146 అధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్.	3.3.14
131 అనన్యమయోఽభ్యాసాత్.	1.1.12
1142 అనన్తాదయః ప్రధానస్య.	3.3.11
987 అనర్థకృమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్.	3.1.10
423 అనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్థర్యయతి చ.	1.4.1
811 అపః.	2.3.11
1425 అప్రాయదాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్.	4.1.12
895 అభాస ఏవ చ.	2.3.50
285 అమనన్తి చైనమస్మిన్.	1.2.32
1369 అర్హిజ్యమౌదులోమిస్తస్మి హి పరిశ్రీయతే.	3.4.45
1386 అవృత్తిరసక్యదుపదేశాత్.	4.1.1
1421 అసీనః సంభవాత్.	4.1.7
1054 అహ చ తన్మాతమ్.	3.2.16

■

332 ఇతరపరామర్శాశ్చ ఇతి చేన్నాసంభవాత్.	1.3.18
588 ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః.	2.1.21
1433 ఇతరస్యాప్యేవమనన్తేషు పాతే తు.	4.1.14
697 ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితిచేన్నౌత్పత్తి మాత్రనిమిత్తత్వాత్.	2.2.19
1144 ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్.	3.3.13
520 ఇతరేషాం చానువలభ్యే.	2.1.2
1221 ఇయదామననాత్.	3.3.34

315 ఈక్షతికర్మవ్యవదేశాత్ముః. 1.3.13

103 ఈక్షతేర్నాశ్శబ్దమ్. 1.1.5

ఉ

492 ఉత్తమిష్యత ఏవంభావాదిత్యేదులమిః. 1.4.21

833 ఉత్తాన్తిగత్యాగతినామ్. 2.3.19

333 ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. 1.3.19

705 ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. 2.2.20

769 ఉత్పత్త్యసంభవాత్. 2.2.42

725 ఉదాసీనానామపి చైవంసిద్ధిః. 2.2.27

189 ఉపదేశభేదాన్వేతి
చేన్నభయస్మిన్నవ్యవిరోధాత్. 1.1.27

1098 ఉపపత్త్య. 3.2.35

615 ఉపపద్యతే చాప్యలభ్యతే చ. 2.1.36

1205 ఉపపన్నప్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేర్లోకవత్. 3.3.30

1364 ఉపపూర్వమపిత్వకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. 3.4.42

1318 ఉపమర్శం చ. 3.4.16

861 ఉపలబ్ధివదనియమః. 2.3.37

593 ఉపసంహారదర్శనాన్వేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. 2.1.24

1122 ఉపసంహారోఽర్థభేదాద్విధివిశేషవత్పమానేచ. 3.3.5

1240 ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. 3.3.41

859 ఉపాదానాత్. 2.3.35

676 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.16

713 ఉభయథా చ దోషాత్. 2.2.23

663 ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః. 2.2.12

1086 ఉభయవ్యవదేశాత్ప్రహికుణ్ణలవత్. 3.2.27

1492 ఉభయవ్యామోహాత్తత్తిద్ధేః. 4.3.5

ఊ

1318 ఊర్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3.4.17

ఏ

1272 ఏక అత్మనః శరీరే భావాత్. 3.3.53

802 ఏతేన మాతరిశ్చ వ్యాఖ్యాతః. 2.3.8

521 ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 2.1.3

550 ఏతేన శిష్టాపదిగ్రహ అపి వ్యాఖ్యాతాః. 2.1.12

509 ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. 1.4.28

754 ఏవం చాత్మా కార్మస్యమ్. 2.2.34

1383 ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతే
స్తదవస్థావధృతేః. 3.4.52

1530 ఏవమప్యపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం
బాదరాయణః. 4.4.7

ఐ

1380 ఐహికమస్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తర్హర్థనాత్. 3.4.51

ఋ

409 కమ్యనాత్. 1.3.39

766 కరణవచ్చేన్న భౌగాదిభ్యః. 2.2.40

858 కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2.3.33

216 కర్మకర్తవ్యవదేశాచ్చ. 1.2.4

454 కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్యాదివదవిరోధః. 1.4.10

1317 కామకారణ చైకే. 3.4.15

142 కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. 1.1.18

1235 కామాదితరత్ర తత్ర వాయుతనాదిభ్యః. 3.3.39

1294 కామ్యాసు యథాకామం సముచ్చయేవన్నవా
పూర్వహేత్యభావాత్. 3.3.60

467 కారణత్వేన వాకాదిమ యథావ్యపదిచ్ఛేత్తే. 1.4.14

1496 కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. 4.3.7

1160 కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. 3.3.18

1499 కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహతః
పరమవిధానాత్. 4.3.10

- 878 కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు
విహితప్రతిషిద్ధావైయధ్యాదిభ్యః. 2.3.42
- 974 కృతాత్మయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్పృతిభ్యాం
యథేతమవేవం చ. 3.1.8
- 597 కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోటా వా. 2.1.26
- 1375 కృత్స్నభావాత్తు గృహీణోపసంహారః. 3.4.48
- 743 క్షణికత్వాచ్చ. 2.2.31
- 404 క్షత్రియత్వగతేఽప్రేతరత్ర చైతత్రరథేన
లిజ్గాత్. 1.3.35

గ

- 328 గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఖ్యం చ. 1.3.15
- 125 గతిసామాన్యాత్. 1.1.10
- 1204 గతేరర్థవత్త్వముఖయథాన్యథా హి విరోధః. 3.3.29
- 1297 గుణసాధారణ్యక్రతుశ్చ. 3.3.64
- 841 గుణాద్యా లోకవత్. 2.3.25
- 227 గుహంప్రవిష్టావాత్సానో హి తద్ధర్మనాత్. 1.2.11
- 113 గౌణశ్రేణ్నాత్మశబ్దాత్. 1.1.6
- 779 గౌణ్యసంభవాత్. 2.3.3
- 907 గౌణ్యసంభవాత్. 24.2

చ

- 927 చక్షురాదినత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2.4.10
- 450 చమనవదవిశేషాత్. 1.4.8
- 986 చరణాదితి చేన్నపలక్షణార్థేతి శార్వాణిని. 3.1.9
- 822 చరాచరవ్యపాత్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యవదేశో
భాక్తప్రద్యాన భావిత్వాత్. 2.3.16
- 1528 చితితన్మాతేణ తదాత్మకత్వాదిత్యదులోమి. 4.4.6

ఛ

- 1203 ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్. 3.3.28
- 183 ఛన్దధిదానాన్నేతి చేన్న తథా చేత్కర్మణనిగదా
త్తథా హి దర్శనమ్. 1.1.25

జ

- 477 జగద్యాచిత్వాత్. 1.4.16
- 1540 జగద్యాపారవర్థం ప్రకరణాదసంసహితత్వాచ్చ. 4.4.17
- 35 జన్మాద్యస్య యతః. 1.1.2
- 482 జీవముఖ్యప్రాణలిజ్గాన్నేతి
చేత్తద్వ్యాభ్యాతమ్. 1.4.17
- 199 జీవముఖ్యప్రాణలిజ్గాన్నేతి చేన్నపాసాత్రై
విద్యాదాశితత్వాదిహ తద్యోగాత్. 1.1.31
- 438 జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. 1.4.4
- 830 జ్ఞేఽత ఏవ. 2.3.18
- 934 జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామనవాత్. 2.4.14
- 452 జ్యోతిరుప్రకమా తు తథాహ్యదీయత ఏకే. 1.4.9
- 414 జ్యోతిర్ధర్మనాత్. 1.3.40
- 172 జ్యోతిశ్చరణాదిధానాత్. 1.1.24
- 390 జ్యోతిషి భావాచ్చ. 1.3.12
- 456 జ్యోతిషైకేషామసత్యస్తే. 1.4.13

త

- 939 తజ్జన్మయాజి తద్వ్యవదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. 2.4.17
- 1306 తచ్చుతే. 3.4.4
- 1489 తడిత్ఽధివరుణః సంబన్ధాత్. 4.3.3
- 53 తత్తు వమన్యయాత్. 1.1.4
- 910 తత్సూర్యకత్వాద్వాచః. 2.4.4
- 909 తత్రాక్రతుశ్చ. 2.4.3
- 993 తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. 3.1.16
- 844 తథా చ దర్శయతి. 2.3.27
- 1337 తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్. 3.4.24
- 1099 తథాన్యప్రతిషేధాత్. 3.2.36
- 903 తథా ప్రాణాః. 2.4.1

1428 తదధిగమ ఉత్తరపూర్వామయోర్జేషవినాశో తద్యవదేశాత్. 4.1.13	1471 తావి పరే తథా హ్యహ. 4.2.15
433 తదధీనత్వాదర్థవత్. 1.4.3	1311 తుల్యం తు దర్శనమ్. 3.4.9
554 తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. 2.1.14	999 తృతీయశబ్దావరోధః సోకజన్య. 3.1.21
953 తదస్తరప్రతిపత్తై రంపాతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. 3.1.1	806 తేజోఽతస్తథా హ్యహ. 2.3.10
407 తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. 1.3.37	441 క్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. 1.4.6
1027 తదభావో వాడీమ తద్రుకేరాత్మని చ. 3.2.7	959 త్రాతృకత్వాత్తు భూయస్త్యైత్. 3.1.2
815 తదధిద్యానాదేవ తు తల్లిజ్ఞాతనః. 2.3.13	
1083 తదన్యక్షమాహ హి. 3.2.23	998 దర్శనాచ్చ. 3.1.20
1461 తదాసీతేః సంసారవ్యవదేశాత్. 4.2.8	1060 దర్శనాచ్చ. 3.2.21
356 తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్. 1.3.26	1249 దర్శనాచ్చ. 3.3.48
1473 తదోక్తగ్రంథ్యలనం తత్రకాశితద్వారే విద్యాసామర్థ్యా త్తచ్చేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హర్షానుగృహీతః శతాధికయా. 4.2.17	1300 దర్శనాచ్చ. 3.3.66
తద్గుణసారత్వాత్తు తద్యవదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2.3.29	1501 దర్శనాచ్చ. 4.3.13
137 తద్దేతువ్యవదేశాచ్చ. 1.1.14	1544 దర్శయత్యైవం ప్రత్యక్షానుమానే. 4.4.20
1361 తద్భూతస్య తు నాకద్భావో జైమినేరపి వియమాతద్రూపాభావేభ్యః. 3.4.40	1120 దర్శయతి చ. 3.3.4
1307 తద్వత్ విధానాత్. 3.4.6	1173 దర్శయతి చ. 3.3.22
1244 తస్మిన్ధారణానియమస్తద్భృష్టేః పుధర్మప్రతిబంధః ఫలమ్. 3.3.42	1055 దర్శయతి చాదో అపి స్మర్యతే. 3.2.17
116 తస్మిన్మన్య మోక్షోపదేశాత్. 1.1.7	320 దహర ఉత్తరేభ్యః. 1.3.14
1451 తన్యనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. 4.2.3	దృశ్యతే తు. 2.1.6
1536 తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. 4.4.13	595 దేవాదివదపి లోకే. 2.1.25
545 తర్కాప్రతిష్ఠానాదన్యథానువేయమితి చేదేవమన్యవిమోక్షప్రపంగః. 2.1.11	1024 దేహయోగాద్యా సోఽపి. 3.2.6
938 తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2.4.16	286 ద్యుభ్యాద్యాయతనం స్యశబ్దాత్. 1.3.1
	1535 ద్వంద్వశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః. 4.4.12
	1104 దర్శం జైమినీరత ఏవ. 3.2.40
	310 ధర్మోపపత్తేశ్చ. 1.3.9
	330 ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాన్మిన్నుపలభ్యే. 1.3.16
	1422 ధ్యానాచ్చ. 4.1.8

875	వరాత్తు తన్మృతే.	2.3.41	491	ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్నిజమాశ్చరథ్యః.	14.20
1022	పరాభిద్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవివర్యయో.	3.2.5	787	ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః.	2.3.6
1319	మమమ్యం జైమినిరవదనా చాపవదతి హి.	3.4.18	1089	ప్రతిషేధాచ్ఛ.	3.2.30
1270	వరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్వాత్వనుబన్ధః.	3.3.52	1464	ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్.	4.2.12
1336	సాంప్లనార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్.	3.4.23	710	ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధా ప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్.	2.2.22
857	పుంస్వాదివత్తస్య సతోభివ్యక్త్యయోగాత్.	2.3.31	1542	ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారి కమణ్ణులస్థాక్షే.	4.4.18
1178	పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామసామ్నాత్.	3.3.24	963	ప్రథమేఒశ్రవణాదితిచేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తే.	3.1.5
1301	పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః.	3.4.1	1250	ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్.	3.3.43
637	పురుషాశ్మవదితి చేత్రదాపి.	2.2.7	1536	ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి.	4.4.15
1106	పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్.	3.2.41	899	ప్రదేశాదితిచేన్నాన్తర్భావాత్.	2.3.43
1088	పూర్వవద్వా.	3.2.29	627	ప్రవృత్తేశ్చ.	2.2.2
1258	పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియామానసవత్.	3.3.45	331	ప్రసిద్ధేశ్చ.	1.3.17
844	వృథగుపదేశాత్.	2.3.18	961	ప్రాణగతేశ్చ.	3.1.3
812	వృథివ్యధికారయావశ్యాన్తరేభ్యః.	2.3.12	294	ప్రాణభృచ్ఛ.	1.3.4
226	ప్రకరణాచ్ఛ.	1.2.10	937	ప్రాణవతా శబ్దాత్.	2.4.15
296	ప్రకరణాత్.	1.3.6	191	ప్రాణస్తథానుగమాత్.	1.1.18
1053	ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్.	3.2.15	463	ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్.	1.4.12
1085	ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్.	3.2.25	1143	ప్రియశిరస్వాద్యప్రాప్తిరుపచ యాపచయో హి భేదే.	3.3.12
885	ప్రకాశాదివన్త్రైవం పరః.	2.3.46		ఫ	
1087	ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్.	3.2.28	1102	ఫలమత ఉపపత్తే.	3.2.38
501	ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞదృష్టాన్తానువరోధాత్.	1.4.23		బ	
1074	ప్రకృతైకావత్త్వం హి ప్రతిషేధాది తతో బ్రవీతి చ భూయః.	3.2.22	1367	బహిస్తాభయధాపి స్ఫుటేరాచారాచ్ఛ.	3.4.43
			1095	బుద్ధ్యర్థః పాదవత్.	3.2.33
			1408	బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్తృత్.	4.1.5
			1527	బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః.	4.4.5

భ			
970	భాక్తంవాటాత్మవిత్వాత్తథా హి దర్శయతి 3 17	138	మాస్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 1 1 15
1534	భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. 4.4.11	1015	మాయామాతల తు కార్త్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. 3 2.3
392	భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. 1.3.33	1523	ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. 4 4.2
1335	భావశబ్దాచ్చ. 3.4 22	292	ముక్తవస్పృహవ్యవదేశాత్. 1.3.2
570	భావే చోపలభ్యే. 2 1 15	1042	ముగ్ధేఽర్థసంపత్తిః పరిశేషాత్. 3.2.10
1536	భావే జాగ్రద్వత్. 4.4.14	1376	మౌనవదితరేషామప్యవదేశాత్. 3.4.49
1111	భూతారిపాదవ్యవదేశోపపత్త్యైమ్. 1.1.26	య	
1455	భూతేమ తచ్చుతే. 4 2.5	1423	యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. 4 1.11
300	భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. 1.3.8	865	యథా చ తక్షణభా. 2.3 40
1283	భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్యం తథా హి దర్శయతి. 3.3.57	587	యథా చ ప్రాణాది. 2.1.20
139	భేదవ్యవదేశాచ్చ. 1.1.17	1440	యదేవ విద్యయేతి హి. 4.1.18
160	భేదవ్యవదేశాచ్చాన్యః. 1.1.21	1211	యావదధికారమవస్థితరాధికారికాదామ్ 3.3 32
295	భేదవ్యవదేశాత్. 1.3.5	851	యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్భూతాత్. 2.3.30
941	భేదప్రత్యే. 2.4.18	793	యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2.3.7
1114	భేదాన్వేతి చేన్వైకస్యామపి. 3.3.2	575	యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ 2.1.18
552	భోక్తావత్తేభ్యరవిభాగశ్చేత్వాల్లోకవత్. 2.1.13	1480	యోగినః ప్రతిచ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే 4 2 21
1544	భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. 4.4 21	508	యోనిశ్చ హి గీయతే. 1.4.27
1445	భోగిన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. 4.1.19	1010	యోనేః శరీరమ్. 3.1.27
మ		ః	
388	మధ్యాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. 1.3.31	620	రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్. 2.2.1
1184	మద్రవర్ణాచ్చ. 2.3.44	1476	రక్తమసారీ. 4.2.18
1281	మద్రాదివద్యావిరోధః. 3.3 56	673	రూపాదిమత్వాచ్చవివర్యయో దర్శనాత్. 2 2 15
649	మహద్ధీర్ఘవద్యాప్రాప్త్యపరిమిద్ధలాభ్యామ్. 2.2.17	264	రూపాపన్యాసాచ్చ. 1.2.23
449	మహద్వచ్చ. 1.4.7	1009	రేతఃసిగ్గోఽథ. 3.1.26
950	మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితర యోశ్చ. 2.4.21	ల	
		1256	లిక్ష్ణభూయస్త్యాద్ధి లలియస్తదపి. 3.3.44
		1390	లింగాచ్చ 4.1.2
		610	లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. 2.1.33

439	వదంతి చేన్చ ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్.	1.4.5	1182	వేదాద్యర్థభేదాత్.	3.3.25
486	వాక్యాన్యయాత్.	1.4.19	1495	వైద్యుతేనైవతతస్తయ్యుతేః.	4.3.6
1446	వాఙ్మనసి దర్శనాచ్యుత్తాచ్యు.	4.2.1	740	వైధర్మాచ్యునస్వప్నాదివత్.	2.2.29
1486	వాయుమబ్జదవిశేషవిశేషాభ్యామ్.	4.3.2	942	వైలక్షణ్యాచ్యు.	2.4.19
607	వికరణత్వాన్నేతి చేత్తరుక్తమ్.	2.1.31	951	వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః.	2.4.22
1292	వికల్పవిశిష్టఫలత్వాత్.	3.3.59	268	వైశ్యానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్.	1.2.24
135	వికారశబ్దాన్నేతి చేన్చ ప్రాచుర్యాత్.	1.1.13	611	వైషమ్యనైర్మల్యే న సాపేక్షత్యాత్తదాపి దర్శయతి.	2.1.34
1543	వికారావర్తి చ తదా హి స్థితిమాహ.	4.4.19	1275	వ్యతిరేకస్త ద్భావభావిత్వాన్నతా పరిధివత్.	3.3.54
772	విజ్ఞానాదిభావే నా తదప్రతిషేధః.	2.2.44	632	వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్.	2.2.4
994	విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్.	3.1.17	842	వ్యతిరేకో గన్ధవత్.	2.3.26
1249	విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్.	3.3.47	1228	వ్యతిహరో విశంషన్తి హితరవత్.	3.3.37
1326	విధిర్వా ధారణవత్.	3.4.20	860	వ్యపదేశాచ్యు క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః.	2.3.36
817	విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపత్తేః.	2.3.14	1132	వ్యాప్తేశ్చ సమశ్చాసమ్.	3.3.9
774	విప్రతిషేధాచ్యు.	2.2.45		శ	
641	విప్రతిషేధాచ్యాసమశ్చాసమ్.	2.2.10	858	శక్తివిపర్యయాత్.	2.3.38
1313	విభాగః శతవత్.	3.4.11	362	శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్రత్యక్తానుమానాభ్యామ్.	1.3.28
358	విరోధః కర్మణి చేన్నానేకప్రతిపత్త్యర్థనాత్.	1.3.27	217	శబ్దవిశేషాత్.	1.2.5
213	వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ.	1.2.2	1350	శబ్దశ్చాతోఽకామకారే.	3.4.31
1520	విశేషం చ దర్శయతి.	4.3.16	781	శబ్దాచ్యు.	2.3.4
263	విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరో.	1.2.22	274	శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్యు నేతి చేన్చ తథాద్యష్టుప్తపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే.	1.2.26
232	విశేషణాచ్యు.	1.2.12	352	శబ్దాదేవప్రమితః.	1.3.24
1358	విశేషానుగ్రహశ్చ.	3.4.38	1342	శమదమాద్యుపేతః స్యాత్తదాపి తు తద్విధేస్తదథితయా తేష్టామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్.	3.4.27
1497	విశేషితత్వాచ్యు.	4.3.8			
859	విహరోపదేశాత్.	2.3.34			
1351	విహితత్వాచ్యాశ్రమకర్మాపి.	3.4.32			
1058	వృద్ధిప్రాసభాక్యమన్తర్థావాదులయసామశ్చాస్యా దేవమ్.	3.2.20			

253	శారంగభూషణమేమి హి భేదనైనమధీయతే.	1.2.20
198	శాస్త్రద్వైత్యాతూపదేశో వామదేవవత్.	1.1.30
46	శాస్త్రయోనిత్వాత్.	1.1.3
1296	శిష్టేశ్చ.	3.3.62
400	శుగంధకదానదరశ్రవణాకదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి.	1.3.34
1303	శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వతి జైమినిః.	3.4.2
408	శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిపేదాత్ స్మృతేశ్చ.	1.3.38
126	శ్రుతత్వాచ్చ.	1.1.11
1105	శ్రుతత్వాచ్చ.	3.2.39
1370	శ్రుతేశ్చ.	3.4.46
599	శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్.	2.1.27
244	శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ.	1.2.16
1262	శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః.	3.3.49
922	శ్రేష్ఠేశ్చ.	2.4.8
	స	
1531	సంకల్పాదేవ తు తస్మృతేః.	4.4.8
1131	సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి.	3.3.8
944	సంజ్ఞామూర్తికృత్రిన్తు త్రిపుక్కుర్యత ఉపదేశాత్.	2.4.20
1011	సంద్యే సృష్టిరాహ హి.	3.2.1
283	సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి.	1.2.31
1521	సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్.	4.4.1
1170	సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి.	3.3.20
764	సంబన్ధానుపపత్తే శ్చ.	2.2.38
1175	సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి వాతః.	3.3.23
221	సంభాగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశిష్ట్యాత్.	1.2.8

991	సంయుమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహవరోహా తద్గతిదర్శనాత్.	3.1.13
406	సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాషాచ్చ.	1.3.36
1037	ప ఏవ తు కర్మానుష్ఠుతిశబ్దవిధిభ్యః.	3.2.9
572	సత్త్వాద్భావరస్య.	2.1.16
912	సప్తగత్యేర్విశేషితత్వాచ్చ.	2.4.5
1306	సమన్వారమృణాత్.	3.4.5
669	సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః.	2.2.13
473	సమాకర్షాత్.	1.4.15
864	సమాధ్యభావాచ్చ.	2.3.39
1166	సమాన ఏవం చాభేదాత్.	3.3.19
380	సమానవామరూపత్వాద్భావ్యత్వావస్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ.	1.3.30
1458	సమానా చాస్పృక్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య.	4.2.7
1296	సమాహారాత్.	3.3.63
692	సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః.	2.2.18
208	సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్.	1.2.1
747	సర్వథానుపపత్తేశ్చ.	2.2.32
1355	సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్.	3.4.34
618	సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ.	2.1.37
1108	సర్వవేదాస్త్రసత్యయం బోధనానాద్యనిశేషాత్.	3.3.1
1344	సర్వాన్మానుపపత్తి శ్రాజాత్మయే తద్గర్భనాత్.	3.4.28
1339	సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదీశ్రుతేరత్యవత్.	3.4.26
1138	సర్వాభేదాదన్యత్రమే.	3.3.10
606	సర్వోపేక్షా చ తద్గర్భనాత్.	2.1.30
1352	సహకారిత్యేన చ	3.4.33

1371 సహకార్యవ్రతవిధి: పక్షేణ తృతీయం తద్యతో విధ్యాదివత్.	3.4.47	273 స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదీతి	12 25
508 సాక్షాచ్ఛేదభయామ్నానాత్.	1.4.25	218 స్మృతేశ్చ.	12.6
279 సాక్షాదవ్యవిరోధం జైమినిః.	1.2.28	1500 స్మృతేశ్చ.	4 3.11
313 సా చ ప్రశాసనాత్.	1.3 11	511 స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసంగాత్.	2 11
1000 సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః.	3.1.22	782 స్యాద్భైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్.	2.3 5
1093 సామాన్యాత్తు.	3 2.32	544 స్వపక్షదోషాచ్చ.	2 110
1498 సామీప్యాత్తు తద్యవదేశః.	4.3.9	604 స్వపక్షదోషాచ్చ.	2.129
1201 సాంపరాయే తర్హవానాతదా హ్యన్యే.	3.3.27	838 స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ.	2.3 22
989 సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః.	3.1.11	835 స్వాత్మనా చోత్తరయోః.	2 3 20
241 సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ.	1.2.15	1118 స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికాచ్చ శబ్దవచ్చ తస్మియమః	3 3 3
418 సుమప్యైక్యాన్వేష్యేదేన.	1.3.42	1539 స్వాప్యయసంపత్స్వరన్యతరాపేక్ష మావిష్కృతం హి.	4.4.16
432 సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్.	1.4.2	122 స్వాప్యయాత్.	1 19
1463 సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తతోపలభ్యేః.	4.2.9	1368 స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాశ్రయః.	3 4.44
1018 సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః.	3.2.4	హ	
1230 సైవ హి సత్యాదయః.	3.3.38	914 హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్.	2.4.6
1453 సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః.	4.2.4	1190 హౌ తూపాయనశేష్యాత్కృశ్యన్తస్త్వక్యపగవ పత్తదుక్తమ్.	3.3.26
1316 స్తుతయేఽనుమతిర్వా.	3.4.14	354 హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్.	1.3.25
1333 ప్రతిమాత్రముపాదానాది తేన్నాపూర్యత్వాత్	3.4.21	120 హేయత్వావచనాచ్చ.	1.18
1097 స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్.	3.2.34		
240 స్థానాదివ్యవదేశాచ్చ.	1.2.14		
296 స్థిత్యదనాభ్యాం చ.	1.3.2		
1466 స్పృహ్యే హ్యేకేషామ్.	4.2.13		
888 స్మరన్తి చ.	2.3 47		
992 స్మరన్తి చ.	3.1 14		
1423 స్మరన్తి చ	4.1.10		
1470 స్మర్యతే చ.	4.2 14		
998 స్మర్యతేఽమిద లోకే.	3 1 19		

ఆ యా అధ్యాయాలలోను పాఠాను ఉన్న సూత్రాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1. పాదం	2. పాదం	3	౦	4. పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	31	32			28	134
2.	37	45			22	157
3.	27	41			52	186
4.	19	21			22	78
						555

ఆ యా అధ్యాయాల అధికరణాల సంఖ్య

అధ్యాయం	1.పాదం	2.పాదం	3	౦	4.పాదం	అధ్యాయంలో మొత్తం
1.	11	7			8	39
2.	13	8			8	47
3.	6	8			17	67
4.	14	11			7	38
						191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను అధికరణప్రధానాలు - 191

నాలుగు అధ్యాయాలలోను ఇతర సూత్రాల సంఖ్య - 364

శ్రీ:

అథ ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

(అత్ర పాదే పఞ్చమహాభూతజీవాదిశ్రుతీనాం విరోధపరిహారః)

1. వియదధికరణమ్. సూ 1-7

సూ. న వియదశ్రుతేః. 2.3.1

వేదాన్తేషు తత్ర తత్ర భిన్నపస్థానా ఉత్పత్తిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే. కేచి
దాకాశస్యోత్పత్తిమామనన్తి, కేచిన్న్. తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనన్తి, కేచిన్న్.
ఏవం జీవస్య ప్రాణానాం చ. ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోఽపి విప్రతిషేధః శ్రుత్యంత
రేషూపలక్యతే. విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితమ్; తద్వ
త్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశజ్యేతే త్యతః సర్వవేదాన్తగత
సృష్టిశ్రుతినిర్మలత్వాయ పరః ప్రపఞ్చః అరభ్యతే. తదర్థనిర్మలత్వే చ ఫలం
యథోక్తశబ్దానివృత్తి రేవ. తత్ర ప్రథమం తావదాకాశమాశ్రిత్య చిన్త్యతే, కిమా
కాశస్యోత్పత్తిరస్తి ఉత నాస్తీతి. తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే “న వియదశ్రుతేః” ఇతి.
నఖిల్వాకాశముత్పద్యతే. కస్మాత్? అశ్రుతేః. న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణ
మస్తి. బాన్ధోగ్యే హి “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్” (ఛా.ఉ.
6-2-1) ఇతి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మప్రకృత్య “తదైక్షత తత్రేజోఽసృజత” (ఛా.ఉ.6.2-
3) ఇతి చ వఞ్చానాం మహాభూతానాం మధ్యమం తేజ అది కృత్వా త్రయాణాం
తేజోబన్ధానాముత్పత్తిః శ్రావ్యతే. శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీన్ద్రియార్థ విజ్ఞానోత్పత్తే.
న చ శ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ. తస్మాన్నాస్యోత్పత్తిరితి. 1

బాలానందిని

నేతి:- “వియత్=అకాశం, న=పుట్టదు; అశ్రుతేః=దాని పుట్టుక శ్రుతిలో
నినబడకపోవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

వేదాన్తేష్యితి :- వేదాంతాలలో అక్కడక్కడ వేరు వేరు మార్గాలలో ఉన్న ఉత్పత్తి శ్రుతులు (భూతాల సృష్టిని పుట్టుకను చెప్పే శ్రుతులు) లభిస్తున్నాయి. కొన్ని ఆకాశానికి ఉత్పత్తిని చెపుతున్నాయి. కొన్ని చెప్పడంలేదు. కొన్ని వాయువు పుట్టినట్లు చెపుతున్నాయి. కొన్ని చెప్పడం లేదు జీవుని ఉత్పత్తి విషయంలోను, ప్రాణాల ఉత్పత్తి విషయంలోను కూడ ఇలాగే ఉంది. అదే విధంగా కొన్ని శ్రుతులలో క్రమాదుల్ని (పుట్టిన భూతాల క్రమాదుల్ని పట్టి కూడ విరోధం కనిపిస్తున్నది. పరపక్షాలలో పరస్పరస్పరవిరోధం ఉండడంచేత అవి అనపేక్షితములు (ఉపేక్షింపదగినవి) అని స్థాపించబడింది. అదే విధంగా పరస్పర విరోధం ఉండడంవల్లనే స్వపక్షం కూడ అనపేక్షితమని ఆశంకింపబడ వచ్చును. అందువల్ల సమస్తవేదాంతాలలోను ఉన్న సృష్టి నిర్దుష్టంగా ఉండడంకోసం (సృష్టిక్రమాదులలో దోషం లేదని ప్రతిపాదించడం కోసం) తరవాత వచ్చు ప్రపంచం, రెండుపాదాలలో విస్తృతప్రతిపాదనం) ఆరంభించబడుచున్నది. ఆ అర్థం నిర్దుష్టం అవడానికి ఫలం పైన చెప్పిన ఆశంక నివర్తించడమే. అందులో ముందుగా ఆకాశాన్ని గూర్చి, దీనికి ఉత్పత్తి ఉందా లేదా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. ఈ విషయంలో (ఏకదేశ) ఇలా అంటున్నాడు - “న వియదశ్రుతే:”. అకాశం పుట్టదు ఎందువల్లా? అశ్రుతివల్ల. ఉత్పత్తి ప్రకరణంలో ఆకాశం పుట్టినట్లు శ్రవణం లేదు (వినబడడంలేదు) కదా? చాందోగ్యంలో “సదేవ...అద్వితీయమ్” అని సచ్చబ్జంచేత చెప్పబడే బ్రహ్మను ప్రస్తావించి అది చూచింది, అది తేజస్సును సృష్టించింది అని పంచమహాభూతాలలో మధ్యదైన తేజస్సుతో ప్రారంభించి తేజోబన్నాల మూడింటియొక్క ఉత్పత్తి వినిపింపబడుచున్నది (చెప్పబడుచున్నది). ఇంద్రియాలకు అందని విషయాలను తెలుసుకొనడానికి మనకు ప్రమాణం శ్రుతియే. ఇక్కడ ఆకాశం పుట్టింది అని చెప్పే శ్రుతి లేదు. అందుచేత దీనికి ఉత్పత్తి లేదు.

వా. ఈ పాదంతో భూతాలను, భోక్తలను గూర్చిన శ్రుతులకు పరస్పరం విరోధం ఉందనే శంక తొలగించబడుతుంది. చతుర్థపాదంలో లింగశరీరశ్రుతులకు విరోధం ఉందనే శంక తొలగించబడుతుంది. పరస్పరవిరోధంవల్ల పూర్వాపరవిరోధంవల్లా ఇతరుల పక్షాలు ఏ విధంగా ఉపేక్షణీయాలో అదే విధంగా శ్రుతులలో కూడ ఇలాంటి విరోధాలు ఉండడంచేత అవి కూడ ఉపేక్షణీయాలే అనే శంక కలగగా ఈ రెండు

పాదాలు ప్రారంభించబడ్డాయి. అందుచేత వీటికి పూర్వపాదంతో దృష్టాంతసంగతి. అకాశానికి వాయువుకు ఉత్పత్తి జరిగినట్లు తైత్తిరీయోసనిషత్తులో చెప్పబడింది. ఛాంగ్యోపనిషత్తులో చెప్పలేదు. జీవుడు, ప్రాణాలు అత్మనుండి అవిర్భవించి నట్లు బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో చెప్పబడింది. కొన్ని చోట్ల సృష్టి అకాశంతో ప్రారంభించి నట్లు చెప్పబడింది. కొన్ని చోట్ల అగ్నితో ప్రారంభించినట్లు చెప్పబడింది. కొన్నిచోట్ల ప్రాణాలు ఏదనీ, కొన్ని చోట్ల ఎనిమిదనీ చెప్పబడింది. ఇలాంటి విరోధాలకు పరిహారం ఈ రెండు పాదాలలోను చేయబడింది. అందుచేత శ్రుతి-శాస్త్ర-అధ్యాయసంగతులు సిద్ధించాయి. అకాశానికి ఉత్పత్తి ఉన్నదనీ లేదనీ చెప్పే శ్రుతులకు విరోధం ఉందా లేదా అని సంశయం. రెండు వాక్యాలూ వేరు వేరని గ్రహించాలి అన్నట్లయితే విరోధం రెండు వాక్యాలకు సమన్వయం చేయాలి అంటే విరోధం ఉండదు. అయితే వాక్యభేదంచేత విరోధమే అని పూర్వపక్షం చేయనున్నాడు. అంతకు ముందు ఏకదేశి అనుత్పత్తిపక్షాన్నే గ్రహించాలని అన్నట్లు ఈ సూత్రంలో చెప్పబడింది. 1.

సూ. అస్తి తు 2.3.2.

తు శబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే. మా నామాకాశస్య ఛాన్దోగ్యే భూదుత్పత్తిః. శ్రుత్యంతరే త్యస్తి. తైత్తిరీయకా హి సమామనన్తి-“సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ” ఇతి ప్రకృత్య “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన అకాశః సంభూతః” (తై ఉ. 2-1) ఇతి. తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః, క్వచిత్తేజఃప్రముఖాసృష్టిః క్వచిదాకాశప్రముఖేతి. నన్వేకవాక్యతానయోః శ్రుత్యోర్మ్యుక్తా? సత్యం. సా యుక్తా, న తు సావగన్తుం శక్యతే కుతః? తత్తేజోఽసృజత (భా. ఉ. 6.2.3) ఇతి సకృచ్ఛృతస్య స్రష్టుః స్రష్టవ్యద్వయేన సంబన్ధానుపపత్తేః తతేజోఽసృజత, తదాకాశమసృజత ఇతి. నను సకృచ్ఛృతస్యాపి కర్తుః కర్తవ్యద్వయేన సంబన్ధో దృశ్యతే - యథా సూపం పక్వా ఓదనం పచతీతి, ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజత ఇతి యోజయి ష్యామి. నేదం యుజ్యతే. ప్రథమజత్వం హి ఛాన్దోగ్యే తేజసో ఽవగమ్యతే, తైత్తిరీయకే చాకాశస్య. న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి. ఏతేనేతరశ్రుత్య

స్తరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యతః. “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” (తై.ఉ.2.1) ఇత్యత్రాపి “తస్మాదాకాశః సంభూతః, తస్మాత్తేజః సంభూతమ్” ఇతి సకృచ్ఛ్చతస్య అపాదానస్య సంభవస్య చ వియత్తేజోభ్యాం యుగ పత్సంబన్ధానుపపత్తేః. ‘వాయోరగ్నిః’ (తై.ఉ.2.1) ఇతి చ ప్రథగామ్నానాత్. 2.

బాలానందిని

అస్తీతి :- “తు=అయితే, అస్తీ=ఆకాశానికి ఉత్పత్తి ఉంది” అని సూత్రార్థం.

తు శబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం మరొక పక్షం గ్రహింపబడుతుం దని సూచిస్తుంది. ఛాందోగ్యంలో ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేకపోతే లేకపోవుగాక. మరొక శ్రుతిలో నైతే ఉంది తైత్తిరీయులు “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” అని ఉపక్రమించి “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” అని పరిస్తున్నారు. అందువల్ల కొన్ని చోట్ల సృష్టి తేజస్సుతో ప్రారంభమై నట్లు చెప్పబడింది. కొన్నిచోట్ల ఆకాశంతో ప్రారంభం అయినట్లు చెప్పబడింది గాన ఈ రెండు శ్రుతులకు విరోధం. ఈ రెండు శ్రుతులకు ఏకవాక్యత్వం (పరస్పరసమన్వయం చేసి విరోధంలేకుండా అర్థం చెప్పడం ద్వారా ఒకే వాక్యంగా చేయడం)యుక్తం కదా? నిజమే; ఏకవాక్యత యుక్తమే. అయితే అది తెలుసుకొనడానికి (ఎలా ఏకవాక్యత కల్పించాలో)శక్యం కాదు. ఎందువల్ల? “తత్తేజోఽస్యత” అని ఒకేసారి వినబడుచున్న సృష్టికర్తకు సృజింపదగినరెండు కర్మలతో (తేజఆకాశాలతో)-అది తేజస్సును సృష్టించింది. అది ఆకాశాన్ని సృష్టించింది అని సంబంధం చెప్పడం కుదరదు కదా? (ఆశంక)పప్పు వండి అన్నం వండుతున్నాడు ఇత్యాదులలో కర్త ఒకేమాటు వినబడినా కూడ దానికి రెండు కర్తవ్యాలతో (కర్మలతో)అన్వయం కనబడుతున్నది కదా? అట్లే అది ఆకాశాన్ని సృజించి తేజస్సును సృజించింది అని కల్పిస్తాను. (సమాధానం)-ఇది కుదరదు. తేజస్సు ముందుగా పుట్టినట్లు ఛాందోగ్యంలో కనబడుతున్నది; తైత్తిరీయంలో ఆకాశం ముందుగా పుట్టినట్లు కనబడుతున్నది. రెండింటికీ ప్రథమజత్వం (ముందుగా పుట్టడం) కుదరదు కదా? దీని చేత ఇతరమైన శ్రుత్యస్తరవిరోధం కూడ (మరొక శ్రుతిలో ఉన్న)ఇతరవిరోధం కూడ వ్యాఖ్యానింపబడినది (వివరింపబడినట్లే). (అనగా ఛాందోగ్యంలో ఎలా రెండింటిని సమన్వయించడం కుదరదో తైత్తిరీయంలో కూడ అట్లే కుదరదు అని అర్థం. ఛాందోగ్యంలో

ఒక కర్త రెండు కర్మలతో అన్వయించదు, తైత్తిరీయంలో అపాదాన-సంభవాలు రెండు వియత్తేజస్సులతో అన్వయించవు). తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశః సంభూతః అనే చోట కూడ దానినుండి ఆకాశం పుట్టింది, దానినుండి తేజస్సు పుట్టింది అని ఒకే మాట వివరించుతున్న అపాదానాన్ని (తస్మాత్ అనే పంచమ్యంతాన్ని) సంభవనాన్ని (సంభూతః అని చెప్పిన పుట్టుకను) ఒకేసారిగా కలిపి వియత్తేజస్సులతో సంబంధింపచేయడం కుదరదు కదా? అంతే కాకుండా తైత్తిరీయంలో వాయోరగ్నిః (వాయువునుండి అగ్ని పుట్టింది) అని వేరుగా చెప్పబడింది. 2

భాష్యమ్

అస్మిన్ విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ-

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. 2.3.3

నాస్తి వియత ఉత్పత్తిరశ్రుతేరేవ. యాత్వితరా వియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి. కస్మాత్? అసంభవాత్. న హ్యకశస్యోత్పత్తిః సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు. తే హి కారణసామగ్ర్యసంభవాత్ ఆకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి. సమవాయ్యసమవాయినిమిత్త కారణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే. ద్రవ్యస్య చైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి. న చాకాశస్య ఏకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారమ్భకమస్తి, యస్మిన్ సమవాయికారణే సతి, అసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యతే. తదభవాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవాకాశస్య భవతి. ఉత్పత్తిమతాం చ తేజఃప్రభృతీనాం పూర్వో త్తరకాలయోర్విశేషః సంభావ్యతే, ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం న బభూవ పశ్చాచ్ఛ భవతీతి. అకాశస్య పునర్న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషః సంభావయితుం శక్యతే. కిం హి ప్రాగుత్పత్తే రనవకాశమ్, అసుషిరమ్, అచ్ఛిద్రం బభూవేతి శక్యతేఽధ్యవసాతుమ్. పృథివ్యాది

వైధర్మ్యాచ్చ విభుత్వాదిలక్షణాత్ ఆకాశస్యాజత్వసిద్ధిః. తస్మాద్యథా లోక ఆకాశం కురు, అకాశో జాత ఇత్యేవంజాతీయో గౌణః ప్రయోగో భవతి, యథా చ ఘటాకాశః కరకాకాశో, గృహాకాశ ఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్వైవంజాతీయకో భేదవ్యనదేశో గౌణో భవతి, వేదేఽపి అరణ్యానాకాశేష్వాలభేరన్ ఇతి, ఏవముత్పత్తి శ్రుతిరపి గౌణీ ద్రష్టవ్యా. 3

బాలనందిని

అస్మిన్నితి:- ఈ శ్రుతివిరోధం కలగగా ఒకడు (ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేదనే)వాడు ఇలా అంటున్నాడు-

గౌణీతి :- “(ఆకాశోత్పత్తిశ్రుతి) అసంభవాత్=ఆకాశానికి పుట్టుక అసంభవం గాన, గౌణీ=లాక్షణికమైనది” అని సూత్రార్థం.

నాస్తితి:- ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేదు. కారణం - శ్రుతిలో వినబడకపోవడమే. ఆకాశానికి ఉత్పత్తిని చెప్పే మరొక శ్రుతి ఏది ఉదాహరించబడిందో అది గౌణీ (లాక్షణికం) అవడమే యుక్తం. ఎందువల్ల? అసంభవంవల్ల. శ్రీమత్యజ్ఞాదుని మతాన్ని అనుసరించేవాళ్లు జీవించి ఉండగా ఆకాశానికి ఉత్పత్తి ఊహించడానికి కూడ శక్యం కాదు కదా! ఆకాశానికి కారణసామగ్రి లేదు గాన దానికి ఉత్పత్తిని వాళ్లు నివారిస్తున్నారు. పుట్టే ప్రతీ వస్తువూ కూడ సమవాయి - అసమవాయి - నిమిత్తకారణాల వల్లనే కదా పుడుతుంది? ద్రవ్యానికి ఒకే జాతికి చెందినది, అనేకమూ అయిన ద్రవ్యం (పటానికి తంతువు వలె) సమవాయి కారణం అవుతుంది. అకాశాన్ని పుట్టించడానికి ఏకజాతీయకము అనేకము అయిన ద్రవ్యం ఏదీ లేదు కదా! అలాంటి సమవాయికారణం ఏదైనా ఉంటే, (తంతువులు కలిసినట్లు) అనేక వ్యాలు కలిసి అసమవాయికారణంగా అయితే ఆకాశం పుట్టడానికి వీలు ఉండేది. అందుకే అసమవాయికారణం అని అనుగ్రహించేతనే (అవి ఉన్నప్పుడు మాత్రమే) ప్రవర్తించే నిమిత్తకారణం ఆకాశానికి దూరాపేతం (అసలే కుదరదు). మరొక విషయం ఏమనగా ఉట్పక్త గల తేజస్సు మొదలైనవాటి పూర్వోత్తర కాలాలలో, అవి పుట్టడానికి పూర్వం ప్రకాశాదికార్యం లేదనీ తరువాత ఉందనీ, ఒక విశేషం ఊహించడానికి వీలుంది ఆకాశం విషయంలో కేవలం దాని పూర్వోత్తరకాలాలలో విశేషం ఊహించడానికి శక్యం

కాదు. అకాశం పుట్టడానికి పూర్వం అవకాశం లేనిదీ, సుషిరం లేనిదీ. చిద్రం లేనిదీ ఏది ఉండేదని ఉహించడానికి శక్య మవుతుంది? (గృహాదులలో ఉండేది అవకాశం, సూక్ష్మమైన వాటిలో ఉన్నది చిద్రం; ఇంకా సూక్ష్మమైన వాటిలో ఉన్నది సుషిరం, లేదా దీర్ఘమైన చిద్రం సుషిరం). మరియు విభుత్వం మొదలైన లక్షణం గల, పృథివ్యాదివైధర్మ్యంవల్ల కూడా, అనగా పృథివ్యాదులవలె కాక అకాశానికి విభుత్వం (అంతటా వ్యాపించి ఉండడం) మొదలైన లక్షణాలున్నాయి గాన, దానికి అజత్వం (పుట్టుక లేకపోవడం) సిద్ధిస్తుంది. అందువల్ల లోకంలో అకాశం చెయ్యి, అకాశం ఏర్పడింది (అవకాశం అనే అర్థంలో, అవకాశమే అకాశం) అని ఏ విధంగా గౌణ ప్రయోగాలుంటున్నాయో అట్లే ఘటాకాశం, కరకాకాశం, గృహాకాశం ఈ మొదలైన భేదాన్ని తెలిపే గౌణ ప్రయోగాలు అకాశం ఒక్కటే అయినా కూడ ఎలా కనబడుచున్నాయో, వేదంలో కూడ ఆరణ్యమృగాలను అకాశాలలో ఆలభించాలి అని (అకాశేషు అని బహువచన నిర్దేశం) ఏవిధంగా కనబడుతుందో అదే విధంగా ఉత్పత్తిశ్రుతి కూడ గౌణి అని గ్రహించాలి.3

సూ. శబ్దాచ్చ 23.4

శబ్దః ఖల్వాకాశస్యాజత్వం ఖ్యాపయతి యత ఆహ - “వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్” (బృ.ఉ.2.3.3) ఇతి. న హ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. “అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” ఇతి చాకాశేన బ్రహ్మ సర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాం ధర్మాభ్యాముపమిమాన అకాశస్యాపి తే ధర్మో సూచయతి. న చ తాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. “స యథానన్తే² యమాకాశ ఏవమనన్త అత్మా వేదితవ్యః” ఇతి చోదాహరణమ్. “అకాశశరీరం బ్రహ్మ” (తై. 1.6.2) “అకాశ ఆత్మా” (తై. ఉ.1.7.1) ఇతి చ. న హ్యకాశస్యోత్పత్తిమత్వే బ్రహ్మణస్తేన విశేషణం సంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య. తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేన సాధారణం బ్రహ్మేతి గమ్యతే.

బాలానందిని

శబ్దేతి:- “శబ్దాచ్చ=శ్రుతివాక్యంవల్ల కూడ, అకాశం నిత్యం” అని సూత్రార్థం.

శబ్ద ఇతి:- శ్రుతి “వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్” (వాయువు అంతరిక్షము ఈ

రెండూ అమృతములు) అని ఆకాశం పుట్టుక లేని దని చెప్పుతున్నది. అమృతమైనదానికి ఉత్పత్తి ఉండదు కదా? “అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” అని సర్వగతత్వము, నిత్యత్వము అనే ధర్మాలచేత బ్రహ్మను ఆకాశంతో పోలుస్తూ, శబ్దం, ఆకాశానికి కూడ ఆ ధర్మాలున్నాయని సూచిస్తున్నది. అలాంటి దానికి ఉత్పత్తి ఉపపన్నం కాదు కదా? “స....వేదితవ్యః” (ఆకాశం ఏ విధంగా అనంతమో అదే విధంగా ఈ అత్మ కూడ అనంత మని గ్రహించదగినది) అనే వాక్యం “అకాశశరీరం బ్రహ్మ” (బ్రహ్మ ఆకాశ స్వరూపము. బ్ర.వి.ఆ.) “అకాశ అత్మా” (ఆకాశం బ్రహ్మయొక్క స్వరూపం. బ్ర.వి.ఆ) అని ఈ శ్రుతులు కూడ ఉదాహరించాలి. ఆకాశానికి ఉత్పత్తి ఉన్నట్లయితే ఉత్పలాన్ని నీలంచేత విశేషించి నట్లు బ్రహ్మను ఆకాశంచేత విశేషించడం కుదరదు కదా. అందుచేత నిత్యమైన బ్రహ్మయే ఆకాశంతో సాధారణం అని తెలుస్తున్నది. అనగా బ్రహ్మతో ఉన్న నిత్యత్వగుణాన్నే పురస్కరించుకొని ఆకాశంతో దానిని పోల్చడం జరిగింది గాన ఆకాశం కూడ బ్రహ్మ వలె నిత్యమే అని భావం. 4.

స్తూ. స్యాచ్యైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. 2.3.5

ఇదం పదోత్తరం సూత్రమ్. స్యాదేత్-కథం పునరేకస్య సంభూతశబ్దస్య “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” (తై. ఉ. 2.1) ఇత్యస్మిన్నధికారే పరేషు తేజః ప్రభృతిష్వనువర్తమాన్యస్య ముఖ్యత్వం సంభవతి, ఆకాశే చ గౌణ త్వమితి. అత ఉత్తరముచ్యతే స్యాచ్యైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవ శాద్ధౌణో ముఖ్యశ్చ ప్రయోగో బ్రహ్మశబ్దవత్. యదైకస్యాపి బ్రహ్మశబ్దస్య “తపసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్య తపో బ్రహ్మ” (తై.ఉ.3.2) ఇత్యస్మిన్నధికారే ౭న్నాదిషు గౌణః ప్రయోగః అనన్తే చ ముఖ్యః, యథా తపసి బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దో భక్త్యా ప్రయుజ్యతే ౭ ఇతా తు విజ్ఞేయే బ్రహ్మాణి తద్వత్. కథం పునరనుత్పత్తౌ నభవః “ఏకమేవాద్వితీయమ్” (ఛా.ఉ. 6.24) ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే? నను నభసా ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మప్రాప్నోతి; కథం చ బ్రహ్మాణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి తదుచ్యతే - ఏకమేవేతి తావత్కార్యాపేక్షయోపద్యతే

యథా లోకే కశ్చిత్కుమ్భకారకులే పూర్వేద్యుర్బద్ధణ్ణచక్రాదీన్యపలభ్య
అపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితాన్యపలభ్య బ్రూయాన్ప్రదేవైకాకినీ
పూర్వేద్యుర్నాసీదితి; న చ తయావధారణయా మృత్కార్యజాతమేవ
పూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్న దణ్ణచక్రాది తద్వత్.

బాలానందిని

స్యాదితి :- “బ్రహ్మశబ్దవత్=బ్రహ్మశబ్దానికి వలె, ఏకస్య=ఒకే సంభూతశబ్దానికి,
స్యాత్ చ=ముఖ్యత్వమూ గౌణత్వమూ కూడ ఉండవచ్చును” అని సూత్రార్థం.

ఇదమితి:- ఇది పదాలకు (అశంకాపదాలకు, అశంకకు) సమాధానంగా చెప్పబడిన
సూత్రం. (ఆ అశంక ఇది? - ఇది సరే! “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” అనే
అధికారంలో (ప్రకరణంలో) వరములైన (తరవాత చెప్పబడనున్న) తేజస్సు మొదలైన
వాటిలోనికి కూడ అనువర్తిస్తున్న (సంబంధిస్తున్న) ఒక్క సంభూతశబ్దానికి తేజస్సు
మొదలైనవాటి విషయంలో ముఖ్యత్వమూ, ఆకాశం విషయంలో గౌణత్వమూ ఎలా
కుదురుతుంది?

వి:- “తేజః సంభూతమ్” ఇత్యాదులలో సంభూతశబ్దానికి పుట్టినది అని ముఖ్యార్థమే
చెప్పాలి. అదే సంభూతశబ్దానికి ఆకాశః సంభూతః అన్నప్పుడు గౌణార్థం చెప్పి అది నిజంగా
పుట్టకపోయినా పుట్టినట్లున్నది అనే భావం గ్రహించాలి అని అనడం అయుక్తం కదా? ఒకే
శబ్దం ఒక చోట ముఖ్యార్థాన్ని మరొకదానితో సంబంధించి గౌణార్థాన్ని ఎలా బోధిస్తుంది
అని భావం.

అత ఇతి:- అందువల్ల సమాధానం చెప్పబడుచున్నది. సంభూతశబ్దం ఇక్కడ
ఒక్కటే అయినా, బ్రహ్మశబ్దం వలె విషయంలో ఉండే భేదాన్ని పట్టి దానిని గౌణంగాను
ముఖ్యంగాను ప్రయోగించవచ్చును. “తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞానస్య” “తపో బ్రహ్మ” (తపస్సు
చేత బ్రహ్మను తెలుసుకొనడానికి ఇచ్చ (ప్రయత్నం) చెయ్యి; తపస్సే బ్రహ్మ) అనే
అధికారంలో (ప్రకరణంలో) ఒకే బ్రహ్మశబ్దం అన్నం మొదలైన అర్థంలో గౌణంగా
ప్రయోగించబడింది. అనందం అనే అర్థంలో మాత్రం దాని ప్రయోగం ముఖ్యం.
బ్రహ్మను తెలుసుకొనడానికి సాధనమైన తపస్సు విషయంలో ఈ బ్రహ్మశబ్దం భక్తి చేత

(లక్షణచేత, గాఢంగా) ("తపో బ్రహ్మ") అని ప్రయోగించబడింది. విజ్ఞేయమైన బ్రహ్మ విషయంలో మాత్రం ముఖ్యంగా ప్రయోగించబడింది. అదే విధంగా ఇక్కడ కూడ. (ప్రశ్న) ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేకపోతే "ఏకమేవాద్వితీయమ్" అనే ఈ ప్రతిజ్ఞ (బ్రహ్మ తప్ప మరేమీ లేదు అనే ప్రతిజ్ఞ) ఎలా సమర్థించబడుతుంది? ఎందుచేత ననగా రెండవదైన ఆకాశం కూడా ఉండడంచేత బ్రహ్మ (అద్వితీయం కాకుండా) సద్వితీయం (దేనితో పాటు రెండో వస్తువు కూడ ఉన్నదో అట్టిది) అవుతుంది. అట్లే (ఆకాశం కార్యం కాని పక్షంలో) బ్రహ్మ తెలియబడితే సర్వము తెలియబడుతుంది అని చెప్పినది ఎలా కుదురుతుంది? (సమాధానం) బ్రహ్మ తన కార్యాల అపేక్షచేత (కార్యాల దృష్ట్యా) ఏకమే అని చెప్పడం కుదురుతుంది. ఏ విధంగా లోకంలో ఒకడు వెనుకటి రోజున కుమ్మరి ఇంట్లో మట్టి, కట్టి, చక్రం మొదలైన వాటిని చూసి, మరునాడు అక్కడ ప్రసరింపబడిన అనేక విధాలైన పాత్రలను చూచి నిన్న కేవలం మట్టి మాత్రమే ఉండింది అని అంటాడో, ఆ అవధారణచేత (మట్టి మాత్రమే అనే నిర్ధారణచేత) వెనుకటి రోజున మృత్కార్యాలైన పాత్రలు లేవని మాత్రమే అభిప్రాయం ఉన్నవాడవుతాడు గాని దండచక్రాలు కూడ లేవు అనే అభిప్రాయం కలవాడు ఏవిధంగా కాదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. అనగా ఏకము అద్వితీయము అయినా బ్రహ్మ అన్నప్పుడు పూర్వావస్థలో ఒక్కటిగానే ఉంది అనగా తన కార్యాలేవీ లేక బ్రహ్మ ఒక్కటే ఉంది అని అర్థం కాని తాను తప్ప మరేదీ లేదని అని అర్థం కాదు. అందుచేత బ్రహ్మతో పాటు ఆకాశం ఉన్నా దాని ఏకత్వానికి భంగం లేదని భావం.

భాష్యమ్

అద్వితీయశ్రుతిరధిష్టాత్రస్తరం వారయతి యథా మృదోఽమత్రప్రకృతేః మృకారోఽధిష్టాతా దృశ్యతే నైవం బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్టాతాఽస్తీతి న చ నభసాపి ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రసజ్యతే. లక్షణాన్యత్వనిమిత్తం హి నానాత్వమ్, న చ ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి; క్షీరోదక యోరివ సంస్పృష్టయోః వ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్. సర్గకాలే తు బ్రహ్మ జగదుత్పాదయితుం యతతే, స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి; తేనాన్యత్వ మవసీయతే. తథా చ "ఆకాశ శరీరం బ్రహ్మ" (తై. ఉ. 1.6.62) ఇత్యాది శ్రుతిభ్యోఽపి

బ్రహ్మకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః. అత ఏవ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః. అపి చ సర్వం కార్యముత్పద్యమానమాకాశవ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే, బ్రహ్మణా చావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశం భవతీత్యతో బ్రహ్మణా తత్కార్యేణ చ విజ్ఞాతేన సహ విజ్ఞాతమేవాకాశం భవతి. యథా క్షీరపూర్ణే ఘటే కతి చిదబ్బిస్తవః ప్రక్షిప్తాః సంతః క్షీరగ్రహణేనైవ గృహీతా భవంతి, న హి క్షీరగ్రహణా దబ్బిస్తుగ్రహణం పరిశిష్యతే, ఏవం బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్ధృ హితమేవ బ్రహ్మగ్రహణేన నభో భవతి. తస్మాద్భాక్తం నభసః సంభవశ్రవణమితి. 5

బాలానందిని

అద్యితీయేతి:- పాత్రలకు ప్రకృతియైన మట్టికి కుంభకారుడు అధిష్ఠాతగా ఉన్నట్లు జగత్ప్రకృతియైన బ్రహ్మకు అధిష్ఠాత ఎవరూ లేరు అని అద్వితీయశ్రుతి మరొక అధిష్ఠాతను (బ్రహ్మకంటె బిన్నుడైన ద్వితీయుడైన అధిష్ఠాతను) నిషేధిస్తున్నది. ఆకాశం రెండవదిగా ఉండడంచేత బ్రహ్మకు సద్వితీయత్వం కూడ ప్రాప్తించదు. భేదం అనేది లక్షణాల భేదాన్ని పట్టి ఏర్పడుతుంది కదా? ఉత్పత్తికి (సృష్టికి) పూర్వం, వ్యాప్తత్వము అమూర్తత్వము (రూపాదులు లేకపోవుట) మొదలైన ధర్మాల సామ్యంచేత పాలు-నీళ్లు వలె కలిసిపోయిన బ్రహ్మకాశాలకు వేరు వేరు లక్షణాల లేవు కదా? సృష్టినమయంలో నైతే బ్రహ్మ జగత్తును పుట్టించడానికి ప్రయత్నిస్తూంటే రెండవది (ఆకాశం) ఊరికే కదలకుండా ఉంటుంది. దానిచేత ఇది బ్రహ్మకంటె వేరైనది అని నిశ్చయింపబడుతుంది. అందుచేతనే “అకాశ శరీరం బ్రహ్మ” ఇత్యాది శ్రుతులచేత బ్రహ్మకాశాలకు అభేదారోపం సిద్ధిస్తుంది. బ్రహ్మ విజ్ఞానంచేత సర్వవిజ్ఞానసిద్ధి కూడ అందుచేతనే. మరొక విషయ మేమనగా పుట్టుచున్న సమస్తకార్యమూ కూడ ఆకాశం కంటె (ఆకాశంయొక్క దేశ కాలాలకంటె) బిన్నం కాని దేశ కాలాలు కలదవుతూనే పుడుతుంది. అనగా పుట్టిన ప్రతి వస్తువు కూడ ఆకాశం ఏ దేశంలో ఏ కాలంలో ఉంటుందో ఆ దేశకాలాలలోనే పుడుతుంది. బ్రహ్మకంటె వ్యతిరిక్తం కాని, అనగా బ్రహ్మ యొక్క దేశకాలాలకంటె బిన్నం కాని, దేశ కాలాలలోనే ఆకాశం ఉంటుంది. (అనగా బ్రహ్మకు సంబంధించిన దేశకాలాలకంటె వేరుగా ఆకాశానికి దేశకాలాలు లేవు. అందుచేత బ్రహ్మ దాని కార్యమూ తెలిస్తే ఆకాశం కూడ తెలియబడినదే

అవుతుంది. క్షీరంతో నిండి ఉన్న ఘటంలో కొన్ని నీటి చుక్కలు చిమ్మబడినప్పుడు అవికూడ క్షీరగ్రహణంచేతనే ఏ విధంగా గ్రహింపబడతాయో, క్షీరగ్రహణంకంటె జలబిందుగ్రహణం ఏ విధంగా వేరు కాదో అట్లే బ్రహ్మతోను, దాని కార్యాలతోను వ్యతిరీక్తం కాని దేశకాలాలు కలదవడంచేత ఆకాశం కూడ బ్రహ్మ గ్రహణం చేతనే గ్రహించబడుతుంది. అందువల్ల ఆకాశం పుట్టిన దని చెప్పడం గౌణం.

వి. ఈ అధికరణంలోని మొదటి సూత్రంలో చెప్పిన ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేదు అనే మతం ఏకదేశిమతం. ఉత్పత్తిశ్రుతి ముఖ్యమైనది కాదు అనే గూఢాభినందితో (గూఢాభిప్రాయంతో) రెండవ సూత్రంలో పూర్వపక్షం చేయబడింది. రెండు శ్రుతులకు విరోధం ఏర్పడడంవల్ల వాటికి ప్రామాణ్యం లేదని ప్రాప్తించగా ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేదనే మతం గల వాది ఉత్పత్తి గౌణం అని చెప్పతూ తన మతం ప్రకారం శ్రుతివిరోధం లేదని (మూడు నాలుగు ఐదు సూత్రాలలో) ప్రతిపాదిస్తున్నాడు. ఇదే విధంగా ఈ పాదంలో అన్ని అధికరణాలలోను కూడ ముందుగా విరోధం ఉండడంవల్ల శ్రుతులకు ప్రామాణ్యం లేదని పూర్వపక్షఫలం, తరువాత ఏకదేశిసిద్ధాంతం, దాని తరువాత ముఖ్యసిద్ధాంతంలో శ్రుతులకు విరోధం లేదని నిరూపణం. ఇది రత్న ప్రభాకారుని విషయవి వేచన. బ్రహ్మ విద్యాభరణంలో ఈ విధంగా విషయవివేచనం చేయబడింది. తృతీయపాదంలో భూత విషయకశ్రుతుల విరోధం పరిహరించబడుతుంది. ఆ ప్రసంగంలో పరమేశ్వరునికి జీవునికి ఉత్పత్త్యాదులను చెప్పే వాక్యాల విరోధం పరిహరించబడుతుంది. నాల్గవ పాదంలో ప్రాణవిషయశ్రుతి విరోధం పరిహరించబడుతుంది. ప్రసంగవశంచేత మరి కొన్ని విషయాలు కూడ చర్చించబడతాయి. ఈ పాదద్వయంలో ముందు శ్రుతులకు విరోధం ఉంది గాన అవి అప్రమాణాలు అని పూర్వపక్షం, తరువాత ఏకదేశిమతంచేత విరోధపరిహారం, చివర సిద్ధాంతప్రతిపాదనం అని క్రమం పాటించబడింది. ఈ అధికరణంలోని మొదటి రెండు సూత్రాలు విరుద్ధార్థాలైన శ్రుతులను ఉదాహరించడం ద్వారా శ్రుతులకు ప్రామాణ్యం లేదు అనే పూర్వపక్షాన్ని లేవదీస్తాయి. తరువాత వచ్చిన మూడు సూత్రాలు ఆ విరోధాన్ని చెప్పడం ద్వారా సిద్ధాంత్యేకదేశిమతాన్ని ప్రతిపాదిస్తాయి.⁵

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ఇదమాహ

సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహనిరన్వయవ్యతిరేకాచ్యభేద్యః. 2.3.6

“యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్” (భా.ఉ. 6.1.1) ఇతి “ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితమ్” (బృ.ఉ.4.5.6) ఇతి, “కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి” (ము.ఉ. 1.1.3) ఇతి, “న కావన మద్భుహిర్థా విద్యాస్తీ” ఇతి చైవం రూపా ప్రతివేదాంతం ప్రతిజ్ఞా విజ్ఞాయతే. తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయా ఏవమహనిరనుపరోధః స్యాత్, యద్యవ్యతిరేకః కృత్సుస్య వస్తుజాతస్య విజ్ఞేయాద్రుహ్మణః స్యాత్. వ్యతిరేకే హి సత్యకవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాయత ఇత్యేవం ప్రతిజ్ఞా హీయేత. స చావ్యతిరేక ఏవముపపద్యతే యది కృత్సుం వస్తుజాతమేకస్మాదబ్రహ్మణ ఉత్పద్యేత. శబ్దేభ్యశ్చ ప్రకృతివికారావ్యతిరేకన్యాయేనైవ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే తథాహి-“ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తైః కార్యకారణాభేదప్రతిపాదనపరైః ప్రతిజ్ఞాషా సమర్థ్యతే; తత్సాధనాయైవ చోత్తరే శబ్దాః “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర అసీత్-ఏకమేవాద్వితీయమ్” (భా.ఉ. 6.2.1) “తదైక్షత తత్రే జోఽస్సృజత” (భా. 6.2.3) ఇత్యేవం కార్యజాతం బ్రహ్మణః ప్రదర్శ్య అవ్యతిరేకం ప్రదర్శయన్తి “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” (భా.ఉ. 6.8.7) ఇత్యారభ్యాప్రప్రాతకసమాప్తేః తద్యద్యాకాశం న బ్రహ్మకార్యం స్యాత్ న బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే ఆకాశం విజ్ఞాయేత. తతశ్చ ప్రతిజ్ఞా హానిః స్యాత్. న చ ప్రతిజ్ఞాహాన్యా వేదస్యాప్రామాణ్యం యుక్తం కర్తుమ్.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఇది చెప్పుచున్నాడు

ప్రతిజ్ఞేతి :- శబ్దేభ్యః = శ్రుతివాక్యాలవల్ల అవ్యతిరేకాత్=కార్యకారణాలకు భేదం లేకపోవడంవల్లనే, ప్రతిజ్ఞాఽహానిః ఏకవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞకు అహాని లభిస్తుంది” అని సూత్రార్థం.

యనేతి:- “యేనాశ్రుతం... విజ్ఞాతమ్” అని, “అత్యని...విదితమ్” అని “కస్మిన్ను... భవతి” అని, “న కాచన... అస్తి” (నాకంటే భిన్నమైన జ్ఞేయ మైన దేదీ లేదు) అని ఈవిధంగా ప్రతి వేదాంతంలోను ప్రతిజ్ఞ చూడబడుచున్నది. సమస్తమైన వస్తుసముదాయమూ కూడ జ్ఞేయమైన బ్రహ్మకంటే వ్యతిరిక్తంగా లేకుండా ఉంటేనే ఆ ప్రతిజ్ఞకు హాని లేకపోవడం ఉంటుంది. బ్రహ్మకంటే వ్యతిరేకం ఉంటే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాయతే అన్న ప్రతిజ్ఞ బాధిత మవుతుంది. సమస్తమైన వస్తు సముదాయమూ కూడ ఒక్క బ్రహ్మనుండి పుడితేనే అవ్యతిరేకం ఉపపన్నమవుతుంది. ప్రకృతికి కార్యాలకు వ్యతిరేకం లేదు అనే న్యాయం చేతనే ప్రతిజ్ఞ సిద్ధిస్తుందని శబ్దాలవల్ల (శ్రుతివల్ల) తెలుస్తున్నది. అదెట్లనగా “యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” అని ప్రతిజ్ఞ చేసి, కార్యకారణాలకి అభేదాన్ని ప్రతిపాదించే మృదాది దృష్టాంతాలచేత ఈ ప్రతిజ్ఞ సమర్థించబడుతున్నది. తరవాత వచ్చిన శబ్దాలు కూడ ఆ ప్రతిజ్ఞను సాధించడంకొరకే “సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసేత్ ఏకమేవాద్యతీయమ్, తదైక్షత తత్రేజోఽసృజత” ఇత్యాదివిధంగా బ్రహ్మనుండి పుట్టిన కార్యసముదాయాన్ని ప్రదర్శించి - “ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” అని ప్రారంభించి ప్రపాతకం చివరి వరకు బ్రహ్మకంటే కార్యాల అవ్యతిరేకాన్ని ప్రదర్శిస్తున్నాయి. అలాంటప్పుడు ఆకాశం బ్రహ్మకార్యం కాకపోతే బ్రహ్మ తెలిసినా ఆకాశం తెలియబడదు. అప్పుడు ప్రతిజ్ఞాహాని కలగుతుంది. ప్రతిజ్ఞా హాని ద్వారా వేదానికి అప్రామాణ్యాన్ని కల్పించడం యుక్తం కాదు.

భాష్యమ్

తథాహ:- ప్రతి వెదాంతం తే తే శబ్దాః తేన తేన దృష్టాన్తేన తామేన ప్రతిజ్ఞాం స్థాపయన్తి, “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” (బృ.ఉ. 2.4.6) “బ్రహ్మైవేదమ మృతం పురస్తాత్” (ము.ఉ. 2.2.11) ఇత్యేవమాదయః. తస్మాజ్జ్వలనాదివదేవ గగనముత్పద్యతే. యదుక్తమ్ అశ్రుతేర్న వియదుత్పద్యత ఇతి, తదయుక్తమ్. వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్య దర్శితత్వాత్ “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” (తై.ఉ. 2.1) ఇతి. సత్యం దర్శితమ్, విరుద్ధం త “తత్రేజోఽసృజత” ఇత్యనేన శ్రుత్యంతరేణ. న. ఏకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనామ్. భవత్వేకవాక్యత్వమ విరుద్ధానామ్, ఇహ తు విరోధ ఉక్తః, సకృచ్ఛ్రుతస్య ప్రష్టుః ప్రష్టవ్యద్యయసంబన్ధా

సంభవాత్. ద్వయోశ్చ ప్రథమజత్వాసంభవాద్వికల్పాసంభవాచ్చేతి. నైష దోషః. తేజఃసర్గస్య తైత్తిరీయకే తృతీయత్వశ్రవణాత్ - “తస్మాద్వా ఏవస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః ఆకాశాద్వాయుర్యామోరగ్నిః” (తై. ఉ. 2.1.) ఇతి. అశక్యాహీయం శ్రుతిరన్యథా పరిణేతుమ్, శక్యా తు పరిణేతుం ఛాన్దోగ్యశ్రుతిః- తదాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజత ఇతి. న హీయం శ్రుతిస్తేజోజనిప్రధానా సతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యాత్పత్తిం వార యితుం శక్నోతి. ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్.

బాలానందిని

తథాహీతి:- అది ఎట్లానగా ప్రతీ వేదాంతంలోను “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా బ్రహ్మైవేదం పురస్తాత్” మొదలైన ఆయా శబ్దాలు ఆ యా దృష్టాంతాలచేత ఆ ప్రతిజ్ఞనే స్థాపిస్తున్నాయి. అందువల్ల అగ్న్యాదుల వలె ఆకాశం కూడ పుడుతుంది. శ్రుతి లేకపోవడం చేత ఆకాశం పుట్టదు అని ఏది చెప్పబడిందో అది అయుక్తం. వియదుత్పత్తిని చెప్పి “తస్మాద్వా...సంభూతః” అను శ్రుతి చూపబడింది కదా. నిజమే, చూపబడింది; అయితే అది తత్తేజోఽసృజత అనే మరొక శ్రుతికి విరుద్ధంగా ఉంది. అది యుక్తం కాదు. సకల శ్రుతులకు ఏకవాక్యత్వం చెప్పుకోవాలి కదా? విరోధం లేనివాటికి ఏకవాక్యత్వం ఉంటే ఉండవచ్చును. ఇక్కడైతే ఒక మారు వినబడిన (చెప్పబడిన) స్రష్టకు రెండు స్రష్టవ్యాలతో సంబంధం కుదరదు. రెండూ కూడ ప్రథమజములే అని చెప్పడం కుదరదు. వికల్పం (ఆకాశం గాని తేజస్సు కాని పుట్టింది అని వికల్పం) కూడ కుదరదు అని విరోధం చెప్పబడింది. ఈ దోషం లేదు “తస్మాద్వా... అగ్నిః” అని తైత్తిరీయంలో తేజ సృష్టిః మూడవదిగా చెప్పబడుచున్నది. ఈ శ్రుతిని మార్చడానికి శక్యం కాదు. ఛాందోగ్యశ్రుతి నైతే “అది ఆకాశాన్ని వాయువునూ సృష్టించి తేజస్సును సృష్టించింది” అని మార్చవచ్చు. ఎందువల్ల ననగా ప్రధానంగా తేజస్సుయొక్క ఉత్పత్తిని చెప్పి ఈ శ్రుతి ఇతరశ్రుతిలో ప్రసిద్ధమైన ఆకాశోత్పత్తిని నివారింపజాలదు. ఒక వాక్యం రెండు పనులు చేయజాలదు కదా?

భాష్యమ్

సప్త త్వేకోఽపి క్రమేణానేకం సప్తవ్యం సృజేత్ ఇత్యేకవాక్యత్వ
 కల్పనాయాం సంభవంత్యాం న విరుద్ధార్థత్వేన శ్రుతిః హతవ్యా. న చాస్మాభిః
 సకృచ్ఛృతస్య సప్టుః సప్తవ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే. శ్రుత్యంతరవశేన
 సప్తవ్యాంతరంపసంగ్రహాత్. యథా చ “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్”
 (చా.ఉ. 3.14.1) ఇత్యత్ర సాక్షాదేవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూ
 యమాణం న ప్రదేశాంతరవిహితతేజఃప్రముఖముత్పత్తి క్రమం వారయతి ఏవం
 తేజసోఽపి బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న శ్రుత్యంతరవిహితం నభఃప్రముఖ
 ముత్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి. నను శమవిధానార్థమేతద్వాక్యమ్ -
 “తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత” ఇతి శ్రుతేః; నైతత్సృష్టివాక్యమ్, తస్మాదేతన్న
 ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధం క్రమముపరోద్ధుమర్హతి. “తత్తేజోఽ సృజత” ఇత్యేత
 త్సృష్టివాక్యమ్; తస్మాదత్ర యథాశ్రుతి క్రమో ద్రష్టవ్య ఇతి- నేత్యుచ్యతే. న హి
 తేజః ప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో భవతి.
 పదార్థధర్మత్యాత్ క్రమస్య. అపి చ “తత్తేజోఽ సృజత” ఇతి నాత్ర క్రమస్య
 వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. అర్థాత్తు క్రమోఽవగమ్యతే. స చ “వాయోరగ్నిః”
 ఇత్యనేన శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే. వికల్పసముచ్చయౌ తు వియత్యే
 జసోః ప్రథమజత్వవిషయౌ అసంభావనానభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ. తస్మాన్నాస్తి
 శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః.

బాలానందిని

సప్తేతి :- సృజించేవాడు ఒక్కడే అయినా సృజించదగినదానిని అనేకమును
 క్రమంగా సృజించవచ్చును. అందుచేత రెండు శ్రుతులకు ఏకవాక్యత్వం కల్పించడానికి
 అవకాశం ఉన్నప్పుడు విరుద్ధార్థమని చెప్పి శ్రుతిని పరిత్యజించకూడదు. మేం మరొక
 శ్రుతిని పట్టి మరొక సప్తవ్యాన్ని ఉపసంహరిస్తున్నామే (ఇక్కడికి తీసికొనివస్తున్నామే) కాని
 ఒక మాటు వినబడిన సప్తకు సప్తవ్యద్వయంతో సంబంధం కూర్చాలని అభిలషించడం

లేదు. “సర్వం ఖర్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్” అనే శ్రుతివాక్యంలో ప్రత్యక్షంగా సమస్తవస్తు సముదాయము కూడ బ్రహ్మనుండి పుట్టినదని వినబడుచున్నా (క్రమంగా స్పష్టించబడిందని చెప్పకపోయినా) శ్రుత్యంతరంలో చెప్పబడిన తేజస్సుతో ప్రారంభమయే ఉత్పత్తిక్రమాన్ని ఏ విధంగా నివారించదో అదే విధంగా తేజస్సుకు వినబడే బ్రహ్మ జత్వం (బ్రహ్మనుండి పుట్టడం అనేది) కూడ శ్రుత్యంతరంలో ఉన్న అకాశంతో ప్రారంభ మయే ఉత్పత్తిక్రమాన్ని నివారించతగదు. (ప్రశ్న) - “తజ్జలానితి శాస్త్ర ఉపాసీత” అనే శ్రుతివల్ల ఈ వాక్యం శమాన్ని విధించేదే కాని సృష్టివాక్యం కాదు. అందుచేత ఇది మరొక చోట ఉన్న “తత్రేజోఽసృజత” అనే సృష్టివాక్యాన్ని అడ్డుకొనజాలదు. అందుచేత ఇక్కడ శ్రుత్యను సారంగానే క్రమం గ్రహించాలి. (సమాధానం). అది కాదంటాం. తేజస్సుకు ఉన్న ప్రాథమ్యాన్ని అనుసరించి శ్రుత్యంతరంలో ప్రసిద్ధమైన వియత్పదార్థాన్నే పరిత్యజించడం యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా క్రమం పదార్థంయొక్క ధర్మం. (అనగా ధర్మంకంటే ధర్మియైన పదార్థం ప్రధానమైనది. అందుచేత వియత్పదార్థాన్ని పరిత్యజించడంకంటే క్రమరూపమైన ధర్మాన్నే పరిత్యజించడం న్యాయ్యం అని భావం). మరొక విషయ మేమనగా - “తత్రే జోఽసృజత” అనే చోట క్రమాన్ని బోధించే శబ్ద మేదీ లేదు. కేవలం అర్థాన్ని పట్టి క్రమం నిర్ణయించబడుతున్నది. అది “వాయోరగ్నిః” అని శ్రుత్యంతరంలో ప్రసిద్ధమైన క్రమంచేత నివారించబడుతుంది. అకాశ తేజస్సులలో ఏది ముందు పుట్టింది అనే విషయానికి సంబంధించిన వికల్ప - సముచ్చయాలైతే అసంభవానభ్యుపగమాల చేత నివారించబడ్డాయి. (అకాశం ముందు పుట్టిందని ఒక మాటు, అగ్ని ముందు పుట్టిందని మరొక మాటు ఇలా గాని అలా గాని అంగీకరించవచ్చును అనే వికల్పం అసంభవం. అందుచేత అది కుదరదు. రెండూ ముందుగానే పుట్టాయనేదానిని మేం అంగీకరించ లేదు. అందుచేత ఆ దోషాల ఉద్భావనకు అవకాశం లేదని భావం) అందువల్ల శ్రుతులకు విరోధం లేదు.

భాష్యమ్

అపి చ ఛాన్దోగ్యే “యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి ” ఇత్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే శ్రుతాం సమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావృపసం భ్యాతవ్యమ్, కిమగ్ని వునస్తైత్తిరీయకే సమామ్నాతం నభో న సంగృహ్యతే.

యచ్చక్షమ్ - అకాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాద్ బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చ సహ విదితమేవ తద్భవత్యతతో న ప్రతిజ్ఞా హీయతే; న చ “ఏకమేవాద్వితీయమ్” ఇతి శ్రుతికోపో భవతి, క్షీరోదవద్ బ్రహ్మనభసారవ్యతిరేకోపపత్తేః - ఇతి; అత్రోచ్యతే- న క్షీరోరకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమ్. మృదాది దృష్టాన్తప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గమ్యతే. క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్పమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్. న హి క్షీరజ్ఞానగృహీతస్య ఉదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి. న చ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాలీకవజ్ఞానాదిభిః అర్థావధారణముపపద్యతే. సావధారణా చేయమ్ “ఏకమేవాద్వితీయమ్” ఇతి శ్రుతిః క్షీరోదకన్యాయేన నీయమానా పీడ్యేత. న చ స్వకార్యాపేక్షయేదం వస్తేకదేశవిషయం సర్వ విజ్ఞానమ్, ఏకమేవా(ఏకా) ద్వితీయతావధారణం చేతి న్యాయ్యమ్; మృదాదిష్టపి హి తత్సంభవాత్ న తదపూర్వవదుసన్యసితవ్యం భవతి - ‘శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీస్తభ్యఽన్యత తమాదేశమప్రాక్త్యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి’ (చా.1.1) ఇత్యాదినా. తస్మాదశేషస్తువిషయమేవేదం సర్వవిజ్ఞానం సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. 6.

బాలానందిని

అసి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా చాంద్గ్యంలో వాక్యోపక్రమంలో వినబడుతున్న “యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” అనే ప్రతిజ్ఞను సమర్థించడానికి ఏ శ్రుతిలోనూ చెప్పబడక పోయినా కూడ అకాశాన్ని ఉత్పత్తిలో చేర్చవలసి ఉంటుంది. అలాంటప్పుడు తైత్తిరీయకంలో పఠించబడిన ఆకాశం గ్రహించబడకపోవడం ఏమిటి? ఆకాశం అన్ని వస్తువులతోనూ సమానదేశకాలాలు కలదవడంచేత బ్రహ్మ దాని కార్యాలతో పాటు అది తెలియబడుతుంది. అందుచేత ప్రతిజ్ఞకు ఏమీ భగం ఉండదు; అట్లే బ్రహ్మకాశాలు క్షీరసీరాల వలె కలిసి పోవడంవల్ల “ఏకమేవాద్వితీయమ్” అనే శ్రుతికి కోపం (బాధ) కూడ కలగదు అని ఏది చెప్పబడిందో దాని విషయంలో చెప్పబడుచున్నది.

ఈ ఏకవిజ్ఞానంచేత సర్వవిజ్ఞానం అనేది క్షీరోదకన్యాయంచేత సమన్వయించవలసినది కాదు. ఎందువల్ల ననగా మృదాదిదృష్టాంతాలను చూపడంచేత ఈ సర్వవిజ్ఞానాన్ని ప్రకృతి వికారన్యాయంచేత (ఉపాదానకారణం తెలుస్తే దాని కార్యాలన్నీ తెలుస్తాయి అనే న్యాయంచేత) సమన్వయించుకోవాలని తెలుస్తూన్నది. క్షీరోదకన్యాయంచేత కల్పించబడే సర్వవిజ్ఞానం సమ్యక్ విజ్ఞానం (మంచి జ్ఞానం) కాజాలదు. క్షీరజ్ఞానంలో గ్రహించబడిన ఉదకజ్ఞానం (నీళ్లను పాలగా గ్రహించడం) సమ్యక్ జ్ఞానం కాదు కదా? పురుషుల మాటల అర్థాలను నిర్ణయించినట్లు వేదార్థాన్ని మాయ, అసత్యం, వంచన మొదలైన వాటితో గ్రహించడం యుక్తం కాదు కదా? అవధారణతో కూడిన (నిశ్చితంగా నొక్కి చెప్పుచున్న) ఈ “ఏకమేవాద్వితీయమ్” అనే శ్రుతికి క్షీరోదకన్యాయంతో అర్థం చెపితే దానిని పీడించినట్లవుతుంది. ఈ సర్వవిజ్ఞానం, ఏకత్వనిశ్చయమూ కూడ కేవలం దాని కార్యాల అపేక్షచేతనే (దృష్టిచేతనే) చెప్పబడింది, కొన్ని వస్తువులకు మాత్రమే సంబంధించినది అని చెప్పడం కూడ న్యాయం కాదు. (బ్రహ్మ ఏకము, అద్వితీయము. అందుచేత దానిని తెలుసుకుంటే సకలవస్తువులూ తెలుస్తాయి అని చెప్పడం కోసం కాకుండా కేవలం కారణాన్ని తెలుసుకుంటే దాని కార్యాలన్నింటినీ కూడ తెలుసుకొనవచ్చు అని బోధించడం మాత్రమే ఉద్దిష్టం అయితే) ఆ విషయం లోకంలో మృదాదులలో కూడ ప్రత్యక్షంగా తెలుస్తూన్నది గాన “శ్వేతకేతః.. భవతి” అని ప్రయత్నపూర్వకంగా ఏదో ఒక అపూర్వ విషయం చెపుతున్నట్లు చెప్పవలసిన పని లేదు. అందువల్ల సర్వమూ బ్రహ్మయొక్క కార్యమే అని అంగీకరించడమేదనే ఆధారపడి ఉన్న ఈ సర్వవిజ్ఞానం సమస్తవస్తు విషయకమే (సమస్తవస్తువులకు సంబంధించినదే) అని తెలుసుకోవాలి.6

భాష్యమ్

యత్పునరేతదుక్తమ్ అసంభవాద్గోణీ గగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితి, తత్ర బ్రూమః:-

సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. 2.3.7.

తుశబ్దోఽసంభవశక్త్యావ్యావృత్త్యర్థః. న ఖల్వాకాశోత్పతే అసంభవాశక్త్యా కర్తవ్యా, యతో యావత్కిణ్చీద్వికారజాతం దృశ్యతే ఘటఘటికోదఞ్చనాది వా

కటకకేయూరకుణ్డలాది వా, సూచీనారాచనిస్త్రింశాది వా తావానేవ విభాగో లోక
 లక్ష్యతే, న త్వవికృతం కింజీత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే. విభాగశ్చాకాశస్య
 పృథివ్యాధిభ్యోఽవగమ్యతే, తస్మాత్సోఽపి వికారో భవితుమర్హతి. ఏతేన
 దిక్కాలమనఃపరమాణ్వాదీనాం కార్యత్వం వ్యాఖ్యాతమ్. నన్వాత్మాపి
 ఆకాశాదిభ్యో విభక్త ఇతి తస్యాపి కార్యత్వం ఘటాదివత్రాప్నోతి? న. “అత్మన
 ఆకాశః సంభూతః” (తై. ఉ. 2-1) ఐతి శ్రుతేః. యది హ్యత్మాపి వికారః స్యాత్
 తస్మాత్పరమన్యన్న శ్రుతమిత్యాకాశాది సర్వం నిరాత్మకమాత్మనః కార్యత్వే
 స్యాత్. తథా చ శూన్యవాదః ప్రసజ్యేత. అత్మత్వాచ్చాత్మనో నిరాకరణశక్యాను
 పపత్తేః. న హ్యత్మాఽఽ గన్తుకః కశ్చిత్, స్వయంసిద్ధత్వాత్. నహ్యత్మాత్మనః
 ప్రమాణమపేక్ష్య సిద్ధ్యతి. తస్య హి ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యప్రసిద్ధప్రమేయ
 సిద్ధయ ఉపాదీయంతే. న హ్యకాశాదయః పదార్థాః ప్రమాణనిరపేక్షాః స్వయం
 సిద్ధాః కేన చిదభ్యుపగమ్యంతే. ఆత్మా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్
 ప్రాగేవ ప్రమాణాదివ్యవహారాత్ప్రిధ్యతి. న చేద్యశస్య నిరాకరణం సంభవతి.
 అగన్తుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపమ్. య ఏవ హి నిరాకర్తా తదేవ
 తస్య స్వరూపమ్. న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రియతే. తథాహమేవేదానీం
 జానామి వర్తమానం వస్తు, అహమేవాతీతమతీతతరం చాజ్ఞాసిషమ్, అహమేవా
 నాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్తమానభావేన అన్యథా
 భవత్యపి జ్ఞాతవ్యే న జ్ఞాతురన్యథా భావోఽస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్.
 తథా భస్మీభవత్యపి దేహే నాత్మన ఉచ్ఛేదః, వర్తమానస్వభావాదన్యస్వభావత్వం
 వా న సంభావయితుం శక్యమ్. ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావత్వాదేవాకార్యత్వ
 మాత్మనః. కార్యత్వం చాకాశస్య.

బాలసందిని

యదితి : - ఆకాశానికి ఉత్పత్తి అసంభవం గాన ఆకాశోత్పత్తి శ్రుతి గౌణి అని ఏది
 చెప్పబడిందో ఆ విషయంలో చెపుతున్నాం-

యావదితి :- “లోకవత్=లోకమునందు వలె, విభాగః తు=విభాగ మైతే, యా వద్వికారమ్ = ఎంతవరకు వికార మున్న దో అంతవరకు” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం ఆకాశానికి ఉత్పత్తి అసంభవం అనే ఆశంకను నివర్తిం పచేయడంకొరకు. ఆకాశం పుట్టడం విషయంలో అది అసంభవం (కుదరదు) అనే ఆశంక చేయగూడదు. ఎందువల్లననగా లోకంలో ఘటం, చిన్న ఘటం, చేద మొదలైన లేదా కటకం, కేయూరం కుండలం మొదలైన లేదా సూది, నారాచబాణం, ఖడ్గం మొదలైన కార్యసముదాయం ఏదేది కనబడుచున్నదో (కనబడే కార్యసముదాయం అంతా) అంతవరకే విభాగం కనబడుచున్నది. అనగా కార్యాలన్నీ వేరు వేరు పదార్థాలుగా కనబడుతున్నాయి. అందుచేత వేరు వేరుగా కనబడే వన్నీ కార్యాలే అని అర్థం. అంతే కాని వికారం కానిది ఏదీ కూడ విభక్తంగా కనబడడంలేదు. ఆకాశానికి పృథివ్యాదులకంటె విభాగం కనబడుచున్నది; (అనగా ఆకాశం పృథివ్యాదులకంటె వేరుగా కనబడుతున్నది). అందువల్ల అది కూడా వికారం (కార్యం) కావడానికి తగి ఉంది. దీనిచేతాదిక్-కాలా మనస్-పరమాణ్వాదుల కార్యత్వం కూడ వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే. అనగా అవి కూడ వేరు వేరుగా కనబడుతున్నాయి గాన అవి కూడ కార్యాలే అని అర్థం. (ప్రశ్న) ఆత్మకూడ ఆకాశాదులకంటె వేరైనదే గాన అది కూడ ఘటాదుల వలె కార్యమే అని చెప్పవలసివస్తుంది కదా? (సమాధానం)-కాదు. “ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా? ఆత్మ కూడ వికారమే. అయితే దానికంటె పరంగా (దానికి కూడ కారణంగా) మరొక బేదీ చెప్పబడలేదు గాన, ఆకాశాదికమైన కార్యజాతమంతా, ఆత్మ కూడ కార్యమైనట్లయితే, అనగా కార్యం అవడంవల్ల నశించేదే అయితే, నిరాత్మకం (స్వరూపశూన్యం) అయిపోతుంది. అప్పుడు శూన్యవాదం ఏర్పడుతుంది.

వి. ఆత్మనుండి ఆకాశం పుట్టింది. ఆకాశం నుండి వాయువు పుట్టింది. ఈ విధంగా ఆకాశాదులు పుట్టినట్లు శ్రుతి చెప్పుతున్నది. అయితే ఆత్మకూడ ఫలానాదానివల్ల పుట్టింది అని ఏదీ చెప్పలేదు. అందుచేత ఆత్మ కార్యం కాదు. ఇది పరమకారణం. అందుచేత ఇది ఆకాశాదికార్యాలన్నింటికీ ఆత్మ, అనగా ఆధారమైన స్వరూపం. విభక్త మవడంచేత ఆత్మకూడ కార్యమే అన్నట్లయితే అది కూడ నశిస్తుందని చెప్పాలి. అప్పుడు ఆకాశాదులు నిరాత్మకాలు, నిఃస్వరూపాలు అవుతాయి. ఏమీ మిగలక,

శూన్యవాదాన్ని అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. అందుచేత కేవలం విభక్తత్వం కార్యత్వ హేతువు కాదు. పరమకారణం కాకుండా ఏది విభక్తమో అది కార్యం అని చెప్పాలి. అప్పుడు ఆకాశాదులకు కార్యత్వం సిద్ధిస్తుంది. పరమకారణమైన ఆత్మకు కార్యత్వం ఉండదు అని భావం. వాస్తవంలో పరమార్థమైన ఆత్మకు విభాగం కూడ కల్పితమే గాన అది విభక్తం కూడ కాదు.

ఆత్మత్వాదితి:- ఆత్మ అవదంచేతనే ఆత్మను నిరాకరించడం కుదరదు.

ఏ. ఆత్మ కూడ నశిస్తుంది అని శూన్యవాదాన్నే అంగీకరించవచ్చును కదా అనడానికి వీలులేదు. ఎందువల్ల ననగా ఆత్మ ఆత్మ అవదంచేత, స్వయంప్రకాశమవదంచేత, పుట్టుక కలది (కార్యం) కాదు; అలా కాని ఘటాదులు మాత్రమే కార్యాలు. “ఆత్మానోత్పద్యతే, ఆత్మత్వాత్, స్వప్రకాశత్వాచ్చ, వ్యతిరేకే ఘటవత్” అనే అనుమానప్రయోగంచేత ఆత్మకు పుట్టుక వినాశము లేవని భావం.

నేతి:- ఆత్మ స్వయంసిద్ధం అనగా సత్త విషయంలో గాని, స్ఫూర్తి (ప్రకాశించడం) విషయంలో గాని ఇతరాధీనం కాదు. అందుచేత ఇది మరొకదానికి దేనికి ఆగంతుకం (పుట్టిన కార్యం) కాదు. ఆత్మ తన ప్రమాణాలను వేటి నైనా అపేక్షించి సిద్ధించేది కాదు. అనగా ఆత్మను తెలుసుకొనడానికి ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాల ఆవశ్యకత లేదు. అది స్వయంగానే ప్రకాశిస్తుంది. దాని ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలు తెలియని ప్రమేయాల (తెలియదగిన వస్తువుల) సిద్ధికోసం, వాటి ఉనికిని తెలుసుకొనడం కోసం, గ్రహించబడతాయి (ఉపకరిస్తాయి). ఆకాశాదిపదార్థాలు ప్రమాణాల అపేక్ష లేకుండా స్వయంసిద్ధాలే అని ఎవ్వరూ అంగీకరించరు కదా? ఆత్మ యెతే ప్రమాణాల వ్యవహారానికి ఆశ్రయమైనది. అనగా ఆత్మప్రకాశంచేతనే ప్రమాణాలు తమ తమ పనులు చేస్తున్నాయి. ఇతర వస్తువులను ప్రకాశింపజేస్తున్నాయి. అందుచేత ప్రమాణాల వ్యవహారానికి ముందే ఆత్మ సిద్ధిస్తుంది. (స్వయంప్రకాశంగా, ప్రమాణాదిప్రకాశకంగా ఉంది). ఇలాంటి (స్వయంప్రకాశమైన) దానిని నిరాకరించడం (లేదనడం) కుదరదు. ఆగంతుకమైన (కొత్తగా వచ్చిన, కార్యమైన) వస్తువు నిరాకరించబడుతుంది కాని స్వస్వరూపమే నిరాకరించబడదు కదా? ఎవడైతే నిరాకరిస్తున్నాడో అతడే దాని (ఆత్మయొక్క) స్వరూపం (ఆత్మ లేదు అనేవాడే ఆత్మ గాన ఆత్మను నిరాకరించే ప్రసక్తి లేదు). అగ్నియొక్క

ఉష్ణత్వం అగ్నిచేతనే నిరాకరింపబడదు కదా?

అవ. అయితే ఈ ఆత్మ క్షణికం అని చెప్పడానికి కూడ వీలు లేదు. ప్రత్యభిజ్ఞానం వల్ల ఇది నిత్యమని తెలుస్తూన్నది అని చెప్పుతున్నారు- తథాహమితి :- నేనే ఇప్పుడు ఉన్న ఈ వస్తువును తెలుసుకొనుచున్నాను, గడిచినదానిని, అంతకు ముందు గడచినదానిని నేనే తెలుసుకున్నాను, రాబోయేదానిని, దాని తరవాత రాబోయేదానిని కూడ నేనే తెలుసుకోబోతున్నాను అని జ్ఞాతవ్యమైన వస్తువులు భూతభవిష్యద్వర్తమానాలకు సంబంధించినవిగా మారుతున్నాకూడ జ్ఞాతకు మాత్రం మార్పులేదు. ఎందువల్ల ననగా ఈ జ్ఞాత మాత్రం ఎల్లప్పుడూ వర్తమానుడుగానే ఉన్నాడు. దేహం భస్మం అయిపోయినా కూడ ఆత్మకు వినాశం లేదు. ప్రస్తుతం ఉన్న స్వభావంకంటే వేరు స్వభావం కూడ ఉపించడానికి శక్యం కాదు. ఈ విధంగా ఆత్మప్రత్యాఖ్యానం చేయ శక్యం గాని (లేదని చెప్పడానికి శక్యం కాని) స్వభావం గలది గాన అది కార్యం కాదు. ఆకాశం మాత్రం కార్యమే.

భాష్యమ్

యత్తాక్షం సమానజాతీయమనేకం కారణద్రవ్యం వ్యోమ్నో నాస్తీతి తత్ప్రత్యుచ్యతే. న తావత్సమానజాతీయమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియమోఽస్తి. న హి తన్నూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీయత్వమస్తి; ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్. న చ నిమిత్తకారణానామపి తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయత్వనియమోఽస్తి. స్యాదేతత్-సమవాయికారణవిషయ ఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతరవిషయ ఇతి. తద ప్యనైకాన్తికమ్. నూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయైరేకా రజ్జుః సృజ్యమానా దృశ్యతే. తథా సూత్రైరూర్ధ్వాదిభిశ్చ విచిత్రాన్ కమ్బలాన్వితన్వతే. సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమానజాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం, నర్వన్య నర్వేణ సమానజాతీయకత్వాత్. నావ్యనేకమేవారభతే నైకమితి నియమోఽస్తి. అణుమనసోరాద్యకర్మాభ్యుపగమాత్. ఏకైకో హి పరమాణుః మనశ్చాద్యం

స్వకర్మార భతే న ద్రవ్యాంతరైః సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే. ద్రవ్యాదమ్భఏవ అనేకారమ్భకత్వనియమ ఇతి చేత్; న పరిణామాభ్యుపగమాత్. భవేదేష నియమో యది సంయోగసచివరం ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారమ్భకమభ్యుపగమ్యతే. తదేవ తు ద్రవ్యం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే. తచ్చ క్వచిదనేకం పరిణమతే, మృద్భిజాద్యఙ్కురభావేన. క్వచిదేకం పరిణమతే క్షీరాది దధ్యాదిభావేన. నేశ్వరశాసనమస్తి అనేకమేవ కారణం కార్యం జనయతీతి. అతః శ్రుతి ప్రామాణ్యాదేక స్మాద్ బ్రహ్మణః ఆకాశాదిమహాభూతోత్పత్తి క్రమేణ జగజ్జాతమితి నిశ్చయతే. తథా చోక్తమ్ - “ఉపసంహరదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి” (బ్ర.సూ. 2.1.24) ఇతి.

బాలనందిని

యత్ప్రతిః- ఆకాశానికి సమాన జాతీయకమైన అనేకమైన కారణద్రవ్యం లేదు అని ఏది చెప్పబడిందో అది నిరాకరించబడుచున్నది. సమానజాతీయక మైన కారణమే కార్యాన్ని పుట్టిస్తుంది అనే నియమం లేదు. తంతువులు వాటి సంయోగము సమాన జాతీయకాలు కావు కదా? ఆ రెడింట్లో ఒకటి ద్రవ్యం అనీ రెండవది (సంయోగం) గుణమనీ అంగీకరించబడింది కదా? నిమిత్తకారణాలైన తురీవేమాదులు కూడ సమాన జాతీయాలుగానే ఉండాలనే నియమం లేదు. అది సరే-సమానజాతీయాలుగా ఉండాలనే ఈ నియమం సమవాయికారణం విషయంలో మాత్రమే కాని ఇతరకారణాల విషయంలో లేదు. అది కూడ ఎకాంతికం (వ్యభిచారదోషం లేనిది) కాదు. అనేక జాతులకు చెందిన సూత్రాలచేత ఎద్దు తోకల(వెండ్రుకల)చేత ఒక త్రాడు తయారు చేయబడడం చూస్తున్నాం కదా? అట్లే సూత్రాలతోను, ఉన్ని మొదలైనవాటితోను విచిత్రమైన (వేరు వేరు రంగులు గల) కంబళ్లు నేస్తున్నారు. సత్త్వం (ఉండడం అనే ధర్మం) ద్రవ్యత్వం మొదలైనవాటిని పట్టి సమానజాతీయత్వాన్ని కల్పిస్తే అప్పుడు ఈ నియమం అనావశ్యకం. (సత్త్వ ద్రవ్యత్వాదులను పట్టి చూస్తే) ప్రతీదీ ప్రతీదానికి సజాతీయమే అవుతుంది. అదే విధంగా అనేకవస్తువులే కార్యాన్ని పుట్టిస్తాయి కాని ఒక వస్తువు పుట్టించదు అనే నియమం కూడ లేదు. అణువులోను మనస్సులోను మొదటి కర్మ ఉంటుందని అంగీకరించబడింది కదా.

ఎందుచేత ననగా ఒక్కొక్క పరమాణువు, మనస్సు మొట్టమొదటి స్వకర్మను, ఇతర ద్రవ్యాలతో కలిసి కాకుండా తమంతట తామే ప్రారంభిస్తాయి అని (మీచేత) అంగీకరించబడుచున్నది. ఏదైన ద్రవ్యాన్ని పుట్టించడం విషయంలోనే అనేకారంభకత్వనియమం అన్నట్లయితే, అది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా పరిణామం అంగీకరించబడుతుంది. సంయోగం సహాయంతో ఒక ద్రవ్యం మరొక ద్రవ్యాన్ని పుట్టిస్తుంది అని అంగీకరిస్తే ఈ నియమం ఉండవచ్చును. అదే ద్రవ్యం విశేషం గల మరియొక అవస్థను పొందినట్లయితే అది కార్యం అని చెప్పబడుతుంది. కొన్ని చోట్ల మృత్తు బీజం మొదలైనవి అంకురాదిరూపంలో పరిణామం చెందినట్లు అనేకద్రవ్యాలు (ఒక కార్యంగా) పరిణామం చెందుతాయి. కొన్ని చోట్ల ఒకే క్షీరాదికం పెరుగు మొదలైన రూపాలలో పరిణమించినట్లు ఒకే వస్తువు పరిణామం చెందుతుంది. అనేకమైన కారణమే కార్యాన్ని పుట్టిస్తుంది అని ఈశ్వరాజ్ఞ లేదు. అందువల్ల శ్రుతిప్రామాణ్యాన్ని అనుసరించి, ఒకే బ్రహ్మనుండి ఆకాశాదిమహాభూతాల ఉత్పత్తిక్రమంలో, జగత్తు పుట్టినదని నిశ్చయించబడుచున్నది. ఈ విషయమే - “ఉపసంహరదర్శననాన్వేతి చేన్నక్షీరవద్ధి” అనే సూత్రంచేత చెప్పబడింది.

భాష్యమ్

యచ్ఛక్తమ్ - ఆకాశస్యాత్పత్తై న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషః సంభావయితుం శక్యతే ఇతి; తదయుక్తమ్. యేనైవ హి విశేషేణ పృథివ్యాదిభ్యో వ్యతిరిచ్యమానం నభః స్వరూపవదిదానీమధ్యవసీయతే న ఏవ విశేషః ప్రాగుత్పత్తేర్నాసీదితి గమ్యతే. యథా చ బ్రహ్మ న స్థూలాదిభిః పృథివ్యాది స్వభావైః స్వభావవత్ “అస్థూలమనణు” (బృ.ఉ. 3.8.8.) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ఏవమాకాశస్వభావేనాపి న స్వభావవదనాకాశమితి శ్రుతేరవగమ్యతే. తస్మాత్ప్రా గుత్పత్తేరనాకాశమితి స్థితమ్. యదపుక్తం - పృథివ్యాదివైధర్యా దాకాశస్యా జత్వమితి, తదప్యసత్. శ్రుతివిరోధే సత్యుత్పత్త్యభావానుమాన స్యాభాసతోపపత్తేః. ఉత్పత్త్యనుమానస్య చ దర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమ్, అనిత్యగుణాశ్రయత్వాత్, ఘటాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ. అత్యన్యనై కాన్తికమితి చేత్; న.

తస్యాపనిషదం ప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయతాసిద్ధేః. విభుత్వాదీనాం. చాకాశస్యోత్పత్తి
వాదినం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్. యచ్చక్షమేతత్ - “శబ్దాచ్చ” ఇతి, తత్రామృతత్వ
శ్రుతిస్తావద్వియతి “అమృతా దివోకనః” ఇతివద్ద్రష్టవ్యా. ఉత్పత్తిప్రలయ
యోరుపపాదితత్వాత్. “ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” ఇత్యపి ప్రసిద్ధ మహత్వేనాకా
శేనోపమానం క్రియతే నిరతిశయమహత్త్వాయ, నాకాశ సమత్వాయ; యథేషురివ
సవితా ధావతీతి క్షిప్రగతిత్వాయోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్.
ఏతేనానంతత్వోపమాన శ్రుతిర్య్యాఖ్యాతా. “జ్యాయానాకాశాత్” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ
బ్రహ్మణ ఆకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః “న తస్య ప్రతిమాస్తి” (శ్వే. ఉ. 4.19)
ఇతి చ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి. “అతోఽన్యదార్తమ్” (బృ. ఉ.
3.4.2) ఇతి చ బ్రహ్మణోఽన్యే షామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి. తపసి
బ్రహ్మ శబ్దవదాకాశస్య జన్మశ్రు తేర్గోణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యను
మానాభ్యాం పరిహృతమ్. తస్మాద్ బ్రహ్మకార్యం వియదితి సిద్ధమ్. 7.

బాలానందిని

యచ్ఛేతి:- ఆకాశానికి ఉత్పత్తి అంగీకరిస్తే అది పుట్టడానికి పూర్వం తరవాత ఉండే
విశేషాన్ని ఉహింప శక్యం కాదు అని చెప్పినది కూడ యుక్తం కాదు. ఆకాశం ఏ
విశేషంచేత పృథివ్యాదులకంటే భిన్నమైన స్వభావం కలదిగా కనబడుతున్నదని ఇప్పుడు
నిశ్చయించబడుతున్నదో ఆ విశేషమే దాని ఉత్పత్తికి పూర్వం ఉండేది కాదని తెలుస్తూన్నది.
(ఆకాశాని కున్న విశేషం శబ్దాశ్రయత్వం. ఆ శబ్దాశ్రయమైన ఆకాశం ప్రలయకాలంలో
లేదని అర్థం). “అస్థూలమనణు” అని శ్రుతిలో చెప్పడంచేత బ్రహ్మకు ఏ విధంగా
పృథివ్యాదుల స్వభావాలైన స్థూలత్వాదులతో సంబంధం లేదో (ఆ స్థూలత్వాదులు ఏ
విధంగా బ్రహ్మయొక్క స్వభావం కావో) అదే విధంగా “అనాకాశమ్” అను శ్రుతిచేత
ఆకాశస్వభావం కూడ బ్రహ్మయొక్క స్వభావం కాజాలదని తెలుస్తూన్నది. అందువల్ల
సృష్టికి పూర్వం బ్రహ్మ ఆకాశంలేనిది (సృష్టికి పూర్వం ఆకాశం లేదు) అని నిర్ణయం.
పృథివ్యాదులకీ ఆకాశానికి సామ్యం లేదు గాన ఆకాశానికి పుట్టుక లేదు అని చెప్పడం

కూడ యుక్తం కాదు. శ్రుతితో విరోధం వచ్చినప్పుడు అనుత్పత్త్యనుమానం అనుమానా భాసమే కాని ప్రామాణికం కాదు. ఉత్పత్త్యనుమానం కూడ చూపబడింది. “అనిత్యమైన గుణానికి ఆశ్రయం అవడంచేత ఆకాశం ఘటాదికం వలె అనిత్యం” అని అనుమాన ప్రయోగం కుదురుతుంది కదా? (అత్మ కూడ అనిత్యగుణాలకి ఆశ్రయమే గాన) “అనిత్యగుణాశ్రయత్వాత్” అనే హేతువుకు అత్యయందు వ్యభిచారం (అందుచేత అత్మకూడ అనిత్యమని చెప్పవలసి వస్తుంది) అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. ఔషనిషదుల (వేదాంతుల) మతం ప్రకారం అత్మలో అనిత్యగుణాలు ఉండవు కదా? (ఆకాశం విభువు సర్వవ్యాప్తం, అందుచేత నిత్యము అనడానికి కూడ వీలు లేదు) ఆకాశానికి ఉత్పత్తిని అంగీకరించే ఔషనిషదుల ప్రకారం దానికి విభుత్వాదులు కూడ లేవు కదా? “శబ్దచ్చ” అని శ్రుత్యనుసారంగా కూడ ఆకాశానికి ఉత్పత్తి లేదని చెప్పడం కూడ యుక్తం కాదు. వాటిలో అమృతత్వశ్రుతి (ఆకాశం అమృత అని చెప్పే శ్రుతి) దేవతలు అమృతులు - మరణం లేనివారు - అని చెప్పడం వంటిది. (దేవతలకు మరణం లేకపోలేదు. చాలా కాలం ఉంటారు కాబట్టి. వాళ్లు అమృతులని చెప్పబడ్డారు. అట్లే ఆకాశం కూడ ప్రలయం వరకు ఉంటుంది. గాన అమృతం అని చెప్పబడింది). ఆకాశానికి కూడ ఉత్పత్తి, వినాశమూ ఉంటాయని నిరూపించాం కదా? “ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” అని మహత్త్వం గలదిగా ప్రసిద్ధమైన ఆకాశంతో పోల్చడం అత్మకు నిరతిశయమైన (అంతకంటె అతిశయం లేని) మహత్త్వం ఉందని చెప్పడం కోసమే కాని అత్మ ఆకాశంతో సమానమైనది అని చెప్పడం కోసం కాదు. సూర్యుడు బాణం వలె పరుగెత్తుతున్నాడు అన్నప్పుడు శీఘ్రంగా వెడుతున్నాడు అనడం కోసమే అలా చెప్పబడుతుంది కాని సూర్యుని నడక బాణం నడక వలె ఉందని చెప్పడం కోసం కాదు. అట్లే ఇదీని. దీనిచేత ఆకాశం ఏ విధంగా అనంతమో అత్మకూడ అట్లే అనంతం అని చెప్పే శ్రుతి కూడ వ్యాఖ్యానింపబడి నట్లే. అనగా అపేక్షికంగా ఆకాశం అనంతం గాన దానిని పట్టి ఈ విధంగా పోల్చబడింది అని అర్థం. “జ్యాయానాకాశాత్” ఇత్యాదుల ననుసరించి బ్రహ్మకంటె ఆకాశం అల్పపరిమాణం గలది అని సిద్ధిస్తుంది. “న తస్య ప్రతిమాన్తే” అను శ్రుతి బ్రహ్మకు ఉపమానం, లేదని చెపుతున్నది. “అతోఽన్యదార్తమ్” అనే శ్రుతి బ్రహ్మకంటె ఇతరమైన ఆకాశాదు లన్నీ ఆర్తము లని (నశ్వరము లని) చూపుతున్నది.

బ్రహ్మశబ్దాన్ని తపస్సు అనే అర్థంలో గౌణంగా ప్రయోగించినట్లు ఆకాశం పుడుతుంది అని చెప్పే శ్రుతి గౌణం అనేది, ఆకాశానికి పుట్టుక ఉంది అని చెప్పే శ్రుతిచేత, అనుమానంచేత పరిహరించబడింది. అందువల్ల ఆకాశం బ్రహ్మయొక్క కార్యం అని సిద్ధించినది. 7.

వియదధికరణం సమాప్తం

2-మాతరిశ్యాధికరణమ్. సూ. 8

సూ. ఏతేన మాతరిశ్యా వ్యాఖ్యాతః 2-3.8

అతివేగం యమ్ ఏతేన వియద్వ్యాఖ్యానేన మాతరిశ్యాపి వియదా
 వాయుర్వ్యాఖ్యాతః. తత్రాప్యేతే యథాయోగం పక్షా రచయితవ్యాః. న
 వాయురుత్పద్యతే, ఛాన్దోగానాముత్పత్తి ప్రకరణేన నామ్నానాదిత్యేకః పక్షః.
 అస్తి తు తైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణే అమ్నానమ్ “ఆకాశద్వాయుః”
 (తై.ఉ.2-1) ఇతి ప్రక్షాంతరమ్. తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే సతి గాణీ
 వాయోరుత్పత్తిశ్రుతిరనంభవాదిత్యవరోభిప్రాయః. అనంభవశ్చ
 “సైషానస్తమితా దేవతాయద్వాయుః” (బృ.ఉ.1-5-22) ఇత్యస్తమయ
 ప్రతిషేధాత్, అమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ. ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్, యావద్వికారం చ
 విభాగా భ్యుపగనూత్ ఉత్పద్యతే వాయురితి సిద్ధాంతః. అస్తమయప్రతిషేధోప
 రవిద్యావిషయ ఆపేక్షికః, అగ్న్యోదీనామివ వాయోరస్తమయాభావాత్.
 కృతప్రతివిధానం చామృతత్వాదిశ్రవణమ్. నను వాయోరాకాశస్య చతుల్యయో
 రుత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణాశ్రవణయోః ఏకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు,
 కిమతిదేశేనాసతి విశేష ఇతి; ఉచ్యతే - సత్యమేవమేతత్. తథాపి మన్దధియాం
 శబ్దమాత్రకృతాశక్కానివృత్త్యర్థోయమతిదేశః క్రియతే. సంవర్గవిద్యాదిషు
 హ్యుపాస్యతయా వాయోర్మహాభాగత్వశ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభిశ్చ
 భవతి నిత్యత్వాశక్కా కస్య చిదితి. 8

బాలానందిని

ఏతేనేతి :- (అతిదేశమే కాన మళ్ళీ దీనికి నేరుగా సంగత్యాదులు చెప్పపని లేదు) “ఏతేన=దీనిచేత (ఆకాశం విషయంలో చెప్పినదానిచేత), మాతరిశ్వా=వాయువు. వాఖ్యాతః=వాఖ్యానింపబడినట్లే” అని సూత్రార్థం.

అతిదేశ ఇతి :- ఇది అతిదేశం (ఒకచోట చెప్పిన విషయమే మరొక చోట కూడ యథాతథంగా వర్తిస్తుందని చెప్పడం అతిదేశం). ఏతేన=ఈ ఆకాశవాఖ్యానంచేత, మాతరిశ్వాపి=ఆకాశం ఆశ్రయంగా గల వాయువు కూడ, వాఖ్యానింపబడినది. ఆ వాయువు విషయంలో కూడ యథాసంభవంగా ఈ పక్షాలను రచించాలి. ఛంరోగుల ఉత్పత్తిప్రకరణంలో చెప్పకపోవడంవల్ల వాయువుకు ఉత్పత్తి లేదు అని ఒక పక్షం. తైత్తిరీయుల ఉత్పత్తిప్రకరణంలో “ఆకాశద్వాయుః” అని ఉత్పత్తిపఠనం ఉంది అని మరొక పక్షం. పిమ్మట రెండు శ్రుతులకు విరోధం ఏర్పడినప్పుడు వాయువుకు ఉత్పత్తి అసంభవం గాన, వాయువుకు ఉత్పత్తిని చెప్పే శ్రుతి గొణి అని మరొక అభిప్రాయం. వాయువుకు ఉత్పత్తి అసంభవం అనడానికి కారణ మేమనగా “సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః” (వాయువు అనేది అస్తమయం (వినాశం) లేనిదేవత) అని అస్తమయనిషేధం, అమృతత్వాదులు వినబడడం కూడ. ప్రజ్ఞకు ఉపరోధం కలుగ గూడదు గాన, వికారాలన్నిటికీ విభాగం ఉంటుంది (విభాగం ఉన్న వన్నీ వికారాలు) అని అంగీకరించడంవల్ల వాయువు వుడుతుంది అని సిద్ధాంతం. అస్తమయనిషేధం అవరవిద్యకు (ఉపాసనావిధాయకమైన విద్యకు)నంబంధించినది ; ఇది కేవలం ఆపేక్షికం, (అనగా మిగిలిన పదార్థాల దృష్ట్యా వాయువు వినాశం లేకుండా చాలా కాలం ఉంటుందని మాత్రమే అర్థం) ఎందువల్లననగా అగ్న్యాదులకు వలె (అగ్ని కొంత సేపు మండి శాంతించినట్లు) వాయువుకు అస్తమయం లేదు. “అమృతం” ఇత్యాదులు చెప్పడానికి సమాధానం ఆకాశం విషయంలో చర్చించినపుడే చెప్పబడింది; అదే దీనికి కూడ సమాధానం అని అర్థం. (ప్రశ్న) ఉత్పత్తిప్రకరణంలో వాయువుయొక్క శ్రవణాశ్రవణాలు (ఉత్పత్తిని చెప్పడం చెప్పకపోవడం అనేవి) ముఖ్యమే అయినప్పుడు వాయ్వాకాశాలు రెండింటికీ నంబంధించి ఒకే అధికరణం చాలు గదా, విశేషం ఏదీ లేనప్పుడు అతిదేశం ఎందుకు? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది. సత్యమే; ఇది అంతే. అయినా కూడ

మందబుద్ధులకు శ్రుతులలో వాయువును గూర్చి ఉన్న కొన్ని మాటలు వినగానే ఆశంక కలుగుతుం దని ఆ ఆశంకను తొలగించడం కోసం ఈ అతిదేశం చేయబడింది. వాయువు ఉపాసింపదగినవా డని సంవర్గవిద్యాదులలో వాయువుకు మహాభాగత్వం వినబడడంవల్ల, వాయువుకు అస్తమయం మొదలైనవి లేవని చెప్పడంవల్ల ఎవనికైనా వాయువు నిత్యము అనే ఆశంక కలగవచ్చును (అది నివారించడానికి ఈ అతిదేశం).

వి :- “సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః” అనేది ముఖ్యమైన ఉత్పత్తి వాయువుకు లేదని చెప్పడానికి లింగం. అదే లింగం “వాయుశ్చాస్తరిక్షం చైతదమృతమ్” అని మళ్ళీ చెప్పబడింది. “వాయురేవ వ్యష్టిః” “సమష్టిశ్చ” అని వాయువే సర్వాత్మ అని బృహదారణ్యకమే చెపుతున్నది. అట్లే సంవర్గ విద్యలో “వాయురేవైతాన్ సర్వాన్ గ్వాదీన్ సంహరతి” అని వాయువే అగ్న్యాదులను తనలో లీనం చేసుకొంటుంది అని చెప్పబడింది. ఈ శబ్దాలన్నీ విన్న మందబుద్ధులకు వాయువుకు ఉత్పత్తి లేదు అనే అభిప్రాయం కలగవచ్చును. తన్నివృత్తికై ఈ అతిదేశం అని భావం. 8

మాతరిశ్యాధికరణం సమాప్తం

3. అసంభవాధికరణమ్. సూ.9.

సూ. అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. 2.3.9

వియత్పవనయోరనంభావ్యమానజన్మనోరమ్యత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోఽపి భవేత్కుతశ్చిదుత్పత్తిరితి స్యాత్కన్య చిన్మతిః. తథా వికారేభ్య ఏవాకాశాదిభ్య ఉత్తరేషాం వికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యాకాశస్యాపి వికారాదేవ బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిరితి కశ్చిన్మన్యేత. తామాశజ్కామపనేతుమిదం సూత్రమ్ ‘అసంభవస్తు’ ఇతి. న ఖలు బ్రహ్మణః సదాత్మకస్య కుతశ్చిదన్యతః సంభవ ఉత్పత్తిరాశక్యేతవ్యా. కస్మాత్? అనుపపత్తేః. సన్మాత్రం హి బ్రహ్మ న తస్య సన్మాత్రాదేవోత్పత్తిః సంభవతి, అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః. నా పి సద్విశేషాత్, దృష్టవిపర్యయాత్. సామాన్యాద్ధి విశేషా ఉత్పద్యమానా దృశ్యస్తే మృదాదేర్ఘ్వాదయః. న తు విశేషేభ్యః సామాన్యమ్. నాప్యసతః, నిరాత్మకత్వాత్.

“కథమసతః సజ్జయేత్” (చా.. ఉ. 8.7.1) ఇతి ఛాక్షేపశ్రవణాత్. “స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః” (శ్వే. ఉ. 6.9) ఇతి చ బ్రహ్మణో జనయితారం వారయతి. వియత్సవనయోః పునరుత్పత్తిః ప్రదర్శితా, న తు బ్రహ్మణః సాస్తీతి వైషమ్యమ్. న చ వికారేభ్యో వికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ బ్రహ్మణోఽపి వికారత్వం భవితుమర్హతీతి, మూలప్రకృత్యనభ్యుప గమేఽనవ స్థాప్రసంగాత్. యా మూలప్రకృతిరభ్యుపగమ్యతే తదేవ చ నో బ్రహ్మేత్యవిరోధః.9

బాలానందిని

అసంభవ ఇతి :- “అనుపపత్తేః= ఉపపత్తి లేకపోవడంవల్ల, సతః తు=సతైన బ్రహ్మకైతే, అసంభవః=ఉత్పత్తి లేదు” అని సూత్రార్థం.

అన. “అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువమ్” (క.ఉ.3.15), “న చాస్య కశ్చిజ్జనితా” (శ్వే. ఉ. 6.9) ఇత్యాదిశ్రుతులు బ్రహ్మ అనాది అని చెప్పుతున్నాయి. “త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః” ఇత్యాది శ్రుతులలో బ్రహ్మకు ఉత్పత్తి వర్ణించబడుచున్నది. వీటికి విరోధం ఉందా లేదా అని సందేహం. ఉంది అని పూర్వపక్షం. వాయ్వాదులకు ఉత్పత్తిశ్రుతిబలంచేత అమృతత్వం అపేక్షికం మాత్రమే అని చెప్పినట్లు బ్రహ్మయొక్క అనాదిత్వం కూడ అపేక్షికమే అని దృష్టాంతసంగతినేత ఏకదేశిపక్షం చూపబడుతున్నది.

వియదితి:- ఊహించడానికి శక్యం కాని ఉత్పత్తి గల అకాశవాయువులకు కూడ ఉత్పత్తి ఉన్నట్లు విని బ్రహ్మకు కూడ ఏదో ఒక కారణంనుండి ఉత్పత్తి ఉండవచ్చునని ఎవనికైన అభిప్రాయం కలగవచ్చును. అట్లే వికారా లైన (బ్రహ్మాదికార్యాలైన) అకాశాదులనుండి తరువాతి వికారాల ఉత్పత్తి జరిగిన దని విని ఆకాశానికి కూడ, వికారమైన (దేనికో ఒకదానికి కార్యమైన), బ్రహ్మనుండి ఉత్పత్తి జరిగి ఉంటుందని ఎవడైన అనుకొనవచ్చును. ఆ ఆశంకను తొలగించుటకై “అసంభవస్తు” అనే సూత్రం చెప్పబడింది సద్రూపమైన బ్రహ్మకు కూడ మరొకదానినుండి దేనినుండో ఉత్పత్తి జరిగిన దని ఆశంకించకూడదు. ఎందువల్ల? అనుపపత్తివల్ల. బ్రహ్మ కేవలం సద్రూపం - ఉనికియే స్వభావం గలది. దానికి సన్మాత్రంనుండియే ఉత్పత్తి సంభవం కాదు. ఏదో కొంత అతిశయం (విశేషం) లేకపోతే ప్రకృతివికారభావం (ఒకటి మూలకారణ మనీ

రెండవది కార్యమనీ) కుదరదు కదా? (అందుచేత సన్మాతమైన బ్రహ్మ మరొక సన్మాతంనుండి పుట్ట దని అర్థం). బ్రహ్మ ఏదో ఒక సద్విశేషంనుండి పుట్టింది అనడం కూడ కుదరదు. అది కనబడుతున్నదానికి విరుద్ధం అవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా - సామాన్యమైన మృత్తు మొదలైనవాటినుండి ఘటాదులైన విశేషాలు పుడుతున్నాయి గాని విశేషంనుండి సామాన్యం పుట్టడం లేదు. అసత్తునుండి కూడ బ్రహ్మ పుట్టదు. ఎందువల్ల ననగా - అసత్ స్వరూపరహిత మైనది. “కథమసతః సజ్జాయేత” (అసత్తునుండి సత్తు ఎలా పుడుతుంది) అని శ్రుతిలో ఆక్షేపం కూడ విన బడుతున్నది. “స...న చాధిపః” అను శ్రుతి బ్రహ్మను పుట్టించిన కారణం ఏదీ లేదని చెపుతున్నది. ఆకాశపవనాల కైతే ఉత్పత్తి ఉన్నట్లు (శ్రుతివాక్యం) చూపబడింది. బ్రహ్మ విషయంలో అలాంటి దేదీ లేదు. అందుచేత ఆ రెండింటికీ, దీనికి వైషమ్యం ఉంది. కార్యాలైనవాటినుండి మాత్రమే కార్యాలు పుడుతున్నాయి గాన బ్రహ్మ కూడ కార్యమే అయి ఉండడం తగదు. ఏదో ఒకదానిని మూలకారణంగా అంగీకరించకపోతే అనవస్థ ఏర్పడుతుంది. (ఆకాశాదుల కారణం బ్రహ్మ దానికి మరొకటి కారణం, దానికి మరొకటి, ఈ విధంగా అవస్థ లేకుండా పోతుంది). మీరు ఏది మూలప్రకృతి (మరొక కారణం లేని మూలకారణం) అని అంగీకరిస్తారో అదే మాకు బ్రహ్మ గాన విరోధం లేదు . 9.

అసంభవాధికరణం సమాప్తం

4. తేజోధికరణమ్. సూ .10

సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యహ. 2.3.10.

చాన్దోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితమ్; తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వమ్. తత్ర తేజోయోనిం ప్రతి శ్రుతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం ప్రాప్తం తావద బ్రహ్మయోనికం తేజ ఇతి. కుతః? సదేవ ఇత్యుపక్రమ్య “తత్రేజోఽసృజత” ఇత్యుపదేశాత్. సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్. “తజ్జలాన్”. (భా ఉ. 8.7.1) ఇతి చావిశేషశ్రుతేః. “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః” (ము. ఉ. 2.1.3) ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యన్తరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్రహ్మజత్వోపదేశాత్.

తైత్తిరీయకే చ “స తపస్తప్త్యా, ఇదం సర్వమస్సజత, యదిదం కిం చ” (తై. ఉ. 3.6.1) ఇత్యవిశేషశ్రవణాత్. తస్మాత్ “వాయోరగ్నిః “ఇతి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యో వాయోరనంతరమగ్నిః సంభూతః ఇతి.

బాలానందిని ,

అవ. “తతేజోఽస్సజత” (బ్రహ్మ తేజస్సును సృష్టించినది), “వాయోరగ్నిః” (వాయువునుండి అగ్ని పుట్టినది) అనే శ్రుతులకు విరోధం ఉందా లేదా అని సంశయం. సామాన్యంనుండి సామాన్యం పుట్టకపోయినా సామాన్యాలైన బ్రహ్మవాయువులనుండి తేజోరూపమైన విశేషం పుట్టవచ్చును గాన తుల్యబలానైన ఈ రెండు శ్రుతులకు విరోధం అని పూర్వపక్షం. తేజస్సుకు బ్రహ్మయే ఉపాధానం. అందుచేత “వాయోరగ్నిః” అనేదానికి “వాయువు తరవాత బ్రహ్మనుండి అగ్ని పుట్టినది” అని అర్థం చెప్పాలి అని ఏకదేశిమతం. తరవాత సిద్ధాంతం.

తేజ ఇతి :- “తేజః=తేజస్సు, అతః=ఈ వాయువునుండి పుట్టినది. తథా=అట్లు, ఆహ హి=శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం.

ఛాన్దోగ్య ఇతి:- తేజస్సు సత్ నుండియే పుట్టిన దని చాందోగ్యంలో చెప్పబడినది. తైత్తిరీయకంలో నైతే అది వాయుమూలకం అని చెప్పబడినది. ఈ విధంగా తేజస్సు యొక్క కారణాన్ని గూర్చి విప్రతిపత్తి కలగగా తేజస్సు బ్రహ్మనుండియే పుట్టినది అని ప్రాప్తించినది. ఎందువల్ల? “సదేవ” అని ఉపక్రమించి “తతేజోఽస్సజత” అని ఉపదేశించడంవల్ల. సర్వమూ బ్రహ్మనుండియే పుట్టిన దని అంగీకరిస్తేనే సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞ కుదురుతుంది. “తజ్జలాన్” అని అన్నీ బ్రహ్మనుండి పుట్టినట్లు చెప్పే శ్రుతి కూడ కనబడుచున్నది. “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః” అని ఉపక్రమించి, మరొక శ్రుతిలో, సర్వమూ, ఏ విధమైన భేదమూ లేకుండా, బ్రహ్మ నుండియే పుట్టినట్లు వినబడుచున్నది. తైత్తిరీయకంలో కూడ “స తపస్తప్త్యా...కించ” అని అత్యయే అన్నింటినీ సృష్టించినట్లు వినబడుచున్నది. అందువల్ల “వాయోరగ్నిః” అనేది వాయువు తరవాత అగ్ని పుట్టినది అని క్రమాన్ని చెప్పేదిగానే గ్రహించాలి.

భాష్యమ్.

ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే - తేజోఽత్ మాతరిశ్వనో జాయతే ఇతి. కస్మాత్? తథాహ్యహ - “వాయోరగ్నిః” ఇతి. అవ్యవహితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సతి, అసతి వాయుజత్వే “వాయోరగ్నిః” ఇతీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్. నను క్రమాద్ధేషా భవిష్య తీత్యుక్తమ్? నేతి బ్రూమః “తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మనః ఆకాశః సంభూతః” (తై.ఉ.2.1.1.)ఇతి పురస్తాత్ సంభవత్యపాదానస్యాత్మనః పజ్జమీనిర్దేశాత్. తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్. పరస్తా దపి చ తదధికారే “పృథివ్యాః ఓషధయః” (తై.ఉ. 2.1.1.)ఇత్యపాదానపజ్జమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్య పాదాన పజ్జమ్యేవైషేతి గమ్యతే. అపి చ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిః సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః; క్షప్తస్తు కారకార్థయోగః “వాయోరగ్నిః సంభూతః” ఇతి. తస్మాదేషా శ్రుతిః వాయుయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. తేజస్సు అతః=ఈ మాతరిశ్వనుండి, పుట్టుచున్నది. ఎందువల్ల? వాయోరగ్నిః అని (శ్రుతి) అట్లు చెప్పుచున్నది కదా? తేజస్సు బ్రహ్మనుండియే అవ్యవహితంగా, అనగా ప్రత్యక్షంగా, పుట్టినది అని అంగీకరిస్తే, అది వాయువునుండి పుట్టినదని చెప్పకపోతే, “వాయోరగ్నిః” అనే ఈ శ్రుతియొక్క అర్థం బాధిత మైపోతుంది. ఇది క్రమాన్ని చెపుతుంది అని చెప్పాం కదా? అది కుదర దంటాం “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” అని వెనుక పుట్టుకకు అపాదానమైన ఆత్మ పంచమీవిభక్తిలో నిర్దేశించబడింది. (దేనినుండి మరొకటి పుట్టిన దని చెప్పబడుతుందో అది అపాదానం ఇది వైయాకరుణు లిచ్చిన సంజ్ఞ. బ్రహ్మనుండి ఆకాశం పుట్టింది అన్నప్పుడు పుట్టడానికి బ్రహ్మ అపాదానం). ఆ సంపూర్వకభూదాతువే (సంభూతః అనే పదమే) ఇక్కడ కూడ (వాయోరగ్నిః అనే చోటకూడ) అధికారంచేత లభిస్తుంది. (ఒక పదం వెనుకనుండి ముందువాటిలోనికి కూడ వెళ్లడం అధికారం). ఈ వాక్యం తరవాత కూడ దాని (సంభూతశబ్దంయొక్క) అధికారంలోనే “పృథివ్యాః ఓషధయః” (పృథ్వినుండి

ఓషధులు పుట్టాయి.) అని అపాదానపంచమి (అపాదానం అనే సంజ్ఞ గల పదం పంచమి విభక్తితో ఉపయోగించా లని వ్యాకరణనియమం) కనబడుతున్నది గాన వాయోరగ్నిః అన్న చోట కూడ ఇది అపాదానపంచమియే అని తెలుస్తూన్నది. మరొక విషయ మేమనగా - “వాయోరూర్ధ్వమగ్నిః” (వాయువు తరవాత అగ్ని పుట్టినది) అని ఊర్ధ్వమ్ అనే ఉపపదంయొక్క అర్థంతో సంబంధాన్ని, లేనిదానిని, కల్పించాలి. (ఒక పదానికి దగ్గర ఉండే పదం ఉపపదం). “వాయోః అగ్నిః సంభూతః అని కారకార్థంతో సంబంధ మైతే క్లప్తమై (సిద్ధమై) ఉంది. (వాయువునుండి అగ్ని పుట్టింది అన్నప్పుడు పుట్టడానికి వాయువు అపాదానం. అపాదానానికి పంచమీవిభక్తి చేర్చబడుతుంది. అపాదానం కారకాలలో ఒకటి. కర్త, కర్మ అపాదానం మొదలైనవాటికి కారకాలు అని వైయాకరణుల సంజ్ఞ. కారకం అక్కడ సిద్ధంగా ఉంది గాన దాని అర్థం కల్పించ నవసరం లేదు. వాయోః అనేదానిని షష్ఠీవిభక్తిగా గ్రహిస్తే ఊర్ధ్వమ్ అనే పదాన్ని, దాని అర్థాన్ని, లేనిదానిని, కల్పించుకోవాలి). అందువల్ల ఈ శ్రుతి తేజస్సుకు వాయువు కారణం అని తెలుపుతున్నది.

భాష్యమ్

నన్వితరాపి శ్రుతిరబ్రహ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి - “తత్తేజోఽస్సజత” ఇతి. న. తస్యాః పారంపర్యార్థకత్వేఽవిరోధాత్. యదాఽపి హ్యేకాశం వాయుం చ సృష్ట్యై వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజోఽస్సజత ఇతి కల్ప్యతే, తదాపి బ్రహ్మజత్వం తేజసో న విరుధ్యతే. యథా- “తస్యాః శృతం తస్యా దధి, తస్యా ఆమిక్తా” ఇత్యాది. దర్శయతి చ బ్రహ్మణో వికారాత్మ నాఽవ స్థానం “తదాత్మానం స్యయమకుదుత” (తై.ఉ. 2.7.1) ఇతి. తథా చేశ్వరస్మరణం భవతి - “బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహః” ఇత్యాద్యనుక్రమ్య” భవన్తి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః” (భ.గీ. 10.5) ఇతి. యద్యపి బుద్ధ్యాదయః స్వకరణేభ్యః ప్రత్యక్షం భవన్తే దృశ్యన్తే తథాపి సర్వస్యాపి భావజాతస్య సాక్షాత్ ప్రణాడ్యా వా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్. ఏతేనాక్రమవత్సృష్టివాదిన్యః శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః. తాసాం సర్వథోపపత్తేః. క్రమవత్సృష్టివాదినీనాం త్వన్యథానుపపత్తేః. ప్రతిజ్ఞాపి సద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః. 10.

బాలానందిని

నన్యతి:- “తత్రేజోఽస్యజత” అనే మరొక శ్రుతి తేజస్సుకు బ్రహ్మయే కారణమని చెప్పుతూన్నది కదా? కాదు. దానికి పారంపర్యార్థం చెప్పుకొన్నా విరోధం లేదు. ఆకాశాన్ని వాయువును సృష్టించి వాయుస్వరూపాన్ని పొంది ఉన్న బ్రహ్మ తేజస్సును సృష్టించింది అని చెప్పినా కూడ తేజస్సు బ్రహ్మానుండి పుట్టిన దని చెప్పడంలో విరోధం లేదు కదా ? “తస్యా...అమిక్త” అవుయొక్క కాచిన పాలు, అవుయొక్క, పెరుగు, అవుయొక్క ఆమిక్త) అని ఎట్లో ఇది కూడ అట్లే

వి. అమిక్త అనగా పాలు పెరుగు కలిపి తోడుపెట్టి నప్పుడు ఆ పాలు విరిగి కొంత భాగం గట్టిగాను కొంత భాగం నీళ్లుగాను ఏర్పడుతుంది. గట్టిగా ఏర్పడినది ఆమిక్త. అవునుండి ప్రత్యక్షంగా లభించినవి పాలు మాత్రమే. పాలనుండి పెరుగు, పెరుగునుండి ఆమిక్త తయారయ్యాయి. అయినా కూడ ఆ పెరుగు ఆమిక్త అవునుండే పుట్టినట్లు పారంపర్యేణ ఎలా చెప్పబడుతుందో అట్లే ఒక్కడ కూడ అని భావం.

దర్శయతీతి :- “తదాత్మానం స్యయమకురుత” (ఆ బ్రహ్మయే తనను వేరు రూపాలలో నిర్మించెను) అను శ్రుతి బ్రహ్మయే తన కార్యాల రూపంలో ఉన్నట్లు చూపు చున్నది. భగవద్గీతలో కూడ “బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహః” అని ప్రారంభించి “భవంతి. పృథగ్విధాః” (భూతాలకు నా నుండియే వేరు వేరు భావాలు కలుగుతున్నాయి) అని చెప్పబడింది. బుద్ధి మొదలైనవి తమ తమ కారణాలనుండి పుడుతున్నట్లు ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్నా కూడ సమస్తవస్తువులూ కూడ సాక్షాత్తుగా గాని, పరంపరయాగాని ఈశ్వరుని వంశానికి సంబంధించినవే కదా? (అందుచేత అన్నీ తననుండే పుట్టుచున్నాయని శ్రీకృష్ణుడు చెప్పాడని భావం). దీనిచేత క్రమం చెప్పని సృష్టివాక్యాలు (అన్నీ బ్రహ్మానుండి పుట్టాయి అని చెప్పే వాక్యాలు) వ్యాఖ్యానింపబడినట్లే. ఆ వాక్యాలు అన్ని విధాలా కుదు రుతాయి. క్రమాన్ని చెప్పే సృష్టివాక్యాలైతే ఆ క్రమాన్ని అంగీకరించకపోతే కుదరవు. సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞ కూడ జగత్తులోని వస్తువులన్నీ సత్పరార్థంయొక్క వంశానికి చెందిన వని చెప్పడంచేతనే కుదురుతుంది. అందుకొరకై అవన్నీ బ్రహ్మానుండియే ప్రత్యక్షంగా పుట్టాయని చెప్పవలసిన అవసరం లేదు. అందుచేత శ్రుతివాక్యాలకు పరస్పరవిరోధం లేదు. 10.

5. అబధికరణమ్. సూ. 11

సూ. ఆపః. 2.3.11

“అతస్తథాహ్యహ” ఇత్యనువర్తతే. ఆపస్తతస్తేజసో జాయంతే. కస్మాత్? తథాహ్యహ-“తదపోఽస్సజత” ఇతి “అగ్నేరాపః” ఇతి చ. సతి వచనే నాస్తి సంశయః. తేజసస్తు సృష్టిం వాఖ్యాయ పృథివ్యా వ్యాఖ్యాస్తన్నపోఽస్తర్మ యామీత్యావ ఇతి సూత్రయామృభూవ. 11

బాలానందిని

ఆప ఇతి:- “ఆపః= ఉదకం తేజస్సువల్ల పుట్టినది” అని సూత్రార్థం.

అత ఇతి:- “అతస్తథాహ్యహ” అనే పదాలు పూర్వసూత్రంనుండి ఈ సూత్రంలోనికి అనువర్తిస్తాయి. ఉదకం, అతః=ఈ తేజస్సునుండి పుట్టుచున్నది. ఎందువల్ల? “తదపోఽస్సజత” అను శ్రుతి “అగ్నేరాపః” అను శ్రుతి ఆలా చెప్పుచున్నాయి కదా? శ్రుతివాక్యం ఉన్నప్పుడు సంశయానికి తావు లేదు. తేజస్సుకు సృష్టి ఉందని ప్రతిపాదించి, పృథ్వియొక్క సృష్టిని ప్రతిపాదించనున్నవాడై మధ్యలో ఉదకాన్ని గూర్చి చెబుదా మనే అభిప్రాయంతో సూత్రకారుడు ఆపః అని సూత్రించాడు.

వి:- ఇది అతిదేశసూత్రం - బ్రహ్మ ఉదకాన్ని సృష్టించిన దని చెప్పే శ్రుతికి, అగ్ని నుండి ఉదకం ఉద్భవించిన దని చెప్పే శ్రుతికి విరోధం ఉందని పూర్వపక్షం. ఉదకం అగ్నిచేత దహించబడి పోతుంది గాన అది అగ్నినుండి పుట్టడం అసంభావ్యం అని అధికమైన శంక. సమాధానం స్పష్టం.

అబధికరణం సమాప్తం

6. పృథివ్యధికారాధికరణమ్. సూ. 12

సూ.పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః. 2.3.12

“తా అప ఐక్షంత బహ్వః స్యామ ప్రజాయేమహీతి తే అన్నమస్సజన్త” (భా. ఉ. 6.2.4) ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిమనేనాన్త శబ్దేన ప్రహియవాద్య భ్యవహార్యం వా ఓదనాద్యుచ్యతే కిం వా పృథివీతి. తత్ర ప్రాప్తం తావ ద్ద్వీహియవాద్యోదనాది వా పరిగ్రహీతవ్యమితి, తత్ర హ్యన్తశబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే. వాక్యశేషోఽపేతమర్థముపొద్బలయతి “తస్మాద్యత్ర క్వ చ వర్తతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి” (భా. ఉ. 6.2.4) ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- పృథివ్యేవేయమన్నశబ్దేనాద్యో జాయమానా వివక్ష్య త ఇతి. కస్మాత్? అధికారాత్, రూపాత్, శబ్దాంతరాచ్చ. అధికారస్తావత్ - “తత్రైజోఽస్సజత” “తడపోఽస్సజత” ఇతి మహాభూతవిషయో వర్తతే - తత్ర క్రమప్రాప్తాం పృథివీం మహాభూతం విలంబ్య నాకస్మాద్వీహ్యదిపరిగ్రహో న్యాయ్యః. తథా రూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే - “యత్కృష్టం తదన్నస్య” ఇతి. నహ్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి. నాపి ప్రహియదీనామ్. నను పృథివ్యా అపి నైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి, పయఃపాణ్డురస్యాజ్గారరోహితస్య చ క్షేత్రస్య దర్శనాత్. నాయం దోషః. బాహు లాపేక్షత్వాత్. భూయిష్ఠం హి పృథివ్యాః కృష్ణం రూపం న తథా శ్వేతరోహితే - పౌరాణికా అపి పృథివీచాయాం శర్వరీముపదిశన్తి. సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే. శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికారమ్ “అద్యుః పృథివీ” ఇతి భవతి “తద్యదపాం శర ఆసీత్తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవత్” (బృ. ఉ. 1.2.2) ఇతి చ. పృథివ్యాస్తు ప్రహియదేరుత్పత్తిం దర్శయతి - “పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నమ్” ఇతి చ. ఏవ మధికారాదిమ పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో ప్రహియదిప్రతిపత్తిః? ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభి రేవ బాధ్యతే. వాక్యశేషోఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య

తద్వారేణ పృథివ్యా ఏవాద్యుః ప్రభవత్వం సూచయతీతి దష్టవ్యమ్.
తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి. 12.

బాలానందిని

పృథివీతి :- “అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః=ప్రకరణంవల్ల రూపంవల్ల ఇతర శ్రుతుల వల్ల, పృథివీ=భూమి పుట్టుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

తా ఇతి :- “తా...అస్సజన్త” (అనేకములు అవుదాం, (అనేకరూపాలు) సృష్టిద్దాం అని ఆ నీళ్లు తలచాయి. అలా తలచి అవి అన్నం సృజించాయి) అని శ్రుతి వినబడుచున్నది. (ఇది విషయవాక్యం) అక్కడ ఈ అన్నశబ్దంచేత పరిధాన్యం యవలు మొదలైనవి చెప్పబడుచున్నాయా, తినదగిన ఓదనం (వరి అన్నం) మొదలైనవి చెప్పబడుచున్నాయా లేక పృథివి చెప్పబడుచున్నదా అని సంశయం. అన్నశబ్దానికి ప్రీహాయవాదులు లేదా ఓదనం అనే అర్థాలు ప్రసిద్ధంగా ఉన్నాయి. అందుచేత ఆ అర్థమే గ్రహించా లని ప్రాప్తిస్తున్నది. “తస్మాద్యత్ర... భవతి” (అందువల్ల ఎక్కడైతే వర్షం పడుతుందో అక్కడ అన్నం అధికంగా ఉంటుంది) అనే వాక్యశేషం (చివర నున్న వాక్యం) కూడ ఈ అర్థాన్ని సమర్థిస్తున్నది. వర్షం పడితే ప్రీహాయవాదులే అధిక మౌతాయి కాని భూమి కాదు కదా?

వి. ఈ విధంగా అన్నశబ్దానికి ప్రీహాయవాదికం అనే అర్థం చెప్పితే “అద్యుః పృథివీ” అని వాక్యంతో విరోధం అని పూర్వపక్షం. వెనుక చెప్పిన ఉదాహరణకీ ఈ అధికరణంలో చెప్పిన పృథివికీ కార్యకారణభావం ఉంది గాన అదే అధికరణసంగతి.

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుతున్నాం. ఉదాహరణకు ఉదాహరించిన ఇది పృథివియే. అదే అన్నశబ్దంచేత చెప్పడానికి ఉద్దిష్టమైనది. ఎందువల్ల? అధికారంవల్ల, రూపంవల్ల, శబ్దంవల్ల. “తత్తేజోఽస్సజత”, “తదపోఽస్సజత” అని మహాభూతాల అధికారం (వాటిని గూర్చిన ప్రకరణం). అందుచేత క్రమాన్ని పట్టి వచ్చిన మహాభూత మైన పృథివిని కాదని అకస్మాత్తుగా ప్రీహాయదులను గ్రహించడం న్యాయ్యం కాదు. వాక్యశేషంలో “యత్కృష్ణం తదన్నస్య” (కృష్ణరూపం ఏదైతే ఉందో అది అన్నానిది) అని పృథివికి అనుగుణమైన రూపమే కనబడుతున్నది. తినదగిన ఓదనాదులకు గాని

ప్రీహ్యదులకు గాని కృష్ణరూపమే ఉంటుందనే నియమం లేదు కదా? (ప్రశ్న) పాలవలె తెల్లనైన, కణ కణ లాడే బొగ్గు నిప్పు వలె ఎఱ్ఱనైన పొలాలు కనబడడంచేత భూమి రూపం కూడ నల్లగా ఉంటుందనే నియమం లేదు కదా? (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. బాహుల్యాన్ని పట్టి ఇలా చెప్పబడింది. భూమి రంగు చాల వరకు నల్లగానే ఉంటుంది కాని శ్వేతరోహితవర్ణాలు అంత అధికంగా ఉండవు కదా? పౌరాణికులు కూడ రాత్రి భూమియొక్క ఛాయ (కాంతి) అని అంటారు. రాత్రి కాంతి నల్లగానే ఉంటుంది. అందుచేత పృథివియొక్క రూపం నల్లనిది అని చెప్పడమే యుక్తంగా ఉంటుంది.

వి:-ఛాయా శబ్దానికి నీడ అని అర్థం చెపితే వస్తువు ఏరంగులో ఉన్నా దాని నీడ నల్లగానే ఉంటుంది గాన ఇక్కడ కాంతి అనే అర్థం చెప్పబడింది. వ్యాఖ్యానాలలో దీనికి అర్థం వ్రాయలేదు.

శ్రుత్యస్తరమితి :-సమానమైన ప్రకరణంలో ఉన్న మరొక శ్రుతి కూడ “అద్యుః పృథివీ” అని ఉన్నది. “తద్యదపాం....అభవత్” (నీళ్లలోని మడ్డివంటి పదార్థం భూమి అయింది) అని కూడ (బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో) ఉన్నది. “పృథివ్యా....అన్నమ్” అనే వాక్యం పృథివినుండి ప్రీహ్యదుల పుడుతున్నట్లు చెపుతున్నది. ఈ విధంగా పృథివిని ప్రతిపాదించే అధికారాదులు (ప్రకరణాదులు) ఉంటూండగా ప్రీహ్యదులను గ్రహించడం ఎట్లు? (అన్నశబ్దానికి ఓదనాదులయం దున్న) ప్రసిద్ధి కూడ అధికారాదులచేతనే బాధించబడుతుంది. (“తస్మాద్యత్ర క్వ చ వర్తతి ” ఇత్యాది) వాక్యశేషం కూడ అన్నాదికం పార్థివం గాన (పృథివీజన్యం గాన) వాటిని చెప్పడం ద్వారా పృథివి ఉదకంనుంచి పుట్టింది అనే విషయాన్నే సూచిస్తూన్నదని గ్రహించాలి. అందుచేత అన్నశబ్దంచేత చెప్పబడేది ఈ పృథివియే. 12.

పృథివ్యధికారాధికరణం సమాప్తం

7. తదభిధ్యానాధికరణమ్. సూ. 13.

సూ.తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిజ్ఞాత్యుః. 2.3.13.

కిమిమాని వియదీదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాన్ సృజన్తి ఆహో
స్విత్పరమేశ్వర ఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమాన్ అభిధ్యానంస్తం తం వికారం
సృజతీతి సందేహో నతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజన్తీతి. కుతః?
“అకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః” ఇత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్. నన్వచేతనానాం
స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా? నైష దోషః. “తత్తేజ ఐక్షత” “తా ఆప ఐక్షన్”
(భా ఉ. 6.2.4) ఇతి చ భూతానామపి చేతనత్వశ్రవణాదితి.

ఏవం ప్రాప్తే అభిధీయతే. స ఏవ పరమేశ్వరః తేన తేన ఆత్మనా
అవతిష్ఠమానః అభిధ్యానంస్తం తం వికారం సృజతీతి. కుతః? తల్లిజ్ఞాత్.
తథాహి శాస్త్రమ్ “యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద
యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి” (బృ.ఉ.3.7.3)
ఇత్యేవంజాతీయకం సాద్యక్షాణామేవ భూతానాం ప్రవృత్తిం దర్శయతి. తథా
“సో అకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి ప్రస్తుత్య “సచ్చ త్యచ్ఛాభవత్,
తదాత్మానం స్యయమకురుత” (తె.ఉ.2.6.1) ఇతి చ తస్యైవ చ సర్వాత్మభావం
దర్శయతి. యత్త్విక్షణమప్తేజసోస్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ దష్టవ్యమ్-
“నాన్యో అతో అస్తి ద్రష్టా” (బృ.ఉ.3.7.23) ఇతీక్ష్మిత్రన్తర ప్రతిషేధాత్. ప్రకృతత్వాచ్చ
సతః ఈక్షితుః “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యత్ర. 13.

బాలానందిని

తదితి:- “సః=పరమాత్మ తదభిధ్యానాదేవ తు=ఆ యా కార్యములకు సంబంధించిన
ఈక్షణం (ఆలోచన) వల్ల, వాయ్యాదులను సృజిస్తున్నాడు. తల్లిజ్ఞాత్=ఆ పరమేశ్వరునికి
సంబంధించిన లింగం శ్రుతులలో ఉంది గదా” అని సూత్రార్థం.

కిమితి :- ఈ వియదాదిభూతాలు స్వయంగానే తమ తమ కార్యాలను సృజిస్తాయా

లేక పరమేశ్వరుడే ఆ యా రూపాలలో ఉంటూ, ఆలోచిస్తూ, ఆ యా వికారాన్ని సృజిస్తాడా అని సందేహం కలగగా భూతాలే స్వయంగా సృజిస్తాయని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? “అకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్నిః” ఇత్యాదివిధంగా వాటికే స్వాతంత్ర్యం వినబడుతున్నందువల్ల అచేతనాలు స్వతంత్రంగా ప్రవర్తించడం అసంభావ్యం కదా? ఈ దోషం లేదు. “తత్తేజః ఐక్షత తా అప ఐక్షన్” అని భూతాలు కూడ చేతనా లని శ్రుతిలో వినబడుతున్నది.

వి:- పైన చెప్పిన భూతాలను గూర్చి విచారణ చేయబడుతున్నది గాన ఆశ్రయాశ్రయిభావసంగతి. “అకాశాద్వాయుః” ఇత్యాదిశ్రుతులు అకాశాదులు నిరపేక్షంగా తమ కార్యాలను సృజిస్తున్నాయి అని చెప్పుతున్నాయి. “తదాత్మానం స్యయమకురుత” ఇత్యాదిశ్రుతులు నిరపేక్షమైన బ్రహ్మ వీటి నన్నింటినీ సృష్టిస్తున్నట్లు చెప్పుతున్నాయి అందుచేత శ్రుతులకు విరోధం అని పూర్వపక్షం.

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. ఆ పరమేశ్వరుడే ఆ యా స్వరూపంతో ఉంటూ, ఆలోచిస్తూ ఆ యా వికారాన్ని సృజిస్తున్నాడు. ఎందువల్ల? అట్టి లింగం ఉండడంవల్ల. అదెట్లనగా. “యః...యమయతి” ఇత్యాదివిధమైన శాస్త్రం అధ్యక్షులతో (అధిష్ఠాన దేవతలతో) కూడిన భూతాలే ప్రవర్తిస్తున్నాయని చూపుచున్నది. అట్లే “సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” అని ప్రారంభించి “సప్త త్యచ్ఛాభవత్,” “తదాత్మానం స్యయమకురుత” అని ఆ బ్రహ్మయే సర్వాత్మ అయిన దని చూపుచున్నది. ఉదకము తేజస్సు ఈక్షణం చేసినట్లు ఏది వినబడుచున్నదో అది పరమేశ్వరుని వశంచేతనే అని తెలుసుకోవాలి. “నాన్యోఽతేఽస్తి ద్రష్టా” అని చూచేవాడు మరొక డెవడూ లేడని చెప్పబడింది కదా. “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ” అని శ్రుతిలో సత్తే (సత్ అయిన బ్రహ్మయే) ఈక్షితగా ప్రకృతమైనది కదా? (అందుచేత అప-తేజస్సులు ఈక్షించినవి అని చెప్పినప్పుడు కూడ ఆ ఈక్షిత అప-తేజోరూపంలో ఉన్న బ్రహ్మయే అని అర్థం.13.

తదభిధ్యానాధికరణం సమాప్తం

8. విపర్యయాధికరణమ్. సూ.14

సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపత్తేః. 2.3.14.

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చిన్తితః. అథేదానీమవ్యయక్రమశ్చిన్త్యతే-
కిమనియతేన క్రమేణాప్యయ ఉత్పత్తిక్రమేణాథవా తద్విపరీతేనేతి. త్రయోఽపి
చోత్పత్తిస్థితిప్రలయా భూతానాం బ్రహ్మయత్తాః శూయనే- “యతో వా ఇమాని
భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్రయన్త్యభిసంవిశంతి” (తై.ఉ.3-1-
1)ఇతి. తత్రానియమోఽవిశేషాదితి ప్రాప్తమ్. అథవా-ఉత్పత్తేః క్రమస్య
శ్రుతత్వాత్ ప్రలయస్యాపి క్రమాకాఙ్క్షిణః స ఏవ క్రమః స్యాదితి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- విపర్యయేణ తు ప్రలయక్రమః అత
ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి. తథా హి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ
సోపానమారూఢస్తతో విపరీతేన క్రమేణావరోహతీతి. అపి చ దృశ్యతే మృదో
జాతం ఘటశరావాద్యప్యయకాలే మృద్భావమపే త్యద్భృశ్చ జాతం హిమకరకాది
అబ్భావమప్యేతీతి. అతశ్చోపపద్యత ఏతత్ పృథివ్యద్భ్యో జాతా సతీ
స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపోఽపీయాదాపశ్చ తేజసో జాతాః సత్యస్తేజోఽపీయుః.
ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చ అనంతరమనంతరం కారణమపీత్య సర్వం
కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం చ బ్రహ్మప్యేతీతి వేదితవ్యమ్. న హి
స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః. స్మృతావప్యత్పత్తి
క్రమవ్యతిరేకేణైవ అప్యయ క్రమస్తత్ర తత్ర దర్శితః-

“జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యపు ప్రలీయతే,

జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయా ప్రలీయతే” (శాంతి పర్వ. 339.29)

ఇత్యేదమాదౌ. ఉత్పత్తి క్రమస్తూత్పత్తావేవ శ్రుతత్వాన్నాప్యయే భవితుమర్హతి.
న చాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాఙ్క్ష్యతే. న హి కార్యే ధ్రియమాణే కారణ

స్యాప్యయో యుక్తః. కారణాప్యయే కార్యావస్థాన స్యానుపపత్తేః. కార్యాప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తమ్, మృదాదిష్వేపం దృష్టత్వాత్. 14.

బాలానందిని

విపర్యయేణేతి :- “క్రమః తు-ప్రలయక్రమ మైతే. విపర్యయేణ=సృష్టిక్రమానికి విపర్యయంగా జరుగుతుంది. ఉపపద్యతే చ=ఇది యుక్తం కూడ” అని సూత్రార్థం.

ఉత్పత్తిక్రమాన్ని గూర్చి చర్చించి నప్పుడు ప్రలయక్రమం బుద్ధిస్థం అవుతుంది గాన ప్రసంగసంగతిచేత ఈ అధికరణంలో ప్రలయాన్ని గూర్చి చెప్పబడుచున్నది. భూతానామితి:- భూతాల ఉత్పత్తిక్రమం చింతించబడింది. ఇప్పుడు వాటి ప్రలయక్రమం చింతించబడుచున్నది. భూతాల విలయం నియతమైన క్రమం ఏదీ లేకుండా జరుగుతుందా, ఉత్పత్తి క్రమంచేతనే జరుగుతుందా, లేదా దానికి విపరీత మైన క్రమంచేత జరుగుతుందా? “యతో...సంవిశన్తి” అని భూతాల ఉత్పత్తిస్థితిప్రలయాలు మూడూ కూడ బ్రహ్మమీద ఆధారపడి ఉన్నాయని వినబడుచున్నది. విశేషం ఏదీ లేదు గాన క్రమంలో నియమం ఏదీ ఉండదు అని ప్రాప్తించినది. లేదా ఉత్పత్తికి ఒక క్రమం వినబడుతున్నది గాన ప్రలయానికి ఏ క్రమం అని ఆకాంక్ష కలిగినప్పుడు ఆ క్రమమే చెప్పవచ్చును.

ఇలా ప్రాప్తించగా--చెప్పుచున్నాము. ప్రలయక్రమం ఉత్పత్తిక్రమానికి విపరీతంగా జరగడం యుక్తం. ఎందువల్ల ననగా లోకంలో ఏ క్రమంలో మెట్లు ఎక్కుతాడో దానికి విపరీతమైన క్రమంచేతనే దిగుతాడు అనేది చూడబడుచున్నది. అంతే కాకుండా- మట్టినుంచి పుట్టిన ఘటశరావాదికం వినాశకాలంలో మట్టిగా అవుతున్నది. జలంనుంచి పుట్టిన మంచు, వడగళ్లు మొదలైనవి నీరుగా అయిపోతున్నాయి. అందువల్ల ఉదకం నుండి పుట్టిన పృథివి లయకాలంలో ఉదంకలో లీనమవడం, తేజస్సునుండి పుట్టిన ఉదకం తేజస్సులో లీనమవడం యుక్తం. ఈ విధంగా సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం అయిన సమస్తమైన కార్యసముదాయమూ కూడ క్రమంగా తన తరువాతిది, దాని తరువాతిది అయిన కారణంలో ప్రవేశించి చివరికి పరమకారణము, పరమసూక్ష్మమూ అయిన బ్రహ్మను చేరుతుంది. బ్రహ్మలో నిలీనం అవుతుంది అని తెలుసుకోవాలి. కార్యం తన

దగ్గరి కారణాన్ని అతిక్రమించి తన కారణానికి కారణమైనదానిలో లీనం అవడం న్యాయ్యం కాదు కదా. (ఏ కార్యమైనా ముందుగా తన కారణంలో లీనం కావాలి. ఆ కారణం తన కారణంలో నిలీనం కావాలి. అంతే కాని కార్యం తన ప్రత్యక్షకారణాన్ని విడిచి దాని కారణంలో విలీనం అవడం ఉండదు). స్మృతిలో కూడ అక్కడక్కడ ఉత్పత్తి క్రమానికి విపరీతంగానే లయక్రమం “జగత్ప్రతిష్ఠా...ప్రలీయతే” (దేవరీ! జగత్తుకు ఆధారమైన పృథివి జలంలో విలీనం అవుతుంది. జలం జ్యోతిస్సులో విలీనం అవుతుంది. జ్యోతిస్సు వాయువులో విలీనం అవుతుంది) ఇత్యాదివాక్యాలలో చూపబడింది. ఉత్పత్తివిషయంలో మాత్రమే చెప్పబడిన ఉత్పత్తిక్రమం ప్రలయంలో ఉండడం కుదరదు. ఈ క్రమం అయోగ్యం అవడంచేత, ప్రలయంచేత అకాంక్షించబడదు. కార్యం నిలిచి ఉండగా కారణం నశించడం యుక్తం కాదు కదా? కారణం నశించిన తరవాత కార్యం ఉండజాలదు కదా? కార్యం నశిస్తే మాత్రం కారణం ఉండడం యుక్తమే. మృదాదుల విషయంలో ఇలా కనబడుతున్నది కదా? 14.

విపర్యయాధికరణం సమాప్తం.

9. అస్తరావిజ్ఞానాధికరణమ్. సూ. 15

సూ. అస్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిజాదితి చేన్నావిశేషాత్. 2.3.15

భూతానాముత్పత్తిప్రలయౌ అనులోమప్రతిలోమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తమ్. ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రలయశ్చాత్మాంత ఇత్యుక్తమ్. సేన్ద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధః శ్రుతిస్మృత్యోః, “బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ. ఇన్ద్రియాణి హయానాహుః” (క.ఉ.3.3) ఇత్యాదిలిజ్జేభ్యః. తయోరపి కస్మింశ్చిదస్తరాలే క్రమేణోత్పత్తిప్రలయౌ ఉపసంగ్రాహ్యా, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్. అపి చాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానామాత్మనశ్చాస్తరాలే కరణాన్యనుక్రమ్యంతే-

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ,

ఖం వాయుర్ద్యౌతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ (ము. ఉ. 2.1.3)

ఇతి. తస్మాత్పూర్వోక్తోత్పత్తిప్రలయక్రమభజ్గప్రసజ్గో భూతానామితి చేత్
 న. అవిశేషాత్. యది తావద్భౌతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తి
 ప్రలయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రలయో భవత ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యమ్.
 భవతి చ భౌతికత్వే లిజ్గం కరణానామ్ - “అన్నమయం హి సోమ్య మన
 అపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాక్” (ఛా. ఉ. 6.5.4) ఇత్యేవంజాతీయకమ్.
 వ్యపదేశోఽపి క్వచిద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన
 నేతవ్యః. అథ త్వభౌతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తి క్రమో న కరణైర్విశిష్యతే.
 ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని, ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే
 చరమం వా కరణానీతి. అథర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం
 భూతానాం చ, న తత్రోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే. తథాన్యత్రాపి పృథగేవ
 భూతక్రమాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే “ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్స అత్మానమైక్వత
 స మనోఽసృజత తన్నన ఏవాసీత్తదాత్మానమైక్వత తద్వాచమసృజత” (ఛా. ఉ.
 6.5.4) ఇత్యాదినా. తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్య భజ్గః 15.

బాలానందిని

అంతరేతి:- తల్లిజ్గత్= వాటిని సూచించే ప్రతివాక్యంవల్ల, విజ్ఞానమనసీ=ఇంద్రియ
 సహితబుద్ధి, మనస్సు కూడ, అంతరా=ఆత్మకు భూతాలకు మధ్య, క్రమేణ=క్రమంచేత
 చెప్పబడినవి; ఇతి చేత్=అన్నట్లుయితే, న=కాదు, అశేషాత్=విశేషం ఏదీ లేదు కదా”
 అని సూత్రార్థం.

వి:- పైన చెప్పిన భూతాల ఉత్పత్తిప్రలయక్రమం మధ్యయందు చెప్పబడిన
 ఇంద్రియాదుల ఉత్పత్తిని పట్టి విరుద్ధం అవుతుంది కదా అని సందేహం. అవుతుందని
 పూర్వపక్షం. కాదని సిద్ధాంతం. పూర్వోత్తరాధికరణాలకి ఆక్షేపసంగతి.

భూతానామితి :- భూతాల ఉత్పత్తిప్రలయాలు అనులోమప్రతిలోమక్రమాలలో
 అవుతాయి అని చెప్పబడింది. ఆత్మనుండి ఆకాశం, ఆకాశంనుండి వాయువు. వాయువు
 నుండి అగ్ని, అగ్నినుండి ఉదకం, ఉదకంనుండి పృథివి అనే ఉత్పత్తిక్రమానికి విలోమంగా

పృథివి ఉదకం లోను, ఉదకం అగ్ని లోను, అగ్నివాయువులోను వాయువు ఆకాశంలోను ఆకాశం ఆత్మలోను లీనం అవుతాయని చెప్పబడింది. ఉత్పత్తి ఆత్మతో ప్రారంభిస్తుంది. ప్రలయం ఆత్మతో అంతమవుతుంది అని చెప్పబడింది. ఇంద్రియాలతో కూడిన మనస్సు, బుద్ధి కూడ ఉన్నట్లు శ్రుతిస్మృతులలో ప్రసిద్ధంగా ఉంది. “బుద్ధిం తు..ఆహః” ఇత్యాదివాక్యాలే వాటికి లింగాలు. ఈ మనోబుద్ధులు కూడ ఎక్కడో ఒక చోట మధ్యలో పుట్టాయని, ప్రలయం పొందుతాయనీ అంగీకరించాలి. ఎందువల్ల ననగా సకల వస్తువులూ బ్రహ్మనుండి పుట్టాయని అంగీకరించాలి. మరొక విషయమేమనగా అధర్వణంలోని ఉత్పత్తి ప్రకణంలో భూతాలకీ ఆత్మకీ మధ్య కరణాలు “ఏతస్మాత్...ధారిణీ” అనే వాక్యంలో చెప్పడాయి. అందుచేత (ఆత్మనుండి భూతాలకంటే ముందుగా ప్రాణ మనస్-ఇంద్రియాలు పుట్టినట్లు ఈ వాక్యంలో చెప్పడంచేత) భూతాలకు వెనుక చెప్పిన ఉత్పత్తి ప్రలయక్రమానికి భంగం ప్రసక్తం అవుతున్నది కదా అని అంటే అది కాదు. విశేషం ఏదీ లేదు కదా? కరణాలు భౌతికాలే (భూతాలనుండి జన్మించినవే) అయితే భూతాల ఉత్పత్తి ప్రలయక్రమమే వీటికి వర్తిస్తుంది గాన వీటికి క్రొత్తగా మరొక క్రమాన్ని అన్వేషించవలసిన పనిలేదు. “అన్నమయం హి సోమ్య మనస్తేజోమయీ వాక్” ఇత్యాది వాక్యాలు కరణాలు భౌతికాలని చెప్పడానికి లింగంగా ఉన్నాయి. (కరణాలు భౌతికాలు గాన భూతాలను చెపితేనే కరణాలను కూడ చెప్పినట్లు అవుతుంది). అయినా కూడ కొన్ని చోట్ల భూతాలను కరణాలను కూడ చెప్పడం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయంచేత. (పరివ్రాజకులు కూడ బ్రాహ్మణులే అయినా బ్రాహ్మణులూ పరివ్రాజకులూ వస్తున్నారు అని చెప్పినట్లు స్పష్టత్వంకోసం). కరణాలు భౌతికాలు కాదు అని అనుకొన్నా కూడ - ముందు కరణాలు పుట్టి తరవాత భూతాలు పుట్టాయా ముందు భూతాలు పుట్టి తరవాత కరణాలు పుట్టాయా అని భూతోత్పత్తిక్రమానికి కరణాలచేత ఏ విధంగాను విశేషం కలగదు. పైన ఉదాహరించిన ముండకోపనిషత్వక్యంలో కరణాలను భూతాలను కలిపి చెప్పడం మాత్రమే జరిగింది గాని అక్కడ వాటి ఉత్పత్తిక్రమం ఏదీ చెప్పబడలేదు. అందుచేతనే మరొక శ్రుతిలో భూతక్రమంకంటే వేరుగానే “ప్రజాపతిర్వా...అస్సజత” అని చెప్పబడింది. అందుచేత భూతోత్పత్తిక్రమానికి భంగం లేదు.

10. చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్. సూ. 16.

సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్.

2.3.16.

స్తో జీవస్యాపుత్యత్తిప్రలయౌ. జాతో దేవదత్తః మృతో దేవదత్తః
ఇత్యేవంజాతీయకాల్లాకికవ్యపదేశాత్, జాతకర్మాదినంస్కారవిధానాచ్చేతి
స్యాత్కస్య చిద్భావీః. తామపనుదామః. న జీవస్యాపుత్యత్తిప్రలయౌ స్తః
శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః. శరీరానువినాశిని హి జీవే శరీరాంతరగతేష్టానిష్ఠ
ప్రాప్తిపరిహారార్థా విధిప్రతిషేధావనర్థకౌ స్యాతామ్. శ్రూయతే చ- “జీవాపేతం
వా వ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియతే” (భా. ఉ. 6.11.3) ఇతి. నను లౌకికో
జన్మమరణవ్యపదేశో జీవస్య దర్శితః. సత్యం దర్శితః. భాక్తస్త్యేష జీవస్య.
జన్మమరణవ్యపదేశః. కిమాశ్రయః పునరయం ముఖ్యో యదపేక్షయా భాక్త
ఇతి. ఉచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః. స్థావరజంఘమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ.
స్థావరజంఘమాని హి భూతాని జాయంతే చ మ్రియంతే చ. అతస్తద్విషయౌ
జన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌ సంతే తత్థే జీవాత్మన్యవచర్యేతే-తద్భావభావిత్వాత్.
శరీరభావతిరోభావయోర్హి సత్త్వజన్మమరణశబ్దౌ భవతో నాసతోః. న హి
శరీరసంబంధాదన్యత్ర జీవో జాతో మృతో వా కేన చిల్లక్యతే.” స వా అయం
పురుషో జాయమానః శరీరమభి సంపద్యమానః ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణః”
(బృ. ఉ. 4.3.8) ఇతి చ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవ జన్మమరణశబ్దౌ
దర్శయతి. జాతకర్మవిధానమపి శరీరప్రాదుర్భావాపేక్షమేవ ద్రష్టవ్యమ్;
అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య. జీవస్య పరస్మాదుత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తి నాస్తి
వేత్యేతదుత్తరేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి. దేహాశ్రయౌ తావజ్జీవస్య స్థూలాపుత్పత్తిప్రలయౌ
న స్త ఇత్యేతదనేన సూత్రేణావోచత్. 16.

చరాచరేతి :- తద్వ్యవదేశః (జీవుని) జన్మమరణనిర్దేశం, చరాచరవ్యవదేశః-
జంగమస్థావరశరీరాలను ఆశ్రయించినది. భాక్తః=గౌణము. తద్భావభావిత్వాత్=జీవుడు
శరీరం ఉన్నప్పుడే ఉంటాడు అది లేనప్పుడు ఉండడు గాన” అని సూత్రార్థం.

అవ:- ఇంతవరకు తత్పదవాచ్యమైన కారణాన్ని నిర్ణయించడం కోసం
భూతశ్రుతులకు విరోధం లేదని చెప్పబడింది. ఇప్పుడు పాదాంతం వరకు త్వంపదార్థశుద్ధి
కారకు (జీవుని స్వరూపాన్ని సృష్టికరించడంకారకు) జీవశ్రుతుల విరోధం
పరిహరింపబడుచున్నది. “న జాయతే మ్రియతే” మొదలైన జీవులకు ఉత్పత్తివినాశాలు
లేవనే శ్రుతికి జాతేష్టి, శ్రాద్ధం మొదలైనవి విధించే శాస్త్రంతో విరోధం ఉన్నదా లేదా అని
సంశయం. ఉన్న దని పూర్వపక్షం. అందుచేత కరణోత్పత్తిక్రమంచేత విరోధం
లేకపోయినా జీవోత్పత్తిక్రమంచేత భూతోత్పత్తిక్రమానికి బాధ కలుగుతుందని
ప్రత్యుదాహరణసంగతి. పూర్వపక్షం చూపుతున్నారు.- సైః ఇతి. జీవునికి కూడ ఉత్పత్తి
వినాశాలున్నాయి. ఎందువల్ల ననగా దేవదత్తుడు పుట్టాడు, దేవదత్తుడు మరణించాడు
ఇత్యాదివ్యవదేశా లున్నాయి. అంతేకాక జాతకర్మ మొదలైన సంస్కారాలు కూడ
(వేదంచేత) విధింపబడి ఉన్నాయి అని ఎవని కైనా భ్రాంతి కలగవచ్చును. దానిని
తొలగిస్తున్నాం. జీవునకు ఉత్పత్తి ప్రలయాలు లేవు. శాస్త్రఫలంతో సంబంధం కుదరాలి
కదా? జీవుడు శరీరంతో పాటు నశిస్తే మరొక శరీరానికి సంబంధించిన ఇష్టాన్ని
పొందడానికి అనిష్టాన్ని పరిహరించడానికి చెప్పబడిన విధిప్రతిషేధాలు వ్యర్థం అవుతాయి.
“జీవాపేతం.... మ్రియతే” (ఈ శరీరం జీవుణ్ణి మినహాయించి మరణిస్తుంది. జీవుడు
మరణించడు అని వినబడుచున్నది. లోకంలో జీవున కున్న జన్మమరణవ్యవదేశాన్ని
చూపించాం కదా? నిజమే, చూపించావు. జీవుని విషయంలో చేయబడిన ఈ జన్మ
మరణవ్యవదేశం భాక్తం (లాక్షణికం). అయితే ఈ వ్యవదేశం జీవుని విషయంలో
భాక్తమని చెప్పడానికి, దేని విషయంలో ముఖ్యమైనది? చెప్పబడుచున్నది.
చరాచరవ్యపాశ్రయం. ఈ జన్మమరణ శబ్దాలు స్థావరజంగమశరీరాలకు సంబంధించినవి.
స్థావరజంగమాలైన భూతాలు పుడుతుంటాయి నశిస్తూంటాయి. అందుచేత ఈ
జన్మమరణశబ్దాలు వాటి విషయంలో ముఖ్యమైనవి; ఆ శరీరాలలో ఉన్న జీవునియందు
అర్థించబడుతున్నాయి. అందుకు కారణం తద్భావభావిత్వం - శరీర ప్రాదుర్భావ

వినాశాలు జరిగినప్పుడే ఈ జన్మమరణశబ్దాలు ప్రయోగించబడుతున్నాయి కాని అవి లేనప్పుడు ప్రయోగించబడడం లేదు కదా? శరీరసంబంధం లేకపోతే జీవుడు పుట్టాడని కాని మరణించాడని గాని ఎవనిచేతా గుర్తింపబడడంలేదు కదా? “స వా...మియమాణః” (అ ఈ పురుషుడు, జీవుడు, శరీరాన్ని పొందినప్పుడు పుడుతున్నాడు, శరీరాన్ని విడిచి వెళ్లిపోయి నప్పుడు మరణిస్తున్నాడు) అను శ్రుతి జన్మమరణశబ్దాలకు నిమిత్తం శరీరసంయోగవియోగాలే అని చూపుతున్నది. జాతకర్మాదుల విధి కూడ శరీరం పుట్టడాన్ని పట్టి చేయబడినదే అని గ్రహించాలి, ఎందువల్ల ననగా జీవునకు పుట్టుక లేదు. ఆకాశాదులకు వలె జీవునకు పరమాత్మనుండి ఉత్పత్తి ఉన్నదా లేదా అని రాబోయే సూత్రంచేత చెప్పబడుతుంది. జీవునకు దేహాన్ని పట్టి ఏర్పడే స్థూలములైన ఉత్పత్తి ప్రలయాలు లేవని మాత్రమే ఈ సూత్రం చేత సూత్రకారుడు చెప్పాడు. 16.

చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణం సమాప్తం.

11. ఆత్మాధికరణమ్. సూ. 17.

స్తూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. 2.3.17.

అస్త్యాత్మా జీవాఖ్యః శరీరేన్ద్రియపఞ్చరాధ్యక్షః కర్మఫలసంబంధీ. స కిం వ్యోమాదివదుత్పద్యతే బ్రహ్మణ ఆహో స్విద్ బ్రహ్మవదేవ నోత్పద్యత ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః. కాసు చిచ్ఛుతిషు అగ్నివిస్ఫులిగ్లనిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణః ఉత్పత్తిరామ్నాయతే. కాసు చిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణః కార్యప్రవేశేన జీవభావో విజ్ఞాయతే, న చోత్పత్తి రామ్నాయత ఇతి. తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్పద్యతే జీవ ఇది. కుతః? ప్రతిజ్ఞానురోధాదేవ. “ఏకస్మిన్విదితే సర్వమిదం విదితమ్” ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వే సతి నోపరుద్యేత. తత్త్వాంతరత్వే తు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుద్యేత. న చావికృతః పరమాత్మైవ జీవ ఇతి శక్యతే విజ్ఞాతుమ్, లక్షణభేదాత్. అపహతపాపృత్వాదిధర్మకోపి పరమాత్మా తద్విపరీతోపి జీవః. విభాగాచ్ఛాస్య వికారత్వసిద్ధిః. యావాన్ హ్యకాశాదిః ప్రవిభక్తః స సర్వో వికారః, తస్య

చాకాశాదేరుత్పత్తిః సమధిగతా. జీవాత్మాపి పుణ్యాపుణ్యకర్మాసుఖదుఃఖయుక్ ప్రతిశరీరం ప్రవిభక్త ఇతి తస్యాపి ప్రపజ్చోత్పత్త్యవసర ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి. అపి చ “యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిజ్ఞా వ్యుచ్ఛరన్త్యేవ మేవాస్మాదాత్మనఃసర్వే ప్రాణాః” (బృ.ఉ.2.1.20) ఇతి ప్రాణాదేర్భగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్యైః “సర్వ ఏవ ఆత్మానో వ్యుచ్ఛరన్తి” ఇతి భోక్తృణామాత్మనాం పృథక్సృష్టిం శాన్తి .

“యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులిజ్ఞాః సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః,

తథాక్షరాద్వివిధాః సోమ్య భవాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపియన్తి” (ము.ఉ.2.1.1)

ఇతి చ జీవాత్మనాముత్పత్తిప్రలయావృచ్ఛేతే. సరూపవచనాత్. జీవాత్మానో హి పరమాత్మనా సరూపా భవన్తి, చైతన్యయోగాత్. న చ క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి. శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్య అధికస్యార్థస్య సర్వతోపసంహార్యత్వాత్. ప్రదేశశ్రుతిరప్యేవంసతి వికారభావాపత్త్యేవ వ్యాఖ్యాతవ్యా - “తదాత్మావం స్వయమకురుత” ఇత్యాదివత్. తస్మాత్ ఉత్పద్యతే జీవ ఇతి.

బాలానందిని

నేతి :- “ఆత్మా=జీవాత్మ న=పుట్టదు. ఆశ్రుతే=ఉత్పత్తిని చెప్పే శ్రుతి లేకపోవడం వల్ల. తాభ్యః=ఆ శ్రుతులవల్లనే. నిత్యత్వాచ్చ=నిత్యం కూడ అవడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి :- శరీరేంద్రియపంజరానికి అద్యక్షుడు కర్మఫలసంబంధి అయిన జీవుడనే ఆత్మ ఉన్నది. ఆ జీవాత్మ ఆకాశాదుల వలె బ్రహ్మనుండి పుడుతుందా లేక బ్రహ్మకు వలెనే జీవాత్మకు కూడ ఉత్పత్తి లేదా అని శ్రుతులలో విప్రతిపత్తి (విరోధం) ఉండడంవల్ల సంశయం. అగ్నినుండి నెరసులు బయలుదేరినట్లు జీవాత్మ బ్రహ్మనుండి పుట్టినదని కొన్నిశ్రుతులలో చెప్పబడుచున్నది. వికారం చెందని పరబ్రహ్మయే కార్యంలో ప్రవేశించడం చేత జీవుడుగా చెప్పబడుచున్నాడు అని కొన్ని శ్రుతులలో తెలియబడుచున్నది. వాటిలో జీవుని ఉత్పత్తి చెప్పబడడంలేదు. ఇలా ఉండగా జీవుడు పుడతాడు అని ప్రాప్తిస్తున్నది. ఎందువల్ల? ప్రతిజ్ఞానుపరోధంవల్లనే. సమస్తవస్తుసముదాయము బ్రహ్మనుండి పుడితేనే

“ఒక వస్తువును (కారణాన్ని) తెలుసుకొంటే ఇదంతా తెలుస్తుంది” అనే ప్రతిజ్ఞకు భంగం ఉండదు. జీవుడు మరొక తత్వం అయితే ఈ ప్రతిజ్ఞకు భంగం కలుగుతుంది. ఏ వికారాలూ చెందని పరమాత్మయే జీవుడు అని తెలుసుకొనడం శక్యం కాదు. ఎందువల్లననగా ఆ రెండింటి లక్షణాలూ వేరు వేరైనవి. పరమాత్మ అపహత పాపమత్వాదిధర్మాలు కలవాడు. జీవుడు అందుకు విపరీతుడు. విభాగాన్ని పట్టి కూడ వీనికి (జీవునకు) వికారత్వం సిద్ధిస్తుంది. విభక్తంగా కనబడే ఆకాశదులు ఎన్నైతే ఉన్నాయో అవన్నీ వికారాలే. అలాంటి ఆకాశదులకు ఉత్పత్తి ఉన్నదని తెలియబడింది. పుణ్యాపుణ్యకర్మలు గల జీవాత్మ కూడ సుఖదుఃఖాలతో కూడి ఉంటాడు. ప్రతిశరీరం లోను వేరు వేరుగా విభక్తుడై ఉన్నాడు. అందుచేత ఆ జీవాత్మ కూడ ప్రపంచోత్పత్తి సమయంలో పుట్టి ఉండాలి. మరొక విషయ మేమనగా “యథా...ప్రాణాః” (అగ్ని నుండి చిన్న చిన్న నెరసులు బయలు దేరి నట్లు ఈ ఆత్మ నుండి సమస్తమైన ప్రాణాలు బయలుదేరుతున్నాయి) అని ప్రాణాదులైన భౌగ్యవస్తువుల సృష్టిని బోధించి “సర్వ ఏవ ఆత్మానో వ్యుచ్ఛరన్తి” (అన్ని ఆత్మలూ కూడ బయలుదేరుతున్నాయి) అని శ్రుతి భోక్తలైన జీవాత్మల వేరుగా సృష్టిని చెప్పుచున్నది. “యథా...అపియన్తి” (ఓ. సౌమ్యుడా! బాగా మండుతున్న అగ్నినుండి దానికి సమానమైన రూపం గల నెరసులు వేలకొలది ఏ విధంగా పుడుతున్నాయో అట్లే అక్షరంనుండి బ్రహ్మనుండి) పదార్థాలు పుడుతున్నాయి. దానిలోనే లీనం అవుతున్నాయి) అని జీవాత్మల ఉత్పత్తిప్రలయాలు చెప్పబడుతున్నాయి. సరూపాః=సమానరూపం గలవి అని చెప్పబడింది కదా? చైతన్యం ఉండడంచేత జీవాత్మలు పరమాత్మకు సరూపా లవుతాయి కదా? ఒకచోట (ఉత్పత్తి) వినబడకపోవడం మరొక చోట వినబడుచున్నదానిని నివారింపజాలదు. మరొక శ్రుతిలో ఉన్న విరుద్ధం కాని అర్థాన్ని అన్ని శ్రుతులలోను ఉపసంహరించుకోవాలి (అన్వయించుకోవాలి) కదా? దీనిని పట్టి ప్రవేశశ్రుతి కూడ (బ్రహ్మ వికారాలలో ప్రవేశించింది అని చెప్పే శ్రుతి కూడ) బ్రహ్మనుండి జీవుడు పుట్టాడు అని మాత్రమే “తదాత్మానం స్యయమకురుత” (ఆ బ్రహ్మ తననే అనేకవిధాలు చేసి కొన్నది అన్నట్లు వ్యాఖ్యానించుకోవాలి.

వి. జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకశ్రుతులకు, ఉత్పత్తి లేదని చెప్పే శ్రుతులకు విరోధం ఉండడంవల్ల సంశయం. పై అధికరణంలో చెప్పినట్లు దేహం జనించినా నశించినా

జీవునకు జన్మనాశాలు లేకపోయినా కల్పప్రారంభంలో ఆకాశం వలె జీవుడు కూడ పుడతాడని చెప్పవచ్చును కదా అని ప్రత్యుదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః :- నాత్మా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి. కస్మాత్? అశ్రుతేః. నహ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సు ప్రదేశేషు. నను క్వచిదశ్రవణ మన్యత్ర శ్రుతం న వారయ తీత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్. ఉత్పత్తిరేవ త్వస్య న సంభవతీతి వదామః. కస్మాత్? నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. చక్షదజ త్వాదిభ్యశ్చ. నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే. తథాఽజత్వమ వికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్మనావస్థానం బ్రహ్మత్మనా చేతి. న చైవంరూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. తాః కాః శ్రుతయః? “న జీవో మ్రియతే” (ఛా. ఉ. 6.11.3), “స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽ జరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ” (బృ. ఉ. 4-4-22). “న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్ ” (క. ఉ. 2-18), “అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణః” (క. ఉ. 2-18), “తత్స్నుష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్” (తై. ఉ. 2-1-1) “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి” (ఛా. ఉ. 6.3.2), “స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనభాగ్రేభ్యః” (బృ. ఉ. 1.4.7) “తత్త్వమసి” (ఛా. ఉ. 6.8.7) “అహం బ్రహ్మాస్మి” (బృ. ఉ. 1.4.10), “అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః” (బృ. ఉ. 2.4.19) ఇత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యః సత్యో జీవస్యోత్పత్తిం ప్రతిబద్ధన్తి.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. జీవాత్మ పుట్టదు. ఎందువలన? శ్రుతి లేకపోవడం వలన. చాల ప్రదేశాలలో, ఉత్పత్తి ప్రకరణంలో ఇది వినబడడంలేదు కదా? కొన్నిచోట్ల వినబడకపోవడం మరొక చోట వినబడినదానిని నివారించజాలదని చెప్పాం కదా? నిజమే, చెప్పావు. జీవాత్మకు ఉత్పత్తియే కుదర దని అంటాం. ఎందువల్ల? వాటిని పట్టియే నిత్యత్వంవల్ల. చ శబ్దంచేత అజత్వం (పుట్టుక లేక పోవడం) మొదలైన వాటివల్ల కూడ. ఇది నిత్య మని శ్రుతులవల్ల తెలుస్తూన్నది. అట్లే పుట్టుక లేని

దని, వికారాలు లేని దని, ఎట్టి వికారమూ చెందని బ్రహ్మయే జీవరూపంలాను, బ్రహ్మరూపంలాను ఉన్నదనీ చెప్పబడింది. ఇలాంటిదానికి ఉత్పత్తి కుదరదు కదా? ఆ శ్రుతులేవి? “స జీవో మ్రియతే” (జీవుడు మరణించడు), “స వా...బ్రహ్మ” “స జాయతే...విపశ్చిత్”, “అజో...పురాణః”, “తత్సృష్ట్యా..అనుప్రావిశత్”, అనేన...వ్యాకరవాణి”, “స ఏష...నభాగ్రేభ్య” “తత్త్వమసి”, “అహం బ్రహ్మాస్మి” “అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః” ఈ మొదలైన శ్రుతులు నిత్యత్వాన్ని చెపుతున్నవై జీవుని ఉత్పత్తిని ప్రతిబంధిస్తున్నాయి (నిరాకరిస్తున్నాయి).

భాష్యమ్.

నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారః, వికారత్వాచ్ఛేత్సద్యత ఇత్యుక్తమ్? అత్రోచ్యతే. నాస్య ప్రవిభాగః స్వతోఽస్తి; “ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా” (శ్వే.ఉ.6.11) ఇతి శ్రుతేః. బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ ఘటాదినంబన్ధనిమిత్తమ్. తథా చ శాస్త్రమ్ - “స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయః శ్రోత్రమయః” (బృ.ఉ.4.4.5) ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతః అస్యైకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వం దర్శయతి. తన్మయత్వం చాస్య తద్వి వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్మ ఇత్యాది వద్ద్రష్టవ్యమ్. యదపి క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రలయశ్రవణం తదప్యత ఏవోపాధిసంబన్ధాన్నేతవ్యమ్; ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రలయేన చ ప్రలయ ఇతి తథా చ దర్శయతి- “ప్రజ్ఞానమన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాన్తి” (బృ.ఉ.4.5.13) ఇతి. తథా ఉపాధిప్రలయ ఏవాయం నాత్మవిలయ ఇత్యేతదప్యత్రైవ “మా భగవాగ్మోహంతమపీ పదన్న వా అహమిమం విజానామి న ప్రేత్య సంజ్ఞాన్తి” ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి “స వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమి అవినాశీ వా అరేఽయమాత్మాఽనుచ్ఛిత్తి ధర్మా మాత్రాఽసంసంఘ స్త్వస్య భవతి” (బృ.ఉ.4.5.14) ఇతి. ప్రతిజ్ఞాను

పరోధోఽప్యవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్. లక్షణభేదో
ఽప్యనయోరుపాధిభేదనిమిత్త ఏవ. “అత ఉర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహి”
(బృ. ఉ. 4.3.15) ఇతి చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః సర్వసంసారధర్మ
ప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్. తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రవిలీయతే
చేతి. 17.

బాలానందిని

నన్యితి:- ఈ జీవాత్మ విభక్తంగా ఉంది కాబట్టి వికారం (కార్యం) అనీ, వికారం
కాబట్టి పుడుతుందనీ చెప్పాం కదా? ఈ విషయంలో (సమాధానం) చెప్పబడుతున్నది.
“ఏకో...అన్తరాత్మా” అను శ్రుతి ననుసరించి ఈ ఆత్మకు సహజంగా ప్రవిభాగం లేదు.
ఘటాదులతో సంబంధాన్ని నిమిత్తంగా చేసుకొని ఆకాశానికి వలె దీనికి ప్రవిభాగం
ఉన్నట్లు కనబడడం బుద్ధ్యాద్యుపాధులను పట్టి ఏర్పడినది. అట్లే - “స వా....శ్రోత్రమయః”
ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మ ఏ వికారమూ చెందకుండానే అనేకబుద్ధ్యాదిమయంగా
కనబడుతున్నది అని చెప్పతూన్నది. (విజ్ఞానమయము అనగా బుద్ధిమయము,
మనోమయము, ప్రాణమయము, చక్షుర్మయము, శ్రోత్రమయము అయిన ఈ ఆత్మయే
బ్రహ్మ అని ఈ శ్రుతివాక్యానికి అర్థం). ఇక్కడ విజ్ఞానాదిమయంగా ఉండడం అనగా
“ఆ జాల్ముడు (నీచుడు) స్త్రీమయుడు అన్నట్లు” ఆ బుద్ధ్యాదులకంటే భిన్నంగా తన
స్వరూపం కనబడకుండా వాటితో కలిసిపోయిన స్వరూపం కలిగి ఉండడం అని అర్థం.
కొన్ని చోట్ల వినబడుతున్న జీవుని ఉత్పత్తి కూడ ఈ ఉపాధులతో సంబంధంవల్ల
ఏర్పడినదీ అని అర్థం చెప్పుకోవాలి. ఉపాధియొక్క ఉత్పత్తిచేత దీనికి ఉత్పత్తి
ఉపాధియొక్క ప్రలయంచేత దీనికి ప్రలయం. ఈ విషయమే “ప్రజ్ఞానఘన.... అస్తి”
(ప్రజ్ఞానఘన మైన, జ్ఞానపు ముద్దయైన, ఈ ఆత్మయే దేహరూపంలో పరిణామం చెందిన
ఈ భూతాలనుండి లేచి వాటినే అనుసరించి నశిస్తున్నది. మరణానంతరం సంజ్ఞ లేదు
అని చెప్పబడుచున్నది. అయితే ఇది ఉపాధియొక్క ప్రలయమే కాని ఆత్మకు విలయం
లేదు అనే విషయం కూడ ఇక్కడనే “మా భగవాన్...అస్తి” (పూజ్యుడ వైన నీవు
ప్రజ్ఞానఘనునకు సంజ్ఞ లేదు అని చెప్పి నన్ను మోహమధ్యం పొందించినావు

(మోహమధ్యంలో పడవేసినావు). మరణించిన తరువాత సంజ్ఞ లేదు అనే విషయాన్ని నేను అర్థం చేసుకొనలేకున్నాను) అని ప్రశ్న పూర్వకంగా “న వా...అస్య భవతి” (ఓయీ! నేను మోహం కలిగించే మాట ఏమీ చెప్పడం లేదు. ఈ ఆత్మ వినాశరహితమైనది. ఉచ్చేదం లేనిది. (మరణించినప్పుడు) ఈ ఆత్మకు విషయాలతో సంబంధం లేకపోవడం మాత్రమే జరుగుతుంది) అని ప్రతిపాదిస్తున్నాడు. ఏ వికారమూ లేని బ్రహ్మయే జీవుడని అగీకరించడంచేత ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞకు హాని కూడ కలగదు. జీవబ్రహ్మల లక్షణభేదం కూడ ఉపాధిని పట్టి ఏర్పడినదే; ఎందువల్ల ననగా “అత షార్థం విమోక్షయైవ బ్రూహి” అని ప్రకృతమైన విజ్ఞానమయాత్మకే సమస్తసంసారధర్మాలను నిరాకరించడం ద్వారా పరమాత్మ స్వరూపత్వం ప్రతిపాదించబడుచున్నది. అందువల్ల ఆత్మ పుట్టదు, ప్రలయం పొందదు. 17.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తం

2. జ్ఞాధికరణమ్. సూ.18

సూ. జ్ఞోఽత ఏవ. 2.3.18

స కిం కాణభుజానామివ అగన్తుకచైతన్యః స్వతోఽచేతన ఆహోస్విత్సాం ఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేః సంశయః. కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? అగన్తుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనఃసంయోగజ మగ్నిసంయోగజ రోహితాదిగుణవదితి ప్రాపమ్. నిత్యచైతన్యత్వేహి సుప్తమూర్ఛితగ్రహవిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్. తే పృష్టాః సంతో న కిం చిద్వయమచేతయామహీతి జల్పన్తి, స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యన్తే. అతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగన్తుకచైతన్య ఆత్మేతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. జ్ఞో నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మాఽత ఏవ, యస్మాదేవ నోత్పద్యతే; పరమేవ బ్రహ్మవికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే. పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చైతన్యస్వరూపత్వమాత్మాతమ్- “విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ” (బృ.ఉ.3.9.28), “సత్యం జ్ఞానమనన్దం బ్రహ్మ”

(త్రై.ఉ.2.1.1), “అనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” (బృ.ఉ.4.5.13) ఇత్యాదిఘాతము. తదేవ చేత్సరం బ్రహ్మ జీవః తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్నైరోష్ఠ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే.

బాలానందిని

జ్ఞ ఇతి :- “అత ఏవ=పుట్టకపోవడంవల్లనే, జ్ఞః జీవుడు, జ్ఞానస్వరూపుడు” అని సూత్రార్థం.

న ఇతి:- ఆ జీవుడు కాణాదులకు వలె స్వతః అచేతనుడై అప్పుడప్పుడు వచ్చే చైతన్యం కలవాడా, లేక సాంఖ్యులకు వలె, నిత్యచైతన్యస్వరూపుడేనా అని వాదులలో అభిప్రాయభేదాన్ని పట్టి సంశయం. అగ్నికి ఘటానికి సంయోగంవల్ల ఎఱ్ఱని రంగు మొదలైన గుణాలు వచ్చినట్లు ఆత్మకు చైతన్యం ఆత్మమనస్సంయోగంవల్ల కలుగుతుంది అని ప్రాప్తించినది. ఆత్మ నిత్యచైతన్యస్వరూప మైతే నిద్రపోతూన్నవాళ్లకి మూర్ఛ చెందినవాళ్లకి, గ్రహవిష్టులకూ కూడ చైతన్యం ఉండాలి. వాళ్లని అడిగితే మేం ఏమీ గుర్తించ లేదు (మా కేమీ తెలియలేదు) అని అంటారు. స్వస్థులుగా ఉన్నప్పుడు చైతన్యవంతులుగా (అన్నీ తెలుసుకొంటూ) ఉంటారు. అందుచేత ఆత్మలో చైతన్యం అప్పుడప్పుడు ఉంటుంది గాన, ఆత్మ ఆగంతుకమైన (వచ్చి పోయే) చైతన్యం కలది.

వి. ఆత్మ స్వప్రకాశం అని చెప్పే “ఆత్మైవాస్య జ్యోతిః” ఇత్యాదిశ్రుతులకు ఆత్మలో జ్ఞానం అనిత్యం అని చెప్పే “పశ్యంశ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమ్” ఇత్యాదిశ్రుతులతో విరోధం ఉన్నదా లేదా అని సంశయం. పైన చెప్పినట్లు ఉత్పత్తి లేకపోవడంచేత జీవుడు స్వప్రకాశస్వరూపుడని ఈ రెండు అధికరణాలకీ సాధ్యసాధకభావ సంగతి.

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. “ఈ ఆత్మ, అత ఏవ=ఏ కారణం వల్ల పుట్టడం లేదో ఆ కారణంవల్లనే, దవికృతమైన బ్రహ్మయే ఉపాధిసంపర్కంచేత జీవత్వంతో ఉంటున్నది గాన, జ్ఞః=నిత్యచైతన్యస్వరూపము. “విజ్ఞానమానన్తం బ్రహ్మ”, “సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ”, “అనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” ఇత్యాదిశ్రుతులచేత పరబ్రహ్మ చైతన్యరూపమైన దని చెప్పబడింది. ఆ పరబ్రహ్మయే జీవుడైనపుడు, అగ్నికి ఉష్ణత్వం వలె, జీవునకు కూడ నిత్యచైతన్యస్వభావత్వం ఉంటుందని తెలుస్తూన్నది.

భాష్యమ్

విజ్ఞానమయప్రక్రియాయాం చ శ్రుతయో భవంతి - “అనుష్ఠః సుప్తానభివాకశీతి” (బృ.ఉ.4.3.11), “అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతిర్భవతి” (బృ.ఉ.4.3.9), “న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే” (బృ.ఉ.4.3.30) ఇత్యేవంరూపాః. “అథ యో వేదేదం జిహ్రూణీతి స ఆత్మా” (ఛా.ఉ. 8.12.4) ఇతి చ సర్వైః కరణద్వారైః ఇదం వేదేదం వేదేతి విజ్ఞానే నానుసంధానాత్తద్రూపత్వసిద్ధిః. నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వే ప్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న. గన్ధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్. తథాహి దర్శయతి “గన్ధాయ ప్రాణమ్” ఇత్యాది. యత్తు సుప్తాదయో న చేతయంత ఇతి, తస్య శ్రుత్యైవ పరిహారోఽభిహితః. సుషుప్తం ప్రకృత్య “యద్వైతన్న పశ్యతి పశ్యన్యై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్మష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్యాన్న తు తద్భిత్తియమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యన్న పశ్యేత్” (బృ.ఉ. 4.3.23) ఇత్యాదినా. ఏతదుక్తం భవతి-విషయాభావాదియమచేతయమానతా, న చైతన్యాభావాదితి. యథావియదాశ్రయస్య ప్రకాశస్య ప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్న స్వరూపాభావాత్తద్వత్. వైశేషికాదితర్కశ్చ శ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి. తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవాత్మేతి నిశ్చినుమః. 18

బాలానందిని

విజ్ఞానేతి :-విజ్ఞానమయప్రక్రియలో (“యోఽయం విజ్ఞానమయః” అనే ప్రకరణంలో)- “అనుష్ఠః సుప్తానభివాకశీతి” (తను నిద్రించకుండా నిద్రిస్తున్న ఇంద్రియాదులను చూస్తున్నాడు). “అత్రాయం...భవతి” (నిద్రలో ఈ పురుషుడు స్వయంప్రకాశుడుగా ఉంటాడు) “న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరితోపో విద్యతే” ఇత్యాదిశ్రుతులు ఉన్నవి. “అథ యో వేద... ఆత్మా” అని చెప్పినట్లు సమస్తమైన ఇంద్రియా లనే ద్వారాలచేత దీనిని తెలుసుకుంటున్నాను, దీనిని తెలుసుకుంటున్నాను

అని విజ్ఞానంచేత అనుసంధానం చేయడంవల్ల గూడ ఆత్మ జ్ఞానరూపం అని సిద్ధిస్తుంది. ఆత్మ నిత్యచైతన్యస్వరూప మైతే ప్రాణాదాలు వ్యర్థం కదా అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. గంధం మొదలైన విషయాలను విడి విడిగా చూపడం కోసం ప్రాణాదుల అవసరం ఉంటుంది. అందుచేతనే “గన్ధాయ ప్రాణమ్” ఇత్యాదిశ్రుతి ఈ విషయాన్ని చూపుచున్నది. నిద్రపోతున్నవాళ్లు చైతన్యరహితులుగా ఉన్నారే కదా అని చెప్పినదానికి పరిహారం “యద్యై...పశ్యేత్” (సుషుప్త్యవస్థలో చూడడంలేదనగా వాస్తవంలో చూస్తూనే చూడడం లేదు. ద్రష్ట వినాశరహితుడు; అందుచేత ద్రష్టయొక్క దృష్టికి లోపం లేదు. ఆ సమయం లో చూడడానికి రెండవ వస్తువేదీ కూడ వేరుగా లేదు) ఇత్యాదిశ్రుతిచేత పరిహారం చెప్పబడింది. ఇది చెప్పినట్లవుతుంది. ఈ అచేతయమానత (దేనినీ తెలుసుకొనకపోవడం) విషయాలు లేకపోవడంచేతనే గాని చైతన్యం లేకపోవడంచేత కాదు. ఆకాశంలో ఉన్న ప్రకాశము ప్రకాశింపచేయతగినది ఏదీ లేకపోవడంచేత ఏ విధంగా అభివ్యక్తం కాదో, అంతేనే కాని అసలే ప్రకాశ లేకపోవడం అనేది లేదో అట్లే ఇది కూడ. వైశేషికాదుల తర్కం శ్రుతితో విరోధం ఏర్పడి నప్పుడు ఆభాసం అవుతుంది. అందుచేత ఆత్మ నిత్యచైతన్యస్వరూపుడే అని నిశ్చయిస్తున్నాం.18.

జ్ఞాధికరణం సమాప్తం

13. ఉత్కాంతగత్యధికరణమ్. సూ. 19-32

సూ. ఉత్కాంతగత్యాగతీనామ్. 2.3.19

ఇదానీం తు కింపరిమాణో జీవ ఇతి చిన్త్యతే-కిమణుపరిమాణః, ఉత మధ్యమపరిమాణః, అహోస్విన్మహాపరిమాణ ఇతి. నను నాత్మోత్పద్యతే, నిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తమ్. అతశ్చ పర ఏవాత్మా జీవ ఇత్యాపతతి. పరస్య చాత్మనోఽ నంతత్వమామ్నాతమ్. తత్ర కుతో జీవస్య పరిమాణచింతావసర ఇతి. ఉచ్యతే. సత్యమేతత్. ఉత్కాంతగత్యాగతిశ్రణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయన్తి. స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే. తస్య నర్వస్యానా కులత్వోప పాద నాయాయమారమ్భః. తత్ర ప్రాప్తం

తావదుత్కాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్ పరిచ్ఛిన్నేఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి. ఉత్కాంతి స్తావత్ “స యదాస్మా చ్ఛరీరాదుత్కామతి స హైవైతైః సర్వైరుత్కామతి” (కౌషీతకి, 3.3) ఇతి. గతిరపి-యే నై చాస్మాల్లోకాత్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి. (కౌషీ.1.2) ఇతి. అగతిరపి- “తస్మాల్లోకాతునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే” (బృ.ఉ.4.4.6) ఇతి. అసాముత్కాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి. న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి. సతి చ పరిచ్ఛేదే శరీరపరిమాణత్వ స్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాత్ అణురాత్మేతి గమ్యతే. 19.

బాలానందిని

ఉత్కాంతితి:- “ఉత్కాంతిగత్యాగతీనామ్=శరీరంనుండి బయటకు వెడలుట, గమనం, అగమనం వీటి శ్రవణంవల్ల జీవుడు అణుపరిమాణం కలవాడు” అని ఈ పూర్వపక్షసూత్రానికి అర్థం.

వి. జీవుడు స్వప్రకాశస్వరూపుడు అని పై అధికరణంలో చెప్పబడినది. ఆ జీవునకే సంబంధించిన పరిమాణాన్ని గూర్చి ఆశ్రితాశ్రయభావనంగతిచేత విచారణ చేయబడుచున్నది.

ఇదానీమితి:- ఇప్పుడైతే జీవుడు అనుపరిమాణం కలవాడా, మధ్యమపరిమాణం కలవాడా, మహాపరిమాణం కలవాడా; ఏ పరిమాణం కలవాడు అని విచారణ చేయబడుచున్నది. (ప్రశ్న)- ఆత్మకు ఉత్పత్తి లేదు. నిత్యచైతన్యస్వరూపుడు అని చెప్పబడింది. దీనిని పట్టి పరమాత్మయే జీవుడు అని లభిస్తుంది. పరమాత్మ అనంతమని చెప్పబడింది. అలాంటప్పుడు జీవుని పరిమాణాన్ని గూర్చి విచారించడానికి అవసరం ఏముంది?(సమాధానం) - చెప్పబడుచున్నది. ఇది నిజమే. అయితే ఉత్కాంతి గత్యాగతిశ్రుతులను పట్టి జీవునకు పరిచ్ఛేదం (నియమితమైన అల్పపరిమాణం) ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. కొన్ని చోట్ల స్వశబ్దంచేతనే (అణుశబ్దాన్ని ప్రయోగించి) జీవుని పరిమాణం అణుపరిమాణ మని చెప్పబడుచున్నది. అదంతా ఆకులం కాకుండా(నిశ్చితంగానే)

ఉందని ప్రతిపాదించడం కోసం ఈ ప్రారంభం అంతా. ఉత్కాంతిగత్యాగతులు వినబడడంవల్ల జీవుడు పరిచ్ఛినుడు, అణుపరిమాణం గలవాడు అని ప్రాప్తిస్తాన్నది. “స...ఉత్కామతి” (జీవుడు ఈ శరీరంనుండి ఎప్పుడు పైకి లేచిపోతాడో అప్పుడు వీటి అన్నింటితోనూ (ఇంద్రియాదులతో) కలిసి లేచిపోతాడు) అని ఉత్కాంతి (శరీరం విడచి బైటకు వెళ్లిపోవడం) చెప్పబడుచున్నది. “యేవై... గచ్ఛన్తి” (ఈ లోకం నుంచి వెళ్లినవాళ్లందరూ చంద్రలోకానికి వెడతారు) అని గతి కూడ చెప్పబడుచున్నది. “తస్మాత్... కర్మణే” (ఆలోకంనుండి కర్మచేయడం కోసం మళ్లీ ఈ లోకానికి వస్తాడు) అని ఆగతి చెప్పబడుచున్నది. ఈ విధంగా ఉత్కాంతిగత్యాగతులు వినబడడంచేత జీవుడు పరిచ్ఛిన్నపరిమాణం కలవాడు అనైతే తెలుస్తాన్నది. సర్వవ్యాపి యైనవానికి చలనం కుదరదు కదా? పరిమాణం ఉంది అని చెప్పిన తరువాత, శరీరపరిమాణం కుదర దని జైనమతపరీక్షా సందర్భంలో చెప్పబడింది గాన అత్యు అణుపరిమాణం గలది అని తెలుస్తాన్నది. 19.

సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః. 2.3.20.

ఉత్కాంతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామ్యస్వామ్యనివృత్తివద్దేహ స్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్పతే. ఉత్తరే తు గతత్యాగతీ నాచలతః సంభవతః. స్వాత్మనా హి తయోః సంబన్ధో భవతి; గమేః కర్తుప్లక్రియాత్వాత్. అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవతః. సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోః ఉత్కాంతిరపి అపస్పృశిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే; న హ్యనపస్పృశస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతామ్. దేహప్రదేశానాం చ ఉత్కాంతావపాదానత్వవచనాత్- “చక్షుషో మూర్ఖోఽవాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః” (బృ. ఉ. 4.4.2) ఇతి. “స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమఖ్యాదదానో హృదయమేవాన్యవక్రామతి” (బృ. ఉ. 4.4.1) “శుక్రమాదాయ పునరైతి స్థానమ్” (బృ. ఉ. 4.3.11) ఇతి చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతః. తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః. 20.

బాలానందిని

స్వాత్మనేతి:- “ఉత్తరయోః=తరువాతి రెండింటికీ, అనగా గత్యాగతులకు, స్వాత్మనా=కర్తతో సంబంధం ఉండడంవల్ల కూడ జీవునకు అణుపరిమాణత్వం” అని సూత్రార్థం.

ఉత్కాన్తిరితి :- మనిషి కదలకపోయినా వాని కున్న గ్రామాధిపత్యం తొలగిపోయినట్లు కర్మక్షయంచేత దేహంమీద ఉన్న స్వామ్యం తొలగిపోవడం ద్వారా ఒకప్పుడు కదలకుండా ఉన్నవానికి కూడ ఉత్కాంతి సంభవింపవచ్చు. తరవాత చెప్పిన గత్యాగతులైతే కదలకుండా ఉన్నవానికి సంభవించవు. గమనం అనేది కర్తలో ఉన్న క్రియ గాన వాటికి స్వాత్మతో (కర్తతో) సంబంధం ఉంటుంది కదా? మధ్యమపరిమాణం లేదని చెప్పిన తరవాత ఇంక గత్యాగతులు అణుపరిమాణం ఉంటేనే కుదురుతాయి. గత్యాగతులు ఉంటాయన్న తరవాత ఉత్కాంతి కూడ దేహం విడిచి వెళ్లిపోవడమే అని తెలుస్తూన్నది. దేహం విడిచివెళ్లనివానికి గత్యాగతులు కుదరవు కదా? అంతే కాకుండా - “చక్షుషో.... దేశభ్యః” (నేత్రం నుండి గాని శిరస్సునుండి గాని, ఇతర శరీరప్రదేశాలనుండి గాని జీవుడు బైటకు వెళ్లిపోతాడు) అని దేహంలోని ప్రదేశాలు అపాదానాలు (దేని నుండి ఒక వస్తువు విడివడుతుందో అది అపాదానం) గా చెప్పబడ్డాయి. “స ఏతాన్...అవక్రామతి” (ఆ జీవుడు తేజోమాత్రలను (ఇంద్రియాలను) తనతో గ్రహించి స్వాపసమయంలో హృదయంలో చేరుతాడు), “శుక్ర....స్థానమ్” (ఇంద్రియాలను తనతో తీసికొని మళ్ళీ జాగ్రదవస్థకు వస్తాడు) అని చెప్పినట్లు శరీరమధ్యంలోనే శారీరునికి ఒకచోటనుండి మరొకచోటికి గమనాగమనాలు జరుగుతాయి. అందువల్ల కూడ జీవునకు అణుత్వం సిద్ధిస్తుంది. 2.

సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్. 2.3.21

అథాపి స్యాన్నాయమణురాత్మా. కస్మాత్-అతచ్ఛ్రుతేః. అణుత్వవిపరీతపరిమాణ శ్రవణాదిత్యర్థః. “స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు” (బృ.ఉ.4.4.12) “ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః. “ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” (తై.ఉ.2.1.1) ఇత్యేవంజాతీయకాహి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేత్, నైష దోషః. కస్మాత్? ఇతరాధికారాత్. పరస్య హ్యాత్మనః

ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః. పర స్యైవాత్మనః ప్రాధాన్యేన వేదాన్తేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్. “విరజః పర ఆకాశాత్” (బృ.ఉ.4.4.20) ఇత్యేవం విధాచ్ఛ పరస్యైవాత్మనః తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్. నను “యోఽయం విజ్ఞాన మయః ప్రాణేషు” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇతి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబద్ధిత్యేన ప్రతినిర్దిశ్యతే? శాస్త్రదృష్ట్యా త్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్బ్రహ్మవ్యః. తస్మాత్ప్రాజ్ఞ విషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవణస్య న జీవస్యాణుత్వం విరుద్ధ్యతే. 21.

బాలానందిని

నేతి :- “అతచ్ఛ్రుతేః = అణుత్వంకంటె భిన్నమైన మహాపరిమాణం వినబడడంవల్ల, అణుః న=జీవుడు అణుపరిమాణం కలవాడు కాదు, ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు; ఇతరాధికారాత్=అక్కడ పరమేశ్వరుని అధికారం (ప్రస్తావన) ఉండడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

అధాపీతి:- అయినా కూడ ఆత్మ అణువు కాజాలదు; ఎందువలన? అతచ్ఛ్రుతి వలన. అణుత్వానికి విపరీతమైన పరిమాణం వినబడుటవలన అని. అర్థం. “స వా....ప్రాణేషు” “ఆకాశవత్సర్వదతశ్చ నిత్యః”, “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” ఈ విధమైన శ్రుతి ఆత్మ అణుప్రమాణం కలదైతే విరుద్ధం అవుతుంది; అన్నట్లయితే-ఈ దోషం లేదు. ఎందువల్ల ఇతరమైన ఆత్మయొక్క అధికారంవల్ల. ఈ మరొక పరిమాణాన్ని గూర్చిన శ్రుతి పరమాత్మయొక్క ప్రక్రియలో వినడుచున్నది. తెలియతగినదిగా పరమాత్మయే వేదాంతాలలో ప్రధానంగా ప్రకృతం కదా? “విరజః పర ఆకాశాత్” (దోషాలు లేనివాడు, ఆకాశంకంటె పరుడు) అని అక్కడక్కడ పరమాత్మయొక్క ప్రసంగమే ఉన్నది కదా? (ప్రశ్న) “యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు” అనే వాక్యంలో విజ్ఞానమయుడే అనగా శారీరుడైన జీవుడే, మహాపరిమాణంతో సంబంధం ఉన్నట్లు చెప్పబడుచున్నాడు కదా? (సమాధానం) ఇది వామదేవుని విషయంలో శాస్త్రదృష్ట్యా (శాస్త్రానుసారం జీవుడు పరమాత్మాభిన్ను డనే దృష్టిచేత) చెప్పబడి నట్లు చూచుకోవాలి. అందువల్ల మరొక పరిమాణం ప్రాజ్ఞానకు (బ్రహ్మకు) సంబంధించినది గాన జీవుని అణుత్వానికి విరోధం లేదు. 2.

సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ. 2.3.22.

ఇతశ్చాణురాత్మా యతః సాక్షాదేవాస్య అణుత్వవాచీ శబ్దః శ్రూయతే - “ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ ప్రాణః పఞ్చాధా సంవివేశ” (ము. ఉ.3.1.9) ఇతి. ప్రాణసంబన్ధాచ్చ జీవ ఏవాణురభిహిత ఇతి గమ్యతే. తథోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి-“వాలాగ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్య చ. భాగో జీవః స విజ్ఞేయః (శ్వే. ఉ. 8.8) ఇతి. “ఆరాగ్రమాత్రోఽప్యవరోఽపి దృష్టః (శ్వే. ఉ. 5.8) ఇతి చోన్మానాంతరమ్. 23.

బాలానందిని

స్వశబ్దేతి :- “స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ అణుశబ్దప్రయోగంచేత, కొలతచేత కూడ జీవుడు అణుపరిమాణం కలవాడు” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంచేత కూడ జీవాత్మ అణుపరిమాణం కలవాడు, ఎందువల్ల ననగా జీవుని అణుత్వాన్ని సాక్షాత్తు (స్పష్టంగా) చెప్పే శబ్దం - “ఏషోఽణు....సంవివేశ” (ము.ఉ.3.1.9) (ఏ ఆత్మయందు ప్రాణం ఐదు విధాలుగా చేరి ఉన్నదో అట్టి ఈ అణుపరిమాణం గల ఆత్మ చేతస్పృచేత తెలియదగినవాడు) అను శ్రుతిలో వినబడుచున్నది. ప్రాణసంబంధాన్ని పట్టి ఇక్కడ చెప్పిన అణుప్రమాణం కలది జీవాత్మయే అని తెలుస్తూన్నది. అట్లే ఉన్మానం కూడ (పైకి తీసి కొలవడం కూడ) “వాలాగ్ర...విజ్ఞేయః” (తోక చివరి నూరవ భాగాన్ని మళ్ళీ నూరుభాగాలుగా చేస్తే ఎంత భాగం ఏర్పడుతుందో అది జీవుడుగా (జీవుని పరిమాణంగా) గ్రహించదగినది) అని జీవుని అణుత్వాన్ని తెలుపుచున్నది. “ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః” (జీవుడు కొరడా చివర నాటి ఉన్న చిన్న ఇనుప ముల్లంత ఉంటాడు; ఇంకా చిన్నగా కూడ ఉంటాడు) అని మరొక కొలత. 22

భాష్యమ్

నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహగతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే; దృశ్యతే హి జాహ్నువీహ్రాదనిమగ్నానాం సర్వాశ్చైత్యోపలబ్ధిః, నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిః ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. 2.3.23.

యథా హి హరిచన్దబిన్దుః శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్ సకలదేహా
వ్యాపినమాహ్లాదం కరోత్యేవమాత్మాపి దేహైకదేశస్థః సకలదేహావ్యాపినీముపలబ్ధిం
కరిష్యతి. త్వక్సంబన్ధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్ధి
సంబద్ధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే; త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి. 23.

బాలానందిని

సన్యతి:- జీవుడు అణుపరిమాణం కలవాడైతే సకలదేహంలోనూ ఉన్న జ్ఞానం
విరుద్ధం అవుతుంది. గంగాజలంలో మునిగినవాళ్ళకి సమస్తదేహమునందూ కూడ
శైత్యజ్ఞానం కనబడుతున్నది కదా? గ్రీష్మంలో సమస్తమైన శరీరంలోను తాపం కనబడుతున్నది
కదా? ఇందుకు సమాధానం చెపుతున్నాడు-

అవిరోధ ఇతి:- “చన్దనవత్ = చందనం విషయంలో వలె, అవిరోధః = విరోధం
లేదు” అని సూత్రార్థం.

యథాహీతి :- మంచిగంధపు చుక్క శరీరంలోని ఒక ప్రదేశంమీద ఉన్నా కూడ ఏ
విధంగా సకలదేహాన్ని వ్యాపించే ఆహ్లాదాన్ని కలిగిస్తుందో అదే విధంగా దేహంలో ఒక
ప్రదేశంలో ఉన్నా కూడ అత్మ దేహం అంతటా వ్యాపించే జ్ఞానాన్ని కలిగిస్తాడు. దీనికి
త్వగిందియంతో సంబంధం ఉంటుంది గాన వేదన శరీరాన్నంతనీ వ్యాపించడంలో
విరోధం లేదు. త్వగింద్రియాత్మక సంబంధం సమస్తమైన త్వక్కు మీద ఉన్నది. ఆ
త్వక్కు మొత్తం శరీరాన్నంతనీ వ్యాపించి ఉంది. అనగా త్వగాత్మక సంబంధంవల్ల
సుఖాదికం కలుగుతుంది; ఆ త్వగింద్రియమైతే శరీరం అంతటా వ్యాపించి ఉంది.
అందుచేత మొత్తం శరీరంమీద తాపాదికం కలగవచ్చును అని భావం. 23.

సూ. అవస్థితవైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్భుది హి. 2.3.24.

అత్రాహ - యదుక్తమవిరోధశ్చన్దనవత్ ఇతి, తదయుక్తం,
దృష్టాన్తదార్ఢ్యాన్తికయోః అతుల్యత్వాత్, సిద్ధే హ్యత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే
చన్దనదృష్టాన్తో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చన్దనస్యావస్థితవైశేష్యమేకదేశస్థత్వం

సకలదేహాహ్లాదనం చ. ఆత్మనః పునః సకల దేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వమ్. అనుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత; న చాత్రానుమానం సంభవతి. కిమాత్మనః సకలశరీరగతా వేదనా త్వగిన్ద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపిన్ః సతః కిం వా విభోర్నుభవ ఇవ, ఆహోస్విచ్ఛన్దనబిన్దోరివ అణోరేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి.

అత్రోచ్యతే-నాయం దోషః. కస్మాత్? అభ్యుపగమాత్. అభ్యుపగమ్యతే హ్యత్మనోఽపి చన్దనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యమ్. కథమిత్యుచ్యతే. హృది హ్యేష ఆత్మా పత్యతే వేదాన్తేషు-“హృది హ్యేష ఆత్మా” (ప్రశ్న ఉ. 3.6) “స వా ఏష ఆత్మా హృది” (భా.ఉ.8.3.3), “కతమ ఆత్మేతి, యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యేతిః పురుషః” (బృ ఉ. 4.3.7) ఇత్యాద్యుపదేశభ్యః. తస్మాద్దృష్టాన్తదార్హ్యాన్తికయోరవైషమ్యాద్యుక్త మేవైతదవిరోధశ్చన్దనవదితి. 24.

బాలానందిని

అవస్థితివైశేష్యాదితి :- “అవస్థితివైశేష్యాత్=చందనబిందువుయొక్క స్థితిలో విశేషంవల్ల (అక్కడ కుదురుతుంది గాని ఆత్మ విషయంలో కుదరదు), ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు. అభ్యుపగమాత్=శ్రుతిలో అంగీకరించడంవల్ల. హృది హి= ఆత్మ హృదయంలో ఉన్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

అత్రేతి :- ఈ విషయంలో ప్రతివాది ఇలా అంటున్నాడు. “అవిరోధశ్చన్దనవత్” అని చెప్పినది యుక్తం కాదు. దృష్టాంతదార్హ్యాంతికాలలో భేదం ఉన్నది. ఆత్మ దేహం యొక్క ఒక ప్రదేశంలో ఉన్న దనే విషయం సిద్ధమైతే చందనదృష్టాంతం కుదురుతుంది చందనానికి అవస్థితివైశేష్యం, అనగా ఒక ప్రదేశంలో ఉండడం, సకలదేహానికి ఆహ్లాదం కలిగించడం స్పష్టంగా కనబడుతున్నది. ఆత్మ విషయంలో నైతే (శీతస్పర్శ-తాపాదులు) దేహం అంతటా కనబడడం ప్రత్యక్షమే కాని(ఆత్మ) ఏకదేశంలో ఉండడం మాత్రం ప్రత్యక్షం కాదు. ఆ విషయం అనుమానంచేత గ్రహించాలి అని చెప్పడానికి ఆ

విషయంలో అనుమానం సంభవించదు; ఎందువల్లననగా ఆత్మ త్వగింద్రియం వలె సకలదేహాన్ని వ్యాపించి ఉండడంచేత సకలశరీరానికి సంబంధించిన వేదన తెలుస్తూన్నదా; ఆకాశం వలె విభువు (సర్వవ్యాపి) అవడంచేతనా, లేక చందనబిందువు వలె అణువై ఒక దేశంలో ఉండగానే తెలుస్తూన్నదా అనే సంశయం తొలగడం లేదు కదా? (ఈ విధంగా సరియైన వ్యాప్తిజ్ఞానం లేకపోవడంచేత అనుమానం కుదరదు అని భావం).

ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. ఈ దోషం లేదు. ఎందువల్ల? అంగీకరించడంవల్ల. ఆత్మకు కూడ చందనానికి వలె అవస్థితివైశేష్యం అనగా దేహం యొక్క ఒక భాగంలో ఉండడం అంగీకరించబడుచున్నది. ఎట్లనగా చెప్పబడుచున్నది - “హృదిహ్యేష ఆత్మా” “న వా ఏష ఆత్మా హృది”, “కతమ అత్యేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్వేతిః పురుషః”. ఈ మొదలైన ఉపదేశాలవల్ల ఈ ఆత్మ హృదయంలో ఉన్నట్లు వేందాలలో పరిపబడుచున్నాడు కదా? అందువల్ల దృష్టాంత దార్ఢ్యాంతికాలకి వైషమ్యం లేదు గాన ఆవిరోధశృన్ధనవత్ అని చెప్పడం యుక్తమ్. 24.

సూ.గుణాద్వా లోకవత్. 2.3.25.

చైతన్యగుణవ్యాప్తిర్వాఽణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే. యథా లోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైకదేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ నతీ కృత్స్నైఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్. స్యాత్కదాచిచ్ఛన్దనస్య సావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవవిసర్పణేనాపి సకలదేహే ఆహ్లాదయితృత్వం, న త్వణోర్జీవస్యావయవాః సన్తి యైరయం సకలదేహం విసర్పేదిత్యాశంజ్ఞ్య “గుణాద్వా లోకవత్” ఇత్యుక్తమ్. 23.

బాలానందిని

గుణాదితి :- “లోకవత్=లోకమునందు వలె, గుణాద్వా=చైతన్యగుణంవల్ల గాని సకలదేహాన్ని వ్యాపించడం కుదురుతుంది” అని సూత్రార్థం.

చైతన్యేతి :- జీవుడు అణువే అయినా కూడ చైతన్యం అనే గుణం వ్యాపించడంచేత సకలదేహాన్ని వ్యాపించే కార్యం జరగడంలో విరోధం లేదు. లోకంలో గదిలోని ఒక

మూల ఉన్నా కూడ మణులు దీపం మొదలైనవాటి కాంతి మొత్తం గది నంతా వ్యాపిస్తు
ఆ గదిలో కార్యం ఎలా చేస్తుందో ఇది కూడ అట్లే. చందనం సావయవంగాన దాని
సూక్ష్మమైన అవయవాలు వ్యాపించడంచేత కూడ ఒక వేళ, సకలదేహానికి ఆనందం
కలిగించడం సంభవించవచ్చు. కాని అణువైన జీవునికి అవయవాలు లేవు గాన వీటితో
సకలదేహాన్ని వ్యాపింపజాలడు అని ఆశంకించుకొని “గుణాద్వా లోకవత్” అని చెప్పడింది. 25.

భాష్యమ్

కథం పునర్గుణో గుణవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత? న హి పటస్య శుక్లో గుణః
పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే. ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేత్, న.
తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్. నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం ప్రదీపః,
ప్రవిరలావయవం తు తేజోద్రవ్యమేవ ప్రభేతి. అత ఉత్తరం పఠతి :-

సూ. వ్యతిరేకో గన్ధవత్. 2.3.26

యథా గుణస్యాపి సతో గన్ధస్య గన్ధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ వృత్తిర్భవతి;
అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గన్ధవత్సు కుసువగన్ధోపలభ్యేః; ఏవమణోరపి సతో
జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి. అతశ్చానైకాన్తికమేతద్గుణత్వా
ద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపవత్తిరితి; గుణస్యైవ సతో గన్ధస్యాశ్రయ
విశ్లేషదర్శనాత్. గన్ధస్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేత్; న.
యస్మాన్మూలద్రవ్యాత్తస్య విశ్లేషస్తస్య క్షయప్రసంగాత్. అక్షీయమాణమపి
తత్పూర్వావస్థాతో గమ్యతే. అన్యథా తత్పూర్వావస్థైర్గురుత్వాదిభిర్హీయేత.
స్యాదేతత్- గన్ధాశ్రయాణాం విశ్లేష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశేషో
నోపలక్ష్యతే; సూక్ష్మా హి గన్ధపరమాణవః సర్వతో విప్రసృతాః గన్ధబుద్ధి
ముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చేత్; న. అతీన్ద్రియత్వాత్స
రమాణూనామ్; గన్ధస్ఫుటోపలభ్యేశ్చ నాగకేసరాదిషు. న చ లోకే
ప్రతీతిర్గన్ధవద్ద్రవ్యమాప్రాతమితి; గన్ధ ఏవాప్రాత ఇతి తు లోకికాః ప్రతియన్తి.

రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలభ్యేర్గన్ధస్యాప్యయుక్త ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేత్; న. ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః. తస్మాద్యథా లోకే దృష్టం తత్తదైవానుమాతవ్యం నిరూపకైర్నాన్యథా. న హి రసో గుణో జిహ్వాయోఫలభ్యత ఇత్యతో రూపాద యోఽపి గుణా జిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితి నియన్తుం శక్యతే. 26.

బాలానందిని

కథమితి :- గుణం గుణిని విడిచి మరొక చోట ఎలా ఉంటుంది? పటంయొక్క శుక్లగుణం పటాన్ని విడిచి మరొక చోట ఉంటూన్నట్లు కనబడడం లేదు కదా? దీపకాంతి వలె ఉంటుంది అన్నట్లయితే- అది యుక్తం కాదు. దీపకాంతి కూడ ద్రవ్యమే అని అంగీకరించబడింది. దట్టంగా ఉన్న తేజోవయవాలు ఉన్న తేజోద్రవ్యమైతే అది దీపం అవుతుంది, ఆ తేజోద్రవ్యమే అవయాలు పల్చగా (తక్కువగా) ఉంటే కాంతి అవుతుంది. అందుకు సమాధానం పరిస్తున్నాడు-“వ్యతిరేకో గన్ధవత్.”

వ్యతిరేక ఇతి:-“గన్ధవత్=గంధానికి వలె, వ్యతిరేకః=ఆశ్రయంనుంచి వేరుపడడం కుదురుతుంది” అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- సువాసనగల పుష్పాదుల దగ్గరికి వెళ్లకపోయినా ఆ పుష్పాల గంధం తెలుస్తుంది. అందుచేత గుణమే అయినా కూడ గంధం గంధాశ్రయమైన ద్రవ్యానికి దూరంగా ఉండడం జరుగుతుంది. ఇదే విధంగా జీవుడు అణువే అయినా కూడ చైతన్యగుణం వానికి దూరంగా ఉంటుంది. అందుచేత, “గుణం అవడంచేత రూపాదుల వలె, ఆశ్రయాన్ని విడిచి ఉండకూడదు” అనే ఈ అనుమానం అనైకాంతికం. (వ్యభిచారదోషం గలది). గంధం కూడ ఆశ్రయంతో సహితంగానే (పుష్పాదులనుండి) వెలివడుతుంది అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. అది ఏ మూలద్రవ్యంనుండి వెలివడుతుందో అది క్షీణించవలసి వస్తుంది. అది (కుసుమాదికం) పుర్వావస్థకంటే ఏ మాత్రమూ క్షీణించకుండా ఉన్నట్లు కనబడుతున్నది. అలా కాకపోతే పూగ్వావస్థలో ఉన్న దాని గురుత్వాదులు తగ్గిపోవాలి. సరే అది అలా ఉండనీయండి- గంధానికి ఆశ్రయమైన (పుష్పాదులనుండి) విడిపోయిన అవయాలు అల్పమైనవి గాన కొంచెం విశేషం ఉన్నా కూడ గుర్తింపబడడంలేదు. సూక్ష్మమైన గంధపరమాణువులు (గంధంతో

కూడిన పరమాణువులు) నలు వైపులా వ్యాపించి నాసికాపుటంలో ప్రవేశించి గంధజ్ఞానం కలిగిస్తాయి అని అంటే అది యుక్తం కాదు. పరమాణువులు అతీంద్రియాలు కదా? నాగకేసరాదిపుష్పాలనుండి స్పష్టంగా గంధం తెలుస్తున్నది. లోకంలో గంధం వాసనచూడబడింది అనే ప్రతీతి మాత్రమే ఉంది గాని గంధం ఉన్న ద్రవ్యం వాసన చూడబడింది అనే ప్రతీతి లేదు కదా? రూపాదులు తమ ఆశ్రయాన్ని విడచి (వాటికి దూరంగా) ఉండి కనబడడంలేదు గాన గంధం కూడ ఆశ్రయానికి దూరంగా ఉండడం యుక్తం కాదు అన్నట్లైతే-అది యుక్తం కాదు. ఇది ప్రత్యక్షం గాన అనుమానానికి ప్రవృత్తి లేదు. అందుచేత, పరిశీలన చేసే బుద్ధిమంతులు లోకంలో ఏది ఎలా కనబడుతుందో దాన్ని ఆ విధంగానే అంగీకరించాలి. రసం అనే గుణం జిహ్వచేత గ్రహింపబడుతుంది కదా అని రూపాది గుణాలు కూడ (గుణా లవడంచేత) జిహ్వచేతనే గ్రహించబడాలి అని నియమం ఏర్పరచడం శక్యం కాదు కదా? 26.

సూ. తథా చ దర్శయతి. 2.3.27

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ తస్యైవ “ఆ లోమభ్య ఆ నఖాగ్రేభ్యః” (భా. ఉ. 8.8.1) ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతి. 27.

బాలానందిని

తథేతి :- “తథా= ఆ విధంగానే, దర్శయతి చ=శ్రుతి చూపుతున్నది కూడ” అని సూత్రార్థం.

హృదయేతి :- ఆత్మహృదయంలో ఉంటుంది. అణుపరిమాణం గలది అని చెప్పి ఆ ఆత్మయే చైతన్యగుణంచేత సమస్తశరీరాన్ని వ్యాపించి ఉన్నట్లు- “ఆ లోమభ్య ఆ నఖాగ్రేభ్యః” అనే శ్రుతి తెలుపుతున్నది. 27.

సూ. పృథగుపదేశాత్. 2.3.28

“ప్రజ్ఞయా ఇదం శరీరం సమారుహ్య” (కౌషీ 3.6) ఇతి చ ఆత్మప్రజ్ఞయోః కర్తుకరణభావేన పృథగుపదేశాద్వైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితా గమ్యతే.

“తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ” (బృ.ఉ.2.1.17) ఇతి చ కర్తుః శరీరాత్ వృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశ ఏతమేవాభిప్రాయముపొద్బలయతి. తస్మాదణురాత్మేతి. 28

బాలానందిని

వృథగితి:- “వృథక్=(అత్మను చైతన్యాన్ని వేరు వేరుగా, ఉపదేశాత్ =ఉపదేశించడంవల్ల కూడ” అని సూత్రార్థం.

ప్రజ్ఞయేతి :- “ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య” (ప్రజ్ఞచేత, జ్ఞానంచేత) శరీరాన్ని అధిష్ఠించి) అని అత్మను ప్రజ్ఞనూ కర్తుకరణభావంచేత (అత్మ శరీరాన్ని అధిష్ఠించడంలో కర్త అని ఆ క్రియలోనే ప్రజ్ఞ కరణం, సాధనం, అనీ)వేరు వేరుగా చెప్పడంచేత అత్మ చైతన్యగుణంచేతనే శరీరాన్ని వ్యాపించినట్లు తెలుస్తున్నది. “తదేషా.....అదాయ” (ఈ ఇంద్రియాల జ్ఞానశక్తిని చైతన్యశక్తిచేత గ్రహించి) అని (గ్రహణ) కర్తయైన శరీరునికంటె వేరుగా విజ్ఞానాన్ని చెప్పడం ఈ అభిప్రాయాన్నే బలపరుస్తున్నది. అందువల్ల అత్మ అణుప్రమాణం గలది. . 28.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః:-

సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. 2.3.29

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్త్యణురాత్మేతి. ఉత్పత్త్యశ్రవణాద్ధి పరస్మైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్ తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తమ్. పరమేవ బ్రహ్మచేజ్జీవస్తస్మాద్యావత్పరం బ్రహ్మతావానేన జీవో భవితుమర్హతి. పరస్య చ బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతమ్, తస్మాద్విభుర్జీవః. తథా చ “స వా ఏషమహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యేవంజాతీయకా జీవవిషయా విభుత్వవాదాః శ్రోతాః స్మార్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి. న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే. త్వక్సంబన్ధాత్

స్వాదితి చేత్; న. త్వక్కుణ్ణకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనా ప్రసజ్యేత; త్వక్కుణ్ణకయోర్హిసంయోగః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్న శరీరవ్యాపిసీతి. పాదతల ఏవ తు కణ్ణకతున్నా వేదనాం ప్రతిలభన్తే. న చాణోర్గుణవ్యాప్తి రుపపద్యతే, గుణస్య గుణిదేశత్వాత్. గుణత్వమేవ హి గుణినమనాత్రిత్య గుణస్య హీయేత. ప్రదీపప్రభాయాశ్చ ద్రవ్యాన్తరత్వం వ్యాఖ్యాతమ్. గన్ధోఽపి గుణత్వాభ్యుపగమాత్పాశ్రయ ఏవ నంచరితుమర్హతి. అన్యథా గుణత్వహానిప్రసంగాత్. తథాచోక్తం ద్వైపాయనేన.

“ఉపలభ్యాపు చేద్గన్ధం కేచిద్ద్రూయురనైపుణాః,

పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ సంశ్రితమ్. (శాంతి. 232.9)

ఇతి. యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తం శరీరం వ్యాపుయాన్నాణుర్జీవః స్యాత్. చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివోష్ణ్యప్రకాశే, నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి. శరీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యాఖ్యాతమ్. పరిశేషాద్విభుర్జీవః.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఈ విధంగా పూర్వపక్షం ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాము:-

తద్గుణసారత్వాదితి:- తద్గుణసారత్వాత్=జీవుడు ఆ బుద్ధ్యాదుల గుణాలే సారంగా కలవాడవడంవలన, ప్రాజ్ఞవత్= పరమాత్మకు ఉపాధిసంబంధించేత ఆ యా రూపాదులు చెప్పినట్లు, తద్వ్యపదేశః= అణుత్వాదుల వ్యపదేశం” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం పూర్వపక్షాన్ని నిరాకరిస్తుంది. అత్య అణువు అనే మాట లేదు. జీవునకు ఉత్పత్తి వినబడకపోవడంవల్ల, బ్రహ్మయే ప్రవేశించి నట్లు వినబడడంవల్లా (జీవపరమాత్మలకు) అభేదాన్ని ఉపదేశించడంవల్ల కూడ పరబ్రహ్మయే జీవుడు అని చెప్పబడింది. జీవుడు పరబ్రహ్మయే అయితే బ్రహ్మ ఎంత పరిమాణంగలదో జీవుడు కూడ అంత పరిమాణమే కలవాడవడం యుక్తం. పరబ్రహ్మ విభువు (సర్వవ్యాపి) అని చెప్పబడింది. అందువల్ల జీవుడు విభువు. అలా చెపితేనే “స వా....ప్రాణేషు” మొదలైన జీవునికి సంబంధించిన శ్రౌతములూ స్మార్తములూ అయిన విభుత్వప్రతిపాదనలు

నమర్థించబడినట్లవుతాయి. అణువైతే జీవునికి సకలశరీరానికి సంబంధించిన వేదన కుదరదు. జీవునికి త్వగింద్రియంతో సంబంధం ఉంది గాన కుదురుతుంది అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. చర్మకు ముల్లు గ్రుచ్చుకొన్నప్పుడు కూడ వేదన సమస్తశరీరానికి కలిగే ప్రసక్తి ఏర్పడుతుంది. ఎందువల్ల ననగా (మీరు చెప్పినట్లు) త్వక్కుకు, ముల్లుకు కలిగిన సంయోగం మొత్తం త్వక్కునందు ఉంది కదా? కాని ముల్లు గ్రుచ్చుకొన్న వాళ్ళకి అరికాలిలోనే బాధ కలుగుతున్నది. మరొక విషయ మేమనగా అణువైతే దాని గుణం అంతటా వ్యాపించడం ఉపపన్నం కాదు. గుణం గుణి ఎక్కడుంటుందో అక్కడనే ఉంటుంది కదా? గుణిని విడిచి పెడితే అది గుణమే కాకుండా పోతుంది. దీపకాంతి మరొక ద్రవ్యమే అని వివరించబడింది. గంధం కూడ గుణం అని అంగీకరించడంచేత అది సంచరించాలంటే దాని ఆశ్రయంతో పాటే సంచరించకలుగుతుంది. అలా కాకపోతే దాని గుణత్వానికే హాని కలుగుతుంది. ఈ విషయమే వ్యాసుడు “ఉపలభ్య....సంశ్రితమ్” (నీళ్లల్లో గంధం చూచి అది నీళ్లల్లో ఉండేదే అని తెలివితక్కువాళ్లు మాత్రమే అంటారు. అది నిజానికి పృథ్విలో మాత్రమే ఉంటుంది. నీళ్లను, వాయువును కూడ చేరుతూంటుంది) అని చెప్పిఉన్నాడు. జీవుని చైతన్యం సమస్తశరీరాన్ని వ్యాపిస్తే జీవుడు అణుప్రమాణం కలవాడు కాజాలడు. అగ్నికి ఉష్ణత్వం, ప్రకాశ స్వరూపం అన్నట్లు చైతన్యమే జీవుని స్వరూపం కదా? ఇక్కడ గుణ-గుణివిభాగం (చైతన్యం గుణ మనీ, జీవుడు గుణి అనీ విభాగం) లేదు జీవుడు శరీరపరిమాణం గలవాడనే వాదం వెనుకనే నిరాకరించబడింది. అందుచేత పరిశేషన్యాయంచేత జీవుడు విభువు.

భాష్యమ్

కథం తర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యత ఆహ - “తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః” ఇతి. తస్యా బుద్ధేర్గుణస్తద్గుణాః, ఇచ్ఛా, ద్వేషః, సుఖమ్, దుఃఖమిత్యేవమాదయ స్తద్గుణాః సారః ప్రధానం యస్మాత్మనః సంసారిత్వే సంభవతి స తద్గుణసారః; తస్య భావః తద్గుణసారత్వమ్. న హి బుద్ధేర్గుణైర్వి నా కేవలస్యాత్మనః సంసారిత్వమస్తి; బుద్ధ్యపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తం హి కర్తుభోక్తుత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చ అసంసారిణో నిత్యముక్తస్య

సత ఆత్మనః. తస్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యపదేశః.
తదుత్క్రాంత్యాదిభిశాస్యోత్క్రాంతివ్యపదేశో న స్వతః.

“వాలాగ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్య చ,

భాగో జీవః న విజ్ఞేయః న చానన్తాయ కల్పతే” (శ్వే. ఉ. 5.9)

ఇత్యణుత్వం జీవస్యోక్త్వా తస్యైవ పునరానన్త్యమాహ. తచ్చైవమేవ సమజ్ఞానం
స్వాద్యద్యౌపచారికమణుత్వం జీవస్య భవేత్ పారమార్థికం చానన్త్యమ్. న
హ్యుభయం ముఖ్యమవకల్పేత. న చానన్త్యమౌపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుమ్.
నర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మత్మ భావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్. తథా
ఇతరస్మిన్నప్యన్మానే - “బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేన చైవ ఆరాగ్రమాత్రోహ్య వరోఽపి
దృష్టః” (శ్వే. ఉ. 68) ఇతి చ బుద్ధిగుణసంబంధేనైవారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి న
స్వేనైవాత్మనా. “ఏషోఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్యః” (ము. ఉ. 3.1.9) ఇత్యత్రాపి
న జీవస్యాణుపరిమాణత్వం శిష్యతే, పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగ్రాహ్యత్వేన,
జ్ఞానప్రసాదగమ్యత్వేన చ ప్రకృతత్వాత్. తస్మాద్బుద్ధౌజ్ఞానత్వాభిప్రాయమి
దమణుత్వవచనముపాధ్యభిప్రాయం వా ద్రష్టవ్యమ్.

బాలానందిని

కథమితి :- అయితే అణుత్వాదివ్యపదేశం ఎట్లు అని ఆశంకకు సమాధానం
“తద్గుణ సారత్వాత్ తద్యవపదేశః” అని చెప్పతున్నాడు. తస్యః బుద్ధేః గుణాః తద్గుణాః=
ఆ బుద్ధియొక్క గుణాలు. ఇచ్ఛ, ద్వేషం, సుఖం, దుఃఖం ఇత్యాదులు దాని గుణాలు.
అవి ఏ ఆత్మకు సంసారిత్వం కల్పించడంలో సారమో, అనగా ప్రధాన మైనవో అది
తద్గుణసారం. తద్గుణసారంయొక్క ధర్మం తద్గుణసారత్వం. బుద్ధియొక్క గుణాలు
లేకుండా కేవలమైన ఆత్మకు సంసారిత్వం లేదు కదా? కర్మత్వం కాని భోక్తృత్వం కాని
లేనివాడు, సంసారరహితుడు, నిత్యముక్తుడు అయిన ఆత్మకు కర్మత్వభోక్తృత్వాది
రూపమైన సంసారిత్వం బుద్ధి మొదలైన ఉపాదుల ధర్మాలను అధ్యసించడంవల్లనే
ఏర్పడుచున్నది కదా? అందువల్ల, తద్గుణసారత్వంవల్ల ఈ ఆత్మకు బుద్ధిపరిమాణాన్ని

పట్టి పరిమాణం చెప్పబడుచున్నది. దాని (బుద్ధియొక్క) ఉత్కాంత్యాదులచేత ఉత్కాంత్యాదులు చెప్పబడుతున్నాయి. అంతే కాని స్వతః దానికి ఇవేవీ లేదు. అట్లే- “వాలాగ్ర...కల్పతే” అని జీవునకు అణుత్వాన్ని చెప్పి తిరిగి ఆ ఆత్మకే అనంతత్వాన్ని కూడ చెపుతున్నది. (అనగా ముందుగా వాలాగ్రశతతమభాగంలో శతతమభాగం ఎంతో జీవుడు కూడ అంతే అని చెప్పి అదే మంత్రంలో “స చానన్త్యాయ కల్పతే” ఆ జీవుడే అనంతు డని చెప్పబడింది). జీవుని అణుత్వం కల్పితమై అనంత్యం పారమార్థికం అన్నప్పుడే ఇలా చెప్పడం సమంజసంగా ఉంటుంది. రెండింటికీ (అణుత్వానికీ అనంత్యానికీ) ముఖ్యత్వం కుదరదు కదా? సమస్తమైన ఉపనిషత్తులలోను కూడ జీవునకు బ్రహ్మత్వం ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టమైనది గ్రాన అనంత్యమే ఔపచారికం (అణుత్వం ముఖ్యం) అని గ్రహించడానికి శక్యం కాదు. “బుద్ధే...దృష్టః” అనే రెండవ ఉన్మానంలో కూడ బుద్ధియొక్క గుణాలతో సంబంధాన్నిపట్టిమాత్రమే ఆరాగ్రమాత్రత్వాన్ని (శ్రుతి) శాసిస్తూన్నది గాని సహజంగా కాదు. “ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యః” అనే వాక్యంలో కూడ జీవునకు అణుపరిమాణత్వం బోధించబడడం లేదు. ఎందువల్ల ననగా పరమాత్మ చక్షురాదులచేత గ్రహింప శక్యం కానివాడనీ, జ్ఞానప్రసాదంచేత (నిర్మలమైన జ్ఞానం చేత) గమ్య మనీ (ఈ ఘట్టంలో) ప్రకృత మైనది. జీవునకు ముఖ్యమైన అణు పరిమాణత్వం కుదరదు కదా? అందుచేత ఆత్మ అణువని చెప్పే వాక్యాలకు అభిప్రాయం ఆత్మ తెలియడానికి చాల కష్టమైనది, లేదా ఉపాధులను పట్టి అణుప్రమాణం కలది అని మాత్రమే.

భాష్యమ్.

తథా “ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య” (కౌషీ. 7.6) ఇత్యేవంజాతీయకేష్వపి భేదోపదేశేషు బుద్ధ్యేవోపాధిభూతయా జీవః శరీరం సమారుహ్య ఇత్యేవం యోజయితవ్యమ్. వ్యపదేశమాత్రం వా శిలాపుత్రకన్య శరీరమిత్యాదివత్. న హ్యత్ర గుణగుణిభావో విద్యత ఇత్యుక్తమ్. హృదయాయతనత్వవచనమపి బుద్ధేరేవ, తదాయతనత్వాత్. తథోత్కాన్త్యాదీనామపి ఉపాధ్యా యత్తతాం దర్శయతి- “కస్మిన్నహముత్కాన్త ఉత్కాన్తో భవిష్యామి కస్మిన్యా ప్రతిష్ఠితే

ప్రతిష్ఠాస్యామీతి” (ప్ర.ఉ.6.3), “స ప్రాణమస్పృజత” (ప్ర.ఉ.6.4) ఇతి. ఉత్క్రాన్త్యభావే హి గత్యాగత్యోరప్యభావో విజ్ఞాయతే; న హ్యనపస్పృష్టస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతామ్. ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్ఞేవస్య అణుత్వాదివ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనః సగుణోపాసనేషూపాధి గుణసారత్వాదణీయస్త్యాదివ్యపదేశః- “అణీయాన్ప్రీహేర్వా యవాద్వా” (ఛా.ఉ.3.14. 2). “మనోమయః ప్రాణశరీరః సర్వగన్తః సర్వరసః సత్యకామః సత్యసంకల్పః” (ఛా.ఉ.3.14.2) ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్. 19.

బాలానందిని

తథేతి :- అట్లే “ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య” ఇత్యాదికములైన భేదాన్ని ఉపదేశించే వాక్యాలలో కూడ (ప్రజ్ఞయా అనే శబ్దానికి బుద్ధిచేత అని అర్థం చెప్పి) ఉపాధియైన బుద్ధిచేత జీవుడు శరీరాన్ని అధిష్ఠించి అని అర్థం చెప్పుకోవాలి. (ప్రజ్ఞయా అనేదానికి చైతన్య మని అర్థం చెప్పినట్లయితే) శిలాప్రతిమయొక్క శరీరం ఇత్యాదుల వలె ఇది కేవలం చెప్పడం మాత్రమే. (శిలాప్రతిమ వేరు దాని శరీరం వేరు కాదు. అయినా అవి వేరైనట్లు భేదాన్ని ఆరోపించి శిలాప్రతిమయొక్క శరీరం అన్నట్లు జీవుడు వేరు చైతన్యం వేరు కాకపోయినా భిన్నమైనట్లు నిర్దేశం చేయబడింది అని భావం). ఎందువల్ల ననగా ఇక్కడ (జీవచైతన్యాల మధ్య) గుణగుణిభావం లేదని చెప్పి ఉన్నాం. బుద్ధి హృదయంలో ఉంటుంది కాబట్టి దానిని పట్టియే ఆత్మకు హృదయాయతనత్వం చెప్పబడింది. అట్లే-“కస్మిన్....ప్రతిష్ఠాస్యామి” (ఏది లేచిపోయినప్పుడు నేను కూడ లేచిపోతాను. ఏది ప్రతిష్ఠిత మైనప్పుడు నేను ప్రతిష్ఠిత మవుతాను అని (ఆలోచించి) “స ప్రాణమస్పృజత” (అతడు ప్రాణాన్ని స్పృశించాడు) అని ఉత్క్రాంతి మొదలైనవి ఉపాధిమీద ఆధారపడి ఉన్నాయని సూచిస్తున్నాడు. ఉత్క్రాంతి లేకపోతే గత్యాగతులు కూడ లేవని తెలుస్తూన్నది. దేహానుంచి బైటకు పోనివానికి గత్యాగతులు ఉండవు కదా? ఈ విధంగా జీవుడు ఉపాధిసారు డవడంచేత ప్రాజ్ఞనకు (పరమాత్మకు) వలెనే అణుత్వాదివ్యపదేశం చేయబడింది. ప్రాజ్ఞనకు, అనగా పరమాత్మకు. సగుణోపాసనలలో, ఉపాధిగుణసారత్వంచేత “అణీయాన్ప్రీహేర్వా యవాద్వా మనోమయః

ప్రాణశరీరః సర్వగన్ధః, సర్వరసః, సత్యకామః, సత్యసంకల్పః” ఇత్యాదివిధమైన అణుత్వాదికం ఏ విధంగా చెప్పబడుచున్నదో అట్లే ఇక్కడ (జీవుని విషయంలో) కూడ-29.

భాష్యమ్

స్వాదేతత్-యది తద్గుణసారత్వాదాత్మనః సంసారిత్వం కల్ప్యేత, తతో బుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోః సంయోగావసానమవశ్యంభావీత్యతో బుద్ధివియోగే సత్యాత్మనో విభక్తస్యానాలక్యత్వాత్ అసత్త్వమ్ అసంసారిత్వం వా ప్రసజ్యేతేతి, అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్. 2.3.30.

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా. కస్మాత్? యావదాత్మభావిత్వాద్బుద్ధిసంయోగస్య. యావదయమాత్మా సంసారీ భవతి, యావదస్య సమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం న నివర్తతే తావదస్య బుద్ధ్యా సంయోగో న శామ్యతి. యావదేవ చాయం బుద్ధ్యుపాధిసంబంధః తావజ్జీవస్య జీవత్వం సంసారిత్వం చ. పరమార్థతన్తు న జీవో నామ బుద్ధ్యుపాధిపరికల్పిత స్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి. న హి నిత్యముక్తస్వరూపాత్ సర్వజ్ఞాదీశ్వరాత్ అన్యచ్ఛేతనో ధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే- “నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా శ్రోతా మంత్రా విజ్ఞాతా” (బృ.ఉ.3.7.23), “నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టు శ్రోత్వా మన్త విజ్ఞాతృ” (ఛా. ఉ.6.8.7), “తత్త్వమసి” (ఛా. ఉ. 6.1.6) “అహం బ్రహ్మస్మి” (బృ.ఉ. 1.4.7) ఇత్యాదిప్రతిశతేభ్యః.

బాలనందిని

స్వాదేతదితి :- ఈ విషయం ఇలా ఉండని. ఆత్మ బుద్ధిగుణసారం కలదవడంచేత సంసారి అని కల్పించినట్లయితే, అప్పుడు, వేరు వేరైన బుద్ధ్యాత్మల సంయోగం ఏ నాటికైనా తప్పక తొలగిపోతుంది గాన, ఆత్మకు బుద్ధితో వియోగం కలగగానే విడిపోయిన ఆ ఆత్మ చూడబడదు. అప్పుడు ఆత్మకు అసత్త్వం (పూర్తిగా లేకుండా పోవడం గాని)

అసంసారిత్వంగాని ప్రసక్తం అవుతుంది కదా? దానికి సమాధానంగా సూత్రం పరిస్తున్నాడు.

యావదితి :- “యావదాత్మభావిత్వాచ్చ=ఆత్మ సంసారిగా ఉన్నంతవరకు బుద్ధి సంయోగం ఉంటుంది గాన, దోషః=పై దోషం, న=లేదు. తద్దర్శనాత్= ఆ విషయం శ్రుతిలో కనబడుచున్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

నేయమితి :- పైన చెప్పిన దోషంయొక్క ప్రాప్తి ఆశంకించదగినది కాదు. ఎందువల్ల? బుద్ధిసంయోగం యావదాత్మభావి కాబట్టి. ఈ ఆత్మ ఎంత వరకు సంసారిగా ఉంటుందో, సమగ్దర్శనంచేత దీని సంసారిత్వం ఎంతవరకు నివర్తించదో అంతవరకు దీనికి బుద్ధితో సంయోగం తొలగిపోదు. జీవుని జీవత్వము, సంసారిత్వమూ కూడ ఈ బుద్ధ్యుపాధిసంబంధం ఉన్నంతవరకే. వాస్తవంలో బుద్ధ్యుపాధిసంబంధంచేత కల్పించబడిన స్వరూపంకంటే భిన్నంగా జీవుడనే వాడు ఎవడూ లేడు. “నాన్యోఽతేఽస్తి...విజ్ఞాతా” “నాన్యదతోఽస్తి...విజ్ఞాతృ”, “తత్త్వమసి” “అహం బ్రహ్మాస్మి” ఈ మొదలైన వందల కొలది శ్రుతుల ననుసరించి నిత్యముక్తస్వరూపుడు సర్వజ్ఞుడు అయిన ఈశ్వరునికంటే వేరుగా చేతనమైన మరొక ధాతువు (పదార్థం) ఏదీ వేదాంతార్థాన్ని జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే కనబడదు.

భాష్యమ్

కథం పునరవగమ్యతే-యావదాత్మభావీ సంయోగ ఇతి? తద్దర్శనా దిత్యాహ.తథాహి శాస్త్రం దర్శయతి- “యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యస్తర్జ్యేతిః పురుషః స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ” (బృ.ఉ.4.3.4)ఇత్యాది. తత్ర విజ్ఞానమయ ఇతి బుద్ధిమయ ఇత్యేతదుక్తం భవతి. వ్రదేశాన్తరే-“విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయః శ్రోత్రమయః” ఇతి విజ్ఞానమయస్య మనఆదిభిః సహ పాఠాత్. బుద్ధిమయత్వం చ తద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథా స్త్రీమయో దేవదత్త ఇతి స్త్రీరాగాదిప్రధానోఽభిధీయతే తద్వత్. “స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి” ఇతి చ లోకాన్తరగమనేఽప్యవియోగం బుద్ధ్యా దర్శయతి; కేన సమానః తయైవ బుద్ధ్యేతి గమ్యతే; సంవిధానాత్. తచ్చ దర్శయతి-

“ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ” (బృ.ఉ.4.3.7) ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి-నాయం
స్వత్ ధ్యాయతి. నాపి చలతి. ధ్యాయన్త్యాం బుద్ధౌ ధ్యాయతీవ, చలన్త్యాం
బుద్ధౌ చలతీవేతి. అపి చ మిథ్యాజ్ఞానపురఃసరోఽయమాత్మనో బుద్ధ్యుపాధి
సంబంధః. న చ మిథ్యాజ్ఞానస్య సమ్యక్జ్ఞానాదన్యత్ర నివృత్తిరస్తీత్యతో
యావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయం బుద్ధ్యుపాధిసంబంధో న శామ్యతి.
దర్శయతి చ-

“నేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్.

తమేవ విదిత్వాఽమృతత్వమేతి నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ” (శ్వేతా.
3.8) ఇతి. 30

బాలానందిని

కథమితి :- బుద్ధిసంయోగం యావదాత్మభావి అని ఎట్లు తెలుస్తాన్నది? అది
శ్రుతులలో చూపబడింది గాన అని చెప్పుతున్నాడు. “యోఽయం...లేలాయతీవ” ఇత్యాది
శాస్త్రం ఆ విధంగా చూపుచున్నది కదా? అక్కడ విజ్ఞానమయః అన్నప్పుడు బుద్ధిమయుడు
అని చెప్పినట్లవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా-మరొక ప్రదేశంలో “విజ్ఞానమయః...శ్రోత్రమయః”
(విజ్ఞానమయుడు, మనోమయుడు, ప్రాణమయుడు, చక్షుర్మయుడు, శ్రోత్రమయుడు)
అని విజ్ఞానమయుణ్ణి మనోమయాదులతో కలిపి పరించడంవల్ల (ఇక్కడ కూడ
“విజ్ఞానమయః” అనగా బుద్ధిమయుడని అర్థం). బుద్ధిమయుడు అనగా దాని
(బుద్ధియొక్క) గుణాలు సారంగా కలిగి ఉన్నవాడు అని అర్థం. లోకంలో స్త్రీమయో
దేవదత్తః అన్నప్పుడు స్త్రీ రాగాదులు ప్రధానంగా కలవాడు అని ఎట్లు అర్థమో అట్లే ఇక్కడ
కూడ. “స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి” (ఆ ఆత్మ సమానమై రెండు
లోకాలలోను సంచరిస్తుంది) అని లోకాంతరానికి వెళ్లినప్పుడు కూడ బుద్ధితో కలిసి
ఉన్నట్లు చూపుచున్నది. కేన సమానః- దేనితో సమానుడు అని ఆకాంక్ష కలిగి నప్పుడు
బుద్ధితో సమానుడు అని అర్థం లభిస్తుంది. ఎందువల్ల ననగా ప్రక్కనే బుద్ధిశబ్దం ఉంది.
ఈ విషయాన్నే “ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ” అనే వాక్యం చూపుతున్నది. దీని అర్థం
ఏమనగా -ఆత్మ స్వయంగా ధ్యానం చేయదు, చలించదు. బుద్ధి ధ్యానిస్తూంటే

ధ్యానిస్తున్నట్లుంటుంది., బుద్ధి చలిస్తూంటే చలిస్తూన్నట్లు కనబడుతుంది. మరొక విషయ మేమనగా ఆత్మకు బుద్ధ్యాద్యుపాధులతో ఏర్పడిన ఈ సంబంధానికి కారణం మిథ్యాజ్ఞానం (అవిద్య). సమ్యక్ జ్ఞానం కలుగుతేనే కాని మిథ్యాజ్ఞానం నివర్తించదు. అందువల్ల బ్రహ్మత్వతాజ్ఞానం కలిగేవరకు ఈ బుద్ధ్యాద్యుపాధులతో సంబంధం శాంతించదు. ఈ విషయాన్నే ‘వేదాహమేతం...అయనాయ’ అను శ్రుతి చూపుచున్నది. (సూర్యునివంటి ప్రకాశ గల, అజ్ఞానానికి దూరమైన ఈ మహాపురుషుణ్ణి నేను ఎదుగుదును. లేదా ఈ పరమాత్మ ఈ విధమైన దని నాకు తెలుసు. ఆ పరమాత్మను తెలిసికొన్న తరవాతనే మృత్యువును దాటుతాడు. మోక్షానికి మరొక మార్గంలేదు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). 30

భాష్యమ్

నను సుషుప్తప్రలయయోర్న శక్యతే బుద్ధిసంబంధ (ఆత్మనోఽభ్యుపగన్తుమ్-
“సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి” (ఛా.ఉ.6.8.1) ఇతి
వచనాత్. కృత్స్నవికారప్రలయాభ్యుపగమాచ్చ. తత్కథం యావదాత్మభావిత్వం
బుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్తోచ్యతే-

సూ. పుంస్త్యాదివత్తస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. 2.3.31

యథా లోకే పుంస్త్యాదీని బీజాత్మనా విద్యమానాన్యేవ బాల్యాదిష్వను
పలభ్యమానాని అవిద్యమానవదభిప్రేయమాణాని యౌవనాదిష్వావిర్భవంతి,
నావిద్యమానాన్యత్పద్యంతే, షణ్డాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపి
బుద్ధిసంబంధః శక్త్యాత్మనా విద్యమాన ఏవ సుషుప్తప్రలయయోః పునః
ప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి; ఏవం హ్యేతద్యుజ్యతే. న హ్యేకస్మిక్
కన్యచిదుత్పత్తిః సంభవతి, అతివ్రనంగాత్. దర్శయతి చ
సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజ సద్భావకారితమ్-“సతి సంపద్య న విదుః
సతి సంపద్యామహ ఇతి, త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా” (ఛా.ఉ.6.9.3)
ఇత్యాదినా. తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీ బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధ ఇతి. 31

బాలానందిని

నన్యతి :- సుషుప్తిలోను, ప్రలయంలోను ఆత్మకు బుద్ధితో సంబంధం ఉంటుందని అంగీకరించడానికి శక్యం కాదు. “సతా...భవతి” అని చెప్పబడింది కదా? ప్రలయంలో కార్యాలన్నీ నశిస్తాయని చెప్పబడింది. అందుచేత బుద్ధిసంబంధం యావదాత్మభావి ఎట్లవుతుంది? దీనికి సమాధానం చెప్పుడుతున్నది-

పుంస్త్యాదివదితి :- “పుంస్త్యాదివత్=పుంస్త్యాదులవలె, సతః (నిగూఢంగా) ఉన్న, తన్య=ఆ బుద్ధిసంబంధానికి, అభివ్యక్తియోగాత్=అభివ్యక్తి కుదురుతుంది గాన (దోషం లేదు)” అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- బాల్యాదులలో పైకి కనబడనివి, లేనట్లే భావించబడుచున్నవి, కాని బీజరూపంలో ఉన్నవి అయిన పుంస్త్యం మొదలైనవి లోకంలో ఏ విధంగా యౌవనాదులలో కనబడతాయో, అంతేనే కాని అసలే లేనివి పుట్టడం లేదో- అలాగైతే నపుంసకులు మొదలైనవాళ్లలో కూడ అవి కనబడవలసి వస్తుంది- అదే విధంగా ఈ బుద్ధిసంబంధం కూడ సుషుప్తిప్రలయాలలో శక్తిరూపంలో ఉన్నదే మేలొక్కన్నప్పుడు, మళ్ళీ స్పష్ట జరిగినప్పుడు అవిర్భవిస్తుంది. ఇలా చెప్పితేనే ఇది కుదురుతుంది. ఎందువల్ల ననగా ఏదీ కూడ హఠాత్తుగా పుట్టదు. అలా జరుగుతే అతిప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. అనగా అన్నీ అన్ని వేళలా పుట్టవలసి వస్తుంది. సుషుప్తినుండి లేవడం ఆవిద్యారూపమైన బీజం ఉండడంవల్ల జరుగుతుంది అని “సతి...సింహో వా” ఇత్యాదివాక్యంలో చూపుతున్నది. అందువల్ల బుద్ధ్యాద్యుపాదులతో సంబంధం ఆత్మ ఉన్నంత వరకు ఉంటుందని నిశ్చితమైనది. 31

సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసజ్ఞోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా. 2.3.32

తచ్చాత్మన ఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానం, చిత్తమితి చానేకథా తత్ర తత్ర కథ్యతే. క్వచిచ్ఛ వృత్తివిభాగేన-సంశయాదివృత్తికం మన ఇత్యుచ్యతే నిశ్చయాదివృత్తికం బుద్ధిరితి. తచ్చైవంభూతమంతః కరణమవశ్యమ స్తీత్యభ్యుపగంతవ్యమ్. అన్యథా హ్యనభ్యుపగమ్యమానే తస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యను పలబ్ధిప్రసంగః స్యాత్. ఆత్మేన్ద్రియవిషయాణా ముపలబ్ధిసాధనానాం సంనిధానే సతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. అథ సత్యపి హేతుసమవధానే ఫలాభావస్తతో

నిత్యమేవానుపలభిః ప్రసజ్యేత. న చైవం దృశ్యతే. అథవాన్యతరస్యాత్మన
 ఇంద్రియస్య వా శక్తిప్రతిబంధోఽభ్యుప గన్తవ్యః. న చాత్మనః శక్తిప్రతిబంధః
 సంభవతి; అక్రియత్వాత్. నాపీంద్రియస్య. న హి తస్య పూర్వోత్తరయోఃక్షణయో
 రప్రతిబద్ధశక్తికస్య సతః అకస్మాచ్ఛక్తిః ప్రతిబద్ధేత. తస్మాద్యస్యావధానా
 నవధానానభ్యాముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ భవతస్తన్మనః. తథా చ శ్రుతిః- “అన్యత్రమనా
 అభూవం నాదర్శమ్, అన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషమ్” (బృ. ఉ. 1.5.3) ఇతి.
 “మనసా హ్యేవ పశ్యతి. మనసా శృణోతి” (బృ. ఉ. 1.5.3) ఇతి. కామాదయశ్చాస్య
 వృత్తయః ఇతి దర్శయతి- “కామః సంకల్పో విచకిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధా
 ధృతిరధృతిర్ధీర్ధీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవ” (బృ. ఉ. 1.4.3) ఇతి. తస్మాద్యుక్తమేతత్-
 “తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశః” ఇతి 32

బాలానందిని

నిత్యేతి:- “అన్యథా=అంతఃకరణము అంగీకరించకపోతే నిత్యపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి
 ప్రసంగః= నిత్యమూ విషయజ్ఞానం కలగడం గాని, కలగకపోవడం గాని జరిగే ప్రసక్తి
 ఏర్పడుతుంది. అన్యతరనియమో వా=ఆత్మశక్తి కాని ఇంద్రియశక్తి కాని నిలచిపోయే
 ప్రసక్తి ఏర్పడుతుంది” అని సూత్రార్థం.

తచ్ఛేతి:- ఆత్మకు ఉపాధి యైన ఆ అంతఃకరణం మనస్సు, బుద్ధి, విజ్ఞానం, చిత్తం
 అని అనేక విధాలుగా అక్కడక్కడ చెప్పబడుచున్నది. (అంతఃకరణలో కలిగే) వృత్తుల
 విభాగాన్ని పట్టి సంశయాదివృత్తులు కలది మనస్సనీ నిశ్చయాదివృత్తులు కలది బుద్ధి అనీ
 కొన్ని చోట్ల చెప్పబడుచున్నది.

వి:- “మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం కరణమాంతరమ్

సంశయో నిశ్చయో గర్వః స్మృతిశ్చ విషయా ఇమే”

అనే ప్రసిద్ధశ్లోకం సంశయం, నిశ్చయం, గర్వం స్మరణం అనే వేరు వేరు
 వృత్తులను బట్టి అంతఃకరణమే మనస్సు, బుద్ధి అహంకారం, చిత్తం అనే పేర్లు
 పొందుతున్నది అని చెప్పుచున్నది.

తచ్చేతి :- ఈ విధమైన ఆ అంతఃకరణం అనేది ఒకటి ఉన్న దని తప్పక అంగీకరించాలి. అలా కాకపోతే, దానిని అంగీకరించకపోతే, నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. ఉపలబ్ధికి (జ్ఞానానికి) సాధనాలైన ఆత్మేంద్రియవిషయాలు దగ్గరగా చేరినప్పుడు ఎల్లప్పుడూ జ్ఞానం కలగవలసివస్తుంది. (అన్ని ఇంద్రియాలకీ విషయ సంబంధం ఉండడంవల్ల ఒకే పర్యాయం అన్ని ఇంద్రియాల జ్ఞానాలూ కలగవలసివస్తుంది). అలా కాక జ్ఞానహేతువు లన్నీ (ఆత్మేంద్రియవిషయాలు) దగ్గరగా చేరినా కూడ ఫలం (జ్ఞానం) కలగకపోతే ఎన్నటికీ జ్ఞానం కలిగే అవకాశం ఉండదు. కాని (లోకంలో) ఈ విధంగా కనబడడం లేదు. లేదా, ఆత్మ ఇంద్రియాలు వీటిలో ఒకదాని శక్తి ప్రతిబద్ధం అవుతుం దని చెప్పవలసి వస్తుంది. ఆత్మకు శక్తిప్రతిబంధం సంభవించదు. దానికి ఏకారాలు లేవు కదా? ఇంద్రియానికి కుదరదు. ఎందువల్ల ననగా - పూర్వోత్తరక్షణాలలో శక్తికి అడ్డు లేనిదిగా ఉన్న ఇంద్రియానికి అకస్మాత్తుగా శక్తిప్రతిబంధం కలగదు కదా? అందువల్ల దేని అవధానానవధానాలచేత ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధులు కలుగుతాయో, అనగా ఏది సావధానంగా ఉంటే జ్ఞానం కలుగుతుందో, ఏది సావధానంగా లేకపోతే జ్ఞానం కలగదో, అట్టిది మనస్సు. “అన్యత్ర...నాశ్రేషమ్” (నా మనస్సు మరొక చోట ఉంది అందుచేత చూడలేదు. నా మనస్సు మరొకచోట ఉంది అందుచేత వినలేదు అని) “మనసా...శృణోతి” (మనస్సుచేతనే చూస్తాడు మనస్సుచేతనే వింటాడు) అని శ్రుతి ఈ విషయమే చెపుతున్నది. “కామః...ఏవ” (కోరిక, సంకల్పం, నందేహం, శ్రద్ధ, అశ్రద్ధ, ధైర్యం, ధైర్యాభావం, సిగ్గు, నిర్ణయం, భయం ఇదంతా మనస్సే అని శ్రుతి కామాదులు దీని వృత్తులే అని చూపుతున్నది. అందువల్ల తద్గుణసారత్వాత్తదవ్యవధేశః అని చెప్పడం యుక్తమే. 32.

ఉత్కాంతిగత్యధికరణం సమాప్తం

14. కర్తృధికరణమ్. సూ. 33-40

సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 2.3.33

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవ అపరోఽపి జీవధర్మః ప్రపఞ్చ్యతే. కర్తా చాయం జీవః స్యాత్. కస్మాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ఏవం చ యజేత జుహయాత్ దద్యాత్ ఇత్యేవంవిద్ధం శాస్త్రమర్థవద్ భవతి. అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్. తద్ధి కర్తుః సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి. న చాసతి కర్తృ త్వే తదుపపద్యతే. తథా ఇదమపి శాస్త్రమర్థవద్ భవతి-“ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంత్రా బోధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః” (ప్ర. ఉ. 5.9) ఇతి. 33.

బాలానందిని

కర్తేతి :- “శాస్త్రార్థవత్త్వాత్=శాస్త్రం ప్రయోజనం కలది గాన, కర్తా=జీవుడు కర్త” అని సూత్రార్థం.

వి. కొన్ని శ్రుతులు ఆత్మ అనంగం అని చెప్పుతున్నాయి. కొన్ని శ్రుతులు ఆ యా కర్మలను విధిస్తున్నాయి. అందుచేత ఆత్మకు కర్తృత్వం ఉందా లేదా అని పైన చెప్పిన శ్రుతులకు విరోధం ఉండడంవల్ల, సంశయం. లేదని పూర్వపక్షం. తద్గుణసారత్వంచేత ఆరోపితమైన కర్తృత్వం కూడ ఉన్నదని సిద్ధాంతం.

తద్గుణేతి :- తద్గుణసారత్వప్రసంగచేత మరొక జీవధర్మం కూడ వివరించబడుచున్నది. ఈ జీవుడు కర్త కూడ అవుతాడు. ఎందువల్ల? శాస్త్రార్థవత్త్వంవల్ల. కర్తృత్వం అంగీకరిస్తేనే “యజ్ఞం చెయ్యాలి” “హోమం చెయ్యాలి” “దానం చెయ్యాలి” ఈ రకమైన విధిశాస్త్రం సార్థకం అవుతుంది. అలా కాకపోతే అది వ్యర్థం అవుతుంది. అది (శాస్త్రం) కర్త అనేవాడు ఒక డుంటే వానికి ఆయా కర్మవ్యాన్ని ఉపదేశిస్తున్నది. కర్తృత్వం లేకపోతే అది కుదరదు కదా? అప్పుడే “ఏష..పురుషః” (ఈ విజ్ఞానాత్మయైన పురుషుడు (జీవుడు) చూచేవాడు, ఎనేవాడు ఆలోచించేవాడు తెలుసుకొనేవాడు, కర్తా కూడ) అనే శ్రుతి కూడ సార్థకం అవుతుంది. 33

సూ. విహారోపదేశాత్. 2.3.34

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వమ్, యజ్ఞేవప్రక్రియాయాం సంధ్యే స్థానే విహారము పదిశతి-“స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామమ్” (బృ.ఉ. 4.3.12) ఇతి. “స్యే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే” (బృ.ఉ.2.1.19) ఇతి చ. 34

బాలానందిని

విహరేతి :- “జీవుడు విహరిస్తాడు అని చెప్పడంవల్ల కూడ జీవునికి కర్తృత్వం ఉన్నది” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ జీవునకు కర్తృత్వం ఉంటుంది. ఎందువల్లననగా జీవప్రక్రియలో (జీవుణ్ణి గూర్చి మాట్లాడే సందర్భంలో) సంధ్యస్థానంలో (స్వప్నంలో) “స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామమ్” (వినాశరహితుడైన ఆ జీవుడు ఏ స్వప్నంలో స్వేచ్ఛగా సంచరిస్తాడో) అని జీవునకు విహారాన్ని ఉపదేశిస్తున్నది. “స్యే...పరివర్తతే” (తన శరీరంలో సంచరిస్తాడు) అని కూడ చెప్పుచున్నది. 34

సూ. ఉపాదానాత్. 2.3.35

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వమ్, యజ్ఞేవప్రక్రియాయామేవ కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి- “తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ” (బృ.ఉ.2.1.17) ఇతి “ప్రాణాన్ గృహీత్వా” (బృ.ఉ.2.1.18) ఇతి చ. 35.

బాలానందిని

ఉపాదానాదితి :- “ఉపాదానాత్=ఇంద్రియాదిసాధనాలను గ్రహించడంవల్ల కూడ జీవునకు కర్తృత్వం ఉంది” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- దీనివల్ల కూడ వీనికి కర్తృత్వం ఉంది; ఎందువల్ల ననగా జీవప్రక్రియలోనే “తదేషాం...అదాయ” (ప్రాణాలతోజ్ఞానంచేత, అనగా, బుద్ధిచేత, ఇంద్రియసముదాయాన్ని ప్రాంచి) అని, “ప్రాణాన్ గృహీత్వా” అని జీవుడు కరణాలను (ఇంద్రియాదులను) గ్రహించి నట్లు చెప్పుచున్నది. 35

సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. 2.3.36

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యదస్య లోకికీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రమ్-“విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చ” (తై. ఉ. 2.5.1) ఇతి. నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి. నేత్యుచ్యతే. జీవస్యైవ నిర్దేశో న బుద్ధేః. న చేజ్జీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్. విజ్ఞానేనేత్యేవం నిరదేక్ష్యత్. తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే-“తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ” (బృ. ఉ. 2.1.17) ఇతి. ఇహ తు “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” (తై. ఉ. 2.5.1) ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యానిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్త స్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః. 36.

బాలానందిని

వ్యపదేశాదితి :- “క్రియాయామ్=లోకికవైదికక్రియలయందు, వ్యపదేశాచ్చ=జీవుణ్ణి గూర్చి చెప్పడంవల్ల కూడ జీవునకు కర్తృత్వం ఉంది. న చేత్=జీవుడు అనే అర్థం కాకపోతే, నిర్దేశవిపర్యయః=నిర్దేశంలో మార్పు ఉండేది.” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ జీవునకు కర్తృత్వం ఉంది. ఎందువలన అనగా లోకిక క్రియలయందు, వైదికక్రియలయందు కూడ వీనికి కర్తృత్వం ఉన్నట్లు “విజ్ఞానం...తనుతేఽపి చ” అనే శాస్త్రం చెప్పుచున్నది. (జీవుడే యజ్ఞం చేస్తున్నాడు, ఇతరకర్మలు కూడ చేస్తున్నాడు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం) (వ్రశ్చ) - విజ్ఞానశబ్దానికి బుద్ధి అని అర్థమని గ్రహించబడింది కదా? దీనిచేత జీవునికి కర్తృత్వం ఉన్నట్లు ఎలా తెలుస్తున్నది? (సమాధానం) లేదు అని అంటాం. ఇది జీవుని నిర్దేశమే కాని బుద్ధి యొక్క నిర్దేశం కాదు. ఇది జీవుని నిర్దేశం కాకపోతే నిర్దేశంలో మార్పు ఉండేది. “విజ్ఞానేన” అని నిర్దేశించి ఉండేది. అందుచేతనే మరొక చోట బుద్ధి అనే అర్థం చెప్పదలచి నవ్వుడు విజ్ఞానశబ్దానికి కరణవిభక్తిచేత (తృతీయావిభక్తిచేత) “తదేషాం...అదాయ” అని నిర్దేశం కనబడుచున్నది. ఇక్కడైతే “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే”

అని కర్తతో సమానాధికరణంగా (కర్తృవాచకంతో అన్వయించేటట్లుగా) చెప్పడంవల్ల బుద్ధికంటే భిన్నుడైన అత్యుక్త కర్తృత్వం చెప్పబడుచున్న దని సూచింపబడుచున్నది గాన దోషం లేదు. 36.

భాష్యమ్

అత్రాహ :- యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్ స స్వతంత్రః సన్ ప్రీయం హితం చైవాత్మనః నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతమ్. విపరీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే. న చ స్వతంత్రస్యాత్మన ఈదృశీ ప్రవృత్తిరనియమే నోపపద్యత ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. ఉపలభ్యవదనియమః. 2.3.37

యథాయమాత్మోపలభ్యం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టం చ ఉపలభ్యతే ఏవమనియమేనేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి. ఉపలభ్యావ ప్యస్వాతంత్ర్యముపలభ్యహేతూపాదానోపలబ్ధాదితి చేత్, న. విషయప్రకల్పనా మాత్రప్రయోజనత్వాదుపలభ్యహేతూనామ్. ఉపలభ్యో త్వనన్యాపేక్షత్వమాత్మన శ్చైతన్యయోగాత్. అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనః స్వాతంత్ర్యమస్తి; దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపేక్షత్వాత్. న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే. భవతి హ్యేదోదకాప్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వమ్. సహకారివై చిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్ఠార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే. 37.

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఇక్కడ (పూర్వపక్షీ) ఇలా అంటున్నాడు. బుద్ధికంటే భిన్నుడైన జీవుడు కర్త అయినట్లయితే అతడు స్వతండ్రుడై ఉండి, తనకు ఏది ప్రీయమో, ఏది హితమో, దానినే సంపాదించాలి, అంతేకాని అందుకు విపరీతమైనదానిని సంపాదించగూడదు. అయితే విపరీతమైనదానిని కూడ సంపాదిస్తున్నట్లు కనబడుచున్నాడు. స్వతంత్రుడైన అత్మ నియమం లేకుండా ఈ విధంగా ప్రవర్తించడం యుక్తం కాదు. దీనికి సమాధానం పలిస్తున్నాడు.

ఉపలబ్ధితి:- ఉపలబ్ధివత్ = తెలుసుకొవడంలో వలె, అనియమః = నియమం లేదు" అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- ఈ ఆత్మ ఉపలబ్ధిని గూర్చి (ఏదైన ఒక విషయాన్ని తెలుసుకొనడాన్ని గూర్చి) స్వతంత్రుడే అయినా, నియమం లేకుండా ఇష్టమైనదానిని అనిష్టమైనదానినీ కూడ ఏ విధంగా తెలుసుకొంటూ ఉంటాడో అట్లే నియమం లేకుండా ఇష్టమైనదానిని అనిష్టమైనదానిని కూడ సంపాదిస్తాడు. (జీవునకు) ఉపలబ్ధియందు స్వాతంత్ర్యం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఉపలబ్ధికి హేతువులైనవాటిని అతడు సేకరిస్తున్నట్లు కనబడుతున్నాడు అన్నట్లయితే (అనగా ఏదైన ఒక విషయం తెలుసుకోవాలంటే కేవలం మనిషి ఉంటే సరిపోదు; తెలుసుకొనడానికి కావలసిన సాధనాలను కూడా సేకరించవలసి ఉంటుంది. అందుచేత ఉపలబ్ధివిషయంలో జీవునకు స్వాతంత్ర్యం లేదు అని ఈ ప్రశ్నకు అభిప్రాయం) అది యుక్తం కాదు. ఉపలబ్ధిహేతువుల ప్రయోజనం తెలుసుకొనదగిన వస్తువును ఏర్పాటుచేయడం వరకే. ఉపలబ్ధివిషయంలో అయితే, ఆత్మ చైతన్యం కలది గాన, దానికి మరొకదాని అపేక్ష ఏదీ లేదు. (అందుచేత విషయజ్ఞానం విషయంలో జీవునకు స్వాతంత్ర్యం ఉన్నదని అభిప్రాయం).

అవ:- ఉపలబ్ధిసాధనాలను సేకరించుకొనవలసి ఉన్నంతమాత్రంచేత స్వాతంత్ర్యం లేదన్నట్లయితే అసలు ఏ పని చేయడానికి కూడ స్వాతంత్ర్యం లేదని చెప్పవలసి వస్తుందని సమాధానం చెబుతున్నారు-

అపి చేతి:- మరొక విషయమేమనగా - ఆత్మకు ఏ పని చేయడంలోను కూడ స్వాతంత్ర్యం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఏ పని చెయ్యాలన్నా దేశం, కాలం, నిమిత్తం మొదలైన విశేషాల అపేక్ష ఉంటుంది కదా? సహాయాన్ని అపేక్షించినంత మాత్రాన కర్తయొక్క కర్తృత్వం పోదు. వంటవాడు కట్టెలు, నీళ్లు మొదలైనవాటిని అపేక్షించినా కూడ వాని పాకక్రియాకర్తృత్వానికి భంగం ఏదీ లేదు కదా? సహకారుల వైచిత్ర్యాన్ని పట్టి ఆత్మ నియమం లేకుండా ఇష్టార్థమైన పనులలోను, అనిష్టార్థమైన పనులలోను ప్రవర్తించడం విరుద్ధం కాదు. 37.

సూ. శక్తివిపర్యయాత్. 2.3.38

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి. యది పునర్విజ్ఞాన శబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతః శక్తివిపర్యయః స్యాత్. కరణశక్తి ర్బుద్ధేర్నియేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత. సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహం ప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్. అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేః సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహం భుజ్ఞేఽహం పిబామీతి చ. తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియుక్తాయాః సర్వార్థకారి కరణమన్యత్కల్పయితవ్యమ్, శక్తోఽపి హి నన్ కర్తా కరణముపాదాయ క్రియాను ప్రవర్తమానో దృశ్యత ఇతి. తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే వివాదః, న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపమాత్. 38.

బాలానందిని

శక్తితి :- “శక్తి విపర్యయాత్ = కర్తృకరణశక్తులు తారుమా రెతాయి కాబట్టి ఆత్మకు కర్తృత్వం అంగీకరించాలి” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంచేత కూడ విజ్ఞానంకంటె భిన్నుడైన జీవుడు కర్తగా అవడం యుక్తం. విజ్ఞానశబ్దంచేత వాచ్యమైన (విజ్ఞానం అని చెప్పబడే) బుద్ధియే కర్త అయినట్లయితే అప్పుడు శక్తికి విపర్యయం కలుగుతుంది. బుద్ధికి కరణశక్తి (కరణత్వం) తొలగిపోతుంది. కర్తృశక్తి (కర్తృత్వం) వస్తుంది.

వి. ప్రపంచంలోని సర్వవ్యవహారాలూ శక్తిమీదనే ఆధారపడి నడుస్తుంటాయి. ఆ శక్తి అనేక రూపాలలో పనిచేస్తూంటుంది. ఒకప్పుడు కర్తగా, ఒకప్పుడు కర్మగా, ఒకప్పుడు కరణంగా ఈ విధంగా పని చేస్తూంటుంది. అందుచేత వైయాకరణులు కారకాలకు అన్నింటికీ శక్తి అనే ఒక సాధారణనామధేయం (వాక్యపదీయాదులలో వివరించి నట్లు) వాడుతుంటారు.

సత్యామితి:- బుద్ధికి కర్తృశక్తి ఉన్నట్లయితే అహం అనే ప్రత్యయానికి విషయమై నది అదే అని చెప్పవలసి వస్తుంది. ఎందువల్లననగా అంతటా కూడ ప్రవృత్తి

(వ్యవహారం) నేను వెడుతున్నాను, నేను వస్తున్నాను, నేను తింటున్నాను, నేను త్రాగుతున్నాను ఇత్యాదివిధంగా అహంకారపూర్వకంగానే కనబడుతున్నది. ఈ విధంగా బుద్ధియే కర్మ శక్తిగలది అన్నట్లయితే దానికి అన్ని పనులలోను తోడ్పడే మరొక కరణాన్ని (సాధనాన్ని) కల్పించవలసి వస్తుంది. సమర్థుడైనా కూడ కర్త కరణాన్ని స్వీకరించియే క్రియలలో ప్రవర్తిస్తున్నట్లు చూడబడుతున్నాడు కదా? ఈ విధంగా కరణంకంటే భిన్నమైనదానినే కర్త అంటున్నాం కాబట్టి పేరు విషయంలోనే వివాదం కాని వస్తువులో భేదం ఏదీ లేదు. అనగా మేం ఆత్మ కర్త, బుద్ధి కరణం అంటున్నాం. నువ్వు బుద్ధియే కర్త అంటే కరణాన్ని ఒకదానిని చూప వలసి వస్తుంది. నువ్వు ఇది కర్త అని దేనిని చూపుతావో అదే మా ఆత్మ అని భావం. 38

సూ. సమాధ్యభావాచ్చ 2.3.39

యోఽవ్యయమౌపనిషదాత్మప్రతిపత్తిప్రయోజనః సమాధిరుపదిష్ఠో వేదాన్తేషు - “అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః” (బృ. ఉ. 2.4.5) “ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ అత్మానమ్” (ము. ఉ. 2.2.6) ఇత్యేవంలక్షణః సోఽవ్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత. తస్మాదవ్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః 39.

బాలానందిని

సమాధితి :- “సమాధ్యభావాచ్చ=సమాధి కుదరదు గాన అందుచేత కూడ ఆత్మకు కర్తృత్వం చెప్పాలి”. అని సూత్రార్థం.

యోఽపీతి:- ఔపనిష ద మైన ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకొనడమే ప్రయోజనంగా గల, “అత్మా...విజిజ్ఞాసితవ్యః,” “ఓమిత్యేవం ధ్యాయథ అత్మానమ్” ఇత్యాదిరూపమైన ఏ సమాధి వేదాంతాలలో ఉపదేశించబడిందో అది కూడ ఆత్మకు కర్తృత్వం లేకపోతే ఉపపన్నం కాదు. అందువల్లకూడ ఆత్మకు కర్తృత్వం సిద్ధిస్తుంది. 39

కర్తృధికరణం సమాప్తమ్.

15. తక్షాధికరణమ్. నూ. 40

నూ. యథా చ తక్షోభయథా. 2.3.40

ఏవం తావచ్ఛాస్తార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తుత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితమ్. తత్పునః స్వాభావికం వా స్మాదుపాధినిమిత్తం వేతి చిన్త్యతే. తత్రైతరేవ శాస్తార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః స్వాభావికం కర్తుత్వమ్. అపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః. న స్వాభావికం కర్తుత్వమాత్మనః సంభవతి, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్. కర్తుత్వస్వభావత్వే హ్యత్మన్ న కర్తుత్వాన్నిర్మోక్షః సంభవతి; అగ్గిరివౌష్ణ్యాత్. న చ కర్తుత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః, కర్తుత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. నను స్థితాయామపి కర్తుత్వశక్తౌ కర్తుత్వకార్యపరిహారాత్ పురుషార్థః సేత్యుతి, తత్పరిహరశ్చ నిమిత్తపరిహారాత్, యథాగ్గిర్దహనశక్తియయిక్తస్యాపి కాష్టవియోగాద్దహనకార్యాభావస్తద్వత్. న. నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంత పరిహారసంభవాత్. నను మోక్షసాధనవిజ్ఞానాన్మోక్షః సేత్యుతి. న. సాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్. అపి చ నిత్యశుద్ధ బుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్షసిద్ధిరభిమతా. తాదృగాత్మప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తుత్వేఽవకల్పేత. తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవ ఆత్మనః కర్తుత్వం; న స్వాభావికమ్. తథా చ శ్రుతిః- “ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ” (బృ.ఉ.4.3.7) ఇతి. “అత్యేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః” (క.ఉ.3.4) ఇతి చోపాధిసంవృక్తస్యైవ ఆత్మనః భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి. న హి వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో నామ కర్తా భోక్తావా విద్యతే. “నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా” (బృ.ఉ.4.3.23) ఇత్యాదిశ్రవణాత్. పర ఏవ తర్హి సంసారీ కర్తా భోక్తా చ ప్రసజ్యేత పరస్మాదన్యశ్చేచ్ఛితిమాన్ జీవః కర్తా బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో న స్యాత్? న. అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్ కర్తుత్వభోక్తుత్వయోః.

బాలానందిని

యథేతి :- “తక్షా=వద్రంగి, యథా=ఎట్లా. అట్లే, ఉభయథా ఆత్మకర్త, అకర్త రెండువిధాలుగా కూడ” అని అర్థం.

వివమితి :- శాస్త్రం సార్థకం కావడం మొదలైన హేతువులచేత ఈ విధంగా శరీరునకు కర్తృత్వం ఉన్నదని చూపబడింది. ఆ కర్తృత్వం స్వాభావికమా లేక ఉపాధుల చేత ఏర్పడినదా అని విచారించబడుచున్నది. కర్తృత్వం లేదని చెప్పడానికి తగిన హేతువు లేవీ లేకపోవడంచేత శాస్త్రార్థవత్త్వం మొదలైన ఈ హేతువులచేతనే ఆత్మకు కర్తృత్వం స్వాభావికమే అని ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. ఆత్మకు కర్తృత్వం స్వాభావికం. అయితే మోక్షం రావడానికి అవకాశం ఉండదు గాన అది స్వాభావికం కాదు. ఆత్మ కర్తృత్వం స్వాభావికంగా ఉన్నవాడైతే అప్పుడు ఆ కర్తృత్వంనుండి, అగ్నికి ఉష్ణత్వం లేకుండా ఉండడం కుదరనట్లు, మోక్షం కుదరదు. కర్తృత్వం అనేది దుఃఖరూపం గాన కర్తృత్వం నుండి విడుదల లేనివానికి పురుషార్థసిద్ధి కలగదు. (ప్రశ్న) - కర్తృత్వశక్తి ఉన్నా కూడ కర్తృత్వంచేత సాధించవలసిన కార్యం లేకపోవడంచేత పురుషార్థం (మోక్షం)సిద్ధిస్తుంది. కార్యం కలగడానికి తగిన నిమిత్తాన్ని పరిహరించడంచేత కార్యం లేకుండా ఉండడం కుదురుతుంది. అగ్నికి దహనశక్తి ఉన్నా కూడ కఱ్ఱలు లేకపోవడంచేత దహనకార్యం ఏ విధంగా ఉండదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. (సమాధానం)- అది యుక్తం కాదు. శక్తిరూపమైన సంబంధంచేత నిమిత్తాలు కూడ కార్యశక్తితో సంబంధించి ఉంటాయి గాన వాటిని పూర్తిగా పరిహరించడం కుదరదు.

వి. కర్తృత్వశక్తి ఉంటుందని ఎప్పుడు చెప్పామో అప్పుడు కార్యంయొక్క నిమిత్తాలు కూడ శక్తిరూపంలో ఉంటాయని చెప్పాలి. అనగా కర్తృత్వము, నిమిత్తాలూ కూడ శక్తిరూపంలో ఉంటాయి. అందుచేత ఎప్పటి కైనా అవి పైకి రావడంతో మోక్షానికి భంగం ఏర్పడుతుంది. మోక్షం అనేది ఒక ప్రలయం వంటిది మాత్రమే అవుతుంది.

(ప్రశ్న) మోక్షానికి సాధనాలను విధించడంవల్ల మోక్షం సిద్ధిస్తుంది. అనగా కొన్ని కర్మలు చేయడంచేత మానవుడు దేవత్వాన్ని పొందుతాడని శాస్త్రం చెబుతున్నది. అట్లే మోక్షానికి కొన్ని సాధనాలు విధించి వీటిని అచరిస్తే మోక్షం కలుగుతుందని శాస్త్రం చెప్పుచున్నది గాన ఆ శాస్త్రంచేతనే చివరికి కర్తృత్వం తొలగి మోక్షం రావచ్చుకదా అని

పృచ్ఛకుని అభిప్రాయం. (సమాధానం) అది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా సాధనాలతో సంపాదించినది అనిత్యం అవుతుంది. మరొక విషయ మేమనగా-నిత్యము, శుద్ధము, జ్ఞానస్వరూపము ముక్తము అయిన ఆత్మను ప్రతిపాదించడంవల్ల, అనగా ఆత్మ ఇలాంటిదని చెప్పడంవల్ల, మోక్షసిద్ధి అంగీకరించబడింది. కర్మత్వం స్వాభావికం అయిన పక్షంలో అలాంటి ఆత్మయొక్క ప్రతిపాదనం కుదరదు. అందువల్ల ఆత్మకు కర్మత్వం ఉపాధి ధర్మాల అధ్యాసచేతనే కాని స్వాభావికం కాదు. “ధ్యాయతీవ లేలాయతీవ” అనే శ్రుతి ఈ విషయమే చెపుతూన్నది. “అత్మేన్ద్రియ....మనీషిణః” అనే శ్రుతి ఆత్మకు భోక్తృత్వాదులు ఉపాధులతో సంబంధం ఏర్పడినప్పుడే కలుగుతా యని చెప్పుచున్నది వివేకవంతులకు పరమాత్మకంటే వేరుగా కర్త భోక్త అయిన జీవు డనేవాడు లేడు కదా? “నాన్యేఽ తోఽస్తిద్రష్టా” ఇత్యాదిశ్రుతులు వినబడుతున్నాయి కదా? (అక్షేపం) పరమాత్మకంటే అన్యుడైన, కర్త, బుద్ధ్యాదిసముదాయంకంటే భిన్నుడు, చైతన్యవంతుడు అయిన జీవుడు లేకపోతే అప్పుడు పరమాత్మయే సంసారి అని కర్త అని భోక్త అని చెప్పవలసి వస్తుంది. (సమాధానం) అది కాదు. కర్మత్వభోక్తృత్వాలు అవిద్యచేత ఏర్పడుచున్నవి కదా?

భాష్యమ్

తథా చ శాస్త్రమ్ - “యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి” (బృ.ఉ.2.4.14) ఇత్యవిద్యావస్థాయాం కర్మత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ కర్మత్వ భోక్తృత్వే నివారయతి - “యత్ర త్వస్య సర్వమా త్మైవాభూతత్కేన కం పశ్యేత్” (బృ.ఉ.2.4.14) ఇతి. తథా స్వప్నజాగరిత యోరాత్మన ఉపాధిసంపర్కకృతం శ్రమం శ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతః శ్రావయిత్వా తదభావం సుషుప్తి ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్రావయతి- “తద్వా అస్మైతదాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాంతరమ్” (బృ.ఉ.4.3.21) ఇత్యారభ్య “ఏషాస్య పరమా గతిరేషాస్య పరమా సంపదేషోఽస్య పరమో లోక ఏషోఽస్య పరమ అనన్తః (బృ.ఉ.4.3.32) ఇత్యుపసంహారాత్. తదేతదాహాచార్యః - “యథా చ తక్షభయథా” ఇతి. యథా తు తక్షా లోకే వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీ భవతి స ఏవ స్వగృహం ప్రాప్తో వియుక్త

వాస్యాదికరణః స్వస్థో నిర్ఘృతో నిర్వాపారః సుఖీ భవతి ఏవమవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంస్పృక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితయోఃకర్తా దుఃఖీ భవతి. స తచ్చమాపనుత్తయే స్వమాత్మానం పరం బ్రహ్మ ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణ సంఘాతోఽకర్తా సుఖీ భవతి సంప్రసాదావస్థాయామ్. తథా ముక్త్య వస్థాయామప్యవిద్యాద్వాంతం విద్యాప్రదీపేన విధూయ ఆత్మైవ కేవలో నిర్ఘృతః సుఖీ భవతి. - తక్షదృష్టాంతశ్చైతావతాంశేన ధ్రువవ్యః. తక్షా హి ఇష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారేషు అపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదాని కర్తా భవతి స్వశరీరేణ త్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ మనఆదీని కరణాని కర్తా భవతి. స్వాత్మనాత్వకర్తైవేతి, న త్వాత్మనస్తక్ష ఇవావయవాః సన్ని యైర్హస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తక్షా, మనఆదీని కరణాన్యాత్మోపాదదీత, న్యసేద్వా.

బాలానందిని

తథా చేతి :- అందుచేతనే శాస్త్రం “యత్ర...పశ్యతి” అని కర్తృత్వభోక్తృత్వాలు అవిద్యావస్థలోనే ఉంటాయని చెప్పి. “యత్ర ...పశ్యేత్” అని ఆ కర్తృత్వభోక్తృత్వాలనే విద్యావస్థలో నిషేధిస్తున్నది. అట్లే ఆకాశంలో ఎగురుతున్న డేగకు వలె ఆత్మకు స్వప్న జాగరితావస్థలలో ఉపాధిసంపర్కంచేత శ్రమ కలుగుతుందని చెప్పి సుషుప్తిలో పరమాత్మతో కలిసిన ఆ ఆత్మకే శ్రమ లేనట్లు చెబుతున్నది. “తద్వా...శోకాంతరమ్” (బృ.ఉ.4.3.21) (ఇదియే వీని ఆనందరూపం అవడంచేత ఆత్మనే కోరేది, పొందబడిన సమస్తకామాలు కలది, తనకంటే భిన్నమైన కార్యమైనది ఏదీ లేకపోవడంచేత ఆకామమూ, శోకంనుండి దూరమైనదీ అయిన నిజస్వరూపం) అని ప్రారంభించి “ఏషా...ఆనన్దః” (ఇది, సుషుప్తాత్మ రూపమే, వీని పరమగతి (పొందవలసిన స్థానం). ఇదే వీని పరమసంపద, ఇదే వీని లోకం (భోగ్యమైన సుఖం) ఇదే వీని పరమానందం) అని ఉపసంహారం చేయబడింది. ఈ విషయాన్నే అచార్యుడు “యథా చ తక్షోభయథా” అని చెబుతున్నాడు. ఇక్కడ ‘చ’ శబ్దం ‘తు’ అనే అర్థంలో వర్తించబడినది. అగ్నికి ఔష్ణ్యం వలె ఆత్మకు కర్తృత్వం స్వాభావిక మని అనుకొన గూడదు. లోకంలో ఒక వడ్రంగి బాడిత మొదలైనవి చేత ధరించి ఏ విధంగా ఆ పనులూ ఈ పనులూ చేస్తూ దుఃఖవంతు డౌతాడో, అతడే స్వగృహానికి వెళ్లి బాడిత

మొదలైన సాధనాలు దూరంగా విడచి స్వస్థుడై, విశ్రాంతుడై వ్యాపారరహితుడై సుఖంగా ఉంటాడో అట్లే ఆవిద్యచేత ఏర్పరుపబడిన ద్వైతప్రపంచంతో కూడిన ఆత్మ స్వస్థ జాగరితావస్థలలో కర్తయై దుఃఖవంతుడుగా ఉంటాడు; అతడే ఆ శ్రమ తొలగడంకొరకు కార్యకరణసముదాయాన్నంతనీ (దేహేంద్రియాదులను) దూరంగా ఉంచి, సుషుప్తావస్థలో తన ఆత్మయైన పరబ్రహ్మను ప్రవేశించి సుఖంగా ఉంటాడు. అట్లే ముక్త్యవస్థలో కూడ విద్యాదీపంచేత ఆవిద్యాంధకారాన్ని తొలగించుకొని కేవలాత్మస్వరూపుడై, విశ్రాంతుడై సుఖంగా ఉంటాడు. తక్షదృష్టాంతాన్ని ఈ అంశంలో మాత్రమే గ్రహించాలి. విశిష్టమైన ఆ యా తక్షణాది వ్యాపారాలు చేయవలసి నప్పుడు తక్ష ఆ యా పనులకు అవసరమైన బాడిత మొదలైన సాధనాలు తీసికొని కర్త అవుతున్నాడు. (ఆ సాధనాలు లేనప్పుడు తన శరీరంచేతనైతే అకర్తయే; అదే విధంగా ఈ ఆత్మ అన్ని పనులలోను మనస్సు మొదలైన సాధనాలను అపేక్షించియే (వాటిని పట్టియే) కర్త అవుతాడు; స్వస్వరూపంచేతనైతే అకర్తయే. (అంతేకాని తక్ష తన హస్తాద్యవయవాలతో ఆ యా సాధనాలను ఉపయోగించినట్లు ఆత్మ కూడ మనస్సు మొదలైనవాటిని తన అవయవాలచేత గ్రహించడం అనేది లేదు. అందుచేత తక్షకు వాస్యాదిసంబంధం ఉన్నట్లు ఆత్మకు మనస్సు మొదలైనవాటితో సంబంధం ఉంది అని చెప్పడం వరకే దృష్టాంతదార్శ్వాంతిక భావం అని అర్థం). తక్ష హస్తాద్యవయవాలతో వాస్యాదికరణాలను గ్రహించినట్లు ఆత్మ యైతే మనస్సు మొదలైన కరణాలను గ్రహించడు లేదా దూరంగా ఉంచడు. ఎందువల్లననగా తక్ష కున్నట్లు ఆత్మకు అవయవాలు లేవు.

భాష్యమ్.

యత్తుక్తమ్ - శాస్త్రార్థవత్వాదిభిర్నేతుభిః స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమితి; తన్న విధి శాస్త్రం తాతద్యథాప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషము పదిశతి, న కర్తృత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయతి. న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి; బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ. తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే. “కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః” ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృత్వమనువదిష్యతి.

ఏతేన విహరోపాదానే పరిహృతే, తయోరప్యను వాదరూపత్వాత్. నను సంధ్యే స్థానే ప్రనుస్తేషు కరణేషు స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే ఇతి విహర ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనః కర్తుత్వమావహతి. తథోపాదానేఽపి “తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ” ఇతి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తిశ్రూయమాణ కేవలస్యాత్మనః కర్తుత్వం గమయత ఇతి; అత్రోచ్యతే-న తావత్సంధ్యే స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి “సథీః స్వప్నా భూత్వా ఇమం లోకమతిక్రామతి” (బృ.ఉ.4.3.7) ఇతి తత్రాపి ధీసంబంధ శ్రవణాత్. తథా చ స్మరంతి -

“ఇన్ద్రియానాముపరమే మనోఽనుపరతం యది,

సేవతే విషయానేవతద్విద్యాత్స్వప్నదర్శనమ్” (మ.భా.శాం 275. 24) Page 5/36.

ఇతి. కామాదయశ్చ మనసో వృత్తయః ఇతి శ్రుతిః. తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యస్తే; తస్మాత్సమనా ఏవ స్వప్నే విహరతి. విహరోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయ ఏవ న తు పారమార్థికోఽస్తి. తథా చ శ్రుతిరివకారానుబద్ధమేవ స్వప్నవ్యాపారం వర్ణయతి “ఉతేవ స్త్రీభిః మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్యన్” (బృ.ఉ.4.3.13) ఇతి. లోకీకా అపి తదైవ స్వప్నం కథయంతి “అరుక్షమివ గిరిశృంగమ్, అద్రాక్షమివ వనరాజిమ్” ఇతి.

బాలానందిని

యత్ప్రతి :- శాస్త్రం సార్థకం అవడం మొదలైన హేతువులచేత ఆత్మకు కర్తుత్వం స్వాభావికమే అని చెప్పినది యుక్తం కాదు. ఏలాంటి కర్తుత్వం ఉంటుందో దానిని ఆధారంగా తీసికొని విధిశాస్త్రం ఆ యా కర్తవ్యాలను బోధిస్తుంది కాని ఆత్మకు కర్తుత్వం ఉంది అని అది ప్రతిపాదించదు. జీవుడు బ్రహ్మస్వరూపుడు అని ఉపదేశించడంవల్ల వీనికి స్వాభావికంగా కర్తుత్వం లేదు అని చెప్పి ఉన్నాం. అందుచేత అవిద్యచేత ప్రాప్తించిన కర్తుత్వాన్నే దృష్టిలో ఉంచుకొని విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిస్తుంది. “కర్తా విజ్ఞానాశ్చ పురుషః” ఇత్యాదిశాస్త్రం కూడ అనువాదరూపమే గాన అది అవిద్యచేత ఏ విధమైన

కర్మత్వం ఆత్మకు ఉంటుందో దానిని మాత్రమే అనువదిస్తుంది.

వి. అనువాదం అనగా అంతకు పూర్వమే ప్రమాణాంతరాలచేత తెలిసిన విషయాన్ని ఏదో సందర్భంలో చెప్పడం. “కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః” ఇత్యాదివాక్యాలు ఆత్మకు కర్మత్వం ఉంది అని చెప్పడం కోసం బయలుదేరలేదు. లోకంలో ఆత్మకు ఎలాంటి కర్మత్వం ఉన్న దను ప్రసిద్ధి ఉందో దానినే నిర్దేశిస్తున్నాయి. ఇది వరకు తెలియని కొత్త విషయాన్ని చెపితేనే అది ‘విధి’ (కొత్త విషయం చెప్పడం) అవుతుంది. తెలిసినదానినే మళ్ళీ చెపితే అనువాదమే. ఆ కర్మత్వం ఎలాంటిది అంటే అది ఆవిద్యాకల్పిత మైనది అని ఇతరప్రశ్నలచేత తెలుస్తున్నది గాన దానిని గ్రహించవలసి ఉంటుంది.

ఏతేనేతి:- దీనిచేత, విహారోపాదానాలు కూడ అవిద్యారూపాలే గాన వాటిని కూడ పరిహరించినట్లే. (ప్రశ్న) స్వప్నావస్థలో అన్ని ఇంద్రియాలు నిద్రిస్తున్నప్పుడు ఆత్మ తన శరీరంలో స్వేచ్ఛగా సంచరిస్తూంటాడు అని చెప్పబడిన విహారం, కేవలమైన ఆత్మకు కర్మత్వం ఉన్నదని సూచిస్తున్నది కదా? అట్లే - “తదేషాం...ఆదాయ” అని చెప్పిన ఉపాదానం కూడ కరణాల విషయంలో (ఇంద్రియాదుల విషయంలో) వినబడుచున్న కర్మ-కరణ విభక్తులు (విజ్ఞానమ్ అని ద్వితీయావిభక్తి, విజ్ఞానేన అని తృతీయావిభక్తి) ఆత్మ ఒక్కటి మాత్రమే కర్త (కరణాదులను కర్మగాను కరణంగాను ఉపయోగిస్తున్నాడనీ) తెలుపుతున్నాయి కదా? (సమాధానం) - ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. సంధ్యస్థానంలో ఆత్మకు పూర్తిగా కరణాల విరమణం (పని చేయకపోవడం) లేదు. “సథిః...అతిక్రామతి” (మనస్సుతో?) కూడినవాడై స్వప్నంగా అయి ఈ లోకాన్ని (జాగ్రదవస్థను) దాటతాడు అని అక్కడ కూడ ధీసంబంధం ఉన్నదని చెప్పుచున్నది. అట్లే-“ఇన్ద్రియాణామ్..దర్శనమ్” (ఇంద్రియాలు విరమించగా, మనస్సు మాత్రం విరమించకుండా ఉన్నప్పుడు విషయాలనే సేవించినట్లయితే అది స్వప్నదర్శనం అని తెలుసుకోవాలి) అని స్పృతి కూడ చెప్పుచున్నది. “కామాదయశ్చ మనసో వృత్తయః” (కామం మొదలైనవి మనస్సుయొక్క వృత్తులు) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఆ మనోవృత్తులు స్వప్నంలో కూడా ఉంటాయి. అందుచేత ఆత్మ స్వప్నంలో మనస్సుతో కలిసియే విహరిస్తాడు. అక్కడ జరిగే విహారం కూడ వాసనామయమైనదే కాని పారమార్థికం కాదు. అందుచేతనే శ్రుతి “ఉతేవ...పశ్యన్” (స్త్రీలతో కలిసి సంతోషిస్తున్నవాడు వలె, తింటున్నవాడు వలె, భయాలను చూస్తున్న

వాదువలె) అని స్వప్నంలో జరిగే పనులను వర్ణించేటప్పుడు 'ఇవ' (వలె) శబ్దాన్ని ప్రయోగిస్తాన్నది. లోకీకులు కూడ స్వప్నాన్ని గూర్చి చెప్పేటప్పుడు శిఖరం ఎక్కినట్లనిపించింది, వనపంక్తిని చూచినట్లనిపించింది అంటూ 'ఇవ' శబ్దం ప్రయోగించి చెబుతుంటారు.

భాష్యమ్

తథోపాదానేఽపి. యద్యపి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తినిర్దేశః తథాపి తత్సంపృక్తస్యైవాత్మనః కర్తుత్వం ద్రష్టవ్యమ్; కేవలే కర్తుత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాత్. భవతి చ లోకేఽనేకప్రకారా వివక్షా- “యోధా యుధ్యన్తే” - “యోధై రాజా యుధ్యతే” ఇతి. అపి చాస్మిన్ ఉపాదానే కరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే, న స్వాతన్త్ర్యం కస్యచిత్, అబుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే కరణ వ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్. యన్త్యయం వ్యపదేశో దర్శితః “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” ఇతి, న బుద్ధేరేవ కర్తుత్వం ప్రాపయతి; విజ్ఞానశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాత్, మనోఽనంతరం పారాచ్చ. “తస్య శ్రద్ధేవ శిరః” (తై.ఉ.2.4) ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః శ్రద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాత్. శ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధి ధర్మత్వప్రసిద్ధేః, “విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే” (తై.ఉ.2.5.1) ఇతి చ వాక్యశేషాత్. జ్యేష్ఠత్వస్య చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్ “స ఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమో యద్యజ్ఞః” ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్. నచ బుద్ధేః శక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తుత్వాభ్యుపగమే భవతి. సర్వకారకాణామేవ స్వస్వవ్యాపారేషు కర్తుత్వస్యావశ్యం భావిత్వాత్. ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వమ్, సా చాత్మనః. న చ తస్యామప్యస్య కర్తుత్వమస్తి, నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్. అహంకారపూర్వ కమపి కర్తుత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి, అహంకార స్వాప్యూపలభ్యమానత్వాత్. న చైవం సతి కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః; బుద్ధేః కరణత్వాభ్యుపగమాత్.

నమాధ్యబావన్తు శాస్త్రార్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః యథాప్రాప్తమేవ
కర్తృత్వముపాదాయ సమాధివిధానాత్. తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మనః ఉపాధినిమిత్త
మేవేతి స్థితమ్.40.

బాలానందిని

తథేతి:- ఉపాదానం విషయంలో కూడా అట్లే. కరణాలను (ఇంద్రియాదులను) కర్మలనుగాను, కరణాలుగాను (ద్వితీయాత్మతీయావిభక్తులతో) నిర్దేశం చేసినా కూడ వాటితో కూడిన ఆత్మకే కర్తృత్వం అని గ్రహించాలి. కేవలమైన ఆత్మకు కర్తృత్వం కుదరదని చూపబడింది కదా? లోకంలో కూడ యోధులు యుద్ధం చేస్తున్నారు; యోధులతో (యోధులను ఉపయోగించుకొని) రాజు యుద్ధం చేస్తున్నాడు అని అనేక విధాలైన వివక్ష కనబడుతున్నది. మరొక విషయ మేమనగా ఉపాదానంలో (ఉపాదాయ అని చెప్పడంలో) కరణాల వ్యాపారముయొక్క ఉపరమం మాత్రమే (కరణాలు తమ తమ పనులు చేయకుండా ఉంటాయి అని మాత్రమే) చెప్పడానికి ఉద్దేశంపబడినది కాని (వాటిని గ్రహించడంలో) ఎవనికో స్వాతంత్ర్యం ఉందని చెప్పడం ఉద్దిష్టం కాదు. ఎందువల్ల ననగా నిద్రలో బుద్ధి పూర్వకంగా కాకుండానే (నా కరణాలను ఉపసంహరించుకొంటాను అని అనుకొనడం లేకుండానే) కరణాల వ్యాపారం విరమించడం కనబడుతున్నది. ఇంక “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” అను ఏ నిర్దేశం చూపబడిందో అది బుద్ధికే కర్తృత్వాన్ని చెప్పుచున్నది. విజ్ఞానశబ్దం బుద్ధి అనే అర్థంలో ప్రసిద్ధం కదా? మనోమయకోశం తరవాత పరిపబడి ఉండడంచేత కూడ విజ్ఞాన మనగా బుద్ధి అని తెలుస్తున్నది. విజ్ఞానమయాత్మకు శ్రద్ధాదులు అవయవాలని “తస్య శ్రద్ధేవ శిరః” ఇత్యాదివాక్యాలు చెపుతున్నాయి. శ్రద్ధాదులు బుద్ధి ధర్మాలని ప్రసిద్ధమైన విషయం. వాక్య శేషంలో కూడ “విజ్ఞానం దేవాః సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే” అని చెప్పబడింది. ముందుగా జన్మించడం అనే ప్రథమజత్యం బుద్ధి విషయంలో ప్రసిద్ధంగా ఉంది.

వి. మహద్యక్షం ప్రథమజమ్ (అన్నింటికంటే ముందు పుట్టిన, పూజ్యమైన మహత్) ఇత్యాది శ్రుతులలో హిరణ్యగర్భరూపమైన బుద్ధి సర్వప్రథమజం అని చెప్పబడింది. జ్యేష్ఠ బ్రహ్మయైన, ప్రథమజహిరణ్యగర్భబ్రహ్మయైన ఆ విజ్ఞానాన్ని (బుద్ధిని) సమస్త దేవతలు (ఇంద్రియాలు) ఉపాసిస్తున్నాయి అని విజ్ఞానం ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యానికి అర్థం.

న ఏష ఇతి :- “న ఏష... యజ్ఞః” అను మరొక శ్రుతిలో యజ్ఞం వాక్కుచేత బుద్ధిచేత సాధింప బడుతుంది అని నిశ్చయింపబడింది. (యజ్ఞ మనగా వాక్కుయొక్క చిత్తంయొక్క ఉత్తరోత్తరక్రమమే అని శ్రుతివాక్యానికి అర్థం. చిత్తంచేత ధ్యానం చేసి, వాక్కుచేత మంత్రం పఠించడంచేత యజ్ఞం జరుగుతుంది అని భావం).

కరణాలకు కర్తృత్వాన్ని అంగీకరించినా కూడ బుద్ధికి శక్తివిపర్యయం కలగదు అనగా “ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ” అనే వాక్యంలో విజ్ఞానాన్ని (బుద్ధిని) కర్తగా గ్రహించిన పక్షంలో విజ్ఞానేన అని తృతీయావిభక్తికి బదులు ప్రథమావిభక్తి ప్రయోగించవలసి ఉంటుందనే ఆశంకకు అవకాశం లేదు. అన్ని కారణాలకు కూడ తాము చేయవలసిన పనుల విషయంలో కర్తృత్వం తప్పక ఉంటుంది గాన వాటి కర్తృత్వ శక్తిని పట్టి దానికి తగిన విభక్తి కూడ ఉపయోగించవచ్చును. కరణత్వాదులను పట్టి వాటికి తగిన విభక్తి ఉపయోగించవచ్చును. వివక్షానుసారంగా రెండు విభక్తులు ఉపయోగించవచ్చును అని భావం.

ఈ కరణాల కరణత్వం ఉపలబ్ధిని పట్టి ఏర్పడినది. అనగా ఇవి జ్ఞానానికి సాధనాలు కాబట్టి కరణాలని చెప్పబడుతున్నాయి. ఆ ఉపలబ్ధి మాత్రం ఆత్మకు సంబంధించినది. అయితే ఆ ఉపలబ్ధి విషయంలో కూడ ఆత్మకు కర్తృత్వం లేదు. ఎందుచేత ననగా ఆత్మ నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపం (నిత్యజ్ఞానస్వరూపం).

అవ. బుద్ధికి కర్తృత్వం అంగీకరించిన పక్షంలో అహంకారానికి గోచరుడైన జీవుడు ఆ బుద్ధియే అవుతుంది. అప్పుడు ఆ జీవునికి మరొక కారణం కల్పించవలసి ఉంటుంది. అందుచేత వివాదం కేవలం పేరు విషయంలోనే అని చెప్పిన దానికి సమాధానం చెపుతూ కేవలమైన ఆత్మకు కర్తృత్వం చెప్పబడిందనే భ్రాంతిని తొలగిస్తున్నారు -

అహంకారేతి:- జ్ఞాతకు అహంకార పూర్వకమైన కర్తృత్వం కూడ ఉండడానికి అవకాశం లేదు. అనగా నేను తెలుసుకొనుచున్నాను అనే భావంతో తెలుసుకొనే అవకాశం లేదు. ఎందువల్ల ననగా అహంకారం కూడ తెలియబడుతున్నది. (నేను అనడంలో అహంకారం కూడ తెలుస్తున్నదిగాన అది జ్ఞేయం అయిపోయింది. జ్ఞేయం జ్ఞాత కాజాలదు). అయితే మరొక కరణాన్ని కల్పించవలసిన ప్రసక్తి ఏర్పడదు. బుద్ధి కరణం అని అంగీకరింపబడింది కదా.

వి. అహమ్ అనే జ్ఞానంలో విషయమైనది శుద్ధమైన ఆత్మ కాదు; బుద్ధివిశిష్టమైన ఆత్మయే దానిలో విషయం అవుతున్నది. కర్తృత్వం కూడా ఈ బుద్ధి విశిష్టమైన ఆత్మకే. ఈ విధంగా విశిష్టాత్మకర్త అయినప్పుడు దానిలో విశేషమైన జడబుద్ధియే కరణం గాన మరొక కరణాన్ని కల్పించవలసిన పని లేదు అని భావం.

సమాధితి:- సమాధ్య భావమైతే శాస్త్రార్థవత్త్వంచేతనే నిరాకరించబడింది. ఎందువల్ల ననగా యథాప్రాప్తమైన కర్తృత్వాన్నే అంగీకరించి అనగా ఏ విధమైన కర్తృత్వానికి అవకాశమున్నదో దానిని దృష్టిలో ఉంచుకొని, సమాధి విధింపబడింది. అందువల్ల ఆత్మకు అంగీకరించిన కర్తృత్వం కూడా ఉపాధిని పట్టి ఏర్పడినదే అని నిశ్చితమైనది.40

తత్వాధికరణం సమాప్తం

16. పరాయత్నాధికరణమ్. సూ.41

సూ. పరాత్తు తత్రుతేః. 2.3.41

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబన్ధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం, తత్కిమనపేక్ష్యశ్వరం భవతి ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇతి. కస్మాత్? అపేక్షాప్రయోజనా భావాత్. అయం హి జీవః స్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాంతరసామగ్రి సంపన్నః కర్తృత్వమనుభవितుం శక్నోతి. తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి? న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసు క్రియాస్వనదుహాదివదీశ్వరోఽపేక్షితవ్య ఇతి. క్షేశాత్మకేన చ కర్తృత్వేన జన్మాన్ సంస్పృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘ్నణ్యం ప్రసజ్యేత. విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో వైషమ్యమ్. నను 'వైషమ్యనైర్ఘ్నణ్యే న సాపేక్షత్వాత్' (బ్ర.సూ.1.4.17) ఇత్యుక్తమ్? సత్యముక్తమ్; సతి త్వీశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే. సాపేక్షత్వం చేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జన్మానాం ధర్మాధర్మయోః. తయోశ్చ సద్భావః సతి జీవస్య కర్తృత్వే. తదేవచేత్కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షం స్యాత్ కింవిషయ మీశ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత? అకృతాభ్యాగశ్చైవం జీవస్య ప్రసజ్యేత. తస్మాత్త్వత

ఏవాస్య కర్తు త్వమితి. ఏతాం ప్రాప్తిం శబ్దేన వ్యావర్త్య ప్రతిజానీతే - పరాత్ ఇతి,
బాలానందిని

పరాదితి:- పరాత్తు జీవునికి కర్తృత్వం పరమేశ్వరుని వల్లనే; తచ్ఛ్రుతేః=పరమేశ్వరుడే ప్రేరకుడు అని శ్రుతిలో చెప్పబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

యదితి:- అవిద్యావస్థలో జీవునికి ఉపాధినంబంధంచేత ఏర్పడుతుందని చెప్పిన కర్తృత్వం ఈశ్వరుణ్ణి అపేక్షించి ఏర్పడుతుందా లేక ఈశ్వరాపేక్ష లేకుండానే ఏర్పడుతుందా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. కర్తృత్వం విషయంలో జీవుడు ఈశ్వరుణ్ణి అపేక్షించడు అని ప్రాప్తిస్తున్నది. ఎందువల్ల? అపేక్షించడంలో ప్రయోజనం ఏదీ లేకపోవడంవల్ల. ఈ జీవుడు రాగ ద్వేషాదిదోషాలచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై, ఇతరమైన కారకాలు సాధనసామగ్రి చేకూర్చుకొని స్వయంగానే కర్తృత్వాన్ని అనుభవించడానికి (పొందడానికి) సమర్థుడౌతాడు కదా? వానికి ఈశ్వరుడేం చేస్తాడు? కృషి మొదలైన పనులలో ఎద్దులు మొదలైనవాటి అపేక్ష వలె ఈశ్వరుని అపేక్షకూడ ఉంటుందని లోకంలో ప్రసిద్ధి లేదు కదా? మరొక విషయమేమనగా ఈశ్వరుడు క్షేత్రరూపమైన కర్తృత్వం ప్రాణులకు కలగజేసినట్లయితే వానికి నైర్ఘ్నణ్యం (జాలి లేకపోవడం అనే దోషం) ప్రసక్తమవుతుంది. జీవులకు విషమఫలాలను ఇచ్చే (హెచ్చు తగ్గులున్న మంచివి చెడ్డవి అయిన ఫలాలను ఇచ్చే) కర్తృత్వాన్ని కల్పించే ఈశ్వరునికి వైషమ్యం (పక్ష పాతం అనే దోషం) కూడా ఏర్పడుతుంది. (ప్రశ్న) దీనికి (వెనుక) “వైషమ్యనైర్ఘ్నే న సాపేక్షత్వాత్” అని సమాధానం చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) నిజమే చెప్పబడింది. అయితే ఈశ్వరునికి సాపేక్షత్వం అనేది కుదరాలి కదా? జంతువులకు (ప్రాణులకు) ధర్మాధర్మాలనేవి ఉంటే అప్పుడు ఈశ్వరునికి సాపేక్షత్వం కుదురుతుంది. జీవునికి కర్తృత్వం ఉంటే ధర్మాధర్మాలు ఉంటాయి. ఆ కర్తృత్వం ఈశ్వరాపేక్షం అయితే ఈశ్వరుడు దేన్ని అపేక్షిస్తాడని చెప్పాలి? (అనగా జీవునికి కర్తృత్వం అంటూ ఉంటే ధర్మాధర్మాలు సిద్ధిస్తాయి. జీవునికి ధర్మాధర్మాలు ఉంటే వాటిని ఆధారంగా తీసికొని ఈశ్వరుడు వాళ్లచేత కర్మలు చేయించడం అనేది సిద్ధిస్తుంది. ఈశ్వరుడు చేయిస్తేనే జీవునికి కర్తృత్వం సిద్ధిస్తుంది అని చక్రక దోషం ఏర్పడుతుంది అని భావం). కర్మాపేక్ష లేకుండానే ఈశ్వరుడు జీవుణ్ణి ప్రవర్తింప చేస్తాడు అని అంగీకరిస్తే జీవునికి అకృతా భ్యాగమం (తాను చేయని కర్మ ఫలితాన్ని అనుభవించవలసి రావడం)

కలుగుతుంది. అందుచేత జీవునికి కర్మత్వం స్వయంగానే ఉంది అని చెప్పాలి. ఈ ప్రాప్తిని (పూర్వపక్షాన్ని) తుశబ్దంచేత నివారించి పరాత్ అని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాడు.

వి. స్ఫటికంలో ఎరువును అధ్యసించడానికి దాని ప్రక్కన ఉంచిన ఎఱ్ఱని వస్తువు కారణం అయినట్లు కామాదిరూపంలో పరిణమించే బుద్ధి ఆత్మయందు కర్మత్వాధ్యాసానికి కారణం అని వెనుక చెప్పబడింది. బుద్ధ్యాదినంబంధంచేత జీవునకు కలిగిన కర్మత్వాన్ని పురస్కరించుకొని విధినిషేధశాస్త్రం ప్రవర్తిస్తున్నది. కాని ఈశ్వరుడే జీవునిచేత కర్మలు చేయిస్తున్నాడు అని “ఏష హ్యేవ” (కౌషీ 3.8) ఇత్యాదిశ్రుతులు కనబడుతున్నాయి. విధినిషేధశ్రుతులకు, కారయితృత్వబోధకశ్రుతులకు విరోధాన్ని పరిహరించడంచేత పాదసంగతి.

భాష్యమ్

అవిద్యావస్థాయాం (కార్యకరణసంఘాతావివేకదర్శిన్ జీవస్యావిద్యా తిమిరాన్ధస్య సతః పరస్మాదాత్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్ సాక్షిణః చేతయితురీశ్వరాత్తదనుజ్ఞయా కర్మత్వబోక్షుత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిః, తదనుగ్రహహేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి. కుతః? తచ్చుతేః. యద్యపి రాగాదిదోషప్రయుక్తః సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః; యద్యపి చ లోకే కృష్యాదిషు కర్మసు నేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవ ప్రవృత్తి ష్చీశ్వరో హేతుకర్తేతి శ్రుతేరవసీయతే. తథాపి శ్రుతిర్భవతి - “ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యో ఉన్నినీషతే, ఏష హ్యేవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమథో నినీషతే” (కౌషీ. 3.8) ఇతి. “య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమనరో యమయతి” ఇతి చైవంజాతీయకా. 41.

బాలానందిని

అవిద్యేతి :- అవిద్యావస్థలో శరీరేంద్రియసముదాయంకంటె తాను వేరైనవాడు అని తెలుసుకొనక అవిద్య అనే తిమిరంచేత (చీకటిచేత లేదా రేచీకటిచేత) అందుడై ఉన్న జీవునకు కర్మాధ్యక్షుడు, సకలభూతాలలో నివసించేవాడు, సాక్షి, చైతన్యస్వరూపుడు

అయిన ఈశ్వరునివల్ల అతని అనుజ్ఞచేత కర్మత్వమూ, భోక్తృత్వమూ లక్షణాలుగా గల సంసారం సిద్ధిస్తుంది (కలుగుతుంది). ఈశ్వరుని అనుగ్రహంచేతనే కలిగిన విజ్ఞానంచేత మోక్షసిద్ధి కూడ కలుగుతుంది. ఎందువల్ల? ఆ విధంగా (శ్రుతిలో) వినబడడంవల్ల జీవుడు రాగాదిదోషాలచేత ప్రేరేపింపబడినా, సామగ్రి సమకూర్చుకొన్నా, కృషి మొదలైన కర్మలలో ఈశ్వరుడు కారణం అని లోకంలో ప్రసిద్ధి లేకపోయినా కూడ అన్ని వ్యవహారాలలోను ఈశ్వరుడే ప్రేరకకర్త అని శ్రుతివల్ల నిశ్చయింపబడుచున్నది. ఆ విధంగానే “ఏష...నినిషతే” (ఎవనిని ఈ లోకాలనుండి పైకి తీసికొని వెళ్లాలని అనుకుంటాడో వానిచేత ఈశ్వరుడే మంచి కర్మ చేయిస్తాడు. ఎవనిని క్రిందికి తీసికొని పోవాలని అనుకుంటాడో వాడిచేత చెడ్డపని చేయిస్తాడు) అని, “య....యమయతి” ఈ మొదలైన శ్రుతులు చెపుతున్నాయి. 41

భాష్యమ్

నన్వేషమీశ్వరస్య కారయితృత్వే సతి వైషమ్యనైర్ఘ్నణ్యే స్యాతామకృతా భ్యాగమశ్చ జీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే-

సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. 2.3.42

తుశబ్దశ్చేదితదోషవ్యావర్తనార్థః. కృతో యః ప్రయత్నః జీవస్య ధర్మాధర్మ లక్షణ స్తదపేక్ష ఏవైనమీశ్వరః కారయతి. తత్తత్ప్రేతే చోదితా దోషా న ప్రసజ్యంతే. జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్ష ఏవ తత్తత్ఫలాని విషమం విభజితే, పర్జన్యవదీశ్వరో నిమిత్తత్వమాత్రేణ. యథా లోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్మాదీనాం ప్రేహియవాదీనాం చాసాధారణేభ్యః స్వస్వబీజేభ్యః జాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తం భవతి పర్జన్యః న హ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పపలాశాదివైషమ్యం తేషాం జాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు, ఏవం జీవకృతప్రయత్నాపేక్ష ఈశ్వరస్తే షాం శుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. నను కృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవ జీవస్య పరాయత్తే కర్మత్వే నోపపద్యతే. వైష దోషః. అపరాయత్తేఽపి హి కర్మత్వే కరోత్యేవ హి జీవః. కుర్వంతం హి తమీశ్వరః కారయతి. అపి చ పూర్వ

ప్రయత్నమపేక్ష్యదానీం కారయతి, పూర్వతరం చ ప్రయత్నమపేక్ష్య
 పూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాతత్సంసారస్యేత్యనవద్యమ్. కథం పునరవగమ్యతే
 కృతప్రయత్నాపేక్ష ఈశ్వర ఇతి? “విహిత ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః” ఇత్యాహ.
 ఏవం హి “స్వర్గకామో యజేత”, “బ్రాహ్మణో న హస్తవ్యః” ఇత్యేహంజాతీయకస్య
 విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్య చావైయర్థ్యం భవతి. అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్. ఈశ్వర
 ఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత, అత్యంతపరతన్త్రత్వాజ్ఞేవస్య. తథా
 విహితకారిణమప్యనర్థేన సంస్మజేత్. ప్రతిషిద్ధ కారిణమప్యనర్థేన, తతశ్చ
 ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్. ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి
 పురుషకారస్య వైయర్థ్యం, తథా దేశకాలనిమిత్తానాం పూర్వోక్తదోషప్రసంగశ్చ
 త్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి. 42.

బాలానందిని

నన్యతి :- ఈశ్వరుడే జీవునిచేత ఆ యా కార్యాలు చేయిస్తే ఈశ్వరునికి
 వైషమ్యనైర్ఘ్నాణ్యాలు ప్రసక్త మౌతాయి. జీవునకు అకృతాభ్యాగమం కలుగుతుంది కదా?
 అట్లు కాదు అని చెప్పబడుచున్నది-

కృతేతి :- కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు = ఈశ్వరుడు జీవునిచేత చేయబడిన ప్రయత్నాన్ని
 అపేక్షిస్తూన్నవా డవుతూనే వానిచేత కర్మ చేయిస్తాడు. విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః=
 విహితకర్మలు, నిషిద్ధకర్మలు వ్యర్థం కాకుండా ఉండడం మొదలైన హేతువులవల్ల” అని
 సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దానికి పైన చెప్పబడిన దోషాన్ని నివర్తింపచేయడం అర్థం.
 జీవుడు చేసిన ధర్మాధర్మరూపమైన ప్రయత్నాన్ని అపేక్షించి మాత్రమే ఈశ్వరుడు వానిచేత
 కార్యాలు చేయిస్తాడు. అందుచేత ఉద్భావన చేసిన దోషాలు ప్రసక్తములు కావు.
 ఈశ్వరుడు మేఘం వలె కేవలం నిమిత్తమాత్రంగా ఉండి జీవుడు చేసిన ధర్మాధర్మాల
 వైషమ్యాన్ని అధారంగా చేసుకొని ఆయా ఫలాలను విషమంగా విభజిస్తాడు. లోకంలో
 అసాధారణములైన తమ తమ బీజాలనుండి పుట్టే నానావిధాలైన గుచ్ఛాలు, పాదలు

మొదలైనవాటికి, ప్రామాణ్యము, యవలు మొదలైనవాటికి కూడ మేఘం ఏ విధంగా సాధారణమైన (అన్నింటికి సమమైన) నిమిత్తంగా ఉంటుందో అదే విధంగా ఈశ్వరుడు జీవులు చేసిన ప్రయత్నాన్ని అపేక్షించి వాళ్లకు శుభాశుభాలు సమకూరుస్తాడు అని చెప్పడం సమంజసంగా ఉంటుంది. గుచ్ఛగుల్మదులకు సంబంధించిన ఆ యా విశిష్టమైన బీజాలు లేకపోయినా, మేఘం లేకపోయినా వాటి రసం, పుష్పాలు, అకులు మొదలైనవాటిలో వైషమ్యం ఉండదు కదా? (ప్రశ్న) - జీవుని కర్తృత్వం ఈశ్వరుని మీద ఆధారపడి ఉంటే జీవుడు చేసిన ప్రయత్నాన్ని అపేక్షించడం అనేది కుదరదు కదా? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. కర్తృత్వం ఇతరుని మీద ఆధారపడి ఉన్నా కూడ జీవుడు చేస్తూనే ఉన్నాడు కదా? (చేస్తూన్నది జీవుడే కదా?) చేస్తూన్న ఆ జీవునిచేత ఈశ్వరుడు చేయిస్తున్నాడు. జీవుడు పూర్వం చేసిన ప్రయత్నాన్ని అపేక్షించి ఇప్పుడు చేయిస్తున్నాడు. అంతకు ముందు చేసిన ప్రయత్నాన్ని అపేక్షించి పూర్వం చేయించాడు. ఈ విధంగా సంసారం అనాది అవడంచేత దోషం ఏమీ లేదు. ఈశ్వరుడు కృతప్రయత్నాపేక్షుడని ఎలా తెలుస్తున్నది? విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదులవల్ల అని (సమాధానం) చెపుతున్నాడు. ఇలా చెప్పితేనే - “స్వర్గ కామో యజ్ఞేత” ఇత్యాది విహితకర్మలు, “బ్రాహ్మణో న హస్తవ్యః” ఇత్యాదిప్రతిషిద్ధకర్మలూ వ్యర్థం కాకుండా ఉంటాయి. అలా కాకపోతే అవి వ్యర్థము లవుతాయి. జీవుడు పూర్తిగా పరతంత్రుడే కాబట్టి ఈ విధినిషేధాలు ఈశ్వరునికే వర్తింపజేయబడి ఉండేవి. అట్లే ఈశ్వరుడు తన ఇష్టం ప్రకారం, విహితకర్మలు చేసినవానికి అనర్థం కలిగించి ఉండేవాడు, నిషిద్ధకర్మలు చేసేవానికి మంచి చేసి ఉండేవాడు. అప్పుడు వేదంయొక్క ప్రామాణ్యమే నశించిపోతుంది. ఈశ్వరుడు దేని అపేక్షా లేకుండా స్వేచ్ఛగా సుఖదుఃఖాదులను కల్పిస్తాడని అంటే లోకమైన పురుషప్రయత్నం, దేశం, కాలం, ఇతరనిమిత్తాలు వ్యర్థం కావలసి వస్తుంది. పైన చెప్పిన దోషాలు ప్రసక్తం అవుతాయి- ఈ మొదలైన దోషసముదాయాన్ని ఆదిశబ్దాన్ని ప్రయోగించడంచేత చూపుచున్నాడు. 42.

పరాయత్నాధికరణం సమాప్తం

17. అంశాధికరణమ్. సూ. 43.53

సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్యమధీయత ఏకే. 2.3.43

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః. స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే
దృష్టో యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నివిస్ఫులిగ్లయోః. తతశ్చ జీవేశ్వర
యోరప్యూపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః. ఆహో
స్విదగ్నివిస్ఫులిగ్లవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా
స్వామిభృత్యప్రకారేష్వీశిత్రీశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ సంబంధ ఇతి
ప్రాప్నోతి. అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి. జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి. యథాగ్నే
ర్విస్ఫులిగ్లః. అంశ ఇవాంశో, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోఽంశః సంభవతి.
కస్మాత్పునర్నిరవయవత్వాత్స ఏవ న భవతి? నానావ్యపదేశాత్.
“సోఽన్యేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః” (ఛా.ఉ.8.8.1) “ఏతమేవ విదిత్వా
మునిర్భవతి”, “య అత్మని తిష్ఠన్మాత్మానమస్తరో యమయతి” ఇతిచైవం
జాతీయకో భేదనిర్దేశో నాఽసతి భేదే యుజ్యతే. నను చాయం నానావ్యపదేశః
సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇత్యత ఆహ-అన్యథా చాపీతి. స చ
నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః. కింతర్హి? అన్యథాచాపి వ్యపదేశో
భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః. తథా హి ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం
బ్రహ్మణః అథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే- “బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవాః”
ఇత్యాదినా. దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః, యే చామీ దాసాః స్వామి
ష్వాత్మానముపక్షిపన్తి, యేచాన్యే ద్యూతకృతస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజన్తు
దాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృతకార్యకరణసంఘాత ప్రవిష్టానాం జీవానాం
బ్రహ్మత్వమాహ. తథాఽన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపచ్ఛ్యతే.

త్వం స్త్రీ పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ

త్వం జీర్ణే దణ్డేన వజ్రాసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః (శ్వే. ఉ. 4.3)

ఇతి. “సర్వాణి రూపాణి విచిత్రా ధీరః నామాని కృత్యాభివదన్యదాస్తే” ఇతి చ. “నాన్యోఽతః సై ద్రష్టా” (బృ. ఉ. 3.7.23) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ అస్యార్థస్య సిద్ధిః. చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిస్ఫులిజ్జయోరౌష్ణ్యమ్. అతో భేదాభేదావగమాదంశత్వావగమః. 43

బాలానందిని

అంశ ఇతి :- నానావ్యపదే శాత= భేదం చెప్పడంవల్ల, అంశః=జీవుడు పరమేశ్వరుని అంశము. ఏకే=కొన్ని శాఖలవాళ్లు, అన్యథా చాపి=నానాత్వం లేకుండా, దాశకితవాదిత్వమ్=దాశత్వం కితవత్వం మొదలైనదానిని, అధీయతే=అధ్యయనం చేస్తున్నారు” అని సూత్రార్థం.

వి. జీవుడు ఒక్కడు, నిత్యుడు, స్వప్రకాశస్వరూపుడు. అణువు కాదు, కర్త కాదు అని ఇంతవరకు త్వం పదార్థం శోధించబడింది. అట్టి త్వంపదార్థానికి బ్రహ్మతో ఐక్యం ఉన్నది అని సాధించడం ద్వారా భేదాభేదశ్రుతులకు విరోధం లేదని సాధించబడుచున్నది గాన పాదసంగతి.

జీవేతి :- జీవేశ్వరుల మధ్య ఉపకార్యోపకారకభావం (జీవుడు ఉపకార్యుడు, ఈశ్వరుడు ఉపకారం చేసేవాడు) అని చెప్పబడింది. లోకంలో స్వామిభృత్యులు, అగ్ని విస్ఫులింగాలు మొదలైనవి వలె కలిసి ఉన్నవాటికే ఉపకార్యోపకారకభావం కనబడుతున్నది. అందుచేత జీవేశ్వరులకు కూడ ఉపకార్యోపకారకభావం అంగీకరించడం వల్ల వాళ్ల సంబంధం స్వామిభృత్యుల సంబంధం వంటిదా, లేదా అగ్నివిస్ఫులింగాల సంబంధం వంటిదా అని ఆలోచించగా అనియమమేనా ప్రాప్తిస్తుంది (ఏదైనా చెప్పవచ్చును అని ప్రాప్తిస్తుంది) లేదా ఈశ్రీశతవ్యభావం (అధికారం చేసేవాడు, అధికారానికి లొంగి ఉన్నవాడు అనే సంబంధం) స్వామిభృత్యులవంటివాళ్లలోనే ప్రసిద్ధంగా కనబడుతుంది గాన ఈ సంబంధం అలాంటిదే కావాలి అని ప్రాప్తిస్తున్నది. అందువల్ల అంశః అని అంటున్నాడు. విస్ఫులింగం (నెరసు) అగ్నియొక్క అంశమైనట్లు జీవుడు ఈశ్వరుని అంశగా ఉండడమే తగి ఉంటుంది. ఇక్కడ అశం అనగా అంశం వంటిది అంశం అని అర్థం. ఎందువల్ల ననగా అవయవరహితుడైన ఈశ్వరునికి అంశం అంటూ ఉండదు

కదా? (ఈశ్వరుడు) అవయవరహితు డవడంచేత జీవుడు (ఈశ్వరుని అశంపంటివాడు అనడానికి బదులు) ఆ ఈశ్వరుడే ఎందుకు కాకూడదు? నానావ్యపదేశంవల్ల. అనగా భేదం చెప్పడంవల్ల. “సోఽన్యేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః” “ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి” “య అత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మానమస్తరో యమయతి” ఇత్యాదివిధమైన భేదనిర్దేశం భేదం లేకపోతే కుదరదు. (వ్రశ్శ) ఈ నానావ్యపదేశం (అంశాంశిభావంలోకంటె) స్వామిభృత్యసాదృశ్యంలో బాగా కుదురుతుంది కదా? ఇందుకు సమాధానంగా చెపుతున్నాడు - అన్యథా చాపీతి. కేవలం నానావ్యపదేశాన్ని మాత్రమే కారణంగా తీసికొని అంశత్వం తెలియబడడంలేదు. మరేమనగా అనానాత్వాన్ని (అభేదాన్ని) ప్రతిపాదిస్తూ మరొక విధంగా కూడ వ్యపదేశం ఉంది. అదెట్లనగా ఆధర్వణీకులైన ఒక శాఖవారు “బ్రహ్మ...కితవాః” (బ్రహ్మదాశులు, బ్రహ్మదాసులు ఈ కితవులు వీళ్లందరూ బ్రహ్మయే) అని, బ్రహ్మసూక్తంలో బ్రహ్మకు దాశకితవాదిత్వాన్ని చెపుతున్నారు. కైవర్తులు (చేపలు పట్టేవాళ్లు) అని ప్రసిద్ధులైన ఏ దాశులున్నారో, స్వాములకు తమను సమర్పించుకొనే ఏ దాసులన్నారో, ఇతరులైన ఏ కితవులు, జూదరులు ఉన్నారో వీళ్లందరూ కూడ బ్రహ్మయే అని హేనులైన జంతువులను (ప్రాణులను) ఉదాహరించడం ద్వారా నామరూపాలతో ఏర్పడిన శరీరేంద్రియ సముదాయంలో ప్రవేశించిన జీవు లందరూ కూడ బ్రహ్మయే అని చెప్పుచున్నది. అట్లే మరొక చోట గూడ. బ్రహ్మప్రక్రియతోనే (బ్రహ్మను గూర్చి చెప్పే సందర్భంలోనే) “త్వం స్త్రీ...విశ్వతోముఖః” (నీవే స్త్రీవి. నీవే పురుషుడవు, నీవే చిన్నపిల్లవాడవు, నీవే చిన్నపిల్లవు, నీవే ముసలివాడవై కఙ్గపట్టుకొని నడుస్తూంటావు. నీవే అంతటా వ్యాపించి ఉన్నావు, లేదా నీవే వివిధముఖాలతో ఉన్నావు) అని, “సర్వాణి...అస్తే” (బ్రహ్మయే సమస్తరూపాలను విస్తరించి, పేర్లను కల్పించి వ్యవహరిస్తున్నది ఆ బ్రహ్మను తెలుసుకొన్న విద్వాంసుడు అమృతు డవుతాడు) అని చెప్పబడింది. ఈ విషయం “నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా” ఇత్యాది శ్రుతులవల్ల కూడ సిద్ధిస్తుంది. అగ్నివిస్ఫులింగాలలో తేడా ఏమీ లేకుండా వేడి ఉన్నట్లు జీవేశ్వరులలో చైతన్యం కూడ భేదం లేకుండా ఉన్నది. అందుచేత భేదమూ అభేదమూ కూడ తెలియబడుతున్నాయి గాన జీవుడు ఈశ్వరుని అంశ అని తెలుస్తున్నది. 43.

భాష్యమ్

కుతశ్చాంశత్వావగమః -

సూ. మన్తవర్ణాచ్చ. 2.3.44.

మన్తవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి -

“తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః,

పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి” (భా.ఉ.3.12.6) ఇతి.

అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంతుమాని నిర్దిశతి - “అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః” ఇతి ప్రయోగాత్. అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరమ్. తస్మాదప్యంశత్వావగమః. 44

బాలానందిని

కుత ఇతి :- జీవుడు ఈశ్వరుని అంశ మని మరి దేనివలన కూడ తెలుస్తున్నది?

మన్తేతి :- “మన్తవర్ణాచ్చ=మన్తంవర్ణంవల్ల కూడ అంశత్వం తెలుస్తున్నది” అని సూత్రార్థం.

మన్తేతి:- “తావానస్య...దివి” అనే మన్తం కూడ ఈ విషయాన్నే చెప్పుచున్నది. ఇక్కడ ‘భూత’ శబ్దంచేత జీవుడు ప్రధానంగా గల (జీవుడున్న) స్థావరజంగమాలను నిర్దేశిస్తున్నది. (పంచభూతాలు కాదని అర్థం) “అహింసన్ సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యః (తీర్థములలో శాస్త్రోక్తకర్మలలో) తప్ప సమస్తభూతాలను హింసించనివాడై) ఇత్యాది ప్రయోగాలను పట్టి (భూతశబ్దానికి జీవులున్న స్థావరజంగమాలు అని అర్థం). ‘అంశః’ ‘పాదః’ ‘భాగః’ ఈ పదాలన్నీ పర్యాయపదాలు. అందువల్ల కూడ జీవుడు అంశమే అని తెలుస్తున్నది.

భాష్యమ్

కుతశ్చంశత్వావగమః

సూ. అపి చ స్మర్యతే. 2.3.45

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే- “మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః” (భ.గీ.157) ఇతి. తస్మాదప్యంశత్వావగమః. యత్తాకం

స్వామిభృత్యాదిష్టేవేశిత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి, యద్యష్టేషా లోకే ప్రసిద్ధిః తథాపి శాస్త్రాత్ప్రతాంశాశిత్వమ్, ఈశిత్రీశితవ్యభావశ్చ నిశ్చేయతే. నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహిన్పాధిసంపన్నాన్ జీవాన్ ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే. 45

బాలానందిని

అపీతి: - “అపిచ=మరియు స్మర్యతే=స్మృతిలోకూడ చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

ఈశ్వరేతి :- భగవద్గీతలో కూడ “మమైవ...సనాతనః” (సనాతనమైన నా అంశమే జీవలోకంలో జీవుడుగా అయినది) అని జీవుడు ఈశ్వరాంశ అనే విషయం చెప్పబడింది. ఈశిత్రీశితవ్యభావం స్వామిభృత్యాదులలోనే ప్రసిద్ధంగా ఉంది అని ఏది చెప్పబడిందో- లోకంలో ఈ ప్రసిద్ధి ఉన్నా కూడ ఇక్కడ శాస్త్రాన్ని పట్టి అంశాంశిత్వము, ఈశిత్రీశిత వ్యభావమూ కూడ ఉన్నట్లు నిశ్చయింపబడుచున్నది. (అంశాంశిభావం ఉన్నా కూడ) (మాయ అనే) ఉపాధితో కూడిన ఈశ్వరుడు హిసమైన శరీరాద్యుపాధులున్న జీవులను శాసిస్తున్నాడని చెప్పడంలో విరోధం ఏదీ లేదు. 45.

భాష్యమ్

అత్రాహ-నను జీవస్యేంశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖేత్వం స్యాత్; యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాభిగతేన దుఃఖేనాభిన్ దేవదత్తస్య దుఃఖేత్వం తద్వత్. తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్. అతో వరం పూర్వావస్థః సంసార ఏవాస్త్వీతి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః స్యాదితి. అత్రోచ్యతే.

సూ. ప్రకాశాదివనైవం పరః. 2.3.46

యథా జీవః సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే. జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యయా కృతం దుఃఖోపభోగమభిమన్యతే; నైవం

పరమేశ్వరస్య దేహాద్యాత్మభావో దుఃఖాభిమానో వాస్తి. జీవస్యాప్యవిద్యాకృత
నామరూపనిర్వృత్తదేహేన్ద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమాన
న తు పారమార్థికోఽస్తి. యథా చ స్వదేహగతదాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం
తదభిమానబ్రాన్త్యైవానుభవతి. తథా పుత్రమిత్రాగోచరమపి దుఃఖం
తదభిమానబ్రాన్త్యైవానుభవత్యహమేవ పుత్రోఽహమేవ మిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేన
పుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః. తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే- మిథ్యాభిమాన
బ్రాన్తినిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవ ఇతి.

బాలానందిని

అత్రాహేతి:- ఇక్కడ ఇలా అంటున్నాడు (అక్షేపిస్తున్నాడు)- జీవుడు ఈశ్వరుని
అంశమని అంగీకరిస్తే లోకంలో చేతులు, కాళ్లు మొదలైన ఏదైన అవయవానికి దుఃఖం
కలిగినప్పుడు అంగియైన (ఆ అవయవాలు గల) దేవదత్తునికి ఏ విధంగా దుఃఖం
కలుగుతుందో అట్లే జీవునకు సంబంధించిన సంసారదుఃఖానుభవంచేత అంశియైన
ఈశ్వరునికి కూడ దుఃఖం కలగాలి. అందుచేత ఆ ఈశ్వరుణ్ణి చేరినవాళ్లకి చాల
అధికమైన దుఃఖం కలుగుతుంది. అందుచేత వెనుకటి అవస్థలో (ఈశ్వరుణ్ణి చేరక
మునుపు) ఉన్న సంసారంలో ఉండడమే మంచిదని సమ్యగ్దర్శనం వ్యర్థం అయిపోయే
ప్రసక్తి ఏర్పడుతుంది. ఈ విషయంలో (సమాధానంగా) చెప్పబడుతున్నది.

ప్రకాశేతి :- “ప్రకాశాదివత్=ప్రకాశాదులవలె, పరః=ఈశ్వరుడు. ఏవం న=ఈ
విధంగా దుఃఖం చెందడు” అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- జీవుడు ఏ విధంగా సంసారదుఃఖాన్ని అనుభవిస్తాడో ఆ విధంగా
ఈశ్వరుడనుభవించడని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాం. జీవుడు అవిద్యావేశంచేత దేహాదులే అత్య
అనే భావాన్ని పొందినట్లు పొంది వాటికి కలిగిన దుఃఖం తనకే కలిగిందనుకొంటూ
అవిద్యాకృతమైన దుఃఖానుభవాన్ని తనమీద పెట్టుకుంటాడు. పరమేశ్వరునికి ఈ
విధమైన దేహాద్యాత్మభావం గాని దుఃఖాభిమానం కాని లేదు. జీవున కున్న ఈ
దుఃఖాభిమానం కూడ అవిద్యచేత చేయబడిన నామరూపాలచేత ఏర్పడిన
దేహేంద్రియాద్యుపాధులు వేరు నేను వేరు అని తెలియకపోవడం అనే భ్రమచేతనే

కలుగుతున్నది గాని పారమార్థికం కాదు. తన దేహంమీద ఉన్న అభిమానం అనే భ్రాంతి చేతనే ఆ దేహానికి సంబంధించిన కాలడం, భేదించడం మొదలైనవాటివల్ల కలిగే దుఃఖాన్ని ఎలా అనుభవిస్తున్నాడో పుత్రమిత్రాదులకు కలిగిన దుఃఖాన్ని కూడ వాళ్లయందు అభిమాన మనే భ్రాంతిచేతనే, నేనే పుత్రుణ్ణి. నేనే మిత్రుణ్ణి అని స్నేహవశంచేత పుత్రమిత్రాదులపైన అభిమానం పెంచుకొని అనుభవిస్తున్నాడు. అందువల్ల దుఃఖానుభవం మిథ్యాభిమానభ్రమచేతనే ఏర్పడిన దని నిశ్చితంగా తెలుస్తూన్నది.

భాష్యమ్.

వ్యతిరేకదర్శనా చ్ఛైవమవగమ్యతే. తథాహి-పుత్రమిత్రాదిమత్స్పృ
బహుమాపవిష్టేషు తత్సమృద్ధాభిమానిష్వితరేషు చ పుత్రో మృతో మిత్రం
మృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ
తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే, నాభిమానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్. అతశ్చ
లోకీకస్యాపి పుంసః సమ్యగ్దర్శనవత్త్వం దృష్టం. కిముత విషయశూన్యా
దాత్మనోఽన్యద్వస్త్వస్తరమపశ్యత్ నిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి. తస్మాన్నాస్తి
సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః. ప్రకాశాదివదితి నిదర్శనోపన్యాసః. యథా ప్రకాశః
సౌరశ్చంద్రమసో వా వియంద్వ్యాప్యవతిష్ఠమానోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధి
నంబన్ధాత్తేష్వృజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివ
ప్రతిపద్యమానోఽపి న పరమార్థతస్తద్భావం ప్రతిపద్యతే, యథా చాకాశో
ఘటాదిషు గచ్ఛత్సు గచ్ఛన్నివ విభావ్యమానోఽపి న పరమార్థతో గచ్ఛతి, యథా
చోదశరావాదికమ్పనాత్ తద్గతే సూర్యప్రతిబిమ్బే కమ్పమానేఽపి న తద్వాన్
సూర్యః కమ్పతే, ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితే బుద్ధ్యాద్యుపహితే జీవాభ్యేంఽశే
దుఃఖాయమానేఽపి న తద్వానీశ్వరో దుఃఖాయతే. జీవస్యాపి తు దుఃఖప్రాప్తి
రవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తమ్. తథా చావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేన
బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయన్తివేదాంతాః “తత్త్వమసి” ఇత్యేవమాదయః.
తస్మాన్నాస్తి జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖేత్వప్రసంగః. 46

బాలానందిని

వ్యతిరేకేతి:- వ్యతిరేకం కనబడడంవల్ల కూడ (అనగా అభిమానం లేనప్పుడు దుఃఖం కలగక పోవడంవల్ల కూడ) ఇది ఇట్లే అని తెలుస్తూన్నది. అదెట్లనగా-పుత్రమిత్రాదులతో సంబంధం ఉన్నదనే అభిమానం గల పుత్రమిత్రాదిమంతులు, ఇతరులూ చాలా మంది ఒక చోట కూర్చోని ఉండగా పుత్రుడు మరణించాడు, మిత్రుడు మరణించాడు అని (ఎవరో వచ్చి)చాటగా పుత్రమిత్రాదిమత్వాభిమానం ఎవరి కున్నదో వాళ్లకే ఆ మాట వినడంవల్ల దుఃఖం కలుగుతున్నది. అలాంటి అభిమానం లేని పరివ్రాజకులు మొదలైనవాళ్లకు కలగడం లేదు. అందుచేత లోకికుడైన పురుషునికి కూడ సమ్యగ్దర్శనం ఉండడం కనబడుతున్నది. అలాంటప్పుడు ఏ విషయాలతోను సంబంధం లేని, స్వస్వరూపం కంటే భిన్నమైన మరొక వస్తువును దేనినీ చూడని, నిత్య చైతన్యమాత్రస్వరూపుడైన పరమేశ్వరుని మాట చెప్పాలా!అందువల్ల సమగ్దర్శనం వ్యర్థం అయ్యే ప్రసక్తి లేదు. “ప్రకాశాదివత్” అని నిదర్శనం చూపబడుచున్నది. ఆకాశంలో వ్యాపించి ఉన్న సూర్యకాంతిగాని, చంద్రకాంతిగాని వ్రేళ్లు మొదలైన ఉపాధుల సంబంధంచేత అవి ఋజుత్వాన్నీ వక్రత్వాన్నీ పొందినపుడు ఋజుత్వవక్రత్వాదులను పొందుతున్నట్లు కనబడినా వాస్తవంలో ఏ విధంగా వాటిని పొందడో, ఘటాదులు వెడుతున్నప్పుడు ఆకాశం కూడ వెడుతున్నట్లు కనబడినా వాస్తవంలో ఏ విధంగా వెళ్లడో, నీళ్లు నింపిన మూకుళ్లు మొదలైనవి కదలడంవల్ల వాటిలో ఉన్న సూర్యప్రతిబింబం కదలినా ఆ ప్రతిబింబం గల (అప్రతిబింబానికి బింబమైన) సూర్యుడు ఏ విధంగా కదలడో అదే విధంగా అవిద్యచేత ఏర్పడిన, బుద్ధ్యాద్యుపహితుడైన (బుద్ధ్యాద్యుపాధులతో కూడిన) జీవుడనే అంశం దుఃఖిస్తున్నా, ఆ అంశం గల ఈశ్వరుడు దుఃఖించడు. జీవుని దుఃఖిస్తానని కూడ అవిద్యచేత ఏర్పడినదే అని చెప్పి ఉన్నాం. అందుచేత “తత్త్వమసి” మొదలైన వేదాంతాలు జీవునకు అవిద్యచేత ఏర్పడిన జీవత్వాన్ని తొలగించి బ్రహ్మాత్వాన్నే ప్రతిపాదిస్తున్నాయి. అందువల్ల జీవునికి సంబంధించిన దుఃఖంచేత పరమాత్మకు దుఃఖం కలిగే ప్రసక్తి లేదు. 46.

సూ.స్మరన్తి చ. 2.3.47

స్మరన్తి చ వ్యాసాదయో యథా జ్ఞేవేన దుఃఖేన న పరమాత్మా దుఃఖాయత ఇతి.

తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యే నిర్గుణః స్పృతః,

న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివామ్బుసా.

కర్మాత్మా త్వపరో యోఽసౌ మోక్షబన్ధైః స యుజ్యతే,

స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పునః. (మ. భా. శాం. 351.14.19)

ఇతి. చశబ్దాత్పమామనన్తి చేతి వాక్యశేషః “తయోరన్యః పిప్లం
స్వాద్యత్త్వనశ్చన్నన్యోఽభివాకశీతి” (శ్వే. ఉ. 4.6) ఇతి. “ఏకస్తథా సర్వభూతాన్త
రాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః” (క. ఉ. 5.11) ఇతి చ. 47

బాలనందిని

స్మరన్తితి :- “స్మదన్తి చ=స్మృతులలో కూడ చెప్పుచున్నారు” అని సూత్రార్థం.

స్మరన్తితి :- జీవునకు సంబంధించిన దుఖంచేత పరమాత్మ దుఃఖించడు అని
“తత్ర....పునః” అని వ్యాసాదులు స్మరిస్తున్నారు కూడ. ఆ ఇద్దరిలో పరమాత్మ నిత్యుడు,
నిర్గుణుడు, ఉదకంచేత తామరాకు వలె ఫలములచేత కూడ లిప్తుడు కాదు. రెండవవాడు
మాత్రం కర్మప్రధానుడు. మోక్షంతోను, బంధాలతోను సంబంధించి ఉంటాడు. పది
ఇంద్రియాలు. ఐదు ప్రాణాలు మనస్సు, బుద్ధి అనే పదిహేడింటితో కూడి ఉంటాడు”
అని ఈ శ్లోకాల తాత్పర్యం (సూత్రంలోని) ‘చ’ శబ్దంచేత శ్రుతిలో కూడ చెప్పుచున్నారు
అని వాక్యశేషం చేర్చుకోవాలి. “తయో..అభివాకశీతి” అని “ఏకః...బాహ్యః”
ప్రకాశింపచేయబడుచున్న పదార్థాల దోషాలచేత సూర్యు డే విధంగా లిప్తుడు కాడో అట్లే
సర్వభూతాంతరాత్మయైన పరమేశ్వరుడు, బాహ్యుడై, అనగా సంగరహితుడై, లోకంయొక్క
దుఃఖంచేత లిప్తుడు కాదు) అనీ శ్రుతివాక్యాలు. 47.

భాష్యమ్

అత్రాహ-యది తర్హ్యక ఏవ సర్వేషాం భూతానామన్తరాత్మా స్యాత్
కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లోకికౌ వైదికౌ చేతి. నను చాంశో జీవ ఈశ్వ
రోస్యేత్సుక్తమ్, తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణాపుపపద్యేతే.
కిమత్ర చోద్యత ఇతి. ఉచ్యతే; నైతదేవమ్. అనంశత్వమపి జీవస్యాభేదవాదిన్యః

శ్రుతయః ప్రతిపాదయన్తి “తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్” (తై. ఉ. 2.6.1),
 నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా” (బృ. ఉ. 3.7.23), “మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య
 ఇహ నానేవ పశ్యతి” (బృ. ఉ. 4.4.19), “తత్త్వమసి” (ఛా. ఉ. 6.8.7) “అహం
 బ్రహ్మస్మి” (బృ. ఉ. 1.4.16) ఇత్యేవంజాతీయకాః. నను భేదాభేదావగమాభ్యా
 మంశతం సిద్ధ్యతీత్యుక్తమ్? స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాద
 యిషితౌ స్యాతామ్. అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితౌ బ్రహ్మత్వత్వ
 ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః. స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే. న చ నిరవయవస్య
 బ్రహ్మణో ముఖ్యాంఽశో జీవః సంభవతీత్యుక్తమ్. తస్మాత్పర ఏవైకః సర్వేషాం
 భూతానామస్తరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యాఽనుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః.
 తాం బ్రూమః:-

సూ. అనుజ్ఞాపరిహారే దేహసంబన్ధాజ్ఞ్యేతిరాదివత్. 2.3.48

“ఋతే భార్యముపేయాత్” ఇత్యనుజ్ఞా, “గుర్వజ్ఞనాం నోపగచ్ఛేత్”
 ఇతి చ పరిహారః. తథా “అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయేత్” ఇత్యనుజ్ఞా,
 “మా హింస్యాత్మర్వాభూతాని” ఇతి పరిహారః. ఏవం ప్రకారావనుజ్ఞా పరిహారావే
 కత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబంధాత్ స్యాతామ్. దేహైః సంబన్ధో దేహసంబన్ధః. కః
 పునర్దేహసంబన్ధః? దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమే వేత్యాత్మని విపరీతప్రత్య
 యోత్పత్తిః. దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహమ
 న్దోఽహమనన్దోఽహం మూఢోఽహమమూఢః. ఇత్యేవమాత్మికా. న హ్యస్యాః
 సమ్యగ్ధర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి. ప్రాక్తు సమ్యగ్ధర్శనాత్ ప్రతతైషా భ్రాన్తిః
 సర్వజన్తుషు. తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహోద్యుపాధి సంబన్ధకృతాద్విశేషో
 దైకాత్మ్యాభ్యుపగమేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్పేతే.

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఇక్కడ (పూర్వపక్షి) ఇలా అంటున్నాడు-సమస్తభూతాలకీ ఒకే అంతరాత్మ

అయినట్లయితే లోకికాలూ, వైదికాలూ అయిన అనుజ్ఞాపరిహారాలు ఎలా కుదురుతాయి? (ప్రశ్న) జీవుడు ఈశ్వరుని అంశ అని చెప్పాం కదా? ఆ భేదాన్ని పట్టి ఆ జీవునకు సంబంధించిన అనుజ్ఞాపరిహారాలు ఏ విధమైన వ్యామిశ్రణం (కలిసిపోవడం) లేకుండా కుదురుతాయి. ఈ విషయంలో ఆక్షేపానికి అవకాశం ఏ ముంది? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది. ఇది ఇలా కాదు. “తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రావిశత్” “నాన్యేఽతోఽస్తి ద్రష్టా” “మృత్యోః...పశ్యతి”, “తత్త్వమసి” “అహం బ్రహ్మాస్మి” ఇత్యాదివిధాలైన జీవునకు (వరమేశ్వరునితో) అభేదాన్ని చెప్పే శ్రుతులు అనంశత్వాన్ని (అంశం కాదని) కూడ చెపుతున్నాయి కదా? (ప్రశ్న) భేదాభేదాలు రెండూ తెలియడంచేత అంశత్వం సిద్ధిస్తుంది అని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) భేదాభేదాలు రెండూ ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టములైతే నువ్వు చెప్పినట్లు కావచ్చును; ఇక్కడ ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టమైనది అభేదం మాత్రమే. బ్రహ్మత్వత్వజ్ఞానం కలిగితేనే పురుషార్థం లభిస్తుంది కదా? స్వభావంచేత (లోకప్రసిద్ధిచేత) ప్రాప్తమైన భేదం కేవలం అనువదించబడుతున్నది. జీవుడు అవయవరహితమైన బ్రహ్మకు ముఖ్యమైన అంశం కాజాలడు అని చెప్పబడింది కదా? అందుచేత ఒక్క వరమాత్యయే సకలప్రాణుల అంతరాత్మగా, జీవుడుగా ఉన్నాడు గాన అనుజ్ఞాపరిహారాలకు ఉపపత్తి చూపాలి. దానిని చెపుతున్నాం-

అనుజ్ఞేతి :- “జ్యోతిరాదివత్=జ్యోతిస్సు మొదలైనవి వలె, దేహసంబంధాత్=దేహాధ్యాసంవల్ల, అనుజ్ఞాపరిహారే=అనుజ్ఞాపరిహారాలు కుదురుతాయి” అని సూత్రార్థం.

ఋతావతి :- “ఋతుకాలంలో భార్యను పొందవచ్చును” అని అనుజ్ఞ, “గురుభార్యను పొందకూడదు” అని పరిహారం. “అగ్నిషోమయాగానికి సంబంధించిన లేదా అగ్ని షోమదేవతలకొరకు ఉద్దేశించబడిన పశువును చంపవచ్చును” అని అనుజ్ఞ; “ఏ ప్రాణినీ హింసించకూడదు” అని పరిహారం. ఇట్లే లోకంలో కూడ “మిత్రుణ్ణి చేరవచ్చును” అని అనుజ్ఞ. “శత్రువునకు దూరంగా ఉండాలి” అని పరిహారం. ఆత్మ ఏకమే అయినా కూడ ఈ విధమైన అనుజ్ఞాపరిహారాలు ఆత్మకు దేహసంబంధం ఉండడంవల్ల కుదురుతాయి. దేహాలతో సంబంధం దేహసంబంధం. దేహసంబంధం అంటే ఏమిటి? ఈ దేహాదినంఘాతమే నేను అని ఆత్మవిషయంలో విపరీతజ్ఞానమే దేహసంబంధం. “నేను వెడుతున్నాను; నేను వస్తున్నాను; నేను అంధుడను; నేను అంధుడను కాను; నేను

మూఢుడను; నేను మూఢుడను కాను" ఇత్యాది రూపమైన ఆ జ్ఞానం ప్రాణులందరిలోనూ కనబడుతున్నది. దీనిని నివారింప చేయగలిగినది సమ్యగ్దర్శనం తప్ప మరేదీ లేదు. సమ్యగ్దర్శనాకి ముందైతే ఈ భ్రాంతి సకలజంతువులలోనూ కనబడుతున్నది. ఈ విధంగా అవిద్యానిమిత్తకమైన దేహాద్యుపాధులతో సంబంధంచేత ఏర్పడిన విశేషం ఉండడంవల్ల ఏకాత్మత్వాన్ని అంగీకరించినా కూడ, అనుజ్ఞాపరిహారాలు కుదురుతాయి.

భాష్యమ్

సమ్యగ్దర్శినస్తర్వ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తమ్? న. తస్య కృతార్థత్వాన్ని యోజ్యత్వానుపపత్తేః. హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యః స్యాత్. అత్యునన్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్తవశ్యన్ కథం నియుజ్యేత? న చాత్మాత్మనేవ నియోజ్యః స్యాత్. శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేత్; న. తత్సంహతత్వాభిమానాత్. సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వమ్; తథాపి వ్యమాదివద్దేహాద్యసంహతత్వమపశ్యత ఏవాత్మనో నియోజ్యత్వాభిమానః. న హి దేహాద్యసంహతత్వదర్శినః కన్య చిదపి నియోగో దృష్టః. కిముత్తైకాత్మ్యదర్శినః. న చ నియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః. సర్వత్రాభిమానస్యైవ ప్రవర్తకత్వాత్. అభిమానాభావాచ్చ సమ్యగ్దర్శినః. తస్మాద్దేహసంబన్ధాదేవానుజ్ఞాపరిహారా. జ్యోతిరాదివత్. యథా జ్యోతిష ఏకత్వేఽప్యగ్నిః క్రవ్యాత్పరిహ్రాయతే నేతరః, యథా ప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితురమేధ్య దేశసంబద్ధః పరిహ్రాయతే, నేతరః శుచిభూమిష్ఠః, యథా భౌమాః ప్రదేశాః వజ్రవైడూర్యాదయ ఉపాదీయంతే, భౌమా అపి సంతా నరకలేవరాదయః పరిహ్రాయంతే, యథా మూత్రపురీషం గవాం పవిత్రతయా గృహ్యతే తదేవ జాత్యంతరే పరిహ్రాయతే తద్వత్. 48.

బాలానందిని

సమ్యగితి :- అయితే సమ్యగ్దర్శనం ఉన్నవానికి అనుజ్ఞాపరిహారు లేవన్నమాట? అది కాదు. అతడు కృతార్థు డైపోయినాడు గాన నియోజ్యత్వం (నియమించబడడం)

కుదరదు. హేయోపాదేయాల విషయంలో ఎవనిని నియోగించడానికి అవకాశం ఉంటుందో ఆతనినే నియమించాలి. ఆత్మకంటే భిన్నమైన హేయమైన వస్తువును గాని, ఉపాదేయమైన వస్తువును గాని చూడనివానిని నియోగించడం ఎట్లు? వానిని ఆత్మ విషయంలోనే నియోగించాలి అని చెప్పడం కుదరదు కదా? (ప్రశ్న) శరీరవ్యతిరేక దర్శియే (శరీరం కంటే ఆత్మ భిన్నమైనది అని తెలిసినవాడే) నియోజ్యుడు కదా (ఆ యా కర్మలు చేయాలని చెప్పదగినవాడు కదా) అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. (ఆత్మ-దేహాలు భిన్నమని తెలిసినా కూడ కర్మాధికారికి) దేహాదులతో కలిసి ఉన్నట్లు అభిమానం ఉంటుంది కదా? వ్యతిరేకదర్శికే నియోజ్యత్వం (ఆత్మ దేహాదులకంటే భిన్నము అని తెలిసినవానికే కర్మలలో నియోజ్యత్వం) అనే మాట నిజమే. అయినా, ఆత్మ ఆకాశాదుల వలె దేహాదులతో సంబంధించినది కాదు అనే విషయాన్ని ఎవడు తెలుసుకొనడో ఆతనికే నేను నియోజ్యుడను అనే అభిమానం ఉంటుంది. ఆత్మ దేహాదులతో సంబంధించదు అని తెలుసుకొన్నవానికి ఎవనికి కూడ నియోగం చూడబడదు కదా (ఉండదు కదా)? అలాంటప్పుడు ఆత్మైక్యాన్ని, లేదా సర్వమూ ఆత్మస్వరూపమే అని చూచేవాని విషయం చెప్పాలా?

వి.దేహాదులకంటే భిన్నమైన ఆత్మ ఉంది అనే జ్ఞానం కలవాళ్లకే స్వర్గనరకాది హేతువైన ఆ యా కర్మల విషయంలో విధినిషేధాలుంటాయి. అందుచేత సమ్యగ్దర్శికి నియోజ్యత్వం ఉండదని చెప్పడం అయుక్తం కదా అని పృచ్ఛకుని అభిప్రాయం. శాస్త్రీయ కర్మలలో నియుక్తుడవడానికి దేహాదిభిన్నమైన ఆత్మ ఉన్నదనే పరోక్షజ్ఞానం ఉంటే చాలు. అపరోక్షజ్ఞానం ఉంటే మాత్రం వానికి నియోజ్యత్వం ఉండదు అని సమాధాత అభిప్రాయం.

న చేతి :- సమ్యగ్దర్శనం ఉన్నవానికి నియోగం లేదు గాన ఆతడు ఇష్టం వచ్చినట్లు ప్రవర్తించే ప్రసక్తి లేదు. అన్ని ప్రవృత్తులకు మూలకారణం దేహాభిమానం. అది సమ్యగ్దర్శికి లేదు గాన ఆతనికి యథేష్టాచరణప్రసక్తి లేదు. అందువల్ల, జ్యోతిరాదుల విషయంలో వలె, జీవునకు దేహసంబంధంవల్లనే అనుజ్ఞాపరిహారాలు ఏర్పడతాయి. జ్యోతిస్సు ఒక్కటే అయినా మాంసం తినే అగ్ని (శ్మశానాగ్ని) ఏ విధంగా పరిహరించబడుతుందో, ఇతరమైన అగ్ని పరిహరించబడదో, ఒకే సూర్యుని ప్రకాశ

అమేధ్యప్రదేశాలలో ప్రసరించినది ఏవిధంగా పరిహరించబడుతుందో పరిశుద్ధమైన ప్రదేశంలో ఉన్నది పరిహరింపబడదో, భూమియొక్క ప్రదేశాలే (భూమికి సంబంధించినవే) అయిన వజ్రవైడూర్యాదులు ఏ విధంగా గ్రహించబడతాయో, భూమికి సంబంధించినవే అయినా కూడ నరకశేబరాదులు పరిహరింపబడతాయో, గోవుల మూత్రపురీషం ఏ విధంగా వవిత్రమని గ్రహింపబడుతుందో, ఇతరజాతికి సంబంధించినది పరిహరించబడుతుందో అట్లే ఇది కూడ. 48.

సూ. అసంతతేశ్చావ్యతికరః. 2.3.49

స్యాతాం నామానుజ్ఞాపరిహారో ఏకస్యాస్యాత్మనః దేహవిశేషయోగాత్. యస్త్యయం కర్మఫలసంబంధః స చైకాకీర్త్యాభ్యుపగమే వ్యతికీర్యత స్వామ్యే కత్వాదితి చేత్; నైతదేవమ్. అసంతతేః. న హి కర్తుర్భక్తుశ్చాత్మనః సంతతః సర్వైః శరీరైః సంబంధోఽస్తి. ఉపాధితన్త్రోహి జీవ ఇత్యుక్తమ్. ఉపాధ్యసంతానాచ్చ నాస్తి జీవసంతానః. తతశ్చ కర్మవ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వా న భవిష్యతి. 49

బాలానందిని

అసంతతేరితి :- “అసంతతేః=ఒక జీవునకు అనేకదేహాలతో సంబంధం లేకపోవడంచేత, అవ్యతికరః=వ్యతికరం, కర్మఫలసాంకర్యం, లేదు” అని సూత్రార్థం.

స్యాత్వామితి :- అత్యుక్తమే అయినా వేరు వేరు దేహాలతో సంబంధం ఉండడం వల్ల అనుజ్ఞాపరిహారాలు కుదిరితే కుదరవచ్చును. కాని ఏకాత్మత్వాన్ని అంగీకరించిన పక్షంలో, కర్మస్వామి ఒక్కడే గాన, (వేరు వేరు దేహాలతో చేయబడిన) కర్మల ఫలంతో సంబంధం సంకీర్ణం అయిపోతుంది (అనగా ఈ కర్మఫలం ఈ జీవునిది; ఇది వీనిది అనే వ్యవస్థ లేకుండా పోతుంది అని అర్థం) అని అన్నట్లయితే- అది యుక్తం కాదు. అసంతతేః-కర్తా భోక్తా అయిన అత్యుక్త సంతతి, అనగా సకలశరీరాలతోను సంబంధం లేకపోవడంచేత జీవులకు సంబంధం కూడ లేదు. అందుచేత కర్మవ్యతికరంగాని ఫలవ్యతికరంగాని ఉండదు.

వి. వేరు వేరు స్థూలదేహాలనే ఉపాధులను బట్టి జీవులు వేరవడంచేత అనుజ్ఞా పరిహారాలు కుదిరినా ఆ స్థూలదేహాలు నశించిన తరువాత అనుభవించవలసిన

పుణ్యపాపఫలాల విషయంలో సాంకర్యం కలుగుతుంది కదా? ఒక జీవుని కర్మఫలం మరొకనికి, లేదా మొత్తం అన్ని ఫలాలూ ఒక్కటే అని చెప్పబడే ఆత్మకు చెందవలసి వస్తాయి కదా అని పృచ్ఛకుని ఆశయం. స్థూలదేహాలు నశించినా బుద్ధిరూప మైన ఉపాధి మోక్షం కలిగే వరకు వెన్నంటుతూనే ఉంటుంది గాన జీవభేదం కొనసాగుతూనే ఉంటుంది అందుచేత సాంకర్యం లేదని సమాధాత భావం. 49.

సూ. ఆభాస ఏవ చ. 2.3.50 (3-2-18.)

ఆభాస ఏవ చైష జీవః పరమాత్మనో జలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః. న స ఏవ సాక్షాత్. నా పి వస్త్వంతరమ్. అతశ్చ యథా నైకస్మిన్ జలసూర్యకే కమ్పమానే జలసూర్యకాంతరం కమ్పతే, ఏవం నైకస్మిన్ జీవే కర్మఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః. ఏవమవ్యవ్యతికర ఏవ కర్మఫలయోః ఆభాసస్యచా విద్యాకృతత్వాత్. తదాశ్రయస్య సంసారస్య అవిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి, తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్య ఉపదేశోపపత్తిః. యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాః తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి. కథమ్? బహవో విభవ శ్చాత్మానః చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణాః నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం, తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః. సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘట్టకుడ్యాదిసమానా ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాః స్వతోఽచేతనాః ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాన్యచేతనాని. తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ సంయోగాత్ నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణ ఉత్పద్యంతే. తే చావ్యతికరేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయన్తి. స సంసారః, తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః. తత్ర సాంఖ్యానాం తావ చ్చైతన్యరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సంనిధానాద్యవిశేషాచ్చ ఏకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి. స్యాదేతత్ ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థాభవిష్యతి. అన్యథా హి స్వవిభూతి ఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్రవృత్తిః స్యాత్. తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి. నైతత్సారమ్.

నహ్యభిలషితసిద్ధినిబన్ధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుమ్; ఉపపత్త్యా తు కయా
చిద్వ్యవస్థాచ్యేత. అసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మా భూదభిలషితం
పురుషకైవల్యమ్, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః. కాణాదానామపి
యదైకేనాత్మనా మనః సంయుజ్యతే తదాత్మాన్తరైరపి నాన్తరీయకః సంయోగః
స్యాత్, సంనిధానాద్యవిశేషాత్. అతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇతి ఏకస్యాత్మనః
సుఖదుఃఖయోగే సర్వాత్మనామపి సమానం సుఖదుఃఖిత్యం ప్రసజ్యేత. 50.

బాలానందిని

అభాస ఇతి :- “అభాసః ఏవ చ=జీవుడు పరమాత్మయొక్క అభాసమాత్రమే
కూడ” అని సూత్రార్థం. (వాస్తవంగా అది కాకపోయినా అదిగా కనబడేది అభాస)

అభాస ఇతి :- జలంలో ప్రతిబింబించిన సూర్యుడు మొదలైనది వలె ఈ జీవుడు
పరమాత్మయొక్క అభాసమాత్రమే అని గ్రహించాలి, అంతే కాని సాక్షాత్తు ఆ పరమేశ్వరుడే
కాదు; పరమేశ్వరునికంటే భిన్నమైన మరొకవస్తువు కాదు. అందుచేత ఒక జలసూర్యుడు
కదులుచున్నా కూడ మరొక జలసూర్యుడు ఏ విధంగా కదలడో అట్లే ఒక జీవునకు
కర్మఫలంతో సంబంధం ఉన్నా కూడ మరొక జీవునికి దానితో సంబంధం ఉండదు. ఈ
విధంగా (ఆ యా జీవుల) కర్మలకూ, వాటి ఫలాలకూ వ్యతికరం (సాంకర్యం) ఉండదు.
అభాస అవిద్యాకల్పితమే గాన ఆ అభాస ఆశ్రయంగా గల, లేదా అభాసకు ఆశ్రయమైన,
సంసారం కూడ అవిద్యాకృతమే అని చెప్పడం ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. ఆ అభాస
రూపాన్ని నిరాకరించి పారమార్థికమైన బ్రహ్మభావాన్ని ఉపదేశించడం కూడ ఉపపన్నం
అవుతుంది. అయితే ఎవరి మతం ప్రకారం ఆత్మలు అనేకములో, ఆ అన్నీ కూడ
సర్వగతములో (అంతటా వ్యాపించి ఉన్నాయో) వాళ్లమతంలోనే ఈ వ్యతికరం
ప్రాప్తిస్తుంది. ఎట్లు? ఆత్మలు అసంఖ్యాంకములు; విభువులు (సర్వవ్యాప్తములు);
చైతన్యమాత్రస్వరూపమైనవి; నిర్గుణములు, నిరతిశయములు (ఏ విధమైన విశేషాలు
లేనివి). ఆ ఆత్మలన్నింటికీ సాధారణ మైనది (సమంగా ఉపకరించేది) ప్రధానం. ఆ
ప్రధానాన్ని నిమిత్తంగా చేసుకొని (ఆత్మలకు) భోగం మోక్షం సిద్ధిస్తాయి అని
సాంఖ్యులంటారు. బహుత్వము, విభుత్వమూ కూడ ఉంటూండగా ఆత్మలు

ఘటకుడ్యాదులతో సమానమైనవి, కేవలం ద్రవ్యస్వరూపాలు, స్వతః వాటికి చైతన్యం లేదు. అణుప్రమాణం గల అచేతనాలైన మనస్సులు ఆ ఆత్మలకు ఉపకారకాలుగా (సాధనాలుగా) ఉంటాయి. ఈ ఆత్మద్రవ్యాలూ మనోద్రవ్యాలూ కలవడంచేత ఇచ్చ మొదలైన తొమ్మిది విశేషగుణాలు ఆత్మలో పుడతాయి. ఆ గుణాలు వ్యతికరం లేకుండా ఏ ఆత్మకు సంబంధించినవి ఆ ఆత్మతో సమవాయసంబంధంచేత కలిసి ఉంటాయి. అదే సంసారం. ఆ తొమ్మిది ఆత్మగుణాలూ పూర్తిగా పుట్టకుండా ఉండడమే మోక్షం అని కాణాదులంటారు. సాంఖ్యుల మతంలో అన్ని ఆత్మలూ చైతన్యరూపాలే గాన, సంనిధానాదులలో కూడ విశేషం లేదు (అనగా ఒకే దేహంలో అన్ని ఆత్మలూ సంనిహితాలై ఉంటాయి) గాన, ఒక ఆత్మకు సుఖదుఃఖసంబంధం కలిగినప్పుడు అన్నింటికీ సుఖదుఃఖసంబంధం కలుగ వలసి ఉంటుంది. (ఆక్షేపం) ఆది అలా ఉండనీ; ప్రధానం పురుషుని కైవల్యంకోసమే ప్రవర్తిస్తుంది కాబట్టి వ్యవస్థ ఏర్పడుతుంది. అలా కాకపోతే (పురుషునికైవల్యం కోసం ప్రవర్తించకపోతే) ప్రధానం తన గొప్పతనాన్ని ప్రకటించుకొనడం కోసం ప్రవర్తిస్తూన్నదని చెప్పవలసివస్తుంది. అప్పుడు మోక్షమే కలగకుండా పోతుంది. (సమాధానం) ఇలా చెప్పడంలో సారం లేదు. వ్యవస్థ మనం కావాలనుకొన్న విధంగా సిద్ధించడానికి అనుగుణంగా ఉండాలి అనుకోవడం యుక్తం కాదు. ఏ వ్యవస్థనైనా చెయ్యాలంటే దానికి తగిన ఉపపత్తి చూపించాలి. ఉపపత్తి లేకపోతే కావాలనుకొన్న పురుషకైవల్యం రాకపోతే రాకపోనీ. వ్యవస్థకు తగిన హేతువు లేకపోతే వ్యతికరం కలిగి తీరుతుంది. అట్లే కాణాదుల మతం ప్రకారం కూడ మనస్సు ఒక ఆత్మతో సంయుక్తం అయినప్పుడు, మిగిలిన ఆత్మలు కూడ అక్కడనే ఉన్నాయి గాన వీటితో కూడ తప్పకుండా సంయోగం కలుగుతుంది. అప్పుడు హేతువు సమంగా ఉన్నప్పుడు ఫలం కూడ సమంగానే ఉంటుంది గాన ఒక ఆత్మకు సుఖదుఃఖసంబంధం కలుగుతే అన్ని ఆత్మలకీ కూడ సమంగానే సుఖదుఃఖాలు కలగవలసి వస్తుంది. 50.

భాష్యమ్

స్వాదేతత్; అదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతి. నేత్యాహ-

సూ. అదృష్టానియమాత్. 2.3.51

బహుష్టాత్మస్వాకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యభ్యంతరావిశేషేణ సంనిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపజాయతే. సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి, ప్రధానసాధారణ్యాన్న ప్రత్యాత్మం సుఖదుఃఖోపభోగస్య నియామకముపపద్యతే. కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనఃసంయోగేన నిర్వర్తితస్యాదృష్టస్య అస్యైవాత్మన ఇదమదృష్టమితి నియమే హేత్వభావాదేష ఏవ దోషః. 5.

బాలానందిని

స్వాదితి:- (ఆశంక) అదృష్టాన్ని పట్టి నియమం ఏర్పడుతుంది అని చెప్పవచ్చు కదా? అది కుదరదంటున్నాడు-

అదృష్టేతి:- “అదృష్టా నియమాత్=అదృష్టం విషయంలో కూడ నియమం లేదు కదా?” అని సూత్రార్థం.

బహుష్టితి :- ఆకాశం వలె సర్వత్రా వ్యాపించి ఉన్న అనేకమైన ఆత్మలు ప్రతీ శరీరంలోను బైటా లోపలా అనే విశేషం లేకుండా సంనిహితాలై ఉండగా మనోవాక్కాయాలచేత ధర్మాధర్మలక్షణమైన అదృష్టం సంపాదించబడుతుంది. సాంఖ్యులకైతే అది ఆత్మలో సమవాయసంబంధంతో ఉండదు. ప్రధానంలో ఉంటుంది. ప్రధానం అన్ని ఆత్మలకీ సాధారణమే. గాన అది ఒక్కొక్క ఆత్మకి సుఖదుఃఖోపభోగాన్ని నియమింపజాలదు (ఇది ఈ ఆత్మకు, ఇది ఈ ఆత్మకు అని నియమింపజాలదు). కాణాదులకు కూడ వెనుక చెప్పినట్లు, సాధారణమైన ఆత్మమనఃసంయోగంచేత పుట్టిన అదృష్టం కూడ, ఇది ఈ ఆత్మది అని చెప్పడానికి తగిన నియమం లేకపోవడంవల్ల ఇదే దోషం. 51.

భాష్యమ్

స్వాదేతత్-అహమిదం ఫలం ప్రాప్నువాని, ఇదం పరిహరాణి, ఇత్థం ప్రయతే, ఇత్థం కరవాణి ఇత్యేవంవిధా అభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం ప్రవర్తమానా

అదృష్టస్యాత్మనాం చ స్వస్వామిభావం నియంస్యంతీతి, నేత్యాహ-

సూ. అభినంద్యాదిష్వపి చైవమ్. 2.3.52

అభినంద్యాదీనామపి సాధారణేనైవ ఆత్మమనఃసంయోగేన సర్వాత్మసం
నిధౌ క్రియమాణానాం నియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగ ఏవ. 52.

బాలానందిని

స్వాదేతదితి :- (ఆశంక) నేను ఈ ఫలం పొందుదును గాక, నేను దీనిని
పరిహరించెదను గాక. ఈ విధంగా యత్నిస్తాను. ఇట్లు చేస్తాను. ఈ విధమైన అభినంది
(మానసికాభిప్రాయం) మొదలైనవి ప్రతీ ఆత్మలోను ఉంటాయి. అవి అదృష్టానికి
ఆత్మలకూ మధ్యనున్న స్వస్వామిభావాన్ని (ఈ అదృష్టం ఈ ఆత్మది ఇది ఆ ఆత్మది అనే
భేదాన్ని) నియమిస్తాయి అని చెప్పవచ్చును కదా? అన్నట్లయితే కాదంటున్నాడు-

అభినందితి :- “అభినంద్యాదిష్వపి=అభినంది మొదలైనవాటిలో కూడ ఏవమ్=ఇదే
దోషం” అని సూత్రార్థం

అభినంద్యాదీనామితి :- సర్వాత్మసాధారణమైన ఆత్మ మనఃసంయోగంచేత
సమస్తాత్మల సంనిధిలో చేయడుచున్న అభినంది మొదలైనవి కూడ నియమహేతువులు
అవడం కుదరదు గాన పైన చెప్పిన దోషం ప్రసక్తం అవనే అవుతుంది. 52

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాన్తర్భవాత్ 2.3.53

అథోచ్యేత - విభుత్వేఽప్యాత్మనః శరీరప్రతిష్ఠేన మనసా సంయోగః
శరీరావచ్ఛిన్న ఏవ ఆత్మదేశే భవిష్యతి, అతః ప్రదేశకృతా వ్యవస్థాఽభినంద్యాదీనామ
దృష్టస్య సుఖదుఃఖయోశ్చ భవిష్యతీతి. తదపి నోపపద్యతే. కస్మాత్?
అన్తర్భవాత్. విభుత్వావిశేషాద్ధి సర్వ ఏవాత్మానః సర్వశరీరేషేష్వన్తర్భవన్తి. తత్ర
న వైశేషికైః శరీరావచ్ఛిన్ఽప్యాత్మనః ప్రదేశః కల్పయితుం శక్యః.
కల్ప్యమాన్ఽప్యయం నిష్ప్రదేశస్యాత్మనః ప్రదేశః కల్పనికత్వాదేవ న పారమార్థికం
కార్యం నియన్తుం శక్నోతి. శరీరమపి సర్వాత్మసంనిధావుత్పమ్యమాన
స్యైవాత్మనో నేతరేషామితి న నియన్తుం శక్యమ్. ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేఽపి న

ద్వయోరాత్మనోః సమానసుఖదుఃఖభాజోః కదాచిదేకే నైవ తావచ్ఛరీరణోపభా
గసిద్ధిః స్యాత్. సమానప్రదేశస్యాపి ద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్య సంభవాత్.
తథాహి- దేవదత్తో యస్మిన్ ప్రదేశే సుఖదుఃఖమన్వభూత్తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతే
తచ్ఛరీరే, యజ్ఞదత్తశరీరే చ తం ప్రదేశమనుప్రాప్తే తస్యాపీతరణ సమానః
సుఖదుఃఖానుభవో దృశ్యతే. స న స్యాద్యది దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః సమాన
ప్రదేశమదృష్టం న స్యాత్. స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినః స్యాత్.
బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః. ప్రదేశాంతరవర్తిత్వాచ్చ స్వర్గాద్యుపభోగస్య.
సర్వగతత్వానుపవత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం; దృష్టాంతాభావాత్. వద తావత్త్వం
కే బహవః సమానప్రదేశాశ్చేతి. రూపాదయ ఇతి చేత్; న. తేషామపి ధర్మ్యం
శేనాభేదాల్లక్షణభేదాచ్చ. న తు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి. అన్త్య
విశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితి చేత్; న. భేదకల్పనాయా అన్త్యవిశేషకల్పనాయా శ్చేత
రేతరాశ్రయత్వాత్. ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాదినోఽసిద్ధమ్, కార్య
త్వాభ్యుపగమాత్. తస్మాదాత్మైకత్వవక్త ఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధమ్. 53
ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛాబ్దరభగవతః కృతౌ శ్రీమచ్ఛరీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

బాలానందిని

ప్రదేశాతిః- “ప్రదేశాదితి చేత్=శరీరప్రదేశంలో ఆత్మమనఃసంయోగం కలగడం
వల్ల దోషం లేదు అన్నట్లయితే, న=కాదు, అన్తర్భావాత్=అన్ని ఆత్మలూ కూడ ఒక్క
శరీరంలో ఉంటాయి కదా?” అని సూత్రార్థం.

అథేతిః- ఆత్మ విభువే అయినా కూడ శరీరంలో ఉన్న మనస్సుతో సంయోగం
శరీరావచ్ఛిన్నమైన ఆత్మప్రదేశంలోనే (శరీరంలో ఉన్న, ఇమిడి ఉన్న ఆత్మయొక్క
ప్రదేశంలోనే) జరుగుతుంది, అందుచేత ప్రదేశాన్ని పట్టి అభిసంధ్యాదులకు, అదృష్టానికి

సుఖదుఃఖాలకు వ్యవస్థ కుదరవచ్చును అని అన్నట్లయితే అది కూడ కుదరదు. ఎందువల్ల? అంతర్భావంవల్ల. విభుత్వం విషయంలో విశేషం లేదు గాన (అన్ని ఆత్మలూ విభువులే గాన) అన్ని ఆత్మలూ అన్ని శరీరాలలోనూ ఉంటాయి. అందుచేత వైశేషికులు ఆత్మకు శరీరావచ్ఛిన్నమైన ప్రదేశాన్ని కూడ కల్పింపజాలరు. వాస్తవంలో ప్రదేశం లేని ఆత్మకు ప్రదేశం ఉన్నట్లు కల్పించినా కూడ అది కాల్పనికమే గాన పారమార్థికమైన కార్యాన్ని నియమించజాలదు. అన్ని ఆత్మల సంనిధిలో వుడుతూన్న శరీరం కూడ ఇది ఈ ఆత్మకే సంబంధించినది ఇతరాత్మలకు సంబంధించినది కాదు అని నియమించడానికి శక్యం కాదు. ప్రదేశవిశేషాన్ని అంగీకరించినా కూడ సమానమైన సుఖదుఃఖాలను అనుభవించవలసి ఉన్నరెండు ఆత్మలు ఒకే శరీరంచేత సుఖదుఃఖాలను అనుభవించడం కూడ జరగవచ్చు. ఎందువల్ల ననగా రెండు ఆత్మల అదృష్టం ఒకే ప్రదేశానికి సంబంధించి కూడ ఉండవచ్చును కదా? అదెట్లనగా - దేవదత్తుడు ఏ ప్రదేశంలో సుఖదుఃఖాలను అనుభవించాడో ఆ ప్రదేశంనుండి వాని శరీరం తొలగిపోగానే, ఆ ప్రదేశానికి యజ్ఞదత్తుని శరీరం చేరినప్పుడు వానికి కూడ దేవదత్తునికి ఏవిధమైన సుఖదుఃఖానుభవం కలిగిందో అలాంటి అనుభవం కలగడం చూస్తున్నాం. దేవదత్తయజ్ఞదత్తులకు ఒకే ప్రదేశంలో సుఖదుఃఖాలను కలిగించే అదృష్టం లేకపోతే అలాంటి సుఖదుఃఖానుభవం కలిగి ఉండేది కాదు. మరొక విషయ మేమనగా-ప్రదేశభేదాన్ని అంగీకరించేవానికి స్వర్గాదుర్భాగం కుదరకపోవడం అనే దోషం ప్రసక్తం అవుతుంది; ఎందువల్ల ననగా (స్వర్గాదులను ఇచ్చే) అదృష్టం బ్రాహ్మణాదిశరీరాలలో వుడుతుంది; స్వర్గాదిభాగం ఇతరప్రదేశాలలో (ఇతర శరీరాలలో) ఉంటుంది. అసలు అనేకమైన ఆత్మలు సర్వగతాలు అని చెప్పడమే యుక్తం కాదు. అందుకు తగిన దృష్టాంతం ఏదీ లేదు. ఒకే ప్రదేశంలో అనేకమైన వస్తువులు ఏవి ఉన్నాయో నువ్వే చెప్పు. రూపాదులు దృష్టాంతం అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా ధర్మిని పట్టి వాటికి భేదం లేదు. వాటి లక్షణాలు వేరు వేరుగా ఉంటాయి.

వి. అనేకపదార్థాలు ఒకే చోట ఉండడానికి దృష్టాంతంగా రూపాదులను చూపవచ్చు; ఒకే ఘటంలో రూపరసగంధాదులున్నాయి కదా అని వైశేషికుడు చెప్పవచ్చును. అది యుక్తం కాదు. రూపం తేజస్సు అనే ధర్మికి చెందినది; రసం జలానికి చెందినది. గంధం

పృథివికి చెందినది. తేజోరసగంధాదులకంటె భిన్నంగా ఘటం అనేది లేదు. అందుచేత రూపాదులకు ధర్మియైన ఘటానికి భేదం లేదు. అదే విధంగా రూపలక్షణం వేరు. గంధలక్షణం వేరు. అందుచేత ఇవన్నీ ఒక ఘటంలో కలిసి ఉన్నట్లు కనబడడానికి అవకాశం ఉంది అని భావం.

న త్యతి :- ఆత్మలకు లక్షణభేదం లేదు. (అందుచేత వేరు వేరు ఆత్మలని చెప్పడం కుదరదు అని భావం.) లక్షణభేదం లేకపోయినా అంత్యవిశేషంయొక్క భేదాన్ని పట్టి, ఆత్మకు ఆత్మకూ భేదం చెప్పవచ్చును కదా అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు.

వి. వైశేషికులు నిత్యద్రవ్యా లన్నింటిలోను విశేషాలను అంగీకరిస్తారు. ఒక పృథివీపరమాణువు మరొక పృథివీపరమాణువుకంటె భిన్నమైనది. ఎందుచేత? దీనిలో ఒక విశేషం ఉంది దానిలో ఒక విశేషం ఉంది. ఆకాశం దిక్కుకంటె భిన్నమైనది. ఎందువల్ల? ఆరెండింటిలోనురెండు విశేషాలున్నాయి. ఈ విశేషాలు కూడ పరస్పరభిన్నాలే కదా? అందుకు కారణం ఏమిటి? విశేషాలయి ఉండడమే కారణం. విశేషాలకి మళ్ళీ విశేషాలను కల్పించవలసిన పనిలేదు. అందుచేతనే వీటికి అంత్యవిశేషాలని పేరు. ఆత్మకీ ఆత్మకీ మధ్య లక్షణభేదం ఏదీ లేకపోయినా అంత్య విశేషాలను పట్టి భేదం అంగీకరించవచ్చును అని వాళ్ల అభిప్రాయం.

భేదేతి :- భేదకల్పనకీ అంత్యవిశేషకల్పనకీ అన్యోన్య్యాశ్రయత్వం ఏర్పడుతుంది. అనగా భేదం ఉందని ముందుగా నిశ్చయం చేసికొని ఎందుకు ఉంది అని సమర్థించడానికి విశేషాలు కల్పిస్తున్నారు, విశేషాలన్నాయి కాబట్టి భేదం ఉందంటున్నారు. ఈ విధంగా అన్యోన్య్యాశ్రయదోషం ఏర్పడుతుంది అని భావం. మరొక విషయం ఏమనగా ఆకాశాదులు విభువులు అనేది బ్రహ్మవాదికి అసిద్ధం; ఎందువల్ల ననగా బ్రహ్మవాది ఆకాశాదులు కూడ కార్యాలే అని అంగీకరిస్తాడు. అందువల్ల ఆర్తైకత్వపక్షంలోనే ఏ దోషాలూ ఉండవనే మాట నిశ్చితం. 53

బాలానందిని అను శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యాండ్రవ్యాఖ్యానంలో

ద్వితీయాధ్యాయంలోని తృతీయపాదం

సమాప్తం.

ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

అత్ర పాదే లిఙ్గశరీరశ్రుతీనాం విరోధపరిహారః

1. ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్. సూ. 1-4

సూ. తథా ప్రాణాః. 2.4.1.

వియదాదివిషయః శ్రుతివిప్రతిషేధః తృతీయేన పాదేన పరిహృతః. చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహర్యతే. తత్ర తావత్- “తత్తేజోఽస్సజత” (ఛా. ఉ. 6.2.3) ఇతి “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” (తై. ఉ. 2.1.1) ఇతిచైవమాదిషూత్సత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిర్నామ్నాయతే. క్వచిచ్ఛానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే- “అసద్వా ఇదమగ్ర అసీత్; తదాహః కింతదసదాసీదిత్స్పషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్, తదాహః కే తే ఋషయ ఇతి. ప్రాణా వావ ఋషయః” (శత. బ్రా. 6.1.1.1) ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్. అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పత్యతే- “యథాగ్నేర్వలతః క్షుద్రా విస్ఫులిఙ్గా వ్యుచ్ఛరన్త్యేవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః” ఇతి, “ఏతస్మాజాయతే ప్రాణః మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ” (ము. ఉ. 2.1.3) ఇతి. “సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్” (ము. ఉ. 2.1.8) ఇతి. “స ప్రాణమస్సజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః సృణీవీన్ద్రియం మనోఽన్నమ్. (ప్ర. ఉ. 6.4) ఇతి చైవమాదిప్రదేశేషు. (తత్ర) తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చ విప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి. అథవా ప్రాగుత్పత్తేః సద్భావశ్రవణాత్ గోణీ ప్రాణానా ముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి.

బాలానందిని

తథేతి :- “ప్రాణాః=ప్రాణాలు, తథా=భూతాలు ఎలా పరమాత్మనుండి పుట్టాయో అలాగే పరమాత్మనుండి పుట్టాయి” అని సూత్రార్థం.

వియదితి :- ఆకాశదులకు సంబంధించిన శ్రుతుల విరోధం మూడవ పాదంచేత పరిహరించబడింది. ఇప్పుడు నాల్గవ పాదంచేత ప్రాణాలను గూర్చిన శ్రుతివిరోధం పరిహరించబడుచున్నది. “తత్రేజోఽస్పృశత”, “తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వాత్మన ఆకాశః సంభూతః” మొదలైన ఉత్పత్తిప్రకరణాలలో ప్రాణాల ఉత్పత్తి చెప్పబడలేదు. కొన్ని చోట్ల ఇవి ఉత్పన్నములు కానట్లే చెప్పబడుచున్నది. ఎందువల్ల ననగా “అసద్వా...ఋషయః” అనేచోట సృష్టికి పూర్వం ప్రాణాలు ఉన్నట్లు వినబడుచున్నది. (సృష్టికి పూర్వం ఇదంతా అసత్తుగా ఉండేది. ఆ అసత్తుగా ఉన్నది ఏది అన్నారు. సృష్టికి పూర్వం ఋషులు అసత్గా ఉన్నారు. ఆ ఋషు లెవరు అన్నారు. ప్రాణలే ఋషులు; అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). మరొక చోటనైతే ప్రాణాలకు కూడ ఉత్పత్తి “యథా..ప్రాణాః” అని “ఏతస్మాత్...సర్వేన్ద్రియాదీచ” అనీ, “సప్త...తస్మాత్” అనీ, “సప్రాణమ్...అన్నమ్” అనీ, ఈ మొదలైన ప్రదేశాలలో వినబడుచున్నది. ఈ విధంగా శ్రుతుల మధ్య విరోధం ఉండడంవల్ల, ఎలా నిర్ధారణ చెయ్యాలో కారణం నిరూపితం కాకపోవడం వల్ల సందేహం కలుగుతుంది. లేదా ఉత్పత్తికి (సృష్టికి) పూర్వమే ప్రాణాలున్నట్లు వినబడుచున్నది గాన ప్రాణాలు పుట్టాయి అని చెప్పే శ్రుతి గౌణ మని చెప్పవచ్చునని ప్రాప్తిస్తుంది.

భాష్యమ్

అత ఉత్తరమిదం పఠతి - “తథా ప్రాణాః” ఇతి. కథం పునరత్ర తథేతి అక్షరానులోమ్యమ్? ప్రకృతోపమానాభావాత్. సర్వగతాత్మబహుత్వవాది దూషణమతీతానంతరపాదానై ప్రకృతం; తత్తావన్నోపమానం సంభవతి. సాదృశ్యాభావాత్. సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్; యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి. అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసంనిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వమేవం ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రత్యనియతత్వమితి, తదపి దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్ పునరుక్తం భవేత్. న చ జీవేన ప్రాణాః ఉపమీయేరన్, సిద్ధాంతవిరోధాత్. జీవస్య హ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాత్, ప్రాణానాం తు ఉత్పత్తి ర్వాచిఖ్యాసితా. తస్మాత్తథేత్యసంబద్ధమివ ప్రతిభాతి.

న. ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యపమానేన సంబంధోపపత్తేః. అత్ర ప్రాణోత్పత్తి
వాదివాక్యజాతముదాహరణమ్-“ఏతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకాః
సర్వే దేవాః సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్ఛరన్తి” (బృ.ఉ.2.1.20) ఇత్యేవం జాతీయకమ్.
తత్ర యథా లోకాదయః పరస్మాద్బ్రహ్మణః ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః.
తథా-

“ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ,

ఖం వాయుర్జ్యేతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ (ము. 2.1.3)

ఇత్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ ప్రాణానాముత్పత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. అథవా
“పానవ్యాపచ్య తద్వత్” (జై.సూ.3.4.15) ఇత్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధ
స్యాప్యాశ్చితత్వాత్, యథా^{త్వ}తీతానంతరపాదాద్యుక్తా వియదాదయః పరస్య
బ్రహ్మణో వికారాః సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారా ఇతి
యోజయితవ్యమ్. కః పునః ప్రాణావాం వికారత్వే హేతుః? శ్రుతత్వమేవ.
నను కేషు చిత్తదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిః శ్రూయత ఇత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్.
ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్. న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితు
ముత్సహతే. తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణా అప్యుత్పద్యంత ఇతి
సూక్తమ్. 1

బాలానందిని

అత ఇతి :- అందువలన “తథా ప్రాణాః” అని సమాధానంగా సూత్రం
పఠిస్తున్నాడు. ఇక్కడ “తథా” అనే పదం ఎలా అనుకూలంగా ఉంటుంది? ప్రకృతమైన
ఉపమానం ఏదీ లేదు కదా? ఈ పాదానికి వెనుకనే ఉన్న, పాదం చివర ఉన్న, ఆత్మలు
సర్వగతాలు, అవి అనేకాలు అనేవారి మతముయొక్క దూషణం ఉపమానం అవడానికి
వీలులేదు; (ప్రకృతవిషయానికి) ఆ విషయంతో సాదృశ్యం లేదు కదా? సింహం
ఎలాంటిదో బలవర్మ అలాంటివాడు అన్నట్లు సాదృశ్యం ఉంటేనే కదా ఉపమానం

ఉంటుంది? అన్ని ఆత్మల సమీపంలో పుడుతున్న అదృష్టం ఏ విధంగా అనియతమో అదే విధంగా ప్రాణాలు కూడ అన్ని ఆత్మల విషయంలోను అనియతాలు (ఇవి ఈ ఆత్మలే అని చెప్పడానికి శక్యంకానివి) అని 'తథా' శబ్దం అదృష్టసామ్యాన్ని ప్రతిపాదిస్తుంది అని అంటే - దేహాలు అనియతములు అని వెనుక చెప్పినదానిచేతనే ప్రాణాల విషయం కూడ చెప్పినట్లయిపోయింది గాన పునరుక్తం అవుతుంది. ప్రాణాలను జీవునితో పోల్చడం కూడ కుదరదు. అది సిద్ధాంతానికి విరుద్ధం అవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా జీవునకు ఉత్పత్తి లేదని చెప్పబడింది? ప్రాణాలకు ఉత్పత్తి ఉందని ఇప్పుడు చెప్పబడనున్నది. అది కాదు ఉదాహరణవాక్యంలో (ఈ అధికారణానికి ఏ వాక్యం ఉదాహరణంగా చూపబడుతుందో దానిలో) చెప్పిన ఉపమానంతో కూడ సంబంధం కుదురుతుంది. ఈ అధికరణంలో "ఏతస్మాదాత్మనః...వ్యుచ్ఛరన్తి" ఇత్యాదివిధమైన ప్రాణోత్పత్తిని చెప్పే వాక్యసముదాయం ఉదాహరణం. అందుచేత, లోకాదులు ఏ విధంగా పరమాత్మనుండి పుడుతున్నాయో అట్లే ప్రాణాలు కూడ అని (సూత్రానికి) అర్థం. ఇట్లే- "ఏతస్మాత్...ధారిణీ" ఇత్యాదిశ్రుతులలో కూడ ఆకాశాదులకు వలే ప్రాణాలకు కూడ ఉత్పత్తి ఉన్నది అని తెలుసుకోవాలి. లేదా "పానవ్యాపచ తద్యత్" ఇత్యాదులలో వ్యవహితంతో ఉపమానసంబంధం చెప్పినట్లు (ఇక్కడ కూడ) గడచిన పాదం ప్రారంభంలో చెప్పిన వియదాదులు బ్రహ్మయొక్క వికారాలే అని ఏ విధంగా తెలియబడిందో అదే విధంగా ప్రాణాలు కూడ పరబ్రహ్మయొక్క వికారాలే అని అన్వయించుకోవాలి.

వి. 'పానవ్యాపచ తద్యత్' అనేది జైమినిసూత్రం. ఒక విషయం చర్చిస్తూ వెనుక ఎక్కడనో దూరంగా ఉన్న సూత్రంలో చెప్పిన దానిని తద్యత్ అని పరామర్శించి దానిని ఉపమానంగా చెప్పడం జరిగింది. ప్రస్తుతం మనకు కావలసినది అంతమాత్రమే. అక్కడ (జైమిని సూత్రంలో) చర్చించిన విషయాదులు మనకు అప్రస్తుతాలు. కావలసిన వారు రత్నప్రభా, కల్పతరు-బ్రహ్మవిద్యాభరణాదులలో చూచుకొనవచ్చును.

క ఇతి :- ప్రాణాలు వికారం అని చెప్పడానికి హేతువేది? వినబడడమే (శ్రుతి చెప్పడమే). కొన్ని ప్రదేశాలలో ప్రాణాలకు ఉత్పత్తి చెప్పబడలేదని చెప్పాం కదా? అది యుక్తం కాదు. ఇతర ప్రదేశాలలో వినబడుతున్నది కదా? ఒక చోట వినబడకపోవడం మరొక్కచోట వినబడడాన్ని నివారించజాలదు కదా? అందుచేత శ్రుతత్వంలో (శ్రుతిచేత

చెప్పబడడంలా) విశేషం లేదు గాన అకాశదుల వలె ప్రాణాలు కూడ పుడతాయి అని నరిగానే చెప్పబడింది. 1

సూ.గౌణ్యసంభవాత్. 2.4.2.

యత్పునరుక్తమ్ - ప్రాగుత్పత్తేః సద్భావశ్రవణాద్గోణీ ప్రాణానాముత్పత్తి శ్రుతిః ఇతి. తత్ప్రత్యాహ - “గౌణ్యసంభవాత్” ఇతి. గాణ్యా అసంభవో గాణ్యసంభవః. న హి ప్రాణానాముత్పత్తిర్గోణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహాని ప్రసంగాత్. “కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి” (ము.ఉ.1.3.3) ఇతి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే- “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః” (ము.ఉ.2.1.3) ఇత్యాది. సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేః సమస్తస్య జగతో బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారాభావాత్సిద్ధ్యతి. గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతో ప్రతిజ్ఞేయం హియేత. తథా చ ప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి- “పురుషఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృతమ్” (ము.ఉ.2.1.10) ఇతి. “బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ణమ్” (ము.ఉ.2.2.11) ఇతి చ. “తథా ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమ్” (బృ.ఉ.2.4.5) ఇత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవ ప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా. కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణమ్? నైతన్మూలప్రకృతివిషయమ్. “అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రో హ్యక్షరాత్పురతః పరః” (ము.ఉ.2.1.2) ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్. అవాంతరప్రకృతివిషయం త్వేదత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధాదణమితి ద్రష్టవ్యమ్. వ్యాకృతవిషయాణామపి భూయసీనామవ స్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోః ప్రకృతివికారభావప్రసిద్ధేః. వియదధికరణే హి “గౌణ్యసంభవాత్” ఇతి పూర్వపక్షసూత్రత్వాక్ గోణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాత్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. ప్రతిజ్ఞాహాన్యా చ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః. ఇహ తు సిద్ధాంత

సూత్రత్వాత్ గౌణ్యా జన్మశ్రుతేరసంభవాత్ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదనురోధేన త్విహాపి గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్.2.

బాలానందిని

గణీతి :- “గౌణ్యసంభవాత్=గౌణశ్రుతి కుదరదుగాన ప్రాణాలకు ఉత్పత్తి అంగీకరించాలి” అని సూత్రార్థం.

యదితి :- సృష్టికి పూర్వం ప్రాణా లున్న వన్నట్లు వినబడడంచేత ప్రాణాల ఉత్పత్తిని చెప్పే శ్రుతి గౌణీ అని చెప్పినదానిని గూర్చి చెబుతున్నాడు- “గౌణ్యసంభవాత్”. గౌణీయైక్య అసంభవం “గౌణ్యసంభవం”. ప్రాణాల ఉత్పత్తిశ్రుతి గౌణీ అనడం కుదరదు. అలా చెపితే ప్రతిజ్ఞాహాని కలుగుతుంది. “కస్మిన్ను...భవతి” అని ఒకదానిని తెలుసుకొనడంచేత సర్వమూ తెలియబడుతుందని ప్రతిజ్ఞ చేసి దానిని సాధించడానికై- “ఏతస్మాత్...ప్రాణః” ఇత్యాదికం చెప్పబడింది. ప్రాణాదికమైన సమస్త జగత్తు బ్రహ్మవికారం అయితేనే ప్రకృతికంటే వేరుగా వికారం ఉండదు గాన ఆ ప్రతిజ్ఞ సిద్ధిస్తుంది. ప్రాణాల ఉత్పత్తిశ్రుతి గౌణీ అయిన పక్షంలో ఈ ప్రతిజ్ఞకు భంగం వాటిల్లుతుంది. అట్లే “పురుష...పరామృతమ్” అని, “బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ణమ్” అని ప్రతిజ్ఞ చేసిన అర్థాన్నే ఉపసంహరిస్తున్నాడు. అట్లే- “అత్మనో...విదితమ్” ఈ విధమైన శ్రుతులలో కూడ ఈ ప్రతిజ్ఞను అన్వయించుకోవాలి. అయితే, సృష్టికి పూర్వం ప్రాణాలున్నట్లు వినబడుతుంది కదా, అదెట్లు? ఇది మూలప్రకృతిని (మూలకారణమైన బ్రహ్మను) గూర్చి చెప్పినది కాదు. “అప్రాణో...పరః” అని మూలప్రకృతిలో (బ్రహ్మలో) ప్రాణాదివిశేషాలేవీ లేవని నిర్ణయింపబడింది కదా? అందుచేత సృష్టికి పూర్వం ప్రాణాలున్నట్లు చెప్పడం తన వికారాల అపేక్షచేత (వాటి దృష్ట్యా) అవాంతర ప్రకృతిని గూర్చి చెప్పినది అని గ్రహించాలి. వ్యాకృతములైనవాటికి సంబంధించిన అనేక అవస్థలను కూడ శ్రుతులలోను, స్మృతులలోను ప్రకృతివికారభావంతో చెప్పడం ఉంది కదా?

వి. మూలకారణం బ్రహ్మ. దానినుండి ఒకదాని తరవాత ఒకటిగా అనేక వస్తువులు సృజింపబడ్డాయి. మూడవదానికి రెండవది ప్రకృతి (కారణం), నాల్గవదానికి మూడవది ప్రకృతి. ఈ విధంగా ఒక వస్తువును దాని కార్యాన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని ప్రకృతి

అని చెప్పడం శ్రుతిస్మృతులలో ఉంది. అందుచేత ఉత్పత్తికి పూర్వం ప్రాణాలున్నాయనగా ప్రాణాల కార్యాల ఉత్పత్తికి ముందు ప్రాణాలున్నాయని అర్థమే కాని ప్రాణాలు మూలకారణంగా ఉన్నాయి అని అర్థం కాదు. అవ్యాకృతావస్థ (సూక్ష్మావస్థ) నుండి వాక్యతావస్థలోనికి వచ్చిన పదార్థాలలో కూడ ప్రకృతివికృతిభావం చెప్పడం ఉంది.

వియదితి :- వియదధికరణంలో కూడ “గణ్యసంభవాత్” అను సూత్రం ఉంది. కాని అక్కడ అది పూర్వపక్షసూత్రం. అందుచేత “అకాశానికి జన్మశ్రుతి గోణ మైనది, అకాశానికి జన్మ అసంభావ్యం కదా” అని ఆ సూత్రానికి అర్థం చెప్పబడింది. ప్రతిజ్ఞాహాని కలుగుతుంది గాన అకాశానికి జన్మ చెప్పవలసిందే అని అక్కడ సిద్ధాంతం చెప్పబడింది. ఇక్కడైతే ఈ సూత్రం సిద్ధాంతసూత్రం. అందుచేత “గణియైన జన్మశ్రుతి కుదరదుగాన” అని వ్యాఖ్యానం చేయబడింది. అక్కడున్న సూత్రాన్ని పట్టి ఈ సూత్రాన్ని కూడ “గణి జన్మశ్రుతిః, అసంభవాత్” అని వ్యాఖ్యానించినవాళ్లు ప్రతిజ్ఞాహానిదోషాన్ని ఉపేక్షించిన వాళ్లవుతారు. (అందుచేత అలా వ్యాఖ్యానించకూడదు అని అర్థం).2.

సూ.తత్రాక్ శ్రుతేశ్చ. 2.4.3.

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః, యజ్ఞాయత ఇత్యేకం జన్మవాచిపదం ప్రాణేషు ప్రాక్ శ్రుతం సదుత్తరేష్వాకాశాదిష్వనువర్తతే, “ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణః” (ము.ఉ.2.1.3) ఇత్యత్ర. అకాశాదిషు ముఖ్యం జన్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమ్; తత్సామాన్యాత్పాణేష్వపి ముఖ్యమేవ జన్మ భవితుమర్హతి. న హ్యేకస్మిన్ ప్రకరణ ఏకస్మింశ్చ వాక్య ఏకః శబ్దః సకృదుచ్చరితో బహుభిః సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గోణ ఇత్యవసాతుం శక్యమ్, వైరూప్యప్రసంగాత్. తథా “స ప్రాణమస్సజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామ్” (ప్ర.ఉ.6.4) ఇత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతః స్సజతిః పరేష్వప్య తృప్తి మత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే. యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్చుత ఉత్పత్తివచనః శబ్దః పూర్వైః సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః. యథా “సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరన్తి” ఇత్యయమన్తే పఠితో వ్యుచ్చరన్తి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిః సంబధ్యతే. 3

బాలానందిని

తదితి :- “తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ = జన్మవాచకశబ్దం ప్రాణాల విషయంలో ముందు వినబడి ఉండడంవల్ల కూడ ప్రాణాలు పుడతాయి” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ ఆకాశాదులకు వలె ప్రాణాదులకు కూడ జన్మశ్రవణం ముఖ్యమే; ఎందువలన అనగా “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః” అనే చోట జన్మను బోధించే జాయతే అను పదం ప్రాణాల విషయంలో ముందు వినబడినదై తరవాత వచ్చిన ఆకాశాదులలోనికి అనువర్తిస్తుంది. ఆకాశాదుల విషయంలో జన్మ ముఖ్యమే అని స్థాపించబడింది. ఆకాశాదుల విషయంలో వలెనే ప్రాణాల విషయంలో కూడ జన్మ ముఖ్యమే అవడం యుక్తం.. ఒకే ప్రకరణంలో ఒకే వాక్యంలో ఒక్క సారి ప్రయోగించబడి అనేకమైనవాటితో అన్వయించే శబ్దం ఒక చోట ముఖ్యార్థం బోధిస్తుందని మరొక చోట గౌణార్థాన్ని బోధిస్తుందని నిర్ణయించడానికి శక్యం కాదు కదా? అలా చెప్పితే వైరూప్యం వస్తుంది (ఒకే శబ్దానికి రెండు విధాల అర్థం చెప్పితే దాని స్వరూపాన్ని తారుమారు చేసినట్లవుతుంది). అట్లే “స ప్రాణమసృజత, ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామ్” (ప్ర.ఉ.6.4) అనే చోట కూడ ప్రాణాల విషయంలో వినబడిన సృజదాతువు ఉత్పత్తి గల తరవాత వచ్చే శ్రద్ధాదులతో కూడ అన్వయిస్తున్నది. తరవాత వినబడే ఉత్పత్తివాచకమైన శబ్దం ఏ పూర్వపదాలతో సంబంధిస్తుందో అక్కడ కూడ ఇదే పద్ధతి. ఎట్లనగా - “సర్వాదీ భూతాని వ్యుచ్ఛరన్తి” అని చివర వినబడుతూన్న ‘వ్యుచ్ఛరన్తి’ అనే శబ్దం వెనుక నున్న ప్రాణాదులతో కూడ సంబంధిస్తుంది. 3.

సూ. తత్పూర్వకత్వాద్యాచః. 2.4.4.

యద్యపి “తత్తేజోఽసృజత” (భా.ఉ.6.2.3) ఇత్యేతస్మిన్ ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పర్యతే. తేజోబన్నానామేవ చ త్రయాణాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్రాణమనసాం, తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి. తథాహి-అస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోబన్నపూర్వకత్వం వాంక్రాణమనసామామ్నాయతే “అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయా వాక్” (భా. ఉ.

6.5.4) ఇతి. తత్ర యది తావన్ముఖ్యమైవైతేషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తత ఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమ్. అథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తుకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ “యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” (భా. ఉ.6.1.3) ఇతి చోపక్రమాత్ “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” (భా. ఉ.6.8.7) ఇతి చోపసంహారాత్, శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేశ్చ బ్రహ్మకార్యత్వప్రపశ్చనార్థమేవ మన ఆదీనామన్నాది మయత్వవచనమితి గమ్యతే. తస్మాదపి ప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వసిద్ధిః. 4.

బాలానందిని

తదితి :- “వాచః=వాక్ప్రాణమనస్సులు, తత్పూర్వకత్వాత్=తేజోబన్నాలు పూర్వమునందు కలవి అవడంచేత కూడ ప్రాణాలకు ఉత్పత్తి ఉన్నది” అని సూత్రార్థం.

యద్యపీతి :- “తత్రేజోఽన్యజత” అనే ప్రకరణంలో తేజస్సు, జలం, పృథివి అనే మూడు భూతాల ఉత్పత్తిమాత్రమే వినబడడంవల్ల ప్రాణాల ఉత్పత్తి పరింపబడకపోయినా, వాక్ప్రాణమనస్సులు బ్రహ్మప్రకృతిగా గల (బ్రహ్మనుండి పుట్టిన) తేజోబన్నాలు పూర్వమునందు కలవిగా చెప్పడంవల్ల వాటి వలె, సమస్తమైన ప్రాణాలు కూడ బ్రహ్మనుండి పుట్టినట్లు సిద్ధిస్తుంది. అదెట్లనగా-ఈ ప్రకరణంలో - “అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాక్” అని వాక్ప్రాణమనస్సులు తేజోబన్నపూర్వకములని చెప్పబడుచున్నది. అలా ఉండగా-వీటి అన్నమయాదిత్వం ముఖ్యమే అని గ్రహించిన పక్షంలో (అనగా నిజంగా ఇవి అన్నాదులనుండి పుట్టాయి అన్నట్లయితే) అప్పుడు అవన్నీ బ్రహ్మనుండి (తేజోబన్నాదులద్వారా) పుట్టాయనే మాట ఉండనే ఉంది. అలా కాక వీటి అన్నాదిమయత్వం భాక్తం (గౌణం) అని అంగీకరించినా కూడ (అనగా మన ఆదులు ప్రత్యక్షంగా) పృథివ్యాదులనుండి పుట్టలేదు అన్నా కూడ) బ్రహ్మచేసిన నామరూపవ్యాక్రియలో ఇది చెప్పబడడంవల్ల, “యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి” అని ఉపక్రమించడంవల్ల, “ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్” అని ఉపసంహారం చేయడం వల్లా, ఇతరశ్రుతుల ప్రసిద్ధివల్ల (అనగా ఇవి జన్మించినట్లు ఇతర శ్రుతులు చెప్పడం వల్ల) ఇక్కడ మన ఆదులు అన్నాదిమయాలని చెప్పడం ఇవి కూడ బ్రహ్మయొక్క కార్యములే వివరించడానికే అని తెలుస్తున్నది. అందువల్ల కూడ ప్రాణాలు బ్రహ్మయొక్క కార్యములే అని సిద్ధిస్తుంది. 4.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తం.

2. సప్తగత్యధికరణమ్. సూ. 5-6

సూ. సప్త గతేర్విశేషితత్వాచ్చ. 2.4.5

ఉత్పత్తివిషయః శ్రుతివిప్రతిషేధః ప్రాణానాం పరిహృతః. సంఖ్యావిషయ ఇదానీం పరిప్రాయతే. తత్ర ముఖ్యం ప్రాణముపరిష్టాద్వక్యతీ. సంప్రతి తు కతరే ప్రాణా ఇతి సంప్రధారయతి. శ్రుతివిప్రతిపత్తేశ్చాత్ర విశయః. క్వచిత్సప్త ప్రాణాః సంకీర్త్యంతే-“సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్” (ము.ఉ.2.1.8) ఇతి. క్వచిదష్టే ప్రాణా గ్రహత్వేన గుణేన సంకీర్త్యంతే-“అష్టా గ్రహా అష్టావతిగ్రహాః” (బృ.ఉ.3.2.1) ఇతి. క్వచిన్నవ-“సప్త వై శీర్షణ్యాః ద్వావవాశ్చౌ” (తై.సం. 5.1.7.1) ఇతి. క్వచిద్దశ “నవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమీ” (తై.సం. 5.3.2.3) ఇతి. క్వచిదేకాదశ-“దశమే పురుషే ప్రాణా అత్యైకాదశః” (బృ.ఉ.3.9.4) ఇతి. క్వచిద్ద్వాదశ-“సర్వేషాం సృర్భానాం త్యగేకాయతనమ్” (బృ.ఉ.2.4.11) ఇత్యత్ర. క్వచిచ్చ త్రయోదశ “చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ” (ప్ర.ఉ.4.8) ఇత్యత్ర. ఏవం హి విప్రతిపన్నాః ప్రాణేయత్తాం ప్రతి శ్రుతయః.

బాలానందిని

సప్తేతి :-గతేః=ఏడు ప్రాణాలే శ్రుతిలో తెలియబడదంవల్ల, విశేషితత్వాచ్చ=అన్నే అని విశేషంగా చెప్పదంవల్ల, సప్త=ప్రాణాలు ఏడు” అని సూత్రార్థం.

ఉత్పత్తిః :- ఉత్పత్తికి సంబంధించిన శ్రుతివిరోధం పరిహరించబడింది. ఇప్పుడు సంఖ్యకు సంబంధించిన విరోధం పరిహరించబడుచున్నది. ముఖ్యప్రాణాన్ని గూర్చి తరవాత చెప్పనున్నాడు. ఇప్పుడైతే ఇతరప్రాణాలు ఎన్ని అని నిర్ధారణ చేస్తున్నాడు. శ్రుతులలో విప్రతిపత్తి (అభిప్రాయభేదం) ఉండదంవల్ల సంశయం. “సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్” అని ఒక చోట ఏడు ప్రాణాలు చెప్పబడుచున్నాయి. (ఐదు జ్ఞానేంద్రియాలు, వాక్కు, మనస్సు అని ఏడు). ప్రాణాలకు గ్రహత్వం (గ్రహించడం) అనే గుణాన్ని చెబుతూ ఒక చోట “అష్టా గ్రహాః అష్టావతిగ్రహాః” (గ్రహించేవి ఇంద్రియాలు, విషయాలు అతిగ్రహాలు) అని ఎనిమిది చెప్పబడుతున్నాయి. (పై ఏడింటికి హస్తాలు

కలవగా ఎనిమిది). “సప్త...అవాశ్చో” అని ఒకచోట తొమ్మిది చెప్పబడుతున్నాయి. (రెండు చెవులు, రెండు కాళ్లు, రెండు ముక్కులు వాక్కు అని శిరస్సులో ఉండేవి ఏడు, పాయావస్థలు-మొత్తం తొమ్మిది). “నవ వై.... దశమే” అని పది చెప్పబడుతున్నాయి. (పై తొమ్మిదింటికి నాభిని కలవగా పది). “దశమే పురుషే ప్రాణాః అత్యైకాదశః” అని ఒకచోట పదకొండు చెప్పబడుతున్నాయి. (జ్ఞానేంద్రియాలు ఐదు, కర్మేంద్రియాలు అయితే ఆత్మ (మనస్సు) మొత్తం పదకొండు. ఇది సిద్ధాంత్యభిమతమైన సంఖ్య). “సర్వేషాం అయనమ్” అనే చోట పన్నెండు చెప్పబడుతున్నాయి. (పై పదకొండు, హృదయం అనే బుద్ధి మొత్తం పన్నెండు) “ఛక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ” అనేచోట పదమూడు చెప్పబడుతున్నాయి. (పై పన్నెండు, అహంకారం మొత్తం పదమూడు). ఈ విధంగా ప్రాణాల సంఖ్య విషయంలో శ్రుతులు విప్రతిపన్నాతై (అభిప్రాయభేదం కలవై) ఉన్నాయి.

భాష్యమ్

కిం తావత్ప్రాప్తమ్? సప్తైవ ప్రాణా ఇతి. కుతః? గతేః. యతస్తావన్తౌఽవగమ్యంతే- “సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్” (ము. ఉ.2.1.8) ఇత్యేవంవిధాను శ్రుతిషు. విశేషితాశ్చైతే “సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః” ఇత్యత్ర. నను “ప్రాణా గుహశయా నిహితాః సప్త సప్త” (ము. ఉ.2.1.8) ఇతి వీప్సా శ్రూయతే. సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ ప్రాణాన్ గమయతీతి. నైష దోషః. పురుషభేదాభిప్రాయేయం వీప్సా ప్రతిపురుషం సప్త సప్త ప్రాణా ఇతి, న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్త సప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణా ఇతి. నన్వప్తత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషాదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః? సత్యముదాహృతా. విరోధాత్సన్యతమా సంఖ్యాధ్యవసాతవ్యా. తత్ర స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్త సంఖ్యాధ్యవసానం, వృత్తిభేదాపేక్షం చ సంఖ్యాన్తరశ్రవణమితి మన్యంతే. 5.

బాలానందిని

కిమితి:- ఏమి ప్రాప్తించింది? ప్రాణాలు ఏదే అని. ఎందువల్ల? గతివల్ల. ఎందువల్ల ననగా “సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్” ఇత్యాదిశ్రుతులలో అన్ని ప్రాణాలే తెలియబడుతున్నాయి. “సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః” అని ఈ ప్రాణాలే (శిరస్సులో

ఉన్నవిగా) విశేషించి చెప్పబడుతున్నాయి. (ప్రశ్న:-) “ప్రాణా గుహాశయాః సప్త సప్త” అనే చోట (“సప్త సప్త” ఏడు ఏడు అని) ద్వీరుక్తి కనబడుతున్నదికదా? అది ఏడుకంటే అధికమైన ప్రాణాలున్నట్లు చెప్పుచున్నది. (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు ప్రతిపురుషునిలోను ఏడేసి ఏడేసి ప్రాణాలున్నాయని పురుషభేదాభిప్రాయంతో ఈ వీష్ణు (అవృత్తి) చేయబడింది) గాని, ఏడు ప్రాణాలు, అవి కాక ఇంకా ఏడు ప్రాణాలన్నాయి అని తత్త్వభేదాభిప్రాయంచేత చేసినది కాదు. (ప్రశ్న) ప్రాణాల విషయంలో అష్టత్వాదీసంఖ్య కూడ చూపబడింది కదా ఏడు మాత్రమే ఎలా ఉంటాయి? (సమాధానం) నిజమే చూపబడింది. కాని విరోధం ఉండడంవల్ల ఏదో ఒక సంఖ్యను నిర్ధారణ చేసుకోవాలి. అందుచేత చిన్న సంఖ్యను తీసుకోవడం యుక్తం గాన సప్తసంఖ్యను గ్రహించాలి, ఇతర సంఖ్యలు ఆ ఏడు ప్రాణాల వృత్తిభేదాన్ని పట్టి చెప్పబడిన వని వాళ్లు అభిప్రాయపడుతున్నారు.

భాష్యమ్

అత్రోచ్యతే -

సూ.హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. 2.4.6.

హస్తాదయస్తుసరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే- “హస్తా వై గ్రహాః స కర్మణాతిగ్రహేణ గృహీతో హస్తాభ్యాం హి కర్మ కరోతి” (బృ.ఉ.3.2.8) ఇత్యేవమాద్యాను శ్రుతిషు. స్థితే చ సప్తతాతిరేకే సప్తత్వమన్తర్థావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుమ్. హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌ హ్యాధికా సంఖ్యా సంగ్రాహ్యో భవతి, తస్యాం హీనాన్తర్భవతి, న తు హీనాయామధికా. అతశ్చ నైవం మన్తవ్యం-స్తోకకల్పనానురోధాత్ నపైవ ప్రాణాః న్యురితి. ఉత్తర సంఖ్యానురోధాత్తు ఏకాదశైవ తే ప్రాణాః స్యుః. తథా చోదాహృతా శ్రుతిః - “దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః” (బృ.ఉ.3.9.4) ఇతి. ఆత్మశబ్దేన చాస్త్రః కరణం పరిగృహ్యతే, కరణాధికారాత్. నన్వేకాదశత్వాదప్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే? సత్యముదాహృతే. న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యః అధికం కార్యజాతమస్తి యదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత. శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధవిషయాః

పశ్చాబుద్ధిభేదాః, తదర్థాని పశ్చాబుద్ధీస్త్రియాణి. వచనాదానవిహరణోత్సర్గానన్తాః
పశ్చాకర్మభేదాః, తదర్థాని చ పశ్చాకర్మేస్త్రియాణి. సర్వార్థవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి
మనస్తేకమనేకవృత్తికమ్. తదేవ వృత్తిభేదాత్ క్వచిద్భిన్నవద్వ్యపదిశ్యతే -
“మన బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చ” ఇతి. తథా చ శ్రుతిః కామాద్యా నానావిధా
వృత్తిరనుక్రమ్యాహ- “ఏతత్సర్వం మన ఏవ” (బృ.ఉ.1.5.3) ఇతి. అపి చ
సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా అభిమతాః
స్యూః;స్థానభేదాద్ధ్యేతే చత్వారః సన్తః సప్త గణ్యన్తే- ద్వే శ్రోత్రే ద్వే నాసికే ఏకా వాక్
ఇతి. న చ తావతామేవ వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుమ్;
హస్తాదివృత్తినామత్యన్తవిజాతీయత్వాత్. తథా “సవ వై పురుషే ప్రాణా నాభిర్దశమి”
ఇత్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యన్తే న
ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ. “నాభిర్దశమి” ఇతి వచనాత్. న హి నాభిర్నామ
కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి. ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి నాభిరప్యేకం
విశేషాయతనమిత్యతో నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే. క్వచిదుపాసనార్థం కతి చిత్ప్రాణా
గణ్యన్తే కతి చిత్ప్రదర్శనార్థమ్. తదేవం విచిత్రే ప్రాణేయత్వాత్మానే సతి క్వ
కింపరమాత్మానమితి వివేక్షవ్యమ్. కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వాత్మానం ప్రాణ
విషయం ప్రమాణమితి స్థితమ్.

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది-

హస్తేతి :- “హస్తాదయస్సు=హస్తాదులు కూడ చెప్పబడుచున్నవి. స్థితే=ప్రాణాల
అధికసంఖ్య ఉండగా, అతః=అధికసంఖ్య ఉండడం వల్ల, ఏవమ్=ఇట్లు సప్తసంఖ్యాత్వం,
న=లేదు” అని సూత్రార్థం.

హస్తాదయ ఇతి :- “హస్తా...కరోతి” (హస్తం గ్రహం; ఇది అతిగ్రహ మైన కర్మతో,
అనగా గ్రహించడం అనే కర్మతో, సంబంధించి ఉంటుంది. కర్మ హస్తాలతో చేస్తాడు కదా)
ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఏడుకంటే అధికంగా హస్తాది ప్రాణాలు చెప్పబడుచున్నాయి. ఏడుకంటే

అధిక్యం ఉన్నప్పుడు సప్తత్వాన్ని అంతర్భావం చేయడంవల్ల సరిపెట్టవచ్చును. తక్కువ సంఖ్యయో ఎక్కువ సంఖ్యయో అనే విప్రతిపత్తి కలిగినప్పుడు అధికసంఖ్యనే గ్రహించాలి. ఎందువల్ల ననగా దానిలో అల్పసంఖ్య ఇమిడిపోతుంది; అంతేనే కాని పెద్దసంఖ్య అల్పసంఖ్యలో ఇమడదు. అందుచేత చిన్న సంఖ్యను కల్పించడం ద్వారా ప్రాణాలు ఏడే అని చెప్పడం యుక్తం కాదు. తరువాత చెప్పిన పెద్ద సంఖ్యను అనుసరించి ప్రాణాలు పదకొండే ఉంటాయి. ఇందుకు “దశమే...ఏకాదశః” అను శ్రుతి ఉదాహరించబడింది. ఇది ఇంద్రియాలను గూర్చిన ప్రకరణం అవడంచేత ఇక్కడ ‘అత్మ’ శబ్దంచేత అంతఃకరణాన్ని గ్రహించాలి. పదకొండుకు మించిన పన్నెండు పదమూడు సంఖ్యలను కూడ ఉదాహరించాం కదా? నిజమే; ఉదాహరించారు. పదకొండు పనులకంటే అధికంగా ఇతరమైన పనులేవీ లేవు. అవి ఏవైనా ఉంటే అధికంగా కరణాలను కల్పించడానికి అవసరం ఉండేది. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాలు విషయాలుగా గల ఐదు బుద్ధిభేదాలున్నాయి; వాటి కోసం ఐదు బుద్ధీంద్రియాలు. వచన-అదాన-విహరణ. ఉత్పర్గ-అనందా లనే ఐదు రకాల కర్మలున్నాయి; వాటి కోసం ఐదు కర్మేంద్రియాలు. అన్నింటినీ గ్రహించేది, మూడు కాలాలలోను ఉండేది అయిన మనస్సు ఒక్కటే; దీనికే అనేకమైన వృత్తులుంటాయి. వృత్తుల భేదాన్ని పట్టి ఆ మనస్సు కొన్నిచోట్ల వేరుగా ఉన్నట్లు మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారం, చిత్తం అని నిర్దేశింపబడుతుంది. అట్లే శ్రుతి కామాదులైన అనేకవిధాలైన వృత్తులను ప్రస్తావించి “ఏతత్పర్యం మన ఏవ” (ఇదం తా మనస్సు) అంటుంది. మరొక విషయ మేమనగా శిరస్సులో ఉన్న ఏడే ప్రాణాలు అని అంగీకరించినవాడు కేవలం నాలుగు ప్రాణాలనే అంగీకరించినట్లవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా నాలుగు ప్రాణాలే స్థానభేదాన్ని(రెండు చెవులు మొదలైనవాటిని పట్టి) “ద్యే...వాక్” అని ఏడుగా లెక్కింపబడుతున్నాయి. ఇతరప్రాణా లన్నీ ఈ నాల్గింటి వృత్తిభేదాలు మాత్రమే అనడానికి శక్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా హస్తాదివృత్తులు (అవి చేసే పనులు) చాల విలక్షణ మైనవి. అట్లే “నవ.....దశమి” అన్నప్పుడు కూడ దేహంలో ఉన్న చిద్రాల భేదాన్ని మాత్రమే దృష్టిలో ఉంచుకొని పది ప్రాణాలు అని చెప్పబడింది కాని అవి ప్రాణతత్త్వంయొక్క భేదా లనే అభిప్రాయంచేత కాదు. ఎందువల్ల ననగా “నాభిర్దశమి” అని చెప్పబడింది. నాభి అనే ఒక ప్రాణం ప్రసిద్ధంగా లేదు కదా? అయితే నాభి కూడ

ముఖ్యప్రాణానికి ఒక స్థానం కాబట్టి నాభి పదవది అని చెప్పబడింది. కొన్నిచోట్ల కొన్ని ప్రాణాలు ఉపాసన కోసం చెప్పబడతాయి. కొన్ని చోట్ల కొన్ని ప్రాణాలు ప్రదర్శనం కొరకు చెప్పబడుతుంటాయి. ఈ విధంగా ప్రాణాల సంఖ్యను గూర్చి చెప్పడం విచిత్రంగా ఉన్నప్పుడు ఆత్మానం (సంఖ్యను శ్రుతిలో చెప్పడం) ఎక్కడ దేనిని ప్రధానంగా దృష్టిలో ఉంచుకొని చేయబడింది అని పరిశీలించాలి. అయితే-కార్యాలను పట్టి ప్రాణాలు పదకొండు అని చేసిన ఆత్మానమే ప్రమాణం అని నిశ్చితమైనంది.

భాష్యమ్

ఇయమపరా సూత్రయోజనా-సప్తైవ ప్రాణాః స్యుర్యతః సప్తైనామేవ గతిః శ్రూయతే-“తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతి”(బృ.ఉ.4.4.2) ఇత్యత్ర. నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర పర్యతే, తత్కథం సప్తైనామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి. విశేషితత్వాదిత్యాహ. సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయన్త్యకృర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః- “స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః పరాక్షి పర్యావర్తతేఽథారూపజ్ఞో భవతి”(బృ.ఉ.4.4.1), “ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహః”(బృ.ఉ.4.4.2) ఇత్యేవమాదినానుక్రమణేన. ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యా ఇతి యే నిమన్రితాః ప్రకృతా బ్రాహ్మణాః త ఏవ సర్వశబ్దే నోచ్యంతే నాన్యే. ఏవమిహాపి యే ప్రకృతాః సప్త ప్రాణాః త ఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్య ఇతి. నన్వత్ర విజ్ఞానమస్థ మమనుక్రాంతం, కథం సప్తైనామేవానుక్రమణమ్? నైష దోషః మనోవిజ్ఞాన యోస్తత్త్వాభేదాత్ వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః. తస్మాత్సప్తైవ ప్రాణా ఇతి.

బాలానందిని

ఇయమితి:- పై రెండు సూత్రాలకు ఇది మరొక అన్వయం. (సప్త గత్యేషేష తత్యాచ్చ)-ప్రాణాలు ఏడు మాత్రమే; ఎందువల్ల ననగా “తముత్క్రామంతం....అనూత్క్రామంతి” (జీవుడు ఉత్క్రమిస్తుండగా వానిని అనుసరించి ప్రాణం ఉత్క్రమిస్తుంది; ఉత్క్రమిస్తూన్న ప్రాణాన్ని అనుసరించి అన్ని ప్రాణాలు ఉత్క్రమిస్తాయి) అని ఏడు ప్రాణాలకీ గతి

చెప్పబడుచున్నది. (ప్రశ్న)-ఇక్కడ సర్వశబ్దం పఠించబడుచున్నది కదా? అనగా అన్నీ అని చెప్పబడింది కదా? అలాంటప్పుడు ఏడింటికే గతి అని ఎందుకు చెప్పబడుచున్నది? వాటి విశేషం చెప్పబడింది గాన అని (సమాధానం) చెపుతున్నాడు. “స యత్రైష...భవతి”, “ఏకీభవతి....అహః” ఇత్యాదిరీతిలో ఉపక్రమించి చక్షుస్సు మొదలు త్వక్కువరకు ఉన్న ఏడు ప్రాణాలు మాత్రమే ఇక్కడ విశేషితములై (ప్రత్యేకంగా వర్ణింపబడి) ఉన్నాయి (మానవుడు మరణోన్ముఖు డైనప్పుడు అతని చక్షురింద్రియంలో అంతవరకు ఉన్న సూర్యాశభూతుడైన పురుషుడు దానిని విడచి తన అంశియైన సూర్యునిలోనికి వెళ్లిపోతాడు. అప్పుడు అతడు రూపం గుర్తించజాలడు. ఆ పురుషుడు సూర్యునిలో ప్రవేశించగానే చక్షురింద్రియం హృదయంలో మనస్సుతో ఐక్యం చెందుతుంది. అప్పుడు ఇతడు చూడడం లేదని ప్రక్క నున్నవాళ్లు అంటారు. అట్లే ఇతరేంద్రియాలు కూడ. అప్పుడు ఇతడు వాసనచూడడం లేదు. మాట్లాడడం లేదు, రుచిచూడడం లేదు, వినడం లేదు, ఆలోచించడం లేదు, తెలుసుకొనడం లేదు అని ప్రక్కనున్న వాళ్లంటారు అని ఆ సందర్భంలో చెప్పిన వాక్యాల భావం). ఇక్కడ సర్వశబ్దం ఉన్నా కూడ అది ప్రకృతమైన అన్నీ అనే అర్థం మాత్రమే చెపుతుంది. బ్రాహ్మణులందరికీ భోజనం పెట్టాలి అన్నప్పుడు పిలిచిన వాళ్ల కందరికీ అని మాత్రమే అర్థం వస్తుంది కాని ఇతరు లందరికీ అని అర్థం రాదు. అట్లే ఇక్కడ కూడ ప్రకృతములైన ఏ సప్తప్రాణా లున్నాయో అవే సర్వశబ్దంచేత చెప్పబడతాయి కాని ఇతరమైన వేవీ చెప్పబడవు. (ప్రశ్న) ఇక్కడ ఎనిమిదవదైన విజ్ఞానం కూడ చెప్పబడింది కదా? ఇది దోషం కాదు. వృత్తి భేదం ఉన్నా కూడ మనోవిజ్ఞానాల తత్త్వం (స్వరూపం)లో భేదం లేదు గాన సప్తసంఖ్య కుదురుతుంది. అందుచేత ప్రాణాలు ఏడు మాత్రమే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- హస్తాదయస్త్యపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే-“హస్తో వై గ్రహః” (బృ.ఉ.3.2.8) ఇత్యాదిశ్రుతిషు. గ్రహత్వం చ బద్ధసభావః, గృహ్యతే బధ్యతే క్షేత్రజ్ఞోఽనేన గ్రహసంజ్ఞకేన బద్ధనేనేతి. స చ క్షేత్రజ్ఞో నైకస్మిన్నేవ శరీరే బధ్యతే; శరీరాంతరేష్వపి తుల్యత్వాద్బద్ధసంఖ్యః.

తస్మాచ్ఛరీరాస్తరసంచారీదం గ్రహసంజ్ఞకం బన్ధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. తథా చ స్మృతి :-

“పుర్యష్టకేన లిజ్జేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే

తేన బద్ధస్య వై బన్ధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చ.”(బ్ర.పు)

ఇతి ప్రాజ్ఞమోక్షాద్గ్రహసంజ్ఞకేనానేన బన్ధనేనావియోగం దర్శయతి. ఆధర్వణే చ విషయేన్ద్రియానుక్రమణే “చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ” ఇత్యత్ర తుల్యవర్ధస్తాదీనీన్ద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రమణి - “హస్తా చాదాతవ్యం చోపస్థశ్చానన్తయితవ్యం చ, పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యం చ పాదా చ గన్తవ్యం చ (ప్ర.ఉ.4.8) ఇతి. తథా “దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మై కాదశః, తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామన్తి అథ రోదయన్తి”(బృ.ఉ.3.9.4) ఇత్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాన్తిం దర్శయతి. సర్వశబ్దోఽపి చ ప్రాణశబ్దేన సంబధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణానభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవావస్థాపయితుం శక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్య బలీయస్త్వత్. సర్వే బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యా ఇత్యత్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయమ్, సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్. సర్వభోజనా సంభవాత్తు తత్ర నిమన్త్రితమాత్రవిషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా. ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచనే కారణమస్తి. తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం పరిగ్రహః. ప్రదర్శనార్థం చ సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యమ్. తస్మాదేకాదశైవ ప్రాణాః శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్. 6.

బాలానందిని

ఏవమితి:-ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాము. (హస్తాదయన్తు స్థితేఽతే నైవమ్) “హస్తా వై గ్రహః” ఇత్యాదిశ్రుతులలో ఏడుకంటే అధికమైన హస్తాలు మొదలైన ఇతరప్రాణాలు కూడ తెలుస్తున్నాయి. గ్రహం అనగా బంధించేది అని అర్థం. గ్రహం అనే ఈ బంధనంచేత క్షేత్రజ్ఞుడు (జీవుడు) బంధింపబడుతాడు గాన (ఆ పేరు). ఆ

క్షేత్రజ్ఞుడు బంధింపబడేది ఒక్క శరీరంలోనే కాదు; ఇతరశరీరాలలో కూడ బంధనం తుల్యమ్. అందుచేత గ్రహం అనే పేరు గల ఈ బంధనం ఇతరశరీరాలలో కూడ సంచరిస్తునే ఉంటుందని అర్థం ద్వారా చెప్పినట్లయింది. అందుచేతనే “పుర్యష్టకేన...తేన చ” అను స్మృతి మోక్షానికి పూర్వం గ్రహం అనే ఈ బంధనంనుండి జీవునకు దూరంగా ఉండడం ఉండ దని చెప్పుతున్నది. (“జీవుడు తన ఉనికికి లింగమైన (గుర్తు అయిన) ప్రాణం మొదలైన పుర్యష్టకంతో యుక్తుడై ఉంటాడు. దానిచేత బద్ధుడైనవానికి బంధం ఉంటుంది; దానిచేత విడవబడినవానికి మోక్షం కలుగుతుంది” అని ఈ శ్లోకానికి అర్థం) (ప్రాణాదులు ఐదు, ఐదు భూతసూక్ష్మాలు, ఐదు జ్ఞానేంద్రియాలు, ఐదు కర్మేంద్రియాలు, వాలుగు విధాలైన అంతఃకరణం, అవిద్య, కామం, కర్మ ఈ ఎనిమిదింటికీ పుర్యష్టకం అని పేరు). ఆధర్వణోపనిషత్తులో కూడ విషయాలను ఇంద్రియాలను గూర్చి ప్రస్తావించినప్పుడు “చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చ” (చక్షురింద్రియం దాని విషయం చూడదగిన వస్తువు) అనే చోట, వాటితో సమంగా “హస్తా.....గస్తవ్యం చ” (హస్తాలు గ్రహింపదగినది. ఉపస్థ ఆనందించదగినది, పాయువు విసర్జింపదగినది. పాదాలు వెళ్లదగినది) అని హస్తాదీంద్రియాలు కూడ వాటి వాటి విషయాలతో పాటు ఉపక్రమించి చెప్పబడ్డాయి. అట్లే “దశ....రోదయన్తి” (రోదయన్తి అనగా అవి పైకి లేచిపోయినప్పుడు బంధువులను ఏడిపిస్తాయి అని అర్థం) అని పదకొండు ప్రాణాలు శరీరం విడచి లేచిపోవడాన్ని చెప్పుతున్నది. ప్రాణశబ్దంతో సంబంధించిన సర్వశబ్దం కూడ సమస్తప్రాణాలను నిర్దేశిస్తున్నది గాన ప్రకరణాన్ని పట్టి ఏడింటినే నిర్దేశిస్తుం దని నియమించడానికి శక్యం కాదు. ప్రకరణంకంటే శబ్దం ఎక్కువ బలం కలది కదా? “సర్వే బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యాః” అన్నప్పుడు కూడ సర్వశబ్దసామర్థ్యంచేత భూతలంఘింప ఉన్న అందరు బ్రాహ్మణులను గ్రహించడమే యుక్తం. అయితే వాళ్లందరికీ భోజనాలు పెట్టడం అసంభవం అవడంచేత అక్కడ సర్వశబ్దానికి పిలవబడినవాళ్లను మాత్రమే అని అర్థం చెప్పబడింది. ఇక్కడైతే అలా అర్థాన్ని సంకుచితం చేయడానికి కారణం ఏదీ లేదు. అందుచేత ఇక్కడ సర్వశబ్దం చేత అన్ని ప్రాణాలనూ గ్రహించాలి. వాటి స్వరూపాన్ని ప్రదర్శించడం కోసమే ఏడింటిని చెప్పకొని రావడం జరిగింది అని గ్రహించినట్లయితే దోషం లేదు. అందుచేత శబ్దాన్ని పట్టి (శ్రుతివాక్యాన్ని పట్టి) చూచినా, అవి చేయవలసిన పనులను పట్టి చూచినా మొత్తం ప్రాణాలు పదకొండే అని సిద్ధించినది. 6.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తం

3. ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్. సూ. 7

సూ. అణవశ్చ. 2.4.7

అథునా ప్రాణానామేవ స్వభావాంతరమభ్యుచ్చినోతి. అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణాః ప్రతిపత్తవ్యాః. అణుత్వం చైషాం సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వమ్; కృత్సుదేహవ్యాపికార్యానుపపత్తి ప్రసంగాత్. సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణాః, స్థూలాశ్చేత్యుః మరణకాలే శరీరాన్నిర్గచ్ఛంతః బిలాదహిరివోపలభ్యేషున్మియమాణస్య పార్శ్వస్థైః. పరిచ్ఛిన్నాశ్చైతే ప్రాణాః; సర్వగతాశ్చేత్యుః ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతివ్యాకోపః స్యాత్. తద్గుణసారత్వం చ జీవస్య న సిద్ధ్యేత్. సర్వగతానామపి వృత్తిలాభః శరీరదేశే న్యాదితి చేత్; న. వృత్తి మాత్రస్య కరణత్వోపపత్తేః. యదేవ హ్యుపలబ్ధి సాధనం వృత్తిరన్యద్వా తస్యైవ నః కరణత్వం; సంజ్ఞామాత్రే వివాద ఇతి కరణానాం వ్యాపిత్వకల్పనా నిరర్థికా. తస్మాత్సూక్ష్మాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చ ప్రాణా ఇత్యధ్యవస్యామః. 7.

బాలానందిని

అణవ ఇతి:- “అణవశ్చ=ప్రాణాలు అణువులు కూడ” అని సూత్రార్థం.

అథునేతి :- ఇప్పుడు ప్రాణాలకే సంబంధించిన మరొక స్వభావాన్ని కూడ చెప్పుతున్నాడు. ప్రకృతములైన ఈ ప్రాణాలు అణువు లని కూడ గ్రహించాలి. వీటి అణుత్వం అనగా సూక్ష్మత్వము (బాహ్యేంద్రియాలకు కనబడకపోవడం) పరిచ్ఛేదము (సర్వవ్యాపులుగా కాక అల్పప్రమాణంలో ఉండడము) మాత్రమే కాని పరమాణువుల వలె ఉండడం కాదు. అవి పరమాణుతుల్యాలైన సమస్త దేహంలో వ్యాపించే కార్యం అనుపపన్నం అవుతుంది. ఈ ప్రాణాలు సూక్ష్మమైనవి. స్థూలము లైతే మరణకాలంలో శరీరంనుండి అవి బయటకు వెళ్లిపోతూన్నప్పుడు, బిలంనుండి పైకి వస్తూన్న సర్పాలను వలె వాటిని, మరణిస్తూన్న వాని ప్రక్కన ఉన్న వాళ్లు చూడకలిగి ఉండేవారు. ఇవి పరిచ్ఛిన్న మైన ప్రమాణం కలవి కూడ. అవి సర్వగతాలైన “ప్రాణాలు శరీరంనుండి పైకి

లేచిపోతాయి. మరొక చోటికి వెడతాయి, తిరిగి వస్తాయి” అని చెప్పే శ్రుతులకు వ్యాకోపం (విరుద్ధార్థత్వం) కలుగుతుంది. జీవునకు తద్గుణసారత్వం (ఆత్మ బుద్ధ్యాద్యుపాధాలను పట్టి అల్పపరిమాణాదికం కలది వలె అవడం మొదలైనది) కూడ సిద్ధించదు. (ప్రశ్న) ప్రాణాలు సర్వగతాలని చెప్పినా కూడ వాటి (వృత్తి) వని మాత్రం శరీరప్రదేశంలానే కలుగుతుం దని చెప్పవచ్చును కదా అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. వృత్తిమాత్రమే కరణం అని చెప్పవచ్చును కదా? ప్రాణాదుల వృత్తి అన్నా, మరొకటి అన్నా ఏది ఉపలబ్ధికి (ఆయా విషయాల జ్ఞానానికి పనులు కనబడడానికి) సాధనమో అదే మాకు కరణం. కేవలం పేరులో మాత్రమే వివాదం. అందుచేత కరణాలు (ప్రాణాదులు) సర్వవ్యాపకములు అని కల్పించడం వ్యర్థం. అందువల్ల ప్రాణాలు సూక్ష్మములు. పరిచ్ఛిన్నములు అని నిశ్చయిస్తున్నాము. 7

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తం

4. ప్రాణలైప్య్యాధికరణమ్. సూ. 8

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. 2.4.8.

ముఖ్యశ్చ ప్రాణః ఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి. తచ్చావిశేషణైవ సర్వప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వమాఖ్యాతమ్. “ఏతస్మాజ్జయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ” (ము.ఉ.2.1.3) ఇతి సేన్ద్రియమనోవ్యతిరేకేణ ప్రాణస్యోత్పత్తి శ్రవణాత్. “స ప్రాణమస్పృశత” (ప్ర.ఉ. 6.4) ఇత్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ. కిమర్థః పునరతిదేశః? అధికశక్త్యాపాకరణార్థః. నాసదాసీయే హి బ్రహ్మప్రధానే సూక్తే మన్తవర్ణ భవతి “న మృత్యురాసీదమృతం నో తర్హి న రాత్ర్యా అహ్నా అసీత్రకేతః. అనీదవాతం స్యధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరః కించనాస” (ఋ.సం. 8.7.17) ఇతి. అనీదితి ప్రాణకర్మపాదానాత్ ప్రాగుత్పత్తేః సన్తమివ ప్రాణం సూచయతి. తస్మాదజః ప్రాణ ఇతి జాయతే కస్య చిన్మతిః. తామతిదేశేనాప నుదతి. అసీచ్ఛబ్దోఽపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి. అవాతమితి విశేషణాత్. “అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః” ఇతి చ మూలవ్రకృతేః

ప్రాణాదినమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్. తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవ అయమానీచ్ఛబ్ద ఇతి. శ్రేష్ఠ ఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి-“ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ” (ఛా.ఉ.5.1.1) ఇతి శ్రుతినిర్దేశాత్. జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః శుక్రని షేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తిలాభాత్. న చేత్తస్య తదానీం వృత్తిలాభః స్యాద్యోనో నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా. శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశక్కు ల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వమ్. శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణో గుణాధిక్యాత్. “న వై శక్త్యామస్త్యదృతే జీవితుమ్” (బృ.ఉ.6.1.13) ఇతి శ్రుతేః. 8

బాలనందిని

శ్రేష్ఠ ఇతి :- “శ్రేష్ఠశ్చ=శ్రేష్ఠమైన ప్రాణం కూడ పుడుతుంది” అని సూత్రార్థం.

ముఖ్య ఇతి:- ముఖ్యప్రాణం కూడ ఇతరప్రాణాల వలెనే బ్రహ్మవికారం అని అతిదేశిస్తున్నాడు. (ప్రశ్న). “ఏతస్మాజ్జాయతే....ఇన్ద్రియాణి చ” అని, “స ప్రాణమన్యజత” ఇత్యాదివాక్యాలచేత కూడ ఇన్ద్రియాలతో కూడిన మనస్సుకే కాకుండా ప్రాణానికి కూడ ఉత్పత్తి వినబడుతున్నది గాన భేదం ఏదీ లేకుండా సర్వప్రాణాలు బ్రహ్మవికారాలే అని చెప్పబడింది. ఇంక ఈ అతిదేశం ఎందుకు?(సమాధానం)-అధికమైన శంకను తొలగించడం కోసం. ప్రధానంగా బ్రహ్మను గూర్చి చెప్పే నాసదాసీయసూక్తంలో “న మృత్యుః...అస” అని ఒక మంత్రం ఉంది. (ఆ ప్రలయకాలంలో మృత్యువు అనగా మృత్యువు గల కార్యం లేదు. అమృతం లేదు. రాత్రికి చిహ్నమైన చంద్రుడు, పగటికి చిహ్న మైన సూర్యుడు లేడు. వాయువు కూడ లేకుండా స్వధతో (మాయతో) కూడ ఆ బ్రహ్మమాత్రమే ఉంది. అది తప్ప మరేమీ లేదు అని ఆ మంత్రానికి అర్థం). ఇక్కడ ‘అసీత్’ అని ప్రాణకర్మను అనగా చేష్టను నిర్దేశించడంచేత (అసీత్ అనగా చేష్ట చేసినది అని కూడ అర్థం) ఉత్పత్తికి (సృష్టికి) పూర్వం ప్రాణం ఉన్నదా అన్నట్లు సూచిస్తున్నది. అందువల్ల ప్రాణం అజం (పుట్టుకలేనిది) అని ఎవనికైన అభిప్రాయం కలగవచ్చును. దానిని అతిదేశంచేత తొలగిస్తున్నాడు. ‘అసీత్’ అనే శబ్దం కూడ ఉత్పత్తికి పూర్వం ప్రాణం ఉన్నట్లు సూచించడం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ‘అవాతమ్’ (వాయువు లేని) అని విశేషణం ప్రయోగించబడింది. “అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రః” అని మూలప్రకృతిలో బ్రహ్మలో

ప్రాణాదివిశేషా లేవీ లేవని చూపబడింది. అందువల్ల 'అనీత్' అనే శబ్దం కారణమైన బ్రహ్మమాత్రం ఉంది అనే అర్థాన్ని మాత్రమే బోధిస్తుంది. శ్రేష్ఠః అని ముఖ్యమైన ప్రాణాన్ని నిర్దేశిస్తున్నాడు. “ప్రాణో వాప జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ” అని శ్రుతిలో ప్రాణం శ్రేష్ఠ మని (జ్యేష్ఠ మనీ)నిర్దేశించబడింది. శుక్రనిషేకం జరిగిన సమయంనుండీ కూడ ప్రాణవృత్తి ఉండడంవల్ల ప్రాణం జ్యేష్ఠం కూడ. అప్పుడు ప్రాణవృత్తి లేకపోతే యోనిలో నిషిక్తమైన శుక్రం కుల్లి పోవాలి లేదా పుట్టకుండా పోవాలి. శ్రోత్రాదిప్రాణాల వృత్తి యైతే కర్ణశక్కులి మొదలైన స్థానవిభాగం ఏర్పడిన తరువాతనే కలుగుతుంది. గాన అవి జ్యేష్ఠములు కావు. “స వై....జీవతుమ్” (నీవు లేకుండా మేం(ఇతరప్రాణాలు)జీవించజాలం) అని శ్రుతి ననుసరించి ఎక్కువ గుణాలుండడంవల్ల ప్రాణం శ్రేష్ఠం కూడ. 8.

ప్రాణశైష్ఠ్యాధికరణం సమాప్తం

5. వాయుక్రియాధికరణమ్. సూ. 9-12.

సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. 2.4.9.

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేః వాయుః ప్రాణ ఇతి. ఏవం హి శ్రూయతే-“యః ప్రాణః స వాయుః స ఏష వాయుః పశ్చవిధః ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః” (ఐ. ఆర. 2.3.3) ఇతి. అథవా తత్తాన్తరీయాభిప్రాయాత్పమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తమ్. ఏవం హి తత్తాన్తరీయా ఆచక్షతే-“సామాన్యాకరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పశ్చ” (సాం. కా. 29) ఇతి. అత్రోచ్యతే-న వాయుః ప్రాణో నాపి కరణవ్యాపారః. కుతః? పృథగుపదేశాత్. వాయోస్తావత్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి-“ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ” (ఛా. ఉ. 3.1.8.4) ఇతి. న హి వాయురేవ సన్ వాయోః పృథగుపదిశ్యతే. తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి. వాగాదీని కరణాన్యుపకమ్య తత్ర తత్ర ప్రాణస్యానుక్రమణాత్. వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్. న హి కరణ వ్యాపార ఏవ సన్ కరణేభ్యః పృథగుపదిశ్యతే. తథా “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః

సర్వేంద్రియాణి చ. ఖం వాయుః" (ము.ఉ.2-1.3) ఇత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః. న చ సమస్తానాం కరణానామేకా వృత్తిః సంభవతి, ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్. సముదాయస్య చాకారకత్వాత్.

బాలానందిని

నేతి:- "పృథక్=వేరువేరుగా, ఉపదేశాత్=ఉపదేశించడంవల్ల, వాయుక్రియే =వాయువు కాని క్రియ గాని ముఖ్యప్రాణం కాదు"" అని సూత్రార్థం.

స పునరితి :- ఆ ముఖ్యప్రాణం ఏ విధమైన స్వరూపం గలది అనే విషయం ఇప్పుడు తెలిసికొన కోరబడుచున్నది. "యః ప్రాణ....సమానః" (ప్రాణమనేది వాయువే. ఆ వాయువు ప్రాణం అపానం, వ్యానం, ఉదానం, సమానం అని ఐదు విధాలు) అని శ్రుతిలో వినబడుచున్నది గాన ప్రాణం వాయువు అని ప్రాప్తించినది. లేదా శాస్త్రాంతరం యొక్క అభిప్రాయాన్ని అనుసరించి సమస్తమైన ఇంద్రియాల వృత్తియే ప్రాణం అని ప్రాప్తించింది. సాంఖ్యమతానికి సంబంధించినవారు "సామాన్య....వజ్ర" (కరణాల (మనోబుద్ధ్యహంకారాల) సామాన్యమైన వృత్తియైన ప్రాణాదివాయువులు ఐదు) అని చెప్పుచున్నారు. ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది- ప్రాణం వాయువు కాదు, కరణాల వ్యాపారమూ కాదు. ఎందువలన? వేరుగా ఉపదేశించడంవలన. వాయువుకంటె భిన్నంగా- "ప్రాణ....తపతి చ" అని ప్రాణం చెప్పబడుచున్నది.

వి. మనోరూపబ్రహ్మకు వాక్కు, ప్రాణం, చక్షుస్సు, శ్రోత్రములు అనేవి నాలుగు పాదా లని వాటిలో ప్రాణం ఆధిదైవికమైన వాయువుచేత అభివ్యంజింపచేయబడి ప్రకాశిస్తుందని శ్రుతిలో చెప్పబడింది.

స హీతి :- వాయువే అయి ఉన్నది వాయువుకంటె వేరుగా చెప్పబడదు కదా? అట్లే కరణాల వృత్తికంటె కూడ వేరుగా (ప్రాణం) చెప్పబడింది. వాగాదికరణాలను గూర్చి చెప్పడం ప్రారంభించి అక్కడక్కడ వేరుగా ప్రాణం కూడ చెప్పబడింది. వృత్తికి, వృత్తిమత్తుకూ భేదం ఉండదు గాన కరణాల వ్యాపారమే కరణాలకంటె వేరుగా చెప్పబడదు కదా? అట్లే "ఏతస్మాత్...వాయుః." ఈ మొదలైనవి కూడ వాయువుకంటె

కరణాలకంటె వేరుగా ప్రాణాన్ని చెప్పిన వాక్యాలుగా గ్రహించాలి. మరొక విషయ మేమనగా అన్ని కరణాలకీ ఒకే వృత్తి ఉండదు, ఎందువల్ల ననగా ఒక్కొక్క కరణానికి ఒక్కొక్క వృత్తి ఉంటుంది; కరణాల సముదాయం కారకం(కరణం)కాదు.

భాష్యమ్

నను పజ్జరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి. యథైకపజ్జకవర్తిన ఏకాదశ పక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాః సంతః సంభూయైకం పజ్జరం చాలయన్తి, ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ ప్రాణాః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవృత్తయః సంతః సంభూయైకాం ప్రాణాభ్యాం వృత్తిం ప్రతిలప్స్యన్త ఇతి. నేత్యుచ్యతే. యుక్తం తత్ర పత్యేకవృత్తిభిరవాన్తరవ్యాపారైః పజ్జరచాలనరూపైరేవోపేతాః పక్షిణః సంభూయైకం పజ్జరం చాలయేయురితి; తథా దృష్టత్వాత్. ఇహ తు శ్రవణాద్య వాన్తరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి యుక్తమ్, ప్రమాణా భావాత్. అత్యన్తవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః ప్రాణనస్య. తథా ప్రాణస్య శ్రేష్ఠత్వాద్యుద్ఘోషణం గుణభావోపగమశ్చ తం ప్రతి వాగాదీనాం, న కరణవృత్తి మాత్రే ప్రాణేఽవ కల్పతే. తస్మాదన్యో వాయుక్రియాభ్యాం ప్రాణః. కథం తర్హీయం శ్రుతిః-“యః ప్రాణః స వాయుః” ఇతి. ఉచ్యతే-వాయురేవాయ మధ్యాత్మమాపన్నః పఞ్చవ్యూహవిశేషాత్మనావతిష్ఠమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే, న తత్త్వాన్తరం నాపి వాయుమాత్రమ్. అతశ్చేదే అపి భేదాభేదశ్రుతి న విరుద్ధ్యతే. 9

బాలానందిని

నన్వితః- (ప్రశ్న) ఇది పంజరచాలనన్యాయంచేత జరుగుతుంది. ఒక పంజరంలో ఉన్న పదకొండు పక్షులు, ప్రతి ఒక్కటి తన పని చేస్తూ, కలిసి ఏ విధంగా పంజరాన్ని కదుపుతాయో ఇట్లే ఒక శరీరంలో ఉన్న పదకొండు ప్రాణాలు, ప్రతిఒక్కటి తన తన పని చేస్తూ, కలిసి ప్రాణం అనే ఒక వృత్తిని పొందుతాయి. (సమాధానం) అట్లు కాదని అంటాం. అక్కడ పంజరం కదపడానికి అనుకూలమైన, ఒక్కొక్క పక్షిలో ఉన్న అవాంతర వ్యాపారాలతో

కూడిన పక్షులు కలిసి ఒక పంజరాన్ని కదుపుతున్నాయంటే అది ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్నదిగాన యుక్తమే. ఇక్కడైతే శ్రవణం మొదలైన అవాంతరవ్యాపారాలున్న ప్రాణం లన్ని కలిసి ప్రాణిస్తాయి(చేష్టచేస్తాయి) అని చెప్పడానికి తగిన ప్రమాణం లేదు గాన అలా చెప్పడం యుక్తం కాదు. ప్రాణనం అనేది శ్రవణాదులకంటే చాల విలక్షణమైనది కూడ. మరొక విషయ మేమనగా-ప్రాణం కరణాల వృత్తి మాత్రమే అయితే ప్రాణం అన్నింటికంటే శ్రేష్ఠం అని ఉద్ఘోషించడం, దానికి వాగాదులు గుణభావాన్ని (అప్రధానత్వాన్ని చెందడం) కుదరవు. అందువల్ల ప్రాణం వ్రాయుక్రియలకంటే భిన్నమైనది. అయితే మరి “యః ప్రాణః స వాయుః” అనే ఈ శ్రుతి ఎలా కుదురుతుంది? (సమాధానం)చెప్పబడుచున్నది- వాయువే శరీరంలో ప్రవేశించి ఐదు వ్యూహాలుగా ఏర్పడి విశేషరూపంలో ఉంటూ ప్రాణం అని చెప్పబడుతున్నది; అందుచేత ఇది మరొక తత్త్వము కాదు, వాయుమాత్రమూ కాదు. అందువల్ల భేదాభేదశ్రుతులు రెండూ కూడ విరుద్ధములు కావు. 9

భాష్యమ్

స్వాదేతత్- ప్రాణోఽపి తర్హి జీవవదస్మిన్ శరీరే స్వాతంత్ర్యం ప్రాప్నోతి; శ్రేష్ఠత్వాద్గుణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీనామిన్ద్రియాణామ్. తథా హ్యనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యతే-“సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణ ఇతరాన్ ప్రాణాన్ రక్షతి మాతేవ పుత్రాన్” ఇతి. త స్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్ స్వాతన్త్ర్యప్రసङ्గః. తం పరిహరతి:-

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. 2.4.10

తుశబ్దః ప్రాణస్య జీవవత్స్వాతన్త్ర్యం వ్యావర్తయతి. యథా చక్షురాదీని, రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తుత్వం భోక్తుత్వం చ ప్రత్యుపకరణాని, న స్వతన్త్రాణి, తథా ముఖ్యోఽపి ప్రాణో రాజమన్ద్రివత్ జీవస్య సర్వార్థకరత్వేనోపకరణభూతో న స్వతన్త్రః. కుతః. తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. తేశ్చక్షురాదిభిః సహైవ ప్రాణః శిష్యతే ప్రాణసంవాదాదిషు. సమానధర్మాణాం చ సహశాసనం యుక్తం బృహద్రథస్త రాదివత్. అదిశబ్దేన సంహతత్వాచేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్య స్వాతన్త్ర్యనిరాకరణ

హేతున్ దర్శయతి. 10.

బాలానందిని

స్వావేతదితి :- అది అలా ఉండనీ (ఇలా చెప్పవలసి ఉంటుందేమో) అట్లయితే ప్రాణం శ్రేష్ఠం అవడంచేత, దానిని గూర్చి వాగాదీంద్రియాలు అప్రధానత్వాన్ని పొందడంచేత ఇది కూడ జీవుని వలె శరీరంలో స్వాతంత్ర్యాన్ని పొందుతుంది. అంతే కాకుండా “సుప్తేషు....పుత్రాన్” (వాగాదులు నిద్రపోతూన్నప్పుడు ఒక్క ప్రాణమే మేల్కొని ఉంటుంది. మృత్యువు దరి చేరనిది ప్రాణం ఒక్కటే. ప్రాణం సంవర్గం, ఎందువల్ల ననగా వాగాదులను ఉపసంహరిస్తుంది. ప్రాణం తల్లి పిల్లలను రక్షించి నట్లు ఇతరప్రాణాలను రక్షిస్తుంది) అని ప్రాణానికి ఉన్న విభూతి (మాహాత్మ్యం) అనేకవిధాలుగా వినబడుతున్నది. అందువల్ల ప్రాణానికి కూడ జీవునకు వలె స్వాతంత్ర్యం ఉండే ప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. దీనిని పరిహరిస్తున్నాడు-

చక్షురాదీతి :- “చక్షురాదివత్త్వ=ప్రాణం కూడ చక్షురాదుల వలెనే, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః=వాటితో కలిపి బోధించడం మొదలైన హేతువులవల్ల” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం ప్రాణానికి జీవునకు వలె స్వాతంత్ర్యాన్ని నిరాకరిస్తుంది. రాజప్రకృతులవలె, అనగా అమాత్యాదిప్రకృతులు రాజుకు సహాయపడి నట్లు, చక్షురాదులు జీవుని కర్తృత్వాన్ని బోక్షృత్వాన్నీ గూర్చి ఉపకారకములుగానే ఏ విధంగా ఉంటాయో స్వతంత్రంగా ఉండవో, ముఖ్యప్రాణం కూడ, అట్లే, రాజుకు ప్రధానుడైన మంత్రి వలె జీవునకు కావలసిన అన్ని ప్రయోజనాలను చేకూరుస్తూ ఉపకరణంగా మాత్రమే ఉంటుంది కాని స్వతంత్రం కాదు. ఎందువల్ల? తత్సహశిష్ట్యాదులవల్ల. ప్రాణసంవాదాదులలో (ప్రాణాలన్నీ కలిసి తమలో తాము సంవాదం చేసుకొన్నాయి అని చెప్పే ఘట్టం నెమరదలైనవాటిలో) ప్రాణం చక్షురాదులతో కూడానే చెప్పుబడుచున్నది. బృహద్రథస్తరాదులవిషయంలో వలె సమానధర్మమైనవాటినే కలిపి చెప్పడం యుక్తం. (బృహత్సామ, రథంతరసామ అనే రెండు సామలు ఎల్లప్పుడు కలిపే (ఒకదాని తరవాత ఒకటి) గానం చేస్తారు. అందుచేత, లేదా రెండూ సామలే అవడంచేత, వాటిని రెండింటినీ కలిపే పేర్కొనడం జరుగుతుంది. అట్లే ముఖ్యప్రాణం ఇతరప్రాణాలతో సమానధర్మం కాబట్టి వాటితో కలిపి చెప్పబడుచున్నది అని అర్థం). సూత్రంలోని ఆదిశబ్దంచేత

సంహతత్వం (అవయవాల కలయికచేత ఏర్పడడం), అచేతనత్వం మొదలైన, ప్రాణం స్వతంత్రం కాదు అని చెప్పడానికి తగిన, హేతువులను చూపుతున్నాడు. 10

భాష్యమ్

స్యాదేతత్-యది చక్షురాదివత్ప్రాణనాస్య జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యుపగమ్యేత, విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత. రూపాద్యాలోచనాదిభిర్ఘృత్తిభిః (హి)యథాస్వం చక్షురాదీనాం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి. అపి చెకాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాః సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాతమధిగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయేతేతి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ.అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి. 2.4.11

న తావద్విషయాంతరప్రసజ్యో దోషః, అకరణత్వాత్ ప్రాణస్య. న చక్షురాదివత్ ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే. న చాస్యైతావతా కార్యభావ ఏవ. కస్మాత్? తథాహి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి. ప్రాణసంవాదాదిషు-“అథ హ ప్రాణా అహంశ్రేయసి వ్యూదిరే” ఇత్యుపక్రమ్య “యస్మిన్య ఉత్కాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వః శ్రేష్ఠః” (ఛా.ఉ.5.16.7) ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్ఘృత్తిమాత్రవిహీనం యథాపూర్వం జీవనం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్ఛిక్రమిషాయాం వాగాద్యైథిల్యాపత్తిం శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతి శ్రుతిః ప్రాణనిమిత్తం శరీరేద్రియస్థితిం దర్శయతి. “తాన్యరిష్టః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్ప్రజ్ఞాథత్వానం ప్రవిభజ్యైతద్ప్రాణమవష్టభ్య విధారయామి” (ప్ర.ఉ.2.3) ఇతి చ ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ. “ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయమ్” (బృ.ఉ.4.3.12) ఇతి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తం శరీరరక్షాం దర్శయతి. “యస్మాత్కస్మాద్వాఙ్మత్రాణ ఉత్కామతి తదైవ తచ్చుష్యతి”

(బృ.ఉ.1.3.19)ఇతి. “తేన యదశ్చాతి యత్ప్రబలి తేనేతరాన్ ప్రాణానవతి” ఇతి చ ప్రాణనిమిత్తం శరీరేన్ద్రియపుష్టిం దర్శయతి. “కస్మిన్నహముత్క్రాంతే ఉత్క్రాంతే భవిష్యామి కస్మిన్యా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి” ఇతి, “స ప్రాణమస్పృజత” (ప్ర.ఉ.6.3.4) ఇతి చ ప్రాణనిమిత్తే జీవస్యాత్మాన్తి ప్రతిష్ఠే దర్శయతి.11

బాలానందిని

స్వాదేతదితి:- (ఇది సరే) ఈ ఆశంక కలగవచ్చును-చక్షురాదుల వలె ప్రాణం కూడ జీవునకు కరణమే అని అంగీకరిస్తే అప్పుడు (దీనికి కూడ) రూపాదుల వంటి మరొక విషయం (గోచరమైనది) ప్రసక్తం అవుతుంది. చక్షురాదులు వాటి వాటికి ఉన్న రూపాదులను చూడడం మొదలైన వ్యాపారాలచేత జీవునికి కరణాలుగా ఉంటున్నాయి కదా? (అందుచేత శ్రేష్ఠప్రాణం కూడ జీవునకు ఒక కరణం అని చెప్పినట్లయితే దీనిచేత మాత్రమే గ్రహింపబడే విషయం ఏదైనా చూపవలసి ఉంటుంది). మరొక విషయమేమనగా-రూపం చూడడం మొదలైన పదకొండు కార్యసముదాయాలే లెక్కింపబడ్డాయి; వాటి కోసం పదకొండు ప్రాణాలు చెప్పబడ్డాయి. అంతకు మించి దేనికోసమై ఈ పన్నెండవ ప్రాణం చెప్పబడుతుందో అలాంటి పన్నెండవ కార్యసముదాయం ఏదీ కనబడడం లేదు. ఇందుకు సమాధానం పలిస్తున్నాడు-

అకరణత్వాదితి:- “అకరణత్వాత్=ప్రాణం కరణం కాదు గాన, దోషః=దోషం, న=లేదు. తథా=అట్లు, దర్శయతి హి=శ్రుతి చూపుచున్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

నేతి:-మరొక విషయం ఉండవలసివస్తుంది అనే దోషం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ప్రాణం కరణం కాదు. ఏదో విషయాన్ని గ్రహించడాన్ని పట్టి చక్షురాదులకు కరణత్వం చెప్పినట్లు ప్రాణానికి ఏదో ఒక విషయాన్ని గ్రహించడాన్ని పట్టి కరణత్వం అంగీకరించబడలేదు. అంతమాత్రంచేత దీనికి కార్యం ఏదీ లేకపోవడం అనేది లేదు. ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా ప్రాణసంవాదం మొదలైన ఘట్టాలలో శ్రుతి, ఇతర ప్రాణాలలో ఊహించడానికి శక్యం కాని ఒక విశిష్టమైన కార్యం ముఖ్యప్రాణానికి ఉన్నట్లు చూపుతున్నది. “అథ.....వ్యూదిరే” (ప్రాణా లన్నీ తమ తమ గొప్పతనాన్ని గూర్చి మాట్లాడినవి) అని ఉపక్రమించి, “యస్మిన్... శ్రేష్ఠః” (ఏ ప్రాణం లేచిపోతే ఈ శరీరం

పూర్తిగా చెడిపోయిన ట్లపుతుందో అది శ్రేష్ఠ మైనది)అని చెప్పి, వాగాదులు ఒక్కొక్కటి చొప్పున శరీరం విడచి వెళ్లిపోగా అలా వెళ్లిపోయినదాని వృత్తి మాత్రం లేకుండా (శరీరం) వెనుకటి వలెనే (మామూలుగా)జీవించి ఉన్నట్లు చూపి, శ్రేష్ఠప్రాణం లేచిపోదా మని అనుకొంటూండగానే వాగాదులు శిథిలములై పోయినట్లు, శరీరం పడిపోవడానికి సిద్ధమైనట్లు చూపుచు శ్రుతి శరీరేంద్రియాల స్థితి ప్రాణంమీద ఆధారపడి ఉన్నట్లు తెలుపుచున్నది. “తాన్....విధారయామి” అనే శ్రుతి కూడ ఈ విషయాన్నే చెపుతున్నది. “ప్రాణేన రక్షన్ అవరం కులాయమ్” (ప్రాణంచేత నీచమైన ఈ గూడును (దేహాన్ని) రక్షిస్తూ జీవుడు నిద్రపోతూన్నాడు) అని కూడ శ్రుతి చక్షురాదులు నిద్రిస్తూన్నప్పుడు ప్రాణంచేత శరీరరక్ష జరుగుతున్న దని చూపుచున్నది. “యస్మాత్శుష్యతి” (ఏ అవయవంనుండి యైనా ప్రాణం లేచిపోతే వెంటనే ఆ అవయవం ఎండిపోతుంది)అని, “తేన...అవతి” (జీవుడు ఆ ప్రాణంచేత ఏదిణింటున్నాడో, ఏది త్రాగుతున్నాడో దానిచేత ఇతరప్రాణాలను రక్షిస్తున్నాడు) అని శరీరేంద్రియపుష్టి ప్రాణంవల్లనే కలుగుతుంది అని చూపుచున్నది. “కస్మిన్...ప్రతిష్ఠాస్యామి” అని, “స ప్రాణమసృజత” అని జీవుని ఉత్క్రాంతి (శరీరం విడచివెళ్లిపోవడం)గాని, ప్రతిష్ఠ గాని ప్రాణంవల్లనే జరుగుతా యని చెపుతున్నది. 11

సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్యవదిశ్యతే. 2.4.12

ఇతశ్చాన్తి ముఖ్యస్య ప్రాణస్య వైశేషికం కార్యమ్, యత్కారణం పఞ్చవృత్తిరయం వ్యవదిశ్యతే శ్రుతిమ “ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమానః”(బృ.ఉ.1.5.3) ఇతి. వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః. ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా అపానోఽర్వాగ్వృత్తిర్విశ్వాసకర్మా వ్యానస్తయోః సంధౌ వర్తమానో వీర్యవత్కర్మహేతుః. ఉదాన ఉర్ధ్వవృత్తిరుత్క్రాన్త్యాది హేతుః. సమానః సర్వేష్వజ్ఞేషు యోఽన్నరసాన్నయతీతి. ఏవం పఞ్చవృత్తిః ప్రాణో మనోవత్. యథా మనసః పఞ్చవృత్తయ ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః. శ్రోత్రాదినిమిత్తాః శబ్దాదివిషయాః మనసః పఞ్చ వృత్తయః ప్రసిద్ధాః. న తు కామః సంకల్ప ఇత్యాద్యాః పరిపరితాః పరిగృహ్యేరన్, పఞ్చసంఖ్యాతిరేకాత్. నన్వత్రాపి శ్రోతాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయా మనసో వృత్తిరస్తీతి సమానః

పఞ్చసంఖ్యాతిరేకః? ఏవం తర్హి “పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతి” ఇతి
 న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధా మనసః పఞ్చ వృత్తయః పరిగృహ్యంతే
 “ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయః” (పాత.యో.సూ.1.1.6) నామ.
 బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనః ప్రాణస్య నిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యమ్. జీవోపకరణ
 త్వమపి ప్రాణస్య పఞ్చవృత్తిత్వాన్మనోవదితి యోజయితవ్యమ్. 12.

బాలానందిని

పశ్యేతి:- “మనోవత్=మనస్సువలె. పఞ్చవృత్తిః=ఐదు ప్రవృత్తులు కలదిగా
 వ్యవదిశ్యతే=చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ ముఖ్యప్రాణానికి ఒక ప్రత్యేకమైన కార్యం
 ఉంది, ఎందువల్ల ననగా దీనికి ఐదు వృత్తు లున్నట్లుగా “ప్రాణోఽ.....సమానః” అను
 శ్రుతిలో చెప్పబడింది. కార్యభేదాన్ని వట్టి ఈ వృత్తిభేదం. నాసికనుండి బైటకు వెళ్లే
 వృత్తిగలది, ఉచ్ఛ్వాసం మొదలైనది చేసేది ప్రాణం. లోపలికి వెళ్లేది, నిఃశ్వాసం మొదలైన
 కర్మలు కలది అపానం. వాటి మధ్య ఉంటూ బలంతో కూడిన పనులు చేయడానికి
 సహాయపడేది వ్యానం. పైకి లేచిపోవడం మొదలైనవాటికి హేతువైనది ఉదానం.
 అన్నరసాన్న అన్ని అవయవాలలోను వ్యాపింపచేసేది సమానం. ఈ విధంగా ప్రాణం
 మనస్సు వలె పంచవృత్తి. మనస్సునకు వలె ప్రాణానికి ఐదు వృత్తులున్నాయి అని అర్థం
 శ్రోత్రాదులవల్ల మనస్సునకు కలిగే ప్రసిద్ధమైన ఐదు వృత్తులు గ్రహించాలి గాని “కామః
 సంకల్పః” ఇత్యాది శ్రుతి వాక్యంలో చెప్పినవాటిని గ్రహించకూడదు. వాటి సంఖ్య
 ఐదుకు మించి ఉంది. (ప్రశ్న)-ఇలా చెప్పినా కూడ మనస్సుకు శ్రోత్రాదుల అపేక్ష లేని
 భూతభవ్యవృత్తులను గూర్చిన వృత్తి ఉంటుంది గాన ఐదు సంఖ్యను మించడం అనేది
 ఉంది కదా?(సమాధానం) అట్లైతే “నిషేధించబడని పరమతం కూడ అంగీకార్యమే” అనే
 న్యాయాన్ని అనుసరించి ఇక్కడ కూడ “ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయః” అని
 యోగశాస్త్రంలో ప్రసిద్ధమైన ఐదు వృత్తులు గ్రహించబడతాయి. (ప్రమాణం=ప్రమ.
 విపర్యయం=భ్రాంతి. వికల్పం=శశవిషాణాదుల జ్ఞానం. నిద్ర=తామసవృత్తి. స్మృతి=
 స్మరణం). లేదా మనస్సుకు చాలా వృత్తు లుండడం అనేదానిని వట్టి ఇది ప్రాణానికి

నిదర్శనంగా చూపబడింది. ప్రాణం మనస్సు వలె పంచవృత్తిగాన ఇది కూడ మనస్సువలె జీవునకు ఉపకరణం మాత్రమే అని కూడ సూత్రానికి అర్థం చెప్పాలి. 12.

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తం

6. శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణమ్. సూ.13

సూ.అణుశ్చ. 2.4.13.

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్య ఇతర ప్రాణవత్. అణుత్వం చేహపి సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదో న పరమాణుతుల్యత్వమ్. పఞ్చభిర్వృత్తిభిః కృత్స్న శరీరవ్యాపిత్యాత్. సూక్ష్మః ప్రాణః ఉత్క్రాంతై పార్శ్వస్థేనానువలభ్యమానత్వాత్; పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యః. నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే-“సమః ప్లషిణా సమో మశకేన సమో నగేన సమ ఏభిన్రిభిర్లోకైః సమోఽనేన సర్వేణ” (బృ.ఉ.1.3.22) ఇత్యేవమాదిప్రదేశేషు. తదుచ్యతే-ఆధి దైవికేన సమష్టివ్యష్టిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వ మామ్నాయతే, నాధ్యాత్మికేన. అపి చ సమః ప్లషిణేత్యాదినా సామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేదః ఏవ ప్రదర్శ్యతే. తస్మాన్న దోషః.13

బాలానందిని

అణురితి:-“అణుశ్చ=ఈ ముఖ్యప్రాణం అణువు కూడ” అని సూత్రార్థం.

అవ. “ప్రాణ ఉత్క్రాంతి” అనే శ్రుతిని పట్టి ప్రాణం అల్పప్రమాణం కల దని తెలుస్తూన్నది. “సమోఽనేన సర్వేణ” అనే వాక్యంచేత విభు వని తెలస్తూన్నది. ఈ విధంగా విరోధం కనబడుతుండగా అధ్యాత్మికప్రాణం అల్పం అని ఆధిదైవికమైన ప్రాణం విభు వని చెప్పి విరోధపరిహారం చేయబడుచున్నది.

అణురితి:-ఈ ముఖ్యప్రాణం కూడ ఇతరప్రాణాల వలెనే అణువుగా గ్రహింపదగినది. ఇక్కడ కూడ అణుత్వం అనగా సూక్ష్మత్వము. అల్పపరిమాణత్వము అని గ్రహించాలి కాని అణుపరిమాణంతో ఉండడం అని కాదు. ఎందువల్ల ననగా ఇదు వృత్తులతో ఇది శరీరా న్తుంతనీ వ్యాపించి ఉంటుంది కదా? శరీరం వదలి వెళ్లిపోయేటప్పుడు దీనిని

ప్రక్కనున్న వాళ్లు చూడడం లేదు గాన ఇది సూక్ష్మం. పైకి వెళ్లిపోవడం ప్రయాణం చెయ్యడం తిరిగి రావడం అనేవి దీని కున్నట్లు చెప్పే శ్రుతులను బట్టి ఇది పరిచ్ఛిన్నము, అల్పప్రమాణం గలది. (ప్రశ్న)-“సమః-.....సర్వేణ” ఇత్యాదిప్రదేశాలలో ప్రాణం విభువు అని కూడ చెప్పబడుచున్నది కదా? (ప్రాణం ప్లుషి (ఒక చిన్న పురుగు)తోను. దోమతోను, ఏనుగుతోను, ఈ మూడులోకాలతోను, ఈ సమస్తంతోను సమమైనది” అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). దీనికి (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది. సమష్టిరూపమైన హిరణ్యగర్భునికి (విరాట్కు) సంబంధించిన ఆధిదైవికమైన ప్రాణస్వరూపాన్ని పట్టి దీనికి విభుత్వం చెప్పబడుచున్నది; అంతేనే కాని ఆధ్యాత్మికమైన (శరీరంలో ఉండే) స్వరూపాన్ని పట్టి కాదు. (చతుర్దశభువనాత్మకమైన సమష్టిరూపానికి హిరణ్యగర్భుడని పేరు. ఆ హిరణ్యగర్భునకు సంబంధించినంతవరకు ప్రాణం విభువు). మరొక విషయ మేమనగా- “సమః ప్లుషిణా” ఇత్యాదివిధంగా ప్లుష్యాదుల పరిమాణంతో సామ్యం చెప్పడంచేత ప్రతీ ప్రాణిలోను ఉన్న ప్రాణానికి పరిచ్ఛేదం (పరిమితమైన పరిమాణం) చూపబడుచున్నది గాన దోషం లేదు. 13.

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తం

7. జ్యోతిరాద్యధికరణమ్. సూ. 14-16

సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్. 2.4.14

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః కిం స్వమహిమైవ స్వస్మై స్వస్మై కార్యాయ ప్రభవంతి అహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతి విచార్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథాస్వం కార్యశక్తియోగాత్ స్వమహిమైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి. అపి చ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తేసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వప్రసంగాత్ శరీరస్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత. అతః స్వమహిమైవైషాం ప్రవృత్తిరితి. ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే- ‘జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు’ ఇతి. తుశబ్దేన పుర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే. జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిః అధిష్ఠితం నాగాదికరణజాతం స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజావీతే. హేతుం

వ్యాచష్టే తదామననాదితి. తథా హ్యమనన్తి-“అగ్నిర్వాగ్భూత్యా ముఖం ప్రావిశత్”(ఐత.ఉ.2.4) ఇత్యాది. అగ్నేశ్చాయం వాగ్భావో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనా ధిష్ఠాత్మత్వమగ్నేకృత్యవ్యతే. న హి దేవతాసమ్భవం ప్రత్యాఖ్యా యాగ్నేర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషసంబంధో దృశ్యతే. తథా-“వాయుః ప్రాణో భూత్యా నాసికే ప్రావిశత్”(ఐ.కు.ఉ.2.4) ఇత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్. తథాన్యత్రాపి-“వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః సోఽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చ”(ఛా.ఉ. 3.18.3) ఇత్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్వాదిజ్యోతిష్టవచనేనైతమే వార్థం ద్రథయతి. “స నై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్సా యదా మృత్యుమత్య ముచ్యత సోఽగ్నిరభవత్”(బృ.ఉ.1.3.12) ఇతిచైవమాదినా వాగాదీనామగ్న్వాది భావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి. సర్వత్ర చైవాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్వాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్వా భవతి. స్మృతావపి-

వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణస్తత్త్వదర్శినః.

వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవతమ్”(మ.భా.శాం. 31.3.5)³¹³⁻⁵

ఇత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్వాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం దర్శితమ్. యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్ స్వమహిమైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్ శక్తానామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితాన్మాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్. ఉభయ దోషపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చయతే. 14.

బాలానందిని

జ్యోతిరితి:-“జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు=జ్యోతిస్సు మొదలైనవాటికి అధిష్ఠానమై వాగాదికరణసముదాయం పని చేస్తుంది. తదామనగ్లోత్=అట్లు శ్రుతిలో చెప్పడం వల్ల”అని సూత్రార్థం.

తే ఇతి :- ప్రకృతములైన ఆ ప్రాణాలు తమ మహిమచేతనే తమ తమ పనులు చేయడానికి సమర్థములౌతాయా లేక దేవతలచేత అధిష్ఠితములై అవుతాయా అని

విచారణ చేయబడుచున్నది. తమ తమ పనులు చేయడానికి తగిన శక్తి ఉండడం చేత అవే స్వతంత్రంగా తమ తమ పనులు చేస్తాయి అని ప్రాప్తించినది. అలా కాక దేవతలచేత అధిష్ఠింపబడిన ప్రాణాలు పనులుచేస్తాయి అన్నట్లయితే అధిష్ఠాతలైన ఆ దేవతలశ్చ భోక్తృత్వం కలిగే ప్రసక్తి ఏర్పడుతుంది గాన శరీరునకు భోక్తృత్వం లేకుండా పోతుంది అందువల్ల ఇవి తమ మహిమచేతనే పనులు చేస్తాయి. ఇట్లు ప్రాప్తించగా “జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు” అని చెప్పబడుచున్నది. తుశబ్దంచేత పూర్వపక్షం నిరాకరించబడుతుంది. జ్యోతిరాదులచేత, అనగా అగ్న్యాద్యభిమానదేవతలచేత, అధిష్ఠితమైనదై వాగాది కరణసముదాయం తనకార్యాలలో ప్రవర్తింస్తుంది అని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాడు. “తదామననాత్” అని అందుకు హేతువును చెప్పుతున్నాడు. “అగ్నిర్యాగ్యుత్యా ముఖం ప్రావిశత్” ఇత్యాదికం పరిస్తుతన్నారు కదా? అగ్ని దేవతాత్మగా అధిష్ఠించి ఉన్నాడు అని అంగీకరించి అగ్ని వాక్కుగా అయిందనీ ముఖంలో ప్రవేశించిన దనీ చెప్పబడుచున్నది. దేవతాసంబంధం తప్ప వాక్కునందు గాని ముఖమునందు గాని అగ్నికి విశేషసంబంధం ఏదీ కనబడదు కదా? “వాయుః...ప్రావిశత్” ఇత్యాదికం కూడ ఇలాగే అన్వయించాలి. “వాగేవ...తపతి చ” (వాక్కు మనోరూపమైన బ్రహ్మయొక్క చతుర్థపాదం. అది అగ్నిరూపమైన జ్యోతిస్సుచేత ప్రకాశిస్తుంది; తన కార్యం చేస్తుంది) ఇత్యాదికంచేత కూడ వాగాదులు అగ్న్యాదిజ్యోతిఃస్వరూప మైనవి అని చెప్పడంచేత ఈ విషయాన్నే (వాగాదులకు అగ్న్యాదులు అధిష్ఠానదేవతలు అనే విషయాన్నే) దృఢం చేస్తున్నది. “స...అభవత్” (ఆ ప్రాణం ఉద్గీర్ణకర్మలో ప్రధానమైన వాక్కును అన్యతం మొదలైన మృత్యువునుండి దూరంచేసి అగ్నిదేవతాస్వరూపాన్ని పొందించింది) ఇత్యాదికం చేత కూడ వాగాదులు అగ్న్య దిరూపాన్ని పొందాయి అని చెప్పడంచేత ఈ విషయాన్నే సూచిస్తున్నది. అన్ని చోట్లా కూడా అధ్యాత్మం (శరీరానికి సంబంధించినది) అధిదైవతం (దేవతకు సంబంధించినది) అనే విభాగంచేత వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణం (అధ్యాత్మం వాగాదులను, అధిదైవతం అగ్నాదులను చెప్పడం) ఈ సంబంధంచేతనే జరుగుతున్నది. “వాగధ్యాత్మ...అధిదైవతమ్” ఇత్యాదిస్మృతిలో కూడ వాగాదులు అగ్న్యాద్యధిష్ఠాన దేవతలచేత అధిష్ఠించబడి నట్లు సవిస్తరంగా చూపబడింది. శరీరమునం దున్నది వాక్కు. చెప్పదగిన వస్తువు అధిభూతం. వాక్కుయొక్క అధిదేవస్వరూపం అగ్ని అని ఈ శ్లోకానికి అర్థం. ప్రాణాదులు స్వకార్యశక్తి ఉండడంవల్ల తామే తమ మహిమచేతనే ప్రవర్తిస్తాయి

అని చెప్పడం యుక్తం కాదు. బళ్లు మొదలైనవి శక్తములే అయినా ఎద్దులు మొదలైనవాటిచేత అధిష్ఠింపబడి నప్పుడే (వాటి సహాయం ఉన్నప్పుడే) వాటి పని చేయడం కనబడుతున్నది కదా? రెండు విధాలా కూడ అనగా ఇతరాధిష్ఠితములైనా కాకపోయినా కూడ ప్రవృత్తి కుదురుతుంది అనుకొన్నా కూడ శాస్త్రం ప్రకారం దేవతాధిష్ఠితములై పని చేస్తాయి అనే నిశ్చయింపబడుతుంది. 14.

భాష్యమ్

యదప్యక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాం భోక్తుత్వప్రసంగః; న శారీరస్యేతి, తత్పరిహీయతే-

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. 2.4.15.

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రీణు దేవతాసు ప్రాణవతా కార్యకరణ సంఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధః శ్రుతేరవగమ్యతే. తథాహి శ్రుతిః- “అథ యత్రైతదాకాశమను విషణ్ణం చక్షుః స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిహ్వాణీతి స ఆత్మా గన్ధాయ స్పృశాణమ్” (ఛా.ఉ.8.12.14) ఇత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి. అపి చానేకత్వా త్రుతికరణమధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం న భోక్తు త్వమస్మిన్ శరీరేఽవకల్పతే. ఏకో హ్యేవమస్మిన్ శరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతినంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే. 15.

బాలనందిని

యదితి :- ప్రాణాలను అధిష్ఠించి ఉన్న దేవతకే భోక్తృత్వం ప్రసక్తం అవుతుంది కాని జీవునికి భోక్తృత్వం లేకుండా పోతుంది అనే ఆక్షేపం పరిహరించబడుచున్నది.

ప్రాణవతేతి :- “ప్రాణవతా=ప్రాణాలుగల శరీరునితోనే ప్రాణాలకు సంబంధము. శబ్దాత్=ఆ విధంగా శ్రుతివాక్యం ఉండడం వలన” అని సూత్రార్థం.

సతీష్వపి :- పాణాలకు అధిష్ఠానదేవత లున్నా కూడ ప్రాణాలకు సంబంధం ప్రాణవంతునితోనే అనగా శరీరేంద్రియసంఘాతానికి స్వామి అయిన శరీరునితోనే, అని శ్రుతివల్ల తెలుస్తున్నది. ఎందువల్ల ననగా- “అథ....స్పృశాణమ్” ఇత్యాదివిధమైన శ్రుతి

ప్రాణాలకు శరీరునితోనే సంబంధం (భోక్తృభోగ్యభావం) ఉన్నట్లు చెప్పుచున్నది. (ఎవని భోగం నిమిత్తం చక్షుస్సు అకాశాన్ని (నేత్రగోళాన్ని) ప్రవేశించిందో ఆ పురుషుడు చాక్షుషుడు. అతడు చూడడంకొరకే చక్షుస్సు ఉపయోగిస్తుంది. నేను దీనిని వాసన చూస్తున్నాను అని ఎవడు తెలుసుకొంటున్నాడో అతడు ఆత్మ (జీవుడు). అతడు వాసనచూడడానికే ప్రాణేంద్రియం అని ఈ శ్రుతివాక్యానికి అర్థం). మరొక విషయ మేమనగా ఒక్కొక్క కరణానికి ఒక్కొక్క అధిష్ఠాతయైన దేవత ఉండడంచేత ఆ దేవత లందరికీ ఈ శరీరంలో భోక్తృత్వం కుదరదు. ఈ శరీరంలో భోక్తయైన శరీరుడు ఒక్కడే అని తెలుస్తున్నది. ఒక్కడు కాకపోతే ఏ నేను రూపం చూచానో ఆ నేనే శబ్దం వింటున్నాను ఇత్యాదివిధమైన ప్రతినంధానం కుదరదు. 15

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. 2.4.16

తస్య చ శరీరస్యాస్మిన్ శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్యపాపాపలే పసంభవాత్ సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చ. న దేవానామ్. తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేఽవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్మిన్ శరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధమర్హన్తి. శ్రుతిశ్చ భవతి-“పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి, న వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతి” (బృ.ఉ.1.5.3) ఇతి. శరీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః-ఉత్కాంత్యాదిషు తదను వృత్తిదర్శనాత్-“తముత్కామస్తం ప్రాణోఽనూత్కామతి ప్రాణమ నూత్కామస్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్కామన్తి” (బృ.ఉ.4.4.2) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియన్త్రీషు దేవతాసు న శరీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి. కరణపక్షస్త్వివ హి దేవతా న భోక్తృపక్షస్యేతి. 16.

బాలానందిని

తస్యేతి:- “తస్య=ఆ జీవుడే, నిత్యత్వాత్=ఈ శరీరంలో నిత్యుడుగా ఉండడంవల్ల ప్రాణాలకు వానితోనే సంబంధం నిత్యం” అని సూత్రార్థం.

తస్యేతి :- పుణ్యపాపాలతో సంబంధమూ సుఖదుఃఖాల భోగము జీవునికే సంభవం అవడంవల్ల ఈ శరీరంలో జీవుడే భోక్తగా నిత్యుడు; అంతేనే కాని దేవతలకు (ఈ

శరీరంలోని త్యక్తం లేదు. ఉత్తమమైన ఐశ్వర్యం (ప్రభుత్వం) ఉన్న స్థానంలో ఉన్న ఆ దేవతలు హీనమైన ఈ శరీరంలో భోక్తృత్వాన్ని పొందడానికి తగరు (పొందరు). “పుణ్య....గచ్ఛతి” (ఏనిని పుణ్యమే చేరుతుంది, దేవతలకు పాపం అంటదు) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. (ఈ సూత్రానికే మరొక వ్యాఖ్య)-ఉత్కాంత్యాదులలో ప్రాణాలు జీవుణ్ణి అనుసరిస్తాయి అని “తమ్....అనూత్కామన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతులు చెప్పుచున్నాయి గాన ప్రాణాలకు శరీరునితోనే నిత్యమైన సంబంధం. అందువల్ల ప్రాణాల నియంత్రణ చేసే దేవతలు ఉన్నా కూడ శరీరునికి భోక్తృత్వం లేకుండాపోదు. దేవత కరణపక్షానికే చెందుతుంది (కరణాలు పనిచేసే టట్లు చూస్తుంది) కాని భోక్తృపక్షానికి చెందదు. 16.

జోతిరాద్యధికరణం సమాప్తం

8. ఇన్ద్రియాధికరణమ్. సూ. 17-19

సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ 2-4-17

ముఖ్యశ్రేణి ఇతరే చైకాదశప్రాణా అనుక్రాంతాః. తత్రేదమపరం సందిహ్యతే-కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఆహోస్విత్తత్వాన్త రాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? ముఖ్యస్యైవేతరే వృత్తిభేదా ఇతి. కుతః? శ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిః ముఖ్యమితరాంశ్చ ప్రాణాన్ సంనిధాప్య ముఖ్యాత్మతామితరేషాం ఖ్యాపయతి-“హంతాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి. త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్” (బృ.ఉ.1.5.21) ఇతి. ప్రాణైకశబ్దత్వాద్వైకత్వాధ్యాసః. ఇతరథాహ్యాన్యాయ్య మనేకార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత. ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా లాక్షణికత్వమాపద్యేత. తస్మాద్యధైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పంచ వృత్తయ ఏవం వాగాద్యా అపేక్షాదశేతి.

బాలానందిని

త ఇతి:-“శ్రేష్ఠాత్ అన్యత్ర=శ్రేష్ఠప్రాణం తప్ప మిగిలినవాటి విషయంలో, తద్వ్యపదేశాత్=అట్లుచెప్పడంవల్ల తే=ఆ ఇతరప్రాణాలు. ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియాలు” అని సూత్రార్థం.

ముఖ్య ఇతి:- ఒక ముఖ్యప్రాణము ఇతరమైన పదకొండు ప్రాణాలు చెప్పబడ్డాయి. ఇతరప్రాణ లన్నీ ముఖ్యప్రాణంయొక్క వృత్తిభేదాలా లేక తత్త్వాంతరాలా (వేరైన పదార్థాలా) అని వాటివిషయంలోనే ఇప్పుడు సందేహింపబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించింది? ఇతర ప్రాణ లన్నీ ముఖ్యప్రాణంయొక్క వృత్తిభేదాలే అని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? శ్రుతివల్ల. “హస్తాస్యైవ...అభవన్” అను శ్రుతి ముఖ్యప్రాణాన్ని ఇతరప్రాణాలను ఒక చోట చేర్చి ఇతరప్రాణాలన్నీ ముఖ్యప్రాణరూపాలే అని చెప్పుచున్నది. (మనం అందరమూ దీని రూపాలుగానే ఉన్నాము. అవి అన్నీ (ఆ ప్రాణాలన్నీ)దీని (ముఖ్యప్రాణంయొక్క రూపాలుగానే అయ్యాయి) అని శ్రుతివాక్యానికి అర్థం. వీటికన్నింటికి ‘ప్రాణం’ అని ఒకే పేరు ఉండడంవల్ల కూడ ఇవన్నీ ఒకటే అని నిర్ణయం. అలా కాకపోతే ప్రాణశబ్దానికి అన్యాయమైన అనేకార్థత్యం ప్రసక్తం అవుతుంది. (ఒకే ప్రాణశబ్దానికి వేరు వేరు అర్థాలు చెప్పవలసివస్తుంది. అది అన్యాయ్యం అని అర్థం). లేదా ఈపదం ఒకచోట ముఖ్యార్థం బోధిస్తుందనీ మరొక చోట లాక్షణికమైన అర్థం బోధిస్తుం దనీ చెప్పవలసి వస్తుంది. అందువల్ల ఒకే ప్రాణానికి ప్రాణం మొదలైన ఐదు వృత్తులు ఎలా ఉన్నాయో అలాగే వాక్కుమొదలైన పదకొండు కూడ దీని వృత్తులే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి. కుతః? వ్యపదేశభేదాత్. కోఽయం వ్యపదేశభేదః? తే ప్రకృతాః ప్రాణాః శ్రేష్ఠం వర్ణయిత్వా అవశిష్టాః ఏకాదశేన్ద్రియాణీత్యుచ్యంతే. శ్రుతావేవం వ్యపదేశదర్శనాత్. “ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణీ చ” (ము.ఉ.2-1-3). ఇతి హ్యేవం జాతీయకేమ ప్రదేశేమ పృథక్ ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్పేన్ద్రియాణీ. నను మనసోఽప్యేవం వర్ణనమిన్ద్రియత్వేన స్యాత్; “మనః సర్వేన్ద్రియాణీ చ” ఇతి పృథగ్వ్యపదేశదర్శనాత్? సత్యమేతత్. స్మృతౌ త్వేకాదశేన్ద్రియాణీతి మనోఽపీన్ద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగృహ్యతే. ప్రాణస్య త్విన్ద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి. వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్ష ఉపపద్యతే. తత్త్వైకత్వే తు స ఏవైకః సన్ ప్రాణ ఇన్ద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధమ్.

తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతాః ముఖ్యాదితరే. 17.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం-వాగాదులు ప్రాణంకంటే భిన్నమైన తత్వాలే. ఎందువల్ల? వ్యపదేశభేదంవల్ల. ప్రకృతము లైన ఆ ప్రాణాలు, శ్రేష్ఠప్రాణం మినహాయించి మిగిలినవి, పదకొండు ఇంద్రియా లని చెప్పబడుచున్నాయి. “ఏతస్మాత్... ఇన్ద్రియాణి చ” ఇత్యాదిప్రదేశాలలో ప్రాణం వేరుగా చెప్పబడుచున్నది, ఇంద్రియాలు వేరుగా చెప్పబడుచున్నాయి. (ప్రశ్న) అట్లైతే-“మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ” అని మనస్సునూ. ఇంద్రియాలను వేరు వేరుగా చెప్పడంవల్ల మనస్సు కూడ ప్రాణం వలెనే ఇంద్రియం కాదని చెప్పవలసి వస్తుంది కదా? ఇది నిజమే. కాని (ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పశ్య చ్చేన్ద్రియగోచరాః’ అనే) స్మృతిలో ఇంద్రియాలు పదకొండు అని చెప్పి మనస్సు కూడ శ్రోత్రాదుల వలె ఇంద్రియంగా గ్రహించబడుచున్నది. ప్రాణం ఇంద్రియం అని మాత్రం శ్రుతిలో కాని స్మృతిలో కాని ప్రసిద్ధంగా కనబడడం లేదు. ఈ విధంగా వేరు వేరుగా చెప్పడంరెండూ వేరు వేరు తత్వాలు అన్నప్పుడే కుదురుతుంది. ఒకే తత్వం అన్నట్లయితే ఒక్కటే అయిన ఆ ప్రాణం ఇంద్రియ మనీ చెప్పబడుతుంది, ఇంద్రియమనీ చెప్పబడదు కూడ అనడం విరుద్ధంగా ఉంటుంది. అందువల్ల ఇతరప్రాణాలు ముఖ్యప్రాణంకంటే భిన్నమైన తత్వాలే. 17

భాష్యమ్

కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతాః ముఖ్యాదితరే-

సూ. భేదశ్రుతేః. 2.4.18

భేదేన వాగాదిభ్యః ప్రాణః సర్వత్ర శ్రూయతే-“త హ వాచమూచుః” (బృ.ఉ.1.3.21) ఇత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాపృవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణమ్-“అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుః” ఇత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమణాత్. తథా-“మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుత” (బృ.ఉ.1.5.7) ఇత్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయః

ఉదాహర్తవ్యాః. తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. 18.

బాలానందిని

భేదేతి:- ‘భేదశ్రుతే:భేదంతో వినబడడంచేత కూడ ఇతరప్రాణాలు ముఖ్య ప్రాణంకంటే భిన్నమైనవి’ అని సూత్రార్థం.

భేదేనేతి :- ‘తే హ వాచమూచుః’ (అవి వాక్కుతో ఇలా అన్నాయి) అని ప్రారంభించి, వాగాదులు అసురపాపంచేత కొట్టబడినట్లు చెప్పి, వాగాదుల ప్రకరణాన్ని ముగించి ‘అథ హేమ మానస్యం ప్రాణమూచుః’ (తరవాత అవి ముఖంలో ఉన్న ప్రాణంతో ఇలా అన్నాయి) అని అసురులను నశింపజేసే ముఖ్యప్రాణాన్ని వేరుగా చెప్పడంవల్ల అంతటా కూడ ప్రాణం వాగాదులకంటే వేరుగా వినబడుచున్నది.

వి. శాస్త్రీయమైన ఇంద్రియమనోవృత్తులే దేవతలు. పాపవృత్తులు అసురులు. ఉద్గీధం చేయడానికి ప్రారంభించిన వాక్కుతో దేవతలు ‘నువ్వు అసురులు నశించే టట్లు ఉద్గానం చెయ్యి’ అని కోరాయి. సరే అని ఉద్గానం చేస్తూన్న వాక్కును అసురులు అన్యతం (అసత్యం వలకడం)మొదలైన దోషంతో నశింపజేశాయి. ఇదే విధంగా, వరసగా అన్ని ఇంద్రియాలు పాపగ్రస్తా లయ్యాయి అని ముందు చెప్పి ఈ ప్రకరణాన్ని నిలిపి ‘తరవాత’ అని ప్రారంభించి అవి ప్రాణం దగ్గరికి వెళ్లి ఉద్గానం చేయవలసిందిగా కోరినట్లు అప్పుడు దానిని ఏమీ చేయజాలక అసురులునశించినట్లు చెప్పబడింది. దీనినిపట్టి ఇంద్రియాలు వేరు ముఖ్యప్రాణం వేరు అని తెలుస్తూన్నది.

తథేతి:- ఇట్లే ‘మనో.....అకురుత’ (ప్రజావతి మనస్సును, వాక్కును ప్రాణాన్నీ తనకొరకు నిర్మించుకొన్నాడు) ఇత్యాదులైన భేదప్రతిపాదకశ్రుతులు కూడ ఉదాహరించాలి. అందువల్ల కూడ ముఖ్యప్రాణంకంటే ఇతర ప్రాణాలు భిన్నమైన తత్త్వాలు. 18

భాష్యమ్

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. 2.4.19

వైలక్షణ్యం భవతి ముఖ్యస్యేతరేషాం చ. సుషుప్తేషు వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి; స ఏవ చైకో మృత్యునానాప్త అప్రాప్తితరే. తస్యైవ చ స్థితుః త్కాన్తిభ్యాం దేహధారణపతనహేతుత్వం నేన్ద్రియాణామ్, విషయా

లోచనహేతుత్వం చేన్ద్రియాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవం జాతీయక్ భూయాన్
 లక్షణభేదః ప్రాణేన్ద్రియాణామ్. తస్మాదప్యేషాంతత్వాన్తరత్వసిద్ధిః. యదుక్తమ్.
 “త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్” (బృ.ఉ.1.5.21) ఇతి శ్రుతేః ప్రాణ
 ఏవేన్ద్రియాణీతి, తదయుక్తమ్. తత్రాపి పౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః. తథాహి-
 “వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధే” (బృ.1.5.21) ఇతి వాగాదీనీన్ద్రియాణ్యనుక్రమ్య
 “తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వేపయేమే తస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవ వాక్” ఇతి చ
 శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ “అథేమమేవ
 నాప్నోద్యోఽయం మధ్యమః ప్రాణః” (బృ.ఉ.1.5.21) ఇతి వృధక్ ప్రాణం
 మృత్యునానభిభూతం తమనుక్రామతి. “అయం వై నః శ్రేష్ఠః” (బృ.ఉ.1.5.21)
 ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి. తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరిస్పన్దలాభస్య
 ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మన్తవ్యం న తాదాత్మ్యమ్.
 అత ఏవ చ ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియేషు లాక్షణికత్వసిద్ధిః. తథా చ శ్రుతిః-“త
 ఏతస్యైవ రూపమభవన్, తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయంతే ప్రాణాః” ఇతి ముఖ్య
 ప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి.
 తస్మాత్తత్త్వాన్తరాణీ ప్రాణాదీన్ద్రియాణీ. 19.

బాలానందిని

కుత ఇతి:- మరి ఇంకా ఏ కారణంచేత ఇతరప్రాణాలు ముఖ్యప్రాణంకంటె
 భిన్నమైనవి?

వైలక్షణ్యాదితి:- వైలక్షణ్యత్ = ముఖ్యప్రాణానికి ఇతరప్రాణాలకీ వైలక్షణ్యం
 ఉండడంవల్ల కూడ ఇవి భిన్నమైనవి” అని సూత్రార్థం.

వైలక్షణ్యమితి:-ముఖ్యప్రాణానికి ఇతరప్రాణాలకీ వైలక్షణ్యం(వేరువేరు
 లక్షణాలుండడం) కూడ ఉన్నది. వాగాదులు నిద్రిస్తూన్నప్పుడు ఒక్క ముఖ్యప్రాణమే
 మేల్కొని ఉంటుంది. అది మృత్యువుచేత ఆక్రమించబడదు. ఇతరమైనవి
 ఆక్రమించబడ్డాయి. ముఖ్యప్రాణమే స్థితిచేత, పైకిలేచిపోవడంచేత దేహంయొక్క

ధారణపతనాలకు హేతువు. ఇంద్రియాలు కావు. ఇంద్రియాలు విషయాలను గ్రహించడానికి హేతువులు, ప్రాణం కాదు. ఈ విధమైన అత్యధికమైన లక్షణ భేదం ప్రాణ- ఇంద్రియాల మధ్య ఉన్నది. అందువల్ల కూడ ఇవి వేరు వేరు తత్వాలు అని నిర్దిస్తుంది. “త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్” అను శ్రుతిని అనుసరించి ప్రాణమే ఇంద్రియాలు అని చెప్పినది యుక్తం కాదు. అక్కడ కూడ పౌర్యాపర్యం పరీక్షిస్తే భేదం ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. అది ఎట్లనగా-“వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్ధ్రే” (నేను మాట్లాడుతూనే ఉంటాను అని వాక్కు వ్రతం ధరించినది) అని వాగాదీంద్రియాలను గూర్చి చెప్పడం ప్రారంభించి “తాని...వాక్” (మృత్యువు శ్రమగా అయి (శ్రమరూపంలో) వచ్చి వాటిని చేరుతుంది. అందుచేత వాక్కు తప్పక అలిసిపోతుంది) అని వాగాదులు శ్రమరూపమైన మృత్యువుచేత గ్రస్తము లవుతాయి అని మృత్యువుచేత ఆక్రమించబడని ఆ ప్రాణాన్ని వేరుగా పేర్కొంటున్నాడు. “అయం నః శ్రేష్ఠః” (ఇది మనలో శ్రేష్ఠమైనది) అని దానికి శ్రేష్ఠత్వాన్ని నిర్ధారణచేస్తూన్నాడు. అందుచేత దీనికంతకీ విరుద్ధంగా ఉండకుండా ఉండాలంటే వాగాదులు ప్రాణంతో విరోధం లేకుండా ఆ ప్రాణంమీదనే ఆధారపడి స్పందనాన్ని పొందడమే ఆ ప్రాణరూపాన్ని పొందడం అనగా అని తెలుసుకోవాలి కాని ప్రాణంతో తాదాత్మ్యం కాదు. అందుచేతనే ప్రాణశబ్దం ఇంద్రియా లనే అర్థంలో లాక్షణికంగా ప్రయోగించడం కుదురుతుంది. అట్లే-“త...ప్రాణః” (ఆ ప్రాణా లన్నీ ఈ ముఖ్యప్రాణం యొక్క రూపాలయ్యావి. అందుచేతనే ఇవి ప్రాణా లని చెప్పబడుతున్నాయి) అను శ్రుతి ప్రాణశబ్దం ముఖ్యంగా ముఖ్యప్రాణాన్నే బోధిస్తుందనీ ఇంద్రియాలను లక్షణావృత్తిచేత బోధిస్తుందనీ చూపుతున్నది. అందువల్ల ఇంద్రియాలు ప్రాణంకంటే భిన్నమైన తత్వాలు.19

ఇంద్రియాధికరణం సమాప్తం

9. సంజ్ఞామూర్తికల్పప్రతికరణమ్. సూ. 20-22

సూ. సంజ్ఞామూర్తికల్పిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ 2-4-20

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోబన్నానాం సృష్టిమభిదాయోపదిశ్యతే-“సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్మిన్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే

వ్యాకరవాణీతి, తాసాం త్రివృతం త్రివృతమైకైకాం కరవాణీతి" (భా.ఉ.6-3-2) ఇతి. తత్ర సంశయః-కిం జీవకర్తృకమీదం నామరూపవ్యాకరణమాహ స్వీత్పర మేశ్వరకర్తృకమితి. తత్ర ప్రాప్తం తాపజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూప వ్యాకరణమితి. కుతః? "అనేన జీవేనాత్మనా" ఇతి విశేషణాత్. యథా లోకే చారేణాహం పరస్సైన్యమనుప్రవిశ్య సంకలయానీత్యేవంజాతీయప్రయోగే చారకర్తృకమేవ నత్ సంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయా నీత్యుత్తకపురుషప్రయోగేణ ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ. అపి చ డిత్థ-డవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్వైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టమ్. తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమ్.

బాలానందిని

సంజ్ఞేతి :- "సంజ్ఞామూర్తికృష్ణిస్తు=నామరూపాల నిర్మాణ మైతే, త్రివృత్కుర్వతః = పరమేశ్వరునియొక్క పనియే. ఉపదేశాత్=అట్లు శ్రుతిలో చెప్పడంవల్ల" అని సూత్రార్థం.

సదితి:- సతను గూర్చి చెప్పిన ప్రకరణంలో తేజోబన్నాల సృష్టిని చెప్పి "సేయం...కరవాణీ" అని చెప్పబడింది. అక్కడ-ఈ నామరూపవ్యాకరణం (నామరూపవిభాగం) జీవుడు చేసినదా పరమేశ్వరుడు చేసినదా అని సంశయం. ఈ నామరూపవ్యాకరణానికి కర్త జీవుడే అని ప్రాప్తించినది. ఎందువల్ల? "అనేన జీవేనాత్మనా" (ఈ జీవస్వరూపంతో ప్రవేశించి) అని విశేషించి చెప్పడంవల్ల. నేను గూఢచారి ద్వారా శత్రుసైన్యం ప్రవేశించి పరిశీలిస్తాను అని లోకంలో చేసే ప్రయోగాలలో ఏ విధంగా రాజు చారులు చేసిన పరిశీలననే, తాను ప్రేరకుడవడంచేత "సంకలయాని" అని ఉత్తమపురుష ప్రయోగం చేసి తనమీద ఆరోపించుకుంటాడో ఆ విధంగా జీవకర్తృకమైన వ్యాకరణాన్నే 'వ్యాకరవాణీ' అని ఉత్తమపురుషను ప్రయోగించి దేవత (పరమేశ్వరుడు) ప్రేరకకర్త అవడంచేత, తనమీద ఆరోపించుకొనుచున్నది. మరొక విషయమేమనగా 'డిత్థ' "డవిత్థ" మొదలైన పేర్ల విషయంలోను, ఘటాలు, శరావాలు మొదలైన రూపాల

విషయంలాను జీవుడే వ్యాకర్త అని చూడబడుచున్నది. అందువల్ల ఈ నామరూపవ్యాకరణం చేసినవాడు జీవుడే.

భాష్యమ్

ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే “సంజ్ఞామూర్తికృష్టిస్తు” ఇతి. తుశబ్దేన పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తికృష్టిరితి-నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్. త్రివృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి. త్రివృత్కురణే తస్య నిరపవాదకర్తుత్వనిర్దేశాత్. యేయం సంజ్ఞాకృష్టిర్మూర్తికృష్టిశ్చ అగ్నిరాదిత్యశ్చన్ద్రమా విద్యుదితి, తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేక ప్రకారా సా ఖిలు పరమేశ్వరస్యైవ తేజోబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి. కుతః? ఉపదేశాత్. తథాపి-“సేయం దేవతైక్షత” ఇత్యుపక్రమ్య “వ్యాకరవాణి” ఇత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణః వ్యాకర్తుత్వమిహోపదిశ్యతే. నను జీవేనేతి విశేషణాజ్ఞేవకర్తుకత్వం వ్యాకరణ స్వాధ్యవసితమ్. నైతదేవమ్. జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే, అనన్తర్యాత్, న వ్యాకరవాణి ఇత్యనేన. తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత. న చ గిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు వామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి. యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్. న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మనేతి విశేషణాత్. ఉపాధిమాత్ర నిబంధనత్వాచ్చ జీవభావస్య. తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి. పరమేశ్వర ఏవ చ నామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్ప్రధాంతః - “అకాశో హ వై నామనామరూపయోర్నిర్వహితా” (ఛా. ఉ. 8.14.1) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రివృత్కుర్వతః కర్మ నామరూపయోర్వ్యాకరణమ్. త్రివృత్కురణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే, ప్రత్యేకం

నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోబన్నోత్పత్తి వచనేనైవోక్తత్వాత్. తచ్చ త్రివృత్కరణమగ్న్యోదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి- “యదగ్నే రోహతం రూపం తేజసస్తద్రూపం, యచ్చక్షం తదపాం యత్స్పష్టం తదన్నస్య” (భా.ఉ.6.4.1) ఇత్యాదినా. తత్ర అగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే. సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలమ్భాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే. ఏవమేవాదిత్యచన్ద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యమ్. అనేన చాగ్న్యోద్యుదాహరణేన భౌమామ్భసత్తైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తం భవతి, ఉపక్రమోపసంహారయోః సాధారణత్వాత్. తథా హ్యవిశేషేణైవోపక్రమః-“ఇమాస్తిస్రోదేవతాస్త్రివృత్తివృద్ధైకా భవతి” (భా.ఉ.6.3.4) ఇతి. అవిశేషేణైవ చోపసంహారః - “యదు రోహతమివాభూదితి తేజసస్తద్రూపమ్” ఇత్యేవమాదిః, “యదవిజ్ఞాతమివాభూదిత్యే తాసామేవ దేవతానాం సమాసః” (భా.ఉ.6.4.7) ఇత్యేవమన్తః. 20.

బాలానందిని

ఇత్యేవమితి:-ఈ విధంగా ప్రాప్తించగా సంజ్ఞామూర్తికృష్ణిస్తు అని చెప్పుతున్నాడు. తుశబ్దంచేత పూర్వపక్షాన్ని నివారిస్తున్నాడు. ‘సంజ్ఞామూర్తికృష్ణి’ అనగా నామరూపవ్యాకరణం అని అర్థం. త్రివృత్కర్యతః అని పరమేశ్వరుణ్ణి బోధిస్తుంది. ఎందువల్ల ననగా త్రివృత్కరణం విషయంలో పరమేశ్వరుడే కర్త అని నిఃస్సంశయంగా చెప్పబడింది. ఆదిత్యుడు, చంద్రుడు, విద్యుత్తు అని ఏ సంజ్ఞాకృష్ణి (నామవిధానము) మూర్తి కృష్ణి (రూపవిధానము) ఉన్నాయో, అట్లే కుశలు, రెల్లుగడ్డి, పలాశం మొదలైనవాటిలోను, పశువులు, మృగాలు, మనుష్యులు మొదలైనవాటిలోను, ప్రతీ జాతికి ప్రతీ వ్యక్తికి సంబంధించిన అనేక విధాలైన ఏ నామరూపవిధానం ఉన్నదో అది తేజస్సును జలాన్ని, పృథ్వినీ సృష్టించిన పరమేశ్వరుడు చేసిన పనియే అయి ఉండాలి. ఎందువల్ల? ఉపదేశంవల్ల. అదెట్లనగా - “సేయం దేవతైకత” అని ఉపక్రమించి వ్యాకరవాణి అని ఉత్తమపురుషప్రయోగంచేత పరబ్రహ్మయే వ్యాకర్త అని ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. (ప్రశ్న) జీవేన అనే విశేషణంచేత నామరూపవ్యాకరణం చేసినవాడు జీవుడే అని నిర్ణయించాం కదా? (సమాధానం) ఇది ఇట్లు కాదు. జీవేన అనేది అనుప్రవిశ్య అనేది

దగ్గరగా ఉండడంచేత దానితోనే సంబంధిస్తుంది కాని “వ్యాకరవాణి” అనేదానితో సంబంధించదు. దానితో సంబంధించే పక్షంలో దేవత విషయంలో ప్రయోగించబడిన “వ్యాకరవాణి” అనే ఈ ఉత్తమపురుష ఔపచారికం (లాక్షణికం) అని చెప్పవలసి వస్తుంది. గిరినదీసముద్రాదులైన అనేకవిధాలైన నామరూపాల విషయంలో ఈశ్వరభిన్నుడైన జీవునకు వ్యాకరణం చేసే సామర్థ్యం పరమేశ్వరుని మీద ఆధారపడినదే. మరొక విషయ మేమనగా-రాజుకంటే వేరుగా గూఢచారి ఉన్నట్లు పరమేశ్వరునికంటే భిన్నుడుగా జీవుడనేవాడు లేడుకదా? అందుచేతనే ‘ఆత్మనా’ (నా ఆత్మయైన జీవునిచేత ప్రవేశించి) అని (‘జీవేన’ అనేదానికి) విశేషణం ఉపయోగింపబడింది. జీవత్వం కేవలం ఉపాధిని పట్టి మాత్రమే ఏర్పడింది. అందుచేత జీవుడు చేసిన నామరూపవ్యాకరణం కూడ పరమేశ్వరకృతమే అవుతుంది. “అకాశే....నిర్వహితా” ఇత్యాదిశ్రుతులలో చెప్పినట్లు పరమేశ్వరుడే నామరూపవ్యాకరణం చేసినవాడు అనేది సమస్తమైన ఉపనిషత్తుల సిద్ధాంతం. అందుచేత ఈ నామరూపవ్యాకరణం త్రివృత్తరణం చేసిన పరమేశ్వరుని కర్మయే.

వి. త్రివృత్తరణం అయిన తరవాతనే నామరూపవ్యాకరణం చేయబడింది. ఈ నామరూపవ్యాకరణం భౌతికసృష్టికి సంబంధించినది. అనగా పృథివ్యాదిభూతాలు ముందు పుట్టిన తరవాత వాటినుండి పుట్టినవి భౌతికాలు. వాటి నామరూపవ్యాకరణాన్ని గూర్చి ప్రధానంగా ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. ఈ విషయం సూచించడానికే సూత్రంలో త్రివృత్తరణం చేసిన పరమేశ్వరుడే నామరూపవ్యాకరణం చేశాడు అని చెప్పబడింది. అగ్ని, జలం, పృథివి అనే మూడు భూతాలను ఒక్కొక్కదానిని రెండేసి సమభాగాలు చెయ్యాలి. ఆ మూడింటి మూడు సమభాగాలను (అర్థ భాగాలు) వేరు వేరుగా ఉంచి వాటి మిగిలిన మూడు అర్థభాగాలను రెండేసి భాగాలుగా చేసి వాటిని ఇతరభూతాల రెండు అర్థభాగాలలో కలపాలి. ఉదాహరణకి- తేజస్సును రెండు సమభాగాలుగా చేసి, ఒకటి వేరుగా ఉంచి రెండవ సమభాగం రెండు భాగాలుగా చేసి వాటిలో ఒకభాగం జలసమభాగంలోను, మరొకటి పృథివీసమభాగంలోను కలపాలి. అట్లే జలాదుల విషయంలో కూడ. ఈ విధంగా అన్ని భూతాలలోను ఇతరభూతాల అంశం కూడ కలిసి ఉంటుంది దీనికి త్రివృత్తరణం అని పేరు.

త్రివృద్ధితి:- ఇక్కడ నామరూపవ్యాకరణం ముందుగా త్రివృత్తరణం చేసిన

తరవాతనే చేయబడినట్లు గ్రహించాలి. (ఇక్కడ తేజోబన్సాల నామరూపవ్యాకరణాన్ని గూర్చి చెప్పవలసిన పని లేదు. ఎందువల్లననగా) తేజోబన్సాలు పుట్టినట్లు చెప్పడంచేతనే వేరు వేరుగా వాటి నామరూపవ్యాకరణం చేసినట్లు అవుతుంది. (అందుచేత ఇక్కడ చెప్పిన వ్యాకరణం ప్రధానంగా భౌతికసృష్టికి సంబంధించినదే అని అర్థం). “యదగ్నే.....అన్నస్య” ఇత్యాదివాక్యాలచేత అగ్న్యదిత్యచంద్రవిద్యుత్తులలో త్రివృత్తరణం ఉన్నట్లు చెప్పబడినది. (అగ్నిలో ఉన్న ఎఱ్ఱని రూపం తేజస్సుది, తెల్లని రూపం జలానిది, నల్లని రూపం పృథివిది అని చెప్పడంచేత అక్కడ చెప్పిన అగ్న్యాదులు త్రివృత్తరణం చేసిన తరవాత కనబడే అగ్న్యాదులే అని తెలుస్తూన్నది అని భావం). అక్కడ ‘అగ్ని’ అని రూపం వ్యాకరించబడుతున్నది. రూపవ్యాకరణం అయిన తరవాత ఒక విషయం (పదార్థం) లభించినది గాన దానికి ‘అగ్ని’ అని పేరు పెట్టబడింది. ఆదిత్యచంద్ర విద్యుత్తుల విషయంలో కూడ ఇట్లే చూచుకోవాలి. ఈ అగ్న్యద్యుదాహరణంచేత భౌమములు (భూమినుండి పుట్టినవి) ఆంభసములు (జలంనుండి పుట్టినవి) తైజసములు (తేజస్సునుండి పుట్టినవి) అయిన ద్రవ్యాలన్నింటిలోనూ త్రివృత్తరణం చెప్పబడి నట్లు అవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా ఉపక్రమోపసంహారాలు ఒకే విధంగా ఉన్నాయి. “ఇమాః....భవతి (ఈమూడు దేవతలలో ఒక్కొక్క దేవత త్రివృత్ త్రివృత్ అవుతుంది) అని భేదం ఏమీ లేకుండానే ఉపక్రమం చేయబడింది. “యదు....రూపమ్” (ఎఱ్ఱగా ఉన్నట్లు కనబడేది తేజస్సుయొక్కరూపం) అనేది మొదలు “యదవిజ్ఞత...సమాసః” (ఏ కపోతరూపాదికం ఎరువు నలుపు తెలుపు ఇద్వాదివిధాలతో స్పష్టంగా తెలియదో అది కూడ ఈ దేవతల కలయికయే) వరకు ఉపసంహారం కూడ భేదం ఏదీ లేకుండా చేయబడింది. ఈ విధంగా ఏ పరమేశ్వరుడు త్రివృత్తరణం చేశాడో ఆ పరమేశ్వరుడే సమస్త భూతభౌతికాల నామరూపవ్యాకరణం చేసినట్లు శ్రుతి చెప్పుచున్నది గాన ప్రజాపతి మొదలైన జీవులు నామరూపవ్యాకరణం చేయడం అనేది సంభావ్యం కాదు అని భావం.20

భాష్యమ్

తాసాం తిస్సణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్పుతానాం సతీనామధ్యాత్మ మవరం త్రివృత్తరణముక్తమ్. “ఇమాన్తిస్రోదేవతాః పురుషం ప్రాప్య

త్రివృత్తివృద్ధైకా భవతి” (భా.ఉ.6.4.7) ఇతి. తదిదానీమాచార్యో
యథాశ్రుత్యేవోప దర్మయత్యాశక్యేతం కంచద్దోషం పరిహరిష్యన్-

సూ. మంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. 2-4-21

భూమేస్త్రివృత్తుతాయాః పురుషేణోపభుజ్యమానాయా మాంసాది కార్యం
యథాశబ్దం నిష్పద్యతే. తథాహి శ్రుతిః- “అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే. తస్య
యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి. యో మధ్యమస్తన్మాంసం. యోఽణిష్ఠ
స్తన్మనః” (భా.ఉ.6.5-1) ఇతి. త్రివృత్తుతా భూమిరేవైషా వ్రీహియవాద్యన్న
రూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః. తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్గచ్ఛతి.
మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి. అణిష్ఠం తు మనః. ఏవమితరయో
రప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్. మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం
కార్యమ్. అస్థి, మజ్జా, వాక్ తేజస ఇతి. 21.

బాలానందిని

తాసామితి :- బైట త్రివృత్తుతాలైన ఆ మూడు దేవతలు శరీరంలో మరొకవిధమైన
త్రివృత్తురణం పొందుతాయని “ఇమా.... భవతి” (ఈ మూడు దేవతలు పురుషుణ్ణి పొంది
ఒక్కొక్కటి త్రివృత్ త్రివృత్ గా అవుతుంది) అని చెప్పబడింది. ఈ విషయాన్నే ఆచార్యుడు
ఆశంకించిన ఒక దోషాన్ని పరిహరించనున్నవాడై, శ్రుతిలో చెప్పినవిధంగానే, చెప్పుతున్నాడు-

మంసాదీతి :- భౌమమ్ = భూమికి సంబంధించినది మాంసాది=మాంసాదికం
కూడ, యథాశబ్దమ్=శ్రుతిలో చెప్పిన విధంగా మూడేసి విధాలుగా మారుతుంది.
ఇతరయోశ్చ=తైజసాప్యాలకు కూడ” అని సూత్రార్థం.

భూమేరితి :- పురుషుడు భుజించిన త్రివృత్తుతమైన భూమినుండి, శ్రుతిలో
చెప్పినట్లు మాంసాదికార్యం తయారవుతుంది. “అన్నమ్....మనః” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.
(తిన్న అన్నం మూడు విధాలవుతుంది. దానిలోని స్థూలమైన ధాతువు పురీషం
అవుతుంది, మధ్యరకం ధాతువు మాంసం అవుతుంది; సూక్ష్మమైన ధాతువు మనస్సు
అవుతుంది అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. త్రివృత్తుతమైన ఈ భూమియే వ్రీహి

యవాదిరూపమైన అన్నంగా భుజించబడుతుం దని అభిప్రాయం. దాని స్థూలతమమైన రూపం పురీషరూపంలో బైటకు పోతుంది. మధ్యమమైన రూపం శరీరంలో మాంసం వృద్ధి పొందిస్తుంది. అతిసుక్ష్మ మైనది మనస్సుగా పరిణమిస్తుంది. ఈ విధంగానే శ్రుత్యనుసారం మిగిలిన జలతేజస్సుల కార్యం కూడ గ్రహించాలి. మూత్రం, రక్తం, ప్రాణం ఈ మూడు జలంయొక్క కార్యాలు; ఎముక, మజ్జ, వాక్కు ఈ మూడు తేజస్సు యొక్క కార్యాలు. (భూతాల విషయంలో త్రివృత్తరణం అనగా మూడు భూతాల మూడు భాగాలు కలిసి ఒక భూతంగా అవడం. శరీరంలో ఈ భూతాల త్రివృత్తరణం ఒక్కొక్క భూతం మూడేసి కార్యాలు పుట్టించడం). 21

భాష్యమ్

అత్రాహ - యది సర్వమేవ త్రివృత్తతం భూతభౌతికమవిశేషశ్రుతేః “తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోత్” ఇతి, కింకృతస్తర్వ్యయం విశేషవ్యవదేవః ఇదం తేజః, ఇమా ఆపః, ఇదమ్ అన్నమ్ ఇతి, తథా ఆధ్యాత్మమిదమన్నస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది, ఇతమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది, ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాది ఇతి? అత్రోచ్యతే -

సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః 2.4.22

తుశబ్దేన చోదితం దోషమపనుదతి. విశేషస్య భావో వైశేష్యమ్, భూయస్త్యమితి యావత్. సత్యపిత్రివృత్తరణే క్వచిత్కస్యచిద్భూతదాతో ర్భూయస్త్య ముపలభ్యతే. అగ్నేస్తేజోభూయస్త్యమ్. ఉదకస్యాబ్భూయస్త్యం, పృథివ్యా అన్న భూయస్త్య మితి. వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థం చేదం త్రివృత్తరణమ్. వ్యవహారశ్చ త్రివృత్తతరజ్జువదేకత్వాపత్తౌ సత్యాం న భేదేన భూతత్రయ గోచరో లోకస్య ప్రసిద్ధ్యేత్. తస్మాత్సత్యపిత్రివృత్తరణే వైశేష్యాదేవ తేజోబన్న విశేషవాదో భూతభౌతికవిషయ ఉపపద్యతే. తద్వాదస్తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. 22.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివాజకాచార్య శ్రీగవిస్త భగవత్పూజ్యపాద శిష్యశ్రీమద్వృద్ధర
భగవతః కృతే శ్రీ మచ్ఛారీదకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చ అధ్యాయః.

బాలానందిని

అత్రాహేతి :- (“అశజ్జీతం చ కం చిద్దోషం పరిహరిష్యన్” అని వెనుక చెప్పిన దోషాన్ని విశదీకరిస్తున్నారు). ఇక్కడ ఇలా అంటున్నాడు- “తాసాం...అకరోత్” అని విశేషం ఏమీ లేని (అనగా అన్నింటికీ సమంగా వర్తించే) శ్రుతిని పట్టి సమస్తమైన భూత-భౌతికం (మహాభూతాలు, వాటినుండి పుట్టినవి)కూడ త్రివృత్తుతం అవుతే ఇది తేజస్సు, ఇది జలం, ఇది అన్నం (పృథివి) అని విశేషవ్యవపదేశం (వేరువేరుగా చెప్పడం), అట్లే శరీరంలో ఈ మాంసాదికం తిన్న అన్నంయొక్క కార్యం. ఈ రక్తాదికం త్రాగిన నీళ్ల కార్యం, ఈ ఎముకలు మొదలైనవి తిన్న తేజస్సుయొక్క కార్యం అని వేరువేరుగా చెప్పడం దేనిని పట్టి ఏర్పడింది? (త్రివృత్తురణం జరిగి ఉండడంచేత పృథివిలో నీరు, అగ్ని కూడ ఉన్నాయి, అట్లే ఇతరమైన రెండింటిలోను కూడ. అందుచేత పృథివి అనేదానినే అగ్ని అనీ, జలం అనీ కూడ అనవచ్చు కదా అని అర్థం). ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది-

వైశేష్యాదితి:- ‘వైశేష్యాత్తు = అధికంగా ఉండడాన్ని బట్టి, తద్వాదః = తేజస్సు అనీ, జలం అనీ, పృథివి అనీ చెప్పడం జరుగుచున్నది’ అని సూత్రార్థం.

తుశ్చేనేతి :- తుశ్చంచేత చోదితమైన (అక్షేపపూర్వకంగా చెప్పబడిన) దోషాన్ని తొలగిస్తున్నాడు. విశేషంయొక్క ధర్మం వైశేష్యం. అనగా అధికత్వం అని అర్థం. త్రివృత్తురణం ఉన్నా కూడ అగ్నిలో తేజస్సు పాలు అధికంగా ఉండడం, పృథివిలో అన్నం (భూమి) పాలు ఎక్కువగా ఉండడం ఈ విధంగా ఒకదానిలో ఒక భూతధాతువు అధికంగా కనబడుతున్నది. ఈ త్రివృత్తురణం వ్యవహారంయొక్క ప్రసిద్ధికొరకు (నిపట్టి) చెప్పబడింది. మూడు పేటలు వేసి పేనిన త్రాడు ఒక్కటే అని వ్యవహరించి నట్లు లోకంలో వేరు వేరుగా మూడు భూతాలకు సంబంధించిన వ్యవహారం ప్రసిద్ధం కాదు. (అనగా ఒక్కొక్క భూతంలో మూడు భూతాలూ ఉన్నా కూడ అవి కలిసి ఏకం అయిపోవడంచేత ఎక్కువగా ఉన్నదానిని పట్టి లోకవ్యవహారం జరుగుచున్నది). అందుచేత త్రివృత్తురణం ఉన్నా కూడ అధిక్యాన్ని పట్టి మాత్రమే భూతభౌతికాలవిషయంలో ఇది తేజస్సు, ఇది జలం, ఇది

వృథివి అనే విశేషకథనం కుదురుతుంది). “తద్వాదః తద్వాదః” అని పదాన్ని రెండు సార్లు అవృత్తి చేయడం అధ్యాయం పూర్తి అయిన దని సూచిస్తున్నది. 22.

“బాలానందిని” అను శ్రీమచ్ఛాంకర శారీరక మీమాంసా భాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో ద్వితీయాధ్యాయంలోని చతుర్థపాదం సమాప్తం.

శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యంలో అవిరోధాధ్యాయం అనే పేరు గల

ద్వితీయాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

(తృతీయే సాధనాఖ్యాధ్యాయే పథమపాదే గత్యాగతిచింతా, వైరాగ్యనిరూపణవిచారశ్చ)

1. తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణమ్. సూ 1-7

సూ. తదంతరప్రతిపత్తై రంహతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. 3.1.1

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతీన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితబ్రహ్మదర్శనే పరిహృతః; పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపజ్ఞితమ్, శ్రుతివిప్రతిపేధశ్చ పరిహృతః. తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకరణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తమ్. అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి, బ్రహ్మతత్త్వం, విద్యావిద్యాభేదో, గుణోపసంహారానుపసంహారౌ, సమ్యగ్దర్శనా త్పురుషార్థసిద్ధిః, సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో, ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేత దర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమవ్యన్యత్ తత్ర ప్రథమే తావత్పాదే పఞ్చాగ్ని విద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే వైరాగ్యహేతః; “తస్మాజ్జగుప్సేత” ఇతి చాన్తే శ్రవణాత్.

బాలానందిని

తదీతి.- “తదంతరప్రతిపత్తై=మరొక దేహాన్ని పొందడంలో, జీవుడు, సంపరిష్కృతః దేహానికి బీజాలైన భూతసూక్ష్మలతో కూడినవాడై, రంహతి=వెడతాడు. ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ =ప్రశ్నచేత నిరూపణంచేత ఇట్లు తెలుస్తున్నది” అని సూత్రార్థం.

ద్వితీయ ఇతి:- వేదాంతాలచేత ప్రతిపాదించబడిన బ్రహ్మదర్శనంలా స్మృతీన్యాయాలతో విరోధం లేదని ద్వితీయాధ్యాయంలో నిరూపించబడింది. పరపక్షాలు అనపేక్షాలని (వాటికి శ్రుత్యపప్లంభం లేదని కూడ వివరింపబడింది. శ్రుతుల మధ్య నున్న విరోధం కూడ పరిహరింపబడింది. జీవునికంటే భిన్నమైనవి. జీవునకు ఉపకరణాలు అయిన తత్వాలు కూడ బ్రహ్మనుండే పుట్టాయని చెప్పబడింది. ఇంక ఇప్పుడు ఉపకరణాలతో కూడిన జీవుడు సంసారం ఏ విధంగా పొందుతాడో అది, జీవుని ఆ యా (జాగ్రదాది) అవస్థలు, జీవునకు బ్రహ్మస్వరూపత్వము, వివిధములైన విద్యల భేదా భేదాలు, గుణాల ఉపసంహారానుపసంహారాలు, సమ్యగ్దర్శనంవల్ల పురుషార్థసిద్ధి, సమ్యగ్దర్శనానికి ఉపాయాలైనవాటి విధులలో భేదం, ముక్తి రూపమైన ఫలం విషయంలో తారతమ్యాదినియామాలు లేకపోవడం ఈ విషయాలు, ఇంకా ప్రసంగవశంచేత వచ్చే మరి కొన్ని విషయాలు కూడ తృతీయాధ్యాయంలో నిరూపించబడతాయి.

అందులోని ప్రథమపాదంలో పంచాగ్నివిద్యను (ద్యు-పర్జన్య - పృథివీ - పురుష యోషిత్తులను అగ్నులనుగా భావించే విద్యను) ఆశ్రయించి వైరాగ్యం కల్గడంకొరకై సంసారగతిభేదం చూపబడుతుంది. అందుచేతనే చివర “తస్మాజ్జగుస్సేత” (దానినుండి జగుప్ప చెందాలి) అని చెప్పబడింది.

వి. వేదాంతార్థంలో విరోధం లేదు గాన దానిని తెలుసుకొనడానికి తగిన సాధనాల చింత చేయడానికి అవసరం ఏర్పడుతుంది. ఈ విధంగా ద్వితీయతృతీయాధ్యాయాలకు హేతుహేతుమద్భావనంగతి. లింగశరీరం అనే ఉపాధి సిద్ధిస్తే దానిచేత ఉపహితుడైన జీవుని సంసారచింత కూడ ఆవశ్యకం అవుతుంది. అందుచేత ద్వితీయాధ్యాయచతుర్థ పాదానికి తృతీయాధ్యాయప్రథమపాదానికి కూడా హేతుహేతుమద్భావనంగతి.

భాష్యమ్

జీవో ముఖ్యప్రాణసచివః సేన్ద్రియః సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వ ప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతమ్-
“అథైనమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతి” ఇత్యేవమాదే: “అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే” (బృ.ఉ. 4.4. 1-4) ఇత్యేవమన్తాత్ సంసార

ప్రకరణస్థాత్ శబ్దాత్. ధర్మాధర్మఫలపభోగసంభవాచ్చ. స కిం దేహబీజైర్భూత
సూక్ష్మైరసంపరిష్పక్తో గచ్ఛత్యాహోస్విత్యంపరిష్పక్త ఇతి చిన్త్యతే. కిం తావత్
ప్రాప్తమ్? అసంపరిష్పక్త ఇతి. కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్.
“స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానః” (బృ. ఉ. 4.4.1) ఇతి హ్యత్ర
తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి; వాక్యశేషే చక్షురాది
సంకీర్తనాత్. నైవం భూతమాత్రోపాదానకీర్తనమస్తి. సులభాశ్చ సర్వత్ర
భూతమాత్రాః. యత్రైవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవ సస్తి. తతశ్చ తాసాం నయనం
నిష్ప్రయోజనమ్. తస్మాదపరిష్పక్తో యాతీతి.

బాలనందిని

జీవ ఇతి:- “అదైన ... సమాయన్తి” (మరణించ నున్నవానిని ఈ ప్రాణాలన్నీ
చేరుతాయి అనగా వాని హృదయంలో కలిసి ఉంటాయి అని ప్రారంభించి “అన్యత్ ...
కురుతే” (మరొక క్రొత్తదీ మంగళప్రదమూ అయిన రూపం ధరిస్తాడు) వరకు ఉన్న
సంసారాన్ని గూర్చిన ప్రకరణంలో ఉన్న శబ్దాన్ని పట్టి, ధర్మాధర్మఫలాల భోగం కూడ
(ఇవన్నీ కూడా ఉంటేనే) కుదురుతుంది కాబట్టి, జీవుడు ముఖ్యప్రాణాలతో కూడినవాడై
ఇంద్రియంతోను, మనస్సుతోను కూడినవాడై, అవిద్య, ధర్మాధర్మరూపమైన కర్మ,
జన్మాంతరసంస్కారం వీటితో కూడినవాడై, పూర్వదేహం విడచి మరొక దేహాన్ని పొందుతాడు
అని తెలుస్తున్నది. అ జీవుడు దేహానికి బీజాలైన సూక్ష్మభూతాలతో కలిసి వెడతాడా లేక
వాటితో కలవకుండానే వెడతాడా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించింది?
వాటితో కలవకుండా వెడతాడని. ఎందువల్ల? కరణాలను (ఇంద్రియాదులను) కూడా
తీసుకొని వెడతాడు) అన్నట్లు భూతాలను కూడా తీసికొని వెడతాడు అని (శ్రుతిలో)
వినబడడం లేదు కదా? “స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానః” అనే వాక్యంలో
తేజోమాత్రాశబ్దంచేత కరణాల గ్రహణాన్ని మాత్రమే చెప్పుచున్నది. వాక్యశేషంలో
చక్షురాదులను గూర్చి చెప్పడంచేత తేజోమాత్రాశబ్దానికి చక్షురాదీంద్రియా లనే అర్థమే
గ్రహించాలి. ఈ విధంగా భూతమాత్రాలను తీసికొని వెడతాడు అని లేదు. భూతమాత్రాలు
అంతటా సులభంగా లభిస్తాయి. ఎక్కడైతే దేహం పుట్టాలో అక్కడనే అవి లభిస్తాయి గాన

వాటిని తీసికొని వెళ్లడంలో ప్రయోజనం లేదు. అందుచేత భూతసూక్ష్మాలను కూడా తీసికొనకుండానే వెడతాడు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః- “తదంతరప్రతిపత్తై రంహతి సంపరిష్కృతః”
 ఇతి. తరంతర ప్రతిపత్తై దేహద్దేహంతరప్రతిపత్తై దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్కృతైః
 రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంత వ్యమ్. కుతః? ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. తథాహి ప్రశ్నః
 “వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతి” (భా. ఉ. 5.3.3)
 ఇతి. నిరూపణం చ ప్రతివచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీ పురుషయోషిత్పు పఞ్చస్వగ్నిషు
 శ్రద్ధా సోమవృష్ట్యన్తరేతోరూపాః పఞ్చాహుతీర్దర్శయిత్వా- “ఇతి తు
 పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతి” (భా. ఉ. 5.1.1.) ఇతి. తస్మాదద్భిః
 వరివేష్టితో జీవో రంహతి, వ్రజతీతి గమ్యతే. నన్వన్యా శ్రుతిః
 జలూకావత్పూర్వదేహం న ముఞ్చతి యావన్న దేహంతరమాక్రామతీతి దర్శయతి-
 “తద్యథాతృణజలాయుకా” (బృ. ఉ. 4.4.3) ఇతి? తత్రాప్యపరివేష్టితస్యైవ
 జీవస్య కర్మోపస్థాపితప్రతి పత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్హభావమాత్రం
 జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః ఏవం శ్రుత్వోక్తే దేహంతరప్రతిపత్తిప్రకారే
 సతి యాః పురుషమతి ప్రభవాః కల్పనాః - వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ
 దేహంతరప్రతిపత్తై కర్మవశాద్బుద్ధి లాభస్తత్రభవతి, కేవలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర
 భవతి, ఇష్ట్రయాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థాన ఉత్పద్యంతే;
 మన ఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠేత; జీవ ఏవ వోత్పత్త్య దేహద్దేహంతరం
 ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమ్ ఇత్యేవమాద్యాః సర్వా ఏవానాదర్శవ్యాః.
 శ్రుతివిరోధాత్.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఆచార్యుడు “తదంతర ప్రతిపత్తై రంహతి సంపరిష్కృతః”

అని పరిస్తున్నాడు. తదంతరప్రతిపత్తియందు, అనగా ఒక దేహాంశుండి మరొక దేహాన్ని పొందడంలో దేహానికి బీజాలైన భూతసూక్ష్మాలతో కలిసి వెడతాడు అని తెలుసుకోవాలి. ఎందువల్ల? ‘వేత్త.. భవంతి’ (ఉదకం) ఐదవ ఆహుతిలో పురుషుడని చెప్పదగినది ఎట్లు అవుతుందో, పురుషుడుగా ఎలా మారుతుందో, నువ్వు ఎరుగుదువా) అని ప్రశ్న ఉన్నది. ద్యులోకం, పర్వన్యడు, పృథివి, పురుషుడు, స్త్రీ అనే ఐదు అగ్నులలో శ్రద్ధ, సోమం, వృష్టి, అన్నం, రేతస్సు అనే ఐదు ఆహుతులను చూపి “ఇతి.. భవంతి” (ఈ విధంగా ఉదకం పంచమాహుతిలో పురుషుడుగా అవుతుంది) అని నిరూపణ, అనగా ప్రతివచనం కూడ ఉన్నది. అందువల్ల జీవుడు ఉదకంతో పరివేష్టితుడై (చుట్టబడి) వెడతాడు అని తెలుస్తూన్నది.

వి. జీవుడు ప్రాణేంద్రియాలతో కలిసి దేహాంతరానికి వెడతాడు అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గాని భూతసూక్ష్మాలతో కూడ కలిసి వెడతాడని శ్రుతి ప్రత్యక్షంగా చెప్పడం లేదు. అయినా కూడ పంచాగ్నివిద్యలో చెప్పినదానిని పట్టి జీవుడు భూతసూక్ష్మాలతో కూడ కలిసి వెడతాడు అని తెలుస్తూన్నది. పంచాగ్నివిద్య ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో ఉంది. ద్యులోకం, పర్వన్యడు, పృథివి, పురుషుడు, స్త్రీ ఈ ఐదింటిని అగ్నిగా భావించి ఉపాసన చెయ్యాలి అని ఈ విద్య బోధిస్తూన్నది - ప్రవాహణుడనే రాజు తన సభకు వచ్చిన శ్వేతకేతువును ‘వేత్త యథా పశ్యమ్యామాహుతావాపః పురుషచ సో భవంతి’ అని ప్రశ్నించాడు. ఈ లోకంలో జలమయాలైన పాలు, పెరుగు మొదలైన ద్రవ్యాలను హోమం చేయగా హోమం చేసిన ఆ జలం యజమానుణ్ణి (యజ్ఞం చేసినవానిని) చేరుతుంది. వాని ద్వారా ద్యులోకం అనే అగ్నిని చేరుతుంది. అది శ్రద్ధ అనే ఆహుతిగా అవుతుంది. దానిని యాజమానుని ఇంద్రియాధిష్ఠానదేవతలు ఆ అగ్నిలో హోమం చేస్తారు. అలా హోమం చేయబడిన జలం సోమం అనే దేహంగా మారుతుంది. ఆ జలమయమైన దేహం వృష్ట్యధిమానదేవతయైన పర్వన్యడనే అగ్నిలో హోమం చేయబడి వర్షంగా మారుతుంది. ఈ విధంగా సోమరూపాన్ని, వృష్టిరూపాన్ని పొందిన ఆ జలమే పృథివి అనే అగ్నిలో హోమం చేయబడి ప్రహియవాద్యన్నరూపం పొందుతుంది. అన్నంగా అయిన ఆ జలం పురుషుడనే అగ్నిలో హోమం చేయబడి రేతస్సుగా మారుతుంది. రేతోరూపాన్ని పొందిన ఐదవ ఆహుతి యైన ఆ జలం స్త్రీ అనే అగ్నిలో హోమం చేయబడి గర్భంగా ఏర్పడి పురుషుడు అనే పేరు పొందుతుంది. జలం పురుషవచస్సు అవుతుందనగా ఇదే అర్థం. ఐదవ ఆహుతి హోమం

చేయగా జలం పురుషశబ్దవాచ్యం ఎలా అవుతుందో నీకు తెలుసునా అని రాజు అడిగాడు. శ్వేతకేతువు తండ్రి యైన గౌతముని దగ్గరికి వెళ్లి రాజు నన్ను ఈవిధంగా అడిగాడు. నాకు తెలియలేదని చెప్పాడు. గౌతముడికి కూడ తెలియకపోవడంతో అతడు రాజు దగ్గరికి వెళ్లి అదేదో నువ్వే చెప్పు అని కోరాడు. అప్పుడు రాజు అతనికి ఈ పంచాగ్నివిద్య బోధించాడు. దీనిని పట్టి యజమానుడు మరణానంతరం ఆ ఉదకంతో సహా ద్యులోకానికి వెడతాడనీ తరవాత క్రమంగా పర్వన్యాదుల ద్వారా మళ్ళీ పురుషుడుగా జన్మిస్తాడనీ తెలుస్తున్నది గాన జీవుడు మరణానంతరం ఇంద్రియాదులతో పాటు జలంతో కూడ (జలం అనగా త్రివృత్పుతజలంగాన, జలతేజఃపృథ్వీల సూక్ష్మరూపంతో (కూడ) వెడతాడని తెలుస్తున్నది అని భావం.

సన్న్యతి:- (ఆశంక) గడ్డి మీద సంచరించే జలూక (ఒక పాడుగు కాళ్ల పురుగు) అవతల ఉన్న గడ్డిని పట్టుకొన్న తరవాతనే తానున్న గడ్డిని విడిచిపెట్టినట్లు జీవుడు మరొక దేహం గ్రహించే వరకు పూర్వ దేహం విడవడు అని “తద్యథా తృణజలాయుకా” అనే మరొక శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా? (అలాంటప్పుడు జీవుడు జలంతో కలిసి వెళ్లి పోయిన తరువాత మరొక దేహంలోనికి వెడతాడని చెప్పడం యుక్తం కాదు కదా?) (సమాధానం) ఆ శ్రుతిలో కూడ (ఆ శ్రుతి ప్రకారం కూడా) జలంచేత పరివేష్టతుడైన జీవునకే కర్మచేత ఏర్పడిన, తనచేత పొందదగిన, దేహాన్ని గూర్చిన భావనయొక్క దీర్ఘభావం మాత్రమే జలూకతో పోల్చబడుతున్నది గాన విరోధం లేదు.

వి. తృణజలూక ఒక తృణాగ్రం మీద నిలబడి పాడవుగా సాగి అవతలి తృణాగ్రాన్ని పట్టుకొని అప్పుడు వెనుకటి తృణాగ్రాన్ని విడిచి పెడుతుంది. అదే విధంగా జీవుడు ఈ దేహంలో ఉండగానే రాబోయే దేహాన్ని పట్టుకొని తరవాత ఈ దేహాన్ని విడిచి పెడతాడు అనే అభిప్రాయంతో ఈ తృణజలూకోపమానం చూపబడలేదు. వీనికి కర్మబలంచేత, రాబోయే స్థూలశరీరాన్ని గూర్చిన భావన కలుగుతుంది. ఆ భావన తృణజలూకా శరీరంవలె దీర్ఘమైనది గాన దీర్ఘత్వం విషయంలోనే ఈ ఉపమానం - ఇది బ్రహ్మవిద్యా భరణకారుని వ్యాఖ్య. దీనినిపట్టి జీవునికి భావిశరీరభావన ఎట్లు కలిగిందనగా కర్మ బలంచేత అని చెప్పుకోవాలి. అందుచేత “కర్మోపస్థాపిత” అనే దానికి “భావనా” తో అన్వయం అయితే భావిదేహానుభవం ఉంటేనే కాని దాని భావన ఉండదు గాన

భామతీకారుడు దీనికి మరొక విధంగా అర్థం చెప్పాడు. కర్మ అనగా రంహణకర్మ. రంహణం అనే పనిచేత నమకుర్చబడిన, పొందదగిన దేహానికి సంబంధించిన భావన యొక్క అనగా పుట్టుకయొక్క దీర్ఘభావం అని చెప్పాడు.

ఏవమితి:- దేహంతరాన్ని పొందే ప్రకారం శ్రుతిలో ఈ విధంగా చెప్పబడి ఉండగా - (1) సర్వ వ్యాప్తాలైన అంతఃకరణాదికరణాలకీ ఆత్మకీ దేహంతరలాభం కలగగానే కర్మవశంచేత ఆ దేహంలో వృత్తి (చేష్టాదికం) లభిస్తుంది. అనీ (2) ఆ దేహంలో కేవలమైన ఆత్మకే వృత్తిలాభం (జ్ఞానాదివ్యవహారం) కలుగుతుంది, ఇంద్రియాలైతే (శరీరం వలెనే) భోగస్థానమైన శరీరంలో క్రొత్తవి పుడతాయి అనీ, (3) కేవలం మనస్సు మాత్రమే భోగస్థానానికి బయలుదేరి వెడుతుందనీ, (4) లేదా చిలక ఎగిరి ఒక చెట్టునుండి మరొక చెట్టుమీదికి వెళ్ళినట్లు జీవుడే ఒక దేహంనుంచి ఎగిరి మరొక దేహంలోనికి వెడతాడనీ, ఈవిధంగా పురుషుల బుద్ధులనుండి పుట్టుకొని వచ్చిన కల్పన లన్నీ, శ్రుతివిరుద్ధములు గాన ఆదరింపదగినవి కావు.

వి. పైన చెప్పిన వాటిలో మొదటిది సాంఖ్యుల అభిప్రాయం. రెండవది నైయామికుల మతం. మూడవది ఆత్మా బాహ్యేంద్రియాలూ కూడ విభువులే; మనస్సు మాత్రం అల్ప ప్రమాణం కలది అనేవాళ్ల మతం. నాల్గవది దిగంబరజైనుల మతం.

భాష్యమ్

ననూదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిః సంపరిష్వక్తో రంహతీతి ప్రాప్నోతి, అప్ శబ్దశ్రవణాత్. తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్తైః సంపరిష్వక్తో రంహతీతి? అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ 3.1.2

తుశబ్దేన చోదితామాశంకాముచ్చినత్తి - త్ర్యాత్మికా హ్యపస్త్రివృత్త్యరణ శ్రుతేః. తాస్యారమ్భికాస్వభ్యుపగతాసు ఇతరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి. త్ర్యాత్మక శ్చ దేహాస్త్రయాణామపి తేజోబన్నానాం తస్మిన్ కార్యోపలభ్యే. పునశ్చ త్ర్యాత్మకః త్రిధాతుత్వాత్త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లేష్మభిః. న భూతాంతరాణి

న ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధం శక్యతే. తస్మాద్భూయ
స్త్వాపేక్షోఽయమావః పురుషవచన ఇతి ప్రశ్న ప్రతివచనయోరపృచ్ఛా న
కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు హి రసలోహితాదిద్రవద్రవ్యభూయస్త్యం దృశ్యతే.
నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్టో దేహేషులభ్యతే? నైష దోషః. ఇతరా
పేక్షయాప్యపాం బాహుల్యం భవిష్యతి. దృశ్యతే చ శుక్రశోణితలక్షణేఽపి
దేహబీజే ద్రవబాహుల్యమ్. కర్మ చ నిమిత్తకారణం దేహాంతరారమ్భే. కర్మాణి
చాగ్నిహోత్రాదీని సామాజ్యవయఃప్రభృతిద్రవ్యవ్యపాశ్రయాణి. కర్మ
సమవాయిన్యశ్చాపః శ్రద్ధాశబ్దాదితాః సహ కర్మభిర్మ్యులో కాభ్యేఽగ్నౌ హూయంత
ఇతి వక్ష్యతి. తస్మాదప్యపాం బాహుల్యసిద్ధిః. బాహుల్యాచ్చాపృచ్ఛేన సర్వేషామేవ
దేహబీజానాం భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యమ్.

బాలనందిని

నన్యతి:- ఉదాహరించబడిన ప్రశ్నప్రతివచనాలచేత, అక్కడ అవశబ్దం
వినబడడంవల్ల కేవలం ఉదకంతో మాత్రమే కలిసి వెడతాడని ప్రాప్తిస్తుంది. అలాంటప్పుడు
అన్ని భూతసూక్ష్మాలతోను సంపరిష్పక్తుడై వెడతాడని, సామాన్యరూపంలో ఎలా
చెప్పబడుచున్నది? అందుకు సమాధానం పలిస్తున్నాడు.

త్ర్యాత్మకేతి:- “త్ర్యాత్మకత్వాత్తు =జలం భూతత్రయాత్మకం అవడంవల్ల,
భూయస్త్వాత్= జలం పాలు అధికంగా ఉండడంవల్ల అలా చెప్పబడింది” అని
సూత్రార్థం.

తుశభేనేతి:- తుశబ్దంచేత చోదించిన ఆశంకను పెకిలించి వేస్తున్నాడు. త్రివృత్త్యరణ
శ్రుత్యనుసారం జలం త్రిభూతాత్మకం కదా? జలం దేహారంభకం అని అంగీకరిస్తే
మిగిలిన రెండు భూతాలూ కూడ ఆరంభకాలే అని అంగీకరించాలి. అ దేహంలో
తేజోబన్నాల మూడింటి కార్యాలూ కూడ కనబడడంచేత కూడ (పాకం తేజః కార్యం,
స్వేదాదికం జలకార్యం, గంధం పృథివీకార్యం) దేహం త్ర్యాత్మకం. వాతపితృశ్లేష్మాలనే
మూడు ధాతువు లుండడంచేత కూడ ఇది త్ర్యాత్మకమే. అందుచేత ఇతరభూతాల అపేక్ష

లేకుండా కేవలం జలంచేత దేహం అరంభించబడడానికి (పుట్టడానికి) శక్యం కాదు. అందుచేత “అపః పురుషవచసః” అనే వాక్యం భూయస్వాన్ని (అవి అధికంగా ఉండడాన్ని) పట్టి చెప్పబడినది. ప్రశ్నప్రతివచనాలలో ఉన్న అప్పబ్దం కూడ కైవల్యాన్ని పట్టి (అది ఒక్కటే ఉండడంవల్ల) చెప్పినది కాదు. అన్ని దేహాలలోను రసం, రక్తం మొదలైన ద్రవ ద్రవ్యాలు అధికంగా కనబడుతున్నాయి కదా? (ప్రశ్న) దేహాలలో పార్థివధాతువు అధికంగా కనబడుతున్నది కదా? (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. ఇతర ధాతువులకంటే కూడ జలానికి బాహుల్యం ఉంటుంది. (పరిశీలిస్తే నీళ్లపాలే ఎక్కువ అని అర్థం). శుక్ర శోణితరూపమైన దేహబీజంలో కూడ ద్రవమే అధికంగా ఉండడం కనబడుతుంది. దేహంతరారంభానికి కర్మ నిమిత్తకారణం. అగ్నిహోత్రాదికర్మలలో సోమం, అజ్యం, క్షీరం మొదలైనవి అధికంగా ఉపయోగించబడతాయి. కర్మతో సంబంధించిన జలానికే కర్మలతో సహా శ్రద్ధ అని పేరు; అనగా కర్మసహితమైన, కర్మతో సంబంధించిన, ఉదకానికి శ్రద్ధ అని పేరు. అట్టి పేరుగల ఉదకం ద్యులోకం అనే అగ్నిలో హోమం చేయబడుతుంది అని చెప్పునున్నాడు. అందువల్ల కూడ ఉదకం అధిక ప్రమాణంలో ఉంటుంది అనే ప్రసిద్ధి ఏర్పడింది. ఉదకం అధికంగా ఉండడంచేత దానిచేత (అప్పబ్దంచేత) దేహ బీజాలైన అన్ని భూతసూక్ష్మాలనూ గ్రహించాలి. ఉదకం అధికంగా ఉండడంచేత ఉదకం అని అన్నా కూడ మొత్తం మూడు భూతాలను గ్రహించాలి అని భావం.-

సూ. ప్రాణగతేశ్చ 3.1.3.

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తై గతిః శ్రావ్యతే - “తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణముత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతి” (బృ.ఉ.4.4.2) ఇత్యాదిశ్రుతిభిః. సా చ ప్రాణానాం గతిర్నాశ్రయమంతరేణ సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాన్త రోపస్సప్తానాం గతిరవగమ్యతే. న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వబద్ధచ్చన్తి తిష్ఠన్తి వా, జీవతోఽదర్శనాత్ 3.

బాలానందిని

అవ. ఇక్కడ ఒక ఆశంక కలుగుతుంది. పంచాగ్ని విద్యను పరిశీలించగా భూత

సూక్ష్మాలతో కూడిన జీవుడు వెడతాడు అని తెలుస్తూన్నది అని చెప్పిన పక్షంలో, పంచాగ్ని విద్యోపాసకులు దక్షిణమార్గంలో వెడతారు గాన, వాళ్లు మాత్రమే. భూతసూక్ష్మాలతో పయనిస్తారు అని అర్థం వస్తుంది. ఉత్తరమార్గములు గాని, నరకాదులకు పోయేవాళ్లు గాని భూతసూక్ష్మాలతో వెళ్లరని కూడా అర్థం వస్తుంది. వాళ్ల విషయంలో ఎట్లు అని ఆశంకించుకొని అందరూ కూడ భూతసూక్ష్మాలతో వెడతారు; పంచాగ్నివిద్య ఒక శ్రేత ప్రమాణంగా చూపబడింది అని సూచించడం కోసం ఈ సూత్రం చెప్పబడుచున్నది.

ప్రాణేతి:- “ప్రాణగతేశ్వ=ప్రాణాలకు గతి చెప్పడంవల్ల కూడ, ప్రతి జీవుడు భూత సూక్ష్మాలతోనే పయనిస్తాడు అని తెలుస్తూన్నది” అని అర్థం.

ప్రాణానామితి:- (జీవుడు) దేహాంతరం పొందే సందర్భంలో ప్రాణాలకు గతి ఉంటుందని - “తముత్క్రామంతం .. అనూత్క్రామతి” ఇత్యాది శ్రుతులు చెపుతున్నాయి. ఆధారం లేకుండా ప్రాణాలు వెళ్లడం కుదరదు గాన ప్రాణగతిని పట్టి వాటికి ఆశ్రయమైన, ఇతరభూతాలతో కూడిన ఉదకం కూడ వెడుతుందని తెలుస్తూన్నది. ప్రాణాలు ఆశ్రయం లేకుండా ఎక్కడికీ వెళ్లడం గాని, ఉండడం గాని కుదరదు కదా? జీవించి ఉన్నప్పుడు అలాంటి దేదీ కనబడడం లేదు కదా; అనగా జీవుడు దేహంలో ఉన్నప్పుడు ఆ దేహంలోనే ప్రాణాలుంటున్నాయి కాని దూరంగా ఎన్నడూ లేవు గదా అని భావం. 3.

సూ.అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ 3.1.4

స్వాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతర ప్రతిపత్తై సహ జీవేన గచ్ఛన్తి, అగ్న్యాదిగతి శ్రుతే: తథా హి శ్రుతి: మరణకాలే వాగాదయ: ప్రాణా: అగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛన్తీతి దర్శయతి - “యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి, వాతం ప్రాణ:” (బృ.ఉ. 3.2.13) ఇత్యాదినేతి చేత్, న.భాక్తత్వాత్ వాగాదీనామగ్న్యాది గతిశ్రుతిర్గాణీ, లోమసు కేశేషు చాదర్శనాత్. “ఓషధీర్లమాని వనస్పతీన్ కేశా:” (బృ.ఉ. 3.2.13) ఇతి చ తత్రామ్నాయతే. న హి లోమాని కేశాశ్చత్సుత్య ఓషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛన్తీతి సంభవతి. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే. నాపి ప్రాణైర్వి నా దేహాంతర ఉపభోగ ఉపపద్యతే. స్పష్టం చ

ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితమ్. అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణా
మాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాల ఉపకారనివృత్తిమాత్రమ
పేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్గచ్ఛన్తిత్యుపచర్యతే.4.

బాలానందిని

అగ్న్యాదీతి:- “అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః=వాగాదులు అగ్న్యాదులను చేరుతాయి అని
వినబడదంవల్ల, న= ప్రాణాలు జీవునితో వెళ్లవు, ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు.
భాక్తత్వాత్ అగ్న్యాదిగమనం భాక్తం అవదంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

స్వాదితి:- అది అట్లుండనీ; అగ్న్యాదిగతిశ్రుతి ఉండదంవల్ల, జీవుడు దేహం
తరంలోనికి వెళ్లినప్పుడు ప్రాణాలు జీవునితో వెళ్లవు. “యత్రాస్య... ప్రాణః” (పురుషుడు
మరణించినప్పుడు వాని వాక్కు అగ్నిని చేరుతుంది. ప్రాణం వాయువును చేరుతుంది)
ఇత్యాదివాక్యాలచేత శ్రుతి మరణకాలంలో వాగాదిప్రాణాలు అగ్న్యాదిదేవతలను
చేరుతాయని చెప్పుచున్నది కదా అన్నట్లయితే, అది కాదు. ఎందువల్ల ననగా అది
(అగ్న్యాది గమనం) భాక్తం(గౌణం) . వాగాదులు అగ్న్యాదులను చేరుతాయి అని చెప్పే
శ్రుతి గౌణ మాత్రమే; ఎందువల్ల ననగా లోమాలలోను, కేశాలలోను గమనం కనబడదం
లేదు కదా? “ఓషధీః... కేశాః” (లోమాలు ఓషధులను చేరుతాయి, కేశాలు వృక్షాలను
చేరుతాయి) అని కూడ అక్కడ చెప్పబడింది. లోమాలు కేశాలు ఎగిరి వెళ్లి ఓషధులను
వృక్షాలను చేరుతాయి అని చెప్పడం కుదరదు కదా? ప్రాణం అనే ఉపాధి లేకపోతే
జీవునకు (సర్వవ్యాప్త పరబ్రహ్మభిన్నుడైన జీవునకు) గమనమే కుదరదు. ప్రాణాలులేకుండా
దేహంతరంలో భోగం కుదరదు. ప్రాణాలు జీవునితో కలిసి వెడతాయని స్పష్టంగా మరొక
శ్రుతిలో చెప్పబడింది. అందుచేత - అంతవరకు వాగాదులకు ఉపకారం చేసిన అగ్న్యాది
దేవతలు మరణకాలంలో ఉపకారం చేయడం మానివేస్తాయి అనేదానిని మాత్రమే చూచి
వాగాదులు అగ్న్యాదులను చేరుతాయి అని ఉపచారం (అరోపణం) చేయబడుతున్నది.
(అవి అగ్న్యాదులను చేరక పోయినా చేరుతున్నట్లు చెప్పబడుచున్నది).4.

సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః 3.1.5

స్వాదేతత్; కథం పునః “పశ్చాన్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి”

(భా.ఉ.5-3.3) ఇత్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్యతే? యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి. ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పశ్చాద్భూతయః పశ్చాన్నామాహుతీనా మాధారత్వేనాదీతాః. తేషాం చ ప్రముఖే “అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః” (భా.ఉ.5.4.1) ఇత్యుపన్యస్య “తస్మిన్నేతస్మిన్యగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్యతి (భా.ఉ.5.4.2)” ఇతి శ్రద్ధా హౌమ్యద్రవ్యత్వేనావేదితా. న తత్రాపా హౌమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః. యది నామ పర్వన్యాదిఘాతరేషు చతుర్వ్యగ్ని స్వపాం హౌమ్యద్రవ్యతా పరికల్పేత పరికల్పితాం నామ. తేషు హోత వ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనామబృహులత్వోపపత్తేః. ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్యజ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్ప్యంత ఇతి సాహసమేతత్. శ్రద్ధా చ నామ ప్రత్యయవిశేషః, ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్. తస్మాదయుక్తః పశ్చాన్యామాహు తావపాం పురుషభావః ఇతి చేత్-

బాలానందిని

ప్రథమ ఇతి:- “ప్రథమే=ప్రారంభంలో, అశ్రవణాత్ ఇతి చేత్= అపి వినబడకపోవడం వల్ల పంచమాహుతిలో అప్పులకు ఆహుతిత్వం కుదర దన్నట్లయితే, న=కాదు, తా ఏవ=ఆ అప్పులే, ఉపపత్తే=ఉపపత్తివల్ల” అని సూత్రార్థం.

స్వాదేతదితి :- ఇది ఇలా ఉండనీ, “పశ్చాన్యామాహుతౌ ఆపః పురుషవచసో భవంతి” అని నిర్ధారణ చేయడం ఎట్లు కుదురుతుంది? ఎందువల్ల ననగా ప్రథమాగ్నిలో అప్పుల (ఉదకంయొక్క) శ్రవణం లేదు. ఈ ఘట్టంలో ద్యులోకం మొదలైన ఐదు అగ్నులు ఐదు ఆహుతులకు ఆధారాలుగా చెప్పబడ్డాయి. వాటిలో ప్రారంభంలో “అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః” (గౌతమా! ఆ ద్యులోకమే అగ్ని) అని చెప్పి, “తస్మిన్.....జుహ్యతి” (ఈ అగ్నిలో దేవతలు శ్రద్ధను హోమం చేస్తారు) అని శ్రద్ధ హోమం చేయవలసిన ద్రవ్యంగా చెప్పబడింది. అక్కడ అప్పులు హౌమ్యద్రవ్యాలుగా వినబడడంలేదు. పర్వన్యడు మొదలైన తరవాత చెప్పిన నాలుగు అగ్నులలో, హోమం చేయదగినవిగా చెప్పబడిన సోమాదులు ఉదకబహులంగా ఉండడంచేత కుదురుతుంది కాబట్టి అప్పులు హౌమ్యద్రవ్యాలుగా కల్పించబడితే కల్పించబడుగాక. ప్రథమాగ్నిలో మాత్రం స్పష్టంగా

వినబడుతూన్న శ్రద్ధను విడచివేసి అప్పులు కల్పించబడతా యనేది సాహసమే అవుతుంది. ప్రసిద్ధిని అనునరించి శ్రద్ధ అనగా ఒకనొక జ్ఞానవిశేషం. అందుచేత పంచమాహుతిలో అప్పులు పురుషత్వాన్ని పొందుతా యని చెప్పడం యుక్తం కాదు అన్నట్లుయితే -

భాష్యమ్

నైష దోషః. హి యత : తత్రాపి ప్రథమేఽగ్నౌ తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభి ప్రేయన్తే. కుతః? ఉపపత్తేః. ఏవం హ్యదిమధ్యావసానసంగానాదనా కులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే. ఇతరథా పునః పఞ్చమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనసో హౌమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచన మిత్యేకవాక్యతా న స్యాత్. “ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతవాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి. శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది స్థూలీభవదబ్బహులం లక్ష్యతే. సా చ శ్రద్ధాయా అప్తే యుక్తిః. కారణానురూపం హి కార్యం భవతి. న చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మః సందర్శిణో నిష్కృష్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృదయాదీనీత్యాప ఏవ శ్రద్ధాశబ్దః భవేయుః. శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సవపద్యతే, వైదిక ప్రయోగదర్శనాత్ - “శ్రద్ధా వా ఆపః” ఇతి. తనుత్వం చ శ్రద్ధాసారూప్యం గచ్ఛన్త్య ఆపో దేహబీజభూతా ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దః స్యుః, యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి. శ్రద్ధాపూర్వకర్మసమవాయాచ్ఛాప్స శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే, మఞ్చశబ్ద ఇవ పురుషేషు. శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః- “అపో హస్తైః శ్రద్ధాం సంనమన్తే పుణ్యాయ కర్మణే” ఇతి శ్రుతేః 5.

బాలానందిని

నైష దోష ఇతి- ఈ దోషం లేదు. హి=ఎందువల్ల ననగా, ఆ ప్రథమాగ్నియందు కూడ, తా ఏవ=ఆ అప్పులే, శ్రద్ధాశబ్దంచేత ఉద్దిష్టమైవి. ఎందువల్ల? ఉపపత్తివల్ల. ఇలా చెపితేనే అదిలోను, మధ్యయందు, అంతమునందు విరోధం లేని సరియైన సమన్వయం

ఉండడంచేత ఈ వాక్యం ఆకులం కాక (అర్థరహితంగా ఉండక) ఏకవాక్యంగా ఉంటుంది. అలా కాని పక్షంలో పంచమాహుతిలో ఉదాహరించిన పురుషవచస్సం ఎలా వస్తుంది అని ప్రశ్నించగా దానికి సమాధానం చెప్పినప్పుడు ప్రథమాహుతిస్థానంలో ఉదాహరించిన శ్రద్ధ అనేదానిని దేనినో దింపితే ప్రశ్న ఒక విధంగా ఉండి ప్రతివచనం మరొక విధంగా ఉండడంచేత ఏకవాక్యత ఉండదు. “ఇతి...భవంతి” అని ఉపసంహరిస్తూ దీనినే చూపుచున్నది. శ్రద్ధయొక్క కార్యమైన (శ్రద్ధను హోమం చేయగా పుట్టిన) సోమవృష్టిాదికం స్థూలం అయినప్పుడు ఉదాహరించిన కనబడుచున్నది. శ్రద్ధ ఉదాహరించిన అని చెప్పడానికి ఇది కూడ ఒక యుక్తి. కార్యం కారణానురూపంగానే ఉంటుంది కదా? మనస్సు యొక్క గాని జీవుని యొక్క గాని ధర్మమైన శ్రద్ధ అనే ఒక ప్రత్యయాన్ని (జ్ఞానాన్ని) యజ్ఞపశువులనుండి వాటి గుండెలు మొదలైనవి తీసినట్లు, ధర్మినుండి పైకి లాగి హోమం కోసం గ్రహించడం కుదరదు కదా? అందుచేత శ్రద్ధ అనగా అప్పులే. “శ్రద్ధా వా అపః” అని వైదిక ప్రయోగం ఉండడంచేత శ్రద్ధాశబ్దం ఉదాహరించిన అర్థంలో ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. దేహబీజాలైన అప్పులు సూక్ష్మత్వాన్ని పొందడంచేత శ్రద్ధతో సామ్యాన్ని (మనస్సులోని శ్రద్ధ ఏ విధంగా ఇతరులకు ఇంద్రియగ్రాహ్యం కాదో అట్లే ఇవికూడ ఇంద్రియగ్రాహ్యములు కానంతగా సూక్ష్మంగా ఉండడాన్ని) పట్టి, సింహం వంటి పరాక్రమం కలవాడు సింహశబ్దవాచ్యుడైనట్లు శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యా లవుతాయి. మరొక దేమనగా- (“మశ్చాః క్రోశంతి” (మందాలు ఏడుస్తున్నాయి) ఇత్యాదులలో) మశ్చాశబ్దం పురుషులతో సంబంధాన్ని పట్టి పురుషుల విషయంలో ప్రయోగించబడినట్లు, శ్రద్ధాపూర్వకంగా చేసే కర్మలతో సంబంధం ఉండడంవల్ల కూడ అప్పుల విషయంలో శ్రద్ధాశబ్దం యుక్తమే. “అపో...కర్మణే” (ఉదాహరించిన ఈ యజమానునికి పుణ్యకర్మ చేయడానికి శ్రద్ధను పుట్టిస్తోంది) అనుశ్రుతిని అనుసరించి ఉదాహరించిన శ్రద్ధాహేతువు గాన ఆ కారణంచేత కూడ శ్రద్ధ అని చెప్పబడుచున్నది. 5.

సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణం ప్రతీతేః. 3.1.6.

అథాపి స్యాత్-వశప్రతివచనాభ్యాం నామావః శ్రద్ధాదిక్రమేణ పబ్జమ్యామాహుతో పురుషాకారం ప్రతిపద్యేరన్; న తు తత్సంపరిష్కృతా జీవా

రంహేయుః, అశ్రుతత్వాత్. న హ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి.
తస్మాద్రంహతి తత్సంపరిష్వక్తః ఇత్యయుక్తమితి చేత్, నైష దోషః. కుతః?
ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః - “అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే
తే ధూమమభిసంభవంతి” (భా.ఉ. 5.10.6) ఇత్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం
ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చన్ద్రపాప్తిం కథయతి “అకాశాచ్ఛన్ద్రమసమేష
సోమో రాజా” (భా.ఉ. 5.10.4) ఇతి. త ఏవేహపి ప్రతీయంతే “తస్మిన్నేవాగ్నౌ
దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి” (భా.ఉ. 5.4.2)
ఇతి శ్రుతిసామాన్యాత్. తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శ పూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతాః
దధిపయఃప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయన్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంతి. తాః
అహవనీయే హుతాః సూక్ష్మా అహుత్యోఽపూర్వరూపాః సత్యస్తానిష్టాదికారిణ
అశ్రయంతి. తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేన అన్యేఽగ్నౌ ఋత్విజో జుహ్వతి
“అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహా” ఇతి. తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయిన్యః
అహుతిమయ్య అపొఽపూర్వరూపాః సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్ పరివేష్ట్యాముం
లోకం ఫలదానాయ నయంతితి యత్తదత్ర జుహోతినాఽభిధీయతే “శ్రద్ధాం
జుహ్వతి” (భా.ఉ.5.4.2) ఇతి. తథా చాగ్నిహోత్రే షట్పుశ్చినిర్వచనరూపేణ
వాక్యశేషేణ “తే వా ఏతే అహుతీ హుతే ఉత్కామతః” (శ.బ్రా .11.6.2.6)
ఇత్యేవమాదినాగ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారమ్భాయ లోకాంతరప్రాప్తిః ప్రదర్శితా.
తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిః సంపరిష్వక్తా జీవా రంహంతి స్వకర్మఫలోపభోగాయేతి
శ్లిష్యతే. 6

బాలానందిని

అశ్రుతత్వాదితి :- “అశ్రుతత్వాత్=ఇక్కడ జీవుడు వినబడడం లేదు గాన జీవుడు
అప్పులతో వెళ్ళడు; ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే; న=కాదు. ఇష్టాదికారిణామ్=ఇష్టాదులు
చేసేవారియొక్క, ప్రతీతేః=ప్రతీతికలుగుచుండుటవలన” అని సూత్రార్థం.

అథాపీతి:- ప్రశ్నప్రతివచనాలను బట్టి అప్పులు శ్రద్ధాదిక్రమంచేత పంచమాహుతిలో పురుషాకారం పొందుతే పాండవచ్చను గాక. కాని వాటితో కలిసి జీవులు పయనించరు, అక్కడ వాళ్లు వినబడడంలేదు. అక్కడ అప్పులను గూర్చి చెప్పినట్లుగా జీవులను గూర్చి చెప్పే శబ్దం ఏదీ కనబడడంలేదు కదా? అందువల్ల “రంహతి సంపరిషక్తః” అని చెప్పడం యుక్తం కాదు అన్నట్లయితే ఇది దోషం కాదు. ఎందువల్ల? ఇక్కడ ఇష్టాదికారుల ప్రతీతి ఉన్నది. “అథ...అభిసంభవంతి” (గ్రామంలో ఉన్న ఎవరు అనగా ఏ గృహస్థులు ఇష్టం (యజ్ఞాదికం); పూర్తం (వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణం), దత్తం (దానం); అని చెన్నుంటారో వాళ్లు ధూమాన్ని చేరుతారు. ధూమంగా అవుతారు) అని ప్రారంభించి ఇష్టాదికారులు ధూమం మొదలైన పితృయాణమార్గంచేత చంద్రుణ్ణి చేరుతారని “అకాశచ్చస్తమసమేష సోమో రాజా” (అకాశంనుండి చంద్రుణ్ణి పొందుతారు ఈ చంద్రుడే రాజైన (సోముడు (మము))” అని చెప్పుచున్నది. “తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతేః సోమో రాజా సంభవతి” అని సమానమైన శ్రుతి ఉండడంవల్ల వాళ్లే (ఇష్టాపూర్తదత్తాదికారులే) ఇక్కడ కూడ తెలియుచున్నారు. (అనగా ద్యులోకం అనే అగ్నిలో శ్రద్ధాహవిస్సు హోమం చేయగా సోమరాజు పుడతాడని ముందు చెప్పి వాక్యశేషంలో ధూమాదిమార్గం ద్వారా అకాశంనుండి చంద్రుణ్ణి పొందిన ఇష్టాదికారులనే “ఏష సోమో రాజా” అని నిర్దేశించడం జరిగింది. ‘సోమో రాజా’ అనేది ఆ శ్రుతివాక్యంలోను ఈ శ్రుతివాక్యంలోనూ కూడ సమంగా ఉండడంచేత సోమరాజుగా అయేవారు ఇష్టాపూర్త కారులే అని తెలుస్తున్నది అని భావం). ఇష్టాదికారులకు అగ్నిహోత్రం, దర్శపూర్ణమాసాలు మొదలైన కర్మలకు సాధనాలైన పెరుగు పాలు మొదలైనవి ద్రవద్రవ్యం ఎక్కువగా ఉండడంచేత వ్రత్యక్షంగానే అప్పులుగా ఉన్నాయి (కనబడుతున్నాయి). ఆహవనీయంలో హోమం చేయబడిన ఆ అప్పులే సూక్ష్మమైన ఆహుతులుగా అపూర్వరూపంలో ఉండి ఆ ఇష్టాదికారులను ఆశ్రయించుకొని ఉంటాయి. (వాళ్లు వరణించినప్పుడు) వాళ్ల శరీరాన్ని ప్రేతవిధానాన్ని అనుసరించి ఋత్విక్కులు- “అసౌ స్యర్థాయ రోకాయ స్వాహా” అని హోమం చేస్తారు. తరవాత శ్రద్ధాపూర్వకంగా ఆచరించిన కర్మతో సంబంధించిన ఆహుతులైన ఆ అప్పులు అపూర్వరూపంలో ఉంటూ ఇష్టాదులు చేసిన ఆ జీవుల్ని పరివేష్టించి ఫలం ఇవ్వడంకొరకై వరలోకానికి తీసి

కొనివెడతాయి. ఆ విషయమే ఇక్కడ “శ్రద్ధాం జాహ్యతి” అని ‘మ’ దాతువుచేత చెప్పబడుచున్నది. అట్లే (బృహదారణ్యకంలో) అగ్నిహోత్రానికి సంబంధించిన అరు ప్రశ్నలకు సమాధానం చెప్పే సందర్భంలో “తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః” ఇత్యాది వాక్యశేషంచేత అగ్నిహోత్రాహుతులే ఫలః ఇవ్వడానికి లోకాంతరం వెడతాయి అని చెప్పబడింది. అందువల్ల జీవులు ఆహుతిమయాలైన అప్పులతో కలిసి స్వకర్మఫలాన్ని అనుభవించడానికి పయనిస్తారు అని చెప్పడం యుక్తం.

వి. అగ్నిహోత్రాహుతులను గూర్చి మాటలాడుచు జనకుడు యాజ్ఞవల్క్యునితో “సాయంకాలమందు ప్రాతఃకాలమందు అగ్నిహోత్రకర్మలో చేసే ఆహుతులు (రెండూ) ఎక్కడికి వెడతాయి, ఎలా వెడతాయి, ఎలా ప్రతిష్ఠితా లవుతాయి. ఎలా తృప్తి చెందుతాయి. మళ్ళీ తిరిగి ఎలా వస్తాయి. లోకంలో మళ్ళీ ఎలా ఆవిర్భవిస్తాయి అనే విషయం నీకు తెలియదు” అని అంటాడు. నాకు తెలియ దని యాజ్ఞవల్క్యుడు అంగీకరిస్తాడు. అప్పుడు జనకుడు వీటి సమాధానాలు చెబుతాడు. “ఈ ఆహుతులు అంతరిక్షంలో ప్రవేశిస్తాయి. అవి అంతరిక్షాన్ని ఆహవనీయాగ్నిగాను, వాయువును సమిధగాను, కిరణాన్ని ఆహుతిగాను చేసుకొని అంతరిక్షాన్ని తృప్తి పొందిస్తాయి. తరవాత ద్యులోకంలో ప్రవేశిస్తాయి. ద్యులోకాన్ని ఆహవనీయాగ్నిగాను, సూర్యుణ్ణి సమిధగాను, చంద్రుణ్ణి తెల్లని ఆహుతిగాను చేసి ద్యులోకాన్ని తృప్తిపొందిస్తాయి. అక్కడినుంచి తిరిగి వస్తాయి” అని ప్రారంభించి వృథివీ-పురుష-యోషిత్తులను ఆహవనీయాగ్నిగా కల్పించి సంవత్సరాలులను సమిధాదులుగా కల్పించి యోషిదగ్గినుండి పుట్టినవాడే లోకాన్ని చేరినవాడు అని నిరూపిస్తాడు. అందుచేత ఇక్కడ కూడ ఆహుతులకు ఆరోహవరోహాలు చెప్పడంచేత “ఆపః పురుషవచసః” అన్న చోట చెప్పిన అప్పులు ఆహుతిరూపమైన అప్పులే అని తెలుస్తూన్నది.

భాష్యమ్

కథం పునరిదమిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభోగాయ రంహణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమప్రతీకేన వర్తనా చన్ద్రమసమధిరథానామన్న భావం దర్శయతి-“ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తి”

(భా. ఉ. 5-10-4) ఇతి. ‘తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తాన్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాన్తత్ర భక్షయంతి’ (బృ. ఉ. 6-2-16) ఇతి చ సమానవిషయం శ్రుత్యన్తరమ్. న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భుక్త్యమాణా నాముపభోగః సంభవతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్తాత్తధాహి దర్శయతి. 3.1.7

వాశబ్దశ్చేదితదోషవ్యావర్తనార్థః. భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యమ్. ముఖ్యే హ్యాన్నత్వే “న్యర్థకామో యజేత” ఇత్యేవంజాతీయ కాధికారశ్రుతిరుపరుద్యేత. చన్ద్రమణ్ణలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న స్యాత్కిమర్థమిష్టాదికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః? అన్నశబ్ద శ్చేపభోగసామాన్యాదనన్నేఽప్యవచర్యమాణో దృశ్యతే, యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞామ్; పశవోఽన్నం విశామ్ ఇతి. తస్మాదిష్టస్త్రిపుత్రమిత్రభృత్యాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్ఛర్వణం నిగరణం వా. “న హ వై దేవా అశ్నంతి న పిబన్త్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతి” (భా. ఉ. 3.6.1) ఇతి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి. తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ ప్రతి గుణభావోపగతనామప్యవభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామ్. అనాత్మవిత్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే. తథాహి శ్రుతిరనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి. “అథ యోఽన్యో దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానామ్” (బృ. ఉ. 1.4.10) ఇతి. స చాస్మిన్నపి లోక ఇష్టాదిభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోత్యముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముపభుజ్ఞానః పశువద్దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే.

బాలానందిని

కథమితి:- ఇష్టాదులు చేసినవాళ్లు కర్మఫలం అనుభవించడానికి (దేహం విడిచి) వెడతా రని ఎట్లు చెప్పబడుచున్నది? ఎందువల్ల ననగా ధూమం చిహ్నంగా గల మార్గం ద్వారా చంద్రుణ్ణి అధిష్టించిన వాళ్లు అన్నం అయిపోతా రని - “ఏష...భక్తయన్తి” (ఈ సామరాజు దేవతల అన్నం, వానిని దేవతలు భక్షిస్తారు) అనే శ్రుతి చెప్పుచున్నది. “తే చస్తం.....భక్తయన్తి” (ఇష్టాదికారులు చంద్రుణ్ణి పొంది అన్నంగా అవుతారు. ఋత్విక్కులు చమనంలో (ఒక పాత్రలో) ఉన్న రాజైన సామాన్ని (సామరసాన్ని మాటిమాటికి నింపి, మాటిమాటికి ఎలా కాళీచేస్తూ తింటారో అట్లే అక్కడ దేవతలు వీళ్లను భక్షిస్తారు) అని సమానవిషయాన్ని ప్రతిపాదించే మరొక శ్రుతి కూడ చెప్పుచున్నది. వ్యాఘ్రాదులచేత వలె దేవతలచేత భక్షింపబడేవాళ్లకు భోగం కుదరదు కదా? దీనికి సమాధానం పరిస్తున్నాడు:-

భాక్తమితి :- “అనాత్మ విత్వాత్=అత్మజ్ఞానం కలవారు కాకపోవడంవల్ల, భాక్తం వా=వీళ్లను భక్షించడం అనేది, గౌణము. తథా=అట్లు, దర్శయతి హి=శ్రుతి చూపుచున్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

వాశబ్దమితి :- వాశబ్దం చోదితమైన దోషాన్ని నిరాకరించడానికి. వీళ్ల అన్నత్వం గౌణమే కాని ముఖ్యం కాదు. అన్నత్వం ముఖ్యమైన ట్లయితే “స్వర్గకామో యజేత” మొదలైన అధికారశ్రుతి (ఫలంమీద కోరిక ఉన్నవాడు అధికారి అని చెప్పే శ్రుతి) బాధిత మవుతుంది. ఇష్టాదులు చేసినవాళ్లకి చంద్రమండలంలో ఉపభోగం లేకపోతే అధికారవంతులు ఆయాసబహులమైన ఇష్టం మొదలైన కర్మ ఎందుకు చేస్తారు? ప్రజలు రాజులకు అన్నం, పశువులు ప్రజలకు అన్నం, ఇత్యాది ప్రయోగాలలో అనుభవించడానికి హేతువు అనే సామాన్యం (సాదృశ్యం)చేత అన్నశబ్దం అన్నం కాని దాని విషయంలో కూడ ఉపచారంచేత (ఆరోపణంచేత) ప్రయోగించబడడం కనబడుతున్నది. అందుచేత ఇష్టులైన స్త్రీలతోను, పుత్రులతోను, మిత్రులతోను, భృత్యాదులతోను సుఖంగా విహరించినట్లు దేవతలు తమకు అప్రధానులుగా లొంగిఉన్న ఇష్టాదికారులతో సుఖంగా విహరించడమే వాళ్లను భక్షించడం అంటే అర్థం; అంతే కాని మధురభక్ష్యాదులను వలె నమలడం కాని మ్రింగడం కాని కాదు. “న హ ...తృప్యన్తి” (దేవతలు తినరు త్రాగరు. ఈ

అమృతాన్నే చూచుకొంటూ తృప్తి చెందుతారు) అని (శ్రుతి) దేవతలకు చర్యణాదివ్యాపారం లేదని చెప్పుతున్నది. దేవతలకు లొంగి ఉన్నా కూడ ఇష్టాదికారులు, రాజును అశ్రలుంచుకొని ఉన్న పరిజనుల వలె, భోగాలు అనుభవించడం కుదురుతుంది, ఆత్మజ్ఞానసంపన్నులు కాకపోవడంచేత ఆ ఇష్టాదికారులు దేవతలకు ఉపభోగాలు (అనుభవింపదగినవాళ్లు) అవడం కూడ ఉపసన్నం అవుతుంది. అందుచేతనే “అథ.... దేవానామ్” (ఎవడైతే మరొక దేవతను నేను వేరు ఆ దేవత వేరు అనే బుద్ధితో ఉపాసిస్తాడో అతడు (సత్యం) తెలిసినవాడు కాదు; వాడు దేవతలకు పశువువంటివాడు) అనే శ్రుతి ఆత్మవేత్తలు కానివాళ్లు దేవతలకు ఉపభోగ్యు లని చెప్పుచున్నది. అలాంటివాడు ఈ లోకంలో ఇష్టాదికర్మలచేత దేవతలకు ప్రీతి కలిగిస్తూ పశువు వలె వాళ్లకు ఉపకరిస్తున్నాడు; పరలోకంలో కూడ వాళ్లమీద ఆధారపడి జీవిస్తూ వాళ్లు చూపిన ఫలం అనుభవిస్తూ దేవతలకు పశువువలె ఉపకరిస్తాడు అని తెలుస్తున్నది.

భాష్యమ్.

“అనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి” ఇత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా-అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణః ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః. పశ్చాగ్నివిద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరన్తి ప్రకరణాత్. పశ్చాగ్నివిజ్ఞానవిహీనత్వా చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదేనాన్తత్వముద్భావ్యతే పశ్చాగ్నివిద్యాప్రశంసాయై. పశ్చాగ్నివిద్యా హీహ విధిత్సితా, వాక్యతాత్పర్యావగమాత్. తథా హి శ్రుత్యన్తరం చస్రమణ్ణలే భోగసద్భావం దర్శయతి. “స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తతే” (ప్ర. ఉ. 5.4) ఇతి. తథాన్యదపి శ్రుత్యన్తరం “అథ తే శతం పితౄణాం జితలోకానామానన్తాః స ఏకః కర్మదేవానామానన్తో యే కర్మణా దేవత్యమభిసంపద్యంతే” (బృ. ఉ. 4.3.33) ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైః సహ సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి. ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్య ఇష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహన్తీతి ప్రతీయతే. తస్మాద్రంహతి సంపరిష్పక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తమ్. 7

బాలానందిని

అవ. అనాత్మవిత్వాత్ అనే పదానికి ఆత్మజ్ఞానం లేనివా శ్లవదంవల్ల అని పైన వ్యాఖ్యానించబడింది. ఇప్పుడు పంచాగ్నివిద్యయొక్క జ్ఞానమే ఆత్మజ్ఞానం. పంచాగ్నివిద్యను గూర్చిన జ్ఞానం లేకుండా ఇష్టాదికర్మలు చేసేవాళ్లు అన్నం వంటివాళ్లు అని చెప్పబడుతున్నది. ఇలా చెప్పడంవల్ల పంచాగ్నివిద్య చాల ప్రశస్తమైన దని చెప్పినట్లవుతుంది. ఆ విధంగా వ్యాఖ్యానిస్తున్నారు - అనాత్మేతి:- “అనాత్మవిత్వాత్తదా హి దర్శయతి” అనేదానికి మరొక వ్యాఖ్య. కేవలం కర్మమాత్రం చేసే ఈ ఇష్టాది కారులు అనాత్మవేత్తలు. వాళ్లు జ్ఞానకర్మపముచ్చయానుష్ఠానం చేసేవాళ్లు కారు. ఇక్కడ ప్రకరణాన్ని పట్టి పంచాగ్నివిద్యయే ఆత్మవిద్య అని ఉపచారంచేత చెపుతున్నారు. ఇష్టాదికారులు పంచాగ్నివిద్యావిహీనులవడంచేత వాళ్లు అన్నం అని గుణవాదంచేత (గౌణవ్యవహారంచేత) ఊహించబడుతున్నారు. ఇలా చేయడం పంచాగ్నివిద్యను స్తుతించడం కొరకే. (విరుద్ధమైన విషయాన్ని చెప్పే అర్థవాదను గుణవాదం అంటారు. ఇష్టాది కారులకు అన్నత్వం లేకపోయినా అన్నత్వం చెప్పబడింది గాన ఇది గుణవాదం). ఇక్కడ వాక్యతాత్పర్యాన్ని పట్టి పంచాగ్నివిద్య విధించడానికి ఉద్దిష్టమైనది. (అందుచేతనే దాని స్తుతి అని భావం)

అవ.తథా హి దర్శయతి అనేదానికి అర్థం చెపుతున్నారు-తథాహీతి:- చంద్రమండలంలో భోగం ఉన్నట్లు “స.....ఆవర్తతే” (అతడు చంద్రలోకంలో వైభవం అనుభవించి మళ్ళీ తిరిగి వస్తాడు) అనే మరొక శ్రుతి చెపుతున్నది. “అథ.....సంపద్యంతే” అను మరొక శ్రుతి కూడ దేవతలతో కలిసి నివసిస్తూన్న ఇష్టాదికారులకు కూడ భోగం లభిస్తుందని చూపుచున్నది. (లోకాన్ని జయించిన పితృదేవతల వంద అనందాలు కర్మలు చేసి దేవత్యాన్ని పొందిన కర్మదేవతలయొక్క అనందం అని ఆ వాక్యానికి అర్థం). ఈ విధంగా అన్నం అవుతారు అని చెప్పడం గౌణం గాన ఇష్టాదులు చేసిన జీవులు గమనం చేస్తారు అని తెలుస్తున్నది. అందువల్ల “రంహతి సంపరిషక్తః” అని యుక్తంగానే చెప్పబడింది. 7

తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తం

2. కృతాత్యయాధికరణమ్. సూ. 8-11

సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్త్పతిభ్యాం యథేతమనేవం చ. 3.1.8.

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదినా కర్మణా చస్త్రమణ్డలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహ అమూయతే-“తస్మిన్ యావత్సంపాత ముపిత్వాదైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే యథేతమ్” (భా. ఉ. 5.10.5) ఇత్యారభ్య యావత్ - “రమణీయ చరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాః శ్వాదియోనిమ్” ఇతి. తత్రేదం విచార్యతే-కిం నిదనుశయా భుక్తకృత్సుకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోఽస్విత్యానుశయా ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? నిరనుశయా ఇతి. కుతః? యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్. సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ ఉచ్యతే. సంపతన్త్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోవభోగాయేతి. యావత్సంపాతముపిత్యేతి చ కృత్సుస్య తస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి. “తేషాం యదా తత్పర్యవైతి” (బృ. ఉ. 6.2.16) ఇతి చ శ్రుత్యంతరేనైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే. స్వాదేతత్- యావదముష్మిన్ లోక ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుజేత్ ఇతి కల్పయిష్యామీతి. నైవం కల్పయితుం శక్యతే; యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్. “ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్,

తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణే.” (బృ. ఉ. 4.4.6)

ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్సుస్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్రక్షయితాం దర్శయతి. అపి చ ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యజ్ఞాకమ్, ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య అభివ్యక్త్యనుపపత్తేః తచ్చావిశేషాద్యావత్కించి దనారబ్ధఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యజ్ఞాకమ్. న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి. న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసంవిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న పట ఇత్యుపపద్యతే. తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీతి.

బాలానందిని

కృతాత్యయ ఇతి :- “కృతాత్యయే=కర్మయోక్త అంతమునందు, అనుశయవాన్=కర్మశేషం కలవాడై జీవుడు పరలోకంనుండి తిరిగి వస్తాడు. దృష్టస్మృతిభ్యామ్ =శ్రుతి స్మృతులచేత, యథేతమ్. ఎలా వెళ్లాడో అట్లు, అనేపం చ=మరొక విధంగా కూడ వస్తాడు” అని సూత్రార్థం.

ఇష్టాదీతి: “తస్మిన్.....యథేతమ్” (చంద్రమండలంలో, ఆలోకంలోనికి వెళ్లడానికి సహాయపడిన కర్మ ఉన్నంతవరకు ఉండి ఏ మార్గాన వెళ్లారో ఆ మార్గంలోనే తిరిగి వస్తారు) అని ప్రారంభించి “రమణీయ...యోనిమ్” (మంచి చరణం గలవారు బ్రాహ్మణ యోనిని పొందుతారు, చెడ్డ చరణం కలవారు కుక్కలు మొదలైనవాటి జన్మ పొందుతారు) అను వాక్యం వరకు, చంద్రలోకంలో భోగాలు అనుభవించినవాళ్లు అక్కడినుండి తిరిగి రావడం చెప్పబడుచున్నది. కర్మశేషం ఏమీ లేకుండా సమస్తకర్మ అనుభవించి దిగుతారా లేక కొంత కర్మతో కూడ దిగుతారా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించింది? నిరనుశయలుగానే దిగుతారు అని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? “యావత్సంపాతమ్” అని విశేషణంవల్ల. ఇక్కడ సంపాతశబ్దానికి కర్మాశయం (కర్మ) అని అర్థం. సంపతన్తి అనేన ఇతి సంపాతః=(దీనిచేత ఈ లోకం నుండి ఫలభోగం కోసం వెడతారు కాబట్టి సంపాతం) అనే విగ్రహంచేత కర్మ అని అర్థం. “యావత్సంపాతముషిత్వా” (సంపాతం ఉన్నంత వరకు ఉండి) అని సమస్తమైన కర్మా కూడ అక్కడ అనుభవించబడినదని చూపుచున్నది. “తేషాం యదా తత్పర్యవైతి” (ఇష్టాదికారుల కర్మ ఎప్పుడైతే క్షీణం అవుతుందో అప్పుడు తిరిగి వస్తారు) అని మరొక శ్రుతి కూడ ఈ అర్థాన్నే చూపుచున్నది. (ఆక్షేపం) ఇది ఇలా ఉండనీ (ఎవరైన ఇలా అనవచ్చును) ఆ లోకంలో అనుభవించ దగిన కర్మ ఎంతవరకు ఉంటుందో అంతవరకు అనుభవిస్తాడు అని కల్పిస్తాను. (సమాధానం) మరొక శ్రుతిలో ‘యత్కించ’ (ఎంత కన్నెతే ఉందో అంతా కూడ అని పరామర్శించడంవల్ల ఈ విధంగా కల్పించడానికి శక్యం కాదు. “ప్రాప్య.....కర్మణే” (జీవుడు ఎంత కర్మచేసి ఉన్నాడో అంత కర్మనూ కూడ పూర్తిచేసికొని మళ్ళీ కర్మచేయడానికి ఈ లోకానికి తిరిగి వస్తాడు) అని మరొక శ్రుతి విశేషం ఏదీ లేకుండా (ఈ కర్మ ఆ కర్మ అని చెప్పకుండా) మొత్తం కర్మ అంతా అక్కడ క్షీణిస్తుందని చెప్పుచున్నది. మరొక విషయమేమనగా - మరణానికి పూర్వం ఫలం

ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన కర్మచేత అడ్డుకొనబడడంచేత ఏ కర్మ తన ఫలాన్ని ఇవ్వకుండా ఉన్నదో దానిని మరణం అభివ్యక్తం చేస్తుంది. (అనగా-ఒకానొక కర్మకు ఫలంగా ఈ శరీరం లభించింది. ఆ కర్మఫలం అనుభవించబడుతున్నది. ఈ సమయంలో, ఇంకా చాలా కర్మ నిల్వలో ఉన్నా కూడ దాని ఫలం అనుభవించడానికి అవకాశం ఉండదు. మరణం రాగానే నిల్వ ఉన్న ఆ కర్మ అంతా అభివ్యక్తమై దాని ఫలాన్ని ఇవ్వడం ప్రారంభిస్తుంది అని భావం). మరణం అనారబ్ధఫలమైన (ఇంకా ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించని) ఏ కర్మ ఉన్నదో దాని నంతనీ కూడ, ఏ విశేషమూ లేకుండా, (ఇంతకర్మనే, ఈ కర్మనే అనే విశేషం లేకుండా) వ్యంజింప చేస్తుంది. నిమిత్తం సాధారణం అయినప్పుడు నైమిత్తికం అసాధారణం అవడానికి వీలుండదు కదా(అనగా అనారబ్ధఫలమైన కర్మ ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభిం^{స్తే}దానికి నిమిత్తం మరణం. ఇది సాధారణమైన, మొత్తం కర్మ నంతనూ వ్యంజింప దగిన నిమిత్తం. అలాంటప్పుడు నైమిత్తిక మైనది అసాధారణం అనడానికి, మొత్తం కర్మలోని ఈ భాగం మాత్రమే, ఆ భాగం కాదు అనడానికి, కారణం ఏదీ లేదు అని భావం). దీపం దగ్గర ఉండడంలో తేడా లేనప్పుడు ఘటమే ప్రకాశిస్తుంది కాని పటం ప్రకాశించదు అని చెప్పడం ఉపపన్నం కాదు కదా? అందువలన అనుశయరహితులుగానే తిరిగివస్తారు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః:- కృతాత్యయేననుశయవానితి. యేన కర్మవృద్ధేన చన్ద్రమనమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షయితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చన్ద్రమస్యూపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనశోకాగ్ని సంపర్కాత్ప్రవిలీయతే, సవిత్మకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకాః. హుతభుగర్భిః సంపర్కాదివ ఘృతకారిన్యమ్. తతః కృతాత్యయే, కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోప భోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహంతి. కేన హేతునా? దృష్టస్పృతిభ్యామిత్యాహ-తథాహి ప్రత్యక్షా శ్రుతిః సానుశయానామవరోహం దర్శయతి-“తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్రే రమణీయాం

యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వా”
 (ఛా.ఉ.5.10.7) ఇతి. చరణశబ్దేనానుశయః సూచ్యత ఇతి వర్ణయిష్యతి.
 దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్ఛావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమాన
 అకస్మికత్వానంభవాదనుశయనద్భావం సూచయతి. అభ్యుదయప్రత్య
 వావాయయోః సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతః శాస్త్రేణావగమి తత్వాత్.
 స్మృతిరపి “వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య ఫలమనుభూయ శేషేణ
 విశిష్టజాతికులరూపాయుః శ్రుత వృత్త విత్తసుఖ మేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే”
 (గౌ.ధ.సూ.2.2.29) ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా “కృతాత్యయే అనుశయవాన్” అని సమాధానం
 చెప్పుతున్నాం. ఏ కర్మసముదాయంతో పలోపభోగంకొరకు చంద్రలోకం వెడతారో ఆ కర్మ
 ఉపభోగంచేత క్షీణించగా, చంద్రునిలో భోగాలు అనుభవించడంకోసం వాళ్లకు
 ఉదకమయమైన ఏ శరీరం ఆరబ్ధమో (పుట్టిందో) అది ఆ భోగాలు క్షీణిస్తున్నాయి అని
 చూడగానే కలిగిన శోకాగ్నియొక్క సంపర్కంవల్ల, సూర్యకిరణసంపర్కంవల్ల మంచుముక్కల
 (వడగళ్ల) వలె, అగ్నిజ్వాల తగలగానే నేతియొక్క కారిన్యం వలె కరిగిపోతాయి. అప్పుడు,
 కృతాత్యయే=చేసిన ఇష్టాదికర్మ ఫలోపభోగంచేత క్షీణించగానే అనుశయంతో కూడినవా
 ల్లవుతూనే దిగుతారు. ఏ హేతువు చేత? దృష్టస్మృతులచేత అని అంటున్నాడు. ఆ
 విధంగానే “తద్య.....వా” అను ప్రత్యక్షమైన శ్రుతి జీవులు అనుశయంతో కూడిన వా
 ల్లవుతూనే దిగుతా రని చెప్పుచున్నది. (క్రిందికి దిగుచున్న జీవులలో ఎవరైతే ఈ కర్మ
 భూమిలో పుణ్యకర్మలు కలవారో వాళ్లు తప్పక మంచి యోనిని (జన్మను) -బ్రాహ్మణ
 యోనిని గాని, క్షత్రియయోనిని గాని, వైశ్యయోనిని గాని పొందుతారు. పాపకర్మకలవాళ్లు
 తప్పక పాపయోనిని- శ్వయోనిని గాని, సూకర యోనిని గాని, చండాల యోనిని గాని
 పొందుతారు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). చరణశబ్దంచేత అనుశయం సూచించబడుతుం
 దని (సూత్రకారుడు) చెప్పగలడు. అభ్యుదయానికి హేతువు సుకృతమని, ప్రత్యవాయానికి

హేతువు దుష్పూతమనీ సామాన్యరూపంలో శాస్త్రంచేత బోధించబడుతున్నది. అందుచేత పుట్టుకనుండి కూడ ప్రతీ ప్రాణిలోను అనేక విధాలుగా విభజింపబడి ఉన్న, మనం ప్రత్యక్షంగా చూస్తున్న, (సుఖదుఃఖ) భోగం, అకస్మికంగా (ఏ కారణమూ లేకుండా) కలగడం కుదరదు కాబట్టి అనుశయం ఉన్నది అని సూచిస్తున్నది. “వర్ణా.....ప్రతిపద్యంతే” అను స్మృతి కూడ జీవులు కర్మతోనే పుడతారని చూపుతున్నది. తమ తమ కర్మలు ఆచరించిన వర్ణాలు ఆశ్రమాలూ కూడ మరణించి కర్మఫలం అనుభవించి తరవాత మిగిలిన కర్మతో విశిష్టమైన (వేరు వేరుగా ఉండే) దేశ-జాతి-కుల-రూప-ఆయుర్-విద్యా-చరిత్ర. ధన. సుఖ. మేధలు కలవారై జన్మిస్తారు అని పై స్మృతివాక్యానికి అర్థం.

భాష్యమ్

క: పునరనుశయో నామేతి? కేచిత్తావదాహుః-స్వర్గార్థస్య కర్మణః భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాణ్డానుసారిస్నేహవత్. యథా హి స్నేహభాణ్డం రిచ్యమానం న సర్వాత్మనా రిచ్యతే భాణ్డానుసార్యేవ కశ్చిత్ స్నేహశేషోఽవతిష్ఠతే తథానుశయోఽపీతి. నను కార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్య న భుక్తఫలస్యావశేషావస్థానం న్యాయ్యమ్. నాయం దోషః. న హి సర్వాత్మనా భుక్తఫలత్వం కర్మణః ప్రతిజానీమహే. నను నిరవశేషకర్మఫలభోగాయ చన్ద్రమణ్యలమారూఢః? బాధమ్. తథాపి స్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థాతుం న లభ్యతే. యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైః సేవోపకరణైః రాజకుల ముపస్మప్తశ్చిరప్రవాసాత్పరిక్షీణబహుపకరణశ్చత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నోతి, ఏవమనుశయమాత్రవరిగ్రహో న చన్ద్రమణ్యలేఽవస్థాతుం శక్నోతీతి. న చైతద్యుక్తమివ. న హి స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే, కార్యవిరోధాదిత్యుక్తమ్. నన్వేతదప్యుక్తం-న స్వర్గఫలస్య కర్మణో నిఖిలస్య భుక్తఫలత్వం భవిష్యతీతి? తదపేశలమ్. స్వర్గార్థం కిల కర్మ స్వర్గస్థస్యైవ స్వర్గఫలం న జనయతి, స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచిత్ఫలలేశం జనయతీతి, న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాఽవకల్పతే.

భారతనందిని

క ఇతి :- అనుశయం అనగా ఏమిటి? కొంతమంది దైతే ఇలా అంటున్నారు పాత్రను అంటి పెట్టుకొని ఉన్న చమురు వలె స్వర్గాన్ని ఇచ్చే కర్మయొక్క అనుభవించగా మిగిలిన ఒక అవశేషమే అనుశయం అనగా. నూనె పోసిన పాత్ర (భాళీ)చేసినప్పుడు అది పూర్తిగా రిక్తం కాక ఆ పాత్రను పట్టుకొని ఒక స్నేహావశేషం ఏ విధంగా మిగిలి ఉంటుందో అట్లే అనుశయం కూడ. (ప్రశ్న). అదృష్టం, అనగా అదృష్టమైన కర్మ కార్యానికి విరోధి గాన, అనగా భోగరూపమైన కార్యంచేత నశింపచేయబడుతుంది గాన, ఫలం అనుభవించగా కర్మ మిగలడం అనేది న్యాయ్యం (యుక్తి సంమతం) కాదు. (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. పూర్తి కర్మయొక్క ఫలం అనుభవించబడుతుంది దని మేం అనడం లేదు కదా? (సమాధానం) నిజమే. అయినా కూడ స్వల్పంగా మిగిలిన కర్మతో అక్కడ ఉండడం శక్యం కాదు. రాజసేవ కుపకరించే ఉపకరణం లన్నీ తీసికొని రాజు కొలువుకు వెళ్లిన సేవకుడు చాల కాలం ఉండడంచేత ఆ ఉపకరణం లన్నీ క్షీణించగా ఛత్రపాదుకాదులు మాత్రమే మిగిలి ఉన్నప్పుడు ఇంక ఆ రాజగృహంలో ఏ విధంగా ఉండజాలదో అదే విధంగా అనుశయం మాత్రమే అస్తిగా ఉన్నవాడు చంద్రమండలంలో ఉండజాలడు. (ఇది అనుశయాన్ని గూర్చి కొందరి(ఏకదేశుల)అభిప్రాయం. ఇప్పుడు సిద్ధాంతం చెప్పబడుచున్నది). ఇది బాగున్నట్లులేదు. కార్యంతో విరోధం ఉండడంవల్ల స్వర్గం కోసం చేసిన కర్మ ఫలం అనుభవించిన తరవాత శేషించడం ఉపపన్నం కాదు అని చెప్పబడింది కదా? (ప్రశ్న)-స్వర్గఫలక మైన కర్మ పూర్తిగా భుక్తఫలం కాదని కూడ చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) ఇది యుక్తం కాదు స్వర్గం ప్రయోజనంగా గల (స్వర్గాన్ని ఇచ్చే) కర్మ స్వర్గం చేరినవానికే పూర్తిగా తన ఫలం ఇవ్వదు. స్వర్గంనుండి చ్యుతుడైన తరవాత కూడ కొంచెం ఫలం ఇస్తుంది అని ఇలాంటి కల్పన శబ్దం ప్రమాణం అని అంగీకరించేవాళ్లకి తగదు స్నేహభాండంలో నైతే కొంత చమురు ఇంకా అంటుకొని ఉండడం ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్నది కాబట్టి అది ఉపపన్నమే. అట్లే సేవకుని దగ్గర

కొంచెం ఉపకరణాలు మాత్రమే మిగిలి ఉండడం కూడ ప్రత్యక్షంగా కనబడుతున్నది. ఆ విధంగా ఇక్కడ స్వర్గఫలకమైన కర్మయొక్క లేశం అనువర్తిస్తున్నట్లుగా కనబడడంలేదు. అలా కల్పించడానికి కూడ శక్యం కాదు. అలా కల్పిస్తే అది స్వర్గఫలత్వశాస్త్రానికి (ఆ కర్మ స్వర్గం ఇస్తుంది అని చెప్పే శాస్త్రానికి) విరుద్ధం అవుతుంది.

భాష్యమ్.

అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్. న స్వర్గఫలస్యేష్ట్యాదేః కర్మణా భాణ్డానుసారిస్నేహవదేకదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయ ఇతి. యది హి యేన సుకృతేన కర్మణా ఇష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవంస్తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోఽనుశయః కల్పేత తతో రమణీయ ఏవైకోఽనుశయః స్యాన్న వివరీతః. తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుద్యేత “తద్య ఇహ రమణీయచరణాః” “అథ కపూయచరణాః” (భా.ఉ. 5.10.7) ఇతి. తస్మాదాముష్మికఫలే కర్మజాత ఉపభుక్తేఽవ శిష్టమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వన్తోఽవరోహస్తీతి. యదుక్తం - యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్మణః ఫలపభోగేనాంతం ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహస్తీతి; నైతదేవమ్. అనుశయ సద్భావస్యావగమితత్వాత్. యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే. యదుక్తం ప్రాయణవిశేషాదనారబ్ధ ఫలం కృత్సమేవ కర్మాభివ్యవక్తి, తత్ర కేన చిత్కర్మణాఽముష్మిన్ లోకే ఫలమారభ్యతే, కేన చిదస్మిన్నిత్యయం విభాగో న సంభవతి ఇతి. తదప్యనుశయసద్భావప్రతిపాదవేనైవ ప్రత్యుక్తమ్.

బాలనందిని

అవశ్యమితి:- పాత్రను అంటి పెట్టుకొని ఉన్న చమురు వలె అనువర్తించే, స్వర్గాదిఫలకమైన కర్మయొక్క ఒక భాగం అనుశయం కాదని ఈ కారణంచేత కూడ తెలుసుకోవాలి. ఎందుచేత ననగా - ఇష్టాదికమైన ఏ సుకృతంచేత స్వర్గాన్ని అనుభవించారో

దాని ఒక భాగమే అనుశయం అని కల్పించినట్లయితే ఆ ఒక్క అనుశయం రమణీయమే అయి ఉంటుంది కాని దానికి విపరీతంగా ఉండదు. అలాంటప్పుడు “తద్య ఇహ రమణీయచరణాః” “అథ య ఇహ కపూయచరణాః” అని అనుశయంలో విభాగాన్ని (పుణ్యరూపమైనది పాపరూపమైనది అని) చెప్పే శ్రుతికి ఉపరోధం కలుగుతుంది. అందుచేత అముష్మికఫలం గల (పరలోకంలో అనుభవించదగిన ఫలం గల) కర్మ నముదాయం అనుభవించబడిన తరువాత మిగిలిన ఐహికఫలం గల ఇతరకర్మల నముదాయమే అనుశయ మనగా; దానితో వాళ్లు దిగుతారు (అని చెప్పాలి). విశేషం ఏమీ లేకుండా “యత్కించ” అని చెప్పడంచేత ఇక్కడ చేసిన మొత్తం కర్మయొక్క అంతాన్ని, దాని ఫలం అనుభవించడం ద్వారా పొంది నిరనుశయులై దిగుతారు అని ఏది చెప్పబడిందో అది అట్లు కాదు. అనుశయం ఉంటుందని చూపించబడింది గాన (యత్కించ అనగా) ఇక్కడ చేసిన అముష్మికఫలం గల ఎంత కర్మైతే భోగం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించినదో దాని నంతనీ ఫలభోగం ద్వారా క్షీణింపచేసి అను అర్థమే తెలుస్తూన్నది. మరణం ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించని మొత్తం కర్మ నంతనీ వ్యంజింపచేస్తుంది; అలాంటప్పుడు ఒక కర్మచేత పరలోకంలో ఫలం అరంభించబడుతుంది, ఒక కర్మ చేత ఇహలోకంలో అరంభించబడుతుంది అనే విభాగం కుదరదు అని ఏది చెప్పబడిందో అది కూడ అనుశయం ఉంటుందని ప్రతిపాదించడంచేత నిరాకృతమైనది.

భాష్యమ్

అపి చ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యజ్ఞాకం ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యద్యుచ్యతే తతో వక్తవ్యమ్ - యదైవ తర్హి ప్రాక్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరిత్యేవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో యుగపత్ఫలారమ్భసంభవాద్భలవతా ప్రతిబద్ధస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి. న హ్యనారబ్ధఫలత్వసామ్యేన జాత్యంతరోపభోగ్య ఫలమవ్యనేకం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభతే

ఇతి శక్యం వక్తుమ్. ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్. నాపి కస్య చిత్కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః కస్య చిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుమ్ - ఐకాంతిక ఫలత్వవిరోధాత్. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్నేతుభిర్విహ కర్మణాముచ్ఛేదః సంభావ్యతే. స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమవస్థానం దర్శయతి -

“కదాచిత్సుక్యతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి,

మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే” (మ.భా.శా.290-18)

ఇత్యేవంజాతీయకా. యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణేఽభివ్యక్తంసదేకాంజాతిమారభేతతతః స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిష్పధికారానవగమాధర్మాధర్మానుత్పతేనిమిత్తాభావాన్పక్షరాజాతిరుత్పద్యేత. బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేక జన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరుద్యేత.

బాలానందిని

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా - మరణం అనారబ్ధఫలకమైన కర్మను అభివ్యంజింప చేస్తుంది (అది తన ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించేటట్లు చేస్తుంది) అని ఏ హేతువుచేత చెప్పబడుతున్నదో (నువ్వు) చెప్పవలసి ఉంది. ఫలం ఇవ్వడానికి ఆరంభించిన కర్మచేత అడ్డుకొనబడిన ఇతరకర్మకు వృత్త్యుద్భవం (పనిచేయడం) కుదరదు; మరణసమయంలో ఆ ప్రతిబంధకం తొలగిపోవడంచేత దానికి (ఇతరకర్మకు) వృత్త్యుద్భవం కలుగుతుందని అన్నట్లయితే అప్పుడు మరణానికి పూర్వం అరబ్ధఫలమైన కర్మచేత ప్రతిబద్ధమైన ఇతరకర్మకు వృత్త్యుద్భవం ఏ విధంగా కుదరదో అదే విధంగా మరణకాలంలో కూడ విరుద్ధఫలాలు గల అనేకవిధాలైన కర్మలు ఒకే సారి ఫలం ఇవ్వడం సంభవం కాదు గాన బలవంతమైన కర్మచేత ప్రతిబద్ధమైన కర్మకు వృత్త్యుద్భవం కుదరదని చెప్పాలి. అనారబ్ధఫలత్వం అనే సామాన్యంచేత, అనగా మిగిలిన కర్మలన్నీ అనారబ్ధ ఫలా లనే విషయంలో సమంగానే ఉండడంచేత, మరొక జన్మలో అనుభవింపవలసిన ఫలం గల అనేక కర్మలు ఒకే ప్రాయణంలో ఒకే సారి అభివ్యక్తములై ఒకే జన్మను ఆరంభిస్తాయి (కలిగిస్తాయి) అని చెప్పడం యుక్తం కాదు కదా? అలా చెపితే ప్రతినియతఫలత్వానికి,

అనగా ఈ కర్మకు ఈఫలం అనే నియమానికి విరోధం కలుగుతుంది. ఒక కర్మ మరణ నమయంలో అభివ్యక్తం అవుతుంది, మరొక కర్మ నశిస్తుంది అని చెప్పడం కూడ శక్యం కాదు. ఐకాంతికఫలత్వానికి (కర్మ తప్పకుండా ఫలం ఇచ్చి తీరుతుంది అనే నియమానికి) విరోధం కలుగుతుంది. ప్రాయశ్చితం మొదలైన హేతువులు లేకుండా కర్మలకు నాశం సంభావ్యం కాదు కదా?

వి. ఒక కర్మకు ఫలితంగా ఈ దేహం వచ్చింది. ఈ విధంగా ఒక కర్మ తన ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించి మిగిలిన కర్మ లేవీ వాటి వాటి ఫలితాన్ని ఇవ్వకుండా అడ్డుకొంటున్నది. ఈ దేహం రాలి పోగానే అడ్డుతీరడంచేత మిగిలిన కర్మలన్నీ తమ ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించి మరొక జన్మను ఇస్తాయని పూర్వపక్షి అభిప్రాయం. దానికి సిద్ధాంతి చేప్పే అభ్యంతరం ఇది - మిగిలిన కర్మలలో (ఒక్క కర్మ కాదు) అనేక విధాలైన కర్మలుంటాయి. ఒక కర్మ ఇచ్చే ఫలం ఒక విధంగా ఉంటే మరొక టిచ్చే ఫలం మరొక విధంగా ఉంటుంది. ఈ విధంగా రెండు కాదు, మూడు కాదు, అనేకకర్మలు తమ తమ ఫలాలు ఇవ్వడానికి ఉంటాయి. ఒక్క మరణం ఆ కర్మల నన్నింటినీ ఒకే సారి వ్యంజింపజాలదు. ఒక్కొక్క కర్మకు ఒక్కొక్క జన్మ ఎత్త వలసి ఉంటుంది. ఉదాహరణకి - ఒకడు చేసిన ఒక కర్మకు ఫలితంగా మనుష్య జన్మ ఎత్త వలసి ఉంటుంది. మరొక కర్మకు ఫలితంగా వానరజన్మ ఇలాగే బిడాలజన్మ, దేవతాజన్మ, ఈ విధంగా ఎన్నో కర్మల ఫలితంగా ఎన్నో జన్మలు ఎత్తవలసి ఉంటుంది. ఆరభ్యఫలం గల కర్మ ఇతర కర్మలు అభివ్యక్తం కాకుండా అడ్డుకొంటుం దనీ మరణంతో ఆ అడ్డు తీరి ఇతర కర్మలు ఫలం ఇవ్వడం ప్రారంభిస్తాయనీ నువ్వు ఏ విధంగా చెపుతున్నావో అదే విధంగా మిగిలిన కర్మలు కూడ విరుద్ధ ఫలా లవడంచేత వాటిలో ఒక కర్మ తన ఫలం ఇవ్వడం ప్రారంభిస్తే, ఒక జన్మ ఇస్తే, అదే జన్మలో అనుభవించడానికి శక్యం కాని ఫలం ఇచ్చే మిగిలిన కర్మలన్నీ దానిచేత అడ్డుకొనబడతాయి. ఈ కర్మ చేత ప్రాప్తించిన దేహం నశించగానే మరొక కర్మ తన ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభిస్తుంది. ఈ విధంగా ఒక్క మరణంచేత మిగిలిన కర్మ లన్నీ వ్యంజితము అవుతా యని చెప్పడం అయుక్తం. ఒక్క మరణంవల్ల ఒక్క కర్మయే అభివ్యక్తం అవుతుంది. మిగిలిన కర్మ లన్నీ నశించిపోతాయి అని చెప్పడం కూడ ఐస్రవిరుద్ధం. ఎందువల్ల ననగా ఏదైనా కర్మ నశించాలంటే ప్రాయశ్చిత్తాదులవల్ల

నశించాలిగాని అలా కాకపోతే అది దాని ఫలం ఏనాటికైనా ఇచ్చి తీరుతుంది అని శాస్త్రం చెపుతున్నది.

స్మృతిరితి:- విరుద్ధమైన ఫలంగల కర్మ చేత ప్రతిబద్ధమైన (అడ్డుకొనబడిన) మరొక కర్మ చాలాకాలం నిలవలో ఉంటుంది అని “కదాచిత్... విముచ్యతే” ఇత్యాదివిధమైన స్మృతులు కూడ చెపుతున్నాయి. (సంసారంలో మునిగిపోతున్న జీవుడు దుఃఖంనుండి విముక్తు డయ్యేవరకు వాడు చేసికొని ఉన్న పుణ్యకర్మ స్థిరంగా ఉంటుంది. అనగా ఒకడు పుణ్యకర్మ పాపకర్మ కూడ చేసి ఉన్నాడు. పాపకర్మ తన ఫలం ముందుగా ఇవ్వడం ప్రారంభించింది. దానివల్ల కలిగే దుఃఖా న్నంతనీ అతడు అనుభవించడం పూర్తి అయ్యేవరకు పుణ్యకర్మ తన ఫలం ఇవ్వకుండా సమయానికై వేచి ఉంటుంది అని ఈ మహాభారతశ్లోకానికి భావం). మరియు, ఒకే మరణంలో అనారబ్ధఫలమైన సమస్తకర్మా కూడ అభివ్యక్తమై ఒకే జన్మను ఇచ్చిన ట్లయితే (ఆ జన్మలో ఆ జీవుడు స్వర్గంలో పుట్టినా, నరకంలో పుట్టినా, తిర్యగ్జంతువులలో పుట్టినా) ఆ స్వర్గనరక తిర్యగ్యోనులకు కర్మాచరణం చేసే అధికారం లేకపోవడంచేత ధర్మాధర్మాలు కలగవు గాన, నిమిత్తం లేకపోవడంచేత తర్వాత మరే జన్మా కూడ లేకుండా పోతుంది. అంతే కాకుండా బ్రహ్మహత్య మొదలైన ఒక్కొక్క కర్మ అనేక జన్మలకు హేతువు అవుతుందని చెప్పే స్మృతివాక్యానికి ఉపరోధం కలుగుతుంది.

~~అను~~ “శ్వసూకరఖరోష్టాణాం గోఽజావిమృగపక్షిణామ్, సూత సయోత/బోధైశ్చ-

~~యోగైశ్చ~~ చణ్డాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహ యోనిమృచ్ఛతి” - యోగ శ్లోము Page 9-1½, 9-2½ 125

అను స్మృతి ప్రకారం బ్రహ్మహత్య చేసినవాడు మంచి జన్మ వచ్చేలోగా ఇన్ని జన్మలు (శునకాది జన్మలు) ఎత్త వలసి ఉంటుంది గాన మరణించగానే మిగిలిన కర్మల ఫలాలనన్నింటినీ ఒకే జన్మలో అనుభవిస్తాడు అని చెప్పడం యుక్తం కాదు.

భాష్యమ్

న చ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావయితుమ్. న చ దృష్టఫలన్య కర్మణః కారీర్యాదేః

ప్రాయణమభివ్యక్తకంసంభవతీత్యప్యవ్యాపికాపీయం ప్రాయణస్యాభివ్యక్తకత్వ
కల్పనా. వ్రదీపాపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనేనైవ వ్రతినీతః.
స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తివచ్ఛేదం ద్రష్టవ్యమ్. యథాహి దీపః
సమానేఽపి సంనిధానే స్థూలం రూపమభివ్యక్తిన సూక్ష్మమ్, ఏవం ప్రాయణం
సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో
వృత్తిముద్భావయతి న దుర్జలస్యేతి. తస్మాచ్ఛ్చుతి స్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽ
యమశేషకర్మాభివ్యక్త్యభ్యుపగమః. శేషకర్మ సద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ
ఇత్యయమప్యస్థానేసంభ్రమః; సమ్యగ్దర్శనాదశేషకర్మక్షయశ్రుతేః. తస్మాత్
స్థితమేతదేవానుశయవంతోఽవరో హంతీతి. తేచావరోహంతో యథేతమనేవం
చావరోహంతి. యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః. అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః.
ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యూపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాద్యథేతం
శబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే. రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాత్ అబ్రాద్యుప
సంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీయతే. 8

బాలానందిని

నచేతి :- ధర్మాధర్మాల స్వరూపం, ఫలం, సాధనాలు మొదలైనవాటిని
తెలుసుకొనడానికి శాస్త్రంకంటే భిన్నమైన కారణం ఏదీ ఉహించడానికి శక్యం కాదు
కదా? (అందుచేత ఒకే పాపం అనేక జన్మలకు కారణం ఎలా అవుతుంది అనే ఆశంకకు
అవకాశం లేదని అర్థం). ప్రత్యక్షంగా కనబడే (వర్షాది) ఫలాన్ని ఇచ్చే కారీర్యాదికర్మలను
మరణం వ్యంజింపచేస్తుం దనడం కూడ సంభవం కాదు; అందుచేత మరణం
కర్మాభివ్యం జకం అని కల్పించడం అవ్యాపకం, అనగా అవ్యాప్తిదోషదుష్టం. దీపాన్ని
దృష్టాంతంగా చూపడం కూడ కర్మల బలాబలాలను చూపడంచేతనే నిరసించబడింది.

వి:- దీపం వస్తువులను ప్రదర్శించినట్లు మరణం కర్మలను అభివ్యంజింపచేయడ
మనేది లేదు గాన దీపదృష్టాంతం ఇక్కడ కుదరదు. ఒక కర్మ ఫలం ఇవ్వడానికి
అరంభించి దనగా దానిని బలమైన కర్మ ఏదీ అడ్డుకొనలేదని అర్థం. అంతేకాని

మరణానికి కర్మాభివ్యక్తికి సంబంధం లేదు గాన ఆ దృష్టాంతం సరి కాదు.

స్థూలేతి:- (దీపదృష్టాంతం అన్వయించుకొన్నా కూడ) స్థూలసూక్ష్మరూపాల అభివ్యక్త్యనభివ్యక్తుల వలె చూచుకోవాలి. సంనిధానం సమానమే అయినా దీపం ఏ విధంగా స్థూలరూపాన్నే అభివ్యక్తం చేస్తుంది కాని సూక్ష్మరూపాన్ని అభివ్యక్తం చేయదో అట్లే మరణం కూడ, అనారబ్ధఫలాలైన కర్మసముదాయం ప్రాప్తావసరమైనా కూడ (తమ తమ ఫలాలు ఇవ్వడానికి సిద్ధంగా ఉన్నా కూడ) ప్రబలమైన కర్మయొక్క వృత్తిని కలగ చేస్తుంది. (ఫలం ఇచ్చేటట్లు చేస్తుంది) కాని దుర్బలకర్మవృత్తిని కాదు. అందువల్ల, శ్రుతి-స్మృతి-న్యాయాలకు విరుద్ధంగా ఉండడంచేత మరణం సమస్తకర్మలనూ అభివ్యక్తం చేస్తుంది అని అంగీకరించడం సరియైనది కాదు. కొన్ని కర్మలు మిగులుతాయి అని అంగీకరిస్తే అనిర్వోక్త ప్రసంగం కదా (మోక్షమే కలగకపోవడం అనేది -ప్రసక్తం అవుతుంది కదా) అనేది కూడ కారణం లేకుండా కంగారు పడడమే. సమగ్ధర్మనంవల్ల సమస్తకర్మలు నశిస్తాయని శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా? అందువల్ల అనుశయంతోనే దిగుతారనేది నిశ్చితం. ఆ దిగేవాళ్లు వెళ్లినట్లు, మరొక విధంగాను కూడ దిగుతారు. 'యథేతమ్' అనగా ఎలా వెళ్లారో అదే మార్గంలో అని అర్థం. "అనేవమ్" అనగా అందుకు మార్పుగాను అని అర్థం. పితృయాణమార్గంలో చెప్పిన ధూమాకాశాలను దిగే మార్గంలో కూడ చెప్పడంచేత, శ్రుతిలో ఉన్న "యథేతమ్" అనే పదంచేత ఎలా వెళ్లారో అలాగ అని తెలుస్తూన్నది. (గమనమార్గంలో చెప్పిన) రాత్ర్యాదులను అవరోహణ మార్గంలో చెప్పకపోవడంచేత, దీనిలో అధికంగా అభ్రాదులను చెప్పడంచేత వెళ్లినదానికి విపర్యయంగా ఉన్న మార్గంలో తిరిగి వస్తారు అని కూడ తెలుస్తూన్నది. 8

సూ. చరణాదితిచేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్షాజిని: 3.1.9

అథాపి స్యాత్-యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా- "తద్య ఇహ రమణీయచరణాః" (భా.ఉ.5.10.7) ఇతి, సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి, నానుశయాత్. అన్యచ్ఛరణమన్యోఽనుశయః, చరణం, చరిత్రమ్, ఆచారః, శీలమిత్యనర్థాంతరమ్. అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్కర్మణోఽతిరిక్తం కర్మాభిప్రేతమ్. శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి- "యథాకారీ యథాచారీ

తథా భవతి" (బృ.ఉ.4.4.5) ఇతి, "యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని న ఇతరాణి, యాన్యస్మాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాని (తై.ఉ.1.11.2) ఇతి చ. తస్మాచ్ఛరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేత్, నైషదోషః. యతోఽను శయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజనిరాచార్యో మన్యతే. 9.

బాలానందిని

చరణాదితి :- "చరణాత్=చరణం(అచారం)అని చెప్పడంవల్ల చరణమే అవరోహణానికి కారణం, ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు, లక్షణార్థా=చరణశ్రుతి లక్షణార్థం గలది అని, కార్ష్ణాజనిః కార్ష్ణాజని అంటున్నాడు" అని సూత్రార్థం.

అథాపీతి :- ఈ విధంగా కూడ చెప్పవచ్చును-అనుశయం ఉన్నదని చెప్పే "తద్య....చరణాః" అను ఏ శ్రుతి ఉదహరించబడినదో అది చరణంవల్లనే జన్మ లభిస్తుందని చెప్పుతున్నది కాని అనుశయంవల్ల కాదు. చరణం వేరు అనుశయం వేరు. చరణమ్, చారిత్రమ్, అచారం, శీలమ్-ఇవన్నీ సమానార్థకాలు. ఫలం అనుభవించిన కర్మకంటె భిన్నమైన కర్మ అనుశయ మని అంగీకరించబడింది. "యథాకారీ...భవతి" (ఎలాంటి కర్మ చేస్తాడో, ఏ అచారం చేస్తాడో అవిధంగా అవుతాడు) అని, "యాని...ఉపాస్యాని" (మా నిర్గుప్తమైన కర్మలు ఏవి ఉన్నయో అవి సేవించదగినవి, ఇతరమైనవి కావు, మా మంచి చరితములు ఏవి ఉన్నాయో అవి నీచేత సేవించదగినవి) అనీ శ్రుతి కర్మను, చరణాన్ని వేరువేరుగా చెప్పుచున్నది. అందువల్ల చరణంవల్ల జన్మ లభిస్తుంది అని వినబడడంవల్ల అనుశయం సిద్ధించదు అన్నట్లయితే-ఈ దోషం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఈ చరణశ్రుతి ఉపలక్షణచేత అనుశయాన్ని చెప్పడంకొరకే అని కార్ష్ణాజని అనే ఆచార్యుడు తలచుచున్నాడు. 10

సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్.3.1.10

స్వాదేతత్- కస్మాత్పునః చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ లాక్షణికోఽనుశయః ప్రత్యాయ్యతే? నను శీలస్యైవ తు శ్రౌతస్య విహితప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాదురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి.

అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యమ్; అన్యథాహ్యనర్థక్యమేవ శీలన్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్; నైష దోషః. కుతః? తదపేక్షతాత్పర్యే. ఇష్టాది హి కర్మజాతం చరణాపేక్షమ్. న హి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతః స్యాత్. “అచారహీనం న పునన్తి వేదాః” ఇత్యాది స్మృతిభ్యః. పురుషార్థత్వేఽప్యచారస్య నానర్థక్యమ్. ఇష్టాదౌ హి కర్మజాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్ష ఏవాచారః తత్రైవ కంచిదతిశయమారప్యతే. కర్మ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః. తస్మాత్కర్మైవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తే కారణమితి కార్ష్యాజినేర్మతమ్. న హి కర్మణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తిర్యుక్తా. న హి పద్భ్యాం పలాయితం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితుమర్హతీతి. 10.

బాలనందిని

అనర్థక్యమితి:- “అనర్థక్యమితి చేత్= కర్మయే జన్మకారణమైతే చరణం వ్యర్థం అవుతుంది అన్నట్లయితే, న=కాదు. తదపేక్షత్వాత్-కర్మ చరణాపేక్షం కాబట్టి” అని సూత్రార్థం.

స్వాదేతదితి:- ఇది ఇలా ఉండనీ. చరణశబ్దంచేత శ్రౌతమైన అనగా ముఖ్యార్థమైన శీలాన్ని విడిచిపెట్టి లాక్షణికమైన (లక్షణావృత్తిచేత బోధింపబడే) అనుశయం ఎందువల్ల గ్రహించబడుచున్నది? శ్రుతిచేత బోధించబడినది, విహిత-ప్రతిషేధరూపము, మంచిదిగాను చెడ్డదిగాను ఉండేది అయిన శీలానికే శుభాశుభయోనులను పొందడం అనేది ఫలం అవుతుంది. శీలానికి కూడ తప్పక ఏదో ఒక ఫలం ఉంటుందని అంగీకరించాలి. అలా కాకపోతే శీలం వ్యర్థమే అవుతుంది అని అన్నట్లయితే-ఈ దోషం లేదు. ఎందువల్ల? తదపేక్షత్వంవల్ల. ఇష్టాదిక మైన కర్మసముదాయం చరణంమీద ఆధారపడి ఉన్నది కదా? “అచారహీనం న పునన్తి వేదాః” (అచారం లేనివానిని వేదాలు పవిత్రం చెయ్యవు) ఇత్యాది స్మృతుల ననుసరించి సదాచారహీను డెవ్వడూ కూడ కర్మలు ఆచరించడానికి అధికృతుడు (అధికారం కలవాడు) కాదు కదా? (స్నానాదులవలె) అచారం కూడ పురుషార్థం అనగా పురుషుని సంస్కారంకొరకే, అని అంగీకరించినా కూడ అచారం వ్యర్థం కాదు. ఇష్టాదికర్మసముదాయం ఫలాన్ని ఆరంభిస్తూన్నప్పుడు దానికి ఆధారమైన అచారం ఆ

ఫలమునందే కొంత అతిశయాన్ని పుట్టిస్తుంది. కర్మయే సర్వార్థాలను సాధించేది అని శ్రుతిస్మృతులలో ప్రసిద్ధి ఉంది. అందుచేత శీలోపలక్రీతమై అనుశయమైన కర్మయే జన్మ పొందడంలో కారణం అని కార్షాజని మతం. కర్మ ఉండగా శీలం వల్ల యోని కలగడం యుక్తం కాదు. పాదాలతో పరుగెత్త కలిగినవాడు మోకాళ్లతో పాకడం తగదు కదా? 10.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. 3.1.11.

బాదరిస్త్యాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యాయ్యేతే ఇతి మన్యతే. చరణమనుష్ఠానం కర్మేత్యనర్థాంతరమ్. తథాహి-అవిశేషేణ కర్మమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యో హిష్టాదిలక్షణం పుణ్యం కర్మ కరోతి తం లోకికా ఆచక్షతే ధర్మం చరత్యేష మహాత్మేతి. ఆచారోఽపి చ ధర్మవిశేష ఏవ. భేదవ్యవదేశస్తు కర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణవరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే. తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్మాణః, కపూయచరణాః నిన్దితకర్మాణ ఇతి నిర్ణయః. 11.

బాలానందిని

సుకృతేతి- "తు=అయితే, బాదరిః=బాదరి, సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి=చరణం అనగా పుణ్యపాపాలే అని అన్నాడు" అని సూత్రార్థం.

బాదరితి:- బాదరి అనే ఆచార్యుడైతే చరణశబ్దంచేత సుకృతదుష్కృతాలే గ్రహించబడతాయి అని భావిస్తున్నాడు. 'చరణమ్' "అనుష్ఠానమ్" "కర్మ" అనేవి సమానార్థకపదాలు. అందువల్లనే 'చర' ధాతువు ఏ విశేషమూ లేకుండా 'కర్మ' అనే అర్థంలో ప్రయోగించబడుచున్నట్లు కనబడుచున్నది. ఇష్టాదిలక్షణ మైన పుణ్యకర్మ చేసేవానిని ఈ మహాత్ముడు ధర్మం ఆచరిస్తున్నాడు అని లోకికులు అంటారు. ఆచారం కూడ ధర్మంలో ఒక విశేషమే. కర్మకు చరణానికి భేదవ్యవదేశం (ఇది వేరు అది వేరు అన్నట్లు వ్యవహరించడం) బ్రాహ్మణవరివ్రాజకన్యాయంచేత కూడ కుదురుతుంది అందువల్ల రమణీయచరణాః అనగా ప్రశస్తమైన కర్మ కలవాళ్లు. కపూయచరణాః అనగా నిందితమైన కర్మ కలవాళ్లు అని నిర్ణయం.

కృతాత్యయాధికరణం సమాప్తం

3. అనిష్టాదికార్యధికరణమ్. సూ. 12-21

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. 3.1.12

ఇష్టాదికారణశ్చస్త్రమసం గచ్ఛంతీత్యుక్తమ్. యే త్వితరేఽనిష్టాదికారిణస్తేఽపి కిం చస్త్రమసం గచ్ఛన్త్యత న గచ్ఛంతీతి చిన్త్యతే. తత్ర తావదాహుః-ఇష్టాదికారిణ ఏవ చస్త్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న. కస్మాత్? యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చస్త్రమణ్ణలం గన్తవ్యత్వేన శ్రుతమ్. తథా హ్యవిశేషేణ కౌషీతకినః సమామనన్తి. “యే వైకే చాస్మాల్లోకాత్రయన్తి చస్త్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి” (కౌషీ. 1.2) ఇతి. దేహోరమ్భోఽపి చ పునర్జాయమానానాం నాన్తరేణ చస్త్రప్రాప్తిమవకల్పతే; పశ్చాన్త్యామాహుతావిత్యాహుతినంభ్యానియమాత్. తస్మాత్సర్వ ఏవ చస్త్రదమసమాసీదేయుః. ఇష్టాదికారిణామితరేషాం చ సమానత్వం న యుక్తమితి చేత్; న. ఇతరేషాం చస్త్రమణ్ణలే భోగాభావాత్. 12.

బాలనందిని

అనిష్టేతి:- “అనిష్టాదికారిణామపి=ఇష్టాదులు చేయనివాళ్ళకి కూడ, శ్రుతమ్=చంద్రలోకగమనము వినబడినది (శ్రుతిలో చెప్పబడినది)” అని సూత్రార్థం.

ఇష్టాదీతి:- ఇష్టాదులు చేసినవాళ్ళు చంద్రుణ్ణి చేరుతారు అని చెప్పబడింది. ఇష్టాదులు చేయని ఇతరులు కూడ చంద్రుణ్ణి పొందుతారా పొందరా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. ఈ విషయంలో ఇలా అంటున్నారు-ఇష్టాదికారులు మాత్రమే చంద్రుణ్ణి చేరుతారు అనేది కాదు. ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా ఇష్టాదికారులు కానివాళ్ళు కూడ చంద్రమండలానికి వెడతారని వినబడింది. కౌషీతకులు విశేషం లేకుండా-“యే...గచ్ఛన్తి” ఈ లోకం విడిచి వెళ్లేవాళ్ళందరూ చంద్రుణ్ణి చేరుతారు) అని పలిస్తున్నారు. “పశ్చాన్త్యామహుతే” అని ఆహుతినయమం ఉండడంవల్ల మళ్ళీ పుట్టవలసినవాళ్ళకి చంద్రుణ్ణి చేరితే తప్ప దేహారంభం కుదరదు. అందుచేత అందరూ కూడ చంద్రమండలానికి వెడతారు. ఇష్టాదికారులకు ఇతరులకు కూడ ఒకే విధమైన గతి

ఉండడం యుక్తం కాదు అన్నట్లయితే అది కాదు. ఇతరులకు చంద్రమండలంలో భోగం ఉండదు (అందుచేత ఆ భేదం ఉంటుందని అర్థం). 12

సూ. సంయమనే త్యనుభూయేతరేషామారోహవరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ 3.1.13.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్తి సర్వే చన్ద్రమసం గచ్ఛంతి. ఏతత్కస్మాత్? యతో భోగాయైవ చన్ద్రారోహణం న నిష్ప్రయోజనమ్. నాపి ప్రత్యవరోహాయైవ. యథా కశ్చిద్వృక్షమారోహతి పుష్పఫలోపాదానాయైవ న నిష్ప్రయోజనం, నాపి పతనాయైవ. భోగశ్చానిష్టాధికారిణాంచన్ద్రమసి నాస్తీత్యుక్తమ్. తస్మాదిష్టాధికారిణ ఏవ చన్ద్రమసమారోహంతి నేతరే. తే తు సంయమనం య మాలయమవగాహ్య స్వదుష్పుతానురూపా యామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి. ఏవంభూతౌ తేషామారోహవరోహౌ భవతః. కుతః? తద్గతిదర్శనాత్. తథాహి యమవచనరూపా శ్రుతిః ప్రయతామని ష్టాధికారిణాం యమవశ్యతాం దర్శయతి.

“న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢమ్, అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే” (క.ఉ.2.6)

ఇతి “చైవస్యతం సంగమనం జనానామ్” ఇత్యేవంజాతీయకం బహ్వేవ యమవశ్యతాప్రాప్తిలిబ్ధం భవతి, 13.

బాలానందిని

సంయమన ఇతి:- “ఇతరేషాంతు = ఇష్టాధికర్యులు చేయని వాళ్లకైతే సంయమనే = యమలోకంలో, అనుభూయ=పాపఫలం అనుభవించి (తిరిగి రావడం ఉంటుంది). ఆరోహవరోహౌ=వాళ్ల ఆరోహణావరోహణాలు ఈ విధంగానే ఉంటాయి. తద్గతి దర్శనాత్=ఆ విధమైన గమనం కనబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

తు శబ్ద ఇతి:- తుశబ్దం పూర్వపక్షాన్ని నిరాకరిస్తుంది. అందరు చంద్రుణ్ణి చేరుతారనేది లేదు. ఇది ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా చంద్రుణ్ణి ఎక్కడం భోగం కోసమే కాని ఏ

ప్రయోజనము లేకుండా కాదు. కేవలం దిగిరావడానికి మాత్రమే కాదు. (లోకంలో) ఒకడు పుష్పఫలాదులు తీసికొనడంకొరకే వృక్షం ఎక్కుతాడు గాని ఏ ప్రయోజనమూ లేకుండా ఎక్కడు; కేవలం అక్కడినుండి పడడానికి కూడ ఎక్కడు; అట్లే ఇక్కడ కూడ ఇష్టాదులు చేయనివాళ్ళకు చంద్రమండలలో భోగం లేదని కూడ చెప్పబడింది కదా? అందువల్ల ఇష్టాదికారులు మాత్రమే చంద్రమండలం మీదికి వెడతారు గాని ఇతరులు వెళ్లరు. వాళ్ళతే నయమనంలో, అనగా యమలోకంలో, ప్రవేశించి తమ పాపాలకు తగిన యమయాతనలను అనుభవించి మళ్ళీ ఈ లోకంలోనికి దిగి వస్తారు. వాళ్ళ ఆరోహోపరోహాలు ఈ విధంగానే ఉంటాయి. ఎందువల్ల? ఆ విధమైన గమనం శ్రుతిలో చెప్పబడింది కాబట్టి. ఆ దెట్లనగా యముని మాటల రూపంలో ఉన్న శ్రుతి మరణించిన ఇష్టాదికర్మలు చేయనివాళ్ళు యమునికి వశ్యు లవుతారని చూపుచున్నది. “న... ఆపద్యతే మే” (ధనమోహంచేత మూడుదై పారబాటుపడుతుండే తెలివితక్కువవానికి పరలోకానికి సుఖంగా వెళ్లే ఉపాయం తోచదు. ఇదే లోకం, పరలోకం అంటూ లేదు అని అనుకునే వాడు మాటి మాటికి నాకు వశుడైపోతాడు) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. “నైవస్యతం సంగమనం జనానామ్” (జనులందరూ కలిసే యమలోకం) ఇత్యాదికమైన అనేక లింగాలు యమునికి జనులు వశు లవుతా రని చెప్పడానికి ఉన్నాయి. 13

సూ. స్మరంతి చ. 3.1.14.

అపి చ మనువ్యాసప్రభృతయః శిష్యాః సంయమనే పురే యమాయత్తం కపూయకర్మవిపాకం స్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు. 14

బాలానందిని

స్మరంతి:- “స్మరంతి చ = స్మృతికారులు కూడ చెపుతున్నారు” అని సూత్రార్థం.

అపి చేతి:- మరియు మనువు, వ్యాసుడు మొదలైన శిష్యులు సంయమనపురంలో, దుష్టకర్మఫలానుభవం యముని చేతులలో ఉన్న రని నాచికేతోపాఖ్యానాదులలో చెపుతున్నారు. 14

సూ. అపి చ సప్త. 3.1.15

అపి చ సప్త నరకా రౌరవప్రముఖా దుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్యేన

స్మర్యంతే పౌరాణికైః తాననిష్టాధికారిణఃప్రాప్నువన్తి. కుతస్తే చక్ష్రం
ప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః. 15

బాలానందిని

అపీతి:- “అపి చ= మరియు, సప్త = ఏడు నరకాలు చెప్పబడుచున్నవి” అని
సూత్రార్థం.

అపి చేతి:- మరియు రౌరవం మొదలైన ఏడు నరకాలు పాపఫలాన్ని అనుభ
వించవలసిన దేశాలుగా పౌరాణికులచేత చెప్పబడుతున్నాయి. ఇష్టాదులు చేయని
వాళ్లు ఆ నరకాలకు వెడతారు. వాళ్లు చంద్రలోకానికి ఎందుకు వెడతారు అని
అభిప్రాయం. / 15

భాష్యమ్

నను విరుద్ధమిదం యమాయత్తా యాతనాః పాపకర్మాణోఽనుభవన్తీతి.
యావతా తేషు రౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయో నానాధిష్ఠితారః స్మర్యంత ఇతి.
నేత్యాహ-

సూ. తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. 3.1.16

తేష్వపి సప్తసు నరకేషు యమస్యాదిష్ఠాత్మవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః.
యమప్రయుక్తా ఏవ హి తే చిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠితారః స్మర్యంతే.16

బాలానందిని

సన్యితి:- ఆ రౌరవాదినరకాలలో చిత్రగుప్తాదులు అధికారులుగా ఉంటా రని
చెప్పబడుచున్నది. అందుచేత పాపాత్ములు యముడు కల్పించిన యాతనలను
అనుభవిస్తారు అని చెప్పడం అందుకు విరుద్ధం కదా? కాదంటున్నాడు -

తత్రేతి :- “తత్రాపి చ ఆ రౌరవాదులలో కూడ, తద్వ్యాపారాత్ = ఆ యముని
వ్యాపారం (పని) ఉండడంవల్ల, అవిరోధః = విరోధం లేదు” అని సూత్రార్థం.

తేష్యితి:- ఆ ఏడు నరకాలలో కూడ యమునికే అధిష్ఠాతగా ఉండడం అనే

వ్యాపారాన్ని అంగీకరించడంవల్ల విరోధం లేదు. చిత్రగుప్తుడు మొదలైన ఆ అధికారులు యమునిచేతనే నియోగింపబడతా రని (పురాణాదులలో) చెప్పబడుచున్నది. 16

సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ 3.1.17.

పశ్చాద్విద్యాయాం “వేత్త యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే” (భా.ఉ. 5.3.3) ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే శ్రూయతే - “అధైతయోః పథోర్న కతరేణ చ న తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి. జాయస్య మ్రియస్యేత్యేతత్పతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే” (భా.ఉ. 5.10.8) ఇతి. తత్రైతయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్. కస్మాత్? ప్రకృతత్వాత్. విద్యాకర్మణీ హి దేవయానపితృయాణయోః పతిపత్తౌ పథోః ప్రకృతే. “తద్య ఇత్థం విదుః” ఇతి విద్యా. తయా ప్రతిపత్తవ్యో దేవయానః పన్థాః ప్రకీర్తితః. “ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్” (భా.ఉ. 5.10.1,3) ఇతి కర్మ తేన ప్రతిపత్తవ్యః పితృయాణః పన్థాః ప్రకీర్తితః. తత్ప్రక్రియాయాం “అధైతయోః పథోర్న కతరేణ చ” ఇతి శ్రుతమ్. ఏతదుక్తం భవతి యే న విద్యాసాధనేన దేవయానే పథ్యధిక్కుతా నాపి కర్మణా పితృయాణే తేషామేష క్షుద్రజన్తులక్షణోఽసకృదావర్తీ తృతీయః పన్థాః భవతీతి. తస్మాదపి నానిష్ఠాదికారిభిశ్చన్దమాః ప్రాప్యతే.

బాలానందిని

విద్యేతి:- “విద్యాకర్మణోః ఇతి = విద్యాకర్మ లని, ప్రకృతత్వాత్ ప్రకృతం అవడంవల్ల ఇతరులు చంద్రలోకానికి వెళ్లరు” అని సూత్రార్థం.

పశ్చాద్వితి:- పంచాగ్ని విద్యలో “వేత్త యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే” (ఆ లోకం ఎందుచేత జీవులచేత నింపబడడం లేదో తెలుసునా?) అనే ప్రశ్నకు ప్రతివచనం ఇచ్చే సందర్భంలో - అధైతయోః... సంపూర్యతే” (ఈ దేవపితృమార్గాలు రెండింటిలోను ఏ ఒక్కదానిచేతా కూడ వెళ్లని క్షుద్రజీవులు మాటిమాటికి తిరుగుతూ ఉంటారు. మాటి మాటికి పుట్టడం మరణించడం అనేది ఈ మూడవ స్థానం. అందుచేతనే ఆ లోకం

నింబబడదం లేదు) అని వినబడుచున్నది. ఇక్కడ “ఏతయోః పథోః” అనగా విద్యాకర్మ లని అర్థం. ఎందువల్ల? అవి ప్రకృతం అవడంవల్ల. దేవయానపితృయాణాలనే మార్గాలను పొందడానికి సాధనాలుగా విద్యాకర్మలు ప్రకృత మైనవి. “తద్య ఇత్థం విదుః” (ఎవరైతే ఇట్లు తెలుసుకొనుచున్నారు) అని విద్య, దానిచేత పొందదగిన దేవయానమార్గమూ చెప్పబడ్డాయి. “ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్” అని కర్మ దానిచేత పొందవలసిన పితృయాణమార్గమూ చెప్పబడ్డాయి. ఆ సందర్భంలోనే “అదైతయోః పథోర్న కళరే చ” (ఈ మార్గాలలో ఏ ఒక్కదాని చేతా కూడ) అని వినబడుచున్నది. ఇక్కడ చెప్పిన విషయం ఇది - విద్య అనే సాధనంతో దేవయానమార్గంలో వెళ్లడానికి ఎవరికి అధికారం లేదో కర్మ అనే సాధనంతో పితృయాణమార్గంలో వెళ్లడానికి అధికారం లేదో వాళ్లకి మాటి మాటికీ తిరుగుతూ ఉండే క్షుద్రజంతురూపమైన (క్షుద్రజంతువులు వెళ్లే) మూడవ మార్గం లభిస్తుంది.

భాష్యమ్

స్యాదేతత్- తే ౭ పి చన్ద్రబిమ్బమారుహ్య తతో ౭వరుహ్య క్షుద్రజన్తుత్వం ప్రతిపత్స్యన్తే ఇతి. తదపి నాస్తి; ఆరోహానర్థక్యాత్. అపి చ సర్వేషు ప్రయత్ను చన్ద్రలోకం ప్రాప్నువత్సు అసౌ లోకః ప్రయద్భిః సంపూర్యేతేత్యతః ప్రశ్నవిరుద్ధం ప్రతివచనం ప్రసజ్యేత. తథా హి ప్రతివచనం దాతవ్యం యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే. అవరోహాభ్యువగమాదనంపూరణోపపత్తిరితి చేత్; న. ఆశ్రుతత్వాత్. న త్యమవరోహాదనంపూరణమువవద్యతే. శ్రుతిన్తు తృతీయస్థానసంకీర్తనేనాసంపూరణం దర్శయతి - “ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే” (భా. ఉ.5.10.8) ఇతి. తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితి యుక్తమ్. అవరోహాస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్యే సతి తృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్య ప్రసంగాత్. తుశబ్దస్తు శాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామశేషగమనాశ జ్ఞాముచ్చినత్తి ఏవం సత్యధిక్యతాపేక్షః శాఖాంతరీయే వాక్యే సర్వశబ్దో ౭ వతిష్ఠతే - యే వై కేచిదధిక్యతా అస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తితి. 17

బాలానందిని

స్వాదితి - ఎవరైనా ఇలా చెప్పవచ్చు- వాళ్లు కూడ చంద్రబింబం పైకి ఎక్కి అక్కడినుండి దిగి క్షుద్రజంతువులుగా పుడతారు (అని). అది కూడ కుదరదు. ఎక్కడం నిరర్థకం గదా? మరొక విషయం ఏమనగా - మరణించినవాళ్లంతా చంద్రలోకం చేరుకుంటే వీళ్లతో ఆలోకం నిండిపోదా అనే ప్రశ్నకు విరుద్ధమైన సమాధానం ఇచ్చినట్లు ప్రసక్తమవుతుంది. ఆ లోకం ఏ విధంగా నిండిపోదో చెబుతూ సమాధానం ఇవ్వాలి. దిగివస్తా రని అంగీకరించడంచేత నిండిపోకుండా ఉండడం కుదురుతుంది అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. అది (తిరిగి రావడం) వినబడడం లేదు కదా? నిజమే; దిగివచ్చేయడం వల్ల కూడ అసంపూర్ణం ఉపపన్నమే. కాని శ్రుతి “ఏతత్... పూర్వతే” అని మూడవ స్థానాన్ని గూర్చి చెప్పడంచేత అసంపూర్ణాన్ని చూపుతున్నది. అందుచేత అసంపూర్ణం వీళ్లవరూ దానిమీదకు వెళ్లకపోవడంచేతనే అని చెప్పడమే యుక్తం. దిగడం అనేది ఇష్టాదికారుల విషయంలో కూడ ఉన్నప్పుడు మూడవ స్థానాన్ని గూర్చి చెప్పడం వ్యర్థం అనే ప్రసక్తి ఏర్పడుతుంది. సూత్రంలోని తు శబ్దం మరొక శాఖలో ఉన్న వాక్యాన్ని పట్టి కలిగిన అందరూ కూడ వెడతారనే ఆశంకను తొలగిస్తుంది. ఇలా చెప్పవలసి ఉన్నప్పుడు శాఖాంతరగతమైన వాక్యంలోని సర్వశబ్దం ఎవరికి అధికారం ఉన్నదో వాళ్లందరూ అనే అర్థాన్ని బోధిస్తుంది. - అధికారం కలవాళ్లు ఎవరైతే ఈ లోకం నుండి వెడతారో వాళ్లందరూ చంద్రలోకంలోనికే వెడతారు అని చెబుతుంది. 17

భాష్యమ్

యత్పునరుక్తం - దేహలాభోపపత్తయే సర్వే చన్ద్రమాసం గన్తుమర్హన్తి, పఞ్చమ్యామాహుతావిత్యాహుతिसంఖ్యానియమాత్ - ఇతి, తత్ప్రత్యుచ్యతే-

సూ. న తృతీయే తథోపలభ్యే: 3.1.18

న తృతీయే స్థానే దేహలాభాయ పఞ్చసంఖ్యానియమ ఆహుతీనా మాదర్తవ్యః కుతః? తథోపలభ్యే: తథా హ్యన్తరేణైవాహుతिसంఖ్యానియమం వర్ణితేన ప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే - “జాయస్య మ్రియస్యే

త్యేతత్త్వతీయం స్థానమ్” (చా. ఉ. 5.10.8) ఇతి. అపి చ “పశ్చామ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” (చా. ఉ. 5.3.3) ఇతి మనుష్యశరీరహేతుత్వే నాహుతినంఖ్యా సంకీర్త్యతే; న కీటపతజ్గాదిశరీరహేతుత్వేన; పురుషశబ్దస్య మనుష్యజాతివచనత్వాత్. అపి చ పశ్చామ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వ ముపదిశ్యతే నాపశ్చామ్యామాహుతౌ పురుషవచస్త్వం ప్రతిషిధ్యతే; వాక్యస్య ద్వ్యర్థతాదోషాత్. తత్ర యేషామారోహావ రోహా సంభవతస్తేషాం పశ్చామ్యామాహుతౌ దేహ ఉద్భవిష్యతి. అన్యేషాం తు వినైవాహుతినంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహ ఆరప్యతే. 18

బాలానందిని

యత్పునరితి:- “పశ్చామ్యామాహుతౌ” అని ఆహుతినంఖ్యానియమం ఉండడం వల్ల దేహం లభించాలంటే అందరూ చంద్రమండలానికి వెళ్లాలి అని చెప్పినదానికి సమాధానం చెప్పబడుచున్నది.

నేతి:- “తృతీయే = తృతీయ స్థానంలో, న = పంచసంఖ్యానియమం లేదు. తథా = అట్లు, ఉపలభ్యే = శ్రుతిలో కనబడడంవల్ల అని సూత్రార్థం.

నేతి:- తృతీయస్థానంలో దేహలాభంకొరకు ఆహుతుల పంచసంఖ్యానియమాన్ని ఆదరించవలసిన పనిలేదు. ఎందువల్ల? ఆ విధంగానే కనబడుతుండడంవల్ల. అదెట్లనగా - “జాయస్య మ్రియస్యేత్యేతత్త్వతీయం స్థానమ్” అని ఆహుతినంఖ్యానియమం లేకుండానే పైన చెప్పిన పద్ధతిలో తృతీయస్థానప్రాప్తి కనబడుచున్నది. మరొక విషయమేమనగా “పశ్చామ్యామ్... భవన్తి” అని ఆహుతినంఖ్య మనుష్యశరీరానికి హేతువుగా మాత్రమే చెప్పబడుచున్నది గాన పురుగులు, మిడతలు మొదలైనవాటి శరీరానికి హేతువుగా చెప్పబడడం లేదు. ఎందువల్ల ననగా పురుషశబ్దం మనుష్యజాతిని చెపుతుంది. మరియు - పంచమాహుతిలో ఉదకానికి పురుషవచస్త్వం చెప్పబడుచున్నది గాని ఐదవది కాని ఆహుతిలో పురుషవచస్త్వం రాదు అని నిశ్చయించబడడం లేదు. అలా కూడ చెప్పితే వాక్యానికి రెండర్థాలు చెప్పడం అనే దోషం కలుగుతుంది. ఇతరులకైతే ఆహుతి సంఖ్య

లేకుండానే ఇతర భూతాలతో కూడిన ఉదకంచేత దేహం ఆరంభించబడుతుంది. 18

సూ. స్మర్యతేఽపి చ లోకే. 3.1.19.

అపి చ స్మర్యతే లోకే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాం సీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాం
చాయోనిజత్వమ్, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి.
ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం తు యోషిత్పురుషవిషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః. యథా
చ తత్రాహుతినంఖ్యానాదరో భవత్వేవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. బలాకాప్యంతరేణైవ
రేతఃసేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకరూఢిః 19

బాలానందిని

స్మర్యతే ఇతి:- “లోకే = లోకంలో, స్మర్యతేఽపి చ = స్మరింపబడుచున్నది కూడ”
అని సూత్రార్థం.

అపి చేతి:- మరియు ద్రోణధృష్టద్యుమ్నాదులు సీతాద్రౌపద్యాదులు అయోనిజు
లని లోకంలో స్మృతులు భారతాదులు చెప్పుచున్నాయి. వారిలో ద్రోణాదులకు స్త్రీ
విషయమైన ఒక ఆహుతి లేదు. ధృష్టద్యుమ్నాదులకు స్త్రీ పురుషవిషయకాలైన రెండు
ఆహుతులూ కూడ లేవు. వాళ్లవిషయంలో ఏ విధంగా ఆహుతినంఖ్యానియమం లేదో
ఇతరుల విషయంలో అలాగే కావచ్చును. కొంగ కూడ రేతఃసేకం లేకుండానే గర్భం
ధరిస్తుందని లోకంలో ప్రసిద్ధి. 19

సూ. దర్శనాచ్చ 3.1.20

అపి చ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాణ్ణజస్వేదజోద్భిజ్జాదిలక్షణే
స్వేదజోద్భిజ్జ యోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదాహుతినంఖ్యానాదరో
భవతి. ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. 20

బాలానందిని

దర్శనాదితి:- “దర్శనాచ్చ = లోకంలో చూడడంవల్ల కూడ ఆహుతి నంఖ్యానియమం
లేదు” అని సూత్రార్థం.

అపిచేతి:- అంతే కాక జరాయుజాలు, అండజాలు స్వేదజాలు, ఉద్భిజాలు అని నాలుగు విధాలైన ప్రాణీసముదాయంలో స్వేదజాలు (దోమలు నల్లులు మొదలైనవి) ఉద్భిజాలు (మొక్కలు మొదలైనవి) గ్రామ్యధర్మం (స్త్రీ-పురుషసంగమం) లేకుండానే పుట్టడం కనబడుతుంది గాన అహుతినంఖ్యను పట్టించుకొనవలసిన పని లేదు. కొన్ని ఇతరప్రాణులవిషయంలో కూడ ఇలాగే ఉండవచ్చు. 20.

భాష్యమ్

నను “తషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రిణ్యేవ బీజాని భవంతి ఆణ్ణజం జీవజముద్భిజమ్” (భా.ఉ. 6.3.1) ఇత్యత్ర త్రివిధ ఏవ భూతగ్రామః శ్రూయతే; కథం చతుర్విధత్వం భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమితి. అత్రోచ్యతే -

సూ. తృతీయశబ్దావరోధః సంశోకజస్య 3.1.21

“ఆణ్ణజం జీవజముద్భిజమ్” (భా.ఉ. 6.3.1) ఇత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజశబ్దే నైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః; ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్. స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణో జగ్గమోద్భేద ఇతి అన్యత్ర స్వేదజోద్భేదజయోద్భేదవాద ఇత్యవిరోధః. 21

బాలనందిని

తృతీయేతి:- “సంశోకజస్య = స్వేదజానికి, తృతీయశబ్దావరోధః = మూడవదైన ఉద్భిజశబ్దంచేత గ్రహణం” అని సూత్రార్థం.

ఆణ్ణజమితి:- “ఆణ్ణజం జీవజముద్భిజమ్” అనే చోట ఉద్భిజశబ్దంచేత స్వేదజాల ఉపసంగ్రహం కూడ చేయబడినట్లు గ్రహించాలి. స్వేదజోద్భిజాలు రెండింటిలోను ఒకటి (ఉద్భిజం) భూమిని చీల్చుకొని పుడుతుంది. రెండవది జలాన్ని చీల్చుకొని పుట్టుకొని వస్తుంది. ఈ విధంగా ఉద్భిజత్వం రెండింటికీ సమానమే. అయితే స్థావరాలైన మొక్కల ఉద్భేదం కంటే జగ్గమాలైన మశకాదుల ఉద్భేదం విలక్షణంగా ఉంటుంది గాన మరొక చోట స్వేదజోద్భిజాలు రెండూ వేరు వేరుగా చెప్పబడ్డాయి గాన విరోధం లేదు. 21.

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తం

4. సాభావ్యాపత్వ్యధికరణమ్. సూ. 22

సూ. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః 3.1.22.

ఇష్టాదికారణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్యావత్సమ్మాతముషిత్వా తతః సానుశయా అవరోహస్తీత్యుక్తమ్. అథావరోహప్రకారః పరీక్ష్యతే. తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి-“అధైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశ్యాద్యాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్తతే” (భా.ఉ.5.10.5) ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః పఠిసద్యంతే కిం వాఽఽకాశాదిసామ్యమితి. తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి. కుతః? ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి. ఇతరథా లక్షణా స్యాత్. శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిర్వ్యాప్త్యా న లక్షణా. తథా చ వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదీన్యక్షరాణి తత్తత్స్వరూపాపత్తవాఙ్మస్యేనావకల్పంతే. తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరితి.

బాలానందిని

సాభావ్యాపత్తిరితి:- “ఉపపత్తేః=ఉపపత్తివలన, సాభావ్యాపత్తిః= చంద్రమండలం నుండి దిగే జీవులు ఆకాశాదులతో సాదృశ్యం పొందడం జరుగుతుంది” అని సూత్రార్థం.

ఇష్టేతి :- ఇష్టాదులు చేసేవారు చంద్రమండలం ఎక్కి అక్కడ సంపాతం (కర్మ ఉన్నంత)వరకు ఉండి అక్కడినుండి అనుశయంతో (ఇంకా ఫలం ఇవ్వవలసి ఉన్న కర్మతో) దిగుతారు అని చెప్పబడింది. ఇప్పుడు దిగే పద్ధతి విచారించబడుచున్నది. అక్కడ అవరోహశ్రుతి (దిగడాన్ని గూర్చి చెప్పే శ్రుతి) ఈ విధంగా ఉంది- “అథ...ప్రవర్తతే.” (తరవాత వాడు వెళ్ళినట్లుగానే ఈ మార్గాన్నే అనుసరించి తిరిగి వస్తాడు. ముందు ఆకాశాన్నీ, ఆకాశం నుంచి వాయువును పొందువాడు. వాయువుగా అయి ధూమం అవుతాడు. ధూమం అయి అభ్రం (నీళ్లు ఉన్న మేఘం) గా అవుతాడు. అభ్రం అయి మేఘం (వర్షించే మేఘం)గా అవుతాడు. మేఘం అయి వర్షిస్తాడు. (వర్షంగా భూమిమీదకు

దిగి (ప్రహయవాదిరూపు దవుతాడు అని భావం) అని ఈ వాక్యాని కర్థం.) ఇక్కడ దిగుతూన్నవాళ్లు ఆకాశాదిస్వరూపాన్నే పొందుతారా లేక ఆకాశాదులతో సామ్యాన్ని (నమత్వాన్ని) పొందుతారా అని సంశయం. ఆకాశాదిస్వరూపాన్నే పొందుతారు అని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? శ్రుతియా (విన్నపదానికి ముఖ్యార్థమే గ్రహించాలా) లక్షణయా అని సందేహం కలిగిన నపుడు శ్రుతినే ఆశ్రయించాలి; లక్షణ న్యాయ్యమైనది కాదు. అలా చెప్పితేనే వాయువుగా అయి ధూమం అవుతాడు ఇత్యాద్యక్షరాలు ఆ యా స్వరూపాలను పొందుతాడు అని చెప్పడంలో సరిగా ఒప్పుతాయి. అందువల్ల ఆకాశాదిస్వరూపాన్ని పొందడమే అని చెప్పాలి.

వి. వెనుకటి అధికరణంలో రెండు మార్గాలు చెప్పి మూడవది మార్గం అని లక్షణచేత చెప్పడం యుక్తమే. పాలు పెరుగుగా అయ్యాయి అన్నట్లు వాయువుగా అయ్యాడు, ధూమంగా అయ్యాడు అని చెప్పి నపుడు వాటి స్వరూపాన్ని పొందాడు అని చెప్పడమే యుక్తం కాని లక్షణను స్వీకరించి సాదృశ్యాన్ని పొందుతాడని చెప్పడం యుక్తం కాదు అని ప్రత్యుదాహరణసంగతిచేత పూర్వవక్తం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆకాశాదిసామ్యం ప్రతిపద్యంత ఇతి. చంద్రమణ్డలే యదమ్మయం శరీరమువభోగార్థమారబ్ధం తదువభోగక్షయే న తి ప్రవిలీయమానం సూక్ష్మమాకాశసమం భవతి. తతో వాయోర్వశమేతి. తతో ధూమాదిభిః సంపృచ్యతే ఇతి. తదేతదుచ్యతే - “యథేతమాకాశమాకాశా ద్వాయుమ్” (భా.ఉ.5-10-5) ఇత్యేవమాదినా. కుతః? ఏతదుపపత్తేః. ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే. న హ్యన్యస్యాన్యభావో ముఖ్య ఉపపద్యతే. ఆకాశస్వ రూపప్రతిపత్తౌ చ వాయ్వాదిక్రమేణావరోహో నోపపద్యతే. విభుత్వాచ్చాకాశేన నిత్యసంబన్ధవత్వాన్న తత్సాదృశ్యాపత్తేరన్య స్తత్సమ్బన్ధో ఘటతే. శ్రుత్యసంభవే చ లక్షణాశ్రయణం న్యాయ్యమేవ. అత ఆకాశాదితుల్య తాపత్తిరేవాకాశాధిభావ ఇత్యుపచర్యతే. 22.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము-ఆకాశదులతో సామ్యాన్ని పొందుతారు. చంద్రమండలంలో ఉపభోగం కోసం అరబ్బమైన జలమయమైన శరీరం ఉపభోగం క్షీణించగా కరిగిపోయి సూక్ష్మంగా ఆకాశంతో సమం అయిపోతుంది. తరవాత వాయువుకు వశ మవుతుంది. తరవాత ధూమాదులతో కలుస్తుంది. ఈ విషయమే “యదేతమాకాశమాకాశద్వాయుమ్” ఇత్యాదివాక్యంచేత చెప్పబడుచున్నది. ఎందువల్ల? ఇదే కుదురుతుంది కాబట్టి. ఇది ఇలా మాత్రమే కుదురుతుంది. ఒక వస్తువు ముఖ్యంగా మరొకటిగా అయిపోవడం ఉపపన్నం కాదు కదా? అది ఆకాశస్వరూపంగా మారిపోతే తరవాత వాయ్వాదిక్రమంలో దిగడం కుదరదు. ఆకాశం విభువు గాన దానితో ఎల్లప్పుడూ సంబంధించియే ఉంటుంది, అందుచేత దానితో సమంగా అవడం తప్ప దానితో మరొక సంబంధం కుదరదు. శ్రుతి(ముఖ్యార్థం)కుదరనప్పుడు లక్షణ ఆశ్రయించడం న్యాయ్యమే. అందుచేత ఆకాశదులతో తుల్యత్వాన్ని పొందడమే ఆకాశాదిభావంగా ఉపచరించబడుచున్నది. 22.

సాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తం

5. నాతిచిరాధికరణమ్. సూ.23

సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్. 3.1.23.

తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తై ప్రాగ్విహ్యదిప్రతిపత్తేర్విశయః-కిం దీర్ఘం దీర్ఘం కాలం పూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యం గచ్ఛంతి ఉతాల్పా ల్పమితి. తత్రానియమో నియమకారిణః శాస్త్రస్యాభావాదితి. ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ-నాతిచిరేణేతి. అల్పమల్పం కాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయ వర్షధారాభిః సహేమాం భువమాపతంతి. కుత ఏతత్? విశేషదర్శనాత్. తథాహ ప్రహ్యదిభావాపత్తేరనంతరం విశేషస్థి- “అతో నై ఖలు దుర్నిప్రపతరమ్” (భా.ఉ.5.10.6)ఇతి. తకార ఏకశ్చాన్దస్యాం ప్రక్రియాయాం లుప్తో మన్తవ్యః.

దుర్నిష్ప్రపతరం, దుర్నిష్ప్రమతరమ్. దుఃఖతరమస్మాద్విహ్యాదిభావాన్నిఃసరణం
భవతీత్యర్థః. తత్ర దుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్ పూర్వేషు సుఖం నిష్ప్రపతనం
దర్శయతి. సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయం నిష్ప్రపతనస్య కాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః.
తస్మిన్నవధౌ శరీరానిష్పత్తేరుపభాగాసంభావాత్. తస్మాద్విహ్యాదిభావాపత్తేః
ప్రాగల్భేనైవ కాలేనావరోహః స్యాదితి. 23.

బాలానందిని

నాతిచిరేణితి:- “నాతిచిరేణి=శీఘ్రంగానే మేఘాదిసాదృశ్యాన్ని పొందుతాడు.
విశేషాత్=తరవాత విశేషం చెప్పడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

తత్రేతి:- అకాశాదిసామ్యాన్ని పొందిన తరవాత వ్రహ్మాదిసామ్యాన్ని పొందడానికి
పూర్వం, జీవులు పూర్వపూర్వములైన అకాశాదుల సాదృశ్యాన్ని దీర్ఘదీర్ఘమైన కాలం
పొంది, తరవాత ఉత్తరోత్తరవస్తువులతో సాదృశ్యం పొందుతారా లేక అల్పాల్పకాలంలోనే
పొందుతారా అని సంశయం కలుగుతుంది. నియమం చేసే శాస్త్రం ఏదీ లేకపోవడం
చేత(దీర్ఘకాల మనీ అల్పకాలమనీ) నియమం లేదు అని చెప్పాలి. ఇలా ప్రాప్తించగా
“నాతిచిరేణి” అని చెప్పుచున్నాడు.(జీవులు)కొంచెం కొంచెం కాలమే అకాశాదిభావంతో
ఉండి వర్షధారలతో కూడ ఈ భూమిమీద పడతారు. ఇది ఎందువలన? విశేష దర్శనం
వల్ల. అదెట్లనగా-వ్రహ్మాదిభావం పొందిన తరవాత “అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్” అని
విశేషించి చెప్పుచున్నాడు. వైదికప్రక్రియానుసారం (“దుర్నిష్ప్రపతరమ్” లోని) ఒక
తకారం లోపించి నట్లు తెలుసుకోవాలి. దుర్నిష్ప్రపతరం అనగా దుర్నిష్ప్రమతరం అని
అర్థం. అనగా ఈ వ్రహ్మాదిభావంనుండి బైటకు రావడం చాల కష్టం అని అర్థం. ఈ
విధంగా ఇక్కడ నిష్ప్రపతనం (బైటకు రావడం) దుఃఖము అని చెప్పుతూ వెనుకటివాటితో
సుఖమైనది అని చూపుతున్నాడు. ఈ నిష్ప్రపతనం సుఖమైనది దుఃఖమైనది అనే విశేషం
కాలం అల్పం అవడం, దీర్ఘం అవడం అనే నిమిత్తంవల్ల ఏర్పడినది. (నిష్ప్రపతనానికి
అల్పకాలం పట్టితే సుఖం అని దీర్ఘకాలం పట్టితే దుఃఖం అని అర్థం). (అంతేనే కాని
సుఖము దుఃఖము అనే అర్థాలలో గ్రహించకూడదు) ఎందువల్లననగా ఆ అవధిలో

శరీరం నిష్పన్నం కాలేదుగాన సుఖభోగం గాని దుఃఖభోగం గాని ఉండదు. అందువల్ల ప్రీహ్యదిభావం పొందడానికి ముందు అవరోహం అల్పకాలంచేతనే జరుగుతుంది. 23.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తం.

6. అన్యధిష్ఠితాధికరణమ్. సూ. 24.27

సూ. అన్యధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాషాత్. 3.4.24.

తస్మిన్నేవావరోహే ప్రవర్తనానంతరం పఠ్యతే-“త ఇహ ప్రీహియవా ఓషధివనస్సతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే” (ఛా.ఉ.5.10.6) ఇతి. తత్ర సంశయః- కిమస్మిన్నవధౌ స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవన్త్యా హోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతితి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతితి. కుత ఏతత్? జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః. స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృత్యోరు పభోగస్థానత్వప్రసిద్ధేః. పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్య అనిష్టఫలత్వో పపత్తేః. తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం ప్రీహ్యదిజన్మ శ్వాది జన్మవత్. యథా శ్వయోనిం సూకరయోనిం వా చణ్డాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవాను శయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవతి, ఏవం ప్రీహ్యదిజన్మాపీతి.

బాలానందిని

అన్వేతి:- “అన్యధిష్ఠితేషు=ఇతరజీవులచేత అధిష్టించబడిన ప్రీహ్యదులలో సంబంధం మాత్రమే తిరిగి వచ్చే జీవులకు ఉంటుంది; పూర్వవత్=వెనుక చెప్పిన ఆకాశాదులందు వలెనే. అభిలాషాత్=పూర్వమునందు వలె ఇక్కడ కూడ సంబంధమాత్రాన్ని చెప్పడం వల్ల” అని సూత్రపదాల అర్థం.

తస్మిన్నితి :- దిగి రావడంలోనే వర్షం తరవాత-“త ఇహ... జాయంతే” (వాళ్లు ప్రీహులుగాను, యవలుగాను, ఓషధులుగాను, వృక్షాలుగాను తిలలు గానూ, మాషాలుగాను అవుతారు) అని పరిపబడుతున్నది. అక్కడ సంశయం-ఈ అవధిలో

స్థావరజాతిని పొందిన అనుశయులు (కర్మతోకూడ దిగినవాళ్లు) ఆ స్థావరాల సుఖదుఃఖాలను పొందుతారా లేక ఇతరజీవులచేత అధిష్ఠితాలైన స్థావరశరీరాలతో సంబంధం మాత్రమే పొందుతారా అని. ఏమి ప్రాప్తించింది? అనుశయులు స్థావర జన్మలు పొంది వాటి సుఖదుఃఖాలను అనుభవిస్తారు అని ప్రాప్తించింది. ఇది ఎందువల్ల? అలా చెప్పినప్పుడు జనీతాతువుయొక్క ముఖ్యార్థం చెప్పినట్లు అవుతుంది. స్థావరత్వం సుఖదుఃఖాల భోగానికి స్థానం అని శ్రుతిస్మృతులలో ప్రసిద్ధి కూడ ఉంది. మరొక విషయ మేమనగా ఇష్టాది కర్మలలో పశుహంసాదు లుండడంవల్ల అవి అనిష్ట ఫలం ఇవ్వడం ఉపపన్నమే కూడ. అందుచేత అనుశయులకు వ్రీహ్యాదిజన్మ శునకాదిజన్మ వలె ముఖ్యమే. “శ్వయోనిం. హకరయోనిం వా, చణ్డాలయోనిం వా” అని చెప్పినప్పుడు అనుశయులకు శునకాదిజన్మ ఏ విధంగా వాటి సుఖదుఃఖాలతో కూడి ఉంటుందో అట్లే వ్రీహ్యాదిజన్మ కూడ.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గ మాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సఖభాజో భవంతి. పూర్వవత్. యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయవతాం తత్సంశ్లేషమాత్రమ్. ఏవం వ్రీహ్యాది భావోఽపి జాతిస్థావరైః సంశ్లేషమాత్రమ్. కుత ఏతత్? తద్వదేవేహాప్యభిలాషాత్. కోఽభిలాషస్య తద్వద్భావః? కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనమ్. యథాకాశాదిషు ప్రవర్తనాంతేషు న కంచిత్కర్మవ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి. తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్యమనుశయినామ్. యత్ర తు సుఖదుఃఖ భాక్త్యమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి చ. అపి చ ముఖ్యేఽనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు కణ్డ్యమానేషు భజ్యమానేషు పచ్యమానేషు భక్త్యమాణేషు చ తదభిమానినః అనుశయినః ప్రవసేయుః. యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్ పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధమ్. తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతః సిగ్భావోఽనుశయినాంనాభిలష్యేత. అతః సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యధిష్ఠితేషు

ప్రీహ్యదిషు భవతి. ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య. న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజానీమహే. భవత్యన్యేషాం జన్తునామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానమ్. చన్ద్రమనస్త్యవరోహంతోఽనుశయినః న స్థావరభావముపభుక్తా ఇత్యాచక్షుహే. 24.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. అనుశయులు ఇతరజీవులచేత అధిష్ఠించబడిన ప్రీహ్యదులయందు కేవలం సంబంధం మాత్రమే పొందుతారు గాని ఆ జీవుల సుఖదుఃఖాలను పొందరు, వెనుకటి వలెనే. అనుశయులకు వాయుధామాది భావం అనగా వాటితో సంశ్లేషం మాత్రమే కాని వాటి సుఖదుఃఖోపభోగం ఎట్లు కాదో అట్లే ప్రీహ్యదిభావం కూడ స్థావరజన్మలో ఉన్న వాటితో కలిసిఉండడం మాత్రమే. ఇది ఎందువల్ల? ఇక్కడ కూడ అక్కడవలనే అభిలాపంవల్ల? అభిలాపం అలాగే ఉండడం. అనగా ఏమిటి? కర్మయొక్క వ్యాపారం లేకుండా చెప్పడం. అకాశం మొదలు వర్షణం వరకు ఉన్నవాటిలో ఏ విధంగా కర్మవ్యాపారాన్ని దేనినీ పరామర్శించలేదో ప్రీహ్యదిజన్మలలో కూడ అట్లే. అందుచేత అనుశయులు సుఖదుఃఖాలను పొందడం ఉండదు. ఎక్కడైతే సుఖదుఃఖాలు అనుభవిస్తారు అని చెప్పదలచుకొన్నదో అక్కడ సత్కర్మ కలవారు, పాపకర్మ కలవారు (రమణీయచరణాః, కపూయచరణాః) అని కర్మయొక్క వ్యాపారాన్ని పరామర్శిస్తూన్నది. మరొక విషయ మేమనగా-అనుశయులకు ప్రీహ్యదిజన్మ ముఖ్యమైనదే అన్నట్లయితే ప్రీహ్యదులను ఖండించేటప్పుడు, మాసూలుచేసేటప్పుడు, విరగగొట్టినప్పుడు, వండినప్పుడు, తిన్నప్పుడూ వాటి అభిమానులైన (వాటిలోని జీవులైన) అనుశయులు వాటిని విడిచి దూరంగా వెళ్లిపోతారు. ఎవడు ఏ శరీరాన్ని అభిమానిస్తాడో అతడు ఆ శరీరం పీడించబడుతున్నప్పుడు దానినివి డించివెళ్లిపోతాడని ప్రసిద్ధమే కదా? అప్పుడు అనుశయులకు ప్రీహ్యదిభావంనుండి రేతఃసిగ్భావం చెప్పబడి ఉండేది కాదు. (ప్రీహ్యదులను విడిచి వెళ్లిపోయిన తరవాత వాళ్లు రేతస్సులో ఉండరు కదా?). అందువల్ల అనుశయులు ఇతరజీవులచేత అధిష్ఠింపబడిన ప్రీహ్యదులతో కేవలం

సంబంధించి ఉంటారు. అందుచేత ఇక్కడ నున్న జనీధాతువునకు ముఖ్యార్థత్వాన్ని, స్థావరత్వం ఉపభోగస్థానం అనే విషయాన్ని, నిరాకరిచాలి. అయితే స్థావరభావం(స్థావరత్వం) ఉపభోగానికి స్థానం కాదని మేం అనడం లేదు. పాపం యొక్క సామర్థ్యంచేత స్థావరజన్మ పొందిన ఇతరజంతువులకు ఇది ఉపభోగస్థానం అగుగాక. చంద్రమండలంనుండి దిగుతూన్న అనుశయులు మాత్రం స్థావరభావాన్ని అనుభవించరు అని మాత్రమే మేం చెపుతున్నాం. 24.

సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్. 3.1.25

యత్పునరుక్తమ్-వశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ, తస్యానిష్ఠమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యత్ ముఖ్యమేవానుశయినాం ప్రీహ్యాది జన్మాస్తు. తత్ర గౌణీ కల్పనార్థికా ఇతి. తత్పరిప్రాయతే. న. శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య. అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమ్, అత్రీంద్రియత్వాత్తయోః. అనియతదేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ. యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే స ఏవ దేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మో భవతి. తేన శాస్త్రాదృతే ధర్మాదృవిషయం విజ్ఞానం న కస్య చిదస్తి. శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహద్యాత్మక్ జ్యోతిష్టామో ధర్మ ఇద్యవధారితమ్; స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుమ్? నను “స హింసాత్పర్వా భూతాని” ఇతి శాస్త్రమేవ భూతవిషయాం హింసామధర్మ ఇత్యవగమయతి? బాధమ్; ఉత్పర్గస్తునః. అయశ్చాపవాదః- “అగ్నిషోమీయో^{శ్చ} పశుమాలభేత” ఇతి. ఉత్పర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థిత విషయత్వమ్. తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్మ. శిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనిష్ఠ్యమానత్వాచ్చ. తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వమ్. న చ శ్వాదిజన్మవత్ ప్రీహ్యాది జన్మ భవితుమర్హతి. తద్ధి కపూయచరణానధిక్యత్యోచ్యతే, నైవమిహ వైశేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి. అతశ్చంద్రమణ్మలస్థలితానామనుశయినాం ప్రీహ్యాది సంశ్లేషమాత్రం తద్భావ ఇత్యుపచర్యతే. 25.

బాలానందిని

అశుద్ధమితి:- “అశుద్ధమితి చేత్=యాగాదికర్మ అశుద్ధ మైనది అన్నట్లయితే, న=కాదు. శబ్దాత్=వేదశబ్దంచేత చెప్పబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

యత్పునరితి:- పశుహింసాదు లుండడంవల్ల యజ్ఞకర్మ కూడ అశుద్ధమైనది; అందుచేత దానికి అనిష్టమైన ఫలం కూడ ఉండడానికి అవకాశం ఉంది. అందువల్ల అనుశయులకు ముఖ్యమైన వ్రహ్మాదిజన్మయే ఉండవచ్చును, గౌణార్థకల్పన అనావశ్యకం అని ఏది చెప్పబడిందో అది పరిహరించబడుచున్నది. అది యుక్తం కాదు. ధర్మాధర్మ విజ్ఞానం శాస్త్రహేతుకం కదా? ఇది ధర్మం ఇది అధర్మం అని నిర్ణయించడానికి ప్రమాణం శాస్త్రమే కదా? ఎందువల్ల ననగా అవి ఇంద్రియాలకు గోచరించనివి. అంతే కాదు అవి నియతం కాని దేశకాలనిమిత్తాలు కలవి. ఏ దేశంలో ఏ కాలంలో, ఏ నిమిత్తాన్ని పురస్కరించుకొని ఏ ధర్మం అనుష్ఠించబడుతుందో (ఏది ధర్మం అని అనుష్ఠించబడుతుందో) అదే మరొక దేశంలో మరొక కాలంలో, మరొక నిమిత్తంలో అధర్మం అవుతుంది. అందుచేత శాస్త్రం లేకుండా ధర్మాధర్మాలను గూర్చిన విజ్ఞానం ఎవరికీ లేదు. హింసానుగ్రహాత్మకమైన, అనగా దేనిలో హింస అంగీకరించబడిందో అట్టి, జ్యోతిష్టామం ధర్మం అని శాస్త్రంచేత నిర్ధారిత మైనప్పుడు అది అశుద్ధ మని చెప్పడం ఎలా శక్యం అవుతుంది? (ఆశంక) “న హింస్యాత్పర్వ భూతాని” (ఏ ప్రాణినీ హింసించకూడదు) అనే శాస్త్రమే భూతహింస అధర్మ మని తెలుపుచున్నది కదా? (సమాధానం) నిజమే; తెలుపుతున్నది. అది సామాన్యశాస్త్రం మాత్రమే. “అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత” (అగ్నిషోమయాగానికి సంబంధించిన పశువును ఆలంభనం చెయ్యాలి; ఆలంభనం అనగా చంపడం) అనేది అపవాదశాస్త్రం. సామాన్యశాస్త్రవిషయం వేరు అపవాదశాస్త్రానికి విషయం వేరు. అనగా అపవాదశాస్త్రం ప్రవర్తించే చోట సామాన్య శాస్త్రం ప్రవర్తించదు. అందుచేత శిష్టులచేత అనుష్ఠింపబడడంవల్ల నిందింపబడకపోవడంవల్లా వైదికకర్మ శుద్ధమైనదే. అందుచేత జాతిస్థావరత్వం (స్థావరజన్మ)దానికి తగిన ఫలం కాదు. అట్లే వ్రహ్మాదిజన్మ శునకాదిజన్మ వంటిది కూడ కాజాలదు. శునకాదిజన్మ పాపకర్మ కలవాళ్లను

గూర్చి చెప్పినది. ఇక్కడ (ప్రహ్లాదిజన్మ విషయంలో)వైశేషికమైన (ప్రత్యేకమైన)అధికారం (ప్రస్తావన) ఏదీ లేదు. అందువల్ల చంద్రమండలంనుంచి వచ్చిన అనుశయులు ప్రహ్లాదులతో కలవడం మాత్రమే ప్రవీహ్లాదిభావం అని ఉపచారం చేత చెప్పబడుచున్నది.25.

సూ. రేతఃసిగ్గోగోఽథ 3.1.26.

ఇతశ్చ ప్రహ్లాదినంశ్లేషమాత్రం తద్భావః యత్కారణం ప్రహ్లాదిభావస్య నన్తరమనుశయినాం రేతఃసిగ్భావః అమూయతే-“యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతః సిజ్ఞాతి తద్భూయ ఏవ భవతి” (భా.ఉ.5.10.6)ఇతి. న చాత్ర ముఖ్యో రేతఃసిగ్భావః సంభవతి. చిరజాతో హి ప్రాప్తయౌవనోరేతఃసిగ్భవతి. కథమివానుపచరితతద్భావమద్యమానాన్నానుగతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యతే? తత్ర తావదఫశ్యంరేతఃసిగ్గోగఏవరేతఃసిగ్భావోఽభ్యు పగంతవ్యః.తద్వద్ప్రహ్లాది భావోఽపి ప్రహ్లాదియోగ ఏవేత్యవిరోధః. 26.

బాలానందిని

రేతఇతి :-“అథ=ప్రహ్లాదిభావం తరువాత, రేతఃసిగ్గోగః=రేతస్సును సేకంచేసేవానితో సంబంధం చే పుబడింది” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి:- ఈ కారణంవల్ల కూడ ప్రహ్లాదిభావం అనగా ప్రహ్లాదులతో కలయికమాత్రమే; ఎందువల్ల ననగా-ప్రహ్లాదిభావం చెప్పిన తరువాత అనుశయుల రేతఃసిగ్భావం (రేతఃసేకం చేసేవాడుగా అవడం) “యో యో.....భవతి” (ఎవ డెవడు అన్నం తింటాడో, ఎవ డైతే రేతఃసేకం చేస్తాడో అతడు రేతఃసిక్కుగానే అవుతాడు) అని చెప్పబడుచున్నది. అయితే ఇక్కడ ముఖ్యమైన రేతఃసిగ్భావం (రేతఃసేచకు డవడం) కుదరదు. చాలా కాలం క్రితం పుట్టి యౌవనం పొందినవాడే రేతఃసిక్ అవుతాడు కదా. తినబడుచున్న అన్నాన్ని అనుసరించిన అనుశయి ఉపచరితం కాని, అనగా ముఖ్యమైన, రేతఃసిగ్భావాన్ని ఎలా పొందగలడు? అందుచేత అక్కడ రేతఃసిగ్భావం అనగా రేతఃసిగ్గోగమే అని అంగీకరించాలి. అదే విధంగా ప్రహ్లాదిభావం అంటే కూడ ప్రహ్లాదులతో సంబంధమే అని గ్రహించాలి గాన విరోధం ఏదీ లేదు.

వి. పై శ్రుతివాక్యంలో ప్రహ్లాద్యన్తం తని ఎవడైతే రేతఃసేకం చేస్తాడో వాడుగా అనుశయి అవుతాడు అని చెప్పబడింది. అనుశయి రేతఃసేకం చేసేవాడవడం అసంభవం. రేతఃసేకం చేయాలంటే వాడు జన్మించి యౌవనం పొందాలి. అందుచేత ఇక్కడ హరేతఃసిగ్భావం ఔపచారికం. అంతవరకూ ప్రహ్లాదులతో సంబంధించిన అనుశయి రేతఃసేకం చేసేవానితో సంబధిస్తాడు అని అర్థం చెప్పాలి. ఇక్కడ ఏ విధంగా రేతః సిగ్భావం ఔపచారికం అని చెప్పి రేతఃసేచకునితో సంబంధం అని అర్థం చెప్పామో అట్లే ప్రహ్లాదిభావం అన్నప్పుడు ప్రహ్లాదినసంబంధం అని గ్రహించాలి అని భావం. 26.

సూ. యోనేః శరీరమ్. 3.1.27

అథ రేతఃసిగ్భావస్యానన్తరం యోనౌ నిషిక్తే రేతసి యోనేరథి శరీరమను శయినామనుశయఫలోపభోగాయ జాయత ఇత్యాహ శాస్త్రమ్ “తద్య ఇహ రమణీచరణాః” (భా.ఉ.5.10.7) ఇత్యాది. తస్మాదప్యవగమ్యతే నావరోహే ప్రహ్లాదిభావావసరే తచ్చరీరమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం భవతీతి. తస్మాద్ద్వి హ్లాదినంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్మేతి సిద్ధమ్. 27.

ఇతి శ్రీమత్పురమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛ్రీమద్భగవతః కృత శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

బాలానందిని

యోనేరితి:- “యోనేః=యోనినుండి, శరీరమ్=శరీరం పుట్టుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

అథేతి:- పిమ్మట, రేతఃసిగ్భావం తరవాత, రేతస్సు యోనియందు చల్లబడగా, అనుశయుల ఫలోపభోగంకొరకు యోనిలో శరీరం పుడుతుంది అని “తద్య...చరణాః” ఇత్యాదిశాస్త్రం చెప్పుచున్నది. దీనివల్ల కూడ క్రిందికి దిగునప్పుడు ప్రహ్లాదిశరీరభావం పొందినప్పుడు ఆ శరీరమే (ప్రహ్లాదిశరీరమే) సుఖదుఃఖాలను పొందదు అని తెలుస్తున్నది.

అందువల్ల అనుశయులు వ్రేహ్యదులతో కలవడం మాత్రమే వ్రేహ్యదిజన్మ పొందడం అని నిశ్చితం.

అన్యోధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తం

‘బాలానందిని’ అను శ్రీమచ్ఛారీరకభాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో తృతీయాధ్యాయంలో ప్రథమపాదం సమాప్తం.

తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

అత్ర పాదే తత్త్వంపదార్థపరిశోధనవిచారః

1. సంధ్యాధికరణమ్. సూ.1-6

సూ. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. 3.2.1.

అతిక్రాంతే పాదే పఞ్చాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపఞ్చితః. ఇదానీం తు తస్యైవ అవస్థాభేదః ప్రపఞ్చ్యతే. ఇదమామనన్తి-“స యత్ర ప్రస్యపితి” (బృ.ఉ.4.3.9) ఇత్యుపక్రమ్య “న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థాన్ భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే” (బృ.ఉ.4.3.10) ఇత్యాది. తత్ర సంశయః-కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పారమార్థికా సృష్టిరాహోస్విన్నా యామయీతి. తత్ర తావత్ప్రతిపాద్యతే సంధ్యే తథ్యరూపా సృష్టిరితి. సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచక్షే, వేదే ప్రయోగదర్శనాత్-“సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్ (బృ.ఉ.4.3.9) ఇతి. ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యమ్. తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి. కుతః? యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ “అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే” (బృ.ఉ.4.3.10) ఇత్యాది. “స హి కర్తా” ఇతి చోపసంహారా దేవమేవా వగమ్యతే. 1.

భాలానందిని

సంధ్య ఇతి:- “సంధ్యే=స్వప్నసమయమునందు, సృష్టిః=సృష్టి సత్యమైనది. అహ హి=శ్రుతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం).

అతిక్రాంతే ఇతి:- గడచిన పాదంలో పందాగ్నివిద్యను ఉదాహరించి జీవుని సంసారగమనాగమన ప్రభేదం సవిస్తరంగా చెప్పబడింది. ఇప్పుడైతే ఆ జీవునియొక్క యే అవస్థాభేదం చెప్పబడుచున్నది. “స యత్ర ప్రస్వపితి” (అతడు ఎప్పుడు నిద్రిస్తాడో) అని ఉపక్రమించి “స తత్ర...సృజతే” (అక్కడ రథాలు కాని, రథాలకు కట్టే అశ్వాదులు కాని మార్గాలు కాని లేవు. అయితే అక్కడ రథాలను అశ్వాదులను, మార్గాలను సృష్టిస్తున్నాడు) ఇత్యాదికం పఠిస్తున్నారు. అక్కడ-జాగ్రదవస్థలో వలె స్వప్నంలో కూడ పారమార్థికమైన సృష్టియే లేక మాయామయమైన సృష్టియే అని సంశయం. ఆ సందర్భంలో సంధ్యయందు సృష్టి సత్యమైనదే అని ప్రతిపాదించబడుచున్నది. “సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్” అని వేదంలో ప్రయోగం ఉండడంవల్ల సంధ్యమ్ అనే పదం ‘స్వప్న మనే అర్థాన్ని బోధిస్తుంది. రెండు లోకస్థానములయొక్క లేదా ప్రతిబోధసుషుప్త్యవస్థల యొక్క మధ్య ఉంటుంది కాబట్టి సంధ్యం అని చెప్పబడుతుంది.

వి. మరణించడానికి సిద్ధంగా ఉన్న వాని సర్వేంద్రియాలు ఉపసంహరించబడడం వల్ల లోకానికి సంబంధించిన జ్ఞానం ఉండదు. కేవలం వాసనామాత్రంచేత ఈ లోకం స్మృతి ఉంటుంది. కర్మబలంచేత హృదయంలో పరలోకస్ఫూర్తి రూపమైన స్వప్నం కనబడుతుంది. ఈ విధంగా ఇది రెండు లోకాల సంధిలో ఉంటుంది కాబట్టి సంధ్యమని ఒక అర్థం. జాగ్రత్సుషుప్తుల మధ్య ఉండేది కాబట్టి సంధ్యమని మరొక అర్థం. అయితే మొదటి రకమైన స్వప్నం ఎప్పుడో ఒక్కమాటు చూచేది గాన దానిని కాక రెండవదానిని గ్రహించడం యుక్త మనే ఉద్దేశ్యంతో ప్రసిద్ధమైన రెండవది చెప్పబడింది.

తస్మిన్నితి:- ఆ సంధ్యస్థానంలో సృష్టి యథార్థమైనదిగా ఉండడమే యుక్తం. ఎందువల్ల? ఎందువల్లననగా-ప్రమాణమైన శ్రుతి “అథ..సృజతే” అని చెప్పుచున్నది. “స హి కర్తా” (అతడే కర్త) అని ఉపసంహారంవల్ల ఇట్లే అని తెలుస్తూన్నది. 1.

సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ. 3.2.2.

అపి చైకే శాఖీనః అస్మిన్నేవ సంధ్యే స్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మా
నమామనన్తి-“య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః”
(క.ఉ.5.8) ఇత్యాది. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయంతే కామ్యంత ఇతి.
నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్ఛేరన్? న. “శతాయుషః పుత్రపిత్రాన్ వృణీష్య”
(క.ఉ.1.23) ఇతి ప్రకృత్యాన్తే “కామానాం త్యా కామభాజం కరోమి” (క.ఉ.1.24) ఇతి
ప్రకృతేషు తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్. ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం
ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః. ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణమ్-“అన్యత్ర
ధర్మాదన్యత్రాధర్మాత్” (క.ఉ.2.14) ఇత్యాది. తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి-

“తదేవ శుక్లం తద్రుహ్మ తదేవామృతముచ్యతే

తస్మిన్ లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన” (క.ఉ.5.8) ఇతి.

ప్రాజ్ఞకర్తుకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగర్తితాశ్రయా. తథా స్వప్నాశ్రయాపి
సృష్టిర్భవితుమర్హతి. తథా చ శ్రుతిః “అథో ఖల్వాహర్థాగర్తితదేశ ఏవాస్మైష ఇతి
యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్తః” (బృ.ఉ.4.3.14) ఇతి స్వప్న జాగర్తితయోః
సమానన్యాయతాం శ్రావయతి. తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరితి. 2.

బాలనందిని

నిర్మాతారమితి:- “ఏకే=ఒక శాఖవారు. నిర్మాతారమ్=ఆత్మను సృష్టికర్తగా
చెప్పుచున్నారు. పుత్రాదయశ్చ=పుత్రులుమొదలైనవాళ్లు కామములు” అని సూత్రార్థం. (ఇది
కూడ పూర్వపక్షసూత్రమే)

అపి వేతి:- ఇంతే కాక కొన్ని శాఖలకు చెందినవారు “య...నిర్మిమాణః” అని ఈ
సంధ్యస్థానంలో ఆత్మయే నిర్మాణం చేస్తూన్న దని చెప్పుతున్నారు. (ఇంద్రియాదులు
నిద్రించుచుండగా ఏ పురుషుడు) మేల్కొని ఉండి ప్రతి కామాన్నీ నిర్మిస్తున్నాడో అని

శ్రుతివాక్యాని కర్థం) అక్కడ 'కామాః' అనగా 'కామ్యస్త ఇతి కామాః' (కోరబడుచున్నవి గాన కామములు) అనే విగ్రహంచేత, పుత్రాదు లని అభిప్రాయం. (ప్రశ్న) కామశబ్దంచేత ఇచ్ఛావిశేషాలే (ఒకరకమైన కోరికలే) చెప్పబడతాయికదా? (సమాధానం) కాదు. "శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్య" (నూరుసంవత్సరాల ఆయుర్దాయం గల పుత్రులను పౌత్రులను కోరుకొనుము) అని ప్రస్తావించి (ప్రారంభించి) చివర "కామానాం.....కరోమి" (నిన్ను కామాలలో ఏది కావాలో ఆ కామాన్ని పొందేవానినిగా చేస్తాను) అని ప్రకృతములైన పుత్రాదుల విషయంలో కామ శబ్దం ప్రయోగించబడింది కదా? ప్రకరణంచేత వాక్యశేషంచేతా కూడ ఈ అత్మ పరమాత్మయే అని తెలుసుకొంటున్నాము. "అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాత్" ఇత్యాదికం పరమాత్మకు సంబంధించిన ప్రకరణం. "తదేవ... కశ్చన" అనే వాక్యశేషం కూడ పరమాత్మను గూర్చినదే. (అదే పరిశుద్ధమైనది. అదియే బ్రహ్మ. అదే అమృతమని చెప్పబడుచున్నది. అన్ని లోకాలు దానిమీదనే ఆధారపడి ఉన్నవి. ఎవరూ దానిని అతిక్రమించ జాలరు అని శ్రుతివాక్యానికి అర్థం). పరమేశ్వరుడు సృష్టించిన, జాగ్రదవస్థకు సంబంధించిన సృష్టి సత్య మైనదిగా కనబడుచున్నది గాన స్వప్నాశ్రయమైన సృష్టి కూడ సత్యమవడానికే తగి ఉంది. "అథో...సుప్తః" (ఇట్లు చెప్పుచున్నారు-వీని ఈ స్వప్నం జాగ్రదవస్థలో పదార్థాలు ఏ ప్రదేశంలో ఉంటాయో అక్కడే ఉంటుంది. జాగ్రదవస్థలో వేటిని చూస్తాడో నిద్రించి కూడ వాటినే చూస్తాడు) అని శ్రుతి కూడ స్వప్నజాగరితస్థానాలు సమానరూపము లని చెప్పుచున్నది. అందువల్ల సంధ్యలో సృష్టి యథార్థమైనదే.

వి. కర్మాచరణాసక్తులకు గత్యాగతిరూపమైన సంసారం తప్పదు అని అనుసంధానం చేసుకోవడంచేత కర్మఫలంమీద వైరాగ్యం కలుగుతుంది. దానివల్ల కలిగే తత్త్వం. పదార్థవివేకం వాక్యార్థజ్ఞానానికి సాధనం. అలాంటి సాధనం ఈ పాదంలో నిరూపించబడుతున్నది గాన వెనుకటి పాదానికి ఈ పాదానికి హేతుసాధ్యభావనంగతి. ఈ పాదం సాధనవిచారం గాన దీనికి ఈ అధ్యాయంలో నంగతి. ఈ పాదంలోని పదకొండవ సూత్రానికి పూర్వం అవస్థానిరూపణద్వారా త్వంపదార్థవివేచనం చేయబడుతుంది. అది మొదలు పాదసమాప్తి వరకు తత్పదార్థవివేకం చేయబడుతుంది. 2.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ -

సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. 3.2.3.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్తి యదుక్తం స్వదే సృష్టిః పారమార్థికీతి. మాయైవనంద్యేనృష్టిర్నపరమార్థగన్ధోఽవ్యన్తి. కుతః? కార్త్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. న హి కార్త్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్త స్వరూపః స్వప్నః. కిం వునరత్ర కార్త్యు మభిప్రేతమ్? దేశకాలనిమిత్తసంపత్తి రబాధశ్చ. న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యన్తే. న తావత్స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశః సంభవతి. న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్. స్యాదేతత్-బహిర్దేహాత్ స్వప్నాన్ ద్రక్ష్యతి. దేశాంతరితద్రవ్యగ్రహణాత్. దర్శయతి చ శ్రుతిర్బహిర్దేహాత్స్వప్నమ్ “బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా, న ఈయతేఽమృతే యత్ర కామమ్” (బృ.ఉ.4.3.12) ఇతి. స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్కాన్తే జన్తౌ సామజ్ఞస్య మశ్నువీతేతి. నేత్యుచ్యతే. న హి సుప్తస్య జన్తోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాంతరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతః సామర్థ్యం సంభావ్యతే. క్వచిచ్ఛ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి-కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పశ్యానానభిగతశ్చాస్మిన్ ప్రతిబుద్ధశ్చేతి. దేహచ్ఛేదపేయాత్పశ్యాలేష్వేవ ప్రతిబుద్ధ్యేత. న తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుద్ధ్యతే. యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యన్తి. యథాభూతాని చాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూతాన్యేవ భవన్తి-పరిధావం శ్చేత్పశ్యేజ్ఞాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్. దర్శయతి చ శ్రుతిరన్తరేవ దేహే స్వప్నమ్-“స యత్రైత్ స్వప్నయా చరతి” ఇత్యుపక్రమ్య “స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే”

(బృ.ఉ.2.1.18) ఇతి. అతశ్చ శ్రుత్యపపత్తివిరోధాద్భహిష్కులాయశ్రుతిర్గాణీ
వ్యాఖ్యతవ్యా బహిరివ కులాయాదమృతశ్చరిత్వా ఇతి. యో హి వసన్తపి శరీరే
న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా దానికి సమాధానం చెప్పుచున్నాడు-

మాయేతి:- “మాయామాత్రం తు=స్వప్నసృష్టి కేవలం మాయామాత్ర మైనదే.
కార్త్యున=పూర్తిగా, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్=అభివ్యక్తం కాని స్వరూపం కల దవడం
వల్ల” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి:-తుశబ్దం పూర్వపక్షాన్ని నివారిస్తుంది. సంధ్యావస్థలో సృష్టి సత్యమైన
దని ఏది చెప్పబడిందో అది లేదు. సంధ్యలోని సృష్టి మాయయే కాని దానిలో
పరమార్థగంధం కూడ లేదు. ఎందువల్ల? కార్త్యుంతో అభివ్యక్త స్వరూపం కాదు కాబట్టి.
స్వప్నం పరమార్థమైన వస్తువుల ధర్మమైన కార్త్యుంతో వ్యక్తమైనస్వరూపం కలది కాదు
గదా? ఏమిటి ఇక్కడ మీరు అంగీకరించే కార్త్యుం? దేశ-కాల-నిమిత్తాలన్నీ సరిగా
ఉండడం. బాధ లేకపోవడం. పరమార్థవస్తువునకు సంబంధించిన దేశకాలనిమిత్తాలు,
బాధలేకపోవడం (నిషేధించబడకపోవడం) ఇవి స్వప్నంలో సంభావ్యములు కావు కదా?
రథాదులకు స్వప్నంలో తగిన ప్రదేశం ఉండదు. దేహం ఉన్న సంవృతమైన దేశంలో (గది
మొదలైనవాటిలో) రథాదులకు (లేదా ఇరుకైన దేహంలో అని కూడ అర్థం చెప్పవచ్చును)
అవకాశం ఉండదుకదా? (ప్రశ్న) ఇది ఇలా ఉండనీ, దూరదేశంలో ఉన్న వస్తువులను
చూస్తున్నాడు గాన దేహంనుండి బైటనే (దేహంనుంచి బైటకు వచ్చి) స్వప్నం చూస్తాడు.
“బహిః....కామమ్” (అమృతుడైన జీవుడు గూడునుండి బైట సంచరిస్తూ కామం
(భోగ్యపదార్థజాతం) ఎక్కడ ఉన్నదో అక్కడికి వెడతాడు) అను శ్రుతి కూడ దేహం బైటనే
స్వప్నం చూడబడుచున్నట్లు చెప్పుచున్నది. జీవుడు శరీరంనుండి బైటకు రాకపోతే
నిలబడ్డట్లు నడుస్తున్నట్లు జ్ఞానంకూడ సమంజసంగా ఉండదు.(సమాధానం)ఇది యుక్తం
కాదు అని చెప్పబడుతుంది(కాదంటాం). నిద్రపోతున్నవాడు క్షణకాలంలో నూరు యోజనాల
దూరంలో ఉన్న ప్రదేశానికి వెళ్లడానికి అక్కడినుండి తిరిగి రావడానికి సామర్థ్యం

సంభాష్యం కాదు కదా? “నేను ఈ రోజున నిద్రాపరవశుడనై కురుదేశంలో నిద్రించి పంచాలదేశం వెళ్లాను; అక్కడనే పాంచాల దేశంలోనే మేల్కొన్నాను” అని (స్వప్నం చూచినవాడు)తిరిగి రావడం లేని స్వప్నాన్ని గూర్చి చెబుతాడు. అతడు దేహాంశుంచి బైటకు వెళ్లి ఉన్నట్లయితే పంచాలదేశంలోనే మేల్కొని ఉండేవాడు. అతడు అక్కడికి వెళ్లనే లేదు గాన కురుదేశంలోనే మేల్కొంటున్నాడు. అతడు ఏ దేహాంత దేశాంతరానికి వెళ్లినట్లు అనుకుంటున్నాడో ఆ దేహాన్ని ప్రక్క నున్న వాళ్లు శయనదేశంలోనే చూస్తున్నారు. అతడు స్వప్నంలో ఇతరదేశాలను ఏవిధంగా ఉన్నట్లు చూస్తున్నాడో అవి ఆ విధంగా ఉండడంలేదు. అతడు జాగ్రదస్థలోవలె వెళ్లి చూచేటట్లయితే ఆ వస్తువులను అవి ఎలా ఉన్నాయో అదే విధంగా చూచి ఉండేవాడు. “స యతై తత్స్వప్నయా చరతి” (అతడు ఏ సమయంలో స్వప్నంలో సంచరిస్తాడో) అని ఉపక్రమించి “స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే” (అప్పుడు తన శరీరంలో స్వేచ్ఛగా సంచరిస్తాడు) అను శ్రుతికూడ స్వప్నదర్శనం దేహం లోపలనే స్వప్నాన్ని చెప్పుచున్నది. అందువల్ల శ్రుతికి, ఉపపత్తికి విరోధం ఉండడంవల్ల బహిష్కూలాయశ్రుతికి-“అమృతుడైన జీవుడు కులాయంనుండి బైట వలె చరించి” అని గౌణార్థం చెప్పుకోవాలి. ఎవడు శరీరంలో ఉండి కూడ ఆ శరీరంతో పని చేయడో అతడు శరీరంనుండి బైటకు వెళ్లిపోతాడా అన్నట్లు ఉంటుంది కదా. (ఈ విధంగా ఇది ఔపచారికప్రయోగం అని అర్థం).

భాష్యమ్.

స్థితిగతిప్రత్యయభేదోఽప్యేవం సతి విప్రలమ్భ ఏవాభ్యుపగంతవ్యః. కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి. రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్య తే. తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహువర్ష పూగానతి వాహయతి. నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నే న బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే. కరణోపసంహారాద్ధి నాన్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి. రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽన్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారూణీ వా? బాధ్యంతే చైతే రథాదయః స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే. స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి. అద్యంతయోర్య

1భిచారదర్శనాత్. రథోఽయమితి హి కదాచిత్స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యః సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః. స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రమ్-“న తత్ర రథా....భవంతి” ఇత్యాది. తస్మాన్నాయామాత్రం స్వప్నదర్శనమ్. 3.

బాలానందిని

స్థితితి:- ఈ విధంగా ఉన్నప్పుడు నిలబడడం, నడవడం మొదలైన జ్ఞానాల భేదం కూడ విప్రలంభమే (మోసమే; మిథ్యయే) అని అంగీకరించాలి. రాత్రి నిద్రపోయినవాడు భారతవర్షంలోనే పగ లని అనుకుంటాడు. ఈ విధంగా కాలం విషయంలో కూడ విసంవాదం(భేదం) స్వప్నంలో ఉంటుంది. తెలుసుకొనడానికి గాని, ఏదైన పని చేయడానికి గాని తగిన నిమిత్తాలు కూడ స్వప్నంలో ఉండవు. ఇంద్రియాలన్నీ ఉపసంహరింపబడడంచేత రథాదులను గ్రహించడానికి, వీనికి, చక్షురాదు లుండవు. ఒక నిమేషంలో రథాదులను తయారుచేయడానికి కూడ వీనికి సామర్థ్యం కాని, కఱ్ఱలు కాని ఎక్కడున్నాయి? స్వప్నంలో చూడబడిన ఈ రథాదులు మెలకువ రాగానే బాధించబడతాయి కూడ. స్వప్నంలోనే ఈ పదార్థాలు అనాయాసంగా బాధింపబడుతుంటాయి; ఎందువల్ల ననగా- ఆదిలోను ఆంతంలోను వ్యభిచారం(మారిపోతూండడం)కనబడుతుంది. ఒకప్పుడు ఇది రథం అని స్వప్నంలో నిర్ధారణచేయబడినది మరుక్షణంలో మనుష్యుడుగా మారిపోతుంది. మనుష్యుడని నిర్ణయింపబడినది మరుక్షణంలో వృక్షంగా మారిపోతుంది. “న తత్ర....భవంతి” ఇత్యాది శాస్త్రం స్వప్నంలో రథాదులు లేవని స్పష్టంగా చెపుతున్నది. అందువల్ల స్వప్నదర్శనం మాయామాత్రమే. 3

సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః. 3.2.4.

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్స్వప్నే పరమార్థగన్తోఽస్తితి. నేత్యుచ్యతే. సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోః సాధ్వసాధునోః. తథాహి శ్రూయతే- “యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి,

సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే” (ఛా.ఉ.5.2.9) తథా-

“పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి న ఏనం హంతి” (ఛా.ఉ.5.2.9) ఇత్యేవమాదిభిః

స్వప్నైరచిర జీవిత్యమావేద్యతే ఇతి శ్రావయతి. ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః-
కుఞ్జరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యానీతి. మన్తదేవతా
ద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాః సత్కార్థగన్ధిన్ భవంతీతి మన్యంతే. తత్రాపి
భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునః సత్యత్వమ్; సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేః
భవత్యేవ వైతథ్యమ్, బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః. తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య
మాయామాత్రత్వమ్.

బాలానందిని

సూచక ఇతి:- “సూచకశ్చ హి=స్వప్నం శుభాశుభాలను సూచించేది కూడ కదా?
శ్రుతేః=శ్రుతివల్ల, తద్విదః=స్వప్నశాస్త్రం తెలిసినవాళ్లు. ఆచక్షతే చ=చెప్పుతున్నారు కూడ”
అని సూత్రార్థం.

మాయేతి :- స్వప్నం మాయామాత్రం అవడంచేత స్వప్నంలో పరమార్థగంధం కూడ
లేదని అర్థమా? కాదు అని చెప్పబడుచున్నది. స్వప్నం రాబోయే మంచిచెడ్డలను
సూచిస్తుంది. అది ఎట్లనగా-“యథా....నిదర్శనే” అని వినబడుచున్నది. అట్లే
“పురుషం...హన్తి” ఇత్యాదివాక్యాలచేత స్వప్నాలు అచిరజీవిత్యాన్ని సూచిస్తాయని
చెప్పుచున్నది. స్వప్నంలో గజారోహణాదికం శుభకరం, ఖరారోహణాదికం అశుభకరం
అని స్వప్నాధ్యాయం తెలిసినవాళ్లు కూడ (స్వప్నాధ్యాయం అనగా స్వప్న పరిశీలన లేదా
స్వప్నాలను గూర్చి తెలిపే గ్రంథం) చెప్పుతున్నారు. మంత్ర విశేష దేవతావిశేష ద్రవ్యవిశేషాలను
బట్టి కొన్ని స్వప్నాలకు సత్కార్థగంధం ఉంటుందని కూడ అభిప్రాయపడుతున్నారు.
అప్పుడు కూడ సూచించబడే వస్తువు సత్యమైతే కావచ్చును; సూచకమైన స్త్రీదర్శనాదిక
మైతే బాధింపబడుతుంది గాన అసత్యమే అవుతుంది అని అభిప్రాయం. అందువల్ల
స్వప్నం మాయామాత్రం అనడం యుక్తమే.

భాష్యమ్

యదుక్తమ్ ఆహ హి ఇతి తేదవం సతి భాక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. యథా
లాఙ్గలం గవాదీనుద్వహతీతి నిమిత్త మాత్రత్వాదేవముచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ
లాఙ్గలం గవాదీనుద్వహతి, ఏవం నిమిత్తమాత్రత్వాత్సప్తా రథాదీన్ సృజతే, స

హి కర్తేతి చోచ్యతే. న తు ప్రత్యక్షమేవ సుప్తో రథాదీన్ సృజతి. నిమిత్తత్వం త్వన్య రథాదివ్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్తన్నిమిత్తభూతయోః సుకృతదుష్కృతయోః కర్తృత్వేనేతి వక్ష్యమ్. అపి చ జాగరితే విషయేన్ద్రియనంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్ఛాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్త్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయ స్వప్న ఉపన్యస్తః. తత్ర యది రథాదిస్పృష్టివచనం శ్రుత్యా నీయేత తదా స్వయంజ్యోతిష్త్వం న నిర్ణీతం స్యాత్. తస్మాద్రథాద్యభావవచనం శ్రుత్యా, రథాదిస్పృష్టివచనం తు భక్త్యేతి వ్యాఖ్యేయమ్. ఏతేన నిర్మాణశ్రవణం వ్యాఖ్యాతమ్.

బాలానందిని

యదితి :- ఇది ఈ విధంగా ఉంది గాన “అహ హి” అని (రథాదులను ఆత్మ సృష్టిస్తూన్న దని శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా అని) ఏది చెప్పబడిందో అది గొణమైన దని వ్యాఖ్యానించాలి. (గోవులు మొదలైనవాటి పోషణకు తగిన సస్యాదులను పుట్టించడానికి) నిమిత్తం అవడంచేత “నాగలి గోవులు మొదలైనవాటిని పోషిస్తూన్నది” అని ఏ విధంగా అంటామో, అంతే కాని లాంగలం ఏ విధంగా గవాదులను ప్రత్యక్షంగా పోషించదో అట్లే నిద్రపోతూన్నవాడు కేవలం నిమిత్తం అవడంచేత “రథాదులను సృష్టిస్తాడు. అతడే వాటి నిర్మాత” అని చెప్పబడుతున్నాడు. అంతేనే కాని నిద్రిస్తూన్నవాడు ప్రత్యక్షంగానే రథాదులను సృజించడంలేదు. ఇతడు దీనికి నిమిత్తం ఎలా అవుతాడనగా-రథాదులు కనబడడంవల్ల వీనికి సంతోషం భయం మొదలైనవి కలుగుతాయి. వాటికి కారణాలు ఇతడు చేసిన పుణ్యపాపాలు. ఈ సుకృతదుష్కృతాలను చేయడం ద్వారా ఇతడు రథాదులకు నిమిత్తం అవుతున్నాడు. మరొక విషయ మేమనగా-(ఆత్మ స్వయం జ్యోతిస్సు, తనంతట తానే ప్రకాశించే తేజస్సు, అని ప్రతిపాదించవలసి ఉంది). జాగరితంలో విషయేంద్రియాల సంయోగంవల్ల, ఆదిత్యాదిజ్యోతిస్సుల సంకరంవల్ల, ఆత్మ కున్న స్వయంజ్యోతిష్త్వం వివేచనం చేయడం కష్టమనే అభిప్రాయంతో దాని వివేచనం (విడదీసి స్పష్టంగా చూపడం) చేయడం కోసం స్వప్నం చెప్పబడింది. అలాంటప్పుడూ రథాదిస్పృష్టివాక్యానికి,

శ్రుతిచేత (అనగా చెప్పినది చెప్పినట్లుగా ముఖ్యమే అని) అర్థం చెపితే అప్పుడు స్వయంజ్యోతిష్టం నిర్ణీతం కాదు. అందుచేత రథాదులు లేవని చెప్పే వాక్యం శ్రుతిచేత, అనగా ముఖ్యవృత్తిచేత, అనీ రథాదిసృష్టివచన మైతే ఉపచారంచేత అనీ వ్యాఖ్యానించాలి. అనగా రథాదుల లేవు. అని చెప్పే శ్రుతివాక్యం 'లేవు' అనే ముఖ్యార్థాన్నే బోధిస్తూన్నదనీ సృష్టిస్తున్నాడు అని చెప్పే వాక్యం 'సృష్టిస్తున్నట్లు కనబడుతున్నాడు.' అనే లాక్షణికార్థాన్ని బోధిస్తూన్నదనీ గ్రహించాలి. దీనిచేత "కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః" అను పుత్రాదికామాలను నిర్మిస్తాడని చెప్పే వాక్యం కూడ వ్యాఖ్యానించబడినట్లే. అనగా అక్కడ కూడ నిర్మాణం భాక్తమే (గౌణమే) అని అర్థం.

భాష్యమ్

యదపుక్తమ్- "ప్రాజ్ఞమేనం నిర్మాతారమామనన్తి" ఇతి తదవ్యసత్. శ్రుత్యన్తరే "స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితి" (బృ.ఉ.4.3.9) ఇతి ప్రసిద్ధానువాదాజ్ఞేవ ఏవాయం కామానాం నిర్మాతా సంకీర్త్యతే. తస్య తు వాక్యశేషేణ "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ" ఇతి జీవభావం వ్యావర్త్య బ్రహ్మభావ ఉపదిశ్యతే "తత్త్వమసి" (ఛా.ఉ.6.9.4) ఇత్యాదివదితి న బ్రహ్మప్రకరణం విరుద్ధ్యతే. న చాస్మాభిః స్వప్నైఽపి ప్రాజ్ఞవ్యవహారః ప్రతిషిద్ధ్యతే; తస్య సర్వేశ్వరత్వాత్సర్వాన్వప్యవస్థాను అధిష్ఠాత్మత్వోపపత్తేః. పారమార్థికం నాయం సంధ్యాశ్రయః సర్గో వియదాదినర్గవదిత్యేతత్ప్రతిపాద్యతే. నచ వియదాదినర్గస్యాప్యాత్మన్తికం సత్యత్వమస్తి. ప్రతిపాదితం హి "తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః" (బ్ర.సూ.2.1.14) ఇత్యత్ర సమస్తస్య ప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వమ్. ప్రాక్తు బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచో వ్యవస్థితరూపో భవతి. సంధ్యాశ్రయస్తు ప్రపంచః ప్రతిదినం బాధ్యత ఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితమ్. 4.

బాలానందిని

యదపీతి :- ఈ నిర్మాత పరమాత్మయే అని అంటారు అని చెప్పినది కూడ యుక్తం కాదు “స్వయం...ప్రస్వపితి” (స్వయంగా జాగ్రద్దేహాన్ని చేష్టారహితం చేసి, స్వయంగా వాసనాదేహాన్ని నిర్మించుకొని, తన బుద్ధివృత్తితో, తన స్వరూపచైతన్యంతో, స్వప్నం అనుభవిస్తున్నాడు) అని మరొక శ్రుతిలో జీవుని వ్యాపారమే వినబడుచున్నది. ఇక్కడ కూడ “య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి” అని ప్రసిద్ధుడైన జీవుణ్ణి అనువదించడంచేత ఈ జీవుడే కామనిర్మాత అని చెప్పబడుచున్నాడు. అయితే “తదేవ శుక్రం తద్రుహ్మ” అనే వాక్యశేషంచేత, “తత్త్వమసి” ఇత్యాదివాక్యాలచేత వలె, వాని జీవభావాన్ని నిషేధించి బ్రహ్మత్వభావం బోధించబడుతున్నది. అందుచేత బ్రహ్మప్రకరణానికి ఏమీ విరోధం రాదు. స్వప్నంలో కూడ ప్రాజ్ఞాని వ్యవహారం ఉంటుందనే విషయాన్ని మేం కూడ నిరాకరించడంలేదు. ఎందుచేత ననగా అతడు సర్వేశ్వరుడు గాన అన్ని అవస్థలలోను అతడు అధిష్ఠాతగా ఉండడం ఉపపన్నమే. అయితే ఈ సంద్యలోని సృష్టి వియదాదిసృష్టి వలె పారమార్థికం కాదని మాత్రమే ప్రతిపాదించబడుచున్నది. నిజానికి వియదాదిసృష్టికి కూడ ఆత్యంతికమైన, పారమార్థికమైన, సత్యత్వం లేదు. “తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః” అనే చోట సమస్త ప్రపంచమూ కూడ మాయామాత్రమే అని ప్రతిపాదించబడింది కదా? అయితే-వియదాదికమైన ప్రపంచం బ్రహ్మత్వత్వజ్ఞానం కలగడానికి పూర్వం, అంతవరకు వ్యవస్థితమైన రూపంతో ఉంటుంది. సంధ్యాశ్రయమైన ప్రపంచమైతే ప్రతిదినమూ బాధించబడుతూనే ఉంటుంది. అందుచేత సంధ్యసృష్టి మాయామాత్ర మని ప్రత్యేకంగా చెప్పబడింది. 4.

సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ. 3.2.5

అథాపి స్యాత్పరస్యైవ తావదాత్మనోఽశో జీవోఽగ్నేరివ విస్ఫులిగ్ఘః, తత్రైవం సతి యథాగ్నివిస్ఫులిగ్ఘయోః సమానే దహనప్రకాశనశక్తీ భవత ఏవం జీవేశ్వరయోరపి జ్ఞానైశ్వర్యశక్తీః తతశ్చ జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యవశాత్సాంకల్పికీ స్వప్నై రథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి. అత్రోచ్యతే- సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావే ప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వరత్వపరీతధర్మత్వమ్. కిం పునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వం

నాస్త్యేవ? న నాస్త్యేవ. విద్యమానమపి తత్తిరోహితమవిద్యాదివ్యవధానాత్. తత్పునస్తిరోహితం సత్పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జన్తోర్విధూత ధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవ దృక్పక్షిరౌషదీధవీర్యాదీశ్వరప్రసాదాత్పుంసిద్ధస్య కస్య చిదేవావిర్భవతి, న స్వభావత ఏవ సర్వేషాం జన్తూనామ్. కుతః? తతో హిశ్వరా ధేతోరస్య జీవస్య బన్ధమోక్షౌ భవతః. ఈశ్వరస్వరూపా పరిజ్ఞానాద్భన్ధస్తత్స్వ రూపపరిజ్ఞానాత్తు మోక్షః. తథా చ శ్రుతిః

‘జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహనిః క్షీణైః క్షైర్జన్మమృత్యుప్రహణిః,

తస్యాభిధ్యానాత్పుతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల అప్తకామః’ (శ్వే.ఉ.1.11)
ఇత్యేవమాద్యా. 5.

బాలానందిని

పరేతి :- “తు=కాని, తిరోహితమ్=(అవిద్యచేత)కప్పబడిన జీవుని రూపం, పరాభిధ్యానాత్=పరమాత్మను ధ్యానించడంలన వ్యక్త మవుతుంది. అస్య=ఈ జీవునకు, బన్ధవిపర్యయో=బంధమోక్షాలు, తతో హి=ఆ పరమాత్మవలననే కలుగుతాయి కదా?” అని సూత్రార్థం.

అథాపీతి :- అగ్నికి విస్ఫులింగం వలె, జీవుడు పరమాత్ముని ఒక అంశ. అందుచేత అగ్నిలోను విస్ఫులింగంలోను దహనశక్తి ప్రకాశనశక్తి ఏ విధంగా సమంగా ఉంటాయో అదే విధంగా జీవేశ్వరులలో జ్ఞానైశ్వర్యశక్తులు సమంగా ఉంటాయి. అందుచేత జీవునిలో జ్ఞానైశ్వర్యశక్తులవల్ల, స్వప్నంలో సంకల్పంచేతనే, రథాదిస్పృష్టి అవుతుంది అని ఆశంక కలగవచ్చును. ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. జీవేశ్వరులకు అశాంశిభావం ఉన్నా కూడ జీవునిలో, ఈశ్వరునిలో ఉన్న ధర్మాలకంటె విపరీతమైన ధర్మా లున్నా యనేది ప్రత్యక్షమే. అయితే జీవునకు ఈశ్వరునితో సమానధర్మత్వం లేనే లేదా? లేకపోవడం లేదు. ఉన్నా కూడ అది అవిద్యాదుల వ్యవధానంవల్ల కప్పబడి ఉంది. తిరోహితమైన అది (సమానధర్మత్వం) పరమేశ్వరుణ్ణి ధ్యానిస్తూ ప్రయత్నించగా తమస్సు తొలగిపోయిన, ఈశ్వరానుగ్రహంచేత సంసిద్ధుడైన (అణిమాదిసిద్ధులు పొందిన) ఏ

ఒక్కనియందో, ఔషధశక్తిచేత నేత్రశక్తి వలె, ఆవిర్భవిస్తుంది. అంతేనే కాని సమస్తజంతువులకు సహజంగానే ఆవిర్భవించదు. ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా ఆ ఈశ్వరునివల్ల జీవునకు బంధమోక్షాలు కలుగుతున్నాయి. ఈశ్వరస్వరూపం తెలియకపోవడంచేత బంధం కలుగుతున్నది. తెలుసుకొనడంవల్ల మోక్షం కలుగుతున్నది “జ్ఞాత్వా....అప్తకామః” అను శ్రుతి ఇతరశ్రుతులు కూడ ఈ విషయాన్నే చెపుతున్నాయి. (“బ్రహ్మైవాహమ్” అని ధ్యానిస్తూండేవాని అవిద్యాదిసర్వపాశాలూ తొలగిపోతాయి క్లేశాలు క్షీణించగానే జన్మమృత్యువులు నశిస్తాయి. ఆ పరమాత్మను ధ్యానించడంవల్ల (సగుణోపాసనవల్ల), దేహపాతానంతరం మూడవదైన (బంధమోక్షాలు కాక మూడవదైన) అణిమాదిసమస్తైశ్వర్యము లభిస్తుంది. తరవాత కేవలదై (ద్వైతభూన్ముడై) అప్తకాముడు (స్వయంజ్యోతిరూపమైన ఆనందాన్ని పొందినవాడు) అవుతాడు అనగా క్రమముక్తిని పొందుతాడు అని పై మంత్రానికి అర్థం. 5.

సూ. దేహయోగాద్యా సోఽపి. 3.2.6.

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవ సంస్థిరస్మృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి? యుక్తం తు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్మృతత్వం విస్ఫువిజ్ఞప్త్యేవ దహనప్రకాశ నయోరితి. ఉచ్యతే; సత్యమేవైతత్. సోఽపి తు జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః. దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాది యోగాద్భవతి. అస్తి చాత్రోపమా-యథాగ్నేర్దహనప్రకాశనసంపన్న స్వాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనే తిరోహితే భవత్, యథా వా భస్మచ్ఛన్నస్య, ఏవమవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితనా మరూపకృతదేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతో జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః. వాశబ్దో జీవేశ్వరయోరన్యత్వశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థః. నన్వన్య ఏవ జీవ ఈశ్వరాదస్తు. తిరస్మృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్; కిం దేహయోగకల్పనయా? నేత్యుచ్యతే. న హ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే “సేయం దేవతైక్షత” (భా.ఉ.6.3.2) ఇత్యుపక్రమ్య “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య” (భా.ఉ.6.3.2) ఇత్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్. “తత్సత్వం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్యేతకేతే” (భా.ఉ.6.9.4) ఇతి చ జీవాయోపది

శతీశ్వరత్వమ్; అతోఽనన్య ఏవేశ్వరాజ్ఞీవః సన్ దేహయోగాత్తి రోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి. అతశ్చ న సాంకల్పికీ జీవస్య స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్భటతే. యది చ సాంకల్పికీ స్వప్నే రథాదిసృష్టిః స్వామైవానిష్టం కశ్చిత్స్వప్నం పశ్యేత్. న హి కశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే. యత్పునరుక్తం జాగరితదేశశ్రుతిః స్వప్నస్య సత్యత్వం స్థాపయతీతి, న తత్సామ్యవచనం సత్యత్వాభిప్రాయమ్; స్వయంజ్యోతి ష్టవిరోధాత్. శ్రుత్యైవ చ స్వప్నే రథార్యభావస్య దర్శితత్వాత్. జాగరితప్రభవవా సనానిర్మితత్వాత్ స్వప్నస్య తత్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయం తత్. తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వమ్. 6.

బాలానందిని

దేహేతి :- “సోఽపి=జీవుని జ్ఞానైశ్వర్యాల తిరోభావం కూడ, దేహయోగాద్వా = దేహంతో సంబంధంవలననే” అని సూత్రార్థం.

కస్మాదితి :-జీవుడు పరమాత్ముని అంశయే అయిఉన్నా కూడ ఎందువల్ల అతని జ్ఞానైశ్వర్యాలు తిరస్కృతా లవుతున్నాయి? విస్ఫులింగంలో ఉన్న దహనప్రకాశాలు ఏ విధంగా తిరస్కృతములు కావో అట్లే వీని జ్ఞానైశ్వర్యాలు కూడ తిరస్కృతములు కాకుండా ఉండడం యుక్తం కదా? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది- ఇది నిజమే. సోఽపి=జీవుని జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావం కూడ, దేహయోగాత్= దేహం, ఇంద్రియాలు, మనస్సు, బుద్ధి, విషయాలు, వేదన మొదలైనవాటితో సంబంధంవల్ల కలుగుచున్నది. ఇక్కడ ఒక ఉపమ కూడ ఉన్నది. అగ్నిలో దహనప్రకాశనాలు ఉన్నా కూడ అరణిలో ఉన్న అగ్నియొక్క దహనప్రకాశనాలు ఏ విధంగా తిరోహితాలుగానే ఉంటాయో, భస్మంచేత కప్పబడిన అగ్నియొక్క దహనప్రకాశనాలు ఏవిధంగా తిరోహితాలై ఉంటాయో అట్లే జీవుని జ్ఞానైశ్వర్యాల తిరోభావం కూడ అవిద్యచేత ఏర్పడిన నామరూపాలచేత చేయబడిన దేహద్యుపాధులతో సంబంధంవల్ల, వాటినుండి వివేకం లేకపోవడంవల్ల కలిగించబడినది. జీవేశ్వరులు వేరు వేరే అను ఆశంకను నివారించడానికై ‘వా’ శబ్దం ప్రయోగింపబడింది. (ప్రశ్న)-తిరస్కృతములైన జ్ఞానైశ్వర్యాలు కలవా డవడంచేత జీవుడు ఈశ్వరునికంటె అన్యుడే కావచ్చును కదా? దేహయోగకల్పనచేత, అనగా దేహాదినంబంధంచేత, వాని

శక్తులు కప్పబడిపోయాయి అని చెప్పబడంచేత, ఏమి ప్రయోజనం? అట్లు కాదంటాం. జీవుడు ఈశ్వరునికంటే భిన్నుడవడం కుదరదు. “సేయం దేవతైక్షత” అని ఉపక్రమించి “అనేన...అనుప్రవిశ్య” అని ఆత్మశబ్దంచేత జీవుడు పరామర్శించబడ్డాడు. అనగా జీవుడే పరమేశ్వరుని ఆత్మ అని చెప్పబడ్డాడు. “తత్పత్యం...శ్వేతకేతో” అని జీవుడు ఈశ్వరస్వరూపుడని ఉపదేశిస్తున్నాడు. అందుచేత జీవుడు ఈశ్వరునికంటే అభిన్నుడే అయి ఉండి దేహసంబంధంవల్ల తిరోహితమైన జ్ఞానైశ్వర్యాలు కలవాడవుతున్నాడు. అందుచేత కూడ (వాని జ్ఞానైశ్వర్యాలు తిరోహితా లయిపోవడంచేత కూడ) స్వప్నంలో రథాదిసృష్టి జీవుని సంకల్పంవల్ల జరిగినది అనడం కుదరదు. స్వప్నంలోని రథాదిసృష్టి సంకల్పకృతమే అయితే ఎవ్వడూ కూడ అనిష్టమైన స్వప్నం చూడకూడదు. ఎవ్వడూ కూడ అనిష్టాన్ని సంకల్పించడు కదా? స్వప్నం కూడ జాగరితదేశమే అని (జాగరితదేశంలోనే స్వప్నం కూడ చూడబడుచున్నది గాన జాగరితం వలెనే స్వప్నం కూడ సత్యమే అని) ఏది చెప్పబడిందో ఆ సామ్యవచనం (జాగరిత—స్వప్నాల దేశాలు రెండూ ఒకటే అని చెప్పడం) సత్యత్వాన్ని ప్రతిపాదించడానికి చెప్పబడలేదు. అప్పుడు స్వయంజ్యోతిష్త్వానికే విరోధం కలుగుతుంది.

వి. ఇతరజ్యోతిస్సు లేవీ లేకపోయినా జీవుడు స్వప్నాన్ని చూస్తున్నాడంటే అట్లు ఆత్మజ్యోతిస్సుతోనే చూస్తున్నాడు అని చెప్పడంకోసం, ఈ విధంగా జీవుని స్వయంజ్యోతిష్త్వాన్ని స్థాపించడంకోసం, స్వప్నావస్థ వర్ణించబడింది. స్వప్నంలోని వెలుతురు మొదలైనవి కూడ సత్యములే అయితే ఆత్మయొక్క స్వయంజ్యోతిష్ట్యం స్పష్టంగా తెలియదు అని భావం.

శ్రుత్యైవేతి :- మరొక విషయ మేమనగా రథాదులు లేవని శ్రుతియే చెప్పుచున్నది. అయితే స్వప్నం జాగ్రదవస్థలో ఏర్పడిన వాసనలచేత నిర్మించబడి జాగరితం వలెనే కనబడుతుంది. స్వప్నం జాగరితదేశం అని శ్రుతి చెప్పడంలో అభిప్రాయం ఇదే. అందువల్ల స్వప్నం మాయామాత్రమే అని చెప్పడం ఉపపన్నమే. 6.

సంధ్యాధికరణం సమాప్తం

2. తదభావాధికరణమ్. సూ. 7-8

సూ. తదభావో నాడీషు తచ్చుతేరాత్మని చ. 3.2.7.

స్వప్నావస్థా పరీక్షితా. సుషుప్తావస్థేదానీం పరీక్ష్యతే. తత్రైతాః సుషుప్తి విషయాః శ్రుతయో భవన్తి. క్వచిచ్ఛ్రుచ్చాయతే-“తద్యతైతత్సుప్తః సమస్తః సంప్రసన్నః స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు తదా సృష్టౌ భవతి” (భా.ఉ.8.6.3) ఇతి. అన్యత్ర తు నాడీరేవానుక్రమ్య శూయతే “తాభిః ప్రత్యవస్సప్య పురీతతి శేతే” (బృ.ఉ.2.1.19) ఇతి. తథాన్యత్ర నాడీరేవానుక్రమ్య “తాసు తదా భవతి, యదా సుప్తః స్వప్నం కంచన న పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి” (కౌ.షీ. 4.19) ఇతి. తథాన్యత్ర “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి, స్వమపీతో భవతి” (భా. ఉ.6.8.1) ఇతి. తథా “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్యక్తో బాహ్యం కించన వేద నాన్తరమ్” (బృ.ఉ.4.3.21) ఇతి చ. తత్ర సంశయః-కిమేతాని నాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షాణి భిన్నాని సుషుప్తిస్థానాన్యాహోస్విత్పరస్పరాపేక్షయైకం సుషుప్తిస్థానమితి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? భిన్నానీతి. కుతః? ఏకార్థత్వాత్. న హ్యేకార్థానాం క్వచిత్పర స్పరాపేక్షత్వం దృశ్యతే ప్రీహియవాదీనామ్. నాడ్యాదీనాం చైకార్థతా సుషుప్తా దృశ్యతే-“నాడీషు సుప్తౌ భవతి” (భా.ఉ.8.6.3) “పురీతతి శేతే” (బృ.ఉ.2.1.19) ఇతి చ తత్ర తత్ర సప్తమీనిర్దేశస్య తుల్యత్వాత్. నను నైవం సతి సప్తమీనిర్దేశో దృశ్యతే -“సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి” (భా.ఉ.6.8.1) ఇతి. నైష దోషః; తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్య గమ్యమానత్వాత్. వాక్యశేషే హి తత్రాయతనైషి జీవః స దుపసర్పతీత్యాహ. “అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవాభిశ్రయతే” (భా.ఉ.6.8.2) ఇతి ప్రాణశబ్దేన చ తత్ర ప్రకృతస్య సత ఉపాదానాత్. ఆయతనం చ సప్తమ్యర్థః. సప్తమీనిర్దేశోఽపి తత్ర వాక్యశేషే దృశ్యతే “సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహే” (భా.ఉ.6.9.1) ఇతి. సర్వత్ర చ విశేషవిజ్ఞానోపరమలక్షణం సుషుప్తం న విశిష్యతే. తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేన కదాచిత్ కించిత్ స్థానం స్వపాయోపసర్పతీతి.

బాలానందిని

తదభావ ఇతి:- “తదభావః=నుషుప్తి, నాడీమ=నాడులయంగూ, అత్మని చ=అత్మయందూ కూడ. తచ్చుతేః=అది (అట్లు)వినబడుటవలన” అని సూత్రార్థం.

సప్తీతి:- స్వప్నావస్థ పరీక్షించబడింది. ఇప్పుడు సుషుప్తావస్థ పరీక్షించబడుచున్నది. సుషుప్తికి సంబంధించిన ఈ శ్రుతు లున్నాయి. ఒక చోట “తద్యత్ర....భవతి” అని వినబడుచున్నది. మరొకచోట నాడులనే ఉపక్రమించి “తాభిః...శేతే” (అనాడుల ద్వారా వెళ్లి పురీతత అనే నాడిలో శయనిస్తాడు) అని చెప్పబడినది. అట్లే మరొక చోట కూడ నాడులనే ఉపక్రమించి “తాసు...భవతి” (నిద్రపోయినవాడు ఎప్పుడు స్వప్న మేదీ చూడడో అప్పుడు ఈ ప్రాణమునందే అనగా బ్రహ్మయందే ఏకత్వాన్ని పొందుతాడు) అని చెప్పబడింది. అట్లే మరొక చోట “సతా...భవతి” అనీ, “ప్రాజ్ఞేననాన్తరమ్” అని చెప్పబడింది. అక్కడ-ఈ నాడ్యాదులన్నీ పరస్పరనిరపేక్షాలైన (స్వతంత్రాలైన) వేరు వేరు సుషుప్తిస్థానాలా లేక పరస్పరాపేక్షచేత ఒక్కటే సుషుప్తిస్థానమా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? వేరు వేరు స్థానాలని. ఎందువల్ల? ఒకే ప్రయోజనం కలవి అవడంవల్ల. (పురోడాశానికి ఉపయోగించడం అనే) ఒకే ప్రయోజనం గల వ్రీహి-యవాదులు పరస్పరసాపేక్షాలుగా కనబడడం లేదు కదా? అనగా పురోడాశం వ్రీహులతో నైనా చెయ్యాలి లేదా యవలతోనైనా చెయ్యాలి. అట్లే ఇక్కడ కూడ “నాడీమ సృష్టౌ భవతి, పురీతతిశేతే” అని అక్కడక్కడ సప్తమీనిర్దేశం సమంగానే కనబడడంవల్ల, సుషుప్తివిషయంలో నాడ్యాదులకు ఒకే ప్రయోజనం కనబడుచున్నది. అనగా వేటి కవి సుషుప్తి స్థానాలుగా చెప్పినట్లుగా కనబడుచున్నది. (ప్రశ్న). సత్ విషయంలో ఈ విధంగా సప్తమీనిర్దేశం లేదు కదా? “సతా....భవతి” అని తృతీయానిర్దేశమే ఉన్నది. ఈ దోషం లేదు. అక్కడ కూడ సప్తమ్యర్థం గమ్యం అవుతున్నది కదా? అక్కడ స్థానాన్ని కోరుతూ జీవుడు సత్తును చేరుతున్నాడు అని “అన్యత్రాయతనమలభ్యా ప్రాణమేవాశ్రయతే” అని వాక్యశేషంలో చెప్పబడింది. ఇక్కడ ప్రాణశబ్దంచేత ప్రకృతమైన సత్ గ్రహించబడుతుంది. ఆయతనం (అధికరణం) సప్తమికి అర్థం. అనగా ప్రాణాన్ని ఆయతనంగా చేరుతున్నాడు, అనగా ప్రాణంలో, సత్తులో చేరుతున్నాడు, అనే అర్థం. అక్కడనే వాక్యశేషంలో “సతి.....సంపద్యామహే” అని కనబడుచున్నది. విశిష్టమైన జ్ఞానం శాంతించడం అనే లక్షణం గల సుషుప్తం అన్నింటిలోను సమంగానే ఉన్నది. అందుచేత నాడ్యాదు

లన్నింటికీ ప్రయోజనం ఒకటే గాన జీవుడు స్వాపం (సుషుప్తి)కొరకు వికల్పంగా ఒకప్పుడొక స్థానాన్ని, మరొకప్పుడు మరొకస్థానాన్ని చేరుతాడు.

వి. బాహ్యలైన చక్షురాదీంద్రియా లన్ని ఉపరమించినప్పుడు మనోవాసనలచేత అవిద్య ఉద్దీపితమై స్వప్నాలను చూపిస్తుంది. ఆ స్వప్నాలను చూచేవాడు స్వయంజ్యోతిః స్వరూపుడైన జీవుడే. స్వప్నావస్థలో మనస్సు మాత్రం పని చేస్తూంటుంది. మనస్సు కూడ లీనమైనప్పుడు అది సుషుప్తి. మనస్సు పనిచేసే స్వప్నానికీ, మనస్సు కూడ లీనమయే సుషుప్తికీ ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంబంధం. ఈ సంబంధంచేత స్వప్నాన్ని వర్ణించిన అధికరణం తరవాత సుషుప్తిని వర్ణించే అధికరణం చెప్పబడుతున్నది. పూర్వపక్షంలో ఒక స్థానం అని నిర్ణయం లేకపోవడం చేత జీవబ్రహ్మైక్యానిర్ణయం ఫలం. సిద్ధాంతంలో నాడుల ద్వారా పురీతత్తు చేరి హృదయంలో బ్రహ్మయందే శయనిస్తా డని చెప్పడంచేత జీవబ్రహ్మైక్యానిర్ణయం ఫలం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే-తదభావో నాడీష్వాత్మని చేతి. తదభావః ఇతి తస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావః సుషుప్తమిత్యర్థః. నాడీష్వాత్మని చేతి సముచ్చయేనైతాని నాడ్యాదీని స్వాపాయోపైతి న వికల్పేనేత్యర్థః. కుతః? తచ్ఛ్రుతేః. తథాపి-సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాం తత్ర తత్ర సుషుప్తస్థానత్వం శ్రూయతే. తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, ఏ కత్వే హ్యేషాం పక్షే బాధః స్యాత్. నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పే నాడ్యాదీనాం ప్రీహియవాదివదిత్యుక్తమ్? నేత్యుచ్యతే. న హ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి. నానార్థత్వం సముచ్చయయోరప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్, ప్రాసాదే శేతే, పర్యజ్ఞే శేతే ఇత్యేవమాదిషు. తథేహాపి నాడీషు పురీతతి, బ్రహ్మాణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సముచ్చయః. తథా చ శ్రుతిః-“తా సు తదా భవతి సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకథా భవతి” (కౌషీ. 4-19) ఇతి సముచ్చయం నాడీనాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తౌ శ్రావయతి. ఏకవాక్యోపాదానాత్. ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం

సమధిగతమ్. “ప్రాణస్తథానుగమాత్” (బ్ర.సూ.1.1.28) ఇత్యత్ర. యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడీః సుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి- “అను తదా నాడీషు సుప్తి భవతి” (భా.ఉ.8.6.3) ఇతి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతి ప్రతీయతే. న చైవమపి నాడీషు సప్తమీ విరుధ్యతే. నాడీద్వారాపి బ్రహ్మోపసర్పన్ స్పృష్ట ఏవ నాడీషు భవతి. యో హి గజ్జయా సాగరం గచ్ఛతి గత ఏవ స గజ్జాయాం భవతి.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ప్రతిపాదించబడుచున్నది. తదభావః అనగా ప్రకృతమైన స్వప్నదర్శనంయొక్క అభావం, సుషుప్తం అని అర్థం. నాడులలోను, అత్యయందూ కూడ అని సముచ్చయంచేత స్వాపంకొరకు ఈ నాడ్యాదు లన్నింటినీ పొందుతాడు. వికల్పంచేత కాదు అని అర్థం. ఎందువల్ల? అట్లు వినడంవల్ల. అదెట్లనగా సమస్తమైన నాడ్యాదులు అక్కడక్కడ సుషుప్తిస్థాన మని వినబడుచున్నది. అది సముచ్చయంలో సంగ్రహించబడుతుంది; వికల్పం అయినట్లయితే ఒక పక్షంలో వాటికి బాధ కలుగుతుంది (అనగా నాడ్యాదులు సుషుప్తిస్థానాలని చెప్పి నప్పుడు వాటిలో అన్నింటిలోనూ సంబంధం ఉన్నట్లు చెప్పాలంటే సముచ్చయమే గ్రహించాలి. అప్పుడు అన్నింటికీ సుషుప్తిస్థానత్వం కుదురుతుంది. అట్లు కాక వికల్పం అని చెప్పినట్లయితే కొన్నింటికీ స్థానత్వం లేకుండా పోతుంది అని భావం). (ప్రశ్న) వ్రీహియవాదులవలె ఒకే ప్రయోజనం కలవి అవడంచేత నాడ్యాదులకు వికల్ప మని చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) అది కాదంటాం. ఒకే విభక్తిలో నిర్దేశించినంతమాత్రంచేత అవన్నీ ఒకే ప్రయోజనం కలవై ఉంటాయనీ, వికల్పమనీ రాదు కదా? నానార్థత్వం (వేరు వేరు ప్రయోజనా లుండడం) సముచ్చయం వీటిలో కూడ ఏకవిభక్తిప్రయోగం-ప్రాసాదంలో పండుకొంటున్నాడు, పరుపుమీద పండుకొన్నాడు ఇత్యాదులలో కనబడుచున్నది. ఇక్కడ సముచ్చయం ఉంది, అయినా నానార్థత్వం కూడ (మేడలో పరుపుమీద అని) ఉన్నది. అట్లే ఇక్కడ కూడ నాడులలోను, పురీతత్తులోను, బ్రహ్మయందు కూడ నిద్రిస్తున్నాడు అని సముచ్చయం కుదురుతుంది. ఆ విధంగానే “తాను....భవతి” అను శ్రుతి నాడులను.

ప్రాణాన్ని ఒకే వాక్యంలో చెప్పడంద్వారా సుషుప్తిలో ఆరెండింటికీ కూడ సముచ్చయాన్ని చెప్పుచున్నది. “ప్రాణస్తథాధిగమాత్” అనే సూత్రాన్ని అనుసరించి ప్రాణం అనగా బ్రహ్మ అని నిర్ణయించబడింది. “ఆసు తదా నాడీమ సృష్టౌ భవతి” ఇత్యాదివాక్యాలలో ఎక్కడ ఇతరాపేక్ష లేని (స్వతంత్రమైన) నాడులనే సుప్తిస్థానంగా చెబుతాడో అక్కడ కూడ ఇతరప్రదేశాలలో చెప్పబడిన బ్రహ్మ నిషేధింపబడలేదు గాన నాడీద్వారా బ్రహ్మయందే ఉంటాడు అని తెలుస్తున్నది. ఇలా చెప్పినా కూడ ‘నాడీమ’ అని సప్తమికి విరోధం రాదు నాడుల ద్వారా బ్రహ్మను చేరినవాడు కూడ నాడులలో ప్రవేశించినవాడే అవుతాడు. గంగ ద్వారా సముద్రం పొందిన వాడు కూడ గంగలోనికి వెళ్ళినవాడే అవుతాడు కదా?

భాష్యమ్

అపి చాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వా న్నాడీస్తుత్వర్థం సృష్టిసంకీర్తనమ్. “నాడీమ సృష్టౌ భవతి” (ఛా.ఉ.8.6.3) ఇత్యుక్త్వా “అతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతి” (ఛా.ఉ.8.6.3) ఇతి బ్రువన్నాడీః ప్రశంసతి. బ్రవీతి చ పాపమస్పర్శాభావే హేతుమ్ “తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతి” (ఛా.ఉ.8.6.3) ఇతి. తేజసా నాడీగతేన పితృభ్యోనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యన్విషయానీక్షిత ఇత్యర్థః. అథవా తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః; శ్రుత్యంతరే-“బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ” (బృ.ఉ.4.4.7) ఇతి తేజఃశబ్దస్య బ్రహ్మాణి ప్రయుక్తత్వాత్. బ్రహ్మాణి తదా సంపన్నో భవతి నాడీద్వారేణాతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యర్థః. బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాపస్పర్శాభావే హేతుః సమధిగతః- “సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంతేఽపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోకః” (బృ.ఉ.8.4.2) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుషుప్తి స్థానేననుగతః నాడీనాం సముచ్చయః సమధిగతో భవతి. తథా పురీతతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవ సుషుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే- “య ఏషోఽన్తర్భదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే” (బృ.ఉ.2.1.17) ఇతి హృదయాకాశే సుప్తిస్థానే ప్రకృతే ఇదముచ్యతే “పురీతతి శేతే” (బృ.ఉ.2.1.19) ఇతి. పురీతదితి

హృదయపరివేష్టనముచ్యతే. తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయానః శక్యతే పురీతతి శేత ఇతి వక్తుమ్. ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్తమానః ప్రాకారే వర్తతే ఇత్యుచ్యతే. హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతమ్-“దహర ఉత్తరేభ్యః” (బ్ర.సూ.1.3.14) ఇత్యత్ర.

బాలానందిని

అపి చేతి :-మరొకవిషయ మేమనగా-ఇకడ్కు రశ్మిలు, నాడులు అనే బ్రహ్మలోకమార్గం చెప్పడానికి ఉద్దిష్టమైనది గాన ఈ సృష్టికీర్తనం (జీవుని వెళ్లడాన్ని గూర్చి చెప్పడం) నాడులను స్తుతించడంకొరకే. “నాడీషు సృష్టౌ భవతి” అని చెప్పి “అతస్తం న కశ్చిత్ పాపా స్పృశతి” (అందువల్ల వానిని పాపం ఏదీ స్పృశించదు) అని అంటూ నాడులను ప్రశంసించుచున్నాడు. “తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతి” (అప్పుడు తేజస్సుతో కూడి ఉంటాడు) అని అంటూ పాపస్పర్శ లేకపోవడానికి హేతువును కూడ చెపుతున్నాడు. తేజసా=నాడులలో ఉన్నపితృ మనే తేజస్సుచేత, వ్యాప్తమైన ఇంద్రియాలు కలవాడై, బాహ్యవిషయాలను చూడడు అని (ఈ వాక్యానికి) అర్థం. లేదా-తేజసా అనేది బ్రహ్మకే నిర్దేశం. ఎందువల్ల ననగా-“బ్రహ్మైవ తేజ ఏవ” అను మరొక శ్రుతిలో తేజః శబ్దం బ్రహ్మయందు ప్రయోగించబడింది. అప్పుడు నాడుల ద్వారా బ్రహ్మలో చేరి ఉండడంచేత వానిని పాప మేదీ స్పృశించదు అని అర్థం. బ్రహ్మసంపత్తి పాపస్పర్శ లేకపోవడానికి హేతువుగా- “సర్వే...బ్రహ్మలోకః” (ఏని నుండి పాపాలన్నీ మరలి పోతాయి; ఈ బ్రహ్మ తొలగించబడిన పాపాలు కలది గదా) ఇత్యాదిశ్రుతులవల్ల తెలుస్తూన్నది. ఈ విధంగా చెప్పిన ట్లయితే ప్రదేశాంతరాలలో (ఇతర శ్రుతులలో) ప్రసిద్ధమైన సుషుప్తిస్థానమైన బ్రహ్మతో నాడుల సముచ్చయం అనుగతంగా ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. అనగా బ్రహ్మ సుషుప్తి స్థాన మనీ, ఆ స్థానానికి చేర్చడం ద్వారా నాడులు సుషుప్తి స్థాన మనీ తెలుస్తూన్నది. అట్లే బ్రహ్మప్రక్రియలో పురీతత్తును కూడ చెప్పడంవల్ల సుప్తిస్థానత్వం దానికి అనుగుణంగానే ఉంటుంది అని తెలుస్తుంది. “య ఏషో...శేతే” అని సుప్తిస్థానమైన హృదయాకాశం ప్రకృతమై ఉండగా (హృదయాకాశాన్ని చెప్పే సందర్భంలో) “పురీతతి శేతే” అని చెప్పబడింది. హృదయాన్ని చుట్టి ఉన్నదానికి (హృదయగతావకాశానికి) “పురీతత్” అని పేరు. దాని లోపల నున్న ఆకాశంలో శయనించినవాడు కూడ

పురీవత్తులో శయనిస్తున్నాడు అని చెప్పడానికి శక్యమవుతుంది. (అనగా నాడుల ద్వారా పురీతత్తును చేరి అక్కడ బ్రహ్మయందు శయనిస్తాడు అని చెప్పినట్లయింది). ప్రాకారంచేత చుట్టబడిన పురంలో ఉన్నవానిని గూర్చి ప్రాకారంలో ఉన్నాడు అని చెప్పవచ్చును కదా? “దహర ఉత్తరేభ్యః” అనే చోట హృదయాకాశం బ్రహ్మ అనే విషయం తెలిసినది.

భాష్యమ్

తథా నాడీపురీతత్తుముచ్చయోఽపి-“తాభిః ప్రత్యవస్యవ్య పురీతతి శీతే” (బృ.ఉ.2.1.19) ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవగమ్యతే. సత్ప్రాజ్ఞయోశ్చ ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మత్వమ్. ఏవమేతాసు శ్రుతిషు త్రిణ్యేవ సుషుప్తిస్థానాని సంకీర్తితాని నాడ్యః పురీతద్రుహ్మ చేతి. తత్రాపి చ ద్వారమాత్రం నాడ్యః పురీతచ్చ. బ్రహ్మైవత్వేకం సుషుప్తిస్థానమ్. అపి చ నాడ్యః పురీతద్వా జీవస్యోపాధ్యాధార ఏవ భవతి తత్రాస్య కరణాని వర్తంత ఇతి. న హ్యుపాధిమంతరేణ స్వత ఏవ జీవస్యాధారః కశ్చిత్సంభవతి. బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వాత్. బ్రహ్మధారత్వమవ్యస్య సుషుప్తే న హ్యధారాధేయభేదాభిప్రాయేణోచ్యతే. కథం తర్హి? తాదాత్మ్యాభిప్రాయేణ. యత ఆహ-“సతా సోమ తదా సంపన్నో భవతి. స్వమపీతో భవతి” (ఛా.ఉ.6.8.1) ఇతి. స్వశబ్దేనాత్మాఽభిలప్యతే. స్వరూపమాపన్నః సుషుప్తౌ భవతీత్యర్థః. అపి చ-న కదాచిజ్జీవస్య బ్రహ్మణా సంపత్తిర్నాస్తి స్వరూపస్యానపాయిత్వాత్, స్వప్నజాగరితయోస్తూపాధినంపర్కవశాత్పుర రూపాపత్తిమివాపేక్ష్య తదుపశమాత్సుషుప్తే స్వరూపాపత్తిర్వివక్ష్యతే. అతశ్చ సుషుప్తావస్థాయాం కదా చిత్సతా సంపద్యతే కదా చిన్న సంపద్యత ఇత్యయుక్తమ్.

బాలానందిని

తథేతి:-“తాభిః...శీతే” (వాటి ద్వారా వెళ్లి పురీతత్తులో శయనిస్తున్నాడు) అని ఒక వాక్యంలో చెప్పడంవల్ల నాడీపురీతత్తుల సముచ్చయం కూడ కనబడుచున్నది. సత్. ప్రాజ్ఞాకూ కూడ బ్రహ్మయే అని ప్రసిద్ధమే. (అనగా సత్ అన్నా ప్రాజ్ఞః అన్నా బ్రహ్మ అనియే అర్థం కాబట్టి “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి”, “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్యక్తః” అని

ఉండడంచేత జీవుడు నాడీపురీతత్వబ్రహ్మలతోనే కాకుండా సత్తోను, ప్రాజ్ఞానితోను కూడా కలుస్తాడు కదా అని ఆశంకకు అవకాశం లేదని భావం). ఈ విధంగా ఈ శ్రుతులలో నాడులు, పురీతత్వ, బ్రహ్మ అని మూడే సుషుప్తిస్థానాలు చెప్పబడ్డాయి. వాటిలో కూడ నాడులు పురీతత్వ కూడా ద్వారాలు మాత్రమే. బ్రహ్మ ఒక్కటే సుషుప్తిస్థానం.

అవ. నాడులైనా పురీతత్వైనా కూడ ఉపాధిసహితుడైన జీవునకే ఆధారంగా అవడం కుదురుతుంది. సుషుప్తిలో జీవుని ఉపాధులు లీనం అయి ఉండడంచేత నిజానికి నాడులు గాని, పురీతత్వం కాని జీవునికి ఆధారం కాజాలవు అని చెప్పుతున్నాడు-అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-నాడులు గాని, పురీతత్వంగాని జీవుని ఉపాధులకే ఆధారం అవడానికి అవకాశం ఉంటుంది; ఎందువల్ల ననగా వాని సాధనాలు (ఇంద్రియాలు మనస్సు మొదలైనవి) వాటిలో (నాడీపురీతత్వలలో) ఉంటాయి. ఉపాధిసంబంధం లేకపోతే జీవునకు ఏదీ కూడ స్వతః ఆధారం కాజాలదు కదా? ఎందువల్లననగా జీవుడు బ్రహ్మభిన్నుడవడంచేత తన మహిమలోనే ప్రతిష్ఠితుడై ఉంటాడు; (ఏ ఆధారంమీదా ఆధారపడి ఉండడు). జీవుడు సుషుప్తిలో బ్రహ్మను పొందుతాడనగా అర్థం బ్రహ్మకీ జీవునికి ఆధారాధేయభావరూపమైన (బ్రహ్మ ఆధారం, జీవుడు ఆధేయం అనే) భేదం ఉన్న దనే అభిప్రాయంచేత చెప్పబడడంలేదు. మరే మనగా తాదాత్మ్యం అనే అభిప్రాయంచేత చెప్పబడుచున్నది. అందుచేతనే-“సతా....భవతి” అని చెప్పబడింది. ఇక్కడ స్వశబ్దంచేత ఆత్మ చెప్పబడుచున్నది. సుషుప్తుడు స్వరూపాన్ని పొందినవాడవుతాడు అని అర్థం. మరొక విషయ మేమనగా-జీవుని స్వస్వరూపం 'ఏ' నాటికీ తొలగిపోయేదికాదు గాన జీవునకు ఎన్నడూ కూడ బ్రహ్మతో సంపత్తి లేకపోవడం అనేది లేదు. స్వప్నజాగరితావస్థలలో నైతే జీవునకు ఉపాధిసంపర్కం ఉండడంవల్ల అతడు మరొక రూపాన్ని పొందినట్లవడాన్ని పట్టి ఆ రెండవస్థలూ ఉపశమించడంచేత సుషుప్తిలో స్వరూపప్రాప్తి వచ్చినట్లు చెప్పబడుచున్నది. అందువల్ల కూడ సుషుప్తావస్థలో ఒకప్పుడు సత్తో సంబంధించి ఉంటాడు ఒకప్పుడు ఉండడు అనడం అయుక్తం.

భాష్యమ్

అపి చ స్థానవికల్పాభ్యుపగమేఽపి విశేషవిజ్ఞానోపశమలక్షణం సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే, తత్ర సతి సంపన్నస్తావదేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తమ్.

“తత్కేన కం విజానీయాత్” ఇతి శ్రుతేః. నాడీమ పురీశతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం విజ్ఞాతుం, భేదవిషయత్వాత్. “యత్ర వాన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్ వశ్యేత్” (బృ.ఉ.4.3.31) ఇతి శ్రుతేః. నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాది కారణమవిజ్ఞానే స్యాత్? బాధమ్; ఏవం స్యాద్యది జీవః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత; యథా విష్ణుగుప్తః ప్రవాసే స్వగృహం న పశ్యతీతి-న తు జీవస్యాపాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే. ఉపాధిగతమే వాతిదూరాది కారణమవిజ్ఞాన ఇతి యద్యుచ్చ్యేత తథాప్యపాధేరుపశాంతత్వా త్సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తమ్. న చ వయమిహ తుల్యవన్నాడ్యాది సముచ్చయం ప్రతిపాదయామః. న హి నాడ్యః సుప్తిస్థానం పురీతచ్ఛేత్యనేన విజ్ఞానేన కిం చిత్ప్రయోజనమస్తి. న హ్యేతద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే. నాహ్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్య చిదజ్ఞముపదిశ్యతే. బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ప్రతిపాదయామః. తేన తు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మత్వత్వావధారణం, స్వప్నజాగరితవిముక్తత్వా వధారణం చ. తస్మాదాత్మైవ తు సుప్తిస్థానమ్. 7

బాలానందిని

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-స్థానవికల్పం అంగీకరించినా కూడ అనగా ఒకప్పుడు నాడులలో ప్రవేశించి సుషుప్తుడౌతాడు. మరొకసారి పురీతత్తులో ప్రవేశించి సుషుప్తు డౌతాడు, మరొకసారి సత్తులో అని అంగీకరించినా కూడ విశేషవిజ్ఞానం ఏదీ లేకుండా ఉండడం అనే సుషుప్తంలో (అది ఈ మూడు స్థానాలలో ఎక్కడ జరిగినాకూడ) విశేషం ఏదీ లేదు, అంలాంటప్పుడు సత్తులో సంపన్నుడై దానితో ఐక్యం పొందడంవల్ల ఏమీ తెలుసుకొనడం లేదు అని చెప్పడం యుక్తంగా ఉంటుంది. “తత్కేన కం విజానీయాత్” (అక్కడ దేనిని దేనిచేత తెలుసుకొనకలుగుతాడు)అనీ శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా? నాడులలోను, పురీతత్తులోను శయనించినప్పుడు మాత్రం భేదం ఉండడంవల్ల జ్ఞానం లేకుండా ఉండడానికి కారణం ఏదీ లేదు. “యత్ర...వశ్యేత్” (ఎప్పుడైతే మరొకటి

ఉన్నట్లుంటుందో అప్పుడు ఒకడు మరొకదానిని చూస్తాడు) అని (శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా? (ఆశంక)నాడ్యాదులలో ఉన్నప్పుడు జీవునకు భేదం ఉన్నాకూడ చాల దూరంగా ఉండడం మొదలైనది తెలియకపోవడానికి కారణం కావచ్చును కదా? (సమాధానం) జీవుడు స్వతః పరిచ్ఛిన్నుడు అని అంగీకరిస్తే ప్రవాసంలో ఉన్న విష్ణుమిత్రుడు తన ఇల్లు చూడజాలనట్లు నిజంగా నువ్వు చెప్పినట్లే అయ్యేది. ఉపాధి లేకపోతే జీవునకు పరిచ్ఛేదమే లేదు. ఉపాధికి సంబంధించిన అతిదూరత్వాదికమే తెలియకపోవడానికి కారణం అన్నట్లయితే అలా అయినా కూడ (అలా చెప్పడంకంటే) సత్తుతో సంపన్నుడై, ఉపాధి శాంతించడంచేతనే తెలుసుకొనడం లేదు అని చెప్పడమే యుక్తం. ఇక్కడ మేం నాడ్యాది సముచ్చయం తుల్యంగానే ఉంది, అనగా నాడులలోను, పురీతత్తులోను కూడ సమంగానే నుషువు డౌతాడు, అని ప్రతిపాదించడంలేదు. నాడులు, పురీతత్తు సుషిష్టిస్థానాలు అని తెలుసుకొనడంచేత ప్రయోజనం ఏదీ లేదు కదా? దీని జ్ఞానానికి సంబంధించిన ఫలం ఏదీ వినబడడం లేదు కదా? దీని విజ్ఞానం ఫలం గల మరొకదానికి దేనికి అంగం గా కూడ ఉపదేశించబడడంలేదు కదా. (ఈ విజ్ఞానానికి ఏదో ఫలం ఉందని చెప్పినా, ప్రత్యక్షంగా దీనికి ఫలం లేకపోయినా ఫలం ఉన్న మరొకదానికి అంగం అని చెప్పినా దీనికి సార్థకత్వం ఉండేది. అది లేదు అని భావం). అయితే - బ్రహ్మయే, అనపాయయైన, (ఏ నాటికీ మారని) సుషుప్తిస్థానం అని ప్రతిపాదిస్తున్నాం. ఈ విజ్ఞానంచేత నైతే-జీవుడు బ్రహ్మస్వరూపుడు అని నిర్ధారణ చేయడం, స్వప్న-జాగరితాల వ్యవహారంనుండి ఇతడు విముక్తుడు (వాస్తవంలో జీవునకు స్వప్న జాగరితాల వ్యవహారంతో సంబంధం లేదు) అని నిర్ధారణ చేయడం అనే ప్రయోజనం ఉంది. అందువల్ల సుషుప్తిస్థానం ఆత్మయే. 7.

సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్. 3.2.8

యస్మాద్భ్రాతృవ సుషుప్తిస్థానమత ఏవ చ కారణాన్నిత్యవదేవాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే-“కుత ఏతదాగాత్” (బృ.ఉ.2-1.16) ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే “యథాగ్నేః క్షుద్రాః విస్ఫులిక్ఖాః వ్యుచ్చరన్త్యేవమేవైతస్యో దాత్మనః సర్వే ప్రాణాః” (బృ.ఉ.2.1.20) ఇత్వాదినా. “సత ఆగమ్య న విదుః సత

అగచ్ఛామహే” (భా.ఉ.6.10-2) ఇతి చ. వికల్పమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాదీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే, కదాచిత్పురీతతః, కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత్. తస్మాదప్యాత్మైవ సుప్తిస్థానమితి. 8.

బాలానందిని

అత ఇతి :- “అతః=అందువలలనే, అస్మాత్=ఆత్మనుండి, ప్రబోధః=మేల్కొనుట చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

యస్మాదితి:- ఆత్మయే సుప్తిస్థానం అనే కారణంవల్లనే, ప్రబోధం తప్పని సరిగా ఈ ఆత్మనుండియే జరుగుతున్నట్లు స్వాపాధికారంలో (స్వాపాన్ని గూర్చిన ప్రసంగంలో) “కుత ఏత దాగాత్” (ఇది ఎక్కడినుండి వచ్చినది) అనే ప్రశ్నకు సమాధానం చెప్పే సందర్భంలో-“యథా...ప్రాణాః” ఇత్యాదికంచేత చెప్పబడుచున్నది. “సత...అగచ్ఛామహే” అని కూడ చెప్పబడింది. సుషుప్తిస్థానాల విషయంలో వికల్పం ఉండే పక్షంలో-ఒకప్పుడు నాడులనుండి మేల్కొంటాడు, ఒకప్పుడు పురీతత్తునుండి మేల్కొంటాడు, ఒకప్పుడు ఆత్మనుండి మేల్కొంటాడు అని చెప్పి ఉండేది. ఆ కారణంవల్ల కూడ సుప్తిస్థానం ఆత్మయే. 8.

తదభావాధికరణం సమాప్తం

3. కర్మానుష్ఠితశబ్దవిధ్యధికరణమ్. సూ.9.

సూ. స ఏవ తు కర్మానుష్ఠితశబ్దవిధిభ్యః. 3.2.9

తస్యాః పునః సత్సంపత్తేః ప్రతిబోధమానః కిం య ఏవ సంత్సంపన్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే ఉత స వా అన్యో వేతి చిన్త్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావదనియమ ఇతి. కుతః? యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలభిన్నః ప్రక్షిప్యతే జలరాశిరేవ స తదా భవతి, పునరుద్ధరణే చ స ఏవ జలభిన్నస్థవతీతి దుఃసంపాదమ్. తద్వత్సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతీతి న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవేశ్వరో వాన్యో వా జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ-స ఏవ తు జీవః సుప్తః స్వాస్థ్యం గతః పునరుత్తి
ష్ఠతీ నాన్యః. కస్మాత్? కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. విభజ్యహేతుం దర్శయిష్యామి.
కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స ఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః. తథా హి
పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోఽపరేద్యుః శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే. న చాన్యేన
సామి కృతస్య కర్మణోఽన్యః శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితుమర్హతి. అతిప్రసంగాత్.
తస్మాదేక ఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మనాతిచిరాధికరణమణః కర్తేతి
గమ్యతే.

బాలానందిని

స ఏవేతి:- “కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః=కర్మస్మరణం, శబ్దం, విధి-వీటివల్ల, స
ఏవ తు=సుషుప్తిస్థానాన్ని పొందిన జీవుడే మేల్కొని పైకి వస్తున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

తస్యా ఇతి:- ఆ సత్సంపత్తి (సత్తులో కలిసిన స్థితి) నుండి మేల్కొనేవాడు, ఎవడైతే
సత్సంపన్నుడైనాడో అతడే మేల్కొంటాడా లేదా అతడు కాని మరొకడు కాని మేల్కొంటాడా-
అనగా ఒకప్పుడు అతడు మేల్కొంటాడు, మరొకప్పుడు మరొకడు మేల్కొంటాడు అని
చెప్పాలా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. నియమం లేదని ప్రాప్తిస్తున్నది. ఎందువల్ల?
ఒక జలరాశిలో ఒక జలబిందువును వేసినప్పుడు అది కూడ జలరాశియే అయిపోతుంది.
దానిని తిరిగి పైకి తీసినప్పుడు ఆ జలబిందువే వస్తుందని చెప్పడం కష్టం. (దానినే
తీయడం శక్యం కాదు). అట్లే నిద్రపోయినవాడు పరమాత్మతో ఏకత్వాన్ని పొంది
సంప్రసన్నుడౌతాడు గాన అతడే తిరిగి రావడం శక్యం కాదు. అందువల్ల అతడే కాని,
ఈశ్వరుడు కాని, మరొక జీవుడు కాని లేస్తాడు అని ప్రాప్తించింది.

వి. సుషుప్తిలో ఉపాధులు నశించడంవల్ల, కర్మానుస్మృత్యాదులు కనబడడంవల్ల
సంశయం. అందుచేత జీవుడు ఈ బ్రహ్మనుండే లేస్తున్నాడు అని చెప్పడంచేత బ్రహ్మయే
సుషుప్తిస్థానం అని “అతః ప్రబోధోఽస్మాత్” అని సూత్రంలో చెప్పినది యుక్తం కాదు.
బ్రహ్మనుండియే లేచే పక్షంలో సుషుప్తుడు కాక మరొకడు కూడ లేవడానికి అవకాశం ఉంది.
అందుచేత సుషుప్తునికి నాడ్యాదిస్థానాలను అంగీకరించడం మంచిది అని ఆక్షేపనంగతిచేత
పూర్వపక్షం. పూర్వపక్షం ప్రకారం-సుషుప్తివల్లనే అనావృత్తిరూపమైన మోక్షం సిద్ధిస్తున్నది

గాన జ్ఞానం వ్యర్థం. సిద్ధాంతం ప్రకారం బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞానం లేనివాడు సుషుప్తిలో బ్రహ్మత్మనా ఉన్నా కూడ మళ్ళీ లేస్తాడు. అందుచేత జ్ఞానం అవశ్యకం.

ఎవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఇది చెప్పుచున్నాడు. నిద్రించిన జీవుడే స్వాస్థ్యమును పొంది (స్వస్వరూపంలో కొంత సేపు ఉండి) మళ్ళీ లేస్తాడు. మరొక డెవడూ లేవడు. ఎందువల్ల? కర్మానుష్ఠితశబ్దవిధులవల్ల, హేతువును విడదీసి చూపుతాను. చేయగా మిగిలిన పనిని చేయడంవల్ల ఆ జీవుడే లేచుటకు తగి ఉన్నాడు కాని అన్యుడు కాదు. అదెట్లనగా-క్రిందటి రోజున చేయగా మిగిలిన పని మరునాడు చేస్తున్నాడు. ఒకడు సగం చేసి విడచిన పనిలో మిగిలినదానిని మరొకడు చేయడానికి ప్రవర్తించడం ఉండదు కదా? అట్లయితే అతిప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. అలా అయితే ఎవడు ఏ పని ప్రారంభిస్తాడు ఎవడు పూర్తిచేస్తాడు, ఎలా పూర్తి చేస్తాడు ఇత్యాదివిషయాలలో అనిశ్చితత్వం ఏర్పడుతుంది. అట్లే ఒక యాగం ప్రారంభించినది ఒకడు, పూర్తి చేసినది మరికొందరు అయితే యజమానుడు ఎవడో ఋత్విక్కులు ఎవరో నియమం లేకుండా పోతుంది. అందుచేత వెనుకటి రోజున మరుసటి రోజునా కూడ ఒక పనిని ఒకడే చేస్తున్నాడు అని తెలుస్తున్నది.

భాష్యమ్

ఇతశ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేఽహన్యహమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్స్మరణమన్యస్యోత్థానే నోపపద్యమే. న హ్మన్యదృష్ట మన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి. సోఽహమస్మీతి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే. శబ్దేభ్యశ్చ తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే. తథాహి-“పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతయైవ” (బృ.ఉ.4.3.16) “ఇమాః సర్వాః ప్రజాః ఆహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్తన్తి” (ఛా.ఉ.8.3.2) “త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతజ్ఞో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తత్తదా భవన్తి” (ఛా.ఉ.6.9.3) ఇతేవమాదయః శబ్దాః స్యాపప్రబోధాధికారే పఠితా నాత్మాంతరోత్థానే సామన్వన్యమీయుః. కర్మవిద్యా విధిభ్యశ్చైవమేవాగమ్యతే. అన్యథా హి కర్మ విద్యావిధయోఽనర్థకాః స్యుః.

అన్యోత్థానపక్షే హి సుప్తమాత్రో ముచ్యత ఇత్యాపద్యేత. ఏవం చేత్వాద్వద కిం కాలాంతరఫలేన కర్మణా విద్యయా వా కృతం స్యాత్.

బాలానందిని

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ అతడే లేస్తున్నాడు; ఏ కారణంచేత ననగా నిన్ను నేను దానిని చూచి ఉన్నాను అని పూర్వం అనుభవించినదానిని తరవాత స్మరించడం ఇతరుడు లేచి నట్లయితే ఉపపన్నం కాదు. ఒకడు చూచినదానిని మరొకడు స్మరింపజాలడు కదా? అదే విధంగా ఆ వ్యక్తియే నేను అని తనను గూర్చిన స్మరణం కూడ మరొక ఆత్మ లేచిన పక్షంలో కుదరదు. శబ్దాలవల్ల కూడ (శ్రుతులవల్ల కూడ) అతడే లేస్తున్నట్లు తెలుస్తూన్నది. “పునః...బుద్ధాంతాయైవ” (ప్రతిన్యాయంలోను అనగా ప్రతిసుషుప్తి గమనంలోను, మేల్కొనడానికి, ఆ యా ఇంద్రియాల స్థానాలవైపే మేల్కొనుటకై వస్తాడు) “ఇమాః....విస్తంతి” (ఈ జీవులందరూ ప్రతిరోజూ ఈ బ్రహ్మలోకాన్ని పొందుతున్నా కూడ (అజ్ఞానం ఉండడంచేత) పూర్తిగా పొందరు) “త ఇహ...భవంతి” (ఆ జీవులు-పెద్దపులియైనా, సింహమైనా తోడేలైనా, వరాహమైనా, పురుగైనా, మిడతయైనా, కరిచే ఈగయైనా, దోమయైనా, పూర్వం మేల్కొన్నప్పుడు ఏవిగా ఉండేవో అవిగానే మళ్ళీ మేల్కొనప్పుడు అవుతాయి) అని నిద్రించడం మేల్కొనడం గూర్చిన ఘట్టంలో చెప్పిన ఈ విధమైన శబ్దాలు (శ్రుతివాక్యాలు)మరొక ఆత్మ లేచే పక్షంలో సమంజసంగా ఉండవు. కర్మవిధులవల్ల, విద్యావిధులవల్లా కూడ ఇట్లే తెలుస్తూన్నది. అట్లు కాని పక్షంలో కర్మవిద్యావిధులు వ్యర్థము లవుతాయి. మరొకడు లేచే పక్షంలో నిద్రిస్తే చాలు ప్రతిఒక్కడూ ముక్తుడైపోతాడని చెప్పవలసి వస్తుంది. ఇలాగైతే కాలాంతరంలో ఫలం ఇచ్చే కర్మ చేతగాని, విద్య చేతగాని ఏమి ప్రయోజనం ఉంటుంది; చెప్పు.

భాష్యమ్

అపి చాన్యోత్థానపక్షే యది తావచ్ఛరీభాంతరే వ్యవహరమాణో జీవ ఉత్తిష్ఠేత్తత్రత్యవ్యవహారలోపప్రసంగః స్యాత్. అథ తత్ర సుప్త ఉత్తిష్ఠే త్కల్పనానర్థక్యం స్యాత్. యో హి యస్మిన్ శరీరే సుప్తః స తస్మిన్ నోత్తిష్ఠతి. అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తౌఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాం కల్పనాయాం లాభః

స్యాత్? అథ ముక్త ఉత్తిష్ఠేత్ అన్తవాన్ మోక్ష ఆపద్యేత. నివృత్తావిద్యస్య చ పునరుత్థానమనుపపన్నమ్. ఏతేనేశ్వరస్యాత్థానం ప్రత్యుక్తమ్, నిత్యనివృత్తా విద్యాత్వాత్. అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశే చ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షే స్యాతామ్. తస్మాత్స ఏవోత్తిష్ఠతి నాన్య ఇతి. యత్పునరుక్తం యథా జలరాశే ప్రక్షిప్తా జలబిన్దుర్నోద్ధర్తుం శక్యత ఏవం సతి సంపన్నో జీవో నోత్పతితుమర్హతీతి, తత్పరిప్రాయతే. యుక్తం తత్ర వివేక కారణాభావాజ్జలబిన్దోరనుద్ధరణమ్, ఇహ తు విద్యతే వివేకకారణం కర్మ చావిద్యా చేతి వైషమ్యమ్. దృశ్యతే చ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్ఞాతీయైః క్షీరోదకయోః సంస్పృష్టయోర్హంసేన వివేచనమ్.

అపి చ న జీవో నామ కల్పితృరస్మాదన్యో విద్యతే యో జలబిన్దురివ జలరాశేః సతో వివిచ్యతే. సదేవ తూపాధిసంపర్కాజ్జీవ ఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపశ్చోతమ్. ఏ వం చ సతి యావదేకోపాధిగతా బన్ధానువృత్తిస్తావ దేకజీవవ్యవహారః. ఉపాధ్యస్తరగతాయాం తు బన్ధానువృత్తై జీవాన్తరవ్యవహారః. స ఏవాయముపాధిః స్వాపప్రబోధయోర్భేదాజ్ఞానానామేనేత్యతః స ఏవ జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇతి యుక్తమ్. 9.

బాలానందిని

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-మరొకడు లేస్తాడు అనే పక్షంలో ఆ లేచే జీవుడు మరొక శరీరంలో వ్యవహరిస్తున్న జీవుడైతే ఆ శరీరంలో వ్యవహారం లోపించే ప్రసంగం ఏర్పడుతుంది. అట్లు కాక ఆ శరీరంలో నిద్రిస్తున్నవాడు లేస్తాడు అని అంటే అలా కల్పించడంలో ప్రయోజనం ఏమీ లేదు. ఏ జీవుడు ఏ శరీరంలో నిద్రిస్తున్నాడో వాడు ఆ శరీరంలో లేవడు, మరొక శరీరంలో నిద్రిస్తున్నవాడు ఈ శరీరంలో లేస్తాడు అని ఈ కల్పనలో ఏమి లాభం ఉంది? అట్లు కాక ముక్తుడు లేస్తాడు అన్నట్లయితే అప్పుడు మోక్షానికి అంతం ఉంటుందని చెప్పినట్లవుతుంది. అవిద్య తొలగిపోయినవాడు మళ్ళీ పుట్టడం యుక్తం కాదు. దీనిచేత ఈశ్వరుడే లేస్తాడు అనేది నిరాకరించినట్లే; ఈశ్వరుడు ఎప్పుడూ కూడ అవిద్య లేనివాడు కదా? మరొకడు లేస్తాడు అనే పక్షంలో

అక్కతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాలు (వీడు చేయని కర్మల ఫలం వీనికి రావడం, వీడు చేసిన కర్మలఫలం వీడు అనుభవించకపోవడం) కలుగుతాయి. అందువల్ల ఆ సుష్టుడైన జీవుడే లేస్తాడు కాని మరొకడు లేవడు. జలరాశిలో వేసిన జలబిందువు ఏవిధంగా మళ్ళీ తిరిగి తీయడానికి శక్యంకాదో అదే విధంగా సత్తునందు సంపన్నుడైన జీవుడు పైకి రాజాలడు అని ఏది చెప్పబడిందో అది పరిహరించబడుతున్నది-అక్కడ విడదీయడానికి తగిన కారణం లేకపోవడంచేత జలబిందువును పైకి తీయడం శక్యం కాకపోవడం యుక్తమే. ఇక్కడైతే కర్మ అవిద్య అనే వివేకకారణం(విడదీయడానికి కారణం) ఉంది. అందుచేత ఈరెండింటికీ వైషమ్యం (తేడా) ఉంది. మనవంటివాళ్లు విడదీయలేకపోయినా, కలిసి ఉన్న నీరక్షీరాలను హంస విడదీయడం కనబడుతున్నది గదా?

మరొక విషయ మేమనగా-జలరాశినుండి జలబిందువును విడదీసి నట్లు సత్తునుండి విడదీయడానికి పరమాత్మకంటే భిన్నుడుగా జీవు డనేవాడు లేడు. సత్తే (బ్రహ్మయే) ఉపాధిసంవర్కంవల్ల జీవు డని ఉపచారంచేత చెప్పబడుచున్నాడని అనేకపర్యాయాలు వివరించబడింది. ఇది అసలు విషయమైనప్పుడు-ఇక ఉపాధికి సంబంధించిన బంధానువృత్తి ఎంతవరకు ఉంటుందో అంతవరకు ఒక జీవుడనే వ్యవహారం ఉంటుంది. బంధానువృత్తి మరొక ఉపాధిలో ఉంటే అప్పుడు మరొక జీవుడు అని వ్యవహారం ఉంటుంది. స్వాపంలోనైనా ప్రబోధంలోనైనా బీజాంకురన్యాయంచేత అదే ఉపాధి అనువృత్త మౌతూ ఉంటుంది గాన ఆ జీవుడే మేల్కొంటాడని చెప్పడం యుక్తం. 9

కర్మానుస్ఫుతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తం

4. ముగ్ధేఽర్థసంపత్త్యధికరణమ్. సూ.10

సూ. ముగ్ధేఽర్థసంపత్తిః పరిశేషాత్. 3.2.10.

అస్తి ముగ్ధో నామ యం మూర్ఖిత ఇతి లోకికాః కథయన్తి. స తు కివస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే-తిస్రస్తావదవస్థాః శరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధాః-జాగరితం స్వప్నః, సుషుప్తమితి. చతుర్థీ శరీరాదపస్పృతిః. స తు పఞ్చమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతో స్మృతో వా ప్రసిద్ధాస్తి. తస్మాచ్ఛతస్పృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థా భవితుమర్హతి. న హ్యయమిన్ద్రియైర్విషయానీక్షతే. స్యాదేతత్; ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి ఇషుకారో జాగ్రదపీష్వాసక్తమనంతయా నాన్యాన్విషయానీక్షతే ఏవం ముగ్ధో మునలనంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమనంతయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి. న. అచేతయమానత్వాత్. ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనాః బ్రవీతీషుమేవాహమేతావంతం కాలముపలభమానోఽభూవమితి. ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీత్యన్ధే తమస్యేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం, న కించిన్మయా చేతితమితి. జాగ్రత్త్యైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే, ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి. తస్మాన్న జాగర్తి. నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి నిఃసంజ్ఞకత్వాత్. నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్. ముగ్ధే హి జన్తో మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయమాలభన్తే నిశ్చయార్థం. ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశమ్. యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛన్తి తతో మృతోఽయమిత్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయన్తి. అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యన్తే తతో నాయం మృత ఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యన్తి. పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టం గతః. న హి యమరాష్ట్రాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి.

బాలానందిన

ముగ్ధే ఇతి:- “పరిశేషాత్=పరిశేషన్యాయంచేత, జాగ్రదవస్థ. స్వప్నావస్థా కూడ కాదు గాన, ముగ్ధే=ముగ్ధునియందు (ముగ్ధావస్థలో), అర్థసంపత్తిః=నగం సత్సంపత్తి ఉంటుంది” అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి :- ముగ్ధుడనేవా డొకడున్నాడు; వానినే లొకికులు మూర్ఛితు డని అంటారు. వాని అవస్థ ఏది అని పరీక్షలో ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది. శరీరంలో ఉన్న జీవునికి జాగరితం, స్వప్నం, సుషుప్తి అని మూడు అవస్థ లుంటాయి. శరీరంనుంచి లేచి పోవడం నాల్గవ అవస్థ. అంతే కాని జీవునికి ఐదవ అవస్థ ఉన్నట్లు శ్రుతిలో కాని స్మృతిలో కాని ప్రసిద్ధంగా లేదు. అందుచేత మూర్ఖు ఈ నాల్గు అవస్థలలోనే ఏదో ఒకటి అయి ఉంటుంది.

వి. సుషుప్తిలో ఉన్నవానికి విశేషజ్ఞానం ఏదీ లేనట్లే ముగ్ధునికి కూడ విశేషజ్ఞానం ఏదీ ఉండదు. సుషుప్తినుండి వేచినవానికి ఆ నిద్రించినవాడను నేనే అని ప్రత్యభిజ్ఞ ఉన్నట్లు వీనికి కూడ ఉంటుంది. అందుచేత మూర్ఛ సుషుప్తియే అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం. ముగ్ధుడు జాగరితావస్థలో ఉన్నవాడు కావడానికి వీలులేదు. అతడు ఇద్రియాలతో విషయాలను చూడడం లేదు కదా? అది సరే!(పూర్వ పక్షి- ఇది ఇలా కావచ్చుకదా-) ముగ్ధుడు ఇషుకారన్యాయంతో (బాణాలు తయారుచేసేవాని పోలికలో) ఉంటాడు. ఇషుకారుడు మేల్కొని ఉన్నా కూడ, బాణాలమీద ఏకాగ్రం చేయబడిన మనస్సు కలవాడవడంచేత ఇతరవిషయాలను వేటినీ ఏవిధంగా చూడడో అట్లే ముగ్ధుడు రోకలి మొదలైనది (తలమీద) పడడంచేత కలిగిన దుఃఖాన్ని అనుభవించడంలో వ్యగ్రుడవడంచేత మేల్కొని ఉన్నా కూడ ఇతర విషయాలను చూడడు. ఇది యుక్తం కాదు. ముగ్ధుడు స్పృహలో ఉండడు కదా. బాణం చేయడంలో తన్మయమైన మనస్సుగల ఇషుకారుడు ఇంత సేపూ నా మనస్సు బాణంమీదనే ఉంది అని అంటాడు. తిరిగి స్పృహ వచ్చిన ముగ్ధుడైతే ఇంతసేపూ కూడ నేను అంధతమస్సులో పడి ఉన్నాను. నా కేమీ తెలియలేదు అని అంటాడు. ఒకే విషయంమీద ఆసక్తచిత్తుడైనా కూడ మేల్కొని ఉన్నవాని దేహం నిలబడుతుంది. ముగ్ధుని దేహమైతే నేలమీద పడిపోతుంది. అందుచేత ముగ్ధుడు సంజ్ఞలేనివాడై మేల్కొని ఉండడు, స్వప్నాలూ చూడడు. మరణించనూ మరణించడు, ఎందువల్ల ననగా వీనిలో ప్రాణాలూ వేడీ కూడ ఉంటాయి. ఒక మనిషి ముగ్ధుడైనప్పుడు ఈతడు మరిణించాడా లేదా అని సందేహిస్తున్న (ప్రక్కనున్న) వాళ్లు వేడి ఉందా లేదా అని నిశ్చయం కోసం హృదయప్రదేశాన్ని స్పృశిస్తారు. ప్రాణం ఉందా లేదా అని ముక్కు దగ్గర స్పృశిస్తారు. ప్రాణాలు, వేడీ కూడ లేవని తెలిస్తే అప్పుడు ఇతడు మరిణించినాడు అని నిర్ధారణ చేసికొని దహనం చేయడంకోసం అరణ్యానికి తీసికొనిపోతారు. అట్లు కాక ప్రాణమూ, వేడీ ఉన్నట్లు కనబడితే ఇతడు మరణించలేదు అని నిర్ధారణ చేసికొని వానికి స్పృహ రావడం కోసం చికిత్స చేస్తారు. అతడు మళ్లీ లేస్తే అతడు మరణించ నట్లే. యమలోకంనుండి తిరిగి రాడు కదా?

భాష్యమ్

అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిఃసంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ. న. వైలక్షణ్యాత్. ముగ్ధః
 కదా చిచ్ఛిరమపి నోచ్ఛసితి. సవేపధురస్య దేహో భవతి, భయానకం చ
 వదనమ్. విస్ఫారితే నేత్రే. సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః
 పునరుచ్ఛసితి, నిమీలితే చాస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే.
 పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్తముత్థాపయన్తి న తు ముగ్ధం ముగ్ధరఘాతేనాపి.
 నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః. ముసలసంపాతాది నిమిత్తత్వాన్మోహస్యః
 శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య. న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధః సుప్త ఇతి.
 పరిశేషాదర్థసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః. నిఃసంజ్ఞత్వాత్సంపన్న ఇతరస్మాచ్చ
 వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి. కథం పునరర్థసంపత్తిర్ముగ్ధతేతి శక్యతే వక్తుమ్,
 యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా-“సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి”
 (భా.ఉ.6.8.1)ఇతి, “అత్ర సైవోఽసైవో భవతి” (బృ.ఉ.4.3.12), “నైతం
 సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం దుష్కృతమ్” (భా
 ఉ. 8.4.1) ఇత్యాది. జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖీత్వదుఃఖీ
 త్వప్రత్యయోత్పాదనేన భవతి. న చ సుఖీత్వప్రత్యయో దుఃఖీత్వప్రత్యయో వా
 సుషుప్తే విద్యతే. ముగ్ధేఽపి తౌ ప్రత్యయౌ నైవ వార్యతే. తస్మాదుపాధ్యుపశ
 మాత్సుషుప్తవన్ముగ్ధేఽపి కృత్స్నసంపత్తిరేవ భవితుమర్హతి నార్థసంపత్తిరితి.
 అత్రోచ్యతే న బ్రూమోఽర్థ సంపత్తి ర్జీవస్య బ్రహ్మణా భవతీతి; కిం తర్హి; అర్థేన
 సుషుప్తపక్షస్య భవతి ముగ్ధత్వమ్, అర్థేనావస్థాంతరపక్షస్యేతి బ్రూమః. దర్శితే చ
 మోహస్య స్వాపేన సామ్యవైషమ్యే. ద్వారం చైతన్మరణస్య. యదాస్య సావశేషం
 కర్మ భవతి తదా వాఙ్మనసే ప్రత్యాగచ్ఛతః. యదా తు నిరవశేషం కర్మ భవతి
 తదా ప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః. తస్మాదర్థసంపత్తిం బ్రహ్మవిద ఇచ్ఛన్తి. యుత్తాక్తం
 న పశ్యామి కాచిదవస్థా ప్రసిద్ధాస్తీతి; నైష దోషః. కాదాచిత్కీయమవస్థేతి న

ప్రసిద్ధా స్యాత్. ప్రసిద్ధా చైషా లోకాయుర్వేదయోః. అర్థసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చ
న పఞ్చమీ గణ్యత ఇత్యనవద్యమ్. 10.

బాలానందిని

అస్మితి:- అయితే ముగ్గుడు, సంజ్ఞ లేనివా డవడంచేత, మరణించకపోవడంచేత
సుషుప్తుడు అని అందాం. అది కాదు. ఎందువల్లననగా వైలక్షణ్యం ఉంది. ముగ్గు
డకప్పుడు చాలా సేపైనా కూడ సరిగా శ్వాస పీల్చుడు. దేహం వణుకుతుంది. ముఖం
భయంకరంగా ఉంటుంది. కళ్లు బాగా తెరుచుకొని ఉంటాయి. సుషుప్తుడైతే
ప్రసన్నముఖంతో ఉంటాడు, మాటిమాటికి సమానమైన కాలంలో (ఒకే పద్ధతిలో)
శ్వాసక్రియ చేస్తాడు; వీని కళ్లు మూసికొని ఉంటాయి; వీని దేహం వణకదు. చేతితో
మెల్లిగా నొక్కినంతమాత్రం చేతనే సుషుప్తుణ్ణి లేపగలుగుతారు. ముగ్గుణ్ణితే ముద్గరంతో
కొట్టి కూడా లేపజాలరు. మోహస్వాపాల నిమిత్తాలలో కూడ భేదం ఉంటుంది. మోహం
రోకటి దెబ్బవల్ల కలుగుతుంది. స్వాపం శ్రమాదులవల్ల కలుగుతుంది. లోకంలో
ముగ్గుణ్ణి చూచి నిద్రపోతున్నా డని అనరు. అందుచేత పరిశేషన్యాయంచేత ముద్గత
అనగా అర్థసంపత్తి అని తెలుసుకొంటున్నాం-సంజ్ఞ లేకపోవడంచేత సంపన్నుడు,
ఇతరములైన వైలక్షణ్యాలచేత అసంపన్నుడు. (ఆక్షేపం) ముద్గత్వం అర్థసంపత్తి అని
చెప్పడం ఎలా శక్యమవుతుంది? ఎందుచేత ననగా సుషుప్తుణ్ణి గూర్చి శ్రుతి-“సతా...భవతి”
అని “అత్ర సై నోఽస్తేనో భవతి” (ఈ అవస్థలో దొంగవాడు దొంగకానివా డవుతాడు) అని,
“నైతం...దుష్పుతమ్” (సంప్రసాదరూపమైన ఈ ఆత్మయే సేతువు. దీనిని అహోరాత్రాలు
పరిచ్ఛిన్నం చేయజాలవు. దీనికి జరగాని, మృత్యువు గాని, శోకం గాని సుకృతదుష్పుతాలు
(ధర్మాధర్మాలు)గాని లేవు) అని ఈ విధంగా చెప్పుచున్నది. జీవునిలో సుఖవంతుడు అని
దుఃఖవంతు డనీ భావాలను కలిగించడంచేత సుకృతదుష్పుతాల ప్రాప్తి ఉంటుంది.
అనగా సుకృతదుష్పుతాల ఫలితంగా సుఖదుఃఖాలు జీవునికి కలుగుతాయి. సుషుప్తునిలో
సుఖవంతుడ ననే జ్ఞానం గాని, దుఃఖవంతుడ ననే జ్ఞానం గాని ఉండదు. ముగ్గునిలో
కూడ ఆ ప్రత్యయాలు ఉండవు. అందువల్ల ఉపాధులు ఉపశమించడంవల్ల సుషుప్తునిలో
వలెనే ముగ్గునిలో కూడ పూర్తిగా (బ్రహ్మతో) సంపత్తి ఉండాలి గాని అర్థసంపత్తి కాదు.
(సమాధానం)-ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. ముగ్ధావస్థలో జీవునకు బ్రహ్మతో అర్థసంపత్తి
కలుగుతుందని మేం అనడం లేదు. (సుషుప్తిలో వలె బ్రహ్మలో పూర్తి సంపత్తియే

కలుగుతుంది). మరే మనగా ముగ్ధత్వం సగం సుషుప్తపక్షానికి సగం మరొక అవస్థయొక్క పక్షానికి చేరుతుంది అంటున్నాం. మోహానికి స్వాపంతో ఉన్న సామ్య వైషమ్యాలు పైన చూపించాం. ఇది మరణానికి ద్వారం. వీని కర్మ ఇంకా మిగిలి ఉంటే అప్పుడు వాక్కు మనస్సు తిరిగి వస్తాయి. కర్మ నిరవశేషం అయితే మాత్రం అప్పుడు ప్రాణం వేడీ తొలగి పోతాయి. అందుచేత ముగ్ధత్వం అర్థసంపత్తి అని బ్రహ్మవేత్త లంటారు. ఐదవ అవస్థ ఏదీ ప్రసిద్ధంగా లేదు అని ఏది చెప్పబడిందో అది దోషం కాదు. ఇది ఎప్పుడో వచ్చే అవస్థ గాన ప్రసిద్ధం కాకపోవచ్చు. అయితే ఇది లోకంలోను, ఆయుర్వేదంలోను ప్రసిద్ధమే. అయితే ఇది అర్థసంపత్తి అని అంగీకరించడంచేత ఐదవ అవస్థగా పరిగణింపబడదు. ఈ విధంగా దోషం ఏదీ లేదు. 10.

ముగ్ధేర్థసంపత్త్యధికరణం సమాప్తం

5. ఉభయలిజ్ఞాధికరణమ్. సూ. 11-21

సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిజ్ఞం సర్వత్ర హి. 3.2.11

యేన బ్రహ్మణా సుషుప్త్యాదిషు జీవ ఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యే దానీం స్వరూపం శ్రుతివశేన నిర్ధార్యతే. సన్న్యభయలిజ్ఞాః శ్రుతయో బ్రహ్మవిషయాః “సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధః సర్వరసః” (ఛా.ఉ.3.14.2) ఇత్యేవమాద్యాః సవిశేషలిజ్ఞాః, “అస్థూలమనణ్యవ్రాస్యమదీర్ఘమ్” (బృ.ఉ.3.8.8) ఇత్యేవమాద్యాశ్చ నిర్విశేషలిజ్ఞాః. కిమాసు శ్రుతిమాభయలిజ్ఞం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్య ముతాన్యతరలిజ్ఞమ్. యదాప్యన్యతరలిజ్ఞం తదపి కిం సవిశేషముత నిర్విశేషమితి మీమాంస్యతే. తత్రోభయలిజ్ఞశ్రుత్యనుగ్రహాదుభయలిజ్ఞమేవ బ్రహ్మేతి.

బాలానందిని

అవ. త్వంపదార్థం జాగ్రదాద్యవస్థలచేత అలిప్తమైనది అని త్వంపదార్థవిచారణ చేసి ఇప్పుడు ఇది మొదలు పాదసమాప్తివరకు తత్పదార్థవిచారం (బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణం) చేయబడుచున్నది. ఉద్దేశ్యాన్ని ముందుగా చెప్పడం యుక్తం గాన దానిని పరిశోధించి ఇప్పుడు తత్పదార్థపరిశోధనం చేయబడుచున్నది. ఈవిధంగా దీనికి అవసరసంగతి.

శ్రుతిప్రామాణ్యాన్ని పట్టి ముగ్ధత్వం సుషుప్తి- మరణోభయరూప మని అంగీకరించినట్లుగా బ్రహ్మ శ్రుతిబలంచేత ఉభయరూపం కావచ్చును అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

నేతి:- “పరస్య=పరబ్రహ్మకు, స్థానత్ ౭పి=పృథివ్యాదిస్థానసంబంధంవల్ల కూడ, ఉభయలింగమ్=రెండువిధాలైన లింగం అనగా రూపం, న=లేదు, సర్వత్ర హి=అంతటా కూడ ఏకలింగమే (నిర్విశేషరూపమే) చెప్పబడుచున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం.

యేనేతి:- సుషుప్త్యాదులలో ఉపాధులు ఉపశమించడంచేత జీవుడు ఏ బ్రహ్మతో సంపన్నుడవుతాడో ఆ బ్రహ్మయొక్క స్వరూపం ఇప్పుడు శ్రుత్యనుసారం నిర్ధారించబడుచున్నది. బ్రహ్మను గూర్చి “సర్వకర్మా.....సర్వరసః” ఇత్యాది సవిశేష లింగాలు (సవిశేషబ్రహ్మస్వరూపాన్ని చెప్పేవి) “అస్మృత...అప్రాప్త్యమ్” మొదలైన నిర్విశేషలింగాలు, ఈ విధంగా ఉభయలింగాలైన శ్రుతులు కనబడుతున్నాయి. ఈ శ్రుతులను పట్టి బ్రహ్మ ఉభయలింగ మని గ్రహించాలా లేదా ఏదో ఒక లింగం గల దని గ్రహించాలా. ఏదో ఒక లింగం గలదిగా గ్రహించాలి అన్నప్పుడు కూడ సవిశేషలింగం గ్రహించాలా నిర్విశేషలింగం గ్రహించాలా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. ఉభయలింగాలను ప్రతిపాదించే శ్రుతులను బట్టి బ్రహ్మ ఉభయలింగ మని గ్రహించాలి (అని పూర్వపక్షం).

భాష్యమ్.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః:- న తావత్స్వత ఏవ పరస్య బ్రహ్మణ ఉభయలింగత్వ ముపపద్యతే. న హ్యేకం వస్తు స్వత ఏవ రూపాదివిశేషోపేతం తద్విపరీతం చేత్యవధావయితుం శక్యమ్; విరోధాత్. అస్తు తర్హి స్థానతః పృథివ్యాద్యుపాధి యోగాదితి. తదపి నోపపద్యతే. న హ్యుపాధియోగాదప్యన్యో దృశస్య వస్తునో ౭న్యోదృశః స్వభావః సంభవతి. న హి స్వచ్ఛః సన్ స్ఫటికః అలక్ష్కాద్యుపాధియోగాదస్వచ్ఛో భవతి; భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివేశస్య; ఉపాధీనాం చా విద్యాప్రత్యుపస్థాపితతత్వాత్. అతశ్చాన్యతరలింగ పరిగ్రహే ౭పి సమస్త విశేషరహితం నిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం న తద్విపరీతమ్. సర్వత్ర హి బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరేషు వాక్యేషు “అశబ్దమన్పర్శమరూప

మవ్యయమ్” (క.ఉ.3.1.5) ముక్తి.ఉ.2.72) ఇత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవ
బ్రహ్మోపదిశ్యతే. 11.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం. పరబ్రహ్మకు స్వతఃసిద్ధంగా
ఉభయలింగత్వం కుదరదు. ఒకే వస్తువు సహజంగా రూపాదివిశేషాలలో కూడిన దనీ,
అందుకు విపరీత మనీ(రూపాదివిశేషాలు లేని దనీ) నిర్ధారణ చేయాడానికి శక్యం కాదు
కదా? అలా చెప్పడం పరస్పరవిరుద్ధం అవుతుంది. అయితే స్థానతః=పృథివ్యాద్యుపాధులతో
సంబంధాన్ని పట్టి (ఉభయలింగం) కావచ్చును. అది కూడ ఉపపన్నం కాదు.
ఉపాధిసంబంధం ఉన్నా కూడ ఒక విధంగా ఉన్న వస్తువుయొక్క స్వభావం మరొకవిధ
మైనది అయిపోదు కదా? స్వచ్ఛమైన స్పటికమాణిక్యం లత్తుక మొదలైన ఉపాధుల
సంయోగంవల్ల అస్వచ్ఛం అయిపోదు కదా? మరొక విషయ మేమనగా ఉపాధులు
అవిద్యచేత సమకూర్చబడినవి. అందువల్ల కూడ ఏదో ఒక లింగాన్ని గ్రహించినా కూడ
బ్రహ్మ సమస్తవిశేషరహితమనీ, నిర్వికల్ప మనీ మాత్రమే గ్రహించాలి కాని అందుకు
విపరీతంగా గ్రహించకూడదు. ఎందుచేతననగా-బ్రహ్మస్వరూపాన్ని ప్రతిపాదించే
“అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్” ఇత్యాది వాక్యాలన్నింటిలోను సకలవిశేషరహితమైన
బ్రహ్మయే ఉపదేశించబడుతున్నది. 11.

సూ. న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. 3.2.12

అథాపి స్యాద్యదుక్తం నిర్వికల్పమేవ బ్రహ్మ నాస్య స్వతః స్థానతో వా
ఉభయలింగత్వమితి, తన్నోపపద్యతే. కస్మాత్? భేదాత్. భిన్నా హి ప్రతివిద్యం
బ్రహ్మణ అకారా ఉపదిశ్యంతే. చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం బ్రహ్మ, వామనీత్వాది
లక్షణం బ్రహ్మ, త్రైలోక్యశరీరవైశ్వానరశబ్దోదితం బ్రహ్మ ఇత్యేవం జాతీయకమ్.
ననూక్తం నోభయలింగత్వం బ్రహ్మణః సంభవతీతి? అయమప్యవిరోధః.
ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య. అన్యథా హి నిర్విషయమేవ భేదశాస్త్రం ప్రసజ్యే
తేతి చేత్; నేతి బ్రూమః. కస్మాత్? ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ప్రత్యుపాదిభేదం

హ్యభేదమేవ శ్రావయతి శాస్త్రమ్-“యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో యశ్చాయమధ్యాత్మం శరీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మా”(బృ.ఉ.2.5.1) ఇత్యాది. అతశ్చ స భిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణః శాస్త్రీయ ఇతి శక్యతే వక్తుమ్. భేదస్యోపాసనార్థత్వా దభేదే తాత్పర్యాత్. 12.

బాలానందిని

భేదాదితి :-“భేదాదితి చేత్=ప్రతీ ఉపాసనలోను భేదం చెప్పడంవల్ల, న=బ్రహ్మనిర్విశేషలింగం గలది కాదు, ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు, ప్రత్యేకమ్=భేదసూచక మైన ప్రతీ వాక్యంలోను, అతద్వచనాత్=అభేదం చెప్పడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అథేతి :- (ఎవరైనా) ఇలా కూడ అనవచ్చును-బ్రహ్మ నిర్వికల్పకమ్, దీనికి స్వతఃగా గాని స్థానంవల్ల గాని ఉభయలింగత్వం లేదు అని చెప్పినది ఉపపన్నం కాదు. ఎందువల్ల? భేదంవల్ల. ప్రతీ విద్య (ఉపాసన)లోను బ్రహ్మయొక్క వేరువేరు ఆకారాలు ఉపదేశించబడుతున్నాయి. బ్రహ్మ చతుష్పాత్ అనీ, బ్రహ్మ పదహారు కళలు కలదనీ, బ్రహ్మకు వామనీత్వాదిలక్షణాలున్నాయని, త్రైలోక్యమే శరీరంగా గల వైశ్వానరశబ్దంచేత బ్రహ్మ చెప్పబడుచున్నదనీ ఈ విధ మైన వేరు వేరు ఆకారాలు చెప్పబడుతున్నాయి. అందువల్ల బ్రహ్మ సవిశేషం అని కూడ అంగీకరించాలి. బ్రహ్మకు ఉభయలింగత్వం కుదర దని చెప్పాం కదా? ఈ విరోధం కూడ లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఆకారభేదం ఉపాధులచేత ఏర్పడినది. అలా కాకపోతే భేదశాస్త్రానికి విషయమే లేకుండా పోతుంది అన్నట్లయితే, కాదంటాం. ఎందువల్ల? ప్రత్యేకమతద్వచనాత్-ప్రతీఉపాధిభేదంలోనూ కూడ “యశ్చ...ఆత్మా” ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మకు అభేదాన్ని చెబుతున్నది. (ఈ పృథివిలో తేజోమయుడు, అమృతమయుడు అయిన ఏ పురుషుడున్నాడో శరీరంలో తేజోమయుడు, అమృతమయుడు అయిన శరీరు డైన ఏ పురుషు డున్నాడో ఇతడు ఆ ఆత్మయే-ఆ ఇద్దరూ ఒకే ఆత్మ అని శ్రుతివాక్యాని కర్థం). ఆ కారణంచేత కూడ బ్రహ్మకు వేరు వేరు ఆకారాలతో సంబంధం శాస్త్రీయ మని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా భేదం

కేవలం ఉపాసనకొరకే చెప్పబడుచున్నది. పరమతాత్పర్యం మాత్రం అభేదంలోనే. 12.

సూ. అపి చైవమేకే. 3.2.13.

అపి చైవం భేదదర్శననిష్ఠాపూర్వకమభేదదర్శనమేవైకే శాఖీనః సమామనన్తి-
“మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కించన,

మృతోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి” (క.ఉ.4.11) ఇతి.

తథాన్యేఽపి-

“భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మ మే తత్”
(శ్వే.ఉ.1.12)

ఇతి సమస్తస్య భోగ్యభోక్తునియన్తులక్షణస్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మైకస్వభావతా
మధీయతే. 13.

బాలానందిని

అపీతి :- “అపి చ=మరియు, ఏకే= ఒక శాఖకు చెందినవారు,
ఏవమ్=అభేదదర్శనాన్ని పరిస్తున్నారు” అని సూత్రార్థం.

అపీతి:-మరియు ఒక శాఖకు చెందినవారు- “మనసైవేద...పశ్యతి” అని భేదనింద
చేస్తూ అభేదదర్శనాన్నే పరిస్తున్నారు. అట్లే మరికొంతమంది “భోక్తా....తత్” (భోక్త,
భోగ్యము, ఈ రెండింటినీ ప్రేరేపించే ఈశ్వరుడు-వీటిని గూర్చి బాగుగ ఆలోచించి నాకు
చెప్పబడింది. ఈ త్రివిధ మైనదీ కూడ బ్రహ్మయే)అని, భోక్త, భోగ్యం, వాటి నియామకుడు
అనే రూపం గల సమస్తప్రపంచానికీ బ్రహ్మయే స్వరూపం అని చెప్పుచున్నారు. 13.

భాష్యమ్

కథం పునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారవదుపదేశినీషు చ బ్రహ్మవిషయాసు
శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవ బ్రహ్మవధార్యతే న పునర్విపరీతమితి. అత ఉత్తరం
పఠతి-

సూ. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్. 3.2.14

రూపాద్యాకారారహితమేవ బ్రహ్మవధారయితవ్యం న రూపాదిమత్= కస్మాత్? తత్ప్రధానత్వాత్. “అస్థూలమనణ్యహ్రస్వమదీర్ఘమ్” (బృ.ఉ.3.8.8) “అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయమ్” (క.ఉ.3.15.ముక్తి. ఉ.2.72) “అకాశే నై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ” (ఛా.ఉ.8.14.1), “దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః న బాహుభ్యంతరో హ్యజః” (ము. ఉ.2.1.2), “తదే తద్బ్రహ్మ...నర్వానుభూః” (బృ.ఉ.2.5.19) ఇత్యేవమాదీని వాక్యాని నిష్ప్రపజ్ఞా బ్రహ్మతత్త్వప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం “తత్త నమన్యయాత్” (బ్ర.సూ.1.1.4) ఇత్యత్ర. తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు యథాశ్రుతం నిరాకారమేవ బ్రహ్మవధారయితవ్యమ్. ఇతరాణి త్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణి వాక్యాని న తత్ప్రధానాని. ఉపాసనావిధిప్రధానాని హి తాని. తేష్వసతి విరోధే యథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యమ్. సతి తు విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో బలీయాంసి భవంతీతి. ఏష వినియమనాయాం హేతుః, యేనోభయిష్యపి శ్రుతిషు అనాకారమేవ బ్రహ్మవధార్యతే న పునర్విపరీతమితి. 14.

బాలానందిని

కథమితి:- ఆకారం ఉన్నదానిని ఉపదేశించేవి, ఆకారం లేనిదానిని ఉపదేశించేవి అయిన బ్రహ్మను గూర్చిన శ్రుతులు ఉంటూండగా బ్రహ్మ అనాకారమే అని ఎలా నిర్ధారణచేయబడుచున్నది; అందుకు విపరీతమైనదిగా (ఆకారవత్తుగా) ఎందుకు నిర్ధారణచేయబడడం లేదు? ఇందుకు సమాధానం పరిస్తున్నాడు-

అరూపేతి:- “అరూపవదేవ హి=బ్రహ్మ అరూపమైనదే; తత్ప్రధానత్వాత్=శ్రుతి అదే ప్రధానంగా కలదవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

రూపాదీతి :- బ్రహ్మ రూపాద్యాకారములు లేనిదే అని నిర్ధారణ చెయ్యాలిగాని రూపాదిమత్తుగా నిర్ధారణ చేయగూడదు. ఎందువల్ల? తత్ప్రధానత్వంవల్ల. “అస్థూలం...అదీర్ఘమ్”, “అశబ్దమ్...అవ్యయమ్”, “అకాశే...బ్రహ్మ”, “దివ్యో...అజః”.

“తదేతద్...సర్వానుభూః” ఇత్యాదివాక్యాలు నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్త్వప్రధానములు(ప్రధానంగా నిష్ప్రపంచమైన బ్రహ్మతత్త్వాన్ని బోధిస్తున్నాయి), మరొక విషయాన్ని దేనినీ ప్రధానంగా బోధించడం లేదు అని “తత్తు సమన్వయాత్” అనే సూత్రం దగ్గర స్థాపించబడింది. అందుచేత ఇలాంటి వాక్యాలలో, ఏ విధంగా వినబడుచున్నదో అదే విధంగా, నిరాకారమైన బ్రహ్మనే నిర్ధారణ చెయ్యాలి. ఆకారం గల బ్రహ్మను చెప్పే ఇతర వాక్యాలైతే ప్రధానంగా ఆకారాన్ని చెప్పడంకోసం ఉద్దిష్టమైనవి కావు. ఎందుచేత ననగా వాటిలో ప్రధానంగా చెప్పదలచినవి ఆ యా ఉపాసనలు. అలాంటి వాక్యాలలో విరోధం లేకపోతే విన్నది విన్నట్లుగా గ్రహించవచ్చును కాని విరోధం ఉంటేమాత్రం తత్ప్రధాన మైనవి (నిష్ప్రపంచబ్రహ్మపరమైనవి) అతత్ప్రధానములకంటే (అవి పైకి దేనిని చెపుతున్నట్లు కనబడుతున్నాయో అది ప్రధానం కాని వాక్యాల కంటే, సాకారబ్రహ్మవాక్యాలకంటే) ఎక్కువ బలం గలవి. వినియోగమనంలో (ఇదే గ్రహించాలి దానిని గ్రహించ కూడదు అని నియమించడంలో) హేతువు ఇదే. దీనిని పట్టియే రెండు విధాలైన శ్రుతు లున్నా కూడ ఏకాకారమైన బ్రహ్మయే నిర్ధారణ చేయబడుచున్నది కాని తద్విపరీతమైనది నిర్ధారణ చేయబడదు. 14.

భాష్యమ్

కా తర్హ్యకారవద్విషయాణాం శ్రుతీనాం గతిః? అత ఆహ-

సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. 3.2.15.

యథా ప్రకాశః సౌరశ్చంద్రమసో వా వియద్వ్యాప్యవతిష్ఠమాన్² జ్ఞుల్యాద్యుపాధినంబన్ధాత్ తేష్టుజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తద్భావమివ ప్రతిపద్యతే, ఏవం బ్రహ్మపి పృథివ్యాద్యుపాధినంబన్ధాత్తదాకారతామివ ప్రతిపద్యతే. తదాలమ్బనో బ్రహ్మణ ఆకారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో న విరుద్ధ్యతే. ఏవమవైయర్థ్యమాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణామపి వాక్యానాం భవిష్యతి. న హి వేదవాక్యానాం కస్య చిదర్థవత్త్వం, కస్య చిరనర్థవత్త్వమితి యుక్తం ప్రతిపత్తుం, ప్రమాణత్వావిశేషాత్. నన్వేవపి యత్పురస్తాత్ప్రతిజ్ఞాతం-నోపాధియోగాద

ప్యభయలిభిత్వం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తద్విరుద్ధ్యతే. నేతి బ్రూమః. ఉపాధినిమిత్తస్య వస్తుధర్మత్వానుపపత్తేః. ఉపాధీనాం చావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్. సత్యామేవ చ నైసర్గిక్యామవిద్యాయాం లోకవేదవ్యవహారావతార ఇతి తత్ర తత్రావోచామ. 15.

బాలానందిని

కేతి:- అయితే ఆకారవత్తైన బ్రహ్మను చెప్పే శ్రుతులకు ఏమి గతి? ఇందుకు సమాధానంగా చెపుతున్నాడు-

ప్రకాశవదితి:- (కొన్ని పుస్తకాలలో ఈ సూత్రం “ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్” అని ఉన్నది). “ప్రకాశవత్=సూర్యచంద్రాదిప్రకాశవలె=అవైయర్థ్యమ్ =సాకారబ్రహ్మశ్రుతులకు వ్యర్థత్వం లేదు” అని సూత్రార్థం.

యథేతి:-ఆకాశాన్ని వ్యాపించి ఉన్న సూర్యప్రకాశ గాని, చంద్రప్రకాశ గాని వేళ్లు మొదలైన ఉపాధుల సంబంధంవల్ల అవి ఋజుత్వం వక్రత్వం మొదలైన ఆకారాలు పొందినప్పుడు ఋజుత్వవక్రత్వాదులను పొందుతున్నట్లు ఎలా ఉంటుందో, ఇట్లే బ్రహ్మ కూడ పృథివ్యాద్యుపాధుల సంబంధంవల్ల వాటి ఆకారమును పొందినట్లుంటుంది. దానిని పట్టి ఉపాసనకొరకై బ్రహ్మకు ఆకారవిశేషం ఉన్నట్లు చేసిన ఉపదేశం విరుద్ధం కాదు. ఆకారం గల బ్రహ్మను చెప్పే వాక్యాలకు కూడ ఈ విధంగా సార్థకత్వం లభిస్తుంది. వేదవాక్యాలు అన్నీ ప్రమాణములే అయి ఉన్నప్పుడు కొన్నింటికి ప్రయోజనం ఉన్నదనీ, కొన్నింటికి లేదనీ చెప్పడం యుక్తం కాదు కదా? (ప్రశ్న) అయితే- బ్రహ్మ కున్న ఉపాధిసంబంధాన్ని పట్టి కూడ దానికి ఉభయలింగత్వం లేదని వెనుక చెప్పిన దానికీ ఇక్కడ చెప్పినదానికీ విరోధం కదా? లేదంటాం. ఉపాధిని పట్టి ఏర్పడినది వస్తువుయొక్క ధర్మం కాజాలదు కదా? ఎందుచేత ననగా ఉపాధులు అవిద్యచేత ఏర్పరుపబడినవి. సహజమైన ఈ అవిద్య ఉన్నప్పుడే లోకీకవ్యవహారాలు, వైదికవ్యవహారాలు జరుగుతాయి అని అక్కడక్కడ చెప్పి ఉన్నాం. 15.

సూ. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. 3.2.16

ఆహ చ శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం విలక్షణరూపాంతరరహితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ “స యథాసైన్ధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా

అరేఽయమాత్మానంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” (బృ.ఉ.4.5.13) ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి. నాస్యాత్మనోన్తర్బహిర్వా చైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి. చైతన్యమేవ తు నిరంతరమన్య స్వరూపమ్. యథా సైన్ధవఘనస్యాన్తర్బహిశ్చ లవణరస ఏవ నిరంతరో భవతి న రసాన్తరం తథైవేతి. 16.

బాలానందిని

అహేతి :- “తన్మాత్రమ్=బ్రహ్మ కేవలం చైతన్యస్వరూపమే అని, అహ చ=శ్రుతి చెప్పుచున్నది కూడ”-అని సూత్రార్థం

అహ చేతి:- “స యథా...ఏవ” (ఉప్పు ముద్ద(జాయి) లోపల బైటా కూడ ఏవిధంగా ఉష్ణతనంతోనే ఉంటుందో ఈ ఆత్మ కూడ లోపలా బైటా అంతటా కూడ చైతన్య ఘనమే) అని శ్రుతి బ్రహ్మ శుద్ధ చైతన్యరూప మనీ, విలక్షణా లైన ఇతర రూపాలు ఏవీ లేని దనీ ఎట్టి విశేషాలూ లేని దనీ చెప్పుచున్నది. దీని అభిప్రాయం ఇది-ఈ ఆత్మకు లోపల గాని, బైట గాని చైతన్యం తప్ప మరొక రూపం ఏదీ లేదు. నిరంతరమైన (దట్టమైన) చైతన్యమే దీని స్వరూపం. సైన్ధవఘనం లోపలగాని బైటగాని నిరంతరమైన లవణరసం మాత్రమే ఎలా ఉంటుందో, మరొక రసం ఏదీ ఉండదో, అట్లే ఇది కూడ. 16.

సూ. దర్శయతి చాథో అపి చ స్మర్యతే. 3.2.17.

దర్శయతి తి చ శ్రుతిః పరరూపప్రతిషేధేనైవ బ్రహ్మ నిర్విశేషత్వాత్- “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” (బృ.ఉ.2.3.6) ఇతి; “అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి” (కే.ఉ.1.3) ఇతి; “యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ” (తై.ఉ.2.4.1) ఇత్యాద్యా. బాష్కలినా చ బాధ్యః పృష్టః సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శూయతే- “స హావాచాధీహి భగవో బ్రహ్మేతి స తూష్టిం బభూవ, తం హ ద్వితీయే వా తృతయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు న విజానాసి, ఉపశాంతేఽయమాత్మా” ఇతి. తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే- “జ్ఞేయం యత్ర త్రవక్త్యామి యద్ జ్ఞాత్వామృతమశ్నుతే, అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే” (భ.గీ.13.12)

ఇత్యేవమాద్యాసు. తథా విశ్వరూపధరో నారాయణః నారదమువాచేతి స్మర్యతే-

“మాయాహ్యేషా గుణమయీ యన్మాం పశ్యసి నారద,

సర్వభూతగుణైర్ముక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసి.”(మ.భా.శా.339.45)ఇతి. 17

బాలానందిని

దర్శయతీతి:- “దర్శయతి=శ్రుతి ఇట్లే చెప్పుచున్నది. అథో=మరియు, స్మర్యతే=స్మృతులలో కూడ చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

దర్శయతీతి:- “అథాత....నేతి” అని, “అన్యదేవ...అథి” అని, “యతో...సహ” అనీ, ఈ మొదలైన శ్రుతులు బ్రహ్మ నిర్విశేష మవడంచేత దానిని ఇతరరూపాలను నిషేధించడం ద్వారా మాత్రమే చూపుచున్నాయి. బాష్పలిచేత ప్రశ్నించబడిన బాధ్యుడు మాటలాడకుండానే (మానంతోమాత్రమే) బ్రహ్మను గూర్చి చెప్పాడని “సహోవాచ...అత్మా” అని చెప్పినట్లు వినబడుచున్నది. (పూజ్యుడా! బ్రహ్మను ఉపదేశించుము అని బాష్పలుడు అడిగాడు. రెండు మాట్లు అడిగాడు, మూడు మాట్లు అడిగాడు. అప్పుడు బాధ్యుడిలా అన్నాడు. మేం చెపుతూనే ఉన్నాం. నువ్వైతే అర్థం చేసుకొనడం లేదు. ఈ ఆత్మ శాంతించినది అని ఈ శ్రుతివాక్యానికి అర్థం). అట్లే-“జ్ఞేయం....ఉచ్యతే” మొదలైన స్మృతులలో కూడ ఇతరవస్తువులను నిషేధించి తద్వారా మాత్రమే (ఆత్మస్వరూపం) ఉపదేశించబడుతున్నది. (ఏది తెలియదగినదో, దేనిని తెలుసుకొని ముక్తిని పొందుతాడో దానిని గూర్చి చెపుతాను. పరమైన ఆ బ్రహ్మ అది లేనిది. అనగా కార్యం కాదు. అది ఇంద్రియాలకు గోచరం కాదు గాన ‘సత్’ అని చెప్పబడదు, స్వప్రకాశమై అపరోక్షమైనది గాన ‘అసత్’ అని కూడ చెప్పబడదు అని ఈ శ్లోకాని కర్థం). అట్లే విశ్వరూపం ధరించిన నారాయణుడు నారదునితో-“మాయా...అర్హసి” అని చెప్పినట్లు స్మృతిలో (భారతంలో) చెప్పబడింది. (నారదా! సమస్తభూతముల గంధాదిగుణాలతో కూడినవానినిగా నన్ను చూస్తున్నావు కదా! ఇదంతా నాచేత సృజించబడిన మాయ మాత్రమే. నన్ను నీవు ఈ విధంగా ద్వైత ప్రపంచంతో కూడిన వానినిగా, తెలిసికొనడానికి తగవు; అలా తెలిసికొనగూడదు అని ఈ శ్లోకానికి భావం). 17.

సూ.అత ఏవచోపమా సూర్యకాదివత్. 3.2.18 (2-3-50)

యత ఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసాతీతః
వరప్రతిషేధోపదేశ్యః అత ఏవ చాన్య ఉపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం
విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదివదిత్యుపమీయతే మోక్షశాస్త్రేషు-

“యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా ఏవస్యానపో భిన్నా బహుధైకోఽను గచ్ఛన్,

ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్యేవమజోఽయమాత్మా” ఇతి.

“ఏక ఏవహి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః”

“ఏకథా బహుథా చైవ దృశ్యతే జలచన్ద్రవత్” (బ్ర.బిం.ఉ.12) ఇత్యేవమాదిషు. 18.

బాలానందిని

అత ఏవేతి:- “అత ఏవ=అందువలననే, సూర్యకాదివత్=జలసూర్యకాదులవలె
అని, ఉపమా=ఉపమ చెప్పబడినది” అని సూత్రార్థం.

యత ఇతి:- అత్మ చైతన్యరూప మైనది. నిర్విశేషము, వాఙ్మనస్సులకు అతీత
మైనది. ఇతర వస్తువులను నిషేధించడం ద్వారా చెప్పదగినది (ఇది కాదు, ఇది కాదు
అని అంటూ చెప్పదగినదే కాని ఇది ఇలా ఉంటుంది అని చెప్పడానికి శక్యం కానిది).
అందుచేతనే దీనికి ఉన్న విశేషాలన్నీ కేవలం ఉపాధిసంబంధం మాత్రంచేతనే ఏర్పడిన
వనీ, పారమార్థికములు కాదనీ అంగీకరించి “యథా....అత్మా” (జ్యోతిఃస్వరూపుడైన ఈ
సూర్యుడు తానొక్కడే అయినా వేరు వేరుగా ఉన్న ఉదకాలను అనుసరిస్తూ అనేకంగా
చేయబడతాడో అట్లే నిత్యుడైన ఈ అత్మకూడ శరీరాలలో, ఉపాధియైన మాయచేత
వేరు వేరు రూపాలు కలవాడుగా చేయబడతాడు) అని, “ఏకథా....జలచన్ద్రవత్” (జలంలో
ఉన్న చంద్రుడు వలె ఒక్కడుగాను అనేకరూపాలు కలవాడుగాను చేయబడుచున్నాడు) అని
ఈ మొదలైన మోక్షశాస్త్రాలలో (ఉపనిషత్తులలో) జలసూర్యకాదివత్=జలంలో ఉన్న
సూర్యప్రతిబింబాదుల వలె అని చెప్పబడుచున్నది. 18.

భాష్యమ్.

అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే-

సూ. అమృవదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. 3.2.19.

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే, తద్వదగ్రహణాత్. సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం జలం గృహ్యతే. తత్ర యుక్తః సూర్యాదిప్రతిబింబోదయః. న త్వాత్మామూర్తః న చాస్మాత్పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః. సర్వగతత్వాత్, సర్వానన్యత్వాచ్చ. తస్మాదయుక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి. 19

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఇక్కడ ఎదుర్కొనడం జరుగుతున్నది, అనగా ప్రతిపక్షి ఎదురుప్రశ్న వేస్తున్నాడు-

అమృవదితి:- “అమృవత్=జలంవలె, అగ్రహణాత్=దూరంగా గ్రహించకపోవడం వల్ల, తథాత్వమ్=జలసూర్యకసాదృశ్యం, న=కుదరదు” అని సూత్రార్థం.

నేతి:- జలాదులవలె గ్రహించకపోవడంవల్ల ఇక్కడ జలసూర్యాదులతో పోలిక కుదరదు. మూర్తములైన (అకారం గల) సూర్యాదులకంటె వేరుగ దూరప్రదేశంలో ఉన్న జలం గ్రహించబడుచున్నది. అందుచేత అక్కడ సూర్యాదిప్రతిబింబం కనబడడం యుక్తమే. అయితే-ఆత్మ మూర్తమూ కాదు, ఉపాధులు దీనికంటె వేరుగా ఉండి దూరమైన దేశంలో లేనూ లేవు. ఆత్మ సర్వగతం, సర్వాభిన్నమూ కదా? అందువల్ల దృష్టాంతం యుక్తంగా లేదు (అని ఎదురు ప్రశ్న వేయబడుతున్నది అని అన్వయం). 19.

భాష్యమ్

అత్ర ప్రతివిధీయతే-

సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్యమన్తర్భావాదుభయసామజ్ఞస్యాదేవమ్. 3.2.20.

యుక్త ఏవ త్వయం దృష్టాంతో వివక్షితాంశనంభవాత్. న హిదృష్టాంతదార్శ్వాన్తికయోః క్వచిత్కంచ ద్వివక్షితాంశం ముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేన చిద్దర్శయితుం శక్యతే. సర్వసారూప్యే హి దృష్టాంతదార్శ్వాన్తికభావోచ్ఛేద

ఏవ స్యాత్. న చేదం స్వమనీషయా జలసూర్యకాదిదృష్టాంతప్రణయనమ్. శాస్త్రప్రణీతస్య త్వస్య ప్రయోజనమాత్రముపన్యస్యతే. కిం పునరత్ర వివక్షితం సారూప్యమితి. తదుచ్యతే. వృద్ధిప్రాసభాక్ష్వమితి. జలగతం హి సూర్యభిమ్బం జలవృద్ధౌ వర్ధతే; జలప్రాసే ప్రాసతి. జలచలనే చలతి; జలభేదే భిద్యతే ఇత్యేవం జలధర్మానుయాయీ భవతి; న తు పరమార్థతః సూర్యస్య తథాత్వమస్తి. ఏవం పరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపి సద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యస్తర్భావాత్ భజత ఇవోపాధిధర్మాన్ వృద్ధిప్రాసాదీన్. ఏవముఖభయోర్ద్వైష్టాంతరార్థాన్తికయోః సామజ్ఞస్యాదవిరోధః. 20.

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఈ విషయంలో సమాధానం చెప్పబడుచున్నది-

“వృద్ధీతి:- అస్తర్భావాత్=ఉపాధులలో అంతర్భావంవల్ల, (ఆత్మకు), వృద్ధిప్రాసభాక్ష్వమ్=వృద్ధిప్రాసాలను పొందడం ఉంటుంది, ఏవమ్=ఈవిధంగా, ఉభయసామజ్ఞస్యాత్=దృష్టాంతదార్శ్వాంతికాలు రెండింటికి సామంజస్యం ఉన్నది గాన దోషం లేదు” అని సూత్రార్థం.

యుక్త ఇతి :- చెప్పదలచిన అంశాలు కుదురుతాయి గాన ఈ దృష్టాంతం యుక్తమే. దృష్టాంతదార్శ్వాంతికాలకు ఒకచోట, ఒక వివక్షితమైన అంశంలో తప్ప పూర్తిగా సారూప్యం(సామ్యం) ఎవ్వరూ చూపించ జాలరు. పూర్తిగా సారూప్యం ఉంటే దృష్టాంతదార్శ్వాంతికభావానికే భంగం కలుగుతుంది కదా? ఈ జలసూర్యకాది దృష్టాంతం తన బుద్ధిచేత చూపినది కాదు. శాస్త్రంలో చెప్పిన ఈ దృష్టాంతంయొక్క ప్రయోజనం మాత్రమే చెప్పబడుతున్నది. ఇక్కడ చెప్పదలచిన సారూప్యం ఏమిటి? అది చెప్పబడుచున్నది- వృద్ధిప్రాసభాక్ష్వమే చెప్పదలచిన సాదృశ్యం. జలంలో ఉన్న సూర్యప్రతిబింబం జలం పెరుగుతే పెరుగుతుంది, జలం తగ్గుతే తగ్గుతుంది. జలం కదలితే కదులుతుంది, జలం వేరుగా ఉంటే ఇది కూడ వేరుగా ఉంటుంది. ఈ విధంగా జలధర్మాన్ని అనుసరించి ఉంటుంది. అయితే సూర్యునికి వాస్తవంలో అదేమీ లేదు. అదే విధంగా వాస్తవంలో ఏ వికారాలూ లేనిదే అయినా, ఒకే రూపంలో ఉన్నా, బ్రహ్మ

దేహద్యుపాధులలోపల ఉండడంచేత ఉపాధిధర్మాలైన వృద్ధిప్రాసాదులను పొందుతున్నట్లు కనబడుతుంది. ఈ విధంగా దృష్టాంతదార్శ్వాంతికాలు రెండింటికీ సామంజస్యం ఉండడంవల్ల విరోధం లేదు. 20.

సూ. దర్శనాచ్చ. 3.2.21

దర్శయతి చ శ్రుతిః పరస్మైవ బ్రహ్మణః దేహదిమాపాధిష్వంతరను ప్రవేశమ్-

“పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః,

పురః స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశత్.” (బృ.ఉ.2.5.18)

ఇతి. “అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య” (ఛా.ఉ.6.3.2) ఇతి చ. తస్మాద్వ్యుక్తమేతత్-
“అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్” (బ్ర.సూ.3.2.18) ఇతి. తస్మాన్నిర్వికల్పైకలిజ్జమేవ
బ్రహ్మ నోభయలిజ్గం విపరీతలిజ్గం చేతి సిద్ధమ్.

బాలానందిని

దర్శనాదితిః- “దర్శనాచ్చ=బ్రహ్మ ఉపాధులలోపల ప్రవేశించిన దని శ్రుతి చూపుచున్నది గాన అందువల్ల కూడ దృష్టాంతదార్శ్వాంతికాల మధ్య అసామంజస్యం లేదు” అని సూత్రార్థం.

దర్శయతీతిః- “పుర....ఆవిశత్” అను శ్రుతి, “అనేన....అనుప్రవిశ్య” అను శ్రుతి కూడ పరబ్రహ్మయే దేహద్యుపాధులలో ప్రవేశించి నట్లు చూపుచున్నది కూడ. (ద్విపదః పురః=మనుష్యాదిదేహాలను చేసేను. చతుష్పదః పురః=పశువుల దేహములను స్పృశించెను. సః=ఆ ఈశ్వరుడు, పక్షీ=లింగశరీరం కలవాడుగా అయి, ఆ శరీరాలను ప్రవేశించెను. అయినా కూడ పురుషుడు గానే అనగా పూర్ణుగానే ఉండెను అని మొదటి శ్రుతివాక్యానికి అర్థం. అందుచేత “అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్” అని చెప్పడం యుక్తమే. అందువల్ల బ్రహ్మ ఒకే నిర్వికల్పకలింగం గలదే కాని ఉభయలింగము లేదా విపరీతలింగం అనగా సవిశేషలింగం కాదు అని సిద్ధించినది.

భాష్యమ్

అత్ర కేచిద్వే అధికరణే కల్పయంతి. ప్రథమం తావత్-కిం ప్రత్యస్తమితాశేషప్రపంచామ్ ఏకాకారం బ్రహ్మ ఉత ప్రపంచావదనేకాకారోపేతమితి. ద్వితీయం తు స్థితే ప్రత్యస్తమితప్రకణ్ణత్వే కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణమ్, ఉతోభయలక్షణమితి. అత్ర వయం వదామః-సర్వధాప్యా నర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి. యది తావదనేకలింగత్వం పరస్య బ్రహ్మణో నిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయానస్తత్పార్వణైవ “న స్థానతోఽపి” ఇత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యత్తరమధికరణం “ప్రకాశవచ్చ” ఇత్యేతద్వ్యర్థమేవ భవేత్. న చ సల్లక్షణమేవ బ్రహ్మ న బోధలక్షణమితి శక్యం వక్తుమ్; విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిశ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్. కథం వా నిరస్తచైతన్యం బ్రహ్మ చేతనస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత? నాపి బోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ న సల్లక్షణమితి శక్యం వక్తుమ్-“అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః” (క.ఉ.6.13) ఇత్యాది శ్రుతి వైయర్థ్యప్రసంగాత్. కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత? నాప్యభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుమ్; పూర్వాభ్యుపగమవిరోధ ప్రసంగాత్. సత్తావ్యావృత్తేన చ బోధేన బోధవ్యావృత్తయా సత్తయా ఉపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం నప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత. శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేత్;న. ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః. అథ సత్తేవ బోధో బోధ ఏవ చ సత్తా; నానయోః పరస్పరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత, తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణమ్, ఉత ఉభయలక్షణమిత్యయం ఏకల్ప నిరాలంబున ఏవ స్యాత్. సూత్రాణి త్వేకాధికరణత్వేనైవాస్మాభిర్నితాని. అపి చ బ్రహ్మవిషయాను శ్రుతిష్వాకారవదనాకార ప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాను అనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః. తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంపద్యంతే.

బాలానందిని

అత్రేతి:- కొందరు ఇక్కడ రెండు అధికరణాలు కల్పిస్తున్నారు. మొదటిదానిలో (“స స్థానతోఽపి” మొదలు ఒక అధికరణంలో) బ్రహ్మ సమస్తమైన ప్రపంచమూ అస్తమించగా ఏకాకారంగా ఉన్నదా లేక ప్రపంచంతో కూడినదై అనేకాకారాలతో ఉంటుందా అని విచారణ చేయబడుతుంది. రెండవ దానిలో (“ప్రకాశవచ్చ” అనే సూత్రంతో ప్రారంభించే అధికరణంలో) (ప్రథమాధికరణంలో నిర్ణయించిన) ప్రత్యస్తమితప్రపంచత్వం ఉండగా బ్రహ్మ సల్లక్షణమా(సద్రూపమా) లేక బోధలక్షణమా (చిద్రూపమా) లేక ఉభయలక్షణమా అని విచారణ చేయబడుతుంది. (అప్పుడు “ప్రకాశవచ్చ” ఇత్యాది సూత్రానికి బ్రహ్మ సద్రూపమే కాక చిద్రూపం కూడ; ఎందువలన అనగా “సత్యం జ్ఞానమ్” “సదేవ సౌమ్య” అని రెండు శ్రుతులు బ్రహ్మ ద్వైరూపం అని చెప్పితేనే సార్థకం అవుతాయి అని అర్థం. ఇది పూర్వపక్షం. “అహ చ తన్మాత్రమ్” అనగా బ్రహ్మ సన్మాత్రమే అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది అని అర్థం.) ఇక్కడ రెండవ అధికరణం ప్రారంభించడం అన్ని విధాలా అనావశ్యక మని మేం అంటాం. పరబ్రహ్మకు అనేకలింగత్వాన్ని నిరాకరించడంకోసం ఈ ప్రయాస అంతా అయితే అది “స స్థానతోఽపి” అనే పూర్వాధికరణంచేతనే నిరాకరించబడినది గాన “ప్రకాశవచ్చ” ఇత్యాదికమైన ఈ రెండవ అధికరణం వ్యర్థమే అవుతుంది. బ్రహ్మ సల్లక్షణమే కాని బోధలక్షణం కాదు అనడానికి శక్యం కాదు. అలా చెపితే “విజ్ఞానఘన ఏవ” ఇత్యాది శ్రుతులు వ్యర్థం అవుతాయి. చైతన్యం లేని బ్రహ్మ చేతనమైన జీవునకు ఆత్మగా ఎలా ఉపదేశించబడుతుంది? బ్రహ్మ బోధలక్షణమే కాని సల్లక్షణం కాదు అనడానికి కూడ శక్యం కాదు. అప్పుడు “అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః” (బ్రహ్మ ఉన్నది అని మాత్రమే గ్రహించదగినది) ఇత్యాదిశ్రుతులు వ్యర్థం అయిపోతాయి. అది కాక-సత్త లేని బోధ ఎట్లు అంగీకరించబడుతుంది. (అనగా బోధకు సత్త లేదు అంటే అది శశవిషాణంవంటి దని చెప్పినట్లవుతుంది). బ్రహ్మ రెండు లక్షణములూ కలది అని చెప్పడానికి కూడ శక్యం కాదు. మొదట అంగీకరించినదానికి విరోధం కలుగుతుంది. సత్తకంటే భిన్నమైన బోధతోను. బోధకంటే భిన్నమైన సత్తతోను బ్రహ్మ కూడి ఉన్నది అని అంగీకరిస్తే పూర్వాధికరణంలో ఏ సప్రపంచత్వం నిరాకరించబడిందో అదే బ్రహ్మకు సంప్రాప్తిస్తుంది. అనగా బ్రహ్మను సప్రపంచ మని చెప్పినట్లవుతుంది. శ్రుతిలో చెప్పబడింది గాన దోషం

లేదు అని అంటే-అది యుక్తం కాదు. ఒకదానికి అనేకస్వభావా లుండడం ఉపపన్నం కాదు. అట్లు కాక సత్తయే బోధ, బోధయే సత్త; ఈ రెండూ పరస్పర భిన్నములు కావు అని అంటే-అప్పుడు బ్రహ్మసల్లక్షణమా, బోధలక్షణమా, లేక ఉభయలక్షణమా అనే వికల్పానికి ఆధారమే ఉండదు. మేమైతే సూత్రాలను ఒకే అధికరణంగా వ్యాఖ్యానించాం. మరొక విషయ మేమనగా ఆకారం గల బ్రహ్మను, ఆకారం లేని బ్రహ్మను ప్రతిపాదిస్తూ శ్రుతులు పరస్పరవిరుద్ధంగా ఉండగా అనాకారమైన బ్రహ్మను అంగీకరించి నప్పుడు ఇతర శ్రుతులకు కూడ తప్పక గతి చూపించవలసి ఉంటుంది. ఆ విధంగా వాటికి గతిని చూపడం కోసం ఉద్ధిష్టమైనవి అని వ్యాఖ్యానిస్తేనే “ప్రకాశవచ్చ” ఇత్యాదిసూత్రాలకు సరియైన సార్థకత్వం లభిస్తుంది.

భాష్యమ్

యదప్యాహుః- అకారవాదినోఽపి శ్రుతయః ప్రపఞ్చప్రవిలయముఖేన అనాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి, తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే. కథమ్? యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ప్రపఞ్చా ఉచ్యంతే యథా- “యుక్తా హ్యస్య హరయః శతా దశేత్యయం వై హరయోఽయం వైదశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చ” (బృ.ఉ.2.5.19) ఇత్యేవమాదయస్తే భవంతి ప్రవిలయార్థాః- “తదేతద్ బ్రహ్మపూర్వమనపరమనన్తరమబాహ్యమ్” (బృ.ఉ.2.5.19) ఇత్యుప సంహారాత్. యే పునరుపాసనాధికారే ప్రపఞ్చా ఉచ్యంతే యథా “మనోమయః ప్రాణశరీరే భారూపః” (ఛా.ఉ.3.14.2) ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయమ్. “స క్రతుం కుర్వీత” (ఛా.ఉ.3.14.1) ఇత్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనావిధినా తేషాం సంబంధాత్. శ్రుత్యా చైవంజాతీయకయా గుణానాముపాసనార్థకత్వేఽవకల్ప్యమానే న లక్షణయా ప్రవిలయార్థత్వ మవకల్పతే. సర్వేషాం చ సాధారణే ప్రవిలయార్థత్వే సతి “అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్” (బ్ర.సూ.3.2.14) ఇతి వినిగమనకారణవచనమనవకాశం స్యాత్. ఫలమప్యేషాం యథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః, క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః,

క్వచిత్క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యత ఏవేత్యతః పార్థగర్భ్యమేవోపాసనావాక్యానాం
బ్రహ్మవాక్యానాం చ న్యాయ్యం, నైకవాక్యత్వమ్.

బాలానందిని

యదపీతి:-సాకారబ్రహ్మను బోధించే శ్రుతులు ప్రపంచప్రవిలయం ద్వారా
అనాకారబ్రహ్మను తెలుసుకొనానికి ఉద్దిష్టమైనవే కాని వాటికి వేరుగా ప్రయోజనం ఏదీ
లేదు అని వాళ్లు అనేది కూడ సరిగా ఉన్నట్లు కనబడదు. ఎందువల్ల? జ్ఞేయమైన
పరబ్రహ్మను గూర్చి చెప్పే ప్రకరణంలో ఏ ప్రపంచాలు (విస్తృతవిషయాలు)
“యుక్తా...అనన్తాని చ” ఇత్యాదివాక్యాలలో చెప్పబడ్డాయో అవి, -“తదేత...అబాహ్యమ్”
అని ఆ ప్రకరణాన్ని ముగించడంచేత, ప్రవిలయంకోసం చెప్పబడినవి అవుతాయి.

వి. ఒక కార్యాన్ని పరీక్షించి చూస్తే దానికి ఏది కారణమో దానికంటే వేరుగా
నిజానికి ఈ కార్యం అంటూ లేదు. దాని కారణం కంటే వేరుగా అది లేదు. ఉదాహరణకి
కారణమైన మట్టికంటే వేరుగా కుండ అంటూ, వాస్తవంలో, ఏదీ లేదు. పృథివికి
కారణమైన ఉదకం కంటే వేరుగా పృథివి అనేది లేదు. ఈ విధంగా నిషేధించుకుంటూ
మూలకారణమైన బ్రహ్మవరకూ వెళ్లి బ్రహ్మకంటే వేరుగా ప్రపంచం అంటూ ఏదీ లేదు
అని తెలుసుకొనడం ప్రపంచవిలయం. ఇది ప్రతీసాధకుడు వైయక్తికంగా చేసికొనవలసిన,
ఆతని బుద్ధికి మాత్రమే సంబంధించిన విషయం. ఇలా ప్రపంచవిలయం చేయడంచేత
ఈ ప్రపంచం లేకుండా పోతుందని అర్థం కాదు. ఈ ప్రపంచం ఇతరు లందరికీ ఇదే
విధంగా కనబడుతూనే ఉంటుంది. సాధకునికి కూడ కనబడుతూనే ఉంటుంది. ఇంక
విశేష మేమనగా-సాధకుడు ప్రపంచాన్ని చూస్తూనే దాని మూలకారణాన్ని భావన చేస్తూ
ఉంటాడు.

సాకార బ్రహ్మప్రతిపాదకా లైన శ్రుతులన్నీ ప్రపంచవిలయనంకోరకే ఉద్దిష్టమైనవి
అని చెప్పడం యుక్తం కాదు. వాటిలో బ్రహ్మజ్ఞానోపదేశానికి ఉద్దిష్టమైన ఘట్టాలలో ఉన్న
సాకారప్రతిపాదకవాక్యాలే విలయనం కోసం ఉద్దిష్టమైనవి. వివిధవలాలిచ్చే
ఉపాసనాదులను బోధించే వాక్యాలు మాత్రం ప్రవిలయం కోసం చెప్పబడినవి కాదు.
“యుక్తా హ్యస్య” ఇత్యాది వాక్యం పరవిద్యాప్రకరణంలో ఉంది గాన ఇది ప్రవిలయంకోసం
చెప్పబడినదే. యుక్తా ఇత్యాదివాక్యానికి అర్థం-జీవుడుగా అయిన ఈశ్వరునికి పది

గుఱ్ఱాలు-పది ఇంద్రియాలు-పూన్పబడ్డాయి.(జీవభేదాన్నిపట్టి) వందలకొలది, వేలకొలది గుఱ్ఱాలు పూన్పబడ్డాయి. అయితే పదులలో, వందలలో, వేలలో, ఉన్న అనేకమైన, అనంతములైన ఈ హయాలు నిజానికి ఈశ్వరుడే. ఇది పరవిద్యాధికారం. అందుచేతనే “తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమనవరమనంతరమబ్రహ్మమ్” అని ఈ ఘట్టం ముగించబడింది. ఇలాంటి స్థలాలలో సాకారవాక్యాలు ప్రవిలయార్థా లని చెప్పడంలో తప్పు లేదు.

యే పునరితి:- అయితే, ఉపాసనాధికారంలో (ఉపాసనాప్రకరణంలో) “మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః” మొదలైన ఏ విస్తృతవిషయాలు చెప్పబడుచున్నాయో అవి కూడ ప్రవిలయం కోసమే చెప్పబడ్డాయి అనడం న్యాయ్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా అవి “సక్రతుంకుర్యేత” ఇత్యాది వాక్యాలలో ఉన్న ప్రకృతమైన ఉపాసనావిధితోనే సంబధిస్తాయి. ఈ విధమైన గుణా లన్నీ ఉపాసనకొరకు ఉపయోగిస్తాయి అని శ్రుతి చెపుతూండగా, లక్షణచేత అవి ప్రవిలయార్థము లని చెప్పడం కుదరదు. అన్ని వాక్యాలూ ప్రవిలయార్థములే అయిన పక్షంలో “అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్” అని వినిగమనకారణం చెప్పడం నిరవకాశం అవుతుంది.

వి. సాకారప్రతిపాదకాలు, నిరాకారప్రతిపాదకాలు అని రెండు విధాలైన శ్రుతు లున్నప్పుడు బ్రహ్మ అనాకారమే అని చెప్పడానికి వినిగమకం (నిర్ణాయకప్రమాణం) ఏమిటి అని సందేహం కలిగినప్పుడు “అస్థూలమనణు” ఇత్యాదివాక్యాలకు నిరాకారమునందే తాత్పర్యం గాన అదే నియామకం అని అరూపవదేవేత్యాదిసూత్రం చెపుతూన్నది. అన్ని వాక్యాలకు ప్రవిలయమే ప్రయోజనం అని చెప్పినట్లయితే ఈ సూత్రానికి అవకాశమే లేదు. అన్ని వాక్యాలు నిరాకారప్రతిపాదకాలైనప్పుడు శంకకే అవకాశం లేదు కదా.

ఫలమితి:- ఈ ఉపాసనలకు, శాస్త్రంలో చెప్పిన విధంగా కొన్నింటికి పాపక్షయం కొన్నింటికి ఐశ్వర్యప్రాప్తి, కొన్నింటికి క్రమముక్తి ఫలంగా కనబడుతున్నది గాన ఉపాసనావాక్యాలు బ్రహ్మవాక్యాలు వేరు వేరు ప్రయోజనాలనే బోధిస్తున్నాయి గాన వీటికి ఏకవాక్యత్వం చెప్పడం న్యాయ్యం కాదు.

భాష్యమ్

కథం చైషామేకవాక్యతోత్రైక్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఏకనియోగప్రతీతే:

ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితి చేత్-న. బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్. వస్తుమాత్రపర్యవసాయాని హి బ్రహ్మవాక్యాని న నియోగోపదేశినీత్యేతద్విస్తరేణ ప్రతిష్ఠాపితం “తత్తుసమన్వయాత్” (బ్ర.సూ.1.1.4) ఇత్యత్ర. కింవిషయశ్చాత్ర నియోగోఽభిప్రేయత ఇతి వక్తవ్యమ్. పురుషో హి నియుజ్యమానః కుర్వీతి స్వవ్యాపారే కస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే. నను ద్వైతప్రపంచావిలయో నియోగవిషయో భవిష్యతి. అప్రవిలాపితే హి ద్వైతప్రపంచే బ్రహ్మతత్త్వావబోధో న భవతి, అతో బ్రహ్మతత్త్వావబోధప్రత్యనీకభూతో ద్వైతప్రపంచాః ప్రవిలాప్యః; యథా స్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్య ఉపదిశ్యతే ఏవమపవర్గకామస్య ప్రపంచాప్ర విలయః. యథా చ తమసి వ్యవస్థితం ఘటాది తత్త్వమవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యనీకభూతం తమః ప్రవిలాప్యతే ఏవం బ్రహ్మ తత్త్వమవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యనీకభూతః ప్రపంచాః ప్రవిలాపయితవ్యః. బ్రహ్మస్వభావో హి ప్రపంచో న ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ. తేన నామయాపవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధో భవతీతి.

బాలానందిని

కథమితి:-ఈ వాక్యాలకి ఏకవాక్యత ఉందని ఊహించడంకూడ ఎలా అనే విషయం చెప్పాలి. ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసాదులలో వలె ఒకే నియోగం (విధి) కనబడుతున్నది కాబట్టి ఏకవాక్యత ఊహించబడున్నది అన్నట్లయితే-

వి. “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత” అని దర్శపూర్ణమాసయాగాలు విధింపబడ్డాయి. వాటికి అంగాలుగా ప్రయాజహోమా లనే హోమాలు విధింపబడ్డాయి. అంగి యైన దర్శపూర్ణమాసయాగాలచేత, అంగాలైన ప్రయాజలచేత సంపాదించవలసిన, ఫలజనకమైన పరమాపూర్వంకొరకైన నియోగం ఒక్కటేగాన దర్శపూర్ణమాసవిధాయక ప్రయాజవిదాయ కవాక్యాలకు ఏకవాక్యత ఏ విధంగా అంగీకరించబడినదో అట్లే తత్త్వ జ్ఞానం కావాలనుకొనేవాడు ప్రపంచవిలయనం చెయ్యాలి అనే ఒకే నియోగంలో సంబంధించి ఉండడంచేత ఈ సాకారానాకారవాక్యాలకు ఏకవాక్యత చెప్పవచ్చును అని పూర్వపక్షి అభిప్రాయం.

నేతి:- ఇది యుక్తం కాదు. బ్రహ్మవాక్యాలలో నియోగం (విధి)లేదు కదా? బ్రహ్మవాక్యాలు వస్తుతత్వాన్ని మాత్రమే చెప్పడంలో పర్యవసానం చెందుతాయి కాని నియోగాన్ని ఉపదేశించవు అని “తత్తు సమన్వయాత్” అనే చోట స్థాపించబడింది. ఇంతకీ-ఇక్కడ దేనిని గూర్చిన నియోగం అంగీకరించబడుతుందో చెప్పాలి. నియోగించబడే పురుషుడు ఈ పని చెయ్యి అని తాను చేయవలసిన ఒకానొక పనిలో నియోగించబడుతాడు కదా? (పూర్వపక్షి)-ద్వైతప్రపంచప్రవిలయం నియోగవిషయం. అవుతుంది; అనగా ద్వైతప్రపంచాన్ని విలీనం చెయ్యాలి అనేది విధించబడుతుంది. ద్వైతప్రపంచం విలాపితం కానంతవరకు బ్రహ్మతత్త్వావబోధం కలగదు. అందుచేత బ్రహ్మతత్త్వావబోధానికి విఘ్నకరమైన ద్వైతప్రపంచంయొక్క ప్రవిలాపనం చెయ్యాలి. స్వర్గకామం కలవానికి యోగం చేయదగినదిగా ఏ విధంగా ఉపదేశించబడుతున్నదో అట్లే మోక్షం కావాలనుకొన్నవానికి ప్రపంచప్రవిలయం విధించబడుతుంది. చీకటిలో ఉన్న ఘటాదివస్తువును తెలిసికొన దలచినవానిచేత దానికి అడ్డుగా ఉన్న తమస్సు ఏ విధంగా తొలగించబడుతుందో అట్లే బ్రహ్మతత్త్వాన్ని తెలుసుకొనదలచుకొన్నవానిచేత బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానానికి విఘ్నకరమైన ప్రపంచం ప్రవిలాపితం చేయబడాలి. ప్రపంచం (కార్యం అవడంచేత) బ్రహ్మస్వరూపమైనది కాని బ్రహ్మ ప్రపంచస్వరూపం కాదు. అందుచేత నామరూపాత్మకమైన ప్రపంచాన్ని విలాపితం చేయడంచేత బ్రహ్మతత్త్వావబోధం కలుగుతుంది.

భాష్యమ్

అత్ర వయం పృచ్ఛామః-కోఽయం ప్రపజ్ఞాప్రవిలయో నామ? కిమగ్నిప్రతాపసంపర్కాత్ ఘృతకాతిన్యప్రవిలయ ఇవ ప్రపజ్ఞాప్రవిలయః కర్తవ్యః ఆహోస్విదేకస్మింశ్చద్రేతిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవదవిద్యాకృత్ బ్రహ్మణీ నామరూపప్రపజ్ఞో విద్యయా ప్రవిలాపయితవ్య ఇతి. తత్ర యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపజ్ఞో దేహాదిలక్షణ ఆధ్యాత్మికః. బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్య ఇత్యుచ్యతే స పురుషమాత్రేణాశక్యః ప్రవిలాపయితుమితి తత్రప్రవిలాపాపదేశోఽశక్యవిషయ ఏవ స్యాత్. ఏకేన

చాదిముక్తేన పృథివ్యాది ప్రవిలయః కృత ఇతీదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్. అథ అవిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నయం ప్రపజ్ఞో విద్యయా ప్రవిలాప్యత ఇతి బ్రూయాత్. తత్ బ్రహ్మైవ అవిద్యాధ్యస్తప్రపజ్ఞప్రత్యాఖ్యానేన అవేదయితవ్యమ్-“ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి” ఇతి. తస్మిన్నావేదితే విద్యా స్వయమేవోత్పత్తే, తయా చావిద్యా బాధ్యతే. తతశ్చావిద్యాధ్యస్తః సకలోఽయం నామరూపప్రపజ్ఞః స్వప్నప్రపజ్ఞవత్ప్ర విలీయతే. అనావేదితే తు బ్రహ్మణి, బ్రహ్మవిజ్ఞానం కురు, ప్రపజ్ఞవిలయం చ ఇతి శతకృత్వోఽప్యక్తే న బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రపజ్ఞవిలయో వా జాయతే.

బాలానందిని

అత్రేతి:-ఈ విషయంలో మేం ఒక ప్రశ్న వేస్తున్నాం-ఏమిటీ ప్రపంచవిలయం అంటే? అగ్నియొక్క వేడి తగలడంవల్ల నెయ్యి కరిగినట్లు ప్రపంచప్రవిలయం చెయ్యాలా లేక ఒక చంద్రుని విషయంలో తిమిరదోషం (ఒకవిధమైన నేత్రదోషం) చేత కల్పింపబడిన అనేకచంద్రుల ప్రపంచంవలె బ్రహ్మయందు అవిద్యాకల్పితమైన నామరూపప్రపంచాన్ని విద్యచేత ప్రవిలాపితం చెయ్యాలా? దేహాదిరూపమైన ఈ అధ్యాత్మికప్రపంచమూ, బాహ్యమైన పృథివ్యాదిరూపమైన ప్రపంచమూ నిజంగానే ఉండగా దాని ప్రవిలాపనం చెయ్యాలి అని చెపితే దానిని మానవమాత్రుడు ప్రవిలాపనం చేయజాలడు గాన దాని ప్రవిలాపనం చెయ్యాలి అని చెప్పడం అశక్యమైన విషయమే అవుతుంది. (అథవా శక్యం అవుతుంది అనుకున్నా కూడ) ఎవడో ఒక ఆదిముక్తుడు (మొట్టమొదట మోక్షం పొందినవాడు) పృథివ్యాదిప్రవిలయం చేసే ఉంటాడు కాబట్టి ఇప్పుడు జగత్తు పృథివ్యాదిశూన్యం అయి ఉండేది. అట్లు కాక అద్వితీయమైన బ్రహ్మయందు అవిద్యచేత అధ్యసించబడిన ఈ ప్రపంచం విద్యచేత ప్రవిలాపితం చేయబడుతుంది అని అన్నట్లయితే అప్పుడు అవిద్యచేత అధ్యసించబడిన ప్రపంచాన్ని నిరాకరించి “ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ”, “తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి” అని బ్రహ్మనే తెలపాలి. ఆ బ్రహ్మను బోధిస్తే విద్య స్వయంగానే పుడుతుంది, దానిచేత అవిద్య బాధించబడుతుంది. దానితో అవిద్యాధ్యస్తమైన ఈ సమస్తమైన నామరూపప్రపంచమూ కూడ స్వప్నప్రపంచం వలె

లీనమై పోతుంది. బ్రహ్మను బోధించకుండా “బ్రహ్మజ్ఞానం చెయ్యి (సంపాదించు). ప్రపంచప్రవిలయం కూడ చెయ్యి” అని వందసార్లు (వందలకొలది పర్యాయాలు) చెప్పినా కూడ బ్రహ్మవిజ్ఞానం పుట్టదు; ప్రపంచప్రవిలయం జరగదు.

భాష్యమ్

నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగః స్యాత్? న. నిష్ప్రపంచబ్రహ్మత్వవేదనేనైవోభయసిద్ధేః. రజ్జుస్వరూప ప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాది ప్రపంచప్రవిలయశ్చ భవతి. న చ కృతమేవ పునః క్రియతే. నియోజ్యోఽపి చ ప్రపంచస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాద్బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా? ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మత్వప్రతిపాదనేన వృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్కస్య ప్రపంచవిలయే నియోగ ఉచ్యేత, కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత? ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మైవానియోజ్య స్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం త్వవిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ. ^{Page 83.} ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపరితాస్త త్వాభిముఖీకరణప్రధానా న తత్త్వావబోధవిధిప్రధానా భవంతి. లోకేఽపీదం పశ్య, ఇదమాకర్ణయ ఇతి చైవంజాతీయకేషు నిర్దేశేషు ప్రణీధానమాత్రం కుర్వీత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వీతి. జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి జ్ఞానం కదాచిజ్ఞాయతే కదాచిన్నజాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయ ఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన. తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే. న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథాప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథాజ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యపపద్యతే. యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథాజ్ఞానం కుర్యాన్న తద్ జ్ఞానమ్; కిం తర్హి? మానసి సా క్రియా. స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత బ్రాన్తిరేవ స్యాత్. జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న

తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే. న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే. న హి తత్పురుషతన్త్రమ్; వస్తుతన్త్రమేవ తత్. అతోఽపి నియోగాభావః.

బాలానందిని

నన్యతి :- (ప్రశ్న) బ్రహ్మ బోధించబడిన తరవాత ఆ బ్రహ్మయొక్క జ్ఞానాన్ని గూర్చి గాని, ప్రపంచ ప్రవిలయాన్ని గూర్చిగాని నియోగం ఉండవచ్చును కదా? (సమాధానం) అది యుక్తం కాదు. నిష్ప్రపంచమైన బ్రహ్మయే ఆత్మ అని చెప్పడంచేతనే ఆ రెండూ కూడ (బ్రహ్మవిజ్ఞాన-ప్రపంచవిలయాలు) సిద్ధిస్తాయి కదా? రజ్జువుయొక్క స్వరూపాన్ని ప్రకాశింపచేయడంచేతనే దాని స్వరూపం తెలియడం, అవిద్యచేత అధ్యసించబడిన సర్పాదిప్రపంచంయొక్క ప్రవిలయమూ కూడ జరుగుతాయి కదా? ఒక మాటు చేసిన దానినే మళ్ళీ చేయడం ఉండదు. ప్రపంచావస్థలో నియోజ్యుడని చెప్పబడే జీవుడనేవాడెవడున్నాడో వాడు ప్రపంచపక్షానికి చెందుతాడా బ్రహ్మపక్షానికి చెందుతాడా? మొదటి వికల్పంలో -నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్వాన్ని ప్రతిపాదించడంచేత పృథివ్యాదులవలె జీవుడు కూడ ప్రవిలాపితు డైపోవడంచేత ప్రపంచవిలయం చేయమని ఎవడు నియోగింపబడతాడు? ఆ నియోగాన్ని పాటించడంచేత ఎవడు మోక్షం పొందాలని చెప్పబడతాడు? రెండవ వికల్పంలో కూడ నియోగించబడడానికి శక్యం కాని స్వభావం గల బ్రహ్మయే జీవుని స్వరూపం, జీవత్వమైతే అవిద్యాకల్పితమే అని ప్రతిపాదించిన తరవాత బ్రహ్మవిషయంలో నియోగింపతగిన వాడెవడూ లేకపోవడంచేత నియోగానికి అభావమే (నియోగం ఉండదు). పరవిద్యాధికారంలో పరింపబడిన (ఆత్మవిద్యను బోధించే ఘట్టాలలో కనబడే) “ద్రష్టవ్యః” (ఆత్మను తెలుసుకొనాలి) ఇత్యాదిశబ్దాలు కూడ తత్త్వం విషయమై (సాధకుణ్ణి) అభిముఖుణ్ణి చేయడంకోసమే ప్రధానంగా ఉద్ఘోషిస్తే మైనవి కాని తత్వాన్ని తెలుసుకోవాలి అని విధించడంకోసం ప్రధానంగా ఉద్ఘోషిస్తే మైనవి కావు. లోకంలో కూడ “ఇది చూడు, ఇది విను” ఇత్యాది నిర్దేశాలలో మనస్సును ఏకాగ్రం చేయి అని మాత్రమే చెప్పబడుతుందిగాని సాక్షాత్తు జ్ఞానమునే చేయి అని చెప్పబడడంలేదు. తెలియదగి నదానికి అభిముఖుడుగా ఉన్నవానికి కూడ ఒకప్పుడు జ్ఞానం కలుగుతుంది. ఒకప్పుడు కలగదు. అందుచేత వానిని తెలుసుకోనేటట్లు చేయదలచినవాడు వానికి జ్ఞానవిషయాన్ని మాత్రమే (దేనిని తెలుసుకోవాలో దానిని

మాత్రమే)చూపించాలి. అది చూపించిన తరువాత విషయానుసారంగా ప్రమాణానుసారంగా (చక్షురాద్య నుసారంగా)జ్ఞానం పుడుతుంది. మరొక ప్రమాణంచేత మరొక విధంగా ప్రసిద్ధ మైన(నిర్ణీతమైన)ఒక వస్తువు విషయంలో, ఇతరులచేత నియోగింపబడిన వానికి కూడ, మరొక విధమైన జ్ఞానం కలగదు కదా?(ఉదాహరణకి ఎదుట నున్న గోవును చూపి దీనిని మనిషిగా గ్రహించాలి అని చెప్పినా కూడ వానికి మనిషి అనే జ్ఞానం కలగదు). ఇతడు నన్ను ఆ జ్ఞాపిస్తున్నాడు కదా అని ఆ వస్తువును మరొక వస్తువుగానే గ్రహిస్తే అది జ్ఞానం కాదు; మానసమైన క్రియ మాత్రమే; అనగా కావాలని మనస్సులో ఆ విధంగా చేసిన భావన మాత్రమే. వానికి స్వయంగానే మరొకవస్తు వనే జ్ఞానం కలిగితే అది భ్రాంతిమాత్రమే అవుతుంది. జ్ఞాన మైతే ప్రమాణాలవల్ల పుడుతుంది; వస్తువు ఎలా ఉంటే అలాగ దానిని గ్రహిస్తుంది. వంద నియోగాలు చేసినా దానిని చేయించడం శక్యం కాదు; వందసార్లు నిషేధించినా నివారింపడానికి(కలగకుండా చేయడానికి) శక్యం కాదు. అది పురుషాధీనం కాదు. వస్తుధీన మైనది. ఆ కారణంవల్ల కూడ (ఇక్కడ)నియోగానికి అవకాశం లేదు.

భాష్యమ్

కిం చాన్యత్ నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యత్యామ్నాయే యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణమేవ స్యాత్. అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మత్మత్వమప్యచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుజ్జీత తతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా, విరుద్ధార్థపరతా చ ప్రసజ్యేయాతామ్. నియోగపరతాయాం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షఫలస్యాదృష్టఫలత్వమ్ అనిత్యత్వం చేత్యేవమాదయో దోషా న కేన చిత్పరిహర్తుం శక్యాః. తస్మా దవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యాని,న నియోగనిష్ఠాని. అతశ్చైకనియోగప్రతీతేరేకవాక్యతేత్యయుక్తమ్. అభ్యుపగమ్యమానేఽచపి చ బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగసద్భావే తదేకత్వం నిష్ప్రపజ్ఞోపదేశేషు సప్రపజ్ఞోపదేశేషు చ సిద్ధమ్. న హి శబ్దాంతరాదిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవ గమ్యమానే సర్వత్రైకో నియోగ ఇతి శక్యమాశ్రయితుమ్. ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యేషు త్వధికారాంశేన

అభేదాద్యుక్తమేకత్వమ్. న త్వి హ సగుణనిర్గుణచోదనాను కశ్చిదేకత్వాధికా
రాంశోఽస్తి. న హి భారూపత్వాదయో గుణాః ప్రపంచప్రవిలయోపకారిణః,
నాపి ప్రపంచప్రవిలయో భారూపత్వాదిగుణోపకారీ; పరస్పరవిరోధిత్యాత్. న
హి కృత్యప్రపంచప్రవిలాపనం, ప్రపంచైకదేశాపేక్షణం చైకస్మిన్ ధర్మిణి యుక్తం
సమావేశయితుమ్. తస్మాదస్మరుక్త ఏవ విభాగః ఆకారవదనాకారోపదేశానాం
యుక్తతర ఇతి. 21.

బాలానందిని

కిం చేతి:- మరొక విషయ - శ్రుతికి పర్యవసానం నియోగంలోనే అని అంటే
జీవుడు అనియోజ్యబ్రహ్మ స్వరూపు డని అంగీకరించడం అప్రాణికమే అవుతుంది. అలా
కాక శాస్త్రమే అనియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వాన్ని బోధిస్తున్నది. ఆ బ్రహ్మను తెలుసుకొనవలసిందిగా
శాస్త్రమే పురుషుణ్ణి నియోగిస్తున్నది (అందుచేత అప్రామాణ్యదోషం లేదు) అని అంటే
ఒకే బ్రహ్మశాస్త్రం రెండు అర్థాలు (అనియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వాన్నీ, నియోగాన్నీ) బోధిస్తున్న
దని, ఆ బోధించబడే అర్థాలు కూడ విరుద్ధార్థ లనీ చెప్పినట్లవుతుంది. వేదాంతాలు
నియోగపరాలని చెప్పేటట్లయితే వేదాంతాలలో ప్రధానంగా శ్రుతమైన (చెప్పబడిన)
బ్రహ్మరూపమైన అర్థానికి హని, వినబడని నియోగాన్ని కల్పించడం, కర్మఫలం వలె
మోక్షరూప మైన ఫలం కూడ అదృష్టఫలం (అదృష్టంయొక్క ఫలం, లేదా ఇప్పుడు
చూడబడని మరణానంతరం లభించే ఫలం) అని చెప్పవలసి ఉండడం, అది అనిత్యం
అవడం - ఈ మొదలైన దోషాలను ఎవ్వరూ పరిహరింపజాలదు. అందువల్ల బ్రహ్మవాక్యాలు
జ్ఞాననిష్ఠములే (జ్ఞానప్రతిపాదకములే) కాని నియోగవిషములు (విధి రూపములు) కావు.
అందువల్ల కూడ ఒకే నియోగాన్ని ప్రతిపాదించడంచేత ఈ రెండు విధాలైన వాక్యాలకు
ఏకవాక్యత అని చెప్పడం అయుక్తం. బ్రహ్మవాక్యాలలో నియోగం ఉన్నదని అంగీకరించినా
కూడ నిష్ప్రపంచాన్ని ఉపదేశించే వాక్యాలలోను సప్రపంచాన్ని ఉపదేశించే వాక్యాలలోను
ఒకే నియోగం ఉన్న దనే మాట అసిద్ధం (ఒకే నియోగం లేదు). శబ్దాంతరం మొదలైన
ప్రమాణాలచేత నియోగభేదం తెలుస్తూండగా అన్నింటిలోనూ ఒకే నియోగం అని
చెప్పడానికి శక్యం కాదు.

వి. బ్రహ్మవాక్యాలలో నియోగం లేదు అనేది సిద్ధాంతం. అయితే పూర్వపక్షి

అభిప్రాయం ప్రకారం నియోగం ఉన్నది అని అంగీకరించినా కూడ రెండు రకాలైన వాక్యాలలోను ఉన్న నియోగం ఒకటే అని చెప్పడం కుదరదు అని ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. వేరు వేరు క్రియలను బోధించే శబ్దాలను ప్రయోగించినప్పుడు అక్కడ వేరు వేరు నియోగాలు. ఉదాహరణకి “యజతి, దదాతి” అను రెండు విభిన్నక్రియాబోధకపదాలు ప్రయోగించి నప్పుడు అవి రెండు నియోగాలు, కాని-ఒకే నియోగం కాదు. అట్లే ఇక్కడ కూడ ‘వేద’ ‘ఉపాసిత’ అని వేరు వేరు శబ్దాలు ప్రయోగింపబడుతున్నాయి గాన ఈ రెండు నియోగాలు ఒకటి కాదు. ౨-ఇట్లే ఒకటి నిర్గుణప్రతిపాదకము. రెండవది సగుణప్రతిపాదకము అనే రూపభేదంచేత, ప్రకరణాల భేదంచేత, ఒకదాని ఫలం ముక్తి, రెండవదాని ఫలం అభ్యుదయం అనే ఫలభేదంచేత-ఈ కారణాలచేత కూడ నిర్గుణ జ్ఞానవిషయకమైన నియోగానికి, సగుణోపాసనావిషయకనియోగానికి భేదం ఉంది. అందుచేత నియోగం ఒకటే గాన ఏకవాక్యత అని చెప్పడం అయుక్తం అని భావం.

ప్రయాజేతి:- ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యాలలో అయితే అధికారాంశంలో అభేదంచేత ఏకత్వం యుక్తమ్. (అనగా ప్రయాజలు అంగం, దర్శపూర్ణమాసాలు అంగి. స్వర్గం కావాలనే కోరిక కలవాడే సాంగమైన దర్శపూర్ణమాసయాగాలను చేయడానికి అధికారి. ఆ రెండూ కలిసి ఒక ఫలాపూర్వాన్ని సృష్టిస్తాయి. అందుచేత ఆ వాక్యాలకు ఏకనియోగత్వము, ఏకవాక్యత్వము చెప్పబడింది గాని ఇక్కడ స్థితి అలాంటిది కాదని అర్థం). ఈ సగుణనిర్గుణబోధనలలో నైతే ఏకత్వాధికారాంశం ఏదీ లేదు. ఎందువల్ల ననగా భారూపత్వం మొదలైన గుణాలు ప్రపంచప్రవిలయానికి ఉపకరించవు. ప్రపంచప్రవిలయం భారూపత్వం మొదలైన గుణాలకు ఉపకరించదు. ఇవి పరస్పరవిరుద్ధములు. (భారూపత్వం ఉంటే ప్రపంచప్రవిలయనం ఉండదు; ప్రపంచ ప్రవిలయనం ఉంటే భారూపత్వం ఉండదు. ఈ విధంగా పరస్పరవిరుద్ధ మైనవాటికి అంగాంగిభావం ఉండదు అని భావం). సమస్తమైన ప్రపంచంయొక్క ప్రవిలాపనం చేయడం ప్రపంచంలోని ఒక భాగాన్ని (భారూపత్వాదికాన్ని) అపేక్షించడం అనేవి ఒకే ధర్మి యందు (బ్రహ్మయందు) కలపడం యుక్తం కాదు కదా? అందుచేత ఆకారవదనా కారోపదేశాల విషయంలో మేం చెప్పిన విభాగమే చాల యుక్తంగా ఉన్నది. 2.1.

ఉభయలిङ్గాధికరణం సమాప్తం.

6. ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణమ్. సూ. 22-30

సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః. 3.2.22.

“ద్వే వా వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ” (బృ.ఉ.2.3.1)
 ఇత్యుపక్రమ్య పశ్చా మహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన ప్రవిభజ్య అమూర్తరసన్య చ
 పురుషశబ్దోదితన్య మాహరజనాదీని రూపాణి దర్శయిత్వా పునః పఠ్యతే-
 “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి” (బృ.ఉ.2.3.6)
 ఇతి. తత్ర కోఽన్య ప్రతిషేధన్య విషయ ఇతి జిజ్ఞాసామహే-న హ్యత్రేదం తదితి
 విశేషితం కించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే. ఇతిశబ్దేన త్వత్ర ప్రతిషేధ్యం కిమపి
 నయర్యతే, నేతి నేతీతి ఇతిపరత్వాన్నప్రాప్యోగన్య. ఇతిశబ్దశ్చాయం
 సంనిహితాలమ్బన ఏవంశబ్దసమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే-“ఇతి హ
 స్మోపాధ్యాయః కథయతి” ఇత్యేవమాదిషు. సంనిహితం చాత్ర ప్రకరణ
 సామర్థ్యాద్రూపద్వయం సప్రపశ్చాం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యన్య తే ద్వే
 రూపే. తత్ర సంశయ ఉపజాయతే-కిమయం ప్రతిషేధో రూపే
 రూపవచ్ఛేదభయమపి ప్రతిషేధతి అహోస్విదేకతరమ్. యదాప్యేకతరం తదాపి
 కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి, అహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్రహ్మ
 పరిశినష్టితి. తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే.
 ద్వౌ చైతా ప్రతిషేధా ద్విర్నేతి శబ్దప్రయోగాత్. తయోరేకేన సప్రపశ్చాం బ్రహ్మణో
 రూపం ప్రతిషేధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః. అథవా బ్రహ్మైవ
 రూపవత్ప్రతిషేధ్యతే. తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం ప్రతి
 షేధార్హమ్; న తు రూపప్రపశ్చాః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ప్రతిషేధార్హః. అభ్యాస
 స్త్వాదరార్థ ఇతి.

బాలానందిని

అవ.బృహద్గారణ్యకంలో బ్రహ్మకు రెండు రూపా లున్నాయని చెప్పుతూ పృథివీ-

తేజో-జలాత్మకమైన రూపం మూర్తమనీ, అదిత్యమండలం దాని కార్యమనీ చెప్పబడింది. వాయువ్యవర్తికాత్మకమైన బ్రహ్మరూపం అమూర్తం. అదిత్యమండలంలోపల నున్న పురుషుడు అమూర్తబ్రహ్మయొక్క కార్యం. ఇది అధిదైవత మైన మూర్తామూర్తప్రపంచం. అట్లే అధ్యాత్మమైన, అనగా శరీరాంతర్గతమైన, మూర్తామూర్తనిరూపణం చేయబడింది. శరీరారంభకమైన తేజోబిన్నాత్మకమైన రూపం అధ్యాత్మికమైన మూర్తం. దాని కార్యం నేత్రగోలం. శరీరంలో ఉన్న వాయ్వాకాశాత్మకమైన రూపం అమూర్తరూపం. దాని కార్యం లింగశరీరం. దీనికి పురుషుడు పేరు. అది అమూర్తరసం. లింగశరీరంయొక్క రూపం పసుపురంగు బట్ట వలె, తెల్లని ఉన్ని బట్ట వలె, ఇంద్రగోపం వలె, విద్యుత్తు వలె నానావర్ణాలతో ఉంటుంది అని చెప్పబడింది. ఆ ఘట్టంలో ఉన్న విషయాన్ని గూర్చి ఇప్పుడు చర్చ చేయబడుచున్నది-

ప్రకృతేతి:- “ప్రకృతైతావత్త్వమ్=నేతి నేతి అను శ్రుతి ప్రకృతమై రూపద్వయాత్మకమైన పరిచ్ఛేద్యాన్ని, ప్రతిషేధితి=నిషేధించుచున్నది. తతః=ప్రపంచాన్ని నిషేధించిన తరువాత, భూయః=మరల బ్రహ్మ ఉన్నదని, బ్రవీతి చ=చెప్పుచున్నది కూడ. అందుచేత బ్రహ్మాను నిషేధించడం లేదు” అని సూత్రార్థం.

ఽప్యై ఇతి:- “ద్యే...అమూర్తం చ” (బ్రహ్మయొక్క రూపాలు మూర్తము అమూర్తము అని రెండు) అని ఉపక్రమించి పంచమహాభూతాలను రెండు రాసులుగా విభజించి పురుషుడు పేరు గల అమూర్తరసానికి సంబంధించిన మహారాజనాదిరూపాలను (పసుపుబట్టవంటి రూపం మొదలైనవాటిని) చూపించి మళ్ళీ “అథ...అస్తి” అని పరిచబడుచున్నది. (అథ=సత్పదాత్మకమైన ప్రపంచాన్ని గూర్చి చెప్పిన తరువాత, అతః=ఈ ఆరోపం నిషేధంకొరకే చెప్పబడింది కాబట్టి, నేతి నేతి=నిషేధంచేత, ఆదేశః=ఉపదేశం చేయబడుచున్నది. ఏతస్మాత్=ఈ ఆత్మకంటే పరమ్=పరమైన, అన్యత్=మరొకటి ఏదీ, నాస్తి=లేదు గాన, నేతి అని చెప్పబడుచున్నది అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). ఇక్కడ ఈ నిషేధానికి విషయం ఏది (ఏది నిషేధించబడుచున్నది) అని తెలియగోరుతున్నాం. ఇక్కడ ఈ ఫలానాది నిషేధించబడుచున్నది అని ఏదీ కనబడడంలేదు. అయితే నశ్ప్రయోగానికి పరంగా ‘ఇతి’ అనేది ఉండడంచేత ప్రతిషేధించదగినది ఏదో ఒకటుందని ఇతిశబ్దం ఆ ప్రతిషేధ్యాన్ని సమర్పిస్తాన్నది. ఇతి శబ్దాన్ని ఏవంశబ్దంవలె

దగ్గర ఉన్నదానిని నిర్దేశిస్తున్నట్లు ప్రయోగించడం “ఇతి హ స్తోపాధ్యాయః కథయతి” (ఉపాధ్యాయుడు ఇలా చెప్పాడు) ఇత్యాదులలో కనబడుతున్నది. ఇక్కడ ప్రకరణ సామర్థ్యాన్ని వట్టి బ్రహ్మయొక్క సప్రపంచమైన రూపద్యయమూ, ఈ రెండు రూపాలూ దేనికి సంబంధించినవో ఆ బ్రహ్మ కూడ సన్నిహితంగా ఉన్నాయి. అక్కడనే-ఈ ప్రతిషేధం రూపాలను, రూపవత్తును ఉభయాన్నీ నిషేధిస్తున్నదా లేక ఏదో ఒకదానినే నిషేధిస్తున్నదా అని మాకు సంశయం కలుగుచున్నది. ఒకదానిని నిషేధిస్తున్నది అని చెప్పినప్పుడు కూడ బ్రహ్మను నిషేధించి రూపాలను మిగుల్చుచున్నదా లేక రూపాలను నిషేధించి బ్రహ్మను మిగుల్చుచున్నదా అని సంశయం. ఉభయమూ ప్రకృతమే గాన భేదం ఏదీ లేకుండా ఉభయాన్నీ నిషేధిస్తున్న దని మాకు ఆశంక కలుగుచున్నది. ‘నేతి’ అనే శబ్దాన్ని రెండు మార్లు ప్రయోగించడంచేత ఇక్కడ నిషేధాలు కూడ రెండున్నాయి. వాటిలో ఒకదానిచేత బ్రహ్మయొక్క సప్రపంచమైన రూపం నిషేధించబడుచున్నది, రెండవదానిచేత రూపవత్తైన బ్రహ్మ నిషేధించబడుచున్నది అని అభిప్రాయం కలుగుతుంది. లేదా రూపవత్తైన బ్రహ్మయే నిషేధించబడుచున్నది; ఎందువల్లననగా అది వాఙ్మనస్సులకు అతీతం అవడంచేత దాని ఉనికి సంభావ్యం కాదు గాన నిషేధించడానికి తగినదే. అంతే కాని వ్రత్యకాదులకు గోచరం అవడంచేత ఈ రూపప్రపంచం నిషేధార్హం కాదు. ‘నేతి’ అనే దానిని అవృత్తి చేయడమైతే ఆదరం చూపడం కోసం.

వి.నిషేధశ్రుతులచేత నిర్వేశింపమైన బ్రహ్మ సిద్ధిస్తుంది అని వెనుక చెప్పబడింది. కాని బ్రహ్మ కూడ ఆ శ్రుతులచేత నిషేధింపబడినది గాన అది ఆయుక్తం అని ఆక్షేపసంగతితో ఈ పూర్వపక్షం చేయబడింది. పూర్వపక్షంలో బ్రహ్మయే సిద్ధించకపోవడం ఫలం, సిద్ధాంతంలో బ్రహ్మసిద్ధి ఫలం.

భాష్యమ్.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-న తావదుభయప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్. కించిద్ధి పరమార్థమాలమ్యూపరమార్థం ప్రతిషేధ్యతే, యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః. తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మింశ్చిద్భావేఽవకల్పతే. కృత్సుప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యత? అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్య ఇతరః ప్రతిషేద్దుమారభ్యతే ప్రతిషేద్దుమశక్యత్వాత్తస్యైవ పరమార్థత్వావత్తే:

ప్రతిషేధానుపపత్తిః. నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ ఉపపద్యతే-“బ్రహ్మ తే బ్రవాణి” (బృ.ఉ.2.1.1). ఇత్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్. “అసన్నేవ స భవతి, అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్” (తై.ఉ.2.6.1) ఇత్యాదినిన్దావిరోధాత్. “అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః” (క.ఉ.6.13) ఇత్యవధారణవిరోధాత్, నర్వవేదాంతవ్యాకోపప్రసంగాచ్చ. వాఙ్మనసాతీత్యమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే. న హి మహతా పరికరబద్ధేన “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” (తై.ఉ.2.1.1), “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” (తై.ఉ.2.11.1) ఇత్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలష్యేత. “ప్రక్షాలనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమ్” ఇతి హి న్యాయః. ప్రతిపాదనప్రక్రియాత్వేషా “యతో వాచో నివర్తతే అప్రాప్య మవసా సహ” (తై.ఉ.2.4.1) ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి-వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి. తస్మాద్బ్రహ్మణో రూపప్ర పఞ్చం ప్రతిషేధతి, పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగంతవ్యమ్. తదేతదుచ్యతే-ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతీతి.

బాలానందిని

ఏవమితి:-ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాం. ఉభయప్రతిషేధం యుక్తం కాదు. అప్పుడు శూన్యవాదం అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. రజ్జాదులయందు సర్పాదులను నిషేధించి నట్లు ఏదో ఒక పరమార్థమైనదానిని ఆధారంగా తీసికొని అపరమార్థమైనది నిషేధించబడుతుంది. ఏదైన ఒక భావపదార్థం మిగిలి నప్పుడే అది కుదురుతుంది. సమస్తాన్నీ నిషేధిస్తే ఇంక మిగిలే భావపదార్థం ఏముంటుంది? మరొక టేదీ మిగలకపోతే ఏ ఇతరవస్తువును నిషేధించడానికి ఉపక్రమం చేయబడిందో దానిని నిషేధించడం శక్యం కాదు గాన, అది పరమార్థం అయిపోతుందిగాన ప్రతిషేధమే కుదరదు.

వి. ఒక వస్తువు కనబడింది. దానిని నిషేధిస్తున్నాం. అప్పుడు ఆ వస్తువు లేదని అర్థమయింది. అయితే అక్కడ ఏదో ఒక వస్తువు కనబడింది కదా? కనబడినదానిని లేదంటున్నాం. అందుచేత అక్కడున్నది ఒకటి కనబడినది ఒకటి అని చెప్పితిరాలి. ఉదాహరణకి కనబడిన సర్పాన్ని నిషేధించినప్పుడు అది దేనిమీద కనబడిందో ఆ త్రాడు

ఉన్నట్లు అంగీకరించాలి. ఆ త్రాడును అంగీకరించకపోతే ఏదైతే కనబడిందో ఆ సర్వమే నిజమై నట్లు చెప్పవలసి వస్తుంది. దానిని నిషేధించడం కుదరదు. అట్లే ప్రపంచాన్ని నిషేధించి నప్పుడు దాని కాథార మైన బ్రహ్మ ఉంది అని చెప్పకపోతే, అనగా ఉన్నది బ్రహ్మయే, అది ప్రపంచంగా కనబడింది అని చెప్పకపోతే, ప్రపంచాన్ని నిషేధించడం కుదరదు. కనబడుతున్నదానిని ఎలా నిషేధిస్తావు? అని భావం.

నాపీతి:- మరొక విషయ మేమనగా-బ్రహ్మను నిషేధించడం కుదరనే కుదరదు. “బ్రహ్మ తే బ్రవాణి” (నీకు బ్రహ్మను గూర్చి చెబుతాను) అనే ఉపక్రమానికి ఇది విరుద్ధం. (నీకు బ్రహ్మను గూర్చి చెబుతాను అని ప్రారంభించి చివరికి బ్రహ్మ అనేది లేదు అని చెప్పడం అసంగతం కదా?). (ఆ విధంగా నిషేధించడం), “అసన్నేవ...వేద చేత్” (బ్రహ్మలేదు అనేవాడే లేనివాడవుతాడు-తనను, తాను నిరాకరించుకొన్నవా డవుతాడు) ఇత్యాదినిందావచనానికి (బ్రహ్మ భావవచననిందకు) విరుద్ధం. అట్లే “అస్తి త్యేవేపలభ్యః” (బ్రహ్మ ఉన్నది అని మాత్రమే గ్రహించాలి) అనే నిర్ధారణవచనానికి కూడ విరుద్ధం. సమస్తమైన వేదాంతాలకీ వ్యాకోపం కలుగుతుంది (ముప్పు వాటిల్లుతుంది). బ్రహ్మ వాక్కుకు మనస్సుకు అందనిది అని చెప్పడంలో అభిప్రాయం బ్రహ్మ లేదని చెప్పడంలో కాదు. ఎంతో పరికరబంధంతో (హంగామాతో) “బ్రహ్మవిదాచ్ఛోతి పరమ్”, “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” ఇత్యాదివాక్యాలచేత వేదాంతాలలో బ్రహ్మను ప్రతిపాదించి, చివరికి అది లేదు అని చెప్పబడదు కదా? “ప్రక్షాలనాద్ధి....పరమ్” (బురద త్రొక్కనేల కాలు కడగనేల) అని కదా లోకోక్తి? “యత్...సహ” అనేది బ్రహ్మను ప్రతిపాదించే ఒక విధానం మాత్రమే. బ్రహ్మ వాక్కుకు మనస్సుకూ అతీత మైనది. (దృశ్యములైన) విషయాల కోవకు చెందనిది, ప్రత్యగాత్మ యైనది. నిత్యశుద్ధముక్తస్వభావము అని మాత్రమే ఇలా చెప్పడంలోని అభిప్రాయం. అందువల్ల (నేతీత్యాదివాక్యం) బ్రహ్మయొక్క రూపప్రపంచాన్ని నిషేధిస్తూన్నది. బ్రహ్మను మిగల్చుచున్నది అని అంగీకరించాలి. ఈ విషయమే “ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి” అనే సూత్రంచేత చెప్పబడుచున్నది.

భాష్యమ్

ప్రకృతం యదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నం మూర్తామూర్తలక్షణం బ్రహ్మణో

రూపం తదేవ శబ్దః ప్రతిషేధతి. తద్ధి ప్రకృతం ప్రపజ్చితం చ పూర్వస్మిన్ గ్రన్థేఽధిదైవతమధ్యాత్మం చ. తజ్జనితమేవ చ వాసనాలక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతం పురుషశబ్దోదితం లింగాత్మవ్యపాశ్రయం మహారజనాద్యుపమాభిర్ధర్శితమ్. అమూర్తరసస్య పురుషస్య చక్షుర్గ్రాహ్య రూపయోగిత్వానుపపత్తేః. తదేతత్ప్రవచచ్ఛం బ్రహ్మణో రూపం సంనిహితాలంబునేనేతికరణేన ప్రతిషేధకనశాం ప్రత్యుసనీయత ఇతి గమ్యతే. బ్రహ్మ తు రూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యా నిర్దిష్టం పూర్వస్మిన్ గ్రన్థే న స్వప్రధానత్వేన. ప్రపజ్చితే చ తదీయే రూపద్వయేరూపవతఃస్వరూప జిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతమ్- “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” (బృ.ఉ.2.3.6) ఇతి. తత్ర కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణః స్వరూపావేదనమిదమితి నిర్ణీయతే. తదాస్పదం హీదం సమస్తం కార్యం నేతి నేతీతి ప్రతిషిద్ధమ్. యుక్తం చ కార్యస్య వాచారమ్భణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి నేతి నేతీతి ప్రతిషేధనమ్; న తు బ్రహ్మణః; సర్వకల్పనామూలత్వాత్.

బాలానందిని

ప్రకృతమితి:- ప్రకృతమైన, ఏతావత్=ఇంత అని కొలవబడిన మూర్తామూర్తలక్షణమైన బ్రహ్మయొక్క ఏ రూపం గలదో దానిని ఈ శబ్దం (నేతి నేతి అనేది) నిషేధిస్తున్నది. అధిదైవతమనీ, అధ్యాత్మమనీ అదే ప్రకృత మైనది, వెనుకటి గ్రంథంలో వివరించబడింది కూడ. దానినుండే పుట్టిన వాసనారూప మైన మరొక అమూర్తరసం కూడ చెప్పబడింది. లింగాత్మకు సంబంధించిన దానినే పురుషశబ్దంచేత నిర్దేశిస్తూ మాహారజనం మొదలైన ఉపమలచేత చూపించడం జరిగింది. అమూర్తరసమైన పురుషునకు చక్షుస్సుచేత గ్రహింపదగిన రూపంతో సంబంధం కుదరదు గాన (ఇది వాసనామయమైన రూపమని చెప్పబడింది). సప్రపంచమైన బ్రహ్మయొక్క అట్టి ఈ రూపమునే, సంనిహితమైనదానిని బోధించే ఇతిశబ్దంచేత నిషేధార్థమైన నశోతో చేరుస్తున్నది (అనగా సప్రపంచమైన ఈ బ్రహ్మయే నేతి అనేదానిచేత నిషేధించబడుచున్నది) అని తెలుస్తున్నది. బ్రహ్మ అయితే, పూర్వగ్రంథంలో, రూపానికి విశేషణంగా షష్ఠిచేత (బ్రహ్మయొక్క రూపం అని) నిర్దేశించబడింది, స్వప్రధానంగా (బ్రహ్మకు ప్రాధాన్యం ఉండేటట్లు) నిర్దేశింపబడలేదు. (బ్రహ్మయొక్క రూపం అన్నప్పుడు ప్రాధాన్యం రూపానికే కాని బ్రహ్మకు కాదు).దాని

బ్రహ్మయొక్క) రూపద్వయాన్ని ప్రపంచించిన తరువాత రూపవత్తుయొక్క (ఆ రూపద్వయం గల బ్రహ్మయొక్క) స్వరూపం ఎట్టిది అని తెలుసుకొనడానికి ఇచ్చు కలగగా (తెలుసుకొనవలసి ఉండగా) “అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” అని ప్రారంభించబడింది. బ్రహ్మయందు కల్పితమైన రూపాలను నిరాకరించడం ద్వారా బ్రహ్మయొక్క స్వరూపాన్ని వాక్యం చెప్పుచున్నది అని నిర్ణయించబడుతుంది. ఆ బ్రహ్మయే ఆధారంగా గల (బ్రహ్మమీదనే ఆరోపించబడిన) ఈ సమస్తకార్యమూ నేతి నేతి అని నిషేధించబడుచున్నది. వాచారమృణశబ్దాదులవల్ల కార్యానికి అసత్త్వం (కార్యం అసత్ అని చెప్పడం)యుక్తం గాన “నేతి నేతి” అని ఆ కార్యాన్ని నిషేధించడమే యుక్తం కాని బ్రహ్మను నిషేధించడం యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా అన్ని కల్పనలకు, (అన్ని ఆరోపాలకు) బ్రహ్మయే మూలం, అనగా ఆధారం.

భాష్యమ్

న చాత్రేయమాశాఙ్కకర్తవ్యా కథం హి శాస్త్రం స్వయమేవ బ్రహ్మణో రూపద్వయం దర్శయిత్వా స్వయమేవ పునః ప్రతిషేధతి- “ప్రక్షాలనాద్ధి పజ్జస్య దూరాదస్పర్శనం వరమ్” ఇతి; యతో నేదం శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణో రూపద్వయం నిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్వీదం రూపద్వయం బ్రహ్మణి కల్పితం పరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాం, శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయ చేతి నిరవద్యమ్. ద్వే చేతౌ ప్రతిషేధౌ యథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వే అపి మూర్తామూర్తే ప్రతిషేధతః. యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధః భూతరాశిం ప్రతిషేధత్యుత్తరో వాసనారాశిం ప్రతిషేధతి. అథ వా నేతి నేతి ఇతి వీప్సేయమ్. “ఇతి” ఇతి యావత్కించి ద్దుత్ప్రేక్ష్యతే తత్సర్వం న భవతీత్యర్థః. పరిగణితప్రతిషేధే హి క్రియమాణే యది నైతద్రుహ్మ కిమన్యద్రుహ్మ భవేదితి జిజ్ఞాసా స్యాత్. వీప్సాయాం తు సత్యాం సమస్తస్య విషయజాతస్య ప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మా బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాసా నివర్తతే. తస్మాత్ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణి కల్పితం ప్రతిషేధతి, పరిశినస్థి బ్రహ్మేతి నిర్ణయః. ఇత శ్చైష ఏవ నిర్ణయః యతః-తతః ప్రతిషేధాత్ భూయో బ్రవీతి “అన్యత్పర మస్తి” (బృ.ఉ.2.3.6)ఇతి. అభావావసానే హి ప్రతిషేధే క్రియమాణే కిమన్యత్ పరమస్తితి బ్రూయాత్? తత్రైషాక్షరయోజనా-నేతినేతీతి

బ్రహ్మద్విశ్య తమేవాదేశం పునర్నిర్వక్తి-నేతినేతిత్యన్య కోఽర్థః? న హ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణః వ్యతిరిక్తమస్తీత్యతో నేతినేతిత్యుచ్యతే, న పునః స్వయమేవ నాస్తీత్యర్థః. తచ్చ దర్శయతి-అన్యత్పరమప్రతిషేధం బ్రహ్మాస్తీతి. యదా పునరేవ మక్షరాణి యోజ్యంతే న హ్యేతస్మాదితి నేతి, న హి ప్రపంచ ప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్పరమాదేశనం బ్రహ్మణోఽస్తీతి, తదా తతో బ్రవీతి చ భూయః ఇత్యేతన్నామధేయవిషయం యోజయితవ్యమ్-“అథ నామధేయమ్-సత్యస్య సత్యమితి, ప్రాణా వై సత్యం, తేషామేష సత్యమ్” ఇతి హి బ్రవీతి (బృ.ఉ.2.1.20)ఇతి. తచ్చ బ్రహ్మవసానే ప్రతిషేధే సమజ్ఞానం భవతి. అభావానసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యుచ్యేత? తస్మాద్బ్రహ్మవసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్యధ్యవస్యామః. 22.

బాలానందిని

న చేతి:- శాస్త్రం స్వయంగానే బ్రహ్మకు రెండు రూపాలున్నాయని చెప్పి స్వయంగానే వాటిని ఎలా నిషేధిస్తుంది? బురద త్రొక్కి కడుక్కొనడంకంటే దాన్ని స్పృశించకుండా దూరంగా ఉండడం మంచిది కదా? అని ఇక్కడ ఆశంక చేయకూడదు. ఎందువల్ల ననగా ఈ శాస్త్రం బ్రహ్మకు రెండు రూపాలున్నాయని క్రొత్తగా ప్రతిపాదించాలని ఆ రూపద్వయాన్ని నిర్దేశించడం లేదు. కేవలం బ్రహ్మయందు కల్పితమైన, లోక ప్రసిద్ధమైన రూపద్వయాన్ని నిషేధించడం కోసం పరామర్శిస్తున్నది. శుద్ధమైన బ్రహ్మస్వరూపాన్ని ప్రతిపాదించడంకొరకు మాత్రమే ఇలా చేస్తున్నది గాన దోషం ఏదీ లేదు. ఇక్కడ ఉన్న రెండు ప్రతిషేధాలు యథాసంఖ్యాన్యాయంచేత మూర్తామూర్తాలను రెండింటినీ కూడ నిషేధిస్తున్నాయి. లేదా మొదటి నిషేధం భూతరాశిని నిషేధిస్తున్నది రెండవది వాసనారాశిని నిషేధిస్తున్నది. లేదా-నేతి నేతి అనేది వీపు; అనగా ద్విరుక్తి. ఇది అని ఊహించబడే (చెప్పబడే) ఏ వస్తువు కూడ లేదు అని దీని అర్థం. (ఇలా చెప్పకుండా)లెక్కపెట్టిన ఏవో కొన్ని వస్తువులను మాత్రమే నిషేధిస్తే- ఇది బ్రహ్మకాకపోతే మరి బ్రహ్మ ఏది అని జిజ్ఞాస కలుగుతుంది. వీపును అంగీకరించినప్పుడు సమస్తమైన విషయసముదాయాన్ని నిషేధించడంవల్ల ప్రత్యగాత్మయే అయిన బ్రహ్మ విషయం కాదు అని జిజ్ఞాస నివర్తిస్తుంది (కలగదు). అందువల్ల బ్రహ్మమీద కల్పితమైన ప్రపంచాన్ని

మాత్రమే ఈ వాక్యం నిషేధిస్తున్నది. బ్రహ్మను మిగిలేటట్లు చేస్తుంది అని నిర్ణయం. ఇందువల్ల కూడ ఇదే నిర్ణయం-ఎందువల్ల ననగా-తతః=ప్రతిషేధం చేసిన తరవాత, మళ్ళీ, అన్యత్పరమస్తి (పరమైన మరొకటి ఉన్నది)అని శ్రుతి చెపుతున్నది. అభావంతో ముగిసే ప్రతిషేధం చేసే పక్షంలో పరమైన మరొకటి ఏది ఉందని చెపుతుంది? (శ్రుతివాక్యానికి) అక్షరార్థం (అర్థం) ఇది - నేతి నేతి అని బ్రహ్మను ఆదేశించి (బ్రహ్మను గూర్చి చెప్పి)ఆ ఆదేశాన్నే మళ్ళీ నిర్వచిస్తున్నది-నేతి నేతి అనగా అర్థం ఏమిటి? ఈ బ్రహ్మకంటే భిన్నంగా మరొకటి లేదు కాబట్టి నేతి నేతి అని చెప్పబడుచున్నది. అంతే కాని బ్రహ్మయే లేకపోవడంచేత కాదు అని అర్థం. ఆ విషయాన్నే “అన్యత్ పరమస్తి” (అన్యమైన అనగా నిషేధించబడినదానికన్న భిన్నమైన, పరమైన, అనగా ప్రతిషేధించబడని, బ్రహ్మ ఉన్నది) అని చెపుతున్నాడు. ఏతస్మాత్=ఈ బ్రహ్మకంటే పరమైనది, న హి ఇతి=లేదు కాబట్టి, నేతి = న అని చెప్పబడుచున్నది, పరమ్=నిషేధమైనదానికంటే పరమైన బ్రహ్మ అస్తి=ఉన్నది అని వాక్యానికి అర్థం. దీనినిపట్టి “తతో బ్రవీతి చ భూయః” అనే సూత్రాంశానికి దానికంటే (నిషేధించబడినదానికంటే) భిన్నమైన ఆత్మను మళ్ళీ చెపుతున్నది అని అర్థం చెప్పాలి.

అవ :-ఈ వాక్యానికే మరొక విధంగా - “ఏతస్మాత్= ఈ, ఇతి న ఇతి=ఇది కాదు ఇది కాదు అనే దానికంటే, అన్యత్=మరియొక, పరమ్=వేరైన బ్రహ్మదేశనం, న అస్తి హి=లేదు కదా అని అర్థం చెప్పవచ్చు నని చెపుతున్నారు -యదేతి:- “న హి ఏతస్మాత్ ఇతి న ఇతి న ఇతి” అని భాష్యవాక్యంలో పదచ్ఛేదం. వాక్యంలోని పదాలు “సహ్యేతస్మాత్ ఇతి న ఇతి న ఇతి” అని అన్వయించి “ప్రపంచాన్ని నిషేధించడం అనే ఆదేశనంకంటే భిన్నమైన, వేరే విధమైన బ్రహ్మదేశనం లేదు కదా, అని అర్థం చెప్పిన పక్షంలో “తతో బ్రవీతి చ భూయః” అనే సూత్రాంశాన్ని నామధేయానికి సంబంధించినదానినిగా అన్వయించుకోవాలి. అప్పుడు దీనికి తతః=దాని తరవాత, భూయః=మళ్ళీ, బ్రవీతి చ=“అథ నామధేయం సత్యస్య...సత్యమ్” అని చెప్పుచున్నాడు అని అర్థం. (“సత్యానికి సత్యం. సత్యమనగా ప్రాణాలు. వాటికి ఇది(బ్రహ్మ) సత్యం” అని పై శ్రుతివాక్యానికి అర్థం). ఇలా చెప్పడం ప్రతిషేధం బ్రహ్మవసానం అవుతేనే, (బ్రహ్మ తప్ప మిగిలినవాటిని నిషేధిస్తేనే) సమంజసంగా ఉంటుంది. ప్రతిషేధం అభావావసానం అయినట్లయితే (చివరికి

మిగిలేది అభావమే అన్నట్లయితే) “సత్యస్య సత్యమ్” అని ఏది చెప్పబడుతుంది? అందు వల్ల ఈ ప్రతిషేధం బ్రహ్మవసానమే కాని అభావావసానం కాదని నిర్ణయిస్తున్నాం. 22.

సూ. తదవ్యక్తమాహ హి. 3.2.23.

యత్రుతిషిద్ధాత్ప్రపఞ్చజాతాదన్యత్పరం బ్రహ్మ తదస్తి చేత్కస్మాన్న గృహ్యత ఇతి. ఉచ్యతే-తదవ్యక్తమనిన్ద్రియగ్రాహ్యం, సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్. అహ హ్యేవం శ్రుతిః- “స చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైరైవైస్తపసా కర్మణా వా” (ము.ఉ.3.1.8) “స ఏష నేతి నేత్యాత్మాగృహ్యో న హి గృహ్యతే” (బృ.ఉ.3.9.26), “యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్” (ము. ఉ.1.1.6), “యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్న దృశ్యేన్యాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనే” (తై.ఉ.2.7.1) ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి-“అవ్యక్తే యమచిన్త్యేయమవికార్యేయముచ్యతే (భ.గీ.2.2.5) ఇత్యాద్యా. 23.

బాలానందిని

తదితి :- “తత్=ఆ బ్రహ్మ అవ్యక్తమ్=వ్యక్తం కానిది. అహ హి=ఈ విధంగా శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం.

యదితి:- నిషేధించబడిన ప్రపంచసముదాయంకంటే భిన్నమైన ఏ పరబ్రహ్మ ఉన్నదో అది నిజంగా ఉంటే ఎందుకు గ్రహించబడడం లేదు? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది- అది, అవ్యక్తమ్=ఇంద్రియాలచేత గ్రహింప యోగ్యమైనది కాదు. అది సమస్తమైన దృశ్యవస్తువులకు సాక్షి కదా? ఈ విధంగానే “స చక్షుషా...వా” (బ్రహ్మ నేత్రంచేత గ్రహించబడదు. వాక్కుచేత గ్రహించబడదు, ఇతరదేవతలచేత (ఇంద్రియాలచేత)గ్రహించబడదు. తపస్సుచేత గాని కర్మ చేత గాని గ్రహించబడదు), “స ఏష...గృహ్యతే”, “యత్తద...గ్రాహ్యమ్” యదా... అనిలయనే” ఇత్యాదిశ్రుతి చెప్పు చున్నది. “అవ్యక్తే...ఉచ్యతే” ఇత్యాదిస్మృతి కూడ ఈ విషయమే చెప్పుచున్నది. 23.

సూ. అపి చ సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. 3.2.24

అపి చైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపఞ్చమవ్యక్తం సంరాధనకాలే పశ్యన్తి యోగినః. సంరాధనం చ భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానమ్. కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యన్తితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. తదా

హి శ్రుతి:-

“పరాశ్చే భాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాజృశ్యతి నాస్తరాత్మన్,

కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్” (క.ఉ.4.1) ఇతి.

“ధ్యానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః”

(ము.ఉ.3.1.8) ఇతి చైవమాద్యా. స్మృతిరపి-

“యం వినిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః సంయతేన్ద్రియాః.

జ్యోతిః పశ్యంతి యుష్మానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః” (మ.భా.శా.47.55)

“యోగినస్తం ప్రపశ్యంతి భగవంతం సనాతనమ్” (మ.భా.ఉ.4.6.4) ఇతి
చైవమాద్యా 24.

బాలానందిని

అపి చేతి:- “అపి చ=మరియు, సంరాధనే=సంరాధనమునందు ఆత్మను
సాక్షాత్కరించుకుంటారు. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్=శ్రుతిస్మృతల ప్రామాణ్యాన్ని బట్టి”
అని సూత్రార్థం.

అపీతి:- మరియు తొలగించబడిన సమస్త ప్రపంచము గలది, అవ్యక్తము
అయిన ఈ ఆత్మను యోగులు సంరాధనకాలమునందు చూస్తారు. భక్తి, ధ్యానం,
ప్రణీధానం మొదలైన వాటి అనుష్ఠానానికి సంరాధనం అని పేరు. సంరాధనకాలంలో
చూస్తారని ఎలా తెలుస్తూన్నది? ప్రత్యక్షానుమానాలచేత, అనగా శ్రుతిస్మృతులచేత అని
అర్థం. అది ఎట్లనగా-“పరాశ్చే...ఇచ్ఛన్” (బ్రహ్మ ఇంద్రియాలను బహిర్ముఖాలుగానే
ఉండేటట్లు హింసించాడు. అందువలననే మానవుడు పైకి మాత్రమే చూస్తాడు గాని
అంతరాత్మను చూడజాలడు. ఎవ్వడో బుద్ధిమంతుడు మోక్షాన్ని కోరుతూ, లోనికి
త్రిప్పబడిన దృష్టి కలవాడై ప్రత్యగాత్మను చూస్తాడు), అని, “ధ్యాన....ధ్యాయమానః”
(విశుద్ధమైన బుద్ధి గలవాడు జ్ఞానం నిర్మలం అవడంచేత అటు పిమ్మట ధ్యానం చేస్తూ
అఖండమైన ఆ ఆత్మను చూస్తాడు). అని ఈ మొదలైన శ్రుతి చెప్పుచున్నది. “యం...నమః”

(అలసత్వం లేనివారు, శ్వాసను జయించినవారు, ఇంద్రియాలను, నిగ్రహించుకొన్నవారు సంతుష్టాంతరంగులు అయిన యుంజానులు(యోగాభ్యాసం చేస్తూన్న యోగులు) ఏ జ్యోతిని చూస్తారో అట్టి యోగాత్మునికి నమస్కారం). “యోగినః...సనాతనమ్”(సనాతనుడైన ఆ భగవంతుణ్ణి యోగులు చూస్తారు) ఇత్యాదిస్మృతి కూడ చెప్పుచున్నది. 24.

భాష్యమ్

నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్మనోరన్యత్వం స్యాదితి; నేత్యుచ్యతే-

సూ. ప్రకాశాదివచ్చావేషైష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్. 3.2.25

యథా ప్రకాశాకాశనవిత్ప్రభృతయోఽఙ్గులికరకోదకప్రభృతిషు కర్మసూపాధిభూతేషు సవిశేషా ఇవావభాసంతే, న చ స్వాభావికీమవిశేషతాం జహతి, ఏవముపాధినిమిత్త ఏవాయమాత్మభేదః; స్వతస్త్వైకాత్మ్యమేవ. తథా హి వేదాన్తైష్యభ్యాసేన అసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే. 25.

బాలానందిని

నన్వీతి:- (ప్రశ్న) సంరాధ్యసంరాధకభావాదులను (ధ్యానించదగినవాడు ధ్యానించేవాడు ఇత్యాదిధర్మాలను) అంగీకరిస్తే వరమాత్మజీవాత్మలకు భేదం చెప్పినట్లవుతుంది కదా? (సమాధానం) కాదు అని చెప్పబడుచున్నది-

ప్రకాశాదీతి:- “ప్రకాశాదివత్తచ=సూర్యప్రకాశాదుల వలె, కర్మణి=ధ్యానాదికర్మయందు, ప్రకాశః=ఆత్మ ఉపాధివశంచేత భిన్నంగా కనబడుతుంది. కాని, అనైష్యమ్=వాస్తవంలో విశేషం లేదు. అభ్యాసాత్=వేదాంతాలలో జీవబ్రహ్మభేదం అనేక పర్యాయాలు చెప్పడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

యథేతి:- ప్రకాశ - ఆకాశ - సూర్యాదులు వ్రేళ్లు, పాత్ర ఉదకము మొదలైన, కర్మసు=ఉపాధులయందు, సవిశేషముల వలె ఏవిధంగా భాసిస్తాయో, అయినా కూడ తమ సహజమైన అవిశేషాత్మత్వాన్ని (విశేషాలేవీ లేకపోవడాన్ని) ఏ విధంగా విడువవో, అట్లే ఈ ఆత్మభేదం ఉపాధులవల్ల ఏర్పడినది. స్వతః అయితే ఏకాత్మత్వమే. అందువల్లనే

వేదాంతాలలో, అభ్యాసంచేత, అనగా అనేకపర్యాయాలు జీవప్రాజ్ఞులకు అభేదం ప్రతిపాదించబడుచున్నది. 25.

సూ. అతేనన్తేన తథాహి లిజ్గమ్. 3.2.26

అతశ్చ స్వాభావికత్వాదభేదస్య, అవిద్యాకృతత్వాచ్చభేదస్య విద్యయా అవిద్యాం విధూయ జీవః పరేణానన్తేన ప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాం గచ్ఛతి. తథాహి లిజ్గమ్-“స యో హ వైతత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” (ము.ఉ.3.2.9), “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి” (బృ.ఉ.4.4.6) ఇత్యాది. 26.

అత ఇతి:-“అతః=ఆ కారణంవల్ల, జీవుడు, అనన్తేన=పరమాత్మతో ఐక్యం పొందుతాడు. తథా=అట్లు, లిజ్గమ్=శ్రుతిరూప మైన లింగం, హి=ఉన్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

అతశ్చేతి:- అతః=అభేదం స్వాభావికం అవడంవల్ల భేదం అవిద్యాకృతం అవడం వల్లా కూడ, జీవుడు అవిద్యను విద్యచేత ఎగురగొట్టి, పరుడైన, అనన్తేన=ప్రాజ్ఞాత్మతో, ఏకత్వాన్ని పొందుతాడు. అవిధంగానే “స...భవతి” (ఎవడైతే ఆ పరబ్రహ్మను తెలుసుకొంటాడో అతడు బ్రహ్మగానే అవుతాడు). “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి” (ఎల్లప్పుడూ బ్రహ్మగానే ఉన్న జీవుడు బ్రహ్మను పొందుతాడు) ఇత్యాదిలింగం చెప్పుచున్నది. 26.

సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. 3.2.27

తస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాన్తరముపన్యస్యతి స్వమత విశుద్ధయే. క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదో వ్యపదిశ్యతే-“తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః” (ము.ఉ.3.1.8) ఇతి ధ్యాత్పద్యాతవ్యత్వేన, ద్రష్టుద్రష్టవ్యత్వేన చ, “పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్” (ము.3.2.8) ఇతి గన్తుగన్తవ్యత్వేన, “యః సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి” (ఇతి నియన్తు నియన్తవ్యత్వేన చ. క్వచిత్తు తయోరేవాభేదో వ్యపదిశ్యతే-“తత్త్వమసి” (ఛా.ఉ.6.8.7), “అహం బ్రహ్మాస్మి” (బృ.ఉ.1.4.10). “ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరః” (బృ.ఉ.3.4.1), “ఏవత

అత్వాన్తర్యామ్యమృతః" (బృ. ఉ. 3.7.3) ఇతి. తత్రైవముభయవ్యపదేశే సతి యద్య భేద ఏవైకాన్తతో గృహ్యతే భేదవ్యపదేశో నిరాలమ్బున ఏవ స్యాత్. అత ఉభయ వ్యపదేశదర్శనాదహికుణ్ణలవదత్ర తత్త్వం భవితుమర్హతి-యథా హిరిత్యభేదః కుణ్ణలాభోగప్రాంశుత్వాదీనీతి తు భేద ఏవమిహాపీతి. 27.

బాలనందిని

ఉభయేతి:- ఉభయవ్యపదేశాత్తు=భేదాభేదాల రెండింటిని చెప్పడంవల్ల నైతే=, అహికుణ్ణలవత్=అహికుండలముల వలె గ్రహించాలి అని సూత్రార్థం.

తస్మిన్నితి:- తన మతంయొక్క విశుద్ధికొరకు (తన మతం నిర్మష్టంగా ఉండడంకొరకు) ఆ సందర్భసందర్భకభావంలోనే మరొక అభిప్రాయం చెప్పుతున్నాడు. "తతస్తు...ధ్యాయమానః" అని ధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వంచేత (ధ్యానించేవాడు ధ్యానించబడేది అనే సంబంధంచేత), ద్రష్టుద్రష్టవ్యత్వంచేత (చూచేవాడు చూడదగినవాడు అనే సంబంధంచేత), "పరాత్....దివ్యమ్" అని గంత్వగంతవ్యత్వంచేత (పోదేవాడు పొందబడేవాడు అనే సంబంధంచేత), "యః....యమయతి" అని నియన్తు నియమ్యత్వంచేత (నియమించేవాడు నియమించబడేవాడు అనే సంబంధంచేత) కొన్నిచోట్ల జీవునకు ప్రాజ్ఞానకు భేదం చెప్పబడుతున్నది. కొన్నిచోట్లలో నైతే- "తత్త్వమసి" అని, "ఏష త అత్మా సర్వాన్తరః" అని "ఏష త అత్వాన్తర్యామ్యమృతః" అని ఆ జీవప్రాజ్ఞలకే అభేదం చెప్పబడుచున్నది. ఈ విధంగా భేదాభేదాల రెండింటి వ్యపదేశం ఉన్నప్పుడు కేవలం అభేదమే గ్రహింపబడినట్లయితే భేదవ్యపదేశానికి ఆధారం లేకుండా పోతుంది. అందుచేత ఉభయవ్యపదేశం కనబడుచున్నది గాన ఇక్కడ తత్త్వం అహికుండలాల విషయంలో వలె ఉంటుంది. (ఒక జంతువును చూసి) ఇది సర్పం అని అంటే అది అభేదం. దానిని గూర్చియే-కుండలం (పాముచుట్ట), దాని శరీరం పొడవు ఇత్యాది విధంగా చెప్పినట్లయితే భేదం ఎట్లా (ఎట్లు చెప్పబడినట్లవుతాయో) అట్లే ఇక్కడ కూడ. 27.

సూ. ప్రకాశశ్రయవద్వా తేజస్త్యాత్. 3.2.28.

అథవా ప్రకాశశ్రయవదేతత్ప్రతిపత్తవ్యమ్. యథా ప్రకాశః సావిత్రః

తదాశ్రయశ్చ సవితా నాత్యంతభిన్నావృభయోరపి తేజస్త్వావిశేషాత్, అథ చ భేదవ్యపదేశభావాన్ భవత ఏవమిహాపీతి. 28.

బాలానందిని

ప్రకాశేతి:- “వా=లేక, తేజస్త్వాత్=తేజ స్సవదంచేత, ప్రకాశాశ్రయవత్= ప్రకాశము, దాని ఆశ్రయము ఏ విధంగా అభిన్నములో అట్లే ఇక్కడ కూడ” అని సూత్రార్థం.

అథవేతి:- లేదా దీనిని ప్రకాశతదాశ్రయాలనువలె గ్రహించాలి. సూర్యుని సంబంధ మైన ప్రకాశ దానికి ఆశ్రయమైన సూర్యుడు, ఈ రెండు కూడ తేజస్సులే. అవదంచేత, ఏ విధంగా అత్యంతభిన్నములు కావో, అయినా కూడ (సూర్యుని తేజస్సు అని) భేదనిర్దేశాన్ని పొందుతాయో అట్లే ఇక్కడ కూడ. 28.

సూ. పూర్వవద్యా. 3.2.29

యథా వా పూర్వముసన్యస్తం ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమ్ ఇతి తద్భవైత దృవితుమర్హతి. తథా హ్యవిద్యాకృతత్వాద్భన్తస్య విద్యయా మోక్ష ఉపపద్యతే. యది పునః పరమార్థత ఏవ బద్ధః కశ్చిదాత్మాహికుణ్డలన్యాయేన పరస్యాత్మనః సంస్థానభూతః, ప్రకాశాశ్రయన్యాయేన చ ఏకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పారమార్థికస్య బన్తస్య తిరస్కర్తుమశక్యత్వాత్ మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత. న చాత్రోభావపి భేదాభేదో శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి. అభేదమేవహి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా. తస్మాత్ప్ర కాశాదివచ్చావైశేష్యమిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః. 29.

బాలానందిని

పూర్వేతి:- “వా=లేదా, పూర్వవత్=వెనుక చెప్పినటు” అని సూత్రార్థం.

యథేతి:- లేదా వెనుక “ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమ్” అని ఏది చెప్పబడిందో అట్లే ఇది అవుతుంది. అలా చెపితేనే బంధం అవిద్యచేత ఏర్పడినది కాబట్టి విద్యచేత మోక్షం ఉపపన్నం అవుతుంది. అలా కాక అహికుండలన్యాయంచేత (పాముయొక్క చుట్టవలె)

పరమాత్మయొక్క ఒకరకమైన అవయవవిన్యాసరూపుడు గాని, లేదా ప్రకాశ-
తదాశ్రయాలవలె పరమాత్మయొక్క ఒక అవయవం (భాగం) గా ఉన్నవాడుగాని అయిన
ఒక అత్మ నిజంగానే బద్ధుడౌతాడు అని అంగీకరిస్తే అప్పుడు పారమార్థికమైన బంధాన్ని
తిరస్కరించడం శక్యం కాదు గాన మోక్షశాస్త్రం వ్యర్థం అయిపోతుంది. ఇక్కడ శ్రుతి
భేదాభేదాలను రెండింటిని ఒకే విధంగా నిర్దేశించడంలేదు. అభేదాన్నే ప్రధానంగా
ప్రతిపాదించదగినదానినిగా నిర్దేశిస్తూ, మరొక విషయం చెప్పాలనే అభిప్రాయంతో,
పూర్వంనుండి (ప్రత్యక్షాదులద్వారా) ప్రసిద్ధమైన భేదాన్ని కేవలం అనువదిస్తూన్నది. అందువల్ల
“ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమ్” అనియే సిద్ధాంతం. 29.

సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. 3.2.30.

ఇతఃప్రేష ఏవ సిద్ధాంతః, యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్ చేతనం
ప్రతిషేధతి శాస్త్రమ్- “నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా” (బృ.ఉ.3.2.23) ఇత్యేవమాది.
“అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” (బృ.ఉ.2.3.6) “తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమనంతర మబాహ్యమ్”
(బృ.ఉ.2.5.19) ఇతి చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచానిరాకరణా
ద్రుహ్మామాత్రపరిశేషాబ్ధిష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే. 30.

బాలానందిని

ప్రతిషేధాదితి:- “ప్రతిషేధాచ్చ=బ్రహ్మకంటే భిన్నమైనదానిని నిషేధించడంవల్ల
కూడ ఇదే సిద్ధాంతం.” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి:-ఇందువల్ల కూడ ఇదే సిద్ధాంతం. ఎందువల్ల ననగా “నాన్యోఽతోఽస్తి
ద్రష్టా” ఇత్యాదిశాస్త్రం పరమాత్మకంటే భిన్నమైన మరొక చేతనాన్ని నిషేధిస్తున్నది
“అథ...నేతి”, “తదేతద్..అబాహ్యమ్” అని బ్రహ్మకంటే వ్యతిరిక్త మైన ప్రపంచాన్ని
నిరాకరించడంవల్ల బ్రహ్మను మాత్రమే మిగల్చడంవల్లా కూడ ఇదే సిద్ధాంత మని
తెలుస్తున్నది. 30.

ప్రకృతైతావత్వాధికరణం సమాప్తం

7.పరాధికరణమ్. సూ. 31-37

సూ. పరమతః సేతున్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః 3.2.31

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపశ్చాం బ్రహ్మ నిర్ధారితమస్మాత్పరమన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తీతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేః సంశయః. కాని చిద్ధి వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయన్తివ. తేషాం హి పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే. పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితువర్తతి. కుతః? సేతువ్యపదేశాత్, ఉన్మానవ్యపదేశాత్, సంబన్ధవ్యపదేశాత్, భేదవ్యపదేశాచ్చేతి. సేతువ్యపదేశస్తావత్-“అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిః” (చా. ఉ.8.4.1) ఇత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణః సేతుత్వం సంకీర్తయతి. సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకరే, మృద్ధార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః. ఇహ తు సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లోకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి. “సేతుం తీర్త్వా” ఇతి చ తరతిశబ్ద ప్రయోగాత్. యథా లోకికం సేతుం తీర్త్వా జాభలమసేతుం ప్రాప్నోత్యేవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వానాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే.

బాలానందిని

పరమితి :- “సేతున్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః = సేతువునుగా చెప్పడంవల్ల, అవయవపరిచ్ఛేదాన్ని సంబంధమును భేదమును చెప్పడంవల్ల, అతః=ఈ బ్రహ్మకంటె పరమ్=పరమైనది ఏదో ఉంది” అని సూత్రార్థం. (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం).

యదితి:- ఏ ఈ బ్రహ్మ తొలగించబడిన సమస్త ప్రపంచం కలదిగా నిర్ధారించబడినదో దీనికంటె పరమైన మరొక తత్త్వం ఏదైనా ఉందా లేదా అని విచారణ, శ్రుతులలో విప్రతిపత్తి ఉండడంవల్ల, చేయబడుచున్నది. బ్రహ్మకంటె కూడ పరమైన మరొక తత్త్వం ఉన్నట్లు ప్రతిపాదిస్తున్నాయా అన్నట్లు కొన్ని వాక్యాలు పైకి కనబడుతున్నాయి. వాటికి పరిహారం చెప్పడం కోసం ఈ ఉపక్రమం చేయబడుచున్నది. బ్రహ్మకంటె ఉత్సుప్తమైన మరొక తత్త్వం ఉండడానికి అవకాశం ఉంది. ఎందువల్ల? 1. సేతువ్యపదేశంవల్ల, 2. ఉన్మానవ్యపదేశంవల్ల, 3. సంబంధవ్యపదేశంవల్ల, 4. భేదవ్యపదేశంవల్ల. 1. సేతువ్యపదేశం ఎట్లనగా-“అథ...విధృతిః” అను వాక్యం ఆత్మశబ్దంచేత చెప్పబడిన బ్రహ్మ సేతువు అని

చెప్పుచున్నది. జలప్రవాహాన్ని అడ్డుకొనే మట్టి కట్టలు మొదలైనవాటి సముదాయానికి సేతువని పేరు లోకంలో ప్రసిద్ధం. ఇక్కడ సేతుశబ్దం ఆత్మవిషయంలో ప్రయోగించబడినది గాన లోకికమైన సేతువుకంటె వేరైన మరొక వస్తువున్నట్లు ఆత్మ అనే సేతువుకంటె భిన్నమైన మరొక సేతువు ఉన్నట్లు చెప్పుచున్నది. “సేతుం తీర్త్య” (సేతువును దాటి) అని త్యాధాతువు కూడ ప్రయోగించబడింది. లోకికమైన సేతువును దాటి సేతువుకంటె భిన్నమైన ప్రదేశానికి ఏ విధంగా వెడతాడో అట్లే ఆత్మసేతువును దాటి సేతువుకంటె భిన్నమైన అనాత్మవస్తువును పొందుతాడు అని తెలుస్తున్నది.

భాష్యమ్

ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి “తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకలమ్” ఇతి. యచ్చ లోకే ఉన్మితమ్ ఏతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్వాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్యస్తీతిప్రసిద్ధమ్. తథా బ్రహ్మణోఽప్యన్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే. తథా సంబన్ధవ్యవదేశోఽపి భవతి. “సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి” (బా.ఉ.6.8.1) ఇతి. “శరీర ఆత్మా” (తై.ఉ.2.3.1) “ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్కృతః (బృ.ఉ.4.3.2) ఇతి చ. మితానాం చ మితేన సంబన్ధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ. జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబన్ధం వ్యవదిశతి సుషుప్తి. అతస్తతః పరమన్యదమితమస్తీతి గమ్యతే. భేదవ్యపదేశశ్చైతమేవార్థం గమయతి. తథా హి- “అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే” (ఛా.ఉ.1.6.6) ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరం వ్యవదిశత్సతో భేదేనాక్త్యాధారమీశ్వరం వ్యవదిశతి- “అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే” (ఛా.ఉ.1.7.5) ఇతి. అతిదేశం చాస్యామునా రూపాదిమ కరోతి- “తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం, యావముష్యగేష్ఠా తే గేష్ఠా యన్నామ తన్నామ” (ఛా.ఉ.1.7.5) ఇతి. సావధికం చేశ్వరత్వముభయోర్వ్యవదిశతి “యే చాముష్మత్పరాశ్చో లోకాస్తేషాం చేష్ఠే దేవకామానాం చ” (ఛా.ఉ.1.6.8) ఇత్యేకస్య “యే చైతస్మాదర్వాశ్చో లోకాస్తేషాం చేష్ఠే మనుష్యకామానాం చ” (ఛా.ఉ.1.7.3) ఇత్యేకస్య. యథేదం మాగధస్య రాజ్యమిదం వైదేహస్యేతి. 31

బాలానందిని

✓ ఉన్మానేతి :- “తదేతద్...దోడశకలమ్” అని ఉన్మానంయొక్క వ్యవదేశం కూడ ఉన్నది(ఉన్మానం అనగా దీనిలో ఇన్ని భాగాలు ఉన్నాయని కొలవడం.) నాలుగు దిక్కులు నాలుగు కలలు, ఇది “ప్రకాశవాన్” అనే పాదం. పృథివి అంతరిక్షం, ద్యులోకం, సముద్రం ఇవి “అనంతవాన్” అనే పాదం అగ్ని, సూర్యుడు, చంద్రుడు, విద్యుత్తు ఇవి “జ్యోతిష్మాన్” అనే పాదం. చక్షుస్సు, శ్రోత్రం, వాక్కు, మనస్సు అని ఇవి “ఆయనవాన్” అనే పాదం. ఈ విధంగా గోవులు మొదలైనవాటికి నాలుగు పాదాలున్నట్లు బ్రహ్మకు నాలుగు పాదాలు. గోవు నాలుగు పాదాలకు ఎనిమిది (చీలిస)డెక్కలున్నట్లు బ్రహ్మలో ఎనిమిది పాదార్థాలు అనే శపా లున్నాయి. ఒక్కొక్క పాదంలో నాలుగేసి కల లున్నాయి అని ఈ శ్రుతి వాక్యానికి భావం. (ఈ విధంగా ఇంత సంఖ్యలో అవయవా లున్నవి అని వర్ణించిన గోవుకంటే భిన్నమైన ఇతరపదార్థాలున్నట్లు, బ్రహ్మకంటే కూడ భిన్నమైన పదార్థాలుండాలి అని అభిప్రాయం).

లోకంలో ఇది ఇంత అని పరిచ్ఛిన్నమైన కార్వాపణం మొదలైనదానికంటే భిన్నమైన ఇతరమైన వస్తువు లుంటాయి అనేది ప్రసిద్ధమే. (పదహారు పణాలు ఒక కార్వాపణం అనే నాణెం). అట్లే ఇక్కడ బ్రహ్మకు కూడ ఉన్మానం చెప్పడంచేత బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన ఇతరవస్తువులు కూడ ఉంటాయని తెలుస్తూన్నది. అట్లే-“సతా...భవతి”, “శరీర ఆత్మా”, “ప్రాజ్ఞేనాత్మానా సంపరిష్కృతః” అని సంబంధంయొక్క వ్యవదేశం కూడ ఉన్నది. మనుష్యులకు నగరాలతో సంబంధం ఉన్నట్లు మితులకు (పరిమితమైన స్వరూపం కలవారికి) మితులతో సంబంధం కనబడుచున్నది. జీవులకు సుషుప్తిలో బ్రహ్మతో సంబంధం ఉంటుందని చెబుతున్నది. అందువల్ల ఆ బ్రహ్మకంటే పరమైన ఆమితమైన దేదో ఉన్నదని తెలుస్తూన్నది. భేదవ్యవదేశం కూడ ఈ విషయాన్నే సూచిస్తూన్నది. అదెట్లనగా-“అథ...దృశ్యతే” అని ఈశ్వరునికి అదిత్యుడు ఆధారమని చెప్పి, ఆ ఈశ్వరునికంటే భిన్నుడైన నేత్రంలో ఉండే ఈశ్వరుణ్ణి “అథ...దృశ్యతే” అను వాక్యం వ్యవదేశిస్తూన్నది. రూపాదుల విషయంలో అక్షిపురుషునకు అదిత్యగతపురుషునితో అతిదేశం కూడ “తస్యైతస్య....తన్నామ” అను వాక్యం చేస్తూన్నది. “యే...దేవకామానాం చ” అని అదిత్యగతపురుషుడు లోకానికి పైనున్న లోకాలను దేవకామాలను పాలిస్తాడు అని “యే చైతస్మాద్...మనుష్యకామానాం చ”

అని అక్షిప్తపురుషుడు ఈ లోకానికి -కిందనున్న లోకాలను, మనుష్యకామాలను పాలిస్తాడు అని చెప్పతూ, ఇది మాగధుని రాజ్యం, ఇది వైదేహుని రాజ్యం అన్నట్లు ఆదిత్యగతపురుషునికి అక్షిగత పురుషునికి వేరు వేరు అధికారాలున్నట్లు చెప్పబడింది. 31.

వి. “నేతి నేతి” ఇత్యాది వాక్యాలు బ్రహ్మకంటె భిన్నమైన దేదీ లేదని నిషేధిస్తున్నాయి అని చెప్పడం యుక్తం కాదు. సేత్వాదిశ్రుతులచేత బ్రహ్మకంటె పరమైన దేదో ఉన్న దని తెలుస్తూన్నది కదా అని ఆక్షేపసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవమేతేభ్యః సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యః బ్రహ్మణః పరమస్తీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే-

సూ. సామాన్యాత్తు. 3.2.32

తుశబ్దేన ప్రదర్శితాంప్రాప్తిం నిరుణధ్ధిన బ్రహ్మణోఽన్యత్కించద్భవితు మర్హతి, ప్రమాణాభావాత్. న హ్యన్యస్యాస్తీత్యే కిం చిత్ప్రమాణముపలభామహే. సర్వస్య హి జనిమత్ వస్తుజాతస్య జన్మాది బ్రహ్మణో భవతీతి నిన్ధారితమ్, అనన్యత్వం చ కారణాత్కార్యస్య. న చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కించదజం సంభవతి- “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్” (ఛా.ఉ.6.2.1) ఇత్యవధారణాత్. ఏకవిజ్ఞానేన చ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుస్తీత్వమవకల్పతే. నను సేత్వాదివ్యపదేశాః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం సత్త్వం సూచయస్తీత్యుక్తమ్? నేత్యుచ్యతే. సేతువ్యపదేశస్తావన్నబ్రహ్మణో బాహ్యస్య సద్భావం ప్రతిపాదయితుం క్షమతే; సేతురాత్మేతి హ్యహ, న పునస్తతః పరమస్తీతి. తత్ర పరస్మిన్ననతి సేతుత్వం నావకల్పత ఇతి వరం కిమపి కల్పేత-న చైతన్న్వాయ్యం, హతో హ్యప్రసిద్ధకల్పనా. అపి చ సేతువ్యపదేశాదాత్మనో లోకికసేతునిదర్శనేన సేతుబాహ్యవస్తుతాం ప్రసజ్జాయతా మృద్ధారుమయతాపి ప్రాసజ్జ్క్యత. న చైతన్న్వాయ్యమ్, అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్. సేతుసామాన్యాత్తు సేతుశబ్ద ఆత్మని

ప్రయుక్త ఇతి శ్లిష్యతే. జగతస్తన్మర్యాదానాం చ విధారకత్వం సేతుసామాన్య మాత్మనః, అతః సేతురితి ప్రకృత ఆత్మా స్తూయతే. సేతుం తీర్త్వా ఇత్యపి తరతేరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్తోత్యర్థ ఏవ వర్తతే. యథా వ్యాకరణం తీర్థ ఇతి ప్రాప్త ఇత్యుచ్యతే, నాతిక్రాంతస్తద్వత్. 32.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు సేత్వాదివ్యపదేశాలవల్ల బ్రహ్మకంటే పరమైనది ఉన్న దని ప్రాప్తించగా ప్రతిపాదించబడుతున్నది.

సామాన్యాదితి :- సామాన్యాత్తు=సామ్యంవల్లనే సేతుత్వం చెప్పబడింది అని సూత్రార్థం.

తుశబ్దేనేతి :- తుశబ్దంచేత పైన చూపబడిన పూర్వపక్షప్రాప్తిని అడ్డుకొను చున్నాడు. బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన మరొక వస్తువేదో ఉండడానికి ఏలు లేదు. అందుకు ప్రమాణం ఏదీ లేదు. మరొకటి ఉన్నదని చెప్పడానికి ప్రమాణం ఏదీ మాకు కనబడడంలేదు కదా. పుట్టిన ప్రతి వస్తుసముదాయంయొక్క జన్మాదికం బ్రహ్మవల్లనే జరుగుతుందనీ, కార్యం కారణంకంటే భిన్నం కాదనీ నిర్ధారణ చేయబడింది. “ సదేవ ...అద్వితీయమ్” అని నిర్ధారణ చేయడంవల్ల బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన మరేదీ కూడ అజం (జన్మరహితం) అవడానికి ఏలులేదు. అట్లే ఏకవిజ్ఞానంచేత సర్వవిజ్ఞానం కలుగుతుందని ప్రతిజ్ఞ చేయడంచేత బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన వస్తువునకు అస్తిత్వం కూడ కుదరదు. సేత్వాదివ్యపదేశాలు బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన (బ్రహ్మకు అవతలనున్న) వస్తువు ఉన్నట్లు సూచిస్తున్నాయి అని చెప్పాం కదా? అది యుక్తం కాదంటాం. సేతువు అని చెప్పడం బ్రహ్మకంటే బాహ్యమైన వస్తువు ఉన్నదని ప్రతిపాదించడానికి సమర్థం కాదు. ఆత్మ సేతువు అని మాత్రమే చెప్పింది కాని దానికంటే (ఆత్మకంటే) పరమైనది ఉన్నది అని చెప్పలేదు కదా? మరొక బేదో లేకపోతే సేతుత్వం కుదరదు గాన మరొక వస్తువును కల్పించాలి అన్నట్లుయితే-ఇది న్యాయ్యం కాదు. అప్రసిద్ధమైనదానిని కల్పించడం హతం (బలాత్కారంగా చేసిన పని)అవుతుంది. మరొక విషయమేమనగా - ఆత్మను సేతు వనడాన్ని బట్టి లోకంలో ఉండే సేతువుయొక్క నిదర్శనంచేత ఆ సేతువుకు బాహ్యమైన

వస్తువు కూడా ఉందాలి అని చెప్పేవాడు బ్రహ్మ కూడ (సేతువు వలెనే)మట్టి-కఱ్ఱల నముదాయంగా ఉంటుంది అని కల్పించే అవకాశం కూడ ఉంటుంది. ఇది న్యాయ్యం కాదు. ఇది బ్రహ్మకు అజత్వాదులను బోధించే శ్రుతికి విరుద్ధం కదా? అందుచేత సేతువుతో పోలిక ఉండడంచేత సేతుశబ్దం బ్రహ్మవిషయంలో ప్రయోగించబడినది అని చెప్పడమే యుక్తంగా ఉంటుంది. జగత్తును, దాని కట్టుబాట్లను, (సేతువు నీళ్లప్రవాహాన్ని నిలబెట్టినట్లు) నిలబెట్టడమే ఆత్మకు సేతువుతో ఉన్న పోలిక. అందుచేత సేతువు వంటి సేతువు అని ఆత్మ స్తుతించబడుచున్నది. “సేతుం తీర్త్వా అనే” చోట తృధాతువునకు దాటడం అనే అర్థం కుదరదు గాన పొందడం అనే అర్థాన్నే అది బోధిస్తుంది. వ్యాకరణం దాటాడు అన్నప్పుడు వ్యాకరణశాస్త్రాన్ని పొందాడు అని మాత్రమే అర్థం కాని దానిని దాటినవాడు అనే అర్థం ఏ విధంగా లేదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. 32.

సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 3.2.33.

యదప్యక్తమున్నానవ్యపదేశాదన్తి పరమితి, తత్రాభిధీయతే- ఉన్నానవ్యపదేశోఽపి న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః. కిమర్థస్తర్త్తి? బుద్ధ్యర్థః, ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్. చతుష్పాదష్టాశఫం పోడశకలమిత్యేవం రూపా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉపమానకల్పనైవ క్రియతే. న హ్యవికారేఽనన్తే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిః శక్యా బుద్ధిః స్థాపయితుం, మన్దమధ్యమోత్తమబుద్ధిత్యాత్పుంసామితి. పాదవత్. యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయో శ్చత్వారో వాగాదయో మనఃసంబద్ధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యోదయ ఆకాశసంబద్ధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్. అథ వా పాదవదితి, యథా కార్షాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, న హి సకలేనైవ కార్షాపణేన సర్వదా సర్వే జనాః వ్యవహర్తుమీశతే, క్రయవిక్రయే పరిమాణాని యమాత్తద్వదిత్యర్థః. 33.

బాలానందిని

బుద్ధితి :- “పాదవత్=పాదముల వలె, బుద్ధ్యర్థం=ఉపాసనకోసం (ఉన్నానం)

చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

యదపీతి:- ఉన్మానం చెప్పడంవల్ల బ్రహ్మకంటే పరమైన దని ఏది చెప్పబడిందో దాని విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. ఉన్మానవ్యపదేశం కూడ బ్రహ్మకంటే వ్యతిరిక్తమైన వస్తువు ఉన్నదని తెలుసుకొనడానికి చెప్పబడలేదు. అయితే మరెందుకు? బుద్ధికోసం చెప్పబడింది. అనగా ఉపాసనకోసం చెప్పబడింది అని అర్థం. బుద్ధిని బ్రహ్మయందు స్థిరంగా ఎట్లు నిలపడమా అని, దానికి ఉపాయంగా చతుష్పాత్రస్మి అష్టాశం అసీ షోడశకలం అసీ, వికారాల ద్వారా (కార్యాల ద్వారా) బ్రహ్మకు ఉన్మానకల్పన చేయబడుచున్నది. పురుషులలో మందబుద్ధులు, మద్యమబుద్ధులు, ఉత్తమబుద్ధులు కూడ ఉంటారు. అందరూ పురుషులూ కూడ అవికారము, అనంతము అయిన బ్రహ్మయందు బుద్ధిని నిలపజాలరు కదా? పాదవత్-అధ్యాత్మంగా బ్రహ్మకు ప్రతీకంగా చెప్పబడిన మనస్సు, అధిదైవతంగా బ్రహ్మకు ప్రతీకగా చెప్పబడిన ఆకాశం వీటిలో వాగాదులు (వాక్-ప్రాణ-చక్షుస్-శ్రోతాలు) మనస్సుయొక్క పాదా లసీ, అగ్ని-వాయు ఆదిత్య-దిక్కులు ఆకాశంయొక్క పాదా లసీ ధ్యానం కోసం ఎట్లు కల్పించబడ్డాయో అట్లే ఇక్కడ కూడ. లేదా-“పాదవత్” అనుదానికి (మరొక అర్థం). క్రయవిక్రయాలలో వస్తువులయొక్క వాటి మూల్యంయొక్క పరిమాణంలో నియమం ఉండదుగాన అందరూ ఎల్లప్పుడూ పూర్తి కార్వాపణంతో వ్యవహరించజాలరు. అందుచేత వ్యవహారప్రాచుర్యంకొరకై కార్వాపణంలో నాల్గవవంతు అని విభాగం ఏ విధంగా చేయబడుచున్నదో అట్లే ఇక్కడ కూడ అని అర్థం. 33.

సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. 3.2.34

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి సంబంధభేదవ్యపదేశయోః పరిహారో విధీయతే. యదప్యుక్తమ్-సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమతః స్యాదితి, తదవ్యసత్. యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయైతే వ్యపదేశావృపపద్యేతే. సంబంధవ్యపదేశే తావదయమర్థః-బుద్ధ్యాద్యుపాధి స్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయైవోపచర్యతే న పరిమితత్వాపేక్షయా. తథా భేదవ్యపదేశోఽపి

బ్రహ్మణః ఉపాధిభేదాపేక్షయోపచర్యతే, న స్వరూపభేదాపేక్షయా. ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానమ్. యదైకస్య ప్రకాశస్య సౌరస్య చాద్వమసస్య వోపాధియోగాదుపజాతవిశేషస్య ఉపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి, ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః, యథా వా సూచీపాశాకాశాదిసూపాధ్యపేక్షయైవైతే సంబంధభేదవ్యపదేశో భవతః తద్వత్. 34.

బాలానందిని

స్థానేతి:- “స్థానవిశేషాత్=ఉపాధివిశేషంవల్ల, ప్రకాశాదివత్=ప్రకాశాదులకు వలె సంబంధవ్యపదేశభేదవ్యపదేశములు చేయబడుచున్నవి” అని సూత్రార్థం.

ఇహేతి:- ఈ సూత్రంలో సంబంధవ్యపదేశ భేదవ్యపదేశాలు రెండింటికి పరిహారం విధించబడుచున్నది. సంబంధవ్యపదేశంవల్ల, భేదవ్యపదేశంవల్లా కూడ బ్రహ్మకంటె పరమైనది ఉండవచ్చును అని ఏది చెప్పబడిందో అది కూడ యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా-స్థానవిశేషాన్ని పట్టి ఒకే వస్తువునకు ఈ రెండు వ్యపదేశాలూ కుదురుతాయి. సంబంధవ్యపదేశం విషయంలో అర్థం ఇది- ఆత్మకు బుద్ధిమొదలైన స్థానవిశేషాలతో సంబంధం ఉన్నప్పుడు విశేషవిజ్ఞానం కలుగుతుంది. ఆ ఉపాధులు ఉపశమించగానే అది (విశేషజ్ఞానం)శాంతిస్తుంది. (సుషుప్తిలో జరిగే) ఆ విశేషవిజ్ఞానోపశమమే (జీవునకు) పరమాత్మతో కలిగిన సంబంధం అని (అంతవరకు ఉన్న)ఉపాధిసంబంధాన్ని పట్టి ఉపచారంచేత చెప్పబడుచున్నది. అంతే కాని పరిమితత్వాన్ని పట్టి కాదు. అనగా పరిమితుడైన జీవుడు పరమాత్మతో కలవడంచేత కాదు. అదే విధంగా భేదవ్యపదేశం కూడ బ్రహ్మకు కలిగిన ఉపాధికల్పితభేదాన్ని పట్టి మాత్రమే ఉపచారంచేత చెప్పబడుచున్నది, అంతే కాని (బ్రహ్మయొక్క) స్వరూపాపేక్షచేత, అనగా బ్రహ్మలో సహజంగా ఉన్నభేదం చేత, కాదు. ప్రకాశాదివత్ అనేది ఉపమాప్రదర్శనం. ఒక్కటే యైన సూర్యకాంతికి గాని, చంద్రకాంతికి గాని ఉపాదులతో (అంగుల్యాదులతో) సంబంధం ఉన్నప్పుడు కొన్ని (హస్యత్వ - దీర్ఘత్వ - వక్రత్వాది) విశేషాలు ఏర్పడతాయి. ఆ ఉపాధులు తొలగిపోగానే విశేషాలుగా కనబడినవి సూర్య-చంద్రాదిప్రకాశంలో కలసిపోయి నట్లు చెప్పబడతాయి. ఈ విధంగా అక్కడ ఉపాధిభేదంచేత భేదవ్యపదేశం, ఉపాధిప్రశమనంచేత మహాప్రకాశతో

సంబంధం కలిగినట్లు వ్యవదేశమూ చేయబడుచున్నది. (ఈ విధంగా ఆదిత్యుడు చక్షుస్సు అనే స్థానాల భేదంచేత హిరణ్మయపురుషభేదకల్పన చేయబడుచున్నదని భావం). లేదా-సూది రంధ్రం మొదలైనవాటిలోని ఆకాశదులకు ఉపాధులను పట్టియే సంబంధ వ్యవదేశభేదవ్యవదేశాలు చేయబడుతున్నాయి. అట్లే ఆత్మవిషయంలో కూడ. 34.

సూ. ఉపపత్తేశ్చ. 3.2.35

ఉపపద్యతే చాత్రేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాదృశః. యథా “స్వమపీతో భవతి” (భా.ఉ.6.8.1) ఇతి హి స్వరూపసంబంధమేనమామనన్తి, స్వరూపస్య చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధి కృతస్వరూపతిరోభావాత్తు “స్వమపీతో భవతి” ఇత్యుపపద్యతే, తథా భేదోఽపి నాన్యాదృశః సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరోధాత్. తథా చ శ్రుతిరేకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదముపపాదయతి - “యోఽయం బహిర్భా సురుషాదాకాశః” (భా.ఉ.3.12.7), “యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః” (భా.ఉ.3.12.8) “యోఽయమన్తర్ద్రదయ ఆకాశః” (భా.ఉ.3.12.9) ఇతి చ. 35

బాలానందిని

ఉపపత్తేరితి:- “ఉపపత్తేశ్చ=ఉపపత్తి ఉండడంవల్ల కూడ సంబంధభేదనిర్దేశం ఉపాధికృతమే అని చెప్పడం యుక్తం” అని సూత్రార్థం.

ఉపపద్యత ఇతి :- ఇలాంటి సంబంధమే ఉపపన్నం కాని మరొకవిధమైనది ఉపపన్నం కాదు. ఎట్లనగా - “స్వమపీతో భవతి” అని ఇది స్వరూపంతో సంబంధమే అని చెప్పుతున్నారు. స్వరూపం ఎన్నటికీ దూరం అవడం అనేది ఉండదు గాన ఈ సంబంధం (తనను తాను పొందడం అనేది), నరనగరన్యాయం తో కుదరదు. (వేరు వేరు వస్తువులైన నరుడు నగరమూ దూరంగా ఉండవచ్చును, నరుడు వచ్చి నగరంలో ప్రవేశిస్తే ఆ నరనగరాలకు సంబంధం కలిగింది అని చెప్పడం యుక్తమే. జీవునికి తనస్వరూపమే అయిన ఆత్మనుండి విడిపోవడం అనేదే లేప్పుడు వచ్చి దానిలో కలవడం అసలే లేదు అని భావం). ఉపాధిచేత స్వరూపం కప్పబడి పోవడంచేత (ఉపాధికృతభేదంచేత వేరుగా

ఉన్నట్లు కనబడుతున్న జీవుడు ఆ ఉపాధి తొలగగానే “స్వమపీతో భవతి” అని చెప్పడం ఉపపన్నం అవుతుంది. అట్లే అనేకశ్రుతులలో చాటబడిన ఏకేశ్వరత్వానికి విరుద్ధంగాన భేదం కూడ మరొక విధమైనది(ఉపాధికృతమే తప్ప మరొకవిధమైన భేదం) కుదరదు. ఆకాశం ఒక్కటే అయినా దానికి స్థానాలచేత ఏర్పడిన భేదవ్యపదేశాన్ని “యోఽయం బహిర్భా పురుషాదాకాశః” (పురుషుని బయట నున్న ఆకాశం), “యోఽయమంతః పురుష ఆకాశః” (పురుషుని లోపల నున్న ఆకాశం) “యోఽయమంతర్భేదయ ఆకాశః” (హృదయం లోపలనున్న ఆకాశం) ఇత్యాది విధంగా సమర్థిస్తున్నది. 35.

సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. 3.2.36

ఏవం సేత్వాదివ్యపదేశాన్ పరపక్షహేతునున్మథ్య సంప్రతి స్వపక్షం హేత్వన్తరేణోపసంహరతి. తథాన్యప్రతిషేధాదపి న బ్రహ్మణః పరం వస్త్యన్తరమస్తీతి గమ్యతే. తథాహి-“స ఏవాధస్తాత్” (భా.ఉ.7.25.2) “అహమేవాధస్తాత్” (భా.ఉ.7.25.1) “అత్మైవాధస్తాత్” (భా.ఉ.7.25.2) “సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః సర్వం వేద” (బృ.ఉ.2.4.6) “బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్”, “అత్మైవేదం సర్వమ్” (భా.ఉ.7.25.2) “నేహ నానాస్తి కించన” (బృ.ఉ.4.4.19), “యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్” (శ్వే.ఉ.3.9) ‘తదేతద్బ్రహ్మపూర్వమనప రమనన్తరమబాహ్యమ్’ (బృ.ఉ.2.5.19) ఇత్యేవమాదివాక్యాని స్వప్రకరణ స్థాన్యన్యార్థత్వేన పరిణేతుమశక్యాని బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్త్యన్తరం వారయంతి. సర్వాన్తరశ్రుతేశ్చ న పరమాత్మనోఽన్యోఽన్తరాత్మస్తీత్యవధార్యతే. 36.

బాలానందిని

తథేతి:- “తథా=అట్లే అన్యప్రతిషేధాత్=బ్రహ్మకంటే భిన్నమైనదానిని నిషేధించడంవల్ల కూడ బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన మరొక వస్తువు లేదు” అని సూత్రార్థం.

ఏవమితి:- ఈ విధంగా పరుల పక్షానికి హేతువులైన సేత్వాదివ్యపదేశాలను నిరాకరించి ఇప్పుడు తన పక్షాన్ని మరొకహేతువు కూడ చెపుతూ ఉపసంహరిస్తున్నాడు. అట్లే ఇతరమైనదానిని నిషేధించడంవల్ల కూడ బ్రహ్మకంటే పరమైన వస్తువు లేదని

తెలుస్తూన్నది. అదెట్లనగా-“స ఏవాధస్తాత్” (అదే క్రింద కూడ) “అహమేవాధస్తాత్” (నేనే క్రింద కూడ) “ఆత్మైవాధస్తాత్” (ఆత్మయే క్రింద కూడ) “సర్వం తం పరాదాద్యైః న్యత్రాత్మనః సర్వం వేద” (ఆత్మకంటే వేరుగా సర్వమూ ఉన్న దని అనుకునేవానిని ఆ సర్వమూ మ్రింగివేస్తుంది), “బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్”, “ఆత్మైవేదం సర్వమ్” “నేహ నానాస్తి కించన”, “యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్” “తదేతత్..అబాహ్యమ్” మొదలైన, తమ ప్రకరణంలో ఉండడంచేత మరొక విషయాన్ని దేనినో ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దిష్టమైనవి అని చెప్పడానికి శక్యం కాని శ్రుతివాక్యాలు బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన మరొక వస్తువును నివారిస్తున్నాయి. సర్వాంతరశ్రుతిని పట్టి కూడ (ఆత్మ అన్నింటికికంటే లోపల నున్నది అని చెప్పే శ్రుతిని పట్టి కూడ) పరమాత్మకంటే వేరుగా మరొక అంతరాత్మ లేదని నిశ్చయించబడుచున్నది. 36.

సూ. అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. 3.2.37.

అనేన సేత్వాదినిరాకరణవ్యపదేశనిరాకరణేన, అన్యప్రతిషేధసమాశ్రయణేన చ సర్వగతత్వమప్యాత్మనః సిద్ధం భవతి. అన్యథా హి తన్న సిద్ధ్యేత్. సేత్వాదివ్యపదేశేషు హి ముఖ్యేష్వగ్నేక్రియమాణేషు పరిచ్ఛేద ఆత్మనః ప్రసజ్యేత; సేత్వాదీనామేవమాత్మకత్వాత్. తథాన్యప్రతిషేధేఽవ్యసతి వస్తు వస్తుంతరాద్వ్యవర్తత ఇతి పరిచ్ఛేద ఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత. సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్యో విజ్ఞాయతే. ఆయామశబ్దో వ్యాప్తివచనః శబ్దః-“యావాన్వాయమాకాశస్తావా నేషోఽంతర్బదయ ఆకాశః” (భా.ఉ.8.1.3) “ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః”, “జ్యాయాన్దివః జ్యాయానాకాశాత్” (భా.ఉ.3.14.3), “నిత్యః సర్వగతః స్థాణురచలోఽయం సనాతనః” (భ.గీ.2.2.4) ఇత్యేవమాదయో హి శ్రుతిస్మృత్యానాః సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయన్తి. 37

బాలానందిని

అనేనాతి:- “అనేన=సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణంచేత, అన్యప్రతిషేధంచేత, ఆయామశబ్దాదిభ్యః=బ్రహ్మ సర్వగతం అని చెప్పే శబ్దాదులవల్ల, సర్వగతత్వమ్=బ్రహ్మకు సర్వగతత్వం సిద్ధిస్తున్నది” అని సూత్రార్థం.

అనేనతి :- ఈ విధంగా సేత్వాదివ్యపదేశాన్ని నిరాకరించడంచేత, ఇతరమైన వాటి నిషేధాన్ని ఆశ్రయించడంచేత (బ్రహ్మభిన్నమైనది ఏదీ లేదని చెప్పడంచేత) ఆత్మయొక్క సర్వగతత్వం కూడ సిద్ధిస్తుంది. అట్లు కాకపోతే ఇది సిద్ధించదు. సేత్వాదివ్యపదేశాలు ముఖ్యములే అని అంగీకరిస్తే ఆత్మకు పరిచ్ఛేదం (పరిచ్ఛిన్నత్వం) ప్రసక్తం అవుతుంది. ఎందువల్ల ననగా సేత్వాదులు ఇలాంటివి, అనగా పరిచ్ఛిన్నమైనవి. అట్లే బ్రహ్మకంటే భిన్నమైన వస్తువులను నిషేధించకపోతే ఒక వస్తువు మరొక వస్తువుకంటే భిన్నం అవుతుంది గాన (ఘటం పటం కంటే భిన్నం అన్నట్లు బ్రహ్మ యథార్థములే అయిన ఇతరవస్తువులకంటే భిన్నం అని చెప్పాలి గాన) ఆత్మకు పరిచ్ఛిన్నత్వమే ప్రసక్తం అవుతుంది. (ఘటం ఉన్నచోట పటం ఉండదు. పటం ఉన్న చోట ఘటం ఉండదు. అట్లే ఆత్మకంటే భిన్నమైన వస్తువు లున్నాయి అని అంటే ఆ వస్తువు లున్నచోట ఆత్మ ఉండదు గాన ఆత్మ సర్వగతం అనడం కుదరదు). ఆత్మ సర్వగత మని ఆయామశబ్దాదులవల్ల తెలుస్తున్నది. ఆయామశబ్దం అనగా వ్యాప్తిని (సర్వవ్యాపకము అని) చెప్పే శబ్దం. “యావాన్యా...అకాశః” “అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః” “జ్యాయాన్ దివః” “జ్యాయానాకాశాత్” “నిత్యః సర్వగతః స్థాణురచలోయం సనాతనః” (ఈ ఆత్మ నిత్యం, అంతటా వ్యాపించి ఉన్నది. స్థిరమైనది, కదలనిది, అతిప్రాచీనము, సర్వదా ఉండేది) ఈ మొదలైన శ్రుతిస్మృతిన్యాయాలు ఆత్మ సర్వగతం అని బోధిస్తున్నాయి.

వి. బ్రహ్మ ఎట్లు సత్యమే జగత్తు కూడ అలాగే సత్యమైతే జగత్తు ఉన్నచోట ఆత్మ ఉండడానికి వీలు లేదు. అది ఉన్నచోట విడిచి మరొక చోట ఆత్మ ఉండాలి. అప్పుడు ఆత్మసర్వగతం అనే వేదాంతసిద్ధాంతానికి వ్యాఘాతం కలుగుతుంది. అలా కాక ఆత్మ ఒక్కటే సత్యం, జగత్తు దాని మీద అరోపింపబడింది, ఆత్మయే జగత్తుగా భాసిస్తున్నది అని చెప్పినప్పుడు ఆత్మకు సర్వగతత్వం కుదురుతుంది. రజ్జువుమీద సర్పం భాసించినా ఆ సర్పం ఉన్నచోట అంతటా రుజ్జువు ఉన్నట్లు, జగత్తు ఉన్న స్థానంలో బ్రహ్మ ఉంది అని చెప్పవచ్చును గాన దాని సర్వగతత్వానికి భంగం ఏమీ ఉండదు. “అధ్యస్తం జగత్ అధిష్ఠానేన బ్రహ్మణా వ్యాప్తమ్; అధ్యస్తత్వాత్; రజ్జావ్యాప్తసర్పవత్” (అధ్యస్తమైన జగత్తు అధిష్ఠానమైన బ్రహ్మచేత వ్యాప్తమైనది, అధ్యస్తం కాబట్టి, రజ్జువుచేత వ్యాప్తమైన సర్పంవలె) ఇత్యాదులు న్యాయాలు. పైన ఉదాహరించిన శ్రుతిస్మృతులచేత, ఇలాంటి న్యాయాలచేత

ప్రతిపాదించబడిన సర్వవ్యాప్తత్వం కుదరాలంటే సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణము, అన్యప్రతిషేధమూ అవశ్యకములని భావం. 37

పరాధికరణం సమాప్తం

8. ఫలాధికరణమ్. సూ. 38-41

సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః. 3.2-38.

తస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశిత్రీశితవ్యవిభాగావస్థాయామయమన్యః స్వభావో వర్ణ్యతే. యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధం ప్రసిద్ధం జన్మనాం కిమేతత్కర్మణో భవత్యాహోస్విదీశ్వరాత్, ఇతి భవతి విచారణా. తత్ర తావత్ప్రతిపాద్యతే-ఫలమత ఈశ్వరాధ్యవితుమర్హతి. కుతః? ఉపపత్తేః. న హి సర్వాధ్యక్షః సృష్టిస్థితిసంహారాన్విచిత్రాన్విదధత్ దేశకాలవిశేషాభిజ్ఞత్వాత్కర్మిణాంకర్మానురూపంఫలం సంపాదయాతీత్యుపపద్యతే. కర్మణస్తనూక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవతీత్యనుపపన్నమ్. అభావాద్భావానుత్పత్తేః. స్యాదేతత్, కర్మ వినశ్యత్స్వకాలమేవ స్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్తా భోక్తృత ఇతి. తదపి న పరిశుద్ధ్యతి. ప్రాగ్భోక్తుసంబన్ధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః. యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాత్మనా భుజ్యేత తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధమ్. న హ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియన్తి లోకికాః. అథోచ్యతే -మాభూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః. కర్మకార్యాదపూర్వాత్ఫలము తృప్త్యుత ఇతి. తదపి నోపపద్యతే. అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠలోష్ఠసమస్య చేతనేనా ప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్. అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్? న. ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్. 38.

బాలానందిని

ఫలమితి :-“ఫలమ్=కర్మఫలం, అతః=ఈ పరమేశ్వరుని వలననే కలుగును

ఉపపత్తేః=అలా చెపితేనే ఉపపన్నంగా ఉంటుంది కాబట్టి" అని సూత్రార్థం.

తస్యేతి :- ఈశిత(అధికారం నెరవేరువాడు)ఈశితవ్యుడు (అధికారానికి లోబడి ఉండవలసినవాడు)అనే వ్యావహారికమైన అవస్థలో ఆ బ్రహ్మకే సంబంధించిన మరొక స్వభావం వర్ణించబడుతున్నది. సంసారానికి సంబంధించిన ఇష్టం, అనిష్టం, వ్యామిశ్రం (ఇష్టానిష్టాలు రెండూ కలసినది) అని త్రివిధమైన ఏ జంతువు లనుభవించవలసిన కర్మఫలం ఉన్నదో అది కర్మవల్లనే కలుగుతుందా లేక ఈశ్వరునివల్ల కలుగుతుందా అని విచారణ జరుగుచున్నది. ఆ సందర్భంలో-ఫలం, అతః=ఈ ఈశ్వరునివల్ల కలగడానికి తగి ఉన్నది అని ప్రతిపాదించబడుచున్నది. ఎందువల్ల? ఉపపత్తివల్ల. సర్వాధ్యక్షుడైన ఆ ఈశ్వరుడు విచిత్రములైన సృష్టిస్థితిసంహారకార్యాలను చేస్తూ దేశకాలవిశేషాలు తెలిసిన వా డవడంవల్ల కర్మలు చేసేవాళ్లకు (వాళ్ల వాళ్ల) కర్మలకు తగిన ఫలం ఇస్తా డని చెప్పడం ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. క్షణంలో నశించే కర్మవల్ల కాలాంతరంలో ఉండే ఫలం లభిస్తుందని చెప్పడం ఉపపన్నం కాదు. అభావంవల్ల (కర్మనశించి దాని అభావమే మిగలింది గాన ఆ అభావంవల్ల) భావవస్తువు పుట్టదు కదా? (ప్రశ్న)-అది సరి, కర్మనశిస్తూ దాని సమయంలోనే తనకు తగిన ఫలాన్ని పుట్టించి నశిస్తుంది. దాని ఫలాన్ని కాలాంతరంలో కర్త అనుభవిస్తాడు. (సమాధానం) అది పరిశుద్ధంగాలేదు. భోక్తతో సంబంధించ దానికి పూర్వం అది ఫలం కాజాలదు. ఏ సుఖం లేదా ఏ దుఃఖం ఏకాలంలో ఆత్మచేత అనుభవించబడుతుందో అదే ఫలం అని లోకంలో ప్రసిద్ధంగా ఉంది. ఆత్మకి సంబంధించని సుఖాన్ని గాని, దుఃఖాన్ని గాని ఫలం అని లోకికు లెవ్వరూ భావించరు కదా? (ఆశంక)కర్మ చేసినవెంటనే ఫలోత్పత్తి కలగకపోవుగాక; కర్మకు కార్యమైన (కర్మవల్ల పుట్టిన) అపూర్వంవల్ల ఫలం పుడుతుంది. (సమాధానం) అది కూడ యుక్తంకాదు. కాష్టలోష్టాదుల వలె అచేతనమైన అపూర్వం చేతనంచేత ప్రవర్తింపచేయబడకుండా ప్రవర్తించజాలదు కదా? అపూర్వం అనేది ఒకటుందని చెప్పడానికి ప్రమాణం కూడ లేదు. అర్థాపత్తి ప్రమాణం అని అంటే అది యుక్తం కాదు. ఈశ్వరసిద్ధిచేతనే అర్థాపత్తి క్షీణిస్తుంది.

వి. ఏదో యాగం చేస్తే స్వర్గం లభిస్తుందని శ్రుతి చెపుతున్నది. శ్రుతి చెప్పినది అసత్యం కాకూడదు. అందుచేత అనిత్యమైన కర్మ స్థిరమైన అపూర్వాన్ని పుట్టిస్తుంది.

అది యాగం చేసినవాని ఆత్మతో కలిసి ఉండి తగిన దేశకాలాలలో ఫలితం ఇస్తుంది అని అర్థాపత్తియే అపూర్వం అనేది ఉంది అనడానికి ప్రమాణం అనడం యుక్తం కాదు. క్షణికమైన కర్మ కాలాంతరంలో లభించే ఫలానికి హేతువు కాజాలదు గాన ఏదైన ఒక నిత్యమైన దానిని అంగీకరించాలి అనే అర్థాపత్తి ప్రమాణంచేత అపూర్వమే సిద్ధించాలని ఎక్కడ ఉంది? కర్మ అనిత్యమైన దాని ఫలాన్ని ఈశ్వరుడు తగిన సమయంలో ఇస్తాడు అని అంగీకరించినా కూడ నీవు చూపిన అర్థాపత్తి సరిపోతుంది కదా? ఈ అర్థాపత్తిచేత ఈశ్వరుడు సిద్ధిస్తున్నాడు గాన ఇది అపూర్వాన్ని సాధించజాలదు అని భావం. 38.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. 3.2.39

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః; కిం తర్హి? శ్రుత త్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే. తథా చ శ్రుతిర్భవతి - "స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః" (బృ.ఉ.4.4.24) ఇత్యేవంజాతీయకా. 39.

బాలానందిని

శ్రుతేతి :- "శ్రుతత్వాచ్చ=శ్రుతిలో వినబడుచున్నాడు, అందుచేత కూడ ఈశ్వరుడే ఫలదాత" అని సూత్రార్థం.

నేతి:- కేవలం ఉపపత్తిని పట్టి మాత్రమే ఈశ్వరుడు ఫలహేతువని మేం కల్పించడంలేదు. మరే మనగా-ఆ విధంగా వినబడుచున్నాడు, అందుచేత కూడ ఈశ్వరుడే ఫలహేతువని భావిస్తున్నాం. "స వా...వసుదానః" (అజుడైన అట్టి ఈ ఆత్మయే ప్రాణులకు అన్నం ఇచ్చేది, ధనం ఇచ్చేది) ఇత్యాదిశ్రుతులు ఈ విషయాన్ని చెపుతున్నాయి.

సూ. ధర్మం జైమినిరత ఏవ. 3.2.40.

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే. అత ఏవ హేతోః, శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ. శ్రూయాతే తావదయమర్థః "స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యేవమాదిషు వాక్యేషు. తత్ర చ విధిశ్రుతేః విషయభావోపగమాద్యాగః స్వర్గస్యాత్పాదక ఇతి గమ్యతే. అన్యథాహ్యాననుష్ఠాత్మక్ యాగ అపద్యేత; తత్రాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్. నన్వనుక్షణవినాశినః కర్మణః ఫలం నోపపద్యత ఇతి పరిత్యక్తాయం

పక్షః? నైష దోషః. శ్రుతిప్రామాణ్యాత్. శ్రుతిశ్చేత్ప్రమాణం యథాయం
కర్మఫలసంబంధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః. న చానుత్పాద్య
కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్యత్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతి. అతః కర్మణో
వా సూక్ష్మా కా చిదుత్తరావస్థా; ఫలస్య వా పూర్వావస్థాఽపూర్వం నామ అస్తీతి
తర్క్యతే. ఉపపద్యతే చాయమర్థ ఉక్తేన ప్రకారేణ. ఈశ్వరస్తు ఫలం
దదాతీత్యనుపపన్నమ్. అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుపపత్తేః. వైషమ్య
నైర్ఘ్నణ్యప్రసంగాత్, అనుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ. తస్మాద్ధర్మాదేవ ఫలమితి. 40.

బాలానందిని

ధర్మమితి:- “అతఏవ=పైన చెప్పిన కారణాలవల్లనే, ధర్మమ్=ధర్మమును ఫలం
ఇచ్చేదానినిగా, జైమినిః=జైమిని తలచుచున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

జైమినిరితి:- అచార్యుడైన జైమిని యైతే ధర్మమే ఫలం ఇస్తుందని తలచుచున్నాడు;
ఈ కారణంవల్లనే అనగా శ్రుతివల్ల, ఉపపత్తివల్లా కూడ. ఈ విషయం “స్వర్గకామో
యజేత” (స్వర్గంమీద కోరిక ఉన్నవాడు యజ్ఞం చెయ్యాలి) ఇత్యాదివాక్యాలలో
వినబడుచున్నది. వీటిలో విధి వినబడుచున్నది గాన ఆ విధిలో విషయమైన, అనగా
విధింపబడిన, యాగం స్వర్గాన్ని పుట్టిస్తుంది అని తెలుస్తూన్నది. అలా కాకపోతే (యాగం
స్వర్గాన్ని పుట్టించకపోతే) యాగాన్ని అనుష్ఠించేవాళ్లెవరూ ఉండరు. అప్పుడు ఈ ఉపదేశం
వ్యర్థం అవుతుంది. క్షణకాలంలోనే నశించే కర్మవల్ల ఫలం కలగడం ఉపపన్నం కాదనే
కారణంచేత ఈ పక్షం విడవబడింది కదా? ఈ దోషం లేదు. శ్రుతి ప్రమాణం కదా? శ్రుతి
ప్రమాణం అయితే (దాని ప్రామాణ్యాన్ని సంరక్షించడంకోసం) వినబడుతూన్న ఈ కర్మ-
ఫలసంబంధం (కర్మకీ ఫలానికీ ఉన్న సంబంధం) ఎలా ఉపపన్నంగా ఉంటుందో అలా
కల్పించాలి. నశించిపోయే కర్మ ఏదో ఒక అపూర్వాన్ని పుట్టించకుండా కాలాంతరితమైన
(కాలంచేత వ్యవహితమైన) ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి సమర్థం కాదు. అందుచేత అపూర్వం
అనేది ఒకటి ఉన్నది అని ఊహించబడుతుంది. ఇది కర్మయొక్క సూక్ష్మమైన ఉత్తరావస్థ
(కర్మ పూర్తియైన తరువాత జనించిన దాని సూక్ష్మమైన అవస్థ) అని గాని, కాలాంతరంలో
రాబోయే ఫలంయొక్క పూర్వావస్థ అని గాని (బీజంలో నూక్కురూపంలో

వృక్షాదులున్నట్లు) అని చెప్పాలి. ఈ విషయం పైన చెప్పిన ప్రకారంచేత ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. ఈశ్వరుడు ఫలం ఇస్తాడు అనేది మాత్రం అనుపపన్నం. (విచిత్రమైన కర్మలు లేకుండా) విచిత్రమైన కార్యాలు వుట్టడం అనుపపన్నంగాన అవిచిత్రమైన ఈశ్వరరూపకారణానికి వైషమ్యమూ, నైర్ఘ్నణ్యమూ ప్రసక్తం అవుతాయి. ఫలం ఇచ్చేది కర్మ కాకుండా ఈశ్వరు డన్నట్లయితే కర్మానుష్ఠానం వ్యర్థం అవుతుంది. అందువల్ల ఫలం ధర్మంవల్లనే కలుగుతుంది. (ఇది జైమిని మతం) 40.

సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ 3.2.41

బాదరాయస్వాచార్యః పూర్వోక్తమీవేశ్వరం ఫలహేతుం మన్యతే. కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ ఫలమిత్యయం పక్షస్తుశబ్దేన వ్యావర్త్యతే. కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వా యథా తథా భవతు, ఈశ్వరాత్ఫలమితి సిద్ధాంతః. కుతః? హేతువ్యపదేశాత్. ధర్మాధర్మయోరపి కారయితృత్వేనేశ్వరోహేతుర్వ్యపది శ్యతే, ఫలస్య చ దాతృత్వేన - “ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి యమేభ్యోలోకే భ్య ఉన్నినీషతే, ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమథో నినీషతే” (కా. ఉ. 3.8) ఇతి. స్మర్యతే చాయమర్థో భగవద్గీతాసు-

“యోయో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధాయార్చితుమిచ్ఛతి”

తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్.

స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే,

లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్ హితాన్” (భ. గీ. 7.21, 22)

ఇతి. సర్వవేదాన్తేషు చేశ్వరహేతుకా ఏవ సృష్టయో వ్యపదిశ్యంతే. తదేవ చేశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వకర్మానురూపాః ప్రజాః సృజతీతి. విచిత్రకార్యా నుపపత్త్వాదయోఽపి దోషాః కృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య న ప్రసజ్యంతే. 41

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛృంగరభగవతః కృతే శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

బాలానందిని

పూర్వమితి :- బాదరాయణస్తు = బాదరాయణుడైతే, పూర్వమ్ = వెనుక చెప్పిన ఈశ్వరుణ్ణి కర్మఫలప్రదాతనుగా చెప్పుతున్నాడు. హేతువ్యపదేశాత్ = కర్మలు చేయించడానికి కూడ హేతువు ఈశ్వరుడే అని చెప్పడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

బాదరాయణ ఇతి:- బాదరాయణాచార్యుడైతే వెనుక చెప్పిన ఈశ్వరుడే ఫలానికి హేతువని భావిస్తున్నాడు. కేవలమైన కర్మవల్ల గాని, కేవలమైన అపూర్వంవల్ల గాని ఫలం కలుగుతుంది అనే పక్షం తుశబ్దంచేత నివారించబడుతున్నది. ఈశ్వరుడు కర్మాపేక్షుడు (కర్మను పట్టి ఇచ్చేవాడు)గాని, అపూర్వాపేక్షుడు గాని, ఏమయినా ఫలం ఇచ్చేది మాత్రం ఈశ్వరుడే అని సిద్ధాంతం. ఎందువల్ల? హేతువ్యపదేశంవల్ల. ధర్మాధర్మాలలో కూడ హేతువుగా (ధర్మాధర్మాలు చేయించే హేతువుగా) ఈశ్వరుడే “ఏష...నినీషతే” ఇత్యాది శ్రుతివాక్యంలో చెప్పబడ్డాడు. ఈ విషయమే భగవద్గీతలో కూడ “యో యో...తాన్” అని చెప్పబడింది. (ఏ యే భక్తుడు నా ఏ యే స్వరూపాన్ని శ్రద్ధతో పూజించడానికి కోరతాడో ఆ యా భక్తునికి నిశ్చలమైన అలాంటి శ్రద్ధనే ఇస్తాను. అతడు ఆ శ్రద్ధతో ఆ స్వరూపాన్ని ఆరాధించడానికి కోరుతాడు. దానివల్ల నేనే సమకూర్చిన ఆ యా కామాలను పొందుతాడు అని ఈ శ్లోకాల తాత్పర్యం). సృష్టల కన్నింటికీ ఈశ్వరుడే హేతువని సమస్త వేదాంతాలలోను చెప్పబడుచున్నది. ఈశ్వరుడు ఫలానికి హేతువనగా అర్థం ఏమనగా ప్రజలను వాళ్ల వాళ్ల కర్మలకు అనురూపంగా సృష్టిస్తాడు అని మాత్రమే. (పైన పూర్వపక్షి చూపిన) విచిత్ర కార్యాలు అనుపపన్నములు ఇత్యాది దోషాలు ప్రసక్తములు కావు; ఎందువల్ల ననగా ఈశ్వరుడు ఆ యా మానవులు చేసిన ప్రయత్నాన్ని పట్టి ఫలం ఇస్తాడు.

ఫలాధికరణం సమాప్తం

బాలానందిని అను శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో
తృతీయాధ్యాయంలోని ద్వితీయపాదం సమాప్తం.

తృతీయాధ్యాయే తృతీయః పాదః

(అత్ర పరాపరబ్రహ్మవిద్యాగుణోపసంహారవివరణమ్)

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణమ్. సూ. 1-4

సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ 3.3.1

వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వమ్. ఇదానీం తు ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానాని భిద్యంతే వా న వేతి విచార్యతే. నను విజ్ఞేయం బ్రహ్మ పూర్వాపరాది భేదరహితమేకరసం సైన్ధవఘనవదవధారితమ్. తత్ర కుతో విజ్ఞానభేదాభేద చింతావతారః? న హి కర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషు ప్రతిపి పాదయిషితమితి శక్యం వక్తుమ్; బ్రహ్మణ ఏకత్వా దేకరూపత్వాచ్చ. నచైకరూపే బ్రహ్మణ్యనేకరూపాణి విజ్ఞానాని సంభవంతి. న హ్యన్యథార్థోఽన్యథా జ్ఞానమిత్య భ్రాంతం భవతి. యది పునరేకస్మిన్ బ్రహ్మణి బహూని విజ్ఞానాని వేదాంతాంతరేషు ప్రతిపిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం, భ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగో వేదాంతేషు. తస్మాన్న తావత్ప్రతివేదాంతం బ్రహ్మవిజ్ఞానభేద ఆశంకేతుం శక్యతే. నాప్యన్య చోదనాద్యవిశేషాదభేద ఉచ్యేత. బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్. అవిధిప్రధానైర్హి వస్తుపర్యవసాయిభిర్బ్రహ్మవాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యత ఇత్యతోఽవోచదాచార్యః "తత్తు సమన్వయాత్" (బ్ర.సూ. 1.1.4) ఇత్యత్ర. తత్కథమిమాం భేదాభేదచింతామారభత ఇతి.

బాలానందిని

సర్వేతి:- "సర్వవేదాంత ప్రత్యయమ్సర్వవేదాంతాలలో తెలియబడుచున్న ఉపాసనలు భిన్నములు కావు. చోదనాద్యవిశేషాత్ = చోదనాదులలో విశేషం లేదు గాన" అని సూత్రార్థం.

వ్యాఖ్యాతమితి. విజ్ఞేయమైన బ్రహ్మయొక్క తత్త్వం విశదీకరించబడింది. వేదాంతాలలో ఉన్న విజ్ఞానాలు పరస్పరభిన్నములా కావా అని ఇప్పుడు విచారణ

చేయబడుచున్నది. (అశంక). విజ్ఞేయమైన బ్రహ్మ పూర్వము, అపరము, ఇత్యాది భేదాలు లేని దనీ, ఉప్పుముద్ద (తామి)వలె ఏకరస మనీ నిర్ధారణ చేయబడినది కదా? అలాంటప్పుడు విజ్ఞానాలలో భేదం ఉందా లేక వీటిలో భేదం లేదా అనే ఈ విచారణకు అవతారం (ప్రవేశం, అవకాశం) ఎక్కడ? కర్మలు అనేకవిధాలుగా ఉంటాయన్నట్లు బ్రహ్మ కూడా అనేకవిధాలుగా ఉంటుందని వేదాంతాలు ప్రతిపాదించడానికి ప్రయత్నిస్తున్నాయి అని చెప్పడానికి శక్యం కాదు కదా? ఎందువల్ల ననగా బ్రహ్మ ఒక్కటే, దాని స్వరూపం కూడా ఒక్కటే. ఏకరూపమైన బ్రహ్మ విషయంలో అనేకరూపాలైన విజ్ఞానాలు సంభవించవు. పదార్థం ఒక విధంగా ఉండగా జ్ఞానం మరొక విధంగా ఉంటే అది భ్రాంతి కాని, జ్ఞానం (ప్రమాతృకమైన జ్ఞానం) కాజాలదు కదా? అందువల్ల ఒకే బ్రహ్మ విషయంలో, వేరు వేరు వేదాంతాలలో, అనేకవిధాలైన విజ్ఞానాలు ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దేశించబడితే వాటిలో ఒక్కటి మాత్రమే అభ్రాంతం కావాలి. ఇతరమైనవి భ్రాంతి రూపాలవ్వాలి. అలాంటప్పుడు వేదాంతాల విషయంలో అవిశ్వాసం ఏర్పడుతుంది. అందువల్ల ఒక్కొక్క వేదాంతంలో ఉన్న బ్రహ్మవిజ్ఞానం భిన్నంగా ఉంటుందని ఆశంకించడానికే శక్యం కాదు. చోదనాదులలో విశేషం లేదు గాన బ్రహ్మవిజ్ఞానం అభిన్నమే అని చెప్పడం కూడా కుదరదు. ఎందువల్ల ననగా బ్రహ్మ విజ్ఞానం చోదనాలక్షణం (విధిరూపం) కాదు. విధి ప్రధానంగా లేనివి, వస్తువును మాత్రమే బోధించేవి అయిన బ్రహ్మవాక్యాలచేత బ్రహ్మవిజ్ఞానం పుట్టింపబడుతుంది అని అచార్యుడు “తత్తు నమన్వయాత్” అనేచోట చెప్పి ఉన్నాడు. కదా? అలాంటప్పుడు ఈ భేదాభేదచింతనను ఎలా ప్రారంభిస్తున్నాడు?

భాష్యమ్

తదుచ్యతే-సగుణబ్రహ్మవిషయా ప్రాణాదివిషయా చేయం విజ్ఞాన భేదచిన్తేత్యదోషః. అత్ర హి కర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ సంభవతః. కర్మవదేవ చోపాసనాని దృష్టఫలాన్యదృష్టఫలాని చోచ్యంతే. క్రమముక్తిఫలాని చ కాని చిత్సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ. తేష్వేషా చింతా సంభవతి - కిం ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఆహాన్విన్నేతి. తత్ర పూర్వవక్తహేతవస్తావదువన్యన్యన్తే. నామ్నస్తావద్భేదప్రసతి పత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధం జ్యోతిరాదిషు. అస్తి చాత్ర

వేదాంతాంతర విహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యత్వాదు తైత్తిరీయకమ్, వాజసనేయకమ్, కౌఠుమకమ్, శాట్వాతయనకమ్ ఇత్యేవమాది. తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః “వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమ్” ఇత్యాదిషు. అస్తి చాత్ర రూప భేదః. తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పశ్చాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్ని మామనన్తి, అపరే పునః పశ్చైవ పరన్తి తథా ప్రాణ సంవాదాదిషు కేచిదూనాన్వాగాదీనా మనన్తి, కేచిదధికాన్. తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశజ్ఞితః కారీర్యాదిషు. అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః, యథా ఆధర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి. ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవః యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు యోజయితవ్యాః తస్మాత్ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఇతి.

బాలానందిని

తదితి :- ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. ఈ విజ్ఞానభేదవిచారం సగుణ బ్రహ్మకు, ప్రాణాదులకు సంబంధించినది గాన దోషం లేదు. ఇక్కడ వేదాంతాలలో ఉపాసనలకు, కర్మలకు వలె భేదాభేదాలు సంభవం అవుతాయి. కర్మల వలెనే ఉపాసనలు దృష్టఫలాలు (వెంటనే కనబడే ఫలం గలవి) అదృష్టఫలాలు (కాలాంతరంలో లభించే ఫలాలు గలవి) అని చెప్పబడుచున్నాయి. కొన్ని సమ్యగ్జ్ఞానాన్ని కలిగించడం ద్వారా క్రమముక్తి ఫలంగా కలవి (క్రమముక్తి నిచ్చేవి). వాటి విషయంలో ప్రతీ వేదాంతంలోను విజ్ఞానానికి భేదం ఉన్నదా లేక లేదా అనే విచారం సంభవిస్తుంది. అందులో పూర్వపక్షహేతువులు చెప్పబడుచున్నాయి. జ్యోతిరాదులలో పేరు భేదజ్ఞానానికి హేతువు అవడం (పూర్వమీమాంసలో) ప్రసిద్ధమే. ఇక్కడ కూడా ఆ యా వేదాంతాలలో విధించబడిన విజ్ఞానాలలో తైత్తిరీయకం, వాజసనేయకం, కౌఠుమకం, శాట్వాతయనకం ఇత్యాదికమైన వేరు వేరు పేరు ఉన్నది.

వి. జ్యోతిష్టమయాగాన్ని గూర్చి చెప్పి అక్కడ “అథైవ జ్యోతిరథైవ సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేత” అని ఒక వాక్యం పఠించబడింది. ప్రకృతమైన జ్యోతిష్టమయాగాన్నే ఉద్దేశించి సహస్రదక్షిణ అనే గుణవిశేషం విధించబడుచున్నదా.

లేక మరొక యాగం విధించబడుచున్నదా అని సందేహం కలగగా ఇక్కడ జ్యోతిష్టామం అనే పేరు కాక 'జ్యోతిస్' అనే మరొక పేరు చెప్పడంచేత ఇది వేరే మరొక యాగం అని నిర్ణయించబడింది. తైత్తిరీయకం, వాజసనేయకం ఇత్యాదులలో కూడా జ్యోతిష్టామం - జ్యోతిర్యాగాల విషయంలోవలెనే నామభేదం ఉండడంచేత వేరు వేరు విద్య లని అంగీకరించాలి.

తథేతి : అట్లే 'వైశ్వదేవ్యామిక్తా వాజిభ్యో వాజినమ్' ఇత్యాదులలో రూపభేదం కర్మభేదాన్ని ప్రతిపాదిస్తుంది అని ప్రసిద్ధం. ఇక్కడ కూడా రూపభేదం ఉంది. అదెట్లనగా - ఒక శాఖకు చెందినవారు పంచాగ్నివిద్యలో అరవదైన మరొక అగ్నిని పరిస్తున్నారు. కొందరైతే ఐదే పరిస్తున్నారు. అట్లే ప్రాణసంవాదాదులలో కొందరు వాగాదులలో కొన్నింటిని తగ్గించి పరిస్తున్నారు. కొందరు కొన్నింటిని అధికంగా చేర్చి పరిస్తున్నారు.

వి. "తప్తే పయసి దధ్యానయతి, సా వైశ్వదేవ్యామిక్తా వాజిభ్యో వాజినమ్" అనే వాక్యం ఉంది. కాచిన పాలలో పెరుగు కలపగా ఆ పాలు విరిగి నప్పుడు గట్టిగా ఉన్న పదార్థానికి అమిక్త అని, పల్చగా నీళ్ల వలె ఉన్నదానికి వాజినం అనీ పేరు. "యాగస్య ద్వే రూపే, ద్రవ్యం దేవతా చ" అని చెప్పినట్లు ద్రవ్యమూ, దేవతా ఈ రెండూ యాగంయొక్క రూపం. ఇక్కడ విశ్వదేవతలు దేవతగా గల అమిక్తాయాగం విధించబడింది. ఇంక వాజినం అనేది ఈ అమిక్తాయాగంలోనే గుణంగా విధించబడుతున్నదా, లేక ఇది వేరే యాగమూ అని సందేహం కలగగా అమిక్తాయాగంయొక్క రూపం విశ్వదేవతలు, అమిక్తా అనేవి, అందుచేత ఇదొక యాగం. వాజియాగం అనేది మరొక యాగం. ఎందువల్ల ననగా దీని రూపం వేరు. వాజులు దేవత, వాజినం అనేది ద్రవ్యం. ఈ విధంగా రూపభేదాన్ని పట్టి ఇవి రెండూ వేరువేరు యాగాలని నిర్ణయించినట్లు పంచాగ్నివిద్యాదులను కూడ వేరు వేరు స్వతంత్రవిద్య లని గ్రహించాలని భావం.

తథేతి :- అట్లే ధర్మవిశేషం కూడా (విశిష్టంగా చెప్పిన ధర్మం కూడా) కారీర్యాదులయందు కర్మభేదాన్ని ప్రతిపాదిస్తుంది అని ఆశంక చేయబడింది. ఇక్కడ కూడా ధర్మ (అంగ)విశేషం ఉన్నది. ఎట్లనగా - ఆధర్విణికులకు శిరోవ్రతం అనే ఒక ధర్మం (అంగం) విశేషంగా చెప్పబడింది.

వి. కారీరేష్టి అనే ఒక ఇష్టి (యాగం) ఉంది దానికి సంబంధించిన వేదభాగాన్ని

వఠించేటప్పుడు తైత్తిరీయశాఖకు చెందినవాళ్లు నేలమీద భోజనం చేస్తారు. ఇతరులు చెయ్యరు. అగ్న్యధ్యయనం (చయనాన్ని గూర్చి చెప్పే వేదభాగంయొక్క అధ్యయనం) చేసే కొన్ని శాఖలవాళ్లు ఉపాధ్యాయునికి ఉదకుంభం తీసుకొనివచ్చి ఇస్తారు. కొందరు ఇవ్వరు. అశ్వమేధాధ్యయనం చేసేటప్పుడు కొందరు పచ్చగడ్డి తీసుకొని వస్తారు. కొందరు తీసుకొనిరారు. ఈ ధర్మ భేదాలను పట్టి కారీర్యాదులలో కూడ భేదం ఉన్న దని ఆశంక ముండకాధ్యయనం చేసేటప్పుడు నెత్తిమీద అంగారపాత్ర (మండుతున్న బొగ్గులు పోసిన పాత్ర) కొందరు ధరిస్తారు. కొందరు ధరించరు. అందుచేత ఇది విద్యాభేదానికి కారణమని ఆశంకకుని అభిప్రాయం.

ఏవమితి :- ఇట్లే ఆ యా వేదాంతాలలో పునరుక్తి మొదలైన భేదహేతువు లున్నట్లుగా యథాసంభవంగా అన్వయించుకోవాలి. అందువల్ల ప్రతీ వేదాంతంలోను విద్యాభేదం ఉంది (అని పూర్వపక్షం).

వి. పునరుక్తి అనగా రెండుమూడు సార్లు చెప్పడం. “నమిధో యజతి” “తనూనపాతం యజతి” “ఇదాం యజతి” “ఐర్విర్యజతి” “స్వాహాకారం యజతి” అను ఐదు వాక్యాలలో విధించబడేది ఒకే కర్మయా లేక ఐదు వేరు వేరు కర్మలా అని సందేహం కలగగా “యజతి” అనేదానిని ఐదుసార్లు అవృత్తి చేయడంచేత ఇవి ఐదు వేరు వేరు కర్మలని సిద్ధాంతం చేయబడింది. అట్లే పంచాగ్నివిద్యాదులను వేరు వేరు శాఖలలో అవృత్తి చేయడంచేత అవి వేరు వేరు విద్యలు కావాలి అని భావం.

పూర్వపాదంలో తత్త్వంపదార్థాల నిరూపణం చేయబడింది. ఈ పాదంలో వాక్యార్థం నిర్ణయించబడుచున్నది. వాక్యార్థనిర్ణయానికి పదార్థనిర్ణయం హేతువు గాన ఈ రెండు పాదాలకు హేతుహేతుమద్భావసంగతి. సగుణవిద్య చిత్తశుద్ధి ద్వారా వాక్యార్థజ్ఞానానికి ఉపయోగిస్తుంది గాన సగుణ విద్యకు సంబంధించిన విచారణ కూడ చేయబడుచున్నది.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - నర్వవేదాంతవ్రత్యయాని విజ్ఞానాని తస్మింస్తస్మిన్వేదాన్తే తాని తాన్యేవ భవితుమర్హన్తి. కుతః? - చోదనాద్యవిశేషాత్. అదిశబ్దేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోదితా అభేదహేతవ ఇహాకృష్యంతే.

సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః. యదైకస్మిన్నగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేఽపి పురుషప్రయత్నస్తాద్యశ ఏవ చోద్యతే జుహుయాదితి, ఏవం “యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద” (బృ.ఉ. 6.1.1., ఛా.ఉ. 5.1.1.) ఇతి వాజసనేయినాం చాన్దోగ్యానాం చ తాదృశ్యేవ చోదనా. ప్రయోజనసంయోగోఽప్యవిశిష్ట ఏవ - “జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతి” (బృ.ఉ. 6.1.1.) ఇతి. రూపమప్యభయత్ర తదేవ విజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠాదిగుణవిశేషాన్వితం ప్రాణతత్త్వమ్. యథా చ ద్రవ్యదేవతే యాగస్య స్వరూపం విజ్ఞేయం రూపం విజ్ఞానస్య. తేన హి తద్రూప్యతే. సమాఖ్యాపి సైవ ప్రాణవిద్యేతి. తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానామ్. ఏవం వశ్చాగ్నివిద్యా వైశ్వానరవిద్యా శాణ్డీల్యవిద్యా ఇత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యమ్. యే తు నామరూపాదయో భేదహేత్వాభాసాః తే ప్రథమ ఏవ కాణ్డే “నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వాత్” ఇత్యారభ్య పరిహృతాః

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. సర్వ వేదాంతాలచేత (ద్వారా) తెలియబడుచున్న విజ్ఞానాలు ఆ యా వేదాంతాలలో ఆ యా విజ్ఞానాలుగానే అవడానికి తగి ఉన్నవి. (అనగా వేరు వేరు వేదాంతాలలో కనబడినా కూడ చాలా వరకు పోలికలున్న ఒక విజ్ఞానాన్ని ఒకే విజ్ఞానంగా పరిగణించాలి గాని వేరు వేరు విజ్ఞానాలుగా పరిగణించకూడదు అని అర్థం). ఎందువల్ల? చోదనాద్యవిశేషంవల్ల (‘చోదనాది’లోని) ఆదిశబ్దంచేత పూర్వమీమాంసలోని “శాఖాంతరాధికరణం”లోని సిద్ధాంతసూత్రంలో చెప్పబడిన అభేదహేతువులు ఇక్కడ ఆకర్షింపబడతాయి. సంయోగ - రూప - చోదనా - అఖ్యల అవిశేషంవల్ల, (అవి ఒకే విధంగా ఉండడంవల్ల) అని అర్థం.

వి. ఆ యా వేదశాఖలలో ఉన్న కర్మలకు ఇది ఆ కర్మయే అనే ప్రత్యభిజ్ఞను పట్టి ఏకత్వం చెప్పబడింది. అట్లే ఆ యా వేదశాఖలలో ఉన్న విజ్ఞానాలకు (ఉపాసనలకు) కూడ ఈ విజ్ఞానం అదే అని ప్రత్యభిజ్ఞానంచేత ఏకత్వం సిద్ధిస్తుంది. అలాంటి ప్రత్యభిజ్ఞానానికి చోదనాదులు ఒకే విధంగా ఉండడం కారణం. చోదనా అనగా ప్రతిపాదక

శబ్దం, లేదా ప్రయత్నాన్ని బోధించే శబ్దం. అర్థసంయోగం అనగా ప్రయోజనంతో సంబంధం. రూపం అనగా అగ్నిహోత్రాదికర్మలలో నైతే ద్రవ్యదేవతాదికం, ఉపాసనలలో రూపం. అనగా ఉపాస్యం (ఉపాసించదగినది). ఆఖ్యా అనగా పేరు. ఇవి ఒకే విధంగా ఉన్నప్పుడు ఈ కర్మా ఆ కర్మా, ఈ ఉపాసనా ఆ ఉపాసనా ఒకటే అని గ్రహించాలి.

యథేతి : శాఖాభేదం ఉన్నా కూడ అగ్నిహోత్రం అనే ఒక కర్మలో ఏ విధంగా 'జుహూయాత్' (హోమం చెయ్యాలి) అని ఒకే విధమైన పురుషప్రయత్నం విధించబడుచున్నదో అట్లే "యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేద" (ఎవడు ప్రాణాన్ని జ్యేష్ఠమనీ, శ్రేష్ఠమనీ తెలుసుకుంటాడో) అని వాజసనేయులకు భందోగులకు కూడా ఒకే విధమైన చోదన ('వేద' అని) ఉన్నది. "జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతి" (ఇలా ఉపాసన చేసినవాడు తనవాళ్లలో జ్యేష్ఠుడూ శ్రేష్ఠుడూ అవుతాడు) అని ప్రయోజనం యొక్క సంబంధం కూడా అవిశిష్టమే (తేడా లేకుండా ఉన్నది). రెండు చోట్లా రూపం కూడ ఒక్కటే. ఎందువల్లననగా రెండు చోట్లా తెలియదగినది జ్యేష్ఠ శ్రేష్ఠాదిగుణవిశేషాలతో కూడిన ప్రాణతత్త్వమే. ద్రవ్యమూ దేవతా ఏ విధంగా యాగానికి రూపమో అట్లే విజ్ఞానానికి రూపం విజ్ఞేయం (తెలియదగినది). దానిచేతనే (ఆ విజ్ఞేయంచేతనే) అది (విజ్ఞానం) నిరూపించబడుతుంది కదా. సమాఖ్య కూడా ప్రాణవిద్య అనేదే రెండింటిలోను ఉన్నది. అందుచేత విజ్ఞానాలు సర్వవేదాంతప్రత్యయాలు. పంచాగ్నివిద్య, వైశ్వానరవిద్య, శాండిల్యవిద్య, ఇత్యాదులలో కూడ ఈ విధంగానే (చోదనాద్యవిశేషం) చూచుకోవాలి. ఇక విజ్ఞానాలకు భేదం ఉన్నట్లు కనబడడానికి హేతువుల వలె పైకి కనబడే ఏ నామరూపాదు లున్నాయో అవి పథ్రమకాండలో (పూర్వమీమాంసలో) "న నామ్నా స్యాత్ చోదనాభిధానత్యాత్" అని ప్రారంభించి పరిహరించబడ్డాయి. (అందుచేత ఆ హేత్వాభాసలను పట్టి విద్యాభేద మని గ్రహించకూడదు అని అర్థం) 1.

భాష్యమ్

ఇహోపి కం చిద్విశేషమాశక్యం పరిహరతి

సూ. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. 3.3.2

స్వాదేతత్-సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానాం గుణభేదాన్వపద్యతే

తథా హి - వాజసనేయినః పశ్చాగ్నివిద్యాం ప్రస్తుత్య షష్ఠమపరమగ్నిమామనన్తి - “తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి” (బృ.ఉ. 6.2.14.) ఇత్యాదినా. ఛన్దోగాస్తు తం నామనన్తి. పశ్చానంఖ్యయైవ చోపసంహరన్తి “అథ హ య ఏతానేవ పశ్చాగ్నిన్ వేద” (ఛా.ఉ. 5.10.10.) ఇతి. యేషాం చ స గుణోఽస్తి యేషాం చ నాస్తి కథముభయేషామేకా విద్యోపపద్యేత? నా చాత్ర గుణోపసంహారః శక్యతే ప్రత్యేతుమ్ పశ్చానంఖ్యావిరోధాత్. తథా ప్రాణసంవాదే శ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురః ప్రాణాన్ వాక్పక్షుఃశ్రోత్రమనాంసి ఛన్దోగా అమనన్తి. వాజసనేయినస్తు పశ్చామమప్యామనన్తి. “రేతో వై ప్రజాపతిః ప్రజాయతే హ ప్రజయా పశుభిర్య ఏవం వేద” (బృ.ఉ. 6.1.6) ఇతి. ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చ విద్యాభేదో భవతి. వేద్యభేదాచ్చ విద్యాభేదో ద్రవ్యదేవతాభేదాదివ యాగస్య ఇతి చేత్.

బాలానందిని

ఇహేతి : ఇక్కడ కూడా ఒక విశేషాన్ని ఆశంకించి పరిహరిస్తున్నాడు. భేదాదితి - “భేదాత్ = గుణభేదం ఉండడంవల్ల, నేతి చేత్ = విజ్ఞానాలకి అభేదం లేదు అన్నట్లు = యితే, న = అది కాదు, ఏకస్యామపి = ఒకే విద్యలో కూడా గుణభేదం కుదురుతుంది” అని సూత్రార్థం.

స్యాదితి : ఇది ఇలా ఉండనీ. (ఈ క్రింది ఆశంక కలగవచ్చును.) విజ్ఞానాలలో గుణభేదం కనబడుతున్నది గాన వాటికి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం కుదరదు. అ దెట్లనగా - పంచాగ్నివిద్యను ప్రస్తావించి వాజసనేయులు మరొక ఆరవ అగ్నిని కూడా “తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి” ఇత్యాదికంచేత పరిస్తున్నారు. ఛందోగులు మాత్రం దానిని పరించకుండా “అథ హ య ఏతానేవ పశ్చాగ్నిన్వేద” అని పంచనంఖ్యచేతనే ఉపసంహరిస్తున్నారు. ఆ గుణం (షష్ఠాగ్నిరూపమైన గుణం) ఎవరికి ఉన్నదో వాళ్లకూ ఎవరికి లేదో వాళ్లకూ ఒకే విద్య అని ఎలా కుదురుతుంది? గుణోపసంహారాన్ని గ్రహించడానికి కూడా వీలు లేదు. ఎందుచేతననగా - ఐదు అనే సంఖ్యకు విరోధం వస్తుంది.

వి. గుణోపసంహారం అనగా ఒకే విద్యను (ఈ ఘట్టంలో 'విద్య' 'విజ్ఞానం' 'ఉపాసన' సమానార్థకాలు) రెండు మూడు చోట్ల (శాఖలలో) చెప్పినప్పుడు, ఏదైనా ఒక శాఖలో అధికంగా చెప్పిన గుణాలను ఇతరశాఖలలోని విద్యలోనికి తెచ్చి అన్వయించుకొనడం. ఇక్కడ ఛాందోగులు (ఐదు) సంఖ్యతో ముగించిన తరువాత ఆరవదానిని చేర్చి గుణోపసంహారం చేయడం కుదరదని భావం.

తథేతి :- అట్లే ప్రాణసంవాదంలో ఛందోగులు శ్రేష్ఠప్రాణంకంటే భిన్నమైన వాక్కు, చక్షుస్సు, శ్రోత్రం, మనస్సు అనే నాలుగు ప్రాణాలను పరిస్తున్నారు. వాజసనేయులైతే "రేతే.వేద" (రేతస్సే ప్రజాపతి, ఈ విధంగా తెలుసుకున్నవాడు సంతానంతోను, పశువులతోను కూడి ఉంటాడు) అని అయిదవదైన రేతస్సును కూడా పరిస్తున్నారు. అవాపఉద్వాపభేదాన్నిపట్టి వేద్యం భిన్నం అవుతుంది. (అవాపం అనగా క్రొత్తదానిని చేర్చడం, ఉద్వాపం అనగా ఉన్నదానిని తీసివేయడం). ద్రవ్యదేవతల భేదాన్ని పట్టి యాగభేదం కలిగినట్లు వేద్యభేదంవల్ల విద్యాభేదం ఏర్పడుతుంది.

భాష్యమ్

నైష దోషః. యత ఏకస్యామపి విద్యాయామేవంవిధో గుణభేద ఉపపద్యతే. యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారో న సంభవతి తథాపి ద్యుప్రభృతీనాం పఞ్చానామగ్నీనాముభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్న విద్యాభేదో భవితుమర్హతి. న హి షోడశిగ్రహణాగ్రహణాయోరతిరాత్రో భిద్యతే. పర్యతే పి చ షష్ఠోఽగ్నిశ్చన్ద్రోః "తంప్రేతం దిష్టమితోఽనగ్నయ ఏవం హరన్తి" (ఛా'ఉ. 5.9.2) ఇతి. వాజసనేయినస్తు సాంపాదికేషు పఞ్చస్వగ్నిష్వనువృత్తాయాః సమిద్ధామాదికల్పనాయాః నివృత్తయే "తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి సమిత్సమిత్" (బృ.ఉ. 6.2.14) ఇత్యాది సమామనన్తి. స నిత్యానువాదః. అథాప్యపాసనార్థ ఏష వాదస్తథాపి న గుణః శక్యతే ఛన్దోగైరప్యపసంహర్తుమ్. న చాత్రపఞ్చసంఖ్యావిరోధ ఆశంక్యః, సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయా హ్యేషా పఞ్చసంఖ్యా నిత్యానువాదభూతా న విధిసమవాయినిత్యదోషః. ఏవంప్రాణ

నంవాదాదిష్వప్యధికస్య గుణస్య ఇతరత్రోపసంహారో న విరుద్ధతే. న చావాపోద్వాపభేదాద్వేద్యభేదో విద్యాభేదశ్చాశంక్యః. కస్యచిద్వేద్యాంశస్యావా పోద్వాపయోరపి భూయసో వేద్యరాశేరభేదావగ మాత్. తస్మాదైకవిద్యమేవ.2

బాలనందిని

నైష ఇతి :- ఈ దోషం లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఒకే విద్యలో కూడ ఈ విధమైన గుణభేదం ఉపపన్నమే. ఆరవదైన అగ్నిని ఉపసంహరించడం కుదరకపోయినా ద్యులోకం మొదలైన ఐదు అగ్నులు కూడా రెండింటిలోను గుర్తింపబడుతున్నాయి గాన విద్యాభేదం అవడానికి వీలు లేదు. షోడశిగ్రహణాగ్రణాలచేత అతిరాత్రం బిన్నం కాదు కదా?

వి. "అతిరాత్రే శోడశినం గృహ్యతి, నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్యతి" అని రెండు వాక్యా లుండడంచేత అతిరాత్రంలో షోడశిగ్రహణం వైకల్పికం అని నిర్ణయించబడింది. కొందరు గ్రహించవచ్చును, మరికొందరు గ్రహించకపోవచ్చు. తావన్నాత్రంచేత అతిరాత్రం ఏ విధంగా వేరు కాదో అట్లే ఆరవది ఉన్నా లేకపోయినా మిగిలిన వన్నీ సమంగా ఉండడంవల్ల విద్యాభేదం కలగదు. అయితే ఇది వ్యవస్థితవికల్పం అని గ్రహించి ఛందోగులకు పంచాగ్న్యూపాసన, వాజసనేయులుకు షడగ్న్యూపాసన అని చెప్పవచ్చు. (ఇది ఒక సమాధానం).

పర్యతే ఇతి :- ఛందోగులు "తం ప్రేతం... హరన్తి" (ఈ లోకం నుండి పరలోకానికి వెళ్ళినవానిని జ్ఞాతులు అగ్నికి సమర్పిస్తారు) అని ఆరవ అగ్నిని కూడా పరిస్థూనే ఉన్నారు. వాజసనేయులైతే సాంపాదికములైన (అనగా అగ్నిత్వం ఆరోపించిన) అయిదు అగ్నులలో అనువర్తిస్తూ వచ్చిన సమిద్ధుమాదికల్పనను నివృత్తి చేయడానికి "తస్యాగ్నిరేవ ... సమిత్" (ఈ అగ్నికి అగ్నియే అగ్ని, సమిధయే సమిధ) అని చెప్పుచున్నారు. ఇది నిత్యానువాదం.

వి. ద్యులోకాదులయందు అగ్నిత్వం ఆరోపించబడింది. ద్యులోకాదులు అగ్ని అన్న తరువాత సమిధలు ధూమమూ కావాలి గాన ఆ యా వస్తువులమీద సమిత్త్వం మొదలైనది ఆరోపించబడింది. అయితే మృతశరీరం ఏ అగ్నిలో ఉంచబడినదో అది వాస్తవమైన అగ్నియే గాన ఆ అగ్నియందు అగ్నిత్వారోపం గాని, ధూమసమిధాదులయందు ధూమసమిత్త్వారోపం గాని చేయవలసిన పని లేదని సూచించడానికై "తస్యాగ్నిరేవ ..."

ఇత్యాదివాక్యం వాజసనేయులచేత పఠించబడింది. అనగా అగ్నిలో సహజంగా ఉన్న విషయాలనే ఇక్కడ పేర్కొనడం జరిగింది. అందుచేత “తం ప్రేతం ... హరన్తి” అని ఛందోగులు కూడా ఆరవ అగ్నిని పఠిస్తున్నారు గాన ఛందోగ్య - వాజసనేయులకు ఇద్దరికీ కూడ ఆరు అగ్నుల ఉపాసన ఉన్నదని చెప్పవచ్చును. లేదా, మరణించినవాని శరీరాన్ని ఉంచిన అగ్నిని (అది అనువాదమే గాన, ఉన్నదానిని చెప్పడమే గాన) ఉపాసన చేయని పక్షాన రెండు చోట్లా పంచాగ్న్యూపాసన మాత్రమే చెప్పబడిందని గ్రహించవచ్చును అని పై వాక్యాలకు అర్థం.

అవ. ఇప్పుడు షడగ్న్యూపాసనమే గ్రహించవచ్చును అనేదానికి ఉపపత్తి చూపుతున్నారు- అధేతి :- ఇది (ఆరు అగ్నుల నిర్దేశం) (పైన సూచించినట్లు) ఉపాసన కొరకే అని చెప్పినప్పుడు కూడ ఆ గుణాన్ని ఛందోగులు కూడ ఉపసంహరించుకొనవచ్చును. అయితే పంచసంఖ్యకు విరోధం రాదా అని ఆశంకకు అవకాశం లేదు. ఈ పంచ సంఖ్య (ఛందోగులు చెప్పిన పంచసంఖ్య) సాంపాదికములైన అగ్నులను దృష్టిలో పెట్టుకొని చెప్పినది గాని, ఆ విధంగా అనువాదమాత్రమే కాని, విధిలో (ఉపాసనావిధిలో) సమన్వయించదు. (ఐదింటిని మాత్రమే ఉపాసించాలి అనే అర్థాన్ని తెలుపదు. అందుచేత రెండు చోట్లా కూడ ఆరు అగ్నులూ ఉపాస్యాలే అని అర్థం). ఇట్లే ప్రాణసంవాదాదులలో కూడ ఒకచోట అధికంగా ఉన్న గుణాన్ని మరొక చోట ఉపసంహరించడంలో విరోధం లేదు.

వి. “యో హ వె జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ” ఇత్యాదివాక్యాలలో చెప్పబడిన ప్రాణవిద్య ఛందోగ్యవాజసనేయకాలు రెండింటిలోనూ ఒకటే అని ప్రత్యభిజ్ఞ ద్వారా తెలిసిన తరువాత వాజసనేయకంలో చెప్పిన రేతోరూపమైన ప్రాణాన్ని ఛందోగ్యంలో ఉపసంహరించుకొనవచ్చునని అభిప్రాయం.

న చేతి - అవాపోద్వాపాలు చేసినంత మాత్రంచేత వేద్యభేదం గాని విద్యాభేదం గాని శంకించవలసిన పని లేదు. ఏదో ఒక వేద్యాంశానికి ఆవాపోద్వాపాలు చేసినా కూడ అత్యధికమైన వేద్యరాశి (వేద్యములైన వాటి సముదాయం) విషయంలో అభేదం కనబడుచున్నది కదా? అందువల్ల వీటిని ఏకవిద్య లనే అంగీకరించాలి. 2

సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేఽధికారాచ్చ

సవవచ్చ తన్నియమః. 3.3.3

యదప్పుక్తమ్-ఆధర్వణికానాం విద్యాం ప్రతి శిరోవ్రతాద్యపేక్షణా
దన్యేషాం చ తదనపేక్షణాత్ విద్యాభేద ఇతి, తత్ప్రత్యుచ్యతే. స్వాధ్యాయస్యైష
ధర్మో న విద్యాయాః. కథమిదమవగమ్యతే? యతస్తథాత్వేన స్వాధ్యాయ
ధర్మత్వేన సమాచారే వేదవ్రతపదేశపరే గ్రంథే ఆధర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేన
వ్యాఖ్యాతమితి సమామనన్తి. “నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీత” చాధికృతవిషయాదేత
చ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చ స్వోపనిషదధ్యయనధర్మ ఏవైష ఇతి నిర్ధార్యతే. నను
చ - “తేషామేవైతాం” బ్రహ్మవిద్యాం వదేచ్ఛిరోవ్రతం విధివ ద్యైస్తు చీర్ణమ్”
(ము. ఉ. 3.2.10) ఇతి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి
సంకీర్త్యతైష ధర్మః? న. తత్రాపేతామితి ప్రకృతపరామర్శాత్. ప్రకృతత్వం చ
బ్రహ్మవిద్యాయాః గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేసంయోగ్యేవైష ధర్మః. సవవచ్చ
తన్నియమః ఇతి నిదర్శననిర్దేశః. యథా చ సవాః సప్త సౌర్యాదయః శతౌదన
పర్యంతాః వేదాంతరీతత్రేతాగ్న్యనభి సంబన్ధాదాధర్వణోదితైకాగ్న్యభి సంబన్ధాచ్చ
ఆధర్వణికానామేవ నియమ్యన్తే తథైవాయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబ
న్ధాత్వత్రైవ నియమ్యతే. తస్మాదప్యనవద్యం విద్వైకత్వమ్. 6

బాలానందిని

స్వాధ్యాయేతి :- “స్వాధ్యాయస్య = స్వాధ్యాయముయొక్క, తథాత్వేన = ధర్మంగా,
సమాచారే హి = సమాచారం అనే గ్రంథంలో చెప్పబడింది కదా? అధికారాచ్చః=
ప్రస్తావనవల్ల కూడ అట్లే. తన్నియమః = దానినియమం, సవవచ్చ= సవం విషయంలో
వలె చేయబడును” అని సూత్రార్థం.

యదపీతి :- ఆధర్వణికుల విద్యా విషయంలో శిరోవ్రతాదులు అపేక్షింపబడడం
చేత ఇతరుల విద్య విషయంలో వాటిని అపేక్షించకపోవడంచేత విద్యాభేదం
అంగీకరించాలి అని ఏది చెప్పబడిందో దానికి సమాధానం చెప్పబడుచున్నది. ఇది

స్వాధ్యాయంయొక్క ధర్మం కాని విద్యాధర్మం కాదు. ఇట్లు (ఎలా) తెలుస్తూన్నది? ఎందువల్ల ననగా, తథాత్వేన=స్వాధ్యాయధర్మంగా, సమాచారే=వేదవ్రతాలను ఉపదేశించే ఒక గ్రంథంలో, ఆధర్వణీకులు, ఇది కూడా వేదవ్రతంగా వ్యాఖ్యానింపబడినది అని చెప్పుచున్నారు. “నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే” (వ్రతం ఆచరించనివాడు దీని అధ్యయనం చేయకూడదు) అను వాక్యంలోని అధికృతవిషయమైన ప్రస్తుతవిషయాన్ని పరామర్శించే ఏతచ్ఛబ్దంవల్ల, అధ్యయనశబ్దంవల్ల కూడా ఇది తమ ఉపనిషత్తును అధ్యయనం చేసేటప్పుడు చేయదగిన ధర్మమే అని నిర్ధారణ చేయబడుచున్నది. (అశంక) “తేషామ్ . . . చీర్ణమ్” (ఈ బ్రహ్మవిద్యను శిరోవ్రతాన్ని యథావిధిగా ఆచరించినవాళ్ళకే చెప్పాలి) అని ఈ శిరోవ్రతానికి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగం వినబడుచున్నది గాన, బ్రహ్మవిద్య అంతటా ఒకటే అవడంచేత ఈ ధర్మం (శిరోవ్రతం) అన్నింటిలోను చేర్చవలసి ఉంటుంది కదా? (నమాధానం) అట్లు కాదు. అక్కడ కూడ ‘ఏతామ్’ అని (వకృతమైనది) పరామర్శించబడింది. ఇక్కడ ప్రకృతమైన బ్రహ్మవిద్య గ్రంథవిశేషాపేక్షమే గాన, అనగా బ్రహ్మవిద్యను బోధించే గ్రంథమే ప్రకృతం గాన, ఈ ధర్మం గ్రంథ విశేషంతో మాత్రమే సంబంధిస్తుంది. దీని నియమం సవానికి సంబంధించిన నిమయం వంటిది అని నిదర్శనం చూపబడుచున్నది. సౌర్యం మొదలు శతౌదనం వరకు ఉన్న ఏడు సవాలు (హోమాలు) ఇతరవేదాలలో చెప్పబడిన త్రేతాగ్నితో సంబంధించకపోవడంచేతను, అథర్వణంలో చెప్పబడిన (ఏకర్షి అని ప్రసిద్ధమైన) ఏకాగ్నితో సంబంధించడంచేతను ఇది ఆధర్వణీకులకు మాత్రమే అని ఏ విధంగా నియమించబడుచున్నాయో అట్లే ఈ ధర్మంకూడ స్వాధ్యాయవిశేషంతో సంబంధం ఉండడంవల్ల స్వాధ్యాయం విషయంలోనే నియమించబడుచున్నది. (అందుచేత ఇది విద్యకు సంబంధించిన ధర్మం కాదు: విద్యాభేదహేతువు కాదు అని అర్థం). అందువల్ల విద్యైకత్వం నిర్దుష్టమైనది.

సూ. దర్శయతి చ. 3.3.4

దర్శయతిచ వేదోఽపి విద్యైకత్వం సర్వవేదాన్తేషు విద్యైకత్వోపదేశాత్ -
 “సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి” (క.ఉ.2-15) ఇతి. తథా “ఏతమేవ బ్రాహ్మణా
 మహత్యుక్తే మీమాంసన్తే, ఏతమగ్నావధ్యర్యవః, ఏతం మహావ్రతే ఛన్దోగాః”
 (ఐ.అ.3.2.3-12) ఇతి చ. తథా “మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్” (క.ఉ.3.2)

ఇతి కారకే ఉక్తస్య ఈశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే
భేదదర్శననిన్దాయై పరామర్శో దృశ్యతే - “యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమనరం
కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి. తత్త్వేవ భయం విదుషోఽ మన్వానస్య”
(తై.ఉ.2.7.1) ఇతి తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య వైశ్వానరస్య
భాన్దోగ్యే సిద్ధవదుపాదానమ్ “యస్త్వేతమేవమభివిమానమాత్మానం ప్రాదేశమాత్రం
వైశ్వానరముపాస్తే” (ఛా.ఉ.5.18.1) ఇతి. తథా సర్వవేదాంత ప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర
విహితానాముక్త్యాదీనామన్యత్రోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ప్రాయదర్శనన్యా
యేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః. 4

బాలానందిని

దర్శయతీతి :- “ధర్మయతి చ = వేదం కూడ సర్వవేదాంతాలలో విద్వైకత్వాన్ని
చూపుతున్నది” అని సూత్రార్థం.

దర్శయతీతి :- “సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి” (సమస్తవేదాలూ ఏ స్థానాన్ని,
నిర్గుణబ్రహ్మను, బోధిస్తున్నాయో) ఇత్యాదివాక్యాలచేత, “ఏతమేవ . . . ఛన్దోగాః” (దీనినే
ఈ సగుణబ్రహ్మనే) బ్రాహ్మణులు గొప్పదైన ఉక్థంలో చర్చిస్తున్నారు. అధ్వర్యువులు
దీనినే అగ్నియందు చర్చిస్తున్నారు. ఛందోగులు మహావ్రతంలో చర్చిస్తున్నారు. అని సర్వ
వేదాలలోను వేద్యమైనది. (నిర్గుణమైనా సగుణమైనా) ఒక్కటే అని వేదం కూడ
విద్వైకత్వాన్ని స్పష్టంగా ప్రతిపాదిస్తున్నది.

అవ. కొన్ని శ్రుతులు శాఖాంతరీయశ్రుతులలో చెప్పిన విషయాలను సిద్ధపత్తుగా
గ్రహించి వాటికి సంబంధించిన విషయాలను ప్రతిపాదిస్తుంటాయి. దీనిని బట్టి కూడ
ఒక శాఖలోని విషయం మరొక శాఖలోనికి అన్వయించుకోవాలని సూచితమవుతున్నదని
చెప్పుతున్నారు - తథేతి :- అట్లే “మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్” (పరమేశ్వరుడు తలమీదికి
ఎత్తబడిన భయంకరమైన వజ్రం) అని కారకంలో చెప్పబడిన ఈశ్వరగుణమైన
భయహేతుత్వాన్ని “యదా . . . భవతి” (ఈ నరుడు ఎప్పుడైతే ఈ అద్వితీయబ్రహ్మయందు
ఈషన్మాత్రం భేదం కూడ చూస్తాడో అప్పుడు వానికి భయం కలుగుతుంది) అని “తత్త్వేవ
. . . అమన్వానస్య” (నేనే బ్రహ్మను అని భావించనివానికి ఆ బ్రహ్మయే భయంకరం

అవుతుంది) అనీ తైత్తిరయకంలో భేదాన్ని నిందించడాన్ని పరామర్శించడం జరిగింది. అట్లే వాజసనేయకంలో ప్రాదేశికమాత్రంగా సంపాదించబడిన (చెప్పబడిన) వైశ్వానరుణ్ణి "యస్యైతమేవ . . ఉపాస్తే" అని సిద్ధపత్తుగా అంగీకరించి పరామర్శించడం కనబడుతున్నది. (దీనిని పట్టి ఒక శ్రుతిలో ఉన్నది మరొక చోట కూడ గ్రహించబడుతుం దని (ఉపసంహారం చేయబడుతుం దని) నూచింపబడుచున్నదని భావం) అట్లే! సర్వవేదాంత ప్రత్యయములుగా ఒక శాఖలో విధించబడిన ఉక్థాదులను మరొకచోట ఉపాసనాదుల నిమిత్తం గ్రహించడంవల్ల ఉపాసనలకు కూడ సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం సిద్ధిస్తుంది.

వి. శాఖాభేదం ఉన్నా కూడ ఉక్థాదులకు ఏ విధంగా భేదం లేదో అట్లే ఉక్థాదుల సంనిధిలో చెప్పబడిన ఉపాసనలకు కూడా శాఖాభేదంచేత భేదం లేదు అని భావం.

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణం సమాప్తం

2. ఉపసంహారాధికరణమ్. సూ. 5

సూ. ఉపసంహారోఽర్థవేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ. 3.3.5

ఇదం ప్రయోజనసూత్రమ్. స్థితం చైవం సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వే సర్వ విజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞానగుణానామన్యత్రాపి సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతీతి, అర్థాభేదాత్. య ఏవ హి తేషాం గుణానామేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారకః స ఏ వాన్యత్రాపి. ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానమ్; తస్మాదుపసంహారః. విధిశేషవత్. యథాహి విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాది కర్మ సర్వత్రేత్యర్థా భేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి. యది హి విజ్ఞానభేదో భవేత్తతో విజ్ఞానాంతర నిబద్ధత్వాద్గుణానాం, ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి. అస్యైవ తు ప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి.

బాలానందిని

ఉపసంహార ఇతి : - "అర్థాభేదాత్ = అర్థంలో (ప్రయోజనంలో) భేదం

లేకపోవడంవల్ల, విధిశేషవల్ = విధిశేషములైన ధర్మాలకు వలె, సమానే = సమానమైనదానియందు, ఉపసంహారః = గుణాల ఉపసంహారం చేయదగినది" అని సూత్రార్థం.

వి. శాఖాభేదం ఉన్నప్పుడు సమానమైన విద్యలో చెప్పబడిన గుణాలు ఆ శ్రుతికి మాత్రమే సంబంధించి ఉంటాయా లేక ఒక చోట లేనివాటిని ఇతరశాఖనుండి ఉపసంహరించాలా అని సందేహం. విద్యకు అక్కడ చెప్పిన గుణాలతో ఉపకారం సిద్ధిస్తున్నప్పుడు ఇతర శాఖలనుండి ఉపసంహారం అనావశ్యకం అని పూర్వపక్షం అలాంటప్పుడు వెనుక చేసిన విద్యైకత్వవిమర్శ అనావశ్యకం అని పూర్వపక్షఫలం ఉపసంహారం చెయ్యా లని సిద్ధాంతం.

ఇదమితి :- ఇది ప్రయోజనాన్ని (గుణోపసంహారంవల్ల లభించే ప్రయోజనాన్ని) చెప్పే సూత్రం. ఈ విధంగా సర్వవిజ్ఞానాలు సర్వవేదాంతప్రత్యయాలు అనే విషయం నిశ్చితము కాగా ఒక చోట చెప్పిన విజ్ఞానగుణాలకు సమానమైన మరొక విజ్ఞానంలో కూడ ఉపసంహారం జరుగుతుంది. ఎందువల ననగా ఆ రెండు విజ్ఞానాల అర్థంలోను (ప్రయోజనంలోను) భేదం లేదు. అనగా ఉపాసన అనే వాటి ప్రయోజనం ఒక్కటే. ఒక చోట విశిష్టమైన విజ్ఞానానికి ఉపకారకమైన ఆ గుణాల ఏ అర్థం (ప్రయోజనం) ఉన్నదో అదే రెండవ చోట కూడ ఉన్నది. రెండు చోట్లా అదే విజ్ఞానం (ఉపాసన) కదా? విధిశేషంవలె. అగ్నిహోత్రాదివిధికి అంగాలుగా ఉన్న ధర్మాలను అగ్నిహోత్రాదికర్మలు అభిన్నము లవడంచేత, అన్ని చోట్లా ఉపసంహరించడం ఎట్లు జరుగుతుందో అట్లే ఇక్కడ కూడ (అగ్నిహోత్రం అనే కర్మ ఒక్కటే. అందుచేత దానికి సంబంధించిన కొన్ని ధర్మాలను వేరు వేరు శాఖలలో వేరు వేరుగా చెప్పినా వాటి నన్నింటినీ ఏ విధంగా ఉపసంహరించాలో అట్లే ఇక్కడ కూడా అని అర్థం.) అయితే విజ్ఞానభేదం ఉంటే మాత్రం ఆ గుణాలు మరొక విజ్ఞానంతో సంబంధించినవి అవడం చేత (ఆ విజ్ఞానాలకి) పకృతి - వికృతి భావం లేక పోవడం చేతా ఉపసంహారం ఉండదు. విజ్ఞానం ఒక్కటే అయితే మాత్రం ఇట్లు కాదు. ఉపసంహారం ఉంటుంది.) "సర్వాభేదాదన్యత్రమే" (బ్ర.సూ. 3.3.10) అనే సూత్రం నుండి ప్రారంభించి ఈ ప్రయోజనసూత్రానికి ప్రపంచం (విస్తృత వివరణం) చేయబడగలదు

2. కొన్ని యాగాలకు కావలసిన అంగా లన్నీ చెప్పబడతాయి ఆ యాగాలకు ప్రకృతి యాగాలు అని పేరు. కొన్ని యాగాలకు కొన్ని అంగాలు మాత్రమే చెప్పబడతాయి. వీటికి వికృతియాగా లని పేరు. ఇలా కొన్ని అంగాలు మాత్రమే చెప్పిన వికృతియాగాన్ని “ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యా” (వికృతియాగాన్ని ప్రకృతియాగం వలె చెయ్యాలి) అనే నియమాన్ని అనుసరించి ప్రకృతియాగం వలె చెయ్యాలి. అనగా దీనికి చెప్పకుండా విడచివేసిన అంగాలను ప్రకృతియాగంనుండి గ్రహించాలి. అయితే రెండు విజ్ఞానాలు వేరు వేరు విజ్ఞానాలైనప్పుడు వాటి మధ్య ప్రకృతివికృతిభావసంబంధం వంటి సంబంధం ఏదీ లేదు గాన ఒక విజ్ఞానానికి సంబంధించిన ధర్మాలను మరొక విజ్ఞానంలో చేర్చుకొనగూడదు.

ఉపసంహారాధికరణం సమాప్తం

3. అన్యథాత్వాధికరణమ్. సూ. 6-8

సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ 3.3.6

వాజసనీయకే : “తే హ దేవా ఉచుర్థ నైసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీధేనాత్యయామేతి” (బృ.ఉ.1.3.1) “తే హ వాచమూచుస్త్యం న ఉద్గాయ” (బృ.ఉ.1.3.2) ఇతి ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిన్దిత్వా ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పర్యతే - “అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్యం న ఉద్గాయేతి. తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్” (బృ.ఉ. 1.3.7) ఇతి. తథా ఛాన్దోగ్యేఽపి - “తద్ధ దేవా ఉద్గీధమాజహ్రారనేనైనానభిభవిష్యామః” (ఛా. ఉ- 1.2.1) ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానసురపాప్మ విద్ధత్వేన నిన్దిత్వా తదైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పర్యతే “అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీధముపాసాంచక్రిరే” (ఛా.ఉ. 1.2.7) ఇతి. ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణవిద్యావిధిరధ్యవసీయతే. తత్ర సంశయః - కి మత్ర విద్యాభేదః స్యాదాహోస్విద్విద్వైక్యమితి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? పూర్వేణ న్యాయేన విద్వైక్యత్వమితి. నను న యుక్తం విద్వైక్యత్వం; ప్రక్రమభేదాత్ అన్యథా హి ప్రక్రమస్తే వాజసనేయినోఽన్యథా ఛాన్దోగాః “త్వంనఉద్గాయ”

(బృ.ఉ.1.3.2) ఇతి వాజసనేయినః ఉద్గీధస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనన్తి. ఛన్దోగాస్తా ద్గీధత్వేన - "తముద్గీధముపాసాంచక్రిరే" (భా.ఉ. 1.2.7) ఇతి. తత్కథం విద్వైకత్వం స్యాదితి చెత్; నైష దోషః. న హ్యేతావతా విశేషేణ విద్వైకత్వమపగచ్ఛతి; అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్. తథాహి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమ్, అసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీధోపన్యాసః, వాగాదినంకీర్తనమ్, తస్మిన్స్థయా ముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్ఛాసుర విధ్వంసనమ్ అశృమృల్లోష్టనిదర్శనేన ఇత్యేవం బహవోఽర్థాః ఉభయత్రాప్య విశిష్టాః ప్రతీయన్తే. వాజసనేయకేఽపి చోద్గీధసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతమ్ "ఏష ఉ వా ఉద్గీతః" (బృ.ఉ.1.3.23) ఇతి. తస్మాద్భాన్దోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యమ్. తస్మాచ్ఛ విద్వైకత్వమితి. 6

బాలానందిని

అన్యథాత్వమితి :- "శబ్దాత్ : శబ్దంవల్ల, అన్యథాత్వమ్ = వాజసనేయ భాందోగ్యాలలోని ప్రాణవిద్యలకు భేదం, ఇతి చెత్ = అన్నట్లయితే; న = కాదు; అవిశేషాత్ = విశేషం లేదు కదా?" అని సూత్రార్థం. (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం)

వాజసనేయక ఇతి:- వాజసనేయకంలో "తేహ . . ఇతి" (ఆ దేవతలు, అనగా సాత్త్వికవృత్తులైన ప్రాణాలు. పరస్పరం ఇలా అనుకొన్నాయి. ఇప్పుడీ యజ్ఞంలో ఉద్గీధం చేత (ఔద్గాత్రకర్మ చేత) రజస్తమోవృత్తిరూపులైన అసురులను అతిక్రమించి దేవత్వాన్ని పొందుదాము) అని "తే హ . . ఉద్గాయ" (అవి వాక్కుతో నీవు మాకు ఔద్గాత్రం చెయుము) అని ఉపక్రమించి వాగాదిప్రాణాలు అసురపాపృచే కొట్టబడినట్లు నిందించి, "అథ . . ఉదగాయత్" (తరవాత అవి ముఖంలో ఉన్న ప్రాణంతో నువ్వు మాకు ఔద్గాత్రం చెయుము అని అన్నాయి. అది సరే అని పలికి వాటికోసం ఉద్గానం చేసింది) అని ముఖ్య ప్రాణాన్ని (ఉశ్నోపాస్యంగా) స్వీకరించినట్లు పఠించబడింది. అట్లే భాందోగ్యంలో కూడ "తద్ధ . . . అభిభవిష్యామః" (అప్పుడు అనగా, పరస్పరం అణచివేయడం అనే యుద్ధం ప్రవర్తించినప్పుడు, దేవతలు, ఈ ఉద్గీధంచేత అసురులను జయించెదము అని ఉద్గీధాన్ని తీసికొనివచ్చాయి) అని ఉపక్రమించి ఇతరప్రాణాలు అసురపాపంచేత కొట్టబడినట్లు

చెప్పి వాటిని నిందించి అట్లే ముఖ్యప్రాణాన్ని ఉపాసించినట్లు “అథ . . . ఉపాసాంచక్రిరే” (తరువాత ముఖ్యప్రాణమైన ఏఉద్గీధం ఉన్నదో దానిని ఉపాసించిరి) అని చెప్పబడింది రెండు చోట్లా కూడ ప్రాణాన్ని ప్రశంసించడంచేత ఇది ప్రాణవిద్యా విధి అని నిర్ణయించబడుచున్నది. ఇక్కడ విద్యాభేదం ఉన్నదా లేక విద్యైకత్వమేనా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? పూర్వం వెనుకటి అధికరణాలలో చెప్పిన న్యాయం చేత విద్యైకత్వమే అని ప్రాప్తించినది. (ప్రశ్న) - ఇక్కడ ఉపక్రమంలో భేదం ఉండడం వల్ల విద్యైకత్వం కుదరదు కదా? వాజసనేయులు ఒక విధంగా ఉపక్రమిస్తే ఛాందోగులు మరొక విధంగా ఉపక్రమిస్తున్నారు. వాజసనేయులు “త్వం న ఉద్గాయ” అని ప్రాణాన్ని ఉద్గీధకర్తగా పరిస్తున్నారు. ఛాందోగు లైతే “తముద్గీధముపాసాంచక్రిరే” అని ప్రాణమే ఉద్గీధం అన్నట్లు ఉపక్రమిస్తున్నారు. అలాంటప్పుడు విద్యైకత్వం ఎలా ఉంటుంది అని అంటే - (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. ఏతావన్మాత్రంచేత విద్యైకత్వానికి భంగం రాదు. ఎందువల్లననగా అవిశేషం (భేదం లేకపోవడం) కూడ అత్యధికంగా కనబడుతున్నది. అదెట్లనగా - దేవాసురసంగ్రామంతో ప్రారంభం, అసురుల జయం కోసం సంవాదం, ఉద్గీధాన్ని పేర్కొనడం, వాగాదులను గూర్చి చెప్పడం, వాటిని నిందించడం ద్వారా ముఖ్య ప్రాణాన్ని ఆశ్రయించడం, ప్రాణంయొక్క వీర్యంవల్ల తాతితో ధీకొన్న మట్టిబెడ్డల వలె అసురులు నశించడం ఈ మొదలైన చాలా అంశాలు రెండు చోట్లా కూడ భేదం లేకుండా కనబడుతున్నాయి. “ఏష వా ఉద్గీధః” (ఈ ప్రాణమే ఉద్గీధం) అని వాజసనేయకంలో కూడ ప్రాణానికి ఉద్గీధంతో సామానాధికరణ్యం వినపడుతున్నది. అందుచేత ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో కూడ ప్రాణానికి కర్తృత్వం ఉన్నట్లు ఉహించాలి. అందువల్ల విద్యైకత్వమే.

వి : వెనుకటి అధికరణంలోని న్యాయం ప్రకారం ఉద్గీధవిద్య అని ఒకే పేరు ఉండడంవల్ల విద్యైక్యం అని పూర్వపక్షం. ఈ విధంగా పూర్వాధికరణంతో దీనికి అపవాదసంగతి.

సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్యాదివత్. 3.3.7

న వా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యమ్; విద్యాభేద ఏవాత్ర న్యాయ్యః.

కస్మాత్? ప్రకరణభేదాత్. ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః. తథాహి - ఇహ ప్రక్రమభేదో
దృశ్యతే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ “ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత” (ఛా.ఉ. 1.1.1)
ఇత్యేవముద్గీథావయవస్య ఓంకారస్యోపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాది
గుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా “అథ ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి”
(ఛా.ఉ. 1.1.10) ఇతి పునరపి తమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్య
దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ “తం ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరే” (ఛా.ఉ. 1.2.2)
ఇత్యాహ. తత్ర యద్యుద్గీథశబ్దేన సకలా భక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తా ఉద్గాతా
ఋత్విక్ తత ఉపక్రమశ్చోపరుద్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత. ఉపక్రమానురోధేన
చైకస్మిన్ వాక్యే ఉపసంహరేణ భవితవ్యమ్. తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవే
ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే. వాజసనేయకే తు ఉద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణే
కారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావేద్యతే “త్యం న ఉద్గాయ” (బృ. ఉ.
1.3.2) ఇత్యపి తస్యాః కర్తా ఉద్గాతా ఋత్విక్ ప్రాణత్వేన నిరూప్యత ఇతి
ప్రస్థానాంతరమ్.

బాలానందిని

నేతి :- “ప్రకరణభేదాత్ = ఉపక్రమంలో భేదంవల్ల, న వా = విద్వైకత్వం
లేదు; ప్నోవరీయస్త్వాదివత్ = పరోవరీయస్త్వాదికం వలె” అని సూత్రార్థం.

న వేతి :- ఇక్కడ విద్వైకత్వం న్యాయ్యం కాదు; విద్యాభేదమే న్యాయ్యం.
ఎందువల్ల? ప్రకరణభేదంవల్ల. ఉపక్రమభేదంవల్ల అని అర్థం. అదెట్లనగా ఇక్కడ
ఉపక్రమంలో భేదం కనబడుతున్నది. ఛాందోగ్యంలో “ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత”
(ఓమ్ అనే అక్షరాన్ని, ఉద్గీథాన్ని, అనగా ఉద్గీథంలో ఒక అవయవమైన “ఓమ్” అనే
అక్షరాన్ని ఉపాసించాలి) అని ఉద్గీథావయవమైన ఓంకారం ఉపాసించదగినది అని
ప్రస్తావించి, దానియందు రసతమం మొదలైన గుణాలను చెప్పి (పృథివ్యాధిరసాలలో)
ఓంకారం రసతమమైనది, ఇదియే అప్తి ఇదియే సమృద్ధి అని ఓంకారగుణాలను చెప్పి
“అథ . . భవతి” (ఈ అక్షరముయొక్క వివరణమే చేయబడుచున్నది) అని తిరిగి

ఉద్గీఢావయవమైన ఆ ఓంకారాన్నే దేవాసురాఖ్యాయిక ద్వారా కొనసాగిస్తూ "తం ప్రాణముద్గీఢముపాసాంపక్రిరే" అని చెప్పుచున్నాడు.

వి. యజ్ఞంలో ఉద్గాత అనే ఋత్విక్కు సామవేదంలోని కొన్ని భాగాలను గానం చేస్తాడు. సామవేదంలోని ఒక భక్తికి (అనగా ఒక విభాగానికి) ఉద్గీఢం అని పేరు. ఆ ఉద్గీఢం అనే సామభక్తితో ఒక అవయవం ఓంకారం. ఉద్గీఢావయవం అవడంచేత దీనిని కూడా ఉద్గీఢం అని నిర్దేశించడం ఉంది. ఛాందోగ్యంలో ప్రారంభంలో ఉద్గీఢావయవమైన ఓంకారం ప్రసక్తే ఉంది గాని మొత్తం ఉద్గీఢం ప్రసక్తి లేదు. ఆ ఓంకారంయొక్క ఉపాసనయే ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది.

తత్రేతి :- అక్కడ ఉద్గీఢశబ్దంచేత ఉద్గీఢం అనే పేరు గల సమస్తమైన సామభక్తినీ, దాని కర్త యైన ఉద్గాత అనే ఋత్విక్కునీ గ్రహించి నట్లయితే అప్పుడు (కేవలం ఓంకారాన్ని మాత్రమే నిర్దేశించిన) ఉపక్రమానికి ఉపరోధం కలుగుతుంది; "ఆ ఉద్గీఢాన్ని గానం చేసే ఉద్గాత" అని లాక్షణికార్థం కూడా చెప్పవలసి వస్తుంది. ఒక వాక్యంలో ఉపసంహారం ఉపక్రమాన్ని అనుసరించి ఉండాలి. అందుచేత ఇక్కడ (ఛాందోగ్యంలో) ఉద్గీఢావయవమైన ఓంకారంలో ప్రాణదృష్టి ఉపదేశించబడుచున్నది. (అనగా ఓంకారాన్ని ప్రాణంగా ఉపాసించాలి అని విధించబడుచున్నది). బృహరారణ్యకంలో ఉద్గీఢశబ్దం చేత ఉద్గీఢావయవాన్ని గ్రహించడానికి తగిన కారణం లేకపోవడంవల్ల, మొత్తం ఉద్గీఢభక్తియే చెప్పబడుతుంది. దానికి కర్త అయిన (దానిని గానం చేసే) ఉద్గాత అనే ఋత్విక్కు "త్యం న ఉద్గాయ" అని ప్రాణంగా నిరూపించబడుచున్నాడు. ("ఓ ప్రాణమా! నువ్వు మా కోసం ఉద్గానం చెయ్యి" అని చెప్పడంచేత ప్రాణమే ఉద్గాత అన్నట్లు చెప్పబడుచున్నది అని అర్థం)

భాష్యమ్

యదపి తత్రోద్గీఢసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వేనైవ దిదర్శయిషితస్య ప్రాణస్య సర్వాత్మత్వప్రతిపాదనార్థమితి న విద్వైకత్వమావహతి. సకలభక్తి విషయ ఏవ చ తత్రాప్యుద్గీఢశబ్ద ఇతి వైషమ్యమ్. న చ ప్రాణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేన హేతునా పరిత్యజ్యతే; ఉద్గీఢభావవదుద్గాతృ

భావస్యాప్యపాసనార్థత్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్. ప్రాణవీర్యేణైవ చోద్గాతా ఔద్గాత్రం కర్మ కరోతీతి నాన్త్యసంభవః. తథా చ తత్రైవ శ్రావితమ్ - “వాచా చ హ్యేవ స ప్రాణేన చోదగాయత్” (బృ. ఉ. 1.3.24) ఇతి. న చ వివక్తితార్థభేదేఽవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుకారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుం యుక్తమ్. తథా హ్యభ్యుదయవాక్యే పశుకామవాక్యే చ “త్రేధా తణ్డలాన్విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్” ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽపి ఉపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యాగ విధిః. తథా ఇహాప్యపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్, యథా పరమాత్మదృష్ట్యాధ్యాససామ్యేఽపి “అకాశో హ్యైవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమ్” (ఛా. ఉ. 1.9.1) “స ఏష పరోవరీయానుద్గీఢః స ఏషోఽనంతః” (ఛా. ఉ. 1.9.2) ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీఢోపాసనమక్యాధిత్యాదిగతహిరణ్య శ్శుశ్రుత్వా దిగుణవిశిష్టోద్గీఢోపాసనాద్భిన్నం; న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యా మపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవంజాతీయకేషాంపాసనేష్వీతి. 7

బాలనందిని

యదపీతి :- ప్రాణానికి ఉద్గీఢంతో సామానాధికరణ్యం (“య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీఢమ్” అనే వాక్యంలో ప్రాణమే ఉద్గీఢం అని చెప్పడం) ఉద్గీఢంగా చూప నిచ్చుచుంపబడిన ప్రాణం సర్వాత్మకం అని చెప్పడం కోసం ఉద్గీఢ మైనది గాన అది విద్యైకత్వాన్ని సాధించజాలదు. (దానిని పట్టి రెండు విద్యలూ ఒకటే అని చెప్పడం కుదరదు). అక్కడ కూడా ఉద్గీఢశబ్దం సమస్తసామభక్తిని చెప్పుచున్నది గాన ఆ వైషమ్యం (తేడా) కూడ ఉన్నది. ప్రాణం ఉద్గాత అనడం అసంభవం గాన దానిని (ప్రాణానికి చెప్పిన ఉద్గాతృత్వాన్ని) పరిత్యజించవలసిన అవసరం కూడా లేదు. ప్రాణానికి ఉద్గీఢభావం (ప్రాణమే ఉద్గీఢం అని) ఏ విధంగా ఉపాసనకోసం చెప్పబడిందో ఉద్గాతృత్వం కూడ ఉపాసన కోసమే చెప్పబడింది. మరొక విషయ మేమనగా - ఉద్గాత ప్రాణవీర్యంచేతనే ఔద్గాత్రం (ఉద్గాత చేయవలసిన సామగానం) అనే పని చేయకలుగుతాడు గాన

అసంభవం కూడా కాదు. ఆ విధంగా అక్కడనే "వాదా. . ఉదగాయత్" (ఆ ఉద్గాత వాక్యహితమైన ప్రాణంచేతనే ఉద్గానం చేశాడు) అని చెప్పబడింది. చెప్పదలచిన అర్థంలో భేదం కనబడుతున్నప్పుడు కేవలం వాక్యచ్ఛాయలో పోలిక ఉన్నంత మాత్రంచేత సమాన్విత్యాన్ని నిర్ణయించడం యుక్తం కాదు. అది ఎట్లనగా అభ్యుదయవాక్యంలోను, పశుకామవాక్యంలోను కూడా "త్రేధా . . కుర్యాత్" ఇత్యాది వాక్యాలచేత నిర్దేశంలో సామ్యం ఉన్నా కూడ ఉపక్రమంలో భేదం ఉండడంవల్ల అభ్యుదయవాక్యంలో దేవతాపనయం (అనలు దేవతలను తొలగించి వేరు దేవతలను చేర్చడం) నిర్ణయించబడింది. పశుకామవాక్యంలో నైతే యాగవిధి నిర్ణయించబడింది. అట్లే ఇక్కడ కూడా ఉపక్రమభేదంవల్ల విద్యాభేదం చెప్పాలి; పరోవరీయస్వాదులవలె.

వి. ఒక యజమానుడు దర్శం (అమావాస్య) అనే భ్రాంతిచేత చతుర్దశినాడే దర్శకర్మ చేయడానికి ప్రవర్తించినప్పుడు చంద్రుడు ఉదయిస్తే (ఆనాడు చతుర్దశి అవడంచేత చంద్రుడుదయిస్తే) ఒక ప్రాయశ్చిత్తం చెప్పబడింది. ఆ సందర్భంలో "త్రేధా తండులాన్విభజతే" ఇత్యాదివాక్యంచేత దర్శయాగంలో వచ్చే దేవతలకంటే భిన్నులైన కొందరు దేవతల నుద్దేశించి కొన్ని హవిస్సులు సమర్పించాలి అని చెప్పబడింది. అయితే ఇది క్రొత్త యాగం కాదు; అదే దర్శయాగం; అయితే దేవతలు మాత్రం మారతారు అని నిర్ణయించబడింది. అట్లే మరొకచోట పశుకామం కలవాడు చేయవలసిన యాగం చెపుతూ "త్రేధా తణ్దులాన్ విభజతే" ఇత్యాదివాక్యమే చెప్పబడింది. కాని ఇది ఒక యాగవిశేషం. ఈ రెండు స్థానాలలో వాక్య నిర్దేశం సమంగా ఉన్నా కూడ ఉపక్రమాలు వేరుగా ఉండడం చేత రెండు వేరు వేరు కర్మ లని ఏ విధంగా నిర్ణయించబడిందో అట్లే ఇక్కడ ఉపక్రమభేదాన్ని పట్టి రెండూ వేరు వేరు విద్య లని అంగీకరించాలి అని పూర్వమీమాంసకు సంబంధించిన ఒక అంశం ఇక్కడ ఉదాహరణగా చూపబడింది. దీని విస్తృత ప్రతిపాదనం భామతీబ్రహ్మవిద్యాభణాదులలో చూచుకొనవచ్చును.

యథేతి:- పరమాత్మదృష్ట్యాధ్యానంలో సామ్యం ఉన్నా కూడ ఆకాశే . . . పరాయణమ్" (ఈ ఆకాశం పరమాత్మ అన్నింటికంటే పెద్దది, ఇదే పరాయణం) అని "స ఏష . . . అనంతః" (ఈ ఉద్గీధం పరంకంటే పరం, శ్రేష్ఠమైనదానికంటే శ్రేష్ఠం) అని పరోవరీయస్వాదిగుణాలతో కూడిన ఉద్గీధోపాసనం అక్షి - ఆదిత్యాదులలో ఉన్న

హిరణ్యశ్శుశ్రుత్వాదిగుణాలతో విశిష్టమైన ఉపాసనకంటే ఏ విధంగా భిన్నమో, ఒకే శాఖలో ఉన్నా కూడ పరస్పర గుణోపసంహారం ఎలా చేయబడదో, అట్లే శాఖాంతరాలలో ఉన్న ఇలాంటి ఉపాసనలలో కూడ గ్రహించాలి.

వి . అకాశవిద్యలోను ("అకాశో హ్యేవైభ్యః . . . స ఏష పరోవరీయాన్" ఇత్యాది వాక్యవిహితమైన విద్యలోను), అంతరాదిత్యవిద్యలోను (ఆదిత్యునిలోను అక్షిలోను చెప్పిన ఉపాసనలోను) కూడ ఉద్గీధాన్నే పరమాత్మదృష్టితో ఉపాసించాలి. అయితే మొదటిదానిలో పరోవరీయస్త్వాదిగుణాలు చెప్పబడ్డాయి. రెండవదానిలో హిరణ్యశ్శుశ్రుత్వాదులు చెప్పబడ్డాయి. ఈ విధంగా గుణభేదాన్ని పట్టి ఒకే శాఖలో నున్నా కూడ ఈ రెండూ వేరు వేరు విద్య లని ఏ విధంగా గ్రహించబడిందో అట్లే వేరు వేరు శాఖలలో ఉన్న విద్యల విషయంలో కూడా భిన్నత్వాన్ని అంగీకరించాలి అని అర్థం.

సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. 3.3.8.

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయమ్; ఉద్గీధవిద్యేతి హ్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి; తదపి నోపపద్యతే. ఉక్తం హ్యేతత్ - "న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్" (బ్ర.సూ. 3.3.7) ఇతి. తదేవ చాత్ర న్యాయ్యతరం; శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్; సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యమ్. ఉద్గీధశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లోకికైర్వ్యవహర్తుభిరుపచర్యతే. ఆస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషు ఉద్గీధవిద్యేతి. తథా ప్రసిద్ధ భేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కారకకైకగ్రన్థపరితానాం సంజ్ఞైకత్వం దృశ్యతే; తథేహపి భవిష్యతి. యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవంజాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమ్, యథా సంవర్గవిద్యాదిషు. 8

బాలానందిని

సంజ్ఞాత ఇతి :- సంజ్ఞాతశ్చేత్ = ఒకే సంజ్ఞ ఉండడంవల్ల విద్యైకత్వం అన్నట్లయితే, తత్ = అది, ఉక్తమ్ = పై సూత్రంలో చెప్పబడింది. తదపి = సంజ్ఞైకత్వం. ఆస్తి తు = భిన్న విద్యలకు కూడా ఉన్నది" అని సూత్రార్థం.

అవేతి :- సంజ్ఞయొక్క ఏకత్వంచేత (ఒకే సంజ్ఞ ఉండడంచేత) ఇక్కడ విద్యైకత్వం న్యాయమైనది; రెండు చోట్లా కూడ ఉద్గీఢవిద్య అని ఒకే సంజ్ఞ ఉన్నది కదా అని అన్నట్లయితే - అది కూడా ఉపనన్నం కాదు. దీనికి సమాధానం “న వా ప్రకరణ భేదాత్” ఇత్యాది సూత్రంలో చెప్పబడింది కదా ? అదే ఇక్కడ యుక్తతరమైనది. ఎందువల్ల ననగా అది శ్రుత్యర్థానికి అనుగుణంగా ఉంది. సంజ్ఞైకత్వ మైతే శ్రుత్యక్షరభాష్యమైనది. (శ్రుతిలో లేదు) ఈ రెండింటిలోను ఉద్గీఢశబ్దాన్ని ప్రయోగించినంతమాత్రంచేత లోకికులైన వ్యవహారలచేత ఈ పేరు వీటికి అరోపించబడింది. వేరు వేరు విద్యలుగా నిశ్చితములైన పరోపరీయస్వాద్యుసాపనలలో ఉద్గీఢవిద్య అని ఒకే సంజ్ఞ ఉండడం కనబడుచున్నది. అట్లే కారక మనే ఒక గ్రంథంలో చెప్పబడిన, ప్రసిద్ధభేదములైన అగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసాదులకు కారకం అనే ఒక సంజ్ఞ ఉండడం కనబడుతున్నది. (ఒకే పేరున్న మాత్రంచేత ఒకే విద్య అని చెప్పవలసిన పని లేదని దీనివల్ల తెలుస్తున్నది). ఇక్కడ కూడ అట్లే అవుతుంది. అయితే ఎక్కడైతే ఈ విధమైన భేదకారణం లేదో అక్కడ సంజ్ఞైకత్వాన్ని పట్టి, సంవర్గవిద్యాదులందు వలె, విద్యైకత్వం అంగీకరించవచ్చును. 8

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తం

3. వ్యాప్యధికరణమ్. సూ. 9

సూ. వ్యాప్తేశ్వ సమశ్శసమ్. 3.3.9

“ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీఢముపాసీత” (భా.ఉ. 1.1.1.) ఇత్యత్ర అక్షరోద్గీఢశబ్దయోః సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణే అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణ పక్షాణాం ప్రతిభాసనాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యః స్యాదితి విచారః. తత్రాధ్యాసో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధౌ అన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతేఽ నువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తే తరబుద్ధావపి. యథా నామ్ని బ్రహ్మబుద్ధౌ అధ్యస్య మానాయామప్యనువర్తతే నామబుద్ధిః, న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్తతే. యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణాదిబుద్ధ్యధ్యాసః. ఏవ మిహాప్యక్షరే ఉద్గీఢబుద్ధిరధ్యస్యతే

ఉద్గీధేవాక్షరబుద్ధిరితి. అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వని విష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థా బుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి. యథా దేహేంద్రియసంఘాత ఆత్మబుద్ధిః ఆత్మన్యేవ ఆత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా "తత్త్వమసి" (భా. ఉ. 6.8.7) ఇత్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్తతే; యథా వా దిగ్భ్రాన్తిబుద్ధిః దిగ్యాధార్థ్య బుద్ధ్యా నివర్త్యతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యా ఉద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యతే, ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాక్షరబుద్ధిరితి. ఏకత్వం త్వక్తరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వమ్; యథా ద్విజోత్తమో, బ్రాహ్మణో, భూమిదేవ ఇతి. విశేషణం తు పునః సర్వవేదవ్యాపిణః ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణప్రసజ్గే ఔద్గాత్రవిషయస్య సమర్పణమ్, యథా నీలం యదుత్పలం తదానయేతి. ఏవమిహాప్యద్గీథో య ఓంకారః తముపాసీతేతి. ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్యవాక్యే విమృశ్యమానే ఏతే పక్షాః ప్రతిభాన్తి. తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణాభావాత్ అనిర్ధారణప్రాప్తౌ ఇదముచ్యతే "వ్యాప్తేశ్చ సమశ్లాసమ్" ఇతి. చశబ్దోఽయం తుశబ్దస్థాననివేశీ ప్రక్షత్రయవ్యావర్తన ప్రయోజనః; తదిహ త్రయః పక్షాః సావద్యా ఇతి పర్యుదన్యన్తే - విశేషణపక్ష ఏనైకో నిరవద్య ఇత్యుపాదీయతే.

బాలానందిని

వ్యాప్తేరితి :- "వ్యాప్తేః = ఓంకారం ప్రతీ ఋక్కులోనూ, ప్రతీ అనువాకంలోను, ప్రతీ సామలోను ఆద్యంతాలలో వ్యాపించి ఉండడంవల్ల, సమంజమమ్ = ఉద్గీథం అనేది ఓంకారానికి విశేషణ మవడమే యుక్తము" అని సూత్రార్థం.

ఓమితీతి :- "ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత" అనునప్పుడు అక్షరానికి ఉద్గీథానికి (అక్షరమ్ ఉద్గీథమ్ అని) సామానాధికరణ్యం వినబడుతున్నది. ఈ సామానాధికరణ్యాన్ని పట్టి అధ్యాసను గ్రహించాలా, అపవాదం గ్రహించాలా, ఏకత్వం గ్రహించాలా, విశేషణత్వం గ్రహించాలా అని నాలుగు పక్షాలు భాసించడంవల్ల ఏ పక్షం న్యాయమైనది అని విచారం కలగవచ్చును. వాటిలో¹ అధ్యాస అనగా - రెండు

వస్తువులలో వాటి అన్యతరబుద్ధి నివర్తింపచేయబడకుండగానే, అనగా ఆ రెండు వస్తువులను రెండు వస్తువులుగా గ్రహిస్తూనే, వాటిలో ఒకదానియందు మరొకటి అనే బుద్ధి అధ్యసించబడుతుంది. అనగా ఒకటి మరొకటిగా గ్రహించబడుతుంది. అయితే దేనియందు మరొక బుద్ధి అధ్యసించబడుతుందో దానియందు ఇతరబుద్ధితో పాటు దాని బుద్ధి కూడ అనువర్తిస్తూనే ఉంటుంది. ఉదాహరణకి - నామమునందు బ్రహ్మ అని బుద్ధి అధ్యసించినా కూడ (నామను బ్రహ్మగా భావించినా కూడా) నామబుద్ధి కూడ అనువర్తిస్తూనే ఉంటుంది. బ్రహ్మబుద్ధిచేత అది నివర్తింపజేబడుదు. లేదా ప్రతిమాదులయందు విష్ణుబుద్ధ్యధ్యాన అట్లే. అనగా ప్రతిమయందు విష్ణుత్వాన్ని అధ్యసించినా (ఆరోపించినా) ఇది ప్రతిమ అనే బుద్ధి కూడా అనువర్తిస్తూనే ఉంటుంది. అట్లే ఇక్కడ ఉద్గీఢంమీద అక్షరబుద్ధి అధ్యసించబడుతుంది. లేదా అక్షరంమీద ఉద్గీఢబుద్ధి అధ్యసించబడుతుంది. అపవాద అనగా - ఎక్కడైతే ఒక వస్తువునందు ముందుగా ఒక మిథ్యాబుద్ధి (భ్రాంతి) నిశ్చితంగా కలిగి, తరువాత కలిగిన యథార్థబుద్ధి పూర్వం ఏర్పడిన మిథ్యాబుద్ధిని నివర్తింపజేస్తుందో అది అపవాద . దేహేంద్రియసంఘాతంమీద ముందు ఆత్మబుద్ధి కలిగిన తరువాత “తత్త్వమసి” అనే యథార్థబుద్ధిచేత ఆత్మయందే ఆత్మబుద్ధి కలుగగా అప్పుడు ముందు కలిగిన అయథార్థ బుద్ధి తొలగించబడుతుంది; లేదా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధి యథార్థదిగ్బుద్ధిచేత నివర్తించబడుతుంది. అట్లే ఇక్కడ అక్షరబుద్ధిచేత ఉద్గీఢబుద్ధి నివర్తింపబడుతుంది. లేదా ఉద్గీఢబుద్ధిచేత అక్షరబుద్ధి నివర్తింపబడుతుంది. (ఇది అపవాదపక్షం). ఉద్గీఢశబ్ద-అక్షరశబ్దాలు ద్విజోత్తమ, బ్రాహ్మణః, భూమిదేవః ఇత్యాది పదాల వలె ఒకే అర్థాన్ని బోధిస్తాయి అని అంటే అది ఏకత్వం. సమస్తవేదంలోను వ్యాపించి ఉన్న (అనేక ప్రదేశాలలో ఉన్న) “ఓమ్” అనే అక్షరాన్ని గ్రహించవలసి ఉన్నప్పుడు ఔద్గాత్రానికి (ఉద్గీథానికి) సంబంధించిన ఓంకారాన్నే గ్రహించాలి అని దానిని సమర్పించడం విశేషణం. అనేక ఉత్పలాలను తీసికొనిరావడానికి అవకాశం ఉన్నప్పుడు ఏది నీలంగా ఉన్నదో దానిని తీసికొనిరా అని చెప్పినట్లు (ఉద్గీథానికి సంబంధించిన ఓంకారాన్ని ఉపాసించాలని చెప్పడం). ఈ విధంగా సామానాధికరణ్యం ఉన్న వాక్యాన్ని పరిశీలించినప్పుడు ఈ పక్షాలు భాసిస్తున్నాయి. వాటిలో ఒకదానిని నిర్ధారణ చేయడానికి తగిన కారణం లేకపోవడంవల్ల అనిర్ధారణ ప్రాప్తించగా “వ్యాప్తే శ్ర సమశ్చ సమ్”

అని చెప్పబడుతున్నది. తుశబ్దస్థానంలో ప్రయోగించబడిన (తుకు బదులుగా ప్రయోగించబడిన) చశబ్దం మూడు పక్షాలను వ్యావర్తింపచేయడ మనే ప్రయోజనం గలది. (తుశబ్దసమానార్థకమైన చశబ్దం పక్షత్రయాన్ని నిషేధిస్తున్నది అని అర్థం). అందుచేత ఇక్కడ మొదటి మూడు పక్షాలు దుష్టము లని పరిహరించబడుచున్నది. ఒక్క విశేషణ పక్షం మాత్రమే నిర్గుష్ట మని స్వీకరించబడుచున్నది.

భాష్యమ్

తత్రాధ్యాసే తావద్యా బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్య లక్షణావృత్తిత్వం ప్రసజ్యేత, తత్ఫలం చ కల్పేత. శ్రూయత ఏవ ఫలమ్ - "అపయితా హ వై కామానాం భవతి" (భా. ఉ. 1.1.7) ఇత్యాదీతి చేత్, న. తస్యాన్యఫలత్వాత్. అప్యాదిదృష్టిఫలం హి తన్నోద్గీధాధ్యాసఫలమ్. అపవాదేఽపి సమానః ఫలాభావ. మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితి చేత్, న. పురుషార్థోపయోగానవగమాత్. న చ కదాచిదప్యంకారాదంకారబుద్ధిర్నివర్తతే, ఉద్గీధాద్వోద్గీధబుద్ధిః. న. చేదం వాక్యం వస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరమ్; ఉపాసనవిధిపరత్వాత్ నాప్యేకత్వపక్షః సంగచ్ఛతే. నిష్ప్రయోజనం హి తదా శబ్దద్యయోచ్ఛారణం స్యాత్, ఏకేనైవ వివక్షితార్థసమర్పణాత్. న చ హాత్రవిషమే వాధ్వర్యవవిషయే వాక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీధశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి. నాపి సకలాయాం సామ్నో ద్వితీయాయాం భక్తావృద్గీధవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః, యేన అనతిరిక్తార్థతా స్యాత్ పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేః, సర్వవేదసాధారణ్యాత్. సర్వవ్యాప్యమక్షరమిహ మా ప్రసజ్యేత్యత ఉద్గీధశబ్దేనాక్షరం విశేష్యతే, కథం నామోద్గీధావయవభూత ఓంకారో గృహ్యతేతి. నన్వస్మిన్నపి పక్షే సమానా లక్షణా, ఉద్గీధశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్. సత్యమేవమేతత్. లక్షణాయా మపి తు సంనికర్షవిప్రకర్షా భవత ఏవ. అధ్యాసపక్షే హ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా. సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాః శబ్దాః అవయవేష్వపి ప్రవర్తమానా దృష్టాః పటగ్రామాదిషు. అతశ్చ వ్యాప్తేర్నేతః ఓమిత్యేతనక్తం

మిత్యేతస్య ఉద్గీఢమిత్యేతద్విశేషణమితి సమజ్ఞానమితి, నిరవద్యమిత్యర్థః.

బాలానందిని

తత్రేతి :-¹వాటిలో అధ్యాసపక్షంలో ఏ బుద్ధి రెండవదానియందు అధ్యసించబడుతుందో (ఏ ఉద్గీఢబుద్ధి ఓంకారంమీద అధ్యసించబడుతుందో) దానిని చేప్పే శబ్దానికి (ఉద్గీఢశబ్దానికి) (ఓంకారం అనే అర్థంలో) లక్షణ చెప్పవలసి ఉంటుంది. అనగా ఉద్గీఢమే ఓంకారం అన్నప్పుడు వాస్తవంలో ఉద్గీఢం వేరు ఓంకారం వేరు గాన ఉద్గీఢశబ్దం లక్షణావృత్తిచేత ఓంకారాన్ని చెపుతుంది అని అంగీకరించవలసి ఉంటుంది ఈ విధంగా ఆరోపించి ప్రతీకోపాసన చేసినందుకు ఏదైన ఫలం చూపవలసి ఉంటుంది (ఇది గౌరవం, అనగా అవసరం లేని బరువు). క్రొత్తగా ఫలం కల్పించవలసిన పని లేదు. "ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి" అనే వాక్యంలో ఫలం చెప్పబడింది కదా అనడానికి వీలు లేదు. ఎందుచేత ననగా కామాలను పొందడం అనేది ఆప్యాయాదిదృష్టికి ఫలంగా అనగా ఓంకారాన్ని ఆపి అని సమృద్ధి అని ఎవరు ఉపాసిస్తాడో వానికి లభించే ఫలంగా చెప్పబడింది. ఉద్గీఢాధ్యాసకు (ఓంకారంమీద ఉద్గీఢత్వాధ్యాసానికి) ఫలంగా కాదు. అపవాదపక్షంలో కూడ ఫలం లేకపోవడం సమానమే. మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తియే ఫలం అని చెపుతాం అంటే అది యుక్తం కాదు. దీనివల్ల ఏదైన పురుషార్థం లభిస్తుంది అని చెప్పబడలేదు. మరొక విషయమేమనగా ఓంకారబుద్ధినుండి ఎన్నడూ ఓంకారబుద్ధి నివర్తించదు. ఉద్గీఢబుద్ధినుండి ఉద్గీఢబుద్ధి నివర్తించదు. (అలాంటప్పుడు భ్రాంతియే లేదు గాన ఇది అపవాదం అయే ప్రశ్నయే లేదని భావం). మరియు ఈ వాక్యం వస్తుతత్వాన్ని ప్రతిపాదించడం కోసం ఉద్దిష్ట మైనది కాదు (అప్పుడు దీనికి అపవాదత్వం సంభావ్యం అయిఉండేది). ఇది ఉపాసనవిధిపరమైన వాక్యం. ఇంక ఏకత్వపక్షం కూడా కుదరదు. అప్పుడు రెండు శబ్దాలను ఉచ్చరించడం అనావశ్యకం. (ఓంకారం అన్నా ఉద్గీఢం అన్నా ఒకటే గాన) ఒక శబ్దం ప్రయోగిస్తేనే అనుకొన్న అర్థం లభిస్తుంది మరొక విషయ మేమనగా - హౌత్రానికి (హౌత అనే ఋత్విక్కు చేసే కర్మకు) ఆధ్వర్యవానికి (అధ్వర్యుడు అనే ఋత్విక్కు చేసే కర్మకు) సంబంధించిన ఓంకారరూపమైనర అక్షరానికి ఉద్గీఢం అనే ప్రసిద్ధి లేదు; అట్లే ఉద్గీఢం అని చెప్పబడే సామయిక్కు రెండవ భక్తికి

అంతటికీ ఓంకారప్రసిద్ధి లేదు. (అలా ఉన్నట్లయితే ఓంకారం అన్నా ఉద్గీఢం అన్నా పర్యాయపదాలు అయి ఉండేవి అని భావం).¹ అందుచేత పరిశేషన్యాయంచేత విశేషణ పక్షం గ్రహించబడుతుంది. వ్యాప్తేః = సకలవేదసాధారణ్యంవల్ల అంతటా వ్యాపించి ఉన్న (ఓంకారరూపమైన) అక్షరం ఇక్కడ ప్రసక్తం కాకూడదు అనే అభిప్రాయంతో ఉద్గీఢావయవమైన ఓంకారమే గ్రహింపబడడం కోసం ఉద్గీఢశబ్దంచేత ఓంకారం విశేషించబడుతున్నది.

వి. సామవేదంలోని ద్వితీయభక్తికి ఉద్గీఢం అని పేరు. ఓంకారం ఉద్గీఢంలోనూ ఉంది, ఇతర వేదభాగాలలోనూ ఉంది. “ఓంకారమును” అని మాత్రమే అంటే వేదంలోని ఎక్కడ ఉన్న ఓంకారా నైనా గ్రహించవచ్చు. కాని ఇక్కడ గ్రహించవలసినది ఉద్గీఢావయవమైన, ఉద్గీఢంలో ఉన్న, ఓంకారమే అని విశేషించడం కోసం ఉద్గీఢశబ్దం ఓంకారానికి విశేషణంగా ప్రయోగించబడింది. అని అర్థం.

నన్వితీ : (ప్రశ్న) ఈ పక్షంలో కూడా (మొత్తం సామభక్తికి పేరైన) ఉద్గీఢశబ్దాన్ని లక్షణచేత అవయవమైన ఓంకారాన్ని చెపుతున్నట్లు ప్రయోగించడంచేత ఈ పక్షంలో కూడా (అధ్యాసపక్షంలో వలె) లక్షణ సమానమే కదా? (సమాధానం) ఇది నిజమే. అయితే లక్షణలో కూడా దగ్గర, దూరం అనేవి ఉంటాయి. అధ్యాసపక్షంలో ఒక వస్తువుమీద మరొక వస్తువు అనే బుద్ధి ఉంచబడుతుంది. గాన అక్కడ లక్షణ దూరమైనది. విశేషణపక్షంలో నైతే అవయవివాచకశబ్దం అవయవం అనే అర్థంలో ప్రయోగించబడుచున్నది గాన లక్షణ సంనిహితమైనది. సముదాయాన్ని బోధించే శబ్దాలు అవయవాల విషయంలో కూడా ప్రవర్తించడం పట గ్రామ మొదలైన శబ్దాలలో కనబడుతున్నది. (వస్త్రంలో ఒక చిన్న భాగం అంటుకొన్నా బట్టకాలిపోయిందని, గ్రామంలోని పది ఇళ్ళు దగ్ధములైనా గ్రామం అంటుకున్నదని అంటాం) అందువల్ల వ్యాప్తి అనే హేతువువల్ల “ఓం” అనే అక్షరానికి “ఉద్గీఢమ్” అనేది విశేషణం అని చెప్పడం సమంజసమైనది, అనగా ఇది నిర్దుష్టము అని అర్థం 9.

9.

వ్యాప్త్యధికరణం సమాప్తం

5. సర్వాభేదాధికరణమ్. సూ. 10

సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే 3.3.10

వాజసనేయినాం భన్దోగానాం చ ప్రాణసంవాదే శ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తమ్ - వాగాదయోపి హి తత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితా ఉక్తాః. తే చ గుణాః ప్రాణే పునః ప్రత్యర్పితాః. “యద్వా అహం వసిష్ఠోఽస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసి” (బృ. ఉ. 6.1.14) ఇత్యాదినః. అన్యేషామపి చ శాఖినాం కోషితకిప్రభృతీనాం ప్రాణసంవాదేషు “అథాతే నిఃశ్రేయసాదానమ్” “ఏతా హ వై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానాః” (కా. 2.14) ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యముక్తం, న త్వేమే వసిష్ఠత్వాదయోఽపి గుణాః ఉక్తాః. తత్ర సంశయః - కిమిమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్రాప్యస్యేరన్ ఉత నాస్యేరన్నితి. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నాస్యేరన్నితి. కుతః? ఏవంశబ్ద సంయోగాత్ “అథ య ఏవైవం విద్యాన్ ప్రాణే నిఃశ్రేయసం విదిత్యా” ఇతి తత్ర తత్రైవంశబ్దేన వేద్యం వస్తు నివేద్యతే. ఏవంశబ్దశ్చ సంనిహితాలమ్బునో న శాఖాంతరపరితమేవం జాతీయకం గుణజాతం శక్నోతి నివేదయితుమ్. తస్మాత్స్వప్రకరణస్థైరేవ గుణైర్నిరాకాఙ్క్షత్వమితి.

బాలానందిని

సర్వేతి :- “సర్వాభేదాత్ = అంతటా కూడ అభేదంవల్ల, ఇమే = ఈ వసిష్ఠత్వాదిగుణాలు, అన్యత్ర = ఇతరప్రదేశాలలో కూడ ఉపసంహరించబడును” అని సూత్రార్థం.

వాజసనేయినామితి :- వాజసనేయుల ప్రాణసంవాదంలోను, భందోగుల ప్రాణసంవాదంలోను కూడా శ్రైష్ఠ్యం అనే గుణంతో కూడిన ప్రాణం ఉపాస్యం అని చెప్పబడింది. అక్కడ వాగాదులకు వసిష్ఠత్వం మొదలైన గుణాలున్నట్లు చెప్పి ఆ గుణాలు “యద్వా . . ఆసి” (నేను వసిష్ఠుడనై ఉండడం అనేది ఏది కలదో అందుచేత నువ్వు వసిష్ఠుడ వైనావు) ఇత్యాదివాక్యాలచేత ప్రాణానికి తిరిగి ఇచ్చివేయబడి నట్లు

చెప్పబడింది.,

వి. వాగ్మి సుఖంగా ఉంటాడు. అందుచేత వాక్కులో వసిష్ఠత్వం అనే గుణం ఉంది. కండ్లు కలవాడు పాదాలను నిలపగలుగుతాడు ; అందుచేత చక్షుస్సులో ప్రతిష్ఠా అనే గుణం ఉంది. వినడం ద్వారా సమస్తప్రయోజనాలు పొందవచ్చును. అందుచేత శ్రోత్రంలో సంపత్ అనే గుణం ఉంది. మనస్సు వృత్తి ద్వారా సమస్త భోగ్యాలకీ ఆశ్రయం. అందుచేత మనస్సులో ఆయతనత్వం అనే గుణం ఉంది. ప్రాణం శ్రేష్ఠమైన దని నిశ్చయించిన వాగాదులు ఈ గుణాలన్నీ దానికి అర్పించివేసినవి అని రెండు శాఖలలోను కూడ ఉన్న విషయం.

అన్యేషామితి : కాషీతకి మొదలైన ఇతరశాఖలవాళ్ళకు కూడా “అథాతోనిః శ్రేయసాదానమ్” (ఇప్పుడు శ్రేష్ఠత్వంయొక్క నిర్ణయం చేయబడుచున్నది) “ఏతా . . . వివదమానాః” (తమ తమ శ్రేష్ఠత్వాన్ని గూర్చి కలహించుచున్న ఈ వాగాదిదేవతలు) ఇత్యాదులైన ప్రాణసంవాదాలలో ప్రాణానికి శ్రేష్ఠత్వం చెప్పబడింది గాని ఈ వసిష్ఠత్వాది గుణాలు చెప్పబడలేదు. ఒక చోట వినబడుతున్న ఈ వసిష్ఠత్వాదిగుణాలు ఇతర స్థలాలలో కూడ చెప్పాలా. అక్కరలేదా అని అక్కడ సంశయం. చేర్చవలసిన పని లేదని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? “ఏవం” అని ఉండడం వల్ల. “అథోయ . . . విదిత్వా” అని అక్కడ “ఏవం” అనే శబ్దంచేత (దీనిని తెలుసుకొని అని) వేద్యమైన వస్తువు (ఫలానాది అని) తెలుపబడుతున్నది. దగ్గర ఉన్న దానిని మాత్రమే నిర్దేశించే ‘ఏవం’ శబ్దం శాఖాంతరంలో చెప్పబడిన ఈ రకమైన గుణసముదాయాన్ని తెలుపడానికి సమర్థం కాదు. అందువల్ల తన ప్రకరణంలో ఉన్న గుణాలచేతనే ఇది ఆకాంక్షారహితం అవుతుంది.

వి. ‘ఏవమ్’ - ఇట్లు అనగానే ఎట్లు అనే ఆకాంక్ష కలుగుతుంది. ఎట్లు అన్నప్పుడు ప్రక్కనున్నవి అన్వయిస్తాయి. దానితో ఆ ఆకాంక్ష తీరుతుంది. అందుచేత శాఖాంతరంలో ఉన్న వాటిని గ్రహించవలసిన పని లేదని అర్థం.

వెనుకటి అధికరణంలో ఓంకారం సర్వవేదవ్యాప్తమైనా కూడా ఉద్గీర్ణశబ్దాన్ని దానికి వివేషణంగా ప్రయోగించడంచేత దాని సర్వవేదవ్యాప్తి తొలగించబడింది. సర్వవేదవ్యాప్తమైన ఓంకారాన్ని కాక ఉద్గీర్ణంలో ఉన్నదానినే గ్రహించాలి అని చెప్పబడింది. అట్లే ఇక్కడ కూడా ఏవంశబ్దప్రయోగం చేత ప్రకృతవిద్యలో ఉన్న గుణాలనే గ్రహించాలి

గాని ఇతరవిద్యలలో ఉన్న వాటిని గ్రహించకూడదు అని దృష్టాంతసంగతి చేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ - అస్యేరన్నివే గుణాః క్వచిదుక్తా వసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి. కుతః? సర్వాభేదాత్. సర్వత్రైవ హి తదేవైకం ప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే; ప్రాణసంవాదాది సారూప్యాత్. అభేదే చ విజ్ఞానస్య కథమిమే గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్ర నాస్యేరన్? నన్వేవం శబ్దస్త్రత తత్ర భేదేనైవంజాతీయకం గుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుకమ్? అత్రోచ్యతే - యద్యపి కౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన వాజసనేయిబ్రాహ్మణ గతం గుణజాతమనంశబితమనంనిహితత్వాత్తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానే వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి న పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానావబద్ధం గుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతే. న చైవం సతి శ్రుతహానిర శ్రుతకల్పనా వా భవతి. ఏకస్యామపి హి శాఖాయాం శ్రుతాః గుణాః శ్రుతా ఏవ సర్వత్ర భవంతి, గుణవత్ భేదాభావాత్; న హి దేవదత్తః శౌర్యాధిగుణత్వేన స్వదేశే ప్రసిద్ధో దేశాంతరం గతస్తద్వైశ్యరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణో భవతి. యథా చ తత్ర పరిచయవిశేషాద్దేశాంతరేఽపి దేవదత్తగుణా విభావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేఽప్యపాస్యా గుణాః శాఖాంతరే ప్యస్యేరన్. తస్మాదేక ప్రధానసంబద్ధా ధర్మా ఏకత్రాప్ర్యుచ్యమానాః సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యా ఇతి. 10

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా సమాధానం చెపుతున్నాడు. ఒక చోట చెప్పబడిన ఈ వసిష్ఠత్వాదిగుణాలు మరొక చోట చేర్చబడతాయి. ఎందువల్ల? సర్వాభేదంవల్ల అంతటా కూడ ఆ ప్రాణవిజ్ఞానం ఒక్కటే అని, వేరు కాదని గుర్తించబడుచున్నది కదా? అందుకు కారణం ప్రాణసంవాదాదులలో సాదృశ్యం ఉండడం. విజ్ఞానం అభిన్నమైనప్పుడు ఒక చోట చెప్పబడిన ఈ గుణాలు మరొకచోట ఎలా చేర్చబడకుండా ఉంటాయి? (ప్రశ్న) 'ఏవం' శబ్దం అక్కడక్కడ ఈ రకమైన గుణసముదాయాన్ని వేరు వేరుగానే

వేద్యంగా చూపుతున్నది అని చెప్పాం కదా? ఇక్కడ సమాధానం చెప్పబడుచున్నది. కాషీతకిబ్రాహ్మణంలో నున్న ఏవంశబ్దంచేత వాజసనేయబ్రాహ్మణంలోని గుణసముదాయం దగ్గరగా లేకపోవడంచేత, గ్రహింపబడకపోయినా అదే విజ్ఞానంలో వాజసనేయబ్రాహ్మణంలో ఉన్న ఏవంశబ్దంచేత అది (వాజసనేయ బ్రాహ్మణగతగుణజాతం) గ్రహించబడింది గాన ఒకే విజ్ఞానానికి సంబంధించిన పరశాఖాగతమైన గుణజాతం స్వశాఖలో ఉన్నదాని కంటెభిన్నం కాదు. (అనగా కాషీతకి బ్రాహ్మణంలోని 'ఏవం'శబ్దం దూరంగా ఉన్న వాజసనేయబ్రాహ్మణగత గుణసముదాయాన్ని నిర్దేశించజాల దనే మాట నిజమే. అయితే వాజసనేయ బ్రాహ్మణంలోని ఏవంశబ్దం వాజసనేయబ్రాహ్మణగతమైన గుణసముదాయాన్ని నిర్దేశిస్తున్నది కదా. ఆ రెండు బ్రాహ్మణాలలో చెప్పిన రెండు విద్యలూ ఒక్కటే అని స్పష్టంగా తెలుస్తున్నప్పుడు గుణాలు గుణిని విడిచి ఉండవు గాన విజ్ఞానాన్ని గూర్చి చెప్పినప్పుడు అర్థాన్ని పట్టి ఆ గుణాలను కూడా గుణితో పాటు చెప్పినట్లే అవుతుంది. అందుచేత కాషీతకిబ్రాహ్మణంలోని ఏవంశబ్దం అదే బ్రాహ్మణంలో చెప్పిన గుణాలను ప్రత్యక్షంగా నిర్దేశిస్తుంది. ఇతర బ్రాహ్మణంలో చెప్పిన గుణాలను, అర్థతః (పరోక్షంగా) గ్రహిస్తుంది అని భావం). ఇలా చెప్పడంచేత శ్రుతహాని (స్పష్టంగా వినబడుతున్న దానిని విడిచిపెట్టడం) అశ్రుతకల్పన (లేనిదానిని కల్పించడం) అనే దోషం కలగదు. గుణవత్తులో (గుణాలుగలదానిలో) భేదం లేనపుడే ఒక చోట వినబడుతున్న గుణాలు అన్నిచోట్లా అన్వయించడంలో తప్పులేదు. శౌర్యాదిగుణా లన్నవాడుగా స్వదేశంలో ప్రసిద్ధి చెందిన దేవదత్తుడు మరొక దేశానికి వెళ్ళినప్పుడు ఆ గుణా లున్నవాడుగా అక్కడివాళ్ళచేత గుర్తింపబడకపోయినా ఆ గుణాలు లేనివాడైపోడు కదా? కొంత పరిచయం ఏర్పడిన తరువాత ఆ దేశంలో కూడా ఏ విధంగా ఆతనిలోని గుణాలు గుర్తించబడతాయో అట్లే సంబంధాన్ని పట్టి ఒక శాఖలో ఉపాసింపదగినవిగా చెప్పబడినవి మరొక శాఖలో కూడా చేర్చబడతాయి. అందువల్ల-ప్రధానమైన ఒకే విజ్ఞానానికి సంబంధించిన ధర్మాలు ఒకే చోట చెప్పబడుచున్నా కూడ వాటిని అన్ని చోట్లా ఉపసంహరించుకోవాలి. 10

6. ఆనన్దాద్యధికరణమ్. సూ.11-13

సూ. ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య. 3.3.11

బ్రహ్మన్వరూపప్రతిపాదనపరాను శ్రుతిషు ఆనన్దరూపత్వం, విజ్ఞానఘనత్వం, సర్వగతత్వం, సర్వాత్మత్వమ్ ఇత్యేవంజాతీయకా బ్రహ్మణో ధర్మాః క్వచిత్ కేచిచ్ఛుచ్యంతే. తేషు సంశయః-కిమానన్దాదయో బ్రహ్మధర్మాః యత్ర యావంతః శ్రూయంతే తావంత ఏవ తత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః కిం వా సర్వే సర్వత్రేతి. తత్ర యథాశ్రుతివిభాగం ధర్మప్రతిపత్తై ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో ధర్మాః సర్వే సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః. కస్మాత్? సర్వాభేదాదేవ. సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రధానం విశేష్యం బ్రహ్మ న భిద్యతే. తస్మాత్సార్వత్రికత్వం బ్రహ్మధర్మాణాం తేనైవ పూర్వాధికరణోదితేన దేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన. 11.

బాలానందిని

అనన్దేతి :- “ప్రధానస్య=ప్రధానమైన బ్రహ్మయొక్క, ఆనన్దాదయః=ఆనందం మొదలైన ధర్మాలు, ఉపసంహరించదగినవి” అని సూత్రార్థం.

వి. ప్రాణం సవిశేషంగాన ఒక శాఖలో చెప్పిన వసిష్ఠత్వాదిగుణాలను మరొక శాఖలోనికి ఉపసంహరించడం యుక్తమే అయినా బ్రహ్మ నిర్విశేషం అవడంచేత ఒక చోట చెప్పిన దాని ధర్మాలను మరొక చోటికి ఉపసంహరించడం అవశ్యకం కాదు. స్వశాఖలో చెప్పిన ధర్మాల ద్వారానే బ్రహ్మను గుర్తించవచ్చును అని ప్రత్యుదాహరణ సంగతిచేత పూర్వపక్షం.

బ్రహ్మేతి :- బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదించే శ్రుతులలో ఆనందరూపత్వం, విజ్ఞానఘనత్వం, సర్వగతత్వం సర్వాత్మత్వం మొదలైన కొన్ని బ్రహ్మకు సంబంధించిన ధర్మాలు కొన్ని చోట్ల వినబడుతున్నాయి. ఈ అనాందాదిధర్మాలలో ఏవి ఎక్కడ వినబడుతున్నాయో వాటిని అక్కడ మాత్రమే గ్రహించాలా లేక అన్నింటినీ అన్నిచోట్ల గ్రహించాలా అని సంశయం. ఏ శ్రుతిలో ఉన్న ధర్మాలు ఆ శ్రుతిలో మాత్రమే గ్రహించాలి అని ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది-ప్రధానమైన బ్రహ్మయొక్క ఆనందం మొదలైన

ధర్మాలన్నీ అన్ని స్థలాలలోను గ్రహించాలి. ఎందువల్ల? సర్వాభేదంవల్ల. అంతటా కూడ ప్రధానమైన ఆ బ్రహ్మ ఒక్కటే విశేష్యంగా ఉన్నది; ఏ మాత్రమూ భేదం లేదు. అందువల్ల పూర్వాధికరణంలో చెప్పిన దేవదత్తశౌర్యాధినిదర్శనంచేత బ్రహ్మధర్మాలన్నీ అంతటా ఉపసంహరించాలి. 11

భాష్యమ్.

నన్వేషం సతి ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి ధర్మాః సర్వే సర్వత్ర సంకీర్త్యరన్. తథాహి-తైత్తిరీయక ఆనన్దమయమాత్మానం ప్రక్రమ్యామ్నాయతే. “తస్య ప్రియమేవ శిరః, మోదో దక్షిణః పక్షః, ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః, ఆనన్ద ఆత్మా, బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా” (తై.ఉ.2.5) ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయో హి భేదే. 3.3.12.

ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయక అమ్నాతానాం నాస్త్యత్ర ప్రాప్తిః, యత్కారణం ప్రియం, మోదః ప్రమోదః, ఆనన్ద ఇత్యేతే పరస్పరాపేక్షయా భోక్తృంతరాపేక్షయా చోపచితాపచితరూపా ఉపలభ్యంతే. ఉపచయాపచయౌ చ సతి భేదే సంభవతః. నిర్భేదం తు బ్రహ్మ “ఏకమేవాద్వితీయమ్” (ఛా.ఉ.6.2.1) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. న చైతే ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మధర్మాః, కోశధర్మాస్త్యేత ఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః “ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్” (బ్ర.సూ.1.1.12) ఇత్యత్ర. అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన. ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియశిరస్త్వాదీనామ్. బ్రహ్మధర్మాంస్త్యేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరితి. స చ న్యాయోఽన్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషుపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామాదిషు, సత్యకామాదిషు చ. తేషు హి సత్యపుష్కపాస్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనాభేదే సతి నాన్యోన్యధర్మాణామన్యోన్యత్ర ప్రాప్తిః. యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే చత్రేణైకా చామరేణాన్య తత్రోపా

స్వైకత్వేఽప్యపాసనాభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవత్వేవమిహాపీతి. ఉపచితాపచిత
గుణత్వం హి సతి భేదవ్యధహరే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్
బ్రహ్మణి. అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛతానాం సర్వత్ర
ప్రాప్తిరిత్యర్థః. 12.

బాలానందిని

నన్యతి :- అట్లైతే ప్రియశిరస్త్వం మొదలైన అన్ని ధర్మాలను కూడ అన్ని స్థానాలలోను
ఉపసంహరించవలసి ఉంటుంది. అదెట్లనగా తైత్తిరీయంలో ఆనందమయాత్మను
ఉపక్రమించి-“తస్య....ప్రతిష్ఠా” అని పరించబడుచున్నది (ఆ గుణాలను అన్నిచోట్లా
అన్వయించాలి అని భావం). అందువల్ల సమాధానం పరిస్తున్నాడు-

ప్రియేతి :- “ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిః=ప్రియశిరస్త్వం మొదలైనవాటికి ఇతరస్థలాలలో
ప్రాప్తి ఉండదు. హి=ఎందువల్లననగా, ఉపచయాపచయో=హెచ్చుతగ్గులు, భేదే=భేదం
ఉన్నప్పుడు మాత్రమే కుదురుతాయి” అని సూత్రార్థం.

ప్రియేతి :- తైత్తిరీయకంలో చెప్పబడిన ప్రియశిరస్త్వాదిధర్మాలకు ఇతరస్థలాలలో
చేర్చడం ఉండదు. కారణ మేమనగా-ప్రియం, మోదం, ప్రయోదం, ఆనందం అనే ఈ
ధర్మాలు పరస్పరాపేక్షచేత (వాటిలో అవి), వేరు వేరు భోక్తల అపేక్షచేతను హెచ్చుతగ్గులతో
ఉన్నవిగా కనబడుతున్నాయి ఈ హెచ్చుతగ్గులు భేదం ఉన్నప్పుడు మాత్రమే సంభవిస్తాయి
బ్రహ్మైతే “ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ” ఇత్యాదిశ్రుతుల ననుసరించి భేదరహితమైనది
నిజానికి ఈ ప్రియశిరస్త్వాదులు బ్రహ్మధర్మాలు కావు, ఇవి కోశధర్మాలు మాత్రమే అని
“ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్” అనే చోట మేం ప్రతిపాదించి ఉన్నాం. మరొక విషయ
మేమనగా పరబ్రహ్మమీద చిత్తం నిలపడంకోసం ఉపాయాలుగా మాత్రమే ఈ ధర్మాలు
చెప్పబడుతున్నాయి కాని వీటిని చూడాలి (ఉపాసించాలి) అనే ఉద్దేశ్యంతో చెప్పబడడంలేదు
ఈ దృష్టితో చూస్తే కూడ ప్రియశిరస్త్వాదులు ఏ విధంగానూ కూడ ఇతరస్థలాలలో
ప్రాప్తించవు. అయితే ప్రియశిరస్త్వాదులు బ్రహ్మధర్మాలు అని కల్పించుకొని ఆచార్యుడు
(సూత్రకారుడు)ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి అని ఈ న్యాయం మాత్రం చూపాడు. (నిజానికి
ప్రియశిరస్త్వాదులు బ్రహ్మధర్మాలు కానే కావు గాన) నిశ్చితంగా బ్రహ్మధర్మాలుగా

ఉపాసనకొరకు ఉపదేశించబడిన సంయద్వామాదులు సత్యకామాదులు అయిన ఇతరధర్మాల విషయంలో ఈ న్యాయాన్ని ప్రవర్తింపజేయాలి. ఉపాస్యమైన బ్రహ్మ ఒక్కటే అయినా కూడ ప్రక్రమభేదాన్ని పట్టి ఉపాసనాభేదం ఏర్పడడంచేత ఒకచోట ఉన్న ధర్మాలు మరొక చోట ప్రాప్తించవు. ఒక స్త్రీ ఛత్రంచేత, మరొక స్త్రీ చామరంచేత, ఈ విధంగా ఇద్దరు స్త్రీలు ఒకే రాజును ఉపాసిస్తున్నప్పుడు ఉపాస్యుడొక్కడే అయినా కూడ ఉపాసనలో భేదము, ధర్మాల వ్యవస్థా ఏ విధంగా ఉంటాయో అట్లే ఇక్కడ కూడ. సగుణబ్రహ్మవిషయంలో భేదవ్యవహారం ఉన్నప్పుడు ఉపచితాపచితగుణత్వం (గుణాలలో హెచ్చుతగ్గులు) ఉండడానికి అవకాశం ఉంటుంది కాని నిర్గుణమైన పరబ్రహ్మ విషయంలో ఉండదు. అందువల్ల ఒక చోట వినబడుతూన్న సత్యకామత్వాదిధర్మాలకు మరొక చోట ప్రాప్తి లేదు అని అర్థం. 12

సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్. 3.3.13.

ఇతరే త్వానన్దాయో ధర్మాః బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయైవోచ్యమానాః అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణః ఏకత్వాత్సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యమ్. ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి. 13.

బాలానందిని

ఇతర ఇతి :- “ఇతరే తు=ఇతరములైన ఆనందాదిధర్మాలైతే, అర్థసామాన్యాత్=ధర్మియైన బ్రహ్మ ఒక్కటే అవడంవల్ల ఉపసంహరింపబడతాయి” అని సూత్రార్థం.

ఇతర ఇతి :- బ్రహ్మస్వరూపాన్ని ప్రతిపాదించడం కోసం మాత్రమే చెప్పబడుచున్న ఇతరములైన ఆనందాదిధర్మాలైతే, అర్థసామాన్యాత్=ప్రతిపాదించదగిన, ధర్మియైన బ్రహ్మ ఒక్కటే అవడంచేత, అవన్నీ కూడ అన్నిచోట్లా తెలియబడతాయి అని వైషమ్యం (సత్యకామత్వాదులకు వీటికీ తేడా). వాటి ప్రయోజనం బ్రహ్మను తెలుసుకొనడం మాత్రమే కదా? 13.

ఆనందాద్యధికరణం సమాప్తం

7. ఆధ్యానాధికరణమ్. సూ. 14-15

సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. 3.3.14.

కారకే పర్యతే “ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్సు పరా బుద్ధిః.” ఇత్యారభ్య “పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్టా సా పరా గతిః” (క. ఉ.3.11) ఇతి. తత్ర సంశయః కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే. ఉత పురుష ఏవైభ్యః సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తత్ర తావత్సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః. తథాహి శ్రూయతే ఇదమస్మాత్ప రమిదమస్మాత్పర మితి. నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదః స్యాత్? నైష దోషః. వాక్యబహుత్వోపపత్తేః. బహున్యేవ హ్యేతాని ప్రభవంతి బహువిషయాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుమ్. తస్మాత్ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమితి.

బాలానందిని

ఆచార్యనేతి :- “ఆధ్యానాయ=ధ్యానపూర్వకమైన సాక్షాత్కారం కొరకు పురుషుడే పరుడుగా చెప్పబడుచున్నాడు. ఇంద్రియాదుల పరత్వం చెప్పబడడంలేదు. ఎందువల్లననగా-ప్రయోజనాభావాత్= దాని జ్ఞానంవల్ల ప్రయోజనం లేదు” అని సూత్రార్థం

కారక ఇతి కారకంలో - “ఇన్ద్రియేభ్యః....బుద్ధిః” అని ప్రారంభించి “పురుషాత్...గతిః”. అని పరించబడుచున్నది. ఇక్కడ అర్థాలు మొదలైన వన్నీ ఆ యా వస్తువులకంటే పరము అని ప్రతిపాదించబడుతున్నాయా లేక వీటి అన్నింటికంటే పురుషుడొక్కడే పరుడుగా ప్రతిపాదించబడుచున్నాడా అని సంశయం ఇవన్నీ కూడ పరములుగా ప్రతిపాదించబడుచున్నాయి అని అభిప్రాయం కలుగుచున్నది ఇది దీనికంటే పరం, ఇది దీనికంటే పరం, అని చెప్పబడుచున్నది కదా? (ప్రశ్న) చాలా వస్తువులు పరములు అని చెప్పితే వాక్యభేదం (ఒకే వాక్యానికి అనేక అర్థాలు చెప్పవలసిన అవసరం) కలుగుతుంది కదా? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. వీటిని చాలా వాక్యాలుగా తీసికొనవచ్చును. చాలా ఉన్న ఈ వాక్యాలు చాల వస్తువులను పరములనుగా చెప్పడానికి సమర్థము లవుతాయి.

అందుచేత ఇక్కడ ఉన్న వస్తువులలో ప్రతిఒక్కటి ఒక్కొక్క వాక్యంచేత పరంగా చెప్పబడుతుంది.

వి. బ్రహ్మస్వరూపాలైన ఆనందాదులు ఉపసంహార్యము లనీ అవి బ్రహ్మజ్ఞానోపాయా లనీ చెప్పబడింది. ఇప్పుడు ఆ బ్రహ్మస్వరూపం కానిది, అనుపసంహార్యమూ అయిన ఇంద్రియాదిపరత్వం అనే ధర్మం బ్రహ్మజ్ఞానోపాయమని చెప్పబడుచున్నది. ఈ విధంగా ఏకఫలత్వనంగతి.పూర్వపక్షంలో “ఇన్ద్రియేభ్యః పరా వ్యర్థాః” ఇత్యాదివాక్యాలు అనేకవాక్యాలవడంచేత ఇవి అనేకవిద్యులు. సిద్ధాంతంలో ఒకే వాక్యం గాన ఒకే విద్య.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-పురుష ఏవ హ్యేభ్యః సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి న యుక్తం ప్రత్యేకమితరేషాం పరత్వప్రతిపాదనమ్. కస్మాత్? ప్రయోజనా భావాత్. న హీతరేషు పరత్వేన ప్రతిపన్నేషు కించి త్రప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా. పురుషే త్వన్ద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్షసిద్ధిః. తథా చ శ్రుతిః- “నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్రముచ్యతే”(క.ఉ.3.15) ఇతి. అపి చ పరప్రతిషేధేన కాష్టాశబ్దేన చ పురుష విషయ మాదరం దర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థేవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శ యతి-అధ్యానాయేతి. అధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః. సమ్యగ్దర్శ నార్థమేవ హీహాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవ స్వప్రధానమ్. 14.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం వీటి అన్నింటికంటే పరుడుగా పురుషుడే ప్రతిపాదించబడుచున్నాడు గాన మిగిలినవాటిని ఒక్కొక్క దానిని పరంగా చెప్పడం యుక్తం కాదు. ఇతరమైనవాటిని పరములుగా గ్రహించడంవల్ల ప్రయోజనం ఏమీ కనబడడంలేదు, చెప్పబడలేదు. సకలానర్థసముదాయాలకు అతీతుడైన పురుషుడు ఇంద్రియాదులకంటే పరుడుగా తెలియబడిన ట్లయితే మాత్రం మోక్షసిద్ధిరూపమైన ప్రయోజనం కనబడుతున్నది. “నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్రముచ్యతే” అని శ్రుతి

చెప్పుచున్నది. మరొక విషయ మేమనగా - (పురుషాన్న పరం కించిత్వా కాష్టా నా పరా గతిః " అని) పురుషునికంటె పరమైనది లేదని చెప్పుతూ కాష్టాశబ్దంచేత పురుషుణ్ణి గూర్చిన ఆదరాన్ని చూపుతూ (దీనికంటె ఇది పరమైనది, దీనికంటె ఇది పరమైనది అని అంటూ) పూర్వాపరప్రవాహాన్ని చెప్పడం పురుషుణ్ణి తెలుసుకొనడంకోసమే ఉద్దిష్ట మైన దని చూపుచున్నాడు. అవ్యానాయ అనగా ధ్యానపూర్వకమైన సమ్యగ్జ్ఞానంకొరకు అని అర్థం. ఇక్కడ ఈ ఆధ్యానం (ఆ యా వస్తువులు పరమైనవి అని ధ్యానించడం) సమ్యగ్భూతంకోసం చెప్పబడుచున్నది. అంతే కాని ఆధ్యానమే స్వతంత్రంగా ప్రధానం కాదు. 14.

సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. 3.3.15

ఇతశ్చ పురుష ప్రతిపత్త్యర్థేవేయమిన్ద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణమ్-

“ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోఽత్మా న ప్రకాశతే,

దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః”(క.ఉ.3-12)

ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ. అతశ్చనాత్మత్వమితరేషాం వివక్షితమితి గమ్యతే. తస్మైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి. తద్విజ్ఞానాయైవ చ “యచ్చేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః” (క.ఉ. 3.13) ఇత్యాధ్యానం విదధాతి. తద్వ్యాఖ్యాతమ్-“అనుమానికమస్యేకేషామ్”(బ్ర.సూ.1.4.1) ఇత్యత్ర. ఏవమనేకప్రకార ఆశయాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్మణే నేతరేషు. అపి చ “సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్” (క.ఉ.3.9) ఇత్యుక్తే కిం తదధ్వనః పారంవిష్ణోః పదమిత్యస్యామాకాజ్ఞాయామిన్ద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపదప్రతిపత్త్యర్థ ఏవాయమాయాస ఇత్యవసేయతే. 15.

బాలానందిని

అత్యేతి :- “ఆత్మశబ్దాచ్చ=ఇక్కడ ఆత్మశబ్దం ఉండడంవల్ల కూడ పురుషుడే తెలియదగినవాడు” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి :- ఈ కారణంవల్ల కూడ ఈ ఇన్ద్రియాదిప్రవాహవచనం పురుషుణ్ణి

తెలుసుకొనడంకొరకే. ఎందువల్ల ననగా-“ఏష...సూక్ష్మదర్శిభిః” అని ప్రకృతు డైన పురుషుడు ఆత్మ అని చెపుతున్నది. దీనిని పట్టి మిగిలిన వన్నీ అనాత్మ లని చెప్పడం ఉద్దేశ్యమని తెలుస్తున్నది. ఆ ఆత్మయే తెలియడానికి చాలకష్టమైన దనీ, సంస్కృతమైన బుద్ధికలవారిచేత మాత్రమే తెలియదగిన దనీ చెపుతున్నది. దానిని తెలుసుకొనడానికే “యచ్చేద్యాజ్ఞననీ ప్రాజ్ఞః” అని అధ్యానాన్ని విధిస్తాన్నది. ఈ విషయం “అనుమానికమప్యేకేషామ్” ఇత్యాదిసూత్రంలో వివరించబడింది. ఈ విధంగా శ్రుతియొక్క అనేకవిధాలైన అభిప్రాయం పురుషుని విషయంలోనే ఉన్న దని తెలుస్తున్నది గాని ఇతరుల విషయంలో తెలియడం లేదు. మరొక విషయమేమనగా-“సోధ్యనః....పదమ్” అనగా అధ్యయోక్కు పారమైన విష్ణువుయొక్క ఆ పరమపదం ఏది అనే అకాంక్ష కలగగా ఇంద్రియాదులతో ఉపక్రమించిన ఈ ప్రయాస అంతా ఆ పరమపదాన్ని తెలుసుకొనడంకొరకే అని నిర్ణయించబడుచున్నది. 15

అధ్యానాధికరణం సమాప్తం

8. ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్. సూ. 16 - 17

సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. 3.3.16.

తెత్తిరీయకే శ్రూయతే- “అత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి” (ఐ.ఉ.1.1). “స ఇమాన్ లోకానసృజత అమౌర్మరీచీర్మరమాపః” (ఐ.ఉ.1.2) ఇత్యాది. తత్ర సంశయః-కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిలవ్యత ఉతాన్యః కశ్చిదితి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? న పరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలాష్యా భవితుమర్హతీతి. కస్మాత్? వాక్యాన్వయదర్శనాత్. నను వాక్యాన్వయః సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే, ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావ దారణాత్, ఈక్షణపూర్వకస్రష్టుత్వవచనాచ్చ. నేత్యుచ్యతే లోకసృష్టివచనాత్. పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదౌ వక్షవ్యా, లోకసృష్టిస్త్విహాదావుచ్యతే. లోకాశ్చ మహాభూతసంనివేశవిశేషాః. తథా చామ్భుః ప్రభృతీన్ లోకత్వేనైవ నిర్బువీతి-“అదోమ్భుః పరేణ దివమ్” (తై.ఉ.1.2) ఇత్యాదినా.

లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేనాపరేణ కేన చిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి
 శ్రుతిసమ్మత్యోరుపలభ్యతే. తథాహి శ్రుతిర్భవతి- “అత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్పురుషవిధః”
 (బృ. ఉ. 1.4.1) ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి-

‘స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే,

ఆచికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మగ్రే సమవర్తత” ఇతి

ఐతరేయిణోఽపి “అథాతో రేతసః సృష్టిః, ప్రజాపతే రేతో దేవాః” ఇత్యత్ర
 పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టి మామనన్తి. అత్మ శబ్దోఽపి
 తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే- “అత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్పురుషవిధః” (బృ. ఉ. 1.4.1)
 ఇత్యత్ర. ఏకత్వావధారణమపి తస్య ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే.
 ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నమ్. అపి చ “తాభ్యో గామాన
 యత్రాభ్యోఽశ్వమానయత్రాభ్యః పురుషమానయత్రా అబ్రువన్” ఇత్యేవంజాతీయకో
 భూయాన్ వ్యాపారవిశేషః లోకీకేషు విశేషవత్సు ఆత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే.
 తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదాత్మా స్యాదితి.

బాలానందిని

అత్మేతి.- “ఆత్మగృహీతిః=(ఆత్మశబ్దంచేత) పరమాత్మకే గ్రహణం.
 ఇతరవత్=ఇతరవాక్యాలలో వలె. ఉత్తరాత్ తరవాత వచ్చే వాక్యంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

ఐతరేయక ఇతి :- ఇతరేయకంలో “అత్మా...సృజా” “స ఇమాన్....అపః” ఇత్యాది
 వాక్యం వినబడుచున్నది. (ప్రారంభంలో ఇదంతా ఒక్క ఆత్మమాత్రమే ఉండేది. మరొకటి
 ఏదీ చలించలేదు. నేను లోకాలను సృష్టిస్తాను అని అది ఆలోచించింది. అది స్వర్గాన్ని,
 అంతరిక్షాన్ని, మర్త్యలోకాన్ని, పాతాలలోకాన్ని- ఈ లోకాలను సృష్టించినది అని ఈ
 వాక్యాల అర్థం). ఇక్కడ ఆత్మ శబ్దంచేత పరమాత్మయే చెప్పబడుచున్నాడా లేక మరొక
 రెవరైన చెప్పబడుచున్నాడా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? ఇక్కడ ఆత్మశబ్దంచేత
 చెప్పబడేవాడు పరమాత్మ కాజాలడని ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? వాక్యాన్వయం ఆ
 విధంగా కనబడడంవల్ల (ప్రశ్న). ఉత్పత్తికిపూర్వం ఒక్కడే ఉన్నాడు అని చెప్పడంచేత.

ఈక్షణపూర్వకంగా సృష్టించాడని చెప్పడంచేత వాక్యాన్వయం పరమాత్మవిషయంలోనే బాగా కనబడుచున్నది కదా?(సమాధానం)అట్లు కాదంటాం. లోక సృష్టి చెప్పడంవల్ల పరమాత్మ సృష్టికర్త అని చెప్పితే ముందుగా మహాభూతసృష్టి చెప్పాలి. కాని ఇక్కడ లోకాల సృష్టి చెప్పబడుచున్నది. లోకాలనగా మహాభూతాల సంనివేశవిశేషాలు (కూర్పులలోని విశేషాలు,భేదాలు). అందుచేతనే “అదోఽమృః పరేణ దివమ్” (ద్యులోకానికి పైన చంద్రునిలోని జలంచేత వ్యాప్తమైన ఏ లోకం ఉన్నదో అది అంభస్) ఇత్యాదివాక్యంచేత అంభస్ మొదలైనవి లోకాలే అని నిర్వచిస్తూన్నది. లోకాల సృష్టి పరమేశ్వరునిచేత అధిష్ఠింపబడిన ఒకానొక ఈశ్వరునిచేత (హిరణ్యగర్భునిచేత)చేయబడుతుంది అని శ్రుతులలోను స్మృతులలోను కనబడుతున్నది. అదెట్లనగా-“అత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః” (సృష్టికి ప్రారంభంలో నరాకారంలో హిరణ్యగర్భుడుండెను) ఇత్యాదిశ్రుతి ఈ విషయమే చెప్పుచున్నది. అట్లే-“స వై...సమవర్తత” (ఆ హిరణ్యగర్భుడే మొట్టమొదటి శరీరధారి. అతడే పురుషు డని చెప్పబడుచున్నాడు. అతడే ప్రారంభంలో లోకాలను సృజించిన బ్రహ్మదేవుడుగా ఉన్నాడు) అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. ఐతరేయులు కూడ వెనుకటి ప్రకరణంలో “అథాతో...దేవాః”(ఏని రేతస్సునుండి సృష్టి జరిగినది. దేవతలు ప్రజాపతి యొక్క రేతస్సు అనగా కార్యం) అని విచిత్రమైన సృష్టికి కర్త ప్రజాపతి అని చెప్పుచున్నారు. “అత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః” అనే వాక్యంలో ఆత్మశబ్దం కూడ ఆ ప్రజాపతి విషయంలో ప్రయోగింపబడుచున్నట్లు కనబడుచున్నది. సృష్టికి పూర్వం తన వికారాలను అపేక్షించి ఏకత్వనిశ్చయం కూడ కుదురుతుంది. (సృష్టికి పూర్వం హిరణ్యగర్భు డొక్కడే ఉన్నాడు; పరమేశ్వరుడు, పరమేశ్వరునివల్ల పుట్టిన మహాభూతాదులూ-ఉన్నా కూడ హిరణ్యగర్భునివల్ల పుట్టిన కార్యా లేవీ లేకపోవడంచేత అత డొక్కడే ఉన్నాడు అని చెప్పబడింది అని అర్థం). అతడు చేతను డని అంగీకరించబడింది గాన ఈక్షణం కూడ ఉపపన్నమే. మరియు “తాభ్యో...అబ్రువన్” (వాటికోసం గోవును తీసికొనివచ్చాడు. వాటికోసం అశ్వం తీసికొని వచ్చాడు. వాటికోసం పురుషుణ్ణి తీసికొని వచ్చాడు, అప్పుడు అవి ఇట్లు పలికినవి) ఈ విధంగా శరీరాదివిశేషాలున్న లోకికములైన ఆత్మలలో ప్రసిద్ధమైన అధికమైన వ్యాపారవిశేషం కూడ ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. అందువల్ల ఇక్కడ విశేషం (దేహాదికం) గల ఒకానొక పురుషుడే ఆత్మ అయి ఉండాలి.

వి. దేవతాసహితాలైన ఇంద్రియాలను సృష్టించిన తరవాత మాకు భోగం సిద్ధించడానికి తగిన స్థానం ఏదైనా సృష్టించమని అవి ప్రప్రస్థను అడిగాయి. అప్పుడు గోవులను అశ్వాలను సృష్టించాడు. ఇవి మాకు భోగాయతనంగా చాలవు అని అవి చెప్పగా మనుష్యవరీరం సృష్టించాడు. అప్పుడవి అంగీకరించాయి. ఈ విధమైన వ్యాపారం అంతా సశరీరుడైన వానికి కుదురుతుంది గాని అశరీరుడైన పరమాత్మకు కుదరదుగాన ఇక్కడ ఆత్మ అనగా సశరీరుడైన హిరణ్య గర్భుడే అని భావం.

అర్థాదులకు కూడ పరత్వం చెప్పితే “పురుషాన్నపరం” ఇత్యాదివాక్యానికి భేదప్రసంగం కలుగుతుంది గాన వాటికి పరత్వం చెప్పకూడదు అని పై అధికరణంలో నిర్ణయించబడింది. అట్లే “ప్రజాపతే రేతో దేవాః” అనే పూర్వవాక్యంనుండి భేదం కలుగుతుంది గాన అత్మా వా ఇత్యాదివాక్యంలోని ఆత్మశబ్దం బ్రహ్మపరంకాదు అని పూర్వపక్షానికి పూర్వాధికరణంతో దృష్టాంతనంగతి. పూర్వపక్షంలో ఈ వాక్యం హిరణ్యగర్భోపాసనాపరం గాన అనందాద్యుపసంహారం ఇక్కడ ఉండదు. సిద్ధాంతం ప్రకారం ఉంటుంది.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్. యథా ఇతరేషు సృష్టిశ్రవణేషు “తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః” (తై.ఉ.2.1.1) ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణమ్, యథా చేతరస్మిన్ లోకీకాత్మశబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహపి భవితుమర్హతి. యత్ర తు “అత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్” (బృ.ఉ.1.4.1) ఇత్యేవమాదౌ పురుషవిధః ఇత్యేవమాది విశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణమ్. అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశేషణమప్యుత్తరము పలభ్యతే- “స ఈక్షత లోకాన్సు సృజా ఇతి” (ఐ.ఉ.1.1) “స ఇమాన్ లోకాన సృజత” (ఐ.ఉ.1.2) ఇత్యేవమాది. తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయ్యమ్. 16.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము- ఇతరస్థలాలలో వలె ఇక్కడ కూడ

పరమాత్మయే ఆత్మశబ్దంచేత గ్రహింపబడతాడు. "తస్మాద్వా...సంభూతః" ఇత్యాది సృష్టివాక్యాలలో ఏ విధంగా పరమాత్మయే గ్రహించబడుతుందో, ఇతరమైన లౌకికమైన ఆత్మశబ్దప్రయోగంలో ఆత్మశబ్దంచేత ప్రత్యగాత్మయే (జీవాత్మయే) ఏ విధంగా గ్రహించబడుతుందో అట్లే ఇక్కడ కూడ గ్రహింపబడడం తగి ఉంటుంది. "అత్తైవేద మగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదులలో ఎక్కడ పురుషవిధః ఇత్యాదికమైన మరొక విశేషణం వినబడుతుందో అక్కడ విశేషం గల ఆత్మయొక్క గ్రహణం జరుగుతుంది. ఇక్కడైతే "స తక్షత లోకాన్ సృజా ఇతి" "స ఇమాన్ లోకానసృజత" ఇత్యాదికమైన పరమాత్మను గ్రహించడానికే అనుగుణమైన విశేషణం తరవాత కనబడుతున్నది. అందువల్ల పరమాత్మనే గ్రహించడం న్యాయ్యం. 16

సూ. అన్యయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్. 3.3.17

వాక్యాన్వయదర్శనాత్ న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి. అత్రోచ్యతే. స్యాదవధారణాదితి. భవేదుపపన్నం పరమాత్మనో గ్రహణమ్. కస్మాత్? అవధారణాత్. పరమాత్మప్రాణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాజ్ఞసమవకల్పతే. అన్యథా హ్యనాజ్ఞసం తత్పరికల్పేత. లోకసృష్టివచనం తు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితి యోజయిష్యామి. యథా "తత్తేజోఽసృజత" (ఛా.ఉ.6.2.3) ఇత్యేతత్ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధ వియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయూయు జమేవమిహపి. శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధోహి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేషాపసంహర్తవ్య భవతి. యోఽప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమస్తాభ్యో గామానయదిత్యేవమాదిః సోఽపి వివక్షితార్థా వధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః. న హ్యయం సకలః కథాప్రబంధః వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుమ్. తత్ప్రతిపత్తే పురుషార్థాభావాత్. బ్రహ్మాత్మత్వం త్వహ వివక్షితమ్. తథా హ్య మ్భుః ప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలానాం చాగ్నేయాధీనాం సృష్టిం శిష్ట్యా కరణాని కరణాయతనం చ శరీరముపదిశ్య స ఏవ స్రష్టా "కథం న్విదం మద్యతే స్యాత్" (ఐ.ఉ.3.11) ఇతి వీక్ష్యదం శరీరం ప్రవివేశేతి దర్శయతి- "స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రావద్యత" (ఐ.ఉ.3.12) ఇతి. పునశ్చ "యది వాచాభివ్యాహృతం యది ప్రాణేనాభిప్రాణితమ్ (ఐ.ఉ.3.11) ఇత్యేవమాదినా

కరణవ్యాపారవివేచనపూర్వకమ్ "అథ కోఽహమ్" (ఐ.ఉ.3.11) ఇతి వీక్ష్య-“ స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమపశ్యత్” (ఐ.ఉ.1.1.3) ఇతి బ్రహ్మత్మత్వదర్శన మవధారయతి. తథోపరిష్టాదపి “ఏష బ్రహ్మైష ఇన్ద్రః” (ఐ.ఉ.5.3) ఇత్యాదినా సమస్తభేదజాతం సహ మహాభూతైరనుక్రమ్య "సర్వం తత్రప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ" (ఐ.ఉ.5.3) ఇతి బ్రహ్మత్మత్వదర్శనమవ ధారయతి. తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదమ్.

బాలానందిని

అన్వయాదితి :- “అన్వయాదితి చేత్=వాక్యాన్వయంవల్ల హిరణ్యగర్భుణ్ణే గ్రహించాలి అన్నట్లయితే-(కాదు)అవధారగాత్=“ఏకమేవ” అని నిర్ధారణవల్ల, స్యాత్=పరబ్రహ్మయే అవుతుంది” అని సూత్రార్థం.

వాక్యేతి:-వాక్యాన్వయం కనబడడంవల్ల పరమాత్మను గ్రహించకూడదు అని చెప్పినదానిని పరిహరించాలి. ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది-స్వాదవధారణాత్. పరమాత్మను గ్రహించడమే యుక్తం. ఎందువల్ల? అవధారణంవల్ల. ఉత్పత్తికి (సృష్టికి)పూర్వం ఏకత్వాన్ని నిర్ధరించడం పరమాత్మను గ్రహిస్తేనే కుదురుతుంది. అట్లు కాకపోతే అది అసమంజసం అవుతుంది. ఇక్కడ చెప్పిన లోకసృష్టిని ఇతరశ్రుతులలో ప్రసిద్ధమైన మహాభూతసృష్టి తరవాత జరిగినదానినిగా అన్వయిస్తాను (అనగా ఆ పరమాత్మ ప్రప్రథమంగా లోకాలను సృష్టించాడు అని కాకుండా ప్రప్రథమంగా మహాభూతాలను సృష్టించి తరవాత లోకాలను సృష్టించాడు అని అన్వయిస్తాను అని అర్థం) “తత్తేజోస్సజత” అనేదానిని ఇతర శ్రుతులలో ప్రసిద్ధమైన వియద్వాయువుల సృష్టి తరవాత తేజస్సును సృష్టించినది అని ఎలా అన్వయించానో అట్లే ఇక్కడ కూడ. ఒక సమానమైన అంశానికి సంబంధించి ఒక శ్రుతిలో చెప్పబడిన విశేషాన్ని మరొక శ్రుతిలో కూడ ఉపసంహరించవలసి ఉంటుంది. “తాభ్యః గామానయత్” ఇత్యాదివ్యాపారవిశేషాల అనుగమం (సంబంధం) కూడ చెప్పదలచిన విషయంయొక్క నిర్ధారణకు అనుగుణంగానే గ్రహించదగినది. (అనగా ఏకత్వ నిర్ధారణను పట్టి ఇక్కడ చెప్పబడిన స్రష్ట పరమేశ్వరుడే అని నిర్ణయించడంచేత ఆ నిర్ణయానికి అనుగుణంగా ముందు మహాభూతాలను సృజించి, తరవాత లోకాలను సృజించి.

తరవాత ఈ పనులన్నీ చేశాడు అని అన్వయించుకోవాలి. ఇక్కడ చెప్పిన ఈ కథాప్రబంధం అంతా చెప్పడానికి ఉద్దిష్ట మైనది అనడానికి వీలులేదు. దీనిని తెలుసుకొనడంవల్ల పురుషార్థం ఏదీ లేదు. ఇక్కడ వివక్షిత మైనది బ్రహ్మత్మత్వం మాత్రమే. అది ఎట్లనగా- అంభస్ మొదలైన లోకాల సృష్టిని, ఆగ్నేయాదిలోకపాలుల సృష్టిని చెప్పి, ఇంద్రియాలను, ఇంద్రియాలకు ఆయతనమైన శరీరాన్ని గూర్చి చెప్పి ఆ స్రష్టయే “కథం న్విదం మద్యతే స్యాత్” (నేను లేకుండా ఇది ఎలా ఉంటుంది) అని ఆలోచించి ఈ శరీరంలో ప్రవేశించాడు అని- “స ఏతమేవ...ప్రాపద్యత” అనే వాక్యంచేత చూపుచున్నది. (ఆ పరమాత్మ కేశాంతం దగ్గర ఉన్న బ్రహ్మరంద్రాన్ని బ్రద్ధలు కొట్టి కొని దాని ద్వారా (లింగశరీరంతో) శరీరంలో ప్రవేశించాడు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం) తిరిగి (తరవాత) “యది....అభిప్రాణితమ్” (వాగింద్రియం మాటలాడుతూంటే, ప్రాణం ప్రాణనవ్యాపారం చేస్తూంటే) అని ఆ యా కరణాలు చేసే వ్యాపారాన్ని వివేచిస్తూ “అథ కోఽహమ్” (అయితే నే నెవరు) అని ఆలోచించి “స ఏతమేవ...అపశ్యత్” (అతడు సర్వత్రా వ్యాపించి ఉన్న ఈ పురుషుణ్ణి బ్రహ్మగా చూచాడు) అని బ్రహ్మత్మత్వదర్శనాన్ని నిర్ధరించుచున్నది.

వి. శరీరాన్ని సృష్టించి పరమాత్మయే నేను లేకపోతే ఈ శరీరం ఎలా ఉంటుంది అని ఆలోచించి జీవరూపంలో శరీరంలో ప్రవేశించింది. తరవాత ఆ యా ఇంద్రియాలు వాటి వాటి పనుల చేసికొంటూండడం చూచి అయితే “నేను ఎవరు” అనే ఆలోచనతో ఆ ఇంద్రియాదులకంటే భిన్నంగా త్వంపదార్థాన్ని విడదీసి ఆలోచించి బ్రహ్మయే సర్వవ్యాప్త మైనది అని చూచాడు అని చెప్పడంచేత ఇక్కడ వివక్షితమైన విషయం బ్రహ్మత్మత్వదర్శనమే అని స్పష్టం అవుతున్నదని భావం.

తథేతి:- అట్లే తరవాత కూడ “ఏష బ్రహ్మైష ఇష్టః” (ఇతడే బ్రహ్మ ఇతడే ఇంద్రుడు) ఇత్యాదివాక్యాలచేత మహాభూతాలతో సహా సమస్తభూతసముదాయాన్నీ అనుక్రమించి (నిర్దేశిస్తూ) ఇదంతా ప్రజ్ఞయే (బ్రహ్మయే) నాయకుడుగా గలది అనగా బ్రహ్మచేతనే నియమించబడుతుంది, బ్రహ్మయందే ప్రతిష్ఠితమైనది, లోకం అంతా ప్రజ్ఞయే (చైతన్యమే) నాయకుడుగా గలది, ప్రజ్ఞయే ప్రతిష్ఠ, ప్రజ్ఞానమే బ్రహ్మ అని బ్రహ్మత్మత్వదర్శనాన్ని నిర్ధరిస్తూన్నది. అందువల్ల ఇక్కడ అత్మగృహీత్యే అని చెప్పడంలో అపవాదం (విరోధం) ఏదీ లేదు.

భాష్యమ్

అవరా యోజనా-అత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్-వాజసనేయకే "కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యస్తర్జ్యేతిః పురుషః" (బృ.ఉ.4.3.7) ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్యతస్యైవ సర్వసంగవినిర్ముక్తత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మాత్మతామవధారయతి. తదాహ్యుపసంహరతి-"స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ" (బృ.ఉ.4.4.25) ఇతి. ఛాన్దోగ్యే తు సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇత్యన్తరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య ఉదర్శ్యే "స ఆత్మా తత్త్వమసి" ఇత్యుపదిశతి. తత్ర సంశయః-తుల్యార్థత్వం కిమనయోరామ్నానయోః స్యాదతుల్యార్థత్వం వేతి. అతుల్యార్థత్వమితి తావత్ప్రాప్తముతుల్యత్వాదామ్నానయోః. న హ్యమ్నాయవైషమ్యే సత్యర్థసామ్యం యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్, ఆమ్నానతస్రత్వా దర్థపరిగ్రహస్య. వాజసనేయకే చాత్మ శబ్దోపక్రమాదాత్మతత్త్వపదేశ ఇతి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే తూ పక్రమవిపర్యయాదుపదేశవిపర్యయః. నను ఛగ్దోగానామప్యుదర్శ్య తాదాత్మ్యపదేశ ఇత్యుక్తమ్? సత్యముక్తమ్. ఉపక్రమతస్రత్వాదుపసంహారస్య తాదాత్మ్యసంపత్తిః సేతి మన్యతే.

బాలానందిని

అవ. పైన చేసిన వ్యాఖ్యానంలో గుణోపసంహారం అస్ఫుటంగా ఉండడంవల్ల పాదసంగతి సరిగా లేదనే అభిప్రాయంతో మరొక వ్యాఖ్య చేస్తున్నారు (రత్నప్రభ). ఇంతవరకు ఈ రెండు సూత్రాలలో ఐతరేయకవాక్యం హిరణ్యగర్భవర మనే శంక నివారించబడి నట్లు వ్యాఖ్యానించి, ఇప్పుడు సద్విద్య ("సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్"ఇత్యాది విద్య) కేవలం సత్త అనే జాతిని మాత్రమే నిర్దేశిస్తుంది అనే శంకను నివారిస్తున్నట్లుగా ఈ సూత్రాలను వ్యాఖ్యానిస్తున్నారు (బ్రహ్మవిద్యాభరణం)-అపరేతి--ఈ సూత్రాలకు మరొక అన్వయం- "అత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్"-వాజసనేయకంలో "కతమ...పురుషః" అని ఆత్మశబ్దంతో ఉపక్రమించి ఆ ఆత్మ సర్వసంగవిముక్తము అని ప్రతిపాదించి అది బ్రహ్మరూపము అని నిర్ధారణ చేస్తున్నాడు. అందుచేతనే-"స వా....బ్రహ్మ" అని ఉపసంహరించాడు. ఛాందోగ్యంలో నైతే-"సదేవ....అద్వితీయమ్" అని ఆత్మశబ్దం ప్రయోగించకుండానే ఉపక్రమించి ఉపసంహారంలో "స ఆత్మా తత్త్వమసి" అని తాదాత్మ్యాన్ని ఉపదేశిస్తున్నాడు. ఈ రెండు తుల్యార్థములా లేక భిన్నార్థకములా అని

సంశయం. అమ్నానం (చెప్పిన పద్ధతి) తుల్యంగా లేకపోవడంవల్ల ఇవి అతుల్యార్థములే అని ప్రాప్తించినది. అమ్నానంలో వైషమ్యం ఉన్నప్పుడు అర్థంలో సామ్యం ఉన్న దని చెప్పడం యుక్తం కాదు కదా? ఎందువల్ల ననగా అమ్నానాన్ని పట్టి అర్థం గ్రహించబడుతుంది వాజసనేయకంలో ఆత్మశబ్దంతో ఉపక్రమం చేయడంవల్ల అది ఆత్మతత్త్వపదేశమే అని తెలుస్తున్నది. ఛాందోగ్యంలో నైతే ఉపక్రమంలో మార్పు ఉండడంవల్ల ఉపదేశంలో కూడ మార్పు ఉండాలి. (ప్రశ్న) ఛందోగులకు కూడ ఉపసంహారంలో తాదాత్మ్యపదేశం ఉన్న దని చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) నిజమే; చెప్పబడింది ఉపసంహారం ఉపక్రమంమీద ఆధారపడి ఉంటుంది గాన ఇది తాదాత్మ్యసంపత్తి అని తెలియబడుతుంది

వి. సచ్చబ్ధానికి ఉన్నది అని అర్థం. ఈ సత్త (ఉండడం) అనేది ఆత్మకు అనాత్మకూ కూడ సాధారణమే. అందుచేత ఛాందోగ్యంలో సత్త అనే సామాన్యం (జాతి) మీద బ్రహ్మత్వం ఆరోపించి ఉపాసన చెయ్యాలి అని చెప్పబడుతున్నది గాన ఇది సంపదుపాసన (భాష్యంలోని “తాదాత్మ్యసంపత్తి:” అనే దాని అర్థం ఇదే). అంతేనే కాని ఇక్కడ బ్రహ్మత్వత్వప్రతిపాదనం లేదు. బృహారణ్యకంలో నైతే నిర్గుణవిద్య ఉపదేశించబడుచున్నది. అందుచేత ఈ రెండు విద్యలలో పరస్పరగుణోపసంహారం లేదని పూర్వపక్షాశయం. వెననుకటి అధికరణంలో వాక్యానికి ఏకవాక్యత్వం అంగీకరించడంవల్ల ఆ వాక్యాలు అర్థాధిపరములు కావని చెప్పి విద్యైకత్వం స్థాపించడింది ఇక్కడ నైతే ఒక చోట ఉపక్రమం ఆత్మశబ్దంతో చేయబడింది, మరొకచోట నత్తాజాతివాచకమైన ‘సత్’ శబ్దంతో చేయబడింది. అందుచేత ఉపక్రమంలో భేదం ఉండడంవల్ల విద్యాభేదం అని ప్రత్యుదాహరణనంగతి.

భాష్యమ్

తథా ప్రాప్తేఽభిధీయతే-ఆత్మగృహీతి: “సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్” (ధా.ఉ.6.2.1) ఇత్యత్ర ఛన్దోగానామపి భవితుమర్హతీతరవత్. యథా “కతమ అత్మా” (బృ.ఉ.4.3.7) ఇత్యత్ర వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తధైవ. కస్మాత్? ఉత్తరాత్తాదాత్మ్యపదేశాత్. “అన్యయాదితి చేప్యోదవధారణాత్”-యదుక్తమ్-ఉపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్మశబ్దశ్రవణాభావాన్నాత్మగృహీతి: ఇతి తస్య క:

పరిహార ఇతి చేత్; సోఽభిదీయతే - స్యాదవధారణాదితి. భవేదుపపన్నేహాత్మ గృహీతిః, అవధారణాత్. తథాహి-“యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమ్”(భా.ఉ.6.1.1). ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమవధార్య తత్సంపి పాదయిషయా 'సదేవ' ఇత్యాహ. తద్బాత్మగృహీతౌ సత్యాం సంపద్యతే. అన్యథా హి యోఽయం ముఖ్య ఆత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి నైవ సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత. తథా ప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం, జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శః, స్వాపావస్థాయాం చ తత్స్వభావసంపత్తికథనం, పరిచోదనాపూర్వకం చ పునః "తత్త్వమసి" (భా.ఉ.6.8.7) ఇత్యవధారణమితి చ సర్వమేతత్తదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే న తాదాత్మ్యసంపాదనాయామ్. న చాత్రోపక్రమతస్త్రోపన్యాసోన్యాయ్యః. న హ్యుపక్రమ ఆత్మత్వసంకీర్తనమనాత్మత్వ సంకీర్తనం వాస్తి. సామాన్యోపక్రమశ్చ న వాక్యశేషగతేన విశేషేణ విరుద్ధ్యతే, విశేషాకాదీక్రిత్యాత్మామాన్యస్య. సచ్ఛబ్దార్థోఽపి చపర్యాలోచ్యమానో న ముఖ్యాదాత్మనోఽన్యః సంభవతి, అతోఽన్యస్య వస్తుజాతస్య ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః అన్యతత్వోపపత్తేః. ఆమ్నానవైషమ్యమపి నావశ్యమర్థవైషమ్య మావహతి. ఆహర పాత్రమ్. పాత్రమాహరేత్యేవమాదిష్వర్థసామ్యేఽపి తద్దర్శనాత్. తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు ప్రతిపాదన ప్రకారభేదేఽపి ప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతి సిద్ధమ్. 17.

బాలానందిని

తథేది:-ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" అనే చోట భందోగులకు కూడ, ఇతరులకు వలెనే, ఆత్మగ్రహణం చేయడం తగి ఉన్నది. కతమ ఆత్మా అన్నప్పుడు వాజసనేయులకు ఆత్మగ్రహణం ఎట్లా అట్లే. ఎందువల్ల? తరవాత వచ్చిన తాదాత్మ్యోపదేశంవల్ల. అన్వయంవల్ల (వాక్యాన్వయంవల్ల ఆత్మను గ్రహించకూడదు)అన్నట్లయితే, అవధారణం ఉండడంవల్ల ఆత్మనే గ్రహించాలి. ఉపక్రమంయొక్క అన్వయంవల్ల, ఉపక్రమంలో (సచ్ఛబ్దమే కాని) ఆత్మశబ్దం వినబడకపోవడంవల్ల ఆత్మను గ్రహించకూడదు అని చెప్పినదానికి పరిహారం ఏమిటి అన్నట్లయితే అది (పరిహారం) 'అవధారణాత్' అని చెప్పబడుచున్నది. ఇక్కడ అవధారణం ఉండడంవల్ల ఆత్మగ్రహణం జరగవచ్చును. అదెట్లనగా-"యేవ.....విజ్ఞాతమ్" అని

ఏకవిజ్ఞానంచేత సర్వవిజ్ఞానాన్ని నిర్ధారణచేసి దానిని సంపాదించా లనే అభిప్రాయంతో “సదేవ” అని అంటున్నాడు. అది (సర్వవిజ్ఞానం)ఆత్మను గ్రహిస్తేనే కుదురుతుంది. అట్లు కాకపోతే ముఖ్యమైన ఆత్మ తెలియబడనేలేదు గాన సర్వవిజ్ఞానం కుదరదు. అట్లే నృప్తికి పూర్వం ఏకత్వాన్ని నిర్ధారణ చేయడం, (“అనేన జీవేనాత్మనా” అని)జీవుణ్ణి ఆత్మ శబ్దంచేత పరామర్శించడం, సుషుప్త్యవస్థలో జీవుడు సత్తుతో సంపన్ను డవుతాడని చెప్పడం, ప్రశ్నపూర్వకంగా మాటి మాటికి “తత్త్వమసి” అని (తొమ్మిది సార్లు) నిర్ధారణ చేయడం ఇదంతా కూడ తాదాత్మ్యాన్ని (జీవునకు సత్పదవాచ్యమైన ఆత్మకు అభేదాన్ని)ప్రతిపాదిస్తేనే ఉపపన్నం అవుతుంది. తాదాత్మ్యాన్ని సంపాదించడానికి (అనగా సత్తను బ్రహ్మగా భావించాలి అని సంపదుపాసనను చెప్పడానికి) ఉపపన్నం కాదు. ఉపక్రమాన్ని పట్టి ఉపసంహారాన్ని సమన్వయించుకోవాలి అని చెప్పడం ఇక్కడ యుక్తం కాదు. ఉపక్రమంలో ఆత్మత్వసంకీర్తనం కాని, అనాత్మత్వసంకీర్తనం కాని లేదు కదా? సామాన్యం విశేషాన్ని ఆకాంక్షిస్తూంటుంది గాన సామాన్యంతో ఉపక్రమించినా కూడ అది వాక్యశేషంలో ఉన్న విశేషానికి విరుద్ధం కాదు. (ఉపక్రమంలో సత్తకు ఆశ్రయమైన ఒక సామాన్యాన్ని నిర్దేశించగా ఆ సత్తకు ఆశ్రయమైనది ఏది అని ఆకాంక్ష కలిగి నపుడు అది ఆత్మ అని చెప్పబడుచున్నది. దీనిలో పరస్పరవిరోధం ఏముంది అని భావం). మరొక విషయ మేమనగా- జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే ముఖ్యమైన ఆత్మకంటె భిన్నమైనది ఏదీ కూడ సచ్చబ్దార్థం అవడానికి వీలు లేదు. ఎందువల్ల ననగా ఆత్మకంటె భిన్నమైన సమస్తవస్తుసముదాయమూ కూడ అన్యతమే (మిథ్యయే)అని ఆరంభణశబ్దాదులచేత నిశ్చయింపబడింది. ఆమ్నానంలో వైషమ్యం (తేడా)తప్పకుండా అర్థంలో వైషమ్యాన్ని కలిగించా లనే మాట లేదు. అర్థం ఒకటే అయినా “అహర పాత్రమ్” (తీసికొనిరా పాత్రను) “పాత్రమాహర”(పాత్ర తీసికొనిరా) ఇత్యాదులలో ఆమ్నానవైషమ్యం కనబడుచున్నది కదా? అందువల్ల ఈ విధమైన వాక్యాలు ప్రతిపాదించే ప్రకారంలో భేదం ఉన్నా కూడ ప్రతిపాదించబడే అర్థం మాత్రం ఒక్కటే అని నిశ్చితం. 17.

ఆత్మగృహీత్యధికరణం సమాప్తం

4. 9. కార్యాఖ్యానాధికరణమ్. సూ.18

★ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. 3.3.18

భన్దగా వాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్న మామ్నాయ తస్యైవాపో వాస ఆమనన్తి. అవన్తరం చ భన్దగా ఆమనన్తి - “తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్ఛోపరిష్టాచ్ఛాద్ధిః పరిదధతి” (భా.ఉ.5.2.2) ఇతి. వాజసనేయినస్త్వామనన్తి-“తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా ఆశిష్యంత ఆచామన్త్యశిత్వా చాచామన్త్యేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతే మన్యంతే” (బృ.ఉ.6.1.14) “తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వా చాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుతే” ఇతి. తత్ర త్వాచమనమనగ్నతాచిన్తనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే. తత్కిము భయమపి విధీయతే ఉత ఆచమనమేవ, ఉతానగ్నతాచిన్తనమేవేతి విచార్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? ఉభయమపి విధీయత ఇతి. కుతః? ఉభయస్యాప్యవగమ్య మానత్వాత్. ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హమ్. అథవాఽఽచమనమేవ విధీయతే. విస్పష్టా హి తస్మిన్విధివిభక్తిః “తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామే దశిత్వాచాచామేత్” ఇతి. తస్యైవ చ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమితి.

బాలానందిని

కార్యేతి:- “కార్యాఖ్యానాత్=పవిత్రత్వంకొరకు చేయదగిన ఆచమనాన్నే చెప్పడం వల్ల అది విధేయం కాదు. అపూర్వమ్=క్రొత్త దైన ఉదకమే ప్రాణానికి వస్త్రము అను చింతనమే విధేయం” అని సూత్రార్థం.

భన్దగా ఇతి :- ప్రాణసంవాదంలో భందోగులు వాజసనేయులూ కూడ కుక్కల వరకు ఉన్నదానిని అంతనూ ప్రాణానికి అన్నంగా చెప్పి దానికే (ప్రాణానికే) ఉదకాన్ని వస్త్రంగా చెప్పుచున్నారు. (నాకు అన్నం ఏది, వస్త్రం ఏది అని ప్రాణం వాగాదులను అడుగగా కుక్కల వరకు క్రిముల వరకు సర్వప్రాణులచేత భుజించబడే అన్నమే నీకు అన్నం, ఉదకం వస్త్రం అని అవి చెప్పాయి). తరవాత భందోగులు-“తస్మాద్వా....పరిదధతి” (అందువల్లనే తినబోయేవాళ్లు ముందుగాను తరవాత కూడ దానిని ఉదకంచేత

కప్పుచున్నారు) అని పఠిస్తున్నారు. వాజసనేయులైతే-“తద్వింద్యాసః.....మస్యస్తే” (అందువల్లనే విద్వాంసు లైన శ్రోత్రియులు భుజింపబోతూ ఆచమనం చేస్తారు. భుజించిన తరవాత కూడ ఆచమనం చేస్తారు. ఈ విధంగా ఆ ప్రాణాన్ని నగ్గుం కానిదానినిగా చేస్తున్నట్లు భావిస్తున్నారు) అని పఠిస్తున్నారు. “తస్మాదేవం...కురుతే” (అందువల్ల ఇట్లు తెలుసుకొన్నవాడు తినబోతూ ఆచమనం చెయ్యాలి. తిన్న తరవాత కూడ ఆచమనం చెయ్యాలి. ఈ విధంగా ఈ ప్రాణాన్ని అనగ్గుంగా చేస్తున్నాడు) అని కూడ పఠిస్తున్నారు ఇక్కడ ఆచమనము, అనగ్గుతాచింతనమూ కూడ కనబడుచున్నది. అయితే ఇక్కడ ఉభయమూ విధించబడుచున్నదా, లేక ఆచమనం మాత్రమే విధించబడుచున్నదా, లేక అనగ్గుతాచింతనం మాత్రమే విధించబడుచున్నదా అని విచారించబడుచున్నది. ఏమి తేలింది? ఉభయమూ విధించబడుచున్న దని తేలింది. ఎందువల్ల? ఉభయమూ తెలియబడడంవల్ల. క్రొత్తగా చెప్పబడుచున్నది. క్రొత్తగా చెప్పబడుచున్నది గాన ఉభయమూ కూడ విధించతగినదే కదా? లేదా ఆచమనం మాత్రమే విధించబడుచున్నది. ఎందువల్లననగా - “ఏవంవిదశిష్యన్నాచామేత్ అశిత్వా చాచామేత్” అని విధివాచకపదం స్పష్టంగా వినబడుచున్నది. దానిని స్తుతించడానికే అనగ్గుతాసంకీర్తనం.

వి. సందిగ్ధంగా ఉన్న సదుపక్రమంలో వాక్యశేషంచేత ఈ సత్ ఆత్మయే అని నిర్ణయించినట్లు ‘అచామన్తి’ అనే పదం విధివాచకమా కాదా అని సందేహం కలిగినప్పుడు “అచామేత్” అని వాక్యశేషంలో ఉండడంవల్ల విధినిగా నిర్ణయించాలి అని దృష్టాంతసంగతి చేత పూర్వపక్షం. ప్రాణవిద్యకు అంగంగా అపూర్వమైన ఆచమనం విధించబడింది గాన దానిని ఇతరస్థలాలలో కూడ ఉపసంహరించాలి అని పూర్వపక్షఫలం. అది విధేయం కాదు గాన దానిని అంగంగా ఉపసంహరించవలసిన పని లేదు అని సిద్ధాంతఫలం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్. ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్కార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యానాత్ నన్వీయం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేః మూలం స్యాత్? నేత్యుచ్యతే; విషయనానాత్వాత్. సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్కార్థమాచమనం

ప్రాపయతి. శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపరితా తద్విష యమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్. న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్త్వత్కేః మూలమూలి భావోఽవకల్పతే. న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్యాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుమ్; పూర్వస్యైవ పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్. అత ఏవ చ నోభయవిధానమ్. ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత. తస్మాత్ప్రాప్తమేవాశి శిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమనూద్య “ఏతమేవ తదనగ్నం కుర్వన్తే మన్యన్తే” (బృ. ఉ. 6.1.14) ఇతి ప్రాణస్యానగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచ మనీయాస్వత్ప్రప్రాణవిద్యాసంబంధిత్యేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే. న చాయమనగ్నతావాద ఆచమనస్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యమ్; ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్. స్వయం చానగ్నతా సంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః. న చైవం సత్యేకస్యాచమనస్యోభయార్థతాభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి; క్రియాన్తరత్వాభ్యుపగమాత్. క్రియాన్తరమేవ హ్యచమనం నామ ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే. తదీయాసు త్వపు వాసఃసంకల్పనం నామ క్రియాన్తరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యనవద్యమ్.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం. ఆచమనానికి విధేయత్వం ఉపపన్నం కాదు; కార్యాఖ్యానంవల్ల. పవిత్రత్వంకొరకై చేయదగినదిగా ప్రాప్తించిన (చెప్పబడిన) స్మృతిప్రసిద్ధమైన ఆచమనమే అనువదించబడుచున్నది. (ప్రశ్న)-ఈ శ్రుతియే ఆ స్మృతికి మూలం కావచ్చును కదా? (సమాధానం)కాదంటాం. ఎందువల్ల ననగా విషయభేదం ఉన్నది. సామాన్య విషయమైన (అన్ని కర్మలలోను ఆచమనాన్ని విధించే) (“ద్విజో నిత్యముప స్మృశేదపః” ఇత్యాది) స్మృతి పవిత్రత్వంకొరకై ప్రతిపురుషునకు సంబంధించిన ఆచమనాన్ని విధిస్తూన్నది. ప్రాణవిద్యాప్రకరణంలో పరిచబడి ఆచమనాన్ని విధిస్తూన్న శ్రుతి యైతే ఆ ప్రాణవిద్యకు సంబంధించిన ఆచమనాన్ని మాత్రమే విధించగలదు. వేరు వేరు విషయాలు గల శ్రుతిస్మృతులకు మూలమూలి భావం(ఈ శ్రుతి మూలం, ఆ స్మృతి మూలి అని చెప్పడం) కుదరదు. పోనీ ఈ శ్రుతి ప్రాణవిద్యకు సంబంధించిన ఆచమనాన్ని

క్రొత్తగా విధిస్తున్నది అని చెప్పడానికి కూడ శక్యం కాదు. ఎందువల్లననగా వెనుక చెప్పిన ప్రతిపురుషుడూ చేయదగిన (స్మృత్యుక్తమైన) ఆచమనమే ఇక్కడ గుర్తించబడుతున్నది. (ఆ స్మృతికి మూలమైన మరొక శ్రుతి ఉండి ఉంటుందని ఉహించుకోవాలని భావం). అందుచేతనే ఉభయవిధానం కూడ తుదరదు. ఉభయవిధానం అంగీకరించే పక్షంలో వాక్యభేదదోషం కలుగుతుంది. అందువల్ల తినదలచుకున్నవాళ్ళకి, తిన్నవాళ్ళకి స్మృతిప్రాప్తమైన ఆచమనాన్నే అనువదిస్తూ “ఏతమేవ...మస్యన్నే” అనే వాక్యం. ఆచమనం చేయదగిన ఉదకంలో, ప్రాణవిద్యకు సంబంధించి, అపూర్వమైన ప్రాణానగ్నతాకరణసంకల్పాన్ని ఉపదేశిస్తున్నది. ఈ అనగ్నతావాదం ఆచమనస్తుతి కోసం చేయబడు చున్నది అసదం న్యాయ్యం కాదు. ఆచమనం విధేయం కాదు కదా? (దేనినైనా విధిస్తేనే)దానిని స్తుతించడం జరుగుతుంది). స్వయంగా అనగ్నతాసంకల్పమే (క్రొత్తది గాన)విధేయం అని తెలుస్తున్నది. (విధేయ మైనది స్తావకం కాకూడదు). అయితే-ఒకే ఆచమనం పవిత్రత్వంకొరకు, పరిధానీయత్వంకొరకు చేయబడుతున్నది గాన దానికి ఉభయార్థత్వం అంగీకరించి నట్లు అవుతుంది కదా అని శంకించవలసిన పనిలేదు. ఎందువల్ల ననగా- అది (ఆచమనం) (పవిత్రత్వం కొరకు చేసే) మరొక క్రియ అని అంగీకరించబడింది. అయితే ఆచమనానికి ఉపయోగించిన జలాన్ని ప్రాణం ధరించడంకోసం ఉపయోగించే వస్త్రంగా సంకల్పించడం అనే మరొక క్రియ అంగీకరించబడుచున్నది గాన ఏ దోషమూ లేదు.

భాష్యమ్

అపి చ “యదిదం కిం చాశ్వభ్యః ఆ కృమిభ్యః ఆ కీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్నమ్” (బృ.ఉ.6.1.14) ఇత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహారశ్చేద్యత ఇతి శక్యం వక్తుమ్; అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ. సర్వం తు ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చేద్యతే. తత్సాహచర్యాచ్చాపో వాస ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే. ప్రసిద్ధాస్వేవ త్వాచమనీయాస్వపు పరిధానదృష్టిశ్చేద్యత ఇతి యుక్తమ్. న హ్యర్థవైశసం సంభవతి. అసి చాచామస్తీతి వర్తమానాపదేశిత్యాన్నాయం శబ్దో విధిక్షమః. నను మన్యన్న ఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్యమ్? సత్యమేవ తత్.

అవశ్యవిదేయే త్వన్యతరస్మిన్వాసః కార్యాఖ్యానాదపాం వాసఃసంకల్పనమేవా
పూర్వం విధీయతే, నాచమనమ్; పూర్వవద్ధి తత్ ఇత్యుపపాదితమ్. యదప్యక్షం-
విస్పృష్టా చాచమనే విధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తమ్.
అత ఏవాచమనస్యావిధిత్వితత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వన్తో మన్యంత
ఇత్యత్రైవ కాణ్వాః పర్యవస్యంతి: నామనన్తి తస్మాదేవంవిదిత్యాది. తస్మాన్మాధ్యంది
నానామపి పాతే ఆచమనానువాదేనైవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణవాసోవిత్త్వం
విధీయతే ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం
విధీయతాం క్వచిద్వాసో విజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః. ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా
వాక్యప్రవృత్తేః సర్వత్రైకరూప్యాత్. తస్మాద్వాసోవిజ్ఞానమేవేహ విధీయతే
నాచమనమితి న్యాయ్యమ్. 18.

బాలానందిని

అపి చేతి :- మరొక విషయమేమనగా-“యదిదం....తేఽన్నమ్” అనే చోట
సర్వాన్నభక్షణం విధించబడుచున్నది(అనగా ఉపాసకుడు శ్వకీటకాద్యన్నాన్ని భక్షించాలని
విధించబడుచున్నది) అనడం కుదరదు. ఎందుచేత ననగా అలా విధించే శబ్దం ఏదీ
లేదు. ఇది శక్యం కూడ కాదు. అందుచేత ఆ వాక్యం సర్వమూ ప్రాణానికి ఆహారమే
అను దృష్టిని (భావనను)విధిస్తున్నది. దానితో సాహచర్యంవలన ఉదకాచమనం
విధింపబడడంలేదు, ప్రసిద్ధమైన (శాస్త్రాంతరంచేత ప్రాప్తమైన) ఆచమనం చేసే ఉదకం
విషయంలో పరిధానదృష్టి విధించబడుతున్నది అని చెప్పడమే యుక్తం. సగం చంపడం
యుక్తం కాదు కదా.

వి. “యదిదం కిం చ” ఇత్యాది వాక్యంలో శ్వకీటకాదికం ఉపాసకునికి ఆహారంగా
విధించబడుచున్నది అని చెప్పడం కుదరదు గాన సర్వమూ ప్రాణానికి అన్నమే అని
ధ్యానం చెయ్యాలి అని ధ్యానం ప్రాణవిద్యాంగంగా ఉపదేశించబడుతున్నది అని చెప్పాలి.
దాని ప్రక్కనే చెప్పిన ఈ వాక్యంలో కూడ అనగ్నతాకరణధ్యానమే విధించబడుతుం దని
చెప్పడం న్యాయ్యం కాని ఆచమనక్రియ చెప్పబడుచున్న దని చెప్పడం న్యాయ్యం కాదు

అని అర్థం. ఒకే ఘట్టంలో ఉన్న వాటిని వేరు వేరు రీతులలో అన్వయిస్తే అది ఒక జంతువును భక్షించడం కోసం సగం ఖండించి నట్లు అవుతుంది దని భావం.

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-‘అచమంతి’ అనే పదం వర్తమానార్థాన్ని బోధిస్తుంది గాన ఇది విధిని జోడించడానికి సమర్థం కాదు. మన్యంతే అన్నప్పుడు కూడ వర్తమానార్థాన్ని చెప్పడం సమానమే కదా? ఆ మాట నిజమే. అయితే (అచమన-వాసఃసంకల్పాలలో) ఏదో ఒకదానిని తప్పకుండా విధించవలసి ఉన్నప్పుడు ఉదకం వాసఃకార్యాన్ని చేస్తూన్నది అని చెప్పడంచేత అపూర్వమైన (పూర్వం, అనగా దేనిచేతా విధింపబడని) వాసఃసంకల్పాన్నే విధించడం యుక్తం. అచమనం పూర్వవత్ (పూర్వమే పావనత్వపాయంగా విధించబడినది) అని (పైన) ఉపపాదించబడింది. అచమనం విషయంలో విధివాచకపదం స్పష్టంగా ఉన్నది అని ఏది చెప్పబడిందో అది కూడ అచమనం పూర్వవత్ అవడంచేతనే నిరాకృతమైనది. (అనగా ఒక వాక్యంచేత విధించబడినదానినే మళ్ళీ మరొకవాక్యంచేత విధించగూడదు గాన విధివాచకశబ్దం కనబడినా కూడ అది అనువాదబోధకయే అని గ్రహించాలి). అచమనం విధించడానికి ఉద్దిష్టం కాదు కనకనే కాణ్వులు “తస్మాదేవంవిద్” ఇత్యాదివాక్యాన్ని “ఏతదేవ తదనమనగ్నం కుర్యంతే మన్యంతే” అనేచోటనే అపివేస్తున్నారు, “తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నా చామేదశిత్వా చాచామేత్” అనే వాక్యాన్ని పఠించడం లేదు. అందువల్ల మాధ్యందినుల పాఠంలో కూడ ఏవంవిత్తమే, అనగా ప్రకృతమైన ప్రాణవాసోవిత్తమే (ఉదకం ప్రాణవాసస్సు అనే విషయమే) విధించబడుచున్న దని గ్రహించాలి. (పాఠబలంవల్ల మాధ్యందినంలో అచమనం విధించాలి కాణ్వులలో వాసోవిజ్ఞానం విధించాలి. అని అంగీకరించడం కూడ యుక్తం కాదు. “అపో వాసః” ఇత్యాదివాక్యం అంతటా కూడ ఒకే విధంగా ప్రవర్తిస్తూన్నది కదా? అందువల్ల ఇక్కడ వాసోవిజ్ఞానమే విధించబడుతుంది కాని అచమనం కాదు అని చెప్పడమే న్యాయ్యం (న్యాయసంగతం, యుక్తి యుక్తం).

కార్యాభ్యాసాధికరణం సమాప్తం

10. సమానాధికరణమ్. సూ. 19

సూ. సమాన ఏవం చాభేదాత్. 3.3.19

వాజసనేయిశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యనామాజ్ఞేతా విద్యా విజ్ఞాతా. తత్ర చ గుణాః శ్రూయంతే-“స అత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భూపమ్” ఇత్యేవమాదయః. తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పర్యతే “మనోమయోఽయం పురుషో భాః సత్యస్తస్మిన్నస్తర్త్యదయే యథా ప్రహిర్యా యతో వా స ఏష సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాన్తి యదిదం కిం చ” (బృ. ఉ. 5.6.1) ఇతి. తత్ర సంశయః-కిమియమేకా విద్యాగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ ఉత ద్వే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్. విద్యాభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి. కుతః? పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్. భిన్నాను హి శాఖాస్వధ్యేత్పవేదితృభేదాత్ పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్య విద్యైకత్వమధ్యవసాయైకతత్రాతిరిక్తా గుణా ఇతరత్రోపసంహ్రాయంతే ప్రాణసంవాదాదిష్విత్సుక్తమ్. ఏకస్యాం పునః శాఖాయామధ్యేత్పవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారే పౌనరుక్త్యే న విప్రకృష్ట దేశసౌధైకా విద్యా భవితుమర్హతి. న చాత్రైకమామ్నానం విద్యావిధానార్థమపరం గుణవిధానార్థమితి విభాగః సంభవతి. తదాహ్యతిరిక్తా ఏవ గుణాః ఇతరేతరత్ర చామ్నాయేరన్న సమానాః. సమానా అపి చోభయత్రామ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః. తస్మాన్నాన్యోన్యగుణోపసంహార ఇతి.

బాలానందిని

సమాన ఇతి :- “సమానే చ=సమానమైన శాఖావిశేషంలో కూడ, ఏవం=ఇట్లు గుణోపసంహారం చేయబడుతుంది. అభేదాత్=విద్యలలో భేదం లేదు కదా” అని సూత్రార్థం

వాజసనేయీతి :- వాజసనేయిశాఖలో, అగ్నిరహస్యంలో శాండ్రిల్యవిద్య అనే విద్య

ఉన్నది. దానిలో “స ఆత్మానమ్.....భారూపమ్” (అతడు మనోమయుడు, ప్రాణశరీరుడు, కాంతిరూపుడు అయిన ఆత్మను ఉపాసించవలెను) ఇత్యాది గుణాలు చెప్పబడి ఉన్నాయి అదే శాఖలో బృహదారణ్యకంలో “మనోమయో...కించ.(ఈ పురుషుడు మనోమయుడు, కాంతి, సత్యమైనవాడు. హృదయంలో ప్రహ వలె, యవ వలె ఉన్నాడు, అట్టి ఈ పురుషుడు సర్వమునకు ఈశుడు. సర్వాధిపతి. ఏదైతే ఉన్నదో దాని నంతనీ శాసిస్తున్నాడు) అని మళ్ళీ పఠించబడింది. అగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకాలలో ఉన్న ఈ విద్య ఒకటేనా, గుణోపసంహారం కూడ చెయ్యాలా, లేకరెండు విద్యలా, గుణోపసంహారం చేయనక్కరలేదా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? విద్యాభేదం అని, గుణవ్యవస్థ అనీ (దేని గుణాలు దానికే నని)ప్రాప్తించింది. ఎందువల్ల? పౌనరుక్త్యప్రసంగంవల్ల. శాఖలు వేరైనప్పుడు అధ్యయనం చేసేవాళ్ళు తెలుసుకొనే వాళ్ళ వేరు వేరుగా ఉంటారు గాన పౌనరుక్త్య దోషానికి పరిహారం చూచి (ఒక శాఖలో చెప్పిన విద్యను మరొక శాఖలో చెప్పకపోతే ఆ శాఖ చదవనివానికి అది తెలియదు గాన విద్య ఒకటే అయినా రెండు శాఖలలో చెప్పడంలో పునరుక్త్యదోషం లేదు అని గ్రహించి), విద్వైకత్వాన్ని నిశ్చయించి ప్రాణసంవాదాదులలో ఒక చోట అధికంగా ఉన్న గుణాలు మరొక చోట ఉపసంహరించబడతాయి అని చెప్పబడింది. ఒక శాఖలో అధ్యేత్యవేదిత్యభేదం ఉండదు గాన (విద్య ఒక్కటే అన్నట్లయితే) పౌనరుక్త్యదోషాన్ని పరిహరించడం శక్యం కాదు గాన దూరంగా ఉన్న విద్య ఒక్కటే అవడానికి తగదు. ఇక్కడ ఒక ఆమ్నానం విద్యావిధానంకోసం చేయబడింది, రెండవది గుణాలను విధించడానికి చేయబడింది అని విభాగం కూడ సభవం కాదు. ఆ పక్షంలో అధికంగా ఉన్న గుణాలే దీనిలోను దానిలోను పఠించబడాలి కాని సమానమైన గుణాలు పఠింపబడకూడదు. అయితే రెండు చోట్లా కూడ మనోమయత్వం మొదలైన సమానమైన గుణాలు కూడ పఠింపబడుచున్నాయి. అందుచేత అన్యోన్యగుణోపసంహారం ఉండగూడదు.

వి. శాస్త్రాంతరప్రాప్తమైన ఆచమనాన్ని అనువదించి అనగ్నలాధ్యానం విధించబడుచున్న దని పూర్వాధికరణంలో చెప్పబడింది. ఇక్కడ నైతే- ఒకే శాఖలో దూరదూరంగా ఉన్న వాక్యాలలో ఒకటి విధి అనీ రెండవది అనువాదం అనీ చెప్పడానికి శక్యం కాదు గాన రెండూ విద్యావిధులే అని ప్రత్యుదాహరణసంగతి చేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమహే - యథా భిన్నాను శాఖాను విద్వైకత్వం
 గుణోపసంహారశ్చభవత్యేవమేకస్యామపి శాఖాయాం భవితుమర్హతి.
 ఉపాస్యాభేదాత్. తదేవ హి బ్రహ్మ మనామ యత్వాదికగుణముభయత్రాప్య
 పాస్యమ్ అభిన్నం ప్రత్యభిజానీమహే. ఉపాస్యం చ రూపం విద్యాయాః. న చ
 విద్యమానే రూపాభేదే విద్యాభేదమధ్యవసాతుం శక్నుమః. నాపి విద్యాఽభేదే
 గుణవ్యవస్థానమ్. నను పానరుక్త్య ప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః? నేత్యుచ్యతే,
 అర్థవిభాగోపపత్తేః. ఏకం హ్యమ్నానం విద్యావిధానార్థమ్, అపరం గుణవిధా
 నార్థమితి న కించిన్నోపపద్యతే. నన్వేవం సతి యదపరితమగ్నిరహస్యే తదేవ
 బృహదారణ్యకే పరితవ్యమ్-“స ఏష సర్వస్యేశానః” ఇత్యాది. యత్తు పరితమేవ
 మనామయమిత్యాది తన్న పరితవ్యమ్. నైష దోషః. తద్భలేనైవ
 ప్రదేశాంతరస్థితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సమానగుణామ్నానేన హి విప్రకృష్టదేశాం
 శాణ్డీల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే. అన్యథా హి
 కథం తస్యామయం గుణవిధిరభిధీయతే? అపి చాప్రాప్తాంశోపదేశేన అర్థవతి
 వాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యపపద్యమానత్వాన్న
 తద్భలేన ప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే. తస్మాదత్ర సమానాయామపి శాఖాయాం
 విద్వైకత్వం గుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నమ్. 19.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం- ఉపాస్య మైనది ఒకటే అవడంవల్ల
 వేరు వేరు శాఖలలో విద్వైకత్వము, గుణోపసంహారమూ ఏ విధంగా ఉంటాయో అట్లే ఒక
 శాఖలో కూడ ఉండడం యుక్తంగా ఉంటుంది. రెండు స్థానాలలోను కూడ మనామయత్వాది
 గుణాలు గల అదే బ్రహ్మ అభిన్నమైనది అని గుర్తిస్తున్నాం కదా? విద్యకు రూపం

ఉపాస్యమే. రూపం అభిన్న మైనప్పుడు విద్యాభేదాన్ని నిశ్చయించడానికి శక్తులం కాము కదా? (నిశ్చయించ జాలము కదా?) విద్యలకు అభేదం ఎప్పు డున్నదో అప్పుడు గుణాలకు వ్యవస్థానం(దేని గుణాలు దానికే అనే మాట) ఉండదు. (ప్రశ్న) పౌనరుక్త్యదోష ప్రసంగంవల్ల విద్యాభేదం అని నిర్ణయించబడింది కదా?(సమాధానం) అట్లు కాదంటాం. ఎందువల్ల ననగా విషయవిభాగం చేయవచ్చును. ఒక అమ్మనం విద్యావిధానంకొరకు రెండవది గుణాలను విధించడంకొరకు అని విషయవిభాగం ఉండడంవల్ల అనుపపన్న మైనది ఏదీ లేదు.(ప్రశ్న) అట్లయితే అగ్నిరహస్యంలో ఏది పఠించబడలేదో అట్టి “స సర్వస్యేశానః” ఇత్యాదికాన్నే బృహదారణ్యకంలో పఠించాలి కాని దానిలో పఠించబడిన “మనోమయః” ఇత్యాదికం కూడ పఠించకూడదు కదా? (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. దాని బలం చేతనే (మనోమయత్వాదులను కూడ పఠించడంచేతనే)కదా ప్రదేశాంతరంలో పఠించిన విద్యను గుర్తించినది? సమానమైన గుణాలను పఠించడంచేతనే దూరంగా ఉన్న శాండిల్యవిద్యను గుర్తించే టట్లు చేసి దానియందు ఈశానత్వాదికం ఉపదేశించబడుతున్నది. అలా ప్రత్యభిజ్ఞ లేకపోతే దానియందు ఈ గుణవిధి ఎలా చేయబడుతుంది? మరొక విషయ మేమనగా- ఒక వాక్యం అప్రాప్తమైన (పూర్వం దేనిచేతా తెలియని)అంశాలను చెప్పడంచేత సార్థకం అవుతుంది. ఇంక అదే వాక్యంలో ప్రాప్తములైన అంశాల పరామర్శ కూడ ఏదైనా ఉంటే అది నిత్యానువాదం అని గ్రహిస్తే కూడ సరిపోతుంది. అందుచేత ప్రాప్తాంశపరామర్శను పట్టి ప్రత్యభిజ్ఞను (ఠెండూ ఒకే విద్య అని గుర్తించడాన్ని) ఉపేక్షించడం శక్యం కాదు. అందువల్ల ఇక్కడ సమానశాఖలోనే విద్వైకత్వమూ, గుణోపసంహారమూ కూడ ఉన్నాయి అని చెప్పడం ఉపపన్నం.

వి.గుణాలు అధికంగా ఉన్నది ప్రధానవిధి. తక్కువ గుణాలు ఉన్నది ప్రధానవిద్యను వాదపూర్వకంగా కొన్ని క్రొత్త గుణాలను కూడ విధించే గుణవిధి. శైక్య అగ్నిచయనంలోని విధి ప్రధానవిధి, బృహదారణ్యకంలోని విధి గుణవిధి. 19.

సమానాధికరణం సమాప్తం

11. సంబన్ధాధికరణమ్. సూ.20-22

సూ. సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి. 3.3.20

బృహదారణ్యకే “సత్యం బ్రహ్మ” (బృ.ఉ.5.3.1) ఇత్యుపక్రమ్య “తద్వత్తత్సత్యమసా స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః” (బృ.ఉ.5.5.3) ఇతి తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణోఽధిదైవత మధ్యాత్మం చాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వం చ సంపాద్య ద్వే ఉపనిషదాపుపదిశ్యేతే-తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతమ్; తస్యోపనిషదహ మిత్యధ్యాత్మమ్. తత్ర సంశయః-కిమవిభాగేనైవోభే ఉపనిషదో ఉభయత్రాను సంధాతవ్యే ఉత విభాగేన- ఏకాధిదైవతమ్, ఏకాధ్యాత్మమితి. తత్ర సూత్రేణైవోపక్రమతే. యథా శాణ్డిల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేపంజాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి. ఏకవిద్యాభిసంబన్ధాత్. ఏకాహీయం సత్యవిద్యా అధిదైవతమధ్యాత్మం చాధీతా ఉపక్రమాభేదాద్వ్యతిషక్తపారాచ్చ. కథం తస్యోముదితో ధర్మః తస్యోమేవ స స్యాత్? యో హ్యచార్యే కశ్చిదనుగమనాది రాచారశ్చేదితః స గ్రామ గతేఽరణ్యగతేచ తుల్యవదేవ భవతి. తస్మాదుభయోరప్యూపనిషదోరుభయత్ర ప్రాప్తిరితి.

బాలానందిని

సంబన్ధాదితి:- “సంబన్ధాత్=ఏకవిద్యాత్వం అనే సంబంధంవల్ల, ఏవమ్-శాన్డిల్యవిద్యలో వలెనే, అన్యత్రాపి=సత్యవిద్యలో కూడ గుణోపసంహారం ఉంటుంది” అని సూత్రార్థం. (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం).

బృహదారణ్యక ఇతి :- బృహదారణ్యకంలో “సత్యం బ్రహ్మ” అని ఉపక్రమించి “తద్వత్...పురుషం” అని సత్యమైన ఆ బ్రహ్మకే అధిదైవతము, అధ్యాత్మము స్థానవిశేషాన్ని

ఉపదేశించి దానికి వ్యాహృతులే (భూః, భువః, సువః అనేవి వ్యాహృతులు) శరీర ముని నంపాదించి-దానికి “అహః” అనేది అధిదైవతమైన ఉపనిషత్తు (రహస్యమైన నామం) దానికి “అహమ్” అని అధ్యాత్మమైన ఉపనిషత్తు అని చెప్పబడింది.

వి. బృహరారణ్యకంలోని సప్తమప్రపాతకంలో “స యో హైతం మహద్భక్తం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి” అని హిరణ్యగర్భపాసన విధించబడింది సత్యపదవాచ్యుడైన ఆ హిరణ్యగర్భుడు ఉదకంనుండి పుట్టినట్లు చెప్పి. దానికి అంగంగా ‘సత్యమ్’ అనే అక్షరాల ఉపాసన చెప్పబడింది. ఆ సత్యాన్నే గూర్చి చెబుతూ “తద్వత్తత్ సత్యం...పురుషః” (ఆ సత్యమే ఆదిత్యుడు; ఆదిత్యమండలంలో ఉన్న పురుషుడు.) అని ఆ సత్యం ఆదిత్యమండలంలోను, అక్షిస్థానంలోను ఉన్నదని చెప్పి, మళ్ళీ ఆదిత్యస్థానగతపురుషుణ్ణి “య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః” అని అనుకర్షించి (ముందుకు తీసికొనివచ్చి) భూర్భువస్సువోరూపమైన మూడు వ్యాహృతులు ఆ పురుషుని శిరో-బాహు పాదరూపాలైన అంగాలు అని చెప్పబడింది. ఆ పురుషునికి సంబంధించిన ఉపనిషత్తు (రహస్యం) అహః అనే పేరు అని చెప్పి, “య ఏషోఽక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే” అని అక్షిస్థపురుషుణ్ణి నిర్దేశిస్తూ పైన చెప్పినట్లే మూడు వ్యాహృతులను మూడు అంగాలుగా చెప్పి దాని ఉపనిషత్తునుగా “అహమ్” అనే పేరు చెప్పబడింది. ఈ విధంగా ‘అహః’ అనేది అధి దైవత నామం, “అహమ్” అనేది అధ్యాత్మనామం.

తత్రేతి:- ఈరెండు ఉపనిషత్తులనూ విభాగం లేకుండా రెండు చోట్లా అనుసంధానం చెయ్యాలా లేదా ఒకటి అధిదైవం, మరొకటి అధ్యాత్మం అని విభాగంచేత అనుసంధానం చెయ్యాలా అని సంశయం. ఈ విషయం సూత్రంచేతనే ఉపక్రమిస్తున్నాడు. వేరుగా పరిచబడినా కూడ శాండిల్యవిద్యలో ఏ విధంగా గుణోపసంహారం చెప్పబడిందో అట్లే ఈ విధమైన ఇతరవిద్యలలో కూడ, ఒకే విద్యలో సంబంధం ఉండడంవల్ల (ఉపసంహారాదికం) గ్రహించడం యుక్తం. అధిదైవమూ అధ్యాత్మమూ పరిచబడిన ఈ సత్యవిద్యయొక్క ఉపక్రమంలో భేదం లేదు. రెండు భాగాలూ కూడ దగ్గర దగ్గరగా పరిచబడ్డాయి. అందుచేత ఇది ఒకటే విద్య. అందుచేత ఒకే విద్యలో పరిచబడిన ధర్మం అదే విద్యలో ప్రవర్తించకుండా ఎలా ఉంటుంది? ఆచార్యుని విషయంలో (శిష్యునకు) విధించబడిన అనుగమనాద్యాచారం (ఆచార్యు డెక్కడికి వెడితే తాను కూడ

అక్కడికి వెళ్లడం మొదలైన అచారం) ఆ అచార్యుడు గ్రామంలో ఉన్నా, అరణ్యంలో ఉన్నా కూడ సమంగా వర్తింస్తుంది కదా. అందువల్ల రెండు ఉపనిషత్తులకు రెండు చోట్లా కూడ ప్రాప్తి ఉంటుంది. (దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం అని బాష్యంలోనే సూచించబడింది). 20

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే-

సూ. న వా విశేషాత్. 3.3.21

నవోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః. కస్మాత్? విశేషాత్. ఉపాసనాస్థాన విశేషోపనిబన్ధాదిత్యర్థః. కథం స్థానవిశేషోపనిబన్ధ ఇతి? ఉచ్యతే-“య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషః” (బృ.ఉ.5.5.3) ఇతిహ్యధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి. “యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః” (బృ.ఉ.5.5.4) ఇతి హ్యధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి. తస్యేతి చైతత్సన్నిహితావలంబనం సర్వనామ. తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవేతే ఉపనిషదాపుపదిశ్యతే. కుత ఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః? న న్వేక ఏవాయమధి దైవమధ్యాత్మం చ పురుషః. ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణః ఆయతనద్వయ ప్రతిపాదనాత్. న త్యమేవమేతత్. ఏకస్యాపి హ్యవస్థావిశేషోపాదానేన ఉపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితుమర్హతి. అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపాయే యదాచార్యస్యాసీన స్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి. గ్రామారణ్యయోస్తే చార్యస్వరూపానపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్య కృతవిశేషాభావాత్ ఉభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతః సః. తస్మాద్వ్యవస్థాఽనయోరుపనిషదోః. 21

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా సమాధానం చెపుతున్నాడు-

నేతి :- “విశేషాత్- విశేషం ఉండడంవల్ల, న వా=రెండింటికి రెండు చోట్ల ప్రాప్తి లేదు” అని సూత్రార్థం.

నేతి :-రెండింటికి రెండు చోట్ల ప్రాప్తి లేదు. ఎందువల్ల? విశేషంవల్ల ఉపాసనస్థానవిశేషాలను చెప్పడంవల్ల అని అర్థం. స్థానవిశేషాపనిబంధం ఎట్లు? చెప్పబడుచున్నది-“య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషః” అని ఆధిదైవికపురుషుణ్ణి ప్రస్తావించి వానికి ఉపనిషత్తు “అహః” అనేది అని చెప్పుచున్నాడు. “యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః” అని ఆధ్యాత్మికపురుషుణ్ణి ప్రస్తావించి వానికి “అహమ్” అనేది ఉపనిషత్తు అని చెప్పుచున్నాడు. “తస్య” అనేది దగ్గర ఉన్నదానిని నిర్దేశించే సర్వనామ. అందుచేత ఈ రెండు ఉపనిషత్తులు వేరు వేరు స్థానాలను బట్టి మాత్రమే చెప్పబడుచున్నాయి అలాంటప్పుడు రెండూ రెండుచోట్లా ప్రాప్తించడం ఎట్లు? (ఆశంక) సత్యమైన ఒకే బ్రహ్మకు రెండు స్థానాలు చెప్పడంచేత ఆధిదైవతపురుషుడు ఆధ్యాత్మపురుషుడూ కూడ ఒక్కడే కదా? ఈ మాట నిజమే. ఒక్కడే అయినా కూడ అవస్థావిశేషాన్ని పట్టియే ఉపనిషద్విశేషాన్ని ఉపదేశించడంవల్ల ఆ ఉపనిషత్తు ఆ పురుషుడు ఆ అవస్థలో ఉన్నప్పుడు మాత్రమే వర్తించడం యుక్తంగా ఉంటుంది. (ఈ విషయంలో కూడ)ఈ దృష్టాంతం ఉంది-ఆచార్యస్వరూపంలో మార్పు లేకపోయినా ఆచార్యుడు కూర్చోని ఉన్నప్పుడు ఏ విధమైన అనువర్తనం చెప్పబడిందో అది అతడు నిలచి ఉన్నప్పుడు ఉండదు; నిలబడి ఉన్నప్పుడు చెప్పిన అనువర్తనం కూర్చోని ఉన్నప్పుడు ఉండదు గ్రామరణ్యాలలో నైతే ఆచార్యుని స్వరూపంలో మార్పు ఉండదు గాన అతని స్వరూపానికి సంబంధించిన ధర్మానికి గ్రామాన్ని పట్టి అరణ్యాన్ని పట్టి విశేషం ఉండదు. రెండుచోట్లా అది (ధర్మం) తుల్యంగానే ఉండవచ్చును గాన అది దృష్టాంతం కాదు. అందువల్ల ఈ రెండు ఉపనిషత్తులకు వ్యవస్థ ఉంటుంది. 21.

సూ. దర్శయతి చ. 3.3.22

అపిచైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థేతి లిఖదర్శనం భవతి

“తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం, యావముష్యగేష్టా త గేష్టా, యన్నామ తన్నామ” (భా.ఉ.1.7.5) ఇతి. కథమస్య లిఙ్గత్వమితి? తదుచ్యతే. అక్త్యాదిత్యస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మాన్ అన్యోన్యస్మిన్నుపసంహార్యాన్యశ్యన్ ఇహ అతిదేశేన ఆదిత్యపురుషగతాన్ రూపాదీన్ అక్తిపురుష ఉపసంహరతి- “తస్యైతస్య తదేవ రూపమ్” (భా.ఉ.1.7.5) ఇత్యాదినా. తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవైతే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః. 22.

బాలసందివి

దర్శయతీతి :- “దర్శయతి=వ్యవస్థను చూపుచున్నాడు కూడ” అని సూత్రార్థం.

అపి చేతి :- అంతేకాకుండా ఈ రకమైన ధర్మాలకు వ్యవస్థ ఉంటుందని “తస్యైతస్య....తన్నామ” అని లింగం కూడ కనబడుచున్నది. ఇది లింగం ఎట్లయింది? చెప్పబడుచున్నది-అక్తి ఆదిత్యుడు అనే స్థానాల భేదంచేత భిన్నములైన ధర్మాలు పరస్పరము ఉపసంహరించదగినవి అని చూచుచు (తలచి)ఇక్కడ అతిదేశంచేత ఆదిత్యపురుషునిలో ఉన్న రూపాదులను అక్తి పురుషునిలో “తస్యైతస్య తదేవ రూపమ్” ఇత్యాదికంచేత ఉపసంహరిస్తున్నాడు. అందువల్ల ఈ ఉపనిషత్తులు వ్యవస్థిములే అని నిర్ణయం.

ప్ర

వి. ఆదిత్యునిలోను అక్తిలోను ఉన్న పురుషుడు ఒక్కడే-ఆదిత్యపురుషునికి కొన్ని రూపాదులు చెప్పబడ్డాయి, అక్తిగతపురుషునకు కొన్ని రూపాదులు చెప్పబడ్డాయి. అయితే పురుషుడు ఒక్కడే అయినా స్థానాలు వేరు కాబట్టి ఒక స్థానంలో ఉన్న పురుషునికి చెప్పిన ధర్మాలు మరొక స్థానంలో ఉన్న పురుషునకు వర్తించ వనే అభిప్రాయంచేతనే వీని రూపాదులే వాని రూపాదులు, వాని రూపాదులే వీని రూపాదులు అని అతిదేశం చేయవలసి వచ్చింది. దీనిని పట్టి ఇలాంటి అతిదేశం లేకపోతే అవి పరస్పరము వర్తించవు అని సూచించబడుచున్నది.

సంబన్ధాధికరణం సమాప్తం.

12. సంభృత్యధికరణమ్. సూ. 23

సూ. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః. 3.3.23.

“బ్రహ్మ జ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మగే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన” ఇత్యేవం రాణాయనీయానాం భీలేషు వీర్యసంభృతిద్యునివేశప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పర్యంతే. తేషామేవ చోపనిషది శాణ్డీల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పర్యంతే. తాను బ్రహ్మవిద్యాను తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రాయేరన్న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబన్ధాదుపసంహరప్రాప్తౌ ఏవం పఠతి- సంభృతి ద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాణ్డీల్యవిద్యాదిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అత ఏవ చాయతనవిశేషయోగాత్. తథాహి-శాణ్డీలవిద్యాయాం హృదయాయతన త్వం బ్రహ్మణ ఉక్తమ్-“ఏష మ ఆత్మావర్త్యదయే” (ఛా.ఉ.4.114.3) ఇతి. తద్వదేవ దహరవిద్యాయామపి “దహరం పుణ్డరీకం వేశ్య దహరోఽస్మిన్నస్తరాకాశః” (ఛా.ఉ.8.1.1)ఇతి. ఉపకోసలవిద్యాయాం తు అక్లాయతనత్వం-“య ఏషోఽక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే” (ఛా.ఉ.4.15.1) ఇతి. ఏవం తత్ర తత్తదాధ్యాత్మిక మాయతనమే తాను విద్యాను ప్రతీయతే. ఆధిదైవిక్యస్వేతా విభూతయః సంభృతి ద్యువ్యాప్తిప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాను ప్రాప్తిః?

బాలనందిని

సంభృతీతి :- “అతః=ఈకారణం వల్లనే, సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి= సంభృతిద్యువ్యాప్తులు కూడ ఉపసంహరింపబడవు” అని సూత్రార్థం.

బ్రహ్మేతి:- రాణాయనీయశాఖవారి భీలగ్రంథంలో “బ్రహ్మ జ్యేష్ఠా...ఆతతాన” (బ్రహ్మయే కారణంగా గల ఆకాశోత్పాదనం మొదలైన పరాక్రమవిశేషాలు నిర్విఘ్నంగా జరిగాయి. జ్యేష్ఠమైన ఆ బ్రహ్మ దేవాదుల ఉత్పత్తికి ముందే స్వర్గాన్ని వ్యాపించి ఉంది) అని వీర్యసంభృతి, ద్యునివేశం మొదలైన బ్రహ్మయొక్క విభూతులు పరింపబడుతున్నాయి. వాళ్ల ఉపనిషత్తులోనే శాండ్లీల్యవిద్య మొదలైన బ్రహ్మవిద్యలు పరింపబడ్డాయి. ఆ విద్యలలోనికి బ్రహ్మయొక్క ఆ విభూతులు ఉపసంహరింపబడతాయా

ఉపసంహరింపబడవా అని విచారణ చేయగా బ్రహ్మసంబంధంపల్ల ఉపసంహారం చేయవచ్చును అని ప్రాప్తించగా పరిస్తున్నాడు-సంభృతి, ద్యువ్యాప్తి మొదలైన విభూతులను శాండిల్యవిద్యులలో ఉపసంహరించకూడదు. అతః-స్థానవిశేషంతో సంబంధంవల్ల. అదెట్లనగా -శాండిల్యవిద్యలో “ఏష...అన్తర్భద్రయే” అని బ్రహ్మ హృదయాయతనం అని చెప్పబడింది. “దహరం...అకాశః” అని దహరవిద్యలో కూడ అట్లే చెప్పబడింది. అయితే ఉపకోసలవిద్యలో “య ఏషోఽక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే” అని అక్షి ఆయతనంగా చెప్పబడింది. ఈ విధంగా ఈ విద్యలలో శరీరంలో ఆ యా స్థానం బ్రహ్మయొక్క ఆయతనంగా చెప్పబడుచున్నది. సంభృతి ద్యువ్యాప్తి మొదలైన ఈ విభూతు లైతే ఆధిదైవిక మైనవి. అవి ఈ విద్యలో ఎలా ప్రాప్తిస్తాయి?

భాష్యమ్

సన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే-“జ్యాయాన్తివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః” (ఛా. ఉ. 3.14.3), “ఏష ఉ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి” (ఛా. 4.15.4), “యావాన్యా అయమాకాశస్తాన్తేనోఽన్తర్భద్రయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే” (ఛా. ఉ. 8.1.3) ఇత్యేవమాద్యాః. సన్తి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపీహ బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః. సత్యమేవమేతత్. తథావ్యత్ర విద్యతే విశేషః సంభృత్యాద్యనువనంహారహేతుః. సమానగుణామూనేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్త్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశా గుణా ఉపసంప్రాయేరన్నితి యుక్తమ్. సంభృత్యాదయస్తు శాణ్డీల్యాదివాక్యగోచరాశ్చ మనోమయత్వాదయో గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూపత్వాన్న ప్రదేశాన్తరవర్తి విద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః. న చ బ్రహ్మసంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాన్తరవర్తి విద్యాప్రత్యుపస్థాపనమిత్యుచ్యతే, విద్యాభేదేఽపి తదుపపత్తేః. ఏకమపి హి బ్రహ్మ విభూతి భేదైరనేకధాపాస్యత ఇతి స్థితిః. పరోవరీయస్త్వాదివద్భేదదర్శనాత్. తస్మాద్విర్యసంభృత్యాదీనాం శాణ్డీల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహార ఇతి. 23.

బాలసంధిని

వన్యతి :- (ప్రశ్న) ఈ విద్యలలో కూడ - "జ్యాయాన్.....లోకేభ్యః", "ఏష ఉ...భాతి", "యావాన్యా...సమాహితే" ఈ విధమైన అధిదైవికములైన విభూతులు వినబడుచున్నాయి కదా? అంతేకాక ఆయతన విశేషాలు ఏవీ లేని పోదశకల మొదలైన ఇతరమైన బ్రహ్మవిద్యలు కూడ ఉన్నాయి. (సమాధానం)-ఇది నిజమే. అయినా కూడ ఇక్కడ సంభృత్యాదులను ఉపసంహరించకపోవడానికి ఒక విశేషం ఉంది. దూరంగా ఉన్నా విద్యలు సమానమైన గుణాలను చెప్పడంచేత ఉపస్థాపితములై నప్పుడు దూరంగా ఉన్న గుణాలు కూడ ఉపసంహరించబడతాయి అనేది యుక్తం. అయితే-సంభృత్యాదులు. శాండిల్యాదివిద్యలకు సంబంధించిన మనోమయత్వాదిగుణాలు పరస్పరము వేరైన స్వభావం కలవడంవల్ల అవి ఇతరప్రదేశాలలో ఉన్న విద్యలను ఉపస్థాపించడానికి సమర్థములు కావు. బ్రహ్మసంబంధం ఉన్నంతమాత్రంచేత ఇతరప్రదేశాలలో ఉన్న విద్యలను ఉపస్థాపించాలని చెప్పకూడదు. విద్యాభేదం ఉన్నా కూడ బ్రహ్మతో (ఆరెండు విద్యలకు)సంబంధం ఉండవచ్చును. బ్రహ్మ ఒక్కటే అయినా కూడ వేరు వేరు విభూతులను బట్టి వేరు వేరు విధాలుగా ఉపాసించబడుతుంది అనేది నిశ్చితమైన ఒక సత్యం. పరోవరీయస్వాదులందు వలె భేదం కనబడుతుంది. అందువల్ల శాండిల్య విద్యాదులలో వీర్యసంభృత్యాదుల ఉపసంహారం చేయబడదు.

Page. 1130 - Line. 23....

వి. ఒకే ఉద్గీఢంలో చేయబడే పరోవరీయస్వాదిగుణాల ఉపాసన హిరణ్య శ్మశ్రుత్వాదిగుణాల ఉపాసన వేరైన వడంచేత అవి భిన్నములని అంగీకరించినట్లే ఒకే బ్రహ్మ విషయంలో విద్యాభేదం ఉండడానికి అవకాశం ఉంది గాన బ్రహ్మప్రత్యబిజ్ఞ ఉన్నంత మాత్రంచేత గుణోపసంహారం చేయకూడదు.

స్థానవిశిష్టమైన పురుషుని భేదంవల్ల వెనుకటి అధికరణంలో నామాల వ్యవస్థ చెప్పినట్లే సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టమైన బ్రహ్మ శాండిల్యాదివిద్యలలో చెప్పిన గుణాలతో కూడిన బ్రహ్మ వేరుగాన, పరస్పరరూపభేదం ఉండడంవల్ల సంభృత్యాదిగుణాల ఉపసంహారం ఉండదు అని పూర్వోక్తన్యాయమే ఇక్కడ అతిదేశించబడుచున్నది. అందుచేత వేరు సంగత్యాదుల అపేక్ష లేదు. 23.

13. పురుషావ్యధికరణమ్. సూ. 24.

సూ. పురుషవిద్యాయామివ తేతరేషామనామ్నానాత్. 3.3.24.

అస్తి తాణీనాం, పైణీనాం చ రహస్యబ్రాహ్మణే పురుషవిద్యా. తత్ర పురుషో యజ్ఞః కల్పితః. తదీయ మాయుస్త్రైధావిభజ్య సవనత్రయం కల్పితమ్. అశిశిషాదీని చ దీక్షాదిభావేన కల్పితాని, అన్యే చ ధర్మాస్తత్ర సమధిగతాశ్చాశీర్మస్త్ర ప్రయోగాదయః. తైత్తిరీయకా అపి కంచిత్పురుషయజ్ఞం కల్పయన్తి-“విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ” (నారా.ఉ.25) ఇత్యనేనానువాకేన. తత్ర సంశయః-కిం యే ఇతరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్య ధర్మాః తే తైత్తిరీయకేషా పసంహర్తవ్యాః కిం వా నోపసంహర్తవ్యా ఇతి. పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహార ప్రాప్తవాచక్యహే-నోపసంహర్తవ్యా ఇతి. కస్మాత్? తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. తదాహాచార్యః-పురుషవిద్యాయామివేతి. యథైకేషాం శాఖీనాం తాణీనాం పైణీనాం చ పురుషవిద్యాయామామ్నానం నైవమితరేషాం తైత్తిరీయాణామామ్నానమస్తి. తేషాం హీతరవిలక్షణ మేవ యజ్ఞసంపాదనం దృశ్యతే పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హి ర్యూపాజ్యపశ్వుత్విగాద్యను క్రమణాత్. యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవి లక్షణమేవ “యత్రాతర్కధ్యందినం సాయం చ తాని సవనాని” ఇతి. యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాదిసామ్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూయసా వైలక్షణ్యేన అభిభూయమానం న ప్రత్యభిజ్ఞాపనక్షమమ్.

బాలనందిని

పురుషేతి:-“ పురుషవిద్యాయామివ=పురుషవిద్యలో వలె, ఇతరేషామ్ =తైత్తిరీయులు, అనామ్నానాత్=ఆమ్నానం చేయకపోవడంవల్ల గుణోపసంహారం లేదు” అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి:- తాండిరహస్యబ్రాహ్మణంలోను, పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణంలోను పురుషవిద్య ఉంది. అక్కడ పురుషుడు యజ్ఞంగా కల్పించబడ్డాడు. వాని ఆయుర్దాయాన్ని మూడు

భాగాలుగా విభజించి సవనత్రయం కల్పించబడింది భోజనేచ్ఛ మొదలైనవి దీక్షాదిదూషంలో కల్పించబడ్డాయి. అట్లే అక్కడ ఆశీర్వాదప్రయోగం మొదలైన ఇతరధర్మాలు కూడ కనబడుతున్నాయి.

వి. చాందోగ్యంలో ఉన్నపురుషవిద్యలో ఈ విధంగా చెప్పబడింది-పురుషుడే యజ్ఞం. ఆతని ఇరవైనాలుగు సంవత్సరాలు ప్రాతఃసవనం. తరవాత వచ్చే నలభైనాలుగు సంవత్సరాలు మాధ్యందినసవనం. తరవాత వచ్చే నలభైఎనిమిది సంవత్సరాలు తృతీయసవనం. అకలి దప్పికలు సహిస్తాడు, విహరించడు-ఇదే దీక్ష. తింటాడు, త్రాగుతాడు, విహరిస్తాడు-ఇదే ఉపసదం. నవ్వుతాడు, బాగా తింటాడు, మైదునం చేస్తాడు- ఇవి స్తుతశస్త్రాలు. తపోదానాదికం చేస్తాడు-అది దక్షిణ. రోగాదులు వచ్చి నప్పుడు వసురుద్రాదులను ప్రార్థిస్తాడు-ఇది ఆశీర్వాదం. దీనిలో మంత్రాల ప్రయోగం చేయబడుతుంది. మరణమే అవభృథం. ఈ యజ్ఞానికి ఫలం నూటపదహారు సంవత్సరాలు జీవించడం. ఈ విధంగా తాండిశాఖీయులు పైంగిశాఖీయులు చెపుతున్నారు.

తైత్తిరీయకా ఇతి:- తైత్తిరీయకులు కూడ “త సైవ...పత్నీ” ఇత్యాద్యనువాకంచేత ఒక పురుషయజ్ఞాన్ని కల్పిస్తున్నారు.

వి. తైత్తిరీయకంలో ఈ విధంగా చెప్పబడింది. ఆత్మ యజమానుడు. శ్రద్ధ యజమానపత్నీ. శరీరం కట్టె. వక్తఃస్థలం వేది. రోమాలు బర్హిస్సు. శిఖ వేదం (దర్భల కట్ట). హృదయం యూపస్తంభం. కామం ఆజ్యం. కోపం పశువు. తపస్సు అగ్ని. శాంతింపచేసే దమం దక్షిణ. వాక్కు హోత అనే ఋత్విక్కు. ప్రాణం ఉద్గాత. చక్షుస్సు అధ్వర్యువు. మనస్సు బ్రహ్మ. శ్రోత్రం అగ్నిత్-ఎంతవరకు జీవిస్తాడో అది దీక్ష. తిన్నది హహిస్సు. త్రాగేది సోమపానం. రమించడం ఉపసదం. సంచరిస్తాడు కూర్చుంటాడు, నిలబడతాడు-ఇది ప్రవర్గ్యం. ముఖం అహవనీయాగ్ని. మాట్లాడడం అహుతి. వీని విజ్ఞానం హోమం. సాయంకాల-ప్రాతః కాలాలలో తింటాడు-అది సమిధలు. ప్రాతర్మధ్యాహ్న సాయంకాలాలు సవనాలు. అహోరాత్రాలు దర్శపూర్ణమాసాలు. అర్థమాసాలు, మాసాలు, చాతుర్మాస్యాలు, ఋతువులు-ఇవి పశుబంధాలు. సంవత్సరాలు, పరివత్సరాలు-ఇవి అహర్గణాలు. ఇది సర్వవేదసమైన యజ్ఞం. మరణమే అవభృథస్నానం.

తత్రేతి:- తాండిశాఖాదులలో చెప్పబడిన పురుషయజ్ఞధర్మాలను తైత్తిరీయకంలో

చెప్పిన యజ్ఞంలో ఉపసంహరించాలా అక్కరలేదా అని సంశయం. రెండూ పురుషయజ్ఞాలే గాన ఉపసంహారం చెయ్యాలి అని ప్రాప్తించగా ఉపసంహరించకూడదు అని చెపుతున్నాం. ఎందువల్ల? వాటి రూపంయొక్క (రెండు విద్యల స్వరూపమూ ఒక్కటే అని) ప్రత్యభిజ్ఞ లేకపోవడంవల్ల. ఈ విషయమే ఆచార్యుడు (సూత్రకారుడు) పురుషవిద్యాయామివ అని చెపుతున్నాడు. తాండులు, పైంగులు అనే శాఖలకు చెందిన పురుషవిద్యలో అమ్నానం ఏ విధంగా ఉన్నదో ఇతరులైన తైత్తిరీయుల పురుషవిద్యలో ఆ విధమైన అమ్నానం లేదు. పత్ని, యజమానుడు, వేదము, వేది, బర్హిస్సు. యూపము, అజ్యము, పశువు, ఋత్విక్కులు మొదలైనవాటిని చెప్పడంవల్ల తైత్తిరీయుల అమ్నానం ఇతరుల అమ్నానంకంటే విలక్షణంగా కనబడుచున్నది “యత్రాతః..సవనాని” అని సవనసంపాదనం కూడ ఇతరవిద్యలలోనిదానికి విలక్షణంగానే ఉన్నది. మరణాన్ని అవభృథ మని చెప్పడంలో ఏ సామ్యం ఉన్నదో అది చాల అల్పం అవడంచేత ఈ విద్యలలో ఉన్న వైలక్షణ్యంచేత తిరస్కరింపబడి ప్రత్యభిజ్ఞ కలిగించడానికి సమర్థం కాదు.

భాష్యమ్

న చ తైత్తిరీయకే పురుషస్య యజ్ఞత్వం శ్రూయతే. విదుషో యజ్ఞస్యేతి హి న చైతే సమానాధికరణే షష్ఠ్యా -విద్వానేవ యో యజ్ఞస్తస్యేతి. న హి పురుషస్య ముఖ్యం యజ్ఞత్వమస్తి-వ్యధికరణేత్వేతే షష్ఠ్యా విదుషో యో యజ్ఞస్తస్యేతి. భవతి హి పురుషస్య ముఖ్యో యజ్ఞసంబంధః. సత్యాం చ గతే ముఖ్య ఏవార్థ ఆశ్రయితవ్యః న భాక్తః. “అత్మా యజమాన” ఇతి చ యజమానత్వం పురుషస్య నిర్భువన్ వైయధికరణ్యేనైవాస్య యజ్ఞసంబంధం దర్శయితి. అపి చ “తస్యైవం విదుషః” ఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతో సత్యాం పురుషస్య యజ్ఞభావమాత్మాదీనాం చ యజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్య వాక్యభేదః స్యాత్. అపి చ ససంన్యాసామాత్మవిద్యాం పురస్తాదుపదిశ్యానంతరం తస్యైవంవిదుష ఇత్యాద్యనుక్రమణం పశ్యంతః పూర్వశేష ఏవైష ఆమ్నాయో న స్వతంత్ర ఇతి ప్రతీమః. తథా చైకమేవ ఫలముభయోరనువాకయోరుపలభామహే

“బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి” ఇతి. ఇతరేషాం త్వనన్యశేషః పురుషవిద్యామ్నాయః. ఆయురభివృద్ధిఫలో హ్యసౌ “ఏష హ పోడశవర్షతం జీవతి య ఏవం వేద” (భా. ఉ.3.16.7) ఇతి సమభివ్యాహారాత్. తస్మాచ్ఛాఖాంతరాధీతానాం పురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మన్తాదీనామప్రాప్తి సైత్తిరీయకే. 24.

బాలానందిని

న చేతి :- మరొక విషయ మేమనగా-తైత్తిరీయకంలో పురుషునకు యజ్ఞత్వం వినబడడం లేదు. “విమషః యజన్య” అనేవి “విద్యాంసుడే యజ్ఞం-దానియొక్క” అని సామానాధికరణము లైన (ఒకే వస్తువులో అన్వయించే) షష్టివిభక్తులు కావు. పురుషునకు ముఖ్యమైన యజ్ఞత్వం లేదు కదా? “విద్యాంసుని యజ్ఞముయొక్క” అని ఇవి వ్యధికరణషష్ఠులు. పురుషునికి ముఖ్యమైన యజ్ఞసంబంధం ఉంటుంది కదా? గతి ఉన్నప్పుడు ముఖ్యార్థమే ఆశ్రయించాలి కాని లాక్షణికార్థం ఆశ్రయించకూడదు. “అత్మా యజమానః” అని పురుషుడు యజమానుడు అని చెప్పుతూ వీనికి వైయధికరణ్యంచేతనే (పురుషునియొక్క యజ్ఞం అని)యజ్ఞంతో సంబంధాన్ని చూపుచున్నది.

వి. “పురుషన్య యజన్య” అనగా పురుషుడనే యజ్ఞం అని అర్థం చేపితే అది నీలమైన ఉత్పలము అన్నట్లు సామానాధికరణ్యం అవుతుంది. ‘పురుషునియొక్క యజ్ఞం’ అని చేపితే రామునియొక్క గృహం అన్నట్లు వైయధికరణ్యం అవుతుంది. పురుషుడే యజ్ఞం కాజాలదు గాన అప్పుడది లాక్షణికార్థం. పురుషునియొక్క యజ్ఞం అన్నప్పుడు పురుషునికి యజ్ఞంతో ముఖ్యమైన సంబంధమే కుదురుతుంది గాన అది ముఖ్యార్థం. లాక్షణికార్థం చెప్పడం అగతికగతి. ముఖ్యార్థం గ్రహించడమే యుక్తం.

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-“తస్య ఏవం విదుషః” (ఈవిధంగా తెలుసుకొనవానియొక్క) అని అలా తెలుసుకొన్నవాడొకడు సిద్ధంగా ఉన్నట్లు అనువాదం వినబడుతుండగా పురుషునికి యజ్ఞత్వాన్ని, అత్మాదులకు యజమానత్వాదికాన్నీ తెలియగోరుచున్నవానికి వాక్యభేదం కలుగుతుంది.

వి. “ఈ విధంగా తెలుసుకొన్నవానియొక్క యజ్ఞం” అని అంటూ ఒక పురుషుని

యజ్ఞాన్ని అనువదిస్తూ పురుషుని అంగాలయందు యజ్ఞాంగత్వాలను ఆరోపించడం జరిగింది. అలాంటప్పుడు పురుషుడనే వాడే యజ్ఞ మనీ వాని అంగాలు యజ్ఞాంగా లనీ వేరుగా చెపితే ఒకే వాక్యానికి రెండు అర్థాలు చెప్పినట్లవుతుంది గాన వాక్యభేదదోషం ఏర్పడుతుంది.

అపి చేతి:- మరొక విషయ మేమనగా-ముందు సంన్యాససహితమైన ఆత్మవిద్యను ఉపదేశించి తరవాత “ఏవం విదుషః” (ఇలా తెలుసుకొన్నవానియొక్క) అని అనుక్రమణం చూస్తున్న మేం ఈ ఆమ్నానం వెనుక చెప్పినదానికి అంగమే కాని స్వతంత్రం కాదు అని తెలుసుకొంటున్నాం. అట్లే రెండు అనువాకాలకూ కూడ “బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి” అని ఒకే ఫలం చెప్పబడినట్లు చూస్తున్నాం. ఇతరశాఖీయుల పురుషవిద్యామ్నాయమైతే దేనికి శేషం కాదు. (స్వతంత్రమైనది). “ఏష హ పోడశవర్తశతం జీవతి య ఏవం వేద” (ఇలా తెలుసుకొన్నవాడు నూటపదహారు సంవత్సరాలు జీవిస్తాడు) అని చెప్పడంవల్ల ఈ పురుషవిద్యకు ఆయురభివృద్ధి ఫలం. అందువల్ల ఇతరశాఖలలో చెప్పబడిన పురుషవిద్యాధర్మాలు, ఆశీర్వాదాలు కూడ తైత్తిరీయకంలో ప్రాప్తించవు. 24.

పురుషాద్యధికరణం సమాప్తం.

14. వేధాద్యధికరణమ్. సూ. 25

సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్ 3.3.25

అస్త్యాధర్వణికానాముపనిషదారమ్మే మన్తసమామ్నాయః- “సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిరోఽభివృజ్య త్రిధా విప్రుకః” ఇత్యాదిః. తాళ్ళీనాం “దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞమ్” ఇత్యాదిః. శాట్వాయనీనామ్ - “శ్వేతాశ్వే హరినీలోఽసి” ఇత్యాదిః. కఠానాం తైత్తిరీయకాణాం చ - “శం నో మిత్రః శం వరుణః” (తై. ఉ.1.1.1) ఇత్యాదిః. వాజసనేయీనాం తు ఉపనిషదారమ్మే ప్రవర్గ్య బ్రాహ్మణే పఠ్యతే- “దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః” ఇత్యాదిః. కాపీతకీనామవ్యగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణమ్. “బ్రహ్మ వా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్షహృతైవ తే బ్రహ్మపయన్తి, తేఽమృతత్వమాప్నువన్తి య ఏతదహరుపహరన్తి” ఇతి. కిమిమే సర్వే ప్రవిధ్య ఇత్యాదయో మన్తాః ప్రవర్గాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రాయేరన్ కిం వా నోపసంహ్రాయేరన్తితి మీమాంసామహే. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి?

ఉపసంహార ఏనైషాం విద్యాస్వీతి. కుతః? విద్యాప్రధానానాముపనిషదాం సమీపే పాఠాత్. నన్వేషాం విద్యార్థతయా వచనం నోపలభామహే? బాధమ్. అనుపలభమానా అపి త్వనుమాస్యామహే సంనిధిసామర్థ్యాత్. న హి సంనిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః. నను నైషాం మన్తాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం పశ్యామః? కథం చ ప్రవర్ణ్యాదీని కర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సన్తి విద్యార్థత్వేనాపి ప్రతిపద్యేమహీతి. నైష దోషః. సామర్థ్యం తావన్మన్తాణాం విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుమ్, హృదయాదినంకీర్తనాత్. హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనాదిష్వాంతనాదిభావేనోపదిష్టాని, తద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యవంజాతీయకానాం మన్తాణాముపపన్నముపాసనాభిత్వమ్. దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మన్తవినియోగః-”భూః ప్రపద్యేమునామునా” (ఛా.ఉ.3.15.3) ఇత్యేవమాదిః. తథా ప్రవర్ణ్యాదీనాం కర్మణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో వినియోగో వాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవనస్యేతి.

బాలానందిని

వేధేతి :- “వేదాద్యర్థ భేదాత్ = “హృదయం ప్రవిధ్య” ఇత్యాదిమంత్రాల అర్థంలో భేదం ఉండడంవల్ల వాటికి ఉపసంహారం లేదు” అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి:- ఆధర్వణీకుల ఉపనిషత్తుల ప్రారంభంలో మంత్రసమామ్నాయం “సర్వం...విప్పక్తః” మొదలైన (మంత్రపాఠం) ఉంది. (ఓ!దేవతా! నా శత్రువుయొక్క శరీరాన్నంతనీ చీల్చివెయ్యి. విశేషించి హృదయం భేదించు. నాడులను త్రొక్కివెయ్యి. శిరస్సు బ్రధ్ధలు కొట్టు. ఈ విధంగా నా శత్రువు మూడు విధాలుగా భేదించబడుగాక అని పై వాక్యానికి అర్థం). తండ్రిశాఖలో “దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞమ్” (జీ సవిత్పదేవా! యజ్ఞాన్ని నిర్వర్తింపచెయ్యి) ఇత్యాదికం ఉన్నది. శాట్యాయనినుల గ్రంథంలో “శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసి” (తెల్లని ఉచ్చైఃశ్రవస్సు అనే అశ్వం గల నువ్వు పచ్చగడ్డివంటి నీలవర్ణం కలవాడవు) ఇత్యాదికం ఉన్నది. కఠ-తైత్తిరీయశాఖలలో “శం నో మిత్రః శం వరుణః” (మిత్రుడు వరుణుడు మనకు సుఖం ఇచ్చేవాళ్లు అగుదురుగాక) ఇత్యాదికం ఉన్నది. వాజసనేయుల ఉపనిషత్ప్రారంభంలో, ప్రవర్ణ్యబ్రాహ్మణంలో “దేవా హ వై సత్రం నిషేధుః” (దేవతలు యజ్ఞంచేయడానికి కూర్చున్నారు) ఇత్యాదికం పఠించబడింది. కౌషీతకుల అగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణంలో “బ్రహ్మ....ఉపయన్తి” (అగ్నిష్టోమమే బ్రహ్మ. అగ్నిష్టోమం

చేసే దివసం బ్రహ్మ. అందువల్ల ఈ దివసంలో సాధించదగిన కర్మను ఎవరు చేస్తారో వాళ్లు ఈ బ్రహ్మ అనే సాధనంచేత బ్రహ్మనే పొందుతారు. (క్రమంగా మోక్షం పొందుతారు) ఇత్యాదికం ఉన్నది. ఈ ప్రవిధ్య ఇత్యాదిమంత్రాలు, ప్రవర్ణ్యాదికర్మలు, విద్యలలో ఉపసంహరించబడతాయా ఉపసంహరించబడవా అని విచారిస్తున్నాం. అయితే మాకేమి తోస్తున్నది? ఏటికి విద్యలలో ఉపసంహరణ చెయ్యాలని తోస్తున్నది. ఎందువల్ల? విద్యాప్రధానాలైన ఉపనిషద్గ్రంథాల దగ్గర పఠించడంవల్ల. ఇవి విద్యకోసం అన్నట్లు విధి ఏదీ మాకు కనబడడంలేదు కదా? నిజమే. కనబడకపోయినా సంనిధియొక్క సామర్థ్యం వల్ల అనుమానం చేస్తాం. సంనిధికి ఏదో ప్రయోజనం చెప్పడానికి అవకాశం ఉన్నప్పుడు హఠాత్తుగా దానిని (ఆ సంనిధిని) ఆశ్రయించకుండా ఉండడం యుక్తం కాదు కదా? (ప్రశ్న) ఈ మంత్రాలకు విద్యలకు సంబంధించిన సామర్థ్య మేమీ మాకు కనబడడంలేదు కదా? మరొక ప్రయోజనం కోసం వినియోగించబడిన ప్రవర్ణ్యం మొదలైన కర్మలు విద్యకోసం ఉద్దిష్ట మైనవి అని మేం ఎలా గ్రహించగలం? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. హృదయాదులను గూర్చి చెప్పడంవల్ల మంత్రాలకు విద్యకు సంబంధించినది కూడ ఏదైన చెప్పడానికి శక్యం అవుతుంది. సాధారణంగా హృదయాదులు ఉపాసనాదులలో స్థానాదిరూపంలో చెప్పబడ్డాయి. అందుచేత హృదయాదుల ద్వారా “హృదయం ప్రవిధ్య” ఇత్యాదిమంత్రాలు ఉపాసనకు అంగా లవడం కుదురుతుంది. ఉపాసనలలో కూడ “భూః ప్రపద్యేఽమునామునామునా” ఇత్యాదిమంత్రవినియోగం కనబడుచున్నది.

వి. ఛాందోగ్యంలో పుత్రునకు దీర్ఘాయుర్దాయంకొరకై త్రిలోకాలనూ ఒక కోశంగా ఉపాసించడం చెప్పబడింది. ఈ ఉపాసనలో “భూః ప్రపద్యే” ఇత్యాదికం తండ్రి పఠించే ప్రార్థనామంత్రం. అమునా అనగా ఫలానా అని మూడు సార్లు పుత్రుని పేరు చెప్పబడుతుంది. ఈ ఫలానా పుత్రునితో కలిసి ఈ భూలోకాన్ని పరలోకాన్ని కూడ పొందుదును గాక అని దీని అర్థం. అందుచేత ఉపాసనలలో (విద్యలలో) కూడ మంత్రాలు అంగాలుగా ఉండడం కనబడుచున్న దని అర్థం.

తథేతి :-బృహస్పతిసవం వాజపేయానికి అంగం అయి నట్లు మరొక చోట వినియోగింపబడినదైనా ప్రవర్ణ్యాదికర్మలను విద్యలలో వినియోగించడంలో విరోధం ఏదీ లేదు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-నైషాముపసంహారో విద్యాస్వీతి. కస్మాత్? వేదాద్యర్థభేదాత్. హృదయం ప్రవిధ్యేత్యాదికానాం హి మున్త్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేదాదయో భిన్నాః, అనభినంబద్ధాః త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిః. న తేషాం తాభిః సంగన్తుం సామర్థ్యమస్తి. నను హృదయస్యోపాసనేష్వవ్యవయోగాత్ తద్వారక ఉపాసనాసంబంధః ఉపన్యస్తః? నేత్యుచ్యతే. హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యేవముపయోగః కథంచిదుత్త్రేక్యేత. న చ హృదయమాత్రమత్ర మున్త్రార్థః. “హృదయం ప్రవిధ్య, ధమవీః ప్రవృజ్య” ఇత్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మున్త్రార్థః విద్యాభిరభినంబధ్యతే. అభిచారికవిషయో హ్యేషాఽర్థః; తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మన్తస్యాభినంబంధః. తథా “దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞమ్” ఇత్యస్య యజ్ఞప్రసవలిప్సాత్ యజ్ఞేన కర్మణాభినంబంధః. తద్విశేషనంబంధం ప్రమాణాన్తరాదనునర్తవ్యః. ఏవమన్యేషామపి మున్త్రాణాం కేషాం చిల్లిజ్ఞేన, కేషాం చిద్వచనేన, కేషాం చిత్రమాణాన్తరేణేత్యేవమర్థాన్తరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపరితానామపి సతాం న సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః. దుర్బలో హి సంనిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తమ్ ప్రథమే తన్త్రే-“శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్తాత్” (జై.సూ.3.3.13) ఇత్యత్ర. తథా కర్మణామపి ప్రవర్ణ్యాదీనామన్యత్ర వినియుక్తానాం న విద్యాశేషత్వోపపత్తిః. న హ్యేషాం విద్యాభిః సహైకార్థ్యం కించిదస్తి. వాజపేయే తు బృహస్పతిసవస్య స్పష్టం వినియోగాన్తరమ్-“వాజపేయేనేచ్ఛ్యా బృహస్పతిసవేన యజేత” ఇతి. అపి చైకోఽయం ప్రవర్ణ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసా ప్రమాణేనాన్యత్ర వినియుక్తో న దుర్బలేన ప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి. అగృహ్యమాణవిశేషత్వే హి ప్రమాణయోరేతదేవం స్యాన్న తు బలవదబలవతోః ప్రమాణయోర గృహ్యమాణ

విశేషతా సంభవతి, బలవదబలవత్త్వవిశేషాదేవ. తస్మాదేవంజాతీయకానాం మంత్రాణాం కర్మణాం వా న సంనిధిపాఠమాత్రేణ విద్యాశేషత్వమాశక్యేతవ్యమ్. అరణ్యానువచనధర్మసామాన్యాత్తు సంనిధిపాఠ ఇతి సంతోష్టవ్యమ్. 25.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా - వీటికి విద్యలలో ఉపసంహారం లేదని అంటున్నాం. ఎందువల్ల? వేదాదుల అర్థభేదంవల్ల. “హృదయం ప్రవిధ్య” ఇత్యాదిమంత్రాల, హృదయాన్ని చీల్చివేయడం మొదలైన అర్థాలు భిన్నమైనవి; అవి ఉపనిషత్తులలో చెప్పబడిన విద్యలతో సంబంధం లేనివి. వాటికి ఆ విద్యలతో సంబంధించడానికి సామర్థ్యం లేదు. (ప్రశ్న) హృదయం ఉపాసనలలో కూడ ఉపయోగిస్తుంది గాన ఆ హృదయం ద్వారా ఉపాసనలతో సంబంధం చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) అది కాదు అంటాం. కేవలం హృదయాన్ని మాత్రం చెపితే ఏదో విధంగా ఇలాంటి ఉపయోగాన్ని ఊహించవచ్చునేమో. ఇక్కడ మంత్రార్థం హృదయం మాత్రం కాదు. “హృదయం ప్రవిధ్య. ధమనీః ప్రవృజ్య” ఇత్యాది మంత్రం సమస్తమైన మంత్రార్థం విద్యలతో సంబంధించదు. ఇది అభిచార ప్రక్రియకు సంబంధించిన అర్థం. అందుచేత ‘సర్వం ప్రవిధ్య’ అనే మంత్రానికి అభిచారికకర్మతోనే సంబంధం. అట్లే “దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞమ్” అనే మంత్రంలో యజ్ఞాన్ని ప్రసవించడం (చేయడం) అనే లింగం ఉండడంచేత దీనికి కర్మతో సంబంధం. ఏ యజ్ఞవిశేషంతో సంబంధం అనే విషయం ఇతరప్రమాణాలచేత గ్రహించబడుతుంది. (ఈ వాక్యానికి “ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేత్” అనే వాక్యంవల్ల అగ్నిపర్యుక్షణంలోను, “సావిత్రం జుహోతి కర్మణః పురస్తాత్ సవనసేవనే జుహోతి” అనే వాక్యాన్ని బట్టి వాజపేయం అనే ఒకానొక కర్మతోను సంబంధం). ఈ విధంగా ఉపనిషత్తులలో పరిపబడిన వైనా ఇతరమంత్రాలకు కూడ కొన్నింటికి లింగంచేత, కొన్నింటికి వచనంచేత, కొన్నింటికి మరొక ప్రమాణంచేత మరొక అర్థంలో వినియోగం ఉంటుంది గాన సంనిధిమాత్రంచేత విద్యలకు అంగాలవడం కుదరదు. సంనిధి శ్రుత్యాదులకంటే దుర్బలమైన దని ప్రథమతంత్రంలో (పూర్వమీమాంసలో) శ్రుతిలింగేత్యాదిసూత్రంలో చెప్పబడింది.

వి. ఏ మంత్రాన్ని ఏ కర్మయందు వినియోగించాలి, ఏది దేనికి అంగము అని

నిర్ణయించడానికి - శ్రుతి, లింగం, వాక్యం, ప్రకరణం, స్థానం, సమాఖ్య అనేవి ఉపయోగిస్తాయి. ఒక స్థలంలో ఏటిలోని రెండు లేదా మూడు గాని లేదా అధిక సంఖ్యగలవిగాని చేరినప్పుడు, అనగా శ్రుతిచేత ఒక విధంగాను, లింగంచేత మరొక విధంగాను, వాక్యంచేత మరొక విధంగాను నిర్ణయించవలసివచ్చి నప్పుడు దేనిని గ్రహించాలి అని సందేహం వచ్చినప్పుడు, పూర్వ పూర్వం ఉత్తరోత్తరం కంటే అధికబలం గలది అని ఈ సూత్రానికి అర్థం. లింగాదు లైదింటికంటే శ్రుతి బలీయమైనది. లింగం వాక్యాదులు నాల్గింటికంటే బలీయమైనది. వాక్యం ప్రకరణాదులు మూడింటికంటే బలీయమైనది. ఈ విధంగానే మిగిలినవి కూడ. ఒక చోట లింగంచేత నిర్ణయించాలనుకొన్నప్పుడు అదే విషయంలో దానికి విరుద్ధమైన శ్రుతి ఉంటే ఆ శ్రుతిని పట్టి నిర్ణయించాలి కాని లింగాన్ని పట్టి నిర్ణయించగూడదు. శ్రుతి లేకపోతే లింగాన్ని పట్టి నిర్ణయించవచ్చు. లింగం ఒక విధంగాను వాక్యం ఒక విధంగాను ఉన్నప్పుడు వాక్యాన్ని బాధించి లింగాన్నే అనుసరించాలి. ఇదే ఇతరమైనవాటి విషయంలో కూడ.

(1) శ్రుతి . ఇతరాపేక్ష ఏదీ లేకుండా ప్రత్యక్షంగా ఒక విషయాన్ని విధించే శబ్దం “శ్రుతి”. “కదా చన స్తరీరసి” ఇత్యాదిమంత్రం ఉంది. ఈ మంత్రం అర్థం పరిశీలించగా ఇది ఇంద్రుణ్ణి స్తుతించే మంత్రం అని తెలుస్తూన్నది. దీనిని పట్టి ఈ మంత్రంతో ఇంద్రోపస్థానం (ఇంద్రస్తుతి) చెయ్యాలి అని తెలుస్తూన్నది. ఇదే లింగం. అయితే ఐవ్ర్య గార్హపత్యముపతిష్ఠతే” అని ఒక శ్రుతి ఉంది. ఈ ఇంద్రదేవతాకమైన మంత్రంచేత గార్హపత్యాగ్నిని స్తుతించాలి అని దీని అర్థం. ఈ శ్రుతి లింగంకంటే బలీయం గాన, దీనిచేత ఇంద్రుణ్ణి స్తుతించాలి అని లింగం చెప్పుతున్నా, అలా కాక దీనిచేత గార్హపత్యాగ్నినే స్తుతించాలి.

(2) లింగం:- దర్శపూర్ణమాసప్రకరణంలో పురోడాశాన్ని ఒక చోట ఉంచే సందర్భంలో- “స్యోనం తే సదనం కరోమి. ఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి; తస్మిన్ సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ ప్రహీణాం మేధ సుమనస్యమానః” అనే వాక్యం ఉంది. “ఓ పురోడాశమా! నీకు మంచి స్థానం కల్పిస్తున్నాను. ఆ స్థానంలో కూర్చో” అని దీని భావం. పై వాక్యంలోని “స్యోనం.....కల్పయామి” అనే భాగాన్ని చదవగానే దాని అర్థాన్ని పట్టి ఈ మంత్రం సదనానికి, స్థానం ఏర్పరచడానికి, అంగం అని తెలుస్తూన్నది. తరువాతి వాక్యంతో కలిపితే కూర్చోపెట్టడం అనే అర్థం కూడ తెలుస్తూన్నది. అందుచేత మొత్తం వాక్యాన్ని పట్టి ఈ మంత్రం అంతా సాదనానికి లేదా సదన-సాదనాలు రెండింటికి అంగం అని చెప్పడానికి

అవకాశం ఉంది. కాని మొదటి అర్థంయొక్క అర్థాన్ని పట్టి, అనగా లింగాన్ని పట్టి, ఆ పూర్వార్థం సదనానికే అంగమని గ్రహించాలి కాని మొత్తం మంత్రం అంతా వాక్యం అనే ప్రమాణాన్ని పట్టి సాదనానికో, సదనసాదనాలు రెండింటికీ అంగం అని గ్రహించకూడదు అని నిర్ణయించబడింది. ఈ విధంగా లింగం వాక్యంకంటే బలీయం గాన మంత్రంలోని పూర్వార్థం సదనకరణానికి అంగం. - పురుడోశాన్ని ఉంచే చోటు చేస్తూన్నప్పుడు పఠించదగినది అని అర్థం.

(3) వాక్యం :- దర్శపూర్ణమాసప్రకరణంలో “ఇంద్రాగ్నీ ఇదం హవిరజుషేతాం మహా జ్యాయోఽక్రాతామ్” అనే మంత్రం ఉంది. దీనిలో ‘ఇంద్రాగ్నీ’ అనే లింగం ఉండడంచేత (ఇంద్రాగ్నులు దర్శయాగదేవతలు) ఇది దర్శాంగం అని తెలుస్తున్నది. ఇంక మిగిలిన “ఇదం హవిః” ఇత్యాదివాక్యం “ఇంద్రాగ్నీ” అనే దానితో అన్వయిస్తున్నది. అందుచేత ఇది కూడ దర్శాంగమా లేక ఈ మంత్రం దర్శపూర్ణమాసప్రకరణంలో పఠించబడడంచేత దర్శపూర్ణమాసాలు రెండింటికీ అంగమా అని సందేహం. కాని ప్రకరణంకంటే వాక్యం అధికబలం గలది గాన ఇది కేవలం దర్శకు మాత్రమే అంగం అని నిర్ణయించబడింది.

(4) ప్రకరణమ్ :- ప్రకరణం అనగా పరస్పరాకాంక్ష.. రెండు విషయాలు చెప్పబడ్డాయి. మొదటిదానికి ఆకాంక్ష ఉంటుంది-ఎలా చెయ్యాలి అని. రెండవదానికి ఇది చేసి దేన్ని సంపాదించాలి అని ఆకాంక్ష ఉంటుంది. అప్పుడు ఆ రెండు వాక్యాలను కలిపి అన్వయించుకుంటే ఎలా చెయ్యాలో, ఏమి సాధించాలో తెలుస్తుంది. ఇది ప్రకరణం. రాజసూయయాగం అనే యాగం స్వరాజ్యం అనే ఫలంకోసం విధించబడింది దానికి అంగంగా కొన్ని కర్మలు విధించబడ్డాయి. వాటిలో అభిషేచనీయం అనే సోమయాగం ఒకటి. దాని సంనిధిలో “అక్షైర్దీవ్యతి. రాజన్యం జినాతి” ఇత్యాదివాక్యాలున్నాయి. “పాచికలు ఆదాలి, రాజులను జయించాలి” అని వీటి అర్థం. ఈ అక్షదేవనాదులు దగ్గర ఉన్న అభిషేచనీయానికి అంగాలా లేక రాజసూయానికి అంగాలా అని సంశయం. అభిషేచనీయానికి దగ్గర ఉన్నాయి గాన దానికి అంగాలని చెప్పవలసి ఉండగా ప్రకరణాన్ని పట్టి రాజసూయానికే అంగములని నిశ్చయించబడింది. ఇది ప్రకరణం స్థానంకంటే బలవత్తరం అనడానికి ఉదాహరణం.

(5)స్థానం :-ఒకే ప్రదేశంలో చెప్పడం లేదా చెయ్యడం స్థానం. (పాఠం కాని అనుష్ఠానం కాని ఒకే ప్రదేశంలో ఉండడం స్థానం. ఇదే సంనిధి). “శున్యధ్యం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్ఞాయై” అనే మంత్రం పౌరోడాశికం అనే పేరు గల మంత్రకాండంలో ఉంది. అయితే ఈ మంత్రం సాంనాయ్యయాగాంగం దగ్గర పఠించబడింది. ఈ మంత్రం పౌరోడాశికం అనే పేరును (సమాఖ్యను) పటి పురోడాశపాత్రాంగమా లేక సంనిధినిపట్టి సాంనాయ్యపాత్రాంగమా అని సంశయం కలిగినప్పుడు సమాఖ్యకంటే స్థానం (సంనిధి)బలీయం గాన సాంనాయ్యపాత్రాంగం అని నిర్ణయించబడింది.

(6)సమాఖ్య అనగా యోగికశబ్దం (యోగార్థం చెప్పడానికి వీలున్న శబ్దం) “హోతృచమసః” అని ఒక పేరు ఉంది. అనగా హోతయొక్క చమసం అని అర్థం. ఈ అర్థాన్ని పట్టి హోత అనే ఋత్విక్కు చమసభక్షణానికి అంగం అని తెలుస్తూన్నది. ఇవి శ్రుత్యాదుల సంక్లిప్తరూపం. విస్తృతంగా మీమాసాన్యాయప్రకాశాదులలో వీటి స్వరూపం నిరూపించబడింది. ఈ విధంగా సంనిధి (స్థానం)అనేది శ్రుతి-లింగ-వాక్య-ప్రకరణాలు ఐదింటికంటే దుర్బలం గాన శ్రుత్యాదులచేత ఒక విధంగా అంగాంగిభావం నిర్ణయించడానికి వీలున్నప్పుడు సంనిధి అకించిత్కరం అని అర్థం.

తథేతి:-అట్లే మరొకచోట వినియోగింపబడిన ప్రవర్ణ్యాదికర్మలు కూడ విద్యులకు అంగా లవడం యుక్తం కాదు. వీటికి విద్యులతో ఏకకార్యం ఏదీ లేదు. (ఇవీ విద్యులూ కలిసి సాధించదగిన కార్యం ఏదీ లేదు కదా?) బృహస్పతినవం వాజపేయంతో సంబంధించడానికి “వాజపేయేనేష్యా బృహస్పతినవం యజేత” అనే వినియోగాంతరం (మరియొక వినియోగాన్ని చెప్పే వాక్యం)ఉంది. మరొక విషయ మేమనగా-ఒకే సారి ఉత్పన్నమైన (విధించబడిన)ఈ ప్రవర్ణ్యం అధికబలం గల ఒక ప్రమాణంచేత ఒక చోట వినియుక్త మైపోయిన తరవాత దుర్బలమైన (మరొక) ప్రమాణంచేత మరొక చోట కూడ వినియోగించబడడానికి తగదు. రెండు ప్రమాణాల విశేషం తెలియనప్పుడు ఇలా జరిగితే జరగవచ్చును. ఒకటి బలం కలది రెండవది దుర్బలమూ అయిన రెండు ప్రమాణాల విశేషం గ్రహించబడకపోవడం ఉండదు. ఈ బలవదబలవత్త్వమే విశేషం.

వి. రెండు ప్రమాణాలు సమానబలము లైనప్పుడు ఒక ప్రమాణంచేత ఒక చోట వినియోగించబడినది ఆ ప్రమాణం వంటి బలమే గల మరొక ప్రమాణంచేత మరొక చోట

వినియోగింపబడవచ్చునేమో కాని ఒక ప్రమాణం బలము కలది మరొకటి దుర్బలమూ అయినప్పుడు బలం గల ప్రమాణంచేత వినియోగం చేయబడిన తరవాత తిరిగి దుర్బలమైన ప్రమాణం మరొక చోట వినియోగింపచేయజాలదు. ఇక్కడ సంనిధి అనేది అన్నింటికంటే దుర్బలప్రమాణం. ఇతరములైన శ్రుత్యాదిప్రమాణాలచేత వినియోగం చేయబడినదానికి తిరిగి సాంనిధ్యమాత్రంచేత మరొక వినియోగం కుదరదు అని భావం.

తస్మాదితి :- ఆ కారణంవల్ల ఈ రకాలవైన మంత్రాలకు గాని, కర్మలకు గాని సంనిధిపాతమాత్రంచేత విద్యాశేషత్వం ఉంటుందని ఆశంకించకూడదు. వాటి దగ్గర వీటిని పఠించడం ఎందువల్ల జరిగినదనగా అవీ అరణ్యంలోనే పఠించాలి, ఇవీ (విద్యలూ) అరణ్యంలోనే పఠించాలి గాన అది ఒకదాని సంనిధిలో ఒకటి సరింపబడ్డాయి అని సమాధానం చెప్పుకొని సంతోషించాలి. 25.

*
వేధాద్యధికరణం సమాప్తం

15. హన్యధికరణమ్. సూ.26.

సూ. హనౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశచన్తఃస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. 3.3.26.

అస్తి తాణ్ఠీనాం శ్రుతిః-“అశ్వ భవ రోమాణి విధూయ పాపం, చన్త ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రము చ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామి” (భా.ఉ.8.13.1) ఇతి. తథాధర్వణికానామ్ “తథా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరశ్శనః పరమం సామ్యముపైతి (ము.ఉ.3.2.8) ఇతి. తథా శార్దూయనినః పఠన్తి “తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాప కృత్యామ్” ఇతి. తత్రైవ కౌషీతకినః-“సుకృతదుష్పుతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్పుతమ్” (కౌ.1.4) ఇతి. తదిహ క్వచి త్సుకృతదుష్పుతయోర్ధానం శ్రూయతే, క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చ పాయనం, క్వచిత్తాభయమపి హనముపాయనం చ. తద్యత్ భయం శ్రూయతే తత్ర తావన్న కించిద్వక్తవ్యమస్తి. యత్రాప్యపాయనమేవ శ్రూయతే న హనం తత్రావ్యర్థాదేవ హనం సంనిపతతి, అన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్పుత ధ్విమేష్ట సేష్ట శ్చక్రగమధ్విమేష్ట చ ద్విష్టగమ | విష్టగమణ్యమణ్యగణ
శ్రీరామేగి సనాతనమ్ | (అన్యశ్శ్రి: 6-79)

యోరుపేయమానయోరావవశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య. యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే నోపాయనం తత్రోపాయనం సంనిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామ్ అశ్రవణాదనంనిపాతః, విద్యాంతరగోచరత్వాచ్చ శాఖంతారీయస్య శ్రవణస్య. అపి చాత్యకర్తుకం సుకృతద్క్మయోర్ధానం, పరకర్తుకం తూపాయనం, తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్తిపేత? తస్మాదనంనిపాతో హానాపుపాయనస్యేతి.

బాలానందిని

హానావితి :- “హానా=హానిని మాత్రమే చెప్పినప్పుడు, ఉపాయన శబ్దశేషత్వాత్=ఉపాయనశబ్దం శేషం అవడంవల్ల అనగా హానబ్దంచేత ఉపాయనశబ్దం ఆపేక్షించబడడంవల్ల, ఉపాయనం ఉపసంహరించబడుతుంది. కుశాభన్దఃస్తుత్యుపగానవత్=కుశాలు, భందస్సు, స్తుతి, ఉపగానం వీటియందు వలె, తత్=అది, ఉక్తమ్=జైమినిచేత చెప్పబడినది” అని సూత్రార్థం. భావం భాష్యంలో స్పష్టం అవుతుంది.

అస్తీతి :- “అశ్వ ఇవ.....అభిసంభవామి” అని తాండీశ్రుతి ఉన్నది. (అశ్వం రోమాలను దులిపివేసి కొన్నట్లు పాపాన్ని దులిపివేసికొని, చంద్రుడు రాహుముఖంనుండి బైటకు వచ్చి స్పష్టం అయినట్లు శరీరాన్ని విడిచిపెట్టి కృతాత్ముడనై (దేహాభిమానం నుండి ముక్తుడనై) బ్రహ్మ అనే లోకాన్ని పొందుతాను అని ఆ వాక్యానికి అర్థం). అట్లే “తథా...ఉపైతి” అని అథర్వణికుల వాక్యం ఉన్నది. (నదులు సముద్రంలో చేరి నామరూపాలు విడచినట్లు విద్వాంసుడు పుణ్యపాపాలు విడల్చుకొని, శుద్ధుడై పరబ్రహ్మను పొందుతాడు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). అట్లే శాత్యాయనినులు-“తస్య....పాపకృత్యామ్” (వానియొక్క, మరణించిన జ్ఞానియొక్క, పుత్రులు దాయాన్ని పొందుతారు, మిత్రులు పుణ్యాన్ని పొందుతారు, ద్వేషించేవాళ్లు వాని పాపాలను పొందుతారు) అని పరిస్తున్నారు. అట్లే కౌషీతకులు-“తత్పుకృత....దుష్పుతమ్” (అతడు తన విద్యాబలంవల్ల పుణ్యపాపాలను దులిపివేసేస్తాడు. వాని ప్రియులైన జ్ఞాతులు సుకృతాన్ని పొందుతారు. అప్రియులు పాపాలను పొందుతారు) అని పరిస్తున్నారు. ఈ విధంగా ఇక్కడ కొన్ని చోట్ల సుకృత దుష్పుతాలను విడవడం వినబడుతున్నది. కొన్నిచోట్ల ఆ రెండింటిని వేరు వేరుగా మిత్రులు శత్రువులు (ప్రియులు అప్రియులు) పొందుతారని వినబడుచున్నది. కొన్నిచోట్ల విడవడము తీసికొనడమూ కూడ వినబడుచున్నది. రెండూ వినబడుచున్నచోటిని గూర్చి

చెప్పవలసినది ఏదీ లేదు. ఎక్కడైతే ఉపాయనం (ప్రియాప్రియాలు పొందడం) మాత్రమే వినబడుచున్నదో అక్కడ కూడ అర్థాన్ని పట్టి హానం (విడిచిపెట్టడం)తెలుస్తూన్నది. వాని సుకృతదుష్కృతాలను ఇతరులు తీసికొంటున్నప్పుడు అతడువాటిని విడవడం తప్పదు కదా? అయితే ఎక్కడైతే విడిచిపెట్టడం మాత్రమే వినబడుతున్నదో, ఉపాయనం వినబడడం లేదో అక్కడ ఉపాయనం చేరుతుందా చేరదా అని సందేహం కలగగా, అక్కడ అది వినబడడంలేదుగాన, శాఖాంతరంలో ఉన్న ఉపాయనశ్రవణం మరొక విద్యకు సంబంధించినది అవడంచేత కూడ, అది చెప్పబడని చోట చేర్చబడదు అని చెప్పాలి మరొక విషయ మేమనగా-సుకృతదుష్కృతాలను విడవడంలో కర్త తాను, అనగా జ్ఞాని, ఉపాయనంలో కర్త పరులు. ఆ రెండింటికీ అవశ్యకత్వం లేనప్పుడు అనగా మరొకరు గ్రహిస్తేనే వాటిని విడవడం చెప్పడానికి కుదురుతుంది అన్నమాట లేనప్పుడు, హానంచేత ఉపాయనం ఎలా అక్షేపించబడుతుంది? అందుచేత హానం చెప్పినచోట ఉపాయనానికి సంనిపాతం (చేర్చుకొనడం) లేదు.

వి. మంత్రాలు, కర్మలు అనావశ్యకములు గాన విద్యలలో వాటికి ఉపసంహారం లేదు అని పూర్వాధికరణంలో చెప్పినట్లు, పరులు గ్రహించకపోయినా పుణ్యపాపాలను విడవడంలో అభ్యంతరం లేదు గాన ఉపాయనాన్ని ఉపసంహరించవలసిన పని లేదు అని దృష్టాంతసంగతితో పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

అస్యాం ప్రాప్తి పరతి - హానో త్వితి. హానో త్వేతస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సంనిపతితుమర్హతి. తచ్ఛేషత్వాత్. హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దః సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే. తస్మాదన్యత్ర కేవలహాన శ్రవణేఽప్యూపాయనానువృత్తిః. యదుక్తమ్-అశ్రవణాద్విద్యాన్తరగోచరత్వాదనావశ్య కత్వాచ్చానన్నిపాత ఇతి; తదుచ్యతే- భవేదేషా వ్యవస్థాక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత. న త్విహ హానముపాయనం వానుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే. విద్యాస్తుత్యర్థం త్వనయోః సంకీర్తనమ్-ఇత్థం మహాభాగా విద్యా యత్సామర్థ్యాదన్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణ

భూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృద్విషత్సు నివిశేతే ఇతి. స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్యేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతో ఉపాయనానువృత్తిం మన్యతే న్నతివ్రకర్షలాభాయ. వ్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షాఽర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః - “ఏకవింశ వా ఇతోఽ సావాదిత్యః” (భా.ఉ. 2-10-5) ఇత్యేవమాదిషు. కథం హీహ ఏకవింశతాదిత్యస్య అభిధీయతే అనపేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే - “ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశః” ఇత్యేతస్మిన్? తథా - “త్రిష్టుభౌ భవతః సేన్ద్రియత్వాయ” ఇత్యేవమాదిషు వాదేష్వపి “ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టుప్” ఇత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే. విద్యాస్తుత్యర్థ త్వాచ్ఛాస్యోపాయనవాదస్య కథమన్యదీయే సుకృత దుష్కృతే అన్వైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యమ్. “ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్” ఇతి తు శబ్దశబ్దం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థమేవ హానాపుపాయనానువృత్తిం సూచయతి. గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానానువృత్తిం బ్రూయాత్. తస్మాద్గుణోపసంహారవిచార ప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రదర్శనార్థ మిదం సూత్రమ్.

బాలానందిని

అస్యామితి :- ఈ పూర్వపక్షప్రాప్తియందు హనౌ త్వితి అని చెప్పుచున్నాడు. కేవలమైన ఈ హని వినబడుతున్నప్పుడు కూడ ఉపాయనం వచ్చి చేరడానికి తగి ఉన్నది. ఎందువల్ల ననగా ఇది హానానికి శేషం. కొషీతకిరహస్యంలో ఉపాయనశబ్దం హానశబ్దానికి శేషంగా కనబడుచున్నది. అందువల్ల కేవలహానశబ్దం మాత్రమే వినబడిన చోట కూడ ఉపాయనం అనువర్తిస్తుంది. వినబడకపోవడంవల్ల, మరొక విద్యకు సంబంధించిన దవడంవల్ల, అనావశ్యకం అవడంవల్లా కూడ దీనికి సంనిపాతం లేదు అని చెప్పినదానికి సమాధానం చెప్పబడుతున్నది. ఒక విద్యలో చెప్పబడిన అనుష్ఠించవలసిన కర్మ ఏదైనా మరొక చోటికి తీసికొనివెళ్లాలి అన్నప్పుడు ఈ వ్యవస్థ ఉండవచ్చును. కాని ఇక్కడ హానం కాని, ఉపాయనం గాని అనుష్ఠేయంగా చెప్పబడడంలేదు. ఈ విద్య ఎంత గొప్పదనగా- దీని సామర్థ్యంచేత సంసారానికి కారణమైన, ఈ విద్వాంసుని, సుకృతదుష్కృతాలు

విదల్చివేయబడతాయి. అవి పోయి వాని మిత్రులను శత్రువులను ఆశ్రయిస్తాయి అని విద్యను స్తుతించడంకోరకే ఇవి చెప్పబడుచున్నాయి. ఈ సంకీర్తనం కేవలం స్తుతికొరకే అని నిశ్చితమైనది గాన ఆ స్తుతికే మరికొంచెం ప్రకర్ష రావడంకోసమే (సూత్రకారుడు) హానం తరవాత కొన్ని చోట్ల ఉపాయనం వినబడుతున్నది గాన, అది(ఉపాయనం) వినబడిన చోట కూడ హానం వినబడిన చోట దాని అనువృత్తి (ఉపాయనానువృత్తి) ఉంటుందని తలచుచున్నాడు “ఏకవింశే...ఆదిత్యః” (ఈ భూలోకం నుండి ఆదిత్యుడు ఇరవై ఒకటవ వాడు) ఇత్యాద్యర్థవాదలలో ఒక అర్థవాద మరొక అర్థవాదను అపేక్షించడం కనబడుచున్నది. “ద్వాదశః.....ఏకవింశః” (పన్నెండు మాసాలు, ఐదు ఋతువులు (హేమంతశిశిరాలను ఒక్కటిగా లెక్కపెట్టగా) ఈ మూడు లోకాలు, ఈ సూర్యుడు ఇరవై ఒకటవ వాడు) అనే మరొక అర్థవాదను అపేక్షించకపోతే ఇక్కడ (పైన చెప్పిన “ఏకవింశే వా” ఇత్యాద్యర్థవాదంలో) ఆదిత్యుడు ఇరవై ఒకటవవాడుగా చెప్పడం ఎలా కుదురుతుంది? అట్లే “త్రిష్టభే భవతః సేన్ద్రియత్వాయ” ఇత్యాదివాదాలలో (అర్థవాదలలోకూడ “ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టవ్” మొదలైన ఇతరార్థవాదం అపేక్ష కనబడుచున్నది. (యజ్ఞాన్ని పురుషుడుగా కల్పించే ఘట్టంలో “సేన్ద్రియత్వాయ త్రిష్టభే భవతః” (త్రిష్టపులు రెండూ ఇన్ద్రియాలు ఉండడానికి వర్తిస్తాయి) అని బహ్వాచబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడింది. త్రిష్టమ్ అనేది ఛందస్సు కదా, దానికి ఇన్ద్రియత్వకల్పన ఎలా కుదురుతుంది అని ఆశంక కలిగినప్పుడు “ఇన్ద్రియం వై త్రిష్టభే” అనే యజుర్వేదవాక్యం అక్కడ సంబంధిస్తుంది అని అర్థం). ఈ ఉపాయనాన్ని చెప్పే ఈ అర్థవాదం కేవలం విద్యను స్తుతించడంకోసమే చెప్పబడింది. అందుచేత ఒకరి సుకృతదుష్కృతాలు మరొకరిని ఎలా చేరుతాయి అని పట్టుదలతో వాదించ కూడదు. (సూత్రకారుడు) (ఉపాయనశేషత్వాత్ అని అనకుండా) “ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్” అని శబ్దశబ్దాన్ని ప్రయోగిస్తూ హానంలో ఉపాయనానువృత్తి కేవలం స్తుతికోసమే అని సూచిస్తున్నాడు. ఉపాయనం అనే గుణాన్నే ఉపసంహరించాలి అనే అభిప్రాయమైతే హానంలో ఉపాయనం అనే అర్థం అనువర్తిస్తుంది అని చెప్పి ఉండే వాడు. (శబ్దానువృత్తి అవడంచేత ఇది మాటలో చెప్పడమే కాని నిజంగా ఉపాయనం ఉండదు అని చెప్పినట్లయింది అని భావం). అందుచేత గుణోపసంహారాన్ని విచారించే ప్రసంగంలో ఈ సూత్రం స్తుత్యుపసంహారాన్ని చెప్పడం కోసం ఉద్దిష్ట మైనది. (అనగా

వాస్తవంలో ఇక్కడ గుణోపసంహారం లేదు గావ ఈ ఘట్టంలో ఈ సూత్రం చెప్పడం యుక్తం కాకపోయినా ఏదో ఒక సంహారం చెపుతున్న సందర్భంలో స్తుత్యుపసంహారం చెప్పడం అనే ఉద్దేశ్యంతో ఇక్కడ పఠించబడింది అని భావం).

భాష్యమ్

“కుశాభన్ధఃస్తుత్యుపగానవత్” ఇత్యుపమానోపాదానమ్. తద్యథా భాల్లవినామ్ - “కుశా వానస్పత్యాః స్థ తా మా పాత” ఇత్యేతస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వేన శ్రవణే శాట్యాయనినామ్ “ఔదుమ్పరాః కుశాః” ఇతి విశేషవచనాదౌదమ్పర్యః కుశా అశ్రీయంతే, యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛన్దసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే “దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వాణి” ఇతి పై జ్ఞామ్నానాత్ప్రతీయతే, యథా చ షోడశస్తోత్రే కేషాం చిత్కాలవిశేషప్రాప్తౌ “సమయాధ్యుషితే సూర్యే” ఇత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతిపత్తిః, యదైవ చావి విశేషేణోపగానం కేచిత్పమామనన్తి విశేషేణ భాల్లవినః, యదైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యన్తరగతవిశేషాన్వయ ఏవం హానావప్యుపాయన్యాన్వయః ఇత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యన్తరేఽనభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పః స్యాత్. స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ. తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యామ్ - “అపి తు వాక్యశేషత్వాత్పర్యుదాసః స్యాత్ప్రతిషేధే వికల్పః స్యాత్” (జై.సూ.10.8.15) ఇతి.

బాలానందిని

కుశేతి :- “కుశాభన్ధఃస్తుత్యుపగానవత్” అనేది ఉపమాగ్రహణం. అదెట్లనగా “కుశాః.....పాత” (ఓ కుశములారా! మీరు వనస్పతులకు, (అరణ్యంలో ఉండే పెద్ద వృక్షాలకు)సంబంధించిన వారు. అట్టి మీరు నన్ను రక్షించండి)అనే భాల్లవుల నిగమంలో విశేషం ఏమీ లేకుండా కుశలు, అన్ని కుశలూ కూడ, వనస్పతినుండి పుట్టినవిగా చెప్పబడ్డాయి. అయితే శాట్యాయనులు “ఔదుమ్పరాః కుశాః” (ఉద్దుంబరవృక్షంనుండి పుట్టిన కుశలు అని విశేషం చెప్పడంచేత “కుశా వానస్పత్యాః” అన్నప్పుడు ఉదుంబరవృక్షం నుండి పుట్టిన కుశలు (ఉద్ధాత స్తోత్రాలు లెక్కపెట్టడంకోసం తీసుకున్న ఉదుంబరవృక్షం

యొక్క నన్నని పుల్లలు)గ్రహించబడతాయి. ఇంకా ఎట్లనగా- ఒక చోట దేవాసురభండస్సులకు విశేషం ఏదీ లేకుండా పౌర్వాపర్యం ప్రసక్త మైనప్పుడు (ముందు వెనుకల విషయంలో నియమం లేదు అన్న స్థితి ఉన్నప్పుడు) 'దేవచ్చన్దాంసి పూర్వాణి' (దేవచందస్సులను ముందు చదవాలి) అని పైంగిశాఖలోని అమ్నానంవల్ల పౌర్వాపర్యం తెలుస్తూన్నది.

వి.తొమ్మిది అక్షరా లున్నవి ఆసురచ్చందస్సులు. వాటికంటే భిన్నమైనవి దేవచ్చందస్సులు. ఒక చోట "ఛన్దోభిః" (చందస్సులచేత స్తుతించాలి) అన్నప్పుడు ముందు ఏవి చదవాలి తరువాత ఏవి చదవాలి అని నియమం కనబడడంలేదు. కాని పైంగామ్నానంలో దేవచ్చందస్సులు ముందు చదవాలి అని చెప్పడంచేత ఆ నియమం ఇక్కడ కూడ పాటించబడుతుంది.

యథాచేతి :- ఇంకా ఎట్లనగా - పోదశిస్తాత్రవిషయంలో కొందరికీ (చందోగులు మొదలైనవాళ్లకు) ఆ స్తోత్రం చదవవలసిన కాలాన్ని గూర్చి విశేషం ఏదీ చెప్పబడలేదు. అలాంటప్పుడు "సమయాధ్యుషితేసూర్యే" (సూర్యుడు ఉదయసమయంలో ఉండగా అని రత్నప్రభ. అస్తమయసన్నిహితుడై ఉండగా అని బ్ర.వి. ఆ) అనే అర్హశ్రుతివల్ల (అర్హులనగా ఋగధ్యయనం చేసినవారు) కాలవిశేషంయొక్క జ్ఞానం కలుగుతుంది. ఇంకా ఎట్లనగా-కొందరు విశేషం ఏమీ లేకుండా ఉపగానాన్ని చెపుతున్నారు. భాల్లవులు విశేషం చెపుతున్నారు. (ఉద్గాతలు గానం చేస్తూన్నప్పుడు మిగిలిన ఋత్విక్కులు చేసే 'హో' అనే ధ్వని ఉపగానం. 'ఋత్విజ ఉపగాయంతి' అనే వాక్యం విశేషం ఏమీ లేకుండా ఋత్విక్కులం దరూ ఉపగానం చెయ్యాలి అని చెబుతూన్నది. "నాధ్వర్యురుపగాయతి" అని భాల్లవులు అధ్వర్యువు ఉపగానం చేయకూడదు అని చెబుతున్నారు. దీనిని బట్టి మొదటి వాక్యంలో ఋత్విక్కు లనగా అధ్వర్యుడు తప్ప మిగిలిన ఋత్విక్కులు అని అర్థం చెప్పబడింది). ఈ కుశాదుల విషయంలో ఏ విధంగా ఇతరశ్రుతులలో ఉన్న విశేషాల అన్వయం అంగీకరించబడిందో అట్లే హానంలో ఉపాయనాన్వయం చెయ్యాలి అని అర్థం. ఒక శ్రుతిలో చెప్పిన విశేషాల్ని మరొక శ్రుతిలో అన్వయించక పోయినట్లయితే అన్ని చోట్ల వికల్పం చెప్పవలసిన అవసరం ఏర్పడుతుంది. గతి ఉన్నప్పుడు వికల్పం చెప్పడం అన్యాయ్యం.

వి. ఉదాహరణకి - “ఋత్విక్కులు ఉపగానం చెయ్యాలి” అని చెప్పి అధ్యర్థ్యువు చేయకూడదు అని చెప్పినప్పుడు ఈ రెండు వాక్యాలకీ ఏకవాక్యత కల్పించి అధ్యర్థ్యువు తప్పమిగిలినవాళ్లు ఉపగానం చెయ్యాలి అని అర్థం చెప్పుకొన్నాం. అలా కాకపోతే అధ్యర్థ్యువు మొదటి వాక్యాన్ని పట్టి ఉపగానం చేస్తే చేయవచ్చు, రెండవ వాక్యాన్ని పట్టి మానవచ్చు అని అర్థం వస్తుంది.

వికల్పం అష్టదోషదుష్టం అంటారు మీమాంసకులు. అందుచేత మరొక మార్గం ఏదీ లేకపోతే వికల్పం అంగీకరించాలని వాళ్ల సిద్ధాంతం. “ప్రహిభిర్యజేత” (ప్రహులతో యాగం చెయ్యాలి) “యవైర్యజేత” (యవలతో యాగం చెయ్యాలి) అని రెండు వాక్యాలున్నాయి. రెండు వాక్యాలూ ప్రమాణములే. ప్రహులతో యాగం చేస్తే యవలకు అవకాశం ఉండదు, యవలతో చేస్తే ప్రహులకు అవకాశం ఉండదు. రెండింటిని ఒకే యాగంలో ఉపయోగించడం కుదరదు గాన వికల్పం (ప్రహులతో గాని యవలతో గాని అని) అంగీకరించబడింది. కాని వికల్పం అంగీకరించడంలో ఎనిమిది దోషాలుంటాయి. ప్రహివాక్యాన్ని ఆశ్రయించినప్పుడు (1) యవవాక్యంయొక్క ఇష్టమైన ప్రామాణ్యాన్ని త్యజించడం (2) దానికి అనిష్టమైన అప్రామాణ్యాన్ని అంగీకరించడం (3) ఒకప్పుడు యవవాక్యాన్ని ఆశ్రయిస్తే అంతకు మునుపు విడవబడిన ప్రామాణ్యాన్ని స్వీకరించడం, (4) స్వీకరించిన అప్రామాణ్యాన్ని విడిచిపెట్టడం అనే నాలుగు దోషాలు యవవాక్యం విషయంలో ఏర్పడతాయి. అట్లే యవవాక్యాన్ని ఆశ్రయించి నప్పుడు (1) ప్రహివాక్యం యొక్క ఇష్టమైన ప్రామాణ్యాన్ని విడిచిపెట్టడం (2) దానికి అనిష్టమైన అప్రామాణ్యాన్ని స్వీకరించడం (3) ఒకప్పుడు ప్రహి వాక్యాన్ని ఆశ్రయిస్తే విడచిన దాని ప్రామాణ్యాన్ని మళ్లీ గ్రహించడం (4) స్వీకరించిన అప్రామాణ్యాన్ని విడిచిపెట్టడం అనే నాలుగు దోషాలు ప్రహివాక్యంవిషయంలో ఏర్పడతాయి. ఈ విధంగా వికల్పాన్ని ఆశ్రయించిన ప్రతీ స్థలంలోను ఎనిమిది దోషాలుంటాయి గాన వికల్పాన్ని అంగీకరించడం అగతికగతి. ప్రహియవలవిషయంలో తప్పకపోవడంచేత అది గ్రహించబడింది.

తదుక్తమితి:- ఈ విషయమే ద్వాదశలక్షణీయందు (పన్నెండు అధ్యాయాల గ్రంథమైన పూర్వమీమాంసాశాస్త్రంలో) “అపి తు...స్యాత్” అని చెప్పబడింది.

వి. జ్యోతిష్టామప్రకరణంలో “దీక్షితో న జుహోతి” (దీక్షితుడు హోమంచేయకూడదు)

అని దీక్షితునికి హోమం నిషేధించబడింది. “యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహయాత్” జీవించి ఉన్నంతకాలం అగ్నిహోత్రహోమం చెయ్యాలి) అని మరొక చోట చెప్పబడింది. ఇక్కడ న దీక్షితవాక్యం హోమాన్ని నిషేదిస్తుంది అని చెప్పిన పక్షంలో అప్పుడు క్రత్వర్థంగా (క్రతువు చేసే టప్పుడు ఉపయోగించే విధంగా) నిషేధం పాటించాలి. అలా కాకపోతే యావజ్జీవవాక్యంచేత హోమం చెయ్యాలి అని వికల్పం ఏర్పడుతుంది. వికల్పం అష్టదోష దుష్టం. అందుచేత వికల్పాన్ని అంగీకరించకుండా యావజ్జీవవాక్యానికి నదీక్షితవాక్యం అంగం గాన ఈ వాక్యంలో ఉన్న నకారానికి పర్యుదాస అర్థం చెప్పుకొని (‘న’ అనే దానిని “జుహయాత్” తో కాక దీక్షితః తో (అన్వయించి) న దీక్షితః=దీక్షితుడు కానివాడు హోమం చెయ్యాలి అని అర్థం చెప్పాలి. అప్పుడు వికల్పప్రసక్తి ఉండదు. ఈ రెండు వాక్యాలకీ ఏకవాక్యత ఏర్పడుతుంది. జైమిని సూత్రానికి- అపి తు=మరేమనగా, వాక్యశేషత్వాత్=“దీక్షితః న జుహయాత్” అనే వాక్యం “యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి” అనే వాక్యానికి శేషం కాబట్టి, ఇతరపర్యుదాసః= దీక్షితేతరుల పర్యుదాస (నివారణం), స్యాత్=అవుతుంది (చెప్పాలి). ప్రతిషేధే=హోమాన్ని నిషేధించిన పక్షంలో, వికల్పః స్యాత్=వికల్పం చెప్పవలసి వస్తుంది అని అర్థం. నజో కు పర్యుదాస ప్రసజ్యప్రతిషేధం అని రెండు అర్థాలు చెపుతారు. ప్రక్కనే ఉన్న పదంతో (నామాదికంతో) నజో అన్వయిస్తే అది పర్యుదాస. క్రియతో అన్వయిస్తే ప్రసజ్యప్రతిషేధం. “న అశ్వః అగచ్ఛతి” అనే వాక్యంలోని ‘న’, ‘అగచ్ఛతి’ తో అన్వయిస్తే అశ్వం రావడంలేదు అని అర్థం. ఇది ప్రసజ్యప్రతిషేధం లేదా ప్రతిషేధం. ‘న’ ను అశ్వః తో అన్వయిస్తే అశ్వం కానిది వస్తూన్నది అని అర్థం. ఇది పర్యుదాసం.

{ “పర్యుదాసః న విజ్ఞేయః యత్రోత్తరపదేన నజో,
ప్రతిషేధః న విజ్ఞేయః క్రియమా సహ యత్ర నజో”

“ప్రతిషేధః న విజ్ఞేయః” కు బదులు “ప్రసజ్యప్రతిషేధోఽయమ్” అను పాఠం కొందరు కల్పించారు. అది యుక్తం కాదు అని మీమాంసాన్యాయప్రకాశవ్యాఖ్యానంలో మ.మ.చిన్నస్వామిశాస్త్రిగారు. పేజీ. 162. ఈ యోగో వ్యాఖ్యానములో గ్రంథం లో పేజీ. 412.

భాష్యమ్

అథవా - ఏతాస్వేవ విధూననశ్రుతిషు ఏతేన సూత్రేణ వీతచ్ఛిన్నయితవ్యమ్-
 కిమనేన ధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్ధానమభిధీయతే, కిం వాఽ
 ర్థాంతరమితి. తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యమ్-న హానం విధూననమభిధీయతే,
 “ధూజ్ కమ్పనే” ఇతి స్మరణాత్ “దోధూయన్తే ధ్వజాగ్రాణి” ఇతి చ వాయునా
 చాల్యమానేషు ధ్వజాగ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాద్బాలనం విధూనన
 మభిధీయతే. చాలనం తు సుకృత దుష్కృతయోః కం చిత్కాలం
 ఫలప్రతిబంధాదిత్యేవం ప్రాపయ్య ప్రతివక్తవ్యమ్-హానావేవైష విధూననశబ్దో
 వర్తితుమర్హతి. ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్. న హి పరపరిగ్రహభూతయోః
 సుకృతదుష్కృతయోరప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి. యద్యపీదం
 పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాజ్ఞానం సంభావ్యతే
 తథాపి తత్సంకీర్తనాత్తావత్త దానుగుణ్యేన హానమేవ విధూనన నామేతి నిర్ణేతుం
 శక్యతే. క్వచిదపి చేదం విధూననసంనిధావుపాయనం శ్రూయమాణం
 కుశాచన్దఃస్తుత్యుపగానవద్విధూననశ్రుత్యా సర్వత్రాప్యపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికం
 నిర్ణయకారణం సంపద్యతే. న చ చాలనం ధ్వజాగ్రవత్సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యం
 సంభవతి, అద్రవ్యత్వాత్. అశ్వశ్చ రోమాణి విధున్వానః త్యజన్ రజః సహైవ
 తేన రోమాణ్యపి జీర్ణాని శాతయతి. “అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్”
 (ఛా.ఉ.8.13.1) ఇతి చ బ్రాహ్మణమ్. అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చ ధాతునాం న
 స్మరణవిరోధః. తదుక్తమితి వాఖ్యాతమ్. 26.

బాలనందిని

అథవేతి :- లేదా-ఈ విధూననశ్రుతుల విషయంలోనే ఈ సూత్రంచేత - ఈ
 విధూననవాక్యంచేత సుకృత దుష్కృతాలను విడవడం చెప్పబడుతుందా లేక మరొక
 అర్థమేదైనా చెప్పబడుతుందా అని విచారణ చెయ్యాలి. అప్పుడు ఈ విధంగా (పూర్వవక్తం)

ప్రాప్తింపచెయ్యాలి. “ధూశ్ కమ్యనే” అను వ్యాకరణస్మృతిని అనుసరించి ధూశ్ ధాతువునకు కదల్చడం అనే అర్థం మాత్రమే ఉండడంవల్ల విధూననం అనగా హానం (విడిచిపెట్టడం) అని అర్థం చెప్పబడదు. గాలికి కదలచున్న ధ్వజాగ్రాలను గూర్చి చెప్పతూ “దోధూయన్తే ధ్వజాగ్రాణి” (జెండాల చివరి భాగాలు ఎక్కువగా కదలుచున్నవి) అని ప్రయోగం కనబడుచున్నది. అందుచేత విధూననం అనగా చాలన మని మాత్రమే అర్థం. సుకృతదుష్పుతాల చాలనం అనగా కొంతకాలం పాటు అవి తమ ఫలం ఇవ్వకుండా అడ్డుకొనడం, అని పూర్వపక్షాన్ని ప్రాప్తింపజేసి ఈ విధంగా సమాధానం చెప్పాలి. విధూననశబ్దానికి ఉపాయనశబ్దం శేషంగా ఉండడంవల్ల ఈ శబ్దం (విధూననశబ్దం) హనాన్తే బోధించడానికి తగి ఉంది. ఒకరి సొత్తుగా ఉన్న సుకృత దుష్పుతాలు వారి నుండి విడివడి బైటకు వస్తేనే కాని ఇతరులు వాటిని గ్రహించడం కుదరదు కదా? నిజానికి సేదులకు సంబంధించిన సుకృతదుష్పుతాలను మరొకరు గ్రహించడం అనేది యుక్తంగా ఉన్నట్లు ఉహించడానికి శక్యం కాకపోయినా, అలా చెప్పడంవల్ల (ఇతరులచేత గ్రహించబడతాయి అని చెప్పడంవల్ల) దానికి అనుగుణంగా ఇక్కడ విధూననం అనగా హానమే అని నిర్ణయించడానికి శక్యం అవుతుంది. ఈ ఉపాయనం ఎక్కడనో, ఒకటి కంటే వాక్యాలలో మాత్రమే, విధూననం దగ్గర వినబడుతున్నా కూడా కుశాచస్త్రః స్తుత్యుపగానముల వలె విధూననశ్రుతిచేత (ఉపాయనం చెప్పబడని ఇతరవాక్యాలలో విధూననశబ్దం వినబడడంచేత) అన్ని వాక్యాలలోను అపేక్షితమై అన్నింటిలోను సంబంధిస్తుంది అని నిర్ణయించడానికి కారణం అవుతుంది. సుకృతదుష్పుతాలు ద్రవ్యాలు కావు గాన ధ్వజాగ్రముల విషయంలో వలె వీటి విషయంలో ముఖ్యమైన చాలనం కుదరదు. అశ్వం రోమాలు దులుపుకొంటూ శరీరానికి అంటిన ధూళినీ, దానితో పాటు జీర్ణములైన రోమాలనూ కూడ క్రింద పడవేస్తుంది. అందుచేతనే “అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్” అని బ్రాహ్మణం చెపుతున్నది. ధాతువులు అనేకార్థములని అంగీకరించబడింది గాన వ్యాకరణస్మృతి విరోధం లేదు. (హనౌ తూపాయనేత్యాదిసూత్రంలో ఉన్న) “తదుక్తమ్” అనేది వెనుకనే (జైమినినూత్రోదాహకరణపూర్వకంగా) వ్యాఖ్యానించబడింది.

వి. పూర్వవర్ణకంలో విధూననం అనగా హాని అనే అర్థాన్ని సిద్ధవత్తగా చేసికొని

ఉపాయనోపసంహారం చెప్పబడింది. ఈ వర్ణకంలో హాని అనే అర్థమే సాధించబడినది, ఇదే రెండు వర్ణకాలలో భేదం. ధాతువులు అనేకార్థాలు అనే విషయంలో ఈ క్రింది కారిక బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో ఉదాహరించబడింది-

“క్రియావాచిత్యమాఖ్యాతుమేకోఽర్థః ప్రతిపాదితః,
ప్రయోగతోఽనుసర్తవ్యా అనేకార్థా హి ధాతవః”

ధాతువులకు ధాతుపాఠంలో చెప్పిన అర్థాలే కాక మరి కొన్ని అర్థాలుండవచ్చును అనే దానికి “కుర్త-ఖుర్తద్ధ-గుర్త-గుద క్రిడాయామేవ” అనే చోట ప్రయోగించిన ‘ఏవ’ కారం జ్ఞాపకమని వైయాకరణలే ప్రతిపాదించి ఉన్నారు. కుర్తాది ధాతువులకు క్రిడ అని మాత్రమే అర్థం అని ఏవకారం చెపుతున్నది. దీనిని పట్టి ఇతరధాతువులకు వలె ఈ ధాతువులకు చెప్పిన అర్థంకంటే అధికమైన అర్థంగ్రహించకూడదని (ఇతరధాతువులకు చెప్పిన అర్థమే కాక అర్థాంతరా లుండవచ్చునని) సూచిత మగుచున్నది అని వైయాకరణుల అభిప్రాయం అని అస్మద్వేదాంతాచార్య వర్యులు మ.మ. శ్రీ యస్. ఆర్. కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారు పాదసూచికలో సూచించిఉన్నారు. (ఉత్తరార్థం. పే.జి. 581).

హాన్యధికరణం సమాప్తం

16. సాంపరాయాధికరణమ్ సూ. 27-28

సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథా హ్యన్యే. 3.3.27

దేవయానేన వథా పర్యజ్కున్ఢం బ్రహ్మభివ్రన్ధితన్య వ్యధ్వని సుకృతదుష్పుతయోర్వియోగం కౌషీతకినః పర్యజ్కువిద్యాయామామనన్తి -
“స ఏతం దేవయానం పన్థానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి” (కౌ.1.3) ఇత్యుపక్రమ్య
“స ఆగచ్ఛతి విరజాం నధీం తాం మన సైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్పుతే విధూనుతే”
(కౌ.1.4) ఇతి. తత్కిం యథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవ వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యమ్
అహోస్విదాదావేవ దేహోపసర్పణ ఇతి విచారణాయాం శ్రుతిప్రామాణ్యాత్
యథాశ్రుతి ప్రతిపత్తిప్రసక్తౌ పఠతి-సాంపరాయ ఇతి. సాంపరాయే గమన ఏవ,
దేహోపసర్పణ ఇదం విద్యాసామర్థ్యాత్సుకృతదుష్పుతహానం భవతీతి ప్రతిజానీతే.

హేతుం వ్యాచక్షే- తర్తవ్యాభావాదితి. న హి విదుషః సంపరేతస్య విద్యయా
 బ్రహ్మసంప్రేప్సతః అన్తరాతే సుకృతదుష్పుతాభ్యాం కించిత్రాప్తవ్యమస్తి యదర్థం
 కతి చిత్ క్షణానక్షీణౌ కల్పేయతామ్. విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తు విద్యాసామర్థ్యేన
 తయోః క్షయః. న చ యదైవ విద్యా ఫలాభిముఖీ తదైవ భవితుమర్హతి. తస్మాత్
 ప్రాగేవ సన్నయం సుకృతదుష్పుతక్షయః పశ్చాత్పత్యతే. తథా హ్యన్యేఽపి
 శాఖీనస్తాణ్ఠినః శాట్యాయనినశ్చ ప్రాగవస్థాయామేవ సుకృతదుష్పుతహాని
 మామనన్తి-“అశ్యజవ రోమాణి విధూయ పాపమ్” (ఛా.ఉ.8.13.1) ఇతి.
 “తస్యపుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్”
 ఇతి చ 27.

బాలానందిని

సాంపరాయ ఇతి:- “సాంపరాయే=దేహం విడచి వెళ్లే సమయంలోనే
 సుకృతదుష్పుతాలను విడిచిపెడతాడు. తర్తవ్యాభావాత్=వాటివల్ల పొందదగిన ఫలం
 ఏదీ లేదు కదా? అన్యే=ఇతర శాఖీయులు, తథాహి=అట్లే చెప్పుచున్నారు కదా” అని
 సత్రార్థం.

దేవయానేనేతి :- పర్యంకంమీద కూర్చొని ఉన్న బ్రహ్మ దగ్గరికి వెళ్లడానికి
 దేవయానమార్గంలో బయలుదేరిన ఉపాసకుడు మార్గమధ్యంలో తన సుకృతదుష్పుతాలను
 విడిచిపెడతా దని కొపితకులు-“స ఏతం....ఆగచ్ఛతి” (ఇతడు దేవయానమార్గం పొంది
 అగ్నిలోకం చేరుకుంటాడు) అని -ప్రారంభించి “స ఆగచ్ఛతి...విధూనుతే” (అతడు
 విర్రజానదిని చేరి దానిని మనస్సుచేతనే దాటివేసి, తన విద్యావ్రభావంవల్ల
 సుకృతదుష్పుతాలను విడిచివేస్తాడు) అని పర్యంకవిద్యలో పరిస్తున్నారు. ఇక్కడ
 చెప్పబడినట్లు సుకృతదుష్పుతవియోగం మార్గమధ్యంలోనే జరుగుతుందని గ్రహించాలా
 లేక అంతకు ముందే దేహపరిత్యాగకాలంలో జరిగుతుందని గ్రహించాలా అని విచారణ
 చేయవలసి ఉండగా ఈ శ్రుతియొక్క ప్రామాణ్యంచేత శ్రుత్యనుసారంగానే గ్రహించాలి
 అని చెప్పవలసి ఉండగా - “సాంపరాయే” అని పరిస్తున్నాడు. విద్యాసామర్థ్యంవల్ల కలిగే
 ఈ సుకృతదుష్పుతహానం సాపరాయమునందే, గమనమునందే, దేహంనుంచి బైటకు

వెళ్లేటప్పుడే, జరుగుతుంది అని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాడు. “తర్తవ్యాభావాత్” అని హేతువును చెప్పుచున్నాడు. మరణించి విద్యచేత బ్రహ్మను పొందదలచుచున్న విద్వాంసునికి మధ్యలో సుకృతదుష్కృతాలచేత పొందవలసినది ఏదీ లేదు కదా? అలాంటి దేదైనా ఉంటే కొన్ని క్షణాల పాటు అవి క్షీణం కాకుండా ఉంటాయి అని కల్పించవలసి ఉండేది. అవి విద్యకు విరుద్ధమైన ఫలాన్ని ఇస్తాయి. అందుచేత అవి విద్యాసామర్థ్యంచేత క్షీణిస్తాయి. అలా క్షీణించడం విద్య ఫలాభిముఖం అయి నప్పుడే జరగడం యుక్తం. అందువల్ల ఈ సుకృతదుష్కృతాల క్షయం ముందుగానే జరిగినా తరవాత పరించబడుచున్నది. అందుచేతనే ఇతరశాఖీయులు-తాండులు, శాట్యాయనినులు- “అశ్వ ఇవ రోమాదీ విధాయ పాపమ్” అని “తస్య...పాపకృత్యామ్” అని కూడ ముందుగానే సుకృతదుష్కృతహానిని పరిస్తున్నారు. 27.

సూ. ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ 3.3.28.

యది చ దేహాదపస్పృప్తస్య దేవయానేన పథా ప్రస్థితస్యార్థపథే సుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పతితే దేహే యమనియమ విద్యాభ్యాసాత్మకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయహేతోః పురుష ప్రయత్న స్వేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేదనుపపత్తిరేవ తద్దేతుకస్య సుకృతదుష్కృత క్షయస్య స్యాత్. తస్మాత్ పూర్వమేవ సాధకావస్థాయాం ఛన్దతోఽనుష్ఠానం తస్య స్యాత్, తత్పూర్వకం చ సుకృతదుష్కృతహానిమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవం చ నిమిత్త నైమిత్తికయోశ్చైవపత్తిః. తాణ్ణీశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చ సంగతిరితి. 28

బాలానందిని

ఛన్దత ఇతి:- “ఛన్దతః=స్వేచ్ఛానుసారం విద్యానుష్ఠానం జీవించి ఉన్నప్పుడే కుదురుతుంది గాన మరణనమనంతరమే లేదా మరణపూర్వక్షణంలోనే సుకృతదుష్కృతక్షయం కలుగుతుంది. ఉభయావిరోధాత్=ఇట్లు చెప్పితే విద్యాకర్మక్షయాల హేతుహేతుమద్భావంతోను తాండ్యాదిశ్రుతులతోను విరోధం ఉండదు” అని సూత్రార్థం.

యదీతి:- దేహంనుంచి బైటకు వచ్చి దేవయానమార్గంలో ప్రయాణమైనవాని సుకృతదుష్కృతాలు మార్గమధ్యలో క్షీణిస్తాయి అని అంగీకరిస్తే అప్పుడు, సుకృతదుష్కృతాల

క్షయానికి హేతువైన, యమ-నియమ-విద్యల అభ్యాసరూప మైన పురుషప్రయత్నం ఇచ్చానుసారంగా చేయడం దేహపాతానంతరం కుదరదుగాన అది (పురుషప్రయత్నం) హేతువుగా గల సుకృతదుష్పుతాల క్షయం అనుపపన్నం అవుతుంది. అందువల్ల, అనగా కర్మహానం విద్యవల్ల కలగాలి గాన మరణాత్పూర్వం సాధకావస్థలోనే ఆ ప్రయత్నం చేయడం కుదరుతుంది. ఆ ప్రయత్నాన్నిపట్టి సుకృతదుష్పుతహానం కలుగుతుంది అని గ్రహించాలి. ఈ విధంగా నిమిత్తనైమిత్తికాలకి (ఇచ్చాపూర్వకపురుష ప్రయత్న-సుకృతదుష్పుతహానాలకు) ఉపపత్తి ఉంటుంది. తాండి-శాట్యాయనశ్రుతలకు సంగతి కుదురుతుంది. 28.

సాంపరాయాధికరణం సమాప్తం.

17. గతేరర్థవత్త్వాధికరణమ్. సూ. 29.30

సూ. గతేరర్థవత్తముభయథాఽన్యథా హి విరోధః 3.3.29

క్వ చిత్పుణ్యపాపహానసంనిధౌ దేవయానః పన్థాః శ్రూయతే, క్వచిన్న. తత్ర సంశయః=కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానః పన్థాః సంనిపతేదుత విభాగేన క్వచిత్తం నిపతేత్ క్వచిన్నేతి. యథా తావద్దానావవిశేషేణైవ ఉపాయనానువృత్తిరుక్తా ఏవం. దేవయానానువృత్తిరపి భవితుమర్హతీత్యస్యాం ప్రాప్త్యావాచక్తుహే-గతేర్దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వముభయథా భవితుమర్హతి. క్వచిదర్థవతీ గతిః క్వచిన్నేతి; నాఽవిశేషేణ. అన్యథా హ్యవిశేషేణైవాస్యాం గతావక్లేక్రియమాణాయాం విరోధః స్యాత్. “పుణ్యపాపే విధూయ నిరశ్శనః పరమం సామ్యముపైతి” (ము. ఉ. 3.1.3) ఇత్యస్యాం శ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ శ్రుతిర్విరుధ్యేత. కథం హి నిరశ్శనోఽగన్తా దేశాంతరం గచ్ఛేత్? గన్తవ్యం చ పరమం సామ్యం న దేశాంతర ప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్ర గతేర్మన్యామహే. 29.

బాలానందిని

గతేరితి :- “గతేః=గమనముయొక్క అర్థవత్త్వమ్=సార్థకత్వం, ఉభయథా=వేరు వేరుగా రెండు విధాలుగా ఉంటుంది. అన్యథా=అట్లు కాక అంతటా ఒకే విధం అన్నట్లయితే, విరోధః=విరోధం కలుగుతుంది” అని సూత్రార్థం.

క్యవిదితి :- కొన్ని చోట్ల పుణ్యపాపాల హానం చెప్పినదాని సంనిధిలో దేవవాయమార్గం వినబడుచున్నది. కొన్నిచోట్ల వినబడడం లేదు. అక్కడ హానం ఉన్న ప్రతి చోటా ఏ విశేషమూ లేకుండా దేవయానమార్గం చేరుతుందా (ఉపసంహరించబడుతుందా) లేదా కొన్ని చోట్ల చేరడం కొన్నిచోట్ల చేరకపోవడం అనే విభాగం ఉంటుందా అని సంశయం. హానం ఉన్నప్పుడు ఏ విశేషమూ లేకుండా ఉపాయనం అనువర్తిస్తుంది దని వెనుకటి అధికరణంలో ఏ విధంగా చెప్పబడిందో అట్లే దేవయానం కూడ (విశేషం ఏమీ లేకుండా) అనువర్తిస్తుంది అని ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాం. (ఇక్కడ ఈ విధంగా దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం). గతేః=దేవయానానికి, అర్థవత్త్వం, అనగా సార్థకత్వం, ఉభయథా=విభాగంచేత (కొన్ని చోట్ల అనువృత్తి ఉండడం కొన్ని చోట్ల లేక పోవడం అనే రీతిలో) ఉండడానికి తగి ఉంటుంది. కొన్ని చోట్ల గతి ప్రయోజనం కలదిగా ఉంటుంది. కొన్ని చోట్ల ఉండదు. అలా కాక, ఏ విశేషమూ లేకుండానే ఈ గతి అంగీకరించబడితే విరోధం కలుగుతుంది. “ పుణ్యపాపే....ఉపైతి” అనే శ్రుతిలో మరొక దేశానికి తీసికొనివెళ్లే గతి విరుద్ధం అవుతుంది. ఎక్కడికీ వెళ్లని విరంజనుడు దేశాంతరానికి ఎలా వెడతాడు? పొందదగిన పరమమైన సామ్యం దేశాంతరాన్ని చేరడంమీద ఆధారపడినది కాదు గాన ఇక్కడ గతి వ్యర్థమే అని తలచుచున్నాము. (సగుణవిద్యలో చెప్పబడిన మార్గం సార్థకమైనది. కాని నిర్గుణవిద్యలో ఎక్కడికీ వెళ్లే ప్రసక్తి లేదు గాన గమనవచనం నిరర్థక మని భావం).

సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలభేర్లోకవత్. 3.3.30

ఉపపన్నశ్చాయముభయభావః క్వ చిదర్థవతీ గతిః, క్వ చిన్నేతి; తల్లక్షణార్థోపలభేః. గతికారణభూతో హ్యర్థః పర్యజ్ఞువిద్యాదిషు సగుణేషా పాసనేషాపలభ్యతే. తత్ర హి పర్యజ్ఞురోహణం, పర్యజ్ఞస్థితేన బ్రహ్మణా సంవదనం, విశిష్టగన్ధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహు దేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్రార్థవతీ గతిః. న హి సమ్యగ్దర్శనార్థోపలభిరస్తి. న

హ్యత్మదర్శినామాప్తకామానామిహైవదగ్ధాశేషక్షేశబీజానామ్ అరబ్ధభోగకర్మాశయ
క్షపణవ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కిం చిదస్తి. తత్రానర్థికా గతిః. లోకవచ్చైష విభాగో
ద్రష్టవ్యః యథా లోకే గ్రామప్రాప్తిదేశాంతరప్రాపణః పన్థా అపేక్ష్యతే, నారోగ్యప్రాప్తి,
ఏవ మిహాపీతి. భూయశ్చైనం విభాగం చతుర్థాధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయి
ష్యామః. 30.

బాలానందిని

ఉపపన్న ఇతి :- “ఉపపన్నః=ఈ ఉభయథాభావం, యుక్తంగా ఉంది;
లోకవత్=లోకమునందు వలె, తల్లక్షణోపలభ్యే=సగుణవిద్యులలో గతి కారణంగా గల
ఫలం కనబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

ఉపపన్న ఇతి :- కొన్ని చోట్ల గతికి ప్రయోజనం ఉంది, కొన్ని చోట్ల లేదు అని ఈ
విధమైన ఉభయథాభావం ఉపపన్నమే. ఎందువల్ల ననగా తల్లక్షణార్థం కనబడుచున్నది.
పర్యంకవిద్య మొదలైన సగుణోపాసనలో గతికి కారణమైన ప్రయోజనం కనబడుతున్నది.
అక్కడ పర్యంకం ఎక్కడం, పర్యంకంమీద కూర్చుని ఉన్న బ్రహ్మతో మాట్లాడడం,
విశిష్టమైన గంధాదులు పొందడం మొదలైన, దేశాంతరప్రాప్తిమీద ఆధారపడిన బహువిధమైన
ఫలం వినబడుచున్నది. అందుచేత అక్కడ గతికి ప్రయోజనం ఉంటుంది. సమ్యగ్దర్శనంలో
నైతే అలాంటి ప్రయోజనం ఏదీ కనబడదు. అప్తకాములై ఇక్కడనే సమస్తక్షేశబీజాలనూ
దహింపచేసిన, అత్యైకత్వం చూడగలిగినవాళ్లకి భోగం ఇవ్వడం ప్రారంభించిన కర్మాశయాన్ని
క్షీణింపచేసుకొనడం తప్ప చేయవలసిన పని ఏదీ లేదు గాన వాళ్ల విషయంలో గతికి
ప్రయోజనం ఏదీ ఉండదు. ఈ విభాగం లోకంలో వలెనే చూడదగినది. లోకంలో మరొక
గ్రామం పొందవలసి నప్పుడు మరొక ప్రదేశానికిచేర్చే మార్గంయొక్క అవసరం ఉంటుంది,
ఆరోగ్యం పొందాలంటే అలాంటి మార్గం ఏదీ అవసరం ఉండదు. అట్లే ఇక్కడ కూడ.
ఈ విభాగాన్ని మళ్లీ చతుర్థాధ్యాయంలో ఇంకా నేర్చుగా (స్పష్టంగా) ప్రతిపాదించగలం. 30.

గతేర్థవత్త్వాధికరణం (గత్యర్థవత్త్వాధికరణం) సమాప్తం.

18. అనియమాధికరణమ్ సూ. 31

సూ. అనియమః సర్వాసామవిరోధః శబ్దానుమానాభ్యామ్. 3.3.31

సగుణాను విద్యాను గతిరర్థవతీ, న నిర్గుణాయాం పరమాత్మవిద్యాయా మిత్యుక్తమ్. సగుణాస్వపి విద్యాను కాను చిద్గతిః శ్రూయతే, యథా పర్యజ్ఞవిద్యాయామ్, ఉపకోసలవిద్యాయామ్, పఞ్చాగ్నివిద్యాయామ్, దహరవిద్యాయామితి. నాన్యాను, యథా మధువిద్యాయాం, శాణ్డీల్యవిద్యాయాం, షోడశకలవిద్యాయామ్, వైశ్వానరవిద్యాయామితి. తత్ర సంశయః-కిం యాస్వేవైషా గతిః శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యేత, ఉత అనియమేన సర్వాభిరేవైవంజాతీ యకాభిః విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి. కి తావత్ప్రాప్తమ్? నియమ ఇతి. యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవ భవితుమర్హతి; ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్. యద్యన్యత్ర శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాంతరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామాణ్యం హీయేతః సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్. అపి చార్చిరాదికైవ గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్ పర్యతే; తత్సర్వార్థకత్వేన నర్థకం పునర్వచనం స్యాత్. తస్మాన్నియమ ఇతి.

బాలానందిని

అనియమఇతి :- “సర్వాసామ్=అన్ని సగుణవిద్యలకూ, అనియమః=దేవయానం అనే గతి విషయంలో నియమం లేదు. శబ్దానుమానాభ్యామ్=శ్రుతిస్మృతులను పట్టి, అవిరోధః=విరోధం లేదు” అని సూత్రార్థం.

సగుణాస్యితి :- సగుణవిద్యలలో గతికి ప్రయోజనం ఉంటుంది, నిర్గుణమైన పరమాత్మవిద్యలో ఉండదు అని చెప్పబడింది. సగుణవిద్యలలో కూడ కొన్నింటిలోనే. పర్యంకవిద్య, ఉపకోసలవిద్య, పంచాగ్నివిద్య దహరవిద్య మొదలైనవాటిలో, గతి వినబడుచున్నది. మధువిద్య, శాండ్ల్యవిద్య, షోడశకలవిద్య, వైశ్వానరవిద్య మొదలైన కొన్నింటిలో వినబడడంలేదు. ఈ గతి ఏ విద్యలలో వినబడుతున్నదో వాటికి మాత్రమే నియమితం కావాలా లేక ఈ విధమైన సమస్త మైన విద్యలలోను సంబంధిస్తుందా అని

నంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? నియమ మని ప్రాప్తించింది. ప్రకరణం నియామకం కాబట్టి దేనిలో వినబడుచున్నదో అక్కడే ఉండడం యుక్తం. ఒక చోట వినబడుచున్న గతి మరొక చోటికి కూడ వెళ్లే పక్షంలో ప్రతీదీ ప్రతీదానికి ఉపయోగిస్తుం దని చెప్పినట్లవుతుంది గాన శ్రుతి-లింగ-వాక్యాదుల ప్రామాణ్యానికి భంగం కలుగుతుంది. మరొక విషయ మేమనగా ఒకే అర్చిరాదిగతి ఉపకోసలవిద్యలోను, పంచాగ్నివిద్యలోను సమంగా పరించబడుతున్నది. ఒక చోట చెప్పినది అన్ని చోట్లా వర్తించే పక్షంలో ఈ విధంగా మళ్ళీ చెప్పడం వ్యర్థ మవుతుంది. అందువల్ల నియమమే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే పఠతి-అనియమ ఇతి. సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తి ఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాభ్యా గతిర్భవతి. నన్వనియ మాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. నైషోఽస్తి విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యామ్, శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. తథాపి శ్రుతిః-“తద్య ఇత్థం విదుః” (ఛా.ఉ.5.10.1) ఇతి పఞ్చాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం పఞ్చానమవతారయన్తి “యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే” (ఛా.ఉ.5.10.1) ఇతి విద్యాన్తరశీలినామపి పఞ్చాగ్ని విద్యావిద్భిః సమానమార్గతాం గమయతి. కథం పునరవగమ్యతే విద్యాన్తరశీలినామియం గతిశ్రుతిరితి. నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవ స్యాత్తన్మాత్రశ్రవణాత్? న హి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామన్తరేణ విద్యాబలమేషా గతిర్లభ్యతే-

1270. “విద్యయా తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః,

న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నావిద్వాంసస్తపస్వినః”.

ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్. తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్యాన్తరోపలక్షణమ్.

బాలానందిని

ఏవమితి :-ఇట్లు ప్రాప్తించగా ‘అనియమః’ అని పరిస్తున్నాడు. అభ్యుదయప్రాప్తి (బ్రహ్మలోకప్రాప్తి)ఫలంగా గల సగుణవిద్య లన్నింటిలోను భేదం ఏదీ లేకుండా ఈ

దేవయాన మనే గతి ఉంటుంది. (అక్షేపం) నియమం అంగీకరించకపోతే ప్రకరణానికి విరోధం వస్తుంది దని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) ఈ విరోధం లేదు, శబ్దానుమానాలచేత అనగా శ్రుతి-స్మృతులచేత (వీటిలో చెప్పబడదంచేత) అని అర్థం. అదెట్లనగా-“తద్య ఇత్థం విదుః” అను శ్రుతి పంచాగ్నివిద్యావంతులకు దేవయానమార్గాన్ని చెపుతూ-“యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే” (అరణ్యంలో శ్రద్ధాతపస్సులను ఎవరు ఉపాసిస్తారో వాళ్లు కూడ ఈ మార్గాన్ని పొందుతారు) అని ఇతరవిద్యలు కలవాళ్లకు కూడ పంచాగ్నివిద్యావేత్తలతో నమానమైన మార్గం ఉంటుందని తెలుపుతూన్నది. (అక్షేపం) ఈ గతిశ్రుతి ఇతరవిద్యోపాసకులకు చెప్పబడిన దని ఎలా తెలుస్తూన్నది? ఈ వాక్యంలో శ్రద్ధాతపస్సులు కలవారు మాత్రమే చెప్పబడ్డారు గాన ఈ గతిశ్రుతి శ్రద్ధాతపఃపరాయణులకు మాత్రమే వర్తిస్తుంది కదా? (సమాధానం). ఈ దోషం లేదు. విద్యాబలం లేకుండా కేవలం శ్రద్ధాతపస్సులచేత ఈ గతి లభించదు కదా? “విద్యయా...తపస్వినః” అని మరొక శ్రుతి చెప్పుచున్నది. (ఏ బ్రహ్మలోకంలో కామాలు (కామక్రోధలోభాదులు) మరలిపోతాయో అట్టి బ్రహ్మలోకస్థానంలో విద్యచేత ప్రవేశిస్తారు. కేవలదక్షిణులు (కర్ములు)గాని, విద్యలేని తపఃశాలులు గాని అక్కడికి వెళ్లజాలరు అని ఈ శ్రుతి వాక్యానికి అర్థం). అందువల్ల ఇక్కడ శ్రద్ధాతపస్సులచేత ఇతరవిద్యలను కూడ ఉపలక్షణచేత గ్రహించాలి.

భాష్యమ్

వాజసనేయినస్తు పశ్చాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే-“యే ఏవమేతద్విదుర్వే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే” (బృ.ఉ.6.2.15)ఇతి. తత్ర శ్రద్ధాలవో యే సత్యం బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్ర యుక్తత్వాత్. పశ్చాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థం విత్తయైవోపాత్తత్వాత్ విద్యాన్తరపరాయణానామేవైతదుపాదానం న్యాయ్యమ్. “అథ యే ఏతే పన్థానా న విదుస్తే కీటపతఙ్గా యదిదం దన్తశూకమ్” (బృ.ఉ.6.2.16) ఇతి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయన్తీ శ్రుతిర్దేవయానపితృయాణయోరేవైనానన్తర్భావయతి. తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః. స్మృతిరపి -

“శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే,

ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునః.” (భ.గీ.8 26)

ఇతి. యత్పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానముపకోసలవిద్యాయాం పశ్చాన్ని
విద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థమ్. తస్మాదనియమః. 31

బాలానందిని

వాజసనేయిన ఇతి:- వాజసనేయు లైతే పంచాగ్నివిద్యాధికారంలో “యే
ఏవమ్.....ఉపాసతే” అని పరిస్తున్నారు. అక్కడ శ్రద్ధావంతులైన ఎవరు సత్యమును, అనగా
బ్రహ్మను ఉపాసిస్తారో అని వ్యాఖ్యానించాలి. సత్యశబ్దం బ్రహ్మ అనే అర్థంలో అనేక
పర్యాయాలు ప్రయోగించబడింది కదా? (“యే చేమేఽరణ్యే” అను పూర్వోదాహృతవాక్యానికి
ముందు) “ఇత్థం విదుః” అనే దానిచేత పంచాగ్నివిద్యావేత్తలు నిర్దేశించబడ్డారు గాన (“యే
చేమే” ఇత్యాదివాక్యంలో) ఇతరవిద్యోపాసకులను గ్రహించడమే న్యాయ్యం.
“అథ.....ద్వన్తశుకమ్” (ఎవరైతే ఈ రెండు మార్గాలనూ పొందరో వాళ్లు కృములు గాను,
మిడతలు గాను, (లేదా పక్షులు గాను) సర్పాలుగాను పుడతారు) అని మార్గద్వయభ్రష్టులకు
అధోగతిని చెపుతూన్న శ్రుతి వీళ్లను (వైశ్యానరాద్యుపాసకులను) దేవయానపితృయాణాలోనే
అంతర్గతులను చేస్తూన్నది. (ఆ మార్గాలను పొందుతారని సూచిస్తున్నది). అందులోనూ
విద్యావిశేషం ఉన్నవాళ్లకి మాత్రమే దేవయానప్రాప్తి. “శుక్ల...పునః” అను స్మృతి కూడ ఇట్లే
చెపుతూన్నది. (జగత్తుకు, అనగా విద్యాకర్మాధిక్యతులైనవాళ్లకు, ఈ శుక్ల - కృష్ణగతులే
(శుక్లగతి అనగా అర్చిరాదిమార్గం, కృష్ణగతి అనగా ధూమాదిమార్గం) నిశ్చితము లని
ఆంగీకరింపబడినవి. శుక్లమార్గంలో వెళ్లినవాడు తిరిగి రాడు (బ్రహ్మలోకంలో కొంత
కాలం ఉండి అక్కడ ముక్తి పొందుతాడు) కృష్ణమార్గంలో వెళ్లినవాడు తిరిగి వస్తాడు అని
ఈ గీతాశ్లోకానికి భావం). ఉపకోసలవిద్యలోను, పంచాగ్నివిద్యలోను అర్చిరాదిదేవయాన
మార్గాన్ని మళ్లి చెప్పడం ఎందుకనగా ఆ రెండు విద్యలలో (వాటి అంగంగా) మార్గాన్ని
కూడ చింతించడం కోసం. అందువల్ల నియమం లేదు. (ఎక్కడ మార్గం పరింపబడిందో
అక్కడనే అనే నియమం లేదు). 31.

అనియమాధికరణం సమాప్తం

19. యావదధికారాధికరణమ్. సూ. 32

సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ 3.3.32.

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చిన్త్యతే. నను విద్యాయాః సాధనభూతాయాః సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిః స్యాన్నవేతి నేయం చిన్తోపపద్యతే. న హి పాకసాధనసంపత్తౌ ఓదనః భవేన్న వేతి చిన్తా సంభవతి. నాపి భుజ్జానస్త్వప్యేన్న వేతి చిన్త్యతే. ఉపపన్నా త్వీయం చిన్తా; బ్రహ్మవిదామపి కేషాం చిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్. తథా హ్యపాంతరతమా నామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్కలిద్వాపరయోః సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనః సంబభూవేతి స్మరన్తి. వసిష్ఠశ్చ బ్రహ్మణో మానసః పుత్రః సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునద్రుహ్మాదేశాన్మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి. భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసపుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః శ్రూయతే. సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వరప్రదానాత్ స్కన్దత్వేన ప్రాదుర్భభూవ. ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీనాం భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తిః కథ్యతే తేన తేన నిమిత్తేన స్మృతౌ. శ్రుతావపి మన్తార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలభ్యతే. తే చ కేచిత్పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమా దదతే. కేచిత్తు స్థితే ఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశా దనేకదేహాదానన్యాయేన. సర్వేచైతే సమధిగత సకలవేదార్థాః స్మర్యన్తే. తదేతాషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వ మహేతుత్వం వేతి.

బాలానందిని

యావదితి :- “ఆధికారికాణామ్=ఆధికారికపురుషులకు, యావదధికారమ్=ఆధికారం ఉన్నంతవరకు, అవస్థితిః=ఉండుట” అని సూత్రార్థం.

విదుష ఇతి :- విద్వాంసుని వర్తమానదేహం వడిపోయిన తరవాత మరొక దేహం పుడుతుందా పుట్టదా అని విచారణ చేయబడుచున్నది. (అక్షేపం) (మోక్ష)సాధనమైన

విద్య సంపన్నమైన తరవాత కైవల్యం లభిస్తుందా లభించదా అని ఈ చింత ఉపపన్నం కాదు. వంటకు కావలసిన సాధనాలన్నీ సమకూడిన తరవాత అన్నం తయారవుతుందా కాదా అను చింత ఉండదు కదా? అట్లే భుజిస్తున్నవాడు తృప్తిపొందుతాడా పొందడా అని ఆలోచించడం ఉండదు కదా? (సమాధానం) - కొందరు బ్రహ్మవేత్తలకు కూడ దేహాంతరం పుట్టినట్లు ఇతిహాసపురాణాలలో కనబడుచున్నది. అందువల్ల ఈ చింత ఉపపన్నమే. అదెట్లనగా - వేదాచార్యుడైన అపొంతరతమస్సు అనే ఒక ప్రాచీనఋషి విష్ణువుయొక్క ఆజ్ఞవల్ల కలిద్వాపరాల సంధిలో కృష్ణద్వైపాయనుడుగా పుట్టాడని స్మరిస్తున్నారు (పురాణాదులలో చెపుతున్నారు). బ్రహ్మయొక్క మానసపుత్రుడైన వసిష్ఠుడు నిమిచక్రవర్తి శాపంవల్ల వెనుకటి దేహం పోగొట్టుకొని బ్రహ్మదేవుని ఆజ్ఞవల్ల మిత్రావరుణులనుండి మళ్ళీ జన్మించాడని చెపుతున్నారు. బ్రహ్మదేవుని మానసపుత్రులే అయిన భృగువు మొదలైనవాళ్లు కూడ వారుణయజ్ఞంలో మళ్ళీ పుట్టినట్లు వినబడుచున్నది. బ్రహ్మయొక్క మానసపుత్రుడే అయిన సనత్కుమారుడు, తానే రుద్రునకు వరం ఇచ్చి ఉండడంచేత, స్కందుడుగా పుట్టాడు. ఇట్లే దక్ష-నారదాదులు ఆ యా కారణాలచేత అనేక మైన దేహాంతరాలు ధరించి నట్లు స్మృతిలో (పురాణాదులలో), చెప్పబడుచున్నది. వేదంలో కూడ మంత్రాలలోను, అర్థవాదలలోను సాధారణంగా (ఇలా పుట్టడం) కనబడుచున్నది. వాళ్లలో కొందరు పూర్వదేహం పడిపోయిన తరవాత మరి యొక దేహం గ్రహిస్తున్నారు; మరి కొందరైతే పూర్వదేహం అలా ఉండగానే యోగశక్తివల్ల అనేక దేహాలను గ్రహించడం అనే పద్ధతిలో దేహాంతరాలు గ్రహిస్తున్నారు. వీళ్లందరూ సంపూర్ణంగా వేదార్థం తెలిసినవారుగా చెప్పబడుచున్నారు. ఈ విధంగా వీళ్లకు దేహాంతరాలు పుట్టడం కనబడుతూండడంవల్ల బ్రహ్మవిద్య పాక్షికంగా మోక్షోపాతువా (మోక్షం ఇవ్వవచ్చు ఇవ్వకపోవచ్చునని చెప్పాలా) లేక అది మోక్షోపాతువు కానే కాదా (అని సంశయం కలుగుతుంది).

వి. నిర్గుణవిద్యకు ఫలం ముక్తి గాన అక్కడ గతి వ్యర్థమైనది. సగుణవిద్య లన్నింటిలోను గతి ఉంటుంది అని చేసిన వ్యవస్థ యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా తత్త్వజ్ఞానం కలవారు కూడ మళ్ళీ పుడుతున్నట్లు వింటున్నాం అని ఆక్షేపసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

అత ఉత్తరముచ్యతే-న; తేషామపాంతరతమఃప్రభృతీనాం వేదప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితి హేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికారతన్త్రత్వాత్ స్థితేః. యథాసౌ భగవాన్ సవితా సహస్ర యుగపర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయవర్జితం కైవల్యమనుభవతి - “అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవదేతా నాస్తమేతా ఏకల ఏవ మధ్యే స్థితా” (భా ఉ.3.11.1) ఇతి శ్రుతేః. యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి- “తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే (భా. ఉ.6.14.2) ఇతి శ్రుతేః; ఏవమపాంతరతమఃప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేషు అధికారేషు నియుక్తాః సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతో అక్షీణకర్మాణః యావదధికారమవతిష్ఠంతే, తదవసానే చాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధమ్. సకృత్ప్రవృత్తమేవ హి తేఽధికారఫలదానాయ కర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్య్రేణైవ గృహాదివ గృహాంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయ పరిముషితస్పృతయ ఏవ దేహేంద్రియప్రకృతివశిత్వా నిర్మాయ దేహాన్ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి.

బాలానందిని

అత ఇతి :- ఇందువల్ల సమాధానం చెప్పబడుచున్నది. పైన చెప్పినది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా లోకంయొక్క స్థితికి హేతువులైన వేదప్రవర్తనం మొదలైన అధికారాలలో నియుక్తు లైన ఆ అపాంతరతమస్సు మొదలైన వారి స్థితి అధికారంమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. భగవంతుడైన ఈ సూర్యుడు ఏ విధంగా వెయ్యి యుగాల వరకు జగత్తుమీద తన కున్న అధికారాన్ని సాగించి దాని తరవాత “అత.....స్థితా” అని శ్రుతి చెప్పినట్లు ఉదయాస్తమయరహితమైన కైవల్యాన్ని పొందుతాడో, ప్రస్తుతం ఉంటూన్న బ్రహ్మవేత్తలు “తస్య...సంపత్స్యే” అని శ్రుతి చెప్పినట్లు ప్రారబ్ధభోగం క్షీణించిన తరవాత ఏ విధంగా కైవల్యాన్ని పొందుతారో అట్లే అపాంతరతమస్సు మొదలైన ఈశ్వరులు కూడ

పరమేశ్వరునిచేత ఆయా అధికారాలలో నియుక్తులై, కైవల్యానికి హేతువైన సమ్యగ్జ్ఞానం ఉన్నా కూడ అధికారం ఉన్నంతవరకు ఉంటారు. దాని తరువాత ముక్తులవుతారు అనేది విరుద్ధం కాదు. (“అథ తత ఊర్ధ్వః” ఇత్యాది శ్రుతివాక్యానికి - తరువాత విలక్షణమై అనగా ఉత్పృష్టుడై, పైకి, లేచి (అనగా ఆత్మాభిమానం విడచి), మళ్ళీ ఉదయాస్తమయాలు లేనివాడై ఒంటరియై బ్రహ్మమధ్యలో బ్రహ్మస్థితిలో ఉంటాడు అని అర్థం). అయితే వాళ్లు అనేక జన్మ లెత్తి సాధించలేని అధికారాన్ని ఇచ్చే కర్మ ఒకే పర్యాయం ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించడంచేత ఆ కర్మను గడుపుతూ ఒక ఇంట్లోనుండి మరొక ఇంట్లోనికి వెళ్ళినట్లు స్వతంత్రంగానే ఒక దేహం నుంచి మరొక దేహంలోనికి తమ అధికారం నిర్వహించడం కోసం స్మృతి మాత్రం తప్పకుండానే సంచరిస్తూ దేహాలు, ఇంద్రియాలు ప్రకృతీ కూడ వశంలో ఉన్నవాళ్లవడంచేత ఒకే సమయంలో కాని, క్రమంగా గాని దేహాలను నిర్మించుకొని వాటిని అధిష్టించి ఉంటారు.

భాష్యమ్

న చైతే జాతిస్మరా ఇత్యుచ్యంతే; త ఏనైతే ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః. యథా హి సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామా వ్యుదస్య స్వం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వ్యుద్య తేన, పశ్చాత్స్వమేవ దేహమావివేశేతి స్మర్యతే. యది హ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్మణి కర్మాంతరం దేహాంతరారంభకారణ మావిర్భవేత్తతోఽన్యదవ్యదగ్ధబీజం కర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం వాఽఽశజ్యే త. న త్వీయమాశక్వా యుక్తాః జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వాత్. తథా హి శ్రుతిః-

“భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః,

క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే. (ము. ఉ. 2.2.8)

ఇతి. “స్మృతిలమ్మే సర్వగ్రన్థినాం విప్రమోక్షః” (భా.ఉ.7.2.6.2) ఇతి వైవ మాద్యా. స్మృతిరపి

“యదైథాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున,

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా” (భ.గీ. 4.37) ఇతి

“బీజాన్యగ్న్యూపదగ్ధాని నరోహంతి యథాపునః,

జ్ఞానదగ్ధైస్తథాక్షైర్నాత్మాసంపద్యతే పునః”

ఇతి చైవమాద్యా,

న చావిద్యాదిక్షేత్రదాహే సతి క్షేత్రబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహః ఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుప పద్యతే. న హ్యగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో దృశ్యతే. ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్మాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః. “తస్య తావదేవ చిరమ్” (ఛా.ఉ.6.14.2)ఇతి శరీరపాతా వధిక్షేపకరణాత్. తస్మాదుపపన్నా యావదధికారమాధికారికాణామవస్థితిః.

బాలానందిని

నచేతి :- వీళ్లందరూ జాతిస్మరులు (పూర్వశరీరం పోయి మరొక కర్మయొక్క ఫలంగా మరొక జన్మ వచ్చినా పూర్వజన్మలోని విషయాలను స్మరించేవారు) అని చెప్పబడరు. ఎందువల్ల ననగా వీళ్లు వాళ్లే అని స్మృతులలో ప్రసిద్ధి ఉంది. ఎట్లనగా- సులభ అనే ఒక బ్రహ్మవాదిని జనకునితో వాదించాలనే కోరికతో తన దేహం విడిచిపెట్టి, జనకుని దేహంలో ప్రవేశించి, వానితో వాదించి, తరవాత తన దేహంలోనికి ప్రవేశించి దని చెప్పబడుచున్నది. దేహాన్ని ఇవ్వడానికి ఒక్కమారు ప్రారంభించిన ఒక కర్మ పూర్తి అయిపోయిన తరవాత మరొక దేహాన్ని పుట్టించే మరొక కర్మ పైకి వస్తే దానివలెనే, బీజం కాలని మరొక కర్మ కూడ తన ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించవచ్చును. అప్పుడు బ్రహ్మవిద్య పాక్షికంగానే మోక్షహేతు వని కాని, అసలు మోక్షహేతునే కాదని గాని అశంకకు అవకాశం ఏర్పడుతుంది. జ్ఞానం కర్మబీజాలను దహించివేస్తుందని శ్రుతులలోను, స్మృతులలోను ప్రసిద్ధం గాన ఇలాంటి అశంక యుక్తం కాదు. “భిధ్యతే....పరావరే” అను శ్రుతి, “స్మృతిలమ్మే సర్వగ్రన్థినాం ప్రమోక్షః” (జ్ఞానం కలగగానే సర్వగ్రంథులూ విడిపోతాయి) అనే శ్రుతి కూడ ఈ విషయమే చెపుతున్నాయి. అట్లే “యదైథాంసి...తథా” (అద్భుతా!

ప్రజ్వలిస్తున్న అగ్ని కట్టెలను భస్మం చేసినట్లు జ్ఞానాగ్ని సర్వకర్మలను భస్మం చేస్తుంది) అను స్మృతి, “బీజాన్య...పునః” (అగ్నిచేత దహించబడిన విత్తనాలు ఏ విధంగా మొలవవో అట్లే జ్ఞానంచేత కల్పివేయబడిన క్లేశాలచేత (క్లేశాలు దగ్ధములు కాగా) ఇంక శరీరం పుట్టదు) అనే స్మృతీ కూడ ఈ విషయమే చెపుతున్నాయి. అవిద్యాదిక్లేశాలు కల్పబడినప్పుడు క్లేశానికి బీజమైన లేదా క్లేశం బీజంగా గల కర్మాశయంయొక్క ఒక భాగం కాలుతుంది మరొక భాగం మొలుస్తుంది అనేది ఉపపన్నం కాదు కదా? అగ్నిలో కాలిన వరి విత్తనంలోని ఒక భాగం అంకురించడం కనబడదు కదా? “తస్య తావదేవ చిరమ్” అని శరీరపాతం వరకూ నిరీక్షించాలి అని చెప్పడంవల్ల ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన కర్మాశయం మాత్రం విడవబడిన బాణం వలె దాని వేగం తగ్గినప్పుడే క్షయం పొందుతుంది. అందువల్ల ఆధికారికులు అధికారం ఉన్నంతవరకూ ఉండడం ఉపపన్నమే.

వి. వెనుకటి దేహం, పేరు, గుర్తులూ లేక పరతంత్రులై దేహాభిమానం కలవారై కేవలం పూర్వజన్మవిషయాల స్మృతి ఉన్నవాళ్లు జాతిస్మరులు. ఆధికారికు లైతే స్వతంత్రులు. వెనుకటి పేర్లే ఉంటాయి. వాళ్లకు దేహాభిమానాదికం ఉండదు. ఇది వాల్మీకి మధ్యా భేదం.

భాష్యమ్

న చ జ్ఞానఫలస్యానైకాన్తికతా. తథా చ శ్రుతిః అవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాన్మోక్షం దర్శయతి- “తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్త ధర్మిణాం తథా మనుష్యాణామ్” (బృ.ఉ.1.4.10) ఇతి. జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాః స్యుర్మహర్షయః. తే పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే పరినిష్ఠాః కైవల్యం ప్రాపురిత్యుపపద్యతే.

“బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, Page. 1500.

పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్”.

కూశ్య.ప్ర. 1. 12-269.

ఇతి స్మరణాత్. ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశక్కానుపపత్తిః. కర్మఫలే హి స్వర్గాదౌ అనుభవానారూఢే స్యాదాశక్కా భవేద్వా న వేతి. అనుభవారూఢం

తు జ్ఞానఫలమ్ - “యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రూప్సా” (బృ.ఉ.2.4.1) ఇతి శ్రుతేః. “తత్త్వమసి” (ఛా.ఉ.6.8.7) ఇతి చ సిద్ధవదుపదేశాత్. న హి “తత్త్వమసి” ఇతి వాక్యస్యార్థస్తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం పరిణేతుం శక్యః. “తద్దైతత్వశ్చన్ ఋషిర్యామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చ” (బృ.ఉ.1.4.10) ఇతి చ సమ్యగ్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్మత్వం దర్శయతి. తస్మాదైకాంతికి విదుషః కైవల్యసిద్ధిః. 32.

బాలానందిని

న చేతి :- జ్ఞానఫలానికి అనైకాంతికత్వం (తప్పకుండా లభించకపోవడం) లేదు. అందుచేతనే “తద్యో...మనుష్యాణామ్” అను శ్రుతి భేదం ఏమీ లేకుండా అందరికీ జ్ఞానంవల్ల మోక్షం కలుగుతుం దని చెప్పుచున్నది. మహర్షులు ఐశ్వర్యాదులు ఫలంగా గల ఇతరజ్ఞానాలలో ఆసక్తు లై ఉండి ఉంటారు (అందుచేతనే ఆ జ్ఞానాల ఫలితంగా అధికారిక పురుషులై ఉంటారు). తరవాత వాళ్లు ఐశ్వర్యం క్షీణించడాన్ని చూచి వైరాగ్యం చెంది పరమాత్మజ్ఞానంలో పరినిష్ఠితులై కైవల్యం పొందారు అని చెప్పడం ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. “బ్రహ్మణా...పదమ్” (వాల్లందరూ అధికారం పూర్తి అయిన తరవాత జ్ఞానవంతులై మహాప్రళయంలో, బ్రహ్మయొక్క (హిరణ్యగర్భుని)అంతంలో వానితో కూడ మోక్షం పొందుతారు) అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. జ్ఞానంవల్ల కలిగే ఫలం ప్రత్యక్ష మైనది. అందుచేత దానికి ఫలం ఉంటుందా ఉండదా అనే ఆశంకకు అవకాశం లేదు. స్వర్గం మొదలైన కర్మఫలమైతే అనుభవారూఢం (ప్రత్యక్షంగా చూడబడినది) కాదు కాబట్టి లభిస్తుందా లభించదా అని ఆశంక కలగవచ్చు. “యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రూప్సా” అను శ్రుతివల్ల “తత్త్వమసి” అని సిద్ధవత్ (సిద్ధంగా ఉన్నట్లు) చెప్పడంవల్లా కూడ జ్ఞానఫలం అనుభవారూఢ మైనది. “తత్త్వమసి” అనే వాక్యానికి అర్థం మరణానంతరం నువ్వు బ్రహ్మవుగా అవుతావు అని మార్పడానికి శక్యం కాదు కదా? “తద్దైతత్...సూర్యశ్చ” అను శ్రుతి సమ్యగ్దర్శనం కలిగిన వెంటనే దానికి ఫలమైన సర్వాత్మత్వాన్ని చూపుతున్నది. అందువల్ల విద్వాంసునకు కైవల్యసిద్ధి తప్పక లభిస్తుంది. 32

20. అక్షరాద్యధికరణమ్. సూ.31

సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుత్తమ్. 3.3.33

వాజసనేయకే శ్రూయతే-“ఏతద్వై తదక్షరం గార్థి బ్రాహ్మణా అభివదన్తి అస్థూలమనన్యప్రాన్యమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమ్” (బృ.ఉ.3.8.8) ఇత్యాది తథాధర్వణే శ్రూయతే-“అథ వరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమ్” (ము.ఉ.1.1.5) ఇత్యాది. తద్దైవాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరం బ్రహ్మశ్రావ్యతే. తత్ర చ క్వచిత్కే చిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే. తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత వ్యవస్థేతి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావృచ్యతే-అక్షరవిషయాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయః సర్వాః సర్వత్ర అవరోధవ్యాః. సామాన్యతద్భావాభ్యామ్. సమాన్ హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపా బ్రహ్మప్రతి పాదనప్రకారః. తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్యత్ర న స్యుః? తథా చ “అనన్తాదయః ప్రధానస్య” (బ్ర.సూ.3.3.11) ఇత్యత్ర వాఖ్యాతమ్. తత్ర విధిరూపాణి విశేషణాని చిన్తితాని, ఇహ ప్రతిషేధరూపాణీతి విశేషః. ప్రపంచార్థశ్చాయం చిన్తాభేదః. ఔపసదవదితి నిదర్శనమ్. యథా జామదగ్న్యోఽహినే పురోడాశినీమాపసత్పు చోదితాసు పురోడాశప్రదానమన్త్రాణామ్- “అగ్నేర్హోత్రం ధ్వరమ్” ఇత్యాదీనాముద్గాతృ వేదోత్పన్నానామప్యధ్వర్యుభిరభిసంబన్ధో భవతి, అధ్వర్యుకర్తుకత్వాత్పు రోడాశప్రదానస్య, ప్రధానతన్త్రత్వాచ్చాజ్ఞానామ్, ఏవమిహాప్యక్షరతన్త్రత్వాత్తద్వి శేషణానాం యత్ర క్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణ సర్వత్రాభిసంబన్ధ ఇత్యర్థః. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే- “గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః” (జై.సూ.3.3.8) ఇత్యత్ర. 33.

బాలానందిని

అక్షరేతి:- “అక్షరధియామ్=అక్షరమునందు, బ్రహ్మయందు, ద్వైతనిషేధబుద్ధులకు, అవరోధః=ఉపసంహారం చేయదగినది. సామాన్యతద్భావాభ్యామ్=ప్రతిపాద్యమైన బ్రహ్మ ఒక్కటే అయినందులవల్ల, అంతటా దాని ప్రత్యభిజ్ఞయే ఉండడంవల్ల. ఉపసదవత్=ఉపసందం వలె. తత్=అది, ఉక్తమ్=పూర్వభాగంలో చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

వాజసనేయకే ఇతి:- వాజసనేయకంలో “ఏతద్వై...అస్నేహమ్” ఇత్యాదికం వినబడుచున్నది. అట్లే ఆధర్వణంలో “అథ...అవర్ణమ్” ఇత్యాదికం వినబడుచున్నది. అట్లే ఇతరస్థలాలలో కూడ విశేషాలను నిరాకరించడం ద్వారా అక్షరమైన బ్రహ్మ ప్రతిపాదించబడుచున్నది. వాటిలో కొన్ని చోట్ల కొన్ని విశేషాలు అధికంగా నిషేధించబడుతున్నాయి. ఈ విశేషనిషేధబుద్ధులను అన్నింటిని అన్ని చోట్ల ఉపసంహారం చెయ్యాలా లేదా ఎక్కడ ఏవి చెప్పబడ్డాయో వాటిని అక్కడ మాత్రమే గ్రహించడం అనే వ్యవస్థ ఉంటుందా అని సంశయం కలగగా శ్రుతులు వేరవడంవల్ల వ్యవస్థయే యుక్తం అని ప్రాప్తించగా-అక్షరానికి సంబంధించిన విశేషనిషేధబుద్ధులన్నీ అన్ని చోట్లా ఉపసంహరించతగినవి; సామాన్యతద్భావములవల్ల అన్నిచోట్లా కూడ విశేషాలను నిరాకరించడం అనే బ్రహ్మ ప్రతిపాదనపద్ధతి సమానంగానే ఉన్నది. అంతటా కూడ ప్రతిపాద్యమైనది ఆ బ్రహ్మయే అని గుర్తించబడుచున్నది. అలాంటప్పుడు ఒకచోట చెప్పిన బుద్ధులు (నిషేధప్రతిపాదనలు)మరొక చోట ఎందుకు ఉండగూడదు? ఈ విషయం “అనన్తాదయః ప్రధానస్య” అనే చోట కూడ వివరించబడింది. అక్కడ విధిరూపాలైన విశేషణాల చింత చేయబడింది ఇక్కడ నైతే ప్రతిషేధరూపాలైన విశేషణాలు చింతించబడుతున్నాయి. ఇదే భేదం. ఈ చింతాభేదం కేవలం సృష్టికరణంకొరకు మాత్రమే (ఆ అధికరణంచేతనే ఈ అధికరణార్థం కూడ గతార్థ మైన దని అభిప్రాయం). ఔపసదవత్ అనేది నిదర్శనం. (ఒకచోట చెప్పబడిన శేషాలు (అంశాలు) మరొక చోట చెప్పబడిన అంగితో సంబంధిస్తాయి అనేదానికి దృష్టాంతం) (“జమదగ్నిః పుష్టి కామశృతూరాత్రేణ యజతే” అని ఉపక్రమించి చెప్పబడిన)జామదగ్న్యాహీనక్రతువులో (నాల్గు రోజులలో శ్రయవలసినది గాన ఇది అహీనక్రతువు)విధించబడిన పురోడాశం ఉన్న

ఉపసత్తులలో “అగ్నేర్వేర్లేత్రం వేరధ్యరమ్” మొదలైన మంత్రాలు ఉద్గాతయొక్క వేదంలో (సామవేదంలో) ఉత్పన్నములైనా కూడ పురోడాశప్రదానం చేసేవాడు అధ్వర్యువు గాన, అంగాలు ప్రధానాన్ని ఆశ్రయించి ఉంటాయి గాన, ఏ విధంగా అధ్వర్యువుతో సంబంధిస్తాయో అట్లే ఇక్కడ కూడ అక్షరవిశేషణాలు అక్షరంమీద ఆధారపడి ఉన్నవిగాన అవి ఎక్కడ ఉత్పన్నములైనా (చెప్పబడినా) కూడ అన్ని స్థలాలలోను అక్షరంతో సంబంధం ఉంటుంది అని అర్థం. ఈ విషయం ప్రథమకాండలో (పూర్వమీమాంసలో) “ఋణ...వేదసంయోగః” అనే సూత్రంలో చెప్పబడింది.

వి. నిర్గుణవిద్యలో మార్గం అవసరం లేదు గాన దాని ఉపసంహారం లేదు అని చెప్పబడింది. ఒకచోట చెప్పిన నిషేధాలు ఉపలక్షణం గాన సకలద్వైతనిషేధమూ లభిస్తుంది గాన ఒకచోట నున్న నిషేధాలను మరొక చోటికి ఉపసంహరించవలసిన పని లేదు అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

జామదగ్న్యం నాలుగురాత్రుల రోజులు చేయవలసిన అహినక్రతువు. ఈ క్రతువుకు అంగంగా చెప్పబడిన ఉపసత్తులలో ఏకకపాలం మొదలు ద్వాదశకపాలం వరకు పురోడాశం అనే ద్రవ్యం గల పన్నెండు హోమాలు విధించబడ్డాయి. (ఏకకపాలం ఒక మూకుడులో వండవలసిన పురోడాశం. పురోడాశం అనగా బియ్యంపిండితో చేసే రొట్టె వంటి హోమద్రవ్యం). ఆ హోమాలు చేసేటప్పుడు పఠించవలసిన “అగ్నేవేర్లేత్రమ్” మొదలైన పన్నెండు మంత్రాలు ఛాందోగుల తాండ్యబ్రాహ్మణంలో చెప్పబడ్డాయి. ఈ మంత్రాలకు, ఉపసత్తుకు అంగమైన పురోడాశాలకు సంబంధించినవి అవడంచేత ఔపసదాలు అని పేరు. ఇవి ఉద్గాతయొక్క వేదంలో (సామవేదంలో) ఉత్పన్నములవడంచేత (చెప్పబడడంచేత) వాటిని ఉద్గాత అనే ఋత్విక్కు పఠించాలి అని ప్రాప్తిస్తుంది. అయితే ఇవి ఇక్కడ యజుర్వేదానికి సంబంధించిన ఉపసత్తులకు అంగంగా చెప్పబడడంచేత వీటిని అధ్వర్యువు అనే యజుర్వేదసంబంధి ఋత్విక్కు పఠించాలి అని ప్రాప్తిస్తున్నది. ఔద్గాత్రం సామవేదోత్పన్నం, ఆధ్వర్యవం యజుర్వేదోత్పన్నం అని నియమం. ఇవి ఛాందోగ్యోత్పన్న (సామవేదోత్పన్న) మంత్రాలవడంచేత ఉద్గాతయే పఠించాలి అని పూర్వపక్షం. దానికి సమాధానంగా గుణముఖ్యత్వాది సూత్రం చెప్పబడింది. గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే=గుణాలైన (అంగాలైన) మంత్రాలకూ, ముఖ్యములైన ఉపసత్తులకు

ధర్మవిరోధం ప్రసక్తం అయినప్పుడు, తదర్థాత్వాత్=గుణాలు ప్రధానమైనదానికి ఉపకారాలుగా ఉండాలిగాన, ప్రధానేనవేదనంయోగః=ఏ కర్త ప్రధానవేదానికి సంబంధించి ఉంటాడో అతడే ఈ మంత్రాల కర్త కావాలి” అని ఈ సూత్రానికి అర్థం. అంగాలు ఎక్కడ నున్నా ప్రధానాన్ని చేరుతాయి అనడానికి ఇది ఉదాహరణం. 33.

అక్షరాద్యధికరణం సమాప్తం

21. ఇయదధికరణమ్. సూ. 34

సూ. ఇయదామననాత్. 3.3.34

“ద్వా సుపర్గా నయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్యజాతే,
తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్యత్త్యనశ్చన్నన్యోఽభివాకశీతి” (ము.ఉ.3.1.1)
ఇత్యధ్యాత్మాధికారే ముద్రమాధర్వణికాః శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి. తథా కథాః:-
“ఋతం పిబంతే సుకృతస్య లోకే గుహం ప్రవిష్టా పరమే పరార్థే,
ధాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పశ్చాద్గుయో యే చ త్రిణాచికేతాః” (క.ఉ.3.1)
ఇతి. కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః. కిం తా
వత్ప్రాప్తమ్? విద్యానానాత్వమితి. కుతః? విశేషదర్శనాత్. ద్వా సుపర్ణేత్యత్ర
హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే; ఏకస్య చాభోక్తృత్వమ్. ఋతం పిబంతావిత్యత్రోభయో
రపి భోక్తృత్వమేవ దృశ్యతే; తద్వేద్యం భిద్యమానం విద్యాం భిన్ద్యాదితి.

బాలానందిని

ఇయదితి:- “ఇయదామననాత్=రెండు చోట్లా కూడ ఇంత అని పరిచ్ఛిన్నమైన
రూపద్వయాన్ని చెప్పడంవల్ల ఉపసంహారం ఉంటుంది” అని సూత్రార్థం.

ద్వా సుపర్గా ఇతి :- ఆధర్వణికులు, శ్వేతాశ్వతరులూ కూడ అధ్యాత్మప్రకరణంలో
“ద్వాసుపర్గా...అభివాకశీతి” అను మంత్రాన్ని పఠిస్తున్నారు. అట్లే కరులు కూడ -
“ఋతం...త్రిణాచికేతాః” అను మంత్రం పఠిస్తున్నారు. ఇక్కడ విద్యలకు ఏకత్వమా లేక
భేదమా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? విద్యానానాత్వ మని ప్రాప్తించినది. ఎందు

వల్ల? విశేషం కనబడడంవల్ల. “ద్వా సుపర్ణా” అనే మంత్రంలో ఒకనికి భోక్తృత్వం మరొకనికి అభోక్తృత్వం కనబడుతున్నాయి. “ఋతం పిబన్తే” అనే చోట ఇద్దరికీ భోక్తృత్వం కనబడుతున్నది. అందుచేత వేద్యమైన రూపం విద్యను వేరు చేస్తుంది (వేద్యం వేరైనప్పుడు విద్యలు వేరవుతాయి కదా అని భావం)

వి. వేద్యమైన అక్షరం ఒక్కటే గాన విద్య కూడ ఏకమే అవడంచేత (పూర్వాధికరణంలో) అక్షరధీలకు ఉపసంహారం ఉంటే ఉండవచ్చు. కాని ఇక్కడ వేద్యభేదంచేత విద్యకూడ భిన్నమే గాన ఉపసంహారం ఉండదు అని ప్రత్యుదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీతి విద్వైకత్వమితి. కుతః ? యతః ఉభయోరప్యనయో ర్మన్త యోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్విత్వోపేతం వేద్యరూపమ్ అభిన్నమామనన్తి. నను దర్శితో రూపభేదః? నేత్యుచ్యతే. ఉభావప్యేతౌ మన్తౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాన్తరమ్. “ద్వా సుపర్ణా” ఇత్యత్ర తావత్ “అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి” ఇత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాప్రతిపాద్యతే. వాక్యశేషేఽపి చ స ఏవ ప్రతిపాద్యమాన్ దృశ్యతే-“జుష్టం యదా పశ్యత్యన్య మీశమస్య మహిమానమ్” (శ్వే. ఉ.4.7) ఇతి. “ఋతం పిబన్తే” ఇత్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి తత్సాహచర్యాత్ ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే. పరమాత్మప్రకరణం హ్యేతత్-“అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రా ధర్మాత్” (క.ఉ.2.14) ఇత్యుపక్రమాత్. తద్విషయ ఏవచాత్రాపి వాక్యశేషో భవతి-“యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్” (క.ఉ.3.2) ఇతి.

“గుహం ప్రవిష్టావాత్మానో హి” (బ్ర.సూ.1.2.11) ఇత్యత్రచైతత్ప్రపశ్యేతమ్. తస్మాన్నాన్తి వేద్యభేదః, తస్మాచ్ఛ విద్వైకత్వమ్. అపి చ త్రిష్వప్యేతేషు వేదాన్తేషు పౌర్వాపర్యాలోచనే పరమాత్మ విద్వైవావగమ్యతే తాదాత్మ్యవివక్షయైవ జీవోపాదానం నార్థాన్తరవివక్షయా. న చ పరమాత్మవిద్యాయాం భేదాభేదవిచారావతారోఽస్తీత్యుక్తమ్. తస్మాత్ప్రపశ్యార్థ ఏవైష యోగః తస్మాద్వాధికధర్మోపసంహార ఇతి. 34.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా విద్యైకత్వమే అని చెప్పుతున్నాడు. ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా-ఈ రెండు మంత్రాలలోను కూడ ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్న మైన (ఇంత అని కొలవబడిన), ద్విత్వంతో కూడిన, అభిన్నమైన వేద్యరూపాన్ని చెప్పుతున్నారు. (ప్రశ్న) రూపభేదం చూపించాం కదా? (సమాధానం) లేదంటాం. ఈ రెండు మంత్రాలూ కూడ జీవుడు రెండవవాడుగా గల ఈశ్వరుణ్ణి (జీవేశ్వరులను) ప్రతిపాదిస్తున్నాయి కాని మరొక అర్థాన్ని (వస్తువును) దేనినీ ప్రతిపాదించడంలేదు. “ద్యా సుపర్గా” అనే చోట “అనశ్నన్న న్యోఽభివాకశీతి” అని అశయనాయాదులకు (ఆకలి మొదలైనవాటికి) అతీతుడైన పరమాత్మ ప్రతిపాదించబడుచున్నది. “జుష్టం...మహిమానమ్” అనే వాక్యశేషంలో కూడ ఆ పరమాత్మయే ప్రతిపాదించబడుచున్నది. “ఋతం పిబన్తే” అనేచోట నైతే జీవుడు త్రాగుచుండగా వాని సాహచర్యంచేత పరమాత్మ కూడ త్రాగుతున్నట్లు చత్రిన్యాయంచేత ఆరోపించబడు చున్నది. (కొందరు కలిసివెడుతున్నప్పుడు ఒకరిద్దరి చేతులలో గొడుగులుండి మిగిలినవాళ్ళచేతుల్లో లేకపోయినా “ఛత్రిణో గచ్ఛన్తి” (గొడుగులవాళ్ళు వెడుతున్నారు) అంటాం. అలాగే పరమాత్మ పానం చేయకపోయినా పానం చేస్తూన్న జీవుని ప్రక్క ఉండడంచేత త్రాగుతున్నట్లు చెప్పబడింది). “అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రా ధర్మాత్” అని ఉపక్రమించడంవల్ల ఇది పరమాత్మప్రకరణం. ఇక్కడ “యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పరమ్” అనే వాక్యశేషం కూడ పరమాత్మను గూర్చియే ఉన్నది.

ఈ విషయం “గుహం ప్రతిష్ఠా హి” అనే చోట కూడ వివరించబడింది. అందువల్ల వేద్యభేదం లేదు; అందుచేత విద్యైకత్వమే ఉన్నది. మరొక విషయ మేమనగా-ముందు వెనుకలు అలోచిస్తే ఈ మూడు ఉపనిషత్తులలోనూ కూడ పరమాత్మవిద్యయే తెలియబడుతున్నది. జీవుణ్ణి గూర్చి చెప్పడం వానికి పరమాత్మతో తాదాత్మ్యం ఉన్నదని చెప్పడం కోసమే కాని మరొక విషయం ఏదీ చెప్పడకోసం కాదు. పరమాత్మవిద్యలో భేదాభేదవిచారానికి అవకాశం లేదని చెప్పి ఉన్నాం. అందువల్ల ఈ యోగం (సూత్రం)విషయస్పృష్టికరణం కోసం మాత్రమే. అందువల్ల అధికంగా ఉన్న ధర్మాల ఉపసంహారం చెయ్యాలి. 34.

22. అస్తరాభూతాధికరణమ్. సూ. 35-36

సూ. అస్తరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. 3.3.35

"యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రుహ్య, య ఆత్మా సర్వాస్తరః" బృ.ఉ.3.4.1-3.5.1)
 ఇత్యేవం ద్వీరుషస్తకహోలప్రశ్నయోర్హైరస్తర్యేణ వాజసనేయినః సమామనన్తి-
 తత్ర సంశయః-విద్వైకత్వం స్యాద్విద్యానానాత్వం వేతి. విద్యానానాత్వమితి
 తావత్ప్రాప్తమ్, అభ్యాససామర్థ్యాత్. అన్యథా హ్యన్యూనానతిరిక్తార్థేద్విరామ్నాన
 మనర్థకమేవ స్యాత్. తస్మాద్యథాభ్యాసాత్కర్మభేద ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేద ఇతి.

బాలానందిని

అస్తరేతి :- పూర్వసూత్రం నుంచి 'అమననాత్' అనే పదం అనువర్తిస్తుంది.
 "అస్తరామననాత్= సర్వాంతర మని చెప్పడంచేత, స్వాత్మనః=స్వాత్మకు ఏకత్వం
 తెలుస్తున్నది. భూతగ్రామవత్-భూత గ్రామంలో వలె" అని సూత్రార్థం.

యత్సాక్షాదితి :- "యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రుహ్య య ఆత్మా సర్వాస్తరః"(ఏ బ్రహ్మ
 సాక్షాత్తుగా, అనగా ఘటాదులవలె చిద్విషయం కాకుండా, ప్రత్యక్షమో, ఏ ఆత్మ
 అన్నింటికంటే లోపల నున్నదో)అని ఉపన్తి - కహోలప్రశ్నలలో వాజసనేయులు రెండు
 సార్లు నిరంతరంగా(ఒకదాని తరువాత ఒకటి) పరిస్తున్నారు. ఇక్కడ-విద్వైకత్వమో,
 విద్యాభేదమో అని సంశయం. అయితే విద్యాభేదమే అని ప్రాప్తించినది. అందుకు
 కారణం అభ్యాససామర్థ్యం అనగా రెండు పర్యాయాలు అవృత్తి చేయడం. అలా కాకపోతే
 అర్థంలో హెచ్చుతగ్గులు ఏవీ లేకుండా రెండుమార్లు అవృత్తి చేయడం వ్యర్థం అవుతుంది.
 అందుచేత ఒక పదం యొక్క అభ్యాసంవల్ల కర్మభేదం వలె (సమిధో యజతి తనూనపాతం
 యజతి ఇత్యాదివాక్యాలలో 'యజతి' పదాన్ని అవృత్తి చేయడంచేత ఆ కర్మలు వేరు అని
 అంగీకరించినట్లు) విద్యాభేదమే.

వి. పిబన్తై అనే పదం లాక్షణికంగాన వేద్యం ఒక్కటే గాన విద్య కూడ ఒక్కటే అని
 వెనుక నిర్ణయించబడింది. ఇక్కడైతే వేద్యం అక్కటే అయినా అభ్యాసంచేత విద్యకు
 ఐక్యం లేదు అని ప్రత్యుదాహరణసంగతి చేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ-అన్తరామ్నానావిశేషాత్ స్వాత్మనోవిద్వైకత్వమితి సర్వాన్తరో హి స్వాత్మా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే చ ప్రత్యుచ్యతే చ. న హి ద్వావాత్మానౌ ఏకస్మిన్ దేహే సర్వాన్తరౌ సంభవతః. తదాహ్యేకస్యాజ్ఞానం సర్వాన్తరత్వమవకల్ప్యేత. ఏకస్య తు భూతగ్రామవన్తైవ సర్వాన్తరత్వం స్యాత్. యథా చ పఞ్చభూతసమూహే దేహే పృథివ్యా ఆపోఽన్తరాః అధ్యస్తేజోన్తరమితి సత్యప్యాపేక్షికేఽన్తరత్వే నైవ ముఖ్యం సర్వాన్తరత్వం భవతి తథేహాపీత్యర్థః. అథవా భూతగ్రామవదితి శ్రుత్యన్తరం నిదర్శయతి. యథా “ఏకోదేవః సర్వభూతేశు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా” (శ్వే. ఉ.6.11) ఇత్యస్మిన్ మన్తే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వేక ఏవ సర్వాన్తర ఆత్మా ఆత్మాయతే, ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః. తస్మాద్వేద్వైక్యాద్విద్వైక్యమితి. 35.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా సమాధానం చెప్పుతున్నాడు. స్వాత్మకు అంతరామ్నానంలో భేదం లేదు గాన విద్వైకత్వమే. రెండు చోట్లా కూడ భేదం లేకుండా సర్వాంతరమైన (అన్నింటికంటే లోపలనున్న) ఆత్మను గూర్చియే ప్రశ్నించడం సమాధానం చెప్పడం జరిగింది. ఒక దేహంలో రెండు ఆత్మలు సర్వాంతరాలుగా ఉండవు కదా. అప్పుడు ఒక ఆత్మకు సరియైన సర్వాంతరత్వం చెప్పవలసి ఉంటుంది. మరొకదానికి భూతగ్రామానికి వలె సర్వాంతరత్వం ఉండదు. పంచభూతసమూహాత్మకమైన దేహంలో పృథివికంటే ఉదకం లోపలిదిగా ఉంటుంది. ఉదకంకంటే తేజస్సు లోపలిదిగా ఉంటుంది. ఇక్కడ వీటికి ఆపేక్షికమైన అంతరత్వం ఉన్నా కూడ ముఖ్యమైన సర్వాంతరత్వం (ఒకదానికే కాని అన్నింటికీ) ఉండదు; అట్లే ఇక్కడ కూడ. లేదా “భూతగ్రామవత్” అనేది మరొక శ్రుతిని నిర్దేశిస్తున్నది. “ఏకో....సర్వభూతాన్తరాత్మా” అనే మంత్రంలో సమస్తభూతసముదాయంలోను ఒకే ఆత్మ సర్వాంతరం అని ఏ విధంగా చెప్పబడిందో అట్లే ఈ బ్రాహ్మణాలలో కూడ అని అర్థం. అందువల్ల వేద్వైక్యాన్ని పట్టి విద్వైక్యం అంగీకరించాలి. 3.

సూ. అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నపదేశాంతరవత్. 3.3.36

అథ యదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే అమూయభేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే-నాయం దోషః. ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః. యథా తణ్ణినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే-“స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో” (ఛా. ఉ.6.8.7) ఇతి నవకృత్వోఽప్యవదేశే న విద్యాభేదో భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి. కథం చ నవకృత్వోఽప్యవదేశే విద్యాభేదో న భవతి? ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామే కార్థత్వావగమాత్. “భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయతు” (ఛా. ఉ.6.5.4) ఇతి చైకస్యైవార్థస్య పునః పునః ప్రతిపిపాదయిషితవ్యత్వేన ఉపక్షేపాత్. ఆశక్యాంతరనిరాకరణేన చానకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్, “అతోఽన్యదార్థమ్” (బృ. ఉ.3.4.2; 3.5.1) ఇతి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారో తావదేకార్థవిషయా దృశ్యేతే. “యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ” (బృ. ఉ.3.5.1) ఇతి ద్వితీయేఽపి ప్రశ్నే ఏవకారంప్రయుజ్జానః పూర్వప్రశ్న గతమేవార్థముత్తరత్రాకృష్యమాణం దర్శయతి. పూర్వస్మింశ్చ బ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనః సద్భావః కథ్యతే. ఉత్తరస్మింస్తు తస్యైవాశనాయాది సంసారధర్మాతీతత్వం కథ్యతే ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః. తస్మాదేకా విద్యేతి. 36

బాలానందిని

అన్యథేతి:- “అన్యథా=విద్యాభేదం అంగీకరించకపోతే, భేదానుపపత్తిశ్చేత్-ఆమూనభేదం ఉపపన్నం కాదు అన్నట్లయితే, న=అది దోషం కాదు. ఉపదేశాంతరవత్=మరొక ఉపదేశం వలె ఉపపన్నం అవుతుంది” అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- ఇప్పుడు విద్యాభేదం అంగీకరించకపోతే ఆమూనభేదం కుదరదు అని చెప్పినదానికి పరిహారం చెప్పాలి. ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. ఇది దోషం కాదు. ఉపదేశాంతరం వలె ఉపపన్నం అవుతుంది. తాండుల ఉపనిషత్తులోని షష్ఠప్రపాఠకంలో- “స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో” అని తొమ్మిది పర్యాయాలు ఉపదేశించినా విద్యాభేదం ఎలా లేదో అట్లే ఇక్కడ కూడ అవుతుంది. తొమ్మిది పర్యాయాలు ఉపదేశించినా

విద్యాభేదం ఎందుకు కలుగలేదు? ఉపక్రమోపసంహారములను బట్టి వీటి కన్నింటికీ ఒకే అర్థం అని తెలియడంవల్ల, “భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయతు” (పూజ్యుడవైన నీవు నాకు మళ్ళీ బోధించెదవుగాక) అని ఒకేవిషయాన్ని మళ్ళీ మళ్ళీ ప్రతిపాదించడానికి కోరబడినట్లు చెప్పడంవల్ల వేరు వేరు ఆశంకలను తొలగించడంకోసం అనేకపర్యాయాలు ఉపదేశం ఉపపన్నం అవడంవల్లా కూడ. అట్లే ఇక్కడ కూడ ప్రశ్నల రూపంలో భేదం లేకపోవడంవల్లా, “అతేఽన్యదార్తమ్” అని ఉపసంహారంలో కూడ భేదం లేకపోవడం వల్లా ఉపక్రమోపసంహారాలు ఒకే విషయాన్ని గూర్చిన వని కనబడుతున్నాయి. “యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్రుహ్మ” అను ద్వితీయప్రశ్నలో కూడ ఏవకారం ప్రయోగిస్తూ పూర్వప్రశ్నకు సంబంధించిన విషయమే తరువాత వాక్యంలోనికి గ్రహించబడుతున్నట్లు చూపుచున్నాడు.

వి. బృహదారణ్యకంలో ఉపన్నుడు “యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రుహ్మ; య ఆత్మా సర్వాంతరః తం మే ఆచక్ష్య” అని యాజ్ఞవల్క్యుణ్ణి ప్రశ్నించాడు. ఈ ప్రశ్నకు సమధానంగా “యః ప్రాణేన ప్రాణితీ స త ఆత్మా సర్వాంతరః” ఇత్యాదికంచేత కార్యకారణరహితమైన ఆత్మ ప్రతిపాదించబడింది. దాని తరువాతి బ్రాహ్మణంలో కహోలుడు వెనుకటి వలె ప్రశ్నించగా “యోఽశనాయాపిపాసే శకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి” అని ఆశనాయాద్యతీతుడు ఆత్మ అని ప్రతిపాదించబడింది. అయితే ఇక్కడ రెండవ ప్రశ్నలో “యత్సాక్షాదపరోక్షాత్” అని కాకుండా “యదేవ సాక్షాదపరోక్షాత్” అని ‘ఏవ’ కారం కూడ ప్రయోగించబడింది. దీనిని పట్టి వెనుకటి ప్రశ్నకు సంబంధించినదే ఈ ప్రశ్నకు కూడ విషయ మని తెలుస్తున్నది. ఏదైతే సాక్షాదపరోక్షమో దానినే చెప్పు అని ఏవకారాన్ని పట్టి అర్థం లభిస్తుంది కదా?

పూర్వస్మింశ్చేతి :- పూర్వబ్రాహ్మణలో కూడ కార్యకారణాలకంటే భిన్నమైన ఆత్మ ఉన్నది అని ప్రతిపాదించబడింది. తరువాతి బ్రాహ్మణంలో నైతే ఆశనాయాద్యతీతమైన ఆ ఆత్మయే చెప్పబడింది. ఈ విధంగా ఈ రెండింటిలోను చెప్పినది ఒక్క విషయమే అనేది ఉపపన్నం అవుతున్నది. అందుచేత ఇది ఒక్క విద్యయే. 36.

అస్తరాభూతాధికరణం సమాప్తం

23. వ్యతిహారాధికరణమ్. సూ. 37

సూ. వ్యతిహారో విశింషంతి హితరవత్. 3.3.37

“తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహమ్” (ఐ.ఆ.2.2.4.6) ఇత్యాదిత్య పురుషం ప్రకృత్య ఐతరేయిణః సమామనన్తి. తథా జాబాలాః “త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతేఽహం వై త్వమసి” ఇతి. తత్ర సంశయః- కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యోత ఏకరూపైవేతి. ఏకరూపైవేతి తావదాహ. న హ్యత్రాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వం ముక్త్వా అన్యత్కించిచ్ఛిన్తయితవ్యమస్తి. యది చైవం చిన్తయితవ్యో విశేషః పరికల్పేత సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమ్ ఈశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదేశ్వరాత్మత్వే ఉత్కర్షోఽత్ర భవేత్; ఈశ్వరస్య తు సంసార్యాత్మత్వే నికర్షః కృతః స్యాత్. తస్మాదైకరూప్యమేవ మతేః. వ్యతిహారామ్నాయస్తు ఏకత్వదృఢీకరణార్థ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ-వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే, ఇతరవత్. యథా ఇతరే గుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయః ఆధ్యానాయామ్నాయస్తే తద్వత్. తథా హి విశింషంతి సమామ్నాతర ఉభయోచ్ఛారణేన త్వమహమస్మి అహం చ త్వమసి ఇతి. తచ్చోభయరూపాయాం మతో కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి. అన్యథాహీదం విశేషేణోభయామ్నానమనర్థకం స్యాత్, ఏకేనైవ కృతత్వాత్. న నూభయామ్నానస్వార్థవిశేషే పరికల్పమానే దేవతాయాః సంసార్యాత్మత్వాపత్తేః నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్సుక్తమ్? నైష దోషః. ఐకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకరణేన అనుచిన్త్యమా నత్వాత్. నన్వేవం సతి న ఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత? న వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః, కిం తర్హి? వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రా మాణ్యాత్, నైకరూపేత్యేతా వదుపపాదయామః. ఫలతస్త్వేకత్వ మపి దృఢీభవతి. యథా ఆధ్యానార్థేఽపి సత్యకామ త్యాదిగుణోపదేశే తద్గుణ ఈశ్వరః ప్రసిద్ధ్యతి తద్వత్. తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారః సమానే చ విషయే ఉపసంహర్తవ్యో భవతీతి . 37.

బాలానందిని

వ్యతిహార ఇతి :- వ్యతిహారః=వ్యతిహారం గ్రహించదగినది. విశింషన్తి హి=రెండు విధాలుగా విశేషిస్తున్నారు కదా. ఇతరవత్ = సత్యకామత్వాదులైన ఇతరగుణాదులందు వలె" అని సూత్రార్థం.

తద్య ఇతి :- ఇతరేయులు ఆదిత్యపురుషుణ్ణి ప్రస్తావించి "తద్యోహం....సోఽహమ్" (నేను ఎవడనో అతడు కూడ అతడే, అత డెవరో నేను అతనే-అనగ నేనే అతడు అతడే నేను) అని పఠిస్తున్నారు. అట్లే జాబాలులు కూడ "త్యం....త్యమసి" (ఓ! పూజ్యదేవతా! నువ్వే నేను; నేనే నువ్వు) అని పఠిస్తున్నారు. ఇక్కడ వ్యతిహారంచేత రెండు విధాలైన మతి (ఉపాసన) చెయ్యాలా లేక ఒకే విధమైన మతి చెయ్యాలా అని సంశయం. (ఒకే విషయాన్ని ఒక మాటు ఇటు ఒక మాటు అటూ చెప్పడం వ్యతిహారం. ఇక్కడ జీవేశ్వరుల పరస్పరవిశేషణవిశేష్యభావం వ్యతిహారం. నేనే నువ్వు అన్నప్పుడు జీవుడు విశేషణం ఈశ్వరుడు విశేష్యం. నువ్వే నేను అన్నప్పుడు ఈశ్వరుడు విశేషణం నేను అనే జీవుడు విశేష్యం). ఏకరూపమైన మతియే చెయ్యాలి అంటున్నాడు. ఇక్కడ జీవాత్మకు పరమాత్మతో ఏకత్వాన్ని ప్రతిపాదించడం తప్ప చెప్పవలసినది మరొకటి ఏదీ లేదు. ఇలా ఉండగా సంసారి ఈశ్వరాత్ము డనీ, ఈశ్వరుడు సంసార్యాత్ము డనీ చింతనలో విశేషం కల్పించిన పక్షంలో అప్పుడు సంసారికి ఈశ్వరాత్మత్వం చెప్పడంవల్ల ఉత్కర్షకలుగుతుంది గాని ఈశ్వరునికి సంసార్యాత్మత్వం చెప్పితే (ఈశ్వరునికి)నికర్ష (తక్కువతనం) చెప్పినట్లవుతుంది. ("ఉత్కుష్టదృష్టిర్నికృష్టే కృతా ఫలవతీ" - తక్కువదానిని గొప్పదానినిగా భావిస్తే ఫలం కలుగుతుంది అని న్యాయం ఉన్నది కదా అని భావం). అందువల్ల మతి ఒకే విధంగా ఉండాలి. వ్యతిహారం చెప్పడం ఎందు కనగా-ఏకత్వాన్ని దృఢం చేయడంకొరకు. ("నువ్వే నేను, నేనే నువ్వు" అని చెప్పడంలో ఏకత్వాన్ని గట్టిగా నొక్కి చెప్పినట్లవుతుంది అని భావం).

ఇట్లు ప్రాప్తించగా సమాధానం చెపుతున్నాడు-ఇతరమైనవి వలె ఈ వ్యతిహారం కూడ ధ్యానం కోసం చెప్పబడుచున్నది. ఇతరమైన సర్వాత్మత్వం మొదలైన గుణాలు ఏ విధంగా ధ్యానం కోసం చెప్పబడుచున్నాయో ఇది కూడ అట్లే. సమామ్నాయం చేసినవాళ్లు "త్యమహమస్మి అహం చ త్యమసి" అని రెండింటినీ చెప్పడం ద్వారా విశేషిస్తున్నారు

(ప్రత్యేకంగా చెపుతున్నారు). ఉభయవిధమైన మతి చెయ్యాలి అంటేనే అలా అమ్మనం సార్థకం అవుతుంది. అలా కాక పోతే విశేషించి ఈ విధంగా అమ్మనం(పఠించడం) వ్యర్థం అవుతుంది; ఒక్కటి చెబుతేనే చాలు కదా? (ప్రశ్న) ఉభయామ్మనానికి ప్రయోజనం కల్పిస్తే దేవతను సంసార్యాత్మనుగా చెప్పడంచేత (దేవతను)కించపరచి నట్లువుతుంది దని చెప్పాం కదా? ఇది దోషం కాదు. ఈ ప్రకారంచేత ఏకాత్మత్వం మాత్రమే చింతించబడుతుంది. (ప్రశ్న) అయితే మేం చెప్పిన ఏకత్వదృఢీకారమే అంగీకరించినట్లయింది కదా? (సమాధానం) మేం ఏకత్వదృఢీకారాన్ని నివారించడం లేదు; మరే మనగా - ఇక్కడ, వచనాని కున్న ప్రామాణ్యాన్ని పట్టి రెండు విధాలైన మతి చెయ్యాలి. ఏకరూప మైన మతి కాదు అని మాత్రమే మేం ప్రతిపాదిస్తున్నాం. ఇందుకు ఫలంగా ఏకత్వం కూడ దృఢం అవుతుంది. సత్యకామత్వాదిగుణాలు కేవలం ధ్యానం కోసం మాత్రమే చెప్పబడినా అప్పుడు ఈశ్వరుడు ఆ గుణాలతో కూడినవాడుగానే ఎలా కనబడతాడో అట్లే ఇక్కడ కూడ. అందుచేత ఈ వ్యతిహారం కూడ ధ్యానించవలసినదే; దీనిని సమానవిషయాలలో (ఇతరత్రా చెప్పిన అహంగ్రహోపాసనాదులలో) ఉపసంహరించాలి కూడ. 37.

వ్యతిహారాధికరణం సమాప్తం

24. సత్యాద్యధికరణమ్. సూ. 38

సూ. సైవ హి సత్యాదయః. 3.3.38

“స యో హైతన్మద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ” (బృ.ఉ.5.4.1) ఇత్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయ అనంతరమామ్నాయతే-“తద్యత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేక్షన్ పురుషః” (బృ.ఉ.5.5.2) ఇత్యాది. తత్ర సంశయః- కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకేవేతి. ద్వే ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్. భేదేన హి ఫలసంబంధో భవతి “జయతీమాన్ లోకాన్” (బృ.ఉ.5.4.1) ఇతి పురస్తాత్. “హన్తి పాప్మానం జహాతి చ య ఏవం వేద” (బృ.ఉ.5.5.3) ఇత్యుపరిష్టాత్. ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్యైకత్వాదితి.

బాలానందిని

సైవేతి :- “సైవ=సత్యవిద్య అదే, ఒక్కటే. హి=ఎందువల్ల ననగా- సత్యాదయః=సత్యాదిధర్మాలు ఆకర్షింపబడుచున్నాయి” అని సూత్రార్థం.

న య ఇతి:- వాజసనేయకంలో “స యో....బ్రహ్మ” ఇత్యాదికంచేత నామాక్షరోపాసనసహితమైన సత్యవిద్యను విధించి ఆ తరవాత - “తద్యత్తత్...పురుషః” ఇత్యాదికం పఠించబడుచున్నది.

వి. వాజసనేయకంలో హృదయం అనే హిరణ్యగర్భుణ్ణి ప్రస్తావించి “స యో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి జయతీమాన్ లోకాన్” అని సత్యవిద్య విధించబడింది. “సర్వవ్యాపకము పూజ్యము, భౌతికము లన్నింటికంటె ముందుగా పుట్టినది అయిన ఈ హిరణ్యగర్భు డనే బ్రహ్మను “సత్యం బ్రహ్మ” అని ఎవడు ఉపాసిస్తాడో అతడు ఈ లోకాలను జయిస్తాడు” అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. “సచ్చ త్యచ్చ సత్త్యమ్” సద్రూపము, బాహ్యపంచభూతాత్మకము అని అర్థం. హిరణ్యగర్భు డనే పేరుగల బ్రహ్మయే సత్యం. ఈ ఉపాసనకు అంగంగా “తదేతత్ త్ర్యక్షరం సత్యమితి స ఇత్యేకమక్షరం తీత్యేకమక్షరం యమిత్యే కమక్షరం ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యతోఽన్యతం తదేతదన్యతముభయతః సత్యేన పరిగృహీతం సత్యభూయమేవ భవతి” అని సత్యనామాక్షరోపాసన చెప్పబడింది. “సత్యమ్” అనేది మూడు అకరాలు కల పదం. ‘స’ ఒక అక్షరం ‘త్’ ఒక అక్షరం, ‘యమ్’ ఒక అక్షరం. మొదటి అక్షరం మూడవ అక్షరం సత్యమైనది. మధ్యనున్న త్ అసత్యం. రెండు ప్రక్కల సత్యంచేత పరివృతమైన మధ్యన్న అసత్యం కూడ సత్యమే అవుతుంది అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. తరవాత-“తద్యత్తత్పుత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలే పురుషో యశ్చాక్షన్ దక్షిణే పురుషః” అని చెప్పబడింది. “హిరణ్యగర్భనామధేయం గల ఏ సత్య మున్నదో అదే ఈ ఆదిత్యుడు; ఆదిత్యమండలంలోని పురుషుడు. ఆ సత్యమే కుడికంట్లో ఉన్న పురుషుడు” అని ఈ వాక్యానికి అర్థం.

తత్రేతి:- (“స యో హైతత్” ఇత్యాదివాక్యంచేత చెప్పబడిన సత్యవిద్యా, “తద్యత్తత్పుత్యమసౌ ఆదిత్యః” ఇత్యాదివాక్యంచేత చెప్పబడిన సత్యవిద్యా- ఈ రెండూ రెండు విద్యలా లేక ఒక్క విద్యయేనా అని సంశయం. ఇవి రెండు విద్య లని

ప్రాప్తిస్తున్నది. ఎందువల్ల ననగా- ముందు “జయతీమాన్ లోకాన్” అని ఒక ఫలం మొదటి విద్యకు చెప్పి తరవాత “హన్తి పాపానం జహతి చ య ఏవం వేద” (ఇలా తెలుసుకున్నవాడు పాపాన్ని నశింపజేస్తాడు. పాపం విడిచిపెడతాడు) అని రెండు విధాలైన ఫలాలతో సంబంధం చెప్పబడింది. (“తద్యత్తత్సత్యమ్” అట్టి ఏ సత్యం ఉన్నదో అని) ప్రకృతమైన సత్యాన్ని ఆకర్షించడ మైతే ఉపాస్యమైన సత్యం ఒక్కటే కాబట్టి చేయబడింది.

వి. జీవబ్రహ్మల విషయంలో వ్యతిహరోక్తిభేదాన్ని పట్టి విద్య ద్వీరూపమైన దని వెనుక చెప్పబడింది. అట్లే ఇక్కడ సత్యవిద్యలో లోకజయం ఫలంగా చెప్పబడింది. అనంతరవిద్యలో పాపనివృత్తి ఫలంగా చెప్పబడింది గాన ఫలభేదాన్ని పట్టి విద్యాభేద మని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- ఏకైవేయం సత్యవిద్యేతి. కుతః? “తద్యత్తత్సత్యమ్” ఇతి ప్రకృతాకర్షణాత్. నను విద్యాభేదేఽపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తమ్? నైతదేవమ్. యత్ర తు విస్పష్టాత్కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్. అత్ర తూభయథా సంభవే తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబంధమేవ సత్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః. యత్పునదుక్తం ఫలాంతర శ్రవణాద్విద్యాంతరత్వమితి. అత్రోచ్యతే-తస్యోపనిషద హరహమితి చ అజ్ఞాంతరోపదేశస్య స్థావకమిదం ఫలాంతరశ్రవణ మిత్యదోషః. అపి చార్థవాదాదేన ఫలే కల్పయితవ్యే సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయ మాణాని బహున్యపి ఫలాన్యవయవిన్యామేవ విద్యాయామువ సంహర్తన్యాని భవన్తి. తస్మాత్తైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా అమూయత ఇత్యతః సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణాః ఏకస్మిన్నేవ ప్రయోగే ఉపసంహర్తవ్యాః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఈ సత్యవిద్య ఒక్కటే అని అంటాం. ఎందువల్ల?

“తద్యత్సత్యమ్” అని ప్రకృతమైనదానిని అనుకర్షించడంవల్ల (ముందుకు లాగడంవల్ల). (ప్రశ్న)-విద్యాభేదం ఉన్నా కూడ ఉపాస్యం ఒక్కటే గాన ప్రకృతాకర్షణం కుదురుతుంది అని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) అది సరికాదు. స్పష్టమైన మరొక కారణం ఏదైనా ఉన్నచోట ఎక్కడైతే విద్యాభేదం తెలుస్తుందో అక్కడ ఇది ఇట్లే కావచ్చును. ఇక్కడైతే (కారణాంతరం ఏదీ లేదు గాన)రెండు విధాలా కూడ సంభవమే గాన, “తద్యత్సత్యమ్” అని ప్రకృతాకర్షణాన్ని వట్టి పూర్వవిద్యకు నంబంధించిన సత్యమే ముందుకు లాగబడుచున్నది గాన ఒకే విద్య అని నిశ్చయం. మరొక ఫలం వినబడుచున్నది గాన ఇది మరొక విద్యయే అని ఏది చెప్పబడిందో దాని విషయంలో చెపుతున్నాం. “తస్య ఉపనిషత్ అహః అహమ్” అనే ఈ ఫలాంతరశ్రవణం (చెప్పబడిన మరి యొక ఫలం) ఉపదేశించిన మరొక అంగాన్ని స్తుతించేది మాత్రమే గాన ఈ దోషం లేదు.

వి. “తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతమ్. హన్తి పాప్మానం జహతి చ య ఏవం వేద. తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మం. హన్తి పాప్మానం జహతి చ య ఏవం వేద” అనే వాక్యంలో ఆదిత్య పురుషోపాసనకు అంగంగా ‘అహః’ అను ఉపనిషత్తు, అక్షిపురుషోపాసనకునకు అంగంగా ‘అహమ్’ అనే ఉపనిషత్తు విధింపబడ్డాయి. అంగాలైన ఉపనిషత్తుకు ‘హన్తి పాప్మానమ్’ ఇత్యాదికం ఫలం చెప్పబడింది. అంతే కాని ప్రధానమైన సత్యవిద్యకు ఫలంగా చెప్పబడలేదు అని భావం.

అపి చేతి :- మరొక విషయ మేమనగా-అర్థవాదనుండి మాత్రమే ఫలాన్ని కల్పింపవలసి ఉన్నప్పుడు విద్వైకత్వం నిర్ణీత మైన స్థలంలో అంగాల విషయంలో వినబడుతున్న అనేకఫలాలు కూడ ప్రధానవిద్యయందే ఉపసంహరించవలసి ఉంటుంది.

వి. లోకజయం అనేది “ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మాతివేద” అనే ప్రధానవిద్యకు ఫలం అని అంగీకరించి మేం పై సమాధానం చెప్పాం. వాస్తవంలో ప్రధానవిద్యావాక్యంలో ‘ఏవం కామః’ (ఇట్టి కోరిక గలవాడు) అని చెప్పి ఫలం చెపితే అది దాని ఫలం చెప్పినట్లువుతుంది. అలాంటి దేదీ ఇక్కడ లేదు. అందుచేత లోకజయం ప్రధానవిద్యాఫలం అని చెప్పడానికి అవకాశం లేదు. అలాంటప్పుడు ఏదో ఫలం కల్పించాలి గాన అర్థవాదవాక్యంలో చెప్పిన ఫలం సాంగమైనప్రధానవిద్యకు వర్తిస్తుంది. అందుచేత ఫలభేదం కూడ లేదు.

తస్మాదితి :- అందుచేత ఆ ఒక్క సత్యవిద్యయే ఆ యా విశేషాలతో కూడి నట్లు చెప్పబడుచున్నది గాన సత్యాదిగుణాలన్నీ ఒకే ప్రయోగంలో (చోట) ఉపసంహరించాలి.

భాష్యమ్

కేచిత్పునరస్మిన్ సూత్రే ఇదం వాజసనేయకమ్, అక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, చాన్దోగ్యే చ - “అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే (ఛా. ఉ.1.6.6) “అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే” (ఛా. 4.15.1) ఇత్యుదాహృత్య సైవాయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయా విద్యోభయత్రైకేవేతి కృత్వా సత్యాదీన్ గుణాన్ వాజసనేయభ్యః ఛన్దోగానాముపసంహర్తవ్యాన్మన్యంతే. తన్న సాధు లక్యతే. చాన్దోగ్యే హి జ్యోతిష్టామకర్మసంబంధినీయముద్గీధవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధినీ చిహ్నాని భవంతి- “ఇయమేవర్థగ్నిః సామ” (ఛా.ఉ.1.6.1). ఇత్యుపక్రమే, “తస్యర్క సామ చ గేష్ఠా తస్మాదుద్గీధః” (ఛా.ఉ.1.6.8) ఇతి మధ్యే, “య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి” (ఛా.ఉ. 1.7.9) ఇత్యుపసంహరే. నైవం వాజసనేయకే కించిత్కర్మసంబంధి చిహ్నమస్తి. తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యు క్తేతి. 38

బాలానందిని

కేచిదితి :- కొందరైతే ఈ సూత్రంలో-వాజసనేయంలో ఉన్న అక్ష్యాదిత్యపురుషులకు సంబంధించిన ఈ వాక్యాన్నీ, చాందోగ్యంలో ఉన్న “అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే ...దృశ్యతే”, “అథ....దృశ్యతే” అను వాక్యాలను ఉదాహరించి అక్ష్యాదిత్యపురుషులకు సంబంధించిన ఆ విద్య రెండు చోట్లా ఒకటే అవడంచేత ఛందోగుల సత్యాదిగుణాలను వాజసనేయులనుండి ఉపసంహరించుకోవాలి అని అనుకొంటున్నారు. అది సరియైనదిగా కనబడడంలేదు. చాందోగ్యంలో ఉన్న ఈ ఉద్గీధానికి సంబంధించిన విద్య జ్యోతిష్టామకర్మకు సంబంధించినట్లు తెలుస్తూన్నది. అక్కడ “ఇయమేవర్థగ్నిః సామః” అని ప్రారంభంలోను. “తస్యర్క చ సామ చ గేష్ఠా తస్మాదుద్గీధః” అని మధ్యలోను, “య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి” అని ఉపసంహారంలోను-ఈ విధంగా అదిమధ్యావసానాలలో కర్మకు

సంబంధించిన చిహ్నాలు కనబడుతున్నాయి. వాజసనేయకంలో నైతే ఈ విధమైన కర్మకు సంబంధించిన చిహ్నం ఏదీ లేదు. అలాంటప్పుడు ప్రక్రమభేదాన్ని పట్టి విద్యాభేదం ఉండడంవల్ల గుణవ్యవస్థయే (ఎక్కడ చెప్పిన గుణాలు అక్కడనే అంగీకరించడం) యుక్తం. 38

సత్యాద్యధికరణం సమాప్తం

25. కామాద్యధికారాధికరణమ్. సూ. 39

సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. 3.3.39

“అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్న నైరాకాశః” (భా.ఉ.8.1.1) ఇతి ప్రస్తుత్య ఛన్దోగా అధీయతే- “ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్య సంకల్పః” (భా.ఉ.8.1.5) ఇత్యాది.తథా వాజసనేయినః-“స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే సర్వస్య వశీ” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యాది. తత్ర విద్వైకత్వం పరస్పరగుణయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్వైకత్వమితి. (బ్రహ్మవిద్యాభరణోపేతపుస్తకే “సంశయః. తత్రేదముచ్యతే” ఇతి పాఠః). తత్రేదముచ్యతే-కామాదీతి. సత్యకామాదీత్యర్థః. యథా దేవదత్తో దత్తః, సత్యభామా భామేతి. యదేతత్ ఛాన్దోగ్యే హృదయాకాశస్య సత్యకామత్వాది గుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే “స వా ఏష మహానజ ఆత్మా” ఇత్యత్ర సంబధ్యేత. యచ్ఛ వాజసనేయకే వశిత్వాద్యుపలభ్యతే తదపీతరత్ర ఛాన్దోగ్యే “ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా” (భా.ఉ.8.1.5) ఇత్యత్ర సంబధ్యేత. కుతః? ఆయతనాదిసామాన్యత్. సమానం హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్య ఈశ్వరః, సమానం చ తస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజన మిత్యేవమాది బహుతరం సామాన్యం దృశ్యతే.

బాలానందిని

కామాదీతి :- “తత్ర=అక్కడ ఉన్న, కామాది=సత్యకామత్వాదికం, ఇతరత్ర చ=మరొక చోట కూడ అన్వయిస్తుంది. ఇతరత్ర=మరొక చోట నున్నది. తత్ర=అక్కడ అన్వయిస్తుంది. ఆయతనాదిభ్యః=స్థానం మొదలైనవాటివల్ల ఉపసంహారంచెయ్యాలి” అని సూత్రార్థం.

అథేతి :- ఛందోగులు-“అథ...అన్తరాకాశః” అని ప్రారంభించి, “ఏష అత్మా....సత్యనంకల్పః” ఇత్యాదికం పఠిస్తున్నారు. అట్లే వాజసనేయులు “స వా...వశీ” ఇత్యాదికం పఠిస్తున్నారు. ఇక్కడ విద్వైకత్వము, పరస్పగుణసంబంధమూ ఉన్నాయా లేవా అని సంశయం కలగగా-విద్వైకత్వ మని ప్రాప్తించగా-ఇది చెప్పబడుచున్నది. కామాది అనగా సత్యకామాదికం అని అర్థం, ‘దేవదత్తఃకు’ బదులు ‘దత్తః’ అని “సత్యభామా” కు బదులు ‘భామా’ అని ఎట్లో అట్లే ఇక్కడ కూడ. ఛాందోగ్యంలో హృదయాకాశానికి చెప్పిన సత్యకామత్వాదికం మరొకచోట అనగా వాజసనేయకంలో “స వా ఏష మహానజ అత్మా” అనే చోట సంబంధిస్తుంది. వాజసనేయకంలో ఉన్న వశీత్వాదికం, మరొక చోట అనగా ఛాందోగ్యంలో ఉన్న “ఏష అత్మాపహతపాప్మా” అనేదానితో సంబంధిస్తుంది. ఎందువల్ల? ఆయతనాదుల సామ్యంవల్ల. రెండు చోట్లా కూడ హృదయం అనే స్థానం సమానమే; వేద్యుడైన ఈశ్వరుడు సమానుడే లోకాలలో అసంభేదానాకి కారణమైన వాని సేతుత్వం కూడ సమానమే. ఈ విధంగా చాలా విషయాలలో సామ్యం కనబడుతున్నది.

భాష్యమ్

నను విశేషోఽపి దృశ్యతే, ఛాన్దోగ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగః, వాజసనేయకే తు అకాశాశ్రయస్య బ్రహ్మణ ఇతి. న. “దహర ఉత్తరేభ్యః” (బ్ర.సూ.1.3.14) ఇత్యత్ర ఛాన్దోగ్యేఽప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. అయంత్యత్ర విద్యతే విశేషః - సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యాః ఛాన్దోగ్యే ఉపదిశ్యతే “అథ య ఇహోత్మానమనువిద్య ప్రజన్త్యేతాంశ్చ కామాన్ (ఛా.ఉ.8.116) ఇత్యాత్మవత్కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్. వాజసనేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మోపదిశ్యమానం దృశ్యతే - “అత ఉర్ధ్వం మోక్షాయైవ బ్రూహి” (బృ-

ఉ.4.3.14) “అసంగోహ్యాయం పురుషః” (బృ-ఉ.4.3.15) ఇత్యాదిప్రశ్న ప్రతివచన సమన్వయాత్. వశిత్వాది తు తత్పుత్యర్థమేవ గుణజాతం వాజసనేయకే సంకీర్త్యతే. తథా చోపరిష్టాత్ - “స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” (బృ.ఉ.3.9.26) ఇత్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మోపసంహరతి. గుణవతస్తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ విభూతి ప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహరః సూత్రితో నోపాసనాయేతి ద్రష్టువ్యమ్ 39

బాలానందిని

సన్యితి : - (ప్రశ్న) చాదోగ్యంలో గుణాలు హృదయాకాశానికి చెప్పబడ్డాయి. వాజసనేయంలో నైతే ఆకాశంలో ఉన్న బ్రహ్మకు చెప్పబడ్డాయి. ఈ విధంగా విశేషం కూడా కనబడుచున్నది కదా?

(సమాధానం) అది లేదు. “దహర ఉత్తరేభ్యః” అనే సూత్రంతో ఆకాశం అని చెప్పబడినది బ్రహ్మయే అని స్థాపించబడింది కదా? అయితే - ఇక్కడ ఈ విశేషం మాత్రం ఉంది. - చాందోగ్యంలో “అథ . . . కామాన్ (ఎవరైతే ఆత్మను తెలుసుకొని ఈ సత్యమైన కామాలను కూడా తెలుసుకొని వెడతారో) అని ఆత్మ వలె కామాలు కూడా వేద్యాలని చెప్పడంచేత అక్కడ చెప్పిన బ్రహ్మవిద్య సగుణబ్రహ్మవిద్య. వాజసనేయంలోనైతే “అతడోర్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహి” . ‘అసంగో హ్యాయం పురుషః’ ఇత్యాది ప్రశ్నల, ప్రతివచనాల సమన్వయాన్ని పట్టి నిర్గుణమైన పరబ్రహ్మయే ఉపదేశించబడుచున్నట్లు కనబడుచున్నది. ఆ నిర్గుణబ్రహ్మస్తుతికొరకే వాజసనేయంలో వశిత్వం మొదలైన గుణసముదాయం చెప్పబడుచున్నది. అట్లే తరవాత “స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” అని నిర్గుణబ్రహ్మయే ఉపసంహరించబడుతున్నది. అయితే గుణాలున్న బ్రహ్మ మాత్రం ఒక్కటే గాన ఆ బ్రహ్మయొక్క విభూతిని చూపడం కోసం ఈ గుణోపసంహరం చెప్పబడింది గాని ఉపాసన కోసం చెప్పబడలేదని గ్రహించాలి.

వి. ఒక చోట సగుణబ్రహ్మ చెప్పబడింది. మరొక చోట నిర్గుణ బ్రహ్మ చెప్పబడింది. ఈ భేదాన్ని పట్టి విద్యాభేదం అంగీకరించాలి. అయితే సుగుణమైనా, నిర్గుణమైనా బ్రహ్మ అనేది ఒక్కటే కాబట్టి ఆ బ్రహ్మయొక్క విభూతిని చూపడం కోసం మాత్రమే, ఆ బ్రహ్మను

స్తుతించడం కోసం మాత్రమే, గుణోపసంహారం చెప్పబడింది కాని ఉపాసన కోసం, అనగా ఈ గుణాలతో సహా నిర్గుణబ్రహ్మను ఉపాసించడం కోసం కాదు. అని భావం. 39.

కామాద్యధికారాధికరణం సమాప్తం

26. ఆదరాధికరణమ్. సూ- 40-41

సూ ఆదరాదలోపః. 3.3.40

చాన్దోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్యశ్రూయతే - "తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛే తద్దోమీయం సయాం ప్రథమామాహుతిం జుహూయాత్ ప్రాణాయస్వాహా" (ఛా. ఉ. 5-19.1) ఇత్యాది. తత్ర ప్రాణాహుతయో విహితాః. తాను చ పరస్తాదగ్నిహోత్ర శబ్దః ప్రయుక్తః - "య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి" (ఛా. ఉ. 5.24.2) ఇతి.

"యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే,

ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసతే" (ఛా. ఉ. 5.24.5)

ఇతి చ. తత్రేదం విచార్యతే - కిం భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉత అలోప ఇతి. తద్యద్భక్తమితి భక్తాగమనశ్రవణాత్, భక్తాగమనస్య చ భోజనార్థత్వాత్, భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి. ఏవం ప్రాప్తే న లుప్యేతేతి తావదాహ. కస్మాత్? ఆదరాత్. తథా హి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాం శ్రుతిః "పూర్వోఽతిథిభ్యోఽగ్నేయాత్ యథాహ వై స్యయమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్య జుహూయాదేవం తత్" ఇత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథమ్యం నిన్దిత్వా స్వామిభోజనం ప్రథమం ప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆదరం కరోతి. యాహి న ప్రాథమ్యలోపం సహతే న తరాం సా ప్రాథమ్యతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేతేతి మన్యతే. నను భోజనార్థ భక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాపితః? న. తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్. ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయః ప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాత్ ఇహోప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్ కౌణ్డపాయినామయనవత్తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం

భక్తద్రవ్యైకతాగుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యమ్ - "యద్భక్తమ్" ఇతి. అతో
"గుణలోపేన ముఖ్యస్య" ఇత్యేవం ప్రాప్తమ్ - భోజనలోపేన పృథ్విర్వాన్యేన వా
ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానమితి. 40

బాలానందిని

ఆదరాదితి :- "ఆదరాత్ = ఆదరంవల్ల, అలోపః = ప్రాణాగ్నిహోత్రానికి లోపం
ఉండగూడదు" అని సూత్రార్థం (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం)

చాన్దోగ్య ఇతి:- చాందోగ్యంలో వైశ్యానరవిద్యను ప్రస్తావించి - "తద్యద్భక్తం . . .
స్వాహ" అందువల్ల ముందుగా ఏ అన్నం లభిస్తుందో అది హోమానికి ఉపయోగించేది.
ఏ ప్రథమాహుతి హోమం చేస్తారో దానిని ప్రాణాయ స్వాహ అని హోమం చెయ్యాలి
ఇత్యాదికం వినబడుచున్నది. అక్కడ ప్రాణాహుతులు విధించబడ్డాయి. తరువాత ఆ
ప్రాణాహుతుల విషయంలో "త ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి" (అని అగ్నిహోత్ర
శబ్దం ప్రయోగించబడింది. ప్రాణాహుతులు చేయడం అగ్నిహోత్రం అని చెప్పబడింది)
"యథేహ. . . ఉపాసతే" (ఆకలి గొన్న బాలులు తల్లిని చేరినట్లు సమస్తభూతాలు
అగ్నిహోత్రాన్ని చేరుతాయి. అని కూడా చెప్పబడింది. భోజనలోపం కలిగినప్పుడు
(భోజనం లేని రోజున) ఈ ప్రాణాగ్నిహోత్రానికి కూడ లోపం వస్తుందా రాదా అని ఇక్కడ
సంశయం ఇట్లు సంశయం. ప్రాప్తించగా లోపించదు అని అంటున్నారు. ఎందువల్ల?
ఆదరం వల్ల. వైశ్యానరవిద్యలోనే ఉన్న "పూర్వోఽతిథిభ్యః. . ఏవం తత్" (అతిథులకంటె
ముందుగానే తినాలి. అలా తినకపోతే అది తన అగ్నిహోత్రం చేసికొనకుండా ఇతరుల
అగ్నిహోత్రం చేయడం వంటి దవుతుంది. అని జాబాలశ్రుతి అతిథిభోజనానికి ప్రాథమ్యాన్ని
(ముందు అతిథులకు భోజనం పెట్టడాన్ని) నిందించి గృహస్వామికే ముందు భోజనాన్ని
విధిస్తూ ప్రాణాగ్నిహోత్రంయొక్క ఆదరం చేస్తున్నది. భోజనప్రాథమ్యానికి లోపాన్నే సహించని
ఆ శ్రుతి ప్రాథమ్యం ఉన్న అగ్నిహోత్రానికి లోపాన్ని అసలే సహించదు కదా! అని
భావించబడుచున్నది. (ప్రశ్న) ప్రాణాగ్నిహోత్రం భోజనంకోసం అన్నం రావడంతో కలిసి
(ముడివడి) ఉంది గాన భోజనానిని లోపం వచ్చినప్పుడు (భోజనం లేనప్పుడు) ఒక
ద్రవ్యాన్ని విధించడంకోసం ఉద్దిష్టమైనది. ప్రకృతి యైన అగ్నిహోత్రంలో పయస్సు

మొదలైన ద్రవ్యాలు తప్పక ఉపయోగింపదగినవి గాన ఇక్కడ కూడ కొండపాయి నామ యనంలో వలె ఆ ధర్మాలు ప్రాప్తింపగా ఈ “తద్యద్భక్తమ్” అనే వాక్యం భక్తద్రవ్య మనే గుణవిశేషాన్ని విధించడం కోసం ఉద్దిష్టమైనది. అందుచేత “గుణలోపం ఉన్నా ముఖ్యానికి లోపం లేదు”. అని చెప్పబడింది గాన భోజనానికి లోపం కలిగినా ఉదకం గాని విరుద్ధం కాని మరొక ద్రవ్యం గాని ప్రతিনিధిరూపంలో ఉపయోగించి ప్రాణాగ్నిహోత్రం చెయ్యాలి అని ప్రాప్తిస్తున్నది.

వి. కుండపాయిసత్రానికి సంబంధించిన మాసాగ్ని హోత్రంలో “అగ్నిహోత్రం” అనే పేరును పట్టి నిత్యాగ్నిహోత్ర ధర్మాలైన పయోద్రవ్యాదులు లభిస్తాయి అని నిర్ణయించబడింది అదే విధంగా ఇక్కడ కూడ “అగ్నిహోత్రం” అనే నామధేయాన్ని పట్టి పయోద్రవ్యాదులు ప్రాప్తిస్తూండగా “తద్యద్భక్తమ్” ఇత్యాదివాక్యం ఆ పయోద్రవ్యాదులకు అవవాదగా భక్తం అనే ఒక ద్రవ్యాన్ని గుణంగా (ఈ అగ్నిహోత్రానికి అంగంగా) విధిస్తున్నది. అనగా ఈ అగ్నిహోత్రంలో మాత్రం ఉపయోగించవలసిన ద్రవ్యం భక్తం అని అర్థం. అయితే భక్తం లభించనప్పుడు ఏం చేయాలి అని ప్రశ్న. గుణం (అంగం) లభించకపోయినా అంగిని మానడానికి వీలు లేదని “గుణలోపే న ముఖ్యస్య” ^{10-3-63.} అను జైమిని సూత్రం చెపుతున్నది. భక్తం లేని పక్షంలో దానికి ప్రతিনিధిగా పయోద్రవ్యాదులు ఉపయోగించి ఈ అగ్నిహోత్రం చెయ్యాలి అని అర్థం.

వి. వైశ్వానరోపాసకుడు అతిథిభోజనానికి పూర్వమే విద్యాంగమైన ఈ అగ్నిహోత్రం అనుష్ఠించడాన్ని గూర్చిన విచారం ఇది. నిర్గుణబ్రహ్మవిషయంలో ఉపాసన లేకపోయినా స్తుతికోసం గుణోపసంహారం చేసి నట్లు (గుణాల లోపం ఉండకూడ దన్నట్లు) భోజనం లోపం ఉన్నా కూడ ప్రాణాగ్నిహోత్రాన్ని ఆదరంతో స్తుతించినందుకు అగ్నిహోత్రలోపం ఉండకూడదు అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వ పక్షం 40.

భాష్యమ్

అత ఉత్తరం పఠతి -

సూ. ఉపస్థితే ౭తస్తద్యచనాత్. 3.3.41

ఉపస్థితే భోజనే ౭తస్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రథమోపనిపతితాత్ ప్రాణాగ్ని

హోత్రం నిర్వర్తయితవ్యమ్. కస్మాత్? తద్వచనాత్. తథా హి “తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్” (భా.ఉ. 5-19.1) ఇతి సిద్ధవద్భక్తపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి. తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాః సత్యః కథం భోజనకాలే ద్రవ్యాస్తరం ప్రతినిధాపయేయుః? న చాత్ర ప్రాకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి. కుణ్ఠపాయినామయనే హి “మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి”. ఇతి విధ్యుద్దేశగతః అగ్నిహోత్రశబ్దః తద్వద్భావం విధాపయేదితి యుక్తా తద్ధర్మప్రాప్తిః. ఇహ పునః అర్థవాదగతోఽగ్నిఽహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి. తద్ధర్మప్రాప్తి చాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణా దయోఽపి ప్రాప్యేరన్. న చాస్తి సంభవః. అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాది కరణభావాయ. న చాయమగ్నో హోమః, భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్. భోజనోపనీతద్రవ్యసంబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః. తథా చ జాబాలశ్రుతిః :- “పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్” ఇత్యాస్యాధారామేవే మాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి. అత ఏవ చేహపి సాంపాదికాన్యేవాగ్నిహోత్రాజ్ఞాని దర్శయతి-“ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్బుధయం గార్తవత్యో మనోఽన్వాహార్యవచన అన్యమాహవనీయః” (భా.ఉ.5.18.2) ఇతి. వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థణ్ణిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా, ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్. తదజ్ఞానాం చాత్ర సంపిపాదయి షితత్వాత్. భోజనేనైవ చ కృతకాలేన సంయోగాన్తాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః. ఏవమప్యుపస్థానాదయో ధర్మాః కే చిత్కథంచిద్విరుధ్యంతే. తస్మాద్భోజనపక్ష ఏవైతే మన్తద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్పఞ్చాహోమా నిర్వర్తయితవ్యాః. యత్త్వాదరదర్శన వచనం తద్భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థమ్. న హ్యస్తి వచనస్యాతి భారః. న త్వనేనాస్య నిత్యతా శక్యతే దర్శయితుమ్. తస్మాద్భోజనలోపే లోప ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి. 41

బాలానందిని

అత ఇతి :- ఇందువల్ల ప్రత్యుత్తరము చదువుచున్నాడు.:-

ఉపస్థితే ఇతి :- “ఉపస్థితే=భోజనం ఉపస్థితం కాగా(దగ్గరకురాగా), అతః=వచ్చిన ఆ భోజనద్రవ్యం నుండియే ప్రాణాగ్నిహోత్రం చెయ్యాలి. తద్వచనాత్-అట్లే చెప్పబడింది కాబట్టి” అని సూత్రార్థం.

ఉపస్థిత ఇత :- భోజనం ఉపస్థిత మైనప్పుడు ముందుగా ఉపస్థితమైన ఆ భోజనద్రవ్యంతో ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తించాలి. ఎందువల్ల? అట్లు చెప్పడంవల్ల. అదెట్లనగా - “తద్యద్భుక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయమ్” అని సిద్ధంగా ఉన్న భక్తం రావడాన్ని పరామర్శిస్తూ ప్రాణాహుతులు పరార్థమైన, అనగా భోజనం అనే మరొక పనికోసం వచ్చిన, ద్రవ్యంచేత సాధించతగినవి అని చెబుతున్నది. అప్రయోజకలక్షణం పొందిన ఆ ఆహుతులు భోజనలోపం కలిగిన పుడు మరొక ద్రవ్యాన్ని ఎలా ప్రతినిధిగా చేర్చగలవు?

వి.అప్రణయనం అనేది క్రతువును పట్టి ఏర్పడినది. అనగా క్రతువుకోసం అప్రణయణనం చెయ్యాలి. అనగా క్రతువు అప్రణయనాకి ప్రయోజకం. ఆ అప్రణయనాన్ని ఆశ్రయించి గోదోహం విధించబడింది. క్రతువే లేనప్పుడు గోదోహనం కూడ లోపిస్తుంది కాని తనకోసం మరియుక అప్రణయంకంటే భిన్నమైన ఆశ్రయాన్ని కల్పించుకొనజాలదు. అట్లే ఇక్కడ కూడ సిద్ధంగా తినడానికి వచ్చిన అన్నాన్ని ఆశ్రయించి విధించబడిన ఆహుతులు కూడ అలాంటి అన్నం లోపించి నప్పుడు (లేనప్పుడు) లోపిస్తాయి కాని మరొక ఆశ్రయాన్ని (ఉదాహరణకు) ప్రతినిధిగా కల్పించుకొన జాలవు(రత్నప్రభ)

న చేతి:- ప్రకృతి యైన నిత్యాగ్నిహోత్రానికి సంబంధించిన ధర్మాలు కూడ ఈ అగ్నిహోత్రంలో ప్రాప్తించవు. కుణ్ఠపాయినామయనంలో నైతే “మాసమగ్నిహోత్రం జుహతి” అనే విధివాక్యంలో ఉద్దేశ్యంగా ఉన్న అగ్నిహోత్రశబ్దం తద్వద్భావాన్ని (నిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యాన్ని) విధింపచేస్తుంది. అనగా నిత్యాగ్నిహోత్రం ఎలా చెయ్యాలో అలాగే దీనిని కూడ చెయ్యాలి అని ఆ విధంగా చేయిస్తుంది. అందుచేత దాని ధర్మాలు మాసాగ్నిహోత్రంలో ప్రాప్తించడం యుక్తమే. ఇక్కడ అగ్నిహోత్రశబ్దమైతే అర్థవాదవాక్యంలో

ఉంది. అందుచేత ఇది తద్వద్భావాన్ని విధింపచేయజాలదు. నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాల ప్రాప్తిని అంగీకరిస్తే అగ్న్యర్థరణం మొదలైనవి కూడ ప్రాప్తించవలసి ఉంటుంది. వాటికి దీనిలో సంభవం లేదు. అగ్న్యర్థరణం హోమానికి అధికరణంగా ఉండడానికి చేయబడుతుంది. (అగ్నిలో హోమం చేయడానికి అగ్న్యర్థరణం చేయబడుతుంది). ఈ హోమం భోజనంకోసం ఉద్ధిష్టమైనదిగాన ఇది అగ్నిలో చేయబడేది కాదు. అప్పుడు దీని భోజనార్థత్వానికి వ్యాపూతం కలుగుతుంది. ఈ హోమం భోజనం కోసం తీసికొని రాబడిన ద్రవ్యంతో సంబంధం ఉండడంచేత ముఖంలోనే చేయబడుతుంది. అందుచేతనే “పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్” అను జాబాలప్రతి ఈ హోమనిర్వహణానికి ముఖమే ఆధారం అని చూపుతున్నది. అందుచేతనే ఇక్కడకూడ అగ్నిహోత్రంగా లన్ని సాంపాదికములే (అరోపణ ద్వారా సంపాదించబడినవే; సంపద్రూపములే) అని “ఉర...అహవనీయః” అని చూపుచున్నది. ఇక్కడ వేది, స్థండిలాన్ని (తీనెవంటి ప్రదేశం) ఉపలక్షణయా చెప్పడం కోసమే చెప్పబడింది. ముఖ్యాగ్నిహోత్రంలో వేది లేదు కదా? ఇక్కడ ముఖ్యాగ్నిహోత్రంయొక్క అంగాలను సంపాదించ నుద్దేశింపడినది. (అందుచేత ముఖ్యాగ్నిహోత్రంలో స్థండిలమే కాని వేది లేదు గాన “ఉరః వేదిః” అన్నప్పుడు వేది శబ్దానికి లక్షణచేత స్థండిల మని అర్థం). అట్లే భోజనానికి ఏ కాలమో ఆకాలంలోనే ఈ ప్రాణాగ్ని చేయబడాలి గాన ముఖ్యాగ్నిహోత్రానికి చెప్పిన (సాయంప్రాతః కాలరూపమైన) కాలం కూడ దీనికి వర్తించదు. అట్లే ముఖ్యాగ్నిహోత్రానికి సంబంధించిన కొన్ని ఉపస్థానాదిధర్మాలు కూడ ఏదో విధంగా ఈ అగ్నిహోత్రంలో కుదరవు. మంత్ర (ప్రాణాయ స్వాహా ఇత్యాదికం) ద్రవ్య-దేవతాసంయోగంవల్ల ఈ ఐదు హోమాలూ కూడ భోజనపక్షంలోనే జరిపించ తగినవి. (భోజనం లేనప్పుడు ఇవి ఉండవు). ఆదరం చూపడం ఏది ఉన్నదో అది భోజనపక్షంలోనే, ముందుగా (అతిథిభోజనానికి ముందు) దీనిని చెయ్యాలి అని చెప్పడంకోసం. (అతిథులు భోజనంచేసిన తరువాతనే గృహస్వామి భోజనం చెయ్యాలి అని శాస్త్రం ఉండగా అతిథుల కంటే ముందు ఎలా భోజనం చేస్తాడు అనే శంకకు అవకాశం లేదు; ఎందుచేత ననగా వచనానికి అతిభారం అంటూ లేదు. (అనగా ఈ వాక్యాన్ని పట్టి వైశ్వానరవిద్యోపాసన చేసేవాడు అతిథులకంటే ముందుగానే భోజనం చెయ్యాలి అని గ్రహించాలి. ఇంత అర్థాన్ని ఈ వాక్యం బోధించగలదా అనే శంకకు తావు లేదు. వాక్యం ఎంత అర్థమైనా బోధించకలుగుతుంది. దీనిని పట్టి అతిథిభోజనానంతరమే స్వామి భోజనం చెయ్యాలనే

శాస్త్రం వైశ్వానరవిద్యోపాసకభిన్నులవిషయంలోనే అని గ్రహించా లని అభిప్రాయం). అయితే ఈ వాక్యంచేత ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిత్య మని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. అందువల్ల భోజనానికి లోపం కలిగితే ప్రాణాగ్నిహోత్రానికి లోపమే. 41.

ఆదరాధికరణం సమాప్తం

27. తన్నిర్ధారణాధికరణమ్. సూ. 42

సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తతద్వష్టేః పృథగ్వ్యప్రతిబంధః ఫలమ్. 3.3.42

సన్నికర్మాజ్ఞవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని-“ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీధముపాసీత” (ఛా.ఉ.1.1.1) ఇత్యేవమాదీని. కిం తాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్మసు పర్ణమయీత్వా దివత్, ఉత అనిత్యాని గోదోహనాదివదితి విచారయామః. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? నిత్యానీతి. కుతః? ప్రయోగవచనపరిగ్రహత్. అనారభ్యాధీతాన్యపిహ్యేతాని ఉద్గీధాదిద్వారేణ క్రతుసంబన్ధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనైవాజ్ఞాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే. యత్వేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణమ్-“అపయితా హ వై కామానాం భవతి” (ఛా.ఉ.1.1.7) ఇత్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్ అర్థవాదమాత్రమేవ, అపాపశ్లోకశ్రవణాదివత్; న ఫలప్రధానమ్. తస్మాద్యథా “యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతి” ఇత్యేవమాదీనామప్రకరణపరితానామపి జుహ్వేదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ ప్రకరణపరితవన్నిత్యతా ఏవముద్గీధాద్యుపాసనా నామపీతి.

బాలానందిని

తదితి:- “తన్నిర్ధారణానియమః=కర్మాంగములను ఆశ్రయించిన ఉపాసనలకు, అనియమము అనగా నిత్యములకు వలె ప్రయోగం ఉండదు. తద్వష్టేః=అనియమం శ్రుతిలో కనబడుచుండడంవల్ల. హి=ఎందువల్ల, పృథక్ అప్రతిబంధః=కర్మకు వీర్యవత్తరత్వరూపసమ్బద్ధిరూపమైన, ఫలమ్=ఫలంచెప్పబడినదో అందువల్ల కూడ ఉపాసన కర్మాంగం కాదు” అని సూత్రార్థం.

సన్న్తి:-కర్మాంగాలకు సంబంధించిన-“ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసిత” ఇత్యాది విజ్ఞానాలు (ఉపాసనలు) ఉన్నాయి. అవి పర్ణమయీత్వాదుల వలె కర్మలయందు నిత్యములా లేక గోదోహనాదులవలె అనిత్యములా అని విచారిస్తున్నాం. ఏమి ప్రాప్తించింది. నిత్యము లని. ఎందువల్ల? ప్రయోగవచనాలలో చెప్పడంవల్ల. క్రతుప్రయోగవచనంచేతనే (క్రతువును విధించిన వాక్యం చేతనే) ఇతరాంగాల వలె, స్పృశించబడతాయి (గ్రహించబడతాయి). వీటికి స్వవాక్యాలలో ఉన్న “అపయితా హ వై కామానాం భవతి” ఇత్యాదిఫలశ్రవణం పర్ణమాననిర్దేశరూపంలో ఉండడంచేత, అపాపశ్లోకశ్రవణాదికం వలె. అర్థవాదమాత్రమే కాని ఫలప్రధానం కాదు. అందువల్ల ప్రకరణంలో పరిపబడకపోయినా “యస్య పర్ణమయీ...శృణోతి” ఇత్యాదులు జుహ్వీదుల ద్వారా క్రతువులో ప్రవేశించడంవల్ల ప్రకరణంలో పరిపబడినవి వలె ఏ విధంగా నిత్యములో అట్లే ఉద్గీథాద్యుపాసనలు కూడ (నిత్యములు).

వి. అరభ్యాధీతము లనగా ఏదైన ఒక కర్మను విధించడంకోసం ప్రారంభించి ఆ ప్రకరణంలో పరిపబడినవి. అలాంటి వన్నీ ఆ కర్మకు అంగమవుతాయి. అలా ఒక కర్మ యొక్క ప్రకరణంలో పరిపబడినవి అనారభ్యాధీతములు. అలాంటివి దేనికైనా అంగము లవుతాయా అవవా అనేది ఇతరోహతువులను పట్టి నిర్ణయించాలి. “యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లేకం శృణోతి” (ఎవని జుహువు, ఒక హోమసాధనం, పలాశదారువుచేత చేయబడుతుందో అతడు అపకీర్తిని వినడు) అనే వాక్యం అనారభ్యాధీతం. అయినా కూడ పర్ణమయం అని చెప్పబడినది జుహువు గాన, జుహువు కర్మాంగం గాన ఆ జుహువు ద్వారా పర్ణమయత్వం కూడ నిత్యంగా కర్మాంగం అని నిర్ణయించబడింది. పశురూపమైన ఫలం కావాలనుకొనేవాడు అప్రణయనంలో గోదోహం గ్రహించాలి అని చెప్పబడింది. పశురూపఫలం అవసరం లేనివాడు అది చేయనక్కరలేదు. అందుచేత గోదోహం అనిత్యమైన కర్మాంగం అని నిర్ణయించబడింది. ప్రకృతంలో-“ఓమిత్యేతదక్షరమ్” ఇత్యాది వాక్యాలచేత విధిపబడిన ఓంకారోపాసనాదులు పర్ణమయత్వాదుల వలె కర్మలకు నిత్యాంగములా లేక గోదోహనాదుల వలె అనిత్యాంగములా అని సంశయం. ఇవి అప్రకరణపరితములైనా కూడ పర్ణమయత్వాదులు వలె క్రతువునకు నిత్యాంగములే. అయితే ఇక్కడ ఉన్న “అపయితా హ” ఇత్యాదిఫలశ్రుతి అర్థవాదం మాత్రమే. ఎందువల్ల

ననగా ఇది దేని కంగంగా చెప్పబడుచున్నదో ఆ క్రతువునకే స్వతంత్రమైన ఫలం చెప్పబడింది గాన ఆ ఫలమే వీటికి వర్తిస్తుంది.

పూర్వాధికరణంలో అనిత్యభోజనాశ్రయమైన ప్రాణాగ్నిహోత్రం అనిత్యం అని చెప్పబడింది. అట్లే ఇక్కడ నిత్యకర్మాంగాలైన ఉపాసలు నిత్యము లని చెప్పాలి అని ప్రత్యుదాహరణదృష్టాంతంచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి. యాన్యేతా న్యుద్గీధాకర్మగుణయాథాత్మ్య నిర్ధారణాని రసతమ అప్తిః సమృద్ధిర్ముఖ్యప్రాణ ఆదిత్య ఇత్యేవమాదీని నైతాని నిత్య కర్మసు నియమ్యేరన్. కుతః? తద్దుష్టేః. తథా హ్యనియతత్వమేవం జాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః "తేనోభో కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద" (ఛా. ఉ. 1.1.10) ఇత్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్. ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజనాధ్యవసానదర్శనాత్ - "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్యాయతా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి" (ఛా.ఉ. 1.10.9) "తాం చేదవిద్వానుద్ధాస్యసి" (ఛా.ఉ. 1.10.-10), తాంచేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి (ఛా.10.11) ఇతి చ. అపి చైవంజాతీయకన్య కర్మవ్యపాశ్రయన్య విజ్ఞానన్య పృథగేవ కర్మణః ఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః, తత్సమృద్ధిః, అతిశయవిశేషః కశ్చిత్ - "తేనోభో కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" (ఛా. ఉ. 1.1-10)ఇతి. తత్ర నానాత్వితి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణాత్ వీర్యవత్తరమితి చ తరప్రత్యయ ప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే. తచ్చానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపదపత్యతే. నిత్యత్వే తు కథం తద్విహీనం కర్మ వీర్యవదిత్యనుజ్ఞాయేత? సర్వాఙ్గోపసంహారే హి వీర్యవత్కర్మేతి స్థితిః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా - తన్నిర్ధారణానియమం అని చెప్పుతాం. ఉద్గీఢం మొదలైన కర్మగుణాల (కర్మాంగాల) యాథాత్మ్యంయొక్క (యథార్థ స్వరూపంయొక్క) ఏ నిర్ధారణలు అనగా ఉపాసనలలో రసతమత్వం, అప్తి సమ్మద్ధి, ముఖ్యప్రాణం, ఆదిత్యుడు మొదలైనవి చెప్పబడ్డాయో అవి కర్మలయందు నిత్యంగా నియమించబడవు. ఎందువల్ల? తద్వస్థివల్ల. 'తేనోభా....వేద' (అందుచేత ఎవడు ఇట్లు తెలుసుకొంటున్నాడో, ఎవడు తెలుసుకోవడంలేదో ఇద్దరూ కూడా చేస్తున్నారు) అని అవిద్వాంసునకు కూడ (విజ్ఞానం లేని వానికి కూడ) క్రియ విషయంలో అనుజ్ఞ ఇవ్వడంవల్ల శ్రుతి ఈ రకమైనవి నియతములు కావు అని చూపుచున్నది. ఈ విధంగా తద్వస్థివల్ల అనగా అనియమం కనబడడం వల్ల.

అవ. చాక్రాయణుడు ప్రస్తావన మొదలైన ఋత్విక్కులతో మీరు ప్రస్తావాదులకు ఏ దేవతలున్నారో ఆ దేవతలను తెలియకుండా ప్రస్తావాదులు చేసి నట్లయితే మీ తల పడిపోతుంది అని అంటాడు. దీనిని పట్టి దేవతావిజ్ఞానం లేకుండా కూడ కర్మయందు ప్రవృత్తి ఉండవచ్చు నని చూచింపబడుచున్నదని చెప్పుతున్నారు - ప్రస్తావాదీతి - "ప్రస్తోతర్యా ప్రస్తోష్యసి" (ఓ ప్రస్తోతా! ప్రస్తావానికి దేవవత ఎవరో తెలుసుకొనకుండా నువ్వు ప్రస్తావం చేస్తే నీ తలపడిపోతుంది) అని, "తాం . . . ఉద్ధాస్యసి" (ఆదేవతను తెలుసుకొనకుండా నువ్వు గానం చేస్తే) "తాం . . . ప్రతిహరిష్యసి" (ఆ దేవతను తెలుసుకొనకుండా ప్రతిహారం చేస్తే) అని చెప్పడంచేత ప్రస్తావాదిదేవతల విజ్ఞానం లేని ప్రస్తోత్రాదులు కూడా యజ్ఞం చేయించడానికి సిద్ధం అవడం కనబడుతున్నది. మరొక విషయ మేమనగా కర్మతో సంబంధించి ఉన్న ఈ విధమైన విజ్ఞానానికి, కర్మకంటె వేరుగా (కర్మవల్ల కలిగే ఫలంకంటె వేరుగా) కర్మఫలసిద్ధికి ప్రతిబంధం లేకపోవడం, సమ్మద్ధి ఇవి 'తేనోభా . . . ఏర్యవత్తరం భవతి' (ఎవడు దీనిని ఈ విధంగా తెలుసుకుంటాడో అతడు, ఎవడు తెలుసుకొనడో అతడు ఇద్దరూ కూడా చేస్తున్నారు. విద్య (తెలుసుకోవడం) అవిద్య అనేవి భిన్నమైనవి. విద్యతోను, శ్రద్ధతోను, రహస్యజ్ఞానంతోను దేనినైతే చేస్తాడో అదే అధికవీర్యం కలదవుతుంది) అనే వాక్యంలో కనబడుతున్నది. అక్కడ "నానా తు" అని విద్వాంసుడు చేసిన కర్మ అవిద్వాంసుడు చేసిన కర్మ వేరు వేరైనవి అని చెప్పడంవల్ల

వీర్యవత్తరమ్ అని తరపఁ ప్రత్యయం ప్రయోగించడంవల్ల విద్యాహీనమైన కర్మకూడ (వీర్యవత్తరం కాదు కాని) వీర్యవత్తు అని తెలుస్తూన్నది. విద్య అనిత్య మైతేనే అలా స్వయం కుదురుతుంది. అది నిత్యం అయిన పక్షంలో అది లేని కర్మ వీర్యవత్తు అని ఎలా అంగీకరించబడుతుంది? అన్ని అంగాలూ కలిస్తే కదా కర్మ వీర్యవత్తు అవుతుంది అని స్థితి (నిర్ణయం).

భాష్యమ్

తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యస్తే -
 “కల్పస్తే హస్మై లోకాః ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చ” (భా. ఉ. 2.3.3) ఇత్యేవమాదీని. న
 చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్; తథా హి గుణవాద
 అపద్యేత. ఫలోపదేశే తు ముఖ్యవాదోపపత్తిః. ప్రయాజాదిషు త్వితీకర్తవ్యతాకా
 ఙ్గక్షస్య క్రతోః ప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమ్. తథానార
 భ్యాదీ తేష్వపి వర్ణమయీత్వాదిషు; న హి వర్ణమయీత్వాదీనా
 మక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే. గోదోహనాదీనాం
 హి ప్రకృతాప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాత్ ఉపపన్నఃఫలవిధిః. తథా బైల్వాదీనామపి
 ప్రకృతయూపాద్యాశ్రయలాభాత్ ఉపపన్నఃఫలవిధిః. న తు వర్ణమయీ
 త్వాదిష్టేవంవిధః కశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి; వాక్యేనైవ తు జుహ్వేద్యాశ్రయతాం
 వివక్షిత్వా ఫలేఽపి విధిం వివక్షతో వాక్యభేదః స్యాత్. ఉపాసనానాం తు
 క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేః ఉద్గీర్ణాశ్రయాణాం ఫలే విధానం న విరుధతే.
 తస్మాద్యథా క్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదీని ఫలసంయోగాదనియతా
 న్యేవముద్గీర్ణాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యమ్. అత ఏవ చ కల్పసూత్రకారాః
 నైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషు కల్పయాంచక్రుః. 42

బాలానందిని

తథేతి :- అట్లే లోకసామాదులయందు (సామయందు లోకాదిదృష్టి చేసే

ఉపాసనలందు) ప్రతి ఒక్క ఉపాసనకీ “కల్పన్తే . . . ఆవృతాశ్చ” (ఈ విద్వాంసునికి ఉర్వలోకాలు, అధోలోకాలు కూడా భోగానికి ఉపయోగిస్తాయి.) ఈ మొదలైన ఫలాలు విధించబడుచున్నాయి. ఈ ఫలశ్రవణం కేవలం అర్థవాదం మాత్రమే అనడం యుక్తం కాదు. అలా అంటే గుణవాదం (లక్షణచేత స్తుతి మాత్రమే అని చెప్పవలసినది. అయిపోతుంది.) ఫలాన్ని ఉపదేశిస్తుంది అని చెప్పినప్పుడే అది ముఖ్యవాదం (ఫలాన్ని అంగీకరించడంచేత ముఖ్యార్థం చెప్పినది) అవుతుంది. ప్రయాజాదుల విషయ మైతే వేరు. అక్కడ ఇతికర్త్యవ్యతాకాంక్ష గల దర్శపూర్ణమాసక్రతువు ప్రకృతం గాన ఈ ప్రయాజాదులు ఆ క్రతువు కోసం చెప్పబడి దానికంగం అయ్యాయి. అందుచేత వాటికి భ్రాతృవ్యాభిభూతి (శత్రుపరాజయం) అనే ఫలం చెప్పినా అది స్తుత్యర్థం అని చెప్పబడింది. అనారభ్యాధీతములైన పర్ణమయీత్వాదుల విషయం కూడ అంతే. పర్ణమయీత్వాదులు క్రియారూపములు కావు. అందుచేత (జుహూమొదలైన) ఆశ్రయం లేకుండా వాటికి ఫలసంబంధం కుదరదు. (వాటికి క్రతువు ఆశ్రయంగా లభించిన తరువాత ఆ క్రతువు యొక్క ఫలమే వాటికి కూడా పరోక్షంగా ఫలం అవుతుంది గాన వాటికి ప్రత్యేకంగా చెప్పిన ఆ పుణ్యశ్లోకశ్రవణాదికం స్తుతి మాత్రమే). గోదాహనాదులు (గోదాహనం - పాలుపితిగే పాత్ర) మొదలైనవాటికి కూడా ప్రకృతమైన అప్రప్రణయనం మొదలైన ఆశ్రయం లభించడంవల్ల ఫలవిధి ఉపపన్నమే (గోదాహనాదికం క్రతువుచేత అకాంక్షించబడలేదు గాన క్రత్యంగం కాదు. “యదపః ప్రణయేత్తత్పశుకామస్య సతో గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య కాంస్యేన” ఇత్యాదివాక్యంచేత ఇవి ఫలాన్నే ఉద్దేశించి విధించబడ్డాయి గాన ఈ వాక్యాలు ఫలబోధకాలే. స్తుతిరూపార్థవాదలు కావు అని అర్థం). అట్లే బైల్వాదులకు కూడా ప్రకృతమైన యూపం మొదలైన ఆశ్రయం లభించడంవల్ల ఫలవిధి ఉపపన్నమే. (క్రతువుకు అంగంగా భాదిర (భదిరవృక్షం కఱ్ఱతో చేసిన) యూపం ఉండనే ఉంది. “బైల్వమన్నాద్యకామస్య భాదిరం వీర్యకామస్య” అని అన్నాద్యకాముడైతే బైల్వయూపస్తంభం చేయించాలి అని విధించబడింది. అందుచేత ఇది కూడా ఫలవిధియే కాని స్తుతి కాదు. అయితే పర్ణమయీత్వాదులలో ఇలాంటి ప్రకృతమైన ఆశ్రయం ఏదీ లేదు. “యస్య పర్ణమయీ” ఇత్యాదివాక్యమే జుహువుకు పర్ణమయీత్వాన్ని విధిస్తుంది. ఆ వాక్యమే ఫలాన్ని కూడా చెపుతుంది అని అంటే వాక్య భేదదోషం కలుగుతుంది. అందుచేత అక్కడ

వినబడే ఫలం స్తుతి మాత్రమే. అయితే ఉపాసనలు క్రియారూపములే గాన ఫల విశిష్టమైన ఉపాసనలను విధించడం కుదురుతుంది గాన ఉద్గీఢాద్యాశ్రయములను ఫలం కోసం విధించడంలో దోషం లేదు. (అందుచేత ఇక్కడ ఉన్న ఫలశ్రుతి స్తుతి రూపార్థవాదం మాత్రమే అనడానికి వీలు లేదు). అందువల్ల క్రత్వాశ్రయములే అయినా గోదోహనాదులు ఏ విధంగా ఫలసంయోగం ఉండడంచేత అనిత్యములో అదే విధంగా ఉద్గీఢాద్యుపాసనలు కూడ అనిత్యములే అని గ్రహించాలి. అందువల్లనే కల్పసూత్రకారులు ఈ రకమైన ఉపాసనలను క్రతువులలో కల్పించలేదు. (అవి నిత్యమే అయిన పక్షంలో అవి కూడా ఉంటేనే కాని క్రతువు సిద్ధించదు గాన వాటిని కూడా చెప్పి ఉండేవారు). 42

తన్నిర్ధారణాధికరణం సమాప్తమ్

28. ప్రదానాధికరణమ్. 43

సూ . ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్. 3.3.43

వాజసనేయకే “వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధే” (బృ.ఉ. 1.5.21) ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠః అవధారితః, అదిదైవతమగ్న్వాదీనాం వాయుః. తథా చాన్దోగ్యే “వాయుర్వా వ సంవర్గః” (ఛా.ఉ.4.3.1) ఇత్యత్రాధిదైవతమగ్న్వాదీనాం వాయుః సంవర్గోఽవధారితః. “ప్రాణో వా వ సంవర్గః” (ఛా. ఉ. 4,32) ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః. తత్ర సంశయః కిం పృథగేవేమౌ వాయు ప్రాణావుపగంతవ్యౌ స్యాతామపృథగ్యేతి. అపృథగేవేతి తావత్రాప్సవంతం, తత్త్వాభేదాత్. న హ్యభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనం న్యాయ్యమ్. దర్శయతి చ శ్రుతిరధ్యాత్మమధిదైవతం చ తత్త్వాభేదమ్ - “అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్” (ఐ.ఉ. 2.4) ఇత్యారభ్య. తథా “త ఏతే సర్వ ఏవ సమాః సర్వేఽనంతాః” (బృ.ఉ. 1.5.13) ఇత్యాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికీం విభూతిమాత్మభూతాం దర్శయతి. తథాన్యత్రాపి తత్ర తత్ర అధ్యాత్మమధిదైవతం చ బహుధా తత్త్వాభేదదర్శనం భవతి. క్వచిచ్ఛ “యః ప్రాణః స వాయుః” ఇతి విస్పష్టమేవ వాయుం ప్రాణం చైకం కరోతి. తథోదాహృతేఽపి వాజసనేయ

బ్రాహ్మణే “యతశ్చేదేతి సూర్యః” (బృ. ఉ. 1.5.23) ఇత్యస్మిన్నుపసంహరణ్ణాకే
 “ప్రాణాద్యా ఏష ఉదేతి, ప్రాణే స్తమేతి” (భృ. ఉ. 1.5.23) ఇతి ప్రాణేనైవోపసంహన్
 ఏకత్వం దర్శయతి. “తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ప్రాణ్యాచ్చాపాన్యాచ్చ” (బృ. ఉ.
 1.5.23) ఇతి చ ప్రాణవ్రతేనేకేన ఉపసంహరన్నేతదేవ ద్రథయతి. తథా ఛాన్దోగ్యేఽపి
 పరస్తాత్. “మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏకః స జగాద భువనస్య గోపాః” (ఛా. ఉ.
 4.36) ఇత్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి, న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం చతుర్ణాం సంవర్గో
 పరోఽపరేషామితి. తస్మాదప్పథక్ష్వముపగమనస్యేతి.

బాలానందిని

ప్రదానేతి:- “ప్రదానవదేవ = దేవతాపృథక్ష్వంచేత ప్రదానపృథక్ష్వం అంగీకరించినట్లు
 ఇక్కడ కూడా పృథక్ష్వం అంగీకరించాలి. తత్ = ఆ విషయం, ఉక్తమ్ = జైమినిచేత
 చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

వాజసనేయకంలో “పదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధే” అనే చోట ఆధ్యాత్మంగా
 వాగాదులలో ప్రాణం శ్రేష్ఠమనీ, అధిదైవతంగా అగ్న్యాదులలో వాయువు శ్రేష్ఠమనీ
 నిర్ధారణ చేయబడింది. అట్లే ఛాందోగ్యంలో “వాయుర్వావ సంవర్గః” అన్నచోట
 అధిదైవతంగా అగ్న్యాదులలో వాయువు సంవర్గం అనీ, “ప్రాణో వా వ సంవర్గః” అనే చోట
 ఆధ్యాత్మంగా వాగాదులలో ప్రాణం సంవర్గం అనీ నిర్ణయించబడింది. ఈ వాయుప్రాణాలను
 వేరు వేరుగానే తెలుసుకొని ఉపాసించాలా, లేక ఇవి వేరు కాదు అని తెలుసుకొని
 ఉపాసించాలా అని సంశయం. (రెండు చోట్ల చెప్పిన వాయుప్రాణాల) తత్త్వంలో భేదం
 లేదు గాన వేరు కాదు అని ప్రాప్తించింది. తత్త్వంలో భేదం లేప్పుడు వేరుగా చింతనం
 న్యాయ్యం కాదు కదా? ఆధ్యాత్మంగాను, అధిదైవతంగానూ కూడా తత్త్వంలో భేదం లేదని
 “అగ్నిర్వాగ్నూత్యా ముఖం ప్రావిశత్” అని ప్రారంభించి శ్రుతి చూపుతున్నది. అట్లే “త ఏతే
 సర్య ఏవ సమాః సర్వేఽనన్తాః” (ఇవన్నీ సమములే, అన్నీ. అనంతములే) అని
 ఆధ్యాత్మికములైన ప్రాణాలకు అధిదైవికమైన విభూతియే స్వరూపం అయినట్లు
 చూపుతున్నది. అట్లే ఇతరస్థలాలలో కూడ ఆధ్యాత్మం గాను, అధిదైవతం గాను కూడా
 అనేక విధాల తత్త్వాభేదం కనబడుతున్నది. కొన్ని చోట్ల “యః ప్రాణః స వాయుః” అని

స్పష్టంగా వాయువు ప్రాణమూ ఒక్కటే అని చెబుతున్నది. అట్లే పైన ఉదహరించిన వాజననేయ బ్రాహ్మణంలో “యతశ్చేదేతి సూర్యస్తం వద” (సూర్యుడెక్కడి నుండి ఉదయిస్తున్నా దో అది చెప్పు) అనే ఉపసంహరణలో “ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాజేఽస్తమేతి” అని ప్రాణంతోనే ఉపసంహరణ చేస్తూ వాయుస్థానంలో ప్రాణాన్ని చెప్పడం ద్వారా) వాయుప్రాణాలు రెండూ ఒక్కటే అని చూపుతున్నాడు. “తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరేత్ ప్రాణ్యాహ్వాన్యాహ్వా” (అందువల్ల ప్రాణాపాననిరోధరూపమైన ఒకే వ్రతం ఆచరించాలి) అని ఒక్క ప్రాణవ్రతంతోనే ఉపసంహరిస్తూ వాయుప్రాణాల ఏకత్వాన్ని ధ్రువీకరిస్తున్నాడు. (వాయుప్రాణాల ధ్యానం వేరు వేరుగా చేయవలసినట్లయితే ధ్యానాంగమైన వ్రతంలో కూడ భేదం ఉండేది, వాయువుకు సంబంధించిన వ్రతం కూడా చెప్పబడి ఉండేది). అట్లే ఛాందోగ్యంలో కూడా, తరువాత “మహాత్మన... గోపాః” (భువన రక్షకుడైన ఎవడు ఆ నలుగురు మహాత్ములను (అగ్ని -- సూర్య-దిక్-చంద్రరూపములైన నాల్గింటిని) వాక్ - చక్షుః-శ్రోత్ర-మనోరూపములైన నాల్గింటిని) మింగివేశాడు (ఉపసంహరించాడు) అని ఒక సంవర్గాన్నే చెపుతున్నాడు. అంతేనే కాని ఒక నలుగురికి (చతుష్టయానికి) ఒకడు సంవర్గం అనీ, మరొక నలుగురికి (చతుష్టయానికి) మరొకడు సంవర్గం అనీ చెప్పడం లేదు. అందువల్ల ఉపగమనంలో పృథక్త్వం లేదు, (వాయు ప్రాణాలను వేరు వేరుగా గ్రహించి ఉపాసించవలసిన పని లేదు)

వి. కర్మాంగాలకు, వాటికి సంబంధించిన ఉపాసనలకు ఫలభేదాన్ని పట్టి నిత్య త్యానిత్యత్వరూపమైన ప్రయోగభేదం ఉంటే ఉండవచ్చు. ఇక్కడైతే వాయుప్రాణాల స్వరూపంలో భేదం లేదు కాన, వాటి స్వరూపాన్ని పొందడ మనే ఫలం కూడా ఒకటే గాన ధ్యానప్రయోగంలో ఏకత్వమే అని ప్రత్యుదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - పృథగేవ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యో ఇతి. కస్మాత్? పృథగుపదేశాత్. అధ్యానార్థో హ్యయమధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశః. సోఽనేత్యాధ్యానపృథక్త్వే అనర్థక ఏవ స్యాత్. ననూక్తం న పృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి? నైష దోషః. తత్త్వాభేదేఽస్య వస్త్వాభేదాదుపదేశభేదవశేన అనుచింతన

భేదోపపత్తేః. శ్లోకోపన్యాసస్య చ తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యపపద్యమానస్య పూర్వోదితద్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్. “సయధైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణః ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుః” (బృ. ఉ. 1.5.22) ఇతి చోపమానోపమేయకరణాత్. ఏతేన వ్రతోపదేశో వ్యాఖ్యాతః. “ఏకమేవ వ్రతమ్” (బృ. ఉ. 1.5.23) ఇతి చైవకారో వాగాదిత్రయనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః. భగ్నువ్రతాని హి వాగాదీన్యుక్తాని - “తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమే” (బృ. ఉ. 1.5.21) ఇతి శ్రుతేః. న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః “అథాతో వ్రతమీమాంసా” (బృ. ఉ. 1.5.21) ఇతి ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నువ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్. “ఏకమేవ వ్రతం చరేత్” (భృ. ఉ. 1.5.27) ఇతి చోక్త్వా ‘తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి’ (బృ. ఉ. 1.5.23) ఇతి వాయుప్రాప్తిం ఫలం బ్రువన్ వాయువ్రతమనివర్తితం దర్శయతి. దేవతేత్యత్ర వాయుః స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నాత్మకత్వస్య ప్రేప్సితత్వాత్. పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ “నైషానప్తమితా దేవతా యద్వాయుః” (బృ. ఉ. 1.5.22) ఇతి. తథా “తే వా ఏతా ద్యౌ నంవర్హే వాయురేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేషు” (ఛా. ఉ. 4.34) ఇతి భేదేన వ్యవదిశతి, “తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సంత స్తత్పుష్పతమ్” (ఛా. ఉ. 4.3.8) ఇతి చ భేదేనైవోపదిశతి. తస్మా త్పుథగేవోపగమనమ్, ప్రదానవత్.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా వాయు-ప్రాణాలను వేరు వేరుగానే ఉపాసించా లని అంటాం. ఎందువల్ల ? వేరు వేరుగా ఉపదేశించడంవల్ల. అధ్యాత్మికం, ఆధిదైవికం అని విభాగంచేత ఈ ఉపదేశం ధ్యానం కోసమే కదా? ధ్యానంలో పృథ్వీక్షం (భేదం) లేకపోతే ఈ విధంగా ఉపదేశించడం వ్యర్థమే అవుతుంది. (ప్రశ్న) తత్త్వంలో భేదం లేదు గాన అనుచింతనంలో భేదం ఉండగూడదని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. తత్త్వంలో భేదం లేకపోయినా అవస్థాభేదాన్ని పట్టి ఉపదేశభేదానుసారం ధ్యానించడం కుదురుతుంది. (“యతశ్చేదేతి” ఇత్యాది) శ్లోకోపన్యాసం తత్త్వాభేదాన్ని పట్టి చేయబడిందని

చెప్పవచ్చును. దానికి పైన చెప్పిన ధ్యేయభేదాన్ని నిరాకరించడంలో సామర్థ్యం లేదు (తత్త్వం ఒక్కటే అయినా స్థానభేదాన్ని బట్టి ధ్యానభేదం అని చెప్పడంలో అసంగతి లేదని భావం). “స యథా . . . వాయుః” (ప్రాణం ప్రాణాలలో ఏ విధంగా మధ్యమమో అట్లే వాయువు ఈ దేవతలలో మధ్యమం) అని ఉపమానోపమేయభావం చెప్పబడింది (ఉపమానోపమేయ భావం భిన్నమైన వాటికే చెప్పబడుతుంది గాన ఇక్కడ ప్రాణవాయువులు భిన్నమైనవిగా గ్రహించబడుచున్నవి అని అర్థం). దీనిచేత వ్రతోపదేశం కూడ వ్యాఖ్యానించబడినట్లే. (శ్లోకోపన్యాసం వలె వ్రతైక్యోపన్యాసం కూడా తత్త్వం ఒక్కటే అనే అభిప్రాయంచేతనే చేయబడింది అని అర్థం). మరొక విషయమేమనగా “ఏకమేవ వ్రతమ్” అనే వాక్యంలోని ఏవకారం వాగాదుల వ్రతాన్ని నివర్తింపజేయడం ద్వారా ప్రాణవ్రతాన్ని గ్రహించడం కోసం ఉద్దిష్టమైనది. (అంతేకాని వాయుప్రాణాలకి రెండింటికీ ఒకటే వ్రతం అని చెప్పడం దీని అభిప్రాయం కాదు). “తాని మృత్యుః శ్రమో భూత్వోపయేమే” అని వాగాదులు భగ్నువ్రతము లైనవి అని చెప్పబడింది కదా? అంతేనే కాని (ఏవకారం) వాయునివృత్తి కోసం చేయబడింది కాదు. ఎందువల్ల ననగా “అథాతో వ్రతమీమాంసా” అని ఉపక్రమించి వాయుప్రాణాలు రెండూ సమంగా అభగ్నువ్రతములు అని నిర్ధారణ చేయబడింది. “ఏకమేవ వ్రతం చరేత్” అని చెప్పి “తేనే . . . జయతి” అని వాయుప్రాప్తి ఫలం అని చెప్పుతూ వాయువ్రతం నివర్తింపబడలేదు అని సూచిస్తున్నాడు. పై వాక్యంలో దేవతా అన్నప్పుడు వాయువునే గ్రహించాలి. ఎందువల్ల ననగా అపరిచ్ఛిన్నస్వరూపత్వమే పొందడానికి ఇష్టమైనది. (వాయువే అపరిచ్ఛిన్నం కాని ప్రాణం కాదు కదా). ముందుగా “సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః” అని చెప్పబడింది కూడ. అట్లే “తే వా . . . ప్రాణేషు” (దేవతలలో వాయువు, ప్రాణాలలో ప్రాణం ఈ రెండూ సంవర్గాలు) అని భేదంచేత నిర్దేశిస్తున్నాడు కూడ. అట్లేతే “వా . . . కృతమ్” అని భేదంతోనే ఉపసంహరిస్తున్నాడు అందువల్ల ప్రాణ-వాయువులను ప్రదానంలో వలె వేరు వేరుగానే ఉపాసించాలి.

భాష్యమ్

యథా “ఇన్ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలమిన్ద్రాయాధిరాజాయేన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞే” ఇత్యస్యాం త్రిపురోడాశిన్యామిష్టే “సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యచ్ఛం వషట్కారమ్” ఇత్యతో వచనాత్ ఇన్ద్రాభేదాచ్చ సహప్రదానాశక్యాయాం.

రాజాదిగుణభేదాత్, యాజ్ఞానుకాక్యావ్యత్యా సవిధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ
 దేవతాపృథక్త్వాత్ప్రదానపృథక్త్వం భవతి ఏవం తత్త్వాభేదోఽప్యాద్యేయాంశ
 పృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్యర్థః. తదుక్తం సంకర్షే. “నానా వా దేవతాపృథగ్జ్ఞానాత్”
 ఇతి. తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాద్యాగభేదో విద్యతే, నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి.
 ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాది . దైవోపదేశేష్వేకవిద్యావిధానప్రతీతేః
 విద్వైక్యేఽపి. తు అధ్యాత్మాధిదైవభేతాత్ ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ
 సాయంప్రాతఃకాలభేదాత్, ఇత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తమ్. . 43

బాలనందిని

యథేతి :- “ఇన్ద్రాయ . . . స్వరాజ్ఞే” (రాజైన ఇంద్రునకు అధిరాజైన ఇంద్రునకు
 స్వర్గరాజైన ఇంద్రునకు పదకొండు కపాలలో సంస్కరించబడిన పురోడాశం) అని చెప్పిన
 మూడు పురోడాశా లున్న ఇష్టిలో “సర్వేషామభిగమయన్ అవద్యత్యచ్చం వషట్కారమ్”
 (దేవత లందరికీ అభిముఖంగా పొందిస్తూ వషట్కారం అనే దేవభాగం వ్యర్థం కాకుండా
 ఉండడం కోసం, హవిస్సును (ఒకేసారి) గ్రహిస్తున్నాడు) అనే వచనంవల్లా, దేవతయైన
 ఇంద్రుడు భిన్నుడు కాకపోవడంవల్లా మూడింటినీ కలిపి ఒకేసారి ఇవ్వాలనే శంక
 కలుగగా, రాజాదిగుణాలు (రాజు, అధిరాజు, స్వరాట్ అనే గుణాలు) భిన్నంగా ఉండడం
 వల్ల యాజ్ఞానుకాక్యాలలో వ్యత్యాసాన్ని విధిచడంవల్ల, వాక్యంలో చెప్పినట్లే దేవతలు
 వేరు గాన ప్రదానాలు కూడ వేరు అని ఎట్లు నిర్ణయించబడిందో అట్లే తత్త్వంలో భేదం
 లేకపోయినా కూడ ధ్యానించవలసిన అంశాలలో భేదం ఉండడంవల్ల ధ్యానాలలో కూడ
 భేదమే అని అర్థం. ఈ విషయం సంకర్షకాండలో చెప్పబడింది. తదుక్తమ్ అనగా- “నానా
 వా దేవతా పృథగ్జ్ఞానాత్” (వేరు వేరుగా తెలియడంచేత దేవత వేరు) అని జైమినిచేత
 చెప్పబడింది అని అర్థం.

వి. అధ్వర్యువు ‘యజ’ అని ప్రైష చేయగా హోత చదివే మంత్రానికి యాజ్ఞ అని
 పేరు. అనుబ్రూహి అని ప్రైష తరవాత చదివే మంత్రం పురోసువాక్య. ఈ ఇష్టిలో ప్రథమ
 పురోడాశం ఇచ్చేటప్పుడు ఏర్పరచిన యాజ్ఞ రెండవ పురోడాశప్రదానంలో అనువాక్య.
 పూర్వం అనువాక్యగా ఉన్నది తరువాత యాజ్ఞ అని “వ్యత్యాసమన్యాహ” అను శ్రుతి

చెపుతున్నది. దీనిని పట్టి కూడ పురోదాశప్రదానం వేరు వేరుగానే చెయ్యాలి అని అర్థం.

పన్నెండు అధ్యాయాల గ్రంథంలో చెప్పబడని విషయాలను న్యాయాలను విచారిస్తూ జైమినియే రచించిన గ్రంథానికి సంకర్షకాండ అని పేరు. ఇది ద్వాదశలక్షణికి పరిశిష్టం.

అవ. అయితే ఆ త్రిపురోదాశస్థికి దీనికి భేదం ఉందని చెపుతున్నారు-తత్రత్వితి:- అక్కడైతే ద్రవ్య దేవతలభేదంవల్ల యాగాలలో కూడ భేదం ఉంది. ఆ విధంగా ఇక్కడ విద్యాభేదం లేదు. ఉపక్రమోపసంహారాలను బట్టి అధ్యాత్మాధిదైవోపదేశాలలో ఒకే విద్యను విధించినట్లు తెలుస్తున్నది. విద్య ఒక్కటే అయినా కూడ అధ్యాత్మం అధిదైవం అనే భేదంచేత, సాయంకాలప్రాతఃకాలభేదంచేత ఒకే అగ్నిహోత్రంలో భేదం ఉన్నట్లు ప్రవృత్తిలో ఉపాసనాదులలో భేదం ఉంటుంది. 43

ప్రదానాధికరణం సమాప్తం

29. లిజ్జభూయస్త్యాధికరణమ్. సూ. 44-52

సూ. లిజ్జభూయస్త్యాత్తద్ధి బలీయస్తదపి. 3.3.44

వాజసనేయకేఽగ్నిరహస్యే - “నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీత్ (శ.బ్రా10.5.31) ఇత్యేతస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్య అధీయతే-“తత్ షట్టింశత్సహస్రాణ్యపశ్య దాత్మనోగ్నినర్కాన్ మనోమయాన్ మనశ్చితః.” ఇత్యాది తథైవ “వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచిః” ఇతి పృథగగ్నినామనన్తి సాంపాదికాన్. తేషు సంశయః-కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉత స్వతంత్రాః కేవలవిద్యాత్మకా ఇతి. తత్ర ప్రకరణాత్క్రియానుప్రవేశే ప్రాపే స్వాతన్త్ర్యం తావత్ ప్రతిజానీతే లిజ్జభూయస్త్యాదితి. భూయాంసి హి లిజ్జాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపొద్బలయన్తి దృశ్యన్తే - “తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయన్తి తేషామేవ సా కృతిః” ఇతి. “తానైతానేవంవిదో సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వన్త్యపి స్వపతే” ఇతి చైవం జాతీయకాని. తద్ధి లిజ్జం ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్ఠే -

“శ్రుతిలిఖితవాక్యవ్రకరణవాక్యవ్రకరణస్థాననమఖ్యానాం నమవాయే
పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్” (జై.సూ 3.3.13) ఇతి. 44

బాలానందిని

లిఖేతి :- లిఖితభూయస్త్వాత్=లింగములు అధికంగా ఉండడంవల్ల ఇవి విద్యుతే.
తత్ = లింగం, బలీయః బలవత్తరం కదా? తదపి = ఈ విషయం జైమినిచే చెప్పబడింది
' అని సూత్రార్థం. (ఇది సిద్ధాంతసూత్రం)

వాజసనేయిన ఇతి:- వాజసనేయులు, అగ్నిరహస్యంలో “నైవ వా ఇదమగ్రే
సదాసీత్” అనే బ్రాహ్మణంలో మనస్సును గూర్చి “తత్..మనశ్చిత్తః” ఇత్యాదికం పఠిస్తున్నారు.
అట్లే “వాక్చిత్తః అగ్నిచిత్తః” అని వేరుగా సంపాదికాగ్నులను అనగా అగ్నులుగా ఆ యా
వస్తువులమీద ఆరోపించబడినవాటిని, పఠిస్తున్నారు. వాటి విషయంలో ఈ మనశ్చిదాదులు
క్రియలతో సంబంధం ఉన్నవై వాటికి అంగాలా లేక స్వతంత్రములై కేవలవిద్యా
రూపములా అని సంశయం. ప్రకరణాన్ని పట్టి క్రియానుప్రవేశం అని ప్రాప్తించగా
లిఖితభూయస్త్వాత్ అని వీటికి స్వాతంత్ర్యాన్ని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాడు.

వి. సృష్టికి పూర్వం ఇదేదీ సత్ గా గాని అసత్ గా గాని లేదు అని ఉపక్రమించి మనః
సృష్టిని చెప్పి, ఆ మనస్సు తనను చూచినది అని చెప్పి “తత్ షట్త్రింశత్సహస్రాణి”
ఇత్యాదివాక్యం పఠింపబడింది. ఆ మనస్సు మనోమయములు, మనస్సుచేత చయనం
చేయబడినవి అయిన తన ముప్పైఆరువేల, అర్కములైన (పూజ్యములైన) అగ్నులను
చూచింది అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. మనోవృత్తులు అసంఖ్యాకములైనా కూడా మానవుని
ఆయుర్ధాయం నూరు సంవత్సరాలు గాన ముప్పై ఆరువేల అహారాత్రాలలో కలిగే
మనోవృత్తులు ముప్పై ఆరువేలు అనే అభిప్రాయంతో అట్లు చెప్పబడింది. అవే
ముప్పైఆరువేల ఇష్టకలమీద ఏర్పరువ బడిన అగ్నులు. అవి మనస్సుచేత
సంపాదించబడినవి గాన మనశ్చిత్తాలు. మనోవృత్తులమీద సంపాదించబడినవి గాన
మనోమయాలు. అవి మనోరూపాలు. అట్లే వాక్కు, ప్రాణం మొదలైనవి కూడా తమ తమ
వృత్తులే రూపాలుగా గల వృత్తులను చూచాయి. అవే వాక్చిత్తాగ్ని, ప్రాణచిత్తాగ్ని అనగా
ప్రాణచిత్తాగ్ని, చక్షుశ్చిత్తాగ్ని, కర్మచిత్తాగ్ని అనగా హస్తాదికర్మేంద్రియాలచేత చిత్తమైన అగ్ని,

అగ్నిచితాగ్ని (త్వగింద్రియం చేత చితమైనది అని కొందరు, జఠరాగ్నిచితం అని కొందరు) ఇదంతా అగ్ని చయనప్రకరణం తరువాత చెప్పబడటంచేత ఇవి కర్మాంగాలా, స్వతంత్రాలా అని సంశయం .

విద్య ఒకటే అయినా దానికి ఆధ్యాత్మికం, ఆదిదైవికం అనే భేదంచేత ప్రయోగభేదం అని పూర్వాధికరణంలో చెప్పబడింది. మనశ్చిదాదులు కర్మను ఆశ్రయించి ఉడడంచేత వీటికి కర్మకంటే వేరుగా ప్రయోగం ఉండకూడదు అని ప్రత్యుదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భూయాంసీతి :- ఈ బ్రాహ్మణలో ఉన్న చాలా లింగాలు, “తద్యత్ కించ... కృతిః” అని, “తాన్ . . . స్వపతే” ఈ మొదలైనవి, ఇవి కేవలవిద్యాత్మకములే అనే విషయానికి ఉపోద్ఘాతకంగా ఉన్నాయి. “సమస్త భూతాలు మనస్సుచేత దేనినైనా సంకల్పిస్తే అది ఆ అగ్నుల పనియే” అని మొదటి వాక్యానికి అర్థం. (దీనిని పట్టి సకలజంతుమనోవృత్తులూ కూడ అగ్నులుగా ధ్యేయము లని తెలుస్తున్నది. “ఈ విధంగా తెలుసుకొన్నవాడు మెలకువగా ఉన్నా, నిద్రిస్తున్నా సమస్తభూతాలు వానికోసం ఈ అగ్నుల చయనం చేస్తుంటాయి. అని రెండవ వాక్యానికి అర్థం. (దీనిని పట్టి కూడా ఇది స్వతంత్రమైన విద్యయే అని తెలుస్తున్నది. కర్మలు నియతసమయాలలోనే చేయబడతాయి కాని సర్వదా చేయబడవు కదా?) ఈ లింగం ప్రకరణంకంటే బలీయమైనది. ఈ విషయం కూడ పూర్వకాండలో “శ్రుతి...విప్రకర్తాత్” అనే సూత్రంలో చెప్పబడింది.44

సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ప్యాత్ క్రియామానసవత్. 3.3.45

నైతద్యుక్తం స్వతంత్రా ఏతేఽగ్నయోఽనన్యశేషభూతాః ఇతి. పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయ ఏవాయం వికల్పవిశేషావదేశః స్యాన్న స్వతంత్రః. నను ప్రకరణాల్లిజ్ఞం బలీయః? సత్యమేవమేతత్. లిజ్ఞమపి త్వేవంజాతీయకం న ప్రకరణాద్బలీయో భవతి. అన్యార్థదర్శనం హ్యేతత్; సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్. అన్యార్థదర్శనం చాసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తే గుణవాదేనాప్యపపద్యమానం ప్రకరణం బాధితుముత్సహతే. తస్మాత్సాంపాదికా

అప్యేతేఽగ్నయః ప్రకరణాత్క్రియానుప్రవేశిన ఏవ స్యుః. మానసవత్. యథా
దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యవికాక్యే పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రస్య సోమస్య
ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపహ్వన
భక్షణాని మానసాన్యేవామ్నాయన్తే, స చ మానసోఽపి గ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్
క్రియాశేష ఏవ భవత్యేవమయమప్యగ్నికల్ప ఇత్యర్థః. 45

బాలానందిని

పూర్వోక్తి :- “ప్రకరణాత్=ప్రకరణంవల్ల, పూర్వవికల్పః=వెనుక చెప్పిన
క్రియామయమైన అగ్నియొక్క ఒకానొక విశేషమే, స్యాత్=అయి ఉంటుంది. మానసవత్,
మానసం వలె, క్రియా=క్రియ” అని సూత్రార్థం. (ఇది పూర్వపక్షసూత్రం).

నైతదితి:- ఈ అగ్నులు స్వతంత్రమైనవే కాని అన్యశేషములు కావు అనేది యుక్తం
కాదు. ఇది వెనుక చెప్పబడిన క్రియామయమైన అగ్నియొక్క ప్రకరణం అవడంవల్ల ఇది
దానికే సంబంధించిన వికల్పవిశేషంయొక్క ఉపదేశం అవుతుంది కాని స్వతంత్రం కాదు.
(ప్రశ్న) ప్రకరణంకంటె లింగం బలవత్తరం కదా? (సమాధానం) ఆ మాట నిజమే. కాని
ఈ విధమైన లింగం కూడ ప్రకరణంకంటె బలవత్తరం కాదు. ఇది మరొక ప్రయోజనం
కోసం చెప్పిన విషయం; ఎందుచేత ననగా ఇది సాంపాదికాన్ని ప్రశంసించడానికి
ఉద్దిష్టమైనది. మరొక ప్రమాణంచేత ప్రాప్తి లేనప్పుడు అన్యార్థదర్శనం గుణవాదంగా
(స్తుతిరూపార్థవాదంగా) కూడ ఉపపన్న అవుతుంది గాన ప్రకరణాన్ని బాధించజాలదు (అనగా
విధివాక్యంలో ఉన్న లింగమే ప్రకరణంకంటె బలీయం కాని అర్థవాదలో ఉన్నది కాదని
అర్థం). అందుచేత ఈ అగ్నులు సాంపాదికాలే అయినా కూడ ప్రకరణాన్ని పట్టి క్రియతో
సంబంధిస్తాయి. దశరాత్రంయొక్క పదవ రోజున అవి వాక్యంలో పృథివి అనే పాత్రచేత
ప్రజాపతిదేవతకొరకు గ్రహించబడుచున్న సముద్రమనే సోమానికి సంబంధించిన గ్రహణ-
ఆసాదన-హవన-ఆహరణ-ఉపహ్వన-భక్షణాలు మానసాలే ఏ విధంగా చెప్పబడు
చున్నాయో, ఆ గ్రహకల్పం అంతా మానసమే అయినా కూడ, అది క్రియాప్రకరణం
అవడంవల్ల క్రియాశేషమే ఎలా అవుతుందో అట్లే ఈ అగ్నికల్పం కూడ అని అర్థం.

వి. ద్వాదశాహక్రతువులో మొదటిది ప్రాయణీయాతిరాత్రం, తరవాత పృష్ఠ్యం అనే

షడహం, తరవాత ఛందోమచతుష్టయం, తరవాత ఉదయనీయాతిరాత్రం అని పన్నెండు రోజులు. మొదటిదీ చివరిదీ అయిన ప్రాయణీయోదయనీయాలను తీసివేయగా మధ్యనున్న పది రోజులకు దశరాత్రం అని పేరు. ఈ దశరాత్రంయొక్క దశమదివసంసౌ మానసగ్రహం- “అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసయా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం గృహ్లాతి” అను వాక్యం ఉన్నది. ఈ పృథివి అనే పాత్రచేత, సముద్రమైన నిన్ను, అధ్వర్యువు ప్రజాపతిదేవతకొరకు మనోగ్రహంగా, అనగా మనసా భావించబడిన సోమరసాన్నిగా, గ్రహిస్తాడు అని ఈ వాక్యానికి తాత్పర్యం. ఇదంతా మానసకర్మయే గాన ఋత్విక్కులు కేవలం ధ్యానంమాత్రమే చేస్తుంటారు గాన, పఠించే వాక్యా లేవీ లేకపోవడంచేత దీనికి (దశమాహస్సుకు) అవివాక్యం అని పేరు. ఇక్కడ పృథివ్యాదులయందు పాత్రత్వాదిదృష్టి చెప్పబడింది. ఇక్కడ గ్రహణం (సోమ పాత్రమ తీసికొనడం) ఆసాదనం(తీసికొన్నదానిని స్వస్థానంలో ఉంచడం) హవనం (సోమహోమం), ఆహరణం (హోమం చేయగా మిగిలినదానిని తీసికొనడం) ఉపాహ్వానం (మిగిలినదానిని భక్షించడం కోసం ఋత్విక్కులను పిలవడం)తరవాత భక్షించడం-ఇవన్నీ మానసాలే చెప్పబడ్డాయి. ఆ గ్రహకల్పం అంతా మానసమే అయినా కూడ క్రియాప్రకరణంలో ఉండడంవల్ల క్రియాశేషమే అయినట్లు ఈ అగ్నికల్పం కూడ క్రియాంగమే అవుతుంది. 45.

సూ. అతిదేశాచ్చ. 3.3.46

అతిదేశశ్చైషామగ్నినాం క్రియాను ప్రవేశముపొద్బలయతి-
“షటింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వః” ఇతి
నతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే. తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన
క్రియానుప్రవేశినాగ్నినా సాంపాదికానగ్నినతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం
ద్యోతయతి. 46.

బాలానందిని

అతిదేశాదిభి :- “అతిదేశాచ్చ=అతిదేశంవల్ల కూడ ఈ అగ్నులకు క్రియానుప్రవేశం ఉన్నది” అని సూత్రార్థం.

అతిదేశ్యేతి:- “షట్ప్రింశత్...పూర్వః”(ఈ ముప్పై అరువేల పూజ్యములైన ఏ అగ్నులున్నాయో వాటిలో ఒక్కొక్కదాని మహిమ పూర్వం చెప్పబడిన ఇష్టకాచితాగ్నిమహిమ ఎంతో అంత) అని ఈ అగ్నుల అతిదేశం క్రియానుప్రవేశానికి ఉపాద్బలకంగా ఉంది. ఏదైనా పోలిక ఉంటేనే కదా అతిదేశం ప్రవర్తిస్తుంది. ఇష్టకలమీద ఏర్పరుపబడిన, క్రియతో సంబంధించిన వెనుకటి అగ్నితో ఈ సాంపాది కాగ్నులను అతిదేశిస్తూ వీటికి కూడ క్రియతో సంబంధాన్ని సూచిస్తున్నాడు. అనగా ఇష్టకాచితాగ్నికి బదులు దీనిని కూడ చేయవచ్చు నని సూచిస్తున్నాడు (బ్ర.వి.ఆ)

సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. 3.3.47

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. విద్యాత్మకా ఏవైతే స్వతంత్రా మనశ్చిదా దయోఽగ్నయః స్యుః న క్రియాశేషభూతాః. తథా హి నిర్ధారయతి-“తే హైతే విద్యాచిత ఏవ” ఇతి. “విద్యయా హైవైతమ్ ఏవంవిదశ్చితా భవంతి” ఇతి చ. 47

బాలానందిని

విద్యేతి :- “నిర్ధారణాత్=నిర్ధారణవల్ల, విద్యైవ తు=విద్యయే” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం పూర్వపక్షాన్ని నివారిస్తుంది. ఈ మనశ్చిదాద్యగ్నులు విద్యాత్మకములే; స్వతంత్రమైనవే కాని క్రియాంగాలు కాదు. అందుచేతనే “తే హైతే...ఏవ” అని, “విద్యయా...భవంతి” అని నిర్ధారణ చేస్తున్నాడు. “ఈ అగ్నులు విద్యాచితములే” అని మొదటి వాక్యానికి అర్థం. దీనికే రెండవ వాక్యం వివరణం-“ఇవి ఈ విధంగా తెలుసుకొన్నవానియొక్క విద్యచేతనే చితము లవుతాయి.” 47

సూ. దర్శనాచ్చ. 3.3.48

దృశ్యతే చేషాం స్వాతంత్ర్యేలిక్ష్మమ్. తత్ పురస్తాద్ధర్మితమ్-“లిక్ష్మభూయస్వాత్” ఇత్యత్ర. 48

బాలానందిని

దర్శనాదితి:- “దర్శనాచ్చ=ఇందుకు లింగం కనబడడంవల్ల కూడ ఇవి విద్యలే” అని సూత్రార్థం.

దృశ్యత ఇతి :- ఇవి స్వతంత్రమైనవి అని చెప్పడానికి లింగం కూడ కనబడుచున్నది. అది లింగభూస్వాత్ అనే చోట వెనుక చూపబడినది. 48

భాష్యమ్

నను లింగమపి అసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తౌ అసాధకం కస్య చిదర్థస్య ఇత్యపాస్య తత్, ప్రకరణసామర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమ్ ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః. 3.3.49

నైవ ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వమధ్యవసాయ స్వాతన్త్ర్యపక్షో బాధితవ్యః. శ్రుత్యాదేర్బలీయస్త్వాత్. బలీయాంసి హి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగ వాక్యానీతి స్థితం శ్రుతిలింగసూత్రే. తాని చేహ స్వాతన్త్ర్యపక్షం సాధయంతి దృశ్యస్తే. కథమ్? శ్రుతిస్తావత్-“తే హైతే విద్యాచిత ఏవ” ఇతి. తథా లింగమ్ - “సర్వదా సర్వాణ్యపి భూతాని చిన్మన్త్యపి స్వపతే” ఇతి. తథా వాక్యమపి “విద్యయా హ్యేవైత ఏవంవిదశ్చిత్తా భవంతి” ఇతి. “విద్యాచితే ఏవ” ఇతి హి సావధారణేయం శ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషానుభ్యుపగమ్యమానే పీడితా స్యాత్. నన్వబాహ్యసాధన త్యాభిప్రాయమిదమవధారణం భవిష్యతి? నేత్యుచ్యతే. తదభిప్రాయతాయాం హి విద్యాచితఇతీయతా స్వరూపసంకీర్తనేనైవ కృతత్వాదనర్థకమవధారణం భవేత్; స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనమితి. అబాహ్యసాధనత్వేఽపి తు మానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశశక్త్యాం తన్నివృత్తిఫలమవధారణ మర్థవద్భవిష్యతి.

బాలానందిని

నన్వీతి :- మరి యొక ప్రాప్తి లేనప్పుడు (మరియొక వాక్యంచేత ప్రాప్తి లేనప్పుడు) లింగం కూడ ఏ అర్థాన్నీ సాధించజాలదు గాన దానిని విడచి ప్రకరణసామర్థ్యంచేత క్రియాశేషత్వం నిశ్చయింపబడింది కదా? అందువల్ల సమాధానం పరిస్తున్నాడు.

శ్రుతిః:- “శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ=శ్రుతిమొదలైనవి బలీయములు గాన. బాధః
న=స్వాతంత్ర్యపక్షానికి బాధ లేదు” అని సూత్రార్థం.

నైవేతి :- ప్రకరణసార్థ్యంచేత ఈ అగులు క్రియాంగములే అని నిశ్చయించి ఇవి
స్వతంత్రములే అనే పక్షం బాధించదగినది కాదు; ఎందువల్ల ననగా శ్రుత్యాదులు
బలీయములు. ప్రకరణంకంటే శ్రుతి-లింగ-వాక్యాలు అధికబలం గల వని
శ్రుతిలింగసూత్రంలో నిర్ణయించబడింది కదా? “తేహైతే విద్యాచిత ఏవ” అనేది ఇక్కడ
శ్రుతి. (ఇవి విద్యారూపములే అని ప్రత్యక్షంగా చెప్పే వాక్యం). “సర్వదా సర్వాణి భూతానీ
చిన్మన్త్యపి స్వపతే” అనేది లింగం. అట్లే “విద్యయా హైవేత ఏవంవిధాశ్చితా భవన్తి” అనేది
వాక్యం. “విద్యాచితే ఏవ” (ఇవి విద్యాచితములే) అని అవధారణపూర్వకంగా చెబుతున్న
ఈ శ్రుతి, వీటికి క్రియానుప్రవేశం అంగీకరించిన పక్షంలో బాధితం అవుతుంది. (ప్రశ్న)
బాహ్యసాధనా లేవీ లేవు అని చెప్పడం ఈ అవధారణకి అభిప్రాయం అని చెప్పవచ్చు గదా
(అనగా) విద్యచేతనే ఇవి చితము లైనాయి కాని వీటి చయనానికి బాహ్యసాధనా లేవీ లేవు
అని చెప్పడమే ఈ అవధారణకు అర్థం కాని వీటికి క్రియానుప్రవేశం లేదు అని చెప్పడం
కాదు అని అర్థం. (సమాధానం) ఇది యుక్తం కాదంటాం. ‘విద్యాచితః’ అని స్వరూపాన్ని
చెప్పడంచేతనే పై అర్థం (మీరు చెప్పిన బాహ్యసాధననిరపేక్షత్వం) లభిస్తున్నప్పుడు
(‘ఏవ’ను ప్రయోగించి) అవధారణం చెయ్యడం వ్యర్థమే అవుతుంది. ఇవి
అబాహ్యసాధనము అనేది వీటి స్వరూపమే కదా? (అలాంటప్పుడు ఇవి అబాహ్యసాధనము
లని ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన పని లేదు). ఇవి అబాహ్యసాధనాలే అయినా కూడ
మానసగ్రహాలకు వలె వీటికి క్రియానుప్రవేశం ఉండవచ్చు ననే శంక కలుగగా ఆ శంకను
నివర్తింపచేయడంకోసం ఈ అవధారణ చేయబడింది అని చెప్పిన ట్లయితేనే ఈ
అవధారణ సార్థకం అవుతుంది.

భాష్యమ్

తథా “స్వపతే జాగ్రతే చైవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాన్యేతానగ్నింశ్చిన్మన్త్యై”
ఇతి సాతత్యదర్శనమేషాం స్వాతంత్ర్యైవకల్పితే. యథా సాంపాదికే
వాక్రూణమయేఽగ్నిహోత్రే - “ప్రాణం తథా వాచిజుహోతి. వాచం తథా ప్రాణే

జుహోతి” (కౌషీ 2.5) ఇత్యుక్త్వోచ్యతే “ఏతే అనన్తే అమృతే ఆహుతి జాగ్రచ్చ
స్వపంశ్చ సతతం జుహోతి” (కౌషీ.2.5) ఇతి తద్వత్. క్రియానుప్రవేశే తు
క్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వేన న సాతత్వేనైషాం ప్రయోగః కల్పేత. న
చేదమర్థవాదమాత్రమితి న్యాయ్యమ్. యత్ర హి విస్పష్టో విధాయకః
లిజాదిరుపలభ్యతే యుక్తం తత్ర సంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వమ్. ఇహ తు
విస్పష్టవిధ్యంతరానుపలభ్యేః సంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానం కల్పనీయమ్.
తతశ్చ సామర్థ్యాదేషాం స్వాతన్త్ర్యసిద్ధిః. ఏతేన “తద్యత్కించేమాని భూతాని
మనసా సంకల్పయన్తి తేషామేవ కృతిః” ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్. తథా వాక్యమపి
“ఏవంవిదే” ఇతి పురుషవిశేషసంబంధమైవైషామాచక్షాణం న క్రతుసంబంధం
మృష్యతే. తస్మాత్స్వాతన్త్ర్యపక్ష ఏవ జ్యాయానితి. 49

బాలానందిని

తథేతి:- అట్లే - “స్వపతే ... చిన్మయై” అని సాతత్వం చెప్పడం (అనగా అన్ని
కాలాలలోను నిరవచ్ఛిన్నంగా ఈ చయనం సాగుతున్నది అని చెప్పడం) ఇవి
స్వతంత్రములవుతేనే కుదురుతుంది. వాక్రూణమయమైన(వాక్కుతోను ప్రాణంతోను
నిర్వర్తించే)సాంపాదికమైన(భావనారూపమైన)అగ్నిహోత్రంలో “ప్రాణం...జుహోతి”(అప్పుడు,
అనగా ధ్యానకాలంలో, ప్రాణాన్ని వాక్కునందు హోమం చేస్తున్నాడు, వాక్కును అప్పుడు
ప్రాణంలో హోమం చేస్తున్నాడు) అని చెప్పి “ఏతే...జుహోతి”(అనంతములా, అమృతములు
అయిన ఈ రెండు ఆహుతులను మేల్కొని ఉన్నా, నిద్రిస్తున్నా నిరంతరమూ హోమం
చేస్తున్నాడు)అని ఎట్లు చెప్పబడిందో(అట్లే ఇక్కడ కూడ చెప్పబడింది). వీటికి క్రియానుప్రవేశం
ఉంటుం దని చెప్పిన పక్షంలో క్రియాప్రయోగం అల్పకాలంలో మాత్రమే జరుగుతుంది
గాన వీటి ప్రయోగం నిరంతరమూ జరగడం కుదరదు. ఇది కేవలం అర్థవాదం మాత్రమే
అనడం కూడ యుక్తం కాదు. ఒక కర్మను విధించే లిఖ్మొదలైనది ఎక్కడ ఉంటుందో
అక్కడ సంకీర్తనం మాత్రమే (ఒక విషయాన్ని చెప్పడం మాత్రమే) ఉన్నప్పుడు అది అర్థవాద
అనడం యుక్తమే. ఇక్కడైతే స్పష్టమైన మరొక విధి ఏదీ కనబడడంలేదు. అందుచేత
కేవలసంకీర్తనాన్ని మాత్రమే ఆధారంగా చేసికొని (సర్వభూతాలు ఎల్లప్పుడూ నాకోసం అగ్ని

చయనం చేస్తున్నాయి అని ధ్యానం చెయ్యాలి అని) విజ్ఞానం యొక్క విధి కల్పించాలి. సాతత్వం కనబడడంచేత, అలాంటి విధి ఎట్లు చెప్పబడిందో అట్లే కల్పించడానికి శక్యం గాన అట్లే కల్పించబడుతుంది. అందువల్ల వీటికి సామర్థ్యం (అనగా లింగం) వల్ల స్వాతంత్ర్యం సిద్ధిస్తుంది. దీనిచేత, అనగా ఇది విధి అవడంచేత-“తద్యత్....కృతి” ఇత్యాదికం వ్యాఖ్యానించి నట్లే (అనగా ఈ వాక్యాలలోని లింగాలు ప్రకరణంకంటే బలీయ ములే గాన దాన్ని బాధించగలవు అని భావం). అట్లే “ఏవంవిదే” (ఇట్లు తెలుసుకున్న వానికి) అనే వాక్యంకూడ వీటికి పురుషవిశేషంతో సంబంధాన్ని చెపుతూ (ఇలా తెలుసుకున్నవానికి సంబంధించినవి అని చెపుతూ) వీటికి క్రతుసంబంధం ఉన్నదనే విషయాన్ని సహించదు. (వాక్యం అనే ప్రమాణాన్ని పట్టి కూడ ఇవి స్వతంత్రమైన విద్యలే కాని క్రత్యంగములు కావు అని భావం): అందువల్ల స్వాతంత్ర్యపక్షమే మంచిది. 49.

సూ. అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపుథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్. 3.3.50.

ఇతశ్చ ప్రకరణముపమృద్య స్వాతన్త్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రతిపత్తవ్యమ్, యత్ క్రియావయవాన్ మనఆదివ్యాపారేష్వనుబద్ధాతి-“తే మనసైవాధీయన్త , మనసాచీయన్త, మనసైవ గ్రహా అగృహ్యాన్త, మనసా స్తువన్, మనసాఽశంసన్ యత్కించా యజ్ఞే కర్మ క్రియతే, యత్కించా యజ్ఞియం కర్మ మనసైవ తేషు తన్మనోమయేషు మనశ్చిత్తు మనోమయమేవ క్రియతే” ఇత్యాదినా. సంపత్ఫలౌ హ్యాయమనుబన్ధః. న చ ప్రత్యక్షాః క్రియావయవాః సన్తః సంపదా లిప్సితవ్యాః. న చాత్రోద్గీధాద్యుపాసనవత్ క్రియాజ్ఞసంబన్ధాత్ తదనుప్రవేశిత్యమాశంజితవ్యమ్; శ్రుతివైరుప్యాత్. న హ్యత్ర క్రియాజ్ఞం కించిదాదాయ తస్మిన్నదో నామాధ్యవ సితవ్యమితి వదతి. షట్త్రింశత్ సహస్రాణి తు మనోవృత్తి భేదానాదాయ తేష్వగ్నిత్వం గ్రహదీంశ్చ కల్పయతి, పురుషయజ్ఞాదివత్. సంఖ్యాచేయం పురుషాయుషాహస్సు దృష్టా సతీ తత్సమృద్ధినీమ మనోవృత్తిష్వారోప్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ఏవమనుబన్ధాత్ స్వాతన్త్ర్యం మనశ్చిదాదీనామ్.

బాలానందిని

అనుబంధేతి :- “అనుబంధాదిభ్యః=మనఆదివృత్తులందు కర్మాంగాల సంపాదనం మొదలైనవాటివల్ల ఈ అగుణకు స్వాతంత్ర్యమే. ప్రజ్ఞాంతరవృథక్ష్వవత్=శాండిల్యవిద్య మొదలైన ఇతరవిద్యల వృథక్ష్వమువలె. దృష్టశ్చ=ఈ విధంగా కర్మ ప్రకర్షంనుండి ఉత్కర్ష (వేరు చేయడం అవేష్ట్యాదులలో) చూడబడింది. తత్=అవిషయం, ఉక్తమ్=పూర్వతంత్రంలో చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చేతి:- ఈ కారణంవల్ల కూడ ప్రకరణాన్ని మర్దించి (బాధించి) మనశ్చిదాదులకు స్వాతంత్ర్యం అంగీకరించాలి; ఎందువల్ల ననగా మనఆదివ్యాపారాలమీద క్రియావయవాలను-“తే మనసైవ...క్రియతే” ఇత్యాదివాక్యంచేత అనుబంధిస్తున్నాడు. సంపాదిస్తున్నాడు, ఆరోపిస్తున్నాడు. (ఆ అగుణలను మనస్సుచేత ఆధానం చెయ్యాలి. మనస్సుచేతనే ఇష్టకల చయనం (పరచడం) చెయ్యాలి. మనస్సుచేతనే గ్రహాలు (ప్రాత్రలు) గ్రహింపబడాలి. మనస్సుచేతనే ఉద్గాతలు స్తుతించాలి. మనస్సుచేతనే హోతలు శంసించాలి. యజ్ఞానికి ఉపయోగించే ప్రతీ కర్మా కూడ మనస్సుచేతనే చేయబడుతుంది. మనోమయాలైన ఆ మనశ్చిత్తులలో ప్రతీకర్మ మనస్సుచేతనే చెయ్యాలి అని శ్రుతికి అర్థం). ఈ అనుబంధానికి (ఆరోపణకి) ఫలం సంపద, అనగా సంపదుపాసనయే కదా. క్రియావయవాలు ప్రత్యక్షంగా ఉన్నప్పుడు వాటిని సంపదచేత (ఆరోపణచేత) పొందాలని ప్రయత్నం ఎందుకు? (అందుచేత ఇవి క్రియాంగాలు కావు. స్వతంత్రమైన ఉపాసనాంగాలే). ఇక్కడ ఉద్గీధాద్యుపాసనల వలె క్రియాంగంతో సంబంధంవల్ల వీటికి క్రియానుప్రవేశం చెప్పవచ్చును కదా అని ఆశంకించడానికి వీలు లేదు. అనగా మనోవృత్త్యాదులయందు అగ్నిత్వాదిధ్యానం క్రియాంగం కాకపోయినా, ఉద్గీధధ్యానం క్రియాంగానికి సంబంధించడం ద్వారా క్రియతో సంబంధించి నట్లు ఇవి కూడ క్రియాంగ సంబంధం ద్వారా క్రియతో సంబంధించవచ్చును కదా అనడం కుదరదు అని అర్థం. ఎందువల్ల ననగా శ్రుతిలో భేదం ఉంది. ఇక్కడ ఏదో ఒక క్రియాంగాన్ని గ్రహించి దానిమీద దీని అధ్యాస చెయ్యాలి (ఆరోపించాలి) అని శ్రుతి చెప్పడం లేదు. ముప్పైఅరువేల మనోవృత్తి భేదాలను తీసికొని వాటిమీద అగ్నిత్వాన్ని, గ్రహాదులనూ, పురుషయజ్ఞంలో

కల్పించి నట్లు కల్పిస్తాన్నది. పురుషుని ఆ యుర్థాయంలోని రోజులలో ఉన్న ఈ సంఖ్య వాని మనోవృత్తులమీద ఆరోపించబడుచున్నది. ఈ విధంగా అనుబంధం (ఆరోపం) ఉండడంవల్ల మనశ్చిదాదాలకు స్వాతంత్ర్యం అంగీకరించాలి.

భాష్యమ్

అదిశబ్దాదతిదేశాద్యపి యథాసంభవం యోజయితవ్యమ్. తథాహి -
 “తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసా పూర్వః.” ఇతి క్రియామయస్యాగ్నిర్మాహాత్మ్యం
 జ్ఞానమయానామేకైకస్యాతిదిశన్ క్రియాయామనాదరం దర్శయతి. న చ
 సత్యేవ క్రియాసంబంధే వికల్పః పూర్వోత్తరేషామితి శక్యం వక్తుమ్. న హి యేన
 వ్యాపారేణ ఆహవనీయధారణాదినా పూర్వః క్రియాయాముపకరోతి తేనోత్తరే
 ఉపకర్తుం శక్నువన్తి. యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బులక ఇత్యుక్తమ్, సతి
 హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేన
 అతిదేశసంభవాత్ప్రత్యుక్తమ్; అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నినామగ్నిత్వమితి.
 శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని. ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యః స్వాతంత్ర్యం
 మనశ్చిదాదీనామ్, ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్. యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాణ్డీల్యవిద్యాప్రభృతీని
 స్వేన స్వేనానుబంధమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి
 భవన్త్యేవమితి. దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణ పరితాయాః ప్రకరణాదుత్కర్షో-
 వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే-
 “క్రత్యర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగాత్” (జై.సూ. 11.4.7) ఇతి. 50

బాలానందిని

ఆదీతి :- (సూత్రంలోని) అదిశబ్దంచేత యథాసంభవంగా అతిదేశాదులను కూడ
 చేర్చాలి. అదెట్లనగా- “తేషామేకైక ఏవ తావాన్యావానసా పూర్వః” అని క్రియకు సంబంధించిన
 అగ్నియొక్క మహాత్మాన్ని జ్ఞానమయాగులలో ఒక్కొక్కదానికే ఉన్న దని అతిదేశిస్తూ
 క్రియయందు అనాదరం చూపుతున్నాడు. (క్రియామయాగ్నికంటె జ్ఞానమయాగ్నియే

గొప్పదని చూపుతున్నాడు). (అతిదేశం అనాదరం మూలాన చేయబడలేదు; వికల్పం కోసం (ఆ అగ్ని గాని ఈ అగ్ని గాని ప్రవర్తింపచెయ్యాలి అని సూచించడంకోసం) చేయబడింది అనగానికి కూడ వీలు లేదు)- జ్ఞానమయాగ్నికి క్రియామయాగ్నితో సంబంధం ఉంటుండగా వికల్పం కుదరదు కదా? (అనగా అప్పుడు జ్ఞానమయాగ్ని కూడ సంబంధిస్తేనే క్రియామయాగ్ని పరిపూర్ణం అవుతుంది కదా అని భావం). మొదటిది (క్రియామయాగ్ని) అహవనీయాన్ని ధరించడం మొదలైన ఏ వ్యాపారంచేత క్రియలో ఉపకరిస్తుందో అదే వ్యాపారంచేత తరువాతివి (జ్ఞానమయాగ్నులు) ఉపకరించ జాలవు కదా? (ఒక పనిచేయడానికి రెండు వస్తువులకు సమానమైన సామర్థ్యం ఉన్నప్పుడు వాటికి వికల్పం చెప్పవచ్చును. ఉదాహరణకి వ్రీహుల అపేక్ష లేకుండా యవలు హోమానికి ఉపయోగిస్తాయి. యవల అపేక్ష లేకుండా వ్రీహులు ఉపయోగిస్తాయి. అందుచేత యవలచేత నైనా హోమం చేయవచ్చు వ్రీహులచేత నైనా చేయవచ్చును అని వికల్పం చెప్పవచ్చు. కాని క్రియామయాగ్ని చేయగలిగిన అహవనీయధారణాదికాన్ని జ్ఞానమయాగ్నులు చేయజాలవు. అందుచేత వాటికి వికల్పం కుదరదు అని భావం). ఏదైనా సామాన్యం (పోలిక) ఉంటేనే అతిదేశం కుదురుతుంది; (రెండు అగ్నులూ కూడ క్రియాంగములే గాన ఈ సామాన్యాన్ని పట్టి అతిదేశం చేయబడింది). అందుచేత క్రియాంగత్వం అంగీకరించాలి అని చెప్పడానికి (పూర్వపక్షానికి) అతిదేశం అనుకూలంగా ఉంది అని ఏది చెప్పబడిందో అది, మా పక్షంలో కూడ అనుకూలమే గాన, అగ్నిత్వం అనే సామాన్యంచేత అతిదేశం కుదురుతుంది గాన, నిరాకరించబడింది. (అతిదేశానికి కావలసిన సామ్యం మా పక్షంలో కూడ ఉంది అని అర్థం). సాంపాదికాగ్నులలో కూడ అగ్నిత్వం ఉంది కదా? ఇవి కాక శ్రుత్యాదికారణాలు కూడ చూపబడ్డాయి. ఈ విధంగా అనుబంధం మొదలైన కారణాలవల్ల ప్రజ్ఞాంతరముల పృథక్త్వం వలె మనశ్చిదాదులకు స్వాతంత్ర్యమే యుక్తం. శాండిల్యవిద్య మొదలైన ప్రజ్ఞాంతరాలు తమ తమ ఆరోపిత రూపాలతో కూడినవై ఏ విధంగా కర్మలకంటే, ఇతర ప్రజ్ఞల (విద్యల)కంటే వేరుగానే ఉన్నా స్వతంత్రంగా ఉన్నాయో అట్లే ఇవి కూడ. రాజసూయప్రకరణంలో పరిచబడిన అవేష్టి వర్ణత్రయానికి సంబంధించిన దవడంచేత, రాజసూయయాగం క్షత్రియుడు మూత్రమే

చేయవలసిన యజ్ఞం అవడంచేత, దానికి (అవేష్టికి) ప్రకరణం నుండి ఉత్కర్షం (పైకి లాగడం, విడదీయడం) చూడబడుచున్నది. ఈ విషయం ప్రథమకాండలో “క్రత్వర్థానామ్....సంయోగాత్” అనే సూత్రంలో చెప్పబడింది.

వి:- రాజసూయయాగం చేయడానికి అధికారం క్షత్రియునికి మాత్రమే ఉంది. రాజసూయప్రకరణంలో ‘అవేష్టి’ అనే ఒక ఇష్టి పరించబడింది. ఈ ఇష్టిమాత్రం బ్రాహ్మణ-క్షత్రియ-వైశ్యవర్ణాలవాళ్లు ముగ్గురూ చేయదగినది. అందుచేత దీనిని రాజసూయ ప్రకరణంనుంచి వేరు చేసి దీనిని క్షత్రియులే కాక బ్రాహ్మణ-వైశ్యులు కూడ చెయ్యాలని నిర్ణయించబడింది. “క్రత్వర్థాయామితి చేత్ తంత్రప్రయోగం రాజసూయక్రతువులో చేసే ఇష్టిలోనే చెయ్యాలి అన్నట్లయితే, న=కాదు, వర్ణత్రయసంయోగాత్=దీనికి వర్ణత్రయంతో సంబంధం ఉండడంవల్ల” అని సూత్రార్థం. క్షత్రియుడు మాత్రమే చేయడానికి తగిన రాజసూయక్రతువులో వర్ణత్రయంచేత చేయదగిన అవేష్టి అంతర్గతం కాజాలదు గాన దానిని ఆ ప్రకరణంనుండి వేరు చేసినట్లు మనశ్చిదాదులను కూడ ప్రకరణంనుండి వేరు చేసి వీటిని స్వతంత్రవిద్యగా అంగీకరించాలి అని భావం.

సూ. న సామాన్యాదప్యుపలభ్యేర్పుత్యవన్న హి లోకాపత్తిః. 3.3.51

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే. న మానసగ్రహసామాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యమ్. పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిహేతుభ్యః కేవల పురుషార్థత్వోపలభ్యేః. న హి కించిత్కస్య చిత్కేన చిత్సామాన్యం న సంభవతి. న చ తావతా యథాస్వం వైషమ్యం నివర్తతే, మృత్యువత్. యథా “స వా ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషః” ఇతి, “అగ్నిరై మృత్యుః” (బృ. ఉ. 3.2.10) ఇతి చాగ్న్యోదిత్యపురుషయోః సమానేపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ “అసౌ వా వ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమిత్” (ఛా. ఉ. 5.4.1) ఇత్యత్ర న సమిదాది సామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తి స్తద్వత్. 51

బాలానందిని

నేతి:- “సామాన్యాదపి = మానసగ్రహంతో సామ్యం ఉన్నా కూడ, న=క్రత్వర్థత్వం లేదు. ఉపలభ్యే=ఇతరోహతువులచేత ఇవి కేవలం పురుషార్థములే అని తెలియడంవల్ల మృత్యువత్=మృత్యువు వలె. లోకాపత్తిః=లోకం అగ్నిగా అయిపోవడం, న హి=లేదు కదా?” అని సూత్రార్థం.

యదితి:- “మానసవత్” అని చెప్పినదానికి సమాధానం చెప్పబడుచున్నది. మానస గ్రహంతో పోలిక ఉన్నా కూడ మనశ్చిరాదులను క్రియాశేషము లని కల్పించకూడదు. ఎందువల్ల ననగా-పైన చెప్పిన శ్రుత్యాదిహేతువులవల్ల ఇవి కేవలం పురుషార్థములే అని (ఉపాసకునికి మాత్రం ఉపకరించేవే) అని తెలుస్తున్నది. దేనికైనా, ఏదో ఒక పోలిక లేకుండా ఉండదు కదా? తావన్నాత్రంచేత వాటి వాటి కున్న వైషమ్యం నివర్తించదు కదా? మృత్యువత్-“స వా...పురుషః” (ఈ మండలంలో ఉన్న పురుషుడే మృత్యువు) “అగ్నిరైవ మృత్యుః” (అగ్నియే మృత్యువు) అను వాక్యాలచేత అగ్న్యూదిత్యపురుషుల విషయంలో మృత్యుశబ్దం సమంగానే ప్రయోగింపబడినా కూడ ఆ రెండింటికీ పూర్తి సామ్యం ఏ విధంగా లేదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. అట్లే-“అసౌ...సమిత్ (ఓ! గౌతమా! ఈ లోకమే అగ్ని-ఆదిత్యుడే సమిధ)అనే చోట సమిధలు మొదలైనవాటితో సామ్యం చెప్పినంతమాత్రాన లోకం అగ్నిత్వాన్ని పొందడం ఏవిధంగా లేదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. 51

సూ.పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్తాత్త్వనుబంధః. 3.3.52

పరస్తాదపి “అయం వా వ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః”. ఇత్యేతస్మిన్ననంతరే బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్యం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే న శుద్ధ కర్మ విధిత్యమ్. తత్ర హి-

1203 విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః,

న తత్ర దక్షిణా యాన్తి నా విద్యాంసస్తపసినః.

ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్మ నిష్ఠన్విద్యాం చ ప్రశంసన్నాదరం గమయతి. తథా పురస్తాదపి “యదేతన్మణ్డలం తపతి” ఇత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవ

లక్ష్మణే- “సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్యస్యాత్మా భవతి” ఇతి విద్యాఫలేనై
 వోపసంహారాన్న కర్మప్రధానతా. తత్సామాన్యాదిహాపి తథాత్వమ్. భూయాం
 సన్న్వగ్న్యవయవాః సంపాదయితవ్యాః విద్యాయామిత్యే తస్మాత్కారణాత్
 అగ్నినానుబధ్యతే విద్యా న కర్మాజ్ఞత్వాత్. తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవల విద్యాత్మ
 కత్వసిద్ధిః. 52

బాలానందిని

పరేణేతి:-పరేణ చ=తరువాత వచ్చిన బ్రాహ్మణంచేత కూడ, శబ్దస్య=శబ్దానికి,
 తాద్విధ్యమ్=కేవల విద్యను విధించడం అనే ప్రయోజనమే కనబడుచున్నది; భూయస్వాత్మ
 = సంపాదించవలసిన అగ్న్యవయవాల బాహ్యుల్యంవల్ల మాత్రమే. అనుబంధః=అగ్నితో
 సంబంధం చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

పరస్తాదితి :-తరువాత “అయం వా వ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః” అనే అనంతర
 బ్రాహ్మణంలో శబ్దానికి తాద్విధ్యమే, అనగా కేవలవిద్యావిధిత్వమే, ప్రయోజనంగా
 కనబడుచున్నది గాని శుద్ధమైన కర్మకు అంగంగా విధింపబడడం కనబడడం లేదు.
 అక్కడ-“విద్యయా...తపస్యినః” అనే శ్లోకంచేత కేవలకర్మను నిందిస్తూ, విద్యను ప్రశంసిస్తూ
 ఈ విషయాన్నే సూచిస్తున్నాడు. అట్లే ముగ్ధుగా కూడ “యదేతన్నన్మలం తపతి” అనే
 బ్రాహ్మణంలో-“సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్యస్యాత్మా భవతి” (అతడు, ఎవనికి మృత్యువు
 ఆత్మ అవుతుందో అలాంటి అమృతు డవుతాడు)అని విద్యాఫలంతోనే ఉపసంహ
 రించడంవల్ల విద్యాప్రధానత్వమే తెలుస్తున్నది. దాని పాలికచేత ఇక్కడ కూడ అట్లే
 (విద్యాప్రధాన్యం). ఈ విద్యలో అగ్నికి సంబంధించిన అనేకమైన అవయవాలను సంపా
 దించవలసి ఉన్నదనే కారణంచేత ఈ విద్య అగ్నితో చేర్చబడింది కాని కర్మాంగం అవడంవల్ల
 కాదు. అందువల్ల మనశ్చిదాదులు కేవల విద్యాత్మకములే అని సిద్ధిస్తుంది. 52.

లింగభూయస్వాధికరణం సమాప్తం.

30. ఐకాత్మ్యాధికరణమ్. సూ. 5-3-54

సూ. ఏక ఆత్మనః శరీరే భావాత్. 3.3.53

ఇహ దేహ వ్యతిరిక్తస్యాత్మనః సద్భావః సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధికారసిద్ధయే
 న హ్యసతి దేహవ్యతిరిక్తాత్మని పరలోకఫలాశ్చేదనాః ఉపపద్యేరన్; కస్య వా
 బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత? నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే
 శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తమ్? సత్యముక్తం
 భాష్యకృతా. న తు తత్రాత్మాస్తిత్వే సూత్రమస్తి. ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా
 తదస్తిత్వమాక్షేపపురఃసరం ప్రతిష్ఠాపితమ్. ఇత ఏవ చాకృష్ట్యాచార్యేణ
 శబరస్వామినా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితమ్. అత ఏవ చ భగవతోపవర్షేణ ప్రథమే
 తన్త్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తౌ శరీరకే వక్ష్యామ ఇత్యుద్ధారః కృతః. ఇహచేదం
 చోదనాలక్షణేషాపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వం విచార్యతే కృత్స శాస్త్ర
 శేషత్వప్రతిపాదనాయ. అపి చ పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభిధానేన
 మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వం వర్ణితమ్. కోఽసౌ పురుషః యదర్థా ఏతే
 మనశ్చిదాదయ ఇత్యస్యాం ప్రసక్తౌ ఇదం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే.
 తదస్తిత్వాక్షేపార్థం చేదమాదిమం సూత్రమ్. ఆక్షేపపూర్వీకా హి పరిహారోక్తి
 ర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేన దృఢాం బుద్ధిముత్పాదయేదితి.

బాలానందిని

ఏక ఇతి :- “శరీరే=శరీరం ఉన్నప్పుడే, భావాత్=సుఖచైతన్యాదు లుండడంవల్ల.
 ఆత్మనః= ఆత్మయొక్క అభావాన్ని, ఏకే=కొందరు చెపుతున్నారు” అని సూత్రార్థం.

ఇహేతి:- బంధమూ, మోక్షాధికారమూ సిద్ధించడానికై ఇక్కడ, దేహంకంటే భిన్నమైన
 ఆత్మయొక్క ఉనికి సాధించడుచున్నది. దేహంకంటే భిన్నమైన ఆత్మ లేకపోతే పరలోకం
 ఫలంగా గల విధులు ఉపపన్నములు కావు కదా?(అలాంటి ఆత్మ లేని పక్షంలో)
 బ్రహ్మస్వరూపత్వం దేనికి ఉపదేశించబడుతుంది? (ప్రశ్న) శాస్త్రప్రారంభంలోనే
 (పూర్వమీమాంసాశాస్త్రంలోనే) ప్రథమపాదంలో శాస్త్రఫలాన్ని అనుభవించడానికి యోగ్యమైన,

దేహభిన్న మైన ఆత్మయొక్క అస్తిత్వం చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) నిజమే, భాష్యకారునిచేత చెప్పబడింది. కాని అక్కడ ఆత్మయొక్క అస్తిత్వాన్ని గూర్చి సూత్రం లేదు. ఇక్కడైతే సూత్రకారునిచేత (బాదరాయణునిచేత) స్వయంగానే (దేహతిరిక్తమైన) ఆత్మయొక్క అస్తిత్వాన్ని ముందుగా ఆక్షేపించి అది స్థాపించబడింది. అచార్యుడైన శబరస్వామి ఇక్కడినుండిమేలకర్పించి ఈ విషయాన్ని ప్రమాణలక్షణంలో చెప్పి ఉన్నాడు అందువల్లనే పూజ్యుడైన ఉపవర్షుడు, ప్రథమతంత్రంలో ఆత్మాస్తిత్వాన్ని గూర్చి చెప్పే ప్రసంగంలో “శరీరకంలో చెపుతాం” అని ఉద్ధారం (ఆక్షేపానికి పరిహారం) చేశాడు.

వి. పూర్వమీమాంసలో శబరస్వామి ఆత్మను గూర్చి చెప్పినపుట్టంలో వార్తికకారుడైన కుమారిలభట్టు-

“ఇత్యాహ నాస్తిక్యనిరాకరిష్ఠరాత్మాస్తితాం భాష్యకృదత్ర యుక్త్యా,

దృఢత్యమేతద్విషయశ్చ బోధః ప్రయాతి వేదాన్తనిషేవజేన”

“నాస్తిక్యాన్ని నిరాకరించడం కోసమై భాష్యకారుడు ఇక్కడ ఆత్మాస్తిత్వాన్ని యుక్తిచేత ప్రతిపాదించాడు. ఆత్మయొక్క అసలు స్వరూపం వేదాంతాలను సేవిస్తే తెలుస్తుంది” అన్నారు.

ఇహేతి:- ఇక్కడ చోదనారూపా లైన (విధిరూపాలైన) ఉపాసనలను గూర్చి విచారించబడుచున్నది గాన, మొత్తం శాస్త్రానికి (పూర్వోత్తరమీమాంసలకు) అంగంగా చూపడం కోసం(అనగా రెండు శాస్త్రాలకీ ఉపయోగించడానికై)ఆత్మాస్తిత్వవిచారణ చేయబడుచున్నది. మరొక విషయమేమనగా వెనుకటి అధికరణంలో ప్రకరణంనుండి మనశ్చిదాదుల ఉత్పత్తి(వేరు చేయడం) అంగీకరించడం ద్వారా అవి పురుషార్థము లని చెప్పబడింది. ఈ మనశ్చిదాదులు ఏ పురుషుని కోసం ఉద్దిష్టమైనవో ఆ పురుషుడు ఎవరు అని ప్రశ్నవచ్చినప్పుడు దేహవ్యతిరుక్తుడైన ఆత్మయొక్క అస్తిత్వం చెప్పబడుచున్నది (ఈ విధంగా ఈ అధికరణం శాస్త్రాని కంతకీ అంగం గాన శాస్త్రసంగతి. వెనుకటి అధికరణంతో ఆక్షేపసంగతి అని అర్థం). ఆత్మయొక్క అస్తిత్వాన్ని ఆక్షేపించడానికి ఈ మొదటి సూత్రం ప్రవర్తిస్తూన్నది. ముందు ఆక్షేపం చేసి తరవాత పరిహారం చెప్పినట్లయితే అప్పుడు చెప్పదలచుకున్న విషయం, స్థూణానిఖననన్యాయంచేత (గునపం మొదలైనవి నేలలో గట్టిగా పాతుకొనడం కొరకు వాటిని నాలుగైదుసార్లు గ్రుచ్చినచోటనే గ్రుచ్చుతూ

పాతతం స్ఫుటానిఖననన్యాయం)దృఢమైన బుద్ధిని కలిగిస్తుంది.

భాష్యమ్

అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శిన్ లోకాయతికా దేహవ్యతిరిక్త స్వాత్మన్ ౭భావం మన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషు బాహ్యేషు పృథివ్యాదిష్వద్భుష్టమపి చైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషు స్యాదితి సంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యం మదశక్తివద్విజ్ఞానమ్, చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుష ఇతి ఆహుః. న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయ వా సమర్థో దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మాస్తి యత్కృతం చైతన్యం దేహే స్యాత్. దేహ ఏవ తు చేతనశ్చాత్మాచేతి ప్రతిజానతే. హేతుం చాచక్షతే శరీరే భావాదితి. యద్ధి యస్మిన్ సతి భవతి అసతి చ న భవతి, తత్ తద్ధర్మత్వేనాద్యవసీయతే, యథాగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశే. ప్రాణచేష్టా చైతన్యస్పృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతాః ఆత్మ వాదినాం; తే ౭వ్యస్తరేవ దేహ ఉపలభ్యమానా బహిశ్చానుపలభ్యమానాః అసిద్ధే దేహవ్యతిరిక్తే దర్శిణి దేహధర్మా ఏవ భవితుమర్హంతి. తస్మాదవ్యతిరేకో దేహదాతృన ఇతి. 53.

బాలానందిని

అత్రేతి:- ఈ విషయంలో దేహమే ఆత్మ యని భావించే లోకాయతికు లనే కొందరు దేహంకంటే భిన్నమైన ఆత్మ లేదని అంటారు. సమస్తములుగా ఉన్న, లేదా వ్యస్తములుగా ఉన్న బాహ్యములైన పృథివ్యాదులలో చైతన్యం కనబడకపోయినా కూడ శరీరాకారంలో పరిణమించిన భూతాలలో ఉండవచ్చు నని వీళ్లు అంటారు. అలా శరీరాకారంలో పరిణమించిన ఆ భూతాలనుండి మదశక్తివలె (కొన్ని వస్తువుల కలయికవలన మాదకతాశక్తి పుట్టి నట్లు) చైతన్యం పుడుతుందనీ, అలాంటి చైతన్యంతో కూడిన శరీరమే పురుషుడనీ అంటారు. స్వర్గానికి వెళ్లడానికి గాని, మోక్షం పొందడానికి గాని శరీరంకంటే వేరుగా ఆత్మ లేదు. అందుచేత దానివల్ల చైతన్యం దేహంలో కలిగే ప్రసక్తి లేదు. చేతనమైన దేహమే ఆత్మ అని వాళ్లు చెబుతారు. ఇందుకు వాళ్లు- శరీరం ఉన్నప్పుడే చైతన్యం ఉంటుంది గాన అని హేతువును కూడ చెబుతున్నారు. ఏది ఉన్నప్పుడు ఏది

ఉంటుందో, ఏది లేనప్పుడు ఏది ఉండదో అది దాని ధర్మం అని నిర్ణయించబడుతుంది ఉదాహరణకి అగ్నిధర్మాలైన ఉష్ణత్వ-ప్రకాశలు. (ఇవి అగ్ని ఉంటే ఉంటాయి అగ్ని లేకపోతే ఉండవు. అందుచేత అగ్నియొక్క ధర్మాలని చెప్పబడుచున్నాయి). ఆత్మవాదులు ఆత్మధర్మాలని చెప్పే ప్రాణం, చేష్ట, చైతన్యం, స్మృతి, మొదలైనవి కూడ దేహంలోపలనే కనబడుతున్నాయి. దేహానికి బైట కనబడడంలేదు. అందుచేత దేహంకంటే వేరుగా ధర్మి (ఆత్మ అనేది) లేదన్నప్పుడు అవి కూడ దేహధర్మాలే అని చెప్పడం యుక్తం. అందువల్ల దేహంకంటే భిన్నంగా ఆత్మ లేదు. 53.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః:-

సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్న తూపలభివత్. 3.3.54

న త్వేతదస్తి యదుక్తమవ్యతిరేకో దేహదాత్మన ఇతి. వ్యతిరేక ఏవాస్య దేహాద్భవితుమర్హతి, తద్భావాభావిత్వాత్. యది దేహభావే భావిత్వాద్దేహధర్మత్వ మాత్మధర్మాణాంమన్యేత తతో దేహభావేఽప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేవైషాం కిం న మన్యేత? దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్. యే హి దేహధర్మరూపాదయస్తే యావద్దేహం భవంతి. ప్రాణచేష్టాదయస్తు సత్యపి దేహే మృతావస్థాయాం న భవంతి. దేహధర్మాశ్చ రూపాదయః సర్వైరపుష్పలభ్యంతే, న త్వాత్మ ధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః. అపి చ సతి హి తావద్దేహే జీవదవస్థాయామేషాం భావః శక్యతే నిశ్చేతుం న త్వసత్యభావః, పతితేఽపి హి కదాచిదస్మిన్ దేహే దేహాంతరసంచారేణ ఆత్మధర్మా అనువర్తేరన్. సంశయమాత్రేణాపి పరపక్షః ప్రతిషిధ్యతే. కి మాత్మకం పునరిదం చైతన్యం మన్యతే యస్య భూతేభ్య ఉత్పత్తి మిచ్ఛతీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః. న హి భూతచతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతికః కించిత్తత్త్వం ప్రత్యేతి. యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విషయత్వాత్తేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత; స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్. న హ్యగ్నిరుష్ణః సన్ స్వాత్మానం

దహతి, న హి నటః శిక్షితః స్వస్కస్థమధిరోక్త్యతి; న హి భూతభౌతికేన సతా
చైతన్యేన భూతభౌతికాని విషయాక్రియేరన్. న హి రూపాదిభిః స్వం రూపం
పరరూపం వా విషయాక్రియతే. విషయాక్రియంతే తు బాహ్యధ్యాత్మికాని
భూతభౌతికాని చైతన్యేన; అతశ్చ యదైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా
ఉపలభ్యేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవం వ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః.
ఉపలభ్యిరూప ఏవ చ న ఆత్మేతి ఆత్మనో దేహవ్యతిరిక్తత్వమ్, నిత్యత్వం చ;
ఉపలభ్యైరకరూప్యాత్. అహమిదమద్రాక్షమితి చావస్థాంతరయోగేఽప్యపలబ్ధత్వేన
ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ.

యత్తుక్తం- శరీరే భావాచ్చరీరధర్మ ఉపలబ్ధిరితి. తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ
ప్రత్యుక్తమ్. అపి చ సత్సు ప్రదీపాదిమాపకరణేషు ఉపలబ్ధిర్భవతి అసత్సు న
భవతి. న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మ ఏదోపలబ్ధిర్భవతి. ఏవం సతి దేహే
ఉపలబ్ధిర్భవతి, అసతి చ న భవతీతి న దేహధర్మో భవితుమర్హతి. ఉపకరణ
త్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః. న చాత్యంతం దేహస్యోపలబ్ధౌ
ఉపయోగోఽపి దృశ్యతే; నిశ్చేష్టేఽప్యసిన్ దేహే, స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్.
తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వమ్. 54.

బాలానందిని

వ్యతిరేక ఇతి : "తద్భావాభావిత్వాత్ = దేహం ఉన్నా కూడ ఆత్మధర్మా లైన
చైతన్యాదులు లేకపోవడంవల్ల, వ్యతిరేకః=దేహానికి ఆత్మకంటే భిన్నత్వము. న తు=
చైతన్యం దేహధర్మం మాత్రం కాదు, ఉపలబ్ధివత్ = జ్ఞానము వలె" అని సూత్రార్థం.

నేతి: ఆత్మ దేహంకంటే వ్యతిరిక్తం కాదు అని ఏది చెప్పబడిందో అది లేదు,
దేహంకంటే ఆత్మకు వ్యతిరేకమే (భేదమే) ఉండడం యుక్తం; తద్భావాభావిత్యంవలన.
దేహం ఉన్నప్పుడే ఉండడంచేత ఆత్మధర్మాలు దేహధర్మాలు అని అన్నట్లయితే, దేహం
ఉన్నా కూడ అవి ఉండకపోవడంచేత అవి దేహధర్మాలు కావు అని ఎందుకు
అంగీకరించకూడదు? ఆత్మధర్మాలకీ దేహధర్మాలకీ వైలక్షణ్యం (భేదం) ఉన్నది కదా?

దేహధర్మాలైన రూపాదులు దేహం ఉన్నంతవరకూ ఉంటున్నాయి. ప్రాణం, చేష్టలు మొదలైనవైతే మృతావస్థలో దేహం ఉన్నా కూడ ఉండడంలేదు. దేహధర్మా లైన రూపాదులను ఇతరులు ప్రత్యక్షంగా చూడగలుగుతున్నారు. కాని ఆత్మధర్మాలైన చైతన్య-స్మృత్యాదులను ఇతరులు గ్రహించజాలరు. మరొక విషయమేమనగా జీవించి ఉన్న అవస్థలో దేహంలో వీటి ఉనికిని నిశ్చయించవచ్చును గాని దేహం లేప్పుడు ఇవి లేవని నిశ్చయంగా చెప్పడానికి శక్యం కాదు. ఈ దేహం పతితమైన తరవాత కూడా ఆత్మధర్మాలు, దేహాంతరంలోనికి సంచరించడంచేత ఒక వేళ అనువర్తించవచ్చును కదా? (అందుచేత దేహం లేప్పుడు చైతన్యస్మృత్యాదులు ఉండ వని నిశ్చితంగా చెప్పడానికి శక్యం కాదు గాన ఉండవచ్చునేమో అన్న సంశయానికి తావు లేకపోలేదు.) సంశయమాత్రంచేత కూడా పరపక్షం నిషేధించబడుతుంది. (అన్వయవ్యతిరేకా లున్నా యని గట్టిగా చెప్పడానికి వీలుండదు గాన చైతన్యాదులు దేహధర్మాలే అని స్థాపించడం శక్యం కాదు అని అర్థం). ఏ చైతన్యం భూతాలనుంచి పుడుతుం దని అంటున్నాడో ఆ చైతన్యం ఎలాంటిది అని ప్రతిపక్షిని ప్రశ్నించాలి. ఎందుచేత ననగా భూతచతుష్టయం తప్ప మరొక (ఐదవ) తత్వాన్ని దేనినీ లోకాయతికుడు అంగీకరించడు కదా? (చైతన్యాన్ని అంగీకరిస్తే ఐదవ తత్వం అంగీకరించినట్లవుతుంది అని భావం). భూతాలను, భౌతికాలను (పంచమహాభూతాలనుండి పుట్టినవాటిని) తెలుసుకొనడం అనేది ఏది కలదో అదే చైతన్యం అని అంటే - అట్లైతే, అవి (భూతభౌతికాలు) విషయములు కాబట్టి ఈ చైతన్యం వాటి ధర్మం కాకూడదు. క్రియ తన విషయంలోనే ప్రవర్తించడం విరుద్ధం. (లోకాయతికుడు నాలుగు పదార్థాలకంటె భిన్నమైన ఐదవ తత్వం అంగీకరించలేదు గాన భూతభౌతికాలను గ్రహించేదిగా చెప్పిన చైతన్యం కూడా నాలుగు భూతాలలోనే అంతర్గతం కావాలి. అలాంటప్పుడు ఆ నాలుగు భూతాలు తమను తాము చూస్తున్నాయి అని చెప్పిన ట్లవుతుంది. అది అసంభవం అని భావం). వేడిగా ఉన్న అగ్ని తనను తాను కాల्చదు కదా? ఎంత అభ్యాసం చేసినా నటుడు తన బుజాల మీదికి ఎక్కజాలడు కదా? అట్లే భూత భౌతికాల ధర్మం అయి ఉండి చైతన్యం భూతభౌతికాలను విషయంగా చేసికొనజాలదు కదా? (పృథివ్యాదులధర్మాలైన)రూపాదులు తమ రూపాన్ని గాన్ని పరరూపాన్ని గాని చూడ జాలవు కదా? అయితే బాహ్యలూ, అధ్యాత్మికాలూ అయిన భూతభౌతికాలు చైతన్యంచేత గ్రహింపబడుచున్నాయి. అందుచేత

భూతభౌతికవిషయకమైన ఉపలబ్ధి (జ్ఞానం) ఉన్నట్లు ఏ విధంగా అంగీకరించబడుచున్నదో అట్లే ఇది (వైతన్యం) భూతభౌతికాలకంటే భిన్నమైనది. అని కూడ అంగీకరించాలి. మా సిద్ధాంతం ప్రకారం ఆత్మ అనగా ఉపలబ్ధియే (జ్ఞానమే). అందుచేత ఉపలబ్ధిరూప మైన ఆత్మదేహంకంటే భిన్న మైనది. ఉపలబ్ధి ఒకే రూపంలో ఉంటుంది గాన ఇది (ఉపలబ్ధి, ఆత్మ) నిత్యం కూడ. అవస్థలలో భేదం ఉన్నా కూడ నేను ఇది చూచాను అని ఉపలబ్ధిగా ప్రత్యభిజ్ఞానం (అప్పుడు చూచినవాడే ఇతడు అనే జ్ఞానం) ఉండడంవల్ల, స్మరణాదులు ఉపపన్నం అవడంవల్లా కూడ ఆత్మ నిత్యం. (ఆత్మ అనేది ఒకటి నిత్యమైనది లేకపోతే ఎప్పుడో అనుభవించినదానిని చాలాకాలం తరువాత స్మరించడం ఉండదు. అందుచేత కూడ ఆత్మ నిత్యం) ఉపలబ్ధి శరీరంలోనే కలుగుతున్నది గాన శరీరధర్మమే అని ఏది చెప్పబడిందో అది పైన చెప్పిన ప్రకారం నిరాకరించబడింది. మరొక విషయ మేమనగా దీపం మొదలైన సాధనాలు ఉన్నప్పుడు వస్తువుల జ్ఞానం కలుగుతుంది. అవి లేకపోతే కలగదు. తావన్మాత్రంచేత జ్ఞానం ప్రదీపాదుల ధర్మం కాజాలదు. ఇది ఇలా ఉన్నప్పుడు - దేహం ఉన్నప్పుడు జ్ఞానం కలుగుతున్నది. దేహం లేనప్పుడు జ్ఞానం కలగడం లేదు, అందుచేత జ్ఞానం దేహధర్మమే అనడం యుక్తం కాదు. ఎందుచేత ననగా - దేహం దీపాదుల వలె కేవలం ఉపకరణంగా మాత్రం ఉంటూ (జ్ఞానానికి) ఉపయోగించవచ్చును. మరొక విషయమేమనగా - అన్ని విధాలా దేహమే జ్ఞానానికి ఉపయోగిస్తుంది అనేది కూడ లేదు. ఎందువల్ల ననగా స్వప్నంలో ఈ దేహం నిశ్చేష్టంగా ఉన్నప్పుడు కూడ అనేకవిధాలైన జ్ఞానాలు కలుగుతున్నాయి. అందువల్ల దేహంకంటే భిన్నమైన ఆత్మ ఉన్నదనటం నిర్దుష్టమైనది.

ఐకాత్వ్యాదికరణం సమాప్తం

31. అజ్ఞానబద్ధాధికరణమ్. సూ. 55-56

సూ. అజ్ఞానబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. 3.3.55

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా; సంప్రతి తు ప్రకృతామేవానువర్తామహే.
 “ఓమిత్యేతదక్షరముపాసీత” (భా. ఉ. 1.1.1) “లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత”
 (భా. ఉ. 2.2.1) “ఉక్తముక్తమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిదమేవోక్తమ్” “ఇయమేవ

పృథివీ” (ఐ.ఆ. 2.1.2.1) “అయం వా వ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః” (శ.బ్రా. 10.5.4.1) ఇత్యేవమాద్యా య ఉద్గీధాదికర్మాజ్ఞావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతివేదం శాఖాభేదేషు విహితాస్తే తత్తద్భాగాగతేష్వేవోద్గీధాదిషు భవేయురథవా సర్వశాఖాగతేష్వితి విశయః. ప్రతిశాఖం చ స్వరాదిభేదాదుద్గీధాధిభేదానుపాదాయాయము పన్యాసః. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీధాదిషు విధీయేరన్నితి. కుతః? సన్నిధానాత్. “ఉద్గీధముపాసీత” (ఛా. ఉ. 1.11.1) ఇతి హి సామాన్యవిహితానాం వివేషాకాజ్ఞానాయాం పంనికృష్టేనైవ స్వశాఖాగతేన వివేషేణాకాజ్ఞానివృత్తేః. తదతిలజ్ఞనే శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానే కారణం నాస్తి. తస్మాత్ ప్రతిశాఖం వ్యవస్థేతి.

బాలానందిని

అశ్లేతి:- అజ్ఞానబద్ధాస్తు = కర్మాంగములకు సంబంధించిన విద్యలైతే, ప్రతివేదమ్ = ప్రతి వేదమునందు, శాఖాసు = స్వశాఖలయందే, న హి = వ్యవస్థితములు కావు” అని సూత్రార్థం.

సమాప్తేతి:- ప్రసంగాగతమైన కథ (విచారం) సమాప్తమైనది. ఇప్పుడైతే ప్రకృతమైనదానినే అనుసరిస్తాం. “ఓమితి . . . ఉపాసీత”, “లోకేషు . . . ఉపాసీత” “ఉక్తముక్తమితి ఉక్తమ్” “ఇయమేవ పృథివీ” “అయం. . . చితః” ఈ మొదలైన ఉద్గీధాదికర్మావయవాలకు సంబంధించిన ఏ ప్రత్యయాలు ప్రతివేదంలోను శాఖాభేదాలలో విధించబడి ఉన్నాయో అవి ఆ యా శాఖలలో ఉండే ఉద్గీధాదులలోనే ఉంటాయా లేక సకలశాఖాగతా లైన ఉద్గీధాదులలో ఉంటాయా అని సంశయం.

వి. ఉద్గీధావయవమైన ఓంకారంమీద ప్రాణదృష్టి, హింకారమే పృథివి, ప్రస్తావం అగ్ని, ఉద్గీధం అంతరిక్షం, ప్రతిహారం అదిత్యుడు, నిధనం ద్యులోకం - ఈ విధంగా హింకారాదిపంచవిధసామయందు పృథివ్యాదిలోకదృష్టి, ఉక్తం అనే శాస్త్రం మీద పృథివీదృష్టి, ఇష్టకాచిత మైన అగ్నిమీద లోకదృష్టి - ఈ కర్మాంగాలను ఆశ్రయించిన ఉపాసనలు చెప్పబడ్డాయి. కర్మకు అంగమైన సామాదులకు సంబంధించిన వవదంచేత వీటికి కర్మాంగవబద్ధపానలు అని పేరు. వీటి విషయంలో సంశయం.

ప్రతిశాఖమితి:- ప్రతీ శాఖలోను స్వరాదుల భేదం ఉండడంవల్ల ఉద్గీథాదులు కూడ భిన్నము లవుతాయి గాన ఈ సంశయానికి తావు ఏర్పడింది. ఏమి ప్రాప్తించింది? ఇవి తమ శాఖలో ఉన్న ఉద్గీథాదుల విషయంలోనే విధింపబడాలి. ఎందువల్ల? సంవిధానంవల్ల. "ఉద్గీథముపాసీత" (ఉద్గీథాన్ని ఉపాసించాలి) అని సామాన్యంగా విధించబడి నప్పుడు ఏ ఉద్గీథాన్ని అని విశేషాన్ని గూర్చి ఆకాంక్ష కలిగి నప్పుడు దగ్గగా స్వశాఖలో ఉన్నదానిచేతనే ఆకాంక్షాదులు తీరిపోతాయి గాన, (ఈ ఉపాసనా విధాయక వాక్యం ఏ శాఖలో ఉందో ఆ శాఖలోనే ఉన్న విధంగా ఉపాసన చెయ్యాలి అని ఆకాంక్ష తీరిపోయిన తరువాత) దానిని కాదని మరొక శాఖలో విధించిన విశేషాన్ని గ్రహించడానికి తగిన కారణం లేదు. అందుచేత శాఖాభేదాన్ని పట్టి ఉపాసనావ్యవస్థ చేసికోవాలి.

వి. దేహాత్మలు భిన్నమైనవి గాన ఆత్మధర్మాలు దేహంలో ఎలా సంభవించవో అట్లే ఆ యా వేదాలలో ఉన్న ఉద్గీథాదులు వేరు వేరు గాన ఒక వేదంలో విధించిన ఉద్గీథాద్యుపాసనలు వేదాంతరంలో ఉన్న ఉద్గీథాద్యుపాసనలలో సంభవించవు అని దృష్టాంత సంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీత్యజ్ఞావబద్ధాస్త్వితి. తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతే ప్రతివేదం స్వశాఖాస్వేవ వ్యవతిష్ఠేరన్, అపి తు సర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్. కుతః? ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్. స్వశాఖావ్యవస్థాయాం హ్యుద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యా శ్రయః ప్రత్యయో నోపపద్యతే. తస్మాత్స్వరాదిభేదే సత్యప్యుద్గీథత్వాద్య విషేషాత్ సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు ఏవంజాతీయకాః ప్రత్యయాః స్యుః. 55

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా అజ్ఞావబద్ధాస్తు అని చెప్పుతున్నాడు. తు శబ్దం పూర్వపక్షాన్ని వ్యావర్తింపచేస్తుంది. ఇవి ప్రతివేదంలోను తమశాఖలోనే వ్యవస్థితములు కాకూడదు. అన్ని శాఖలలోనికి అనువర్తించాలి. ఎందువలన? "ఉద్గీథముపాసీత" ఇత్యాది శ్రుతిలో విశేషం లేకపోవడంవల్ల. ("ఉద్గీథాన్ని ఉపాసించాలి" అని సామాన్యరూపంలో చెప్పినప్పుడు ఉద్గీథం అనేది ఏ శాఖలో ఉన్నా దాని ఉపాసన ప్రత్యక్షంగా శ్రుతి అనే

ప్రమాణంచేత చెప్పబడినట్లే). స్వశాఖమాత్రమే అనే వ్యవస్థ చేసిన పక్షంలో “ఉద్గీఢము పాసిత” అనే, విశేషం ఏదీ లేకుండా అన్నింటి విషయంలోను ప్రవర్తించవలసిన, శ్రుతిని విశేషంమీద వ్యవస్థితం చేస్తే (దానికి మాత్రమే పరిమితం చేస్తే) పీడింపబడినదవుతుంది. అది న్యాయ్యం కాదు. సంనిధానంకంటే శ్రుతి బలీయమైనది కదా? ఇక్కడ సామాన్యానికి సంబంధించిన జ్ఞానం ఉపపన్నం కాదనేమాట కూడ లేదు - అందువల్ల స్వరాదులలో భేదా లున్నా ఉద్గీఢత్వంలో విశేషం (భేదం) లేదు గాన సమస్తశాఖలకు సంబంధించిన ఉద్గీఢాదులలో ఈ విధమైన ప్రత్యయాలు (భావనలు) ఉంటాయి.

వి. లోకంలో “ఘటమానయ” (ఘటం తీసికొనిరా) అన్నప్పుడు ఘటశబ్దం ఘటసామాన్యాన్ని, అనగా లోకంలో ఉన్న అన్ని ఘటాలనూ, చెప్పినా, అన్ని ఘటాలను తీసికొని రావడం అశక్యం గాన సంనిధానాన్ని పట్టి ప్రక్కనున్న ఘటం గ్రహించబడుతుంది. ఇక్కడ ఉద్గీఢం అని సామాన్యరూపంలో చెప్పినప్పుడు అన్ని వేదశాఖలలోనూ ఉన్న ఉద్గీఢాన్ని గ్రహించడం అశక్యం కాదు గాన, సంనిధిని శ్రుతిచేత బాధించి అన్నింటినీ గ్రహించాలి అని అర్థం. 55

సూ. మున్తాదివద్యాఽవిరోధః. 3.3.56

అథవా నైవాత్ర విరోధః శబ్దేతవ్యః, కథమన్యశాఖాగతేషాద్గీ థాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయా భవేయురితి, మున్తాదివదవిరోధోపపత్తేః. తథాహి-మున్తాణాం కర్మణాం గుణానాం చ శాఖాంతరోత్పన్నానామపి శాఖాంతర ఉపసంగ్రహో దృశ్యతే. యేషామపి శాఖీనాం “కుటరురసి” ఇత్యశ్మాదానమన్త్రో నామ్నాతస్తేషామప్యసౌ వినియోగో దృశ్యతే - “కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వా” ఇతి. యేషామపి చ సమిదాదయః ప్రయాజా నామ్నాతస్తేషామపి తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే - “ఋతవో వై ప్రయాజాః సమానత్ర హోతవ్యాః” ఇతి. తథా యేషామపి “అజోఽగ్నీషోమీయః” ఇతి జాతివిశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విశేషవిషయో మన్తవర్ణ ఉపలభ్యతే - “భాగస్య వపాయా మేదసోఽను బ్రూహి” ఇతి. తథా వేదాంతరోత్పన్నానామపి “అగ్నేర్యర్చేత్త్రం వేరధ్వరమ్”

ఇత్యేవమాదిమన్త్రాణాం వేదాంతరే పరిగ్రహో దృష్టః. తథా బహ్వుచపరితస్య సూక్తస్య “యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్యాన్” (ఋగ్వే. 2.6.7) ఇత్యస్య “అధ్యర్యవే సజనీయం శస్యమ్” ఇత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః. తస్మాద్యథాశ్రయాణాం కర్మాజ్ఞానాం సర్వత్రానువృత్తిః ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః
56

బాలానందిని

మన్తైతి:- “మన్తాదివద్వా = మంత్రాదులయందు వలె, అవిరోధః = విరోధం లేదు” అని సూత్రార్థం.

అథవేతి:- లేదా - ఒక శాఖలో ఉన్న ఉద్గీధాదులయందు మరొక శాఖలో విధించబడిన ప్రత్యయములు (భావనలు) ఎట్లు ఉంటాయి అని ఇక్కడ విరోధం శంకించతగినది కాదు. ఎందువల్లననగా - మంత్రాదులయందు వలె అవిరోధం కుదురుతుంది. అదెట్లనగా - ఒక శాఖలో ఉత్పన్నములైన (చెప్పబడిన) మంత్రాలను, కర్మలను, గుణాలను మరొక శాఖలో గ్రహించడం కనబడుచున్నది. ఏ శాఖవాళ్ళకు “కుటరురసి” ఇత్యాది అశ్మాదానమంత్రం చెప్పబడలేదో వాళ్ళకు కూడా ఈ వినియోగం - “కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వా” అని చెప్పబడినది.

వి. బియ్యం చూర్ణం చేసే జాయిని గ్రహించేటప్పుడు యజుర్వేదులకు కుక్కుటోఽసి అని మంత్రం ఉంది కాని “కుటరురసి” అనేది లేదు. అయినా కుక్కుటోఽసి అని గాని కుటరురసి అని గాని జాయిని గ్రహించాలి”. అనే వాక్యంచేత వాళ్ళకు కూడా వికల్పంగా కుటరురసి అనే మంత్రం విధించబడింది.

అవ. సూత్రంలో అదిపదం ప్రయోగించడంచేత కర్మకు ఉదాహరణం చూపుతున్నారు-యేషామితి:- ఏ శాఖవాళ్ళకు సమిదాదిప్రయాజలు చెప్పబడలేదో వాళ్ళకు కూడా “ఋతవో వై ప్రయాజాః సమానత్ర హోతవ్యాః” (సమానమైన కర్మ ఉన్న చోట ఐదు ప్రయాజల హోమం చెయ్యాలి) అని (పంచత్వం) అనే గుణంతో కూడిన గుణులు (ప్రయాజలు) పరించబడుచున్నాయి. (ఈ వాక్యాన్ని బట్టి ఈ ఐదు ప్రయాజలను చెప్పని మైత్రాయణీశాఖవాళ్ళకు కూడా ఈ వాక్యంచేత ఐదు ప్రయాజ లనే గుణులు విధించబడ్డాయి).

అట్లే అగ్నిషోమీయపశువు అజం (మేక) అని ఏ శాఖవాళ్ళకి చెప్పబడలేదో (అగ్నిషోమీయపశువు అలంభనం చెయ్యాలి అని మాత్రమే చెప్పబడిందో) అట్టి యజుః శాఖీయులకు కూడ ఆ పశువిశేషాన్ని చెప్పే “భాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహి” అనే మంత్రం కనబడుతున్నది. ఏ పశువో చెప్పకపోయినా ఈ భాగస్య ఇత్యాదిప్రైషమంత్రంచేత (ఫలానా దేవతకు ఫలానా హవిస్సు ఇస్తున్నామని చెప్పుము అనే మంత్రాలకి ప్రైషమంత్రాలని పేరు) ఆ పశువు మేక అనే విషయం తెలుస్తున్నది. (ఇది గుణానికి ఉదాహరణం). అట్లే ఒక వేదంలో (సామవేదంలో) పఠించబడిన “అగ్నేర్యేర్థేత్రమ్” ఇత్యాది మంత్రాలను మరొక వేదంలో (యజుర్వేదంలో) తీసికొనడం కనబడుతున్నది. (ఇది మంత్రాలకు మరొక ఉదాహరణం). అట్లే బహ్వుచులు పఠించిన “యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్యాన్” అనే “మంత్రాన్ని “అధ్వర్యవే సజనీయం శస్యమ్” (సజనీయాన్ని అధ్వర్యువు పఠించాలి) అనే చోట గ్రహించడం కనబడుతుంది. (సజనాస ఇన్ద్రః అనే మాటలు చివర ఉన్న ఋక్కులతో కూడిన సూక్తానికి సజనీయసూక్తం అని పేరు. పై వాక్యంచేత ఋగ్వేదంలోని ఈ మంత్రాలు యజుర్వేదానికి సంబంధించిన అధ్వర్యువు పఠించా లని విధించబడింది గాన ఇది కూడా మంత్రాల కుదాహరణం). అందువల్ల అశ్రయాలైన కర్మాంగాలు అన్నిచోట్ల అనువర్తించి నట్లు, అంగాశితాలైన ప్రత్యయాలకు అన్ని చోట్లా అనువృత్తి చెప్పాలి. 56

అంగావబద్ధాధికారాధికరణం సమాప్తం

32. భూమిజ్యోతిస్తాధికరణమ్ . సూ 57

సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్యం తథా హి దర్శయతి 3.3.57

“ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః” (భా. ఉ. 5.11.1) ఇత్యస్యామాఖ్యాయికాయాం వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ వైశ్యానరస్యోపాసనం శ్రూయతే. వ్యస్తాపాసనం తావత్ - “ఔపమన్యవ కం త్వమాత్మానముపాస్సే” ఇతి, “దీవమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ, ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్యానరో యం త్వమాత్మానముపాస్సే” (భా. ఉ. 5.12.1) ఇత్యాది. తథా సమస్తాపాసనమపి “తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్యానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణం పృథగ్యర్జుత్వా సందేహో బహులో

బస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదే” (భా. ఉ. 5-18-2) ఇత్యాది. తత్ర సంశయః కిమిహోభయథాప్యపాసనం స్యాద్వ్యస్తస్య సమస్య చ, ఉత సమస్తస్త్వేవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? ప్రత్యవయవం సుతేజః ప్రభృతిషు ‘ఉపాస్సే’ ఇతి క్రియాపదశ్రవణాత్ “తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే” (భా. ఉ. 5.12.1) ఇత్యాది ఫలభేదశ్రవణాచ్చ వ్యస్తాన్యపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తమ్.

బాలానందిని

భూమ్న ఇతి:- “క్రతువత్ = క్రతువునకు వలె, భూమ్నః = సమస్తాపాసనకు, జ్యాయస్త్యమ్ = ఉత్తమత్వము. తథా=అట్లు, దర్శయతి హి = చూపుచున్నాడు కదా” అని సూత్రార్థం.

ప్రాచీనేతి:- “ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవః” అనే అఖ్యాయికలో వైశ్వానరుని వ్యస్తాపాసన సమస్తాపాసనా కూడ వినబడుచున్నది. (ద్యులోకం, అదిత్యుడు మొదలైనవాటిని ఒక్కొక్కదానిని వైశ్వానరుడుగా ఉపాసించడం వ్యస్తాపాసనం. ఇవన్నీ అవయవాలుగా ఉన్న అవయవిని ఉపాసించడం సమస్తాపాసనం). “ఔపమన్యవ . . . ఉపాస్సే” ఔపమన్యవా, నువ్వు దేనిని అత్యుగా ఉపాసిస్తున్నావు?) అని, “దివమేవ . . . ఉపాస్సే” (పూజ్యుడవైన రాజా! నేను ద్యులోకాన్ని ఉపాసిస్తున్నాను. మంచి తేజస్సు గల ఇదియే అత్యుయైన వైశ్వానరుడు. దేనిని నువ్వు అత్యుగా ఉపాసిస్తున్నావో అదే ఇది) ఇత్యాదికం వ్యస్తాపాసనం. “తస్యహ . . . పాదే” ఇత్యాదికం సమస్తాపాసనం. ఇక్కడ వ్యస్తాపాసనా, సమస్తాపాసనా రెండూ చెయ్యాలా లేక ఒక్క సమస్తాపాసనం మాత్రమే చెయ్యాలా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? ప్రతీ అవయవంలోను, సుతేజస్సు మొదలైనవాటిలో ‘ఉపాస్సే’ అని క్రియాపదం వినబడుతున్నది. అట్లే తస్మాత్ దృశ్యతే అని వేరు వేరు ఫలాలు వినబడుతున్నాయి. అందుచేత వ్యస్తాపాసనలే చెయ్యాలి అని ప్రాప్తిస్తున్నది.

వి. సంనిధానమాత్రంచేత శ్రుతిసంకోచం యుక్తం కాదు అని వెనుకటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. అట్లయితే సమస్తాపాసనాసంనిధిమాత్రంచేత వ్యస్తాపాసనలను కేవలం స్తావకా లని చెప్పకూడదు. అవి విధేయములే అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

తతోఽభిధీయతే - భూమ్నః, పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య
 వైశ్వానరోపాసనస్య జాయస్త్వం ప్రాధాన్యేనాస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి,
 న ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్. యథా క్రతుషు దర్శపూర్ణమాస
 ప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాఙ్గప్రధానప్రయోగ ఏవైకో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి
 ప్రయోగః ప్రయాజాదీనామ్, నాప్యేకదేశాఙ్గయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్. కుత
 ఏతద్భూమైవ జ్యాయానితి? తథా హి శ్రుతిర్భూమౌ జ్యాయస్త్వం దర్శయతి;
 ఏకవాక్యతావగమాత్. ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం
 పౌర్వాపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే. తథా హి - ప్రాచీనశాలప్రభృతయః
 ఉద్దాలకావసానాః షడ్భుషయః వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతిపద్యమానాః
 అశ్వపతిం కైకేయం రాజానమభ్యాజగ్ముః ఇత్యుపక్రమ్య ఏకైకస్యర్షేరుపాస్యం
 ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా “మూర్ధా తే వ్యపతిష్యన్మా నాగమిష్యః”
 (భా. ఉ. 5.12.2) ఇత్యాదినా చ వ్యస్తాపాసనమపవదతి. పునశ్చ వ్యస్తాపాసనం
 వ్యావర్త్య, సమస్తాపాసనమేవానువర్త్య “స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు
 సర్వేష్యాత్మస్వన్నమత్తి” (భా. ఉ. 5.18.1) ఇతి భూమాశ్రయమేవ ఫలం
 దర్శయతి. యత్తు ప్రత్యేకం సుతేజఃప్రభృతిషు ఫలభేదశ్రవణం తదేవం సతి
 అఙ్గఫలాని ప్రధాన ఏవాభ్యుపగతానీతి ద్రష్టవ్యమ్. తథా ఉపాస్స ఇతి
 ప్రత్యవయవమాఖ్యాతశ్రవణం పరాభిప్రాయానువాదార్థం, న వ్యస్తాపాసన
 విధానార్థమ్. తస్మాత్సమస్తాపాసనపక్ష ఏవ శ్రేయానితి.

బాలానందిని

తత్ ఇతి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. భూమ్నః = పదార్థసము
 దాయాత్మకమైన సమస్తమైన వైశ్వానరోపాసనమునకు, జ్యాయస్త్వమ్ = గొప్పతనం,
 ప్రధానంగా ఈ వాక్యంలో చెప్పడానికి ఉద్దేశించబడిన దని చెప్పడం యుక్తం, అంతే కాని
 వేరు వేరుగా అవయవోపాసనలు వివక్షితములు కావు. క్రతువత్ = దర్శపూర్ణమాసాది
 క్రతువులలో పూర్తిగా సాంగమైన ప్రధానంయొక్క ఒక్క ప్రయోగమే ఏ విధంగా వివక్షితమో,

వ్యస్తములైన ప్రయాజాద్యంగాల ప్రయోగం మాత్రం కాని, ఎవో కొన్ని అంగాలతో కూడిన ప్రధానంయొక్క ప్రయోగం కాని వివక్షితం కాదో అట్లే ఇక్కడ కూడ. “భూమైవ జ్యాయాన్” అని ఎందుకు చెప్పబడుచున్నది? ఎందువల్ల ననగా - ఇక్కడ ఏకవాక్యత కనబడడంవల్ల శ్రుతి భూమకు జ్యాయస్తాన్ని చూపుచున్నది. పౌర్వాపర్యాన్ని ఆలోచించగా వైశ్వానరవిద్యకు సంబంధించిన ఈ వాక్యం ఒక్కటే అని తెలుస్తూన్నది. అదెట్లనగా - ప్రాచీనశాలుడు మొదలు, ఉద్దాలకుని వరకు ఉన్న ఆరుగురు ఋషులు వైశ్వానర విద్యలో పరినిష్ఠితత్వాన్ని పొందజాలక అశ్వపతి అనే రాజు దగ్గరికి వెళ్లారు అని ఉపక్రమించి ఒక్కొక్క ఋషి ద్యులోకం మొదలైన వాటిలో ఒక్కొక్కదానిని ఉపాసిస్తూన్నట్లు చెప్పి “మూర్ధాతే . . . నాగమిష్యః” (నువ్వు నాదగ్గరికి వచ్చి ఉండకపోతే నీ శిరస్సు పడిపోయి ఉండేది) ఇత్యాది వాక్యాలచేత వ్యస్తాపాసనను నిందిస్తాడు. మళ్ళీ వ్యస్తాపాసనను నివర్తింపజేసి, సమస్తాపాసనాన్నే అనువర్తింపజేస్తూ “స నర్వేష . . . అత్తి” అని భూమకే సంబంధించిన ఫలాన్ని చెబుతాడు. ఇది ఈ విధంగా ఉన్నప్పుడు - సుతేజఃప్రభృతులకు ప్రత్యేకంగా ఫలం చెప్పడం అనేది ఏది ఉందో అది అంగాలకి చెప్పిన ఫలాలు ప్రధానానికే చెందుతాయి అని అంగీకరించి నట్లు గ్రహించాలి. ప్రతీ అవయవం దగ్గర ఉపాసే అని క్రియాపదం ప్రయోగించడం కూడా వరుల అభిప్రాయాన్ని (వ్యస్తాపాసనలకు వేరు వేరు ఫలాలుంటాయి అనే ఇతరుల అభిప్రాయాన్ని) అనువదించడం మాత్రమే కాని వ్యస్తాపాసనలను విధించడం కోసం కాదు. అందువల్ల సమస్తాపాసనపక్షమే మంచిది.

భాష్యమ్

కేచిత్త్వత్ర సమస్తాపాసనపక్షం జ్యాయాంసం ప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయ స్త్వవచనాదేవ కిల వ్యస్తాపాసనాపక్షమపి సూత్రకారో² నుమన్యత ఇతి కథయన్తి. తదయుక్తమ్. ఏకవాక్యతావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్. “మూర్ధాతే వ్యపతిష్యత్” ఇతి చైవమాదినిన్దా వచనవిరోధాత్. స్పష్టే చోపసంహారస్థే సమస్తాపాసనావగమే తదభావస్య పూర్వపక్షే వక్తుమశక్యత్వాత్. సౌత్రస్య చ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్వాభిప్రాయేణాప్యవపద్యమానత్వాత్. 57.

బాలానందిని

కేచిదితి:- కొందరైతే సమస్తాపాసనపక్షం అధికంగా ప్రశస్యం అని స్థాపించి జ్యాయస్త్వాన్ని చెప్పడంచేత సూత్రకారుడు వ్యస్తాపాసనపక్షాన్ని కూడ అంగీకరిస్తున్నాడు అని చెబుతున్నారు. అది యుక్తం కాదు. ఏకవాక్యత కనబడుతున్నప్పుడు వాక్యభేదాన్ని కల్పించడం అన్యాయం. ఇది “మూర్ఖా తే వ్యపతిష్యత్” అనే వ్యస్తాపాసనానిందకు విరుద్ధంగా కూడ ఉంటుంది. ఉపసంహారవాక్యంలో సమస్తాపాసన స్పష్టంగా కనబడుతుండగా అది లేదని పూర్వపక్షంలో చెప్పడం యుక్తం కాదు. సూత్రంలో చెప్పిన జ్యాయస్త్వం (సమస్తాపాసనకు) తగిన ప్రమాణం ఉంది అని అభిప్రాయం చెపితే కూడ ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. 57.

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తం

33. శబ్దాదిభేదాధికరణమ్. సూ. 58

సూ. నానా శబ్దాదిభేదాత్. 3.3.58

పూర్వస్మిన్నధికరణే సత్యామపి సుతేజఃప్రభృతీనాం ఫలభేదశ్రుతౌ సమస్తాపాసనం జ్యాయ ఇత్యుక్తమ్. అతః ప్రాప్తా బుద్ధిరన్యాయ్యపి చ భిన్నశ్రుతీన్యూపాసనాని సమస్యోపాసిష్యంత ఇతి. అపి చ నైవ వేద్యాభేదే విద్యాభేదో విజ్ఞాతుం శక్యతే. వేద్యం హి రూపం విద్యాయాః; ద్రవ్యదైవతమివ యాగస్య. వేద్యశ్చేక ఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేష్యవగమ్యతే. “మనోమయః ప్రాణశరీరః” (భా. ఉ. 3.14.2) “కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ” (భా. ఉ. 4.10.5) “సత్యకామః సత్యసంకల్పః” (భా. ఉ. 4.3.3) ఇత్యేనమాదిషు. తథా ఏక ఏవ ప్రాణః “ప్రాణో వా వ సంవర్గః ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ” (భా. ఉ. 5.1.1) “ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతా” (భా. ఉ. 7.15.1) ఇత్యేవమాదిషు. వేద్యైకత్వాచ్చ విద్యైకత్వం శ్రుతమ్. శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్ పక్షే గుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకమ్ తస్మాత్స్వపదశాఖా విహితమేవ వేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యం విద్యాకార్మ్యయేతి.

బాలానందిని

నానేతి:- “శబ్దాదిభేదాత్ = శబ్దాదుల భేదంవల్ల, నానా = విద్యలు భిన్నములు” అని సూత్రార్థం.

పూర్వస్మిన్నితి:- సుతేజస్సు మొదలైన వాటిలో ఫలభేదం వినబడుతున్నా కూడ సమస్తాపాసనమే మంచిది అని వెనుకటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. దీనిని పట్టి వేరు వేరు శ్రుతులు గల ఇతరమైన ఉపాసనలు కూడ కలిపి ఉపాసించబడతాయి అనే అభిప్రాయం కలుగుతుంది. (దీనిని పట్టి దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం అని సూచించబడినది). మరొక విషయమేమనగా యాగానికి ద్రవ్య-దేవతల వలె విద్యకు వేద్యమే రూపం. శ్రుతులు వేరు వేరుగా కనబడుతున్నా కూడ “మనోమయః ప్రాణశరీరః” “కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ” “సత్యకామః సత్యసంకల్పః” ఇత్యాదులలో వేద్యుడైన ఈశ్వరుడు ఒక్కడే. అట్లే “ప్రాణో వా వ సంవర్ధః ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ” “ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా” ఇత్యాదిశ్రుతులలో వేద్యమైన ప్రాణం ఒక్కటే. వేద్యం ఒక్కటైనప్పుడు విద్య కూడ ఒక్కటే అని వినబడినది (చెప్పబడినది). ఈ పక్షంలో వేరు వేరు గుణాలను చెప్పడమే అభిప్రాయం కాబట్టి శ్రుతులలో భేదం ఉన్నా అది వ్యర్థం కాదు. అందుచేత విద్యకు పరిపూర్ణత్వం రావాలంటే ఒకే వేద్యానికి సంబంధించిన, స్వపరశాఖలలో విధించబడిన గుణసముదాయాన్ని ఉపసంహరించాలి.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే- నానేతి. వేద్యాభేదేఽప్యేవంజాతీయకా విద్యా-భిన్నా భవితుమర్హతి. కుతః? శబ్దాదిభేదాత్. భవతి హి శబ్దభేదః వేద, ఉపాసిత, స క్రతుం కుర్వీత ఇత్యేవమాదిః. శబ్దభేదశ్చ కర్మభేదహేతుః సమధిగతః పురస్తాత్ - “శబ్దాంతరే కర్మభేదః కృతానుబంధత్వాత్” ఇతి. అదిగ్రహణాద్గుణాదయోఽపి యథాసంభవం భేదహేతవో యోజయితవ్యాః. నను వేదేత్యాదిషు శబ్దభేద ఏవావగమ్యతే న యజతీత్యాదివత్ అర్థభేదః, సర్వేషామేవైషాం మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాత్, అర్థాంతరాసంభవాచ్చ. తత్కథం శబ్దభేదాద్విద్యాభేద ఇతి? నైష దోషః. మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేఽప్యనుబంధభేదాద్వేద్యభేదే సతి విద్యాభేదోపపత్తేః.

ఏకస్యాపి హీశ్వరస్య ఉపాస్యస్య ప్రతిప్రకరణం వ్యావృత్తా గుణాః శిష్యస్తే తదైకస్యాపి ప్రాణస్య తత్ర తత్రోపాస్యాభేదే^౨పి అన్యాయ్యగ్గుణో^౨న్యత్రోపాసితవ్యః, అన్యాయ్యగ్గుణశ్చాన్యత్రేత్యనుబంధభేదే సతి విద్యాభేదో విజ్ఞాయతే. న చాత్రైకో విద్యావిధిరితరే గుణవిధయ ఇతి శక్యం వక్తుమ్. వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చ ప్రతిప్రకరణం గుణానాం ప్రాప్తవిద్యానువాదేన గుణవిధానానుపపత్తేః న చాస్మిన్ పక్షే సమానాః సంతః సత్యకామాదయో గుణాః అసక్యబ్రాహ్మణ్యతవ్యాః. ప్రతిప్రకరణం చేదం కామేనేదముపాసితవ్యమ్; ఇదంకామేన చ ఇదమితి నైరాకాశ్చక్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః. న చాత్ర వైశ్వనరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాపరాస్తి యద్భులేన ప్రతిప్రకరణవర్తీన్యవయవోపాసనాని భూత్వా ఏకవాక్యతామీయుః. వేద్యైకత్వనిమిత్తే చ విద్యైకత్వే సర్వత్ర నిరఙ్కుశే ప్రతిజ్ఞాయమానే సమస్తగుణోపసంహారో^౨ శక్యః ప్రతిజ్ఞాయేత. తస్మాత్సుష్మాచ్యుతే నానా శబ్దాధి భేదాత్ ఇతి. స్థితే చైతస్మిన్నధికరణే సర్వవేదాంత ప్రత్యయమ్ ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్. 58

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా నానా అని (వేరు వేరు అని) ప్రతిపాదించబడుచున్నది. వేద్యం అభిన్నం అయినా కూడ ఈ విధమైన విద్య భిన్నమైనది అవడమే యుక్తం. ఎందువల్ల? శబ్దాధిభేదంవల్ల. వేద, ఉపాసిత, “సక్రతుం కురీత” ఈ మొదలైన శబ్దభేదం ఉన్నది కదా? పూర్వం (పూర్వమీమాంసాగ్రంథంలో) “శబ్దాంతరే . . . అనుబంధత్వాత్” అనే సూత్రంలో శబ్దభేదం కర్మభేదానికి హేతువుగా తెలియబడినది. సూత్రంలో శబ్దాధి అని ఆదిశబ్దం చేర్చడంవల్ల యథాసంభవంగా భేదహేతువులైన గుణాదులను కూడా చేర్చాలి. (అనగా శబ్దభేదం, గుణభేదం మొదలైనవాటివల్ల అని అర్థం).

వి. విధివాక్యాలలో యజతి, దదాతి, జుహోతి ఇత్యాదిపదాలు ఉపయోగించబడు తున్నాయి. దేవతను ఉద్దేశించి ద్రవ్యాన్ని త్యజించడం యాగం. తన సొత్తును ఇతరుల సొత్తునుగా చేయడం దానం. ప్రక్షేపం (అగ్నిలో పడవేయడం) అధికంగా ఉన్న యాగం

హామం. యాగాద్యవచ్ఛిన్నమైన, కర్మ అనే మరొక పేరు గల భావన వీటి అన్నింటిలోను ఒక్కటా వేరా అని సందేహం. వేరు వేరు అర్థాలున్న ధాతువులు వేరు వేరుగా ఉండడంచేత, ఆ అర్థాలతో కృతానుబంధమైన (ఏర్పడిన సంబంధం గల) కర్మ (భావన) వేరే అని ఈ సూత్రానికి అర్థం. అందుచేత ఇక్కడ కూడ శబ్దభేదం ఉండడంచేత ఉపాసనాభేదమే అని భావం.

నన్యత్తి:- (ప్రశ్న) వేద ఇత్యాదులలో శబ్దభేదమే కనబడుచున్నది గాని యజతీత్యాదులలో వలె అర్థభేదం ఏదీ లేదు కదా? ఈ పదా లన్నింటికీ మనోవృత్తి అనియే కదా అర్థం? మరొక అర్థం ఏదీ కుదరదు కూడా. అలాంటప్పుడు శబ్దభేదంవల్ల విద్యాభేదం అని చెప్పడం ఎలా కుదురుతుంది? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. మనోవృత్తి అనే అర్థంలో భేదం లేకపోయినా అనుబంధాల (కూడా చెప్పబడినవాటి) భేదాన్ని బట్టి వేద్యం భిన్నం అవుతుంది గాన విద్యాభేదం ఉపపన్నమే. ఉపాసింపదగిన ఈశ్వరుడు ఒక్కడే అయినా ప్రతీ ప్రకరణంలోను వేరు వేరైన గుణాలు చెప్పబడుచున్నాయి. అట్లే అక్కడక్కడ ఉపాస్యమైన ప్రాణం ఒక్కటే అయినా, భేదం లేకపోయినా, ఒకచోట ఒక విధమైన గుణం ఉపాసించాలి, మరొక చోట మరొక విధమైన గుణం ఉపాసించాలి గాన అనుబంధాల (ప్రాణాలతో పాటు చెప్పిన గుణాల) భేదాన్ని పట్టి వేద్యం భిన్నం అవడంచేత విద్యాభేదం తెలియబడుతుంది. ఇక్కడ ఒక విధి విద్యావిధి; మిగిలిన వన్నీ గుణవిధులు అని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. ఏది విద్యావిధి ఏది గుణవిధి అని నిర్ణయించడానికి తగిన ఆధారం ఏదీ లేదు కదా? ప్రతీ ప్రకరణంలోను అనేకములైన గుణాలుండడంచేత, ప్రాప్తమైన ఒక విద్యను అనువదించి గుణాలను విధించడం ఉపపన్నం కాదు. (వాక్యభేదదోషం కలుగుతుంది అని భావం) మరొక విషయ మేమనగా - ఈ పక్షంలో సమానములే అయిన సత్యకామాదిగుణాలను అనేక పర్యాయాలు చెప్పకూడదు. (ఒకచోట ఒకసారి చెప్పినవే అన్ని చోట్ల గ్రహించబడతాయి గాన రెండు మూడు చోట్ల చెప్పడం అవసరం లేదు). ఏ ప్రకరణానికి ఆ ప్రకరణంలో ఈ కోరిక గలవాడు ఇది ఉపాసించాలి, ఆ కోరిక గలవాడు అది ఉపాసించాలి అని చెప్పివేసిన తరువాత ఆకాంక్ష ఉండదు గాన (ఈ ఉపాసన ఎందుకు చెయ్యాలి, అదెందుకు చెయ్యాలి అనే ప్రశ్న ఉండదు గాన, (ఏ వాక్యానికి ఆ వాక్యమే సంపూర్ణం గాన) ఏకవాక్యత కూడా (విభిన్న వాక్యాలకు

వరస్పరసంబంధరూపమైన ఏకవాక్యత) ఉండదు. వైశ్వానరవిద్యలో వలె ఇక్కడ మరొక సమస్తవిద్యావిధి ఉండి ఉంటే దాని బలంచేత ప్రతీప్రకరణంలోను ఉన్నవి (ఆ సమస్తవిద్యకు) అవయవోపాసనలుగా అయినదానితో ఏకవాక్యత్వం పొందడానికి అవకాశం ఉండేది, కాని అలాంటి సమస్తచోదన ఏదీ లేదు. వేద్యైకత్వం ఉంటే విద్యైకత్వమే అని అంతటా నిరంకుశంగా ఒక నియమం అంగీకరిస్తే శక్యం కాని సమస్త గుణోపసంహారం చెయ్యాలని చెప్పినట్లవుతుంది. (అనగా వేద్యైకత్వం ఉన్నంతమాత్రంచేత ఎక్కడెక్కడ ఆ గుణాలున్నా వాటి ఉపసంహారం చెయ్యా లని చెపితే అది అశక్యమైన పని). అందుచేత నానా శబ్దాదిభేదాత్ అని యుక్తియుక్తంగానే చెప్పబడింది.

స్థితే చేతి:- ఈ అధికరణం ఉంటూండగా సర్వవేదాంతప్రత్యయమ్ ఇత్యాదికాన్ని సమన్వయించుకొనాలి అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. రత్నప్రభలో దీనికి అవతారిక ఈ విధంగా ఇచ్చి భావం విశదీకరించబడింది. అవతారిక-“విద్యల నానాత్వం సిద్ధించిన తరువాత దహరాదివిద్య ప్రతీ వేదాంతంలోనూ ఒక్కటేనా లేక అనేకమా అనే చింత యుక్తంగా ఉంటుంది. ముందుగానే ఆ చింత ఎందుకు చేయబడింది. అని ఆశంకించుకొని స్థితే చ అని చెప్పుతున్నాడు. విద్యానానాత్వాధికరణం నిజానికి పాదప్రారంభంలోనే యుక్తంగా ఉంటుంది. ఇక్కడ ప్రాసంగికం అని భావం.”

బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో ఈ విధంగా చెప్పబడింది - ప్రతీ ప్రకరణంలోను విద్యాభేదం అని చెప్పిన ట్లయితే శాఖాభేదంచేత భేదం ఉన్నా కూడ విద్యకు అభేదమే అని సర్వవేదాంత ప్రత్యయాధికరణంలో చెప్పినదానికి ఇది విరుద్ధం కదా అని ఆశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు-

స్థితే చేతి:- “ఇక్కడ చెప్పిన రీతిలో ఉపాసనలకు భేదం సిద్ధిస్తూండగానే ఎక్కడైతే చోదనాదులలో భేదం లేకపోవడంచేత ప్రత్యభిజ్ఞానం ఉంటుందో అక్కడ విద్యలకు అభేదమే అని భావం”. ఈ అధికరణంలో చెప్పిన న్యాయం పూర్తిగా పట్టిన చోట విద్యాభేదమే. ఇది సామాన్య శాస్త్రం వంటిది. ఏవైన ఇతరవిశేషాలుంటే మాత్రం అక్కడ సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణాదులలో చెప్పిన న్యాయాలు ప్రవర్తిస్తాయి. అవి దీనికి అపవాదాలు అని ఈ వాక్యానికి భావం అని ఈ ఇద్దరి వ్యాఖ్యాతల అభిప్రాయం.

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తం

34. వికల్పాధికరణమ్ . సూ. 59

సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. 3.3.59

స్థితే విద్యాభేదే విచార్యతే-కిమాసామిచ్ఛయా సముచ్ఛయో వికల్పో వా
 స్యాత్ అథవా వికల్ప ఏవ నిమయేనేతి. తత్ర స్థితత్వాద్విద్యాభేదస్య న
 సముచ్ఛయనియమే కించిత్కారణమస్తి. నను భిన్నానామప్యగ్నిహోత్రదర్శ
 పూర్ణమాసాదీనాం సముచ్ఛయనియమో దృశ్యతే? నైష దోషః. నిత్యతాశ్రుతిర్ని
 తత్ర కారణమ్. నైవ విద్యానాం క్వచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి. తస్మాన్న సముచ్ఛయ
 నియమః. నాపి వికల్పనియమః, విద్యాంతరాధికృతస్య విద్యాంతరాప్రతిషేధాత్.
 పారిశేష్యాద్యాథాకామ్యమాపద్యతే. నన్వవిశిష్టఫలత్వాదాసాం వికల్పో న్యాయ్యః.
 తథాహి - “మనోయమః ప్రాణశరీరః.” (ఛా. ఉ. 8.1.5) “కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ
 ” (ఛా. ఉ. 4.10.5) “సత్యకామః సత్యసంకల్పః” (ఛా. ఉ. 8.1.5.) ఇత్యాద్యా
 స్తుల్యవదీశ్వరప్రాప్తిఫలా లక్ష్యస్తే. నైష దోషః. సమానఫలేష్వపి స్వర్గాదిసాధనేషు
 కర్మసు యాథాకామ్యదర్శనాత్. తస్మాద్యాథాకామ్యప్రాప్తావృచ్ఛతే - వికల్ప
 ఏతాసాం భవితుమర్హతి, న సముచ్ఛయః. కస్మాత్? అవిశిష్టఫలత్వాత్. అవిశిష్టం
 హ్యసాం ఫలముపాస్య విషయసాక్షాత్కారణమ్. ఏకేన చోపాసనేన సాక్షాత్కృత
 ఉపాస్యే విషయ ఈశ్వరాదౌ ద్వితీయమనర్థకమ్. అపి చాసంభవ ఏవ
 సాక్షాత్కారణస్య సముచ్ఛయపక్షే, చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్. సాక్షాత్కారణసాధ్యం
 చ విద్యాఫలం దర్శయన్తి శ్రుతయః “యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి” (ఛా. ఉ.
 3.14.4) ఇతి, “దేవో భూత్వా దేవానప్యేతి” (బృ. ఉ. 4.1.2) ఇతి చైవమాద్యాః.
 స్మృతయశ్చ “సదా తద్భావభావితః” (భ.గీ. 8.6) ఇత్యేవమాద్యాః. తస్మాదవిశిష్ట
 ఫలానాం విద్యానామన్యతమామాదాయ తత్పురః స్యాద్యావదుపాన్య
 విషయసాక్షాత్కారణేన తత్ఫలం ప్రాప్తమ్ ఇతి. 59

బాలానందిని

వికల్పఇతి:- “అవిశిష్టఫలత్వాత్ = భేదం లేని ఫలం కల వగుటవలన, వికల్పః - అలాంటి విద్యలకు వికల్పమే” అని సూత్రార్థం.

స్థితే ఇతి:- (ఈ విధంగా) విద్యాభేదం ఉంటూండగా వీటికి ఇచ్చానుసారం సముచ్చయమా, వికల్పమా, లేదా నియమంచేత వికల్పమేనా అని విచారించబడుచున్నది. నన్ను విద్యాభేదం ఉండడంవల్ల (నిశ్చితమై ఉండడంవల్ల) భిన్నములే అయినా వాటి విషయంలో సముచ్చయనియమం (అవన్నీ తప్పక చెయ్యాలి అనే నియమం) కనబడుచున్నది కదా? (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. అక్కడ నిత్యతాశ్రుతి ఏదీ లేదు. అందుచేత సముచ్చయ నియమం లేదు. వికల్పనియమం కూడా లేదు. ఒక విద్యలో అధికారం ఉన్నవానికి మరొకవిద్యలో అధికారం నిషేధించబడలేదు కదా? ఇంక పారిశేష్యం చేత (పరిశేషన్యాయం చేత) యాథాకామ్యం (ఇష్టం ప్రకారం చేయవచ్చు నని) ప్రాప్తిస్తుంది. (ప్రశ్న) వీటి ఫలంలో భేదం లేదు గాన వికల్పమే న్యాయ్యం కదా? ఎందువల్ల ననగా “మనోమయః ప్రాణ శరీరః,” “కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ” “సత్యకామః సత్యసంకల్పః” ఈ మొదలైన విద్యలకు ఈశ్వరప్రాప్తియే ఫలం అని కనబడుతున్నది. (సమాధానం) ఇది దోషం కాదు. స్వర్గాదులకు సాధనాలైన కర్మలు సమానఫలాలైనా కూడ వాటి విషయంలో యాథాకామ్యం కనబడుతున్నది. అందువల్ల యాథాకామ్యం ప్రాప్తిస్తూండగా చెప్పబడుచున్నది. ఈ విద్యలకు వికల్పమే యుక్తం కాని సముచ్చయం కాదు. ఎందువల్ల? అవిశిష్టఫలత్వం వల్ల. ఉపాసింప దగిన విషయాన్ని సాక్షాత్కరించుకొనడం అనే వీటి ఫలంలో భేదం లేదు. ఒక ఉపాసనచేత, ఉపాసింపదగిన ఈశ్వరుడు మొదలైన విషయాన్ని సాక్షాత్కరించుకొన్న తరువాతరెండవ ఉపాసన వ్యర్థం అవుతుంది. మరొక విషయమేమనగా సముచ్చయపక్షంలో అది చిత్తవిక్షేపానికి హేతువు గాన (ఒక ఉపాసనలో చిత్తాన్ని ఏకాగ్రం చేయడం కుదరదు గాన) సాక్షాత్కారం అసంభవమే అవుతుంది. “యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాస్తి” (ఎవనికి నేను ఈశ్వరుడను అను సాక్షాత్కారం కలుగుతుందో, నేను ఈశ్వరుడను ఓనా కాదా అను నందేహం ఉండదో, వానికి ఐశ్వర్యం లభిస్తుంది అని అర్థం) “దేవో భూత్వా దేవానప్యేతి” (జీవించి ఉండగానే భావనచేత దేవత్వాన్ని పొంది మరణానంతరం దేవతలను పొందుతాడు అని అర్థం) ఇత్యాదిశ్రుతులు ఉపాస్యదేవతాసాక్షాత్కారం చేతనే విద్యాఫలం

సాధ్యం అని చెప్పుతున్నాయి. “సదా తద్భావభావితః” ఇత్యాదిస్మృతులు కూడా ఈ విషయమే చెప్పుతున్నాయి. (“ఏ యే భావాన్ని స్మరిస్తూ చివర దేహం విడిచిపెడతాడో, ఎల్లప్పుడు ఆ భావంతోనే కూడిన చిత్తం గల అతడు దానినే పొందుతాడు” అని మొత్తం భగవద్గీతా శ్లోకానికి భావం). అందువల్ల ఫలంలో భేదం లేని విద్యలలో ఏదో ఒకదాన్ని తీసికొనిఉపాస్యమైన విషయాన్ని సాక్షాత్కరించుకొనడంచేత దాని ఫలం పొందేవరకు తత్పరుడై ఉండాలి. (ఈ విధంగా ఈ అధికరణంలో ఉపాస్యసాక్షాత్కారం ద్వారా ఫలాన్ని ఇచ్చే అహంగ్రహాపాసనలలో వికల్పం ఉంటుందని ప్రతిపాదించబడింది). 59

వికల్పాధికరణం సమాప్తం

35. కామ్యాధికరణమ్. సూ. 60

సూ. కామ్యాసు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్. 3.3.60

అవిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణమ్. యాసు పునః కామ్యాసు విద్యాసు “స య ఏతమేవ వాయుం దిశాం వత్సం వేద స పుత్రరోదం రోదితి” (భా. ఉ. 3.15.2) “స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి” (భా. ఉ. 7.1.5) ఇతి చైవమాద్యాను క్రియావదదృష్టేనాత్మనా ఆత్మీయం తత్తత్ ఫలం సాధయంతీషు సాక్షాత్కరణాపేక్షా నాస్తి, తా యథాకామం సముచ్చీయేరన్, న వా సముచ్చీయేరన్ పూర్వహేత్వ భావాత్. పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్య వికల్పహేతోరభావాత్ . 60

బాలానందిని

కామ్య ఇతి:- “కామ్యాస్తు = కామ్యోపాసనలైతే, పూర్వహేత్వభావాత్ = వెనుక చెప్పిన హేతువు లేకపోవడంవల్ల, యథాకామమ్ = యథేష్టంగా, సముచ్చీయేరన్ = సముచ్చయం చేయబడతాయి, న వా = చేయబడకపోవచ్చును” అని సూత్రార్థం.

అవిశిష్టేతి:- ఇది “అవిశిష్టఫలత్వాత్” అనే దానికి ప్రత్యుదాహరణం. “స య . . రోదితి” (ఎవడైతే వాయువును, అంగాలు కల్పించబడిన దిక్కుల వత్సనుగా

ఉపాసిస్తాడో అతడు పుత్రమరణనిమిత్త మైన రోదనం చెయ్యడు), “స యో నామ . . భవతి” ఎవడైతే నామమును బ్రహ్మగా ఉపాసిస్తాడో అతడు పేరు ఎంతవరకు పెడుతుందో అంతవరకు, యథాకామచారుడు (ఇష్టం వచ్చిన ప్రకారం సంచరించగలిగినవాడు అవు తాడు) మొదలైన, క్రియల వలె అదృష్టమైన స్వరూపంతో (పైకి కనబడకుండా) ఆ యా ఫలాలను సాధించే ఏ కామ్యవిద్యలలో సాక్షాత్కరణాపేక్ష ఉండదో వాటిని యధేచ్ఛగా సముచ్ఛయం చేయవచ్చు లేదా చేయకపోవచ్చును, ఎందువల్ల ననగా వెనుక చెప్పిన హేతువు లేదు, అనగా వెనుక చెప్పిన అవిశిష్టఫలత్వాత్ అనే వికల్పహేతువు లేదు. 60

కామ్యాధికరణం సమాప్తం

36. యథాశ్రయభావాధికరణమ్. సూ. 61-66

సూ. అజ్ఞేషు యథాశ్రయభావః. 3.3.61

కర్మాజ్ఞేషూద్గీధాదిషు య ఆశ్రితాః ప్రత్యయా వేదత్రయవిహితాః కిం తే సముచ్ఛీయేరన్ కిం వా యథాకామం స్యురితి సంశయే యథాశ్రయభావ ఇత్యాహ. యథైవైషామాశ్రయాః స్తోత్రాదయః సంభూయ భవన్త్యేవం ప్రత్యయా అపి; ఆశ్రయతన్త్రత్వాత్ ప్రత్యయానామ్. 61

బాలానందిని

అజ్ఞేష్వీతి:- “అజ్ఞేషు = కర్మాంగములయందు, యథాశ్రయభావః = వాటి ఆశ్రయాలను అనుసరించి కలిసి ఉండుట” అని సూత్రార్థం.

కర్మేతి:- కర్మాంగాలైన ఉద్గీధాదులయందు వాటిని ఆశ్రయించి ఉన్న వేదత్రయవిహితాలైన ప్రత్యయాలు (భావనలు) సముచ్ఛితము లవుతాయా లేక ఇష్టం వచ్చినట్లు చేయబడతాయా అని సందేహం కలగగా యథాశ్రయభావః అని చెబుతున్నాడు. వీటికి ఆశ్రయాలైన స్తోత్రాదులు ఏ విధంగా కలిసి జరుగుతాయో అట్లే ప్రత్యయాలు కూడా చేయబడతాయి. ఎందువల్ల ననగా ప్రత్యయాలు ఆశ్రయాలమీద ఆధారపడి ఉంటాయి. 61

సూ. శిష్టేశ్చ. 3.3.62

యథా చాశ్రయాః స్తోత్రాదయస్త్రీషు శిష్యస్తే ఏవమాశ్రితా అపి ప్రత్యయాః.
నోపదేశకృతోఽపి కశ్చిద్విశేషోఽజ్ఞానాం తదాశ్రయాణాం చ ప్రత్యయానా
మిత్యర్థః. 62

బాలానందిని

శిష్టేరితి:- “శిష్టేశ్చ విధానంవల్ల కూడా ప్రత్యయాలు సముచ్చితము లవుతాయి”
అని సూత్రార్థం .

యథేతి:- అశ్రయాలైన స్తోత్రాదులు మూడు వేదాలలోను ఏ విధంగా
విధించబడ్డాయో, వాటిని అశ్రయించిన ప్రత్యయాలు కూడ ఆ విధంగానే విధించబడ్డాయి.
అంగాలకు, వాటిని అశ్రయించిన ప్రత్యయాలకు ఉపదేశాన్ని పట్టి కూడా విశేషం ఏదీ
లేదని అర్థం. 62

సూ. సమాహారత్. 3.3.63

“హోతృషదనాద్దైవాపి దురుద్గీధమనుసమాహరతి” (భా. ఉ. 1.5.5) ఇతి
చ ప్రణవోద్గీధైకత్వవిజ్ఞానమాహాత్మ్యాదుద్గాతా స్వకర్మణ్యుత్పన్నం క్షతం
హోత్రాత్కర్మణః ప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదితస్య ప్రత్యయస్య
వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారం
సూచయతీతి లింగమ్. 63

బాలానందిని

సమాహరాదితి:- “సమాహారత్ = సరిచేయడంవల్ల కూడా వేరు వేరు వేదాలు
ఉన్న విద్యలకు సముచ్చయం అని అర్థం.

హోతృషదనాదితి:- “హోతృషదనాత్..సమాహరతి” (హోత్రకర్మచేత ఉద్గీధంలోని
లోపాలను సరి చేస్తాడు) అని ప్రణవోద్గీధాల ఏకత్వంయొక్క విజ్ఞానంయొక్క మహాత్మ్యం
వల్ల ఉద్గాత తన కర్మలో కలిగిన లోపాన్ని హోత్రకర్మచేత సరిదిద్దుకుంటాడు అని చెప్పుతూ

ఒక వేదంలో చెప్పబడిన ప్రత్యయానికి మరొక వేదంలో చెప్పిన పదార్థసంబంధంయొక్క సామ్యంవల్ల సకల వేదాలలో చెప్పబడిన ప్రత్యయాల ఉపసంహారాన్ని సూచిస్తున్నాడు గాన ఇది ఒక లింగం

వి. ఋగ్వేదంలో చెప్పబడిన ప్రణవమూ సామవేదంలో చెప్పబడిన ఉద్గీధమూ ఒక్కటే అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో “య ఉద్గీధః స ప్రణవః యః ప్రణవః స ఉద్గీధః” అని చెప్పబడింది. దీనిచేత ఉద్గీధావయవమైన ప్రణవాన్ని, హోత్రప్రణవాన్ని అభిన్నములుగా ఉద్గాత అనుసంధానం చెయ్యాలని విధించబడుచున్నది. ఇలా చేసినందుకు ఫలం ఏమనగా ఉద్గీధంలో అంగలోపాదులచేత ఏవైనా దోషాలున్నా, నిర్దుష్టంగా చేసిన హోత్ర కర్మచేత సరిదిద్దుకొనవచ్చును అని హోతృషడనాత్ ఇత్యాదివాక్యం చెపుతూన్నది. (ఈ వాక్యంలో దురుద్గీధమ్ కు బదులు దురుద్గీతమ్ అని పఠించి బ్రహ్మ విద్యాభరణకారుడు లోపం ఉన్న ఉద్గాతృకర్మను అని అర్థం చెప్పాడు). దీనిని పట్టి సామవేదంలో విధించబడిన ఈ ఉపాసనకు హోతృవేదం (ఋగ్వేదం)లోని ప్రణవంతో సంబంధం నియతమైనది (తప్పనిసరి యైనది) అని చెప్పాలి. ఈ విధంగా రెండు వేదాలలోను చెప్పబడిన అంగాశ్రితోపాసనలకు సముచ్చయం చెయ్యాలి అని సూచింపబడుచున్నది. ఇది సముచ్చయానికి లింగం. 63

సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ. 3.3.64

విద్యాగుణం చ విద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయసాధారణం శ్రావయతి “తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే, ఓమిత్యాశ్రావయత్యేమితి శంసత్యేమిత్యుద్గాయతి” (ఛా. ఉ. 1.1.9) ఇతి చ. తతశ్చ ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రిత సాధారణ్యమితి లిఙ్గదర్శనమేవ. అథవా - గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి- యదీమే కర్మగుణా ఉద్గీధాదయః సర్వే ప్రయోగసాధారణా న స్యుర్న స్యాత్తతః తదాశ్రయాణాం ప్రత్యయానాం సహభావః. తే తూద్గీధాదయః సర్వాఙ్గగ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణాః శ్రావ్యస్తే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావ ఇతి. 64

బాలానందిని

గుణేతి:- “గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ=గుణం సాధారణ మని వినబడడంవల్ల కూడ సముచ్చయం అంగీకరించాలి” అని సూత్రార్థం.

విద్యేతి:- విద్యాగుణము, విద్యాశ్రయమూ అయిన ఓంకారం సర్వవేదాలకు సాధారణమైనది అని “తేనేయం . . . ఉద్ధాయతి” (వేదత్రయం (వేదత్రయోక్తమైన కర్మ) ఓంకారంతోనే ప్రవర్తిస్తూన్నది. ఓమ్ అని ఆశ్రావణం చేస్తాడు, ఓమ్ అని శస్త్రం పఠిస్తాడు. ఓమ్ అని ఉద్గానం చేస్తాడు) అనే వాక్యం చెప్పుచున్నది. అందుచేత ఆశ్రయమైన ధ్యేయమైన ఓంకారం (అన్ని వేదాలకీ) సాధారణం గాన దానిని ఆశ్రయించిన ధ్యానాలు కూడా సాధారణములే. ఇది సముచ్చయానికి లింగం. లేదా గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ - ఉద్గీఢం మొదలైన కర్మగుణా లన్నీ అన్ని ప్రయోగాలలోను సాధారణాలు కాకపోతే లుప్పుడు వాటిని ఆశ్రయించిన ప్రత్యయాలు సముచ్చితాలు కాకపోయేవి. ఆ ఉద్గీఢాదులు అన్నీ సర్వాంగాలనూ గ్రహించే ప్రయోగవాక్యంచేత సర్వప్రయోగాలలోను సాధారణాలుగా వినబడుతున్నాయి. అందువల్ల ఆశ్రయాలకు సముచ్చయం ఉండడంవల్ల వాటిని ఆశ్రయించిన ఉపాసనలకు కూడా సముచ్చయం అని అర్థం. 64

సూ. న వా తత్సహభావాశ్రుతే: 3.3.65

న వేతి పక్షవ్యావర్తనమ్. న యథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాముపాసనానాం భవితుమర్హతి. కుతః? తత్సహభావాశ్రుతే: యథా హి త్రివేదీవిహితానామజ్ఞానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే “గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి, స్తోత్రమనుశంసతి, ప్రస్తోతః సామ గాయ, హోతరేతద్యజ” ఇత్యాదినా నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి. నను ప్రయోగవచన ఏవాసాం సహభావం ప్రాపయేత్? నేతి బ్రూమః. పురుషార్థత్వాదుపాసనానామ్. ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీఢాదీనాం సహభావం ప్రాపయేత్. ఉద్గీఢాద్యుపాసనాని క్రత్వర్థాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ - “పృథగ్న్యప్రతిబంధః ఫలమ్” (బ్ర. సూ. 3.3.42) ఇత్యత్ర. అయవేవ చోపదేశాశ్రయో

విశేషోఽజ్ఞానాం తదాలమ్బనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థత్వమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి. పరం చ లిఖ్యద్యయమకారణముపాసనసహభావస్య, శ్రుతిన్యాయాభావాత్. న చ ప్రతిప్రయోగ మాశ్రయకార్హ్యేపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యమ్, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానామ్. అశ్రయతన్త్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మా భూవన్, న త్వాశ్రయసహభావే సహభావనియమమర్హన్తి, తత్సహభావాశ్రుతేరేవ. తస్మాద్వధాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్. 65

బాలానందిని

న వేతి:- (ఇది సిద్ధాంత సూత్రం) “సహభావాశ్రుతేః=అన్నీ కలిసి ఉండాలి అని వినబడకపోవడంవల్ల, న వా = ఉపాసనకు సముచ్చయం లేదు” అని సూత్రార్థం.

నవేతీతి:- న వా అని పూర్వపక్షనిరాకరణం - అశ్రయించి ఉన్న ఉపాసనలు వాటి అశ్రయములు ఏ విధంగా కలిసి ఉంటాయో అలా కలిసి ఉండడం ఉండదు - ఎందువల్ల? వాటికి సహభావం (కలిసి ఉండడం) వినబడకపోవడంవల్ల. మూడు వేదాలలో చెప్పబడిన స్తోత్రాద్యంగాలకు - “గ్రహం...యజ” ఇత్యాదివిధంగా ఏ విధంగా సహభావం వినబడుచున్నదో ఆ విధంగా ఉపాసనలకు సహభావశ్రుతి లేదు. (ప్రశ్న) ప్రయోగాన్ని బోధించే విధియే ఈ ఉపాసనలకు కూడా సహభావాన్ని బోధిస్తున్నది కదా? (సమాధానం) కాదంటాం. ఎందువల్ల ననగా ఉపాసనలు పురుషార్థములు. ప్రయోగాన్ని బోధించే విధి క్రత్వర్థాలైన ఉద్గీధాదులకు సహభావాన్ని పొందింపవచ్చును (అంతే కాని పురుషార్థాలైన ఉపాసనలకు సహభావాన్ని కల్పించజాలవు. ఉద్గీధాదురూపాసనలు క్రత్వర్థమైన వాటిని అశ్రయించి ఉన్నా కూడ ఇవి మాత్రం క్రత్వర్థాలు కావు) గోదోహనాదుల వలె పురుషార్థములే అని పృథగ్ప్రతిబంధః ఫలమ్ అనే సూత్రంలో చెప్పి ఉన్నాం. క్రత్వంగాలకీ, వాటిని ఆధారంగా చేసికొని ఉన్న ఉపాసనలకీ, ఉపదేశం విషయంలో (వాటిని విధించడం విషయంలో) ఇదే భేదం, అదేమనగా కొన్ని (అంగాలు) క్రత్వర్థాలు, మిగిలినవి (ఉపాసనలు) పురుషార్థాలు. (అందుచేత “శిష్టేశ్చ” అనే సూత్రంలో చెప్పినది యుక్తం కాదు). తరవాత చెప్పిన (“సమాహారాత్”, “గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ” అనే సూత్రాలలో చెప్పిన) లింగాలు

కూడ ఉపాసనల సహభావాన్ని ప్రతిపాదించజాలవు. ఎందువల్ల ననగా అందుకు ప్రమాణమైన శ్రుతి గాని న్యాయం కాని లేదు. (ఇవి అర్థవాదవాక్యంలో ఉన్న లింగాలు గాన ప్రమాణాంతరసాహాయ్యం లేకుండా విషయాన్ని సాధించజాల వని భావం). ప్రతీ ప్రయోగంలోను, అశ్రయాలైన క్రత్వంగాలు పూర్తిగా ఉపసంహరించబడినా కూడ ఆశ్రితాలైన (ఆ క్రత్వంగాలను ఆశ్రయించి ఉన్న) ఉపాసనలు కూడ పూర్తిగా ఉపసంహరింపబడాలి అనే నియమం లేదు, ఎందువల్ల ననగా - ఉపాసనలు ఆ కర్మాంగాలచేత ప్రయోగింపబడినవి వాటిని పట్టి, అవి ఉండడంచేత వచ్చినవి) కావు. ఉపాసనలు అశ్రయాలమీద ఆధారపడి ఉంటాయి గాన అశ్రయాలు లేకపోతే అవి కూడ లేకపోవచ్చును. తావన్నాతంచేత అశ్రయాలకు సహభావం ఉంది కదా అని వీటికి కూడ తప్పక సహభావం ఉండాలి అనే నియమానికి అవకాశం లేదు. ఎందువల్ల ననగా వీటికి (ఉపాసనలకు) సహభావం ఎక్కడా చెప్పబడలేదు. అందువల్ల ఉపాసనలు ఇష్టం ప్రకారమే చేయబడతాయి. (కాని వీటికి సహభావం సముచ్చయం తప్పక ఉండాలి అనే నియమం లేదు). 65

సూ. దర్శనాచ్చ. 3.3.66

దర్శయతి హి శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానామ్ - “ఏవం విద్ధ వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్విజోఽభిరక్షతి” (ఛా. ఉ. 4.17.10) ఇతి. సర్వప్రత్యయోపసంహారే హి సర్వే సర్వవిదః ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వమితరేసాం సంకీర్త్యత. తస్మాద్యధాకామముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి. 66

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛాబ్దరభగవతః కృతే శ్రీమచ్ఛాబ్దరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

బాలానందిని

దర్శనాదితి:- “దర్శనాచ్చ = శ్రుతిలో ఉపాసనలకు సహభావం లేకపోవడం కనబడుతున్నది కూడా గాన నియమం లేదు” అని సూత్రార్థం.

దర్శయతీతి:- “ఏవంవిద్ . . . అభిరక్షతి” (ఈ విధంగా తెలుసుకున్న బ్రహ్మ అనే ఋత్విక్కు (తన విజ్ఞానంచేత) యజ్ఞాన్ని యజమానుణ్ణి ఋత్విక్కులందరినీ కూడ రక్షిస్తాడు) అనే శ్రుతి వ్రత్యయాలకు సహభావం లేదని చూపుచున్నది సర్వప్రత్యయోపసంహారం చేయవలసినట్లయితే అందరూ అన్ని విషయాలూ తెలిసినవాళ్లే గాన వాళ్ళందరినీ విజ్ఞానవంతుడైన బ్రహ్మ పాలిస్తాడు అని చెప్పడం కుదరదు. అందువల్ల ఉపాసనలకు, ఇష్టానుసారం సముచ్చయం కాని వికల్పం గాని చెప్పాలి . 66

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తం

“బాలానందిని” అను శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభిప్రాయాభ్యాసంలో

తృతీయాధ్యాయంలోని తృతీయపాదం సమాప్తం

అథ తృతీయాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

(అత్ర నిర్గుణవిద్యాయాః అంతరంగబహిరంగసాధనవిచారః)

1. పురుషార్థాధికరణమ్. సూ. 1 - 17

సూ. పురుషార్థోఽతః శబ్దాదితి బాదరాయణః 3.4.1

అథేదానీమోపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్ స్వతస్త్వమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతేపురుషార్థోఽత ఇతి. అతః అస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్స్వతస్త్వత్ పురుషార్థః సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ అచార్యో మన్యతే. కుత ఏతదవగమ్యతే? శబ్దాదిత్యాహ. తథాహి - “తరతి శోకమాత్మచిత్” (భా. ఉ. 7.1.3) “స యో హ వై తత్పురమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” (ము. ఉ. 3.2.9) “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” (తై. ఉ. 2.1.1) “అచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్యే” (భా. ఉ. 6.14.2) ఇతి, “య ఆత్మాపహతపాప్సా” (భా. ఉ. 8.7.1) ఇత్యుపక్రమ్య “స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మా నమనువిద్య విజానాతి” (భా. ఉ. 8.7.1) ఇతి, “ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః” (బృ. ఉ. 4.5.15) ఇత్యేవంజాతీయకా శ్రుతిః

కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి . 1

బాలానందిని

పురుషార్థ ఇతి:- “అతః=వేదాంతవిహితమైన ఈ ఆత్మజ్ఞానంవల్ల, పురుషార్థః = వరమపురుషార్థమైన మోక్షం లభిస్తుంది. శబ్దాత్ = శ్రుతివల్ల, ఇతి = అని, బాదరాయణః = బాదరాయణుడు అంటున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

వి. వెనుకటి పాదంలో గుణోపసంహారం చెప్పి పరావరవిద్యల స్వరూపం నిరూపించబడింది. అవి కర్మలకు అంగం కాకుండా స్వతంత్రంగానే పురుషార్థహేతువు లని ఈ పాదంలో నిరూపించబడుచున్నది. దీనికి అంగము లేవి అని ఆకాంక్ష కలుగగా యజ్ఞాదులు బహిరంగా లని, శమాదులు అంతరంగా లని చెప్పబడుచున్నాయి. ఈ విధంగా పూర్వోత్తరపాదసంగతి గ్రహించాలి.

అధేతి:- ఇప్పుడు ఉపనిషత్ప్రతిపాదితమైన ఆత్మజ్ఞానం అధికారి ద్వారా కర్మలోనే ప్రవేశిస్తుందా, (అనగా కర్మాంగంగానే ఉంటుందా) లేక స్వతంత్రంగానే పురుషార్థసాధనం అవుతుందా అని విచారణ చేస్తూ పురుషార్థోతః అని సిద్ధాంతప్రతిపాదనపూర్వకంగా ప్రారంభిస్తున్నాడు. అతః = వేదాంతవిహితమైన స్వతంత్రమైన ఆత్మజ్ఞానం వల్లనే పురుషార్థం సిద్ధిస్తుందని బాదరాయణాచార్యుడు భావిస్తున్నాడు. ఇది ఎట్లు తెలుస్తున్నది? శబ్దంవల్ల తెలుస్తున్నది అని అంటున్నాడు. అదెట్లనగా “తరతి శోకమాత్మవిత్” “స యో హ నై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” “బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్” “అచార్యవాన్ పురుషో వేద” “తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే” అని, “య ఆత్మాపహతపాప్సా అని ఉపక్రమించి “స సర్వాశ్చ...విజానాతి” అని “ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః” అని ఉపక్రమించి, “ఏతావదరే ఖల్యమృతత్వమ్” ఈ మొదలైన శ్రుతి కేవలమైన విద్యయే పురుషార్థానికి హేతువు అని చెప్పుచున్నది.

భాష్యమ్

అథాత్ర పరః ప్రత్యవతిష్ఠతే

సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్యితి జైమినిః. 3.4.2

కర్తుత్వనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్ తద్విజ్ఞానమపి ప్రీహిప్రాక్షణాదివత్ విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజనే ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిః సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. యథాన్యేషు ద్రవ్య సంస్కారకర్మసు-“యస్య పర్తమయీ జుహూర్చవతి న స పాపం శ్లేకం శృణోతి”, “యదాజ్ఞే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృజ్ఞే” “యత్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే, వర్మ యజమానస్య భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై” ఇత్యేవంజా తీయకా ఫలశ్రుతిరర్థవాదః తద్వత్. కథం పునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్య ప్రకరణాదీనామన్య తమేనాపి హేతునా వినా క్రతుప్రవేశ ఆశంక్యతే? కర్తుద్వారేణ వాక్యాత్తద్విజ్ఞానస్య క్రతుసంబంధ ఇతి చేత్, న. వాక్యాద్వినియోగానుపపత్తేః. అవ్యభిచారిణా హి కేన చిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపి వాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే. కర్తా తు వ్యభిచారి ద్వారమ్, లోకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్. తస్మాన్న తద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్య క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి. న. వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్. న హి దేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానం లోకికేషు కర్మనూపయజ్యతే. సర్వథా దృష్టార్థప్రవృత్తువపత్తేః. వైదికేషు తు దేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహవ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇతి ఉపయుజ్యతే వ్యతిరేకవిజ్ఞానమ్. నన్వపహతపాపృత్వాదివివేషణాద సంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదం దర్శనం న ప్రవృత్త్యర్థం స్యాత్? న. ప్రియాదినంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వేనోపదేశాత్. అపహత పాపృత్వాదివివేషణం తు స్తుత్యర్థం భవిష్యతి. నను తత తత్ర ప్రసాధితమేత దధికమసంసారి బ్రహ్మజగత్కారణమ్, తదేవ చ సంసారిణ ఆత్మనః పారమార్థికం స్వరూపముపనిషత్సృపదిశ్యత ఇతి? సత్యమ్ ప్రసాధితమ్. తస్యైవ తు స్థూణానిఖననవత్ ఫలద్వారేణాక్షేపసమాధానే క్రియతే దార్ధ్యాయ. 2

బాలానందిని

అధేతి:- ఇప్పుడు ఇక్కడ ప్రతిపత్తి ఎదిరించి నిలబడుచున్నాడు.

శేషత్యాదితి:- “శేషత్యాత్=కర్మకు అంగం అవడంవల్ల, పురుషార్థవాదః= పురుషస్తుతిరూపమైన అర్థవాదము, అన్యేషు = ఇతరవాక్యములయందు, యథా = ఎట్లా అట్లే, ఇతి = అని, జైమినిః = జైమిని అంటున్నాడు”. అని సూత్రార్థం. (2-7 సూత్రాలు పూర్వపక్షసూత్రాలు).

కర్మత్వేనేతి :- కర్తగా (అచరించేవాడుగా) ఆత్మ కర్మలకు అంగమైనవాడు, అందువల్ల, ఆ ఆత్మయొక్క విజ్ఞానం కూడ, (యాగాంగమైన) వ్రీహుల ప్రాక్షణం వ్రీహుల ద్వారా ఏ విధంగా కర్మకు సంబంధిస్తుందో, అట్లే విషయం ద్వారా (విజ్ఞానానికి విషయమైన ఆత్మ ద్వారా) కర్మకు సంబంధించినదే. ఈ విధంగా ఆత్మజ్ఞానానికి ఫలం కర్మ సంబంధమే అని తెలిసిపోయిన తరువాత, దాని విషయంలో ఏ ఫలశ్రుతి ఉన్నదో, అది అర్థవాదం మాత్రమే అని జైమిన్యార్యుడు భావిస్తున్నాడు “యస్య . . . శృణోతి” (ఇది ద్రవ్యం) “యదాజ్ఞే . . . వృజ్ఞే” (యజమానుని కండ్లకు పూస్తున్నా డనడగా వాని శత్రువుయొక్క నేత్రాన్ని ఖండించివేస్తున్నాడు. ఇది సంస్కారం) “యత్రయాజా . . . అభిభూత్యై” (ప్రయాజానుయాజలు చేయబడుచున్నా యనగా అది యజ్ఞానికి కవచం తొడగడమే శత్రువులను ఓడించడం కోసం యజమానునికి కవచం తొడగడమే. ఇవి కర్మలు) ఈ విధంగా ఇతరములైన ద్రవ్య - సంస్కార-కర్మల విషయంలో వినబడుతున్న పలశ్రుతి ఏ విధంగా అర్థవాదమో ఇక్కడ కూడా అట్లే. (ప్రశ్న) అనారభ్యాధీతమైన (ఏ ప్రకరణంలోను పఠించబడని) ఈ ఆత్మజ్ఞానానికి, ప్రకరణాదులలో ఏ ఒక్క హేతువు లేకుండా శ్రుతిప్రవేశం ఎలా ఆశంకించబడుచున్నది? వాక్యప్రమాణంచేత ఆత్మవిజ్ఞానానికి కర్త ద్వారా శ్రుతుసంబంధం చెబుతాం అని అనడం యుక్తం కాదు. వాక్యంచేత వినియోగం చెప్పడం (ఇది దీనికి అంగం) అని చెప్పడం కుదరదు. ఎందువల్ల ననగా అనారభ్యాధీతాలకు కూడ వ్యభిచారం లేని ఏదైనా ఒక ద్వారంచేత వాక్య ప్రమాణాన్ని నిమిత్తంగా చేసుకొని శ్రుతు సంబంధం చెప్పవచ్చును, కాని కర్త లోకికకర్మకీ వైదికకర్మకీ కూడ సాధారణ మైనవాడు గాన వ్యభిచారి యైన (అనగా శ్రుతువుకు మాత్రమే సంబంధించినవాడు అని చెప్పడానికి ఏలు లేని) ద్వారం. అందువల్ల అలాంటి కర్త ద్వారా శ్రుతుసంబంధం

నిద్దించదు. (నిద్ధాంతి చేసిన ఈ వాదానికి పూర్వపక్షి సమాధానం) అట్లు కాదు. వ్యతిరేక విజ్ఞానానికి వైదికకర్మలలో తప్ప ఇతర కర్మలలో ఉపయోగం లేదు. దేహంకంటె భిన్నుడైన ఆత్మను గూర్చిన జ్ఞానం లోకీకకర్మలలో ఉపయోగించదు కదా? లోకీకకర్మలలో అన్ని విధాలా ప్రత్యక్షంగా కనబడే ప్రయోజనం కోసమే ప్రవృత్తి జరుగుతుంది. దేహపాతం తరవాత ఫలం ఇచ్చే వైదికకర్మల విషయంలో ప్రవర్తించడం అయితే దేహంకంటె వ్యతిరిక్తమైన ఆత్మయొక్క జ్ఞానం లేకుండా కుదరదు. అందుచేత అక్కడ వ్యతిరేక విజ్ఞానానికి ఉపయోగం ఉంది. (నిద్ధాంతి ప్రశ్న) అపహతపాపృత్వం మొదలైన విశేషణాలుండడం వల్ల అసంసారియైన ఆత్మను గూర్చిన ఔపనిషదదర్శనం ప్రవృత్తికి (కర్మాచరణానికి) అంగం కాదు కదా; (పూర్వపక్షి సమాధానం) అది కాదు. ప్రియాదుల చేత (ప్రతి ప్రియు డవుతాడు, జాయ ప్రియురా లవుతుంది ఇత్యాదినిర్దేశాలచేత) సూచించబడిన ఆత్మయే ద్రష్టవ్యః ఇత్యాదివాక్యాలచేత, ద్రష్టవ్యుడుగా బోధింపబడుచున్నాడు గాన అపహతపాపృత్వాదికం కేవలం స్తుతిప్రయోజనమే అవుతుంది. (తటస్థుని ప్రశ్న) అసంసారియైన బ్రహ్మయే జగత్కారణం, అదే సంసారియైన ఆత్మయొక్క పారమార్థికమైన స్వరూపం అని ఉపనిషత్తులలో ఉపదేశించబడుచున్న దని అక్కడక్కడ అధికంగా ప్రతిపాదించబడింది కదా? (మళ్ళీ ఈ విచారణ ఎందుకు?) (నిద్ధాంతి సమాధానం) నిజమే, ప్రతిపాదించబడింది. ఆ విషయమే దృఢంగా నిలవడం కోసం స్థూణాని ఖననన్యాయంచేత, ఆత్మజ్ఞానఫలనిరూపణ ద్వారా అక్షేపసమాధానాలు చేయబడు చున్నాయి. 2

సూ. ఆచారదర్శనాత్. 3.4.3

“జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే” (బృ. ఉ. 3.1.1) “యక్త్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మి” (ఛా. ఉ. 5.11.15) ఇత్యేవమాదీని బ్రహ్మవిదామపి అన్యపరేషు వాక్యేషు కర్మసంబంధదర్శనాని భవంతి. తథోద్దాలకాదీనామపి పుత్రానుశాసనాదిదర్శనాత్ గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే. కేవలాచ్చేత్ జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిః స్యాత్ కిమర్థమనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః? “అక్మే చేన్నదు విన్దేత కిమర్థం పర్యతాన్ వ్రజేత్” ఇతి న్యాయాత్. 3

బాలానందిని

అచారేతి:- “ఆచారదర్శనాత్=జ్ఞానులకుకూడ కర్మాచరణం కనబడదంవల్ల బ్రహ్మవిద్య కర్మాంగమే” అని సూత్రార్థం.

జనక ఇతి:- “జనకో...ఈజే” (విదేహరాజైన జనకుడు బహుదక్షిణలు గల యజ్ఞం చేశాడు) “యక్ష్మమాణో...అస్మి” (పూజ్యులారా! నేను యజ్ఞం చేయదలచుచున్నాను అని కేకయరాజు అన్నాడు) ఈ మొదలైన, బ్రహ్మవేత్తలకు కూడ కర్మసంబంధాన్ని చెప్పే, అన్యపరములైన అనగా విద్యావిధిపరములైన, వాక్యాలున్నాయి. అట్లే ఉద్దాలకాదులు పుత్రులకు ఉపదేశించినట్లు చెప్పడంచేత వాళ్లకు గృహస్థాశ్రమసంబంధం ఉన్నట్లు తెలుస్తున్నది. కేవలమైన జ్ఞానంవల్లనే పురుషార్థం సిద్ధిస్తే వాళ్లు అనేకమైన శ్రమలతో కూడిన కర్మలను ఎందుకు చేస్తారు? “దగ్గరనే తనె లభిస్తుంటే పర్వతాలు ఎక్కడం ఎందుకు?” ని కదా లోకోక్తి? 3.

సూ. తచ్ఛ్రుతేః. 3.4.4.

“యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి” (భా. ఉ. 1.1.10) ఇతి చ కర్మశేషత్వశ్రవణాద్విద్యాయా న కేవలాయాః పురుషార్థకేతుత్వమ్. 4.

బాలానందిని

తదితి:- “తచ్ఛ్రుతేః= కర్మాంగత్వం వినబడదంవల్ల ఆత్మజ్ఞానం కర్మశేషమే” అని సూత్రార్థం.

యదేవేతి:- “యదేవ....భవతి” అని విద్య కర్మకు శేషం అని వినబడంచేత కేవలమైన విద్య పురుషార్థహేతువు కాదు. 4.

సూ. సమన్వారముణాత్. 3.4.5

“తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే” (బృ. ఉ. 4.4.2) ఇతి చ విద్యాకర్మణోః ఫలారమ్భే సహకారిత్యదర్శనాత్ న స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః. 5.

బాలానందిని

సమారమృణాదితి:- “సమారమృణాత్=విద్యాకర్మలు ఫలాన్ని ఇవ్వడంవల్ల విద్య కర్మాంగమే” అని సూత్రార్థం.

తమితి:- “తం....సమన్యారభేతే” (విద్యాకర్మలు పరలోకానికి వెడుతూన్నవానిని వెంబడిస్తాయి) అని విద్యాకర్మలు ఫలం ఇవ్వడంలో పరస్పరసహకారులుగా ఉంటాయి అని చెప్పడంవల్ల విద్యకు స్వాతంత్ర్యం లేదు. 5.

సూ. తద్యతో విధానాత్. 3.4.6

“అచార్యకులాద్యేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిసమాప్త్య కుటుమ్మే శుచో దేశే స్వాధ్యాయమధీయానః” (భా. ఉ.8.15.1) ఇతి చైవంజాతీయకా శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతః కర్మాధికారం దర్శయతి. తస్మాదపి న విజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వమ్. నన్వత్రాధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్య శ్రూయతే, నార్థవిజ్ఞానమ్. నైష దోషః. దృష్టార్థత్వాద్యేదాద్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితి స్థితమ్. 6

బాలానందిని

తద్యత ఇతి:- “తద్యతః=వేదార్థజ్ఞానం కలవానికి, విధానాత్=కర్మ విధించబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అచార్యేతి:- “అచార్య...అధీయానః” (గురుశుశ్రూష చేయగా మిగిలిన కాలంలో వేదాధ్యయనం చేసి గురుకులంనుండి తిరిగి వచ్చి గార్హస్థ్యంలో ఉన్నవాడై పవిత్రమైన ప్రదేశంలో వేదాధ్యయనం చేస్తూ ఇతరములైన నిత్యకర్మాదులు కూడ చేస్తూ బ్రహ్మలోకం పొందుతాడు)-ఈ విధమైన శ్రుతి సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానం ఉన్నవానికే కర్మాధికార మని చెప్పుతున్నది. అందువల్ల కూడ విజ్ఞానం స్వతంత్రంగా ఫలహేతువు కాజాలదు. (ప్రశ్న) ఇక్కడ “అధీత్య” అని వేదాధ్యయనం మాత్రమే వినబడుచున్నది; అర్థవిజ్ఞానం చెప్పబడలేదు కదా? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. ప్రత్యక్షంగా కనబడేదే వేదాధ్యయనానికి ఫలం గాన వేదాధ్యయనం అర్థావబోధం కలిగేవరకు చెయ్యాలి అని నిర్ణయించబడింది. 6.

సూ. నియమాచ్చ 3.4.7.

“కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః,

ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే” (ఈ.ఉ.2)

ఇతి, తథా “ఏతద్వై జరామర్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం, జరయా హ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునా వా” (శత. బ్రా. 12.4.1.1) ఇత్యేవంజాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవ విద్యాయా ఇతి. 7.

బాలానందిని

నియమాదితి:- “నియమాచ్చ=కర్మచేసి తీరాలి అనే నియమంవల్ల కూడ, ఆత్మజ్ఞానం కర్మాంగమే” అని సూత్రార్థం.

కుర్వన్నీతి:- “కుర్వన్...నరే” (కర్మలు చేస్తూనే ఈ దేహంలో నూరు సంవత్సరాలు జీవించాలని కోరుకోవాలి. నరుడ వైన నీవు ఈ విధంగా చేస్తూంటే నీయందు కర్మ లిప్తం కాదు. దీనికంటే మరొక మార్గం లేదు) అని, అట్లే “ఏతద్వై...మృత్యునా వా” (అగ్నిహోత్రం అనేది జరామర్యమైన సత్రం; ముసలితనంచేత గాని, మృత్యువుచేతగాని దీనినుండి ముక్తు డవుతాడు) ఈ విధమైన నియమంవల్ల కూడ విద్య కర్మశేషమే. 7.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధీయతే-

సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్వైవం తద్దర్శనాత్. 3.4.8

తుశబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం ‘శేషత్యాత్పురుషార్థవాదః’ (బ్ర.సూ.3.4.2) ఇతి తన్నోపపద్యతే. కస్మాత్? అధికోపదేశాత్. యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తా భోక్తా చ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణ వేదాన్తేషాపదిష్టః స్యాత్తతో వర్ణితేన ప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం స్యాత్. అధికస్తావచ్ఛారీ రాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదీసంసారిధర్మరహితః, అపహతపాపృత్వా దివిశేషణః, పరమాత్మా వేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాన్తేషు. న చ తద్విజ్ఞానం కర్మణాం ప్రవర్తకం భవతి,

ప్రత్యుత్ కర్మాణ్యుచ్చినత్తితి వక్యతి “ఉపమర్థం చ” (బ్ర.సూ.3.4.16) ఇత్యత్ర. తస్మాత్ “పురుషార్థోఽతః శబ్దాత్” (బ్ర.సూ.3.4.1). ఇతి యన్మతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తదైవ తిష్ఠతి, న శేషత్వ ప్రభృతిభిర్వేత్వాభాసై శ్చాలయితుం శక్యతే.

బాలానందిని

అధికేతి :- “అధికోపదేశాత్తు=అధికంగా చెప్పడంవల్ల (జీవునికంటే అధికంగా పరమాత్మను కూడ చెప్పడంవల్ల), బాదరాయణస్య= బాదరాయణుని మతమే అంగీకార్యం, ఏవమ్=ఈ విధంగా, తద్దర్శనాత్= శారీరునికంటే అధికంగా ఈశ్వరుణ్ణి చూపడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్దాదితి:-తుశబ్దంవల్ల మూర్ఖవత్తం వెనుకకు మరలుతుంది. “శేషత్వాత్పురుషార్థవాదః” అని చెప్పినది ఉపపన్నం కాదు. ఎందువల్ల? అధికోపదేశంవల్ల. శరీరమాత్రంకంటే భిన్నుడైన, సంసారి, కర్త, భోక్త అయిన జీవాత్మమాత్రమే వేదాంతాలలో చెప్పబడి ఉంటే అప్పుడు (మీరు) చెప్పిన రీతిలో ఫలశ్రుతి అర్థవాదం అవడానికి అవకాశం ఉండేది. కాని వేదాంతాలలో, సంసారం లేనివాడు, ఈశ్వరుడు, కర్తృత్వం మొదలైన సంసారి ధర్మాలు లేనివాడు, అపహతపాపృత్వం మొదలైన విశేషణాలు కలవాడు అయిన పరమాత్మ జీవాత్మకంటే అధికంగా చెప్పబడ్డాడు. అట్టి పరమాత్మయొక్క విజ్ఞానం కర్మలకు ప్రవర్తకం కాజాలదు సరి కదా కర్మలను పూర్తిగా పెకిలించి వేస్తుంది అని “ఉపమర్థం చ” అనే సూత్రంలో చెప్పనున్నాడు. అందువల్ల “పురుషార్థోఽతః శబ్దాత్” అని భగవంతుడైన బాదరాయణుడు చెప్పిన మతం అలాగే స్థిరంగా ఉంటుంది. శేషత్వం మొదలైన హేత్వాభాసలచేత దీనిని చలింపచేయడానికి శక్యం కాదు.

భాష్యమ్

తథాహి తమధికం శారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయన్తి శ్రుతయః:- “యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్” (ము. ఉ. 1.1.9), “భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషాదేతి సూర్యః” (తై. ఉ. 2.8.1) “మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్” (క. ఉ. 6.2) “ఏతస్య వా

అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్హి” (బృ.ఉ.3.8.9) “తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. తత్తేజోఽన్యజత” (ఛా. ఉ. 6.2.3) ఇత్యేవమాద్యాః. యత్తుప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో వేద్యతయానుకర్షణమ్- “అత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి, అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః” (బృ.ఉ.2.4.5), “యః ప్రాణేన ప్రాణితీ స అత్మా సర్వాంతరః” (బృ.ఉ.3.4.1) “య ఏషోఽక్షిణీ పురుషో దృశ్యతే” (ఛా.ఉ.8.7.4) ఇత్యుపక్రమ్య “ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి” (ఛా.ఉ.8.9.3) ఇతిదైవమాది, తదపి “అస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసిత మేతద్యద్యుగ్దేదః” (బృ.ఉ.2.4.10), “యోఽశనాయాపిపాసే శకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి” (బృ.ఉ.3.5.1), “పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః” (ఛా.ఉ.8.12.3) ఇత్యేవమాది భిర్వాక్యశేషైః సత్యామేవాధికోపదిదిక్షాయామత్యంతాభేదాభిప్రాయమిత్యవిరోధః. పారమేశ్వరమేవ హి శారీరస్య పారమార్థికం స్వరూపమ్; ఉపాధికృతం తు శారీరత్వమ్- “తత్త్వమసి” (ఛా.ఉ.6.8.7), “నాన్యదతోఽస్తి దష్టు” (బృ.ఉ.3.8.11) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. సర్వం చైతత్పురస్తాత్రత్ర తత్ర వర్ణితమ్. 8.

బాలానందిని

తథాహితీ :- ఎందువల్ల ననగా- “యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్”, “భీషా...సూర్యః” “మహద్భయం వజ్రముద్యతమ్”, “ఏతస్య...గార్హి” “తదైక్షత...అన్యజత” ఈ మొదలైన శ్రుతులు శారీరునికంటె అధికంగా పరమాత్మ యైన ఈశ్వరుణ్ణి చూపుతున్నాయి. (1) “అత్మనస్తు...ద్రష్టవ్యః” (2) “యః ప్రాణేన...సర్వాంతరః” (3) “య ఏషోఽక్షిణీ...దృశ్యతే” అని ఉపక్రమించి “ఏతం...వ్యాఖ్యాస్యామి” ఇత్యాదివాక్యాలలో ప్రియాదులచేత సూచింపబడిన సంసారి యైన అత్మయే వేద్యంగా అనుకర్షించడం ఏది కలదో అది కూడ (1) “అస్య మహతో...ముగ్దేదః” (2) “యోఽశనాయా...అత్యేతి” (3) “పరం జ్యోతి...పురుషః” ఇత్యాది వాక్యశేషాలచేత జీవునికంటె అధికంగా పరమేశ్వరుణ్ణి ఉపదేశించాలనే అభిప్రాయం ఉంటూండగా, జీవపరమాత్మల అత్యంతాభేదాన్ని చెప్పడంకోసం ఉద్దిష్టమైనది గాన విరోధం లేదు.

వి. మొదటి మూడు వాక్యాలలోను శరీరుడు నిర్దేశించబడి నట్లుగా ప్రియాది సంస్కర్షను పట్టి తెలుస్తూన్న మాట నిజమే. అయితే తరువాతి మూడు వాక్యశేషాలలోను ఆ శరీరునికంటె అధికంగా పరమేశ్వరుణ్ణి గూర్చి చెప్పబడింది. చివరి వాక్యశేషాలలో పరమేశ్వరుణ్ణి గూర్చి చెప్పేటప్పుడు ఇంక ప్రారంభంలో శరీరుని నిర్దేశం ఎందు కనగా- దీనికి రెండు కారణాలున్నాయి-శరీరునికంటె అధికంగా పరమాత్మను చెప్పా లనే అభిప్రాయం ఒకటి, ఈ శరీరుడు పరమాత్మకంటె అత్యంతాభిన్ను డని చెప్పడం రెండవది. అందుచేతనే జ్ఞేయు డని చెప్పతూ పరమాత్మతో ముగించడంవల్ల శరీరపరమాత్మలకు అత్యంతాభేదాన్ని చెప్పినట్లయింది అని భావం.

పారమేశ్వరమితి:- “తత్త్వమసి”, “వాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టు” ఇత్యాదిశ్రుతుల ననుసరించి శరీరుని పారమార్థికస్వరూపం పారమేశ్వరమే. (వాస్తవంలో శరీరుడు పరమాత్మ స్వరూపుడే). వానికి శరీరపాధిని పట్టి శరీరత్వం ఏర్పడింది. ఈ విషయం అంతా మేం వెనుక అక్కడక్కడ వర్తించి ఉన్నాం. 8

సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. 3.4.9

యత్తాక్షమాచారదర్శనాత్ కర్మశేషో విద్యేతి; అత్ర బ్రూమః:-
తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేఽపి విద్యాయాః. తథా హి శ్రుతిర్భవతి-
“ఏతద్ధన్మ వై తద్విద్వాంస ఆహుః ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయ
మధ్యేష్యామహే, కిమర్థా వయం యక్త్వామహే. ఏతద్ధ న్మ వై తత్సూర్యే
విద్యాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రీరే” (కౌ.ఉ.2.5) “ఏతం వై తమాత్మానం
విదిత్వా బ్రాహ్మణః పుత్రైషణాయాశు, వితైషణాయాశు, లోకైషణాయాశు వ్యుత్థాయాథ
భిక్షాచర్యం చరన్తి” (బృ.ఉ.3.5.1) ఇత్యేవంజాతీయకా. యాజ్ఞవల్క్యదీనామపి
బ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే-“ఏతావదరే ఖల్యమృతత్వమితి హోక్త్వా
యాజ్ఞవల్క్యో విజహార” (బృ.ఉ.4.5.15) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అపి చ “యక్ష్మమాణో
హ వై భగవన్తేఽ హమస్మి” (ఛా.ఉ.5.11.5) ఇత్యేతల్లిక్లదర్శనం వైశ్వానర
విద్యావిషయమ్. సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్మసాహిత్య

దర్శనమ్. న త్వత్రాపి కర్మాజ్ఞత్వమస్తి, ప్రకరణాద్యభావాత్. 9.

బాలానందిని

తుల్యమితి:- “దర్శనమ్=ఆచారదర్శనం, తుల్యం తు=విద్య కర్మశేషం కాదనే విషయంలో కూడ సమానము” అని సూత్రార్థం.

యత్ప్రతి :- ఆచారదర్శనంవల్ల విద్య కర్మశేషం అని ఏది చెప్పబడిందో దానిని గూర్చి చెప్పుతున్నాం. విద్య కర్మశేషం కాకపోయినా కూడ కర్మాచరణం కనబడడం సమానమే. అనగా ఈ క్రింది శ్రుతివాక్యాలు విద్య ఆచారానికి శేషం కాదని సూచిస్తున్నాయి అని అర్థం. ఎందువల్లననగా- “ఏతద్ధ...యక్ష్మామహే” (విద్వాంసులైన కావషేయఋషులు మనం ఏ ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి అధ్యయనం చెయ్యాలి? ఏ ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి యాగాలు చెయ్యాలి అని అంటున్నారు) “ఏతద్ధ స్య...జుహవాంచక్రీరే” (అందుచేతనే ప్రాచీనులైన విద్వాంసులు అగ్నిహోత్రహోమం చేయలేదు) “ఏతం వై....చరన్తి” (అత్యను తెలిసికొన్న బ్రాహ్మణులు పుత్రైషణ, విత్తైషణ, లోకైషణ, విడిచిపెట్టి భిక్షాచర్యం చేస్తున్నారు) అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నాయి. బ్రహ్మనిష్ఠులైన యాజ్ఞవల్క్యదులు కూడ కర్మనిష్ఠులు కాకుండా ఉండడం- “ఏతావదరే...విజహార” (ఓయీ! అమృతత్వం అంటే ఇదే అని చెప్పి పరివ్రాజకులైనాడు) ఇత్యాది శ్రుతులనుండి తెలుస్తున్నది. మరొక విషయ మేమనగా - “యక్ష్మాహో హ వె భగవన్తోఽహమస్మి” అనే లింగం వైశ్వానరవిద్యకు సంబంధించినది. సోపాధిక మైన బ్రహ్మవిద్యలో నైతే కర్మసాహిత్యం ఉండవచ్చును. అయితే ఈ వైశ్వానరవిద్య కూడ కర్మాంగం కాదు. (కర్మాంగత్వాన్ని బోధించే) ప్రకరణాదు లేవీ లేవు కదా?

భాష్యమ్.

యత్పున రుక్తమ్ - “తచ్ఛ్రుతేః” (బ్ర.సూ.3.4.4) ఇతి. అత్ర బ్రూమః:-

సూ. అసార్యత్రికీ. 3.4.10

“యదేవ విద్యయా కరోతి” (ఛా.ఉ.1.1.10) ఇత్యేషా శ్రుతిర్న సర్వవిద్యావిషయా, ప్రకృతవిద్యాభిసంబన్ధాత్. ప్రకృతా చోద్ధీధవిద్యా- “ఓ

మిత్యేతదక్షరముద్గీధముపాసీత” (భా.ఉ.1.1.1)ఇత్యత్ర. 10.

బాలానందిని

యదితి :- తచ్ఛ్రుతే: అని చెప్పినదానికి సమాధానం చెపుతున్నాం-

అసార్యత్రికీతి:- “అసార్యత్రికీ=ఈ శ్రుతి అన్ని చోట్ల అన్వయించేది కాదు” అని సూత్రార్థం.

యదితి:- “యదేవ విద్యయా కరోతి” అనే శ్రుతి అన్ని విద్యలకు సంబంధించినది కాదు. ఎందువల్ల ననగా అది ప్రకృతమైన విద్యకు సంబంధించినది. ఇక్కడ ప్రకృత మైనది-“ఓమిత్యేదక్షరముద్గీధముపాసీత” అని ఉద్గీధవిద్య. 10.

సూ. విభాగః శతవత్. 3.4.11

యదవ్యుక్తం- “తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే” (బృ.ఉ.4.4.2) ఇత్యేతత్సమారమ్భవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయా లిజ్జమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతే. విభాగోఽత్ర ద్రష్టవ్యః-విద్యాన్యం పురుషమన్వారభతే కర్మాన్యమితి. శతవత్. యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పఞ్చాశదేకస్త్రై పఞ్చాశదపరస్త్రై తద్వత్. న చేదం సమన్వారమ్భవచనం ముముక్షువిషయమ్- “ఇతి ను కామయమానః” (బృ.ఉ.4.4.6) ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహారాత్. “అథాకామయమానః” ఇతి చ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్. తత్ర సంసారివిషయే విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యతే, విశేషాభావాత్. కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వాత్. ఏవం సత్యవిభాగేనాపీదం సమన్వారమ్భ వచనమవకల్పతే. 11.

బాలానందిని

విభాగ ఇతి :- “శతవత్=శతమునందు వలె, విభాగః=విభాగము” అని సూత్రార్థం.

యదపీతి :- “తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే” అని చెప్పిన సమన్వారంభం విద్య న్వ్యతంత్రం కాదు అని చెప్పడానికి లింగం అని ఏది చెప్పబడిందో అది

నిరాకరించబడుచున్నది-ఇక్కడ విద్య ఒక పురుషుణ్ణి అనుసరిస్తుంది. కర్మ మరొకణ్ణి అనుసరిస్తుంది అని విభాగం గ్రహించాలి. శతంలో వలె. వీళ్ళిద్దరికీ వంద ఇయ్యి అన్నప్పుడు దానిని విడగొట్టి ఒకనికి యాభై మరొకనికి యాభై ఏ విధంగా ఇవ్వబడుతుందో అట్లే ఇక్కడ కూడ.

అవ. ఇక్కడ సమన్వారంభవచనం ముముక్షువుకు సంబంధించినది అని అంగీకరించి కర్మ సంసారిని, విద్య ముముక్షువును అనుసరిస్తుంది అని సూత్రకారుడు విభాగం చెప్పాడు. నిజానికి ఆ విభాగం లేదు అని చెప్పుతున్నారు-న చేదమితి:- “ఇతి తు కామయమానః” (ఇట్లు కోరికలు కలవాడు) అని ఈ సమారంభం సంసారికి సంబంధించిన దని ఉపసంహరించడంవల్ల ఈ సమన్వారంభవచనం ముముక్షువును గూర్చి చెప్పినది కాదు. “అథా కామయమానః” అని ముముక్షువును గూర్చి వేరుగా ఉపక్రమం చేయబడింది. సంసారి విషయంలో శాస్త్రవిహితమైన ఉద్గీఢాదివిద్య, శాస్త్రనిషిద్ధమైన నగ్నస్త్రీధ్యానాది రూపమైన విద్యా కూడ గ్రహించబడితాయి. ప్రాప్తించినదానినే ఈ వాక్యం అనువదిస్తూన్నది గాన విహితకర్మ ప్రతిషిద్ధకర్మా కూడ గ్రహించబడతాయి. ఇలా చెప్పుకొన్నట్లయితే (విద్యా కర్మలు రెండూ అనుసరించేది సంసారినే కాబట్టి) ఈ సమన్వారంభవచనం ఆవిభాగంచేత కూడ ఉపపన్నం అవుతుంది. 11.

భాష్యమ్

యచ్చైతత్ “తద్యత్ విధానాత్” (బ్ర.సూ.3.4.6) ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. 3.4.12

“ఆచార్యకులాద్యేదమధీత్య” (ఛా.ఉ.8.15.1) ఇత్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాత్ అధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధిరిత్యధ్యవస్యామః. నన్వేపం సత్యవిద్వత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యతే? నైష దోషః. న వయమధ్యయనప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణం వారయామః. కిం తర్హి? ఔపనిషదమాత్మజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం న

కర్మాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః. యథాచ న
క్రత్వస్తరజ్ఞానం క్రత్వస్తరాధికారేణాపేక్ష్యతే ఏవమేతదపి ద్రష్టవ్యమితి. 12.

బాలానందిని

యచ్ఛేతి :- తద్యత్ విధానాత్ అని చెప్పినదానికి సమాధానంగా పఠిస్తున్నాడు-

అధ్యయనేతి :- “అధ్యయనమాత్రవతః=అధ్యయనం మాత్రం ఉన్నవానికి
కర్మాధికారం” అని సూత్రార్థం.

అవార్యేతి:- అవార్యకులాద్యేదమధీత్య అనే వాక్యంలో అధ్యయనంమాత్రమే చెప్పబడింది
గాన అధ్యయనంమాత్రమే ఉన్నవానికి కర్మ విధించడింది అని నిశ్చయిస్తున్నాం. (ప్రశ్న)అయితే
అధ్యయనం మాత్రం ఉన్నవాడు అవిద్వాంసుడు గాన, అనగా వేదార్థజ్ఞానం లేనివాడు గాన,
వానికి కర్మలయందు అధికారం లేకుండా పోతుంది కదా? (సమాధానం)ఈ దోషం లేదు
అధ్యయనం చేయడంవల్ల కలిగిన, కర్మజ్ఞానం అధికారానికి కారణం అనే విషయాన్ని లేదా
అధికారకారణమైన కర్మజ్ఞానాన్ని మేం నిషేధించడం లేదు; మరేమనగా-స్వతంత్రంగానే
ప్రయోజనవత్తుగా కనబడుచున్న ఔపనిషదమైన ఆత్మజ్ఞానం కర్మాధికారానికి కారణం కాదనే
విషయాన్ని మాత్రమే (అనగా ఔపనిషదాత్మజ్ఞానం కలిగిన తరవాత కర్మాధికారం ఉండదనే
విషయాన్ని మాత్రమే) ప్రతిపాదిస్తున్నాం. ఒక క్రతువును గూర్చిన జ్ఞానం మరొక క్రతువు చేసే
అధికారం విషయంలో ఎట్లు అపేక్షింపబడదో అట్లే ఇక్కడ కూడ అని గ్రహించాలి. (ఏదైన
ఒక క్రతువు చేయదలచినవానికి దానికి సంబంధించిన జ్ఞానం ఉంటే చాలు. మరొక
క్రతువుకు సంబంధించిన విషయాలు కూడ అతనికి తెలియకపోయినా మొదటి క్రతువు
విషయంలో ఆతని కున్న అధికారానికి భంగం రాదు. అట్లే కర్మకాండలో నున్న విషయం వేరు.
ఉపనిషత్ప్రతిపాదితమైన విషయం వేరు. కర్మలాచరించదలచినవానికి కర్మకాండజ్ఞానం
ఉంటే చాలు. ఉపనిషత్ప్రతిపాదితమైన ఆత్మజ్ఞానం అసరం లేదు. అది వానికి కర్మమార్గాప్రవృత్తికి
హేతు వవుతుంది కూడ అని భావం.)

భాష్యమ్

యదప్యక్తం నియమాచ్చ (బ్ర.సూ.3.4.7) ఇతి. అత్రాభిధీయతే-

సూ. నావిశేషాత్. 3.4.13

“కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేత్” ఇత్యేవమాదిషు నియమశ్రవణేషు న విదుష ఇతి విశేషోఽస్తి. అవిశేషేణ నియమవిధానాత్. 13.

బాలానందిని

యదపీతి :- నియమాచ్చ అని చెప్పినదానికి సమాధానం చెప్పబడుచున్నది-

నేతి:- “న = విద్వాంసునకు అనే నియమం లేదు; అవిశేషాత్ = విశేషం ఏమీ లేకుండా సామాన్య రూపంలోనే చెప్పబడింది కాబట్టి” అని సూత్రార్థం.

కుర్వన్నీతి:- “కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేత్” ఇత్యాదినియమవాక్యాలలో ‘విదుషః’ అని (ఈ నియమం విద్వాంసునికి వర్తిస్తుందని) విశేషం ఏదీ లేదు. ఈ నియమం అవిశేషంగానే (సామాన్యరూపంలోనే) విధించబడింది. 13.

సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్యా. 3.4.14

“కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి” (ఈ.ఉ.2) ఇత్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే. యద్యవ్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానేవ కుర్వన్నీతి సంబధ్యతే తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతద్ద్రష్టవ్యమ్. “న కర్మ లిప్యతే నరే” (ఈ.ఉ.2) ఇతి హి వక్ష్యతి. ఏతదుక్తం భవతి. యావజ్జీవం కర్మకుర్వత్యపి విదుషి పురుషే న కర్మ లేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యాదితి. తదేవం విద్యా స్తూతయతే. 14.

బాలానందిని

స్తుతయ ఇతి:- “నా=లేక, స్తుతయే=విద్యాస్తుతి కొరకు, అనుమతిః=కర్మానుమతి అని చెప్పవచ్చును” అని సూత్రార్థం.

కుర్వన్నీతి:- “కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి” అన్నప్పుడు మరొక విశేషం చెప్పబడుచున్నది. ఇక్కడ ఉన్న ప్రకరణాన్ని పట్టి విద్వాంసుడే చేయుచూ అని అన్వయించినా కూడ ఇది విద్యను స్తుతించడం కోసం చేసిన కర్మానుజ్ఞానం (కర్మ చేయడానికి అనుజ్ఞ ఇవ్వడం) అని గ్రహించాలి. ఎందువల్ల ననగా-“న కర్మ లిప్యతే నరే” అని చెప్పనున్నాడు. ఇది చెప్పిన

ట్లవుతుంది-విద్వాంసుడైనవాడు యావజ్జీవమూ కర్మ చేస్తున్నా కూడ వానికి విద్యాసామర్థ్యం వల్ల కర్మ అంటదు. ఈ విధంగా విద్య స్తుతించబడుచున్నది. 14.

సూ. కామకారేణ చైకే. 3.4.15

అపి చైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాః సంతస్తదవష్టమ్భూత్ ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావం పరామృశంతి కామకారేణేతి. శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినామ్-“ఏతద్ధ స్య వై తత్ పూర్వే విద్వాంసః ప్రజాం న కామయన్తే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః” (బృ.ఉ.4.4.22)ఇతి. అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫల వత్కాలాంతరభావిత్యసకృదవోచామ. అతోఽపి న విద్యాయాః కర్మశేషత్వం, నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేః అయథార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్. 15.

బాలానందిని

కామకారేణేతి :- “ఏకే=కొందరు, కామకారేణ చ=స్వేచ్ఛగా కర్మలను ప్రరిత్యజించారు” అని సూత్రార్థం.

అపిచేతి:- మరియు, కొందరు విద్వాంసులు విద్యాఫలాన్ని ప్రత్యక్షం చేసికొన్నవారై ఆ విద్యయొక్క అవష్టంభంవల్ల (దాని బలం చూచుకొని) ఇతరఫలాలకు సాధనాలైన సంతానాదులు నిష్ప్రయోజనము లని, స్వేచ్ఛగా (నిఃసంశయంగా)చెప్పుతున్నారు. “ఏతద్ధ.....లోకః” (ప్రాచీనులైన విద్వాంసులు సంతానం కోరుకొనడంలేదు. మనకు ఆత్మ అనే ఈ లోకం ఉండగా సంతానంతో మనకేం పని)అని వాజసనేయుల శ్రుతి చెప్పుచున్నది. విద్యాఫలం వెంటనే అనుభవానికి వస్తుంది. కర్మఫలం వలె ఎప్పుడో కాలాంతరంలో లభించేది కాదు అని అనేక పర్యాయాలు చెప్పి ఉన్నాం. ఈ కారణంచేత కూడ విద్య కర్మశేషం అని కాని, ఆ విద్యవిషయంలో వినబడుచున్న ఫలం యథార్థం కాదని గాని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. 15.

సూ. ఉపమర్షం చ. 3.4.16.

అపి చ కర్మాధికారోహతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపశ్చ

స్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపాపమర్థమామనన్తి-“యత్ర వా అస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్ కేన కం జిఘ్రేత్”(బృ.ఉ.2.4.14) ఇత్యాదినా. వేదాన్తోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్మాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్మాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత. తస్మాదపి స్వాతన్త్ర్యం విద్యాయాః. 16.

బాలానందిని

ఉపమర్థమితి :- “ఉపమర్థం చ=అవిద్యాకృత మైన ప్రపంచంయొక్క బాధను కూడ శ్రుతి చెప్పుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

అపి చేతి :- మరియు-కర్మాధికారానికి హేతువైన, క్రియా-కారక- ఫలస్వరూపమైన అవిద్యాకృతమైన సమస్తప్రపంచముయొక్క స్వరూపమూ కూడ విద్యాసామర్థ్యంచేత మర్దించబడుతుంది, బాధించడుతుంది, అని “యత్ర వా...కం జిఘ్రేత్” ఇత్యాదివాక్యాలచేత చెప్పుచున్నారు. కర్మాధికారసిద్ధి కావా లంటే ముందు వేదాంతంలో చెప్పిన ఆత్మజ్ఞానం కావాలి అని కోరుకునేవానికి కర్మాధికారమే పూర్తిగా ఉచ్ఛిన్నం అయి పోతుంది. ఆ కారణంవల్ల కూడ విద్య స్వతంత్రమైనది. 16.

సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. 3.4.17

ఊర్ధ్వరేతస్సు చ ఆశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే; న చ తత్ర కర్మాజ్ఞత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే; కర్మాభావాత్. న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్మాణి తేషాం సన్తి. స్యాదేతత్-ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయన్తే వేద ఇతి. తదపి నాస్తి. తేఽపి హి వైదికేషు శబ్దేష్వవగమ్యన్తే-“త్రయో ధర్మస్కన్ధాః”(ఛా.ఉ.2.33.1)“యే చమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే”(ఛా.ఉ.5.10.1),“తపఃశ్రద్ధే యే హ్యపవనస్త్వరణ్యే”(ము.ఉ.1.2.11), “ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి”(బృ.ఉ.4.4.22), “బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్”(జా.ఉ.4)ఇత్యేవమాదిషు. ప్రతిపన్నాప్రతిపన్న గార్హస్థ్యానామ్, అపాకృతానపాకృతర్ణత్రయాణాం చోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధమ్. తస్మాదపి స్వాతన్త్ర్యం విద్యాయాః. 17

బాలానందిని

ఊర్ధ్వేతి :- “శబ్దే=వేదమునందు, ఊర్ధ్వరేతస్సు చ హి=ఊర్ధ్వరేతస్కుల విషయంలో కూడ విద్య వినబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

ఊర్ధ్వరేతస్స్వేతి :- ఊర్ధ్వరేతస్సులైన ఆశ్రమాలలో కూడ విద్య చెప్పబడుచున్నది. ఆ ఆశ్రమాలలో కర్మలే ఉండవు గాన అక్కడ విద్యకు కర్మాంగత్వం కుదరదు. వాళ్లకి అగ్నిహోత్రాదినైదికకర్మ లుండవు కదా? (అక్షేపం)-అది సరే-వేదంలో ఊర్ధ్వరేతస్సు లైన ఆశ్రమాలే చెప్పబడలేదు కదా? (సమాధానం)అది కూడ లేదు. (యుక్తం కాదు). అది కూడ “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” (కర్మప్రధానా లైన ఆశ్రమాలు మూడు, నాల్గవది బ్రహ్మసంస్థమైన ఆశ్రమం), “యే చేమే..ఉపాసతే,” “తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే” (శ్రద్ధాతపోనిష్ఠులై అరణ్యంలో నివసిస్తారు అని పై రెండు వాక్యాల భావం). “ఏతమేవ...ప్రవ్రజన్తి” (సంన్యాసులు ఈ ఆత్మరూపమైన లోకాన్నే కోరుకుంటూ ప్రవ్రజనం చేస్తారు) “బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్” ఇత్యాది శ్రుతులలో చెప్పబడింది. గార్హస్థ్యం గ్రహించినా గ్రహించకపోయినా, ఋషిఋణ-దేవఋణ- వీతృఋణా లనే మూడు ఋణాలనూ తీర్చుకొన్నా తీర్చుకొనకపోయినా ఊర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతులలో ప్రసిద్ధంగా ఉంది. అందువల్ల కూడ విద్య స్వతంత్రమైనది. 17.

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తం

2. పరామర్శాధికరణమ్. సూ.18-20

సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి. 3.4.18

“త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” (భా.ఉ.2.23.1) ఇత్యాదయో యే శబ్దా ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రభవన్తి. యతః పరామర్శమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే న విధిమ్. కుతః? న హ్యత్ర లిజాదీనామన్యతమశ్చేదనాశబ్దోఽస్తి; అర్థాంతర పరత్వం చేషాం ప్రత్యేకముపల్యతే. త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యత్ర తావత్-“యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమంతప ఏవ, ద్వితీయో బ్రహ్మచర్యాచార్యకులవాసీ

తృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసా దయన్సర్వ ఏవైతే పుణ్యలోకా భవంతి" ఇతి పరామర్శపూర్వకమాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతికఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే- "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి" (భా. ఉ. 2.23.1) ఇతి. నను పరామర్శేఽప్యాశ్రమా గమ్యంత ఏవ. సత్యం గమ్యంతే. స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిః, న ప్రత్యక్షశ్రుతేః. తతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవంతి. అనధిక్యతవిషయా వా.

బాలానందిని

పరామర్శమితి:- "జైమినిః=జైమిని, పరామర్శమ్=ఇతరాశ్రమాల పరామర్శ మాత్రమునుగా తలుస్తున్నాడు. అచోధనా చ=ఇది విధివాక్యం కాదు. అపవదతి హి=ఉద్వరేత ఆశ్రమాన్ని శ్రుతి నిందిస్తున్నది కదా" అని సూత్రానికి అర్థం.

త్రయ ఇతి :- "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" మొదలైన ఏ శబ్దాలు ఉద్వరేతస్సులైన ఆశ్రమాల (సంన్యాసాశ్రమాల) ఉనికిని గూర్చి ఉదాహరించబడ్డాయో అవి వాటిని ప్రతిపాదించడానికి సమర్థములు కావు. ఎందువల్ల ననగా ఈ శబ్దాలలో ఇతరాశ్రమాల పరామర్శం మాత్రమే ఉంది, విధి లేదు అని ఆచార్యుడైన జైమిని భావిస్తున్నాడు. ఎందువల్ల? ఇక్కడ లిఖ్ మొదలైన వాటిలో ఒకటైన చోదనాశబ్దం (విధివాచకశబ్దం) ఏదీ లేదు. ఈ శబ్దాలలో ఒక్కొక్కదానిలో అర్థాంతరపరత్వం (మరొక అర్థాన్ని ప్రతిపాదించే ఉద్దేశ్యం) కనబడుచున్నది. "త్రయో ధర్మస్కన్ధాః" అనే వాక్యంలో యజ్ఞం, అధ్యయనం, దానం అనే మొదటిది (త్రయం) తపస్సే. ఆచార్యకులంలో నివసించే బ్రహ్మచారి రెండవ అంశం. ఆజీవితాంతం ఆచార్యకులంలో ఉండి జీర్ణించిపోయేవాడు మూడవ అంశం. వీళ్లందరూ పుణ్యలోకు లవుతారు అని పరామర్శిస్తూ. ఆ ఆశ్రమము లనైకాంతికఫలము లని (అనిశ్చితఫలములు అని) చెప్పి, బ్రహ్మసంస్థ ఆత్యంతికఫలం కలదని (ఉత్తమఫలం ఇస్తుందని) "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి" అని స్తుతింపబడుచున్నది. (ప్రశ్న). ఇది పరామర్శయే అయినా కూడ ఆశ్రమాలు (సంన్యాసాశ్రమాలు) తెలుస్తూన్నాయి కదా? (సమాధానం). నిజమే, తెలుస్తున్నాయి. స్మృత్యాచారాలను పట్టి మాత్రమే అవి తెలుస్తున్నాయి కాని ప్రత్యక్షంగా శ్రుతివల్ల తెలియడంలేదు. అందువల్ల ప్రత్యక్షమైన శ్రుతితో విరోధం

ఉన్నప్పుడు అవి అనాదరణీయము లైనా కావాలి, లేదా (ఇతరాశ్రమాలలో) అధికారం లేనివాళ్ళకొరకై చెప్పబడిన వైనా కావాలి.

వి. భాష్యంలోని “ఉర్ధ్వరేతసామ్ అశ్రమాదామ్” అనగా సంన్యాసాశ్రమం అని అర్థం. సంన్యాసాశ్రమం ఒక్కటే అయినా దానిలోని అవాంతరభేదాలను పట్టి బహువచనం ప్రయోగించబడింది. ఈ సందర్భంలో రత్నప్రభలో ఆ యా అశ్రమాల అవాంతర భేదాలు కాణ్వాయనస్మృత్యనుసారం ఈ క్రింది విధంగా చూపబడ్డాయి. (1) గాయత్రుడు (2) బ్రాహ్మడు (3) ప్రాజాపత్యుడు (4) బృహన్ అని బ్రహ్మచారి నాలుగు విధాలు ఉపనయనానంతరం కారం, ఉప్పు తినకుండా మూడు రోజుల పాటు గాయత్రీజపం చేసినవాడు గాయత్రుడు. వేదాధ్యయనం పూర్తి అయే వరకు బ్రహ్మచర్యం అవలంబించినవాడు బ్రాహ్మడు. ఋతుకాలంలో స్వభార్యాగమనం చేస్తూ పూర్తిగా పరస్త్రీవిముఖుడైన వాడు ప్రాజాపత్యుడు. లేదా ఒక సంవత్సరం పాటు వేదవ్రతం అనే వ్రతం ఆచరించినవాడు ప్రాజాపత్యుడు. ఆమరణాంతం గురుకులంలోనే ఉండే నైష్ఠికుడు బృహన్ అనే బ్రహ్మచారి. (1) వారాకుడు (2) యాయావరుడు (3) శాలీకుడు (4) ఘోరసంన్యాసికుడు అని గృహస్థుడు కూడ నాలుగు విధాలు. కృషి, గోరక్ష మొదలైన వైశ్యవృత్తితో జీవిస్తూ నిత్యాగ్నిక్రియ చేసేవాడు వారాకవృత్తి. యాచన చేయకుండా జీవిస్తూ యాజన-అధ్యాపన-ప్రతిగ్రహం విషయంలో విముఖుడుగా ఉండేవాడు యాయావరుడు. యజన- యాజన-అధ్యయన-అధ్యాపన-దాన-ప్రతిగ్రహం లనే ఆరు కర్మలు చేస్తూ ధనసంచయం చేసేవాడు శాలీసుడు. తాను స్వయంగా నదీకూపతటాకాదులనుండి గ్రహించిన ఉదకంమాత్రమే వాడుతూ, ప్రతిరోజూ ఉంఛవృత్తి(పొలాలలో పడిపోయిన ధాన్యపుగింజలు మొదలైనవి ఏరికొనడం ఉంఛవృత్తి)చేసుకొంటూ గ్రామంలో నివసించేవాడు ఘోరసంన్యాసి. సర్వధా హింసావిముఖుడవడంచేత ఈ పేరు. (1)వైఖానసుడు (2)బెదుచ్చురుడు (3)వాలభీల్యుడు (4)ఫేనవుడు అని వానప్రస్థుడు కూడ నాలుగు విధాలు. గ్రామం బయట దున్నకుండా మొలిచే ఓషధులతో (సస్యాలతో)జీవిస్తూ అగ్నిహోత్రాదికం చేస్తూండేవాడు వైఖానసుడు. ప్రాతఃకాలం లేవగానే ఏదిక్కు వైపు చూస్తాడో ఆ దిక్కునం దున్న ఉదుంబరాలు, రేగి నెవరుధాన్యం. శ్యావాకాలనే ధాన్యం వీటితో పని జరుపుకొనేవాడు బెదుంబరుడు. జటావల్కలాలు ధరించి ఎనిమిది మాసాలు

అహారం సంపాదించుకొని, నాలుగు మాసాలు ఆ నిలవచేసికొన్న అహారం తిని కార్తిక పూర్ణిమనాడు సంగ్రహించుకొన్న పుష్పఫలాదులను త్యజించేవాడు వాలభీల్యుడు. ఎక్కడనో అక్కడ నివసిస్తూ, రాలిన ఆకులు పండ్లు తింటూ కర్మపరులైనవాళ్లు ఫేనపులు. (1)కుటీచకులు (2)బహుదకులు (3)హంసలు (4)పరమహంసలు అని పరివ్రాజకులు కూడ నాలుగు విధాలు. తమ పుత్రుల ఇండ్లలోనే భిక్షాచరణం చేసే త్రిదండులు (మూడు దండాలు ధరించేవాళ్లు)కుటీచకులు. త్రిదండధారులై ఉట్టి, జలం, పవిత్రం, పాదుకలు, ఆసనం, శిఖాయజ్ఞోపవీతాలు, కౌపీనం, కాషాయవస్త్రాలు ధరించి, తీర్థయాత్ర చేస్తూ, భిక్షాటనం చేస్తూ ఆత్మచింతనం చేసేవాళ్లు బహుదకులు. ఏకదండధారులై, శిఖ లేకుండా, యజ్ఞోపవీతం ధరించి, ఉట్టి, కమండలువు చేతిలో ధరించి, ఒక గ్రామంలో ఒక్క రోజుమాత్రమే నివసిస్తూ కృచ్ఛబాంద్రాయణాదివ్రతాలు చేసేవారు హంసలు. ఏకదండధారులై, బొడితలలతో, యజ్ఞోపవీతం లేకుండా, సమస్తకర్మలు త్యజించి ఆత్మనిష్ఠులైనవారు పరమహంసలు.

స్కంధశ్రుతిలో ఆశ్రమాలు విధించబడడం లేదు. ఆశ్రమాలను అనువదించి బ్రహ్మసంస్థత స్తుతించబడుచున్నది. సంన్యాసాశ్రమవిధాయకమైన శ్రుతి లేదు. స్మృత్యాచారాలలో సంన్యాసాశ్రమం ఉన్నా కూడ శ్రుతివిరోధంచేత అవి ప్రమాణం కావు అని పూర్వపక్షి అభిప్రాయం.

భాష్యమ్

నను గార్హస్థ్యమపి సహౌవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టమ్-“యజ్ఞేఽధ్యయనం ధ్యయనం దానమితి వ్రథమః” ఇతి? సత్యమేవమ్. తథాపి తు గృహస్థం వ్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధమేవ హి తదస్తిత్వమ్. తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏవాయం పరామర్శో న చోదనార్థః. అపి చాపవదతి వ్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరమ్-“ఏరహ వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే,” (తై.సం. 1.5.2.1) “ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతన్తుం మా వ్యవచ్ఛేత్సిః” (తై.ఉ.1.11.1) “నాపుత్రస్య లోకోఽస్తితి తత్సర్వే పశవో విదుః” ఇత్యేవమాద్యా.

తథా “యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే” (భా.ఉ.5.10.1) “తపఃశ్రద్ధే యే హ్యపవసన్త్యరణ్యే” (ము.ఉ.1.2.44) ఇతి చ దేవయానోపదేశో, నాశ్రమాంతరోపదేశః. సందిగ్ధం చాశ్రమాంతరాభిధానమ్-“తప ఏవ ద్వితీయమ్” (భా.ఉ.2.23.1) ఇత్యేదమాదిషు. తథా “ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తి” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇతి లోకసంస్తవోఽయం న పారివ్రాజ్యవిధిః. నను “బ్రహ్మచర్యా దేవ ప్రవ్రజేత్” ఇతి విస్పష్టమిదం ప్రత్యక్షం పారివ్రాజ్యవిధానంజాబాలానామ్? సత్యమేతత్. అనపేక్య త్వేతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. 18.

బాలానందిని

నన్యతి :- (ప్రశ్న) “యజ్ఞేఽధ్యయనం దానమితి వ్రథమః” అని ఊర్వరేతస్సులతోపాటు గార్హస్థ్యం కూడ పరామర్శించబడింది కదా? (ఊర్వరేతస్త్వం కేవలం పరామర్శించబడిందే కాని విధింపబడలేదు అన్నట్లయితే గార్హస్థ్యం విషయం కూడా అంతే అనాలి గదా అని పృచ్ఛకుని అభిప్రాయం) (సమాధానం)-నిజమే. కాని అగ్నిహోత్రాదికర్మలన్నీ గృహస్థునికొకే విధింపబడ్డాయి గాన గార్హస్థ్యం ఉన్న దనే విషయం శ్రుతిప్రసిద్ధమే. అందువల్ల ఈ పరామర్శ స్తుతికొరకు చేయబడినదే గాని విధికొరకు కాదు. మరొక విషయ మేమనగా “వీరహ...ఉద్వాసయతే” (అగ్నికి ఉద్వాసన చెప్పినవాడు దేవసంతానాన్ని చంపినవా డవుతాడు), “అచార్యాయ....వ్యవచ్ఛేత్తిః” (అచార్యునికి ఇష్టమైన ధనం సమర్పించి బ్రహ్మచర్యం పూర్తిచేసికొన్న తరవాత సంతానాన్ని భేదించకుము) “నాపుత్రస్య...విదుః” (పుత్రుడు లేనివానికి గతి లేదని అందరు మానవులూ ఎరుగుదురు) ఈ మొదలైన ప్రత్యక్షమైన శ్రుతి ఆశ్రమాంతరాన్ని నిషేధిస్తున్నది. అట్లే “యే చేమే...ఉపాసతే” “తపః శ్రద్ధే యే హ్యపవసన్త్యరణ్యే” అనేది దేవయానోపదేశమే కాని ఆశ్రమాంతరోపదేశం కాదు. అట్లే “తప ఏవ ద్వితీయమ్” ఇత్యాదులలో కూడ ఆశ్రమాంతరాన్ని చెప్పడం సందిగ్ధమే. అట్లే “ఏతమేవ....ప్రవ్రజన్తి” అనేది లోకస్తుతియే కాని సంన్యాసాశ్రమవిధి కాదు. (ప్రశ్న) “బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్” అని జాబాలుల పారివ్రాజ్యవిధానం స్పష్టంగా ఉంది కదా? (సమాధానం) ఈ శ్రుతిని అపేక్షించకుండా (ఉన్నట్లు గుర్తించకుండా) ఈ విచారం చేయబడిన దని చూచుకోవాలి. 18.

సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః. 3.4.19.

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. వేదే₂ శ్రవణాత్, అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయతత్వాత్తద్విరోధా దనధిక్యతానుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమితిహీమాం మతిం నిరాకరోతి గార్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితి మన్యమానః. కుతః? సామ్యశ్రుతేః. సమానా హి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్ద్వ్యశ్యతే “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” (చా.ఉ.2.23.1) ఇత్యాద్యా. యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టమ్ ఏవమాశ్రమాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యమ్; యథా చ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధిపరే వాక్యే. తస్మాత్తుల్యమనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య. తథా “ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తి” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యస్య వేదానువచనాదిభిః సమభివ్యాహరః. “యే చేమే₂రణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే” (చా.ఉ.5.10.1) ఇత్యస్య చ పశ్చాగ్నివిద్యయా. యత్తాక్షం-“తప ఏవ ద్వితీయః” (చా.ఉ.2.23.1) ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరవిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః. నిశ్చయకారణసద్భావాత్. “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” (చా.ఉ.2.23.1) ఇతి హి ధర్మస్కన్ధత్రిత్వం ప్రతిజ్ఞాతమ్. న చ యజ్ఞాదయో భూయాంసో ధర్మాః ఉత్పత్తినిమిత్తాః సంతః అన్యత్రాశ్రమ సంబన్ధాత్రిత్వే₂న్తర్భావయితుం శక్యన్తే. తత్ర యజ్ఞాదిలిజ్ఞో గృహాశ్రమ ఏకో ధర్మస్కన్ధో నిర్దిష్టః. బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట అశ్రమనిర్దేశః. తప ఇత్యపి కో₂న్యస్తపఃప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కన్ధో₂భ్యుపగమ్యతే? “యే చేమే₂రణ్యే” (చా.ఉ.5.10.1) ఇతి చారణ్యలిజ్ఞాత్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమగృహీతిః. తస్మాత్పరామర్శే₂ప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమ్. 19.

బాలానందిని

అనుష్ఠేయమితి:- “సామ్యశ్రుతేః=గృహస్థాశ్రమంతో సమంగా వినబడడంవల్ల,

అనుష్ఠేయమ్ = సంన్యాసాశ్రమమును కూడ అనుష్ఠేయమైనదానినిగా,
బాదరాయణః = బాదరాయణుడు చెప్పుచున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

అనుష్ఠేయమితి :- అశ్రమాంతరం అనుష్ఠేయమే అని ఆచార్యుడైన బాదరాయణుడు
తలచుచున్నాడు. వేదంలో (సంన్యాసాశ్రమాన్ని గూర్చి) చెప్పకపోవడంవల్ల, అగ్నిహోత్రాదులు
తప్పక ఆచరింపదగినవి గాన దానికి విరోధంవల్ల, ఈ అశ్రమాంతరం అధికారి కానివానిచేత
(బ్రహ్మచర్యాదులయందు, అధికారం లేనివానిచేత) అనుష్ఠింపదగినది అనే ఈ అభిప్రాయాన్ని,
బాదరాయణుడు, గార్హస్థ్యాన్ని అంగీకరించి నట్లే అశ్రమాంతరాన్ని కూడ, ఇష్టం లేక
పోయినా కూడ, అంగీకరించి తీరాలి అని భావిస్తూ, నిరాకరిస్తున్నాడు. ఎందువల్ల?
సామ్యశ్రుతివల్ల? అశ్రమాంతరాన్ని పరామర్శించే “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” ఇత్యాదిశ్రుతి
గార్హస్థ్యానికి, అశ్రమాంతరానికి కూడ సమానమే కదా? మరొక శ్రుతిచేత విధించబడిన
గార్హస్థ్యం ఏ విధంగా ఇక్కడ పరామర్శించబడిందో అశ్రమాంతరం కూడ అదే విధంగా
పరామర్శించబడిన దని గ్రహించాలి. శాస్త్రాంతరంచేత ప్రాప్తములైన నివీత-ప్రాచీనావీతాలే
ఉపవీతాన్ని విధించే వాక్యంలో ఏ విధంగా పరామర్శించబడుతున్నాయో అట్లే ఇక్కడ
కూడ. అందువల్ల అశ్రమాంతరం గార్హస్థ్యంతో సమంగానే అనుష్ఠింపదగినది.

వి. “నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణామ్ ఉపవీతం దేవానామ్”
(మనుష్యులకు సంబంధించిన క్రియలలో నివీతం, పితౄకర్మలలో ప్రాచీనావీతం,
దైవకర్మలో ఉపవీతం) అని దైవకర్మలో ఉపవీతం విధించబడింది. ఎడమ బుజంమీద
నుంచి కుడి పార్శవానికి వ్రేలాడే యజ్ఞసూత్రం ఉపవీతం. కుడి బుజంనుంచి ఎడమప్రక్కడు
వ్రేలాడేది ప్రాచీనావీతం. కంఠంలో హారం వలె వ్రేలాడేది నివీతం. ఈ వాక్యంలో
దైవకర్మలో ఉపవీతాన్ని విధిస్తూ మానుష-పితౄకర్మలకు సంబంధించిన, శాస్త్రాంతరంచేత
విధించబడిన, నివీత-ప్రాచీనావీతాలను అనువదించడం జరిగింది. అదే విధంగా ఇక్కడ
శ్రుత్యంతరవిహితాలైన గార్హస్థ్యసన్యాసాశ్రమాలు అనువదించబడినవి. అట్లే
“ఏతమేవ...ప్రప్రజన్తి” అనేదానికి వేదానువచనాదులతో సమభివ్యాహారం (కలిపి చెప్పడం).
(అందుచేత వేదానువచనాదుల వలె సంన్యాసం కూడ విధేయమే అని భావం). “యే
చేమే...ఉపాసతే” అనే దానికి పంచాగ్ని విద్యతో సమభివ్యాహారం. (అందుచేత

పంచాగ్నివిద్యవలె ఇది, సంన్యాసం, కూడ విధేయం అని భావం). “తప ఏవ ద్వితీయః” ఇత్యాదులలో ఆశ్రమాంతరాన్ని గూర్చి చెప్పడం సందిగ్ధం అని ఏది చెప్పబడిందో ఆ దాషం లేదు. ఎందువల్ల ననగా నిశ్చయానికి తగిన కారణం ఉంది. “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” (భా ఉ.2.23.1) అని ధర్మస్కంధాలు మూడు అని ప్రతిజ్ఞ చేయబడింది. ఉత్పత్తి భిన్నాలైన అనేకమైన ధర్మాలు ఆశ్రమసంబంధం లేకపోతే మూడు అనే సంఖ్యలో అంతర్గతం చేయడానికి శక్యం కావు కదా?

వి. ఉత్పత్తిభిన్నాః=వేరువేరైన ఉత్పత్తివాక్యాలచేత, (విధించే వాక్యాల చేత)విధింపబడినవి అని అర్థం. అనగా యజ్ఞం ‘యజేత’ అనే విధిచేత విధించబడింది “అధ్యేతవ్యమ్”, “దద్యాత్” అనే పదాలచేత అధ్యయనదానాలు విధించబడ్డాయి. ఈ విధంగా అనేకధర్మాలు విధింపబడి ఉన్నాయి. ఇవి త్రిత్వసంఖ్యలో ఇమడవు. మూడుకంటే అధికంగా ఉంటాయి కదా? వీటిని త్రిత్వసంఖ్యలో ఇమడ్చాలంటే మూడు ఆశ్రమాలు చెప్పబడి నట్లు, ఒక్కొక్క ఆశ్రమానికి కొన్ని ధర్మాలు చెప్పడంచేత అనేక ధర్మాలను మూడు సంఘాతాలుగా చేయడంచేత త్రిత్వసంఖ్యను చెప్పినట్లు అర్థం చెప్పుకొనవచ్చును. అందుచేత ఇక్కడ ఆశ్రమనిర్దేశం ఉందని అంగీకరించాలి అని భావం.

తత్రేతి:-వాటిలో యజ్ఞాదికం లింగంగా గల గృహశ్రమం ఒక ధర్మస్కంధంగా నిర్దేశించబడింది. బ్రహ్మచరీ అని ఆశ్రమనిర్దేశం స్పష్టంగానే ఉంది. ‘తపః’ అని కూడ తపఃప్రధానమైన ఆశ్రమంకంటే (వానప్రస్థంకంటే)భిన్నమైన మరి ఏ స్కంధం అంగీకరించబడుతుంది? “యే చారణ్యే” అని అరణ్యం అనే లింగంవల్ల “శ్రద్ధాతపస్సుల” చేత ఆశ్రమాన్నే (వానప్రస్థాశ్రమాన్నే) గ్రహించాలి. అందువల్ల ఇది పరామర్శ మాత్రమే అయినా కూడ ఆశ్రమాంతరం (సంన్యాసం)అనుష్ఠేయమే. 19.

సూ. విధిర్వా ధారణవత్. 3.4.20

విధిర్వాయమాశ్రమాంతరన్య, న వరామర్శమాత్రమ్. నను విధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతాప్రతీతిరుపరుధ్యేత. ప్రతీయతే చాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కన్ధాః బ్రహ్మసంస్థతా త్వమృతత్వఫలేతి. సత్యమేతత్.

సతీమప్యేకవాక్యతాప్రతీతిం పరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వాత్, విధ్యంతరస్యాదర్శనాత్. విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాత్ గుణవాదకల్పన యైకవాక్యత్వయోజనానుపపత్తేః. ధారణవత్. యథా-“అథస్తాత్పమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి”. ఇత్యత్ర సత్యామప్యథో ధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయత ఏవోపరిధారణమ్, అపూర్వత్వాత్. తథాచోక్తం శేషలక్షణే-“విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాత్” ఇతి. తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శ శ్రుతిర్విధిరేవేతి కల్ప్యతే.

బాలానందిని

విధిరితి :- “ధారణవత్=ధారణంవలె, విధిర్వా=ఇది సంన్యాసవిధియే(అనువాద మాత్రం కాదు)” అని సూత్రార్థం.

విధిర్వా ఇతి :- (“త్రయో ధర్మస్కన్ధాః” అనే చోట) ఇది పరామర్శమాత్రం కాదు; విధియే. (ప్రశ్న)-ఇది విధి అని అంగీకరిస్తే ఏకవాక్యతాప్రతీతికి భంగం వస్తుంది. ఇక్కడ మూడు ధర్మస్కంధాలకీ ఫలం పుణ్యలోకం. బ్రహ్మసంస్థతకు మాత్రం ఫలం అమృతత్వం అని ఏకవాక్యత కనబడుచున్నది కదా? (మొదటి మూడింటి విషయంలోను పరామర్శం, సంన్యాసం విషయంలో విధి అని చెప్పి నట్లయితే ఏకవాక్యతకు భంగం వస్తుంది అని అర్థం). (సమాధానం)- ఈ మాట నిజమే. ఏకవాక్యతాప్రతీతి ఉన్నా కూడ దానిని విడచి, (ఇది - సంన్యాసం) అపూర్వం (క్రోత్తది)కాబట్టి, మరొక విధివాక్యం ఏదీ కనబడడంలేదు కాబట్టి కూడ, ఇక్కడ విధినే అంగీకరించాలి. ఆశ్రమాంతరం (సంన్యాసం)యొక్క ప్రత్యయం స్పష్టంగా కనబడుచున్నది గాన, దీనిని గుణవాదంగా (స్తుతిరూపార్థ వాదంగా)కల్పించి అనూద్యమావములైన ఇతరాశ్రమాలతో ఏకవాక్యత్వం కల్పించడం యుక్తం కాదు కదా? ఇందుకు ఉదాహరణం ధారణం. “అథస్తాత్...ధారయతి” (సమిధను క్రింద ఉండేటట్లు పట్టు కొని తీసికొనివెళ్లాలి దేవతలకైతే పైన ఉండే టట్లు ధరిస్తాడు కదా)అనే చోట అధోధారణంతో ఏకవాక్యత ఉన్నా కూడ, అపూర్వం గాన ఉపరిధారణం ఏ విధంగా విధించబడుతుందో అట్లే శేషప్రకరణంలో (జైమినిచేత) “విధిస్తు

జ్యే.సూ. 3-4-15

ధారణేఽపూర్వత్వాత్” అని చెప్పబడింది. అట్లే ఇక్కడ కూడ ఆశ్రమపరామర్శ శ్రుతి విధియే అని కల్పించబడుతుంది.

వి. ప్రేతాగ్నిహోత్రప్రకరణంలో “అథస్తాత్ సమిధమ్” ఇత్యాదివాక్యం ఉన్నది దైవకర్మలో నృక్కుయొక్క బిలానికి పైన సమిధ ధరించబడుతుంది. అందుచేత ఇక్కడ సమిధను క్రింద ధరించాలి అని సమిధయొక్క అధోధారణం విధించబడుచున్నది. ఈ వాక్యంలోనే ఉపరిధారణం కూడ విధించబడితే వాక్యభేదదోషం కలుగుతుంది గాన ఉపరిధారణవిధి లేదు అని పూర్వపక్షం చేసి ఉపరిధారణం విధించే వాక్యాంతరం ఏదీ లేదు గాన, వాక్యభేదం కలిగినా కూడ, ఉపరిధారణం విధించబడుతుంది అని సిద్ధాంతం చెప్పబడింది. అపూర్వం గాన (ఉపరి)ధారణం విషయంలో కూడ ఇక్కడ విధి అంగీకరించాలి అని జైమినిసూత్రానికి అర్థం.

భాష్యమ్

యదాపి పరామర్శ ఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తదాపి బ్రహ్మసంస్థతా తావత్సామర్థ్యాదవశ్యం విధేయాభ్యుపగంతవ్యా. సా చ కిం చతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్య కస్య చిత్ ఆహోస్విత్పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యమ్. యది చ బ్రహ్మచార్యస్తేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషు పరివ్రాజకోఽపి పరామృష్టః తతశ్చతుర్థామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టతాత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యః కశ్చిచ్ఛతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థో భవిష్యతి. అథ న పరామృష్టః తతః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి సేత్స్యతి. తత్ర తపఃశబ్దేన వైఖానసగ్రాహిణా పరామృష్టః పరివ్రాడపీతి కేచిత్. తదయుక్తమ్. న హి సత్యాం గతౌ వానప్రస్థవిశేషణేన పరివ్రాజకో గ్రహణమర్హతి. యథాత్ర బ్రహ్మచారి గృహమేదినావసాధారణేనైవ స్వేన స్వేన విశేషణేన విశేషితావేవం భిక్షువైఖాన సావపీతి యుక్తమ్. తపశ్చాసాధారణో ధర్మో వానప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్. తపఃశబ్దస్య చ తత్ర యాదేః. భిక్షోస్తు కర్మ ఇన్ద్రియసంయమాదిలక్షణో నైవ

తపఃశబ్దేనాపలవ్యతే. చతుష్టేన చ ప్రసిద్ధా ఆశ్రమాస్త్రిత్యేన పరామృశ్యస్త
ఇత్యన్యాయమ్.

బాలనందిని

యదాపి చేతి:- ఇది ఆశ్రమాంతరాల పరామర్శమే అని చెప్పినా కూడ స్తుతిసామర్థ్యం
వల్ల బ్రహ్మసంస్థత్వం విధేయమే అని తప్పక అంగీకరించాలి. అది నాలుగు ఆశ్రమాలలోను
ఏదో ఒక ఆశ్రమానికి సంబంధించినదా లేక పరివ్రాజకునికి మాత్రమే సంబంధించినదా
అని వివేచన చెయ్యాలి. ఇక్కడ పరామర్శించబడుచున్న, బ్రహ్మచారివరకు ఉన్న,
ఆశ్రమాలలో పరివ్రాజకుడు పరామర్శించబడినాడని అన్నట్లయితే అప్పుడు నాలుగు
ఆశ్రమాలు సమంగానే పరామర్శించబడ్డాయి కాబట్టి, అనాశ్రమిత్వం (ఏదో ఒక ఆశ్రమం
లేకుండా ఉండడం)యుక్తం కాదు కూడ గాన నాలుగు ఆశ్రమాలలోను ఎవడో ఒకడు
బ్రహ్మసంస్థడవుతాడు. అలా కాక పరామర్శింపబడక బోయిన ట్లయితే మిగిలిన పరివ్రాట్టే
బ్రహ్మసంస్థుడు అని సిద్ధిస్తుంది.

ఇక్కడ కొందరు వైఖానసుణ్ణి గ్రహించే తపఃశబ్దంచేత పరివ్రాట్టుకూడ గ్రహింపబడ్డాడు
అని అంటున్నారు. అది యుక్తం కాదు. గతి ఉన్నప్పుడు వానప్రస్థుని విశేషణమైన
తపస్సుచేత పరివ్రాజకుణ్ణి గ్రహించడం తగదు కదా? ఇక్కడ బ్రహ్మచారి-గృహస్థులు
ఏవిధంగా తమ తమ అసాధారణమైన విశేషణంచేత విశేషించబడ్డారో భిక్షుకవైఖానసులుకూడ
అలాగే విశేషింపబడ్డారు అని చెప్పడం యుక్తం. తపస్సు అనేది కాయక్షేత్రప్రధాన మైనది;
తపఃశబ్దానికి ఆ అర్థంలోనే (కాయక్షేత్రం అనే అర్థంలోనే) రూఢి. అందుచేత తపస్సు
వానప్రస్థుల అసాధారణధర్మం. (వాళ్లకు మాత్రమే సంబంధించిన ధర్మం.) సంన్యాసిధర్మమైన
ఇంద్రియసంయమాదికం తపస్సు అని చెప్పబడదు. నాలుగు అని ప్రసిద్ధంగా ఉన్న
ఆశ్రమాలను మూడు అనడం కూడ అన్యాయం.

భాష్యమ్

అపి చ భేదవ్యపదేశోఽత్ర భవతి-“త్రయ ఏతే పుణ్యలోకభాజః
ఏకోఽమృతత్యభాక్” ఇతి. పృథక్ష్వే చైష భేదవ్యపదేశోఽవకల్పతే. న హ్యేవం
భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తై మన్దప్రజ్ఞై అన్యతరస్త్వనయోర్యహప్రజ్ఞ ఇతి. భవతి

త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తై మన్దప్రజ్ఞై విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి. తస్మాత్పూర్వే
త్రయ అశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః, పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవామృతత్వభాక్.
కథం పునద్రుహ్మసంస్థశబ్దో యోగాత్ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక
ఏవావతిష్ఠేత? రూఢ్యభ్యుపగమే వాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేః జ్ఞానానర్థక్య
ప్రసంగః ఇతి. అత్రోచ్యతే-బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి పరిసమాప్తిః,
అనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే. తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం
న సంభవతి; స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్. పరివ్రాజకస్య
తు సర్వకర్మసంన్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవతి అననుష్ఠాననిమిత్తః.
శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపాద్బలకో న విరోధీ.
బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ
యజ్ఞాదీని చేతరేషామ్. తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః.

బాలానందిని

అసి చేతి :-మరొక విషయ మేమనగా-“త్రయ...అమృతత్వభాక్” అని ఇక్కడ
భేదనిర్దేశం కూడ ఉన్నది. ఇవి వేరు వేరై నప్పుడే ఇలా భేదనిర్దేశం కుదురుతుంది. దేవదత్త
యజ్ఞదత్తు లిద్దరూ తెలివితక్కువవాళ్లు, వీళ్లిద్దరిలో ఒకడు మాత్రం మహాబుద్ధిశాలి అని
అనరు కదా? దేవదత్తయజ్ఞదత్తు లిద్దరూ తెలివి తక్కువవాళ్లు, విష్ణుమిత్రుడు మాత్రం
మహాబుద్ధిశాలి అని మాత్రం అనవచ్చు. అందువల్ల మొదటి మూడు అశ్రమాలవాళ్లు
పుణ్యలోకాలకే వెళ్లేవాళ్లు, మిగిలిన పరివ్రాజకుడు మాత్రమే అమృతత్వం పొందేవాడు.
(ప్రశ్న) ‘బ్రహ్మసంస్థ’ శబ్దం (బ్రహ్మయందు స్థిరంగా ఉన్నవాడు అను)యోగం
(అవయవార్థం)చేత అందరివిషయంలోను ప్రయోగించడానికి తగినది; అది ఒక్క
పరివ్రాజకుణ్ణి మాత్రమే ఎలా బోధిస్తుంది? (దీనికి యోగికార్థం లేదు సంన్యాసి అనే
అర్థంలో)రూఢిమాత్రమే అని చెప్పి నట్లయితే అశ్రమమాత్రంచేతనే అమృతత్వం
లభిస్తూండగా జ్ఞానం వ్యర్థమని చెప్పవలసివస్తుంది. (రూఢిని మాత్రమే అంగీకరిస్తే
బ్రహ్మనిష్ఠుడు అమృతత్వం పొందుతాడు అనగా సంన్యాసి అమృతత్వం పొందుతాడు

అని చెప్పినట్లువుతుంది. అనగా సంన్యాసాశ్రమంతిసికొంటే చాలు; మోక్షం లభిస్తుంది అని అర్థం. అప్పుడు జ్ఞానం అవసరం లేకుండా పోతుంది అని అర్థం). (సమాధానమ్) ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది- 'బ్రహ్మసంస్థ' అనగా బ్రహ్మయందే పరిసమాప్తి, ఇతర వ్యాపారా లేవీ లేకుండా బ్రహ్మయందే స్థిరంగా ఉండడం అను అర్థం చెప్పబడుతుంది. అది మొదటి మూడు ఆశ్రమాలకి కుదరదు. తమ ఆశ్రమానికి విధించిన ధర్మాలు అనుష్ఠించకపోతే వాళ్లకు ప్రత్యవాయం కలుగుతుం దని చెప్పబడింది. పరివ్రాజకు డైతే సర్వకర్మలను సంన్యసించి ఉండడంచేత కర్మలను అనుష్ఠించకపోవడంవల్ల కలిగే ప్రత్యవాయం ఆతనికి కలగదు. వాని శమదమాదిధర్మమైతే బ్రహ్మసంస్థతకు ఉపాద్భులకమే కాని విరోధికాదు. శమదమాద్యుపబృంహితమైన బ్రహ్మనిష్ఠత్వమే వానికి స్వాశ్రమవిహితమైన కర్మ. ఇతరులకు యజ్ఞాదికం (స్వాశ్రమవిహితమైన కర్మ). ఆ ధర్మాన్ని వ్యతిక్రమిస్తే వానికి (సంన్యాసికి) ప్రత్యవాయం కలుగుతుంది.

భాష్యమ్

తథా చ - “న్యాస ఇతి బ్రహ్మ బ్రహ్మ హి పరః పరో హి బ్రహ్మ, తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్” (నారా.ఉ.78), “వేదాంత విజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః, సంన్యాసయోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః” (ము.ఉ.3.26; నారా.ఉ.12.3 కైవల్య. 3) ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, స్మృతయశ్చ-“తద్బుద్ధయస్త దాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః” (భ.గీ.5.17) ఇత్యాద్యా బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి. తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేః జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి. తదేవం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాం పారివ్రాజ్యం తావద్బ్రహ్మసంస్థతాలక్షణం లభ్యేతైవ. అనపేక్ష్యైవ జాబాలీం శ్రుతిమాశ్రమాంతరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః. విద్యత ఏవ త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా “బ్రహ్మచర్యం పరిసమాప్య గృహీ భవేద్గృహీ భూత్వా వనీ భవేద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్. యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్బ్రహ్మచర్యా వనాద్యా” (జాబా.4) ఇతి. న చేయం శ్రుతిరనధిక్యతవిషయా

శక్యావత్తుమ్, అవిశేషశ్రవణాత్: పృథగ్విధానాద్భానధిక్యతానామ్- “అథ పునరేష
వ్రతీ వావ్రతీ వా స్నాతకో వాస్నాతకో వోత్సన్నాగిరసగ్నికో వా” (జాబా.4)
ఇత్యాదినా. బ్రహ్మజ్ఞానపరిపాకాభిత్వాచ్చ పరివ్రాజ్యస్య నానధిక్యతవిషయత్వమ్.
తచ్చ దర్శయతి- “అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముణ్ణోఽపరిగ్రహః శుచిరద్రోహీ భైకాణో
బ్రహ్మభూయాయ భవతి” (జాబా.5) ఇతి. తస్మాత్ప్రీద్ధా ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాః.
సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాత్ విద్యాయాః స్వాతన్త్ర్యమితి. 20.

బాలానందిని

తథా చేతి:- అందువల్లనే- “న్యాస...అత్యరేచయత్” (సంన్యాసమే బ్రహ్మ; బ్రహ్మ
(హిరణ్యగర్భుడు) పరుడు (శ్రేష్ఠుడు) కదా; అందుచేత బ్రహ్మ అని చెప్పబడిన సంన్యాసంకూడ
పరమే. ఆ తపస్సు లన్నీ తక్కువతరగతికి చెందినవే. సంన్యాసమే అన్నింటికంటే గొప్పది),
“వేదాంత...శుద్ధసత్యైః” (సంన్యాసంచేత పరిశుద్ధమైన అంతఃకరణ గల యతులు
వేదాంతవిజ్ఞానంచేత మునిశ్చితమైన విషయం గలవారు) మొదలైన శ్రుతులు,
“తద్బుద్ధయః...తత్పరాయణాః” (ఆ బ్రహ్మయందే చిత్తం కలవారు, బ్రహ్మస్వరూపులు,
బ్రహ్మనిష్ఠులు లేదా శ్రవణాదులయందు ఆసక్తులు, బ్రహ్మనే పొందుచున్నవాళ్లు)
ఇత్యాదిస్మృతులు కూడ బ్రహ్మసంస్థానికి కర్మలు లేవని చూపుచున్నాయి. అందువల్ల
పరివ్రాజకునికి ఆశ్రమమాత్రంవల్లనే అమృతత్వం లభిస్తుంది గాన జ్ఞానం అనర్థకమని
చెప్పవలసివస్తుంది అనే దోషం కూడ అవతరించదు (ప్రసరించదు). ఈ విధంగా (ఈ
వాక్యంలో) ఇతరాశ్రమాల (గృహస్థాద్యాశ్రమాల) పరామర్శ ఉన్నా కూడ బ్రహ్మసంస్థతారూప
మైన సంన్యాసంమాత్రం తప్పక లభిస్తుంది. (అనగా సన్యాసాన్ని విధించినట్లుగానే
గ్రహించాలి). సంన్యాసాశ్రమాన్ని విధించుచున్న జాబాలశ్రుతిని అపేక్షించకుండానే
ఆచార్యు డీ విచారాన్ని ప్రవర్తింపచేశాడు. అయితే- “బ్రహ్మచర్యం....వనాద్యా” అని
ఆశ్రమాంతరాన్ని విధించే ప్రత్యక్షశ్రుతి ఉండనే ఉంది (“బ్రహ్మచర్యం పూర్తి చేసికొని
గృహస్థుడు కావాలి. గృహస్థుడుగా ఉండి వానప్రస్థుడు కావాలి; వానప్రస్థాశ్రమంనుండి
యైనా సంన్యసింపవచ్చు” అని ఈ వాక్యానికి అర్థం). ఈ శ్రుతి కర్మాధికారి కానివానిని

దృష్టిలో ఉంచుకొని చెప్పిన దని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. అలాంటి విశేషం ఏదీ వినబడడం లేదు కదా? మరొక విషయ మేమనగా-“అథ....అనగ్నికో వా” ఇత్యాదివాక్యంచేత అనధికారులకు సంన్యాసం వేరుగా విధించబడింది. (గోదానాదివేదవ్రతాలు చేసికొన్నా చేసికొనకపోయినా, స్నాతకుడైనా కాకపోయినా, విదురుడైనా, అగ్న్యాధానమే చేయనివాడైనా (సంన్యసించవచ్చు) అని దీని అర్థం). పారివ్రాజ్యం బ్రహ్మజ్ఞానం పరిపక్వం అవడానికి అంగం గాన ఇది అనధికృతలకొరకు విధించబడినది కాదు. ఈ విషయాన్నే “అథ....భవతి” (మాసిన వస్త్రాలు ధరించినవాడు, శిరోముండనం చేయించుకొన్నవాడు. పరిగ్రహం (వస్తుసంచయనం)లేనివాడు. పరిశుద్ధుడు. ద్రోహం తలబెట్టనివాడు, భిక్షావృత్తి కలవాడు అయిన పరివ్రాట్టు బ్రాహ్మిష్టితిని పొందకలుగుతాడు) అనే వాక్యం చెబుతూన్నది. (అందుచేత సంన్యాసం కుంటివాడు గ్రుడ్డివాడు మొదలైన కర్మానధికారులకోసం విధించబడినది కాదు). అందువల్ల ఊర్ధ్వరేతస్సులకు ఆశ్రమాలు (సంన్యాసాశ్రమభేదాలు) సిద్ధములు. అందుచేత కర్మాచరణం చేయని ఊర్ధ్వరేతస్సులకొరకు విధించడంవల్ల విద్య స్వతంత్రమే (కర్మాంగం కాదు) అని కూడ నిశ్చితము.

పరామర్శాధికరణం సమాప్తం.

3. స్తుతిమాత్రాధికరణమ్. సూ. 21-22

సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్. 3.4.21

“స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్థోఽష్టమో యదుద్గీధః” (ఛా.ఉ.1.1.3), “ఇయమేవర్లగ్నిః సామ” (ఛా.ఉ.1.6.1), “అయం వా వ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః” (శత.బ్రా. 10.5.4.1) “తదిదమేవోక్తమియమేవ వృధివీ” (ఐ.అ.2.1.2.1) ఇత్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీధాదేః స్తుత్యర్థాః అహోస్విదుపాసనావిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్ సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తమ్; ఉద్గీధాదీని కర్మాజ్ఞాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్. యథా-“ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మః స్వర్గో లోకః ఆహవనీయః” ఇత్యాద్యా జుహోదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేత్.

నేత్యాహ. న హి స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తమ్, అపూర్వత్వాత్. విధ్యర్థతాయాం హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి, స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్. విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయజ్యతే ఇత్యుక్తమ్-“విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనా స్మ్యః” ఇత్యత్ర. ప్రదేశాంతరవిహితానాం తు ఉద్గీధాదీనామియం ప్రదేశాంతరపరితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైవ స్యాత్. ఇయమేవ జుహూ రిత్యాది తు విధిసంనిధావాత్మాతమితి వైషమ్యమ్. తస్మాద్విధ్యర్థకా ఏవైవం జాతీయకాః శ్రుతయః. 21.

బాలానందిని

స్తుతీతి:- “ఉపాదానాత్= కర్మాంగములను గ్రహించడంవల్ల, స్తుతి మాత్రమ్=స్తుతిమాత్రమే, ఇతి చేత్=అన్నట్లయితే, న=కాదు, అపూర్వత్వాత్=క్రొత్తగా చెప్పబడుచున్నాయి గాన ఉపాసనావిధులే” అని సూత్రార్థం.

స ఏష ఇతి :- “స ఏష...యదుద్గీధః”, “ఇయమేవర్థగ్నిః సామ” “అయం వావ....చితః” “తదిదమ్....పృథివీ” ఈ మొదలైన వాక్యాలు ఉద్గీధాదులను స్తుతించడం కొరకు చెప్పబడినవా లేక ఉపాసనావిధికొరకు ఉద్దిష్టములా అని సంశయం కలగగా స్తుత్యర్థము లని చెప్పడమే యుక్తం. ఎందువల్ల ననగా ఈ వాక్యాలు కర్మాంగాలైన ఉద్గీధాదులను గ్రహించి చెప్పబడుచున్నాయి. “ఇయమేవ...అహవనీయః” (జుహువే పృథివి, చయనంలో ఉన్నకూర్మమే అదిత్యుడు. అహవనీయమే స్వర్లోకం) ఇత్యాదివాక్యాలు ఏ విధంగా జుహ్వదిస్తుతినిమిత్తం ఉద్దిష్టమైనవో ఇవి కూడ అట్లే, అని చెప్పినట్లయితే-కాదని అంటున్నాడు. ఈ శ్రుతులు అపూర్వములు, క్రొత్త విషయం చెపుతున్నాయి. అందుచేత స్తుతిమాత్రమే వీటి ప్రయోజనం అని చెప్పడం యుక్తం కాదు. ఈ వాక్యాలు విధ్యర్థములు అని చెపితే అప్పుడు ఒక క్రొత్త విషయం విధించినట్లవుతుంది. స్తుత్యర్థము లైతే ఇవి వ్యర్థములే అవుతాయి. ఏదైనా శబ్దం ఒక విషయాన్ని విధించినప్పుడు దానికి

జ్యో.సూ. 1-2-7.

వాక్యశేషంగా ఉన్నది స్తుతిగా ఉపయోగిస్తుంది అని “విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధినా స్మయః” అనే చోట చెప్పబడింది. మరొక చోట ఎక్కడనో విధించబడిన ఉద్గీధాదులకు మరొక ప్రదేశంలో పఠించబడిన స్తుతి వాక్యశేషం కాదు గాన వ్యర్థమే అవుతుంది. “జయమేవ జాహః” ఇత్యాదివాక్యమైతే విధివాక్యం ప్రక్కనే పఠింపబడింది గాన ఈ వాక్యాలకీ దానికీ వైషమ్యం ఉంది. అందువల్ల ఈ జాతికి చెందిన శ్రుతు లన్నీ విధ్యర్థములే (ఉపాసనను విధిస్తాయి).

వి. అనుష్ఠించదగిన గార్హస్థ్యాదులతో సమంగా పఠింపబడడంవల్ల పారివ్రాజ్యం అనుష్ఠేయమని వెనుకటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. అట్లే ఈ శ్రుతులు కూడ జుహ్వదిస్తుతిశ్రుతుల వలె ఉండడంవల్ల స్తుతిరూపములే అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం చేయబడింది. 21.

సూ. భావశబ్దాచ్చ 3.4.22

“ఉద్గీధముపాసీత” (భా.ఉ.1.1.1) “సామోపాసీత” (భా.ఉ.2.2.1), “అహముక్తమస్మీతి విద్యాత్” (ఐ. అ.2.1.26) ఇత్యాదయశ్చ విస్పష్టాః విధిశబ్దాః శ్రూయంతే. తే చ స్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేరన్. తథా చ న్యాయవిదాం స్మరణమ్-

కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్వాదితి పఞ్చమమ్,

ఏతత్ స్యాత్సర్వవేదేషు నియతం విధిలక్షణమ్. ఇతి.

లిజాద్యర్థో విధిరితి మన్వమానాస్త ఏవం స్మరన్తి. ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రావ్యన్తే-“ఆపయితా హ వె కామానాం భవతి” (భా.1.1.7) “ఏష హ్యేవ కామా గానస్యేష్టే” (భా.ఉ.1.7.9) “కల్పన్తే హస్మై లోకా ఊర్ధ్వా హ్యవృత్తాశ్చ” (భా.ఉ. 2.2.3) ఇత్యాదీని. తస్మాదప్యూపాసనవిధానార్థా ఉద్గీధాదిశ్రుతయః. 22

బాలానందిని

భావేతి:- “భావశబ్దాచ్చ=విధివాచకశబ్దం ఉండడంవల్ల కూడ స్తుత్యర్థకములు కావు” అని సూత్రార్థం.

ఉద్గీఢమితి:- “ఉద్గీఢముపాసీత”, “సామోపాసీత”, “అహముక్తమస్మీతి విద్యాత్” (ఉక్తము నేనే అని తెలుసుకోవాలి) ఈ మొదలైన విస్పష్టమైన విధిశబ్దాలు వినబడుచున్నాయి. ఈ వాక్యాల ప్రయోజనం స్తుతిమాత్రమే అన్నట్లయితే ఆ విధివాచకశబ్దాలు బాధితములవుతాయి. న్యాయవేత్తలు (మీమాంసకులు) “కుర్యాత్....విధిలక్షణమ్” (కుర్యాత్, క్రియేత, కర్తవ్యమ్, భవేత్, స్యాత్, అను ఈ ఐదు సర్వవేదాం లోను విధివాక్యానికి లక్షణం) అని చెప్పుచున్నారు. లిజాదుల అర్థం విధి అనే అభిప్రాయంతో వారు ఈ విధంగా చెప్పుతున్నారు. (అనగా “కుర్యాత్” ఇత్యాది పదాలే ప్రయోగించనవసరం లేదు. ఇది కేవలం ఉదాహరణప్రదర్శనం మాత్రమే. విధిలిఖ్, తవ్యప్రత్రయం మొదలైనవి ఎక్కడ వినబడినా అవి విధివాచకాలే అని అర్థం). ప్రతీ ప్రకరణంలోను “ఆపయితా...భవతి”, “ఏష...ఈష్టే”, “కల్పంతే హస్తై...అవృత్తాశ్చ” ఇత్యాదికములైన ఫలశ్రుతులు కూడ కనబడుచున్నాయి. అందువల్ల కూడ ఉద్గీఢాదిశ్రుతులు ఉపాసనావిధానంకొరకే ఉద్గీష్టమైనవి. 22.

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తం

4. పారిష్లవాధికరణమ్. సూ. 23-24

సూ. పారిష్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్. 3.4.23

“అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ కాత్యాయనీ చ” (బృ. ఉ. 4.5.1) “ప్రతర్దనో వై దైవదాసిరిస్త్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ” (కౌ. షీ. 3.1) “జానశ్రుతిర్థ పాత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆస” (భా. ఉ. 4.1.1) ఇత్యాదిసు వేదాంతపరితేష్ట్యాఖ్యానేషు సంశయః-కిమిమాని పారిష్లవప్రయోగార్థాని అహోస్విత్ సంనిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి. పారిష్లవార్థా ఇమా అఖ్యానశ్రుతయః.

అఖ్యానసామాన్యాత్. అఖ్యానప్రయోగస్య చ పారిష్లవే చోదితత్వాత్. తతశ్చ
విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్, మన్త్రవత్ ప్రయోగశేషత్వాదితి చేత్;
తన్న. కస్మాత్? విశేషితత్వాత్. తథాహి-“పారిష్లవమాచక్షీత” ఇతి హి ప్రకృత్య
“మనుర్యైవస్యతో రాజా” ఇత్యేవమాదీని కాని చిదేవాఖ్యానాని తత్ర విశేష్యంతే.
అఖ్యానసామాన్యాచ్చేత్సర్వగృహీతిః స్యాదనర్థకమేవేదం విశేషణం భవేత్. తస్మాన్న
పారిష్లవార్థా ఏతా అఖ్యానశ్రుతయః. 23.

బాలానందిని

పారిష్లవేతి:-“పారిష్లవార్థా ఇతి చేత్=పారిష్లవంకోసం అన్నట్లయితే, న=కాదు.
విశేషితత్వాత్=ఫలానా అని విశేషించబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అధేతి:- “అథ హ...కాత్యాయనీ చ”, “ప్రతర్థనో...ఉపజగమ” “జానశ్రుతి....అస”
ఇత్యాదులైన ఉపనిషత్పరితములైన అఖ్యానాల విషయంలో-ఇవి పారిష్లవప్రయోగం
కొరకా లేక దగ్గర నున్న విద్యను తెలుసుకొనడంకొరకా అని సంశయం. ఇవి కూడ
అఖ్యానాలే గాన, పారిష్లవంలో అఖ్యానప్రయోగం చెప్పబడింది గాన, ఈ అఖ్యాన
శ్రుతులు పారిష్లవంకొరకే. అప్పుడు వేదాంతాలు విద్యాప్రధానమైనవి అని చెప్పడం
కుదరదు; ఎందువల్ల ననగా మంత్రాల వలె ఇవి కూడ ప్రయోగానికి
(కర్మవిధానానికి)అంగాలు అవుతున్నాయి అని అన్నట్లయితే అది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల?
విశేషితత్వంవలన.

వి. అశ్వమేధయాగంలో పుత్రాదులతో కూడి ఉన్న రాజుకు నానావిధాలైన
అఖ్యానాలు చెప్పాలి అని “పారిష్లవమాచక్షీత” అనువాక్యం చెబుతున్నది. ఇట్లు చెప్పే
ఉపాఖ్యానాలకు పారిష్లవం అని పేరు.

“స ఏష రసానాం రసతమః” ఇత్యాదివాక్యాలు విధివిషయాన్ని సమర్పించడం
ద్వారా మాత్రమే ప్రయోజనవంతములు అని చెప్పబడింది. అట్లే “అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య”
ఇత్యాద్యుపాఖ్యానాలు కూడ “పారిష్లవే సర్వాఖ్యాఖ్యానాని శంసన్తి” అనే విధికి శేషములు
కావాలి అని ఉదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం (బ్ర.వి.అ).

తథాహితి:-అదెట్లనగా - “పారిష్లవమాచక్షీత” అని ప్రారంభించి “మనుర్యైవస్యతో

రాజా" మొదలైన కొన్ని ఆఖ్యానాలు మాత్రమే అక్కడ ప్రత్యేకించి చెప్పబడుచున్నాయి. ఆఖ్యానం అనే పేరున్న వాటిని అన్నింటినీ గ్రహించేటట్లయితే ఈ విశేషణం వ్యర్థం అవుతుంది. అందువల్ల ఆఖ్యానశ్రుతులు పారిష్లవం కొరకు కాదు. 23.

సూ. తథా చైకవాక్యతోపబన్ధాత్. 3.4.24

అసతి చ పావిష్లవార్థత్వ ఆఖ్యానానాం సంనిహితవిద్యా ప్రతిపాదనోప
యోగితైవ న్యాయ్యా, ఏకవాక్యతోపనిబన్ధాత్. తథా హి. తత్ర తత్ర
సంనిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతా దృశ్యతే, ప్రరోచనోపయోగాత్, ప్రతిపత్తి
సౌకర్యోపయోగాచ్చ. మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే తావత్-“అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః”
(బృ.ఉ.4.5.6) ఇత్యాద్యయా విద్యయైకవాక్యతా దృశ్యతే. ప్రాతర్దనేఽపి
“ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞత్వా” ఇత్యాద్యయా. జానశ్రుతిరిత్యత్రాపి “వాయుర్వావ
సంవర్ధః” (ఛా.ఉ.4.3.1) ఇత్యాద్యయా. యథా చ “స ఆత్మనో వపాముదభిదత్”
ఇత్యేవమాదీనాం కర్మశ్రుతిగతానామాఖ్యానానాం సంనిహితవిధిస్తుత్యర్థతా
తద్వత్. తస్మాన్న పారిష్లవార్థత్వమ్. 24.

బాలానందిని

తథేతి:- “తథా=ఆ విధంగా, ఏకవాక్యతోపబన్ధాత్=విద్యలతో ఏకవాక్యత్వం
కూర్చడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అసతి చేతి:- ఆఖ్యానాలు పావిష్లవంకొరకు కాదు అని నిర్ణయించిన తరువాత, అవి
సంనిహితములైన విద్యల ప్రతిపాదనంకొరకు ఉపయోగిస్తాయి అని చెప్పడమే న్యాయ్యం;
ఎందువల్ల ననగా ఏకవాక్యతోపనిబంధం ఉంది. ఇవి ప్రరోచనకు (వివేకానికి ఆసక్తి
కలిగించడం ప్రరోచన) ఉపయోగిస్తాయి; అర్థం చేసుకొనడంలో సౌకర్యం కలగడానికి
కూడ ఉపయోగిస్తాయి. అందువల్ల అక్కడక్కడ దగ్గరనే ఉన్న విద్యలతో వీటికి
ఏకవాక్యత్వం కనబడుచున్నది. మైత్రేయీబ్రాహ్మణంలో-“అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః”
ఇత్యాదివిద్యతో (ఆఖ్యానానికి) ఏకవాక్యత్వం కనబడుతున్నది. ప్రాతర్దనాఖ్యానంలో కూడ
“ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞత్వా” ఇత్యాదివిద్యతోను, జానశ్రుతి: అన్నప్పుడు కూడ “వాయుర్వావ

సంవర్ణః" ఇత్యాదివిద్యతోను ఏకవాక్యత్వం కనబడుచున్నది. "స ఆత్మనో వపాముదభిదత్" (ప్రజాపతి హోమంచేయదం కోసం తన వపను పైకి తీశాడు) మొదలైన కర్మశ్రుతులలో ఉన్న ఉపాఖ్యానాలు దగ్గరనే ఉన్న ("ప్రాజాపత్యమజం తూపరమాలభేత" ఇత్యాది విధుల స్తుతికొరకు ఎట్లు ఉద్దిష్టములైనవో అట్లే అందువల్ల ఇవి పారిష్లవార్థములు కావు. 24

పారిష్లవాధికరణం సమాప్తం

5. అగ్నిస్తనాద్యధికరణమ్. సూ.25

సూ. అత ఏవ చాగ్నిస్తనాద్యనపేక్షా. 3.4.25.

"పురుషార్థోఽతః శబ్దాత్" (బ్ర.సూ.3.4.1) ఇత్యేతద్వ్యవహితమపి సంభవాత్ అత ఇతి పరామృశ్యతే. అత ఏవ చ విద్యాయాః పురుషార్థోహేతుత్వాదగ్నిస్తనా దీన్యాశ్రమకర్మాణి విద్యయా స్వార్థసిద్ధౌ నాపేక్షితవ్యానీత్యాద్యస్యైవ వాధికరణస్య ఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా. 25.

బాలానందిని

అత ఇతి.- "అతఏవ=అందువలననే, అగ్నిస్తనాద్యనపేక్షా=విద్యలో అగ్నింధనాదుల అపేక్ష లేదు" అని సూత్రార్థం.

పురుషేతి :- అతః అనే పదంచేత "పురుషార్థోఽతః శబ్దాత్" అనేది దూరంగా ఉన్నా కూడ పరామర్శింబడుచున్నది. ఎందువల్ల ననగా అప్పుడే దీనికి అర్థం కుదురుతుంది

వి. మొదటి అధికరణంలో ప్రతిపాదించబడిన విద్యాస్వాతంత్ర్యాన్ని మూడు అధికరణాలచేత ధృవీకరించి ఈ అధికరణంలో మొదటి అధికరణంయొక్క ఫలాన్ని చెపుతున్నాడు అని అర్థం.

అత ఏవేతి:- విద్య పురుషార్థోహేతువు గాన (క్రత్వర్థం కాదు గాన) తానివ్వవలసిన ఫలాన్ని సాధించడానికి విద్యచేత అగ్ని, ఇంధనాలు మొదలైన అశ్రమకర్మలు అపేక్షించబడవు అని, ఇంకా క్రొత్త విషయం చెప్పా లనే అభిప్రాయంతో మొదటి అధికరణం యొక్క ఫలాన్నే ఉపసంహరిస్తున్నాడు. 25

అగ్నిస్తనాద్యధికరణం సమాప్తం

6. సర్వాపేక్షాధికరణమ్. సూ. 26-27

సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. 3.4.26

ఇదమిదానీం చిన్త్యతే కిం విద్యాయా అత్యంతమేవానపేక్షా
 ౭౭శ్రమకర్మణామ్, ఉతాన్తి కాచిదపేక్షేతి. తత్రాత ఏవాగ్నిన్ధనాద్యాశ్రమకర్మాణి
 విద్యాయాః స్వార్థసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంత ఇతి. ఏవమత్యంతమేవానపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామ్
 ఇదముచ్యతే- సర్వాపేక్షాచేతి. అపేక్షతే చ విద్యా సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి
 నాత్యంతమనపేక్షైవ. నను విరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతే చాశ్రమకర్మాణి విద్యా
 నాపేక్షతే చేతి? నేతి బ్రూమః. ఉత్పన్నా హి విద్యా ఫలసిద్ధిం ప్రతి న కించి
 దన్యదపేక్షతే, ఉత్పత్తిం ప్రతి త్వపేక్షతే. కుతః? యజ్ఞాదిశ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిః-
 “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి, యజ్ఞేన, దానేన తపసానాశకేన”
 (బృ.ఉ.4.4.22) ఇతి యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావం దర్శయతి. వివిదిషానం
 యోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధన భావోఽవసీయతే. “అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే
 బ్రహ్మచర్యమేవ తత్” (ఛా.ఉ.8.5.1) ఇత్యత్ర చ విద్యాసాధనభూతస్య
 బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిః సంస్తవాత్ యజ్ఞాదీనామపి హి సాధనభావః సూచ్యతే.

“సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్యదన్తి.

యదిచ్ఛన్తే బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి” (క.ఉ.2.15)
 ఇతేయవమాద్యా చ శ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనభావం సూచయతి.
 స్మృతిరపి-మో భ.(శాంతి పర్వము) 2౨౦-౩౪

“కషాయపక్షిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పదమా గతిః,

కషాయే కర్మభిః పక్షే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే.”

ఇత్యేవమాద్యా. అశ్వవదితి యోగ్యతాదర్శనమ్. యథా చ యోగ్యతావశేన
 అశ్వో న లాఙ్గలకర్షణే యుజ్యతే రథచర్యాయాం తు యుజ్యతే ఏవమాశ్రమ

కర్మాణి విద్యయా ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యస్తే, ఉత్పత్తౌ త్వపేక్ష్యస్తే ఇతి. 26.

బాలనందిని

సర్వేతి :- “యజ్ఞాదిశ్రుతిః=యజ్ఞాదిశ్రుతివల్ల, సర్వాపేక్షా చ=విద్య సర్వకర్మల అపేక్ష గలది. అశ్వవత్=అశ్వం వలె” అని సూత్రార్థం.

ఇదమితి :- విద్యకు పూర్తిగానే ఆశ్రమకర్మాదుల అపేక్ష లేదా లేక కొన్ని విషయాలలో ఉన్నదా అనే విషయం ఇప్పుడు చర్చించబడుచున్నది. విద్య స్వార్థసిద్ధికొరకు అగ్నింధనాద్యాశ్రమకర్మలను అపేక్షించదు గాన పూర్తిగా దీనికి వాటి అపేక్ష లేదు అని ప్రాప్తించగా ‘సర్వాపేక్షా చ’ అని చెప్పబడుచున్నది. విద్య సమస్త మైన ఆశ్రమకర్మలను అపేక్షిస్తుంది. పూర్తిగా వాటి అపేక్ష లేకుండా ఉండదు. (అక్షేపం)విద్య ఆశ్రమకర్మలను అపేక్షిస్తుంది, అపేక్షించదు కూడ అని చెప్పడం పరస్పరవిరుద్ధంగా ఉంది. కదా? విరోధం ఏదీ లేదంటాం. విద్య ఉత్పన్న మైన తరవాత ఫలసిద్ధికోసం ఇతర మైనదానిని దేనినీ అపేక్షించదు; ఉత్పత్తికోసం మాత్రం అపేక్షిస్తుంది. ఎందువల్ల? యజ్ఞాదిశ్రుతివల్ల “తమేతం...అనాశకేన” (బ్రాహ్మణులు ఈ ఆత్మను వేదాధ్యయనంచేత, యజ్ఞంచేత, దానంచేత, అనాశకమైన తపస్సుచేత తెలిసికొనదలచుచున్నారు) అను శ్రుతి యజ్ఞాదులు కూడ విద్యాసాధనము లని చూపుచున్నది. వీటికి వివిదిషత్ సంబంధం ఉండడంచేత ఇవి విద్యోత్పత్తికి సాధనములు అని నిశ్చయించబడుచున్నది. “అథ...తత్” (దేనిని యజ్ఞం అంటారో అది బ్రహ్మచర్యమే)అనే వాక్యంలో విద్యకు సాధనమైన బ్రహ్మచర్యం యజ్ఞాదిరూప మైన దని స్తుతించడంచేత యజ్ఞాదులు కూడ సాధనములే అని సూచింపబడుచున్నది.

వి. యజ్ఞాదులచేత తెలుసుకొనగోరుచున్నారు అన్నప్పుడు యజ్ఞాదులు కోరడానికి మాత్రమే సాధనాలు గాని, విద్యకు కాదు కదా అని సందేహం కలగవచ్చును. ఇక్కడ ఇవి పైకి వేదనేచ్ఛలో మాత్రమే సాధనా లని కనబడినా అవి ఇచ్చలో కర్మయైన వేదనానికి సాధనా లని గ్రహించాలి. ‘కాష్ఠైః పచతి’ ఇత్యాది వాక్యాలలో పాకానికి కాష్ఠాలు సాధనాలని చెప్పబడుచున్నది. నిజానికి జ్వాల సాధనం కాని కాష్ఠాలు కాదు. అయినా

కూడ జ్వాల ద్వారా కాష్ఠాలు కూడ సాధనా లని చెప్పబడుచున్నాయి. అట్లే ఇక్కడ కూడ “అథ యవ్యజ్ఞః” ఇత్యాదివాక్యంలో కూడ విద్యాప్రత్యక్షసాధనమైన బ్రహ్మచర్యాన్ని యజ్ఞంగా స్తుతించడంచేత కూడ యజ్ఞాదులు విద్యాసాధనా లని తెలుస్తూన్నది అని భావం.

సర్వ ఇతి :- “సర్వే వేదాః...బ్రవీమి” (సమస్త వేదాలు ఏ అత్యుత్తమస్థానాన్ని బోధిస్తున్నాయో, సమస్తమైన తపస్సులు దేనిని చెపుతున్నాయో, దేనిని కోరుచు బ్రహ్మచర్యం ఆచరిస్తున్నారో ఆ పదాన్ని గూర్చి నీకు సంగ్రహంగా చెపుతున్నాను) ఇద్యాదిశ్రుతి ఆశ్రమకర్మలు విద్యాసాధనము లనే విషయాన్ని సూచిస్తున్నది. “కషాయ...ప్రవర్తతే” (కర్మలచేత కషాయాల (పాపాల) పాకములు, అనగా పాపకర్మలవల్ల కలిగే పాపాలు, పక్వములవుతాయి. జ్ఞానమైతే అత్యుత్తమ మైన గతి. కర్మలచేత కషాయం పక్వమైపోయిన తరవాత జ్ఞానం ప్రవర్తిస్తుంది). ఇత్యాది స్మృతులు కూడ ఈ విషయాన్నే చెపుతున్నాయి. అశ్వవత్ అనేది యోగ్యత విషయంలో నిదర్శనం. యోగ్యతను అనుసరించి అశ్వం నాగలి లాగడానికి ఏ విధంగా కట్టబడదో, రథం నడపడానికి మాత్రమే కట్టబడుతుందో అట్లే ఆశ్రమకర్మలు విద్యచేత ఫలసిద్ధికొరకు అపేక్షించబడవు. జ్ఞానోత్పత్తికొరకు మాత్రమే అపేక్షించ బడతాయి. 26.

సూ. శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ తథాపి తు తద్విధేస్తదజ్ఞతయా

తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. 3.4.27

యది కశ్చిన్నన్యతే యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో న న్యాయో విధ్యభావాత్, “యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇత్యేవంజాతీయకీహి శ్రుతిః అనువాదస్వరూపా విద్యాభిష్టవపరా. న యజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థం మహాభాగా విద్యా యద్యజ్ఞాదిభిరే వైతామవాప్తుమిచ్ఛన్తీతి; తథాపి తు శమాద్యుపేతః స్యాద్విద్యాధీ- “తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తే దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుః సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యతి” (బృ-ఉ.4.4.23) ఇతి విద్యాసాధనత్వేన శమదమాదీనాం విధానాత్. విహితానాం ఆవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. నన్వత్రాపి శమాద్యుపేతో భూత్వా పశ్యతీతి

వర్తమానావదేశ ఉపలభ్యతే, న విధిః? నేతి బ్రూమః. తస్మాదితి ప్రకకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్యప్రతీతేః. పశ్యేదితి చ మాధ్యందినాః విస్పష్టమేవ విధిమధీయతే. తస్మాద్యజ్ఞానపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని.

బాలానందిని

శమేతి:- “తథాపి తు=అట్లుయినా కూడ, శమదమాద్యుపేతః=శమదమాదులతో కూడినవాడు, స్యాత్=కావలెను. తద్విధేః=వాటి విధి ఉండడంవల్ల. తదజ్ఞతయా=విద్యకు అంగంగా, తేషామ్=శమాదులు, అవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్=తప్పక అనుష్ఠింప దగినవి అవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

యదీతి :- విధి లేకపోవడంచేత యజ్ఞాదులు విద్యకు సాధనం అవడం న్యాయ్యం కాదు. “యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతి అనువాదరూప మైనది, విద్యను స్తుతిస్తుంది అంటే కాని యజ్ఞాదివిధికోరకు ఉద్దేశింపబడినది కాదు. విద్య ఎంత గొప్ప దనగా దీనిని యజ్ఞాదుల సాహాయ్యంచేతనే పొందగోరుతున్నారు అని స్తుతిని మాత్రమే ఈ వాక్యాలు చెపుతున్నాయి అని ఎవరైనా భావించినా కూడ “తస్మాద్వాన్తే....పశ్యతి” అను శ్రుతి ననుసరించి, విద్యను కోరేవాడు శమదమాదులతో కూడినవాడు కావాలి. (ప్రశ్న)-ఇక్కడ శమాద్యుపేతుడై తెలుసుకొంటాడు అని వర్తమాననిర్దేశమే కనబడుచున్నది గాని విధి లేదు కదా? (సమాధానం)అది కాదంటాం. ‘తస్మాత్’ (ఆకారణాలవల్ల) అని ప్రకృతమైనదాని ప్రశంసను పరిగ్రహించడంవల్ల ఇది విధియే అని తెలుస్తున్నది. మాధ్యందిను లైతే ‘పశ్యేత్’ అని స్పష్టంగానే విధివాచకపదాన్ని పఠిస్తున్నారు. అందువల్ల యజ్ఞాదుల అపేక్ష లేకపోయినా కూడ శమాదులు అపేక్షించదగినవే.

భాష్యమ్

యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని, యజ్ఞశ్రుతేరేవ. ననూక్తం వివిదిషన్తిత్యత్ర న విధిరుపలభ్యత ఇతి? సత్యముక్తమ్; తథాపి త్వపూర్వత్వాత్సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే. న హ్యాయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో

యేనానూద్యేత. “తస్మాత్పూషా ప్రపిష్ఠభాగోఽదంతకో హి” ఇత్యేవమాదిషు చా శ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య పౌష్ఠే పేషణం వికృతే ప్రతీయేతత్కాదివిచారః ప్రథమే తన్త్రే ప్రవర్తితః. తథా చోక్తమ్- “విధిర్యా ధారణవత్” (బ్ర.సూ.3.4.20). స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీని ముముక్షోః జ్ఞానసాధనాని భవంతీతి ప్రపశ్చోతమ్. తస్మాద్యజ్ఞాదీని శమాదీని చ యథాశ్రమం నర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణి విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని. తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని, వివిదిషాసంయోగాత్తు బాహ్యనీతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్షవ్యమ్. 27.

బాలానందిని

యజ్ఞాదీనీతి:- యజ్ఞశ్రుతి (యజ్ఞేన వివిధిషన్తి అను శ్రుతి) ఉన్నది కావుననే యజ్ఞాదులు కూడ అపేక్షింపదగినవే. (ప్రశ్న) ‘వివిధిషన్తి’ అన్న చోట విధి లేదని చెప్పాం కదా? (సమాధానం). నిజమే; చెప్పారు. అయినా కూడ సంయోగం అపూర్వం అవడం వల్ల విధి కల్పించబడుతుంది. యజ్ఞాదులకు వివిదిషతో సంబంధం పూర్వం మరొక వాక్యంచేత దేనిచేతా ప్రాప్తించలేదు. అలా ప్రాప్తించి ఉంటే ఇది అనువదించబడుచున్న దనడానికి అవకాశం ఉండేది. “తస్మాత్...అదంతకో హి” ఇత్యాదివాక్యాలలో విధి వినబడకపోయినా అపూర్వం అవడంచేత విధిని కల్పించి వికృతియాగమైన పౌష్ఠంలో పేషణం (పిండి చెయ్యడం)తెలుస్తూన్నది అని ఈ మొదలైన విచారం ప్రథమతంత్రంలో (పూర్వమీమాంసలో)ప్రవర్తింపజేయబడింది.

వి. “పూషా ప్రపిష్ఠభాగః” అనే వాక్యం దర్శపూర్ణమానప్రకరణంలో ఉంది. ఇది అపూర్వం గాన పూష దేవతగా గల కర్మలో పేషణాన్ని విధిస్తుంది. పురోడాశంలో పేషణం ప్రాప్తించినా చరువులో పేషణప్రాప్తి లేదు. అయితే దర్శపూర్ణమాసాలలో పూషదేవత గల కర్మ లేదు. అందుచేత వికృతియాగాలలో (అనగా దర్శపూర్ణమాసాలు ప్రకృతిగా గల వికృతియాగాలలో) దేనిలో నైన పూష దేవతగా ఉన్నట్లయితే అక్కడ పేషణం చెయ్యాలి

అని విధివాక్యాన్ని కల్పించి ఈ విధివాక్యాన్ని ఉత్కర్ష (లాగికోనడం)చెయ్యాలి (వికృతి యాగంలోనికి తీసుకొనాలి). (వెనుకకూడ)“విధిర్యా ధారణవత్” చెప్పబడి ఉన్నది.

స్మృతిస్వీతి :- భగవద్గీతతాదిస్మృతులలో కూడ ఫలాభిసంధానం లేకుండా చేసిన యజ్ఞాదులు ముముక్షువునకు జ్ఞానసాధనా లని చెప్పబడింది. అందువల్ల యజ్ఞాదులు, శమదమాదులు, ఆశ్రమానుసారం సమస్తమైన ఆశ్రమకర్మలూ కూడ విద్యోత్పత్తికొరకు అపేక్షింపదగినవి. వాటిలో కూడ- “ఏవంవిత్” అని విద్యతో సంబంధంచేత శమాదులు విద్యకు దగ్గరగా ఉండేసాధనాలు; యజ్ఞాదు లైతే వివిదిషతో సంబంధించిన వవడంచేత చాల బాహ్యమైనవి అని వివిక్తంగా తెలుసుకొనాలి. 27.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తం

సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్. సూ. 28-30

సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్ధర్మనాత్. 3.4.28

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛన్దోగానామ్-“స హ వా ఏవంవిది కిం చనానన్నం భవతి” (ఛా.ఉ.5.2.1)ఇతి. తథా వాజసనేయినామ్-“స హ వా అస్యానన్నం జగ్గం భవతి నానన్నం పరిగృహీతమ్”(బృ.ఉ.6.1.14) ఇతి. సర్వమేవాస్వాదనీయం భవతీత్యర్థః. కి మిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాభిం విధీయతే ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యతే ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రాప్తమ్. తథా హి- ప్రవృత్తి విశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసంనిధానాత్తదభ్యుత్పన్నేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే. నన్వేవం సతి భక్త్యాభక్త్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతః స్యాత్. నైష దోషః. సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః. యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య పశుసంజ్ఞపనవిధినా బాధః యథా చ-“స కాంచన స్త్రియం పరిహరేత్తద్ర్యతమ్” (ఛా.ఉ.2.13.2) ఇత్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్వపరిహారవ చనేన తత్సామాన్యవిషయం గమ్యాగమ్యశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణవిద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్త్యాభక్త్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేతి

బాలానందిని

సర్వేతి :- “సర్వాన్నానుమతిః = అన్ని అన్నాల అనుమతి, ప్రాణాత్మయే = ప్రాణాలు పోయే సమయంలో మాత్రమే. తద్ధర్మనాత్ = ఆ విధంగా అనుమతి కనబడడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

ప్రాణేతి :- చంద్రగుల ప్రాణసంవాదంలో “న హ . . . భవతి” (సర్వమూ ప్రాణానికి అన్నం అని తెలుసుకొన్నవానికి అన్నం కాని దేదీ ఉండదు) అని, అట్లే వాజసనేయంలో (ప్రాణసంవాదంలో) “న హ . . ప్రతిగృహీతమ్” అని వినబడుచున్నది ప్రతీదీ తినదగినదే అని అర్థం. ఈ సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదుల వలె విద్యాంగంగా విధించబడుతున్నదా లేదా స్తుతికొరకై చెప్పబడుచున్నదా అని సంశయం కలగగా ఇది విధియే అని ప్రాప్తించినది. ఎట్లనగా ఏదైన ఒక విషయం ఉపదేశిస్తే ఒక ప్రవృత్తివిశేషాన్ని కలిగిస్తుంది. అందుచేత ఇది ప్రాణవిద్యకు దగ్గరగా ఉండడంవల్ల ఈ నియమనివృత్తి (అహారం విషయంలో నియమాన్ని విడవడం) ప్రాణవిద్యకు అంగంగా చెప్పబడుచున్నది. (ప్రశ్న) - అట్లయితే భక్త్యాభక్త్యవిభాగశాస్త్రానికి దెబ్బ తగులుతుంది కదా? ఈ దోషం లేదు. సామాన్యశాస్త్రం విశేషశాస్త్రం అనే భేదాన్ని పురస్కరించుకొని దానిని బాధించవచ్చును. ఏ ప్రాణినీ హింసించకూడదు అనే శాస్త్రం యజ్ఞంలో పశ్వాలంభనం చెయ్యాలి అనే విధిచేత ఏ విధంగా బాధించబడుతుందో, వామదేవ్యవిద్యకు సంబంధించిన “న కాంచన . . . వ్రతమ్” అనే ఏ స్త్రీనీ పరిహరించకూడదు అని చెప్పే శాస్త్రంచేత స్త్రీసామాన్యాన్ని గూర్చి గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం ఏ విధంగా బాధించబడుతుందో అట్లే ప్రాణవిద్యకు సంబంధించిన సర్వాన్నభక్షణవచనంచేత భక్త్యాభక్త్యవిభాగశాస్త్రం బాధించ బడుతుంది

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి. న హ్యత్ర విదాయకః శబ్ద ఉపలభ్యతే - “న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతి” (ఛా. ఉ. 5.2.1) ఇతి వర్తమానా పదేశాత్. న చాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తికరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగన్తుం శక్యతే. అపి చ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్త్వా ఇదముచ్యతే - “నైవంవిదః కిం చిదనన్నం భవతి” ఇతి.

న చ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషేణ దేహేనోపభోక్తుం శక్యతే. శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదంసర్వమితివిచింతయితుమ్. తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానపరామర్శార్థోఽయమర్థవాదః; న సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః. తద్దర్శయతి “సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే” ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి. ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపడి సర్వమన్నమశనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్. తథాహి శ్రుతి శ్చాక్రాయణస్యర్థేః కష్టాయామవస్థాయామభక్త్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శయతి - “మటచీహతేషు కురుషు” (ఛా. ఉ. 1.10.1) ఇత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే. చాక్రాయణః కిలర్హిరాపర్గత ఇభ్యేన సామి ఖాదితాన్ కుల్మాషాంశ్చభాద, అనుపానం తు తదీయముచ్చిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే. కారణం చాత్రోవాచ - “న వా అజీవిష్యమిమానభాదన్” (ఛా. ఉ. 1.10.4) ఇతి. “కామో మ ఉదపానమ్” (ఛా. ఉ. 1.10.4) ఇతి చ. పునశ్చేత్తరేద్యుస్తానేవ స్వపరోచ్చిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయాంబభూనేతి. తదేతదుచ్చిష్టాచ్చిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయన్తూః శ్రుతేః అశయాతిశయో లక్ష్మతే ప్రాణత్యాగప్రసంగే ప్రాణసంధారణాయాభక్త్యమపి భక్షయితవ్యమితి. స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే. తస్మాద్దర్థవాదో - “న హ వా ఏవంవిది” (ఛా. ఉ. 5.2.1) ఇత్యేవమాదిః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఈ విధంగా ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. ఈ సర్వాన్నానుమతి విధించబడడం లేదు. ఇక్కడ “న హ వా . . . భవతి” అని వర్తమాననిర్దేశంవల్ల, విధాయకమైన శబ్దం ఏదీ కనబడడం లేదు. విధివాచకశబ్దం లేకపోయినా ఏదో ఒక ప్రవృత్తిని కలిగించాలి కదా అనే లోభంతో (అభిప్రాయంతో) విధిని అంగీకరించడానికి శక్యం కాదు. మరొక విషయం ఏమనగా - ప్రాణానికి కుక్కల వరకూ అన్నమే అని చెప్పి “నైవంవిదః కిం చిదనన్నం భవతి” అని చెప్పబడుచున్నది. కుక్కల వరకూ ఉన్న అన్నం (కుక్కల వరకు ఆ యా జంతువులు తినే అన్నం) మనుష్యదేహంతో తినడానికి

శక్యం కాదు కదా? ఇదంతా ప్రాణానికి అన్నమే అని ధ్యానించడానికి మాత్రం శక్యం అవుతుంది. అందువల్ల ఇది ప్రాణాన్నాన్ని తెలుసుకొనడాన్ని ప్రశంసించడం కోసం చెప్పిన అర్థవాదమే కాని సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధి కాదు. ఈ విషయాన్ని “సర్వాన్నానుమితశ్చ ప్రాణాత్యయే” అని చూపుతున్నాడు. ఇది చెప్పిన ట్లువుతున్నది - ప్రాణాలు పోతూన్న గొప్ప ఆపదలో మాత్రమే ఏ అన్నమైనా తినవచ్చు నని అనుజ్ఞ ఇవ్వబడుచున్నది. ఆ విధంగా శ్రుతిలో కనబడడం వల్ల. అ దెట్లనగా - “మటచీకహతేషు కురుషు” (కురుదేశంలో మటచి అనే చిన్న ఎఱ్ఱని పురుగుచేత పంటలు పాడుచేయబడగా) అనే బ్రాహ్మణంలో కష్టమైన స్థితిలో ఉన్న చాక్రాయణు డనే ఋషి అభక్త్యభక్షణానికి ప్రవర్తించాడు అని శ్రుతి చూపుతున్నది.

2. చాక్రాయణుడనే ఋషి చిన్న వయస్సులో ఉన్న భార్యతో కలిసి ప్రయాణం చేసి వెదుతూ మార్గమధ్యంలో ఏనుగులను పోషించేవాళ్ళు ఉండే గ్రామంలో ఆగాడు. అకలికి తట్టుకొనలేక ప్రాణాలు పోయే పరిస్థితిలో ఉన్నప్పుడు అక్కడ ఒక హస్తిపాలకుణ్ణి యాచించగా అతడు తను తినగా మిగిలిన గుగ్గిళ్ళు ఇచ్చాడు. ఇత డవి తిన్నాడు. తరువాత అతడు తాను త్రాగగా మిగిలిన నీళ్ళు ఇవ్వబోగా అవి వద్దు, ఉచ్చిష్టము లైన నీళ్ళు త్రాగకూడదు, అని అంటూ ఆ ఋషి నిరాకరించాడు. గుగ్గిళ్ళు మాత్రం ఉచ్చిష్టములు కావా అని అతడు ప్రశ్నించగా అవి తినకపోతే నా ప్రాణాలు పోయి ఉండేవి. అవి తిన్న తరువాత నిలిచాయి. నీళ్ళు తటాకాదులలో లభిస్తాయి కదా. అందుచేత అవి త్రాగను అని సమాధానం చెప్పాడు. అతని భార్య మాత్రం అలాంటి ప్రాణాపాయస్థితిలో లేకపోవడం చేత తన భర్త తినగా మిగిలిన గుగ్గిళ్ళ మూట గట్టుకొని కూడా తీసికొని వెళ్ళింది. మర్నాడు ఆ ఋషి ఇభ్యుని ఉచ్చిష్టమూ, తన ఉచ్చిష్టమూ అయిన ఆ గుగ్గిళ్ళను మళ్ళీ తినవలసినవచ్చింది.

చాక్రాయణ ఇతి :- ప్రాణాపాయస్థితిలో ఉన్న చాక్రాయణు డనే ఋషి హస్తిపాలకుడు సగం తిన్న ఉలవగుగ్గిళ్ళు తిన్నాడట. అత డీచ్చిన అనుపానం మాత్రం నిరాకరించాడు. ఇందుకు కారణం కూడా - “న వా అజీవిష్యమిమానభాదన్” (వీటిని తినకపోతే జీవించి ఉండేవాడను కాను) అని, “కామో మ ఉదపానమ్” (జలపానమైతే నాకు స్వేచ్ఛగా తటాకాదులలో లభిస్తుంది) అనే అన్నాడట. మర్నాడు మళ్ళీ పరుడు

తినగా, తాను తినగా మిగిలిన ఆ పర్యుషితములైన (నిలవ ఉన్న) కుల్కాపాలనే తిన్నాడట. ఈ విధంగా ఉచ్చిష్టభక్షణాన్ని, ఉచ్చిష్టపర్యుషితభక్షణాన్ని చూపుతున్న శ్రుతికి విశేషభావం ఏ మనగా ప్రాణాపాయస్థితిలో ప్రాణాలు నిలబెట్టుకోవడం కోసం అభక్త్యం కూడా భక్షించాలి. అని చెప్పడమే. స్వస్థావస్థలో విద్యావంతుడు కూడ అలా చేయకూడదు అని అనుపానాన్ని నిరాకరించడాన్ని పట్టి తెలుస్తున్నది. అందువల్ల “న హ వా ఏవంవిది” మొదలైనది అర్థవాదం మాత్రమే. 28

సూ. అబాధాచ్చ. 3.4.29

ఏవం చ సతి ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః ఇత్యేవమాది భక్త్యాభక్త్యవిభాగ శాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి. 29

బాలానందిని

అబాధాదితి : “అబాధాచ్చ = శాస్త్రానికి బాధ ఉండకపోవడంవల్ల కూడ ఇట్లు చెప్పాలి” అని సూత్రార్థం.

ఏవమితి :- ఇట్లు చెప్పితేనే “ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః” (ఆహారం శుద్ధంగా ఉంటే అంతఃకరణం శుద్ధంగా ఉంటుంది) ఇత్యాదికమైన భక్త్యాభక్త్యవిభాగశాస్త్రం బాధించబడకుండా ఉంటుంది. 29

సూ. అపి చ స్మర్యతే. 3.4.30

అపి చాపది సర్వాన్నభక్షణమపి స్మర్యతే విదుషోఽవిదుషషశ్చావిశేషేణ “జీవితాత్యయమాపన్నో యోసన్నమత్తి యతస్తతః,

లిప్యతే న స పాపేన పద్యవత్రమివామృసా” (మనుస్మృతి 10. 104)

ఇతి. తథా “మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః” “నురావన్య బ్రాహ్మణన్య ఉష్ణామాసిజ్ఞేయురాస్యే” (గౌ.ధ. సూ. 3.5.1), “నురాపాః కృమయో భవన్త్యభక్త్యభక్షణాత్” ఇతి చ స్మర్యతే వర్జనమనన్తస్య. 30

బాలానందిని

అసి చేతి:- "అసి చ=మరియు, స్మర్యతే=స్మృతిలో చెప్పబడుచున్నది" అని సూత్రార్థం.

అసి చేతి :- మరియు అపత్కాలంలో విద్వాంసునికి అవిద్వాంసునికి కూడా భేదం ఏమీ లేకుండా సర్వాన్నభక్షణం "జీవితాత్మమ... అమృతా" (ప్రాణసంశయాన్ని పొందినప్పుడు ఎక్కడ లభించినదైనా అన్నం తిన్నవానికి, తామరాకునకు నీరు అంటనట్లు పాపం అంటదు) అని స్మృతిలో చెప్పబడింది. అట్లే "మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః" (బ్రాహ్మణుడు పూర్తిగా మద్యాన్ని వర్జించాలి.) "సురాపస్య ఆస్యే" (సుర త్రాగిన బ్రాహ్మణుని నోట్లో సలసలా మరుగుతున్న సురను (అతడు మరణించేవరకు) నింపాలి)"సూరాపాః...భక్షణాత్" (సుర త్రాగినవాళ్ళు పురుగు లవుతారు, అభక్త్యభక్షణంవల్ల కూడ పురుగులవుతారు) అని అభక్త్యాన్నవర్జనం స్మృతిలో చెప్పబడింది. 30

సూ. శబ్దశ్చాత్ ౭ కామకారే 3.4.31

శబ్దశ్చాన్నస్య ప్రతిషేధకః కామకారనివృత్తిప్రయోజనః కారకానాం సంహితాయాం శ్రూయతే "తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాం న పిబేత్"ఇతి. సోఽపి "న హ వా ఏవంవిది" (భా.ఉ. 5.2.1) ఇత్యస్య అర్థవాదత్వాత్ ఉపసన్నతరో భవతి. తస్మాదేవంజాతీయకా అర్థవాదాః న విధయ ఇతి. 31

బాలానందిని

శబ్ద ఇతి :- అతః = అందువలన, అకామకారే = బోజనం విషయంలో స్వేచ్ఛ లేదు అను విషయంలో, శబ్దశ్చ = శ్రుతివాక్యం కూడా ఉంది" అని సూత్రార్థం.

శబ్దశ్చేతి :- అన్నం కానిదానిని నిషేధించే, కామకారనివృత్తి ప్రయోజనంగా గల (స్వేచ్ఛాప్రవృత్తి ఉండకూడదు అని చెప్పడం ప్రయోజనంగా గల) "తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాం న పిబేత్" అను శబ్దం కారకుల సంహితలో వినబడుచున్నది. "న హ వా ఏవంవిది" అనేది అర్థవాదం అవుతేనే ఈ నిషేధం మిక్కిలి యుక్తంగా ఉంటుంది. అందువల్ల ఈ రకమైన వాక్యాలు అర్థవాదలే కాని విధులు కావు. 31

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తం

8. అశ్రమకర్మాధికరణమ్. సూ. 32 - 36

సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. 3.4.32

“సర్వాపేక్షా చ” (బ్ర. సూ. 3.4.26) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితమ్. ఇదానీం తు కిం మముముక్షోరప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠస్య విద్యామకామయమానస్య తాన్యనుష్ఠేయాన్యతాహా నేతి చిన్త్యతే. తత్ర-
“తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి” (బృ. ఉ. 4.4.22) ఇత్యాదినా అశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతః ఫలాంతరం కామయమానస్య నిత్యాన్యననుష్ఠేయాని. అథ తస్యాప్యనుష్ఠేయాని న తర్హ్యేషాం విద్యాసాధనత్వమ్, నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదితి. అస్యాం ప్రాప్తౌ పరతి అశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యాని కర్మాణి -
“యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి” ఇత్యాదినా విహితత్వాత్. న చ వచనస్యాతి భారో నామ కశ్చిదస్తి. 32

బాలానందిని

విహితత్వాదితి :- “విహితత్వాత్ = విధించబడినదవడంవల్ల, అశ్రమకర్మాపి = అశ్రమాలకు సంబంధించిన కర్మ కూడ కర్తవ్యమే” అని సూత్రార్థం.

సర్వేతి :- “సర్వాపేక్షా చ” ఇత్యాదిసూత్రాలచేత అశ్రమకర్మలు కూడ విద్యాసాధనము లని నిశ్చయింపబడింది. ఇప్పుడైతే - విద్యను కోరకుండా అశ్రమంలో ఉన్న ముముక్షువు కానివాడు కూడ ఈ అశ్రమకర్మలను అనుష్ఠించాలా, అనుష్ఠించనవసరం లేదా అని విచారించబడుచున్నది. “తమేతం.....వివిదిషన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతిచేత అశ్రమకర్మలు విద్యకు సాధనంగా విధింపబడ్డాయి గాన, విద్యను కోరకుండా ఇతర ఫలా లేవో కోరేవానికి ఈ నిత్యకర్మలు అనుష్ఠేయములు కావు. అలాంటివానికి కూడా ఇవి అనుష్ఠేయములే అని చెప్పితే అపు డీవి విద్యాసాధనాలు కాజాలవు, ఎందువల్ల ననగా నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధం ఏర్పడుతుంది.

వి. జ్ఞానం కావాలనే కోరికతో కర్మలు చేసే పక్షంలో (ఆ కోరిక లేనివాళ్ళు

చేయ నవనరం లేదు గాన) అవి అనిత్యా లని చెప్పవలసి ఉంటుంది. “యావచ్ఛేవమగ్నిహోత్రం జుహోతి” ఇత్యాది శ్రుతుల ననుసరించి అవి తప్పక చెయ్యా లని అంటే అప్పు డవి నిత్య కర్మలని చెప్పినట్లవుతుంది. ఈ విధంగా నిత్యత్వము, అనిత్యత్వము అనే విరుద్ధధర్మాలు ఏకరూపమైన కర్మలయందు కుదరవు. అందుచేత అనిత్యా లనడం యుక్తం అని భావం.

భక్త్యాభక్త్యవ్యవస్థను బోధించే వచనంతో విరోధంవల్ల సర్వాన్నానుమతివాక్యం అర్థవాదం అయినట్లే నిత్యత్వాన్ని ప్రతిపాదించే వచనములతో విరోధంవల్ల కర్మలు వివిదిషాంగాలు కావు అని ఉదాహరణసంగతితో పూర్వపక్షం.

అస్యామితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాడు. ఆశ్రమమాత్రంలో ఉన్న ముముక్షువు కానివానికి (అముముక్షువైనా అతడు ఆశ్రమంలో ఉన్నాడనే కారణం మాత్రం చేతనే) నిత్య కర్మలు కర్తవ్యములే . ఎందువల్ల ననగా అవి “యావచ్ఛేవ మగ్నిహోత్రం జుహోతి” ఇత్యాదివాక్యాలచేత విధించబడ్డాయి. వచనానికి అతిభారం అంటూ ఏదీ లేదు కదా?

వి. అవశ్యకత్వం అనావశ్యకత్వం అనేవి ఉపాధిభేదంచేత నిర్ణయించవచ్చును జీవించి ఉంటే చాలు అగ్నిహోత్రం చేయవలసిందే. ఇక్కడ జీవనం ఉపాధి గాన వాటికి నిత్యత్వం . వివిదిష ఉంటే చెయ్యాలి అని చెప్పడంచేత వివిదిషను దృష్టిలో పెట్టుకొని చూస్తే అవి అనిత్యములే అని విషయ విభాగంచేత వాక్యాల సమన్వయం చేసికొనవచ్చును. గాన వచనానికి అతిభారం లేదు. విరోధం లేకుండా సమన్వయించే శక్తి దాని కుంది. 32

భాష్యమ్

అథ యుదుక్తం నైవం సతి విద్యాసాధనత్వమేషాం స్యాదితి, అత ఉత్తరం పఠతి

సూ. నహకారిత్యేన చ. 3.4.33

విద్యానహకారీణి చైతాని న్యుర్విహితత్వాదేవ - “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణ వివిదిషన్తి” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యాదినా. తదుక్తమ్

“సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్” (బ్ర.సూ.3.4.26) ఇతి. న చేదం విద్యాసహకారిత్వవచనమాశ్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివద్విద్యాఫలవిషయం మన్తన్యమ్. అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః, అసాధ్యత్వాచ్చ విద్యాఫలస్య. విధిలక్షణం హి సాధనం దర్శపూర్ణమాసాది స్వర్గఫలసిషాధయిషయా సహకారి సాధనాంతరమపేక్షతే, నైవం విద్యా. తథా చోక్తమ్ “అత ఏవ చాగ్నిన్యనాద్యనపేక్షా” (బ్ర.సూ.3.4.25) ఇతి. తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వ ఏవైషాం సహకారిత్వవాచో యుక్తిః, న చాత్ర నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఆశంక్యః; కర్మాభేదేఽపి సంయోగభేదాత్. నిత్యో హ్యేకః సంయోగః యావజ్జీవాది వాక్యకల్పితో న తస్య విద్యాఫలత్వమ్. అనిత్యస్త్వఫరః సంయోగః “తమేతం వేదానువచనేన” (బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యాదివాక్యకల్పితస్తస్య విద్యాఫలత్వమ్, యథా ఏకస్యాపి ఖాధిరత్వస్య నిత్యేన సంయోగేన క్రత్వర్థత్వమ్ అనిత్యేన సంయోగేన పురుషార్థత్వం తద్వత్. 33

బాలానందిని

అధేతి :- అట్లైతే (ఇవి నిత్యకర్మ లైతే) వీటికి విద్యాసాధనత్వం కుదరదు అని ఏది చెప్పబడిందో దానికి సమాధానం పరిస్తున్నాడు.

సహకారీతి :- “సహకారిత్యేన చ = కర్మలు విద్యాసహకారాలుగా కూడ ఉంటాయి” అని సూత్రార్థం.

విద్యేతి:- ఈ కర్మలు-“తమేతం....వివిదిషన్తి” ఇత్యాదివాక్యాలచేత విధింపబడినవి గాన విద్యకు సహకారులుగా కూడ ఉంటాయి. ఈ విషయమే “సర్వాపేక్షా చ” ఇత్యాదిసూత్రంచేత చెప్పబడింది. అశ్రమకర్మలు విద్యకు సహకారు లవుతాయి అని చెప్పడంచేత ఇవి ప్రయాజాదుల వలె (అనగా ప్రయాజాదులు దర్శపూర్ణమాసాదులతో కలిసి ఏ విధంగా ఫలాన్ని కలిగిస్తాయో ఆ విధంగా) విద్యవల్ల కలిగే ఫలాన్ని కలిగిస్తాయి అనుకొనకూడదు. ఎందువల్ల ననగా విద్య విధిరూపమైనది కాదు. (అనగా విద్య విధివాక్యాలచేత విధింపబడలేదు. అందుచేత దీనికి అంగపేక్ష లేదు, విహితాలైన

కర్మలు దీనికి అంగం కాజాలవు). అంతే కాకుండా విద్యాఫలమైన మోక్షం క్రొత్తగా సాధించవలసినది కాదు. విధి రూపమైన (విధించబడిన), స్వర్గాదిఫలసాధనమైన దశ్యపూర్వమాసాదికం, స్వర్గరూపమైన ఫలాన్ని సాధించాలనే అభిప్రాయంతో (సాధించడం కోసం) అందుకు సహకరించే మరొక (ప్రయాజాది) సాధనాన్ని ఏ విధంగా అపేక్షిస్తుందో విద్య అలా అపేక్షించదు. ఈ విషయం “అత ఏవ చాగ్నిన్ధనాద్యనపేక్షా” అనే సూత్రంలో చెప్పబడింది. అందువల్ల ఇవి ఉత్పత్తికి (విద్యోత్పత్తికి - జ్ఞానోత్పత్తికి) సాధనాలు గాన తావన్నాతంచేతనే వీటిని సహకారు లని చెప్పడం జరిగింది. ఇక్కడ నిత్యానిత్యసంయోగ విరోధం శంకించదగినది కాదు. ఎందువల్ల ననగా కర్మ ఒక్కటే అయినా సంయోగంలో భేదం ఉంది. యావజ్జీవాదివాక్యంలో కల్పితమైన ఒక సంయోగం (కర్మకీ ఆచరించేవానికి సంబంధం) నిత్యమైనది, దాని ఫలం విద్య కాదు. “తమేతం వేదానువచనేన” ఇత్యాదివాక్యాలచేత కల్పితమైన రెండవ సంయోగం అనిత్యం. దానికి ఫలం విద్య. ఒకే ఖాదిరత్వానికి నిత్యసంయోగంచేత క్రత్వర్థత్వం, అనిత్యసంయోగం చేత పురుషార్థత్వము ఎట్లు చెప్పబడిందో ఇక్కడ కూడ అట్లే.

వి. తుల్యబలము లైన రెండు శ్రుతులు రెండు వినియోగాలు చెప్పినట్లయితే దానికి సంయోగభేదం లేదా సంయోగస్పృధక్త్యం అని పేరు. “ఖాదిరో యూపో భవతి” (ఖాదిరవృక్షం కఱ్ఱతో చేసిన యూపస్తంభం ఉపయోగించాలి) అనే శ్రుతిచేత విధించబడిన ఖాదిరత్వం క్రత్వర్థం (క్రతువుకు ఉపయోగించేది) “ఖాదిరం వీర్యకామస్య” (వీర్యకాముడు ఖాదిరయూపస్తంభం ఉపయోగించాలి) అను శ్రుతిచేత విధించబడిన ఖాదిరత్వం పురుషార్థం (పురుషునికి ఉపయోగించేది). ఈ విధంగా ఒకే ఖాదిరత్వాన్ని రెండు పనుల కోసం వినియోగించినా, రెండు స్వతంత్రవాక్యా లుండడంచేత, దోషం లేదు. దీనిలో మొదటి వాక్యంలో ఒకే ఖాదిరత్వం నిత్యమైన క్రత్వర్థత్వంతో సంబంధించినది. రెండవ వాక్యంలో అనిత్యమైన పురుషార్థత్వంతో సంబంధించింది. అట్లే ఇక్కడ కూడా ఒకే యజ్ఞాదికం యవజ్జీవవాక్యంచేత ఫలాంతరాన్ని ఇచ్చినా “తమేతం వేదానువచనేన” ఇత్యాది వాక్యంచేత విద్య అనే ఫలం ఇవ్వవచ్చు. విధాయకవాక్యాలు రెండు గాన ఒకచోట వినియుక్తమైనది మరొక చోట ఎట్లు వినియోగించబడుతుంది అనే ఆశంకకు అవకాశం లేదు. 33

సూ. సర్వథాపి చ త ఏవోభయలిజ్ఞాత్. 3.4.34

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వవక్షే విద్యాసహకారిత్వవక్షే చ త ఏవాగ్నిహోత్రాదయః ధర్మా అనుష్ఠేయాః. త ఏవేత్యవధారయన్నాచార్యః కిం నివర్తయతి? కర్మభేదశక్త్యామితి బ్రూమః. యథా కుణ్డపాయినామయనే “మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతి” ఇత్యత్ర నిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాన్తరముపదిశ్యతే నైవమిహ కర్మభేదోఽస్తీత్యర్థః. కుతః? ఉభయలిజ్ఞాత్. శ్రుతిలిజ్ఞాత్ స్మృతిలాజ్ఞాచ్ఛ. శ్రుతిలిజ్ఞం తావత్ “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి” ఇతి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవ యజ్ఞాదీని వివిధిషాయాం వినియుజ్యే. స తు జుహ్వతీత్యాదివత్ అపూర్వమేషాం రూపముత్పాదయతీతి. స్మృతిలిజ్ఞమపి - “అనాశ్రితః కర్మవలం కార్యం కర్మ కరోతి యః” (భ.గీ.6.1) ఇతి విజ్ఞాత కర్తవ్యతాకమేవ కర్మ విద్యోత్పత్త్యర్థం దర్శయతి. “యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్ సంస్కారాః -” ఇత్యాద్యా చ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషు కర్మసు తత్సంస్కృతస్య విద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్య స్మృతౌ భవతి. తస్మాత్సాధ్విదమభేదావధారణమ్. ౩4

బాలానందిని

సర్వేతి :- సర్వథాపి = అన్ని విధాల కూడ, ఉభయలిజ్ఞాత్ = శ్రుతిస్మృతులు రెండూ చెప్పడం అనే లింగంవల్ల, త ఏవ = ఆ కర్మలే” అని సూత్రార్థం.

సర్వథేతి :- సర్వథాపి = అశ్రమ కర్మ లయినా, విద్యా సహకారులైనా కూడ ఆ అగ్నిహోత్రాదిధర్మాలే అనుష్ఠింపదగినవి (అనుష్ఠింపబడేవి). త ఏవ అని అవధారణచేత (అవే అని చెప్పడంచేత) ఆచార్యుడు దేనిని నివర్తింపజేస్తున్నాడు? కర్మభేదశంకను నివర్తింప జేస్తున్నాడు అని అంటాం. కుణ్డపాయినామయనం అనే ఘట్టంలో “మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతి” అనే వాక్యంలో ఏ విధంగా నిత్యాగ్నిహోత్రంకంటే భిన్నమైన అగ్నిహోత్ర మనే మరొక కర్మ ఉపదేశించబడుచున్నదో ఆ విధంగా ఇక్కడ (అశ్రమ కర్మలు వేరు వివిధిషాపయుక్తకర్మలు వేరు అని) కర్మభేదం లేదు అని అర్థం. ఎందువల్ల? ఉభయలింగం వల్ల. అనగా శ్రుతిలింగంవల్ల స్మృతిలింగంవల్లా కూడ. శ్రుతి రూపమైన

లింగం ఏదనగా “తమేతం...వివిదిషన్తి” అనే వాక్యం వాక్యాంతరములచేత విధింపబడి నిర్ధంగానే ఉన్న యజ్ఞదులను వివిదిషల్ వినియోగిస్తున్నది. అంతేనే కాని “జుహ్వతి” ఇత్యాదికం వలె (“మానమగ్నిహోత్రం జుహ్వతి” ఇత్యాదివాక్యాలవలె) ఈ యజ్ఞాల క్రొత్త రూపాన్ని చేనినీ పుట్టించడం లేదు (విధించడం లేదు). అట్లే “అనాశ్రితః...యః” అనే స్మృతిరూపమైన లింగం కూడా ఏ కర్మ ఆచరింపగదగినది అని ముందుగానే ప్రమాణాంతరాలచేత తెలియబడినదో ఆ కర్మనే విద్యోత్పత్తికోసం (సాధనంగా) చూపుతున్నది. (ఎవడు కర్మఫలం కోరకుండా చేయదగిన కర్మ చేస్తాడో అని పై భగవద్గీతా వాక్యానికి అర్థం). వైదికకర్మలచేత సంస్కరింపబడినవానికే విద్యోత్పత్తి కలుగుతుంది. అనే అభిప్రాయంతోనే “యస్యైతేఽష్టాచక్వారింశత్ సంస్కారాః” (“ఎవనికైతే ఈ నలభైఎనిమిది సంస్కారాలుంటాయో...”) ఈ నలభై ఎనిమిదిలో యజ్ఞదులు కూడా ఉన్నాయి) ఇత్యాదివాక్యాలలో స్మృతిలో (గౌతమధర్మసూత్రంలో) వైదికకర్మలు సంస్కారాలు అని చెప్పడం జరిగింది. (అనగా “యస్యైతేఽష్టాచక్వారింశత్సంస్కారాః..”) ఇత్యాదిగౌతమధర్మసూత్రంలో యజ్ఞాలు కూడా సంస్కారాలనీ, అవి చిత్తశుద్ధి కలిగిస్తాయనీ చెప్పినట్లయింది. దీనిని బట్టి కూడ వివిదిషోపయుక్తా లైన యజ్ఞదులు క్రొత్తవి కావని తెలుస్తున్నది). అందుచేత ఈ అభేదావధారణం (నిత్యయజ్ఞాలు, వివిదిషోపయోగి యజ్ఞాలూకూడ ఒక్కటే అని నిర్ణయించడం) యుక్తమే.

వి. గౌతమ ధర్మ సూత్రంలో మనకిప్పుడు “యస్యైతే చక్వారింశత్ సంస్కారాః” అనే పాఠమే కనబడుచున్నది. నలభైసంస్కారాలుమాత్రమే చెప్పబడ్డాయికూడ.

సూ. అనభిభవం చ దర్శయతి. 3.4.35

సహకారిత్వస్యైతదుపాద్భులకం లిఖదర్శనమ్. అనభిభవం చ దర్శయతి శ్రుతిః బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య రాగాదిభిః క్షేణైః - “ఏష హ్యత్మా న నశ్యతి, యం బ్రహ్మచర్యేజానువిస్తతే” (ఛా. ఉ. 8.5.3) ఇత్యాదినా. తస్మాద్యజ్ఞా దీన్యాశ్రమకర్మాణి చ భవన్తి విద్యాసహకారీణి చేతి నిశ్చితమ్. 35.

బాలానందిని

అనభిభవమితి :- “అనభిభవమ్ = రాగాదులచేత కప్పబడకపోవుటను,

దర్శయతి = శ్రుతి చూపుచున్నది" అని సూత్రార్థం.

సహకారిత్యస్యేతి :- సహకారులు అనే విషయానికి ఈ లింగదర్శనం ఉపాద్యులకం . "ఏష . . . అనువిస్తతే" (ఏ ఆత్మను బ్రహ్మచర్యంచేత పొందుతాడో అది ఏ నాటికీ వానికి దూరం కాదు) ఇత్యాదికంచేత శ్రుతి, బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నుడు రాగాదిక్లేశాలచేత వశంచేసికొనబడదు అని కూడ చూపుచున్నది. అందువల్ల యజ్ఞాదులు ఆశ్రమకర్మలుగాను ఉంటాయి, వివిదిషకు సహకారులుగా కూడా ఉంటాయి.

వి. భామతీరత్నప్రభాదుల ప్రకారం "విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి" మొదలు "అనభిభవం చ దర్శయతి" అనే సూత్రం వరకు ఉన్న నాలుగు సూత్రాలు ఒకే అధికరణం (ఆశ్రమకర్మాధికరణం). భాష్యంలో కూడ ఒకే అధికరణం అన్నట్లుగానే కనబడుతుంది. పరిమలంలో అప్పయదీక్షితులు "యద్యపి "సర్వథాపి త ఏవోభయలిజ్ఞాత్" ఇతి సూత్రమధికరణాంతరపరత్వేన యోజయితుం శక్యమ్" అని అంటూ - 34, 35 సూత్రాలు వేరే అధికరణంగా చెప్పడానికి అవకాశం ఉంది, అయినా కారణాంతరంచేత అలా చెప్పలేదు అని వ్రాశారు. (పేజీ . 905). దానిని ఆధారంగా తీసికొని అద్వైతానందస్వామి, బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో "సర్వథాపి త ఏవోభయలిజ్ఞాత్" "అనభిభవం చ దర్శయతి" అనే సూత్రాలతో క్రొత్త అధికరణం, సర్వథాధికరణం రచించి ఉన్నారు. 35

ఆశ్రమకర్మాధికరణం సమాప్తం

9. విధురాధికరణమ్. 36-39

సూ. అన్తరా చాపి తు తద్ధృష్టే: 3.4.36

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదినంవద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమ ప్రతిపత్తిహీనానామన్తరాలవర్తినాం కిం విద్యాయామధికారోఽస్తి కిం వా నాస్తీతి సంశయే నాస్తీతి తావత్ ప్రాప్తమ్. ఆశ్రమకర్మణాం విద్యాహేతుత్వావధారణాత్, ఆశ్రమకర్మానంభవాచ్చైతేషామితి. ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ - అన్తరాపి త్వనాశ్రమిత్యేనాన్తరాలే వర్తమానోఽపి విద్యాయామధి క్రియతే. కుతః! తద్ధృష్టే: రైక్యవాచక్ష్వప్రభృతీనామేవంభూతానామపి బ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలభ్యే: 36

బాలానందిని

అన్తరేతి :- అన్తరా చాపి = ఆశ్రమాల మధ్యలో ఉన్నవాళ్ళకి కూడా విద్యాధికారం ఉన్నది. తద్బ్రుతేః = అది వినబడుటవలన" అని సూత్రార్థం.

విధురాదీనామితి :- విధురులు (మృతపత్నీకులు) మొదలైనవాళ్ళకు, ద్రవ్యాదినంపదలు లేనివాళ్ళకు, ఏదో ఒక ఆశ్రమాన్ని స్వీకరించకుండా మధ్యలో ఉన్నవాళ్ళకు విద్యాధికారం ఉందా లేదా అని సంశయం కలగగా లేదు అని ప్రాప్తిస్తున్నది. ఎందువల్ల ననగా - ఆశ్రమకర్మలు విద్యకు హేతువు అని నిర్ణయించబడింది. వీళ్ళకి ఆశ్రమ కర్మ లేవీ ఉండటానికి అవకాశం లేదు. ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఇది చెప్పుచున్నాడు. అన్తరాచాపి = ఆశ్రమం లేకుండా మధ్యలో ఉన్నవాడు కూడా విద్యలో అధికారం కలవాడవుతాడు. ఎందువల్ల? అది కనబడడంవల్ల. రైక్వుడు. వాచక్షవి మొదలైన ఈ విదమైనవాళ్ళు కూడా బ్రహ్మవేత్తలుగా కనబడుతున్నారు. 36

సూ. అపి చ స్మర్యతే 3.4.37

సంవర్తప్రభృతీనాం చ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమకర్మణాపి మహాయోగిత్వం స్మర్యతే ఇతిహాసే. 37

అపి చేతి:- "అపి చ=మరియు, స్మర్యతే = స్మృతిలో చెప్పబడుచున్నది" అని సూత్రార్థం.

సంవర్తేతి :- సంవర్తుడు మొదలైనవాళ్ళు నగ్నంగా సంచరించడం. మొదలైన పనులతో సంబంధం ఉండడంచేత ఆశ్రమకర్మాపేక్ష లేనివాళ్ళైనా, వాళ్ళు మహాయోగు లని ఇతిహాసంలో చెప్పబడుచున్నది. 27

భాష్యమ్

నను లిङ్గమిదం శ్రుతిస్మృతిదర్శనముపన్యస్తమ్. కా ను ఖలు ప్రాప్తిరితి, సాభిధీయతే

సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. 3.4.38

తేషామపి చ విధురాదీనామవిరుద్ధతైః పురుషమాత్రసంబన్ధిభిః

జపాపవానదేవతారాధనాదిభిః. ధర్మవిశేషైః అనుగ్రహో విద్యాయాః సంభవతి.
తథా చ స్మృతిః-

“జప్యేనైవ చ సంసిద్ధ్యేద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః.

కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యా నైత్ర బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే” (మనుస్మృ 2.8.7)

ఇత్యసంభవదాశ్రమకర్మణోఽపి జప్యేఽధికారం దర్శయతి. జన్మాన్తరానుష్ఠితైరపి
చాశ్రమకర్మభిః సంభవత్యేవ విద్యాయా అనుగ్రహః. తథా చ స్మృతిః “అనేక
జన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్” (భ. గీ. 6.45) ఇతి జన్మాన్తరసంచితానపి
సంస్కారవిశేషాననుగ్రహీత్యాన్ విద్యాయాం దర్శయతి. దృష్టార్థా చ విద్యా
ప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతి శ్రవణాదిషు. తస్మాద్విధురాదీనా
మప్యధికారో న విరుధ్యతే. 38

బాలానందిని

సన్న్యతి :- ఈ శ్రుతిస్మృతులలో కనబడేది లింగంగా చెప్పబడింది. అనగా
రైక్వాదులు జ్ఞానులు అని తెలుస్తూన్న దని అందుకు లింగం మాత్రం చెప్పబడింది.
ప్రాప్తి ఏమిటో (అనగా వాళ్ళకు కూడా విద్య లభించడానికి కారణం ఏమిటో)
చెప్పబడుచున్నది.

విశేషేతి :- “విశేషానుగ్రహశ్చ = విధురాదులకు కొన్ని విశేషాలచేత కూడ
విద్యానుగ్రహం కలగవచ్చును” అని సూత్రార్థం.

తేషామితి :- ఆ విధురాదులకు కూడా శాస్త్రవిరుద్ధాలు కాని, పురుషమాత్రునికి
(ప్రతీ పురుషుడూ చేయదగిన) జపం, ఉపవాసం, దేవతారాధన మొదలైన ధర్మవిశేషాల
చేత విద్యయొక్క అనుగ్రహం సంభవిస్తుంది. ఆ విధంగా “జప్యేనైవ...ఉచ్యతే”
(బ్రాహ్మణుడు జపమాత్రంచేతనే సిద్ధి తీ పొందుతాడు. ఈ విషయంలో సందేహం లేదు.
మరొక కర్మ ఏదైనా చేసినా చేయకపోయినా కూడ జపం చేస్తే చాలు బ్రాహ్మణుడు
మైత్రీస్వభావం కలవాడని చెప్పబడుచున్నాడు) అను స్మృతి ఆశ్రమకర్మకుదరనివానికి
కూడా జపంలో అధికారాన్ని చూపుచున్నది. జన్మాంతరంలో అనుష్ఠించిన ఆశ్రకర్మలచేత

కూడా విద్యానుగ్రహం తప్పక కలుగుతుంది. అందుచేతనే “అనేక . . . గతిమ్” అను స్మృతి జన్మాంతరాలలో సంచితమైన సంస్కారవిశేషాలు కూడ విద్యను అనుగ్రహిస్తాయి అని చెప్పుచున్నది. (అనేక జన్మల ద్వారా సిద్ధుడై తరవాత ఉత్తమగతిని పొందుతాడు అని పై భగవద్గీతావాక్యానికి భావం). దృష్టమైన ప్రయోజనం గల విద్య నిషేధం లేనంత మాత్రంచేత కూడ అర్థిని శ్రవణాదులలో అధికారవంతుణ్ణి చేస్తుంది. (విద్యవల్ల కలిగే ఫలం ప్రత్యక్షంగా కనబడుతుంది. అలాంటి విద్యను పొందగూడదు అనే నిషేధం లేనంత వరకు ప్రతీ అర్థికి కూడ (విద్య కావాలనుకొనేవానికి కూడ) శ్రవణాదులయందు అధికారం ఉంది అని భావం) అందువల్ల విధురాదులకు కూడ విద్యయందు అధికారం ఉండడం విరుద్ధం కాదు. 38

సూ. అతస్త్వితరజ్ఞాయో లిజ్ఞచ్చ. 3.4.39

అతస్త్వస్తరాలవర్తిత్వాత్ ఇతరత్ ఆశ్రమవర్తిత్వం జ్ఞాయః విద్యాసాధనమ్, శ్రుతిస్మృతినందృష్టత్వాత్, శ్రుతిలిజ్ఞచ్చ “తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృతైజసశ్చ” (బృ. ఉ. 4.4.9) ఇతి.

“అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినవేకమపి ద్విజః”

“సంవత్సరమానాశ్రమీ స్థిత్యా కృచ్ఛ్రమేకం చరేత్”. ఇతి స్మృతిలిజ్ఞత్

బాలానందిని

అత ఇతి :- “అతః = అనాశ్రమిత్వంకంటే, ఇతరత్ = ఆశ్రమిత్వం, జ్ఞాయః = మంచిది. లిజ్ఞచ్చ = శ్రుతిస్మృతిలింగంవల్ల కూడ” అని సూత్రార్థం.

అతస్త్వేతి :- మధ్యలో ఉండిపోవడంకంటే, ఇతరం అనగా ఏదో ఒక ఆశ్రమంలో ఉండడం మంచి విద్యాసాధనం. ఆ విధంగా శ్రుతిస్మృతులలో కనబడుచున్నది. “తేనైతి... కైజసశ్చ” (పుణ్యం చేసిన బ్రహ్మవేత్త శుద్ధసత్త్వం కలవాడై బ్రహ్మమార్గంచేత బ్రహ్మను పొందుతాడు) అని శ్రుతిలింగం ఉన్నది. “అనాశ్రమీ...ద్విజః” (ద్విజుడు ఒక్క రోజు కూడా ఆశ్రమం లేకుండా ఉండకూడదు) “సంవత్సర... చరేత్” (సంవత్సరం పాటు అనాశ్రమిగా ఉన్నవాడు ఒక కృచ్ఛ్రవ్రతం చెయ్యాలి) అని స్మృతిలింగం కూడ ఉంది. 39

విధురాధికరణం సమాప్తం

10. తద్భూతాధికరణమ్. సూ. 40.

సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః. 3.4.40

సన్న్యూర్వరేతస ఆశ్రమా ఇతి స్థాపితమ్. తాంస్తు ప్రాప్తస్య కథం చిత్తతః ప్రచ్యుతిరస్తి నవేతి సంశయః. పూర్వకర్మస్వనుష్ఠానచిక్రీర్షయా వా, రాగాదివశేన వా ప్రచ్యుతోఽపి స్యాద్విశేషాభావాదితి. ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే - తద్భూతస్య తు ప్రతిపన్నోర్వరేతోభావస్య న కథంచిదప్యతద్భావో, న తతః ప్రచ్యుతిః స్యాత్. కుతః? నియమాతద్రూపాభావేభ్యః. తథాహి - “అత్యంతమాత్మానమాచార్య కులేఽవసాదయన్” (భా.ఉ. 2.2.3.1) “అరణ్యమిదం పదం, తతో న పునరీయాదిత్యుపనిషత్” ఇతి,

“అచార్యేణాభ్యనుజ్ఞాతశ్చతుర్థామేకమాశ్రమమ్,

అవిమోక్షాచ్యురీరస్య సోఽనుతిష్ఠేద్యథావిధి”

ఇతిచైవంజాతీయకో నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి. యథా చ “బ్రహ్మర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్” (జా. ఉ. 4) “బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవజేత్” (జా.ఉ. 4) ఇతిచైవమాదీన్యారోహరూపాణి వచాంస్యుపలభ్యంతే నైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి. న చైవమాచారాః శిష్టా విద్యంతే. యత్తు పూర్వకర్మ స్వనుష్ఠానచిక్రీర్షయా ప్రత్యవరోహణమితి, తదసత్. “శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితాత్” (భ.గీ. 3.25) ఇతి స్మరణాత్. న్యాయాచ్చ యోహి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే, చోదనారూపత్వాద్ధర్మస్య. న చ రాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్య బలీయస్త్యాత్. జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయనణయోరత్ర సంప్రతిపత్తిం శాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ 40.

బాలానందిని

తద్భూతేతి :- “తద్భూతస్య తు = ఉర్ద్వరేతస్సు అయినవానికైతే, జైమినేరపి = జైమినిమతంలో కూడ, అతద్భావః = ఉర్ద్వరేతస్సు కానివాడుగా అవడం, న = లేదు. నియమాతద్రూపాభావేభ్యః = క్రిందికి రాకూడదు అనే నియమం వల్ల, అతద్రూపం (రాదుచ్చు నని అనుమతి లేకపోవడం) వల్ల. శిష్టులలో అలాంటిది లేకపోవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

సప్తీతి :- ఉర్ద్వరేతస్సులైన ఆశ్రమాలు ఉన్నా యని స్థాపించబడింది. వాటిని పొందినవానికి ఏ విధంగా నైనా అక్కడినుండి తిరిగి క్రిందికి రావడం ఉందా లేదా అని సంశయం. పూర్వం చేయడానికి ప్రారంభించిన కర్మలను బాగా అనుష్ఠించాలనే ఇచ్చచేత గాని, రాగాదులచేత గాని ప్రచ్యుతుడు కూడ కావచ్చును, విశేషం ఏదీ లేదు కదా?

వి. విధురాదుల కర్మలకు కూడ విద్యోపయోగం ఉంది అని వెనుక చెప్పబడింది. అట్లయితే ఉర్ద్వరేతస్వాన్ని పొంది తిరిగి గార్హస్థ్యంలోనికే వచ్చినవాడు ఆశ్రమకర్మ బాగా అచరిస్తే విద్యోపయోగం చాలా ఎక్కువగా ఉంటుం దని వేరే చెప్పనక్కరలేదు కదా అని ప్రత్యుదాహరణసంగతితో పూర్వపక్షం. (బ్ర.వి.ఆ.)

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. తద్భూతస్య తు = ఉర్ద్వరేతస్వాన్ని పొందినవానికి, ఏ విధంగానూ కూడ, అతద్భావః = దానినుండి ప్రచ్యుతి (క్రిందికి దిగడం) ఉండదు. ఎందువల్ల? నియమాతద్రూపాభావాలవల్ల. అదెట్లనగా - “అత్యంత... అవసాదయన్” (పూర్తిగా తనను ఆచార్యకులంలోనే క్షీణింపచేసుకుంటూ) అని, “అరణ్య... ఉపనిషత్” (పారివ్రాజ్యాన్ని పొందాలి అని శాస్త్రం, అక్కడినుండి తిరిగి రాకూడదు అనేది రహస్యం) అనీ, “అచార్యేణ..... యథావిధి” (అతడు ఆచార్యుని అనుమతి పొంది, నాలుగు ఆశ్రమాలలో ఒక ఆశ్రమాన్ని శరీరం వడిపోయే వరకు యథాశాస్త్రంగా అనుష్ఠించాలి) అనీ, ఈ విధమైన నియమం ప్రచ్యుతి ఉండ దని చూపుతున్నది. “బ్రహ్మచర్యం నమాప్య గృహ భవేత్” “బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్” అని ఆరోహణాన్ని చెప్పు వాక్యాలు కనబడినట్లు ప్రత్యవరోహణం (క్రిందికి - దిగడం) చెప్పే వచనాలు కనబడడం లేదు ఇలాంటి ఆచారం గల (ఇలా చేసే) శిష్టులు కూడా కనబడడం లేదు. పూర్వకర్మను చక్కగా అనుష్ఠించే అభిలాషతో తిరిగి రావడం అని ఏది చెప్పబడిందో

అది యుక్తం కాదు. "శ్రేయాన్....స్వనుష్ఠితాత్" (బాగా చేయబడిన పరధర్మం కంటే విగుణంగా చేసినా స్వధర్మం మంచిది) అని స్మృతిలో చెప్పబడింది. న్యాయం కూడ (ఈ విషయాన్ని బలపరుస్తున్నది). ఏది ఎవనికి విధించబడుతుందో అది వానికి ధర్మం అవుతుంది. కాని, దేనిని ఎవడు బాగా ఆచరించకలుగుతాడో అది వానికి ధర్మం కాదు. ధర్మం అనేది చోదనాలక్షణం కదా (అనగా విధిరూపం కదా? (విధించినదే ధర్మం కాని మరొకటి కాదు). రాగాదిహేతువులచేత కూడ ప్రచ్యుతి ఉండకూడదు. నియమశాస్త్రం అధికమైన బలం కలది కదా? జైమినేరపి అని 'అపి' శబ్దంచేత ఈ విషయంలో జైమిని బాదరాయణులకు ఐకమత్యం ఉందని, తెలిసిన విషయం దృఢంగా ఉండడం కోసం చెప్పబడుచున్నది. ('అపి' శబ్దంచేత బ్రహ్మసూత్రకర్త యైన బాదరాయణుడు గ్రహించబడతాడు). 40.

తద్భూతాధికరణం సమాప్తం

అధికారాధికరణమ్. సూ. 41 - 42

సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. 3.4.41

యది నైష్ఠిక్ బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య "బ్రహ్మచార్యవకీర్తి నైర్భతం గర్హభమాలభేత" ఇత్యేతత్ప్రాశ్చిత్తం స్యాదుత నేతి. నేత్యుచ్యతే. యదప్యధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్తం "అవకీర్తివశుశ్చ తద్వదాధాన స్యాప్రాప్తఫలత్వాత్" (జై.సూ 6.8.11) ఇతి. తదపి న నైష్ఠికస్య భవితుమర్హతి. కిం కారణమ్?

"అరుధో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః.

ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుధ్యేత్త అత్మహా"

ఇత్యప్రతినమాధేయత్వశ్రవణాత్, చిన్నశిరస ఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః. ఉపకుర్వాణస్య తు తాద్భుతపతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ ప్రాయశ్చిత్తమ్. 41

బాలానందిని

నేతి :- “అధికారికమపి = అధికారలక్షణంలో నిర్ణయించిన ప్రాయశ్చిత్తం కూడ, న చ = లేదు; పతనానుమానాత్ = అవకీర్తి పతితు డని స్మృతివల్ల, తదయోగాత్ = ఆ ప్రాయశ్చిత్తం కుదరదు గాన” అని సూత్రార్థం.

యదీతి :- నైష్ఠిక బ్రహ్మచారి (ఆజన్మాంతం బ్రహ్మచారిగా ఉంటానని శపథం చేసినవాడు) పారబాటున వ్యభిచారం చేస్తే వానికి “బ్రహ్మచార్యవకీర్తి నైర్మతం గర్హభూలభేద” (అవకీర్తియైన (వ్యభిచారం చేసిన) బ్రహ్మచారి నిర్మతి దేవత గల గర్హభూలంభనం చెయ్యాలి, నిర్మతికి గర్హభం పశువుగా ఇచ్చే యాగం చెయ్యాలి) అనే ప్రాయశ్చిత్తం ఉంటుందా ఉండదా?

వి. ఊర్వరేతస్కుడు ప్రయ్యతు డైతే వాని కర్మకు విద్యాఫలం ఉండ దని వెనుక చెప్పబడింది. అలాంటి ఊర్వరేతస్కులలో ఒకడైన నైష్ఠికబ్రహ్మచారికి వ్రతభంగం కలిగినప్పుడు ప్రాయశ్చిత్తం చేసికొంటే వానికి కర్మవల్ల విద్యాఫలం లభిస్తుంది అని వెనుక చెప్పిన సామాన్యానికి అపవాదసంగతి.

నేతి :- ఉండదు అని చెప్పబడుచున్నది. అధికారలక్షణంలో (పూర్వమీమాంస ఆరవ అధ్యాయంలో) “అవకీర్తి . . . కాలత్యాత్” (అవకీర్తి ఇవ్వవలసిన పశువు కూడా లోకికాగ్నిలోనే ఇవ్వాలి, అతడు ఇంకా అగ్న్యాధానం చేయలేదు కదా) అని నిర్ణయించబడిన ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికునకు తగదు. ఎందువల్ల? “అరూఢో . . . ఆత్మహా” నైష్ఠికధర్మాన్ని అధిష్టించి ఎవడు దీనినుంచి చ్యుతుడవుతాడో అట్టి ఆత్మహాతకుడు (తనను తానే చంపుకొన్నవాడు) శుద్ధి పొందడానికి తగిన ప్రాయశ్చిత్తం ఏదీ నాకు కనబడడం లేదు) అని వాని పతనాన్ని మరల్చే మార్గం ఏదీ లేదని స్మృతిలో చెప్పడంచేత, తల తెగి పడిపోయినవానికి వలె, ప్రతిక్రియ లేదు. ఉపకుర్వాణుని (అధ్యయనం పూర్తి అయ్యే వరకు మాత్రమే గురుకులంలో ఉండే బ్రహ్మచారి) కైతే అలాంటి పతనం చెప్పకపోవడంవల్ల ఆ ప్రాయశ్చిత్తం తగి ఉంటుంది. 41

సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. 3.4.42

అపి త్వేక ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే, యన్మైష్ఠికస్య

గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం విశీర్ష్యత న తన్మహాపాతకం భవతి,
 గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్. తస్మాదుపకుర్వాణవనైష్ఠికస్యాపి
 ప్రాయశ్చిత్తస్య భావమిచ్ఛన్తి. బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాత్, అవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ.
 అశనవత్. యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునః సంస్కారశ్చ
 ఏవమితి. యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛన్తి తేషాం న మూలముపలభ్యతే.
 యే తు భావమిచ్ఛన్తి తేషాం “బ్రహ్మచార్యవకీర్ణి” ఇత్యేతదవిశేషశ్రవణం మూలమ్.
 తస్మాద్భావో యుక్తతరః. తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే - “సమా విప్రతిపత్తిఃస్యాత్”
 (జై.సూ.1.3.8), “శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్” (జై.సూ.1.3.19) ఇతి.
 ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం త్వేవం సతి యత్తుగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాత
 వ్యమ్. ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి - “వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛం ద్వాదశరాత్రం
 చరిత్యా మహాకక్షం వర్థయేత్” “భిక్షుర్వానప్రస్థవత్సేమవల్లివర్థం, స్వశాస్త్ర
 సంస్కారశ్చ” ఇత్యేవమాదిప్రాయశ్చిత్తస్మరణమనుసర్తవ్యమ్, 42

బాలానందిని

ఉపేతి :- “అపి తు = కాని, ఏకే = కొందరు, ఉపపూర్వమ్ = ఉపపాతక
 మునుగా చెప్పుచున్నారు. అశనవత్ = అభక్ష్యభక్షణమునందు వలె, భావమ్ =
 ప్రాయశ్చిత్తంయొక్క ఉనికిని చెప్పుచున్నారు. తత్ = అది, ఉక్తమ్ = పూర్వభాగంలో
 చెప్పబడింది” అని సూత్రార్థం.

అపి త్యితి :- కాని కొందరు అచార్యులు ఇది ఉపపాతకం మాత్రమే అని
 భావిస్తున్నారు. గురుభార్యాదులయందు తప్ప నైష్ఠికుని బ్రహ్మచర్యం ఇతరత్ర విశీర్ష్యం
 అయితే అది మహాపాతకం కాదు. దీనిని గురుతల్పగమనాదిమహాపాతకాలలో
 పరిగణించలేదు. అందువల్ల ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారికి వలె నైష్ఠికబ్రహ్మచారికి కూడ
 ప్రాయశ్చిత్తం ఉన్నదని అంటున్నారు. ఎందువల్ల ననగా వీళ్ళిద్దరూ బ్రహ్మచారులే, ఇద్దరూ
 అవకీర్ణులే, విశేషం ఏదీ లేదు. అశనం విషయంలో వలె. బ్రహ్మచారి మధుమాంసభక్షణం
 చేస్తే వ్రతలోపం ఎట్లా, మళ్ళీ సంస్కారం ఎట్లా, అట్లే ఇది కూడ. ప్రాయశ్చిత్తం లేదనేవాళ్ళకి

మూలం (ప్రమాణం) ఏదీ లేదు. ప్రాయశ్చిత్తం ఉన్నది అనేవాళ్ళకు మాత్రం విశేషం ఏదీ లేకుండా (ఈ రకమైన బ్రహ్మచారి అని చెప్పకుండా) “బ్రహ్మచర్యవకీర్ణీ” అనే శ్రుతి వాక్యం మూలం. అందువల్ల (ప్రాయశ్చిత్తం) ఉండడమే యుక్తతర మైనది. ఈ విషయమే “సమా. . . స్యాత్” “శాస్త్ర . . . నిమిత్తత్వాత్” అని ప్రమాణలక్షణంలో (పూర్వమీమాంసా శాస్త్రంలో) చెప్పబడింది.

వి. “యవమయశ్శరుః” (చరువును యవలతో తయారు చేయాలి) అన్నప్పుడు ‘యవ’ శబ్దార్థం విషయంలో అభిప్రాయభేదం ఉంది. కొందరు దీర్ఘశూకం (పొడవైన గింజ గల ఒక ధాన్యం) అనే అర్థంలో ఈ శబ్దాన్ని ప్రయోగిస్తారు. మరొక దేశంలో ప్రియంగుధాన్యం అనే అర్థంలో ప్రయోగిస్తారు. ఈ విధంగా సందేహం ఉంది గాన “సమా = సమానమైన, విప్రతిపత్తిః = వికల్పంగా గ్రహించడం, స్యాత్ = ఉండవచ్చును” అనగా రెండింటిలో దేనినైనా వికల్పంగా గ్రహించవచ్చును అని పూర్వపక్షం రాగా “శాస్త్రస్థా వా = శాస్త్రమూలకమైనది గ్రహించాలి, తన్నిమిత్తత్వాత్ = కర్మ శాస్త్రమూలకమే కదా” అని సిద్ధాంతం చెప్పబడింది. “యదా చాన్యో ఓషధయో మ్లాయన్త్యధైతే యవా మొదమానాస్తిష్ఠన్తి” (మిగిలిన ఓషధు లన్నీ (సస్యాలన్నీ) వాడిపోతూంటే ఈ యవలు సంతోషిస్తూ నిలిచి ఉంటాయి) అనే శాస్త్రాన్ని పట్టి దీర్ఘశూకములనే గ్రహించాలని నిర్ణయించబడింది. అట్లే శాస్త్రం ప్రకారం ప్రాయశ్చిత్తం ఉన్న దని అంగీకరించాలి.

ప్రాయశ్చిత్తేతి :- ఇలా నిర్ణయించినప్పుడు, ప్రాయశ్చిత్తం లేదనే స్మృతివాక్యం బ్రహ్మచర్యం కాపాడుకొనడం విషయంలో ఎక్కువ ప్రయత్నం చెయ్యాలి అని చెప్పడం కోసమే అని వ్యాఖ్యానించాలి.

ఇట్లే సంన్యాసివాప్రస్థులు కూడ స్మృతులలో చెప్పిన “వానప్రస్థా వర్ణయేత్” “భిక్షా....సంస్కారశ్చ” ఇత్యాదిప్రాయశ్చిత్తాన్ని అనుసరించాలి. “దీక్షకు భంగం కలిగినప్పుడు వానప్రస్థుడు పన్నెండు రోజులు కృచ్ఛప్రాజాపత్యం ఆచరించి గడ్డి, పొదలూ ఉన్న ప్రదేశాన్ని జలదానాదులచేత పెంచాలి” అని, “సన్యాసి వానప్రస్థుడు వలెనే ప్రాయశ్చిత్తం చేసికోవాలి. సామలత తప్ప మిగిలిన తృణకాష్ఠాదులను పెంచాలి. తన శాస్త్రంలో చెప్పిన సంస్కారం కూడా చేసికోవాలి”. అని పై వాక్యల అర్థం. 42

12. బహిరధికరణమ్. సూ. 43

సూ. బహిస్తాభయథాపి స్పృతేరాచారాచ్చ. 3.4.43

యద్యార్హ్యరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యది వా ఉపపాతకమ్ ఉభయథాపి శిష్టేస్తే బహిష్కర్తవ్యాః.

"అరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః.

ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్ అత్మహా" ఇతి.

అరూఢపతితం విప్రం మణ్డలాచ్చ వినిఃస్పృతమ్,

ఉద్బద్ధం కృమిదవ్యం చ స్పృష్ట్యా చాన్ద్రాయణం చరేత్."

ఇతి చైవమాదినిన్దాతిశయస్మృతిభ్యః, శిష్టాచారాచ్చ. న హి యజ్ఞాధ్యయ నవివాహాదీని తైః సహాచరంతి శిష్టాః. 43

బాలానందిని

బహిరితి :- స్పృతేః = స్పృతివల్ల, అచారాచ్చ = అచారంవల్ల, ఉభయథాపి = మహాపాతకమైనా ఉపపాతకమైనా కూడ, బహిః = వాళ్ళు బహిష్కరింపదగిన వాళ్ళే" అని సూత్రార్థం.

యదీతి :- ఊర్హ్యరేతస్కులు తమ ఆశ్రమాలనుండి భ్రష్టు లవడం మహాపాతక మైనా, ఉపపాతకమైనా రెండు విధాలా కూడ (ఏమైనాకూడ) వాళ్ళను శిష్టులు బహిష్కరించాలి. "అరూఢో....న అత్మహా" అని, "అరూఢచరేత్" (అరూఢపతితుడు పై ఆశ్రమానికి వెళ్ళి పతితు డైనవాడు, తన మండలంనుండి, నివాసదేశం నుండి, బైటకు వెళ్ళినవాడు, ఉరితీయబడినవాడు, సర్పాదులు కరిచినవాడు అయిన బ్రాహ్మణుణ్ణి స్పృశిస్తే చాన్ద్రాయణం చెయ్యాలి) అనీ ఈ విధమైన అత్యధికమైన నిందను చెప్పే శ్రుతులవల్లా శిష్టాచారంవల్లా కూడ వాళ్ళని బహిష్కరించాలి. శిష్టులు అలాంటి వాళ్ళతో యజ్ఞ - అధ్యయన - వివాహాదులు చేసికొనరు కదా?

వి. పాపాలకు రెండు శక్తు లుంటాయి. ఒకటి ఇహలోకంలో అశుద్ధిని కలిగిస్తుంది. రెండవది పరలోకంలో అశుద్ధిని కలిగిస్తుంది. ప్రాయశ్చిత్తాలచేత

పరలోకాశుద్ధిని తొలగించుకుంటే నరకాదికం రాదు. ఐహికాశుద్ధిని తొలగించుకుంటే శిష్టులతో వ్యవహారం పెట్టుకొనవచ్చును. “అరూఢపతితమ్” ఇత్యాదివచనాలవల్ల, “నైషికానాం వనస్థానాం యతీనాం చావకీర్తినామ్, శుద్ధానామపి లోకేఽస్మిన్ ప్రత్యావత్తిర్నవిద్యతే” ఇత్యాదివచనాలవల్ల అరూఢపతితులకు ప్రాయశ్చిత్తంచేత పారలోకాశుద్ధి తొలగిపోయినా ఐహికాశుద్ధి మాత్రం తొలగదు. దీనిని పట్టి “ప్రాయశ్చిత్తం న వశ్యామి” అనేదానికి ఐహికాశుద్ధిహరమైన ప్రాయశ్చిత్తం లేదని అర్థం. (బ్ర.వి. ఆ.) 43

బహిరధికరణం సమాప్తం

13. స్వామ్యధికరణమ్. సూ. 44-46

సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః 3.4.44

అజ్ఞేషూపాసనేషు సంశయః - కిం తాని యజమానకర్మాణి, ఆహోస్విదృత్విక్కుర్మాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? యజమానకర్మాణీతి. కుతః? ఫలశ్రుతేః. ఫలం హి శ్రూయతే - “వర్షతి హస్తై వర్షయతి హ య ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టా పజ్జవిధం సామోపాస్తే(భా.ఉ. 2.3.2) ఇత్యాది. తచ్చ స్వామిగామి న్యాయ్యమ్, తస్య సాజ్ఞే ప్రయోగేఽధికృతత్వాత్. అధికృతాధికారత్వాచ్చైవం జాతీయకస్య. ఫలం చ కర్తర్యుపాసనానాం శ్రూయతే - “వర్షత్యస్తై య ఉపాస్తే” ఇత్యాది. నఽన్వృత్విజో ఽపి ఫలం దృష్టమ్ “అత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం. కామయతే తయాగామయతి” (బృ.ఉ. 1.3.28) ఇతి. న. తస్య వాచనికత్వాత్. తస్మాత్ స్వామిన ఏవ ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే. 44

బాలానందిని

స్వామిన ఇతి :- ఫలశ్రుతేః = ఫలం వినబడుటవలన, స్వామినః = అంగోపాసనలు యజమానునికే, ఇతి = అని, ఆత్రేయః = ఆత్రేయుడు చెప్పుచున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

అశ్లేషితి :- అంగాలకు సంబంధించిన ఉపాసనల విషయంలో - అవి యజమానుడు చేయవలసినవా లేక ఋత్విక్కుల కర్మలా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? యజమానుని కర్మ లని ప్రాప్తించినది. ఎందువల్ల? ఫలం వినబడడంవల్ల. “వర్తతిసామోపాస్తే” హింకార ప్రస్తావ - ఉద్గీధ - ప్రతిహార - నిధనా లనే ఐదు విధాలైన సామయందు వృష్టిని ధ్యానం చేసినవాడు వర్తిస్తాడు, వీనికొరకు వర్తింపజేస్తాడు) ఇత్యాధిఫలం వినబడుచున్నది. ఆ ఫలం స్వామికి చెందడమే యుక్తం. అతడే సాంగమైన ప్రయోగంలో(కర్మలో) అధికారిగా ఉన్నాడు కదా? ఇలాంటివి ఎవ డైతే అధికారం కలవాడో వానికే సంబంధిస్తాయి. “వర్తత్యస్మై య ఉపాస్తే” (ఎవడు ఉపాసిస్తాడో వానికొరకు వర్తిస్తుంది) అని ఉపాసనచేసినవానికే ఫలం లభిస్తుందని వినబడుచున్నది. (ప్రశ్న) “ఆత్మనే ...ఆగాయతి” (తనకు గాని, యజమానునికి గాని ఏ కామం కోరుతాడో దానిని ఉద్ధానంచేత సాధిస్తాడు) అని ఋత్విక్కుకు కూడా ఫలం చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) అది యుక్తం కాదు. అది వాచనికం (అనగా పైన చెప్పిన న్యాయంచేత (సాంగమైన ప్రయోగంలో అధికృతు డవడంచేత) స్వామికే ఫలం చెందవలసి ఉన్నా ఇక్కడ ప్రత్యేకించి ఋత్విక్కుకు కూడా ఫలం చెప్పబడింది. ఇది ఇక్కడ మాత్రమే వర్తిస్తుంది అని భావం). అందువల్ల ఫలం గల ఉపాసనలలో కర్తృత్వం స్వామికి మాత్రమే అని ఆచార్యుడైన ఆత్రేయుడు భావిస్తున్నాడు.

వి. “ప్రాయశ్చిత్తం చేసుకొన్నవాడు శిష్టులతో వ్యవహరించడానికి అర్హు డవుతాడు” అనే సామాన్యశాస్త్రానికి ఆరూఢపతితుని విషయంలో అపవాదం చెప్పబడింది. అదే విధంగా “క్రతువులలోని వ్యాపారం అంతా ఋత్విక్కులే చెయ్యాలి.” అనే సామాన్యనియమానికి క్రత్వంగాలకు సంబంధించిన ఉపాసనలలో అపవాదం చెప్పి అది స్వామియే చెయ్యాలి అంటాం అని ఉదాహరణసంగతిచేత పూర్వపక్షం. 44

సూ. అర్హిజ్యమిత్యేడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే. 3.4.45

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి. ఋత్విక్కుర్మాణ్యేతాని స్యురిత్యే డులోమిరాచార్యో మన్యతే. కిం కారణమ్? తస్మై హి సాజ్ఞాయ కర్మణే యజమానేన ఋత్విక్పురిక్రీయతే. తత్ప్రయోగాంతఃపాతీని చ ఉద్గీధాద్యుపాసనాని

అధికృతాధికారత్వాత్. తస్మాద్గోదోహనాదినియమవదేవ ఋత్విగ్నిర్విర్వర్త్యేరన్
తథా చ “తం హ బకో దాల్వో విదాంచకార స హ నైమిషీయాణాముద్గాతా బభూవ”
(ఛా. ఉ. 1.2.13) ఇత్యుద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి. యత్పూర్వం
కర్తాశ్రయం ఫలం శ్రూయత ఇతి; నైష దోషః. పరార్థత్వాదృత్విజ్ఞోఽన్యత్ర
వచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః. 45

బాలానందిని

అర్విజ్యమితి :- అర్విజ్యమితి = ఈ కర్మలు ఋత్విక్కులే చేయవలసినవి
అని, ఔదులోమిః = ఔదులోమి తలచుచున్నాడు. తస్మై = కర్మకొరకే, పరిక్రియతే హి
= కొనబడతాడు కదా” అని సూత్రార్థం.

నైతదితి :- ఉపాసనలు స్వామి చేయవలసిన కర్మలు అనే మాట లేదు, ఇవి
ఋత్విక్కు చేయవలసిన కర్మలే అని ఆచార్యుడైన ఔదులోమి తలచుచున్నాడు.
ఎందువల్ల? ఆ సాంగమైన కర్మ చేయడం కోసమే యజమానునిచేత ఋత్విక్కు
కొనబడతాడు కదా? ఉద్గీధాద్యుపాసనలు కూడ అధికృతాధికారా లవడంచేత అతడు
చేయవలసిన ప్రయోగాలలోనే చేరుతాయి. అందువల్ల గోదోహనాదినియమాల వలెనే
ఇవి కూడా ఋత్విక్కుల చేతనే చేయబడాలి. గోదోహనం సాంగమైన క్రతువులో అధికారి
యైనవానికి చెప్పబడడంచేత దాని ఫలం క్రత్వధికారికి చెందుతుంది. అదే విధంగా
అంగోపాసనల ఫలం కూడా క్రత్వధికారికి మాత్రమే చెందుతుంది. అందుచేతనే “తం
హ... బభూవ” (దాల్బ్యుడైన బకుడు నైమిషీయులకు ఉద్గాతగా ఉన్నాడు. అందుచేత
దానిని తెలుసుకున్నాడు అనగా ఉపాసించాడు) అని విజ్ఞానానికి కర్త ఉద్గాతయే అని
చూపుచున్నది. కర్తకు సంబంధించిన ఫలం వినబడుతున్నది అని ఏది చెప్పబడిందో
అది దోషం కాదు. ఋత్విక్కు పరుని కొరకే పని చేస్తాడు గాన, ఆ ఫలం అతనికే
చెందుతుంది దని ప్రత్యేకంగా వచనం ఉంటే తప్ప, వానికి ఫలసంబంధం కుదరదు.
(అది యజమానునికే చెందుతుంది). 45

సూ. శ్రుతేశ్చ 3.4.46

“యాం నై కాం చన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ

తామాశాసత ఇతి హోవా చ" ఇతి, "తస్మాదు హైవంచదుద్ధతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయాని" (భా.ఉ. 1.7.8.9) ఇతి చ ఋత్విక్కుర్తుకస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామి ఫలం దర్శయతి. తస్మాదబ్ధోపాసనానామ్ ఋత్విక్కుర్మత్వ సిద్ధిః. 46.

అలానందిని

శ్రుతేరితి :- "శ్రుతేశ్చ = శ్రుతివల్ల కూడ అంగపాసనలు ఋత్విక్కుర్యయే" అని సూత్రార్థం.

యామితి :- "యాంఉవాచ" (యజ్ఞంలో ఋత్విక్కులు ఏ కోరికను కోరుతారో దానిని యజమానునికొరకే కోరుతారు అని పలికెను) అని, "తస్మాత్....ఆగాయాని" (అందువల్లనే ఇట్లు తెలుసుకొన్న ఉద్ధత నీ కొరకు ఏ కోరికను గానం ద్వారా సాధింతును అని అడగాలి) అనీ శ్రుతి ఋత్విక్కులు కర్తగా గల విజ్ఞానంయొక్క ఫలం యజమానుణ్ణి చేరుతుంది. అని చూపుచున్నది. అందువల్ల అంగపాసనలు ఋత్విక్కులు చేయవలసిన పనులే అని సిద్ధిస్తున్నది. 46

స్వామ్యధికరణం సమాప్తం

14. సహకార్యస్తరవిధ్యధికరణమ్. సూ. 47 - 49

సూ. సహకార్యస్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ 3.4.47

"తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేద్బాల్యం చ పాణ్డిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరమానం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః" (బృ.ఉ. 3.5.1) ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - మౌనం విధీయతే వా న వేతి. న విధీయత ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్. బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవ విధేరవసితత్వాత్. న హ్యథ మునిరిత్యత్ర విధాయికా విభక్తిరుపలభ్యతే. తస్మాదయమునువాదో యుక్తః. కుతః ప్రాప్తిరితి చేత్, మునిపణ్ణితశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాత్ పాణ్డిత్యం నిర్వద్యేత్యేవ ప్రాప్తం మౌనమ్. అపి చామానం మౌనం

నిర్విద్య అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యత్ర తావన్న బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే; ప్రాగేవ ప్రాప్తత్వాత్. తస్మాదథ బ్రాహ్మణ ఇతి ప్రశంసావాదః. తద్దైవ అథ మునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదితి.

బాలానందిని

సహకారీతి :- పక్షేణ = భేదదర్శనం ప్రాప్తించే పక్షంచేత (పక్షంలో), తద్వతః = పరోక్షజ్ఞానం గల సన్యాసికి, సహకార్యస్తరవిధిః = మరియొక సహకారియైన నిదిధ్యాసనం యొక్క విధి. తృతీయమ్ = మూడవదైన నిదిధ్యాసనం విధించబడుచున్నది. విధ్యాధివత్ = విధ్యాదుల వలె" అని సూత్రార్థం.

తస్మాదితి :- "తస్మాద్ ... బ్రాహ్మణః" అని బృహదారణ్యకంలో వినబడుచున్నది.

వి. తస్మాత్ = పూర్వం బ్రాహ్మణులు ఆత్మను తెలుసుకొని, సన్యాసం స్వీకరించి, భిక్షాచర్యం చేసేవారు గాన, బ్రాహ్మణః = ఇప్పటి బ్రాహ్మణుడు కూడ, పాణ్డీత్యమ్ = ఆత్మజ్ఞానం పండ. పండ కలవాడు పండితుడు. వాని ధర్మం పాండిత్యం, ఆ పాండిత్యాన్ని, నిర్విద్య = నిశ్చితంగా పొంది, బాల్యేన = శ్రవణంవల్ల కలిగిన జ్ఞానంయొక్క బలరూపమైన మననంతో, లేదా బాలుని ధర్మమైన శుద్ధచిత్తంతో, తిష్ఠాసేత్ = ఉండా లని కోరుకోవాలి. బాల్యమును పాండిత్యమునూ, అనగా శ్రవణమననాలను, పొంది, అథ = అటు పిమ్మట, మునిః = నిదిధ్యాసనం చేస్తూ ఉండాలి. ఈ విధంగా, ఆమానమ్ = మౌనంకంటే భిన్నములైన శ్రవణమననాలను, మౌనం చ = నిదిధ్యాసనమును పొంది, తరువాత, బ్రాహ్మణః = బ్రహ్మసాక్షాత్కారం గల బ్రాహ్మణు డవుతాడు అని ఈ శ్రుతివాక్యానికి అర్థం.

తత్రేతి :- ఇక్కడ మౌనం విధించబడుచున్నదా లేదా అని సంశయం . విధించబడదు అని ప్రాప్తించినది. "బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" అనే చోటనే విధి పూర్తి అయిపోయింది. అథ మునిః అనే చోట విధాయక మైన విధ్యర్థకపద మేమీ కనబడడం లేదు కదా? అందుచేత ఇది అనువాదం అని గ్రహించడమే యుక్తం. దీనికి ప్రాప్తి ఎట్లు అన్నట్లయితే - (అనగా మౌనం విధించబడడం లేదు అనువదించబడుచున్నది అన్నప్పుడు ముందు మరొక వాక్యంచేత ప్రాప్తించిన దానినే అనువరించడం అనేది సంభావ్యం గాన

అనలు మౌనం ఎలా ప్రాప్తించింది అని ప్రశ్నకు అర్థం). ముని - పండితశబ్దాలు జ్ఞానార్థకములు గాన “పాణ్డీత్యం నిర్విద్య” అనేదానిచేతనే మౌనం ప్రాప్తించింది. (అది అనువదింపబడుచున్నది అని భావం). మరొక విషయ మేమనగా “అమౌనం చ నిర్విద్య అథ బ్రాహ్మణః” అనే చోట బ్రాహ్మణత్వం విధించబడడం లేదు, అది ముందుగానే ప్రాప్తించి ఉన్నది. అందుచేత ఇక్కడ బ్రాహ్మణః అనేది ప్రశంసావాదం మాత్రమే. మునిః అనేది కూడా అట్లే ప్రశంసార్థం అవడానికి తగి ఉంటుంది. రెండింటి నిర్దేశమూ సమానంగానే ఉన్నది కదా?

వి. ఊర్హ్వరేతస్సులను గూర్చి విచారించే సందర్భంలో ప్రసంగవంశంచేత ఉపాసనలు ఋత్విక్కులు చేయవలసిన కర్మలు అని ప్రతిపాదించబడింది. ఈ అధికరణంలో ఊర్హ్వరేతస్సులకే సంబంధించిన ఒక ధర్మం నిరూపించబడుచున్నది. ఇదే సంగతి (బ్ర.వి.ఆ) “తం హ బకః” ఇత్యాదివాక్యశేషాన్ని పట్టి ఉద్గీఢాద్యుపాసనం ఋత్విక్కర్మ అని నిర్ణయించి నట్లు “అథ బ్రాహ్మణః” అని విధిరహితమైన వాక్యశేషాన్ని పట్టి మౌనం కూడా అవిధేయమే అని నిశ్చయించాలి అని ఉదాహరణ సంగతితో పూర్వపక్షం (రత్నప్రభ).

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సహకార్యస్తరవిధిరితి. విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాణ్డీత్యవద్విధిరేవాశ్రయితవ్యః, అపూర్వత్వాత్. నను పాణ్డీత్యశబ్దేనైవ మౌనస్యావగతత్వముక్తమ్? నైష దోషః. మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్. మననాన్మునిరితి చ వ్యుత్పత్తినంభవాత్. “మునీనామప్యహం వ్యాసః” (భ. గీ. 10.37) ఇతి చ ప్రయోగదర్శనాత్. నను మునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోఽపి శూయతే - “గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వాసప్రస్థమ్” ఇత్యత్ర? న. “వాల్మీకిర్మునిపుష్కవః” ఇత్యాదిషు వ్యభిచారదర్శనాత్. ఇతరాశ్రమనం నిధానాచ్చ తత్ర ఉత్తమాశ్రమోపాదానమ్, జ్ఞాన ప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య. తస్మాద్బాల్యపాణ్డీత్యాపేక్షయా తృతీయమిదం

మౌనం జ్ఞానాతిశయరూపం విధీయతే. యత్తు బాల్య ఏవ విధేః పర్యవసానమితి, తదాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్య విదేయత్వమాశ్రీయతే మునిః స్యాదితి. నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపి మౌనస్య బాల్యపాణ్ణీత్యవద్విధేయతాశ్రయణమ్. తద్వతో విద్యావతః సంన్యాసినః. కథం విద్యావతః సంన్యాసిన ఇత్యవగమ్యతే? తదధికారాత్. “ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్తాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తి” ఇతి. నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యేవ తత్రాతిశయః, కిం మౌనవిధినేత్యత ఆహ - పక్షేణేతి. ఏతదుక్తం భవతి - యస్మిన్ పక్షే భేదదర్శన ప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నైష విధిరితి. విధ్యాదివత్. యథా “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత” ఇత్యేవంజాతీయకే విధ్యాదౌ సహకారిత్యేనాగ్న్యాధానిదికమజ్ఞజాతం విధీయతే ఏవమవిధిప్రధానేఽప్యస్మిన్విద్యావాక్యే మౌనవిధిరిత్యర్థః. 47

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా సహకార్యంతరవిధి అని చెప్పుతున్నాం. ఇక్కడ మౌనం అపూర్వం గాన, బాల్యపాండిత్యాల వలె అది విద్యాసహకారిగా విధించబడుచున్నదని గ్రహించాలి. (ప్రశ్న) పాండిత్యశబ్దంచేతనే మౌనం గ్రహించబడింది అని చెప్పాలి కదా? ఈ దోషం లేదు. మునిశబ్దానికి జ్ఞానాతిశయం అని అర్థం. “మననాత్ మునిః” (మననం చేయడంవల్ల ముని) అని వ్యుత్పత్తి చెప్పవచ్చును. “మునీనామప్యహం వ్యాసః” (మునులలో వ్యాసుడు నేనే) అని ప్రయోగం కనబడుచున్నది (ప్రశ్న) “గార్హస్థ్యమ్, ఆచార్యకులమ్, మౌనమ్, వానప్రస్థమ్” అనే వాక్యంలో మునిశబ్దం సంన్యాసాశ్రమం అనే అర్థంలో కూడా కనబడుచున్నది కదా? కాదు. “వాల్మీకిర్మునిపుంగవః” ఇత్యాదులలో వ్యభిచారం కనబడుచున్నది. (వాల్మీకి సంన్యాసి కాదు కదా?) పై వాక్యంలో ఇతరమైన ఆశ్రమాలతో పాటు పఠించడంవల్ల సంన్యాసాశ్రమం జ్ఞానప్రధానం అవడంవల్ల పరిశేషన్యాయంచేత ఉత్తమాశ్రమం గ్రహించబడింది. అందుచేత బాల్యపాండిత్యాలను పట్టి మూడవదైన జ్ఞానాతిశయరూపమైన మౌనం విధించబడుచున్నది. బాల్యంలోనే

విధి పర్యవసానం చెందింది అని ఏది చెప్పబడిందో (అది నిజమే అన్నట్లు కనబడినా) మునిత్వం అపూర్వం (క్రొత్త విషయం) అవడంచేత “మునిః స్యాత్” (మునిగా అవాలి) అని మునిత్వానికి విధేయత్వం చెప్పబడుతుంది. (అమౌనం మౌనం చ నిర్విద్య) అసే పాండదగిన దని చెప్పడంచేత బాల్యపాండిత్యాలవలె మౌనం కూడా విధేయమే (పాండదగినదే) అని చెప్పాలి. (సూత్రంలోని) తద్యతః అనగా విద్యావంతుడైన సంన్యాసికి అని అర్థం. విద్యావంతుడైన సంన్యాసికి అని ఎలా తెలుస్తున్నది? “అత్కానం ... చరన్తి” అని ఆ సంన్యాసియొక్క అధికారం (ప్రకరణం) అయి ఉండడంవల్ల తెలుస్తున్నది విద్యావంతుడైతే దీనియందు అతిశయం చెప్పకపోయినా ప్రాప్తిస్తుంది కదా? ఇంక మౌనవిధి ఎందుకు అను అశంకకు సమాధానంగా (సూత్రకారుడు) “పక్షేణ” అని చెప్పుతున్నాడు. ఇది చెప్పినట్లయింది (దీని భావం ఇది) భేదదర్శనం ప్రబలంగా ఉన్నప్పుడు ఏ పక్షంలో విద్యాతిశయం ప్రాప్తం కాదో ఆ పక్షంలో ఈ (మౌన) విధి. విధ్యాదివత్ - “దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం న్యర్థకామో యజేత” ఈ రకమైన విధ్యాదియందు, అనగా ప్రధానమైన క్రతువునందు, అగ్న్యాధానం మొదలైన అంగసముదాయం ఏ విధంగా విధించబడుతుందో అట్లే. ఈ విద్యావాక్యంలో ఇది విధిప్రధానం కాకపోయినా మౌనం విధించబడుచున్నది అని అర్థం.

వి. విధ్యాదిః అనగా ముఖ్యమైన విధి, అనగా ప్రధానమైనది. “నమిథో యజతి” ఇత్యాదికం విధ్యంతం. అది ప్రధానవిధికి తరవాత చెప్పబడుతుంది కదా? (భామతి)47

భాష్యమ్

ఏవం బాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమే శ్రుతిమతి విద్యమానే కస్మాచ్ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః “అభినమావృత్య కుటుమ్బే” ఇత్యత్ర? తేన హ్యుపసంహరన్ తద్విషయమాదరం దర్శయతీతి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. కృత్స్నుభావాత్తు గృహిణోపసంహారః 3.4.48

తుశబ్దో వివేషణార్థః. కృత్స్నుభావోఽత్ర విశిష్యతే. బహులాయాసాని హి బహున్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదిష్టాని,

అశ్రమాంతరకర్మాణి చ యథాసంభవమహింసేన్ద్రియసంయమాదీని తస్య విద్యంతే. తస్మాద్గృహమేధిన్పసంహరో న విరుద్యతే . 48

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఈ విధంగా బాల్యాదులతో కూడిన, శ్రుతివిహిత మైన ఈ కైవల్యాశ్రమం (సంన్యాసం) ఉండగా ఛాందోగ్యంలో “అభినమావృత్య కుటుమ్బే” అనే చోట గృహస్థునితోనే ఉపసంహారం ఎందుకు చేయబడింది? దానితో ఉపసంహరించడం వల్ల దాని విషయంలో అదరాన్ని సూచిస్తున్నది కదా? ఇందుకు సమాధానం చెపుతున్నాడు-

కృత్స్నేతి:- “కృత్స్నభావాత్తు = సంపూర్ణంగా (అధికంగా) ఉండడంవల్ల నైతే, గృహిణా = గృహస్థునితో, ఉపసంహారః = ఉపసంహారం చేయబడినది” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి:- తుశబ్దం విశేషించడం అనే అర్థం గలది. అనగా ఒక విశేషాన్ని సూచిస్తున్నది. దీనికి (గృహస్థాశ్రమానికి) కృత్స్నభావం విశేషంగా చెప్పబడుచున్నది. ఎంతో ఆయాసంతో కూడిన అనేకమైన యజ్ఞాద్యాశ్రమకర్మలు వానికి కర్తవ్యములుగా చెప్పబడ్డాయి. అహింస, ఇంద్రియసంయమం మొదలైన ఇతరాశ్రమకర్మలు కూడ యథాసంభవంగా వానికి ఉన్నాయి. అందువల్ల గృహమేధితో ఉపసంహరించడంలో విరోధం లేదు . 48

సూ. మౌనవదితరేషామప్యపదేశాత్ 3.4.49

యథా మౌనం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమౌ శ్రుతిసంమతావేవమితరావపి వానప్రస్థగురుకులవాసౌ. దర్శితా హి పురస్తా చ్ఛ్రుతిః - “తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచర్యాచార్యకులవాసీ తృతీయః” (ఛా.ఉ. 2.23.1) ఇత్యాద్యా. త స్మాచ్ఛ్రుతం రామ ప్యాశ్రమణాము వ దేశా విశేషాత్ తం ల్యవద్వి కల్పనముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః. ఇతరేషామితి ద్వయోరాశ్రమయో ర్భూవచనం వృత్తిభేదాపేక్షయా అనుష్ఠాతృభేదాపేక్షయా వేతి ద్రష్టవ్యమ్. 49

బాలానందిని

మౌనవదితి :- “ఇతరేషామపి = వానప్రస్థబ్రహ్మచర్యాలకు కూడ, మౌనవత్ =

సంన్యాసగృహస్థాశ్రమాలకు వలె, శ్రుతినంమతత్వం ఉన్నది, ఉపదేశాత్ = శ్రుతిలో చెప్పడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

యథేతి :- మౌనమూ, గార్హస్థ్యమూ అనే ఈ రెండు అశ్రమాలూ ఏ విధంగా శ్రుతినంమతాలో అట్లే ఇతరములైన వానప్రస్థగురుకులవాసాలు కూడ. వెనుక “తప. . . తృతీయః” ఇత్యాది శ్రుతి చూపబడింది కదా? అందువల్ల నాలుగు అశ్రమాలను విధించడంలో భేదం ఏదీ లేదు గాన వాటిని నాల్గింటిని సమంగానే వికల్పంగా గాని, సముచ్చయంచేత గాని స్వీకరించాలి. అశ్రమాలు రెండే అయినా వాటిలో ఉండే అవాంతర భేదాలను పట్టి గాని, అనుష్ఠాతల భేదాన్ని పట్టి గాని బహువచనం ప్రయోగింపబడిన దని గ్రహించాలి. 49

సహకార్యంతరవిధ్యధికరణం సమాప్తం

15. అనావిష్కారాధికరణమ్. సూ. 50

సూ. అనావిష్కార్యన్నన్వయాత్. 3.4.50

“తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్” (బృ. ఉ. 3.5.1) ఇతి బాల్యమనుష్ఠేయతయా శూయతే. తత్ర బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య వయోవస్థావిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషాదిబాలచరితమన్తర్గతా వా భావశుద్ధిః, దమ్భదర్పప్రరూఢేన్ద్రియత్వాదిరహితతా వా బాల్యం స్యాదితి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? కామచారవాదభక్షణతా, యథోపపాదమూత్రపురీషత్వం చ ప్రసిద్ధతరం లోకే బాల్యమితి; తద్గ్రహణం యుక్తమ్. నను పతితత్వాది దోషప్రాప్తేర్న యుక్తం కామచారతాద్యాశ్రయణమ్? న. విద్యావతః సంన్యాసిన్ వచనసామర్థ్యాద్దోషనివృత్తేః, పశుహింసాదిష్వివేతి.

బాలానందిని

అనావిష్కార్యన్నితి :- “అన్వయాత్ = ప్రధానమైన జ్ఞానాభ్యాసానికి అనుకూలంగా

ఉండడంవల్ల, అనావిష్కర్వన్ = తన ధార్మికత్వాదుల్ని అవిష్కరించకుండా ఉండాలి" అని సూత్రార్థం.

తస్మాదితి :- "తస్మాద్ . . . తిష్ఠాసేత్" అని బాల్యం అనుష్ఠేయంగా వినబడుచున్నది. "బాలన్య భావః కర్మ వా బాల్యమ్" (బాలుని స్వభావం లేదా పని) అనే అర్థంలో తద్ధితప్రత్యయం (ష్యజ్ - య) చేర్చగా ఏర్పడిన 'బాల్య' శబ్దానికి బాలభావం (బాలుడుగా ఉండడం) అని అర్థం చెప్పితే వయోవిషయం ఇష్టం ప్రకారం సంపాదించడానికి శక్యం కాదు గాన ఎలా ఉంటే అల్లా మూత్రపురీషవిసర్జనాదిక మైన బాలచరితం అనే అర్థం గ్రహించాలా, లేక భావపరిశుద్ధి, దంభం దర్పం ప్రరూడేంద్రియత్వం (ఇంద్రియాల గట్టితనం) మొదలైనవి లేకపోవడం అనే అర్థం గ్రహించాలా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? బాల్యం అనగా లోకంలో స్వేచ్ఛగా తిరగడం, మాట్లాడడం, తినడం యథోపపాదమాత్రపురీషత్వం అని ప్రసిద్ధంగా ఉంది. అందుచేత దానిని గ్రహించడం యుక్తం. (ప్రశ్న). కామచారతాదులను గ్రహిస్తే పతితత్వాదిదోషం ప్రాప్తిస్తుంది గాన ఆ అర్థం గ్రహించడం యుక్తం కాదు. (సమాధానం) అది కాదు. యజ్ఞంలో పశుహింసాదుల వలె, వచనసామర్థ్యంచేత విద్యావంతుడైన సంన్యాసికి దోషం ఉండదు.

వి. మౌనశబ్దం జ్ఞానాతిశయం అనే అర్థంలో ప్రసిద్ధం గాన ధ్యానం విధేయ మని వెనుకటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. అట్లే బాల్యం అనగా కామచారాదులలో ప్రసిద్ధం గాన దాని విధిని గ్రహించాలి అని దృష్టాంతసంగతిచేత పూర్వపక్షం.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. న. వచనస్య గత్యంతరసంభవాత్. అవిరుద్ధే హ్యన్యస్మిన్ బాల్యశబ్దాభిలాష్యే లభ్యమానే న విధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనా యుక్తా. ప్రధానోపకారాయ చాఙ్గం విధీయతే. జ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహ యతీనామనుష్ఠేయమ్. న చ నకలాయాం బాల్యచర్యాయా మగ్గీక్రియయాణాయాం జ్ఞానాభ్యాసః సంభావ్యతే. తస్మాదాంతరో భావవిశేషో బాలస్యావ్రరాధేన్ద్రియత్యాదిరిహ బాల్యమాశ్రీయతే. తదాహ - అనావిష్కర్వన్తితి. జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్

దమ్భదర్పారహితో భవేత్. యథా బాలోఽప్రరూఢేన్ద్రియతయా న పరేష్వాత్మా
నమావిష్కర్తుమీహతే తద్వత్. ఏవం హ్యస్య వాక్యస్య ప్రధానోపకార్యర్థానుగమ
ఉపపద్యతే. తథా చోక్తం స్మృతికారైః -

“యం న సంతం న చాసంతం నాశ్రుతం న బహు శ్రుతమ్,

న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశీత్స బ్రాహ్మణః”

“గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞాతచరితం చరేత్,

అన్యవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చమహీం చరేత్”

“అవ్యక్తలిజ్ఞోఽవ్యక్తాచారః” ఇతిచైవమాది 50.

బాలానందిని

వివమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పబడుచున్నది. అట్లు కాదు. వచనానికి మరొక
గతి కుదురుతుంది కదా? బాల్యశబ్దంచేత బోధించబడే మరొక అవిరుద్ధమైన అర్థం
లభిస్తున్నప్పుడు మరొక విధికి (యథాకామదారుడుగా ఉండకూడదు ఇత్యాదికానికి)
వ్యాఘాతం కల్పించడం యుక్తం కాదు. అంగం ప్రధాన మైనదానికి ఉపకరించడం
కొరకే విధించబడుతుంది. ఇక్కడ యతులు ప్రధానంగా అనుష్ఠింప దగినది జ్ఞానాభ్యాసం.
బాలులు చేసే సకలచర్యలూ అంగీకరిస్తే జ్ఞానాభ్యాసం కుదరదు. అందుచేత ఇక్కడ
బాలునిలోని భావవిశేషమూ, అప్రరూఢేన్ద్రియత్వాదికమూ బాల్యంగా
గ్రహించబడుతుంది. ఆ విషయమే “అనావిష్కర్యన్” అని చెప్పుతున్నాడు. జ్ఞానం,
అధ్యయనం, ధార్మికత్వం మొదలైనవాటిచేత తనకు తాను విఖ్యాతుణ్ణిగా చేసికొనకుండా
దంభదర్పాదిరహితుడై ఉండాలి. అప్రరూఢేన్ద్రియు డవడంచేత బాలు డే విధంగా
పరుల ఎదుట తనను ప్రకటించు కొనడానికి అభిలషించడో అట్లే ఉండాలి. ఇలా
చెపితేనే ఈ వాక్యానికి ప్రధానవిషయానికి ఉపకరించే అర్థంయొక్క అన్వయం
కుదురుతుంది. ఈ విషయమే స్మృతికారులచేత చెప్పబడింది-

“యం న. . . బ్రాహ్మణః” - “ఎవనిని గూర్చి మంచివా డని గాని, చెడ్డవా డని
గాని, చదువు లేనివాడని గాని బాగా చదువుకొన్నవా డని గాని, మంచి నడవడిక కలవా

దని గాని, లేనివా దని గాని ఎవ్వడూ తెలిసికొనజాలడో అతడే బ్రాహ్మణుడు”

“గూఢ....చరేత్” “రహస్యమైన ధర్మాన్ని అవలంబించినవాడై విద్వాంసుడై యుండి ఎవరికీ తెలియని పద్ధతిలో ప్రవర్తించాలి. గ్రుడ్డివాడు వలె, జడుడు వలె, మూగవాడు వలె భూమి మీద సంచరించాలి”. “అవ్యక్త” - “ఎవరికీ తెలియని గుర్తులు కలవాడై, అవ్యక్తమైన ఆచారం కలవాడై” ఇత్యాదికం (చెప్పబడింది) 50

అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తం

16. ఐహికాధికరణమ్. సూ. 51

సూ. ఐహికమవ్యప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్ధర్మనాత్ 3.4.51

“సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్యవత్” (బ్ర.సూ. 2.4.26) ఇత్యత అరభ్యోద్భావచం విద్యాసాధనమవధారితమ్ - తత్ఫలం విద్యా సిద్ధ్యస్తీ కిమిహైవ జన్మని సిద్ధ్యతి ఉత కదాచిదముత్రాపీతి చిన్త్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? ఇహైవేతి. కిం కారణమ్? శ్రవణాదిపూర్వకా హి విద్యా. న చ క శ్చిదముత్ర మే విద్యాజాయతామిత్యభిసంధాయైతేషు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే. యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాం జనయన్తి; ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః. తస్మాదైహికమేవ విద్యాజన్మేతి.

బాలానందిని

ఐహికమితి :- అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే = ప్రస్తుతమైన ప్రతిబంధం ఏదీ లేకపోతే, ఐహికమపి = ఐహికమైన విద్యాజన్మ కూడ కలగవచ్చును. తద్ధర్మనాత్ = అట్లు కనబడడం వలన” అని సూత్రార్థం.

సర్వేతి :- “సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్యవత్” అను సూత్రం మొదలుకొని అనేక విధాలైన విద్యాసాధనాలు నిర్ధారింపబడ్డాయి. ఆ సాధనాల ఫలమైన విద్య ఈ జన్మలోనే సిద్ధిస్తుందా, ఒకప్పుడు ఇతరజన్మలో కూడా సిద్ధించవచ్చునా అని విచారించబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించినది? ఇక్కడనే సిద్ధిస్తుంది దని ప్రాప్తించినది. ఏమిటి కారణం? విద్య శ్రవణాదిపూర్వకమైనది కదా? నాకు పరజన్మలో విద్య పుట్టుగాక అని

కోరుకుంటూ ఎవడూ శ్రవణాదులలో ప్రవర్తించడు కదా? ఈ జన్మలోనే విద్యాజన్మ కలగాలి అని కోరుకుంటూ ఈ శ్రవణాదులలో ప్రవర్తిస్తున్నట్లు కనబడుతున్నాడు. విద్య ప్రమాణంవల్ల (శబ్దాదిప్రమాణంవల్ల) కలుగుతుంది గాన యజ్ఞాదులు కూడా శ్రవణాదుల ద్వారా మాత్రమే విద్యను పుట్టిస్తాయి. అందువల్ల విద్యాజన్మ ఇహలోకంలో జరిగేదే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే వదామః - ఐహికం విద్యాజన్మ భవతి అసతి ప్రస్తుప్రతిబంధ ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి. యదా ప్రకాంతస్య విద్యాసాధనస్య కచ్చిత్రప్రతిబంధో న క్రియతే ఉపస్థితవిపాకేన కర్మాంతరేణ, తదేహైవ విద్యోత్పద్యతే, యదా తు తత్రప్రతిబంధః క్రియతే తదాముత్రేతి. ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తపాదానాద్భవతి. యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం న శక్యతే, యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి. శాస్త్రమన్యస్య కర్మణ ఇదం ఫలం భవతీత్యతావతి పర్యవసితమ్, న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి. సాధనవీర్యవిశేషాత్సత్తీన్ద్రియా కస్య చిచ్ఛక్తిరావిర్భవతి, తత్రప్రతిబంధా పరస్య తిష్ఠతి. న చావిశేషేణ విద్యాయామభిసంధిర్నోత్పద్యేత ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామితి, అభిసంధేః నిరఙ్కుశత్వాత్. శ్రవణాదిద్వారాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయేవోత్పద్యతే. తథా చ శ్రుతిర్దుర్భధత్వమాత్మనో దర్శయతి-
“శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వన్తోఽపి బహవో యం న విద్యుః,

అశృర్యోఽస్య వక్త్రా కుశలోఽస్య లభ్యాశృర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః”. (క.ఉ. 2.7)

ఇతి. గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః వ్రతిపేదే బ్రహ్మభావమితి వధస్తీ జన్మాంతరసంచితాత్సాదనాదపి జన్మాంతరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి. న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధనం సంభావ్యతే. న్ముతావపి “అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి” (భ.గీ. 6.37) ఇత్యర్జునేన పృష్టా భగవాన్

వాసుదేవ: "న హి కల్యాణకృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి" (భ.గీ. 6.40) ఇత్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోకప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయానస్తరమ్ - "తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పార్వదేహికమ్" ఇత్యాదినా "అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్" ఇత్యన్తేనైతదేవ దర్శయతి. తస్మాదేహికమాముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబద్ధక్షయాపేక్షయేతి స్థితమ్. 51

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం. ప్రస్తుతమైన ప్రతిబంధం ఏదీ లేకపోతే విద్యాజన్మ ఇహలోకంలోనే (ఈ జన్మలోనే) జరుగుతుంది. దీని భావం ఇది ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన మరొక కర్మ ఏదైనా, ఉపక్రమించిన ఈ విద్యాసాధనానికి ప్రతిబంధం ఏదీ కల్పించకపోతే అప్పుడు ఈ జన్మలోనే విద్య పుడుతుంది. కర్మాంతరం చేత ప్రతిబంధం కలిగితే మాత్రం మరొక జన్మలో కలుగుతుంది. ఒక కర్మ తన ఫలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించడం అనేది దేశం, కాలం, ఇతరనిమిత్తాలు వీటి కలయికవల్ల జరుగుతుంది. ఏ దేశకాలనిమిత్తాలు ఒక కర్మవిపాకానికి దారి తీస్తాయో అవే ఇతరకర్మవిపాకం కూడా కలిగిస్తాయి అని నియమించడం శక్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా కర్మలు విరుద్ధఫలం ఇచ్చేవిగా కూడ ఉంటాయి. (ఒకే దేశంలో ఒకే కాలంలో పరస్పరవిరుద్ధా లైన రెండు ఫలాలు కలగవు కదా?). శాస్త్రం కూడ ఈ కర్మకు ఈ ఫలం కలుగుతుంది అని మాత్రమే చెబుతుంది కాని (ఆ ఫలం కలగడానికి తగిన) దేశకాలనిమిత్తాల విశేషాన్ని కూడా చెప్పదు. సాధనాల వీర్యవిశేషం (సామర్థ్యవిశేషం) వల్ల ఒక కర్మకు సంబంధించిన అతీంద్రియమైన శక్తి అవిర్భవిస్తుంది. (ముందుకు వస్తుంది). ఆ శక్తిచేత ప్రతిబద్ధమై రెండవ కర్మయొక్క శక్తి (అప్పుడు తన ఫలాన్ని ఇవ్వకుండా) నిలిచిపోతుంది. (దీనిని పట్టి ఇతరకర్మలవల్లశ్రణాదికర్మల ఫలానికి కొంతకాలం అడ్డు తగలవచ్చు. లేదా శ్రవణాదులు, ఇతర కర్మలు ఫలం ఇవ్వకుండా అడ్డు తగలకపోతే, తమ ఫలం ఇచ్చివేయవచ్చు. ఇది వాటి బలాబలాల మీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఏది బలవత్తరంగా ఉంది ఏది లేదు అనేది ఫలాన్ని పట్టి మాత్రమే నిర్ణయించ దగిన దని భావం). ఏ విశేషమూ లేకుండా ఈ జన్మలో కాని పరజన్మలో కాని నాకు

విద్య కలుగుగాక అని కోరిక పుట్టదని చెప్పడానికి వీలు లేదు. ఇచ్చ నిరంకుశం కదా? (అద్భు లేనిది కదా?). శ్రవణాదుల ద్వారా విద్య పుట్టాలంటే ప్రతిబంధక్షయాన్ని ఆపేక్షించియే (ప్రతిబంధాలు నశించిన తరువాతనే) పుడుతుంది. అందుచేతనే - “శ్రవణాయాపి... అనుశీష్టః” అను శ్రుతి ఆత్మ దుర్బోధం (ఎంతో కష్టంమీద కాని తెలియదు) అని చెప్పుతున్నది. (ఏ ఆత్మ వినడానికి కూడ చాలామందికి లభ్యం కాదో, వింటూన్న వాళ్ళలో కూడ చాలామంది దేనిని తెలుసుకొనజాలరో, అట్టి ఈ ఆత్మను గూర్చి చెప్పేవాడు ఆశ్చర్యకరుడు (అరుడు). దీనిని పరోక్షంగా నైనా తెలుసుకొనే కుశలుడు ఆశ్చర్యభూతుడు ఎందువల్ల ననగా కుశలునిచేత బోధింపబడినా తెలుసుకొనగలిగినవాడు ఆశ్చర్యభూతుడు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. “శృణ్వంతేఽపి న విద్యుః” అనే దానిచే ప్రతిబంధకము లుంటాయి అని సూచిత మగుచున్నది. వామదేవుడు గర్భంలో ఉన్నప్పుడే బ్రహ్మభావం పొందాడు అని చెప్పుచున్న శ్రుతి జన్మాంతరంలో సంపాదించుకొన్న సాధనం వల్ల కూడ మరొక జన్మలో జ్ఞానం కలగవచ్చు నని చూపుతున్నది. గర్భంలో ఉండగా వానికి ఐహికమైన సాధనం ఏదైనా ఉండి ఉంటుం దని ఊహించడానికి శక్యం కాదు కదా? స్మృతిలో (భగవద్గీతలో) కూడ “అప్రాప్య....గచ్ఛతి” (కృష్ణా! చేస్తున్న యోగానికి సిద్ధిని పొందని వాడు ఏ గతి పొందుతాడు) అని అర్జునునిచేత ప్రశ్నింపబడిన భగవంతుడైన వాసుదేవుడు “నహి....గచ్ఛతి” “(నాయనా! మంచి పని చేసేవాడు ఎవడూ కూడ దుర్గతిని పొందడు కదా) అని ప్రారంభించి “అనేక ...గతిమ్” (అనేకజన్మలయందు సంసిద్ధుడై ఉత్తమగతిని పొందుతాడు) వరకూ ఉన్న గ్రంథంచేత ఈ విషయాన్నే ప్రతిపాదిస్తున్నాడు. అందువల్ల ఇహలోకంలో (ఈ జన్మలో) కలిగినా, పరలోకంలో (మరొక జన్మలో) కలిగినా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాన్ని పట్టి మాత్రమే ఉంటుంది. అని నిశ్చితం. 51

ఐహికాధికరణం సమాప్తం

17. ముక్తిఫలాధికరణమ్. సూ. 52

సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే: 3.4.52

యథా ముముక్షోః విద్యాసాధనావలంబిణః సాధనవీర్యవిశేషాధ్యైద్యా లక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికఫలత్వకృత్ విశేషప్రతినియమో దృష్టః, ఏవం ముక్తి

లక్షణణేఽప్యత్కర్తృపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషప్రతినియమః స్యాదిత్యాశబ్ద్యాహ -
 ఏవం ముక్తిఫలానియమః ఇతి. న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో
 విశేషప్రతినియమ అశబ్దీతవ్యః కుతః?. తదవస్థావధృతేః. ముక్త్యవస్థా హి సర్వేషు
 వేదాన్తేష్యేకరూపైవావధార్యతే. బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా. న బ్రహ్మణోఽ
 నేకాకారయోగోఽస్తి. ఏకలిజ్జత్వావధారణాత్ - “అస్థూలమనణు” (బృ. ఉ. 3.8.8)
 “స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” (బృ. ఉ. 3.9.26) “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి” (ఛా. ఉ. 7.24.1)
 “బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్” (ము. ఉ. 2.2.11) “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా”
 (బృ. ఉ. 2.4.6) “స వా ఏష మహనజ అత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ”
 (బృ. ఉ. 4.4.25) “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్” (బృ. ఉ.
 4.5.15) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అపి చ విద్యాసాధనం స్వవీర్యవివేషాత్ స్వఫల
 ఏవ విద్యాయాం కంచితశయమానంజయేత్ న విద్యాఫలే ముక్తై.
 తద్ద్యసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవ విద్యయాధిగమ్యత ఇత్యసకృతవాదిష్టు.
 న చ తస్యామప్యత్కర్తృనికర్తృత్వోఽతిశయ ఉపపద్యతే, నికృష్టాయా
 విద్యాత్వాభావాత్. ఉత్పృష్టైవ హి విద్యా భవతి. తస్మాత్తస్యాంచిరాచిరోత్పత్తి
 రూపోఽతిశయో భవన్ భవేత్. న తు ముక్తై కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి.
 విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫలభేదనియమాభావః, కర్మఫలవత్. న హి
 ముక్తిసాధనభూతాయా విద్యాయాః కర్మణామివ భేదోఽస్తి. సుగుణాసు తు
 విద్యాసు - “మనోమయః ప్రాణశరీరః” (ఛా. ఉ. 3.14.2) ఇత్యాద్యాసు
 గుణావాపోద్వావవశాద్భేదోవవత్తై నత్యామువపద్యతే యథాన్వం
 ఫలభేదనియమః, కర్మఫలవత్. తథా చ లిజ్జదర్శనమ్ - “తం యథా యథోపాసతే
 తదేవ భవతి” (ము. ఉ. 3.3) ఇతి. నైవం నిర్గుణవిద్యాయామ్, గుణాభావాత్.
 తథా చ స్మృతిః :- ^{ముఖ్యేణాపనిషత్.}

“స హి గతిరధికాస్తి కస్య చిత్ సతి హి గుణే ప్రవరన్త్యతుల్యతామ్” (మ. భా. శా.

194.60) ఇతి. తదవస్థావధృతేన తదవస్థావధృతేరితి వదాభ్యాసోఽ
ధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. 52

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య
శ్రీమచ్చిజ్ఞరభగవతః కృతే శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

బాలనందిని

ఏవమితి :- “ఏవమ్ = విద్యుల విషయంలో వలె, ముక్తి ఫలానియమః = ముక్తి
ఫలంలో నియమం లేకపోవడమే, విశేషం లేకపోవడమే. తదవస్థావధృతః = ముక్తిరూపమైన
బ్రహ్మయొక్క అవస్థయొక్క స్వరూపం నిశ్చితమైనది గాన” అని సూత్రార్థం

యథేతి :- విద్యాసాధనాలను అవలంబించి ఉన్న ముముక్షువుకు ఆ సాధనాల
వీర్యవిశేషాన్ని పట్టి విద్యారూపమైన ఫలం విషయంలో ఐహికఫలం ఇచ్చే దనీ,
అముష్మికఫలం ఇచ్చే దనీ, ఈ భేదాన్ని పట్టి ఏర్పడిన విశేషప్రతినియమం ఏ విధంగా
కనబడుతున్నదో ఆ విధంగా విద్యవల్ల కలిగే ముక్తిరూపమైన ఫలంలో కూడ
ఉత్కర్షావకర్షలను పట్టి ఏర్పడే విశేషప్రతినియమం ఏదైనా ఉండవచ్చును అని
అశంకించుకొని “ఏవం ముక్తిఫలానియమః” అని చెప్పుతున్నాడు. ముక్తిరూప మైన ఫలంలో
ఈ విధమైన విశేషప్రతినియమం ఏదీ అశంకించ దగినది కాదు. ఎందువలన?
తదవస్థావధృతివలన. సకల వేదాంతాలలోనూ కూడ ముక్త్యవస్థ ఒకే రూపంలో ఉంటుం
దని నిర్ధారణచేయబడచున్నది. ముక్త్యవస్థ అంటే బ్రహ్మయే కదా? బ్రహ్మకు
అనేకాకారాలతో సంబంధం లేదు. ఎందుచేత ననగా “అస్థూలమవణు” “స ఏష నేతి
నేత్యాత్మా” “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి” “బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్” “ఇదం సర్వం
యదయమాత్మా” “స వా ఏష...బ్రహ్మ” “యత్ర ...వశ్యేత్” ఇత్యాదిశ్రుతులవల్ల బ్రహ్మ
ఏకరూపమే అని నిర్ధారణ చేయబడింది. మరొక విషయమేమనగా విద్యాసాధనం తన
శక్తివిశేషంచేత తన ఫలమైన విద్యలో ఏదైనా విశేషాన్ని సమకూర్చవచ్చు నేమో.
విద్యాఫలమైన ముక్తిలో మాత్రం ఏ విశేషాన్ని సమకూర్చజాలదు. అది సాధించబడేది
కాదు. నిత్యసిద్ధస్వభావమే అయిన అది విద్యచేత పొందబడుతుంది అని అనేక
పర్యాయాలు చెప్పి ఉన్నాం నిజానికి విద్యలో కూడ ఉత్కర్ష నికర్షరూప మైన అతిశయం

ఏదీ కుదరదు. ఎందువల్ల ననగా - నికృష్టమైతే అది విద్యయే కాదు. ఉత్కృష్టమైనదే విద్య అవుతుంది. అందుచేత దానిలో (విద్యలో) చాలా కాలానికి పుట్టడం శ్రీఘ్రంగా పుట్టడం వంటి అతిశయం ఏదైనా ఉంటే ఉండవచ్చు. ముక్తిలోనైతే ఏవిధమైన అతిశయానికి అవకాశం లేదు. విద్యలో భేదం లేకపోవడంవల్ల కూడ దాని ఫలమైన ముక్తిలో, కర్మఫలంలో వలె, భేదనియమం ఉండదు. ముక్తిసాధనమైన విద్యలో, కర్మలలో వలె, భేదం లేదు కదా? అయితే “మనోమయః ప్రాణశరీరః” మొదలైన సగుణవిద్యలలో నైతే గుణాల అవాపాద్వాపాలను పట్టి భేదం కుదురుతుంది గాన, వాటి వాటి స్వరూపాన్ని అనుసరించి, కర్మఫలాలలో వలె ఫలభేదనియమం ఉపపన్నమే. ఈ విషయంలో “తం యథాయథోపాసతే తదేవ భవతి” (దానిని ఏ యే విధంగా ఉపాసిస్తారో అదే లభిస్తుంది) అనే (శ్రుతివాక్యం) లింగం కనబడుచున్నది. నిర్గుణవిద్యలో ఇలా కాదు. దానిలో గుణాలు లేవు కదా? ఈ విషయాన్నే “న హి ...అతుల్యతామ్” (ఎవరికీ కూడ అధికమైన గతి ఉండదు. గుణం ఉంటేనే కదా అతుల్యత్వాన్ని చెబుతారు. మోక్షావస్థలో కూడ వీని మోక్షం గొప్పది. వీని మోక్షం తక్కువరక మైనది అనే భేదం ఉండదు. గుణాలుంటే కదా ఎక్కువ గుణాలుంటే గొప్ప దనీ, తక్కువగుణాలుంటే తక్కువ దనీ చెప్పేది? అని భావం) అను స్మృతి చెప్పుచున్నది. “తదవస్థావధృతేః” “తదవస్థావధృతేః” అని పదాన్ని రెండు మార్లు అవృత్తి చేయడం అధ్యాయసమాప్తిని సూచిస్తున్నది.

ముక్తి ఫలాధికరణం సమాప్తం

“బాలానందిని” అను శ్రీశారీరకమిమాంసాభిప్రాయాభ్యాసంలో తృతీయాధ్యాయంలో

చతుర్థపాదం సమాప్తం - తృతీయాధ్యాయం సమాప్తం.

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః

(అత్రాస్మిన్ ఫలాదాఞ్ఘృ ప్రథమపాదే జీవన్ముక్తినిరూపణమ్)

1. అవృత్త్యాధికరణమ్. సూ. 1-2

సూ. అవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ 4.1.1

తృతీయాధ్యాయే పరాపరాను విద్యాను సాధనాశ్రయో విచారః

ప్రాయేణాత్యగాల్. అథేహ చయర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయ ఆగమిష్యతి. ప్రసంగగతం చాన్యదపి కించిచ్ఛిన్తయిష్యతే. ప్రథమం తావత్కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచార శేషమేవానుసరామః “అత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” (బృ.ఉ. 4.5.6) “తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్యీత” (బృ.ఉ. 4.4.21), “సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః” (ఛా.ఉ.8.7.1) ఇతి చైవమాదిశ్రవణేషు సంశయః- కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? సకృత్ప్రత్యయః స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్. అశ్రూయమాణాయాం హ్యవృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్. నన్వనకృదుపదేశా ఉదాహృతాః “శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యేవమాదయః? ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ - సకృచ్ఛవణమ్, సకృన్మననమ్, సకృన్నిధిధ్యాసనం చేతి; నాతిరిక్తమ్. సకృదుపదేశేషు తు వేదోపాసీత ఇత్యేవమాదిషు అనావృత్తిరితి.

బాలానందిని

అవ. వెనుకటి అధ్యాయంలో విద్యాసాధనాలు నిరూపించి ఈ అధ్యాయంలో ఫలం నిరూపించబడుచున్నది. అందుచేత ఈ అధ్యాయాలకు హేతుఫలభావసంగతి. ఫలప్రసంగంచేత ఈ పాదంలో అర్చిరాదిమార్గాలు కూడా విచారించబడతాయి. పూర్వం సాక్షాత్తు శ్రుతిచేత చెప్పబడిన నన్యాసాదిసాధనాలు చింతింపబడ్డాయి. ఇక్కడ ఫలార్థాపత్తిచేత సూచించబడిన ఆవృత్తి మొదలైనవి అఘాశ్లేషాధికరణం వరకు చింతింపబడతాయి. (ఆవృత్త్యాదులు లేకపోతే ఫలం లభించదు గాన ఫలాన్ని పట్టి ఆవృత్త్యాదులను ఉహించు కోవాలి గాన ఇవి ఫలార్థాపత్తిగమ్యములు). అఘాశ్లేషాధికరణం మొదలు జీవన్ముక్తి విచారించబడుతుంది. ద్వితీయపాదంలో ఉత్క్రాంతి, తృతీయపాదంలో అర్చిరాదిమార్గాలు, నాల్గవ పాదంలో జ్ఞానోపాసనల ఫలనిర్ణయం.

ఆవృత్తిరితి :- “అసకృత్ = అనేకపర్యాయాలు ఉపదేశించడంవలన, ఆవృత్తిః = ఉపాసనల ఆవృత్తి చెయ్యాలి” అని సూత్రార్థం.

తృతీయ ఇతి:- తృతీయాధ్యాయంలో పరాపరవిద్యల సాధనాలకు సంబంధించిన విచారం చాలా వరకు ముగిసింది. ఇంక ఇక్కడ చతుర్థాధ్యాయంలో ఫలానికి సంబంధించిన విచారం వస్తుంది. ప్రసంగవశంచేత వచ్చిన ఇతరవిషయాలేవైనా ఉండే అవి కూడ చింతించబడతాయి. మొదట్లో మాత్రం కొన్ని అధికరణాలచేత సాధనాలకు సంబంధించిన మిగిలిన విచారాన్నే అనునరిస్తాం. “అత్యా....నిదిధ్యాసితవ్యః” “తమేవ....కుర్వీత” “సోఽవ్యేష్టవ్యః స విజ్ఞానీతవ్యః” ఇత్యాదివాక్యాలలో ఒక పర్యాయం మాత్రమే వ్రత్యయం (జ్ఞానం) చెయ్యాలా లేక అనేకపర్యాయాలు అవృత్తిచేత చెయ్యాలా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించింది? ప్రయాజహోమాదులు ఒకే పర్యాయం చేసి నట్లు ఒకేసారి వ్రత్యయం చెయ్యాలి. తావన్మాత్రంచేతనే శాస్త్రం చరితార్థం అవుతుంది. శ్రుతిలో వినబడని అవృత్తి చేసినట్లయితే శాస్త్రంలో చెప్పని పని చేసి నట్లవుతుంది. (ప్రశ్న) “శ్రోతవ్యో మస్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యాదులైన అసకృదుపదేశాలు ఉదాహరించబడ్డాయి కదా? (సమాధానం) అలా అయినా కూడ ఎంత వరకు చెప్పబడిందో అంతవరకు ఒక మాటు శ్రవణం, ఒక మాటు మననం, ఒక మాటు నిదిధ్యాసనం చెయ్యాలి కాని అంతకంటే ఎక్కువ చేయగూడదు. “వేద” ‘ఉపాసీత’ ఇత్యాదివిధంగా ఒకేసారి ఉపదేశం ఉన్న చోట్లలో నయితే అవృత్తి ఉండదు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః:- వ్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా. కుతః? అసకృదుపదేశాత్ “శ్రోతవ్యో మస్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యేవంజాతీయకో హ్యానకృదుపదేశః వ్రత్యయావృత్తిం నూచయతి. ననూక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమి? న. దర్శనపర్యవసాయిత్వాదేషామ్. దర్శనపర్యవసానాని హి శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానాని దృష్టార్థాని భవంతి, యథావఘాతాదీని తణ్ణులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్. అపి చ ఉపాసనం నిరిధ్యాసనం చేత్యంతర్గతావృత్తిగుణైవ క్రియాఽభిధీయతే. తథా హి లోకే గురుముపాస్తే, రాజానముపాస్తే ఇతి చ యస్తాత్పర్యేణ గుర్వాదీననువర్తతే స ఏవముచ్యతే. తథా ద్యాయతి ప్రాపితనాథా పతిమితి యా నిరంతరస్మరణా

పతిం ప్రతి సోత్కణ్య సైవమభిధీయతే. విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాన్తేష్వవ్యతిరేకేణ
ప్రయోగో దృశ్యతే. క్వచిద్విదినోపక్రమ్య ఉపాస్తి నా ఉపసంహరతి. యథా
“యస్తద్వేద యత్స వేద న మయైతదుక్తః”(భా.ఉ.5.2.2) “అనుమేతాం
భగవదేవతాం శాధి యాందేవతాముపాస్సే” ఇతి. క్వచిచ్ఛాస్తినోపక్రమ్య
విదినోపసంహరతి: యథా “మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత” (భా. ఉ. 3.18.1) ఇత్యత్ర
“భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేద” (భా.ఉ.3.18.3)
ఇతి. తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః. అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేః సూచకః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం - ప్రత్యయావృత్తి చెయ్యాలి.
ఎందువల్ల? అసకృదుపదేశంవల్ల. “శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఈ రకమైన
అసకృదుపదేశం (అనేక పర్యాయాలు చెప్పడం) ప్రత్యయాల ఆవృత్తిని సూచిస్తున్నది.
(ప్రశ్న) ఎన్ని పదాలు ఉపయోగించబడ్డాయో అన్ని సార్లు చెయ్యాలి. అంతకంటే అధికంగా
చేయకూడదు అని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) అది కాదు. ఈ ప్రత్యయాలు దర్శనంలో
పర్యవసానం చెందాలి (సాక్షాత్కారానికి దారి తీయాలి). దర్శనమే పర్యవసానంగా గల
ఈ శ్రవణాదులు ఆవృత్తి చేస్తేనే ప్రత్యక్షంగా కనబడే ప్రయోజనం ఉన్నవి అవుతాయి.
తండూలాదుల నిష్పత్తి పర్యవసానంగా గల అవఘాతాదులు ఎట్లా అట్లే (“ప్రహీనవహస్తి”
అనే వాక్యంచేత ధాన్యం దంచాలి అని చెప్పబడింది. ఇలా దంచడం బియ్యం తీసి
పురోడశాదులు తయారు చేయడంకోసం. అందుచేత ఒకటి రెండు దెబ్బలు వేసినంత
మాత్రంచేత అవహానవం పూర్తి కాదు. బియ్యం వచ్చేవరకు చెయ్యాలి. అట్లే ఇక్కడ
కూడా సాక్షాత్కారం కలిగేవరకు ప్రత్యయావృత్తి చెయ్యాలి అని భావం). లోపల ఆవృత్తి
అనే గుణం ఉన్న ఒక రకమైన క్రియకే “ఉపాసనం” అనీ, ‘నిదిధ్యాననం’ అనీ పేర్లు.
(ఉపాసన - నిదిధ్యాననాలలో ప్రత్యయావృత్తి అంతర్గతంగా ఉంటుంది). అ దెట్లనగా
- లోకంలో “గురుముపాస్సే” “రాజానముపాస్సే” ఇత్యాదులలో, ఎవడైతే
తదేకాయత్తచిత్తంతో గురువును సేవిస్తాడో, రాజును సేవిస్తాడో అతడే ఇలా చెప్పబడతాడు.
అట్లే భర్త ప్రవాసం వెళ్ళిన స్త్రీ భర్తను ధ్యానం చేస్తూన్నది అన్నప్పుడు ఏ స్త్రీ భర్తకోసం

బెంగపెట్టుకొని అతని నిరంతరస్మరణం చేస్తుందో అమెయే ఇలా చెప్పబడుతుంది. మరొక విషయ మేమనగా ఎడ్, ఉపాస్ ధాతువులను వేదాంతాలలో భేదం లేనివిగానే (సర్వాయపదాలుగానే) ప్రయోగించడం కనబడుతుంది. కొన్ని చోట్ల 'ఎడ్'తో ప్రారంభించి 'ఉపాస్'తో ముగింపబడుతుంది. ఎట్లనగా - "యస్తద్వేద....ఉక్తః" అనేచోట "అను ఉపాస్సే" అని (ప్రయోగింపబడింది).

వి. ఇక్కడ వెనుకటి వాక్యంలో రైక్వుణ్ణి గూర్చి చెప్పబడింది. సః = అరైక్వుడు, యద్ వేద = దేనిని ఎరుగునో, తత్ = దానిని, మరియుకడు గూడ ఎరుగును. వాని ధర్మంలో సర్వలోకధర్మాలు ఇమిడిపోతాయి అని పూర్వవాక్యంనుంచి లభిస్తుంది. రైక్వుడు ఇంత మహిమశాలి యని నాచేత చెప్పబడినాడు అని ఒక హంస మరొక హంసతో చెప్పింది. ఇది మొదటి వాక్యం భావం. అప్పుడు రాజు రైక్వుని దగ్గరికి వెళ్ళి నీవు ఏ విద్యను ఉపాసిస్తున్నావో అది నాకు కూడా ఉపదేశించుము అని అడుగుతాడు. ఇది రెండవ వాక్యం భావం. మొదటి వాక్యంలో 'వేద'తో ప్రారంభించి రెండ వవాక్యంలో నువ్వు దేనిని ఉపాసిస్తున్నావో అనడంచేత వేదనము, ఉపాసనమూ ఒకటే అని తెలుస్తూన్నది అని భావం.

కృచిచ్చేతి :- కొన్ని చోట్ల ఉపాస్ ధాతువుతో ప్రారంభించి ఎడ్ ధాతువుతో ఉపసంహరిస్తున్నాడు. ఎట్లనగా - "మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత" అనే చోట "భాతి చ ... ఏవం వేద" అని. (అనగా మొదటి వాక్యంలో "ఉపాసీత" అని ఉపసంహరవాక్యంలో 'వేద' అని చెప్పడంచేత వేదనం ఉపాసనం సమానార్థకా లని తెలుస్తూన్నది. అందువల్ల ఒకే మారు చెప్పినా కూడ అవృత్తి సిద్ధిస్తుంది. అసక్యదుపదేశమైతే అవృత్తి చెయ్యా లని సూచిస్తుంది.

సూ. లిఙ్గాచ్చ. 4.1.2

లిఙ్గమపి ప్రత్యయావృత్తిం ప్రత్యాయయతి. తథా హి - ఉద్గీధవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య "అదిత్య ఉద్గీధః" (భా. 1.5.1) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య "రశ్మీంస్త్యం పర్యావర్తయతాత్" (భా. ఉ. 1.5.2) ఇతి రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానం బహుపుత్రతాయై విదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి. తస్మాత్ తత్సామాన్యాత్ సర్వప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః.

బాలానందిని

లిङ్గాదితి :- “లిङ్గాచ్చ=లింగంవల్ల కూడ ప్రత్యయావృత్తి తెలుస్తున్నది” అని సూత్రార్థం.

లిङ్గమితి :- లింగం కూడా పత్యయాల అవృత్తిని తెలుపుచున్నది. అదెట్లనగా ఉద్గీఢవిజ్ఞానాన్ని ప్రస్తావించి ఆదిత్య ఉద్గీఢః అనేదానిని ఏకపుత్రాదోషం చేత (ఇలా ఉపాసన చేసిన వానికి ఒక్క పుత్రుడు మాత్రమే కలుగుతాడు అనే దోషంచేత) నిరాకరించి “రశ్మీంస్త్యం పర్యావర్తయతాత్” (నువ్వు కిరణాలను వేరుగా ధ్యానించెదవుగాక) అని బహుపుత్రత్వంకొరకు రశ్మిబహుత్వజ్ఞానాన్ని విధిస్తూ ప్రత్యయంయొక్క అవృత్తిని సూచిస్తున్నది. (రశ్ములను చాలా పర్యాయాలు మనస్సులో త్రిపుము, అనగా ధ్యానించుము, అనడంచేత ఉద్గీఢం విషయంలో కూడా చేసినది ధ్యానమే అని సూచించబడుచున్న దని అర్థం.

భాష్యమ్

అత్రాహ :- భవతు నామ సాధ్యవలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః, తేష్వావృత్తిసాధ్యస్య అతిశయస్య సంభవాత్. యన్తు పరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ సమర్పయతి తత్ర కిమార్థావృత్తిరితి. నకృచ్ఛతో చ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తే రావృత్త్యభ్యుపగమ ఇతి చేత్, న. అవృత్తావపి తదనుపపత్తేః. యది హి “తత్త్వమసి” (భా. ఉ. 6.8.7) ఇత్యేవంజాతీయకం వాక్యం నకృచ్ఛాయమాణం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిం నోత్పాదయేత్తతస్తదేవావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతి కా ప్రత్యాశా స్యాత్? అథోచ్యేత - న కేవలం వాక్యం కం చిదర్థం సాక్షాత్కర్తుం శక్నోతి, అతో యుక్త్యపేక్షం వాక్యమనుభావయిష్యతి బ్రహ్మాత్మత్వమితి. తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ. సాపి హి యుక్తిః నకృత్ప్రవృత్తైవ స్వమర్థమనుభావయిష్యతి. అథాపి స్యాద్యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేషవిషయమ్, యథాస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో

వాక్యాద్గాత్రకమ్పదిలిజ్గాచ్చ శూలసద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి యథా స ఏవ శూలీ. వివేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః, తతస్తదర్థావృత్తిరితి చేత్, న. అనకృదపి తావన్మాత్రే క్రియమాణో విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్. న హి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానాభ్యామనవగన్తుం శక్యతే. తస్మాద్వది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత, యది వా సామాన్యమేవ, ఉభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వకార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః. న చ సకృత్ప్రవృత్తే శాస్త్రయుక్తి కస్య చిదనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియన్తుమ్, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ప్రతిపత్త్యాణామ్.

బాలానందిని

ఇక్కడ (పూర్వపక్షి) ఇలా అంటున్నాడు- సాధ్యములైన ఫలాలు గల ప్రత్యయాలలో, అనగా సగుణోపాసనలలో, ప్రత్యయాల అవృత్తి ఉంటే ఉండవచ్చును. అతిశయం ఉండడానికి అవకాశం ఉంది. పథబ్రహ్మకు సంబంధించిన ఏ ప్రత్యయం నిత్యశుద్ధబుద్ధ ముక్తస్వభావమైన, ఆత్మయైన పరబ్రహ్మను అందజేస్తుందో దానిలో అవృత్తి ఎందుకు? (సి. ఆశంక) ఒక్కమారు వింటే బ్రహ్మత్వత్వప్రతీతి కలగదు గాన అవృత్తిని అంగీకరించాలి అన్నట్లయితే (పూ. ప. సమాధానం) అది కాదు. అవృత్తి చేసినా కూడ ఆ ప్రతీతి కలగదు కదా? “తత్త్వమసి” ఇత్యాదివాక్యం ఒక్కమాటు వినగానే బ్రహ్మత్వత్వప్రతీతిని కలిగించకపోతే అప్పుడు దానినే అవృత్తి చేసినంత మాత్రాన కలిగిస్తుందని నమ్మకం ఏమిటి? (సి. అక్షేపం) కేవలం వాక్యం ఏ అర్థాన్ని సాక్షాత్కరింపచేయడానికి సమర్థం కాదు. అందుచేత యుక్తితో కూడిన వాక్యం బ్రహ్మత్వత్వాన్ని అనుభవింపజేస్తుంది అని అన్నట్లయితే - (పూ. ప. సమాధానం) ఆ యుక్తి కూడా ఒక్కమారు మాత్రమే ప్రవర్తించి తన అర్థాన్ని అనుభవింపజేస్తుంది. (సి. అక్షేపం) అలా కాదు; యుక్తిచేత, వాక్యంచేత కూడ సామాన్యరూపంలోనే జ్ఞానం కలుగుతుంది కాని విశ్లేషరూపమైన జ్ఞానం కలగదు. ఎట్లనగా నా గుండెలో నొప్పిగా ఉంది అన్న వాక్యంవల్ల, దేహం వణకడం మొదలైన లింగం వల్లా పైవాడు వానికి శూలం ఉందని మాత్రమే తెలుసుకొనకలుగుతాడు కాని

దాని విశేషాన్ని ఆ శూలంతో బాధపడుతున్నవాడు అనుభవిస్తున్నట్లు అనుభవించజాలడు. అవిద్య తొలగాలంటే వివేచానుభవం కావాలి. అందుచేత దాని అర్థంయొక్క ఆవృత్తి కావాలి అని అంటే (పూ.ప సమాధానం) అది కాదు. అంతమాత్రం ఎన్నిమార్లు ఆవృత్తి చేసినా విశేషవిజ్ఞానం పుట్టడం అసంభవం. ఒకమాటు ప్రయోగించిన శాస్త్రయుక్తుల చేత తెలియని విషయం ఆ శాస్త్రయుక్తులను వందసార్లు ప్రయోగించినా కూడ తెలుసుకొనడానికి శక్యం కాదు కదా? అందుచేత శాస్త్రయుక్తులచేత విశేషం ప్రతిపాదించబడినా, లేక సామాన్యమే ప్రతిపాదించబడినా రెండు విధాలా కూడ అవి (శాస్త్రయుక్తులు) ఒక్క మారు ప్రయోగిస్తేనే తమ పని చేస్తాయి గాన ఆవృత్తి ఉపయోగం లేదు. ఒక మారు ప్రయోగించబడిన శాస్త్రయుక్తులు ఎవేనికి కూడా అనుభవాన్ని పుట్టింపజాలవు అని నియమించడానికి శక్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా తెలుసుకొనేవాళ్ళ ప్రజ్ఞ విచిత్రంగా ఉంటుంది.

భాష్యమ్

అపి చానేకాంశోపేతే లోకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవతి ఏకేనావధానేనైక మంశమవధారయతి, అపరేణాపరమితి స్యాదప్యభ్యాసోపయోగో, యథా దీర్ఘప్రపాతకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యవిశేషరహితే చైతన్యమాత్రాత్మకే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసోపేక్షా యుక్తేతి. అత్రోచ్యతే - భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం వ్రతి యంతత్త్వమసీతి న కృదుక్తవేవ బ్రహ్మత్వత్వమునుభవితం శక్నుయాత్. యస్తు న శక్నోతి తం ప్రత్యుపయుజ్యత ఏవావృత్తిః. తథాపి - ఛాన్దోగ్యే "తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" (ఛా.ఉ. 6.8.7) ఇత్యుపదిశ్య "భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయతు" (ఛా.ఉ. 6.8.7) ఇతి పునః పునః పరిచోద్యమానః, తత్తదాశక్కాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వమసీత్యేవాసకృదుపదిశతి. తథా చ "శ్రోతవ్యో మంత్రవ్యో నిధిధ్యాసితవ్యః" (బృ.ఉ. 4.5.6) ఇత్యాది దర్శితమ్. ననూక్తం సకృచ్ఛృతం చేత్తత్త్వమసివాక్యం స్వమర్థమనుభావయితుం న శక్నోతి తత ఆవర్త్యమానమపి నైవ శక్యతీతి? నైష దోషః. న హి దృష్టేఽనుపపన్నం

నామ. దృశ్యస్తే హి సకృచ్ఛృతాద్వాక్యాన్మన్దప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతః
తత్తదాభాసవ్యుదాసేన సమ్యక్ప్రతిపర్యమానాః. అపి చ తత్త్వమసీతేతద్వాక్యం
త్వంపదార్థస్య తత్పరార్థభావమాచష్టే. తత్పదేన చ ప్రకృతం సద్ బ్రహ్మక్రిత్య
జగత్ జన్మాదికారణమభిధీయతే - "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" (తై. ఉ.
2.1.1) "విజ్ఞానమానంతం బ్రహ్మ" (బృ. ఉ. 3.8.11) "అదృష్టం ద్రష్టు" "అవిజ్ఞాతం
విజ్ఞాత్య" (బృ. ఉ. 3.8.11) "అజరమమరమ్" "అన్థాలమనన్యప్రాప్యమదీర్ఘమ్"
(బృ. ఉ. 7.8.8) ఇత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధమ్. తత్రాజాదిశబ్దైర్బ్రహ్మాయో భావవికారాః
నివర్తితాః. అన్థాలాదిశబ్దైశ్చ స్థూల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః; విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చ
చైతన్యప్రకాశాత్మత్వముక్తమ్.

బాలానందిని

అపిచేతి :- మరియుక విషయ మేమనగా - అనేకమైన అంశాలు కలగి యుండి
సామాన్య-విశేషా లున్న లోకికమైన పదార్థంలో ఒక అవధానంచేత (ఏకాగ్రతచేత) ఒక
అంశాన్ని అవధరిస్తాడు, మరియుక అవధానంచేత మరొక అంశాన్ని అవధరిస్తాడు గాన,
దీర్ఘప్రపాతకాదులలో వలె, (వేదంలోని ఒక పెద్ద ప్రపాతకాన్ని ఒక మాటు కొంత భాగాన్ని,
మరొక మారు మరి కొంతభాగాన్ని ఈ విధంగా కొన్ని ప్రయత్నాలు చేసి వివిధభాగాలను
స్వాధీనం చేసికొన్నట్లు) అభ్యాసానికి (ఆవృత్తికి) ఉపయోగం ఉంటే ఉండవచ్చును;
అంతే కాని సామాన్య-విశేషా లనేవి లేని, చైతన్యమాత్రస్వరూపమైన, నిర్విశేషమైన
బ్రహ్మయందు ప్రమ పుట్టడానికి అభ్యాసాపేక్ష యుక్తం కాదు. (పూర్వపక్షానికి సిద్ధాంతి
సమాధానం)- ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది- 'తత్త్వమసి' అని ఒకే మారు ఉపదేశించబడిన
బ్రహ్మత్మత్వాన్ని ఎవడు అనుభవించడానికి సమర్థుడుగా ఉంటాడో వాని విషయంలో
ఆవృత్తి వ్యర్థమే అవుతుంది. ఎవడైతే సమర్థుడు కాడో వాని విషయంలో ఆవృత్తి తప్పక
ఉపయోగిస్తుంది. అందుచేతనే - ఛాందోగ్యంలో "తత్త్వమసి శ్యేతకేతో" అని ఉపదేశించి
"భూయ....విజ్ఞాపయతు" (పూజ్యుడవైన నువ్వు మళ్ళీ నాకు ఉపదేశించెదవు గాక) అని
మాటి మాటికి ప్రేరేపింపబడినవాడై, ఆ యా ఆశంకలకు కారణాలను నిరాకరించి
"తత్త్వమసి" అనియే మాటిమాటికి ఉపదేశించాడు. అట్లే "శ్రేతవ్యే మస్తవ్యే నిదిధ్యాసి

తవ్యః" ఇత్యాదికం (చెప్పబడిందని) కూడ పైన చూపబడింది. (ప్రశ్న) ఒక్కమారు వినబడిన 'తత్త్వమసి' వాక్యం తన అర్థాన్ని అనుభవింపచేయజాలకపోతే దానిని ఆవృత్తి చేసినా అనుభవింపచేయజాలదు అని చెప్పాం కదా? (సమాధానం)-ఈ దోషం లేదు. ఎదురుగా కనబడుతూండగా అనువపన్నం అంటూ ఉండదు కదా? ఒక మారు విన్న వాక్యం ద్వారా కొంచెం తెలిసిన వాక్యార్థాన్ని (మనస్సులో) ఆవృత్తి చేసుకొంటూ ఆ యా ఆభాసలను (అసంగతవిషయాలను) తొలగించుకొని చక్కగా తెలుసుకొంటున్నవాళ్లు కనబడుచున్నారు కదా? మరొక విషయ మేమనగా - "తత్త్వమసి" అనే వాక్యం త్వంపదార్థం తత్పదార్థమే అని చెబుతున్నది. తత్పదం- చూచేది, జగుత్తుయొక్క జన్మాదులకు కారణము, "నత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" "విజ్ఞానమానంతం బ్రహ్మ" "అదృష్టం ద్రష్టు" "అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్య" "అజమజరమమరమ్" ఇత్యాది శాస్త్రాలతో ప్రసిద్ధము, ప్రకృతమూ అయిన సద్రూపమైన బ్రహ్మాను చెబుతున్నది. ఆ బ్రహ్మయందు - ఆజాదిశబ్దాలచేత జన్మ మొదలైన భావవికారాలు లేవని సూచించబడింది. అస్థూలాదిశబ్దాలచేత స్థూల్యా మొదలైన ద్రవ్యానికి ఉండే ధర్మాలు నిరాకరించబడ్డాయి. విజ్ఞానాదిశబ్దాలచేత (త్వంపదార్థం) చైతన్యప్రకాశస్వరూప మైనది అని చెప్పబడింది.

భాష్యమ్

ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాం ప్రసిద్ధః. తథా త్వంపదార్థోఽపి ప్రత్యగాత్మా శ్రోతా దేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మతయా సంభావ్యమానః చైతన్యపర్యంత్యేనావధారిత. తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవివర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే వ్రమాం నోత్పాదయితం శక్నోతి, పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాత్ వాక్యార్థజ్ఞానసేత్యతః తాన్ వ్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః. యద్యపి చ ప్రతిపత్తవ్య అత్మా నిరంశస్తథావ్యధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయ వేదనాదిలక్షణమ్. తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపొహత్యపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః. తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః. యేషాం

పునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః
ప్రతిబంధః సై తే శక్నువన్తి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసివాక్యార్థమనుభవితమితి
తాన్ ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ.

బాలానందిని

ఏష ఇతి :- సమస్తసంసారధర్మాలు తొలగినది, జ్ఞానాత్మకము అయిన బ్రహ్మ
అనే ఈ తత్పదార్థం వేదాంతంతో సంబంధం ఉన్నవాళ్ళకు ప్రసిద్ధమే. అట్లే దేహం మొదలు
చైతన్యం వరకు ఉన్నట్లు నిర్ధారణ చేయబడి ప్రత్యగాత్మగా ఉహించబడుచున్న శ్రోతయైన
త్వంపదార్థమైన ప్రత్యగాత్మ కూడ ప్రసిద్ధమే (తెలిసిదే). అయితే ఎవరికైతే ఈ రెండు
పదార్థాలూ అజ్ఞాన- సంశయ-విపర్యయాల (విపరీతజ్ఞానాల) చేత ప్రతిబంధము
లవుతాయో (సరిగా తెలియకుండా అడ్డుకొనబడతాయో) వాళ్ళకు తత్త్వమసి అనేవాక్యం
ప్రమను పుట్టించజాలదు. ఎందువల్ల ననగా - వాక్యార్థజ్ఞానం కలగాలంటే ముందు
పదాల అర్థం తెలియాలి. అందుచేత వాళ్ళకొసమై పదార్థవివేకమే ప్రయోజనంగా గల
(అనగా పదార్థవివేకాన్ని, తత్పద - త్వంపదాల అర్థంయొక్క వివేకాన్ని కలిగించే)
శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసం అవసరమని అంగీకరించాలి. తెలియదగిన ఆత్మలో అంశాలేవీ
లేకపోయినా ఆ ఆత్మమీద దేహం, ఇంద్రియాలు, మనస్సు, బుద్ధి, విషయాలు, వేదనలు
(జ్ఞానాలు) అనే అనేకమైన అంశాలు ఆరోపించబడ్డాయి. వాటిలో, ఒక అవధానంచేత
ఒక అంశాన్నీ, మరొక అవధానంచేత మరొక అంశాన్నీ తొలగిస్తాడు గాన ఆ విషయంలో
క్రమంతో కూడిన జ్ఞానం కలగడం యుక్తమే. ఇదంతా ఆత్మజ్ఞానానికి పూర్వరూపమే
(ముందు జరిగే వ్యవహారమే). అయితే ఏ మహామేధావులకు పదార్థాల విషయంలో
(తత్-త్వం-పదార్థాల విషయంలో) అజ్ఞాన-సంశయ -విపర్యయరూపమైన ప్రతిబంధం
లేదో వాళ్లు ఒకే మాట చెప్పినా కూడ తత్త్వమసివాక్యార్థాన్ని అనుభవించకలుగుతారు
గాన వాళ్ల విషయంలో ఆవృత్తి వ్యర్థం అనే మాట మాకూ అంగీకార్యమే.

భాష్యమ్

సకృదుత్పన్నైవ హ్యత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపి
క్రమః అభ్యుపగమ్యతే. సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్య చిదేవం

ప్రతిపత్తిర్భవేత్. బలవతీ హ్యత్మన్ దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుః
ఖిత్వాద్యభావం కశ్చిత్ప్రతిపద్యత ఇత చేత్; న. దేహాద్యభిమానవద్దుః
ఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః. ప్రత్యక్షం హి దేహే చిద్యమానే
దహ్యమానే వా అహం భిద్యే, దహ్యే ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః. తథా
బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేష్వహమేవ సంతప్య
ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాత్. దేహదివదేవ
చైతన్యాద్భూపారుపలభ్యమానత్వాత్ దుఃఖిత్వాదీనామ్, సుషుప్తాదిషు
చాననువృత్తేః. చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనన్తి “యద్వై తన్న
వశ్యతి వశ్యన్వై తన్న వశ్యతి” (బృ.ఉ.4.3.23) ఇత్యాదినా. తస్మాత్సర్వదుః
ఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేవ అత్మానుభవః. న
చైవమాత్మానమనుభవతః కిం చిదన్యత్పుత్య మవశిష్యతే. తథా చ శ్రుతిః.
“కిం వ్రజయా కరిష్యాయో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః”
(బృ.ఉ.4.4.22) ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి. స్మృతిరపి-

యస్త్యాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మత్వప్రశ్న మానవః

అత్మన్యేవ చ సంతుష్ట స్రస్య కార్యం న విద్యతే. (భ.గీ.3.17) ఇతి.

యన్య తు నైషోఽనుభవో ద్రాగివ జాయతే తం వ్రత్యనుభవార్థ
ఏవావృత్త్యభ్యుమగమః. తత్రాపి న తత్త్వమసివాక్యాత్ప్రచ్యావ్య అవృత్తై
ప్రవర్తయేత్. న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయన్తి. నియుక్తస్య చాస్మిన్ని
యుక్తోఽహం కర్తా, మయేదం కర్తవ్యమ్ ఇత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయా
ద్విపరీతప్రత్యయ ఉత్పద్యతే. యస్తు స్వయమేవ మన్తమతిరప్రతిభానాత్,
తం వాక్యార్థం జిహోసేత్ తస్మైతస్మిన్నేవ వాక్యార్థే స్థిరీకార
అవృత్త్యాదివాచోయుక్త్యాఽభ్యుపేయతే. తస్మాత్సర్వబ్రహ్మవిషయేఽపి ప్రత్యయే
తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః. 2.

బాలానందిని

సకృదితి :- ఒకే సారి పుట్టిన ఆత్మజ్ఞానం అవిద్యను తొలగిస్తుంది గాన దీని విషయంలో క్రమం ఏదీ అంగీకరించబడదు. (ఆశంక)-ఎవని కైనా ఈ విధంగా బ్రహ్మప్రతిపత్తి కలిగితే ఇది (క్రమాభావం)నిజమే కావచ్చును. (దేహాదిసంఘాతంతో కలిసి ఉన్న) ఆత్మకు దుఃఖవంతుడను ఇత్యాది జ్ఞానం చాల ప్రబలమైనది కదా? అందుచేత దుఃఖిత్యాద్యభావాన్ని ఎవడూ కూడ తెలుసుకొనడు కదా?(నాకు దుఃఖాదులు లేవు అని ఎవడూ అనుకొనడు కదా?), అన్నట్లయితే- (సమాధానం)-అట్లు కాదు. దేహాద్యభిమానం వలె దుఃఖిత్యాద్యభిమానం కూడ మిథ్యాభిమానమే అనడం యుక్తం కదా? దేహం చేదించబడుతున్నా, దహించబడుతున్నా కూడ నేను చేదించబడుచున్నాను. నేను దహించబడుచున్నాను అనే మిథ్యాభిమానం ప్రత్యక్షంగా కనబడుచున్నది. అట్లే ఇంకా బాహ్యులైన పుత్రమిత్రాదులు పీడింపబడుచున్నప్పుడు నేను పీడింపబడుచున్నాను అని ఆరోపం చూడబడుతున్నది. అట్లే దుఃఖిత్యాభిమానం కూడ(మిథ్యాభిమానం) కావచ్చును. ఎందువల్ల ననగా దుఃఖిత్యాదులు దేహాదులవలెనే చైతన్యంకంటె వెలుపలనే కనబడుతున్నాయి; సుషుప్తాదులలో ఇవి అనువర్తించడంలేదు. చైతన్యమైతే సుషుప్తంలో కూడ అనువర్తిస్తూనే ఉంటుం దని “యద్యై తన్న వశ్యతి వశ్యన్యై తన్న వశ్యతి” ఇత్యాదులలో చెపుతున్నారు. అందువల్ల ఆత్మానుభవం” నేను సమస్త దుఃఖాలనుండి నిర్ముక్తు డైన ఏకైకచైతన్యస్వరూపుడను”అని కలుగుతుంది. ఈ విధమైన ఆత్మానుభవం కలిగినవానికి ఇక కర్తవ్య మేమీ మిగలదు. అందుచేతనే-“కిం వ్రజయా...లోకః” అను శ్రుతి ఆత్మవేత్త చేయవలసిన కర్తవ్య మేదీ లేదని చెబుతున్నది. “యస్త్యాత్మ...విద్యతే” (ఎవడైతే ఆత్మయందే రమిస్తాడో, ఆత్మయందే తృప్తి చెందుతాడో, ఆత్మయందే సంతోషిస్తాడో వానికి మరొక కర్తవ్యం ఏదీ లేదు)అని స్మృతి కూడ ఈ విషయమే చెబుతున్నది. ఎవనికైతే ఈ విధమైన ఆత్మానుభవం శీఘ్రంగా కలగదో వానికి అనుభవం కలగడంకోసమే ఆవృత్తిని అంగీకరించాలి.

అవ. ఆవృత్తి అనుభవం కోసమే అని ఎందుకు చెప్పాలి? “ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యః” ఇత్యాదివాక్యాలచేత ‘తత్త్వమసి’ వాక్యానికి ఏది విషయమో దాని ఆవృత్తి కాక దానికంటె భిన్నమైన ఏదో ఒక దాని ఆవృత్తి విధింపబడుతుంది అనవచ్చును కదా అని

అశంకించుకొని నమాధానం చెవుతున్నారు (భామతి)-తత్రావీత్యాది. అందులోనూ-తత్త్వమసి వాక్యార్థంనుండి, అనగా ఆ వాక్యంచేత బోధించబడే అత్మతత్త్వం నుండి, దూరంచేసి ('తత్త్వమసి' 'తత్త్వమసి' అని అంటూ సంపదాదిరూపంలో తత్త్వమస్యాది వాక్యాల) ఆవృత్తియందు శ్రోతను ప్రవర్తింపజేయకూడదు. (అప్పుడు వాని దృష్టి అంతా ఆ వాక్యంమీద నిలబడుతుంది కాని ఆ వాక్యానికి అర్థమైన బ్రహ్మమీద నిలవదు. అప్పుడు ప్రధానమైన బ్రహ్మను వెనుకకు నెట్టి వాక్యానికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చిన సంపదుపాసన వంటి దవుతుంది. ఇలా చేయడం వరుణ్ణి చంపడం కోసం వానికి ముందుగా వివాహం చేయడంవంటి దవుతుంది). వరఘాతంకొరకు కన్య నిచ్చి పెండ్లిచేయరు కదా? ఆ విధంగా నియుక్తు డైనవానికి (బ్రహ్మభిన్నమైన వాక్యాదికావృత్తియందు నియుక్తుడైనవానికి)నేను దీనియందు అధిక్యము డను (అధికారం కలవాడను), కర్తను, నేను ఇది చెయ్యాలి అని తప్పక బ్రహ్మజ్ఞానంకంటె విపరీతమైన జ్ఞానం కలుగుతుంది. (అందుచేత శ్రోతను బ్రహ్మభిముఖుణ్ణిగానే చెయ్యాలి కాని ఇతరావృత్తితత్పరుణ్ణి చేయకూడదు). స్వతః మందమతి యైన ఎవడు, సరిగా అర్థం కాకపోవడంవల్ల ఆ వాక్యార్థాన్ని (వాక్యప్రతిపాద్యబ్రహ్మను) వీడిచిపెట్టాలనుకొంటాడో వానిని ఈ వాక్యార్థంలో స్థిరంగా ఉండేటట్లు చేయడమే ఆవృత్త్యాది శబ్దాలచేత చెప్పబడుచున్నది. (ఆవృత్తి అనగా తత్త్వమసీత్యాదివాక్యాలను మాటిమాటికీ చదువుతూ కూర్చొనడం కాదు. దాని అర్థమైన బ్రహ్మయందు చిత్తాన్ని స్థిరంగా నిలపడం అని ఈ వాక్యాలకు భావం). అందువల్ల పరబ్రహ్మ విషయమైన జ్ఞానంలో కూడ దానికి ఉపాయాలైన ఉపదేశాలకు ఆవృత్తి సిద్ధిస్తుంది. 2

ఆవృత్త్యాధికరణం సమాప్తం

2. అత్మత్వపాసనాధికరణమ్. సూ. 3

సూ. అత్యేతి తూపగచ్చన్తి గ్రాహయన్తి చ. 4.1.3.

యః శాస్త్రోక్త విశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కిం వా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి. కథం పునరాత్మశబ్దే ప్రత్యగాత్మవిషయే శ్రూయమాణే నంశయ ఇతి. ఉచ్యతే-అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః

శక్యతేభ్యవగన్తుం నతి జీవేశ్వరయోరభేదనంభవే; ఇతరథా తు
 గాణోఽయమభ్యుపగన్తవ్య ఇతి మన్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? నాహమితి
 గ్రాహ్యః; న హ్యపహతపాపృత్వాదిగుణో విపరీతగుణత్వేన శక్యతే గ్రహీతుమ్,
 విపరీతగుణో వాఽపహతపాపృత్వాదిగుణత్వేన. అపహతపాపృత్వాదిగుణశ్చ
 పరమేశ్వరః, తద్విపరీతగుణస్తు శారీరః. ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వే
 ఈశ్వరాభావప్రసంగః, తతః శాస్త్రానర్థక్యమ్. సంసారిణోఽపీశ్వరాత్మత్వేఽధి
 కార్యభావాచ్ఛాస్త్రానర్థక్యమేవ. ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ. అన్యత్వేఽపి తాదాత్మ్యదర్శనం
 శాస్త్రాత్ కర్తవ్యం ప్రతిమాదిష్టివ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు;
 న తు సంసారిణో ముఖ్య ఆత్మేశ్వర ఇత్యేతన్నః ప్రాపయితవ్యమితి.

బాలానందిని

ఆత్మేతి :- “ఆత్మేతి తు=పరమాత్మను ఆత్మ అనియే ఉపాసించాలి;
 ఉపగచ్ఛన్తి=కొందరు ఆవిధంగానే పొందుతున్నారు; గ్రాహయన్తి చ=శ్రుతులు కూడ
 గ్రహింపచేస్తున్నాయి” అని సూత్రార్థం.

య ఇతి :- శాస్త్రంచేత చెప్పబడిన విశేషణాలు గల పరమాత్మను నేనే అని
 గ్రహించాలా లేక ‘నా కంటే అన్యుడు’ అని గ్రహించాలా అనే విషయం విచారిస్తున్నాడు.
 ఆత్మశబ్దం ప్రత్యగాత్మ అనే అర్థంలో వినబడుతున్నప్పుడు ఈ సంశయానికి అవకాశం
 ఏమిటి? చెప్పబడుచున్నది-జీవేశ్వరులకు అభేదం కుదురుతే ఈ ఆత్మశబ్దం ఈ అర్థంలో
 ముఖ్యం అని (ఆత్మశబ్దానికి ఇది ముఖ్యార్థం అని) అంగీకరించవచ్చు. కాని అలా కాని
 పక్షంలో ఇది గౌణమే అని అంగీకరించాలి అని (ఇతడు, పూర్వపక్షి) అనుకొంటున్నాడు.
 ఏమి ప్రాప్తించింది? పరమాత్మను అహమ్ అని గ్రహించకూడదు. అపహతపాపృత్వాది
 గుణాలు గల పరమాత్మను అందుకు విపరీతమైన గుణాలు కలవానినిగా గ్రహించడం
 శక్యం కాదు కదా? అదే విధంగా విపరీతమైన (సపాపత్వాది) గుణాలు కలవానిని
 (జీవుణ్ణి) అపహతపాపృత్వాదిగుణాలు కలవానినిగా కూడ గ్రహించడానికి శక్యం కాదు
 కదా? ఈశ్వరుడు అపహతపాపృత్వాదిగుణాలు కలవాడైతే శారీరుడు అందుకు
 విపరీతమైనవాడు. ఈశ్వరుడు సంసార్యాత్మ అయితే ఈశ్వరుడే లేకుండా పోతాడు;

అప్పుడు (ఈశ్వరుడున్నాడని చెప్పే) శాస్త్రం వ్యర్థం అవుతుంది. సంసారి ఈశ్వరాత్ముడైతే (కర్మాదులయందు) అధికారం కలవాడు లేకపోవడంచేత అప్పుడు కూడ శాస్త్రానికి అనర్థక్యమే కలుగుతుంది. ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలకు విరోధం కూడ. (పరమాత్మశరీరులు) భిన్నులే అయినా కూడ ప్రతిమాదులయందు విష్వేదిదర్శనం చేసినట్లు శాస్త్రాన్ని పట్టి వాళ్ల మధ్య తాదాత్మ్యదర్శనం చెయ్యాలి అని అంటే; సరే అలాంటి దే దైనా ఉంటే ఉండవచ్చునేమో; సంసారికి పరమేశ్వరుడు ముఖ్యమైన ఆత్మకాదు అనేదే మేం చెప్పదలచిన విషయం.

వి. వెనుకటి అధికరణంలో-బ్రహ్మజ్ఞానానికి సాధనాలైన శ్రవణధ్యానాదుల ఆవృత్తి చెయ్యాలి అని చెప్పబడింది. తత్త్వజ్ఞానంకోసం శ్రవణధ్యానాదుల ఆవృత్తి చేసేటప్పుడు 'అహం బ్రహ్మ' అని ధ్యానించాలా లేక "మత్స్వామీ ఈశ్వరః" అని ధ్యానించాలా అని పై అధికరణంతో ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగతి.

భాష్యమ్

ఏనం ప్రాప్తే బ్రూమః-ఆత్మేత్యేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః. తథాహి పరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలా ఆత్మత్వేనైతముపగచ్ఛన్తి- 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతేఽహం వై త్వమసి భగవో దేవతే" (వ. ఉ.2.34)ఇతి. తథాన్యేఽపి-"అహం బ్రహ్మస్మి" ఇత్యేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా ద్రష్టవ్యాః. గ్రాహయన్తి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని -ఏష త ఆత్మా సర్వాంతరః" (బృ.ఉ.3.4.1)"ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతః" (బృ.ఉ.3.7.3) "తత్సత్త్వం స ఆత్మా తత్త్వమసి" (ఛా.ఉ.6.8.7) ఇత్యేదమాదీని. యదుక్తమ్-ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతి ఇతి, తదయుక్తమ్, గౌణత్వప్రసంగాత్, వాక్యవైరూప్యాచ్చ. యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి, యథా'మనో బ్రహ్మ' (ఛా.ఉ.3.18.1), "అదిత్యో బ్రహ్మ" (ఛా.ఉ.3.19.1)ఇత్యాది. ఇహ పునః "త్వమహమస్మి అహం చ త్వమసి" ఇత్యాహ. అతః ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిః. భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ. తథాహి- "అథ

యోఽన్యం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మితి న స వేద" (బృ.ఉ.1.4.10)
 "మృత్యోః న మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" (బృ.ఉ.4.4.17,
 క.ఉ.1.10), "నర్వం తం వరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనః నర్వం వేద"
 (బృ.ఉ.4.5.7) ఇత్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిర్భేదమపవదతి. యత్సాక్షమ్-న
 విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వ సంభవ ఇతి. నాయం దోషః.
 విరుద్ధగుణతాయా మిధ్యాత్వోపపత్తేః.

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాం-పరమేశ్వరుణ్ణి ఆత్మగానే
 తెలుసుకోవాలి. ఎందువల్ల ననగా. పరమేశ్వరుణ్ణి గూర్చి చెప్పే సందర్భంలో
 జాబాలులు-"త్వం వా...దేవతే" అని పరమేశ్వరుణ్ణి ఆత్మగానే (తమ స్వరూపం గానే)
 అంగీకరిస్తున్నారు. ఇట్లే "అహం బ్రహ్మస్మి" మొదలైన ఆత్మత్వాంగీకారవచనాలు కూడ
 చూచుకోవాలి. "ఏష త ఆత్మా సర్వావ్రతః", "ఏష...అమృతః" "తత్పత్వం న ఆత్మా
 తత్త్వమసి" (భా.ఉ.6.8.7) ఈ మొదలైన వేదాంతవాక్యాలు ఈశ్వరుణ్ణి ఆత్మగా
 గ్రహింపజేస్తున్నాయి. విష్ణుప్రతిమాన్యాయంచేత ఇది ప్రతీకదృష్టి కావచ్చును అని చెప్పినది
 యుక్తం కాదు. అలా చెపితే గౌణం అని చెప్పినట్లవుతుంది; వాక్యంలో కూడ వైరూప్యం
 ఉంది (అనగా చెప్పే విధానంలో తేడా ఉంది). 'మనో బ్రహ్మ', "ఆదిత్యే బ్రహ్మ"
 ఇత్యాదులలో ఎక్కడైతే ప్రతీక దృష్టి అంగీకరించబడుతుందో అక్కడ ఒక్కమారు మాత్రమే
 నిర్దేశం ఉంటుంది. ఇక్కడైతే నువ్వే నేను నేనే నువ్వు అని అంటున్నాడు. అందుచేత
 ప్రతీకశ్రుతికంటే ఇది భిన్నంగా ఉండడంచేత అభేదమే గ్రహించాలి. అంతే కాక భేదదృష్టి
 కూడ నిరాకరించబడుచున్నది. అదెట్లనగా-"అథ యోఽన్యమ్...వేద", "మృత్యోః...పశ్యతి",
 "నర్వం...వేద" ఇత్యాదిక మైన అత్యధికమైన శ్రుతి భేదదర్శనాన్ని నిరాకరిస్తున్నది.
 విరుద్ధగుణాలు కలవి పరస్పరస్వరూపాలు(అభేదం కలవి) కావు అని ఏది చెప్పబడిందో
 ఆ దోషం లేదు. విరుద్ధ గుణాలుండడం మిథ్య అని చెప్పడం ఉపపన్నంగా ఉంటుంది
 కదా?

భాష్యమ్

యత్పునరుక్తమ్-ఈశ్వరాభావప్రసంగ ఇతి; తదసత్; శాస్త్రప్రామాణ్యాత్, అనభ్యుపగమాచ్చ. న హీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః. కిం తర్హి? సంసారిణః సంసారిత్వాపోహేన ఈశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. ఏవం చ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహత పావృత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతా త్వితరస్య మిధ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే. యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి, తదవ్యసత్. ప్రాక్ ప్రబోధాత్సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్. తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య. “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్” (బృ.ఉ.2.4.14) ఇత్యాదినా ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి. ప్రత్యక్షాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేత్; న. ఇష్టత్వాత్. “అత్ర పితాఽపితా భవతి” (బృ.ఉ.4.3.22) ఇత్యుపక్రమ్య “వేదా అవేదా” (బృ.ఉ.4.3.22) ఇతి వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః ప్రబోధే. కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి చేత్. యస్త్యం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి వదామః. నన్వహమీశ్వర ఏవోక్తః శ్రుత్యా? యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి; నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః. యోఽపి దోషశ్చేద్యతే కైశ్చిత్-అవిద్యయా కీలాత్మనః సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిః ఇతి, సోఽప్యేతేన ప్రత్యుక్తః. తస్మాదాత్మేత్యేవేశ్వరే మనో దధీత. 3.

బాలనందిని

యత్పునరితి :- (ఇలా అంగీకరిస్తే) ఈశ్వరుడే లేకుండా పోతాడు అని ఏది చెప్పబడిందో అది అయుక్తం. ఎందువల్ల ననగా శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ని పట్టి, అంగీకరించలేదు గాన కూడ. (అనగా శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ని పట్టి ఈశ్వరుడున్నా డని చెప్పాలి. మేం ఈశ్వరుడు సంసారి అని అనడంలేదు కూడ అని భావం). ఈశ్వరునికి సంసారిస్వరూపత్వం ప్రతిపాదించబడుచున్నది అని మేం అంగీకరించడంలేదు. మరే మనగా- సంసారియొక్క

సంసారిత్వాన్ని తొలగించడం ద్వారా (వానికి) ఈశ్వరస్వరూపత్వం ప్రతిపాదించడానికి ఉద్దేశించబడినది అని అంటున్నాం. ఇలా చెప్పడంవల్ల అద్వైతేశ్వరుడు అపహతపాపత్వాదిగుణాలు కలవాడనీ, సంసారి తద్విరుద్ధగుణాలు కలవాడనీ చెప్పడం మిథ్యయే అని నిశ్చితం అవుతుంది. అధికారి లేకుండా పోతాడు, ప్రత్యక్షాదులకు విరోధం అనే మాట కూడ చెడ్డమాటే. జ్ఞానం రావడానికి ముందు సంసారిత్వం అంగీకరించబడుతుంది. ప్రత్యక్షాదివ్యవహారం కూడ ప్రబోధం కలగడానికి పూర్వం ఉంటుంది. “యత్ర....పశ్యేత్” ఇత్యాదివాక్యంచేత ప్రబోధం కలిగిన తరవాత ప్రత్యక్షాదులుండవు అని చూపుచున్నాడు. ప్రత్యక్షాదులు లేకపోతే శ్రుతి కూడ లేకుండా పోతుంది అని అంటే అది కాదు. ఎందువల్ల ననగా అది మాకు ఇష్టమే. “అత్ర పితౌఽపితా భవతి” అని ఉపక్రమించి “వేదా అవేదాః” అని చెప్పడంవల్ల ప్రబోధం కలిగిన తరవాత శ్రుతి కూడ లేకుండా పోవడం మాకు సంమతమే. ఈ అప్రబోధం (జ్ఞానం లేకపోవడం) ఎవనికి? అని అంటే అలా అడుగుతూన్న నీకే అని అంటాం. నేను ఈశ్వరుడనే అని శ్రుతి చెబుతున్నది కదా? అయితే నువ్వు ప్రతిబుద్ధుడ వైనావు. జ్ఞానం లేకపోవడం ఎవరికీ కూడ లేదు.

వి. అవిద్య అనేది అసలు ఎక్కడ ఉంది? అవిద్యయే లేదు అని పృచ్ఛకుని అభిప్రాయం. ప్రశ్నించడం అజ్ఞానానికి చిహ్నం. నువ్వు ప్రశ్నిస్తున్నావు గాన నీలోనే ఉంది అవిద్య అని సమాధానం. సర్వజ్ఞుడైన ఈశ్వరునికంటే నేను అభిన్నుడ వైనప్పుడు నాకు అవిద్య ఎలా ఉంటుంది అన మళ్ళీ ప్రశ్న. అట్లయితే నీకు జ్ఞానం కలిగి నట్లే. అయితే జ్ఞానం కలగడానికి పూర్వం, చిన్నాతుడవే అయినా నీలో అవిద్య ఉంది గాన, ప్రత్యక్షంగా కనిపిస్తున్న అజ్ఞానాన్ని కాదనజాలవు అని సమాధాన భావం.

నిర్విశేషానందమాత్రమైన బ్రహ్మయే జీవస్వరూపం అయితే అప్పుడు స్వప్రకాశుడైన జీవుడు సర్వదా భాసించడంచేత జీవరూపమైన బ్రహ్మకూడ ప్రయత్నం ఏదీ లేకుండా సర్వదా భాసించాలి. బ్రహ్మ జీవస్వరూపమే అయినా అజ్ఞానంచేత అవరించబడడంచేత భాసించడం లేదు అని చెప్పడం కుదరదు. స్వప్రకాశానంద స్వరూపమైన బ్రహ్మకంటే అతిరిక్తంగా జీవస్వరూపం లేదు కదా? అతిరిక్తమైన స్వరూపం ఉంది అని అంటే బ్రహ్మభేదం కుదరదు. అందుచేత అవరణం ఒకటి ఉంది అని

అంగీకరిస్తే జీవస్వరూపమే భాసించకూడదు. జీవస్వరూపం భాసిస్తుంది అని అంటావా అప్పుడు బ్రహ్మస్వరూపం నిత్యమూ భాసించాలి. అందుచేత బ్రహ్మ భాసించడం లేదనగా జీవబ్రహ్మల భేదాన్ని అంగీకరించే అలా జరుగుతున్నదని చెప్పాలి అని కలిగే శంకకు సమాధానం ఇది-జీవుడు ఆనందరూపంలో భాసిస్తూనే ఉన్నాడు. అయితే వాని మీద అవిద్యాదిదోషాలను ఆరోపించడంవల్ల జీవస్వరూపం నిర్విశేషంగా కాక సవిశేషంగానే భాసిస్తూన్నది. నిర్విశేషాత్మతత్వమే లేదనే వ్యవహారం ఏర్పడుతున్నది. అందుచేత జీవుని నిర్విశేషస్వరూపం ఆవరించబడింది అని చెప్పాలి. ఇక్కడ ఒక ప్రశ్న ఉదయించవచ్చును- నువ్వు అంగీకరిస్తూన్న అవిద్య బ్రహ్మవిషయక మని బ్రహ్మ తెలియకుండా చేస్తూన్నదనీ) బ్రహ్మమీద ఆరోపించబడిన దనీ చెప్పాలి. అలా చెప్పడం కుదరదు. ప్రకాశించే వస్తువు అవిద్యావిషయం కాదు కదా? అధిష్ఠానమైన బ్రహ్మను ఆవరించకుండా అవిద్యారోపం కూడా కుదరదు కదా? దీనికి సమాధాన మేమనగా-అవిద్యాదోషం అనాది యైనది. అందుచేత అది తనను, అనగా ఆరోపాన్నీ ఇతరమైనదానినీ, అనగా ఆవరణాన్నీ, కూడ అదే సాధించగలరు. అందుచేత బ్రహ్మస్వరూపాన్ని ఆవరించడానికి మరొక వస్తువును దేనినీ ఇది అపేక్షించదు. స్వప్రకాశత్వం అవిద్యకు విరోధి కాదు. స్వప్రకాశమైనా అవిద్యకు విషయం కావచ్చును. అవిద్యకు విరోధి ఐన దల్లా సామగ్రివిశేషంవల్ల కలిగిన ఆత్మతత్వజ్ఞానమే. అది కలిగే వరకు అవిద్య ఆత్మను ఆవరించి దానిమీద ఆరోపించబడి ఉంటుంది. ఈ అక్షేపపరిహారాలే “కస్యచనరయమవ్రబోధః” ఇత్యాది “నాస్తి కస్య చిదవ్రబోధః” అనే భాష్యంలో వ్రతపాదించబడింది దని బ్రహ్మవిద్యాభరణంలో వివరించబడింది (రెండవ భాగం. పే 743-744). ఈ విధంగా అవిద్య అనిర్వచనీయం. పరమార్థంలో సంసారమూ లేదు, బద్ధుడూ లేదు, మోక్షమూ లేదు అని సూచించబడింది అని భామతిలో వ్రతపాదించబడింది. (పే.938,939)

యోఽపీతి:- అవిద్య కూడా ఉన్నప్పుడు బ్రహ్మ సద్వితీయమే అవుతుంది. అందుచేత అద్వైతం కుదరదు అని కొందరు చేసే అక్షేపం కూడా దీనిచేత నిరాకరించబడింది. (అనగా అనిర్వచనీయమైన అవిద్యచేత సద్వితీయంత్యం కలగదు. రజ్జుసర్పస్థానంలో రెండు వస్తువులున్నా యని ఎవరైనా అంటారా అని భావం). అందుచేత ఈశ్వరునియందు నా ఆత్మయే అని మనస్సు నిలపాలి, (ధ్యానం చెయ్యాలి). 3.

ఆత్మత్వపాననాధికరణం సమాప్తం

3. ప్రతీకాధికరణమ్, సూ.4

సూ. న ప్రతీకేన హి సః. 4.1.4

మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశో బ్రహ్మేతి (ఛా.ఉ.3.18.3) ఇతి. తథా “ఆదిత్యే బ్రహ్మేత్యాదేశః” (ఛా.ఉ.3.19.1), “స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే” (ఛా.ఉ.7.1.5) ఇత్యేవమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః-కిం తేష్వప్యాత్మగ్రహః కర్తవ్యో న వేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? తేష్వప్యాత్మగ్రహ ఏవ యుక్తః. కస్మాత్? బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్; ప్రతీకానామపి బ్రహ్మవికారత్వాద్బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరితి.

బాలానందిని

నేతి:- “ప్రతీకే=ప్రతీకమునందు, న=ఆత్మబుద్ధి చేయకూడదు. సః=ఉపాసకుడు, న హి=ప్రతీకను ఆత్మ అని అనుకొనదు కదా?” అని సూత్రార్థం.

మన ఇతి :- “మనో...బ్రహ్మేతి” (అధ్యాత్మమునందు మనస్సును బ్రహ్మగా ఉపాసించాలి. అధిదైవమునందు ఆకాశాన్ని బ్రహ్మగా ఉపాసించాలి, మరియు, “ఆదిత్యే బ్రహ్మేత్యాదేశః,” “స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే” ఇత్యాదిప్రతీకోపాసనలలో కూడ ఆత్మగ్రహం చెయ్యాలా అక్కర లేదా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? వాటి యందు కూడ ఆత్మ గ్రహమే యుక్త మైనది. ఎందువలన? శ్రుతులలో బ్రహ్మ ఆత్మయని చెప్పబడింది. ప్రతీకలు కూడ బ్రహ్మవికారాలే గాన బ్రహ్మరూపములే, అందుచేత వాటిని కూడ ఆత్మ అనవచ్చును.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బద్ధీయాత్. న హి న ఉపాసకః ప్రతీకాని వ్యస్తాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్. యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం, తతశ్చాత్మత్వమితి; తదసత్. ప్రతీకాభావప్రసంగాత్. వికారస్వరూపాపమర్దేన హి నామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితం భవతి. స్వరూపాపమర్దే చ నామాదీనాం కుతః ప్రతీకత్వమాత్మగ్రహో వా? న చ బ్రహ్మణ

అత్మత్వాత్ బ్రహ్మదృష్ట్యపదేశేష్వాత్మదృష్టిః కల్ప్యా; కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్. కర్తృత్వాదినర్వసంసారధర్మనిరాకరణేన హి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వోపదేశః, తదనిరాకరణేన చోపాననావిధానమ్. ఆతశ్చోపానకన్య ప్రతీక్షైః సమత్వాదాత్మగ్రహో నోపపద్యతే. న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి. సువర్ణాత్మనేవ తు బ్రహ్మాత్మనైకత్వే ప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ. అతో న ప్రతీకేషు ఆత్మదృష్టిః క్రియతే. 4.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం-ప్రతీకలయందు ఆత్మబుద్ధిని చేయకూడదు. ఆ ఉపాసకుడు విడి విడిగా ఉన్న ప్రతీకలను ఆత్మనుగా చూడదు కదా? ప్రతీకములు బ్రహ్మకార్యములుగాన అవి బ్రహ్మయే అవడంచేత ఆత్మత్వం కుదురుతుంది అని చెప్పినది అయుక్తం. అప్పుడు ప్రతీకయే లేకుండా పోతుంది. వికారస్వరూపాన్ని మర్చించి (పూర్తిగా అణగద్రొక్కి) నామాదికాన్ని బ్రహ్మగానే స్వీకరించినట్లవుతుంది. వాటి స్వరూపమే పోయినప్పుడు నామాదులు ప్రతీకాలు ఎలా అవుతాయి? ఆత్మగా ఎలా గ్రహించబడతాయి? బ్రహ్మ ఆత్మగాన, వేటియందు బ్రహ్మదృష్టి ఉపదేశించబడుచున్నదో వాటియందు ఆత్మదృష్టిని కల్పించడం కుదరదు; ఎందువల్ల ననగా కర్తృత్వం మొదలైన సంసారధర్మాలు నిరాకరించబడలేదు. కర్తృత్వం మొదలైన సమస్తసంసారధర్మాలను నిరాకరించిన తరువాతనే బ్రహ్మ ఆత్మగా ఉపదేశించబడుతుంది. ఉపాసన లైతే కర్తృత్వాదులను నిరాకరించకుండగానే విధింపబడతాయి. అందుచేత ఉపాసకుడు ప్రతీకలతో సమానుడేగాన (ప్రతీకలు ఏ విధంగా వేరు వేరుగా కనబడుతున్నాయో అలాగే కర్తృత్వాదిధర్మాలతో ఉపాసకుడు కూడ వేరుగా కనబడుతున్నాడు గాన) ఆత్మగ్రహం కుదరదు. రుచక-స్వస్తికాలకు పరస్పరం ఏకస్వరూపత్వం లేదు కదా. (ఆ అలంకారాలు వేరు వేరుగా కనబడినా) సువర్ణరూపంలో అభిన్నములే అయి నట్లు (ఉపాసకునికి ప్రతీకలకీ) బ్రహ్మస్వరూపంచేత అభేదం అన్నట్లయితే అప్పుడు ప్రతీక లేకుండా పోతుంది అని చెప్పాలి. అందువల్ల ప్రతీకలయందు ఆత్మదృష్టి చేయకూడదు.

వి. బ్రహ్మతో అభేదం ఉండడంవల్ల అహంగ్రహం చెప్పినట్లుగా ప్రతీకలు బ్రహ్మవికారాలే గాన అవి జీవాభిన్నబ్రహ్మభిన్నాలు గాన, జీవాభేదం ఉంది గాన అహంగ్రహపాసన చేయవచ్చు అని దృష్టాంత సంగతితో పూర్వపక్షం. ఇది మొదలు మూడు అధికారణాలకు ఈ పాదంలో ప్రాసంగికసంగతి. 4

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తం

4. బ్రహ్మదృష్ట్యాధికరణమ్ సూ.5

సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్తాత్. 4.1.5

తేష్యేవోదాహరణేష్వన్యః సంశయః-కిమాదిత్యాదిదృష్టయో బ్రహ్మణ్యధ్యవసితవ్యాః కిం వా బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్యితి. కుతః సంశయః? సామానాధికరణ్యే కారణానవధారణాత్. అత్ర హి బ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైః సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే-‘అదిత్యే బ్రహ్మ’ ‘ప్రాణో బ్రహ్మ’, ‘విద్యుద్ బ్రహ్మ’ ఇత్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్. న చత్రాజ్ఞానం సామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానామ్. న హి భవతి గౌరవ్య ఇతి సామానాధికరణ్యమ్. నను ప్రకృతివికారభావాద్బ్రహ్మాదిత్యాదీనాం మృచ్ఛరావాదివత్ సామానాధికరణ్యం స్యాత్. నేత్యుచ్యతే. వికారప్రవిలయో హ్యేవం ప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్ స్యాత్. తతశ్చ ప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ. పరమాత్మవాక్యం చేదం తదానీం స్యాత్; తతశ్చోపాసనాధికారో బాధ్యేత. పరిమితవికారోపాదానం చ వ్యర్థమ్. తస్మాద్బ్రాహ్మణోఽగ్నిర్వైశ్వానరో ఇత్యాదివదన్యత్రాన్యదృష్ట్యాద్యాసే సతి క్వ కిందృష్టిరధ్యస్యతామితి సంశయః. తత్రానియమో నియమకారిణః శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తమ్. అథవాఽఽదిత్యాదిదృష్టయ ఏవ బ్రహ్మణి కర్తవ్యా ఇతి ప్రాప్తమ్. ఏవం హ్యదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మోపాసితం భవతి. బ్రహ్మోపాసనం ఫలవదితి శాస్త్రమర్యాదా. తస్మాన్న బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్యితి.

బాలానందిని

బ్రహ్మతి :- “ఉత్పర్నాత్=ఉత్పర్న ఉండడంవల్ల, బ్రహ్మద్వైతః=బ్రహ్మద్వైతయే చేయదగినది” అని సూత్రార్థం.

తేషేవేతి:- ఆ ఉదాహరణల విషయంలోనే - బ్రహ్మయందు ఆదిత్యాది దృష్టుల అధ్యాసం చెయ్యాలా లేక ఆదిత్యాదులయందు బ్రహ్మద్వైత చెయ్యాలా అని సంశయం. సంశయం. ఎందువల్ల? సామానాధికరణ్యంలో కారణం ఏమిటో నిశ్చయం లేకపోవడంవల్ల. ఇక్కడ ‘ఆదిత్యో బ్రహ్మ’ ‘ప్రాణో బ్రహ్మ’ ‘విద్యుద్బ్రహ్మ’ ఇత్యాదివిధంగా సమానమైన విభక్తులలో నిర్దేశించడంవల్ల బ్రహ్మశబ్దానికి ఆదిత్యాదిశబ్దాలతో సామానాధికరణ్యం కనబడుచున్నది. (రెండు పదాలను విశేషణవిశేష్యాలుగా ఒకే విభక్తిలో, వచనంలో ప్రయోగించడం-‘నీలమ్ ఉత్పలమ్’ ఇత్యాదుల వలె - సామానాధికరణ్యం). అయితే ఇక్కడ సరియైన సామానాధికరణ్యం కుదరదు; ఎందువల్ల ననగా బ్రహ్మ-ఆదిత్యాదిశబ్దాలు వేరు వేరు అర్థాలను చెపుతున్నాయి కదా? ‘గౌః అశ్వః’ అని ప్రయోగిస్తే సామానాధికరణ్యం కాదు కదా? (సమానవిభక్తివచనాదులలో ఉపయోగించిన రెండు పదాలు, ‘నీలమ్ ఉత్పలమ్’ ఇత్యాదులలో వలె ఒకే వస్తువును నిర్దేశిస్తేనే అది సరియైన సామానాధికరణ్యం అవుతుంది. రెండు వ్యక్తులను చెప్పే గౌః అశ్వః అనే పదాలు సమానవిభక్త్యాదులలో ప్రక్క ప్రక్క ప్రయోగింపబడినా అది సామాధికరణ్యం అని చెప్పబడదు). (ప్రశ్న) బ్రహ్మకు ఆదిత్యాదులకూ మధ్య ప్రకృతివికారభావం ఉండడంవల్ల (ప్రకృతియైన)మృత్తుకూ, వికృతులైన శరావాదులకు వలె (ఈ మూకుడు మట్టి ఈ కుండ మట్టి ఇత్యాదులలో వలె) సామానాధికరణ్యం ఉండవచ్చును కదా?(సమాధానం)-ప్రకృతితో సామానాధికరణ్యం చెప్పితే వికారానికి ప్రవిలయం ఏర్పడుతుంది; (వికారం కనబడకుండా పోతుంది). అప్పుడు ప్రతీకయే లేకుండా పోతుందని చెప్పాం. మరొక విషయ మేమనగా అప్పుడు (ఇక్కడ ప్రకృతివికారభావం ప్రవేశపెడితే) ఇది పరమాత్మను గూర్చి చెప్పే వాక్యం అవుతుంది. అప్పుడు ఉపాసనాధికారం బాధితమవుతుంది. (ఇది ఉపాసనలను చెప్పే ఘట్టం. ఇది పరమాత్మను చెప్పే వాక్యంగా అర్థం చెప్పుకొంటే ప్రస్తుతమైన ఉపాసనాప్రకరణానికి భంగం ఏర్పడుతుంది). మరొక విషయ మేమనగా జగత్తులో ఉన్న అన్ని వదార్థాలూ

బ్రహ్మవికారాలే అయినప్పుడు- కొన్ని వికారాలను మాత్రమే చెప్పడం వ్యర్థం అవుతుంది. అందుచేత “బ్రాహ్మణుడే వైశ్వానరాగ్ని” ఇత్యాదులందు వలె, (సామానాధికరణ్యాన్ని పట్టి) ఒకదానియందు మరొకదాని దృష్టియొక్క అధ్యాస చేయవలసి యుండగా దేనియందు దేని దృష్టి అధ్యసించాలి (బ్రహ్మయందు ఆదిత్యదృష్టియా లేక ఆదిత్యుని యందు బ్రహ్మదృష్టియా) అని సంశయం. అయితే నియమకారి యైన శాస్త్రం లేకపోవడంచేత నియమం లేదు (ఇట్లు అట్లా కూడ అధ్యాసచేయవచ్చును) అని ప్రాప్తిస్తుంది. లేదా బ్రహ్మయందే ఆదిత్యాదిదృష్టులు చెయ్యాలి అని ప్రాప్తిస్తుంది. ఇలా అయితే ఆదిత్యాదిదృష్టులచేత బ్రహ్మను ఉపాసించిన ట్లవుతుంది. బ్రహ్మోపాసనకు మంచి ఫలం ఉంటుం దని శాస్త్రమర్యాద; అందువల్ల ఆదిత్యాదులయందు బ్రహ్మదృష్టి కాదు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-బ్రహ్మదృష్టిరేవాదిత్యాదిషు స్యాదితి. కస్మాత్? ఉత్కర్నాత్. ఏవః సుత్కర్షణాదిత్యాదయో దృష్టౌ భవంతి, ఉత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్. తథా చ లోకిక్ న్యాయోనుఽగతో భవతి. ఉత్కృష్టదృష్టిర్ని నికృష్టేఽధ్యసితవ్యేతి లైకిక్ న్యాయః, యథా రాజదృష్టిః క్షత్తరి. స చానుసర్తవ్యః. విపర్యయే ప్రత్యవాయప్రసంగాత్. న హి క్షత్త్రదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్. నను శాస్త్రప్రామాణ్యాదనాశబ్దానీ యోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః న చ లోకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియన్తుం యుక్తేతి. అత్రోచ్యతే- నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్. నందిగ్ధే తు తస్మింస్తన్నిర్ణయం ప్రతి లోకిక్ ఽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణః న విరుధ్యతే. తేన చోత్కృష్టదృష్ట్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణే నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ ప్రత్యవేయా దితి శ్లిష్యతే. ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదీనాం ముఖ్యార్థత్వమవిరోధాద్ధ్రుహితవ్యమ్. తైః స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాం బుద్ధౌ పశ్చాదవతరతో బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా సామానాధికరణ్యాససంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతైవావతిష్ఠతే. ఇతిపరత్వాదపి బ్రహ్మశబ్దస్యైష ఏవార్థో న్యాయ్యః. తథాపి- “బ్రహ్మేత్యాదేశః”

“బ్రహ్మేత్యుపాసీత” “బ్రహ్మేత్యుపాస్తి” ఇతి చ నర్వత్రేతివరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి, శుద్ధాంస్వాదిత్యాదిశబ్దాన్. తతశ్చ యథా శుక్తికాం రజతమితి ప్రత్యేతీత్యత్ర శుక్తివచన ఏవ శుక్తికాశబ్దో రజతశబ్దంతు రజతప్రతీతిలక్షణార్థః, ప్రత్యేత్యేవ హి కేవలం రజతమితి న తు తత్ర రజతమస్తి, ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్ బ్రహ్మేతి ప్రతీయాదితి గమ్యతే.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా ఆదిత్యాదులయందు బ్రహ్మదృష్టియే ఉండాలి అంటాం. ఎందువల్ల? ఉత్కర్షవల్ల. ఈ విధంగా చెపితేనే ఆదిత్యాదులు ఉత్కర్షతో చూడబడినవాళ్ళవుతారు. ఎందువల్ల ననగా వాళ్ళమీద ఉత్కృష్టమైనదాని (బ్రహ్మయొక్క) దృష్టి అధ్యసించబడుచున్నది. ఈ విధంగా నైతే లోకీకన్యాయాన్ని కూడా అనుసరించినట్లవుతుంది. తక్కువవానియందు గొప్పవాని దృష్టిని ఆరోపించాలి అని లోకీకన్యాయం. ఉదాహరణాకి క్షత్త్రయందు రాజదృష్టి (సారథ్యం మొదలైనవి చేసే ఒక జాతికి చెందినవాడు క్షత్త్ర). ఆ న్యాయం అనుసరించాలి. అందుకు విపర్యయం చేస్తే ప్రత్యవాయం కలగవచ్చును. రాజును క్షత్త్రునిగా చూచి అతనిని నికృష్టుణ్ణిగా చేసినట్లయితే శ్రేయస్సు ఇవ్వదు కదా? (అశంక) శాస్త్రప్రామాణ్యాన్ని పట్టి ఈ విషయంలో ప్రత్యవాయం వస్తుందేమో అని అశంకించకూడదు. శాస్త్రీయదృష్టిని లోకీకన్యాయంచేత నియమించకూడదు. (సమాధానం) ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. శాస్త్రార్థం ఇది అని నిర్ధారణ చేసినట్లయితే ఇది ఇట్లే కావచ్చును (నీవు చెప్పినది నిజమే కావచ్చును). శాస్త్రార్థం సందిగ్ధంగా ఉన్నప్పుడుమాత్రం దాని నిర్ణయాన్ని గూర్చి లోకీకన్యాయాన్ని ఆశ్రయించినా కూడ విరోధం లేదు. దానిచేత (లోకీకన్యాయంచేత) ఉత్కృష్టదృష్ట్యాసమే శాస్త్రార్థ మని నిశ్చయింపబడుచుండగా నికృష్టదృష్టిని అధ్యసించేవాడు ప్రత్యవాయం పొందుతాడు అని చెప్పడం యుక్తమే. ఆదిత్యాదిశబ్దాలు ముందు ఉన్నాయి గాన, (వాటి ముఖ్యార్థం గ్రహించడంలో) విరోధం లేదు గాన వాటి ముఖ్యార్థమే గ్రహించాలి. స్వార్థాన్ని బోధించే ఆ ఆదిత్యాదిశబ్దాలచేత (శ్రోతయొక్క) బుద్ధి ఆక్రమించబడిన తరువాత (ఆ అర్థాలు బుద్ధిలో ప్రవేశించిన తరువాత) అవతరించే (బుద్ధిగోచర మయ్యే) బ్రహ్మశబ్దానికి ముఖ్యమైన వ్యక్తిచేత సామానాధికరణ్యం అసంభవం గాన ఇంక బ్రహ్మదృష్టిని విధిస్తున్నది

అనే విషయం మాత్రమే నిలిచిఉంటుంది. మరొక విషయ మేమనగా బ్రహ్మశబ్దానికి తరవాత ఇతి శబ్దం ఉంది గాన ఆ కారణంచేత కూడ ఈ అర్థమే న్యాయమైనది. ఆ దెట్లనగా “బ్రహ్మ ఇతి ఆదేశః” “బ్రహ్మ ఇతి ఉపాసిత” “బ్రహ్మ ఇతి ఉపాస్తే” అని అంతటా కూడా “ఇతి” అనేది పరంగా గల బ్రహ్మశబ్దాన్ని ఉచ్చరిస్తున్నాడు. అదిత్యాదిశబ్దాల నైతే శుద్ధమైనవాటిని (ఇతిపరములు కానివాటిని) ఉచ్చరిస్తున్నాడు. అందువల్ల “శుక్తికాం రజతమ్ ఇతి ప్రత్యేతి” (శుక్తికను రజతము అని తెలుసుకొంటున్నాడు) అనే చోట ఏ విధంగా శుక్తికాశబ్దం శుక్తికనే చెప్పుతుందో, రజతశబ్ద మైతే రజతమనే ప్రతీతి మాత్రమే అనే అర్థాన్ని బోధిస్తుందో, ఎందువల్ల నంటే అక్కడ కేవలం రజతం ఉందని అనుకుంటున్నాడు మాత్రమే గాని నిజంగా రజతం లేదు కదా, అలాగే ఇక్కడ కూడ అదిత్యాదులను బ్రహ్మ అని అనుకోవాలి అని మాత్రమే తెలుస్తున్నది.

భాష్యమ్

వాక్యశేషోఽపి చ ద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాన్తిక్రియయా వ్యాప్యమానాన్ దర్శయతి “స య ఏతమేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మోపాస్తే” (భా. ఉ. 3.19.4) “యో వాచం బ్రహ్మోపాస్తే” (భా. ఉ. 7.2.2) “యః సంకల్పం బ్రహ్మోపాస్తే” (భా. ఉ. 7.4.3) ఇతి చ. యత్తత్తాక్తం బ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయం ఫలవత్త్వాయేతి, తదయుక్తమ్. ఉక్తేన న్యాయేన అదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగనూత్. ఫలం త్వతిథ్యాద్యుపాసన ఇవ అదిత్యాద్యుపాసనేఽపి బ్రహ్మైవ దాస్యతి, సర్వాధ్యక్షత్వాత్. వర్ణితం చైతత్ “ఫలమత ఉపపత్తేః” (బ్ర.సూ. 3.2.38) ఇత్యత్ర. ఉద్భవం చాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం యత్రప్రతీకేషు తద్బ్రహ్మధ్యారోపణం ప్రతిమాదిష్టవ విష్ణాదీనామ్.5

బాలానందిని

వాక్యేతి :- నయం.....ఉపాస్తే, “యో వాచం బ్రహ్మోపాస్తే” “యః సంకల్పం బ్రహ్మోపాస్తే” ఇత్యాదివాక్యశేషం కూడ అదిత్యాదిశబ్దాలను ద్వితీయావిభక్తిలో ప్రయోగించడం ద్వారా ఉపాసనక్రియలో అదిత్యాదులను వ్యాపించబడుచున్నవాళ్ళనుగా

(అనగా కర్మగా అన్వయించువాళ్ళనుగా) చూపుతున్నది. ఫలం లభించా లంటే ఇక్కడ బ్రహ్మపాసనమునే అంగీకరించాలి అని ఏది చెప్పబడిందో అది యుక్తం కాదు. చెప్పిన న్యాయంచేత ఆదిత్యాదులే ఉపాస్య లని తెలుస్తూన్నది కదా. అతిథ్యాదులను ఉపాసించినందుకు ఫలం ఇచ్చినట్లు ఆదిత్యాద్యుపాసనలో కూడా సర్వాధ్యక్షం అవడం చేత, బ్రహ్మమే ఇస్తుంది. ఈ విషయం “ఫలమత ఉపపత్తేః” అనే చోట వర్ణించబడింది. ఇక్కడ బ్రహ్మ ఉపాస్యం అని చెప్పడానికి అర్థం ఏమనగా ప్రతిమాదులయందు విష్ణ్వదిదృష్టి ఆరోపించి నట్లు ప్రతీకలయందు బ్రహ్మదృష్టిని ఆరోపించడమే. 5

బ్రహ్మదృష్టిధికరణం సమాప్తం

5. ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్. సూ. 6

సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః 4.1.6

“య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీధముపాసీత” (భా.ఉ. 1.3.1), “లోకేషు పశ్యవిధం సామోపాసీత” (భా.ఉ. 2.2.1), “వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత” (భా.ఉ. 2.8.1) “ఇయమేవర్గగ్నిః సామ” (భా.ఉ.1.6.1) ఇత్యేవమాదిష్వజ్గావబద్ధేషూపాస నేషు సంశయః - క్రిమాదిత్యాది మూర్ధగీధాదిదృష్టయో విధీయంతే, కిం వా ఉద్గీధాదిష్టేవ ఆదిత్యాదిదృష్టయ ఇతి. తత్రానియమో నియమకారణా భావాదితి ప్రాప్తమ్. న హ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కన్యచిదుత్కర్షవిశేషోఽవధ్యార్యతే, బ్రహ్మ హి సమస్తజగత్కారణత్వాత్ అపహతపాపమత్వాదిగుణయోగాచ్చ ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టమితి శక్యమవధారయితుమ్, న త్వాదిత్యోద్గీధాదీనాం వికారత్వావిచేషాత్ కిం చిదుత్కర్షవిశేషావధారణే కారణమస్తి. అథవా నియమేనైవోద్గీధాదిమతయ ఆదిత్యాదిష్వధ్యసేరన్. కస్మాత్? కర్మాత్మకత్వాదుద్గీధాదీనాం, కర్మణశ్చ ఫలపాప్తిప్రసిద్ధేః, ఉద్గీధాదిమతిభిరు పాస్యమానా ఆదిత్యాదయః, కర్మాత్మకాః సంతః ఫలహేతవో భవిష్యన్తి. తథా చ “ఇయమేవర్గగ్నిః సామ” (భా.ఉ. 1.6.1) ఇత్యత్ర “తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూథం సామ” (భా.ఉ. 1.6.1) ఇతి ఋక్సజ్జేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిమ్,

తచ్చ పృథివ్యగోః ఋక్సామదృష్టిచిక్రీర్షాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః
 పృథివ్యగ్నిదృష్టిచిక్రీర్షాయామ్. క్షత్తరి హి రాజదృష్టికరణాత్ రాజశబ్ద ఉపచర్యతే
 న రాజని క్షత్రుశబ్దః. అపి చ “లోకేషు పశ్చాదిధం సామోపాసీత” (భా.ఉ. 2.2.1)
 ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితమితి ప్రతీయతే. “ఏతద్ధాయత్రం ప్రాణేషు
 ప్రోతమ్” (భా.ఉ. 2.11.1) ఇతిచైతదేవం దర్శయతి. వ్రథమనిర్దిష్టేషు
 చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మధ్యస్తమ్ “అదిత్యో బ్రహ్మైత్యాదేశః” (భా.ఉ.
 3.19.1) ఇత్యాదిషు. వ్రథమానిర్దిష్టాశ్చ పృథివ్యాదయః చరమనిర్దిష్టా
 హింకారాదయః “పృథివీ హింకారః” (భా.ఉ. 2.2.1) ఇత్యాధిశ్రుతిషు.
 అతోఽజ్ఞేష్వాదిత్యాదిష్వజ్ఞమతినిక్షేప ఇతి.

బాలానందిని

అదిత్యాదీతి :- “అజ్ఞే = ఉద్గీధం మొదలైన అంగమునందు, అదిత్యాదిమతయః
 = అదిత్యాదిదృష్టులు చేయదగినవి, ఉపపత్తేః = అట్లు చేయడమే ఉపపన్నం గాన”
 అని సూత్రార్థం.

య ఏవాసౌ ఇతి:- “య ఏవాసౌ....ఉపాసీత” (అ తపిస్తున్నవానిని ఉద్గీధంగా
 ఉపాసించాలి) “లోకేషు....ఉపాసీత” (పృథివీ - అగ్ని - అన్తరిక్ష - ఆదిత్య - ద్యులోకా
 లనే లోకాలయందు హింకార - ప్రస్తావ - ఉద్గీధ - ప్రతీహార - నిధనా లనే అయిదు
 అంశాలు గల సామను ఉపాసించాలి), “వాచిఉపాసీత” (వాక్కునందు ఆది, ఉపద్రవం
 అను రెండు భక్తులు చేర్చిన పైనచెప్పిన ఐదు సామలు ఉపాసించాలి) “ఇయమేవ.....సామ”
 (ఈ పృథివియే ఋక్కు, అగ్నియే సామ) ఇత్యాదులైన అంగాలకు సంబంధించిన
 ఉపాసనలలో ఆదిత్యాదులయందు ఉద్గీధాదిదృష్టులు లేక ఉద్గీధాదులయందు
 ఆదిత్యాదిదృష్టులు విధించబడుచున్నాయా అని సంశయం. నియమం చెప్పడానికి తగిన
 కారణం ఏదీ లేకపోవడంచేత నియమం లేదు (ఇటు అటు కూడా చేయవచ్చును) అని
 ప్రాప్తిస్తున్నది. ఇక్కడ బ్రహ్మ విషయంలో వలె దేనికి కూడ ఉత్కర్షవిశేషం ఏదీ కనబడడం
 లేదు కదా? బ్రహ్మ సమస్తజగత్తుకు కారణం అవడంవల్ల అపహతపాస్మత్వాదిగుణా
 లుండడంవల్ల ఆదిత్యాదులకంటే ఉత్కృష్టమైన దని నిర్ధారణ చేయడం శక్యం అయింది

(వెనుకటి అధికరణంలో). ఆదిత్యోద్గీధాదులు అన్ని కూడ వికారాలే (బ్రహ్మకార్యాలే గాన) వీటిలో (ఒకటి ఉత్కృష్టమైనది, మరొకటి నికృష్టమైనది అని) ఉత్కృష్టవివేషాన్ని నిర్ధారణ చేయడానికి కారణం ఏదీ లేదు. లేదా - ఆదిత్యాదులందే నిశ్చితంగా ఉద్గీధాదిమతులు అధ్యసంపదాలి. ఎందువల్ల? ఉద్గీధాదులు కర్మస్వరూపములు, కర్మవల్ల ఫలప్రాప్తి సిద్ధిస్తుంది. (అందుచేత) ఆదిత్యాదులను ఉద్గీధాధిరూపాలలో ఉపాసిస్తే అవి కర్మస్వరూపా లయి ఫలానికి హేతువులు అవుతాయి. అట్లే “ఇయమేవర్గగ్నిః సామ” అనేచోట “తదేతదేతస్యామృత్యధ్యాధం సామ” (తదేతత్ సామ = ఈ అగ్ని అనే పేరు గల సామ, ఏతస్యామ్ = పృథివీరూపమైన, ఋచి = ఋక్కునందు, అధ్యాధమ్ = పైన ఉన్నది) అని ఋక్కుబ్బంచేత పృథివిని, సామశబ్దంచేత అగ్నిని నిర్దేశిస్తున్నది. ఇలా చెప్పడం పృథివ్యగుల్మమీద ఋక్ - సామదృష్టి చెయ్యా లన్నప్పుడే కుదురుతుంది కాని ఋక్-సామల మీద పృథివ్యగ్ని దృష్టి చెయ్యా లన్నట్లయితే కుదరదు. క్షత్తయందు రాజదృష్టిని చేయడంవల్ల వాని యందు రాజశబ్దం ఉపచారంచేత (గౌణంగా) ప్రయోగించబడుతుంది కాని రాజునందు క్షత్తుశబ్దం ఉపచరితం కాదు. మరొక విషయ మేమనగా “లోకేషు పశ్చవిధం సామోపాసీత” అని (లోకాలను) అధికరణంగా నిర్దేశించడంచేత లోకములమీదనే సామ అధ్యసంపదగినది అని తెలుస్తున్నది. “ఏ తద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమ్” ఈ గాయత్రం ప్రాణాలమీద ఉంచబడింది అనేది కూడ (ప్రాణేషు అని సప్తమీప్రయోగంచేత) ఈ విషయాన్నే (ప్రాణాలమీద గాయత్రదృష్టి అన్నట్లు) చూపుచున్నది. “ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః” ఇత్యాదివాక్యాలలో ముందుగా నిర్దేశించబడిన ఆదిత్యాదులపైన తరవాత నిర్దేశించబడిన బ్రహ్మ అధ్యసించబడింది. (పూర్వాధికరణంలో). ఇక్కడ కూడ పృథివ్యాదులు ముందుగా నిర్దేశించబడ్డాయి. హింకారాదులు “పృథివీ హింకారః” ఇత్యాదిశ్రుతులలో, తరవాత నిర్దేశించబడ్డాయి. అందువల్ల అంగములు కాని ఆదిత్యాదులమీద అంగమతి చెయ్యాలి.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆదిత్యాదిమతయ ఏవ అశ్లేషాద్గీధాదిమ క్షిప్యేరన్. కుతః? ఉపపత్తేః. ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసంనికర్వాదాదిత్యాది మతిభిః సంస్క్రియమాణేషూదీధాదిమ కర్మసమ్మద్భిః, “యదేవ విద్యయా కరోతి

శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" (భా.ఉ. 1.1.10) ఇతి చ విద్యాయాః కర్మసమ్మద్ధిహేతుత్వం దర్శయతి. భవతు కర్మసమ్మద్ధిఫలేష్వేవమ్. స్వతంత్రఫలేషు తు కథమ్ - "య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పజ్జావిధం సామోపాస్తే" (భా.ఉ. 2.2.3) ఇత్యాదిషు? తేష్వపి అధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసంనికర్తృణైవ ఫలకల్పనా యుక్తా గోదోహనాదినియమవత్. ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీధాదిభ్యః కర్మాత్మకేభ్యః ఉత్కర్షోపపత్తిః. ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణం హి కర్మఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు. అపి చ "ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీధముపాసీత"(భా.ఉ.1.1.1) "ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి" (భా.ఉ.1.1.10) ఇతి చోద్గీధమేవోపాస్యత్వేన ఉపక్రమ్య ఆదిత్యాదిమతీర్విదధాతి.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం. ఉద్గీధాదులమీద ఆదిత్యాదిమతులే ఉంచబడాలి. ఎందువల్ల? ఉపపత్తివల్ల. ఉపాసనలు ప్రకృతకర్మాపూర్వంతో సంనిహితంగా ఉండడంచేత ఉద్గీధాదులు ఆదిత్యాదిమతులచేత సంస్కరింపబడితే కర్మసమ్మద్ధి కలుగుతుంది. "యదేవభవతి" అను శ్రుతి విద్య కర్మసమ్మద్ధికి హేతువు అని చెప్పుచున్నది. (ప్రశ్న) కర్మసమ్మద్ధి ఫలంగా గల ఉపాసనలలో (కర్మసమ్మద్ధి అనే ఫలం ఇచ్చే ఉపాసనలలో) ఇట్లవుతే కా వచ్చును. కాని స్వతంత్రఫలాలైన "య ఏతదేవం.... ఉపాస్తే" ఇత్యాద్యుపాసనలయందు ఎట్లు? (సమాధానం) అది కూడా అధికృతాధికారం లోనికే చెందినదవడంవల్ల ప్రకృతమైన అపూర్వంతో సంనికర్తను పట్టియే, గోదోహనాది నియమాలలో వలె ఫలం కన్పించడం యుక్తం.

వి. ఆదిత్యాదులను ఉద్గీధాదిదృష్టితో ఉపాసించాలా ఉద్గీధాదులను ఆదిత్యాదిదృష్టితో ఉపాసించాలా అని సంశయం కలిగి నప్పుడు పూర్వపక్షి చెప్పినది కాదని ఉద్గీధాదులనే ఆదిత్యాదిదృష్టితో ఉపాసించాలి అని చెప్పబడింది. అందుకు ఉపపత్తి ఏమనగా - కర్మాంగాలైన ఉద్గీధాదులు, కర్మకు అంగం కాని ఆదిత్యాదులు సంబంధించి ఉన్న ఉపాసనలను చేయడంవల్ల కలిగే ఫలం కర్మ వీర్యవత్తరం అవడం అని చెప్పబడింది. ఉపాసనలు చేయడంవల్ల కర్మాంగాలైన ఉద్గీధాదులందు ఒక విధమైన

అతిశయం కలుగుతుంది. దాని ద్వారా ప్రధానకర్మ వీర్యవత్తరం అవుతుంది. అందుచేత ఈ ఉపాసనలలో ప్రాధాన్యం అంగాలకే ఇవ్వాలి కాని బాహ్యమైన ఆదిత్యాదులకు ఇవ్వకూడదు. అంగాలు ప్రధానాపూర్వంతో సంబంధించి ఉంటాయి కాని బాహ్యపదార్థాలు సంబంధించి ఉండవు. అందుచేత ఉద్గీధాద్యంగాలను ఆదిత్యాదిదృష్టితో సంస్కరిస్తే వాటివల్ల కలిగే అంగాపూర్వంలో ఒక అతిశయం కలుగుతుంది. తద్వారా ప్రధానకర్మ సమృద్ధి కలుగుతుంది. అందుచేత ఉద్గీధాదులయందు ఆదిత్యాదిదృష్టి చెయ్యాలి కాని ఆదిత్యాదులందు ఉద్గీధాదిదృష్టి చేయకూడదు.

ఇక్కడ ఒక ప్రశ్న ఉదయిస్తుంది. - ప్రధానకర్మఫలమే ప్రధానకర్మాంగాలైన ఉద్గీధాదుల ఫలం కూడా అవుతుంది గాన పైన చెప్పిన విషయంలో కుదురుతుంది. కాని “లోకేషు వజ్రవిధం సామోపాస్తే” ఇత్యాదివాక్యాలచేత ఊర్ధ్వలోకప్రాప్త్యాదులు స్వతంత్రమైన ఫలాలుగా విధింపబడ్డాయి. అక్కడ ఈ “అపూర్వసంనికర్తాత్” అనే మాట కుదరదు కదా? దీనికి సమాధాన మేమనగా - కర్మలయందు అధికారం ఎవని కుంటుందో వానికే కర్మాంగాలకు సంబంధించిన ఉపాసనలయందు కూడా అధికారం. అందుచేత వీటికి లోకాదిస్వతంత్రఫలం చెప్పబడినా కూడా ప్రకృతమైన కర్మాపూర్వసంబంధంచేతనే ఫలకల్పన చెయ్యాలి. అనగా స్వతంత్రమైన ఫలం ఉంటూండగా ఇవి ప్రధానాపూర్వానికి అంగమైన అపూర్వం కలిగించడం ద్వారా కర్మాంగా లవుతాయి. ఉదాహరణకి గోదోహనానికి స్వతంత్రమైన ఫలం చెప్పినా కూడా దానికి ఆ ఫలం కలిగించే శక్తి అంగద్వారాపేక్షచేతనే కలుగుతుంది దని చెప్పబడి నట్లే ఇక్కడ కూడా అని భావం.

అవ. ఇక్కడ ఏ ఒక్కదానికి ఉత్కర్షనిమిత్తం ఏదీ కనబడడం లేదు అనేదానికి సమాధానం చెబుతున్నారు. ఫలాత్మకత్వాదితి :- ఆదిత్యాదులు ఫలాత్మకములు గాన కర్మరూపాలైన ఉద్గీధాదులకంటే ఉత్కర్ష ఉందని చెప్పడం ఉపపన్నమే. శ్రుతులలో ఆదిత్యాదిప్రాప్తిరూపమైన కర్మఫలమే చెప్పబడుచున్నది కదా. (అందుచేత ఉద్గీధాదులయందు ఆదిత్యాదిదృష్టియే యుక్త మని అర్థం) అంతే కాకుండా “ఓమిత్యేతఉపాసేత” “ఖలు....భవతి” అని ఉపాసింపదగినది ఉద్గీధమే అని ఉపక్రమించి దానిమీద ఆదిత్యాదిదృష్టులను విధిస్తున్నాడు.

భాష్యమ్

యత్తాక్తమ్ - ఉద్గీధాదిమతిభిరుపాస్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయం భూత్వా ఫలం కరిష్యంతి, తదయుక్తమ్, స్వయమేవ ఉపాసనస్య కర్మత్వాత్ ఫలవత్ప్రపత్తేః. ఆదిత్యాదిభావేనాపి దృశ్యమానానాముద్గీధాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్. “తదేతదేతస్యామృత్యుధ్యాధం సామ” (భా.ఉ. 1.6.1) ఇతి తు లాక్షణిక ఏవ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః. లక్షణా చ యథాసంభవం సంనికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంభవేన ప్రవర్తతే. తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికిర్సా తథాపి వ్రనిద్ధయోః ఋక్సామయోః భేదేనానుకీర్తనాత్, పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సంనిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః ఋక్సామసంబన్ధాదితి నిశ్చయతే. క్షత్తుశబ్దోఽపి కుతశ్చిదత్కారణాద్రాజానముపసర్పన్న నివారయితుం పార్యతే. “ఇయమేవర్క్” (భా.ఉ. 1.6.1) ఇతి చ యథాక్షరన్యాసమ్ ఋచ ఏవ పృథివీత్వ మవధారయతి. పృథివ్యా హి ఋక్సేఽవధార్యమాణే ఇయమ్ ఋగేవేత్యక్షరన్యాసః స్యాత్. “య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి” (భా.ఉ. 1.7.7) ఇతి ఛాన్దాశ్రయమేవ విజ్ఞానము పసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయమ్.

బాలానందిని

యదితి :- ఉద్గీధాదిమతులచేత ఉపాసించబడిన ఆదిత్యాదులు కర్మలుగా అయి ఫలం ఇస్తా రని చెప్పినది యుక్తం కాదు. ఉపాసన తానే కర్మ అవడంచేత అదే ఫలం ఇస్తుంది అని చెప్పడం కుదురుతుంది కదా? ఉద్గీధాదికర్మలను ఆదిత్యాదిరూపంలో చూచినా కూడ అవి కర్మలు కాకపోవు కదా? “తదేతదేతస్యామృత్యుధ్యాధం సామ” అనే చోట పృథివి, అగ్ని అనే అర్థాలలో ఋక్ - సామశబ్దాల ప్రయోగం లాక్షణికం. లక్షణ, వీలును బట్టి దగ్గరగా ఉన్నా దూరంగా ఉన్నా తన అర్థంతో (మరొకదానికి ఉన్న) సంబంధాన్ని బట్టి ప్రవర్తిస్తుంది. ఋక్సామలయందు పృథివీ - అగ్నుల దృష్టి చేయదలచినా కూడా, (అనగా ఋక్కును పృథివిగాను, సామాన్ని అగ్నిగాను చూడా లని చెప్పదలచినా

కూడ) ఇక్కడ, ప్రసిద్ధాలైన ఋక్సామలను వేరుగా నిర్దేశించడంవల్ల, పృథివ్యగులు దగ్గరగా ఉండడంవల్ల, ఆ రెండింటియందే (పృథివ్యగు లనే అర్థంలోనే) వాటికి ఋక్సామలతో ఉన్న సంబంధాన్ని పట్టి (లక్షణావృత్తిచేత) ఋక్సామశబ్దప్రయోగం చేయబడింది దని నిశ్చయింపబడుతుంది. ఏదైన నిమత్తంచేత క్షత్తుశబ్దాన్ని కూడా రాజు అనే అర్థంలో ప్రయోగించినా దానిని నివారించడం శక్యం కాదు. (అందుచేత ఋక్శబ్దంచేత పృథివిని, సామశబ్దంచేత అగ్నిని నిర్దేశించి నంతమాత్రంచేత పృథివ్యగులయందు ఋక్సామదృష్టి చెయ్యాలి అని చెప్పవలసిన పని లేదు. ఇది లాక్షణికప్రయోగ మని చెప్పవచ్చును అని భావం). మరొక విషయ మేమనగా - “ఇయమేవర్క్” (ఈ భూమియే ఋక్కు) అని అక్షరన్యాసాన్ని (పదాల పౌర్వాపర్యాన్ని పట్టి) ఋక్కునందే పృథివీత్వాన్ని (ఋక్కును పృథివి అని భావించాలి) అని నిశ్చయిస్తున్నాడు. పృథివిని ఋక్కుగా భావించాలి అని నిర్ణయించవలసి వస్తే “ఇయమ్ ఋగేవ” (ఈ భూమి ఋక్యే) అని అక్షరన్యాసం ఉండేది. మరియు “య ఏవం విద్యాన్ సామ గాయతి” (ఈ విధంగా తెలుసుకొని ఎవడు సామనుగానం చేస్తాడో) అని ఈ విజ్ఞానం అంగానికి (సామ అనే అంగానికి) సంబంధించినదే అని (అనగా సామనే అగ్నిగా చూడాలని) ఉపసంహరిస్తూన్నది గాని ఇది పృథివ్యాద్యాశ్రయం అని ఉపసంహరించడం లేదు.

భాష్యమ్

తథా “లోకేషు పశ్చవిధం సామోపాసీత” (భా.ఉ. 2.2.1) ఇతి యద్యపి సప్తమీనిర్ధి స్థా లోకాస్తథాపి సామ్యేవ తేఽ ధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్. సామని హి లోకేష్వధ్యన్యమానేషు సామలోకాత్మనోపాసీతవ్యం భవతి, అన్యథా పునః లోకాః సామాత్మనోపాసీతాః స్యుః. ఏతేన “ఏతద్ధాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమ్” (భా. ఉ. 2.11.1) ఇత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్. యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః - “అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీత” (భా.ఉ. 2.9.1) ఇతి, తత్రాపి “సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు” (భా.ఉ. 2.8.1) “ఇతి తు పశ్చవిధస్య” (భా.ఉ. 2.7.2) “అథ సప్తవిధస్య” (భా.ఉ. 2.8.1) ఇతి చ సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్. పృథివీ

హింకారః' (భా.ఉ. 2.2.1) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేఽపి హింకారాదిష్ట్యవ
పృథివ్యాదిదృష్టిః. తస్మాదనన్తాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోఽ జ్ఞేషూర్ధ్వదాదిషు
క్షిప్యేరన్నితి సిద్ధమ్. 6

బాలనందిని

తథేతి :- అట్లే - "లోకేషు పశ్చాద్విధం సామోపాసీత" (లోకాలయందు ఐదు
విధాలైన సామను ఉపాసించాలి) అని లోకాలు సప్తమీవిభక్తిచేత నిర్దేశింపబడినా కూడ,
(సామోపాసీత - సామను ఉపాసించాలి అని సామశబ్దాన్ని) ద్వితీయావిభక్తిచేత నిర్దేశించడం
వల్ల సామయే ఉపాస్యం అని తెలుస్తూన్నది గాన సామయందే లోకాలను అధ్యసించాలి.
ఎందువల్లననగా సామమీద లోకాలను అధ్యసిస్తేనే లోకరూపంలో సామ
ఉపాసించబడుతుంది. అలా కాకపోతే (లోకాలమీద సామను అధ్యసిస్తే) లోకాలే
సామరూపంలో ఉపాసించబడేవి అవుతాయి. దీనిచేత "ఏతద్ధాయత్రం ప్రాజేషు ప్రోతమ్"
అనేదానిని గూర్చి కూడా చెప్పినట్లే. (అనగా ప్రాజేషు అని సప్తమీనిర్దేశం ఉన్నా కూడ
లోకవాక్యంలో చెప్పినవిధంగా గాయత్రసామమీద ప్రాణత్వాన్ని అధ్యసించి గాయత్రసామనే
ఉపాసించా అని చెప్పాలి అని అర్థం) "అథ.....ఉపాసీత" ఇత్యాదిస్థానాలలో ఎక్కడైతే
ద్వితీయానిర్దేశం సమంగానే ఉంటుందో (రెండూ కూడ ద్వితీయలోనే నిర్దేశింపబడతాయో)
అక్కడ కూడ "సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు" (సమస్తమైన సామ యొక్క
ఉపాసనం మంచిది) "ఇతి పశ్చాద్విధస్య" (ఈవిధంగా పంచవిధసామోపాసన చెయ్యాలి)
"అథ సప్తవిధస్య" (ఇప్పుడు సప్తవిధసామయొక్క ఉపాసనం చెప్పబడుతున్నది) అని
సామయే ఉపాసింపదగినది అని ఉపక్రమించడంవల్ల సామయందే ఆదిత్యాధ్యానం
చెయ్యాలి. ఈ విధంగా సామయే ఉపాస్యం అని తెలుస్తూండడంవల్ల "పృథివీ హింకారః"
ఇత్యాదులలో నిర్దేశంలో మార్పు ఉన్నా కూడ ("హింకారః పృథివీ" అనకుండా
విపరీతక్రమంలో "పృథివీ హింకారః" అని అన్నా కూడ) హింకారాదులయందే పృథివీదృష్టి
అని చెప్పాలి. అందువల్ల అంగములు కాని ఆదిత్యాదులు ఆశ్రయంగా గల
ఆదిత్యాదిమతులు (ఆదిత్యాదిదృష్టులు) అంగములైన (కర్మాంగాలైన)
ఉద్గీధాదులయందు ఉంచబడాలి అని సిద్ధించినది. 6

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తం

6. ఆసీనాధికరణమ్. సూ. 7.10

సూ. ఆసీనః సంభవాత్ 4.1.7

కర్మాభ్యసంబద్ధేషు తావదుపాసనేషు కర్మతన్త్రత్వాన్నాసనాదీచింతా, నాపి సమ్యగ్ధర్మనే, వస్తుతన్త్రత్వాద్విజ్ఞానస్య. ఇతరేషు తూసానేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీన ఏవేతి చింతయతి. తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్య అనియమః శరీరస్థితేరితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీతి - ఆసీన ఉపాసీతేతి. కుతః? సంభవాత్. ఉపాసనం సమానప్రత్యయప్రవాహ కరణమ్. న చ తద్గచ్ఛతో ధావతో వా సంభవతి. గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరత్వాత్. తిష్ఠతోఽపి దేహధారణే వ్యాపృతం మనః న సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి. శయానస్యాప్యకస్మాదేవ నిద్రయాభిభూయతే. ఆసీనస్య త్వేవం జాతీయకో భూయాన్ దోషః సుపరిహర ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనమ్. 7

బాలానందిని

ఆసీన ఇతి :- “ఆసీనః = కూర్చున్నవాడై ఉపాసనచెయ్యాలి, సంభవాత్ = అప్పుడే ఉపాసన సంభవం కదా?” అని సూత్రార్థం.

కర్మేతి :- కర్మాంశాలకు సంబంధించిన ఉపాసనలలో ఉపాసన కర్మమీద ఆధారపడి ఉంటుంది గాన ఆసనాన్ని గూర్చిన చింత అవసరం లేదు. సమ్యగ్ధర్మనంవిషయంలో కూడ అది వస్తువుమీద ఆధారపడి ఉంటుంది గాన ఆసనచింత అవసరం లేదు. ఇతరమైన ఉపాసనలలో నైతే నియమం లేకుండా నిలబడి యైనా కూర్చుండి యైనా, శయనించి యైనా (ఉపాసన చేయడానికి) ప్రవర్తించాలా లేక తప్పకుండా కూర్చుండే ప్రవర్తించాలా అని విచారించుచున్నాడు. ఉపాసన అనేది మానసం గాన (మనస్సుతో చేసేది గాన) శరీరస్థితి విషయంలో నియమం లేదు. ఇట్లు ప్రాప్తించగా - కూర్చుండే ఉపాసన చెయ్యాలి అని చెప్పుతున్నాడు. ఎందువల్ల? సంభవంవల్ల. ఉపాస మనగా సమ్మానమైన జ్ఞానాల ప్రవాహాన్ని నడిపించడం. అది నడచుచున్నవానికి గాని, పరుగెత్తుచున్న వానికి గాని సంభవం కాదు. ఎందువల్ల ననగా

గమనాదులు చిత్తవిక్షేపం కలిగిస్తాయి. నిలబడి ఉన్నప్పుడు కూడా మనస్సు దేహాన్ని నిలబెట్టుకొనడంలో వ్యావృతమై (వ్యాసక్తమై) ఉంటుంది గాన సూక్ష్మవస్తువును చూడజాలదు. శయనించిన వాని మనస్సు కూడ అకస్మాత్తుగా నిద్రచేత ఆక్రమించ బడుతుంది. కూర్చున్నవాని కైతే ఇలాంటి దోషం చాలావరకు అనాయాసంగా పరిహరించడానికి శక్య మవుతుంది గాన వానికి ఉపాసనం సంభవం అవుతుంది. 7.

సూ. ధ్యానాచ్చ. 4.1.8

అపి చ ధ్యాయత్యర్థ ఏష యత్సమానప్రత్యయప్రవాహకరణమ్. ధ్యాయతిశ్చ వ్రశిథిలాఙ్గచేష్టేషు వ్రతిష్ఠితదృష్టిషు ఏకవిషయాక్షిప్త చిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే “ధ్యాయతి బకో”, “ధ్యాయతి ప్రోషితబన్ధుః” ఇతి. ఆసీనశ్చానాయాసో భవతి. తస్మాదప్యాపీనకర్మోపాసనమ్. 8

బాలానందిని

ధ్యానాదితి :- “ధ్యానాచ్చ = ఇది ధ్యానం అవడంవల్ల కూడ కుర్చుని చెయ్యాలి” అని సూత్రార్థం.

అపిచేతి :- మరొక విషయ మేమనగా సమానప్రత్యయప్రవాహకరణం అనేది ధ్యా(ధ్యై)దాతువునకు అర్థం. ధ్యానం అనేది శిథిలశరీరచేష్ట గలవారై దృష్టిని నిలుపుకొని ఒకే విషయంచేత ఆకర్షింపబడిన వాళ్ళ విషయంలో ఉపచరించబడుచున్నది (ఆరోపించబడుచున్నది). ఉదాహరణకి - కొంగ ధ్యానం చేస్తున్నది, ప్రవాసం వెళ్ళిన బంధువులుగలది ధ్యానిస్తున్నది, మొదలైనవాటిలో. కూర్చున్నవానికి ఆయాసం ఉండదు. అందుచేత ఉపాసనం కూర్చున్నవాళ్ళు మాత్రమే చేయవలసిన పని. 8

సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య. 4.1.9

అపి చ “ధ్యాయతీవ వృథివీ” (భా.ఉ. 7.6.1) ఇత్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమపేక్ష్య ధ్యాయతివాదో భవతి. తచ్చ లిఙ్గముపాసనస్యాసీన కర్మత్వే. 9

బాలానందిని

అచల త్వమితి :- “అచలత్వమ్ = కదలకుండా ఉండడాన్ని, అపేక్ష్య చ = అపేక్షించి ధ్యానశబ్దం ప్రయోగించబడుతున్నది” అని సూత్రార్థం.

అపి చేతి :- మరొక విషయ మేమనగా - “ధ్యాయతీవ పృథివీ” (పృథివి ధ్యానిస్తున్నట్లున్నది) అనేచోట పృథివ్యాదులలో ఉన్న అచలత్వాన్ని పట్టి మాత్రమే ‘ధ్యాయతీ’ అని చెప్పబడుచున్నది. ఉపాసన ఆసీనుని కర్మ అనడానికి ఇది కూడ లింగం. 9

సూ. స్మరన్తి చ. 4.1.10

స్మరన్త్యపి చ శిష్టా ఉపాసనాజ్ఞత్వేనాసనమ్ - “శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః” (భ.గీ.6.11) ఇత్యాదినా. ఆతపవ పద్మకాదీనామాసన విశేషాణాముపదేశో యోగశాస్త్రే. 10

బాలానందిని

స్మరన్తితి :- “స్మరన్తి చ = స్మృతికారులు కూడా చెపుతున్నారు” అని సూత్రార్థం.

స్మరన్త్యపీతి :- ఆసనం ఉపాసనకు అంగం అని శిష్టులు - “శుచౌ....ఆత్మనః” (తనయొక్క ఆసనాన్ని పవిత్రమైన ప్రదేశంలో స్థిరంగా ఉంచుకొని) ఇత్యాదికంచేత చెప్పుచున్నారు. అందువల్లనే యోగశాస్త్రంలో పద్మకం మొదలైన ఆసనాలు చెప్పబడ్డాయి.

ఆసీనాధికరణం సమాప్తం

7. ఏకాగ్రతాధికరణం సూ. 11

సూ. యత్రైకాగ్రత తత్రావిశేషాత్. 4.1.11

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః - కిమస్తి కశ్చిన్నియమః నాస్తి వేతి. ప్రాయేణ వైదికేష్వారమ్భేషు దిగాదినియమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ-దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః. యత్రైవాస్య దిశి కాలే వా మనసః సౌకర్యేణైకాగ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత, ప్రాచీదిక్పూర్వాహ్లాప్రాచీన

ప్రవణాదివద్విశేషాశ్రవణాత్. ఏకాగ్రతాయా ఇష్టాయాః సర్వత్రావిశేషాత్. నను విశేషమపి కేచిదామనన్తి -

“సమే శుచౌ శర్మరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాభిః

మనోనుకూలే నతు చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయేత్”

(శ్లో. ఉ. 2.10)

ఇతి యథేతి. ఉచ్యతే - సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః. సతి త్వేతస్మిన్స్తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వాచార్య ఆచక్షే. “మనోనుకూలే” ఇతి చైషా శ్రుతిః యత్రైకాగ్రతా తత్రేత్యేతదేవ దర్శయతి. 11

బాలానందిని

యత్రేతి :- “యత్ర = ఎక్కడ, ఏకాగ్రత = ఏకాగ్రత లభిస్తుందో, తత్ర = అక్కడ కూర్చుండి ఉపాసన చెయ్యాలి. అవిశేషాత్ = విశేషం ఏదీ చెప్పబడలేదు గాన” అని సూత్రార్థం.

దిగితి :- దిక్కు, దేశం, కాలం - వీటి విషయంలో ఏదైన నియమం ఉన్నదా లేదా అని సంశయం. సాధారణంగా వైదికకర్మలలో దిగాదుల నియమం కనబడడం వల్ల ఇక్కడ కూడ ఏదైన నియమం ఉండవచ్చును అని అనుకొనేవానిని గూర్చి దిగ్దేశ కాలాలవిషయంలో కేవలం ప్రయోజనం మాత్రాన్నే దృష్టిలో ఉంచుకుని (అనగా ఏకాగ్రత ఏ విధంగా కలుగుతుందో అవిధంగా) మాత్రమే నియమం అని చెప్పుతున్నాడు. తూర్పుదిక్కు, పూర్వాహ్లాం, ప్రాచీనప్రవణం (తూర్పుకు పల్లం) ఇత్యాది విశేషాలేవీ వినబడకపోవడంచేత వీనికి ఏ దిక్కునందు ఏ దేశంలో ఏ కాలంలో మనస్సుకు ఏకాగ్రత కుదురుతుందో అక్కడనే ఉపాసన చెయ్యాలి. కావలసిన ఏకాగ్రత ఎక్కడైనా విశేషం ఏదీ లేకుండా కుదరవచ్చును (ప్రశ్న). కొందరు “సమే.....ప్రయోజయేత్” (మెరకపల్లాలు లేక సమంగా ఉన్నది, పరిశుద్ధము, గులకజాళ్ళు నిప్పు, ఇసుక లేనిది, శబ్దం, జలాశయాదులు (చలిని కలిగించేవి) లేనిది, మనస్సుకు అనుకూలము, నేత్రానికి మశకాదులచేత పీడ కలిగించనిది, అయిన గుహలో గాని, వాయువు అధికంగా లేని

ప్రదేశంలో కాని ఉపాసన నడిపించాలి) అని విశేషం కూడా చెప్పుతున్నారు కదా! (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది - ఈ విధమైన నియమం ఉన్నమాట నిజమే. ఇలాంటి నియమం ఉంటుండగా వీటికి సంబంధించిన విశేషాల విషయంలో నియమం లేదని అచార్యుడు సుహృద్భావంతో చెప్పుతున్నాడు. “మనోనుకూలే” అని అంటూ శ్రుతి కూడ ఎక్కడ ఏకాగ్రత కుదురుతుందో అక్కడనే అనే విషయాన్నే చూపుతున్నది.

ఏకాగ్రతాధికరణం సమాప్తం

8. అప్రాయణాధికరణమ్. సూ. 12

సూ. అప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ 4.1.12

అవృత్తిః సర్వోపాసనేష్వాదర్శవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే. తత్ర యాని తావత్సమ్యగ్ధర్శనాన్యుపాసనాని తాన్యవమాతాదివత్కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాతమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్. న హి సమ్యగ్ధర్శనే కార్యే నిష్పన్నే యత్నాన్తరం కించి చ్ఛానీతుం శక్యమ్. అనియోజ్యబ్రహ్మోత్పత్త్యప్రతివత్తేః శాస్త్రస్వావిషయత్వాత్. యాని పునరభ్యుదయఫలాని తేష్వేషా చింతా - కిం కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమావర్త్యపరమేత్ ఉత యావజ్జీవమావర్తయేదితి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? కియంతం చిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యసోత్సృజేత్, అవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనాశబ్దార్థస్య కృతత్వాదితి.

బాలానందిని

అప్రాయణాదితి :- “అప్రాయణాత్ = మరణం వరకు ఉపాసన చెయ్యాలి. తత్రాపి = మరణసమయంలో కూడ, దృష్టం హి = ధ్యేయప్రత్యయాల అనువర్తనం చూడబడింది కదా” అని సూత్రార్థం.

అవృత్తిరితి :- అన్ని ఉపాసనలలోను కూడ అవృత్తి చెయ్యాలి అని మొదటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. వాటిలో సమ్యగ్ధర్శనంకోసం చేసే ఉపాసనలు, అవమానాదుల వలె (దియ్యం కోసం చేసే ధాన్యాభిషేకాదుల వలె) కార్యమునందు పర్యవసానిత్యా గాన, (అనగా సమ్యగ్ధర్శనరూపమైన కార్యంలో పర్యవసానం చెందుతాయి

గాన) వాటి ఆవృత్తి ఎంతవరకు చెయ్యాలి అనేది తెలుస్తూనే ఉంది. కార్యమైన సమ్యగ్దర్శనం కలిగిన తరువాత మరి యొక ప్రయత్నం ఏదీ శాసించడానికి శక్యం కాదు కదా? నియోజ్యం కాని (విధించడానికి శక్యం కాని) బ్రహ్మత్వజ్ఞానం కలిగిన తరువాత శాస్త్రం చేయకలిగినది ఏదీ లేదు కదా అని అర్థం). ఇంక అభ్యుదయఫలములైన ఉపాసనల విషయంలోనే - ప్రత్యయాన్ని కొంతకాలం పాటు ఆవర్తింపచేసి నిలిపివేయాలా లేక జీవితాంతం వరకు ఆవర్తనం చేస్తూనే ఉండాలా అని ఈ విచారం చేయబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించింది? ప్రత్యయాన్ని కొంత కాలం ఆవృత్తి చేసి విడిచివెయ్యాలి. ఎందువల్ల ననగా ఆవృత్తితో కూడిన ఉపాసన శబ్దార్థం (ఉపాసన) చేయబడింది.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆ ప్రాయణాదేవావర్తయేత్ప్రత్యయమ్, అన్త్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః. కర్మాణ్యపి హి జన్మాన్తరోపభోగ్యం ఫలమారభమణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్రీపంతి - "సవిజ్ఞానో భవతి సవిజ్ఞానమేవాన్యవక్రమతి" (బృ.ఉ.4.4.2) "యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి, ప్రాణస్తేజసా యుక్తః సహత్మనా యథాసంకల్పితం లోకం నయతి" (ప్ర.ఉ. 3.10) ఇతి బైవమాదిశ్రుతిభ్యః, తృణజలూకానిదర్శనాచ్చ. ప్రత్యయాస్త్యేతే న్వరూపానువృత్తిం ముక్త్వా కిమన్యత్ప్రాయణకాలభావి భావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్? తస్మాద్యే ప్రతివత్సవఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాస్తేష్వాప్రాయణాదావృత్తిః. తథా చ శ్రుతిః - "స యావత్కర్తురస్మా ల్లోకాత్సైతి" (శ.బ్రా. 10.6.3.1) ఇతి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి. స్మృతిరపి-

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కలేవరమ్,

తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః" (భ.గీ. 8.6)

ఇతి, "వ్రయాణకాలే మనసాఽచలేన" (భ.గీ. 8.10) ఇతి చ.

"సోఽస్తవేలాయామేతత్త్రయం వ్రతివద్యతే" (ఛా.ఉ. 3.17.6) ఇతి చ

మరణవేలాయామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి. 12

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం - మరణం వరకూ ప్రత్యయాన్ని అవృత్తి చెయ్యాలి. ఎందువల్ల ననగా చివరి ప్రత్యయాన్ని పట్టి అదృష్టఫలం లభిస్తుంది జన్మాంతరంలో అనుభవించదగిన ఫలాన్ని ప్రారంభిస్తూన్న కర్మలు కూడా, మరణసమయంలో తగిన భావనావిజ్ఞానాన్ని (భావనారూపమైన జ్ఞానాన్ని) ఆక్షేపిస్తాయి. (అనగా అలాంటి భావన ఉంటేనే కాని అవి ఫలప్రారంభం చేయజాలవు గాన అలాంటి భావన ఉన్నట్లు తెలుపుతాయి). “సవిజ్ఞానో...అన్యవక్రమతి” (భావనామయమైన విజ్ఞానంతో ఫలస్ఫురణంతో కూడినవాడై. విజ్ఞానంలో స్ఫురిస్తూన్న ఫలంతోనే దేహం విడిచి పెడతాడు) అని, “యచ్చిత్తః...నయతి” (ఏ లోకాన్ని గూర్చి చిత్తం (సంకల్పం) కలవాడై ఉంటాడో ఆ సంకల్పించబడిన లోకంతో కూడ ఫలస్ఫూర్తి కలిగిన తరవాత మనస్సు ప్రాణంలో లీనం అవుతుంది. ప్రాణం తేజస్సుతో (ఉదానంతో) కూడి జీవునితో కూడ సంకల్పించబడిన లోకానికి తీసికొని వెడుతుంది) ఇత్యాదిశ్రుతులు ఈ విషయాన్ని చెప్పుతున్నాయి. తృణజలూకాన్యాయం కూడ చెప్పబడింది. (గడ్డిమీద సంచరించే ఒక జలగవంటి పురుగు అవతలనున్న గడ్డి పరకను మునుగాళ్ళతో పట్టుకొని తరవాత వెనుక నున్న గడ్డిపరకమీద తన పట్టును వదులుతుంది. అట్లే జీవుడు భావనాద్వారా రాబోయే శరీరాన్ని పట్టుకొని ఈ శరీరాన్ని వదులుతాడు అని శ్రుతివాక్యంలో చెప్పబడింది. దీని విషయం వెనుక కూడా వచ్చింది). ఈ ప్రత్యయాలైతే స్వరూపానువృత్తి కాక (అనగా ఆ ప్రత్యయాలు చివరి దాకా కొనసాగడం తప్ప) మరణకాలంలో జరిగే ఇంక ఏ భావనావిజ్ఞానాన్ని అపేక్షిస్తాయి? (అలా స్వరూపానువృత్తియే ప్రాయణకాలంలో జరిగే భావనావిజ్ఞానం అని అర్థం). అందువల్ల పొంద తగిన ఫలంయొక్క భావనయే స్వరూపంగా గల (తాదృశఫలభావనాస్వరూపాలైన) ఏ ప్రత్యయా లున్నాయో వాటియందు ప్రాయణం వరకూ కూడ అవృత్తి చెయ్యాలి. అందుచేతనే - “స యావత్కతురస్మాల్లోకాత్త్రైతి” (ఆ ఉపాసకుడు ఏ సంకల్పంతో ఈలోకం నుండి వెళ్ళిపోతాడో) అను శ్రుతి ప్రాయణకాలంలో కూడ ప్రత్యయావృత్తి ఉంటుం దని నూచిస్తూన్నది. “యం యం...భావితః” (ఏ భావాన్ని స్మరిస్తూ అంతమునందు శరీరాన్ని విడుస్తాడో, ఆ భావంచేతనే

సర్వదా భావితుడై దానినే పొందుతాడు) అను స్మృతివాక్యం, “ప్రయాణకాలే మన సోఽచెతేన” (మరణకాలంలో నిశ్చలమైన మనస్సుతో) అను స్మృతివాక్యమూ ప్రత్యయానువృత్తిని చూపుతున్నాయి. “సోఽంతవేలాయామేతత్రయం ప్రతివద్యతే” (ఉపాసకుడు మరణసమయంలో “అక్షితమసి”, “అమృతమసి” “ప్రాణసంశీతమసి” అనే మంత్రత్రయాన్ని స్మరించాలి) అను శ్రుతి మరణసమయంలో కూడ ఉపాసకుడు చేయవలసినది ఉంది అని చెప్పుచున్నది. (దీనిని వట్టి ప్రత్యయానువృత్తి చివరిదాకా జరగాలి అని సూచించబడుచున్న దని భావం.

ఏకాగ్రతాధికరణం సమాప్తం.

9. తదధిగమాధికరణమ్. సూ. 13

సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వ్యాఘయోరశ్లేషవినాశే తద్వ్యవదేశాత్. 4.1.13

గతస్తుతీయశేషః. అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా ప్రతాయతే. బ్రహ్మధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే న క్షీయతే వేతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? ఫలార్థత్వాత్కర్మణః ఫలమదత్వా న సంభావ్యతే క్షయః. ఫలదాయినీ హ్యస్య శక్తిః శ్రుత్యా సమధిగతా. యది తరంతరేణైవ ఫలోపభోగమపమృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్. స్మరంతి చ “న హి కర్మాణి క్షీయంతే” “(న హి కర్మ క్షీయతే” గౌ. ధ.సూ. 19.5 ఇతి గౌతమధర్మసూత్రగతః పాఠః బ్రహ్మవిద్యాభరణనహితే భాష్యే ఉద్భుతః). నన్వేషం నతి ప్రాయశ్చిత్తవదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి. నైష దోషః - ప్రాయశ్చిత్తానాం నైమిత్తికత్వోపపత్తేః, గృహదాహేష్ట్యాదివత్. అపి చ ప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా, న త్వేషం బ్రహ్మవిద్యాయాం విధానమస్తి. నన్వనభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యం భోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షప్రసంగః. నేత్యుచ్యతే. దేశకాలనిమిత్తాపేక్షా మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి. తస్మాన్న బ్రహ్మవిద్యాధిగమే దురితనివృత్తిరితి.

బాలానందిని

తదితి :- "తదధిగమాత్ = బ్రహ్మను పొందడంవలన, ఉత్తరపూర్వాఘయోః = బ్రహ్మజ్ఞానం తరవాత చేసిన, అంతకు ముందు చేసిన పాపాల యొక్క, అశ్లేషవినాశే = అంటకపోవడము, నశించడమూ (వరుసగా) జరుగుతాయి. తద్వ్యపదేశాత్ = ఆ విధంగా చెప్పడం వలన" అని సూత్రార్థం.

గత ఇతి :- తృతీయాధ్యాయశేషం (దాని శేష మైన సాధనవిచారం) పూర్తయినది. ఇప్పు డింక బ్రహ్మవిద్యాఫలాన్ని గూర్చి చింత ప్రవర్తింపజేయబడుచున్నది. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారం కలిగిన తరవాత దానికి విపరీతమైన పాపం క్షీణిస్తుందా క్షీణించదా అని నంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? కర్మ ఫలార్థం గాన (ఫలం ఇవ్వడం కోసం చేయబడుతుంది గాన) ఫలం ఇవ్వకుండా దాని క్షయం సంభావ్యం కాదు. దీనికి ఫలం ఇచ్చే శక్తి ఉన్నదని శ్రుతిచేత తెలుస్తూన్నది గదా? అది ఫలభాగం లేకుండానే తుడిచిపెట్టుకొని పోతే శ్రుతి బాధితమవుతుంది. "న హి కర్మ క్షీయతే" (కర్మ క్షీణించదు) అని స్మరిస్తున్నారు (స్మృతికారులు చెపుతున్నారు) కదా? (ప్రశ్న) - అట్లైతే (కర్మ నశించకపోతే) ప్రాయశ్చిత్తం చెప్పడం వ్యర్థ మయిపోతుంది. (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. గృహదాహేష్టి వలె (అహితాగ్ని ఇల్లు దగ్ధమైతే చెప్పబడిన ఇష్టివలె) ప్రాయశ్చిత్తాలు నైమిత్తికా లని (ఏదో నిమిత్తాన్ని పురస్కరించుకొని విధించబడ్డా యని) చెప్పడం కుదురుతుంది. (అనగా ప్రాయశ్చిత్తం చేస్తే పాపం పోతుం దని కాదు. పాపం అనే నిమిత్తం కలిగి నప్పుడు ఫలానా కర్మ చెయ్యాలి అని మాత్రమే, గృహదాహనిమిత్తంచేత ఇష్టి విధించి నట్లు విధించబడుతుంది. దాని ఫలం తరవాత మరొక బేదో ఉండవచ్చును అని భావం)

అవ. పాపం చేసినందుకు ప్రాయశ్చిత్తం విధించబడినప్పుడు ఆ పాపకర్మ నశించడమే ఈ ప్రాయశ్చిత్తానికి ఫలం అని చెప్పడం న్యాయంగాని దాని కేదో మరొక ఫలం కలుగుతుందని చెప్పడం న్యాయం కాదు కదా అని ఆశంకించుకొని అపిచేత్యాది వాక్యంచేత మరొక సమాధానం చెపుతున్నాడు. ప్రాయశ్చిత్తాలు దోషసంయోగంచేత విధించబడ్డాయి గాన అవి దోషాన్ని పోగొట్టేవైతే కావచ్చును. కాని బ్రహ్మవిద్య విధించబడలేదు. (ప్రశ్న) బ్రహ్మవేత్తకు కర్మక్షయం అంగీకరించకపోతే ఆ కర్మల ఫలం

తప్పకుండా అనుభవించాలి గాన మోక్షం రాకుండా పోతుంది. (సమాధానం) - అట్లు కాదంటాం. మోక్షం, కర్మఫలం వలె, దేశ - కాలనిమిత్తాలను పట్టి (ఏ నాటికా) కలుగుతుంది. అందువల్ల బ్రహ్మవిద్య పొందినా కూడ పాపనివృత్తి లేదు.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సతి ఉత్తరపూర్వయో రఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః, కస్మాత్? తద్వ్యపదేశాత్. తథా హి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబన్ధ స్యాగామినో దురితస్యానభిసంబన్ధం విదుషో వ్యపదిశతి- “యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే” (భా.ఉ. 4.1.4.2) ఇతి. తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి- “తద్వ్యథేషికాతూలమగ్నో ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే” (భా.ఉ. 5.23.3) ఇతి. అయమవరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి -

“భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్చిద్యంతే సర్వసంశయాః,

క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే” (ము. ఉ. 2.2.8)

ఇతి. యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి, నైష దోషః. న హి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా. సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబద్ధత ఇతి వదామః. శక్తిసద్భావే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబద్ధాప్రతిబన్ధయోరపి. “న హి కర్మ క్షీయతే” ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికమ్, న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే, తదర్థత్వాత్ ఇతి. ఇష్యత ఏవ తు ప్రాయశ్చిత్తాదినా దురితస్య క్షయః - “సర్వం పాప్మానం తరతి”, “తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేద” ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాము. తదధిగమే = బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగినదగుచుండగా, రాబోయేవి, వెనుకటివి అయిన పాపాల, అశ్లేషవినాశాలు జరుగుతాయి. రాబోయేదాని అశ్లేషం (అంటకపోవడం) పూర్వపాపంయొక్క వినాశం జరుగుతాయి ఎందువల్ల? అట్లు చెప్పడంవల్ల. అదెట్లనగా - బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియలో "యథా....శ్లిష్యతే" (తామరాకుమీద నీళ్ళు అంట నట్లు బ్రహ్మవేత్తయందు పాపం అంటదు) అనే వాక్యం దేనితో సంబంధం కలగవచ్చు నని అనుకుంటారో అట్టి రాబోయే పాపం విద్వాంసుణ్ణి అంటదు అని చెప్పుచున్నది. అట్లే అంతవరకు ప్రాగుపడి ఉన్న దురితం నశిస్తుం దని కూడా - "తద్యథైషికా...ప్రదూయన్తే" (అగ్నిలో పడవేసిన ఇషీకయొక్క దూది ఏ విధంగా మాడిపోతుందో అట్లే పాపా లన్నీ మాడిపోతాయి) అనే వాక్యం చెప్పుతున్నది. "భిద్యతే....పరావరే" అని కర్మక్షయాన్ని చెప్పే మరొక వాక్యం కూడా ఉంది. ఫలం అనుభవించకుండానే కర్మ క్షీణిస్తుం దని చెపితే శాస్త్రం బాధితమవుతుంది అని ఏమి చెప్పబడిందో ఆ దోషం లేదు. కర్మలో ఉన్న, ఫలాన్ని ఇచ్చే శక్తిని మేం అవమానించడంలేదు (నిరాకరించడం లేదు). దాని కా శక్తి ఉండనే ఉంది. కాని అది విద్య మొదలైన కారణాంతరంచేత ప్రతిబద్ధం అవుతుంది అని మాత్రమే మేం అంటున్నాం. శక్తి ఉంది అని చెప్పడం వరకే శాస్త్రం పని, ఆ శక్తికి ప్రతిబంధకం ఉంటుంది, ఉండదు అని చెప్పడం దాని పని కాదు. కర్మయొక్క ప్రయోజనం ఫలభోగం గాన భోగం లేకుండా కర్మ క్షీణించదు అనే అభిప్రాయంతో చెప్పిన "న హి కర్మ క్షీయతే" అనే స్మృతి కూడ సామాన్యశాస్త్రమే. "తరతి పాప్తానమ్" (పాపాన్ని దాటతాడు) "తరతి....వేద" (ఎవడు అశ్వమేధయాగం చేస్తాడో, దానిని గూర్చి తెలుసుకుంటాడో అతడు బ్రహ్మహత్యాపాపాన్ని దాటతాడు) ఇత్యాది ప్రతిస్మృతుల ననుసరించి ప్రాయశ్చిత్తాదులచేత దురితక్షయం తప్పక అంగీకరింపబడుతుంది.

భాష్యమ్

యత్తుక్తమ్ - నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యన్తీతి, తదసత్. దోషనంయోగేన చోద్యమానానావేషాం దోషనిర్ఘాతఫలనంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః. యత్పున రేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన

విద్యావిధానమస్తీతి. అత్ర బ్రూమః- సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానమ్, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాపనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః పాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చయతే. నిర్గుణాయాం తువిద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్య కర్తృత్వబోధాత్మకమప్రదాహసిద్ధిః. అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి. అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్మకత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాన్నిధ్యాజ్ఞాననివృత్తే స్తాన్యపి ప్రవిలీయంత ఇత్యాహ- వినాశ ఇతి. పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వబోధకత్వస్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వబోధకత్వస్వరూపం బ్రహ్మహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాహమానం, నేదానీం, నాపి భవిష్యత్కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి. ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే. అన్యథా హ్యనాదికాల ప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావః స్యాత్. న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్. పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య. తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి స్థిరమ్. 13

బాలానందిని

యత్తుక్తమితి :- ప్రాయశ్చిత్తాలు నైమిత్తికా లవుతాయి అని చెప్పడం అయుక్తం. దోషంతో సంయోగంచేత (ఈ దోషం జరిగితే ఇది చెయ్యాలి అని) విధించబడిన వీటికి ఆ దోషాన్ని తొలగించడం అనే ఫలం సంభవిస్తుండగా మరొక ఫల మేదో కల్పించడం అనుపపన్నం. దోషక్షయాన్ని ఉద్దేశించి ప్రాయశ్చిత్తాలు విధించి నట్లు దోషక్షయాన్ని ఉద్దేశించి బ్రహ్మవిద్య విధింపబడలేదు అని ఏది చెప్పబడిందో దీని విషయంలో చెపుతున్నాం- సగుణవిద్యలో నైతే (దోషక్షయాన్ని ఉద్దేశించి) విధానం ఉంది. ఎందువల్ల ననగా వాటిలో విద్యావంతునికి ఐశ్వర్యం పాపనివృత్తి కూడ కలుగుతాయని వాక్యశేషంలో ఉంది. ఆ చెప్పిన రెండింటినీ అవివక్షితము లని చెప్పడానికి (ఉద్దిష్టములు కావు అని అనడానికి) కారణం ఏదీ లేకపోవడంవల్ల వాటికి పాపవినాశపూర్వకమైన ఐశ్వర్యప్రాప్తి

ఫలం అని నిశ్చయించబడుతుంది. నిర్గుణవిద్యలో అలాంటి విధి ఏదీ లేకపోయినా అకర్తృత్వమయొక్క బోధవల్ల (కర్తృత్వం లేని అత్మను నేను అని తెలుసుకొనడంవల్ల) కర్మల దాహం సిద్ధిస్తుంది. 'అశ్లేషః' అని అంటూ (సూత్రకారుడు), బ్రహ్మవేత్త రాబోయే కర్మలలో కర్తృత్వాన్నే చూడడు అని చెబుతున్నాడు. గడచిన కర్మల విషయంలో నైతే అతడు మిథ్యాజ్ఞానం నివర్తించడంవల్ల ఆ కర్మలు కూడా విలీనము లై పోతాయి అని 'ఎనాశః' అని అంటున్నాడు. బ్రహ్మవేత్త పూర్వం ప్రసిద్ధమైన (ఉన్న) కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వరూపానికి విరుద్ధంగా మూడు కాలాలలోనూ కూడ అకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపమైన బ్రహ్మను నేను, నేను ఇంతకు పూర్వం కూడా కర్తగా గాని భోక్తగా గాని ఉండి ఉండలేదు, ఇప్పుడూ నేను, భవిష్యత్తుతో కూడ అలా ఉండను అని గ్రహిస్తాడు. ఈ విధంగా చెపితేనే మోక్షం కుదురుతుంది. అలా కాకపోతే అనాదికాలంనుండి ప్రవర్తిస్తూన్న కర్మలకు క్షయం లేకపోతే మోక్షమే లేకుండా పోతుంది. కర్మఫలం వలె మోక్షం దేశ-కాల-నిమిత్తాలను పట్టి కలిగేది కాదు. అప్పుడది అనిత్యం అయిపోతుంది. జ్ఞానఫలం పరోక్షం అనడం కూడా అనుపపన్నం (అనగా జ్ఞానం కలిగిన వెంటనే మోక్షం రావలసిందే. దేశకాలాదులకోసం వేచి యుండే ప్రసక్తి లేదు). అందువల్ల బ్రహ్మజ్ఞానం కలిగినప్పుడు పాపక్షయం కలుగుతుం దనే మాట స్థిరం. 13

తదధిగమాధికరణం సమాప్తం

10. ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్ 14

సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు 4.1.14

పూర్వస్మిన్నధికరణే బన్ధహేతోరఘనస్య స్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తై శాస్త్రవ్యవదేశాన్నిరూపితౌ. ధర్మస్య పునః శాస్త్రీయత్వాత్ శాస్త్రీయేణ జ్ఞానేన అవిరోధ ఇత్యాశఙ్క్య తన్నిరాకరణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే- ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య కర్మణ ఏవమఘువదసంశ్లేషో వినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః. కుతః? తస్యాపి స్వఫలహేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వాత్. "ఉభే ఉ హైవైష తరతి" (బృ.ఉ. 4.4.22) ఇత్యాదిశ్రుతిషు చ దుష్కృతవత్ సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యవదేశాత్. అకర్తృత్వనిమిత్తన్య చ కర్మక్షయన్య సుకృతదుష్కృతయోస్తుల్యత్వాత్, "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి" (ము.ఉ. 2.2.8)

ఇతి చావిశేషశ్రుతేః. యత్రాపి కేవల ఏవ పాపశబ్దో దృశ్యతే తత్రాపి తేనైవ పుణ్యమప్యకలితమితి ద్రష్టవ్యమ్, జ్ఞానఫలాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్. అస్తి చ శ్రుతో పుణ్యేఽపి పాపశబ్దః "నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః" (ఛా. ఉ. 8.4.1) ఇత్యత్ర సహ దుష్పుత్రేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య "సర్వే షాప్నానోఽతో నివర్తంతే" ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతే పుణ్యే పాపశబ్దప్రయోగాత్. పాతేత్వీతి తుశబ్దోఽవధారణార్థః. ఏవం ధర్మాధర్మయోర్బన్ధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేష వినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ విదుషః శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి. 14.

బాలానందిని

ఇతరస్యేతి :- "ఇతరస్యాపి = పుణ్యంయొక్క కూడ, ఏవమ్ = ఈ విధంగానే, అనంశ్లేషః = సంశ్లేషం ఉండదు. పాతే = శరీరపాతానంతరం, తు = తప్పకమోక్షం లభిస్తుంది" అని సూత్రార్థం.

పూర్వస్మిన్నితి :- జ్ఞానం కలగడంచేత, బంధహేతులైన స్వాభావికమైన పాపం యొక్క సంశ్లేషం ఉండదు, అది నశిస్తుంది అని శాస్త్రోదాహరణపూర్వకంగా వెనుకటి అధికరణంలో చెప్పబడింది. అయితే, ధర్మం శాస్త్రవిహిత మైనది గాన దానికి శాస్త్రవిహితమైన జ్ఞానంతో విరోధం ఉండకూడదు అని ఆశంకించుకొని దానిని నిరాకరించడం కోసం పూర్వాధికరణన్యాయం అదేశించబడుచున్నది. పాపంయొక్క వలె, ఇతరస్యాపి = పుణ్యకర్మయొక్క కూడ జ్ఞానవంతునితో సంబంధం లేకపోవడమూ, వినాశమూ కలుగుతాయి. (పాపం వలెనే పుణ్యం కూడా జ్ఞానికి అంటదు. అది నశించిపోతుంది). ఎందువల్ల? పుణ్యకర్మ కూడా తన ఫలానికి హేతువు గాన జ్ఞానఫలాన్ని ప్రతిబంధింపచేసే అవకాశం ఉంది. "ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతి" ఇత్యాదిశ్రుతులు దృష్టుతం వలె సుకృతం కూడా నశిస్తుం దని చెబుతున్నాయి. "నేను కర్తృత్వం లేని ఆత్మను" అనే బోధవల్ల కలిగే కర్మక్షయం సుకృతదుష్పుత్రాల రెండింటి విషయంలోనూ తుల్యమే. "క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి" అను శ్రుతి కూడ అవిశేషం చెబుతున్నది. (కర్మాణి అని సామాన్యంగానే చెబుతూ అన్ని కర్మలూ నశిస్తాయని అంటున్నది). కేవలం 'పాప' శబ్దం మాత్రమే ఉన్నచోట్ల కూడ, ఆ శబ్దంచేతనే పుణ్యం కూడ గ్రహింపబడి నట్లు చూచుకోవాలి.

జ్ఞానఫలంకంటే పుణ్యఫలం నికృష్టమైనది కదా? “నైనం సేతుమహారాత్రే తరతః” అనే చోట దుష్కృతంతో సుకృతాన్ని కూడా ప్రస్తావించి “సర్వే పాప్మానేఽతే నివర్తంతే” (అన్ని పాపాలు (పుణ్యాలు కూడా) వీని నుండి వెనుకకు మరలుతాయి) అని విశేషం ఏదీ లేకుండా ప్రకృతమైన పుణ్యం విషయంలో పాపశబ్దాన్ని ప్రయోగించడంవల్ల పుణ్యం అనే అర్థంలో కూడా పాపశబ్దప్రయోగం శ్రుతిలో ఉంది. “పాతే తు” అన్నచోట ‘తు’ శబ్దం నిశ్చయార్థకం (తప్పక అనే అర్థాన్ని బోధిస్తుంది). విద్యాసామర్థ్యంవల్ల ఈ విధంగా ధర్మాధర్మాల అశ్లేష- వినాశాలు సిద్ధిస్తాయి గాన విద్వాంసునకు శరీరపాతం కలగగానే ముక్తి తప్పక కలుగుతుంది అని నిర్ధారణ చేస్తున్నాడు. 14

ఇతరాసంశ్లేషాధికరణం సమాప్తం

11. అనారబ్ధాధికరణమ్. సూ. 15

సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. 4.1.15

పూర్వయోరధికరణయోః జ్ఞాననిమిత్తః సుకృతదుష్కృతయోర్వినిశః
అవధారితః. స కిమవిశేషేణారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ భవత్యుత
వివేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే. తత్ర “ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతి”
(బృ.ఉ. 4.4.22) ఇత్యేవమాదిశ్రుతిష్వవిశేషశ్రవణాత్ అవిశేషేణైవ క్తయ ఇతి.
ఏవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ - అనారబ్ధకార్యే ఏవత్వేతి: అప్రవృత్తఫలే ఏవ పూర్వే
జన్మాంతరసంచితే అస్మిన్నపి చ జన్మని ప్రాగ్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే
జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే, న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మ
జ్ఞానాయతనం జన్మ నిర్మితమ్. కుత ఏతత్? “తస్య తావదేవచిరం
యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే”(ఛా.ఉ.6.14.2)ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్
క్షేమప్రాప్తేః. ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే నతి స్థితిహేత్యభావాత్
జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమశ్నువీత. తత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత. నను
వస్తుబలేనైవాయమకర్తృత్వావబోధః కర్మాణి క్షపయన్ కథం కాని చిత్ క్షపయేత్

కాని చిచ్చోపేక్షత? న హి సమానేఽగ్నిబీజసంపర్కే కేషాం చిద్బీజశక్తిః క్షీయతే
 కేషాంచిన్న క్షీయత ఇతి శక్యమభ్యేకర్తుమితి. ఉచ్యతే-న
 తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే. ఆశ్రితే చ తస్మిన్
 కులాలచక్రవత్ ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాలే ప్రతిబన్ధానంబవాద్భవతి
 వేగక్షయప్రతిపాలనమ్. అకర్తృత్వబోధోఽపి హి మిథ్యాజ్ఞానబోధనేన
 కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి, బాధితమపి తు మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రజ్ఞానవత్
 సంస్కారవశాత్కం చిక్కాలమనువర్తత ఏవ. అపి చ నైవాత్రవివదితవ్యం
 బ్రహ్మవిదా కం చిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న వా ధ్రియత ఇతి. కథం హ్యేకస్య
 స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తం శక్యేత.
 శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే.
 తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి
 నిర్ణయః. 15

బాలానందిని

అనారబ్ధేతి :- “పూర్వే = పూర్వకర్మలు, అనారబ్ధఫలే ఏవ తు = ఆరంభించబడని
 ఫలం కలవి మాత్రమే నశిస్తాయి. తదవధేః = శరీరపాతం అవధిగా చెప్పడంవల్ల” అని
 సూత్రార్థం.

పూర్వయోరితి :- జ్ఞానంవల్ల సుకృతదుష్కృతాలు నశిస్తాయిని వెనుకటి రెండు
 అధికరణాలలో నిర్ణయింపబడింది. ఆ వినాశం విశేషం ఏదీ లేకుండా తమ కార్యం
 ప్రారంభించిన కర్మలకూ, ఆరంభించని కర్మలకూ జరుగుతుందా లేక విశేషించి తమ
 కార్యం ప్రారంభించని కర్మలకే జరుగుతుందా అని విచారించబడుచున్నది. “ఉభే ఉ
 హైవైష ఏతే తరతి” ఇత్యాదిశ్రుతులయందు విశేషమేమీ వినబడకపోవడంచేత విశేషం
 లేకుండానే (రెండు విధాల కర్మలూ) క్షీణిస్తాయి. ఇట్లు ప్రాప్తించగా సమాధానం
 చెప్పుతున్నాడు. కార్యం ప్రారంభించని కర్మలు మాత్రమే క్షీణిస్తాయి. జన్మాంతరాలలో
 సంచిత మైనవి, ఈ జన్మలోనే జ్ఞానోత్పత్తికి పూర్వం సంచితము లైనవి అయిన కర్మలు

ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించకుండా ఉన్నప్పుడే జ్ఞానం పొందడంవల్ల క్షీణిస్తాయి. అంతేనే కాని ఏ కర్మలచేత బ్రహ్మజ్ఞానానికి స్థానమైన ఈ జన్మ నిర్మింపబడిందో అట్టి, కార్యం ప్రారంభించి, సంగం అనుభవించబడిన ఫలం కలవి మాత్రం క్షీణించవు. ఇది ఎందువల్ల? “తస్య...నంపత్వే” అని క్షేమప్రాప్తికి (మోక్షప్రాప్తికి) శరీరపాతం అవధి అని చెప్పడంవల్ల. అలా కాకపోతే జ్ఞానంవల్ల అశేషకర్మలు క్షీణించగా దేహం నిలబడడానికి హేతువు లేకపోవడంచేత జ్ఞానం ప్రాప్తించిన వెంటనే మోక్షం పొందాలి. అలాంటప్పుడు (శ్రుతి) శరీరపాతం వరకు నిరీక్షించాలని చెప్పి ఉండేది కాదు. (ప్రశ్న) కర్మత్వం లేని ఆత్మయొక్క ఈ జ్ఞానం వస్తుబలంచేతనే కర్మలను నశింపచేస్తే, కొన్నింటిని మాత్రమే ఎలా నశింపచేస్తుంది కొన్నింటిని ఎలా ఉపేక్షిస్తుంది? విత్తనా లన్నింటికీ అగ్నిసంపర్కం సమంగా జరిగి నప్పుడు కొన్నింటి బీజశక్తి నశిస్తుంది, కొన్నింటిది నశించదు అని అంగీకరించడం శక్యం కాదు కదా? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది - కార్యాన్ని (ఫలం ఇవ్వడాన్ని) ప్రారంభించిన కర్మాశయాన్ని ఆశ్రయించకుండా జ్ఞానోత్పత్తి కుదరదు. (అనగా ఒక కర్మ తన ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభిస్తేనే కాని జ్ఞానోత్పత్తి కలగదు) అది (కర్మ) ఆశ్రయించబడిన దగుచుండగా, కుమ్మరి చక్రం వలె ప్రవర్తించిన వేగం గల దానికి మధ్య ప్రతిబంధం సంభవం కాదు గాన దాని వేగం క్షీణించేవరకు నిరీక్షించడం జరుగుతుంది. అకర్తాత్మబోధ కూడా మిథ్యాజ్ఞానాన్ని బాధించడంచేత కర్మలను పెకిలించివేస్తుంది. మిథ్యాజ్ఞానం బాధించబడినా కూడ ద్విచంద్రజ్ఞానం వలె సంస్కారవశంచేత, కొంతకాలం అనువర్తిస్తూనే ఉంటుంది. బ్రహ్మవేత్త కొంత కాలం శరీరాన్ని ధరిస్తాడా ధరించడా (జీవన్ముక్తుడుగా ఉంటాడా ఉండడా) అని వివాదం చేయవలసిన పని లేదు. ఒకని హృదయానికి ప్రత్యక్షంగా గోచరిస్తూన్న బ్రహ్మజ్ఞానము, దేహధారణమూ అనే వాటిని ఇతరుడు ఎలా నిరాకరించకలుగుతాడు? (ఈ వాక్యంలో శ్రీశంకరభగవత్పాదులు తమ జీవన్ముక్తస్థితిని సూచిస్తున్నారు). మరొక విషయ మేమనగా - శ్రుతిస్మృతులలో స్థితప్రజ్ఞని లక్షణాలను నిర్దేశించడంచేత ఇదే నిర్వచింపబడుచున్నది. అందుచేత తమ పని ప్రారంభించని సుకృతదుష్కృతములు మాత్రమే విద్యాసామర్థ్యం చేత క్షీణిస్తాయి అని నిర్ణయం..15

12. అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్. సూ. 16-17

సూ. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. 4.1.16

పుణ్యస్యావ్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః. సోఽతిదేశః
సర్వపుణ్యవిషయ ఇత్యాశఙ్క్య ప్రతిపత్తి - అగ్నిహోత్రాది త్వితి. తు శబ్ద
ఆశఙ్కామపనుదతి. యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్తత్కార్యాయైవ
భవతి, జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః. కుతః? “తమేతం
వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన” (బృ.ఉ. 4.4.22)
ఇత్యాదిదర్శనాత్. నను జ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్కార్యైకత్వానుపపత్తిః?
నైష దోషః జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోః గుడమస్త్రసంయుక్తయోః
తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్. తద్వత్కర్మణోఽపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యోపపత్తేః.
నన్వనారభ్యో మోక్షః, కథమన్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే? నైష దోషః.
ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్మణః. జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్మ ప్రణాడ్యా
మోక్షకారణమిത്യవచర్యతే. అత ఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్కార్యై
కత్వాభిధానమ్. న హి బ్రహ్మవిదః అగామ్యగ్నిహోత్రాది సంభవతి.
అనియోజ్యబ్రహ్మత్వత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్. సగుణాసు తు విద్యాసు
కర్తృత్వానివృత్తేః సంభవత్యాగామ్యవ్యగ్నిహోత్రాది. తస్యాపి నిరభినందినః
కార్యాంతరాభావాత్ విద్యాసంగత్యుపపత్తిః. 16

బాలానందిని

అగ్నిహోత్రాదీతి :- “అగ్నిహోత్రాది తు = అగ్నిహోత్రాదికమైతే, తత్కార్యాయైవ
= జ్ఞానమునకు ఏది కార్యమో ఆ కార్యమును పుట్టించడంకొరకే, తద్దర్శనాత్ = ఆ
విధంగా (శ్రుతిలో) చూడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

పుణ్యస్యేతి :- పుణ్యంయొక్క అశ్లేషవినాశాల విషయంలో అఘన్యాయం
చెప్పబడింది. (అఘం ఎట్లు అంటదో, నశిస్తుందో అట్లే పుణ్యము కూడా అని చెప్పబడింది).

ఆ అతిదేశం సమస్తపుణ్యాల విషయంలో వర్తిస్తుంది అని శ్రీశంకించి "అగ్నిహోత్రాది
తు" అని సమాధానం చెపుతున్నాడు. తు శబ్దం ఆశంకను తొలగిస్తుంది. నిత్యమైన
అగ్నిహోత్రాదివైదికకర్మ తత్కార్యంకొరకే అవుతుంది. జ్ఞానానికి ఏది కార్యమో అదే దీనికి
కూడా కార్యం అని అర్థం. ఎందువల్ల. "తమేతం....దానేన" ఇత్యాదిశ్రుతులు కనబడడంవల్ల
(ప్రశ్న) జ్ఞానకర్మలు విలక్షణమైన కార్యములు కలవి గాన వాటికి ఒకే కార్యం ఉండడం
అనుపపన్నం కదా? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. పెరుగు, విషం ఇవి జ్వరము మరణం
అనే కార్యాలను కలిగించే వయినా అవి బెల్లంతోను మంత్రంతోను సంయుక్తములై
నప్పుడు తృప్తి, పుష్టి అనే కార్యాలు చేయడం కనబడుతున్నది కదా? అట్లే కర్మ కూడా
జ్ఞానంతో సంయుక్తమైనప్పుడు మోక్షం అనే కార్యం ఇవ్వడం ఉపపన్నమే. (ప్రశ్న) మోక్షం
అనారభ్యం (పుట్టించదగినది కాదు) కదా? అలాంటప్పుడు ఇది కర్మకార్యం అని ఎలా
చెప్పబడుతుంది? (సమాధానం) - ఈ దోషం లేదు. కర్మ ఆరాదుపకారకం (దూరంనుండి
ఉపకరిస్తుంది). కర్మ జ్ఞానాన్ని మాత్రమే పుట్టించే దయినా ప్రణాడిచేత (పరంపరచేత)
మోక్షకారణం అని ఉపచారంచేత (లాక్షణికంగా) చెప్పబడుచున్నది. అందుచేతనే కర్మకు
కార్యైకత్వం ఉంది అని ఈ చెప్పడం గడచిన (అనగా జ్ఞానోదయానికి పూర్వం చేయబడిన)
కర్మను గూర్చి మాత్రమే. బ్రహ్మవేత్తకు అగామియైన (జ్ఞానోదయానంతరం కూడా
చేయదగిన) అగ్నిహోత్రాదికర్మ ఉండదు కదా. అనియోజ్యమైన (విధింప శక్యంకాని)
బ్రహ్మత్మత్వప్రతిపత్తి శాస్త్రానికి విషయం కాదు కదా? (శాస్త్రంచేత కలిగేది కాదు కదా).
సగుణవిద్యలలో నైతే కర్మత్వం నివర్తించదు గాన అగామియైన అగ్నిహోత్రాదాదికం
కూడ సంభవిస్తుంది. నిరభినంధియైన (ఫలాపేక్ష లేని) ఆ కర్మకు కూడ మరొక కార్యం
ఏదీ లేకపోవడంచేత విద్యతో సంబంధం కుదురుతుంది.16

భాష్యమ్

కింవిషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం, కింవిషయం వాదో
వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినాం "తస్య పుత్రా దాయమువయన్తి, సుహృదః
సాదుకృత్యాం, ద్విషంతః పాపకృత్యామ్" ఇతి? అత ఉత్తరం పఠతి -

సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. 4.1-17

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్మకర్మణః అన్యాపి హ్యన్తి సాధుకృత్యా యా ఫలమభిసన్ధాయ క్రియతే. తస్యా ఏష వినియోగ ఉక్త ఏకేషాం శాఖినాం - “సుహృదః సాధుకృత్యామువయన్తి” ఇతి. తస్యా ఏవ చేదమఘవద శ్లేషవినాశనిరూపణమితరస్యాప్యేవమవిశ్లేష ఇతి. ఏవంజాతీయకస్య కామ్యస్య కర్మణో విద్యాం ప్రత్యనుపకారకత్వే సంప్రతివత్తిరుభయోరపి జైమిని బాదరాయణయోరాచార్యయోః. 17.

బాలానందిని

కింవిషయమితి :- (ఇక్కడ చెప్పిన) ఈ అశ్లేషవినాశవచనం ఏ కర్మలను గూర్చి చెప్పినది? “తస్య పుత్రాః....పాపకృత్యామ్” అని కొందరు శాఖులు చెప్పిన వినియోగవచనం (వాళ్ళ మిత్రులను శత్రువులను చేరుతుంది అనేది) ఏ కర్మల విషయంలో చెప్పబడింది? దీనికి సమాధానం చెపుతున్నాడు.

అత ఇతి :- “అతః = ఈ అగ్నిహోత్రాదినీత్యకర్మకంటే, అన్యాపి హి = వేరైన కామ్యకర్మ కూడా ఉంది కదా? అది, ఏకేషామ్ = కొందరి మతం ప్రకారం, ఉభయోః = శత్రుమిత్రులకు సంక్రమిస్తుంది” అని సూత్రార్థం.

అత ఇతి :- ఈ అగ్నిహోత్రాదినీత్యకర్మకంటే భిన్నమైన, ఫలాభిసంధితో చేసే సాధుకృత్య (పుణ్యకర్మ) ఉంది కదా? దానికే కొన్ని శాఖలకు చెందినవారు “సుహృదః సాధుకృత్యామ్” అని వినియోగం చెప్పినారు. ఆ సాధుకృత్య కూడ పాపం వలె అంటదు, నశిస్తుంది అని “ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః” అనే సూత్రంలో చెప్పబడింది. ఈ విధమైన కామ్యకర్మ విద్వాంసులకు ఉపకరించదు అనే విషయంలో అచార్యులైన జైమినిబాదరాయణులకు ఐకమత్యమే. 17

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తం

13. విద్యాజ్ఞానసాధనాధికరణమ్. సూ. 18

సూ. యదేవ విద్యయేతి హి. 4.1.18

నునమధిగతమేతదనస్తరాధికరణే నిత్యాగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ సత్త్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్రయోజనబ్రహ్మధిగమననిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి. తత్రాగ్నిహోత్రాది కర్మాజ్ఞవ్యపాశ్రయ విద్యాసంయుక్తం కేవలం చాస్తి “య ఏవం విద్యాన్ యజతి” “య ఏవం విద్యాన్ జుహోతి”, “య ఏవం విద్యాన్ శంసతి” “య ఏవం విద్యానుద్గాయతి” “తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మణం కుర్యేత నానేవంవిదమ్” (ఛా.ఉ. 4.17.10), “తేనోభా కురుతో యత్యైతదేవం వేద యశ్చ న వేద” (ఛా.ఉ. 1.1.10) ఇత్యాదివచనేభ్యో విద్యాసంయుక్తమస్తి, కేవలమప్యస్తి. తత్రేదం విచార్యతే - కిం విద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేన తయా సహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే, న కేవలమ్, ఉత విద్యాసంయుక్తం కేవలం చావిశేషేణేతి. కుతః సంశయః? “తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇతి యజ్ఞాదీనామవిశేషేణాత్మవేదనాభ్యుత్పన్న శ్రవణాత్. విద్యాసంయుక్తస్య చాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వాగవగమాత్. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? విద్యాసంయుక్తమేవ కర్మాగ్నిహోత్రాది ఆత్మవిద్యాశేషత్వం ప్రతిపద్యతే న విద్యాహీనమ్, విద్యోపేతస్య విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్. “యదహరేవ జుహోతి తదహః పునర్బుక్యుమపజయత్యేవం విద్యాన్” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. “బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం వ్రహ్మన్యసి” (భ.గీ.2.39) “దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ” (భ.గీ.2.49) ఇత్యాదిస్మృతిభ్యశ్చేతి.

బాలానందిని

యదేవేతి :- “యదేవ విద్యయా ఇతి = “యదేవ విద్యయా” ఇత్యాదివాక్యం, హి

= విద్యాసహితమైన కర్మ వీర్యవత్తర మని మాత్రమే చెప్పుచున్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

సునమధిగతమితి :- అనంతరాధికరణంలో (దీని వెనుకనే ఉన్న అధికరణంలో) మోక్షం అనే ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి ముముక్షువు చేసిన నిత్యాగ్నిహోత్రాదికమైన కర్మ కూడ బెట్టుకొని ఉన్న దురితాల క్షయానికి హేతువు అవడం ద్వారా అంతఃకరణశుద్ధికి కారణమై మోక్షం అనే ప్రయోజనం గల బ్రహ్మవిద్యను పొందడానికి నిమిత్తంగా అయి బ్రహ్మవిద్యతో కూడ ఏకకార్యం అవుతుంది అని స్పష్టంగా తెలియబడింది. అయితే అగ్నిహోత్రాదికర్మ దాని అంగాలకు సంబంధించిన విద్యతో (ఉపాసనతో) సంయుక్తమైనది, కేవలమూ (సంయుక్తం కానిదీ కూడా) ఉంది. “య ఏవం విద్యాన్ యజతి” (ఎవడు ఈ విధంగా తెలుసుకొంటూ - ఉపాసిస్తూ - యాగం చేస్తాడో) “య ఏవం విద్యాన్ జుహోతి”, “య ఏవం విద్యాన్ శంసతి” “య ఏవం విద్యానుద్గాయతి”, “తస్మాదేవం...అనేవంవిదమ్” (అందువల్ల దీనిని తెలుసుకొన్నవానినే బ్రహ్మగా చెయ్యాలి. అలా ఎరుగనివానిని చేయకూడదు) “తేన... న వేద” ఇత్యాదివచనాలవల్ల విద్యాసంయుక్తమైనదీ ఉంది, కేవలమూ ఉంది. అక్కడ - విద్యాసంయుక్తమైన అగ్నిహోత్రాదికర్మయే ముముక్షువునకు విద్యాహేతు వవడంచేత దానితో ఏకకార్యత్వాన్ని పొందుతుంది కాని కేవలమైనది పొందదు అని చెప్పాలా, లేక విశేషం ఏమీ లేకుండా విద్యాసంయుక్తమూ, కేవలమూ కూడ ఏకకార్యత్వాన్ని పొందుతుందా అని సంశయం. సంశయం ఎందువల్ల? ఎందువల్ల ననగా “తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” అని విశేషం ఏదీ లేకుండా యజ్ఞాదులు వేదనాంగా లని వినబడడంవల్ల, విద్యాసంయుక్తమైన అగ్నిహోత్రాదికం విశిష్టమైనది అని వినబడడంవల్ల. ఏమి ప్రాప్తించినది? విద్యాసంయుక్తమైన అగ్నిహోత్రాదికర్మయే ఆత్మవిద్యకు అంగం అవుతుంది గాని విద్యాహీనమైనది కాదు. ఎందువల్ల ననగా విద్యాహీనునికంటే విద్య కలవాడు విశిష్టు డని “యదహరేవ....విద్యాన్” (ఏ విధంగా తెలుసుకొన్నవాడు ఏ రోజునైతే హోమం చేస్తాడో ఆ రోజునందే మృత్యువును జయిస్తాడు) ఇత్యాదిశ్రుతులవల్ల తెలుస్తున్నది. ఈ విషయమే “బుద్ధ్యా...ప్రహస్యసి” (పార్థా! ఏ బుద్ధితో కూడినవాడవై కర్మబంధాన్ని విడుస్తావో), “దూరేణ....ధనంజయ” (అర్జునా! బుద్ధియోగంకంటే కర్మ చాల తక్కువది) ఇత్యాదిస్మృతివాక్యాలు కూడా చెపుతున్నాయి.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - యదేవ విద్యయేతి హి. సత్యమేతత్ - విద్యాసంయుక్తం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనాత్కర్మణోఽగ్నిహోత్రాద్విశిష్టమ్, విద్వానివ బ్రాహ్మణో విద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్. తథాపి నాత్యంతమనపేక్షం విద్యావిహీనం కర్మాగ్నిహోత్రాదికమ్. కస్మాత్! “తమేథమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇత్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేన శ్రుతత్వాత్. నను విద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేః విద్యావిహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్షమేవేత్యుక్తమ్. నైతదేవమ్. విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేన సామర్థ్యాతిశయేన యోగాదాత్మజ్ఞానం ప్రతి కశ్చిత్కారణత్వాతిశయో భవిష్యతి న తథా విద్యావిహీనస్యేతి యుక్తం కల్పయితుమ్; న తు “యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” ఇత్యత్రావిశేషేణాత్మజ్ఞానాభ్యుత్పత్తేన శ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనభ్యుత్పత్త్యంశక్యమభ్యుపగన్తుమ్. తథాహి శ్రుతిః - “యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి” (ఛా. ఉ. 1.1.10) ఇతి విద్యాసంయుక్తస్య కర్మణః అగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యం ప్రతి వీర్యవత్త్వం దర్శయతి. కర్మణశ్చ వీర్యవత్త్వం తత్ యత్ స్వప్రయోజనసాధనప్రసహత్వమ్. తస్మాద్విద్యాసంయుక్తం నిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనం చోభయమపి ముముక్షుణామోక్షప్రయోజనోద్దేశేనేహ జన్మని జన్మాంతరే చ ప్రాగ్ జ్ఞానోత్పత్తేః కృతంయత్తద్యథాసామర్థ్యం బ్రహ్మధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయ హేతుద్వారేణ బ్రహ్మధిగమకారణత్వం ప్రతిపద్యమానం శ్రవణమననశ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి స్థితమ్. 18

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా - “యదేవ విద్యయేతి హి” అని

ప్రతిపాదించబడుచున్నది. విద్యాసంయుక్త మైన అగ్నిహోత్రాదికర్మ విద్యావిహీన మైన అగ్నిహోత్రాదికర్మకంటె, విద్వాంసుడైన బ్రాహ్మణుడు విద్యావిహీనుడైన బ్రాహ్మణునికంటె విశిష్టుడైనట్లు, విశిష్ట మైనది అనే మాట నిజమే. అయినా కూడ విద్యావిహీనమైన కర్మ పూర్తిగా అనపేక్షం (అవసరం కానిది) కాదు. ఎందువల్ల? “తమేతమ్....వివిదిషన్తి” అని విశేషం ఏమీ లేకుండా అగ్నిహోత్రాదికం విద్యకు హేతు వని వినబడడంవల్ల. (ప్రశ్న) విద్యాసంయుక్త మైన అగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనమైనదానికంటె విశిష్టమైన దని తెలియడంచేత విద్యావిహీనమైన అగ్నిహోత్రాదికం ఆత్మవిద్యకు హేతువుగా అపేక్షితం కాదని చెప్పడమే యుక్తం కదా? (సమాధానం) ఇది ఇట్లు కాదు. విద్యాసహితమైన అగ్నిహోత్రాదికం, విద్యవల్ల కలిగిన సామర్థ్యాతిశయంతో కూడి ఉండడంవల్ల ఆత్మజ్ఞానాన్ని గూర్చి దానిలో ఒక విధమైన కారణత్వాతిశయం (విశిష్టమైన కారణత్వం) కలుగుతుంది. విద్యావిహీనమైనదానికి అలాంటి అతిశయం కలగదు అని మాత్రమే కల్పించడానికి శక్యం అవుతుంది కాని, “యజ్ఞేన వివిదిషన్తి” అనే నాక్యంలో ఏ విశేషమూ లేకుండా ఆత్మజ్ఞానానికి అంగం అవుతుం దని వినబడిన అగ్నిహోత్రాదికం అసలు అంగమే కాదు (ఆత్మవిద్యాప్రాప్తికి అంగమే కాదు) అని యోచ్యదంశక్యం కాదు. అందుచేతనే - “యదేవ....భవతి” అను శ్రుతి విద్యాసంయుక్త మైన అగ్నిహోత్రాదికర్మ వీర్యవత్తరం అని చెప్పుతూ దాని కార్యం విషయంలో దాని కొక అతిశయం ఉంటుం దని చెప్పుతూ విద్యావిహీనమైన అదే ఆ ప్రయోజనం విషయంలో వీర్యవత్ అని చూపుచున్నది. (‘తర’ ప్రత్యయం చేర్చి విద్యాసహితమైన కర్మ వీర్యవత్తరం - ఎక్కువ వీర్యం కలది - అని చెప్పడంచేత, విద్య లేనిది వీర్యవత్తరం కాదు కాని వీర్యవత్తే, అనగా వీర్యం కలదే అని చెప్పినట్లయింది అని భావం). కర్మ వీర్యవత్ అనగా అర్థం అది తన ప్రయోజనాన్ని సాధించే శక్తి కలది అని. అందువల్ల విద్యాసంయుక్త మైన నిత్యమైన అగ్నిహోత్రాదికము, విద్యావిహీన మైన అగ్నిహోత్రాదికము, ఏదైతే మోక్షం అనే ప్రయోజనాన్ని ఉద్దేశించి ముముక్షువుచేత ఈ జన్మలోనూ, జన్మాంతరంలోనూ అచరించబడిందో ఆ ఉభయమూ కూడ, సామర్థ్యానుసారంగా బ్రహ్మజ్ఞానానికి ప్రతిబంధంగా ఉన్న నిల్వ ఉన్న దురితాల క్షయానికి హేతు వయి బ్రహ్మధిగమానికి కారణం అవుతూ, శ్రవణం, మననం, శ్రద్ధ, ద్యానం, తాత్పర్యం (తదేకాగ్రచిత్తం) మొదలైన అంతరంగకారణాల సహాయంతో

బ్రహ్మవిద్యతో కూడ ఏకకార్యం (ఒకే మోక్షయాప ఫలాన్ని సాధించేది) అవుతుంది అని నిర్ణయింపబడినది.

వి. బ్రహ్మవిద్య మోక్షం ఇస్తుంది. అగ్నిహోత్రాదినిత్యకర్మజాతం బ్రహ్మవిద్యను కలిగించడం ద్వారా మోక్షసాధనం అవుతుంది. అయితే బ్రహ్మవిద్యను కలిగించడానికి కూడ ఈ యజ్ఞాధికం బహిరంగసాధనమే. దానికంటే ప్రధానమైన అంతరంగసాధనం (దగ్గరిదైన సాధనం) శ్రవణ - మనన - శ్రద్ధా - ధ్యాన - తాత్పర్యాధికం అని పై వాక్యంలో సూచించబడింది. 18

విద్యాజ్ఞానసాధనాధికరణం సమాప్తం

14. ఇతరక్షపణాధికరణమ్. సూ. 19

సూ. భోగేన త్యితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. 4.1.19

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఉక్తః. ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే ఉపభోగేన క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సంపద్యతే- “తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే” (ఛా.ఉ. 6.14.2) ఇతి, “బ్రహ్మైవ నన్ బ్రహ్మప్యేతి” ఇతి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః. నను సత్యపి బ్రహ్మాదర్శనే యథా ప్రాగ్దేహపాతాద్భేదదర్శనం ద్విచక్ష్రన్యాయేనానువృత్తమ్ ఏవం పశ్చాదప్యనువర్తత. న. నిమిత్తాభావాత్. ఉపభోగశేషక్షపణం హి తత్రాను వృత్తినిమిత్తం, న చ తాదృశమత్ర కించిదస్తి. నన్వపరః కర్మాశయోఽభినవ ముపభోగమారప్యతే? న. తస్య దగ్ధబీజత్వాత్. మిథ్యాజ్ఞానావష్టమ్భం హి కర్మాంతరం దేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభతే, తచ్చ మిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానేన దగ్ధమిత్యతః సాధ్వేతదారబ్ధకర్మక్తయే విదుషః కైవల్యమవశ్యం భవతీతి. 19

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య - శ్రీగోవిందభగవత్పూజ్యపాద

శిష్యశ్రీమచ్ఛార్ఙ్గరభగవతః కృత శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

బాలానందిని

భోగేనేతి :- “ఇతరే తు = తమ వలాన్ని ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన పుణ్యపాపముల నైతే, భోగేన = భోగం చేత, క్షపయిత్వా = నశింపచేసి, సంపద్యతే = బ్రహ్మగా అవుతాడు” అని సూత్రార్థం

అనారభ్యేతి :- తమ కార్యాన్ని ప్రారంభించని పుణ్యపాపాలు విద్యాసామర్థ్యంచేత క్షీణిస్తాయి అని చెప్పబడింది. ఇతరే తు = కార్యం ప్రారంభించిన పుణ్యపాపాల నైతే భోగంచేత క్షీణింపచేసి - “తస్య ... సంపత్స్యే” “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి” ఇత్యాది శ్రుతులలో చెప్పినట్లు, బ్రహ్మగా అవుతాడు. (ప్రశ్న) - సమ్యద్దర్శనం కలిగినా కూడ దేహపతనానికి ముందు భేదదర్శనం ద్విచంద్రదర్శనన్యాయంచేత ఏ విధంగా అనువర్తిస్తుందో అట్లే తరువాత కూడ అనువర్తించవచ్చును కదా? (సమాధానం) అనువర్తించదు. అందుకు నిమిత్తం లేదు. భేదదర్శనం అనువర్తించడానికి నిమిత్తం మిగిలిన భోగాన్ని పూర్తి చేయడమే కదా? ఇక్కడ (దేహపాతానంతరం) అలాంటి నిమిత్తం ఏదీ లేదు. (ప్రశ్న) మరొక కర్మాశయం (కర్మ) క్రొత్త భోగాన్ని ప్రారంభిస్తుంది. (సమాధానం) ప్రారంభించదు. దాని బీజం దగ్ధం అయిపోయింది కదా! దేహపాతానంతరం మరొక కర్మ మిథ్యాజ్ఞానాన్ని ఉతగా తీసికొని మరొక ఉపభోగాన్ని ప్రారంభించాలి. కాని సమ్యగ్జ్ఞానంచేత మిథ్యాజ్ఞానం కాల్చివేయబడింది గాన (ఫలం ఇవ్వడానికి ప్రారంభించిన కర్మచేత) ప్రారంభించబడిన కార్యం క్షీణించగానే విద్యాంసునికి తప్పక కైవల్యం కలుగుతుంది అని చెప్పడం సాధువే (యుక్తమే) . 19

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్వారీరకభాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో

చతుర్థాధ్యాయంలో ప్రథమపాదం సమాప్తం.

అథ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయః పాదః

(అత్ర పాదే ఉత్కాన్తిగతినిరూపణమ్)

వాగధికరణమ్. సూ. 1-2

సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచృబ్దాచ్చ. 4.2.1

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పన్థానమవతార
యిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్కాంతిక్రమమన్వాచష్టే. సమానా హి
విద్వదవిదుషోరుత్కాంతిరితి వక్ష్యతి. అస్తి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిః - “అస్య
సోమ్య పురుషస్య మ్రియతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తే జసి
తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” (భా.ఉ. 6.8.6) ఇతి. కిమిహ వాచ ఏవ
వృత్తిమత్త్యాః మనసి సంపత్తిరుచ్యతే ఉత వాగ్మ్యత్తేరితి సంశయః. తత్ర వాగేవ
తావన్మనసి సంపద్యతే ఇతి ప్రాప్తమ్. తథా హి శ్రుతిరనుగృహీతా భవతి.
ఇతరథా లక్షణా స్యాత్. శ్రుతిలక్షణావిషయే చ శ్రుతిర్వ్యాయ్యా న లక్షణా.
తస్మాద్వాచ ఏవాయం మనసి ప్రలయ ఇతి.

బాలానందిని

వాగితి :- “వాక్ = వాక్కు, మనసి = మనస్సునందు లీనమవుతుంది. దర్శనాత్
= అలా చూడడంవల్ల, శబ్దాచ్చ = వృత్తికి వృత్తిమత్తుకు అభేదోపచారంచేత శబ్దప్రయోగం
వల్ల” అని సూత్రార్థం.

అథేతి :- ఇప్పుడు అపరవిద్యులలో ఫలప్రాప్తికై దేవయానమార్గాన్ని చెప్పబోతూ
ముందుగా, శాస్త్రానుసారం ఉత్కాంతిక్రమాన్ని (జీవుడు శరీరం విడచి వెళ్లే క్రమాన్ని)
చెప్పుతున్నాడు. జ్ఞానికి జ్ఞాని కానివానికి కూడా ఉత్కాంతి సమానమే అని చెప్పబోతున్నాడు.
ప్రాయణం (మరణం) విషయంలో “అస్య....దేవతాయామ్” (సోమ్యుడా! పురుషుడు శరీరం
విడిచే టప్పుడు వాక్కు మనస్సులో కలుస్తుంది. మనస్సు ప్రాణంలో కలుస్తుంది. ప్రాణం
తేజస్సులో కలుస్తుంది. తేజస్సు పరదేవతలో కలుస్తుంది) అనే శ్రుతి ఉంది. ఇక్కడ
వృత్తి (మాటలాడడం అనే వ్యాపారం) గల వాగింద్రియం మనస్సులో సంపన్నం అవుతుం
దని చెప్పబడుచున్నదా లేక వాగ్వాపారం మాత్రమే సంపన్నం అవుతుందని
చెప్పబడుతున్నదా అని సంశయం. వాక్యే (వాగింద్రియమే) మనస్సులో సంపన్నం అవుతుం

దని ప్రాప్తించినది. అలా చెప్పితేనే శ్రుతి (శబ్దం) అనుగ్రహింపబడినట్లు (దాని కీయవలసిన ప్రాధాన్యం ఇచ్చినట్లు) అవుతుంది. అలా కాకపోతే లక్షణను చేబట్టవలసివస్తుంది. శ్రుతిని (స్పష్టంగా చెప్పిన ముఖ్యార్థాన్ని) గ్రహించాలా లక్షణను గ్రహించాలా అని సంశయం కలిగి నప్పుడు శ్రుతియే న్యాయ్యం కాని లక్షణ న్యాయ్యం కాదు. అందుచేత వాగింద్రియమే మనస్సులో ప్రలయం పొందుతుంది.

వి. జ్ఞానవలం చెప్పిన తరవాత బ్రహ్మలోకంలో అనుభవింపదగిన ఉపాసనాఫలం చెప్పవలసి ఉంది. బ్రహ్మలోకం అర్చిరాదిమార్గాల ద్వారా చేరాలి. ఆ మార్గంలో ప్రవేశించా లంటే ముందు ఈ శరీరం విడిచి బైటకు రావాలి. అందుచేత ఉపాసనాఫలంచేత ఉత్క్రాంతి ఆక్రీష్టం అవుతుంది గాన ఈ సంక్రాంతిపాదం ఈ అధ్యాయంలో సంగతమవుతుంది.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - వాగ్జ్యుత్తిర్మనసి సంపద్యత ఇతి. కథం వాగ్జ్యుత్తిరితి వ్యాఖ్యాయతే, యావతా వాఙ్మనసీత్యేవాచార్యః పఠతి. సత్యమేతత్. పరిష్యతి తు పరస్తాత్ “అవిభాగో వచనాత్” (బ్ర.సూ. 4.2.16) ఇతి. తస్మాదత్ర వృత్త్యుపశమమాత్రం వివక్షితమితి గమ్యతే. తత్ప్రప్రలయవివక్షాయాం తు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కిం పరత్రైవ విశింష్యాదవిభాగ ఇతి? తస్మాదత్ర వృత్త్యవనంహారవివక్షాయాం వాగ్జ్యుత్తిః పూర్వమువనంహ్రాయతే మనోవృత్తావస్థితాయామిత్యర్థః. కస్మాత్? దర్శనాత్. దృశ్యతే హి వాగ్జ్యతేః పూర్వోవనంహారో మనోవృత్తౌ విద్యమానాయామ్. న చ వాచ ఏవ మనస్యవసంహారః కేన చిదపి ద్రష్టుం శక్యతే. నను శ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచ ఏవాయం మనస్యవ్యయో యుక్త ఇత్యుక్తమ్? నేత్యాహ - అతత్ప్రకృతిత్వాత్. యస్య హి యత ఉత్పత్తిః తస్య తత్ర ప్రలయో న్యాయ్యః, మృదీవ శరావస్య. న చ మనసో వాగుత్పద్యత ఇతి కిం చన ప్రమాణమస్తి. వృత్త్యుద్భవాభిభవే తు అప్రకృతినమాశ్రయావపి దృశ్యతే. పార్థివేభ్యో హీన్ధనేభ్యస్తైజసస్వాగ్నేర్ముత్తి

దుద్ధ వతి, అప్పు చ ఉపశామ్యతి. కథం తర్హి అస్మిన్ పక్షే శబ్దో వాఙ్మనసి సంపద్యతే ఇతి? అత ఆహ శబ్దాచ్చేతి. శబ్దోఽప్యస్మిన్ పక్షేఽవకల్పతే వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం - వాగ్మితి మనస్సులో లీనం అవుతుంది. అచార్యుడు (సూత్రకారుడు) 'వాఙ్మనసి' అని మాత్రమే పఠిస్తున్నాడు కదా? 'వాక్' అనేది వాగ్మితి అని ఎలా వ్యాఖ్యానించబడుచున్నది? అది నిజమే. తరవాత అచార్యుడు "అవిభాగో వచనాత్" అని పఠించ నున్నాడు. (తత్త్వవేత్తయొక్క ఇంద్రియాలు స్వరూపలయం పొందుతాయి, ఇంద్రియాలే లీన మవుతాయి. అని దీని అర్థం). అందుచేత ఇక్కడ వృత్తి ఉపశమించడం మాత్రమే చెప్పడానికి ఉద్దిష్ట మైనదని తెలుస్తున్నది. (అనగా - సంపద్యతే అనుపదానికి ఘటం మృత్తులో లీనమై నట్లు లీన మైపోతుంది, అని చెప్పాలనుకొన్న పక్షంలో అందరి విషయంలోను (తత్త్వ వేత్తలు కాని వాళ్ళవిషయంలోను, తత్త్వవేత్తల విషయంలోను) అవిభాగం (ఒకటి మరొకదానిలో కలిసిపోవడం) సమానమే అయినప్పుడు 'అవిభాగః' అని తరవాత మాత్రమే విశేషంగా ఎందుకు చెప్పాలి? అందువల్ల ఇక్కడ వృత్తుపసంహారమే వివక్షితం గాన - (వాజ్ మనసి సంపద్యతే అనే దానికి) మనోవృత్తి ఇంకా ఉండగానే వాగ్మితి ముందుగా ఉపసంహృతం అవుతుంది అని అర్థం). ఎందువల్ల? దర్శనంవల్ల. మనోవృత్తి ఇంకా ఉండగానే ముందుగా వాగ్మితి ఉపసంహృతం అవడం (ఆగిపోవడం) చూడబడుచున్నది కదా? అంతే కాని వృత్తిసహితమైన వాగ్మితియం మనస్సులో లీనం అవడం ఎవరూ చూడజాలరు. (ప్రశ్న) శ్రుతి చెపుతున్నది గాన దాని సామర్థ్యాన్ని పట్టి ఇది మనస్సులో వాగ్మితియంయొక్క విలయమే అని చెప్పడం యుక్త మని చెప్పాం కదా? (సమాధానం) అట్లు కాదంటున్నాడు. ఇది అతత్ప్రకృతికం కదా (మనస్సు ప్రకృతిగా కలది కాదు కదా?) దేనికి ఏది ప్రకృతియో (కారణమో) అది దానియందు, మూకుడు మట్టిలో నిలినమైనట్లు, నిలీనం అవడం వ్యాయం. మనస్సునుండి వాక్కు పుట్టుచున్నది అని చెప్పడానికి ప్రమాణం ఏదీ లేదు. (ఒక వస్తువుయొక్క) వృత్తి (వ్యాపారం) పుట్టడం తిరోహతం అవడం అనేదైతే ప్రకృతి కానిదానిని ఆశ్రయించి కూడ ఉండడం కనబడుతున్నది.

పార్థివాలైన (పృథివి వికారాలైన) ఇంద్రునినుండి తైజసమైన అగ్నియొక్క వృత్తి (మండడం అనే వ్యాపారం) ఉద్భవిస్తున్నది. ఉదకంలో శాంతిస్తాన్నది. (అనగా కట్టెలు పృథివీవికారాలు, మంట పార్థివం కాని అగ్నియొక్క పని. కట్టెలమీద అగ్ని మండడం కనబడుతుంది. అదే విధంగా తైజసం కాని జలంలో అగ్నియొక్క వృత్తి శాంతిస్తున్నది ఈ విధంగా ఒక పదార్థంయొక్క వృత్తి అవిర్భవించడం తిరోభవించడం అనేవి మరొక పదార్థం సహాయంతో కూడ జరుగుతున్నాయి. దీనికి ప్రకృతివికృతిభావంతో పని లేదు). అయితే ఈ పక్షంలో “వాఙ్మనసి సంపద్యతే” అనే శబ్దం (వాక్యం) ఎలా కుదురుతుంది? దీనికే సమాధానంగా ‘శబ్దచ్చ’ అని చెప్పుతున్నాడు. వృత్తికి వృత్తిమత్తుకు అభేదాన్ని ఆరోపించడంవల్ల శబ్దం కూడా కుదురుతుంది అని అర్థం. (వాగింద్రియం వృత్తిమత్తు. వాక్కు. (మాట) దాని వృత్తి, అది చేసే పని. ఈ వృత్తికి వృత్తిమత్తుకూ అభేదాన్ని ఆరోపించడంవల్ల వాక్కు మనస్సులో లీనమవుతుంది అని చెప్పబడింది. ఇక్కడ ‘వాక్’ అనగా గ్రహించవలసినది వాగింద్రియం చేసే పని, మాటలాడడమే) 1

సూ. అత ఏవ చ సర్వాణ్యను 4.2.2

“తస్మాదుపశాంతతేజాః పునర్భవమింద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైః” (ప్ర. ఉ. 3.9) ఇత్యత్రావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాం మనసి సంపత్తిః శ్రూయతే. తత్రాప్యత ఏవ వాచ ఇవ చక్షురాదీనామపి సవృత్తికే మనస్యవస్థితే వృత్తిలోన దర్శనాత్, తత్త్వప్రలయాసంభవాత్, శబ్దోపపత్తేశ్చ వృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణి మనోఽనువర్తంతే. సర్వేషాం కరణానాం మనస్సుపనంహారావిశేషే సతి వాచః పృథగ్గ్రహణం “వాఙ్మనసి సంపద్యతే” ఇత్యుదాహరణానురోధేన. 2

బాలానందిని

అత ఏవేతి :- “అత ఏవ = వాక్కు విషయంలో చెప్పినట్లే, సర్వాణి = ఇతరమైన సమస్తేంద్రియాలూ కూడ, అను = మనస్సును అనువర్తిస్తాయి” అని సూత్రార్థం.

తస్మాదితి :- “తస్మాదుప....సంపద్యమానైః” (శాంతించిన తేజస్సు, దేహంలోని ఉష్ణత్వం కలవాడై, ఆ దేహంనుండి నిష్క్రమించి మనస్సును చేరిన ఇంద్రియాలతో పునర్జన్మ పొందుతాడు) అనే చోట, విశేషం ఏదీ లేకుండా సమస్తేంద్రియాలు మనస్సులో

సంపన్నా లవుతా యని వినబడుచున్నది. అక్కడ కూడా, అత ఏవ = వాక్కు విషయంలో వలె, వృత్తితో కూడిన మనస్సు ఇంకా ఉంటుండగా (ఇంకా మనస్సు పని చేస్తుండగానే) చక్షురాదుల వృత్తి (వ్యాపారం) లోపించడం కనబడడంవల్ల, తత్త్వమే (చక్షురాదీంద్రియాలే) ప్రలయం పొందడం సంభవం కాకపోవడం వల్ల, శబ్దం ఉపపన్నం అవడంవల్ల సమస్తేంద్రియాలు మనస్సులో ఉపసంహృతా లవడంలో విశేషం లేకపోయినా కూడ "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" అను ఉదాహరణను అనుసరించి వాక్కు-వేరుగా (పైసూత్రంలో) చెప్పబడింది. 2

వాగధికరణం సమాప్తం

2. మనోధికరణమ్. సూ. 3

సూ. తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. 4.2.3

సమధిగతమేతత్ - "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" (భా.ఉ. 6.9.6) ఇత్యత్ర వృత్తినంపత్తివివక్షేతి. అథ యదుత్తరం వాక్యం "మనః ప్రాణే" (భా.ఉ. 6.8.6) ఇతి, కిమత్రాపి వృత్తినంపత్తిరేవ వివక్షితా ఉత వృత్తిమత్సపత్తిరితి విచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతి ప్రాప్తమ్, శ్రుత్యనుగ్రహాత్, ప్రకృతిత్వోపత్తేశ్చ. తథా హి - "అన్నమయం హి సోమ్య మనః ఆపోమయః ప్రాణః" (భా.ఉ. 6.5.4) ఇత్యన్నయోని మనః ఆమనన్తి, అబ్యోనిం చ ప్రాణమ్. "అపశ్చాన్నమస్పృశన్త" ఇతి శ్రుతిః. అతశ్చ యన్మనః ప్రాణే ప్రలీయతేఽన్నమేవ తదప్పు ప్రలీయతే. అన్నం హి మనః, అపశ్చ ప్రాణః ప్రకృతివికారాభేదాత్ ఇతి.

బాలానందిని

తదితి :- తత్ = బాహ్యేంద్రియాల వృత్తులను తీసికొన్న, మనః = మనస్సు, ప్రాణే (వృత్తులద్వారా) ప్రాణంలో విలీనం అవుతుంది. ఉత్తరాత్ = తరువాత వచ్చే వాక్యాన్ని పట్టి" అని సూత్రార్థం.

సమధిగతమితి :- "వాఙ్మనసి సంపద్యతే" అనే చోట వృత్తినంపత్తి వివక్షిత మైనది అనే విషయం తెలుసుకొనబడింది. ఇప్పుడు - "మనః ప్రాణే" అనే తరువాతి వాక్యంలో

కూడ వృత్తిసంపత్తియే వివక్షితమా లేక వృత్తిమత్తైన మనస్సుయొక్క సంపత్తి వివక్షితమా అని సందేహం కలగగా శ్రుత్యనుగ్రహం ఉండడంవల్ల మనస్సుకు ప్రాణం ప్రకృతి అనడం ఉపపన్నం అవడంవల్లా కూడ ఇక్కడ వృత్తిమత్సంపత్తియే అని ప్రాప్తించినది. ఎందువల్ల ననగా “అన్నమయం...ప్రాణః” (సోమ్యుడా! మనస్సు అన్నవికారం, ప్రాణం ఉదకమయం) అని మనస్సు అన్నంనుండి పుట్టిన దనీ, ప్రాణం ఉదకంనుండి పుట్టిన దనీ చెపుతున్నారు. “అపఞ్చాన్నమస్యజన్త” (ఉదకాలు అన్నాన్ని సృజించాయి) అని శ్రుతి ఉంది. అందుచేత మనస్సు ప్రాణంలో లీన మవుతున్న దనగా (మనస్సు అనగా అన్నమే గాన) అన్నమే ఉదకంలో (ప్రాణం ఉదకమేగాన) నిలీనం అవుతున్న దని అర్థం. ప్రకృతికి వికారానికి (కారాణానికి కార్యానికి) భేదం లేకపోవడంచేత మనస్సే అన్నం, ప్రాణమే ఉదకం కదా?

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - తదప్యాయగృహీతబాహ్యేన్ద్రియవృత్తి మనో వృత్తిద్వారేణైవ ప్రాణే ప్రలీయతే ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగన్తవ్యమ్. తథాహి నుషుప్సోర్ముమూర్క్షోశ్చ ప్రాణవృత్తౌ పరిన్పన్ధాత్మికాయామవస్థితాయాం మనోవృత్తీనాముపశమో దృశ్యతే. న చ మనసః స్వరూపాప్యయః ప్రాణే సంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్. నను దర్శితం మనసః ప్రాణప్రకృతిత్వమ్? నైతత్సారమ్. న హేదృశేన ప్రాణాడికేన తత్ప్రకృతిత్వేన మనః ప్రాణే సంపత్తుమర్హతి. ఏవమపి హ్యన్నే మనః సంపద్యేతాప్పు చాన్నమప్సేవ ప్రాణ. న హ్యేతస్మిన్నపి పక్షే ప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్యో మనో జాయతే ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి. తస్మాన్న మనసః ప్రాణే స్వరూపాప్యయః. వృత్త్యప్యయేఽపి తు శబ్దోఽవకల్పతే, వృత్తివృత్తిమతౌరభేదోపచారాదితి దర్శితమ్.

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాం. తత్ = తనలో గ్రహించబడిన బాహ్యేన్ద్రియవృత్తులు గల, మనః = మనస్సు, వృత్తులద్వారా మాత్రమే ప్రాణంలో లీనం అవుతుంది అని (“మనః ప్రాణే” అనే) తరువాతి వాక్యంవల్ల తెలుసుకోవాలి.

అందుచేతనే నిద్రపోవాలనుకొనేవానియొక్క, మరణానికి సిద్ధంగా ఉన్నవానియొక్క మనోవృత్తులు, చలనాత్మక మైన ప్రాణవృత్తి ఇంకా ఉండగానే, ఉపశమించడం కనబడుతున్నది. మనస్సుయొక్క స్వరూపమే ప్రాణంలో నిలీనం అయిపోవడం కుదరదు ఎందువల్ల ననగా మనస్సుకు ప్రాణం ప్రకృతి కాదు (ప్రశ్న) - మనస్సుకు ప్రాణం ప్రకృతి అని నిరూపించాం కదా? (సమాధానం) - దీనిలో సారం లేదు. ఈ విధంగా ప్రాణాడికమైన (పరంపరచేత ఏర్పడే) తత్ప్రకృతిత్వంచేత మనస్సు ప్రాణంలో సంపన్నం అవడానికి తగదు. ఇలా చెప్పినా కూడ మనస్సు అన్నంలో సంపన్నం కావాలి (అంతేనే కాని మనస్సు ప్రాణంలో సంపన్నం కాకూడదు). ఈ పక్షంలో కూడ ప్రాణంగా మారిన ఉదకంనుండి మనస్సు పుట్టినది అని చెప్పడానికి ప్రమాణం ఏదీ లేదు. అందువల్ల మనస్సుయొక్క స్వరూపం ప్రాణంలో నిలీనం అవడం అనేది లేదు. మనోవృత్తి ప్రాణంలో నిలీన మవుతుంది అని చెప్పినా కూడ శబ్దం (శ్రుతి) కుదురుతుంది. వృత్తివృత్తిమత్తులకు అభేదోపచారంచేత ఆ విధంగా చెప్పవచ్చు నని వెనుక చూపబడింది. 3

మనోధికరణం సమాప్తం

3. అధ్యక్షాధికరణమ్. సూ. 4-6

సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. 4.2 4

స్థితమేతద్యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిప్రలయో న స్వరూపప్రలయ ఇతి. ఇదమిదానీం “ప్రాణస్తేజసి” ఇత్యత్ర చిన్మతే - కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్తుపసంహారః కిం వా దేహీన్ద్రియపఞ్చరాధ్యక్షే జీవే ఇతి. తత్ర శ్రుతేరనతిశబ్ద్యత్వాత్ ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిః స్యాత్, అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే - సోఽధ్యక్ష ఇతి. సః ప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే. తత్సద్ధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః. కుతః? తదుపగమాదిభ్యః. “ఏవమేవేమ మాత్మానమస్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి యత్రైతదూర్హ్యచ్ఛాసీ భవతి” ఇతి హి శ్రుత్యంతరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి.

విశేషణ చ "తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి" (బృ.ఉ. 4.4.2) ఇతి వచ్చవృత్తేః ప్రాణస్య అధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషామ్ - "ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతి" (బృ.ఉ. 4.4.2) ఇతి. "సవిజ్ఞానో భవతి" ఇతి చాధ్యక్షస్యాంతర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యానస్థానం గమయతి. నను "ప్రాణస్తేజసి" ఇతి శ్రూయతే, కథం ప్రాణోఽధ్యక్షే ఇత్యధికావాపః క్రియతే? నైష దోషః. అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రామణాదివ్యవహారస్య, శ్రుత్యంతరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్. 4

బాలానందిని

స ఇతి :- "సః = ఆ ప్రాణం, అధ్యక్షే = శరీరాధ్యక్షుడైన జీవునియందు లీనం అవుతుంది. తదుపగమాదిభ్యః = ప్రాణా లన్నీ ఆతనికి చేరుతాయి ఇత్యాదివిషయాలను చెప్పే శ్రుతివాక్యాలవల్ల" అని సూత్రార్థం.

స్థితమితి :- ఏది దేనినుండి పుట్టలేదో అది దానియందు ప్రలయం పొందదు, దాని వృత్తి మాత్రమే ప్రలయం పొందుతుంది అని నిర్ణయించబడింది. ఇప్పుడు "ప్రాణస్తేజసి" అనేదాని విషయంలో ఈ విచారణ చేయబడుచున్నది. ఏ విధంగా వినబడుచున్నదో ఆ విధంగా ప్రాణానికి తేజస్సునందే వృత్తుపసంహారం చెయ్యాల లేక దేహేంద్రియపంజరానికి అధ్యక్షుడైన జీవునియందు చెయ్యాల. అయితే శ్రుతిని శంకించగూడదు గాన ప్రాణానికి తేజస్సునందే సంపత్తి కలుగుతుంది. వినబడనిదానిని (చెప్పబడనిదానిని) కల్పించడం అన్యాయ్యం కదా? ఇలా ప్రాప్తించగా 'సోఽధ్యక్షే' అని ప్రతిపాదించబడుచున్నది. సః = ప్రకృతమైన ప్రాణం, అధ్యక్షే = అవిద్య, కర్మలు, పూర్వవాసనలు ఉపాధిగా గల విజ్ఞానాత్మయందే నిలచి ఉంటుంది. అనగా ప్రాణవృత్తి జీవప్రధానంగా ఉంటుంది అని అర్థం. ఎందువల్ల? తదుపగమాదులవల్ల. "ఏవ.....భవతి" (పరలోకానికి వెళ్ళ నున్న జీవుణ్ణి, అతడు ఎగ ఊపిరితో ఉన్నప్పుడు అంతకాలంలో సమస్తప్రాణాలూ కూడ చేరుతాయి) అని మరొక శ్రుతి, విశేషం ఏమీ లేకుండా ప్రాణా లన్నీ అధ్యక్షుణ్ణి అనుసరిస్తాయి అని చెప్పుతున్నది. "తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి"

అను శ్రుతి విశేషించి పంచవృత్తి యైన ప్రాణం అధ్యక్షుణ్ణి అనుసరించి వెళ్ళుచున్నట్లు చూపుతూన్నది. “ప్రాణమ్....అనూత్మామన్తి” అను శ్రుతి ఇతరప్రాణాలు కూడ దానినే అనుసరిస్తూన్నట్లు చూపుతూన్నది. “సవిజ్ఞానో భవతి” (ఆ సమయంలో జీవుడు విజ్ఞానంతో ఉంటాడు) అని జీవుడు లోవల విజ్ఞానవంతుడై ఉంటాడని చెప్పడంచేత ఇంద్రియగ్రామం (సముదాయం) తనలో లీనమై ఉన్న ప్రాణం వానిలో ఉంటుందని చూపుతూన్నది. (ప్రశ్న) “ప్రాణస్తేజసి” అని శ్రుతిలో ఉండగా ప్రాణం అధ్యక్షునిలో చేరుతుంది అని అధికం ఎలా చేరుస్తారు? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. ఉత్క్రమణాదివ్యవహారంలో అధ్యక్షుడే ప్రధానుడుగా ఉంటాడు గాన శ్రుత్యంతరంలో ఉన్న విశేషం కూడా అపేక్షించదగి ఉంటుంది (గ్రహించాలి). 4

భాష్యమ్

కథం తర్హి “ప్రాణస్తేజసి” ఇతి శ్రుతిరిత్యాహ -

సూ. భూతేషు తద్రూపేః. 4.2.5

స ప్రాణసంయుక్తోఽధ్యక్షస్తేజఃసహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవత్స్థిత ఇత్యవగంతవ్యమ్ - “ప్రాణస్తేజసి” ఇది శ్రుతేః. నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య. నైష దోషః. సోఽధ్యక్ష ఇత్యధ్యక్షస్యాప్యంతరాలే ఉపసంఖ్యాతత్వాత్. యోఽపి హి స్రుహ్నాన్మధురాం గత్వా మధురాయాః పాటలిపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుహ్నాత్పాటలిపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుమ్. తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానమ్. 5

బాలానందిని

కథమితి :- అట్లయితే (ప్రాణం జీవుణ్ణి చేరుతుంది అని చెప్పినట్లయితే) “ప్రాణస్తేజసి” అనే శ్రుతి ఎట్లు కుదరుతుంది అని అశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు.

భూతేష్యితి :- “భూతేషు = జీవుడు తేజఃసహితాలైన భూతాలలో ఉంటాడు. తద్రూపేః = ఆ విధంగా వినబడదంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

న ఇతి :- ప్రాణంతో కూడిన అధ్యక్షుడు తేజఃసహితా లైన దేహానికి బీజాలైన సూక్ష్మభూతాలలో ఉంటాడు అని “ప్రాణస్తేజసి” అనే శ్రుతిని పట్టి గ్రహించాలి (ప్రశ్న) ఈ శ్రుతి ప్రాణం తేజస్సులో ఉంటుంది అని చెప్పుచున్నది గాని ప్రాణసహితుడైన జీవుడు తేజస్సులో ఉంటాడని చెప్పడం లేదు కదా? (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. ఎందుచేతననగా “సోఽధ్యక్షే” అని (అను సై సూత్రంచేత) మధ్యలో అధ్యక్షుడు కూడా చెప్పబడినాడు.

వి. “ప్రాణస్తేజసి” అనే వాక్యం ప్రాణం తేజస్సులో లీనం అవుతుంది అని చెప్పుతూన్నది. కాని “ఏవమేవేమమాత్మానమ్” ఇత్యాది శ్రుతిప్రామాణ్యాన్ని పట్టి “సోఽధ్యక్షే.....” ఇత్యాది సూత్రంలో ప్రాణం అధ్యక్షునిలో లీనం అవుతుంది అని చెప్పబడింది. ప్రాణంతో కూడిన ఈ అధ్యక్షుడు తేజస్సుతోను, దానితో పాటు ఇతరభూతాలతోను సంబధిస్తాడు గాన అధ్యక్షునితో కలిసి ఉన్న ప్రాణం కూడా తేజస్సుతో కలుస్తున్నది. దానిని పట్టి “ప్రాణస్తేజసి” అనేదానిని సమన్వయం చేసికొనవచ్చు నని భావం. దీనికి యోఽపీత్యాదివాక్యంచేత ఉదాహరణం చూపబడుచున్నది.

యోఽపీతి :- స్రుష్టుంనుండి మధురకువెళ్ళి అక్కడినుండి పాటిలిపుత్రం వెళ్ళినవాడు కూడా స్రుష్టుంనుండి పాటిలిపుత్రానికి వెడుతున్నాడని చెప్పవచ్చును కదా? (అట్లే ఇక్కడ ప్రాణం అధ్యక్షుణ్ణి చేరి తత్సహితంగా తేజస్సును చేరుతూన్నది గాన ప్రాణం తేజస్సును చేరుతున్న దని చెప్పవచ్చును). అందువల్ల “ప్రాణస్తేజసి” అనగా ప్రాణంతో కలిసిన అధ్యక్షుడు తేజస్సుతో కూడిన మహాభూతాలలో ఉండడం అని అర్థం. 5

భాష్యమ్

కథం తేజఃసహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే? యతః ఏకమేవ తేజః శ్రూయతే “ప్రాణస్తేజసి” ఇతి. అత ఆహ-

సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి 4.2.6

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేలాయాం జీవోఽవతిష్ఠతే, కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్. దర్శయతశ్చైతమర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే “అపః పురుషవచనః” (భా.ఉ. 5.3.3) ఇతి. తద్వ్యాఖ్యాతమ్ “త్ర్యాత్మకత్వాత్తు

భూయస్త్యైత్ (బ్ర.సూ. 2.1.2) ఇత్యత్ర. శ్రుతిస్మృతీ చైతమర్థం దర్శయతః. శ్రుతిః- “పృథివీమయఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయస్తేజోమయః” (బృ.ఉ. 4.4.5) ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి -

“అణ్వో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్థానాం తు యాః స్మృతాః.

తాభిః సార్థమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః” (మనుస్మృ. 1.27)

ఇత్యాద్యా. నను చోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేష్టావేలాయాం “క్వాయం తదా పురుషో భవతి” (బృ.ఉ. 3.2.13) ఇత్యుపక్రమ్య శ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాం నిరూపయతి - “తే హ యదూచతుః కర్మ హైవ తదూచతురథ హ యత్రుశశంసతుః కర్మ హైవ తత్రుశశంసతుః” (బృ.ఉ. 3.2.13) ఇతి. తత్రోచ్యతే - తత్ర కర్మప్రయుక్తస్య గ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేన్ద్రియవిషయాత్మకస్య బన్ధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా. ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తమ్. ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ర ప్రాధాన్యమాత్రం కర్మణః ప్రదర్శితం న త్యాశ్రయాంతరం నివారితమ్. తస్మాదవిరోధః. 6

బాలానందిని

నేతిః- “ఏకస్మిన్ = ఒక్క తేజస్సునందే, న = జీవు డుండడు. దర్శయతో హి = శ్రుతిస్మృతులు ప్రశ్నప్రతివచనాలు చూపుతున్నాయి కదా?” అని సూత్రార్థం.

కథమితి :- “ప్రాణస్తేజసి” అని ఒక్క తేజస్సుమాత్రమే (ప్రాణం తేజస్సులో మాత్రమే లీనం అవుతుంది అని) వినబడుతూండగా తేజస్సుతో కూడిన భూతాలలో అని ఎలా చెప్పబడుచున్నది అని అశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు-

నైకస్మిన్నితి :- శరీరాంతరం పొందదలచుకొన్న సమయంలో జీవుడు ఒక్క తేజస్సులో మాత్రమే ఉండడు. ఎందువల్ల ననగా - కార్యమైన శరీరం అనేకభూతాత్మకమైన దని కనబడుచున్నది. ఈ విషయాన్ని “ఆపః పురుషవచనః” అనే చోట ప్రశ్నప్రతివచనాలు చూపుతున్నాయి. ఈ విషయం “త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్యైత్” అనే సూత్రం దగ్గర చూపబడింది. ఈ విషయాన్ని శ్రుతిస్మృతులు కూడా చూపుతున్నాయి. “పృథివీమయ...

తేజోమయః" (శరీరం వృథివ్యాదిమయం) అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. "అణ్యో.... అనుపూర్యశః" (ఇదు భూతాల సూక్ష్మములు (మోక్షంవరకు) నాశనం లేనివి. అట్టి సూక్ష్మాంశాలతో ఈ శరీరం జనిస్తుంది) అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. (ప్రశ్న) శరీరాంతరం పొందాలనుకొన్న సమయంలో వాగాదీంద్రియాలు ఉపసంహృతము లైనప్పుడు "క్వాయం పురుషో భవతి" (ఈ పురుషుడు ఎక్కడుంటాడు) అని ఉపక్రమించి మరొక శ్రుతి - "తే హప్రశశంసతుః" అని వానికి కర్మయే ఆశ్రయం అని చెప్పుతున్నది కదా? "(అ యాజ్ఞవల్క్య - అర్తభాగులు జీవునికి అధార మైన దేనిని గూర్చి మాట్లాడారో, అది కర్మను గూర్చియే, దేనిని ప్రశంసించారో అది కర్మనే" అని ఈ వాక్యాని కర్థం). (దీనినిపట్టి ఆ సమయంలో జీవునికి ఆశ్రయం కర్మయే కదా. భూతాలని ఇక్కడ ఎలా చెప్పబడుతున్నది అని ప్రశ్న). ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది. కర్మచేత ఏర్పడిన, గ్రహాతిగ్రహము లనే పేర్లు గల ఇంద్రియ విషయము లనే బంధనం ప్రవర్తింస్తుంది గాన జీవునకు కర్మ ఆశ్రయం అని అక్కడ చెప్పబడింది. కర్మవల్ల లభించిన ఇంద్రియాలు గ్రహాలు. విషయాలు అతిగ్రహాలు. ఈ రెండు బంధనం. ఇవి జీవుణ్ణి బంధిస్తాయి. ఈ విధమైన కర్మ శరీరగ్రహణానికి నిమిత్తకారణం. (భూతాలు శరీరానికి ఉపాదానకారణం) ఇక్కడైతే భూతాలను స్వీకరించడంచేత (ఉపాదానకారణంగా చేసికొనడంచేత) మరొక దేహం పుడుతుంది గాన భూతాశ్రయత్వం చెప్పబడింది. అక్కడ ప్రశంసించడం అనడంచేత కూడ కర్మ చాలా ప్రధానమైన దని మాత్రమే చూపబడింది. కాని మరొక ఆశ్రయం లేదని చెప్పబడలేదు. 6

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తం

4. ఆస్మత్కృత్యపక్రమాధికరణమ్. సూ. 7

సూ. సమానా చాస్మత్కృత్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. 4.2.7

సేయముత్క్రాంతిః కిం విద్వదవిదుషోః సమానా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ప్రాప్తమ్. భూతాశ్రయవిశిష్టాహ్యేషా. పునర్భవాయ చ భూతాన్యాశ్రీయంతే. న చ విదుషః పునర్భవః సంభవతి. అమృతత్వం హి విద్వానశ్చుతే ఇతి స్థితిః. తస్మాదవిదుష ఏవైపోత్క్రాంతిః. నను

విద్యాప్రకరణే సమామ్నానాద్విదుష ఏవైషా భవేత్. న. స్వాపాదివద్యథా ప్రాప్తానుకీర్తనాత్. తథాహి - “యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ”, “అశిశిషతి నామ” “విపాసతి నామ” (భా.ఉ. 6.8.1,3,5) ఇతి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేఽపి ప్రతిపాదయిషితవస్తుప్రతిపాదనాను గుణ్యేన; న తు విదుషో విశేషవన్తో విధీయంతే, ఏవమియమపుష్కత్యాన్తిర్మహాజన గతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవతాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజః సంపద్యతే స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యేతత్ప్రతిపాదయితుమ్. ప్రతిషిద్ధా చైషా విదుషః “న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” (బృ.ఉ. 4.4.6) ఇతి. తస్మాదవిదుష ఏవైషేతే.

బాలనందిని

సమానేతి :- “అస్మత్పాదప్రమాత్ = దేవమార్గం ప్రారంభం వరకు, సమానా = ఉత్క్రాంతి విద్వదవిద్వాంసులకు సమానమే. అనుపాష్య = రాగద్వేషాదులను కల్చుకుండా, అమృతత్వమ్ = ఇది ఆపేక్షికమైన అమృతత్వమే” అని సూత్రార్థం.

సేయమితి:- ఈ ఉత్క్రామణం విద్వాంసులకు (అనగా దహరవిద్యాది సగుణ పాసకులకు) అవిద్వాంసులకూ కూడ సమానమా లేక ఏదైన విశేషం ఉన్నదా అని సంశయించే వాళ్ళకు విశేషం ఉన్నది అని ప్రాప్త మైనది. ఉత్క్రాంతి భూతాలను ఆశ్రయించడంతో కూడినది. మళ్ళీ జనించడంకొరకే భూతాలు ఆశ్రయించబడదతాయి. విద్వాంసునికి పునర్జన్మ లేదు. విద్వాంసుడు అమృతత్వాన్ని పొందుతాడని కదా నిర్ణయం? అందుచేత ఉత్క్రాంతి కేవలం అవిద్వాంసునికి మాత్రమే. (ప్రశ్న) ఈ ఉత్క్రామణం విద్యాప్రకరణంలో చెప్పబడింది గాన విద్వాంసునికే కలగాలి. (సమాధానం) అది కాదు. ఇక్కడ స్వాపాదులను చెప్పి నట్లు ప్రాప్తించినవాటిని చెప్పడం జరిగింది. అదెట్లనగా - ఇది విద్యాప్రకరణమే అయినా ప్రతిపాదించదలచిన విషయాన్ని ప్రతిపాదించడానికి అనుగుణంగా “యత్రైతత్ పురుషః స్వపితి నామ” (ఎప్పుడైతే ఈ పురుషుడు నిద్రిస్తాడో, “అశిశిషతి నామ” (తినాలనుకొంటాడో). “విపాసతి నామ” (త్రాగా లనుకొంటాడో) అంటూ సర్వప్రాణులకు సాధారణములైన) నిద్ర మొదలైనవే చెప్పబడుచున్నాయి. అంతే కాని ఇవి విద్వాంసునికి మాత్రమే చెందిన విశేషాలుగా చెప్పబడడం లేదు. అదే విధంగా ఈ

ఉత్క్రాంతి కూడ మహాజనులకు (జనసామాన్యానికి) చెందినది మాత్రమే చెప్పబడుచున్నది. మరణిస్తూన్న పురుషుని తేజస్సు ఏ పరదేవతయందు లీన మవుతున్నదో అదే అత్యు ఆ అత్యయే నువ్వు అని ప్రతిపాదించడమే దీని ప్రయోజనం. “న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” అనే వాక్యంచేత విద్వాంసునికి ఉత్క్రాంతి నిషేధింపబడినది కూడ. అందుచేత ఇది అవిద్వాంసునికి మాత్రమే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సమానా చైషోత్క్రాన్తిః వాఙ్మనసీత్యాద్యా విద్వదవిదుషోః అస్సత్కుపక్రమాద్భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్. అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్చిత్త్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణమను భవితుం సంసరతి, విద్వాంస్తు జ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే. తదేతదాస్సత్కుపక్రమాదిత్యుక్తమ్. నన్వమృతత్వం హి విదుషా ప్రాప్తవ్యమ్. న చ తద్దేశాంతరాయత్తమ్. తత్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం సృత్కుపక్రమో వేతి. అత్రోచ్యతే- అనుపోష్య చేదమ్. అదగ్ధ్వాత్యంతమవిద్యాదీన్ క్లేశానపరవిద్యా సామార్యాదాపేక్షికమృతత్వం ప్రేష్యతే సంభవతి తత్ర సృత్కుపక్రమో భూతాశ్రయత్వం చ. న హి నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం గతిరుపపద్యతే. తస్మాదదోషః. 7

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం - విద్వాంసులకు అవిద్వాంసులకూ కూడ ‘వాఙ్మనసి’ ఇత్యాదికమైన ఉత్క్రామణం ఉపస్థితి ప్రారంభం వరకూ సమానంగానే ఉంటుంది. ఎందువల్ల ననగా విశేషం ఏదీ చెప్పబడలేదు. అవిద్వాంసుడు దేహానికి బీజాలైన భూతసూక్ష్మాలను ఆశ్రయించి, కర్మపేరితుడై దేహం గ్రహించడానికి సంసారంలో వడతాడు. విద్వాంసుడైతే జ్ఞానంచేత మోక్షానికి వెళ్ళడానికి ఉపయోగించే మూర్ఖన్యనాడీద్వారాన్ని (తలలో ఉన్న నాడి అనే ద్వారాన్ని) ఆశ్రయిస్తాడు. ఈ విషయమే “అస్సత్కుపక్రమాత్” అనే పదంచేత చెప్పబడింది. (ప్రశ్న) విద్వాంసుడు అమృతత్వం

పాండవలని ఉంది కదా? అమృతత్వం దేశాంతరంమీద ఆధారపడినది కాదు (అమృతత్వం కొరకు దేశాంతరానికి వెళ్ళవలసిన పని లేదు). అలాంటప్పుడు భూతాలను ఆశ్రయించడం గాని సృత్యుపక్రమం గాని ఎలా ఉంటాయి? (సమాధానం) ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది - అవిద్య మొదలైన క్లేశాలను పూర్తిగా దహించకుండా అపరవిద్యాసామర్థ్యంచేత (సగుణవిద్యల సాహాయ్యంచేత) ఆపేక్షికమైన అమృతత్వాన్ని (అనగా విదేహముక్తిని కాక బ్రహ్మలోకనివాసం మొదలైన, మిగిలిన స్థితులకంటే సుదీర్ఘకాలం మరణం లేకుండా ఉండే స్థితిని) పాండవలచేవానికి సృత్యుపక్రమం, భూతాశ్రయత్వం కూడ సంభవం అవుతాయి. (ప్రేవుతే అనేది చతుర్థ్యేకవచనం). ఆశ్రయరహితాలైన ప్రాణాలకు గమనం ఉండదు కదా? అందువల్ల దోషం కాదు. 7

అసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తం

5. సంసారవ్యపదేశాధికరణమ్. సూ. 8-11

సూ. తదాపీతే: సంసారవ్యపదేశాత్ 4.2.8

"తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్" (ఛా. ఉ.6.8.6) ఇత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్తద్యధాప్రకృతం తేజః సాధ్యక్షం, నప్రాణమ్, సకరణగ్రామమ్, భూతాంతరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యతే ఇత్యేతదుక్తం భవతి. కీదృశీ పునరియం సంపత్తిః స్యాదితి చిన్త్యతే. తత్రాత్యన్తిక ఏవ తావత్స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తమ్. తత్ప్రకృతిత్వోపపత్తేః సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి ప్రతిష్ఠాపితమ్. తస్మాదత్యన్తికీ యమవిభాగాపత్తిరితి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - తత్తేజాది భూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయ భూతమాపీతే: ఆసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే.

"యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః.

స్థాణుమన్యేనుసంయన్తి యథాకర్మ యథాశ్రుతమ్" (క. ఉ. 5.7)

ఇత్యాది సంసారవ్యవదేశాత్. అన్యథా హి సర్వః ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత; తత్ర విధిశాస్త్రమనర్థకం స్యాద్విద్యాశాస్త్రం చ. మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చ బన్ధో న సమ్యక్జ్ఞానాదృతే విస్రంసితుమర్హతి. తస్మాత్తత్ప్రకృతిత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయవద్బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిరితి. 8

బాలనందిని

తదితి :- “తత్ = తేజస్సు మొదలైన భూతాల సూక్ష్మరూపం, అపీతేః = సంసారమోక్షంవరకు ఉంటుంది” అని సూత్రార్థం.

తేజ ఇతి :- “తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” అనే చోట పురుషుడు మరణించే టప్పుడు అధ్యక్షునితోను, ప్రాణంతోను, ఇంద్రియసమూహంతోను, ఇతరభూతాలతోను కూడిన ప్రకృతమైన తేజస్సు పరదేవతలో లీన మవుతుంది అని చెప్పి నట్లవుతుంది. ఈ సంపత్తి ఎలాంటిది అని విచారించబడుచున్నది. తత్ప్రకృతిత్వం (తేజస్సుకు పరదేవత ప్రకృతిగా ఉండడం) ఉపపన్నమే గాన ఈ తేజస్సు స్వరూపవిలయాన్నే పొందుతుంది. (పూర్తిగా విలీనమైపోతుంది) అని ప్రాప్తిస్తున్నది. పుట్టిన ప్రతివస్తువుకూ పరదేవత (బ్రహ్మ) ప్రకృతి అని స్థాపించబడింది కదా? అందువల్ల ఇది పూర్తిగా కలిసిపోవడమే. (వెనుకటి అధికరణంలో అమృతత్వం ఆపేక్షికం అని చెప్పబడింది. అది యుక్తం కాదని ఆక్షేపసంగతిచేత పూర్వపక్షం). ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెప్పుచున్నాం - శ్రోత్రాదికరణాల ఆశ్రయమైన తేజస్సు మొదలైన భూతాల సూక్ష్మరూపం, అపీతేః = సమ్యక్జ్ఞానంవల్ల సంసారమోక్షం కలిగే వరకు ఉంటుంది. (బ్రహ్మలో పూర్తిగా కలిసిపోదు) “యోని....యథాశ్రుతమ్” (కొండు జీవులు తమ కర్మలను, శాస్త్రజ్ఞానాదులను, అనుసరించి శరీరంకోసం మరొక జన్మ ఎత్తుతారు, కొందరు వృక్షాదిస్థావరూపాన్ని పొందుతారు) ఇత్యాదివాక్యాలు సంసారాన్ని చెపుతున్నాయి. (మరణించినవాళ్ళకు తరువాత కూడా సంసారం ఉంటుందని చెపుతున్నాయి). అలా కాని పక్షంలో ప్రతి ఒక్కడూ మరణసమయంలోనే ఉపాధులు నశించడంవల్ల పూర్తిగా బ్రహ్మగా అయిపోతాడు. అప్పుడు ఆ యా కర్మలను విధించే శాస్త్రం, విద్యాశాస్త్రమూ కూడ వ్యర్థం అయిపోతాయి.

మిథ్యాజ్ఞానంవల్ల కలిగిన బంధం సమ్యగ్జ్ఞానం లేకుండా జారిపోవడానికి తగదు. అందువల్ల తత్రుకృతిత్వం ఉన్నా కూడ సుషుప్తిలోని ప్రలయంలో వలె ఈ సంపత్తిలో కూడ దీజభావం శేషించి ఉంటుంది. 8.

సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలభ్యే: 3.2.9

తచ్చేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ప్రవసత ఆశ్రయ భూతం స్వరూపతః ప్రమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి. తథాహి - నాడీ నిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽన్య సౌక్ష్మముపలభ్యతే. తత్ర తనుత్వాత్సంచారోప వత్తి: స్వచ్ఛత్వాచ్చావ్రతీభూతోపవత్తి: అత ఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే. 9

బాలానందిని

సూక్ష్మమితి :- “ప్రమాణతః = ప్రమాణంచేత, సూక్ష్మమ్ = సూక్ష్మ మైనది, తథా = అట్లు, ఉపలభ్యే = తెలియడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

తచ్చేతి :- ఈ శరీరంనుండి వెళ్ళిపోతున్న జీవుని ఆశ్రయమైన, ఇతరభూతాలతో కూడిన తేజస్సు స్వరూపంచేత, ప్రమాణంచేత కూడా సూక్ష్మంగా ఉంటుంది. ఎందువల్ల ననగా - నాడులద్వారా బైటకు వెళ్ళడం మొదలైనవాటివల్ల ఇది సూక్ష్మ మని తెలుస్తున్నది. చాల సూక్ష్మం అవడంచేత నాడులలో సంచరించడం కుదురుతుంది. స్వచ్ఛం అవడం వల్ల దేనిచేతా అడ్డుకొనబడకపోవడం కూడా కుదురుతుంది. అందువల్లనే దేహంనుంచి పైకి వెళ్ళిపోయేటప్పుడు ప్రక్కనున్నవా శ్చేవరూ చూడజాలరు. 9.

సూ. నోపమర్దేనాత: 4.2.10

అత ఏవ సూక్ష్మత్వాత్ నాస్య స్థూలస్య శరీరస్య ఉపమర్దేన దాహాదినిమిత్తేనైతత్సూక్ష్మం శరీరముపమృద్యతే. 10

బాలానందిని

నేతి :- “అతః = అందువల్లనే, ఉపమర్దః = నలిగి నశించడం, న = ఉండదు” అని సూత్రార్థం.

అత ఇతి :- సూక్ష్మంగా ఉండడం వల్లనే, దాహదులచేత స్థూల శరీరాన్ని పీడించినా కూడ ఈ సూక్ష్మశరీరం పీడింపబడదు. 10

సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఉష్మా. 4.2.11

అస్యైవ చ సూక్ష్మస్య శరీరస్యైవ ఉష్మా యమేతస్మిన్ శరీరే సంస్పర్శేనోష్మాణం విజానంతి. తథా హి మృతావస్థాయామవస్థితేఽపి దేహే విద్యమానేష్యపి చ రూపాదిషు దేహగుణేషు నోష్మాపలభ్యతే, జీవదస్థాయామేవ ఉపలభ్యతే ఇత్యత ఉపపద్యతే - ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తశరీరవ్యపాశ్రయ ఏవైష ఉష్మేతి. తథా చ శ్రుతిః “ఉష్ణ ఏవైష జీవిష్యన్ శీతో మరిష్యన్” ఇతి. 11

బాలానందిని

అస్యేతి :- “ఏషః ఉష్మా = ఈ వేడి, అస్యైవ = ఈ సూక్ష్మశరీరానిదే. ఉపపత్తేః = అట్లవుతేనే ఉపపన్నం అవుతుంది గాన” అని సూత్రార్థం.

అస్యైవేతి :- శరీరాన్ని స్పృశించడంచేత ఏ వేడిని తెలుసుకొంటారో అ వేడి ఈ సూక్ష్మశరీరానికి సంబంధించినదే. అందుచేతనే - మరణించిన తరవాత దేహం ఉన్నా కూడ, దేహగుణాలైన రూపాదులు ఉన్నా కూడ వేడి కనబడదు, జీవించి ఉన్నప్పుడే కనబడుతుంది. అందువల్ల ఈ వేడి ప్రసిద్ధమైన (స్థూల) శరీరంకంటే భిన్నమైన శరీరానికి సంబంధించిన దని చెప్పడం ఉపపన్నంగా ఉంది. “ఉష్ణ...మరిష్యన్” (జీవించ నున్నప్పుడు ఇది వేడిగా ఉంటుంది. మరణించే టప్పుడు చల్లగా ఉంటుంది) అను శ్రుతి కూడ ఈ విషయమే చెపుతున్నది. 11

సంసారవ్యవదేశాధికరణం సమాప్తం

6. ప్రతిషేధాధికరణమ్. సూ. 12 - 14

సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శరీరాత్. 4.2.12

“అమృతత్వం చానుపోష్య” ఇత్యతో విశేషణాదాత్యంతికే మృతత్వే గత్యుత్క్రాన్త్యరభావోఽభ్యుపగతః. తత్రాపి కేన చిత్కారణేనోత్కాంతిమాశజ్ఞ్య

ప్రతిషేధతి - "అథాకామయమాన్ యోఽకామో నిష్కామ అప్తకామ అత్యకామో భవతి న తస్య ప్రాణా ఉత్కామన్తి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మేయేతి" (బృ.ఉ. 4.4.6) ఇత్యతః వరవిద్యావిషయాత్ప్రతిషేధాన్న వరబ్రహ్మవిదో దేహాత్ ప్రాణానాముత్కాన్తిరస్తీతి చేత్, నేత్యుచ్యతే, యతః శారీరాదాత్మన ఏష ఉత్కాన్తిప్రతిషేధః ప్రాణానాం న శరీరాత్. కథమవగమ్యతే? "న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్కామన్తి" ఇతి శాఖాన్తరే పఞ్చమ్యా సంబంధవిశేషే వ్యవస్థాప్యతే. తస్మాదితి చ ప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిఃశ్రేయసాధికృత్ దేహీ సంబంధ్యతే న దేహః. న తస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ప్రాణా అపక్రాయన్తి, సహైవ తేన భవన్తీత్యర్థః. 12

బాలానందిని

ప్రతిషేధాదితి :- "ప్రతిషేధాదితి చేత్ = నిషేధంవల్ల ప్రాణాలకు మోక్షసమయంలో జ్ఞానియొక్క శరీరంనుండి ఉత్కామణం లేదు అన్నట్లయితే, న = కాదు, శారీరాత్ = జీవునినుండి నిషేధింపబడడంవల్ల" అని సూత్రార్థం. (ఇది పూర్వపక్ష సూత్రం).

అమృతత్వమితి :- "అమృతత్వం చానుపోష్య" అనే విశేషణంవల్ల (విశేషించి చెప్పడంవల్ల) ఆత్మన్తికమైన అమృతత్వంలో (నిర్గుణబ్రహ్మ సాక్షాత్కారం చేసికొన్నవానికి కలిగే పరిపూర్ణమోక్షంలో) గతి, ఉత్కామణము ఉండవు అని అంగీకరింపబడింది. వాని విషయంలో కూడ ఏ కారణంచేత నైనా ఉత్కామణం ఉండవచ్చును అని ఆశంకించుకొని నిషేధిస్తున్నాడు. "అథాకామయమాన్....అప్యేతి" ఎవడైతే కోరడో, కోరికలు లేనివాడో వాసనాదూపంలో కూడ కామాలు లేనివాడో, పరమానందాన్ని పొందాడో వాని ప్రాణాలు ఉత్కామించవు. బ్రహ్మగానే ఉన్న అతడు బ్రహ్మనే పొందుతాడు) అని పరవిద్యకు సంబంధించిన ఉత్కామణప్రతిషేధం ఉండడంవల్ల పరబ్రహ్మవేత్తయొక్క దేహానుండి ప్రాణోత్కామణం లేదు అన్నట్లయితే - అది కాదని చెప్పబడుచున్నది. ఎట్లు తెలుస్తున్నది? మరొక శాఖలో "న తస్మాత్ ప్రాణా ఉత్కామన్తి" (వానినుండి ప్రాణాలు ఉత్కామించవు) అని పంచమీవ్రయోగంవల్ల సంబంధసామాన్యాన్ని చెప్పే (అథాకామయమాన ఇత్యాదివాక్యంలో ఉన్న) షష్ఠి మరొక శాఖలో ఉన్న పంచమిచేత సంబంధవిశేషంలో

నిలుపబడుతుంది. (వాని యొక్క ప్రాణాలు అని సామాన్యరూపంలో చెప్పిన దీనిని అపాదానకారకంగా గ్రహించి, వానినుండి అని అర్థం చెప్పుకోవాలి). తస్మాత్ అన్నప్పుడు అభ్యుదయని: శ్రేయసాలలో అధిక్యముదైన దేహి (జీవుడు) సంబంధిస్తాడు కాని దేహం కాదు (తచ్చబ్జంచేత ప్రధానుడైన జీవుణ్ణి గ్రహించి జీవునినుండి అని అర్థం చెప్పుకోవాలి కాని దేహంనుండి అని అర్థం చెప్పకూడదు). అందువల్ల దేహంనుండి లేచిపోవ నున్న జీవునినుండి ప్రాణాలు ఉత్క్రమించవు, అవి వానితోనే ఉంటా యని అర్థం. 12

భాష్యమ్

సప్రాణస్య చ ప్రవసతో భవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే-

సూ. సృష్టో హ్యేకేషామ్. 4.2.13

న తదస్తి యదుక్తం పరబ్రహ్మవిదోఽపి దేహాదన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధస్య దేహ్యాపాదావత్వాదితి, యతో దేహాపాదాన ఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఏకేషాం సమామూత్యాణాం సృష్ట ఉపలభ్యతే. తదాహి - అర్తభాగప్రశ్నే - "యత్రాయం పురుషో మ్రియతే ఉదస్మాత్ప్రాణాః క్రామన్త్యాహో నేతి" (బృ.ఉ. 3.2.11) ఇత్యత్ర "నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః" (బృ.ఉ. 3.2.11) ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య న తర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషు ప్రాణేషు మ్రియతే ఇత్యస్యామాశంకాయామ్ - "అత్రైవ సమవలీయంతే" ఇతి ప్రవిలయం ప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞాయ తత్పిద్యయే "న ఉచ్చయత్యాధ్మాయత్యాధ్మతో మృతః శతే" (బృ.ఉ. 3.2.11) ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్చయనాదీని సమామనంతి. దేహస్య చైతాని స్యుర్న దేహినః. తత్సామాన్యాత్ "న తస్మాత్ప్రాణ ఉత్క్రామన్త్యత్రైవ సమవలీయంతే" ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యైవోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధః, యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహినః ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పశ్చామీపాఠః. యేషాం తు పశ్చీపాఠస్తేషాం విద్యత్సంబన్ధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషేధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతి ప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానేనైవ సా ప్రతిషేధా

భవతి, దేహదుత్కాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః.

బాలానందిని

సప్రాణస్యేతి :- ప్రాణంతో కూడిన జీవుడు మరణసమయంలో దేహానుండి ఉత్క్రమిస్తాడు అని ప్రాప్తించగా దానికి సమాధానం చెప్పబడుచున్నది.

సృష్ట ఇతి :- ప్రతిషేధం దేహ్యాపాదానకం గాన బ్రహ్మవేత్త కూడ దేహానుండి అపక్రమిస్తాడు అని ఏది చెప్పబడిందో అది లేదు (యుక్తం కాదు). ఎందువల్ల ననగా కొందరు సమామ్నాతల (కొన్ని శాఖలలో పరించినవాళ్ళు) ప్రకారం ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధం దేహ్యాపాదానకమే అని సృష్టంగా తెలుస్తున్నది.

వి. బ్రహ్మవేత్తకు దేహం నుండి ఉత్క్రమణం లేదు అని సిద్ధాంతం. అది కాదు - వానికి కూడ ఉత్క్రాంతి ఉంటుంది దని పూర్వపక్షి అభిప్రాయం. కాణ్వశాఖలో "న తస్య ప్రాణ ఉత్కామంతి" అని చెప్పబడింది. "తస్య" అనే షష్ఠీవిభక్తి సంబంధసామాన్యాన్ని బోధిస్తుంది గాన వాని దేహాయొక్క ప్రాణాలు ఉత్క్రమించవు అని అర్థం చెప్పడానికి శక్యం అయితే కావచ్చును. కాని మార్కండియీశాఖలో "న తస్మాత్ ప్రాణ ఉత్కామంతి" అని ఉన్నది. 'తస్మాత్' అనేది పంచమీవిభక్తిలో ప్రయోగింపబడింది. ఇది అపాదానేపంచమి (దేని నుండి మరొకటి విడిచుకుంటుందో అది అపాదానం). ఇక్కడ తచ్ఛబ్దంచేత జీవుణ్ణి గ్రహించాలి. అందుచేత జీవునినుండి ప్రాణాలు ఉత్క్రమించవు అని ఈ వాక్యానికి అర్థం. దీనిని పట్టి కాణ్వశాఖలో ఉన్న 'తేషామ్' అనే శబ్దంచేత బోధించబడే సంబంధ సామాన్యాన్ని అపాదానరూపసంబంధవిశేషంగా గ్రహించి అక్కడ కూడ జీవునినుండి ప్రాణం ఉత్క్రమించదు అనే అర్థం చెప్పాలి. ఈ విధంగా ఈ వాక్యాలవల్ల జీవునినుండి ప్రాణం దూరం కాదు అని మాత్రమే లభిస్తుంది కాని జీవుడు దేహానుండి ఉత్క్రమించదు అని లభించదు. ప్రాణసంహతుడైన జీవుడు శరీరంనుండి ఉత్క్రమిస్తాడని అంగీకరించాలి అని పూర్వపక్షి ఆశయం. కాని మరొక చోట ప్రాణం దేహానుండి ఉత్క్రమించదు అని సృష్టంగా కనబడుతున్నది గాన ఇక్కడ (పై రెండు వాక్యాలలోనూ కూడ) ఈ అర్థమే గ్రహించాలి అని ఈ సిద్ధాంతసూత్రం ప్రతిపాదిస్తున్నది. (దేహ్యాపాదానకోత్క్రాంతి అనగా దేహానుండి ఉత్క్రమించడం అని అర్థం)

తదా హీతి :- ఎందువల్ల ననగా "యత్రాయం...నేతి" (పురుషుడు మరణించినప్పుడు వానినుండి ప్రాణాలు ఉత్క్రమిస్తాయా ఉత్క్రమించవా) అని అర్తభాగుడు ప్రశ్నించగా "నేతి హోవాచ యజ్ఞవల్క్యః" (ఉత్క్రమించవు అని యాజ్ఞవల్క్యుడన్నాడు) అని అనుత్క్రాంతిపక్షాన్ని (ఉత్క్రమించవు అనే పక్షాన్ని) స్వీకరించి, అద్వైతే, ప్రాణాలు ఉత్క్రమించకపోతే వీడు మరణించడు కదా అని ఆశంక కలగగా, "అత్రైవ సమవలీయన్తే" (ఇక్కడనే విలీనం అవుతాయి) అని ప్రాణాల ప్రవిలయాన్ని చెప్పి, అవి ప్రలీన మవుతాయి అనేదానికి ఉపాద్యులకంగా - "సః ఉచ్ఛ్వనత్యాధ్మాయత్యాధ్మతో మృతః శేతే" (అది ఉబ్బుతుంది, భేరివలె చప్పుడవుతుంది) అని అంటూ 'సః' అనే శబ్దంచేత నిర్దేశించబడిన, ఉత్క్రాంతికి అవధియైన (దేనినుండి ఉత్క్రాంతి జరుగుతున్నదో అట్టి) ప్రకృతమైనదానికి ఉచ్ఛ్వననాదులు జరుగుతా యని చెప్పుతున్నారు. ఇవి దేహానికి కలుగుతాయి కాని దేహానికి కలగవు. ఈ వాక్యంతో సాదృశ్యం ఉండడంవల్ల "న తస్మాత్.... సమవలీయన్తే" అనే చోట కూడ అభేదోపచారంచేత (దేహానికి దేహానికి అభేదాన్ని అరోపించడంచేత) దేహానికి ప్రాధాన్యం ఉన్నా, పంచమీపాఠం ఉన్నవాళ్ళచేత కూడ, దేహపాదానకమైన ఉత్క్రమణాన్నే నిషేధిస్తున్నట్లు వ్యాఖ్యానింపబడాలి. (దేహానికి ప్రాధాన్యం ఉన్న మాట నిజమే. కాని శ్రుత్యంతరాన్ని కూడ సమన్వయించుకొని అర్థం చెప్పాలి. దేహానుంచి ప్రాణాలు నిష్క్రమించవు అని ఆ శ్రుతి చెపుతున్నది. అందుచేత ప్రాధాన్యం దేహానికి ఉన్నా కూడ "తస్మాత్" అనేదానికి దేహానుండి అనియే అర్థం చెప్పాలి. దేహానికి దేహానికి అభేదాన్ని అరోపించి ఇలా చెప్పవచ్చును). ("న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి" అని) షష్ఠీపాఠం ఉన్నవాళ్ళ పక్షంలోనైతే విద్వాంసునికి సంబంధించిన ఉత్క్రమణం (విద్వాంసుని ఉత్క్రమణం) నిషేధించబడుచున్నది. ఈ విధంగా ఈ వాక్యం ప్రాప్తమైన ఉత్క్రాంతిని (సామాన్యజీవులకు వలె విద్వాంసునికి కలగవచ్చును అనుకొనే ఉత్క్రాంతిని) నిషేధించడంకోసం ఉద్దిష్టమైనది. ఈ వాక్యంచేత దేహపాదానకమైన ఉత్క్రాంతియే నిషేధించబడుచున్నది, ఉత్క్రమణం దేహానుండే ప్రాప్తమైనది కాని దేహానుండి కాదు.

భాష్యమ్

అపి చ - "చక్షుష్టో వా మూర్ఖో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యస్తముత్క్రామన్తమనూత్క్రామతి, ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి" (బృ.ఉ.

4.4.2) ఇత్యేవమవిద్వద్విషయేషు సప్రపజ్ఞముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా “ఇతి తు కామయమానః” (బృ.ఉ. 4.4.6) ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్కాంతిమేవ ప్రాపయేదసమజ్ఞాన ఏవ వ్యపదేశః స్యాత్. తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయోగ్యత్వత్కాంత్యోర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశసార్థవత్త్వాయ. న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్కాంతిర్గతిర్వోపపద్యతే, నిమిత్తాభావాత్, “అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుతే” ఇతిచైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్కాంత్యోరభావం సూచయన్తి. 13.

బాలానందిని

అపి చేతి :- మరొక విషయ మేమనగా - “చక్షుష్టే....అనాత్మామన్తి” (నేత్రంనుండి గాని, శిరస్సునుండి గాని, ఇతరశరీరభాగాలనుండి గాని ఉత్క్రమిస్తున్న ఆ జీవుణ్ణి అనుసరించి ప్రాణం ఉత్క్రమిస్తుంది. ప్రాణాన్ని అనుసరించి అన్ని ప్రాణాలూ ఉత్క్రమిస్తాయి) ఇత్యాదులైన అవిద్వాంసునకు సంబంధించిన వాక్యాలలో సవిస్తరంగా ఉత్క్రమణాన్ని, సంసారగమనాన్ని చూపి “ఇతి ను కమాయమానః” (కోరిక లున్నవాడు ఈ విధంగా నిష్క్రమిస్తాడు) అని అవిద్వాంసునికి సంబంధించిన కథను ఉపసంహరించి “అథాకామయమానః” (ఇంక కామాలు లేనివాడు) అని విద్వాంసుణ్ణి నిర్దేశించి, వాని విషయంలో కూడ ఉత్క్రమణాన్నే ప్రాపింపచేస్తే ఈ నిర్దేశం అసమంజసమే అవుతుంది. అందుచేత (వేరుగా విద్వాంసుణ్ణి గూర్చి) ఈ నిర్దేశం సార్థకం కావాలంటే అవిద్వాంసుని విషయంలో ప్రాప్తిందే గత్యుత్కాంతులు విద్వాంసుని విషయంలో నిషేధించబడుతున్నాయనే వ్యాఖ్యానించాలి. కామములు, కర్మలు క్షీణించి సర్వగతబ్రహ్మస్వరూపుడైన బ్రహ్మవేత్తకు నిమిత్తం లేనప్పుడు ఉత్క్రమణం గాని, గమనం కాని ఉపపన్నం కావు కదా? “అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చుతే” (బ్రహ్మను ఇక్కడనే పొందుతాడు) ఇత్యాదిశ్రుతులు గత్యుత్కాంతులు లేవని సూచిస్తున్నాయి. 13

సూ. స్మర్యతే చ. 4.2.14

స్మర్యతేఽపి చ మహాభారతే గత్యుత్కాన్త్యైరభావః -

“సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః

దేవా అపి మార్గే ముహ్యంత్యపదస్య పదైషిణః” (మ.భ.శాంతి. 2౩9.23)

ఇతి. నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య స్మర్యతే - “శుకః
కిల వైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమణ్డలమభిప్రతస్థే. పిత్రా చానుగమ్యాహరాత్
భో ఇతి ప్రతిశుశ్రావ” ఇతి. న. సశరీరస్యైవాాయం యోగబలేన విశిష్టదేశ
ప్రాప్తిపూర్వకః శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, సర్వభూతదృశ్యత్వా ద్యుపన్యాసాత్.
న హ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టం శక్నోయః. తథా చ
తత్రైవోపసంహృతమ్-

“శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రం గతిం కృత్వాన్తరిక్షగః,

దర్శయిత్వా వ్రభావం స్వం సర్వభూతగతోభవత్” (మ.భ.శాంతి. 333.20)

ఇతి. గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః 14

బాలానందిని

స్మర్యత ఇతి :- “స్మర్యతే చ = స్మృతిలో కూడ చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం

స్మర్యత ఇతి :- మహాభారతంలో కూడ (జ్ఞానికి) గత్యుత్కాంతులు లేకపోవడం
“సర్వభూతాత్మభూతస్య...పదైషిణః” అని చెప్పబడుచున్నది. (సర్వభూతాలకు
అత్యయైనవాడు, భూతాలను బాగుగా (బ్రహ్మరూపంగా) చూస్తూన్నవాడు అయిన.
గంతవ్యమైన స్థాన మేదీ లేని, జ్ఞానియొక్క మార్గం విషయంలో పదాన్ని కోరే దేవతలు
కూడ మోహం చెందుతారు అని దీని అర్థం). (ప్రశ్న) మోక్షం పొంద దలచిన వ్యాసపుత్రుడైన
శుకుడు అదిత్యమండలాన్ని గూర్చి ప్రయాణం అయ్యాడు. అనుసరించి వెదుతూన్న
తండ్రి పిలవగా ‘ఓ’ అని వలికా డట అని సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతుడైన బ్రహ్మవేత్తకు
కూడ గతి ఉన్న దని స్మృతిలో చెప్పబడింది కదా? (సమాధానం) అది కాదు విషయం.

అతడు శరీరంతోనే ఉండి యోగబలంచేత విశిష్టమైన ఒక ప్రదేశం చేరి అక్కడ శరీరం విడిచిపెట్టాడు అని గ్రహించాలి. అందుచేతనే అప్పుడు అతనిని అన్నిభూతాలూ చూచాయి అని చెప్పబడింది. శరీరం లేకుండా వెదుతున్నవానిని అన్ని భూతాలూ చూడజాలవు కదా? ఈ విధంగా అక్కడనే "శుకన్తు...అభవత్" అని ఉపసంహరించబడింది (అంతరిక్షమార్గంలో ఉన్న శుకుడైతే వాయువుకంటే శీఘ్రమైన గమనం చేసి, తన ప్రభావాన్ని చూపి సర్వభూతాలలో లీన మైపోయాడు అని దీని అర్థం.) అందువల్ల పరబ్రహ్మవేత్తకు గత్యుత్కాంతులు లేవు. గతిని చెప్పే శ్రుతుల విషయాన్ని మున్ముందు (కార్యం బాదరి: " బ్ర. సూ. 4.3.7 అనేచోట) వివరిస్తాం. 14

ప్రతిషేధాధికరణం సమాప్తం

సూ. వాగ్దలయాధికరణమ్ సూ. 15

సూ. తాని పరే తథా హ్యహ. 4.2.15

తాని పునః ప్రాణశబ్దోదితానీన్ద్రియాణి భూతాని చ పరబ్రహ్మవిదస్తస్మి న్నేవ పరస్మిన్నాత్మని ప్రలీయంతే. కస్మాత్? తథా హ్యహ శ్రుతిః - "ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశ కలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతి" (ప్ర. ఉ. 6.5) ఇతి. నను "గతాః కలాః పశ్చాదశ ప్రతిష్ఠాః" (ము. ఉ. 3.2.7) ఇతి విద్వద్విషయైవాపరా శ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపి కలానాం ప్రలయమాహ స్మ. న. సా ఖలు వ్యవహారాపేక్షాః పార్థివాద్యాః కలాః పృథివ్యాదీరేవ స్వప్రకృతీరపియన్తీతి. ఇతరా తు విద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షా కృత్స్నం కలాజాతం పరబ్రహ్మవిద్ బ్రహ్మైవ సంపద్యత ఇతి. తస్మాదదోషః 15

బాలానందిని

తానీతి :- "తాని=ఇంద్రియాదులు, పరే = పరబ్రహ్మయందు లీనమవుతాయి. తథా = అట్లు, అహ హి = శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా" అని సూత్రార్థం.

తానీతి :- పరబ్రహ్మవేత్తయొక్క ప్రాణాలు అని చెప్పబడే ఇంద్రియాలు, భూతాలు కూడా ఆ పరమాత్మయందే లీన మవుతాయి. ఎందు వల్ల? "ఏవమేవాస్య...గచ్ఛంతి" (ఈ పరిద్రష్టయొక్క, అనగా అంతటా బ్రహ్మనే చూచే జ్ఞానియొక్క, పురుషుడే స్థానంగా గల ఈ షోడశకలలు పురుషుణ్ణి పొంది లీన మవుతాయి) అను శ్రుతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది. (ప్రశ్న) విద్వాంసునికే సంబంధించిన "గతాః కలాః ఐశ్చదశ ప్రతిష్ఠామ్" (పదిహేను కలలు తమ తమ స్థానాలలో (ప్రకృతులలో) లీనమైనవి) అను మరొక శ్రుతి కలలు పరమాత్మకంటే భిన్నమైన మరొకచోట కూడ లీన మగుచున్నట్లు చెప్పుచున్నది కదా? (నమాధానం) అది కాదు. పృథివ్యాదులనుండి పుట్టిన కలలు తమ ప్రకృతులైనపృథివ్యాదులలోనే లీనమవుతాయి అనేది లోకవ్యవహారాన్ని అనుసరించి చెప్పినది. మరొక శ్రుతియైతే (ఏవమేవాస్య ఇత్యాదిశ్రుతి) విద్వాంసుని జ్ఞానాన్ని అపేక్షించినది; అనగా వాని బ్రహ్మజ్ఞానాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని చెప్పబడినది. అది పరబ్రహ్మవేత్తయొక్క సమస్తకలల సముదాయమూ కూడ బ్రహ్మయే అవుతుం దని చెప్పుచున్నది. అందుచేత దోషం లేదు. (పంచజ్ఞానేంద్రియాలు, పంచకర్మేంద్రియాలు, మనస్సు, పంచభూతతత్త్వాత్రలు లేదా పంచప్రాణాలు - ఇవి షోడశకలలు. పార్థివాలైన మనోప్రాణాలను ఒక్కటిగా గ్రహిస్తే పదిహేను కలలు (బ్రహ్మమృతవర్షిణి) 15.

వాగాదిలయాధికరణం సమాప్తం

8. అవిభాగాధికరణమ్. సూ. 16

సూ. అవిభాగో వచనాత్. 3.2.16

స పునర్విదుషః కలాప్రలయః కిమితరేషామివ సావశేషో భవతి ఆహోస్విన్నిరవశేష ఇతి. తత్ర ప్రలయసామాన్యాత్ శక్త్యవశేషతాప్రాప్తౌ బ్రవీతి - అవిభాగాపత్తిరేవేతి. కుతః? వచనాత్. తథాపి కలాప్రలయముక్త్యా వక్తి - "భిద్యేతే తాసాం నామారూపే పురుష ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే. స ఏషోఽకలోఽమృతో భవతి" (ప్ర. ఉ. 6.5) ఇతి. అవిద్యానిమిత్తానాం చ కలానాం న విద్యానిమిత్తే ప్రలయే సావశేషత్వోపపత్తిః. తస్మాదవిభాగ ఏవేతి. 16

బాలానందిని

అవిభాగ ఇతి :- "వచనాత్ = శ్రుతివచనంవల్ల, అవిభాగః = బ్రహ్మలో ఇవి పూర్తిగా లేన మవుతాయి" అని సూత్రార్థం.

స ఇతి :- విద్వాంసుని కలాప్రలయం ఇతరులది వలె సావశేషంగా ఉంటుందా లేక నిరవశేషంగా జరుగుతుందా? ఇది కూడ అన్ని ప్రలయాల వంటిదే గాన శక్తి శేషిస్తుంది అని ప్రాప్తించగా "అవిభాగాపత్తిరేవ" అని చెప్పుతున్నాడు. ఎందువల్ల? వచనంవల్ల. ఎందుచేత ననగా కలాప్రలయాన్ని చెప్పి "విద్యేతే....భవతి" (వాటి నామరూపాలు భిన్నములై పోతాయి. కేవలం పురుషుడు అని మాత్రమే చెప్పబడతాడు. అప్పుడు అకలుడు (కలాశున్యుడు) అమృతుడు అవుతాడు) అని శ్రుతి (శక్తితో సహా వాటి ప్రలయాన్ని) చెప్పుచున్నది. అవిద్యవల్ల పుట్టిన కలలు విద్యవల్ల ప్రలయం కలిగినప్పుడు ఇంక ఏమీ మిగలడం ఉపపన్నం కాదు కూడ. అందువల్ల అవిభాగమే. 16

అవిభాగాధికరణం సమాప్తం

9. తదోక్తగ్రాధికరణమ్. సూ. 17

సూ. తదోక్తగ్రజ్వలనం తత్రుకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్చేషగత్యను

స్మృతియోగాచ్చ హర్దానుగ్రహీతః శతాధికయా. 4.2.17

గతా ప్రాసక్తికీ వరవిద్యాగతా చింతా. సంప్రతిత్వపరవిద్యావిషయామేవ చింతామనువర్తయతి. సమానా చాస్మత్యుపప్రకమాద్విద్విదవిదుషోరుత్కాంతిరిత్యుక్తమ్. తమిదానీం స్మత్యుపక్రమం దర్శయతి. తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్య, ఉచ్చిక్రమిషత్ విజ్ఞానాత్మన ఓక ఆయతనం హృదయమ్, "స ఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానో హృదయమేకాన్యవక్రామతి" ఇతి శ్రుతేః, తదగ్రజ్వలనం తత్పూర్వీకా చక్షురాదిస్థానాపాదానా చ ఉత్కాంతిః శ్రూయతే "తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే, తేన ప్రద్యోతేనైష అత్మా నిష్క్రామతి చక్షుషో వా మూర్ఖో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః" (బృ. ఉ. 5.4.2) ఇతి. సా కిమనియమేనైవ

విద్యదవిదుషోర్భవతి, అథాస్తి కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమప్రాప్తౌ ఆచక్షే-సమానేఽపి హి విద్యదవిదుషోః హృదయాగ్ర ప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్నిష్క్రామతి, స్థానాంతరేభ్యస్త్వితరే. కుతః? విద్యాసామర్థ్యాత్. యది విద్వానపీతరవద్యతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేత్ నైవోత్కృష్టం లోకం లభేత. తత్రానర్థికైవ విద్యా స్యాత్. తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ. విద్యాశేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా తామభ్యస్యంత్యయైవ ప్రతిష్ఠితే ఇతి యుక్తమ్. తస్మాద్బ్రహ్మదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీతః తద్భావం సంపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతాధికయా, శతాదతిరిక్తయా ఏకశతతయ్యా నాడ్యా నిష్క్రామతి ఇతరాభిరితరే. తథా హి - హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనన్తి -

“శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా,

తయోర్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్యజ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి” (భా. ఉ. 8.6.6)

ఇతి . 17

బాలానందిని

తదోక ఇతి :- తదోకోగ్రజ్వలనమ్=ఉత్క్రమించ నున్న జీవునియొక్క స్థానమైన హృదయముయొక్క అగ్రముయొక్క (నాడీద్వారముఖముయొక్క)జ్వలనం(అనగా పొందదగి యున్న కర్మఫలంయొక్క జ్ఞానం)కలుగుతుంది. తత్ప్రకాశితద్వారః=దానిచేత ప్రకాశింపచేయబడిన ద్వారంకలవా డవుతాడు. విద్యాసామర్థ్యాత్ =దహరాదివిద్యల సామర్థ్యంవల్ల, తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ = సగుణవిద్యకు శేషమైన మార్గంయొక్క ద్యానవిధానంవల్ల, హార్దానుగృహీతః = హృదయంలో ఉన్న బ్రహ్మచేత అనుగ్రహింప బడినవాడై, శతాధికయా = నూటఒకటవదైన బ్రహ్మనాడి ద్వారా ఉత్క్రమణం చేస్తాడు” అని సూత్రార్థం.

సమాప్తేతి :- పరవిద్యకు సంబంధించిన ప్రాసంగికమైన విచారం పూర్తి అయినది. ఇప్పుడు అపరవిద్యకే సంబంధించిన విచారాన్ని కొనసాగిస్తున్నాడు. మార్గం ప్రారంభంవరకు విద్యదవిద్వాంసుల ఉత్కమణం సమానమే అని చెప్పబడింది. ఇప్పుడు ఆ మార్గప్రారంభాన్ని గూర్చి చెబుతున్నాడు. వాగాదిసముదాయాన్ని ఉపసంహరించుకొని పైకి లేచిపోవడానికి సిద్ధంగా ఉన్న జీవుని స్థానం “స ఏతాః....అన్యవక్రమతి” (ఆ జీవుడు తేజమాత్రం నన్నింటినీ (ఇంద్రియా లన్నింటినీ) గ్రహించి.. హృదయాన్ని చేరుతాడు) అను శ్రుతి ననుసరించి, హృదయం, ముందుగా దాని అగ్రం, జ్వలిస్తుం దనీ, తరవాత చక్షురాదిస్థానాలనుండి నిష్క్రమణం జరుగుతుం దనీ “తన్య...శరీరదేశేభ్యః” (వాని హృదయం ప్రద్యోతిస్తుంది, అనగా భావిఫలస్ఫురణం కలుగుతుంది. ఆ ప్రద్యోతంతో ఈ ఆత్మ నేత్రంనుండి గాని, శిరస్సునుండి గాని, ఇతర శరీరదేశాలనుండి గాని నిష్క్రమిస్తుంది) అని వినబడుచున్నది. ఆ ఉత్కమణం నియమం ఏదీ లేకుండా విద్వాంసునికి ఆవిద్వాంసునికి కూడ సమంగానే జరుగుతుందా లేదా విద్వాంసునికి ఏదైన విశేషనియమం ఉన్నదా అని సందేహం. శ్రుతిలో విశేషం ఏదీ చెప్పబడలేదు గాన నియమం లేదు అని ప్రాప్తించగా చెబుతున్నాడు. హృదయప్రద్యోతనమూ, దానిచేత ద్వారం ప్రకాశింపచేయబడడం అనేవి సమంగానే ఉన్నా కూడ విద్వాంసుడు మూర్ఖస్థానంనుంచే నిష్క్రమిస్తాడు, ఇతరులు ఇతర స్థానాలనుండి నిష్క్రమిస్తారు. ఎందువల్ల? విద్యాసామర్థ్యంవల్ల, విద్వాంసుడు కూడా ఇతరులవలె ఏదో ఒక ప్రదేశంనుండి నిర్గమిస్తే ఉత్కృష్టమైన లోకాన్ని పొందడు. అలాంటప్పుడు విద్య నిరర్థకం అవుతుంది. తచ్చేషగత్యనుసంబంధియోగంవల్ల కూడ (మూర్ఖస్థానంనుండే నిర్గమిస్తాడు). (దహదారివిద్యోపాసకు డైన విద్వాంసుడు) ఆ యా విద్యలలో చెప్పబడిన విద్యకు శేషమైన, మూర్ఖన్యనాడికి సంబంధించిన గతిని వరిశిలించాలి (ద్యానించాలి) (ఇదే తచ్చేషగత్యనుసంబంధియోగం). దానిని అభ్యసిస్తూన్న అతడు ఆ మార్గంచేతనే బయలుదేరుతా దని చెప్పడం యుక్తం. అందువల్ల బాగా ఉపానించబడిన, హృదయనివాసి యైన బ్రహ్మచేత అనుగ్రహింపబడి తద్భావాన్ని పొందిన (ఆ బ్రహ్మయొక్క నిరంతరధ్యానంచేత బ్రహ్మయే అయినాడా అన్నట్లున్న) ఆ విద్వాంసుడు శిరస్సునందున్న, శతాధికయా = నూరుకంటే అధికమైన, నూటఒకటవదైన, నాడి ద్వారా నిష్క్రమిస్తాడు, ఇతరులు ఇతరనాడుల ద్వారా నిష్క్రమిస్తారు. అందుచేతనే హృదయవిద్యను చెప్పే సందర్భంలో “శతం....భవంతి” హృదయానికి సంబంధించిన నూట ఒక్క నాడు లున్నాయి. నాటిలో ఒకటి శిరస్సు వైపు వెళుతుంది. దాని ద్వారా పైకి వెళ్ళేవాడు అమృతత్వాన్ని

పొందుతాడు. మిగిలిన నాడులు ఇతరదిశలలో నిష్క్రమించడానికి ఉపయోగిస్తాయి) అని చెప్పుతున్నారు.

తదోకోధికరణం సమాప్తం

10. రశ్మ్యధికరణమ్. సూ. 18 - 19

సూ. రశ్మ్యనుసారీ. 4.2.18

అస్తీ “దహరోఽస్మిన్నస్తరాకాశః” ఇతి హర్షవిద్యా. “అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్ణరీకం వేశ్మ” (భా.ఉ. 8.1.1) ఇత్యుపక్రమ్య విహితా. తత్ప్రక్రియాయాం “అథయా ఏతా హృదయస్య నాడ్యః” ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపజ్ఞాం నాడీరశ్మినంబన్ధముక్త్వాక్తమ్ - “అథ యతైతస్మాచ్ఛరీరాదుత్కా మత్యథైతేరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే” (భా.ఉ. 8.6.5) ఇతి. పునశ్చోక్తమ్ - “తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్యమేతి” (భా.ఉ. 8.6.6) ఇతి. తస్మాచ్ఛతాధికయా నాడ్యా నిష్క్రామన్ రశ్మ్యనుసారీ నిష్క్రామతీతి గమ్యతే. తత్త్విమవిశేషేణైవాహని రశ్మ్యనుసారిత్వమ్, అహోస్విదహన్యేవేతి సంశయే సత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ తావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే. 18

బాలానందిని

రశ్మీతి :- “రశ్మ్యనుసారీ = సూర్యరశ్మిలను అనుసరించినవాడై (పైకి వెడతాడు)” అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి :- “దహరోఽస్మిన్నస్తరాకాశః” అని హర్ష (హృదయసంబంధి) విద్య ఒకటి ఉంది, ఇది “అథ...వేశ్మ” అని ఉపక్రమించి విధించబడింది. ఆ ప్రక్రియలోనే “అథ యా ఏతా హృదయస్య నాడ్యః” అని ఉపక్రమించి, సవిస్తరంగా నాడులకు సూర్యరశ్మిలకు ఉన్న సంబంధాన్ని చెప్పి “అథ...అక్రమతే” (ఈ శరీరంనుండి ఉత్క్రమించేటప్పుడు రశ్మిలద్వారా పైకి వెడతాడు) అని చెప్పబడింది. మళ్ళీ “తయో...ఏతి” అని కూడా చెప్పబడింది. దీనిని పట్టి నూట ఒకటవ నాడి ద్వారా నిష్క్రమించేవాడు రశ్మిలను అనుసరించి నిష్క్రమిస్తాడు అని తెలుస్తూన్నది. పగలు మరణించినా రాత్రి మరణించినా

విశేషం ఏదీ లేకుండా రశ్మయలను అనుసరిస్తూ లేక పగలుమాత్రమేనా అని సంశయం కలగగా, విశేషం ఏదీ చెప్పబడలేదు గాన విశేషం లేకుండానే రశ్మయలను అనుసరిస్తాడు అని ప్రతిజ్ఞ చేయబడుచున్నది. 18

సూ. నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ. 4.2.19

అస్త్యహని నాడీరశ్మినంబంధ ఇత్యహని మృతస్య స్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వమ్, రాత్రో తు ప్రేతస్య న స్యాత్, నాడీరశ్మినంబంధవిచ్ఛేదాదితి చేత్, న. నాడీరశ్మినంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. యావద్దేహభావీ హి శిరాకిరణసంపర్కః, దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః “అముష్మాదాదిత్యాత్రతాయస్తే తా అసు నాడిమ సృప్తా అభ్యో నాడిభ్యః ప్రతాయస్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తాః” (ఛా. ఉ. 8.6.2) ఇతి. నిదామసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే ప్రతాపాదికార్యదర్శనాత్. స్తాకానువృత్తేస్తు దుర్లక్ష్యత్వమృత్వంతరరజనీమ శైశ్వేష్యవ దుర్ద్దినేమ. “అహరేవైతద్రాత్రో దధతి” ఇతి చైతదేవ దర్శయతి. యది చ రాత్రో ప్రేతో వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్. న హ్యేతద్విశిష్టాధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్షోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రో సోఽనపేక్ష్యతి. అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణావరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేత్యవవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్. అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమముదీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిదరశ్మినంబంధార్హం శరీరం స్యాత్, పావకాది సంపర్కాత్. “స యావత్ క్షిప్యేన్నసస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి” (ఛా. ఉ. 8.6.5) ఇతి చ శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి. తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసరణమ్. 19

బాలానందిని

నిశీతి :- “నిశి = రాత్రియందు, నేతి చేత్ = రశ్మినంబంధం ఉండదు అన్నట్లయితే, న = కాదు. సంబంధస్య = సంబంధం, యావద్దేహభావిత్వాత్ = దేహం

ఉన్నంతవరకు ఉంటుంది గాన. దర్శయతి చ = శ్రుతి కూడ చూపుచున్నది" అని సూత్రార్థం.

అస్తీతి :- పగలు నాడులకు రశ్మిలకు సంబంధం ఉంటుంది గాన పగలు మరణించినవాడు రశ్మిలను అనుసరించడం జరగవచ్చు. కాని (రాత్రియందు) నాడులకు రశ్మిలకు సంబంధం విచ్ఛిన్నం అయిపోవడంవల్ల, రాత్రి మరణించినవానికి రశ్మినుసరణం ఉండడానికి అవకాశం లేదు అని అన్నట్లయితే, అది యుక్తం కాదు నాడీరశ్మిల సంబంధం దేహం ఉన్నంతవరకూ ఉంటుంది. శిరాకిరణసంపర్కం (నాడీరశ్మిసంపర్కం) దేహం ఉన్నంత వరకూ ఉంటుంది కదా? ఈ విషయాన్ని - "అముష్కాత్...స్పృష్టాః" (నాడులు అదిత్యునినుండి బయలుదేరి విస్తరిస్తాయి. అవి ఈ నాడులతో సంబంధిస్తాయి. ఈ నాడుల ద్వారా వ్యాపిస్తాయి. ఆ రశ్మిలు ఈ అదిత్యునితో సంబంధిస్తాయి) అను శ్రుతి కూడ చెప్పుతున్నది. గ్రీష్మాదిఋతువులలో (రాత్రి కూడ వేడి కనబడుతుంది గాన) రాత్రులందు కూడ కిరణాలు అనువర్తించడం కనబడుతుంది. ఇతరఋతువుల రాత్రులలో నైతే, శిశిరఋతువునందలి దుర్దినాలలో వలె (పగలంతా సూర్యుడు కనబడకుండా మబ్బు మూసివేసిన దినం దుర్దినం) సూర్యకిరణాలు కొంచెం అనువర్తించినా గూర్తించడం శక్యం కాదు. "అహరేవైతద్రాత్రో దధాతి" అను వాక్యం కూడ ఈ విషయాన్నే చూపుతున్నది. "రాత్రియందు తాపం కనబడుతున్నదనగా దానిని రాత్రియందు సూర్యుడే ఉంచుతున్నాడు" అని శ్రుతివాక్యనికి భావం. (ఆనందగిరి 2వ భాగం పే. 529). రాత్రి మరణించినవాడు రశ్మిలను అనుసరించకుండగానే పైకి వెళ్ళే పక్షంలో రశ్మినుసరణం వ్యర్థం అవుతుంది. పగలు మరణించినవాడు రశ్మిల ఆధారంతో పైకి వెడతాడనీ, రాత్రి మరణించినవాడు వాటి ఆపేక్ష లేకుండా వెడతాడనీ విశేషించి ఏమీ (శ్రుతిలో) చెప్పలేదు కదా? అలా కాక విద్వాంసుడు రాత్రి మరణించిన అపరాధమాత్రానికి పైకి వెళ్ళు అని అంటే విద్య పాక్షికమైన ఫలాన్నే ఇస్తుం దని (కొందరికి ఇస్తుంది కొందరి కివ్వదు అని) చెప్పవలసివస్తుంది. మృత్యువు ఏ కాలంలో వస్తుందో చెప్పలేం కదా? రాత్రి మరణించినవాడు పగటి రాకకై నిరీక్షిస్తాడు అన్నా కూడ, పగలు వచ్చేటప్పటికి వాని శరీరానికి అగ్న్యాదిసంపర్కంవల్ల (శరీరం దహింపబడడంవల్ల) అది రశ్మిసంబంధానికి అనర్హం కావచ్చును. "స యావత్ క్షిప్యేన్ననస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతి"

(మనస్సులో ఒక్క ఆలోచన మెదిలేటంత సమయంలో అతడు అదిత్యుణ్ణి చేరుతాడు) అను శ్రుతి నిరీక్షించడం అనేది లేదని చూపుతూన్నది. అందుచేత రశ్ములను అనుసరించడం రాత్రీ పగలూ కూడా విశేషం లేకుండా జరుగుతుంది 19

రశ్మ్యాధికరణం సమాప్తం

11. దక్షిణాయనాధికరణమ్. సూ. 20 - 21

సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే 4.2.20

అత ఏవచోదీక్షానువవత్తేః, అపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయాః, అనియతకాలత్వాచ్చ మృత్యోః దక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విద్వాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలమ్. ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేః, భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్, “అపూర్యమాణపక్షాద్వాన్ షడుదజ్జేతి మాసాంస్తాన్” (భా.ఉ. 4.15.5) ఇతి చ శ్రుతేః అపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీమామాశఙ్కామనేన సూత్రేణాపనుదతి. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్యద్విషయా. భీష్మస్య తూత్తరాయణ ప్రతిపాలనమాచారపరిపాలనార్థం, పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాప నార్థం చ, శ్రుతేస్త్యర్థం వక్ష్యతి “ఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్” (బ్ర.సూ. 4.3.4)ఇతి. 20.

బాలానందిని

అత ఇతి :- “అతశ్చ = అకారణాలవల్లనే, దక్షిణే అయనేఽపి = దక్షిణాయనంలో కూడ, విద్వాంసుడు విద్యాఫలం పొందుతాడు” అని సూత్రార్థం.

అత ఏవేతి :- ఇందువల్లనే, అనగా నిరీక్షించడం కుదరకపోవడంవల్ల, విద్య పాక్షికఫలం అవడానికి వీలులేనందువల్ల, మృత్యువుకు కాలనియమం లేకపోవడం వల్లా కూడ విద్వాంసుడు దక్షిణాయనంలో మరణించినా విద్యాఫలం పొందుతాడు. ఉత్తరాయణంలో మరణించడం ప్రశస్తమైనదనే ప్రసిద్ధి ఉండడంవల్ల, భీష్ముడు (ఉత్తరాయణం కోసం) నిరీక్షించి నట్లు కనబడడంవల్ల, “అపూర్యమాణ...తాన్” అనే శ్రుతివల్లా ఉత్తరాయణం అపేక్షించదగినది అనే శ్రిశంకను ఈ సూత్రంచేత తొలగిస్తున్నాడు. ఉత్తరాయణం ప్రశస్తమైన దనే ప్రసిద్ధి అవిద్వాంసులను గూర్చినది. భీష్ముడైతే - ఉత్తరాయణం మంచి దనే ఆచారాన్ని పాలించడంకొరకు, తనకు తండ్రి ద్వారా లభించిన

స్వేచ్ఛామరణం అనే వరాన్ని చాటుకోవడంకొరకు అలా నిరీక్షించాడు. పైన ఉదాహరించిన ప్రతికి అర్థమేమో "ఆతివాహికస్తల్లిజ్ఞాత్" అనే చోట విశదీకరిస్తాడు. 20

భాష్యమ్

నను చ -

"యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః

ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ" (భ.గీ. 8.23)

ఇతి కాలప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య అహరాదికాలవిశేషః స్మృతావపునరావృత్తయే నియమితః. కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా మృతః అనావృత్తిం యాయాదితి.

అత్రోచ్యతే -

సూ. యోగినః ప్రతి చ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే. 4.2.21

యోగినః ప్రతి చాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృత్తయే స్మర్యతే. స్మార్తే చైతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే. అతో విషయభేదాత్, ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు విజ్ఞానేష్వవతారః. నను-

"అగ్నిర్భ్యతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్.

ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్" (భ. గీ. 8.24,25)

ఇతి చ శ్రౌతావేతౌ దేవయానపితృయాణౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి. ఉచ్యతే - "తం కాలం వక్ష్యామి" (భ.గీ. 8.22) ఇతి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాత్ విరోధమాశంక్య పరిహార ఉక్తః. యదా పునః స్మృతావప్యగ్న్వాద్యా దేవతా ఆతివాహిక్యః గృహ్యంతే తదా న కశ్చిర్విరోధ ఇతి. 21

ఇతి శ్రీమత్పురమహింసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీ గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛార్దూరభగవతః కృత శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

బాలానందిని

నన్వీతి :- (అక్షేపం) “యత్ర కాలే...భరతర్షభ” (అర్జునా! ఏ కాలమునందు మరణించిన యోగులు అనావృత్తిని, అవృత్తిని పొందుతారో ఆ కాలాన్ని గూర్చి చెప్పతాను) అని ప్రధానంగా కాలాన్ని గూర్చియే ఉపక్రమించి, స్మృతిలో (భగవద్గీతలో) తిరిగి రాకుండా ఉండడానికి పగలు మొదలైన కాలవిశేషమే నియమితంగా చెప్పబడింది కదా? అలాంటప్పుడు రాత్రియందు, దక్షిణాయనంలోనూ మరణించినవాడు కూడా అనావృత్తిని ఎలా పొందుతాడు? ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది.

యోగిన ఇతి :- “యోగినః ప్రతి చ = యోగులను గూర్చి, స్మర్యతే = స్మృతిలో చెప్పబడుచున్నది. ఏతే = ఈ యోగసాంఖ్యాలు, స్మార్తే చ = స్మృతిలో చెప్పబడినవి” అని సూత్రార్థం.

యోగిన ఇతి :- అనావృత్తికొరకు ఈ అహరాదికాలంయొక్క వినియోగం యోగులను గూర్చి స్మృతిలో చెప్పబడుచున్నది. ఈ యోగసాంఖ్యాలు స్మృతిప్రతిపాదిత మైనది. (భగవదారాధనబుద్ధితో చేసిన కర్మయోగం. ధారణాపూర్వకంగా పొందిన అకర్తృత్వానుభవం (నాకు కర్తృత్వం లేదు అనే నిర్ధారణ) సాంఖ్యం). ఇవి శ్రౌతములు కావు. అందుచేత విషయంలో భేదం ఉండడంవల్ల ప్రమాణభేదంవల్ల (అక్కడ ప్రమాణం స్మృతి, ఇక్కడ శ్రుతి). స్మృతిలో చెప్పిన కాలవినియోగం శ్రౌతములైన విజ్ఞానాలకు వర్తించదు. (ప్రశ్న) - “అగ్ని...దక్షిణాయనమ్” అని స్మృతిలో కూడ శ్రుతిలో చెప్పిన దేవయానపితృయాణాలే గుర్తించబడుతున్నాయి కదా? (శ్రుతిలో చెప్పినవీ ఇవీ కూడా ఒకటే కదా?) (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది. స్మృతిలో “తం కాలం వక్ష్యామి” అని కాలాన్ని గూర్చి చెప్పడంచేత (శ్రుతిలో చెప్పినదానికి దీనికి) విరోధం ఉన్నదని ఆశంకించి దానికి పరిహారం చెప్పబడింది. స్మృతిలో కూడా అగ్ని మొదలైన దేవతలు ఆతివాహికదేవతలుగా చెప్పబడ్డారు, (కాలం కూడా వారిలో ఒకటి) అని గ్రహించే పక్షంలో విరోధం ఏదీ లేదు. 21

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తం

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్భాగవతకవీరకభాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో చతుర్థాధ్యాయంలో ద్వితీయపాదం సమాప్త.

అథ చతుర్థాధ్యాయే తృతీయః పాదః

అత్ర పాదే సగుణవిద్యావతో మృతస్యాత్తరమార్గాభిధానమ్.

1. అర్చిరాద్యధికరణమ్. సూ. 1

సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. 4.3.1

అన్మత్యువక్రమాత్సమానా ఉత్కాంతిరిత్యుక్తమ్. నృతిన్మ
శ్రుత్యన్తరేష్వనేకధా శ్రూయతే. నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా “అధైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ
అక్రమతే”(భా.ఉ.8.6.5)ఇతి. అర్చిరాదికైకా-“తేఽర్చిషమభిసంభవన్త్యర్చిషోఽ
హః”(బృ.6.6.2.15)ఇతి “స ఏతం దేయానం పన్థానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి”
(కౌ. 13) ఇత్యన్య. “యదా నై పురుషోఽస్మాల్లో కాత్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి”
(బృ.ఉ. 5.18.1) ఇత్యపరా “సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి” (ము.ఉ. 1.2.11)
ఇతి చాపరా. తత్ర సంశయః-కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాః స్మృతయః, కిం వా
ఏకైవానేకవిశేషణేతి. తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏతాః స్మృతయ ఇతి,
భిన్నప్రకరణత్వాత్, భిన్నపాసనాశేషత్వాచ్చ. అపి చ “అధైతైరేవ రశ్మిభిః” (భా.ఉ.
8.6.5) ఇత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనం చ పీడ్యేత
- “స యావత్ క్షిప్యేన్ననః తావదాదిత్యం గచ్ఛతి” (భా.ఉ. 6.8.5)ఇతి.
తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పన్థాన ఇతి.

బాలానందిని

అర్చిరితి :- “అర్చిరాదినా= అర్చిరాదిమార్గంచేతనే వెడతాడు. తత్ప్రథితేః =
అ మార్గం ప్రసిద్ధ మైన దవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అస్మతీతి :- మార్గప్రారంభం వరకు ఉత్కాంతి విద్వాంసులకు అవిద్వాంసులకూ
కూడ సమానమే అని చెప్పబడింది. కాని (వేరు వేరు) శ్రుతులలో మార్గం అనేకవిధాలుగా
వినబడుచున్నది. “అధైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ అక్రమతే” అని నాడీరశ్మిసంబంధంచేత ఒకటి
చెప్పబడింది. “తేఽర్చిషమమభిసంభవన్తి, అర్చిషోఽహః” అని ఒక మార్గం చెప్పబడింది.
“స ఏతంఅగచ్ఛతి” అని మరొక మార్గం. “యదా.....అగచ్ఛతి” (ఈ లోకంనుండి

బైటకు వెళ్ళినవాడు వాయువును పొందుతాడు) అని ఇంకొక మార్గం. “సూర్యద్వారేణ తే విరజా ప్రయాన్తి” (వాళ్ళు పాపరహితులై సూర్యద్వారం గుండా వెడతారు) అని మరొకటి. ఈ మార్గాలన్నీ ఒక దానితో ఒకదానికి సంబంధం లేని వేరు వేరు మార్గాలా లేక అనేక విశేషణాలతో కూడిన ఒకే మార్గం చెప్పబడిందా అని సంశయం. ఇవన్నీ వేరు వేరు ఉపాసనలకు అంక లవడంవల్ల వేరు వేరు మార్గా లని ప్రాప్తించింది. మరొక విషయ మేమనగా “అథైతేరేవ రశ్మిభిః” (ఈ రశ్మిల ద్వారా మాత్రమే) అను నిర్ధారణ ఈ మార్గానికి అర్చిరాదిమార్గాల అపేక్ష ఉన్నట్లయితే కుదరదు. అట్లే “స యావత్....గచ్ఛతి” అని అతి శీఘ్రంగా వెడతా దని చెప్పడం కూడ (ఇన్ని మార్గాలలో ప్రయాణం చేయవలసివస్తే) కుదరదు. అందువల్ల ఈ మార్గాలు పరస్పరభిన్నాలే.

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తేభిధధ్యహే - అర్చిరాదినేతి. సర్వో బ్రహ్మ ప్రేక్షురర్చిరాదినై వాధ్వనా రంహతీతి ప్రతిజానీమహే. కుతః? తత్ప్రధితేః. ప్రధితో హ్యేష మార్గః సర్వేషాం విదుషామ్. తథాహి - “పశ్చాన్ని విద్యాప్రకరణే “యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే” (బృ. ఉ. 6.12.15) ఇతి విద్యాన్తరశీలినామప్యర్చిరాదికా నృతిః శ్రావ్యతే. స్యాదేతత్ - యాను విద్యాను న కాచిద్గతిరుచ్యతే తాన్వయమర్చిరాదికోపతిష్ఠతామ్. యాను త్వన్యాన్యా శ్రావ్యతే తాను కిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి. అత్రోచ్యతే - భవేదేతదేవం యద్యత్సన్తభిన్నా ఏవైతాః సృతయః స్యుః. ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీ క్వచిత్కేన చిద్విశేషణేన ఉపలక్ష్మితేతి వదామః. సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాది తరేతరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః. ప్రకరణభేదేఽపి తు విద్వైకత్వే భవతీతరేతర విశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః. విద్యాభేదేఽపి తు గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాద్గత్యభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ.

బాలనందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా “అర్చిరాదినా” అని చెప్పుతున్నాం. బ్రహ్మను (సగుణ

బ్రహ్మను) పొంద దలచిన ప్రతి ఒక్కడూ అర్చిరాదిమార్గంచేతనే వెడతా డని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాం. ఎందువల్ల? అది ప్రసిద్ధమైన దవడంవల్ల. ఈ మార్గం విద్వాంసు లందరికి (ఇది అందరి విద్వాంసుల మార్గంగా) ప్రసిద్ధం కదా? అదెట్లనగా - పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణంలో “యే చామి....ఉపాసతే” అని ఇతరవిద్యోపాసకులకు కూడ అర్చిరాదిమార్గం చెప్పబడుచున్నది. (ప్రశ్న) ఇది ఇలా ఉండనీ. (ఈ క్రింది ఆశంక కలగవచ్చును)- ఏ గతి చెప్పని విద్యలతో ఈ అర్చిరాదిమార్గం చేరుతే చేరుగాక; కాని ఇతర గతి చెప్పిన విద్యలతో ఈ అర్చిరాదిమార్గాన్ని ఆశ్రయించడం ఎందుకు? (సమాధానం) ఇక్కడ చెప్పబడుతున్నది. ఈ మార్గాలు పూర్తిగా వేరు మార్గాలైతే నువ్వు చెప్పినది అలాగే కావచ్చును. కాని బ్రహ్మలోకాన్ని చేర్చే అనేక విశేషణాలు గల ఈ మార్గం ఒక్కటే ఒక్కొక్క చోట ఒక్కొక్క విశేషణంతో కూడినట్లుగా చెప్పబడింది అంటాం. ఎందువల్ల ననగా అంతటా ఒకే దేశం అని గుర్తించడానికి, అక్కడ చెప్పినవాటికి పరస్పరం విశేషణవిశేష్యభావం కుదరడానికి అవకాశం ఉంది. (అనగా మార్గం ఒక్కటే, దానికే సంబంధించిన కొన్ని విశేషాలు ఒక చోటా కొన్ని మరొక చోటా, ఈ విధంగా చెప్పబడ్డాయని అర్థం). ప్రకరణాలు వేరైనా, విద్య మాత్రం ఒక్కటే అయితే పరస్పరం విశేషణాలను (గుణాలను) ఉపసంహరించి నట్లు, గతివిశేషణాల ఉపసంహరణ కూడా చేయవచ్చును. విద్యాభేదం ఉన్నా కూడ అది ఒకటే ప్రదేశం (మార్గం) అని గుర్తించడంవల్లా, పొందవలసిన స్థానం కూడ ఒక్కటే అవడంవల్లా. గతిలో కూడ భేదం ఉండదు.

భాష్యమ్

తథాహి - “తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతి” (బృ.ఉ. 6.2.15) “తస్మిన్ వసతి శాశ్వతీః సమాః” (బృ.ఉ. 5.1.10), “సా వా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యష్టిస్తాం జితిం జయతి తాం వ్యష్టిం వ్యశ్నుతే” (కౌషీ. 1.4) “తద్య ఏవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దంతి” (ఛా.ఉ. 2.4.3) ఇతి చ తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే. యత్వేతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యా శ్రయణే న స్యాదితి, నైష దోషః. రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య. న హ్యేక ఏవ శబ్దో రశ్మింశ్చ ప్రాపయితుమర్హత్యర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుమ్. తస్మాద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. త్వరావచనం త్వర్చిరాద్యపేక్షాయామపి

గస్తవ్యాస్తరాపేక్షయా శైశ్రూఢ్యత్వాన్నోపరుద్యతే, యథా నిమిషమాత్రేణాత్రా
గమ్యత ఇతి. అపి చ "అథైనయోః పథోర్న కతరేణ చ న" (భా.ఉ. 5.10.1) ఇతి
మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం మార్గమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ
దేవయానమర్చిరాదిపర్యాయం పన్థానం ప్రథయతి. భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతే
మార్గపర్వాణ్యల్పీయాంసి త్వన్యత్ర. భూయసాం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం చ
నయనం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తమ్.

బాలానందిని

తథాహితి : అదెట్లనగా - "లేమ....వసన్తి" (ఆ బ్రహ్మలోకాలలో పరావంతుని
యొక్క (దీర్ఘాయుర్ధాయవంతుడైన హిరణ్యగర్భునియొక్క) దీర్ఘమైన సంవత్సరాలు
నివసిస్తారు) "తస్మిన్...సమాః", "సా యా...వ్యశ్నుతే" (బ్రహ్మయొక్క (కార్యబ్రహ్మయొక్క)
ఏ జతి (సర్వత్రా జయం) ఉన్నదో, ఏవ్యష్టి (వ్యాప్తి) ఉన్నదో ఆ జతినీ, వ్యష్టినీ
పొందుతాడు), "తద్య....అనువిన్తన్తి" అని అక్క డక్కడ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరూపమైన ఆ
ఒక్క ఫలంమాత్రమే చూపబడుచున్నది. (ఈ విధంగా ప్రాప్యస్థానం ఒక్కటే అని అర్థం)
"ఏతైరేవ" అని అవధారణం అర్చిరాదులను కూడా అంగీకరిస్తే కుదరదు అని ఏది
చెప్పబడిందో, ఇది దోషం కాదు. ఈ అవధారణం రశ్ములను పొందడానికి మాత్రమే
సంబంధించినది. (అనగా తప్పక రశ్ములను పొందుతాడు అని మాత్రమే దీని కర్థం).
ఒకే శబ్దం రశ్మిసంబంధం కలుగుతుం దని చెప్పడానికి, ఇతరమైనవాటితో సంబంధం
ఉండ దని చెప్పడానికి సమర్థం కాదు కదా? (అప్పుడు వాక్యభేదదోషం కలుగుతుంది).
అందుచేత ఇక్కడ రశ్ములతో సంబంధమాత్రమే నిర్ధారణచేయబడుచున్నది అని
చూచుకోవాలి. ఇతరమైన గంతవ్యాలను చేరడంకంటే ఇక్కడికి అతిశీఘ్రంగా చేరుతాడు
అని అభిప్రాయం అవడంచేత అర్చిరాదుల అపేక్ష ఉన్నా కూడ, అతి శీఘ్రంగా చేరుతాడు
అని చెప్పడంలో దోషం లేదు. (లోకంలో కూడ) "ఇదిగో నిమిషంలో వస్తున్నాను"
అంటారు కదా? అట్లే ఇక్కడ కూడ. మరొక విషయ మేమనగా - "అథైనయోః పథోర్న
కతరేణ చ న" (ఈ రెండు మార్గాలలో ఏ మార్గంచేతా కూడ వెళ్ళనివాడు) అని ఈ
మార్గద్వయం చేరలేనివాళ్ళకి కష్టమైన మూడవ మార్గాన్ని చెబుతున్న శ్రుతి పితృయాణం

కాక మిగిలిన మరొక మార్గం దేవయానమే నని, దీనికి అర్చిరాదులు పర్వాలనీ (పిడుదులనీ) నృష్టికరిస్తాన్నది. అర్చిరాదిశ్రుతిలో చాలా మార్గపర్వాలు చెప్పబడ్డాయి ఇతరశ్రుతులలో స్వల్పంగా చెప్పబడ్డాయి. తక్కువగా ఉన్న వాటిని ఎక్కువగా ఉన్నవాటితో కలపడం న్యాయ్యం అనే అభిప్రాయంతో "అర్చిరాదినా తత్రుథితేః" అని చెప్పబడింది.

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తం.

2. వాయ్యధికరణమ్. సూ. 2

సూ. వాయుమబ్ధాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. 4.3.2

కేన పునః సంనివేశవిశేషేణ గతివిశేషాణామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి, తదేతత్సుహృద్భూతాఽచార్యో గ్రథయతి. "న ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమ్" (కౌషీ. 1.3) ఇతి కౌషీతకినాం దేవయానః పన్థాః పర్యతే. తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దే తావదేకార్థే జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సంనివేశక్రమః క్వచిదన్వేష్యః. వాయుస్త్యర్చిరాదౌ వర్తుని అశ్రుతః కథమస్మిన్ స్థానే సంనివేశయితవ్య ఇతి. ఉచ్యతే - "తేర్చిషమేవాభిసంభవంతి అర్చిషోఽహః, అహ్నా ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదజ్జేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం, సంవత్సరాదాదిత్యమ్" (ఛా.ఉ. 5.10.1,2) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్ పరాఞ్చమ్, ఆదిత్యాదర్వాఞ్చం వాయుమభిసంభవంతి. కస్మాత్? అవిశేషవిశేషాభ్యామ్. తథాహి - "న వాయులోకమ్" (కౌషీ 1.3) ఇత్యత్రా విశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యంతరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే - "యదా నై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి, తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రామతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి" (బృ.ఉ. 5.10.1) ఇతి. ఏతస్మాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాత్ విశేషాదబ్ధాదిత్యయోరన్తరాలే వాయుర్నివేశయితవ్యః

బాలానందిని

వాయుమితి :- “వాయుమ్ = వాయువును, అబ్ధాత్ = అబ్ధంకంటే తరవాత నివేశింపచెయ్యాలి. అవిశేషవిశేషాభ్యామ్ = అవిశేషము, విశేషమూ కూడ ఉండడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

కేనేతి :- ఏ విధమైన సంనివేశవిశేషంచేత (కూర్పుచేత) గతివిశేషాలకు పరస్పరం విశేషణవిశేష్యభావం చెప్పాలి? ఈ విషయాన్ని ఆచార్యుడు మిత్రుడుగా మనకు చెపుతున్నాడు. “న ఏతం....బ్రహ్మలోకమ్” అని కౌషీతకుల దేవయానమార్గం పఠించబడుచున్నది. వీటిలో అర్చిర్లోక - అగ్నిలోకాలకు అర్థం ఒకటే. రెండూ అగ్ని అనే అర్థాన్ని బోధిస్తాయి. అందుచేత వాటి సంనివేశక్రమాన్ని గూర్చి అన్వేషించవలసిన పని లేదు. అయితే - అర్చిరాదిమార్గంలో వినబడుతున్న వాయువును ఏ క్రమంలో చేర్చాలి? చెప్పబడుచున్నది - “సోఽర్చిషమ్.....అదిత్యమ్” అనే చోట సంవత్సరానికి తరవాత అదిత్యునికి వెనుక (పూర్వం) వాయువును చేరుతారు. ఎందువల్ల? అవిశేషవిశేషాలవల్ల. అదేమనగా - ఏ వివేషమూ చెప్పకుండా (దేని తరవాత దేనికి ముందు అనేది చెప్పకుండా) “న వాయులోకమ్” అని వాయువు చెప్పబడ్డాడు. ఆ వాయువు విషయంలోనే - “యదా...ఆగచ్ఛతి” (పురుషుడు ఈ లోకంనుండి (దేహంనుండి) బైటకు వెళ్ళి నప్పుడు వాయువును చేరుతాడు. అక్కడ వాయువు వానికోసం తనలో రథచక్రరంధ్రం వంటి రంధ్రం చేస్తాడు. దాని ద్వారా పురుషుడు పైకి వెళ్ళి అదిత్యుణ్ణి చేరుతాడు) అని మరొక శ్రుతిలో విశేషం కనబడుతున్నది. దీనిని పట్టి వాయువు అదిత్యునికంటే పూర్వం ఉన్నట్లు చెప్పడంవల్ల వాయువును అబ్ధానికి, అదిత్యునికి మధ్య చేర్చాలి.

భాష్యమ్

కస్మాత్పునరోగ్నేః పరత్వదర్శనాత్ విశేషాదర్చిషోఽనంతరం వాయుర్న నివేశ్యతే? నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః. ననూదాహృతా శ్రుతిః- “న ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి, స వాయులోకం, స వరుణలోకమ్” (కౌషీ 1.3) ఇతి? ఉచ్యతే? కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్యాపర్యేణావస్థితః. నాత్ర క్రమవచనః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే ఏతం చైతం

చ స గచ్ఛతీతి. ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రత్యేన రథచక్రమాత్రేణ చ్చిద్రేణోర్ధ్వమా
క్రమ్యాదిత్య మాగచ్ఛతీవగమ్యతే క్రమః. తస్మాత్సాక్షాత్తమవిశేషవిశేషాభ్యా
మితి. వాజసనేయినస్తు “మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమ్” (బృ. ఉ. 6.2.15)
ఇతి సమామనన్తి. తత్రాదిత్యానన్తర్యాయ దేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః
వాయుమబ్ధాదితి తు ఛాన్దోగశ్రుత్యపేక్షయోక్తమ్. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయయోస్తు
ఏకత్ర దేవలోకో న విద్యతే, వరత్ర సంవత్సరః. తత్ర
శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యభయత్ర ప్రథయితవ్యో; తత్రాపి మాససంబన్ధాత్
సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్ష్యమ్. 2

బాలానందిని

కస్మాదితి :- అగ్నికి తరవాత కనబడడం అనే విశేషంచేత వాయువును అర్చిస్తు
తరవాత ఎందుకు చేర్చడంలేదు? ఈ విశేషం లేదని అంటాం. “స ఏతం....వరుణలోకమ్”
అను శ్రుతిని (అగ్ని తరవాత వాయువును చెప్పిన శ్రుతిని) ఉదాహరించాం కదా?
చెప్పుతున్నాం, విను. ఇక్కడ కేవలం పౌర్వాపర్యంతో పాఠం మాత్రమే (వస్తువుల
నామనిర్దేశం మాత్రమే) ఉంది. అంతే, దీని తరువాత దీనిని గ్రహించాలి అని క్రమాన్ని
చెప్పే శబ్దం ఏదీ కనబడడం లేదు. అతడు దీనిని పొందుతాడు. దీనిని కూడ పొందుతాడు
అని పదార్థాల ఉపదేశం మాత్రమే చేయబడుచున్నది. ఇతరవాక్యంలో నైతే - వాయువు
ఇచ్చిన రథచక్రరంధ్రప్రమాణం గల ఛిద్రం ద్వారా పైకి వెళ్లి ఆదిత్యుణ్ణి పొందుతాడు
అని క్రమం కనబడుతున్నది. అందువల్ల “అవిశేషవిశేషాభ్యామ్” అని చెప్పినది యుక్తమ్.
వాజసనేయు లైతే “మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్యమ్” అని పఠిస్తున్నారు. అక్కడ
ఆదిత్యునితో అనంతర్యం కుదరడానికి (ఆదిత్యుని వెనువెంటనే వాయువు అని
చెప్పడానికి వీలు కలగడానికి) దేవలోకంనుంచి వాయులోకం చేరుతారు (తరవాత
ఆదిత్యుణ్ణి) అని చెప్పుకోవాలి. “వాయుమబ్ధాత్” అని ఛాందోగ్యశ్రుతిని దృష్టిలో ఉంచుకొని
చెప్పబడింది. ఛాందోగ్య - వాజసనేయకాలలో ఒకరికి దేవలోకం లేదు మరొకరికి
సంవత్సరం లేదు. శ్రుతిద్వయానికి ప్రామాణ్యం అంగీకరించాలి గాన ఈ రెండింటినీ
రెండు చోట్లా చేర్చుకోవాలి. అందులోనూ మాససంబధాన్ని పట్టి పూర్వం సంవత్సరం,

తరవాత దేవలోకం అని గ్రహించాలి. (అనగా మానం అవయవం సంవత్సరం అవయవిగాన మానం తరవాత సంవత్సరం చెప్పాలి. దాని తరవాత దేవలోకం, దాని తరవాత వాయువు, దాని తరవాత అదిత్యుడు అని శ్రుతిద్వయంలో క్రమం చెప్పాలి). (సూత్రంలో వాయుపదానికి దేవలోకపూర్వకవాయు వని అర్థంచెప్పుకోవాలి. (రత్నప్రభ).

వాయుధికరణం సమాప్తం

3. తడిదధికరణమ్. సూ. 3

సూ. తడితోధి వరుణః సంబన్ధాత్. 4.3.3

“అదిత్యాచ్చస్తమసం చస్తమసో విద్యుతమ్” (భా.ఉ. 4.15.5) ఇత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్ స వరుణలోకమిత్యయం వరుణః సంబధ్యతే. అస్తి హి సంబన్ధో నిద్యుద్వరుణయోః. యదా హి విశాలా విద్యుతః తీవ్రస్తనితనిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యన్త్యథాపః ప్రపతన్తి “విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా” (భా.ఉ. 7.11.1) ఇతి చ బ్రాహ్మణమ్. అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః. వరుణాచ్చాధీష్టప్రజాపతీ, స్థానార్తరాభావాత్ పాఠసామర్థ్యాచ్చ అగన్తుకత్వాదపి వరుణాదీనామన్త ఏవ నివేశః. వైశేషికస్థానాభావాత్. విద్యుచ్చాన్త్యార్చిరాదౌ వర్తుని. 3

బాలానందిని

తడిత ఇతి :- “తడితః అధి = తడిత్తు తరువాత, వరుణః = వరుణుడు చేరుతాడు, సంబన్ధాత్ = తడిత్తుతో సంబంధం ఉండడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అదిత్యాదితి :- “అదిత్యాచ్చస్తమసం చస్తమసో విద్యుతమ్” అనే చోట విద్యుత్తుకు తరవాత “స వరుణలోకమ్” అన్న వరుణుడు సంబంధిస్తాడు. విద్యుత్తుకు వరుణునికి సంబంధం ఉంది కదా? విశాలములైన మెరుపులు తీవ్రమైన ఉరుముల ధ్వనులతో, మేఘాల మధ్య నాట్యం చేసినప్పుడు వర్షం కురుస్తుంది. “విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా” (మెరుస్తుంది, ఉరుముతుంది, వర్షిస్తుంది) అని బ్రాహ్మణం చెబుతూన్నది. ఉదకానికి వరుణుడు అధిపతి అని శ్రుతిస్మృతులలో ప్రసిద్ధి. మరొక స్థానం లేకపోవడంచేత

పాశసామర్థ్యంచేత (అనగా ఏ క్రమంలో వరించబడ్డారో అదే క్రమంలో) ఇంద్రప్రజాపతులను వరుణుని తరవాత చేర్చాలి. వరుణాదులు అగంతుకులవడంచేత కూడ (మొదటినుండి లేక ఎక్కడో ఒకచోట చెప్పబడినవాళ్ళవడంచేత) విశేషించి చెప్పిన స్థానం ఏదీ లేకపోవడంచేత వాళ్ళని చివరనే చేర్చాలి. అర్చిరాదిమార్గంలో విద్యుత్తు చివరిది.

వి. అర్చిరాద్యధికరణంలో, మార్గం ఒకటే నని స్థాపించి తదనుసారంగా వెనుకటి అధికరణంలో వాయువును అదిత్యునికి పూర్వం చేర్చా లని చెప్పబడింది. అది యుక్తం కాదని అక్షేపసంగతితో ఇక్కడ పూర్వపక్షం. కౌషీతకులు చెప్పిన వరుణలోకాదులను ఎక్కడ చేర్చాలో నిశ్చితంగా తెలియడం లేదు కదా అని పూర్వపక్షి అభిప్రాయం. అకాశంలో విద్యుత్తుకు తరవాత మేఘాలు కనబడుచున్నాయి. అందుచేత జలాధిపతియైన వరుణుడు మేఘాలతో ఉండడం యుక్తం. అందుచేత తటిత్తు తరవాత వరుణుడు, వరుణుని తరవాత శ్రుతిలో పరిచిన వరుసలోనే ఇంద్రాదులను చేర్చాలి అని సిద్ధాంతం.

తడిదధికరణం సమాప్తం

4. అతివాహికాధికరణమ్ సూ. 4 - 6

సూ. అతివాహికాస్తర్లిజ్ఞాత్. 4.3.4

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః - కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవాఽతినేతారో గన్తాణామితి. తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్. తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య. యథా హి కశ్చిద్ గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వముముం గిరిం, తతో న్యగ్రోధం, తతో నదీం, తతో గ్రామం నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి, ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్నా ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాద్యాహ. అథవా భోగభూమయ ఇతి ప్రాప్తమ్. తథా హి - లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపనిబధ్నాతి "అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి" (కౌషీ 1.3) ఇత్యాది. లోకశబ్దశ్చ ప్రాణీనాం భోగాయతనేషు భాష్యతే - "మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోకః" (బృ.ఉ.1.5.16) ఇతి. తథా చ బ్రాహ్మణమ్ - "అహోరాత్రేషు

తే లోకేషు నజ్జనే" ఇత్యాది. తస్మాన్నాతివాహికా అర్చిరాదయః. అచేతనత్వాదపి చైషామాతివాహికత్వానుపపత్తిః. చేతనా హి లోకే రాజనియుక్తాః పురుషా దుర్గేషు మార్గేష్యతివాహ్యానతివాహయన్తీతి.

బాలానందిని

అతివాహికా ఇతి :- "అతివాహికాః = అర్చిరాదులు ఆతివాహికులే (మార్గంలో కూడా ఉండి తీసుకొనివెళ్ళేవారు, ఒక ప్రదేశం దాటించేవారు అతివాహికులు). తల్లిజ్ఞాత్ = అందుకు లింగం ఉండడంవల్ల" అని సూత్రార్థం.

తేష్యితి :- ఆ అర్చిరాదిమార్గాల విషయంలోనే ఇవి మార్గంలో గుర్తులా, భోగభూములా (భోగాలు అనుభవించే లోకాలా) లేక వెళ్ళేవాళ్ళను తీసికొనివెళ్ళేవారా అని సంశయం. అర్చిరాదులు మార్గంలో గుర్తులే అని ప్రాప్తిస్తూన్నది. ఎందువల్ల ననగా ఉపదేశం ఆ విధంగా ఉంది. గ్రామానికి గాని నగరానికి గాని బయలుదేరినవాడు లోకంలో "నువ్వు ఇక్కడినుండి ఆ పర్వతందగ్గరికి వెళ్ళు, తరవాత మట్టిచెట్టు దగ్గరకి వెళ్ళు, తరవాత నది దగ్గరకు వెళ్ళు, అక్కడినుంచి గ్రామం గాని నగరంగాని చేరుకొంటావు" అని ఏ విధంగా ఉపదేశించబడతాడో ఇది కూడా అట్లే ఉంది. లేదా ఇవి భోగభూము లని ప్రాప్తిస్తూన్నది. ఎందువల్ల ననగా అగ్న్యాదులను, "అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి" ఇత్యాదివాక్యాలలో, లోకశబ్దం చేర్చి చెప్పుతున్నాడు. "మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోకః" ఇత్యాదులలో లోకశబ్దం ప్రాణుల భోగస్థానాల విషయంలో ప్రయోగించబడుచున్నది. "అహోరాత్రేషు తే లోకేషు నజ్జనే" అనీ అని బ్రాహ్మణం కూడ చెప్పుచున్నది. అందువల్ల అర్చిరాదులు అతివాహికులు కారు. ఇవి అచేతనములు గాన ఆ కారణంచేత కూడ వీటికి అతివాహికత్వం కుదరదు. లోకంలో రాజాచేత నియమించబడిన చేతనులైన పురుషులే దుర్గమములైన మార్గాలలో దాటింపదగినవాళ్ళను దాటిస్తూంటారు కదా?

భాష్యమ్

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - అతివాహికా ఏవైతే భవితుమర్హన్తి. కుతః? తల్లిజ్ఞాత్ తథా హి - "చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి సిద్ధవద్ధమయితృత్వం దర్శయతి. యావద్వచనం

వాచనికమితి న్యాయాత్. తద్వచనం తద్విషయ ఏవోపక్షీణమితి చేత్, న. ప్రాప్తమానవత్వనివృత్తివరత్వాద్విశేషణన్య. యద్యర్చిరాధిషు పురుషా గమయితారః ప్రాప్తాః తే చ మానవాః తతోయుక్తం తన్నివృత్త్యర్థం పురుషవిశేషణమమానవ ఇతి. 4

బాలానందిని

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా చెపుతున్నాం - వీళ్ళు అతివాహికులే అవడం యుక్తంగా ఉంటుంది. ఎందువల్ల? తల్లింగంవల్ల. ఎట్లనగా “చస్త్రముసో...గమయతి” (చంద్రుని నుండి విద్యుత్తును పొందిస్తారు. (తరువాత) అక్కడినుండి మానవుడు కాని పురుషుడు వీళ్ళను బ్రహ్మదగ్గరకు చేరుస్తాడు) అని సిద్ధంగా ఉన్న (అంతకుముందే తెలిసిన) గమయితృత్వాన్ని చెప్పుచున్నది. “మాట ఎంతో అర్థం కూడా అంతే” అని కదా న్యాయం? ఆ విశేషణం దాన్ని గూర్చి చెప్పడంతోనే సరిపోయింది. (మరొక అర్థం బోధించజాలదు) అన్నట్లయితే, అది యుక్తం కాదు. ఈ విశేషణం (అమానవః అనేది) ప్రాప్తమైన మానవత్వాన్ని నిషేధించడంకొరకు ఉద్దిష్ట మైనది. అర్చిరాదులలో కూడ తీసికొనివెళ్ళేవాళ్ళు ప్రాప్తిస్తే, వాళ్ళు మానవులైతే, అప్పుడు వాళ్ళ నివృత్తికొరకై (మానవుల నివృత్తికొరకై, అనగా మానవత్వనివృత్తికొరకై) ‘అమానవః’ అనేది పురుషవిశేషణంగా ప్రయోగించడం యుక్తంగా ఉంటుంది.

వి. విద్యుత్తు దగ్గరనుంచి అమానవపురుషుడు తీసికొని వెడతాడు అని చెప్పడాన్ని పట్టి అంతకు పూర్వం అర్చిరాదులలో కూడ తీసికొని వెళ్ళడం ఉందనీ, కాని ఆ తీసుకొనివెళ్ళేవాళ్ళు మానవు లనీ, విద్యుత్తు తరవాత తీసికొని వెళ్ళేవాడు మాత్రం అమానవు డనీ తెలుస్తూన్నది. ఇక్కడ కొత్తగా చెప్పబడే విషయం అతివాహికుడు అమానవు డని మాత్రమే కాని ఇక్కడనుంచి మాత్రమే అతివాహికుడు వస్తాడు అని కాదు. 4

భాష్యమ్

నను తల్లిజ్ఞమాత్రమగమకమ్, న్యాయాభావాత్. నైష దోషః-

సూ. ఉభయవ్యామోహతత్పిద్యేః. 4.3.5

యే తావదర్చిరాదిమార్గాస్తే దేహవియోగాత్సంపిణ్ణితకరణగ్రామా
ఇత్యస్వతంత్రాః. అర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్యమిత్యత్ అర్చిరాద్యభి
మానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా అతియాత్రాయాం నియుక్తా ఇతి గమ్యతే. లోకేఽపి
హి మత్తమూర్ఛితాదయః సంపిణ్ణితకరణగ్రామాః పరప్రయుక్తవర్తమాన్ భవన్తి.
అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాం న మార్గలక్షణత్వోపపత్తిః. న హి రాత్రౌ సంప్రేతస్య
అహఃస్వరూపాభిసంభవ ఉపపద్యతే. న చ ప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తమధస్తాత్.
ధ్రువత్వాత్త దేవతాత్మనాం నాయం దోషో భవతి. అర్చిరాదిశబ్దతా
చైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే.

బాలానందిని

సన్యతి :- సమర్థకమైన న్యాయం లేనప్పుడు కేవలం లింగం ఉన్నా అది గమకం
కాదు కదా? ఈ దోషం లేదు.

ఉభయేతి :- “ఉభయవ్యామోహత్ = విద్వాంసులు, పంచాగ్న్యాదులు,
రెండింటికీ కూడా వ్యామోహం ఉండడంవల్ల, తత్పిద్యేః = అతివాహికులు సిద్ధిస్తారు
కదా?” అని సూత్రార్థం.

యే ఇతి :- అర్చిరాదిమార్గంలో ఉన్న విద్వాంసులు దేహం లేకపోవడంచేత
ఇంద్రియసముదాయం ముద్దగా అయిపోయి అస్వతంత్రులుగా ఉంటారు. అర్చిరాదులు
కూడ అచేతనాలే గాన అవి కూడా అస్వతంత్రాలే. అందుచేత అర్చిరాదుల అభిమానులైన
చేతనులైన దేవతావిశేషాలు (ఒక విధమైన దేవతలు) అతియాత్రయందు (విద్వాంసులను
నడిపించడంలో) నియమితులై ఉంటా రని తెలుస్తున్నది. లోకంలో కూడ ఇంద్రియాలు
ముద్దగా అయిపోయి అవి పనిచేయని స్థితిలో ఉన్న మత్తులో ఉన్నవాళ్ళు, ముర్ఛితులు
మొదలైనవాళ్ళు పరులచేత చూపబడిన మార్గంకలవారుగా అవుతారు. ఈ అర్చిరాదులు
అనవస్థితాలు (అనగా తప్పుక ఉంటా యనే నియమం లేదు). అందువల్ల కూడా ఇవి.
మార్గాల లక్షణం (గుర్తులు) అవడానికి వీలు లేదు. రాత్రి మరణించినవాడు అహః

స్వరూపంతో సంబంధించడం కుదరదు కదా? (పగలు వచ్చేవరకు) నిరీక్షించడం కుదరదని క్రింద (వెనుక) చెప్పబడింది. దేవతాత్మ లైతే స్థిరంగా ఉంటారు గాన ఈ దోషం ఉండదు. ఈ దేవతలకు అర్చిరాదిస్వరూపులం అనే అభిమానం ఉండడంచేత వీళ్ళని అర్చిరాదిశబ్దాలతో చెప్పడం ఉపపన్నమే.

భాష్యమ్

“అర్చిషోఽహః” (ఛా.ఉ.4.15.5,5-10-1) ఇత్యాదినిర్దేశస్త్వాతివాహికత్వేఽపి న విరుద్ధ్యతే. అర్చిషా హేతునా అహరభిసంభవంతి, అహ్నా హేతునా ఆపూర్యమాణపక్షమితి. తథా చ లోకే ప్రసిద్ధేష్వప్యైతివాహికేషు ఏవంజాతీయక ఉపదేశో దృశ్యతే - గచ్ఛ త్వమితో బలవర్మాణమ్, తతో జయసింహమ్, తతః కృష్ణగుప్తమితి. అపి చోపక్రమే “తేఽర్చిరభిసంభవంతి” (బృ.ఉ. 6.2.15) ఇతి సంబంధమాత్రముక్తం న సంబంధవిశేషః కశ్చిత్. ఉపసంహారే తు “స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” (ఛా.ఉ.4.15.6) ఇతి సంబంధవిశేషోఽతివాహ్యైతివాహికత్వలక్షణ ఉక్తః, తేన స ఏవోపక్రమేఽపీతి నిర్ధార్యతే. సంపిణ్ణితకరణగ్రామత్వాదేవ చ గన్తూణాం న తత్రోపభోగసంభవః. లోకశబ్దస్త్వనుపభుజ్జానేష్వపి గన్తుషు గమయిమం శక్యతే, అన్యేషాం తల్లోకవాసినాం భోగభామిత్యాత్. అతోఽగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్తోఽగ్నినాతివాహ్యతే, వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తో వాయునేతి యోజయితవ్యమ్. 5

బాలానందిని

అర్చిష ఇతి :- అతివాహికు లని చెప్పినా కూడ “అర్చిషోఽహః” ఇత్యాదినిర్దేశాలు విరుద్ధం కావు. అర్చిస్ అనే హేతువుచేత అహస్సును సంబంధిస్తారు, అహస్సునే హేతువుచేత ఆపూర్యమాణపక్షంతో సంబంధిస్తారు (అనగా దానిని చేరుతారు) అని చెప్పవచ్చును. లోకంలో ప్రసిద్ధులైన అతివాహికుల విషయంలో కూడ ఈ విధమైన ఉపదేశం “ఇక్కడినుండి బలవర్మ దగ్గరికి వెళ్ళు, వానినుండి జయసింహుని దగ్గరికి వెళ్ళు, వాని నుండి కృష్ణగుప్తుని దగ్గరికి వెళ్ళు” ఇత్యాదివిధంగా కనబడుతున్నది. మరొక విషయ

మేమనగా - ఉపక్రమంలో "తేర్చిరభిసంభవన్తి" అని సంబంధమాత్రమే చెప్పబడింది కాని అది ఏ విధమైన సంబంధమో చెప్పబడలేదు. ఉపసంహారంలో నైతే - "స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి" అని అతివాహ్యాతివాహకత్వరూపమైన (ముందుకు తీసికొని వెళ్ళదగినవాడు, తీసికొని వెళ్ళేవాడు అనే) సంబంధవిశేషం చెప్పబడింది. దీనిని పట్టి ఉపక్రమంలో కూడ అదే సంబంధం అని నిర్ధారించబడతూన్నది. వెళ్ళేవాళ్ళ ఇంద్రియగ్రామం ముద్దగా అయిపోవడంచేత వాళ్ళకి అక్కడ భోగం సంభవం కాదు. వెళ్ళేవాళ్ళు అనుభవించకపోయినా ఆ లోకంలో నివసించే ఇతరులకు అవి భోగభూములే గాన వాటిని లోకం అనడాన్ని సమర్థించవచ్చును. అందువల్ల అగ్నిస్వామిగా ఉన్న లోకానికి వెళ్ళినవానిని అగ్ని ముందుకు నడిపిస్తాడు, వాయువు స్వామిగా ఉన్న లోకానికి వెళ్ళినవానిని వాయువు ముందుకు నడిపిస్తాడు అని భావం చెప్పుకోవాలి.

భాష్యమ్

కథం పునరాతివాహికత్వసక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః? విద్యుతోహ్యాధి వరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః, విద్యుతస్త్యనన్తరమ్ ఆ బ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయిత్పత్వం శ్రుతమితి. అత ఉత్తరం పఠతి-

సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్చుతేః. 4.3.6

తతో విద్యుదభిసంభవాదూర్ధ్వం విద్యుదనన్తరవర్తినైవామానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యామానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్తీత్యవగన్తవ్యమ్ "తాన్ వైద్యుతాత్పురజోఽమానవః(స)ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతి" (బృ.ఉ.6.2.15) ఇతి తస్యైవ గమయిత్పత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబన్ధకరణేన, సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేన చిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగన్తవ్యమ్. తస్మాత్సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి. 6

బాలానందిని

కథమితి :- ఆతివాహకులు అని చెప్పే పక్షంలో వరుణాదులయందు అది (అతివాహికత్వం) ఎలా సంభవం అవుతుంది? వరుణాదులు విద్యుత్తుకు తరవాత

చేర్చబడ్డారు. విద్యుత్తుకు తరవాత అమానవుడైన పురుషుడే బ్రహ్మలోకం వరకు తీసికొని వెడతాడని వినబడుచున్నది. అందుకు సమాధానం పలిస్తున్నాడు-

వైద్యుతేనైవేతి :- “తతః = విద్యుత్తు తరవాత, వైద్యుతేనైవ = విద్యుత్తుకు తరవాత వచ్చిన పురుషుని చేతనే తీసికొని వెళ్ళబడతాడు. తచ్చుతేః = అట్లు వినబడడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

తత ఇతి :- తతః = విద్యుదభిసంభవనం తరవాత, విద్యుత్తు తరవాత వచ్చిన అమానవపురుషునిచేత వరుణలోకాదులలో వాటిని దాటే టట్లు చేయబడుతూ బ్రహ్మలోకం చేరుతారు అని తెలుసుకోవాలి. ఎందువల్ల ననగా - “తాన్వైద్యుతాత్.... గమయతి” అని ఆ పురుషుడే తీసికొనివెళ్ళేవాడు అని వినబడుచున్నది. వరుణాదులైతే వానికి ప్రతిబంధం ఏదీ కలిగించకుండా, లేదా కావలసిన సాహాయ్యం అందజేస్తూ అనుగ్రహకులుగా ఉంటారని తెలుసుకోవాలి. అందువల్ల దేవతాస్వరూపులైన అర్చిరాదులు ఆతివాహికులు అని యుక్తంగానే చెప్పబడింది.

ఎ. “ఆతివాహికాస్తల్లిజ్ఞాత్” అనే సూత్రంలో - యద్యర్చిరాదిషు పురుషా గమయి తారః ప్రాప్తాస్తే చ మానవాః.....” అర్చిరాదులలో ఆతివాహికులు మానవులనీ తడిత్తు తరవాత మాత్రం అమానవపురుషుడనీ చెప్పబడింది. కాని చివరికి అర్చిరాద్యభిమాని దేవతలని చెప్పడంచేత వీళ్ళు కూడా అమానవులే అని చెప్పినట్లవుతున్నది. ఈ విరోధానికి పరిహారం ఏ వ్యాఖ్యానాలలోనూ లభించలేదు. నిజంగా ఇది విరోధమా కాదా అని పరిశీలించవలసి ఉన్నది. 6

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తం

5. కార్యాధికరణమ్. సూ. 7 - 14

సూ. కార్యం బాదరిస్య గత్యుపపత్తేః 4.3.7

“స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” (భా.ఉ.4.15.5) ఇత్యత్ర విచికిత్స్యతే - కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి. కుతః సంశయః? బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్, గతిశ్రుతేశ్చ. తత్ర కార్యమేవ

సగుణమపరం బ్రహ్మైవాన్తమయత్యమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో
మన్యతే. కుతః? అస్య గత్యుపపత్తేః. అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గన్తవ్యత్వ
ముపపద్యతే, ప్రదేశవత్త్వాత్. న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గన్తుత్వం గన్తవ్యత్వం,
గతిర్వావకల్పతే; సర్వగతత్వాత్, ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గన్తూణామ్. 7

బాలనందిని

కార్యమితి :- “బాదరిః = బాదరి, కార్యమ్ = కార్యమైన అపరబ్రహ్మ అని
అంగీకరిస్తున్నాడు. అస్య = ఈ కార్యబ్రహ్మవిషయంలోనే, గత్యుపపత్తేః = గతి
కుదురుతుంది గాన” అని సూత్రార్థం.

స ఇతి :- “స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” అనే చోట కార్యమైన అపరబ్రహ్మదగ్గరికి
తీసికొనివెడతాడా లేక వికారరహితమైన ముఖ్యమైన పరబ్రహ్మ దగ్గరికే తీసికొని వెడతాడా
అని సంశయం. సంశయం ఎందువల్ల? బ్రహ్మశబ్దాన్ని ప్రయోగించడంవల్ల, గమనం
వినబడడంవల్ల. అమానవుడైన పురుషుడు వీళ్ళను కార్యమైన, సగుణమైన అపరబ్రహ్మనే
చేరుస్తాడు అని అచార్యుడైన బాదరి చెపుతున్నాడు. ఎందువల్ల? ఈ బ్రహ్మ విషయంలోనే
గతి కుదురుతుంది కాబట్టి. ఆ కార్యబ్రహ్మ ఒక్క ప్రదేశంలో ఉంటాడు గాన ఆ బ్రహ్మ
విషయంలోనే గతి కుదురుతుంది కాని సర్వగతము, వెళ్ళేవాళ్ళ ప్రత్యగాత్మయే కూడ
అయిన పరబ్రహ్మ విషయంలో గన్తుత్వం గాని, గంతవ్యత్వం గాని, గమనం కాని
కుదరవు.

సూ. విశేషితత్వాచ్చ. 4.3.8

“బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తేష్యేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి”
(బృ.ఉ. 6.2.15) ఇతి చ శ్రుత్యన్తరే విశేషితత్వాత్కార్యబ్రహ్మవిషయైవ గతిరితి
గమ్యతే. న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవకల్పతే. కార్యే
త్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనమ్. లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ
సంనివేశవిశిష్టాయాం భోగభూమావాఙ్మసీ, గౌణీ త్వన్యత్ర “బ్రహ్మైవ లోక ఏష
సమ్రాట్” (బృ.ఉ. 4.4.23) ఇత్యాదిషు. అధికరణాధికర్తవ్య నిర్దేశోఽపి పరస్మిన్

బ్రహ్మణి నాశ్చాసః స్యాత్. తస్మాత్కార్యవిషయ మేవేదం నయనమ్. 8

బాలానందిని

విశేషితత్వాదితి :- “విశేషితత్వాచ్చ = విశేషింపబడి ఉండడంచేత కూడ కార్యబ్రహ్మనే గ్రహించాలి” అని సూత్రార్థం.

బ్రహ్మేతి :- “బ్రహ్మలోకాన్....వనన్తి” అని మరొక శ్రుతిలో బ్రహ్మను గూర్చిన విశేషం చెప్పడంచేత కూడ గమనం కార్యబ్రహ్మను గూర్చియే అని తెలుస్తూన్నది. బహువచనంచేత విశేషించడం పరబ్రహ్మయందు కుదరదు కదా? కార్యబ్రహ్మవిషయంలో నైతే అవస్థాభేదాన్ని (కార్య బ్రహ్మలో ఉండే ఆ యా అవస్థల భేదాన్ని పట్టి) బహువచనం సంభవిస్తుంది. లోకం అనే పేరు కూడ వికారాలకు సంబంధించిన (కార్యమైన), ఒకవిధమైన సంనివేశంతో (నిర్మాణాదికంతో) ఉన్న భోగభూమి విషయంలోనే సమంజసంగా ఉంటుంది. “బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రాట్” ఇత్యాదులలో నైతే (పరబ్రహ్మ యందు భోగ్యత్వాన్ని ఆరోపించడంచేత) పరబ్రహ్మ విషయంలో లోకశబ్దప్రయోగం గౌణం అవుతుంది. (అక్కడ నివసిస్తారు అని చెప్పడంతో బ్రహ్మ అధికరణం అని అక్కడికి వెళ్ళినవాళ్ళు అధికర్తవ్యులనీ, ఆధారంమీద ఉండేవారనీ, తెలుస్తూన్నది). ఈ విధమైన అధికరణ - అధికర్తవ్యభావాన్ని చెప్పడం కూడా పరబ్రహ్మ విషయంలో సమంజసం కాదు. అందుచేత ఈ తీసికొని వెళ్ళడం కార్యబ్రహ్మను గూర్చియే. 8

భాష్యమ్

నను కార్యవిషయేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే. సమన్వయే హి సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి. అత్రోచ్యతే -

సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. 4.3.9

తుశబ్ద ఆశక్కావ్యావృత్త్యర్థః, పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య బ్రహ్మణః తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగో న విరుద్ధ్యతే. వరమేవ హి బ్రహ్మ విశుద్ధోపాధిసంబన్ధాత్ క్వచిత్తైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరుపాసనాయోప దిశ్యమానమ్ అపరమితి స్థితిః. 9

బాలానందిని

సన్న్యతి :- బ్రహ్మశబ్దం కార్యబ్రహ్మవిషయంలో కూడ కుదరదు; నమన్వయాధికరణంలో సమస్తజగత్తుయొక్క జన్మాదులకు కారణం బ్రహ్మ అని స్థాపించబడింది కదా? ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది.

సామీప్యాదితి :- “సామీప్యాత్తు = సామీప్యాన్ని పట్టి యైతే, తద్వ్యపదేశః = కార్యబ్రహ్మ కూడా బ్రహ్మ అని చెప్పబడుచున్నది” అని సూత్రార్థం.

తుశబ్ద ఇతి :- తుశబ్దం అశంకను నివర్తింపజేయడంకొరకు. అపరబ్రహ్మ పరబ్రహ్మకు సమీపంగా ఉండడంవల్ల దాని విషయంలో కూడ బ్రహ్మశబ్దప్రయోగం విరుద్ధం కాదు. పరబ్రహ్మయే పరిశుద్ధమైన ఉపాధిత సంబంధంవల్ల, వికారాల (కార్యాల) ధర్మాలైన మనోమయత్వాదులతో కూడినదిగా, ఉపాసనకొరకై కొన్ని చోట్ల చెప్పబడినప్పుడు అపరం (అపరబ్రహ్మ) అవుతుంది. అనేది యథార్థస్థితి. 9

భాష్యమ్

నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తిశ్రవణం న ఘటతే. న హి వర స్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతా సంభవతి. దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిమ్ - “ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తనే” (ఛా.ఉ. 4.15.6) ఇతి. “తేషామిహ న పునరావృత్తిరస్తి” (బృ.ఉ. 6.1.18) ఇతి, “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్యమేతి” (ఛా. ఉ. 8.6.6. క.ఉ. 6-16) ఇతి చ; ఇతి చేత్; అత్ర బ్రూమః

సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహతః పరమభిధానాత్. 4.3.10

కార్యబ్రహ్మప్రలయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్నసమ్యగ్దర్శనాః సస్తస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహతః పరం విశుద్ధం విష్ణోః పరం పదం ప్రతిపద్యంత ఇతి. ఇత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశబ్దేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యా. న హ్యశ్చాసైన గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిః సంభవతీత్యుపపాదితమ్. 10

బాలానందిని

సన్యతి :- కార్యబ్రహ్మను పొందితే అనావృత్తి వినబడడం (అక్కడికి వెళ్ళినవాడు తిరిగిరాడు అని చెప్పడం) కుదరదు. పరబ్రహ్మకు తప్ప మరీ ఇతరమైనదానియందు దేనియందూ నిత్యత్వం సంభవం కాదు కదా? (శ్రుతియైతే) దేవయానమార్గంలా పయనించినవాళ్ళకి ఆవృత్తి లేదని “ఏతేన...నావర్తన్తే” అని, “తేషామ్...అస్తి” అని “తయా....ఏతి” అని చెపుతూన్నది అన్నట్లయితే, ఈ విషయంలో చెపుతున్నాం.

కార్యాత్మకయ ఇతి :- “కార్యాత్మకయే = కార్యబ్రహ్మలోకం ప్రలయం పొందినప్పుడు, తదధ్యక్షేణ సహ = కార్యబ్రహ్మలోకాధిపతితో కూడ, అతః = ఆ బ్రహ్మకంటే, పరమ్ = పరమైన బ్రహ్మను పొందుతారు. అభిధానాత్ = అట్లు చెప్పడం వల్ల” అని సూత్రార్థం.

కార్యేతి :- కార్యబ్రహ్మలోకానికి ప్రలయం రాగానే, అక్కడనే పుట్టిన సమ్యక్జ్ఞానం కలవాడై, ఆ లోకానికి అధ్యక్షుడైన హిరణ్యగర్భునితో కూడ, అతః = హిరణ్యగర్భునికంటే, పరమ్ = పరిశుద్ధమైన విష్ణువుయొక్క పరమపదాన్ని పొందుతారు. అనావృత్త్యాదులను చెప్పే శ్రుతులను పట్టి ఈ విధమైన క్రమముక్తి లభిస్తుంది దని అంగీకరించాలి. గతిపూర్వకమైన పరబ్రహ్మపాపి (ఎక్కడికో వెళ్ళి పరబ్రహ్మను పొందడం) సంభవం కాదు అని వెనుక ప్రతిపాదించబడింది. 10

సూ. స్మృతేశ్చ. 4.3.11

స్మృతిరప్యేత మర్థమనుజానాతి-

1216. “బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే,

పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తి పదం పదమ్” శ్లో. 1-12-469

ఇతి. తస్మాత్కార్యబ్రహ్మవిషయా గతిః శూయత ఇతి సిద్ధాంతః.

బాలానందిని

స్మృతేరితి :- “స్మృతేశ్చ = స్మృతివల్ల కూడ కార్యబ్రహ్మనే పొందుతాడు” అని సూత్రార్థం.

స్మృతిరేతి :- “బ్రహ్మణా....పదమ్” (పరిశుద్ధమైన అంతఃకరణ గలవాళ్ళు, ప్రలయం రాగానే హిరణ్యగర్భుడు అంతము పొందగా, ఆ బ్రహ్మతో (హిరణ్యగర్భునితో కూడ) పరమపదాన్ని పొందుతారు) అను స్మృతి కూడ ఈ విషయాన్ని అంగీకరిస్తూన్నది. అందువల్ల కార్యబ్రహ్మకు మాత్రమే సంబంధించిన గతి శ్రుతులలో వినబడుచున్నది అని సిద్ధాంతం.

భాష్యమ్

కం పునః పూర్వపక్షమాశక్యాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః “కార్యం బాదరిః” ఇత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపదర్శ్యతే-

సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. 4.3.12

జైమినిస్త్వాచార్యః “స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” (భా.ఉ. 4.15.6) ఇత్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే. కుతః? ముఖ్యత్వాత్. పరం హి బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలమృనం, గౌణమపరమ్. గౌణముఖ్యయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి. 12

బాలానందిని

కమితి :- ఏ పూర్వపక్షాన్ని అశంకించి, “కార్యం బాదరిః” ఇత్యాదిసూత్రాలచేత ఈ సిద్ధాంతం స్థాపించబడింది? ఆ పూర్వపక్షం ఇప్పుడు సూత్రాలచేతనే చూపబడుచున్నది.

పరమితి :- “ముఖ్యత్వాత్ = ముఖ్యమైన దవడంవల్ల. పరమ్ = పరబ్రహ్మను గూర్చియే వెడతాడు అని, జైమినిః = జైమిని అంటున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

జైమినిరితి :- ఆచార్యుడైన జైమిని యేతే “స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” అనే చోట పరబ్రహ్మనే పొందిస్తాడు అని అనుకొంటున్నాడు. ఎందువల్ల? ముఖ్యం కాబట్టి. బ్రహ్మశబ్దానికి పరబ్రహ్మ ముఖ్యమైన అర్థం, రెండవది గౌణార్థం. ముఖ్యార్థగౌణార్థాలలో ముఖ్యార్థం విషయంలో నిర్ణయం జరుగుతుంది(అనగా ముఖ్యార్థమే గ్రహించాలి.).12

సూ. దర్శనాచ్చ 4.3.13

“తయోర్ద్యమాయన్నమృతత్వమేతి” (భా.ఉ. 8.6.6, క. ఉ. 6-16) ఇతి

చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి. అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యు పపద్యతే న కార్యే. వినాశిత్వాత్ కార్యస్య. “అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం, తన్నర్తమ్” (భా.ఉ. 7.24.1) ఇతి వచనాత్. పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లిషు పర్యతే, న హి తత్ర విద్యాంతరప్రక్రమోఽస్తి, “అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాత్” (క.ఉ. 2.14) ఇతి పరస్మైవ బ్రహ్మణః ప్రకాంతత్వాత్. 13

బాలానందిని

దర్శనాదితి :- “దర్శనాచ్చ = శ్రుతిలో కనబడడంవల్ల కుడ పరబ్రహ్మనే గ్రహించాలి” అని సూత్రార్థం.

తయేతి :- “తయోర్థ్య...ఏతి” అను శ్రుతి అమృతత్వం గతిపూర్వకమే (ఎక్కడికో వెళ్ళియే మోక్షం పొందుతాడు) అని చూపుచున్నది. అమృతత్వం పరబ్రహ్మయందే ఉపపన్నంగా ఉంటుంది కాని కార్యబ్రహ్మయందు ఉపపన్నం కాదు. “అథ....మర్త్యమ్” అను వచనాన్ని అనుసరించి కార్యం నశించిపోతుంది కదా? కఠవల్లిలో ఈ గతి పరబ్రహ్మకు సంబంధించినది గానే పఠించబడుతున్నది. ఎందువల్ల ననగా “అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాత్” అని పరబ్రహ్మయే ఉపక్రమింపబడినది గాన విద్యాంతరప్రక్రమం (అపరవిద్యోపక్రమం) లేదు. 13

సూ. న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. 4.3.14

అపి చ “ప్రజాపతేః సఖం వేశ్మ ప్రపద్యే” (ఛి.ఉ. 8.14.1) ఇతి నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః, “నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ” (భా.ఉ. 8.11.1) ఇతి కార్యవిలక్షణస్య పరస్మైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్, “యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్” (భా.ఉ. 8.14.1) ఇతి చ సర్వాత్మత్వేనోపక్రమాత్. “న తస్య ప్రతిమాస్తి యస్య నామ మహద్యశః” (శ్వే.ఉ. 4.19) ఇతి చ పరస్మైవ బ్రహ్మణో యశోనామత్వప్రసిద్ధేః. సా చేయం వేశ్మ ప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వికా హర్థవిద్యాయాముదితా “తదపరాజితా పూర్వహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయమ్” (భా.ఉ.8.4.3) ఇత్యత్ర. పదేరపి చ గత్యర్థత్వా

న్యార్గాపేక్షావసీయతే. తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరమ్.

బాలానందిని

నేతి :- “ప్రతిపత్త్యభిసంధిః = పాందాలనే సంకల్పం, కార్యే = కార్యబ్రహ్మ విషయంలో, న చ = కుదరదు” అని సూత్రార్థం.

అపిచేతి :- మరొక విషయ మేమనగా - “ప్రజాపతేః....ప్రపద్యే” (ప్రజాపతియొక్క సభను గృహాన్ని పొందుతాను) అనేది కార్యబ్రహ్మకు సంబంధించిన పాందడానికి (కార్యబ్రహ్మను పొందడానికి) సంకల్పంకాదు, ఎందువల్ల ననగా “నామరూపయో....బ్రహ్మ” అని కార్యబ్రహ్మకంటే విలక్షణమైన పరబ్రహ్మయే ఇక్కడ ప్రకృతమైనది. “యశోఽహం భవామి బ్రహ్మణానామ్” (నేను బ్రాహ్మణుల యశస్సునుగా, అనగా ఆత్మనుగా అవుతాను) అని సర్వాత్మత్వాన్ని చెప్పుతూ ఉపక్రమం చేయబడింది. “న తస్య....మహద్యశః” (ఏ పరమాత్మకు యశః అను గొప్ప పేరున్నదో వానిని పోలినది మరొకటి లేదు) అని పరమాత్మకే యశస్సు అనే ప్రసిద్ధి ఉండడంచేత “యద్యశోఽహమ్” ఇత్యాదివాక్యంలో చెప్పిన అర్థమే గ్రహించాలని అర్థం. “తదపరాజిత్వా...హిరణ్మయమ్” (బ్రహ్మలోకంలో విద్యావిహీనులచేత పరాజయింప శక్యం కాని హిరణ్మయనియొక్క నగరం ఉంది, ఆ బ్రహ్మచేతనే నిర్మింపబడిన బంగారుభవనం ఉన్నది) అని హార్ష (దహర) విద్యలో గతిపూర్వకమైన వేశ్మపాప్తి (నడచివెళ్ళి గృహాన్ని పొందడం) చెప్పబడింది. (అక్కడ చెప్పినట్లుగానే “ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే” అనే చోట కూడ గతిపూర్వకమైన వేశ్మపాప్తిని అంగీకరించవచ్చునని భావం). పథ్ధాతువునకు అర్థం గమనం గాన మార్గంయొక్క అవసరం ఉంటుంది. అందుచేత గతిశ్రుతులు పరమాత్మవిషయకములే (వెళ్ళి పరమాత్మను పొందాలని మాత్రమే బోధిస్తున్నాయి అని అర్థం) అని మరొకపక్షం.

భాష్యమ్

తావేత ద్వౌ పక్షౌ అచార్యేణ సూత్రితో గత్యుపపత్త్వాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః. తత్ర గత్యుపపత్త్వాదయః ప్రభవంతి ముఖ్యత్వాదీనాభాస యితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్వాదీనిత్యాద్య ఏవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః. న హ్యసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవ

గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే . పరవిద్యాప్రకరణేఽపి చ తత్పు త్యర్థం
విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తనముపపద్యతే “విష్యజ్ఞన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి” (భా.ఉ.
8.6.6) ఇతి వత్. “ప్రజాపతేః సఖాం వేశ్య ప్రపద్యే” (భా.ఉ. 8.14.1) ఇతి తు
పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభినందీర్న విరుద్ధతే. సగుణేఽపి చ
బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వసంకీర్తనం “సర్వకర్మా సర్వకామ” ఇత్యాదివదవకల్పతే.
తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః

బాలానందిని

తావతి :- గత్యుపపత్త్యాదులచేత ఒక పక్షం, ముఖ్యత్వాదిహేతువులచేత మరొక
పక్షం - ఈ విధంగా రెండు పక్షాలు అచార్యునిచేత సూత్రింపబడ్డాయి. వీటిలో
గత్యుపపత్త్యాదిహేతువులు ముఖ్యత్వాదిహేతువులను హేత్వాభాసలనుగా చేయడానికి
సమర్థము లవుతాయి, కాని ముఖ్యత్వాదిహేతువులు గత్యుపపత్త్యాదులను
అభాసములనుగా చేయజాలవు. (గత్యుపపత్తి మొదలైన హేతువులను వట్టి
ముఖ్యత్వాదిహేతువులు సరియైనవి కావని గ్రహించాలని అర్థం). అందుచేత మొదటిదే
సిద్ధాంతంగాను, రెండవది పూర్వపక్షంగాను వాఖ్యానించబడింది. కుదరకపోయినా కూడ
ముఖ్యార్థాన్నే గ్రహించాలని అజ్ఞాపించేవాడు ఎవడూ లేడు కదా? పరవిద్యాప్రకరణంలో
కూడ దానిని స్తుతించడంకొరకై విద్యాంతరానికి సంబంధించిన గతిని గూర్చి చెప్పడం,
“విష్యజ్ఞన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి” అని చెప్పి నట్లు ఉపపన్నమైనదే.

వి. విష్యజ్ఞన్యా :- ఇత్యాదివాక్యంలో విద్యతో సంబంధించిన సుషుమ్నానాడి
యొక్క గొప్పతనాన్ని స్తుతించడంకొరకు విద్యతో సంబంధం లేని ఇతరనాడులు కూడా
చెప్పబడ్డాయి. అదే విధంగా కరోపనిషత్తులో - గతి లేకపోయినా కూడ పరవిద్య
నిరతిశయమైన ఫలం ఇస్తుంది, గతితో కూడిన అపరవిద్యయొక్క ఫలం దాని అంతర్గతం
అవుతుంది అని పరవిద్యను స్తుతించడానికి చెప్పబడింది అని చెప్పవచ్చును.

ప్రజాపతేరితి :- “ప్రజాపతేః సఖాం వేశ్య ప్రపద్యే” అనేదైతే పూర్వవాక్యంనుంచి
దీనిని వేరుచేసి కార్యబ్రహ్మవిషయంలోనే ప్రాప్తినంకల్పం అని చెప్పినా విరుద్ధం కాదు
సర్వకర్మా సర్వసంకల్పః ఇత్యాదులను చెప్పి నట్లు సగుణబ్రహ్మతో కూడ సర్వాత్మత్వాన్ని

చెప్పడం కుదురుతుంది. అందుచేత ఈ గతిశ్రుతులు అపరబ్రహ్మవిషయకములే.

వి. “ప్రజాపతేః” అనేది “నామరూపయోః” ఇత్యాదిపరబ్రహ్మప్రతిపాదక ప్రకరణంలో ఉన్న దానిని ఆ ప్రకరణంనుండి వేరుచేసి “ప్రజాపతేః సభాం వేశ్య” అనే శ్రుతిచేత, వాక్యంచేత, ప్రకరణాన్ని బాధించి, ఇది కార్యబ్రహ్మవిషయకమైన ప్రాప్తినంకల్పాన్ని చెప్పుచున్న దని చెప్పడంలో అనుపపత్తి ఏదీ లేదు. అట్లే “యశోఽహం బ్రాహ్మణానామ్” ఇత్యాది వాక్యాలచేత సగుణబ్రహ్మకు కూడా ఉపాసనం కోసం సర్వవ్యాప్తత్వం చెప్పడంలో దోషం లేదు. సగుణబ్రహ్మకు సర్వకర్మత్వసర్వకామత్వాదులు చెప్పబడినట్లే ఇది కూడ.

భాష్యమ్

కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వవక్షనూత్రాణి భవంతి ఉత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతిః ప్రతిష్ఠాపయంతి. తదనుపపన్నమ్. గన్తవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః. యత్పూర్వగతం సర్వాంతరం పర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ “అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః”, “యత్సాక్షాదపరోక్షాద్రూపా” (బృ.ఉ. 3.4.1) “య ఆత్మా సర్వాంతరః” (బృ.ఉ.3.4.1) “అత్యైవేదం సర్వమ్” (ఛా.ఉ. 7.25.2) “బ్రహ్మైవేదం విశ్వం వరిష్ఠమ్” (ము.ఉ. 2.2.11) ఇత్యాదిశ్రుతినిర్ధారితవిశేషం, తస్య గన్తవ్యతా న కదాచిదుపపద్యతే. న హి గతమేవ గమ్యత. అన్యో హ్యన్యధ్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం లోకే. నను లోకే గతస్యాపి గన్తవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టస్య దృష్ట్యా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతీతి, తథానన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్థకం స్వాత్మభూతమేవ గన్తవ్యం దృష్టమ్, తద్వద్బ్రహ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్ కథంచిద్గన్తవ్యతా స్యాదితి, న. ప్రతిషిద్ధసర్వవివేషత్వాద్రూపాణః. “నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్” (శ్వే.ఉ.6.19) “అస్థూలమనన్ద్య ప్రాన్యమదీర్ఘమ్” (బృ.ఉ. 3.8.8) “స బాహ్యభ్యంతరో హ్యజః” (బృ.ఉ.2.1.2) “స ఏష వా ఏషమహానజ ఆత్మాజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ” (బృ.ఉ.1.4.25) “స ఏష

నేతి నేత్యాత్మా" (బృ.ఉ.2.9.26) ఇత్యాది శ్రుతిసంప్రతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మని కల్పయితం శక్యతే, యేన భూప్రదేశవయోవస్థాన్యా యేన అస్య గన్తవ్యతా స్యాత్. భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాదివిశేషయోగాత్ ఉపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టా గన్తవ్యతా. జగదుత్పత్తి స్థితిప్రలయహేతుత్వశ్రుతేః అనేకశక్తిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేత్; న. విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్. ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి నమానమనన్యార్థత్వమితి చేత్; న. తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్. మృదాదిదృష్టాన్తైర్ని సత్ బ్రహ్మణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చాన్యతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరం భవితుమర్హతి.

బాలానందిని

కేచిదితి :- కొందరైతే ముందు వచ్చే సూత్రాలు పూర్వపక్షసూత్రాలు, తరవాత వచ్చేవి ఉత్తరపక్షసూత్రాలు అనే వ్యవస్థను అనుసరిస్తూ గతిశ్రుతులు పరబ్రహ్మవిషయకములే అని స్థాపిస్తున్నారు. బ్రహ్మ పొందబడడం అనేది ఉపపన్నం కాదు గాన అలా చెప్పడం యుక్తం కాదు. ఏ పరబ్రహ్మ సర్వగతమో, సర్వాంతరమో, సర్వాత్మకమో, "అకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః", "యత్పాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ". "య అత్మా సర్వాంతరః, "అత్యైవేదం సర్వమ్" "బ్రహ్మైవేదం విశ్వం పరిష్కమ్" ఇత్యాదిశ్రుతులచేత దేని విశేషం నిర్ధరించబడిందో అది గంతవ్యం అవడం ఏ నాటికీ ఉపపన్నం కాదు. పొందబడినదే మళ్ళీ పొందబడదు కదా? ఒకడు మరొకదానిని (తనకంటే భిన్నమైనదానిని) పొందుతాడు అని కదా లోకంలో ప్రసిద్ధం? (ప్రశ్న) వేరైన ప్రదేశం గల పొందబడినదానినే పొందడం లోకంలో కనబడుతున్నది గదా? ఉదాహరణకి - పృథివిని పొందినవాడే (పృథివిమీద ఉన్నవాడే) మరొకప్రదేశం ద్వారా ఆ పృథివిని పొందుతున్నాడు. (పృథివిమీద ఒక చోట ఉన్నవాడే మరొక చోటికి వెళుతున్నాడు. అందుచేత పొందబడినదానినే పొందడం అనేది కుదరదు అని చెప్పకూడదు). అట్లే బేదం లేకపోయినా కూడ బాలుడు కాలాంతరంతో కూడిన స్వస్వరూపమే అయిన వార్ధక్యాన్ని పొందుతున్నాడు అనేది కూడ కనబడుచున్నది. అట్లే బ్రహ్మ కూడ సర్వశక్తులతో కూడిన దవడంచేత ఏదో విధంగా

అది గంతవ్యం కావచ్చును. (సమాధానం)-ఇది యుక్తం కాదు. ఎందువల్ల ననగా-
 బ్రహ్మలో నమస్తవిశేషాలు నిషేధింపబడ్డాయి. "విష్కలం....నిరశ్శనమ్",
 "అన్యాలమ్....అదీర్ఘమ్" "న..అజః" "న వా....బ్రహ్మ", "న ఏష వేతి నేత్యాత్మా"
 ఇత్యాదిశ్రుతి-స్మృతి - న్యాయా లుండడంవల్ల పరమాత్మకు దేశకాలాదివిశేషాలతో
 సంబంధం ఉంటుం దని కల్పించడం శక్యం కాదు. అలా శక్యమైతే భూప్రదేశం, వయోవస్థ
 అనేవాటి న్యాయంచేత (వాటి విషయంలో వలె) బ్రహ్మకు గంతవ్యత్వం చెప్పడానికి
 అవకాశం ఉండేది. భూవయస్సులకై తే ప్రదేశావస్థాదివిశేషం (భూమికి వేరు వేరు
 ప్రదేశాలు, వయస్సుకు వేరు వేరు అవస్థలు) ఉండడంవల్ల దేశకాలాలతో కూడిన
 (దేశభేదంచేత కాలభేదంచేత ఏర్పడిన) గంతవ్యత్వం ఉపపన్నం అవుతుంది. (ప్రశ్న)
 జగత్తుయొక్క ఉత్పత్తిస్థితిలయాలకు హేతు వని శ్రుతులు చెప్పడంచేత బ్రహ్మకూడ
 అనేకశక్తులు కలది కదా అని అంటే (సమాధానం)అది కాదు; విశేషాన్ని నిరాకరించే
 (బ్రహ్మలో ఏ విధమైన విశేషాలూ లేవని చెప్పే) శ్రుతులకు మరొక అర్థం ఏదీ చెప్పడానికి
 వీలు లేదు. (విశేషం లేదని ప్రతిపాదించడమే వాటి ఏకైక వ్రయోజనం).
 (ప్రశ్న)ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతులు కూడ అనన్యార్థము లనే మాట(ఉత్పత్త్యాదులను బోధించడమే
 వాటి ప్రధానోద్దేశ్యం అనే మాట) సమానమే కదా అన్నట్లయితే (సమాధానం) అది కాదు.
 వాటి ప్రధానోద్దేశ్యం ఏకత్వాన్ని ప్రతిపాదించడమే. సత్తైన బ్రహ్మ ఒక్కటే సత్య మనీ,
 వికారం అసత్య మనీ మృదాదిదృష్టాంతాలచేత ఉపదేశించే శాస్త్రం ఉత్పత్త్యాదులను
 ప్రధానంగా ఉపదేశిస్తుం దని చెప్పడం తగదు.

భాష్యమ్

కస్మాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం, న
 పునరితరశేషత్వమితరాసామితి. ఉచ్యతే - విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం
 నిరాకాణ్డార్థత్వాత్. న హాత్మన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూయః
 కాచిదాకాణ్డోపజాయతే, పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుపపత్తేః "తత్ర కో మోహః కః శోకః
 ఏకత్వమనుపశ్యతః" (ఈశా. ఉ. 7) "అభయం నై జనక ప్రాప్తోఽసి" (బృ.ఉ. 4.2.4),
 "విద్యాన్న బిభేతి కుతశ్చన" "ఏతం హ వా వ న తపతి కిమహం సాధు నాకరవమ్,

కిమహం పాపమకరవమ్" (తై.ఉ. 2.9.1) ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః, తథైవ చ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్. వికారాన్మతాభిసంధ్యవవాదాచ్చ - "మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" ఇతి. అతో న విశేషనిరాకరణ శ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగన్తుంశక్యతే. నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాజ్ఞార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి. ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వం సమనుగమ్యతే. తథాహ - "తత్రైతచ్చుజ్జముత్పత్తితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతి" (ఛా.ఉ. 6.8.3) ఇత్యుపన్యస్య ఉదర్కే సత ఏవైకస్య జగన్మూలస్య విజ్ఞేయత్వం దర్శయతి. "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి, యత్రాయన్త్యభిసంవిశంతి, తద్విజిజ్ఞానస్య, తద్బ్రహ్మేతి" (తై.ఉ.3.1.1)ఇతి చ. ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమపరత్వాత్ నానేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః. అతశ్చ గన్తవ్యత్వానుపపత్తిః "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి. బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి" (బృ.ఉ.4.4.6) ఇతి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి. త ద్వాఽఖ్యాతమ్ - "స్పృష్టో హ్యేకేషామ్" (బ్ర.సూ.4.2.3) ఇత్యత్ర.

బాలానందిని

కస్మాదితి :- ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతులే (బ్రహ్మాయందు) విశేషాన్ని నిరాకరించే శ్రుతులకు ఎందుకు అంగాలు కావాలి, ఇవే ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతులకు అంగాలు ఎందుకు కాకూడదు? (సమాధానం) చెప్పబడుచున్నది. విశేషానిరాకరణశ్రుతులు ఆకాంక్ష లేని అర్థాన్ని బోధిస్తున్నాయి. ఆత్మ ఏకం, నిత్యం, శుద్ధం ఇత్యాది విషయాలు తెలిసిన పిమ్మట పురుషార్థం ఇంతటితో పరిపూర్ణ మైనది అనే అభిప్రాయం కలగడంవల్ల తిరిగి మళ్ళీ మరొక ఆకాంక్ష (ఎట్లు, ఎందుకు ఇత్యాదిప్రశ్న) ఉదయించదు. ఈ విషయమే "తత్ర....అనుపశ్యతః" "అభయం నై జనక ప్రాప్తోఽసి", "విద్వాన్ స భిభేతి కుతశ్చన". "ఏతం అకరవమ్" (నేను పుణ్యకర్మ చేశానా అపుణ్యకర్మ చేశానా అని వీనికి (ఆత్మజ్ఞానవంతునకు) మనస్తాపం ఉండదు) ఇత్యాదిశ్రుతులు చెపుతున్నాయి. అదే విధంగా (శ్రుతులలో చెప్పినట్లే) ఆత్మజ్ఞానవంతులకు ఆనందానుభవం ప్రత్యక్షంగా

కనబడుతున్నది కూడ. “మృత్యేః.....వశ్యతి” అని వికారాల విషయంలో (కార్యాల విషయంలో) ఉన్న మిథ్యాదృష్టి నిరాకరించబడడం కూడ ఇందుకు ఉపాద్భులకం అందువల్ల విశేషనిరాకరణశ్రుతులు ఇతరమైనదానికి దేనికి అంగం అవడం కుదరదు. ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతులకు ఈ విధంగా ఆకాంక్షారహితమైన అర్థాన్ని బోధించే సామర్థ్యం లేదు. ఇవి మరొక విషయం ప్రతిపాదించడంకోసం చెప్పబడినవి అనే విషయం ప్రత్యక్షంగా తెలుస్తూన్నది. అదెట్లనగా - “తత్రైతచ్చుక్ల భవిష్యతి” (ఆ మూలకారణమైన బ్రహ్మయందు జగద్రూపమైన ఈ కార్యం పుట్టినది అని తెలుసుకో. ఇది (శుంగం - కార్యం) మూలం లేకుండా పుట్టదు) అని చెప్పి, తరవాత సత్తైన జగన్మూలం ఒక్కటే తెలియదగినది అని చూపుతున్నాడు. “యద్....బ్రహ్మ” అను శ్రుతి కూడ (జగత్కారణమైన బ్రహ్మను జగదుత్పత్తిప్రతిపాదనం ద్వారా బోధిస్తూన్నది). అందుచేత ఉత్పత్తి శ్రుతులతాత్పర్యం ఏకాత్మత్వాన్ని తెలపడమే గాన బ్రహ్మకు అనేక శక్తిసంబంధం లేదు. అందుచేత బ్రహ్మ గంతవ్యం అనడం కుదరదు. “న తస్య...అప్యేతి” అను శ్రుతి గమనం ద్వారా పరబ్రహ్మను పొందడాన్ని నిషేధిస్తూన్నది. ఈ విషయం “సృష్టౌ హ్యేకేషామ్” అనే చోట విశదీకరించబడింది.

భాష్యమ్

గతికల్పనాయాం చ గన్తా జీవః గన్తవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారో వాన్యో వా తతః స్యాత్. అత్యంతతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః. యద్యేవం తతః కిం స్యాత్? ఉచ్యతే - యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే. ఏకదేశిత్యకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా. నిరవయవత్వప్రసిద్ధేః. వికారపక్షేఽప్యేతత్తుల్యమ్, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే, పరిత్యాగే వాభావప్రాప్తేః. వికారావయవవకయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాద్బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లప్తమ్. అథ్యాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వాపీ మధ్యమపరిమాణో వా భవితుమర్హతి. వ్యాపిత్యే గమనానుపపత్తిః. మధ్యమపరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః. ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమ

పరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్. పరస్మాద్భావ్యత్వే జీవస్య “తత్త్వమసి” (ఛా. ఉ. 6.8.7) ఇత్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః. వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః. వికారావయవయోస్తద్వత్ఽనన్యత్వా దదోష ఇతి చేత్, న. ముఖ్యైకత్వా నుపపత్తేః. సర్వేష్వేతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః, సంసార్యాత్మత్వానివృత్తేః. నివృత్తే వా స్వరూపనాశప్రసంగాత్, బ్రహ్మాత్మత్వానభ్యుపగమాత్.

బాలానందిని

గతీతి :- గతిని కల్పించిన పక్షంలో కూడ వెళ్ళే జీవుడు పొందదగిన బ్రహ్మయొక్క అవయవ మైనా కావాలి, వికార (కార్య) మైనా కావాలి, లేదా బ్రహ్మకంటే భిన్ను డైనా కావాలి. పూర్తిగా తాదాత్మ్యం (అభేదం) ఉంటే గంతవ్యత్వం (పొందదగి ఉండడం) కుదరదు. ఐతే ఇప్పు డేమౌతుంది? చెపుతున్నాం. ఏకదేశం (అవయవ) మైతే అప్పుడు దానిచేత అవయవి ఎల్లప్పుడూ పొందబడియే ఉంది గాన మళ్ళీ బ్రహ్మను పొందడం అంటూ కుదరదు. బ్రహ్మ నిరవయవం అని ప్రసిద్ధి ఉండడంచేత అది అవయవి అని చెప్పడం కుదరదు. వికారం అనే పక్షంలో కూడ ఈ దోషం సమానమే, ఎందువల్ల ననగా వికారి (కారణం) వికారంచేత నిత్యమూ పొందబడే ఉంటుంది. ఘటం మృదాత్మత్వాన్ని (మట్టిగా ఉండడాన్ని) విడచి ఉండదు కదా? మృదాత్మత్వాన్ని విడిచిపెడితే ఘటమే లేకుండా పోతుంది. (వికారావయవపక్షాలలో బ్రహ్మ ఎల్లప్పుడూ స్థిరంగానే ఉంటుంది గాన (జీవుడు) సంసారాన్ని పొందడం కూడా కుదర వని భావం). జీవుడు బ్రహ్మకంటే భిన్నుడే అన్నట్లయితే అప్పు డతడు అణుపరిమాణం కలవాడైనా కావాలి, సర్వవ్యాపి యైనా కావాలి. మధ్యమపరిమాణం కలవాడైనా కావాలి. సర్వవ్యాపియైన పక్షంలో గమనం కుదరదు. మధ్యమపరిమాణుడైతే అనిత్యు డైపోతాడు. అణువైతే మొత్తం శరీరంలో ఉన్న జ్ఞానం కలగకూడదు. అణుత్వ - మధ్యమపరిమాణత్వాలను వెనుక నవిస్తరంగా నిరాకరించి ఉన్నాం. జీవుడు పరమాత్మకంటే భిన్ను డన్నట్లయితే తత్త్వమసీత్యాదిశాస్త్రం బాధితం అవుతుంది. వికార-అవయవపక్షాలలో కూడ ఈ దోషం (శాస్త్రబాధ) సమానమే. వికారావయవాలు అవి కలదానికంటే (వికారికంటే, అవయవి కంటే) అభిన్నములే కాన దోషం లేదు అన్నట్లయితే - అది కాదు. ఎందువల్ల ననగా

(జీవపరమాత్మలకు) ముఖ్యమైన ఏకత్వం చెప్పి నట్లు కాదు కదా? ఈ అన్ని పక్షాలలోనూ కూడ (జీవునిలో సహజంగా ఉందని మీరు చెప్పే) సంసారిత్వం నివర్తించదు గాన, మోక్షం లభించదు. జీవుడు బ్రహ్మస్వరూపుడని మీరు అంగీకరించలేదు గాన, వాని సంసారం నివర్తిస్తుం దని అంగీకరిస్తే వాని సహజమైన సంసారం పోవడంతో జీవుని స్వరూపమే నశించిపోతుం దని అంగీకరించవలసివస్తుంది.

భాష్యమ్

యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే - నిత్యాని నైమితికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయన్తే ప్రత్యవాయావనుత్తయే. కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ వరిప్రియన్తే స్వర్గనరకానవాప్తయే. సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యన్త ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్హ్యం దేహోన్తరప్రతినంధానకారాణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయా ఏవంవృత్తస్య సేత్స్యతి - ఇతి తదసత్. ప్రమాణాభావాత్. న హ్యేతద్భాస్త్రైణ కేన చిత్ ప్రతిపాదితం మోక్షార్థీత్వం సమాచరేదితి. స్వమనీషయాత్వేతత్కర్మితం యస్మాత్కర్మనిమిత్తః సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి. న చైతత్కర్మయితుమపి శక్యతే, నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్. బహూని హి కర్మాణి జాత్యన్తరసంచితాని ఇష్టానిష్టవిపాకాని ఏకైకస్య జన్తోః సంభావ్యన్తే. తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కాని చిల్లభావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కాని చిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాన త ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన క్షపణాసంభవాన్న యథావర్ణిచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహోన్తరనిమిత్తాభావః శక్యతే నిశ్చేతుమ్. కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ - "తద్య ఇహ రమణీయచరణాః" (భా.ఉ. 5.10.7) "కర్మణః శేషేణ" (గౌ.సూ. 11-29) ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః. స్యాదేతత్-నిత్యనైమిత్తి కాని తేషాం క్షేపకాణి భవిష్యన్తీతి. తన్న. విరోధాభావాత్. సతి హి విరోధే క్షేప్యక్షేపకభావో భవతి. న చ జన్మాన్తరసంచితా నాం సుకృతానాం నిత్యనైమిత్తికైరస్తి విరోధః. శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్. దురితానాం

త్వశుద్ధిరూపత్వాత్పుతి విరోధే భవతు క్షపణమ్; న తు తావతా దేహాంతరనిమిత్తా
భావసిద్ధిః. సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః. దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్.

బాలానందిని

యత్ప్రతి :- కొందరు (మీమాంసకులు) ఇలా ప్రేలుతున్నారు (అర్థరహితంగా
మాట్లాడుతున్నారు) - “వ్రత్యవాయం ఏదీ కలగకుండా ఉండడంకోసం నిత్య-
నైమిత్తికకర్మలు ఆచరించబడతాయి. (ఆచరించాలి). స్వర్గ - నరకాలు రాకుండా
ఉండడంకోసం కామ్యకర్మలు, ప్రతిషిద్ధకర్మలూ పరిహరించబడతాయి. ప్రస్తుతం
ఉన్నదేహంచేత అనుభవించవలసిన కర్మలు భోగంచేతనే క్షీణింపచేయబడతాయి.
అందుచేత ఇప్పుడున్న దేహం పతిత మైపోయిన తరువాత దేహాంతరం రావడానికి తగిన
కారణం ఏదీ లేకపోవడంవల్ల స్వస్వరూపస్థితిరూపమైన కైవల్యం, ఈ విధంగా
ప్రవర్తించేవానికి, బ్రహ్మత్వత్వం లేకుండానే సిద్ధిస్తుంది”. ఈ చెప్పిన దంతా అసత్య, చెడ్డది
ఎందువల్ల ననగా దీనికి ప్రమాణం ఏమీ లేదు. మోక్షం కోరేవాడు ఇలా ప్రవర్తించాలి
అని ఏ శాస్త్రమూ చెప్పలేదు. సంసారం కర్మవల్ల కలుగుతుంది గాన నిమిత్తమైన కర్మ
లేకపోతే సంసారమూ ఉండ దని ఇదంతా తమ బుద్ధిచేత మాత్రమే కల్పించబడింది.
నిమిత్తం లేదు అనే విషయం తెలుసుకొనడానికి శక్యం కాదు. అందుచేత ఇది
ఊహించడానికి కూడా శక్యం కాని విషయం. ప్రతి ఒక్క ప్రాణికి కూడ ఇతరజన్మలలో
సంచితములైన (సంపాదించి ఉంచుకొనబడిన), ఇష్ట - అనిష్టఫలాలను ఇచ్చే కర్మలను
ఒకే సారి అనుభవించడం కుదరదు. కొన్ని కర్మలకు అవకాశం లభించగా అవి ఈ
జన్మను ఇస్తున్నాయి. కొన్ని కర్మలైతే తగిన దేశంకోసం కాలంకోసం నిరీక్షిస్తూ ఉంటాయి.
అందుచేత ఇంకా మిగిలి ఉన్న కర్మలను ఈ జన్మలో కలిగే ఉపబోగంచేత
క్షీణింపచేయడం అసంభవం. అందుచేత పైన చెప్పినట్లు ప్రవర్తించేవానికి కూడ ప్రస్తుతం
ఉన్న దేహం పోయిన తరువాత మరొక దేహం రావడానికి తగిన నిమిత్తం ఉండ దని
నిశ్చయించడానికి శక్యం కాదు. “తద్య ఇహ రమణీచరణాః” “తతః శేషేణ” ఇత్యాది
శ్రుతిస్మృతులను పట్టి కర్మ మిగిలి ఉంటుందనే విషయం సిద్ధిస్తున్నది. అది సరే!
నిత్యనైమిత్తికాలు ఆ కర్మలను నశింపచేస్తాయి. అది కాదు. విరోధం లేదు కదా? (ఈ
కర్మలకీ ఆ కర్మలకీ) విరోధం ఉంటే క్షేప్యక్షేపకభావం (ఈ కర్మలు నశింపచేసేవి, అవి

నశింపచేయబడేవి అనే మాట) కుదురుతుంది. మరొకవిషయ మేమనగా జన్మాంతరంలో చేసిన పుణ్యాలకు నిత్యనైమిత్తికకర్మలతో విరోధం లేదు. రెండూ పరిశుద్ధరూపములే కదా? పాపా లైతే అశుద్ధిరూపాలు గాన వాటికి (నిత్యనైమిత్తిక కర్మలతో) విరోధం ఉంటే ఇవి వాటిని నశింపచేయవచ్చు నేమో. కాని పూర్వసుకృతాన్ని నిమిత్తంగా చేసుకొని జన్మ రావచ్చును కదా? పాపం కూడా పూర్తిగా నశింపచేయబడుతుందని (ఏ శాస్త్రంవల్లా) తెలియబడడంలేదు.

భాష్యమ్

న చ నిత్యనైమిత్తికానుస్థానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రమ్, న పునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి; ఫలాంతరస్యాప్యనునిష్పాదినః సంభవాత్. స్మరతి హ్యేవస్తమ్భుః - "తద్యథామే ఫలార్థే నిర్మితే ఛాయాగన్ధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంతే" ఇతి. న చాసతి సమ్యగ్ధర్శనే సర్వాత్మనా కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాలే కేన చిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యమ్. సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్. సంశయితవ్యం తు భవతి. తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వమేవ. న చానభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మత్మత్వే కర్మత్వభోక్తుత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాజ్ఞేక్షితుం శక్యమ్; అగ్న్యోష్ణ్యవత్ స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్. స్యాదేతత్ - కర్మత్వభోక్తుత్వకార్యమనర్థః; న తచ్ఛక్తిః. తేన శక్త్యవస్థానేఽపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్షః ఇతి. తచ్చ న. శక్తిసద్భావే కార్యప్రసరస్య దుర్నివారత్వాత్. అథాపి స్యాత్ - న కేవలా శక్తిః కార్యమారభతేనపేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అత ఏకాకినీ సా స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి, తచ్చ న. నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన నంబన్ధేన నిత్యనంబద్ధత్వాత్. తస్మాత్కర్మత్వభోక్తుత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మత్మతాయాం న కథం చన మోక్షం ప్రత్యాశాస్తి. శ్రుతిశ్చ - "నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ" (శ్వే.ఉ.3.8) ఇతి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి.

బాలానందిని

నచేతి :- నిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠానంవల్ల ప్రత్యవాయం పుట్టకపోవడం మాత్రమే కాని మరొక ఫలం ఏదీ ఉండదు అని చెప్పడానికి ప్రమాణం ఏమీ లేదు. దానిని (అనుష్ఠానాన్ని) అనుసరించి పుట్టే మరొక ఫలం కూడ ఉండవచ్చును కదా? అందుచేతనే ఆపస్తంబుడు - “తద్యథా....అనూత్పద్యంతే” (పండ్ల కోసం మామిడి మొక్క నాటగా దాని నుండి నీడ సువాసనా కూడ ఎట్లు కలుగుతాయో అట్లే ధర్మం ఆచరిస్తూంటే మరి కొన్ని ఇతరలాభాలు కూడ కలుగుతాయి) అని అంటున్నాడు. సమ్యగ్ధర్మనం లేకపోయినట్లయితే పుట్టుకకు మరణానికి మధ్య సర్వవిధాలా కామ్య - ప్రతిషిద్ధకర్మలను విడిచిపెట్టగల నని ఎవడూ ప్రతిజ్ఞ చేయజాలదు. ఎంత జాగరూకతతో ఉన్నవాళ్ళకైనా ఏవో కొన్ని నూక్మాలైన అవరాధాలు ఉండడం కనబడుతున్నది. ఏమైనా సంశయించవలసియే ఉంటుంది. అయినా కూడ నిమిత్తం ఉండ దనే విషయం తెలియదు. మరొక విషయ మేమనగా - జ్ఞానంచేత పొందవలసిన బ్రహ్మత్మత్వాన్ని అంగీకరించని పక్షంలో (మీ అభిప్రాయం ప్రకారం) కర్మత్వం, భోక్తృత్వం అనే స్వభావం గల ఆత్మకు కైవల్యం కాంక్షించడానికి శక్యం కాదు. అగ్ని యొక్క వేడి వలె స్వభావం పరిహరింపశక్యం కాదు కదా? (ప్రశ్న) ఇది ఇలా ఉండనీ. కర్మత్వభోక్తృత్వాల కార్యమే అనర్థకరం కాని వాటి శక్తి అనర్థకరం కాదు. (అనగా జీవునికి కర్మత్వభోక్తృత్వాలు స్వభావసిద్ధాలుగా ఉన్నా వాటివల్ల ఏదైన ఫలం కలిగితే అది మాత్రమే అనర్థకరం కాని. శక్తిరూపంలో కర్మత్వభోక్తృత్వా లున్నా అనర్థకరాలుకావు). అందుచేత శక్తి ఉన్నా కూడ దాని కార్యాన్ని పరిహరించవచ్చును గాన మోక్షం లభించవచ్చు (అని పూర్వపక్షి అనవచ్చును). (సమాధానం) అది కూడ సరి కాదు. శక్తి ఉన్నప్పుడు కార్యం పుట్టడాన్ని నివారించడం శక్యం కాదు. అలా కాదు; ఇతరనిమిత్తాల అపేక్ష లేకుండా కేవలశక్తి కార్యాలను ఆరంభించదు. అందుచేత అది ఒక్కటి ఉన్నా కూడ ఏమీ బాధ కలిగించదు (అని అంటే) అది కూడ కాదు. నిమిత్తాలు కూడా శక్తి రూపంలో నిత్యమూ (కర్మత్వభోక్తృత్వశక్తులతో) నంబందించే ఉంటాయి. అందువల్ల ఆత్మ కర్మత్వభోక్తృత్వస్వభావంగలది అయినప్పుడు, విద్యచేత లభించే బ్రహ్మత్మత్వం లేనప్పుడు మోక్షాన్ని గూర్చి ఏ విధంగానూ కూడ ఆశ లేదు. “నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ” అను

శ్రుతి కూడ జ్ఞానం తప్ప మరొక మోక్షమార్గం ఏదీ లేదని చెబుతున్నది.

భాష్యమ్

పరస్మాదనన్యత్వేఽపి జీవన్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాప్రవృత్తీరితి చేత్, న. ప్రాక్ ప్రభాధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః. శాస్త్రం చ "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి" (బృ.ఉ.2.4.14, 4.5.15) ఇత్యాదినాఽ ప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే "యత్ర త్వన్య నర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్" (బృ.ఉ.2.4.14;4-5-15) ఇత్యాదినా తదభావం దర్శయతి. తదేవం పరబ్రహ్మవిదో గన్తవ్యాదివిజ్ఞానస్య బాధితత్వాన్న కథం చన గతిరుపపాదయితుం శక్యా. కిం విషయాః పునర్గతిశ్రుతయ ఇతి ఉచ్యతే- సగుణవిద్యావిషయా భవిష్యంతి. తథాహి - క్వచిత్పశ్చాగ్నివిద్యాం ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే, క్వచిత్పర్యజ్కువిద్యాం, క్వచిద్వైశ్వానరవిద్యామ్. యత్రాపి బ్రహ్మ ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే యథా "ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ"(ఛా.ఉ. 4.10.5) ఇతి "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్య" (ఛా. ఉ. 8.1.1) ఇతి తత్రాపి చ వామనీత్వాదిభిః సత్యకామత్వాదిభిశ్చ గుణైః సగుణస్వైర్య వోపాస్యత్వాత్సంభవతి గతిః. న క్వచిత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిః శ్రావ్యతే. తథా గతిప్రతిషేధః శ్రావితః "న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి" (బృ.ఉ. 4.4.6) ఇతి. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాదిమ తు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వే వర్ణితేన న్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్యనంభవాత్, న్వరూపవ్రతివత్తిరేవేయమ విద్యాధ్యారోపితనామరూపప్రవిలయాపేక్షయాభిధీయతే "బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మవ్యేతి" (బృ.ఉ. 4.4.7) ఇత్యాదివదితి ద్రష్టవ్యమ్. అపి చ పరవిషయా గతిర్వ్యాఖ్యానమానా ప్రరోచనాయ వా స్యాదనుచింతనాయ వా. తత్ర ప్రరోచనం తావద్ బ్రహ్మవిదో న గత్యుక్త్యా క్రియతే, స్వనంవేద్యేనైవావ్యవహితేన

విద్యాసమర్పితేన స్వాప్యేన తత్త్విధేః. న చ నిత్యసిద్ధనిః శేయసనివేదనస్యాసాధ్య
ఫలస్య విజ్ఞానస్య గత్యనుచింతనే కా చిదపేక్షోపపద్యతే. తస్మాదపరబ్రహ్మవిషయా
గతిః. తత్ర పరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేన అపరస్మిన్ ప్రవర్తమానాః
గతిశ్రుతయః పరస్మిన్నధ్యారోప్యంతే.

బాలానందిని

పరస్మాదితి :- జీవుడు పరమాత్మకంటె అభిన్నుడైతే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాలేవీ
ప్రవర్తించవు గాన సమస్తమైన వ్యవహారాలకీ లోపం కలుగుతుంది అన్నట్లయితే అది
యుక్తం కాదు. మెలకువ రావడానికి ముందు స్వప్నవ్యవహారం అంతా నడచి నట్లు
(జ్ఞానానికి పూర్వం) లోకవ్యవహారం కుదురుతుంది. శాస్త్రం కూడ “యత్రహి....పశ్యతి”
అని అజ్ఞానివిషయంలో ప్రత్యక్షాదివ్యవహారాన్ని చెప్పి తరవాత జ్ఞాని విషయంలో
“యత్ర...పశ్యతే” ఇత్యాదికంచేత అది (ప్రత్యక్షాదివ్యవహారం) లేదని చెబుతూన్నది. ఈ
విధంగా పరబ్రహ్మవేత్తకు గంతవ్యాదివిజ్ఞానం (ఇది పొందదగినది ఇత్యాదిజ్ఞానం) బాధితం
అవడంచేత ఏ విధంగానూ కూడ వానికి గతిని సమర్థించడం కుదరదు. అయితే
గతిశ్రుతులు ఎవనిని గూర్చి చెప్పబడ్డాయి? చెబుతున్నాం. ఇవి సగుణవిద్యకు
సంబంధించినవి అవుతాయి. అందుచేతనే ఒక చోట పంచాగ్ని విద్యను ప్రస్తావించి గతి
చెప్పబడుచున్నది, ఒక చోట పర్యంకవిద్యను, ఒకచోట వైశ్వానరవిద్యను ప్రస్తావించి
గతి చెప్పబడుచున్నది. “ప్రాణో...బ్రహ్మ”, “అథ...చేళ్య” అని బ్రహ్మను ప్రస్తావించి గతి
ఎక్కడ చెప్పబడుచున్నదో అక్కడ కూడ వామనీత్వాదులు, సత్యకామాదులు అయిన
గుణాలతో సగుణబ్రహ్మయే ఉపాసింపదగినది గాన గతి సంభవం అవుతుంది. పరబ్రహ్మ
విషయ మైన గతి ఎక్కడా కూడ చెప్పబడలేదు. (అంతేకాదు) “న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి”
ఇత్యాదికంచేత గతినిషేధం కూడా చెప్పబడింది. “బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్” ఇత్యాదులలో
ఆప్ ధాతువునకు గతి అనే అర్థం ఉన్నా కూడ ఇంతవరకు చెప్పిన న్యాయాన్ని అనుసరించి
దేశాంతరప్రాప్తి కుదరదు గాన అవిద్యచే అరోపించబడిన నామరూపాల ప్రవిలయం
ద్వారా స్వరూపాన్ని పొందడమే - “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి” ఇత్యాదులందువలె, ఈ
విధంగా చెప్పబడుచున్నది. మరొక విషయ మేమనగా పరబ్రహ్మను గూర్చి గతిని చెప్పడం

ప్రరోచనం కోస మైనా (అసక్తి కలిగించడం కోసమైనా) కావాలి, చింతనం (ధ్యానం) కోస మైనా కావాలి. గతిని చెప్పడం ద్వారా బ్రహ్మవేత్తకు ప్రరోచనం చేయడం ఉండదు. ఎందువల్ల ననగా - తనచేత మాత్రమే అనుభవించదగినది, వ్యవహితం కానిదీ (ఎక్కడికీ వెళ్ళే పని లేనిదీ) విద్యచేత కల్పింపబడినదీ అయిన స్యాస్థ్యంచేతనే (స్వస్వరూపస్థితిచేతనే) వానికి ప్రరోచనం సిద్ధిస్తుంది. నిత్యసిద్ధమైన మోక్షాన్ని అందించేదీ, సాధ్యము కాని ఫలం కలదీ అయిన విజ్ఞానానికి గతిని గూర్చి అనుచింతనం చేయవలసిన ఆపేక్ష ఏదీ లేదు. అందువల్ల గతి అపరబ్రహ్మకు మాత్రమే సంబంధించినది. ఇలా ఉండగా పరాపరబ్రహ్మల వివేకం ద్వారా నిర్ధారణ లేకపోవడంచేత అపరబ్రహ్మవిషయంలో ప్రవర్తించే గతిశ్రుతులు పరబ్రహ్మమీద ఆరోపింపబడుచున్నాయి.

భాష్యమ్

కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి? బాధం ద్వే “ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః” ఇత్యాదిదర్శనాత్. కింపునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి. ఉచ్యతే- యత్రావిద్యాకృతనామరూపాదివిశేషప్రతిషేధాత్ అస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్ పరమ్. తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషేణ కేన చిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే - “మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః” (భా.ఉ.3.14.2) ఇత్యాదిశబ్దైః తదపరమ్. నన్వేవం సత్యద్వితీయశ్రుతి రుపరుద్యేత? న. అవిద్యాకృతనామరూపాపాధికతయా పరిహృతత్వాత్. తస్య చాపరబ్రహ్మోపాసనస్య తత్సంనిధౌ శ్రూయమాణం “స యది పితృలోకకామో భవతి” (భా.ఉ. 8.2.1) ఇత్యాది జగదైశ్వర్యలక్షణం సంసారగోచరమేవ ఫలం భవతి. అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః, తస్య చ దేశవిశేషావబద్ధత్వాత్. తత్ప్రాప్త్యర్థం గమనమవిరుద్ధమ్. సర్వగతత్వేఽపి చాత్మన ఆకాశస్యేవ ఘటాదిగమనే బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే గమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ “తద్గుణసారత్వాత్” (బ్ర.సూ. 2.3.29) ఇత్యత్ర. తస్మాత్ “కార్యం బాధరిః” (4.3.7) ఇత్యేష ఏవ స్థితః పక్షః.

“పరం జైమినిః” (4.3.12) ఇతి తు పక్షాంతరప్రతిభానమాత్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యమ్. 14

బాలానందిని

కిమితి :- పరం అపరం అని రెండు బ్రహ్మ లున్నాయా? ఔను నిస్సంశయంగా. “ఏతద్వై ఓంకారః” ఇత్యాదివాక్యాలు కనబడుతున్నాయి కదా? ఏది పరబ్రహ్మ, ఏది అపరబ్రహ్మ? చెపుతున్నాం. అవిద్యచేత కల్పించబడిన నామరూపాదివిశేషాలను నిషేధిస్తూ అస్థూలాదిశబ్దాలచేత బోధింపబడేది పరబ్రహ్మ. నామరూపాదికమైన ఏదో ఒక విశేషంతో కూడినదిగా “మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః” ఇత్యాదివాక్యాలచేత ఉపాసనకొరకై ఉపదేశింపబడే అదే అపరబ్రహ్మ. (ప్రశ్న) అట్లైతే అద్వితీయశ్రుతికి (బ్రహ్మ ఒక్కటే అనే శ్రుతికి) బాధ కలుగుతుంది కదా? కలగదు. అవిద్యచేత కల్పితములైన నామరూపాదులు ఉపాధిగా ఉండడంచేత భేదం ఏర్పడింది అని ఈ దోషం పరిహరింపబడింది కదా? అలాంటి అపరబ్రహ్మను ఉపాసించినందుకు వాని దగ్గర (అపరబ్రహ్మోపాసన విధించే వాక్యం దగ్గర) వినబడే “న యది పితౄలోకకామో భవతి” ఇత్యాదికమైన, సంసారానికే సంబంధించిన జగదైశ్వర్యస్వరూప మైన ఫలం లభిస్తుంది, ఎందువల్ల ననగా అలాంటి ఉపాసనచేత అవిద్య నివర్తించదు. ఈ ఫలం ఆ యా దేశవిశేషాలతో సంబంధించి ఉండడంచేత ఆ దేశాలను పొందడం కోసం గమనం విరుద్ధం కాదు. అత్యుపగతమే అయినా కూడ, ఘటాదులు వెడుతున్నప్పుడు ఆకాశం కూడా వెడుతున్నట్లు, బుద్ధ్యాద్యుపాధులు వెడుతున్నప్పుడు ఆత్మ కూడా వెడుతున్న దని ప్రసిద్ధి ఏర్పడింది అని “తద్గుణసాదత్యాత్మ” అనే సూత్రం దగ్గర చెప్పి ఉన్నాం. అందువల్ల “కార్యం బాదరిః” అనే పక్షమే నిలచి ఉంది. కేవలం బుద్ధిని వికసింపజేయడం కోసం, (అలోచనాశక్తిని పెంచడం కోసం మాత్రమే) “పరం జైమినిః” అని పక్షాంతరప్రతిభాన మాత్రమే (ఇక్కడ మరొక పక్షం కూడా తోచవచ్చు) అని మాత్రం చూపబడింది అని గ్రహించాలి.

కార్యాధికరణం సమాప్తం

6. అప్రతీకాలమ్మనాధికరణమ్. 15 - 16

సూ. అప్రతీకాలమ్మనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా

దోషాత్తత్కతుశ్చ. 4.3.15

స్థితమేతత్కార్యవిషయా గతిర్న పరవిషయేతి. ఇదమిదానీం సందిహ్యతే - కిం సర్వాన్ వికారాలబ్ధనాన్ అవిశేషేణైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకమ్, ఉత కాంశ్చిదేవేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణో గతిః స్యాత్. తథా హి “అనియమః సర్వాసామ్” (బ్ర.సూ. 3.3.31) ఇత్యత్రావిశేషేణైవైషా విద్యాన్తరేష్వవతారితేతి. ఏవం ప్రాప్తే వ్రత్యాహ - అప్రతీకాలమ్మనానితి. ప్రతీకాలమ్మనాన్వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్వికారాలమ్మనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే గశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేషాపాసనేషూపపత్తేః. తత్కతుశ్చాన్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః. యో హి బ్రహ్మకతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే - “తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి” ఇతి శ్రుతేః. న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మకతుత్వమస్తి, ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య. నన్వబ్రహ్మకతురపి బ్రహ్మగచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా పశ్చాన్నివిద్యాయామ్ - “స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి” (ధా.ఉ. 4.15.5) ఇతి? భవతు యత్రైవమాహత్యవాద ఉపలభ్యతే. తదభావే త్వేత్సర్గికేణ తత్కతున్యాయేన బ్రహ్మకతునామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి గమ్యతే. 15

బాలానందిని

అప్రతీకేతి :- “అప్రతీకాలమ్మనాన్ = ప్రతీకోపాసనచేయనివాళ్ళను, నయతి = బ్రహ్మలోకం చేరుస్తాడు అని, బాదరాయణః = బాదరాయణుడు చెప్పుచున్నాడు ఉభయథా = వాళ్ళనే చేరుస్తాడు ఇతరులను చేర్చడు అని రెండు విధాల చెప్పినా

కూడ, అదోషః = దోషం లేదు. తత్కృతుశ్చ = కార్యబ్రహ్మవిషయక మైన ఉపాసన చేసేవాడే బ్రహ్మలోకం చేరుతాడు" అని సూత్రార్థం.

స్థితమితి :- గతి కార్యబ్రహ్మవిషయకమే కాని పరబ్రహ్మవిషయం కాదనేది నిర్ణయించబడింది. కార్యోపాసన చేసేవాళ్ళ నందరినీ, ఏ విశేషమూ లేకుండా అమానవ పురుషుడు బ్రహ్మలోకం పొందిస్తాడా లేక కొంతమందిని మాత్రమే పొందిస్తాడా అని ఇప్పుడు సందేహించబడుచున్నది. ఏమి ప్రాప్తించినది? ఈ ఉపాసకు లకందరికీ, పరబ్రహ్మదగ్గరికి కాక (కార్యబ్రహ్మదగ్గరికి) గతి ఉంటుంది. ఎందువల్ల ననగా "అనియమః సర్వాసామ్" అనే సూత్రంలో ఇది (గతి) విశేషం ఏదీ లేకుండా ఇతర విద్యల విషయంలో కూడ ప్రవర్తింపజేయబడినది. ఇట్లు ప్రాప్తించగా 'అప్రతీకాలమ్బునాన్' అని సమాధానం చెప్పుతున్నాడు. ప్రతీకోపాసకులను తప్ప మిగిలిన వికారోపాసకుల నందరినీ బ్రహ్మలోకానికి తీసుకొని వెడతాడు అని బ్లోరాయణాచార్యుడు భావిస్తున్నాడు. ఈ విధంగా రెండు విధాలను అంగీకరించినా దోషం లేదు. అనియమన్యాయం ప్రతీకభిన్నా లైన ఉపాసనలవిషయంలో మాత్రమే ప్రవర్తిస్తుంది. ఇట్లు రెండు విధాలుగా చెప్పడానికి తత్కృతుశ్చ (బ్రహ్మోపాసనం) సమర్థకమైనహేతు వని గ్రహించాలి. "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి" (దానిని ఏ విధంగా సేవిస్తారో అదే అవుతుంది) అను శ్రుతి ననుసరించి బ్రహ్మకృతువైనవాడే (బ్రహ్మను ఉపాసించేవాడే) బ్రహ్మకు సంబంధించిన ఐశ్వర్యాన్ని పొందుతాడు అని చెప్పడం యుక్తంగా ఉంటుంది. ప్రతీకలలో నైతే బ్రహ్మకృతుత్వం లేదు. ("మనో బ్రహ్మేత్యుపాసేత" ఇత్యాద్యుపాసనలో బ్రహ్మదృష్టితో ఉపాసించబడేది మనస్సే గాన దానికే ప్రాధాన్యం. ఇలాంటి ప్రతీకోపాసనలలో బ్రహ్మ అప్రధానంగా ఉంటుంది). (ప్రశ్న) బ్రహ్మకృతువుకానివాడు కూడ బ్రహ్మను పొందుతాడు అని చెప్పబడింది కదా? ఉదాహరణకి - పంచాగ్ని విద్యలో "స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి" అని చెప్పబడింది. (ఈ విద్య బ్రహ్మకృతువుకాదు). (సమాధానం) - ఈ విధంగా కలిపి ఎక్కడ చెప్పబడిందో అక్కడ మాత్రం (పంచాగ్నివిద్యాదులలో) అట్లే అయితే కావచ్చును. అలాంటిది (ప్రత్యేకంగా బ్రహ్మకృతువు కానిదానిని చెప్పని స్థలాలలో) సామాన్యంగా ప్రవర్తించే తత్కృతున్యాయంచేత (ఎవడు దేనిని ధ్యానిస్తాడో అతడు దానిని పొందుతాడు.

అనేది తత్కృతున్యాయం) బ్రహ్మకృతువులకు మాత్రమే బ్రహ్మప్రాప్తి కాని ఇతరప్రతీకోపాసకులకు లేదు అని తెలుస్తున్నది.

వి. "స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి" (అమానపురుషుడు వీళ్ళను బ్రహ్మ దగ్గరికి తీసికొనివెడతాడు) అని చెప్పబడింది. ఈ వాక్యంలోని 'ఏతాన్' (వీళ్ళను) అనే పదం - "తద్య ఇత్థం విదుర్దేవామి అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే తేఽర్చిషమేవాభిసంభవన్తి" అనే వెనుకటి వాక్యంలో చెప్పబడినవాళ్ళను నిర్దేశిస్తుంది. "తద్య ఇత్థం విదుః" అని చెప్పబడినవాళ్ళు పంచాగ్నివేత్తలు. "యే చామి అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే" అని చెప్పినవాళ్ళు ఇతరబ్రహ్మవిదులు. మొదటి వాక్యంలోని "ఏతాన్" అనేది ఇతర బ్రహ్మవిదులతో పాటు పంచాగ్నివిదులను కూడా పరామర్శిస్తుంది గాన, వాళ్ళు బ్రహ్మకృతువులు కాకపోయినా శ్రుతివాక్యంబలంవల్ల వాళ్ళను కూడా బ్రహ్మదగ్గరికి తీసికొని వెళ్ళవలసినవాళ్ళలో చేర్చాలి. వీళ్ళు తప్ప ఇతర ప్రతీకోపాసకులకు మాత్రం బ్రహ్మ గమనం లేదు. 15

సూ. విశేషం చ దర్శయతి. 4.3.16

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాత్ ఫలవిశేషమ్ ఉత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్ ఉపాసనే దర్శయతి - "యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య కామచారో భవతి" (భా.ఉ.7.1.5) "వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ" (భా.ఉ. 7.2.1) "యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి" (భా.ఉ. 7.2.2) "మనోవావవాచోభూయః" (భా.ఉ.7.3.1) ఇత్యాదినా. స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతన్త్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే. బ్రహ్మతన్త్రత్వే తు బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్ కథం ఫలవిశేషః స్యాత్? తస్మాన్న ప్రతీకాలమ్బునానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి. 16

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభాగవత్పూజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛార్దూరభగవతః కృత శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః

బాలానందిని

విశేషమితి :- “విశేషం చ = ప్రతీకోపాసనలలో ఫలంలో విశేషాన్ని కూడ, దర్శయతి = చూపుచున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

నామాదిష్టితి :- నామాదిప్రతీకోపాసనలలో పూర్వపూర్వోపాసనకంటె ఉత్తరోత్తరోత్తరోపాసనలో “యావన్నామ్నో....భవతి” (నామ ఎంత వరకు వెడితే అంతవరకు స్వేచ్ఛానుసంచారం కలవా డవుతాడు), “వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ” (నామంకంటె వాక్కు అధిక మైనది), “యావద్వాచో....భవతి” (వాక్కు వెళ్ళినంతదూరమూ కూడ స్వేచ్ఛానుసంచారం కలవా డవుతాడు), “మనో వా వ వాచో భూయః” ఇత్యాదివాక్యాలచేత విశేషఫలం చెపుతున్నాడు. ఈ ఉపాసనలు ప్రతీకంమీద ఆధారపడినవి గాన (ఈ ఉపాసనలలో ప్రతీకాలైన నామాదులకే ప్రాధాన్యం గాన) ఫలంలో విశేషం ఉపపన్నంగా ఉంటుంది. బ్రహ్మతంత్రము లైతే మాత్రం బ్రహ్మలో విశేషం ఏదీ లేదు గాన ఫలవిశేషం ఎలా ఉంటుంది? అందుచేత ప్రతీకోపాసనలు చేసేవాళ్ళకు ఇతరులతో (బ్రహ్మోపాసన చేసేవాళ్ళతో) తుల్యఫలత్వం ఉండదు. 16

అప్రతీకాలంబనాధికరణం సమాప్తం

‘బాలానందిని’ అను శ్రీమచ్ఛాంకరశారీరకమీమాంసాభిప్రాయాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో
చతుర్థాధ్యాయంలో తృతీయపాదం సమాప్తం

అథ చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థః పాదః

(అత్ర పాదే బ్రహ్మప్రాప్తిబ్రహ్మలోకస్థితినిరూపణమ్)

1. సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ సూ. 1 - 3

సూ. సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్. 4.4.1

“ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” (ఛా.ఉ. 8.12.3) ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః - కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివ అగన్తుకేన కేన చిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే అహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి. కిం తావత్ప్రాప్తమ్? స్థానాంతరేష్వివాగన్తుకేన కేన

చిద్రూపేణాభినిష్పత్తిః స్యాత్ , మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః. అభినిష్పద్యతే ఇతి చ ఉత్పత్తిపర్యాయత్వాత్. స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వస్వవస్థాను స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత. తస్మాద్విశేషేణ కేన చిదభినిష్పద్యత ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతి న ధర్మాన్తరేణేతి. కుతః? “స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇతి స్వశబ్దాత్. అన్యథా హి స్వేనేతి విశేషణమనవక్లప్తం స్యాత్. నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి? న. తస్య అవచనీయత్వాత్. యేనైవ హి కేన చిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వోపపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్. ఆత్మవచనతాయాం తు అర్థవత్, కేవలేనైవాత్మ రూపేణాభినిష్పద్యతే నాగన్తుకేనాపరరూపేణాపీతి. 1

బాలానందిని

సంపద్యేతి :- “సంపద్య = స్వప్రకాశమైన ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకొని, అవిర్భావః = ఆత్మమాత్రంగా అవిర్భావమే. స్వేనశబ్దాత్ = స్వేన అను శబ్దంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

ఏవమితి :- “ఏవమేన...అభినిష్పద్యతే” అని వినబడుచున్నది. దేవలోకం మొదలైన భోగప్రదేశాలలో వలె ఆగంతకుకమైన, క్రొత్తగా వచ్చిన, ఏదో ఒక విశేషంతో సంబధిస్తా డని అర్థమా లేక ఆత్మస్వరూపంతో సంబద్ధుడై (ఆత్మస్వరూపుడై) ఉంటా డని అర్థమా అని సంశయం. ఏమి ప్రాప్తించినది? మోక్షం అనేది కూడా ఒక ఫలమే అని ప్రసిద్ధి ఉండడంవల్ల, ‘అభినిష్పద్యతే’ అనే పదం ఉత్పత్తిపర్యాయం కాబట్టి కూడ (అభినిష్పద్యతే అనగా పుట్టుచున్నా డనే అర్థం అవడంవల్లా కూడ) ఇతరస్థానాలలో వలె ఆగంతకుకమైన ఏదో ఒక రూపంతో సంబంధం కలగడమే అని చెప్పాలి. స్వరూపమాత్రంచేతనే అభినిష్పత్తి (స్వస్వరూపంలో ఉండడం) అని మాత్రమే అర్థ మైతే పూర్వావస్థలలో స్వస్వరూపం ఉండనే ఉంది కాబట్టి అది (అప్పుడు కూడా) అభివ్యక్తు కావలసి ఉంటుంది. అందుచేత ఏదో ఒక విశేషంతో సంబంధించినవా డవుతాడు అని అర్థం చెప్పాలి. ఇలా ప్రాప్తించగా సమాధానం చెప్పుతున్నాం. కేవలం తన స్వరూపంతో అవిర్భవిస్తాడు కాని మరొక ధర్మంతో కాదు. ఎందువల్ల? “స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే” అని ‘స్వ’ శబ్దం ప్రయోగించడంవల్ల. అలా చెప్పకపోతే ‘స్వేన’ అనే విశేషణం (ప్రత్యేకంగా

చెప్పడం) సరిగా అతగదు. (ప్రశ్న) స్వశబ్దానికి తనకు సంబంధించిన అని అర్థం చెప్పవచ్చు కదా? (అప్పుడు స్వరూపంతో అని కాకుండా తనకు సంబంధించిన ఒక ధర్మంతో అని అర్థం వస్తుంది అని భావం). (సమాధానం) అది యుక్తం కాదు. ఆ విషయం ప్రత్యేకంగా చెప్పవలసిన పని లేదు కదా? అతడు ఏ రూపంలో అభినిష్పన్నుడౌతాడో (ఏ రూపం పొందుతాడో) అది ఎలాగా వానిదే అవుతుంది గాన 'స్వేన' అనే విశేషణం వ్యర్థం అవుతుంది. అత్మ (తాను) అనే అర్థం చెపితే మాత్రం కేవలమైన స్వస్వరూపంతోనే అభినిష్పన్నుడవుతాడు, అగంతుకమైన మరొక రూపంతో కాదు అని చెప్పవచ్చును గాన అప్పుడు 'స్వ'శబ్దం సార్థకం అవుతుంది.

భాష్యమ్

కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాసు ఇహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ -

సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. 4.4.2.

యోఽత్రాభినిష్పద్యతఇత్యుక్తః స సర్వబన్ధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనా వతిష్ఠతే. పూర్వత్ర తు "అన్యో భవతి" "అపి రోదితీవ", "వినాశమేవాపీతో భవతి" (భా. ఉ. 8.9.11) ఇతి చ అవస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనా - ఇత్యయం విశేషః. కథం పునరవగమ్యతే ముక్తాయమిదానీం భవతీతి? ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ. తథా హి - "ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి" (భా. ఉ. 8.9.3, 8.10.4, 8.11.3) ఇత్యవస్థాత్రయదోషరహితమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ "అశరీరం వా వ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః" (భా. ఉ. 8.12.1) ఇతి చోపన్యస్య "స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష" (భా. ఉ. 8.12.3) ఇతి చోపసంహరతి. తథాభ్యాయికోపక్రమేఽపి "య అత్మాపహతపాప్సా" (భా. ఉ. 8.7.1) ఇత్యాది ముక్తాత్మవిషయమేవ ప్రతిజ్ఞానమ్. ఫలత్వసిద్ధిరపి మోక్షస్య బన్ధనివృత్తిమాత్రాపేక్షా నాపూర్వోపజననాపేక్షా. యదవ్యభినిష్పద్యతే

ఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపి పూర్వావస్థాపేక్షం యథా రోగనివృత్తావరోగో
నిష్పద్యతే ఇతి తద్వత్. తస్మాదదోషః. 2

బాలనందిని

క ఇతి:- పూర్వావస్థలలోను, ఇప్పుడూ కూడ స్వరూపం మారనప్పుడు (ఒకటే
అయినప్పుడు) విశేషం ఏమిటి అనేదానికి సమాధానం చెపుతున్నాడు -

ముక్త ఇతి:- "ముక్తః = ఇప్పుడు అతడు ముక్తుడు, ప్రతిజ్ఞానాత్ = శ్రీవిధంగా
శ్రుతిలో ప్రతిజ్ఞ చేయడంవల్ల (చెప్పడంవల్ల)" అని సూత్రార్థం.

య ఇతి:- ఇక్కడ అభినిష్పద్యతే అని చెప్పబడినవాడు సర్వబంధాలనుండి
విముక్తుడై శుద్ధమైన ఆత్మతో (స్వరూపంతో) ఉంటాడు. పూర్వమైతే, వెనుకటి మూడు
అవస్థలలో నైతే, (జాగ్రదవస్థలో) అంధు డవుతాడు (ఇంద్రియాదిధర్మాలను
అంధత్వాదులను తనపై ఆరోపించుకొంటాడు). (స్వప్నంలో విత్తబంధ్యాదినాశాదులచేత)
ఏడ్చుచున్నట్లుంటాడు, (సుషుప్త్యవస్థలో) వినాశం పొందాడా అన్న ట్లవుతాడు. ఈ
విధంగా పూర్వం అవస్థాత్రయకలుషితమైన స్వరూపంతో ఉంటాడు అనేది విశేషం.
ఇప్పుడు అతడు ముక్తు డవుతాడు అని తెలుస్తున్నది? ప్రతిజ్ఞానంవల్ల అని అంటున్నాడు.
అదెట్లనగా "ఏతం త్వేవ...అను వ్యాఖ్యాస్యామి" అని అవస్థాత్రయానికి సంబంధించిన
దోషాలు లేని ఆత్మను గూర్చి చెపుతా నని ప్రతిజ్ఞ చేసి, "అశరీరం...స్పృశతః" అని కూడ
చెప్పి, "స్వేన...పురుషః" అని ఉపసంహరిస్తున్నాడు. అట్లే ఆఖ్యాయికాప్రారంభంలో కూడ
"య ఆత్మాపహతపాప్సా" అని ముక్తాత్మను గూర్చిన ప్రతిజ్ఞానమే (కథనమే) ఉంది.
బంధనివృత్తిమాత్రంచేత మోక్షానికి ఫలత్వం కాని క్రొత్తగా ఏదో పుట్టడంవల్ల కాదు
(అంతవరకూ ఉన్న బంధం తొలగిపోగానే మోక్షం అనే ఫలం లభించిన దని అంటున్నాం
కాని వాస్తవంగా క్రొత్తగా ఏదో లభించడంవల్ల కాదు) రోగం పోగానే ఇతడు ఆరోగుడు
అయ్యాడు అని చెప్పడం ఎట్లా అట్లే ఇది కూడ. అందువల్ల దోషం లేదు. 2

సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. 4.4.3

కథం పునర్ముక్త ఇత్యుచ్యతే - యావత్ "పరం జ్యోతిరుపసంపద్య"
(భా.ఉ. 8.12.3) ఇతి కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి. జ్యోతిఃశబ్దస్య భౌతికే

జ్యోతిషి రూఢత్వాత్. న చానతివృత్తే వికారవిషయాన్ కశ్చిన్నుక్తే భవితుమర్హతి. వికారస్వార్తత్వప్రసిద్ధేరితి. నైష దోషః. యత అత్మైవాత్ర జ్యోతిఃశబ్దేనావేద్యతే; ప్రకరణాత్ - “య అత్మాపహతపాప్సా విజరో విమృత్యుః” (ఛా.ఉ. 8.7.1) ఇతి హి ప్రకృతే పరస్మిన్నాత్మని నాకస్మాద్భృతికం జ్యోతిః శక్యం గ్రహీతుమ్; ప్రకృతహాన్యప్రకృతప్రక్రియప్రసంగాత్. జ్యోతిఃశబ్దస్త్వాత్మని దృశ్యతే “తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః” (బృ.ఉ. 4.4.16) ఇతి. ప్రవశ్చేతం చైతత్ “జ్యోతిర్ధర్మనాత్” (బ్ర.సూ. 1.3.40) ఇత్యత్ర.

బాలానందిని

అత్మేతి:- “ప్రకరణాత్ = ప్రకరణంవల్ల, అత్మా = జ్యోతిస్సు అత్మయే” అని సూత్రార్థం.

కథమితి:- “పరం జ్యోతిరుపసంపద్య” అని ఈ జీవుడు కార్యమైన జ్యోతిస్సుతోనే సంబంధిస్తూన్నట్లు చెపుతూండగా ఇతడు ముక్తు డని ఎలా అంటావు? జ్యోతిఃశబ్దం రూఢిచేత భౌతికమైన తేజస్సునే (అగ్ని మొదలైనదానినే) బోధిస్తుంది కదా? వికారం (కార్యం) యొక్క పరిధిని దాటనివా డెవడూ ముక్తుడు కాజాలడు. ఎందువల్ల ననగా వికారం (అగ్న్యాదికం) అర్త మని (వినాశి) అని ప్రసిద్ధి ఉంది కదా? (అలాంటి అగ్న్యాదికాన్ని చేరినవాడు ముక్తు డెలా అవుతాడు?) (సమాధానం) ఈ దోషం లేదు. ఇక్కడ ప్రకరణాన్ని పట్టి జ్యోతిఃశబ్దంచేత అత్మయే బోధించబడుతుంది. “య అత్మా...విమృత్యుః” అని పరమాత్మ ప్రకృతమై ఉండగా అకస్మాత్తుగా భౌతికమైన తేజస్సును గ్రహించడం శక్యం కాదు. అలా గ్రహిస్తే ప్రకృతహాన్యప్రకృతప్రక్రియ ప్రసక్తం అవుతుంది. (ప్రకృతమైనదానిని విడచివేయడం, ప్రకృతం కానిదానిని గ్రహించడం అనే దోషం కలుగుతుంది) “తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః” ఇత్యాదులలో జ్యోతిఃశబ్దం అత్మ అనే అర్థంలో కూడ కనబడుచున్నది. ఈ విషయం “జ్యోతిర్ధర్మనాత్” అనే సూత్రంలో వివరించబడింది. 3

సంపద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తం

2. అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణమ్. సూ. 4

సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. 4.4.4

పరం జ్యోతిరుపసంవద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే యః స కిం పరస్మాదాత్మనః పృథగేవ భవతి ఉత అవిభాగేనైవావతిష్ఠత ఇతి వీక్షాయామ్ - "న తత్ర పర్యేతి" (భా.ఉ. 8.12.3) ఇత్యధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశాత్ "జ్యోతిరుపసంవద్య" (భా.ఉ. 8.12.3) ఇతి చ కర్తుకర్మనిర్దేశాత్ భేదేనైవావస్థానమితి యస్య మతిః తం వ్యుత్పాదయతి - అవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తఽవతిష్ఠతే. కుతః? దృష్టత్వాత్. తథా హి - "తత్త్వమసి" (భా.ఉ. 6.8.7) "అహం బ్రహ్మస్మి" (బృ.ఉ. 1.4.10) "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి" (భా.ఉ. 7.24.1) "న తు తద్వితీయమస్తి తతోన్యద్విభక్తం యత్పశ్యేత్" (బృ.ఉ. 4.3.23) ఇత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగేనైవ పరమాత్మానం దర్శయంతి. యథాదర్శనమేవ చ ఫలం యుక్తమ్, తత్రాత్మన్యాయాత్. "యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి, తథా మునేర్విజానత ఆత్మా భవతి గౌతమ" (క.ఉ.4.15) ఇతిచైవమాదీని ముక్తన్వరూపనిరూపణవరాణి వాక్యాన్యవిభాగమేవ దర్శయంతి, నదీసముద్రాదినిదర్శనాని చ. భేదనిర్దేశస్త్వ భేదేఽప్యవచర్యతే - "స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని" (భా.ఉ. 7.24.1) ఇతి, "అత్యరతిరాత్మకీడః" (భా.ఉ.7.25.2) ఇతి చైవమాదిదర్శనాత్. 4

బాలానందిని

అవిభాగేనేతి:- "అవిభాగేన = పరబ్రహ్మతో విభాగం లేకుండా ఉంటాడు, దర్శనాత్ = ఆ విధంగా శ్రుతులలో కనబడడంవల్ల" అని సూత్రార్థం.

పరమితి:- ఎవడు పరజ్యోతిని పొంది స్వస్వరూపంతో నిష్పన్నుడవుతాడో అతడు పరమాత్మకంటె వేరుగానే ఉంటాడా లేక కలిసిపోతాడా అని పరీక్షించగా "న తత్ర పర్యేతి" (అతడు దానిని చేరి ఉంటాడు) అని అధికరణ - అధికర్తవ్యనిర్దేశంవల్ల (పరమాత్మ

అధికరణం అనీ జీవుడు దానియందు ఉండేవాడనీ చెప్పడం వల్ల) “జ్యోతిరుపసంపద్య” (జ్యోతిస్సును చేరి) అని జ్యోతిస్సును కర్మగాను జీవుణ్ణి కర్తగాను నిర్దేశించడంవల్ల వేరుగానే ఉండడం జరుగుతుంది అని అనుకునే వానికి, ముక్తుడు పరమాత్మతో అవిభక్తుడుగానే ఉంటాడు అని బోధిస్తున్నాడు. ఎందువల్ల? అలా కనబడుతున్నందువల్ల. “తత్త్వమసి” “అహం బ్రహ్మస్మి”, “యత్ర నాన్యత్పశ్యతి” “న తు.....పశ్యేత్” (వేరుగా చూడడానికి అది తప్ప మరొక వస్తు వేదీ లేదు) ఇత్యాదివాక్యాలు పరమాత్మను అవిభాగంతోనే చూపుతున్నాయి. తత్త్వతున్యాయానుసారం ఏ విధంగా భావన చేస్తే ఆ విధమైన ఫలం లభించడమే యుక్తం. (ఇతడు చివరి వరకు తనకు బ్రహ్మభేదాన్నే ధ్యానించాడు గాన వానికి ఆ ఫలమే లభించాలి అని అర్థం). “యథోదకం...గౌతమ” (ఓ! నచికేతుడా! పరిశుద్ధమైన నీటిలో కలపబడిన పరిశుద్ధమైన నీరు ఏ విధంగా పరిశుద్ధంగానే ఉంటుందో జ్ఞానం గల మునియొక్క ఆత్మ కూడ అలాగే ఉంటుంది). ఇత్యాదులైన, ముక్తస్వరూపాన్ని తెలిపే వాక్యాలు, (శ్రుతులలో చూపబడిన) నదులు సముద్రంలో కలిసిపోయి నట్లు ఇత్యాదినిదర్శనాలూ కూడ అవిభాగాన్నే చూపుతున్నాయి. అభేదమే ఉన్నా కూడ ఉపచారంచేత భేదనిర్దేశం కనబడుచున్నది. “న భగవః...మహిమ్ని” (పూజ్యుడా! ఆ పరమాత్మ దేనిమీద నిలచి ఉన్నాడు? తన మహిమమీదనే నిలిచి ఉన్నాడు) అని, “అత్మరతిః ఆత్మక్రీడః” (ఆత్మయందే రతి కలవాడు, ఆత్మయందే క్రీడించువాడు) ఇత్యాదివాక్యాలు కనబడుతున్నాయి. (వీటిలో అభిన్నమైన ఆత్మయందే భేదం ఆరోపించబడింది.). 4

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణం సమాప్తం

3. బ్రాహ్మధికరణమ్. సూ. 5 - 7

సూ. బ్రాహ్మణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః 4.4.5

స్థితమేతత్ - “స్వేన రూపేణ” (భా.ఉ. 8.3.4) ఇత్యత్ర ఆత్మమాత్రరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగన్తుకేనాపరరూపేణేతి. అధునా తు తద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే. న్వమన్య రూపం బ్రాహ్మమ్

అపహతపాపత్వాది సత్యసంకల్పత్వావసానం, తథా సర్వజ్ఞత్వం, సర్వేశ్వరత్వం చ. తేన స్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే? కుతః ఉపన్యాసాదిభ్యస్తథావగమాత్. తథా హి - “య అత్మాపహతపాపా” (భా.ఉ. 8.7.1) ఇత్యాదినా “నత్యకామః నత్యనంకల్పః” (భా.ఉ. 8.7.1) ఇత్యేవమస్తేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనో బోధయతి. తథా - “స తత్ర పర్యేతి జక్తన్ క్రీడన్ రమమాణః” (భా.ఉ. 8.12.3) ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి. “తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” (భా.ఉ. 7.25.2) ఇతి చ. సర్వజ్ఞః సర్వేశ్వర ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చ ఏవముపపన్నా భవిష్యంతి. 5

బాలానందిని

బ్రాహ్మణేతి:- “బ్రాహ్మణ = ముక్తుడు బ్రహ్మసంబంధియైన తన రూపంతో కలుస్తాడు అని, జైమినిః = జైమిని అంటున్నాడు. ఉపన్యాసాదిభ్యః = అట్లు శ్రుతులలో చెప్పడం మొదలైనదానివల్ల” అని సూత్రార్థం.

స్థితమితి:- “స్వేన రూపేణ” అన్నప్పుడు (ముక్తుడు) ఆత్మమాత్రరూపంతోనే అభినిష్పన్ను డవుతాడు (కలుస్తాడు) అంటేనే కాని అగంతుక మైన మరొక రూపంతో దేనితోను కాదు అని నిశ్చిత మై ఉన్నది. దానిలోని విశేషాన్ని తెలుసుకోవాలనుకొనగా, ఇప్పుడు చెప్పబడుచున్నది. బ్రాహ్మము (బ్రహ్మకు సంబంధించినది) అపహతపాపత్వం మొదలు సత్యసంకల్పం వరకు ఉన్నదీ అయినదే వీని (ముక్తుని) స్వరూపం. ఆ స్వరూపాన్ని, సర్వజ్ఞత్వాన్ని, తన రూపంతో పొందుతాడు అని అచార్యుడైన జైమిని తలచుచున్నాడు. ఎందువల్ల? ఉపన్యాసాదులనుబట్టి అట్లు తెలియడంవల్ల. అదెట్లనగా - “య అత్మాపహతపాపా” మొదలు “నత్యకామః నత్యనంకల్పః” వరకు ఉన్న ఉపన్యాసంచేత (చెప్పడంచేత) ఆత్మ ఇలాంటి స్వరూపం గలది అని బోధిస్తున్నాడు. అట్లే “స తత్ర... రమమాణః” అని ఐశ్వర్యరూపాన్ని తెలుపుచున్నాడు. “తస్య సర్వేషు...భవతి” అని కూడా చెప్పుచున్నాడు “సర్వజ్ఞుడు, సర్వేశ్వరుడు” ఇత్యాదినిర్దేశాలు కూడ ఇలా చెప్పితేనే ఉపపన్నంగా ఉంటాయి. 5

సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యేడులోమి: 4.4.6

యద్యప్యపహతపాప్మాత్వాదయో భేదేనైవ ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి శబ్దవికల్పజా ఏవైతే. పాప్మాదినివృత్తిత్తిమాత్రం హి తత్ర గమ్యతే. చైతన్యమేవ త్వస్యాత్మనః స్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా. తథా చ శ్రుతిః - “ఏవం వా అరేయమాత్మానస్తరోబాహ్యః కృత్సుః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” (బృ.ఉ.4.5.13) ఇత్యేవంజాతీయకానుగృహీతా భవిష్యతి. సత్యకామత్వా దయస్తు యద్యపి వస్తుస్వరూపేణైవ ధర్మా ఉచ్యంతే సత్యాః కామా అస్యేతి, తథాప్యపాధిసంబన్ధాధీనత్వాత్తేషాం న చైతన్యవత్స్వరూపత్వసంభవః; అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్. ప్రతిషిద్ధం హి బ్రహ్మణోనేకాకారత్వం “న స్థానతోఽపి వరస్యోభయతిష్ఠమ్” (బ్ర.సూ. 3.2.11) ఇత్యత్ర. అత ఏవ చ జక్షణాది సంకీర్తనమపి దుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయం స్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్. న హి ముఖ్యాన్యేవ రతిక్రీడామిధునావ్యాత్మని శక్యంతే వర్ణయితుం, ద్వితీయ విషయత్వాత్తేషామ్. తస్మాన్నిరస్తాశేషప్రపఞ్చేన, ప్రసన్నేన, అవ్యవదేశ్యేన, బోధాత్మనాఽభినిష్పద్యతే ఇత్యేడులోమిరాచార్యో మన్యతే. 6

బాలసందిని

చితితి:- “చితి = చిత్తునందు, తన్మాత్రేణ = చిన్మాత్రరూపంతో ముక్తుడు ఆత్మయందు కలుస్తాడు. తదాత్మకత్వాత్ = చిదాత్మకం గాన అని, ఔడులోమిః = ఔడులోమి అనే ఆచార్యుడంటున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

యద్యపీతి:- అపహతపాప్మత్వం మొదలైన ధర్మాలు (బ్రహ్మకంటె) వేరుగా చెప్పబడుచున్నా కూడ ఇవన్నీ మాటలతో ఏర్పడిన కల్పనలే. వాటివల్ల (బ్రహ్మలో) పాప్మాదులు లేవని మాత్రమే కదా చెప్పబడుచున్నది? (పాప్మాదులు లేకపోవడం అంటూ ఒక ధర్మం కాదు కదా?) ఈ ఆత్మయొక్క స్వరూపం చైతన్యం మాత్రమే. అందుచేత ఆ చైతన్యమాత్ర స్వరూపంతోనే అభినిష్పత్తి యుక్తమైనది. అలా చెపితేనే - “ఏవం....ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” ఇత్యాదివిధమైన శ్రుతి అనుగ్రహింపబడిన ట్లవుతుంది. (ఆ శ్రుతియొక్క

ప్రామాణ్యాన్ని నిలబెట్టినట్లు వుండు). “సత్యః కామాః అస్య” (సత్యమైన కామాలు కలవాడు) అనే అర్థాన్ని నునుసరించి సత్యకామత్వాదులు వస్తుస్వరూపంచేతనే ధర్మాలు అని చెప్పబడినా కూడ అవి ఉపాధిసంబధాన్ని పట్టి ఏర్పడిన వవడంచేత అవి చైతన్యం వలె ఆత్మ స్వరూపా లవడం సంభవం కాదు. అనేకాకారత్వం నిషేధించడంవల్ల “నా స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గమ్” అనే సూత్రంలో బ్రహ్మకు అనేకాకారాలు లేవు అని ప్రతిపాదించబడింది కదా? అందుచేతనే “ఆత్మరతిః” ఇత్యాదుల వలెనే జక్షణాదులు దుఃఖం లేదు అనే అభిప్రాయంతో మాత్రమే స్తుతికోసం చెప్పబడ్డాయి. రతి, క్రీడ, మిథునం ఇవి ద్వితీయమైన దేదైనా ఉంటేనే కుదురుతాయి. వీటిని ముఖ్యార్థంలో పరిగ్రహించి అద్వితీయమైన ఆత్మవిషయంలో చెప్పడానికి శక్యం కాదు. (అందుచేత అవి స్తుత్యర్థాలు. అట్లే జక్షణాదికం కూడ స్తుత్యర్థమే). అందువల్ల ముక్తుడు నిరస్తమైన సమస్తప్రపంచం కలది, ప్రసన్నము (నిర్మలము) వర్ణనాతీతము, అయిన బోధాత్మక, చైతన్యంతో అభినిష్పన్నం అవుతాడు. (అభిన్నంగా ఉంటాడు) అని ఆచార్యుడైన ఔదులేమి భావిస్తున్నాడు.

సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. 4.4.7

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి వ్యవహారాపేయా పూర్వస్యాప్యపన్యాసాదిభ్యోఽచగతస్య బ్రాహ్మస్యైశ్వర్య రూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. 7

బాలానందిని

ఏవమితి:- ఏవమపి = చైతన్యమాత్రస్వరూపాన్ని అంగీకరించినా కూడ, ఉపన్యాసాత్ = ఉపన్యాసంవల్ల, పూర్వభావాత్ = ఐశ్వర్యాదికం ఉండడంవల్ల, అవిరోధమ్ = విరోధాభావాన్ని, బాదరాయణః, బాదరాయణుడు అంగీకరిస్తున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

ఏవమితి:- ఏవమపి = పారమార్థికమైన చైతన్యమాత్రస్వరూపాన్ని అంగీకరించినా కూడ వ్యవహారదృష్టితో, ఉపన్యాసాదులవల్ల తెలియబడుచున్న, వెనుకటి, బ్రాహ్మమైన ఐశ్వర్యరూపాన్ని ప్రత్యాఖ్యానం చేయలేదు గాన విరోధం లేదు అని బాదరాయణుడు తలచుచున్నాడు.

వి. ముక్తులైన జీవులలో ఉన్న అవిద్య నివర్తించినా కూడ బద్ధజీవుల అవిద్య నశించలేదు గాన వాళ్ళు తమ అవిద్యచేత ఈశ్వరునిలో సర్వజ్ఞత్వాదికాన్ని ఆరోపిస్తున్నారు. ఇతరజీవులలో జక్షణాదికాన్ని ఆరోపిస్తున్నారు. వాళ్ళ ఆరోపణను పట్టి బ్రహ్మాత్మతో ఉన్న ముక్తునిలో కూడా బ్రహ్మమైన అపహతపాపమత్వం ఉన్నట్లు చెప్పవచ్చును. అట్లే ముక్తుడు సర్వాత్ముడైనాడు గాన బ్రాహ్మలోకంలోని ఇతర జీవులలో ఉన్న జక్షణాదికం కూడ వీనిలో ఉన్నట్లు ఇతరజీవుల ఆరోపణనే ఆధారంగా చేసికొని చెప్పవచ్చు. అందుచేత వ్యావహారికమైన సత్యకామత్వాదికానికి గాని బ్రహ్మలోకగతజీవుల జక్షణాదికానికి గాని నిర్విశేషచిదాత్మతో విరోధంలేదు అని బాదరాయణుని అభిప్రాయం (బ్రహ్మవిద్యాభరణం. రెండవసంపుటం పే. 845)

బ్రాహ్మధికరణం సమాప్తం

4. సంకల్పాధికరణం. సూ. 8 - 9

సూ. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతే: 4.4.8

హార్దవిద్యాయాం శ్రూయతే - “న యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి” (భా.ఉ. 8.2.1) ఇత్యాది. తత్ర సంశయః కిం సంకల్ప ఏవ కేవలః పిత్రాదిసముత్థానే హేతుః ఉత నిమిత్తాంతరసహితః ఇతి. తత్ర సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే లోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షా యుక్తా. యథా లోకేఽస్మదాదీనాం సంకల్పార్థమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యః పిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవం ముక్తస్యాపి స్యాత్. ఏవం దృష్టవిపరీతం న కల్పితం భవిష్యతి. సంకల్పాదేవేతి తు రాజ్ఞ ఇవ సంకల్పితార్థసిద్ధికరీం సాధనాంతరసామగ్రిం సులభామపేక్ష్యవ్యతే. న చ సంకల్పమాత్రసముత్థానాః పిత్రాదయః మనోరథవిజృంభితవత్ చ ఇచ్చులత్వాత్పుష్కలం భోగం సమర్పయితుం పర్యాప్తాః స్యురితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - సంకల్పాదేవ తు కేవలాత్పిత్రాదిసముత్థానమితి. కుతః? తచ్ఛ్రుతే:

“సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి” (భా.ఉ. 8.2.1) ఇత్యాదికా హి శ్రుతిః నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాం పీడ్యేత. నిమిత్తాంతరమపి తు యది సంకల్పాను

విధాయ్యేవ స్యాత్ భవతు, న తు ప్రయత్నాంతరసంపాద్యం నిమిత్తాంతరమితిష్యతే. ప్రాకృత్యంపత్తేః వన్యసంకల్పత్వప్రసంగాత్, న చ శ్రుత్యవగమ్యేర్థే లోకవదితి సామాన్యతోద్భవం క్రమతే. సంకల్పబలాదేవ చైషాం యావత్ప్రయోజనం స్థైర్యోపపత్తిః, ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య. 8

బాలానందిని

సంకల్పాదితి:- “సంకల్పాదేవ తు = సంకల్పవల్ల మాత్రమే పిత్రాదులు కనబడతారు. తచ్ఛ్రుతేః = అట్లు వినబడడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

హర్షేతి:- దహరవిద్యలో “స యం ... సముత్తిష్ఠన్తి” (అతడు పితృలోకం చూడాలని అనుకొంటే అతని సంకల్పం మాత్రంచేతనే వాని పితరులు లేచి వస్తారు) అని వినబడుచున్నది. కేవలసంకల్పమే పిత్రాదుల సముత్థానానికి హేతువా లేక మరొక నిమిత్తంతో దేనితో నైనా కూడిన సంకల్పం హేతువా అని సంశయం. “సంకల్పాదేవ” అని చెప్పినా కూడ, లోకంలో వలె మరొక నిమిత్తంయొక్క అపేక్ష ఉండడమే యుక్తం. లోకంలో మనవంటివాళ్ళ సంకల్పంవల్లా, తరవాత గమనాదిహేతువులవల్లా (పిత్రాదులు ఉన్న చోటికి వెళ్ళడంవల్ల) పిత్రాదుల సంపత్తి ఎట్లు కలుగుతుందో అట్లే ముక్తునికి కూడ ఉంటుంది. ఇలా చెపితే ప్రత్యక్షంగా కనబడేదానికి విపరీతంగా కల్పించినట్లు కాదు. రాజుకు ఏదైన సంకల్పం కలగగానే సంకల్పితమైన దానిని సాధించడానికి కావలసిన సాధనాంతరసామగ్రి కూడా సులభంగా లభిస్తుంది గాన వాని సంకల్పమాత్రంచేతనే పని జరిగిన దని చెప్పి నట్లు శ్రుతిలో “సంకల్పాదేవ” అని చెప్పబడింది. మరొక విషయ మేమనగా సంకల్పమాత్రంచేత లేచి వచ్చిన పిత్రాదులు మనోరథవిజృంభణంవల్ల (ఊహ కల్పితవస్తువులవలె) చంచలమైనవాళ్ళవడంచేత పుష్కలమైన భోగాన్ని సమర్పించడానికి సమర్థులు కాజాలరు. ఇట్లు ప్రాప్తించగా కేవలం సంకల్పంచేతనే పిత్రాదులు లేస్తారని చెప్పుతున్నాం. ఎందువల్ల? అట్లు వినడంవల్ల. ఇతరనిమిత్తాలు కూడా ఉండాలి అన్నట్లయితే “సంకల్పాదేవాన్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి” అనే శ్రుతి బాధిత మయిపోతుంది నిమిత్తాంతరం కూడా సంకల్పాన్ని అనుసరించే సిద్ధం అయితే సిద్ధం కావచ్చును, కాని ప్రయత్నాంతరంచేత నిమిత్తాంతరాన్ని సంపాదించవలసి ఉంటుంది అని అంటే మాత్రం

అది అంగీకరింపబడదు. నిమిత్తం రాక పూర్వం సంకల్పం వ్యర్థం అయిపోయిం దని చెప్పవలసివస్తుంది. శ్రుతిద్వారా తెలిసిన విషయంలో లోకంలో వలె అని అంటూ మామూలుగా చూడబడేదానిని తీసికొనిరావడం మంచిది కాదు. ముక్తుని సంకల్పం సామాన్యజనుల సంకల్పంకంటె విలక్షణ మైనది గాన ఆ సంకల్పబలంచేతనే పిత్రాదులు ప్రయోజనం చేకూర్చేవరకు స్థిరంగా ఉండడం కుదురుతుంది. 8

సూ. అత ఏవ చానన్యాధిపతిః. 4.4.9

అత ఏవ చావన్ద్యసంకృత్వాత్ అనన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః. న హి ప్రాకృతోఽపి సంకల్పయన్తన్యస్వామి కత్వమాత్మనః సత్యాం గతౌ సంకల్పయతి. శ్రుతిశ్చైతద్ధర్మయతి - “అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య ప్రజన్వేతాంశు సత్యాన్ కామాంస్తేషు సర్వేషు లోకేషు కామాచారో భవతి” (భా.ఉ. 8.1.6) ఇతి. 9

బాలానందిని

అత ఇతి:- “అతఏవ చ = ఈ కారణంవల్లనే, అనన్యాధిపతిః = మరొక అధిపతి ఎవరూ లేకుండా ఉంటాడు” అని సూత్రార్థం.

అత ఇతి:- అత ఏవ చ = వ్యర్థం కాని సంకల్పం కలవాడు కావుననే, విద్వాంసుడు అనన్యాధిపతిగా ఉంటాడు; వీనికి మరొక డేవడూ అధిపతిగా ఉండడని అర్థం. ప్రాకృతమానవుడు కూడ సంకల్పిస్తూ తనకు మరొకడు అధిపతిగా ఉండా లని గతి ఉన్నప్పుడు, (అనగా తప్పని సరి కానప్పుడు) సంకల్పించడు కదా. “అథ....భవతి” (ఇక్కడ ఆత్మను తెలుసుకొని (సగుణోపాసన చేసి) ఎవరు వెడతారో వాళ్ళు సత్యమైన కామాలను పొందుతారు, సకలలోకాలలోను వాళ్ళకు స్వేచ్ఛాసంచారం ఉంటుంది) అను శ్రుతి కూడ ఈ విషయమే చెపుతున్నది. 9

సంకల్పాదికరణం సమాప్తం

5. అభావాధికరణమ్. సూ. 10 - 14

సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్. సూ. 4.4.10

“నంకల్పదేవాస్య పితరః నముత్తిష్ఠన్తి” (ఛా. ఉ. 7 2.1) ఇత్యాదిశ్రుతేర్మనస్తావత్సంకల్పసాధనం సిద్ధమ్. శరీరేన్ద్రియాణి పునః ప్రాప్తైశ్వర్యస్య విదుషః సన్తి వా న వా సన్తీతి సమీక్ష్యతే. తత్ర బాదరిస్తావదాచార్యః శరీరసేన్ద్రియాణాం చాభావం మహీయమానస్య విదుషో మన్యతే. కస్మాత్? ఏవం హ్యమ్నాయః- “మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే” (ఛా.ఉ. 8.12.5) ఇతి. యది మనసా శరీరేన్ద్రియైవ విహరేన్మనసేతి విశేషణం న స్యాత్. తస్మాదభావః శరీరేన్ద్రియాణాం మోక్షే. 10

బాలానందిని

అభావమితి:- బాదరిః = బాదరి, అభావమ్ = ముక్తులకు శరీరేన్ద్రియాల అభావాన్ని అంగీకరిస్తున్నాడు. ఏవమ్ = ఈ విధంగా, ఆహ హి = శ్రుతి చెప్పుచున్నది కదా” అని సూత్రార్థం.

సంకల్పాదితి:- “నంకల్పదేవాస్య పితరః నముత్తిష్ఠన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతిని పట్టి (ముక్తునికి) సంకల్పసాధన మైన మనస్సు ఉంటుం దనే విషయంమాత్రం నిశ్చితమే. ఐశ్వర్యాన్ని పొందిన విద్వాంసునికి (సగుణబ్రహ్మపాసకునికి) శరీరేన్ద్రియాలు కూడా ఉంటాయా ఉండవా అనే విషయం పరీక్షించబడుచున్నది. అచార్యుడైన బాదరి యైతే మహీయమానుడైన (పూజ్యుడైన) విద్వాంసునికి శరీరేన్ద్రియా లుండ వని తలస్తున్నాడు ఎందువల్ల? “మనసైతాన్....బ్రహ్మలోకే” (బ్రహ్మలోకంలో ఉన్న కామాలను - భోగ్యవస్తువులను - మనస్సుతో చూస్తూ రమిస్తాడు) అని కదా శ్రుతి చెప్పుచున్నది? మనస్సుతోనూ, శరీరేన్ద్రియాలతోనూ కూడా విహరిస్తే “మనసా” అనే విశేషణం ఉండకూడదు. అందుచేత మోక్షంలో శరీరేన్ద్రియా లుండవు. 10

సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్ 4.4.11

జైమినిరాచార్య మనోవచ్ఛరీరస్యాపి సేన్ద్రియస్య భావం ముక్తం ప్రతి

మన్యతే, యతః “స ఏకథా భవతి, త్రిథా భవతి” (భా. ఉ. 7.20.2) ఇత్యాదినానే
కథాభావవికల్పమామనన్తి. న హ్యనేకవిధతా వినా శరీరభేదేనాజ్ఞాసీ స్వాత్.
యద్యపి నిర్గుణాయాం భూమవిద్యాయామయమనేకథాభావే వికల్పః పర్యతే
తథాపి విద్యమానమేవేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే
సంకీర్త్యత ఇత్యతః సగుణవిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే. 11

బాలానందిని

భావమితి:- “వికల్పమననాత్ = శాస్త్రంలో వికల్పాలు చెప్పడంవల్ల, భావమ్
= శరీరేంద్రియాల ఉనికిని, జైమినిః = జైమిని అంగీకరిస్తున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

జైమినిరితి:- ఆచార్యుడైన జైమినియైతే ముక్తునికి మనస్సు వలె శరీరేంద్రియాలు
కూడ ఉంటా యని భావిస్తున్నాడు. ఎందువల్ల ననగా “స ఏకథా భవతి త్రిథా భవతి”
(అతడు ఒక్కడుగా ఉంటాడు (లేదా అవుతాడు) ముగ్గురుగా ఉంటాడు) ఇత్యాధికం
చేత (ముక్తుని విషయంలో) అనేక రూపాలలో ఉండడాన్ని వికల్పంగా చెబుతున్నారు.
శరీరభేదం లేకుండా అనేక విధాలుగా ఉండడం కుదరదు కదా? అనేకథాభావాన్ని గూర్చిన
ఈ వికల్పం నిర్గుణమైన భూమవిద్యలో చెప్పబడినా కూడ సగుణావస్థలో ఉన్న ఈ
ఐశ్వర్యాన్నే భూమవిద్యాన్తతిక్రమం అక్కడ చెప్పడం జరిగింది గాన అది
సగుణవిద్యాఫలంగా ఇక్కడ గ్రహించబడుతుంది అని చెప్పబడింది. 11

సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః (4.4.12).

బాదరాయణః పునరాచార్యః అత ఏవోభయలిజ్జశ్రుతిదర్శనాత్
ఉబయవిధత్వం సాధు మన్యతే - యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తరా
సశరీరో భవతి, యదా త్వశరీరతాం తదాశరీర ఇతి, సత్యసంకల్పత్వాత్.
సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ. ద్వాదశాహవత్. యథా ద్వాదశాహః సత్రమ్అహీనశ్చ భవతి.
ఉభయలిజ్జదర్శనాత్ ఏవమిదమపీతి. 12

బాలానందిని

ద్వాదశేతి:- “అతః = అందువల్లనే, బాదరాయణః = బాదరాయణుడు.

ద్వాదశాహవత్ = ద్వాదశాహం వలె, ఉభయవిధమ్ = ఉభయవిధత్వాన్ని అంగీకరిస్తున్నాడు” అని సూత్రార్థం.

బాదరాయణ ఇతి:- ఇతే, అచార్యుడైన బాదరాయణుడు ఈ కారణంవల్లనే, అనగా రెండు విధాలైన శ్రుతి కనబడడంవల్ల, ఉభయవిధత్వం మంచిదని భావిస్తున్నాడు. (ముక్తుడు) శరీరం కావా లనుకొన్నప్పుడు సశరీరు డవుతాడు. శరీరం వలదనుకొన్నప్పుడు అశరీరు డవుతాడు. ఎందువల్ల ననగా వాని సంకల్పానికి అట్టి బలం ఉంది, సంకల్పాలు కూడా విచిత్రంగా ఉండవచ్చును. ద్వాదశాహక్రతువు వలె - రెండు విధాలైన లింగం గల శ్రుతులు కనబడడంచేత ద్వాదశాహం సత్రం అనీ, అహీనం అనీ కూడ ఎట్లు అంగీకరించబడిందో అట్లే ఇక్కడ కూడ.

వి. “ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః” అనే వచనం ఉంది. ఈ ద్వాదశాహ ప్రకరణంలోనే “సప్తదశావరాశ్చతుర్వింశతిపరమాః అసీరన్” “పదిహేడుగురికి తగ్గకుండా, ఇరవైనలుగురికి మించకుండా ఋత్విక్కులు ఉండాలి” అనే వాక్యం ఉంది. “ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్” అని మరొక వాక్యం ఉంది. “ఉపేయుః” “అసీరన్” అనేపదాలున్న వాక్యంచేతవిధించబడినదిసత్రంఅనీ యజధాతువు నుపయోగించినది అహీనక్రతు వనీ నియమం. ఇక్కడ రెండు విధాలైన శ్రుతివాక్యా లున్నాయి గాన ఈ ద్వాదశాహం సత్రమూ, అహీనమూ కూడ అని నిర్ణయించబడింది. అట్లే ఇక్కడ కూడా రెండు విధాలైన శ్రుతు లుండడంచేత ఉభయమూ అంగీకరించవచ్చును నని భావం. 12

సూ. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. 4.4.13

యదా తు సేన్ద్రియస్య శరీరస్యాభావః తదా యథా సంధ్యే స్థానే శరీరేన్ద్రియవిషయేష్వవిద్యయానేష్వపి ఉపలబ్ధిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి ఏవం మోక్షేఽపి స్యుః. ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే. 13

బాలానందిని

తన్వితః:- “తన్వభావే = శరీరేంద్రియాలు లేనప్పుడు, సంధ్యవత్ = స్వప్నంలో వలె, ఉపపత్తేః = ఉపపన్నం అవుతుంది గాన” అని సూత్రార్థం.

యదేది:- ఇంద్రియసహితమైన శరీరం లేనప్పుడు, స్వప్నావస్థలో శరీరేంద్రియ విషయాలు లేకపోయినా కూడ పిత్రాదికామాలు ఏ విధంగా కేవలం జ్ఞానరూపంలో

మాత్రమే ఉంటాయో అట్లే మోక్షంలో కూడ ఉంటాయి. ఇది ఈ విధంగా ఉపపన్నం అవుతుంది. 13

సూ. భావే జాగ్రద్యత్. 4.4.14

భావే పునస్తయోః యథా జాగరితే విద్యమానా ఏవ పిత్రాదికామా భవన్త్యేవం ముక్తస్యాప్యుపపద్యతే. 14

బాలానందిని

భావ ఇతి:- “భావే = శరీరేంద్రియా లుంటే, జాగ్రద్యత్ = జాగ్రదవస్థలో వలెనే” అని సూత్రార్థం

భావే ఇతి:- శరీరేంద్రియాలు ఉంటే జాగ్రదవస్థలో నిజంగానే ఉన్న పిత్రాదికామాలు ఎలా కనబడతాయో అట్లే ముక్తునికి కూడా కుదురుతుంది. 14

అభావాధికరణం సమాప్తం

6. ప్రదీపాధికరణమ్. సూ. 15 - 16

సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి 4.4.15

“భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్” (బ్ర.సూ. 4.4.11) ఇత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తమ్. తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసగ్గే కిం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయన్త్రవత్ సృజ్యన్తే కిం వా సాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితి భవతి ఏక్షా. తత్ర చాత్మమనసోర్భదానువపత్తేః ఏకేన శరీరేణ యోగాత్ ఇతరాణి శరీరాణి నిరాత్మకానీతి. ఏవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే - ప్రదీపవదావేశ ఇతి. యథా ప్రదీప ఏకోఽనేకప్రదీప భావమాపద్యతే వికారశక్తియోగాత్, ఏవమేకోఽపి సన్విద్వానైశ్వర్యయోగాదనేకభావమాపద్య సర్వాణి శరీరాణ్యావిశతి. కుతః? తథాహి దర్శయతి శాస్త్రమేకస్యానేకభావమ్ - “స ఏకథా భవతి త్రిధా భవతి. పశ్చాథా భవతి సప్తథా నవథా” ఇత్యాది. నైతద్దారుయన్త్రోపమాభ్యుపగమే వకల్పతేఽనాపి జీవాన్తరప్రవేశే. న చ నిరాత్మకానాం శరీరాణాం ప్రవృత్తిః సంభవతి

యత్వాత్మమనసోర్ధేదానుపపత్తేరనేకశరీరయోగాసంభవ ఇతి, నైష దోషః. ఏకమనోనువర్తీని సమనస్కాన్యేవాపరాణి శరీరాణి సత్యసంకల్పత్వాత్సక్యతి. సృష్టేషు చ తేషాపాధిభేదాదాత్మనోఽపి భేదేనాధిష్ఠాత్మత్వం యోక్యతే. ఏషైవ చ యోగశాస్త్రేషు యోగినామనేకశరీరయోగప్రక్రియా. 15

బాలానందిని

ప్రదీపవదితి:- “ప్రదీపవత్ = దీపం వలె, అవేశః = దేహాంతరములలోనికి ప్రవేశం ఉంటుంది, తథా = అట్లు, దర్శయతి హి = చూపుతున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం.

భావమితి:- “భావం జైమినిద్వికల్పామననాత్” అనే చోట ముక్తునికి కూడా శరీరం ఉంటుంది అని చెప్పబడింది. అప్పుడు త్రిధాభావాదులలో అనేకమైన శరీరాలను (ముక్తుడు) సృష్టించుకొన్నప్పుడు దారుయంత్రాల వలె (కఱ్ఱబొమ్మలవలె) ఆత్మ లేని శరీరాలు సృజింపబడతాయా లేక మనవంటివాళ్ళ శరీరాల వలె ఆత్మతో కూడినవి సృజించబడతాయా అని పరీక్ష (ప్రశ్న) కలుగుతుంది. ఆత్మ మనస్సు వేరుగా ఉండడం కుదరదు గాన అవి ఒక్క శరీరంలో మాత్రమే సంబంధించి ఉంటాయి గాన, ఇతర శరీరాలు ఆత్మరహితాలుగానే ఉంటాయి (అని పూర్వపక్షం)

ఏ. బ్రహ్మ (చైతన్యం) సర్వవాపి. అతఃకరణావచ్ఛిన్న మైన చైతన్యమే జీవాత్మ. ఒక అంతఃకరణం లేదా, అంతఃకరణసహితమైన లింగశరీరం అనాదిగా ఉంటున్నది. తదవచ్ఛిన్నమైన ఆత్మ కూడ అది ఏ శరీరంలో ఉంటుందో దానిలో మాత్రమే ఉంటుంది. మనస్సు ఒక్కటే కదా? ఇతరశరీరాలను సృష్టించినా వాటిలో మనస్సు ఉండదు. మనస్సు లేకపోతే తదవచ్ఛిన్నమైన ఆత్మా ఉండదు. అందుచేత ఆ శరీరా లన్నీ కౌయ్యబొమ్మల వలె నిరాత్మకాలుగానే ఉండాలి అని పూర్వపక్షాభిప్రాయం.

ఏవమితి :- ఇట్లు ప్రాప్తించగా “ప్రదీపవదావేశః” అని ప్రతిపాదించబడుచున్నది. దీపం ఒక్కటే అయినా వికారశక్తి ఉండడంవల్ల (మరొక దీపం అనే కార్యాన్ని పుట్టించగల శక్తి ఉండడంవల్ల) ఏ విధంగా అనేకమైన దీపాలు అవుతుందో అట్లే విద్వాంసుడు ఒక్కడే అయినా ఐశ్వర్యశక్తి ఉండడంవల్ల అనేకత్వాన్ని పొంది సమస్తశరీరాలలోను ప్రవేశిస్తాడు. ఎందువల్ల? “న ఏకథా...నవథా” ఇత్యాదిశాస్త్రం ఆ విధంగా

అనేకరూపగ్రహణాన్ని చూపుతున్నది గదా? ఇది, దారుయంత్రాలలో ఉపమను అంగీకరించినా, వేరే జీవులు ఆ దేహాలలో ప్రవేశిస్తూ రని అంగీకరించినా కుదరదు. అత్మ లేని శరీరాలు ప్రవర్తించజాలవు (పని చేయజాలవు). అత్మ - మనస్సులకు భేదం కుదరదుగాన అనేకశరీరాలు అసంభవం అని ఏది చెప్పబడిందో ఆ దోషం లేదు. ముక్తుడు ఒక మనస్సును అనువర్తించే (అది చెప్పినట్లు చేసే) మనస్సుహితమైన ఇతర శరీరాలనే, సత్యసంకల్పు ధవంచేత సృష్టిస్తాడు. ఆ శరీరాలు సృష్టించిన తరువాత ఉపాదిభేదం వల్ల (ఆ శరీరాలలో ఉన్న క్రొత్త మనస్సు లనే ఉపాధులు వేరు వేరుగా ఉండడంవల్ల) వాటిచేత అవచ్ఛిన్నమైన అత్మ కూడ భిన్నం గాన అది అధిష్ఠాతగా ఉండడం కుదరుతుంది. యోగశాస్త్రాలలో చెప్పిన, యోగులు అనేకశరీరాలను ధరించే ప్రక్రియ యిదే.15

భాష్యమ్

కథం పునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే, యావతా “తత్కేన కం విజానీయాత్” (బృ.ఉ. 4.5.15), “న తు తద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యద్విజానీయాత్” (బృ.ఉ.4.3.3), “సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్యైతో భవతి” (బృ.ఉ. 4.3.32) ఇతిచైవంజాతీయకా శ్రుతిర్విశేషజ్ఞానం వారయతి, ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి -

సూ. స్వాప్యయసంపత్త్యేరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. 4.4.16

స్వాప్యయః సుషుప్తమ్. “స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే” (ఛా.ఉ. 6.8.1) ఇతి శ్రుతేః. సంపత్తిః కైవల్యమ్. “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మస్యేతి” (బృ.ఉ.4.4.6) ఇతి శ్రుతేః. తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యేతద్విశేష సంజ్ఞావచనమ్. క్వచిత్సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యచ్యతే క్వచిత్కైవల్యావస్థామ్. కథమవగమ్యతే? యతస్తత్రైవ తదధికారవశాదావిష్కృతమ్. “ఏతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ తాన్యేవానువినవ్యితి. న ప్రేశ్య సంజ్ఞాంతి” (బృ.ఉ. 2.4.14) “యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మై వాభూత్” (బృ.ఉ. 2.4.14) “యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం వశ్యతి” (బృ.ఉ. 4.3.19;మాండూ. 5)

ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. సగుణవిద్యావిపాకావస్థానం త్వేతత్స్వర్గాదివదవస్థాంతరం
యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతే. తస్మాదదోషః. 16

బాలానందిని

కథమితి:- ముక్తునికి అనేకశరీరాలలో ప్రవేశించడం మొదలైన ఐశ్వర్యం ఎలా
అంగీకరించబడుతుంది? ఎందువల్ల ననగా - “తత్కేన కం విజానీయాత్”, “స తు
తద్వీతీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యద్విజానీయాత్”, “సరిల ఏకో ద్రష్టాద్వైతో భవతి”
(ఉదకం వలె నిర్మలుడైన ద్రష్ట అద్వితీయుడుగా అవుతాడు) ఇత్యాదిరూపంలో నున్న
శ్రుతి విజ్ఞానవిశేషాన్ని నివారిస్తున్నది కదా? (అనగా ముక్తునికి భేదవిజ్ఞానపూర్వకమైన
విజ్ఞానవిశేషం ఏదీ ఉండ దని చెప్పుతున్నది కదా?) అందుకు సమాధానం పరిస్తున్నాడు.-

స్వాప్యయేతి:- “(విశేషజ్ఞానం ఉండ దని చెప్పడం) స్వాప్యయసంపత్త్యః =
సుషుప్త-కైవల్యాలలో, అన్యతరాపేక్షమ్ = ఒకదానిని పట్టి జరిగింది. ఆవిష్కృతం హి =
ఈ విధంగా ఆవిష్కరించబడింది కదా?” అని సూత్రార్థం.

స్వాప్యయ ఇతి:- స్వాప్యయః అనగా - “న్యమపీతో...అచక్షతే” అను శ్రుతి
ననుసరించి సుషుప్తం. “సంపత్తిః” అనగా - “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మవ్యేతి” అను శ్రుతి
ననుసరించి, కైవల్యం. విశేషసంజ్ఞ (జ్ఞానం) ఉండ దని చెప్పడం ఆ రెండింటిలో ఒక
అవస్థను దృష్టిలో నుంచుకొని జరిగింది. కొన్ని చోట్ల సుషుప్తావస్థాపేక్షచేత చెప్పబడుచున్నది.
కొన్నిచోట్ల కైవల్యావస్థను అపేక్షించి చెప్పబడుచున్నది. ఎట్లు తెలుస్తున్నది? ఎందువల్ల
ననగా అక్కడనే, వాటి అధికారాన్ని (ప్రకరణాన్ని) పట్టి “ఏతేభ్యో...అస్తీతి” “యత్ర...అస్తీతి”
“యత్ర...వశ్యతి” ఇత్యాదిశ్రుతులవల్ల ఈ విషయం ఆవిష్కరించబడింది. (“ఏతేభ్యో
భూతేభ్యః”. ఇత్యాదివాక్యం కైవల్యాపేక్షమైనది. “యత్ర నుప్తః” ఇత్యాదివాక్యం
సుషుప్త్యపేక్షమైనది) ఏ స్థితిలో ఈ ఐశ్వర్యం వర్ణించబడుచున్నదో అది, స్వర్గాదిస్థానం
వలె, సగుణవిద్యావిపాకంవల్ల (సగుణవిద్య తన ఫలం ఇవ్వడంవల్ల) లభించిన ఒకానొక
అవస్థ మాత్రమే. (అనగా ఇది యథార్థమైన ముక్తి కాదు. గౌణమైన ముక్తి మాత్రమే)
అందువల్ల దోషం లేదు. 16

ప్రదీపాధికరణం సమాప్తం

7. జగద్వ్యాపారాధికరణం. సూ. 17 - 22

సూ. జగద్వ్యాపారవర్ణం ప్రకరణాదసంనిహితత్వాచ్చ. 4.4.17

యే సగుణబ్రహ్మోపాసనాత్పహైవ మనసా ఈశ్వరసాయుజ్యం వ్రజన్తి
కిం తేషాం నిరవగ్రహమైశ్వర్యం భవతి ఆహో స్విత్యావగ్రహమితి సంశయః.
కిం తావత్ ప్రాప్తమ్? నిరవగ్రహమేవైశ్వర్యం భవితుమర్హతి. “అప్నోతి
స్వారాజ్యమ్” (తై.ఉ. 1.6.2) “సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహన్తి” (తై.ఉ. 1.5.3)
“తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” (ఛా.ఉ. 7.25-2, 8.1.6)
ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే పఠతి - జగద్వ్యాపారవర్ణమితి. జగదుత్పత్త్యాది
వ్యాపారం వర్ణయిత్వాన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యం ముక్తానాం భవితుమర్హతి.
జగద్వ్యాపారస్తు నిత్యసిద్ధస్యేశ్వరస్యైవ. కుతః? తస్య తత్ర ప్రకృతత్వాత్,
అసంనిహితత్వాచ్చేతరేషామ్. పర ఏవ హీశ్వరో జగద్వ్యాపారాధికృతః, తమేవ
ప్రకృత్యుత్పత్త్యాద్యుపదేశాత్. నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ. తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసన
పూర్వకం త్వితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యం శూయతే. తేనాసంనిహితాస్తే
జగద్వ్యాపారే. సమనస్కుత్వాదేవ చైతేషామనైకమత్యే కన్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః,
కన్యచిత్సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదాచిత్ స్యాత్. అథ
కన్యచిత్సంకల్పమన్వన్యన్య సంకల్ప ఇత్యవిరోధః సమర్థ్యేత తతః
పరమేశ్వరాకూతతన్త్రత్వమేవేతరేషామితి వ్యవతిష్ఠతే. 17

బాలనందిని

జగదితి : “(ముక్తులకు), జగద్వ్యాపారవర్ణమ్ = జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారం తప్ప
మిగిలిన ఐశ్వర్యం ఉంటుంది. ప్రకరణాత్ = ప్రకరణంవల్ల; అసంనిహితత్వాచ్చ =
మరియు వీళ్ళు సంనిహితులు కాక పోవడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

యే ఇతి:- సగుణబ్రహ్మోపాసన చేయడంవల్ల మనస్సుతో కూడ (సమనస్కులై)
ఈశ్వరసాయుజ్యం పొందినవాళ్ళకు ఎలాంటి అడ్డూలేని ఐశ్వర్యం (ప్రభుత్వం) లభిస్తుందా

లేక కొన్ని అవగ్రహాలు (అర్థంకులు) ఉన్న ఐశ్వర్యం లభిస్తుందా అని సంశయం ఏమి ప్రాప్తించినది? "ఆప్నోతి స్వారాజ్యమ్", "సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహంతి" "తేషాం....భవతి" ఇత్యాదిప్రతుల ననుసరించి నిరంకుశమైన ఐశ్వర్యమే కలగాలి. ఇట్లు ప్రాప్తించగా "జగద్వ్యాపారవర్జమ్" అని పరిస్తున్నాడు. జగత్తును సృష్టించడం మొదలైన పనులు మినహాయించి మిగిలిన అణిమాద్యైశ్వర్యం ముక్తులకు కలగవచ్చును. జగద్వ్యాపారమైతే నిత్యసిద్ధుడైన ఈశ్వరునికి మాత్రమే. ఎందువల్ల? ఆ ఈశ్వరుడే అక్కడ (జగత్సృష్ట్యాదివాక్యాలలో) వక్యతుడు, ఇతరులు అక్కడ సంనిహితులు కారు. (జగత్సృష్ట్యాదులను చెప్పే సందర్భంలో ప్రకృతమైనవాడు పరమేశ్వరుడే కాని, ముక్తుల మాట ఏమీ అక్కడ లేదు). కేవలం పరమేశ్వరుడే అక్కడ జగద్వ్యాపారం విషయంలో అధికృతుడు (అధికారంకలవాడు, ఆ ప్రసంగాలలో చెప్పబడినవాడు). ఆ పరమేశ్వరుణ్ణి ప్రకృతంగా చేసికొని జగత్కర్తృత్వాదికం చెప్పబడింది. (ఈశ్వరుడే) నిత్యమైన వేదశబ్దంచేత మాత్రమే తెలియబడుచున్నవాడు (లేదా నిత్యుడు; వేదశబ్దవేద్యుడు) మిగిలిన వాళ్ళందరూ (ముక్తులు) ఆ పరమేశ్వరుణ్ణి అన్వేషించి, వాని స్వరూపం తెలుసుకొనడం కోసం ప్రయత్నించి, తద్వారా అణిమాద్యైశ్వర్యాలు పొందినట్లు వినబడుతున్నది. అందుచేత వాళ్ళు జగద్వ్యాపారంలో అసంనిహితులు (సంబంధం లేని వాళ్ళు). వాళ్ళు సమనస్కులు గాన (అలోచించే శక్తి ఉన్న వాళ్ళు గాన) వాళ్ళలో అనైకమత్యం ఏర్పడి ప్రపంచాన్ని నిలబెట్టాలి అని ఒక డంటే సంహరించా లని మరొకడు అనవచ్చు. ఈ విరోధం కూడా రావడానికి అవకాశం ఉంది. అలా కాకుండా ఒకని సంకల్పాన్ని అనుసరించే ఇతరుడు సంకల్పిస్తాడు గాన విరోధం లేదని సమర్థిస్తే అప్పుడు ఇతరు లందరూ పరమేశ్వరుని అభిప్రాయాన్నే అనుసరించి ఉంటా రనేది సిద్ధం అవుతుంది. (అనగా ఏ ఒక్కని సంకల్పాన్ని అందరూ అంగీకరిస్తారో అతడే నిత్యసిద్ధుడైన ఈశ్వరుడు).

సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థాక్షే: 4.4.18

అథ యదుక్తమ్ - "ఆప్నోతి స్వారాజ్యమ్" (తై. ఉ. 1.6.2) ఇత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే - నాయం దోషః. అధికారిమణ్డలస్థాక్షే: అధికారికో యః

సవిత్పమణ్ణలాదిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పర ఈశ్వరస్తదాయతైవేయం
స్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే. యత్కారణ మనంతరమ్ - “అప్నోతి మనసస్సత్తిమ్”
(తై.ఉ. 1.6.2) ఇత్యాహ. యో హి సర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరస్తం
ప్రాప్నోతీత్యే తదుక్తం భవతి. తదనుసారేణైవ చానంతరమ్ - “వాక్పతిశ్చక్షుష్యతిః
శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతి” (తై.ఉ. 1.6.2) ఇత్యాహ. ఏవమన్యత్రాపి యథా
సంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యం యోజయితవ్యమ్. 18

బాలానందిని

ప్రత్యక్షేతి:- “ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేత్ = శ్రుతిలో ప్రత్యక్షంగా చెప్పడంవల్ల వీళ్ళు
ఐశ్వర్యం నిరంకుశ మైనది, అన్నట్లయితే, న = కాదు; అధికారికమణ్ణలస్థాక్షేః =
అధికారికమైన సూర్యమండలంలో ఉన్నవానిని గూర్చి చెప్పడంవల్ల” అని సూత్రార్థం.

అథేతి:- “అప్నోతి స్వారాజ్యమ్” మొదలైన ప్రత్యక్షంగా (ఐశ్వర్యాన్ని గూర్చి)
చెప్పు వాక్యాలను బట్టి విద్వాంసుల ఐశ్వర్యం అడ్డు లేనిది అనడమే న్యాయం అని
ఏది చెప్పబడిందో దానిని ఇప్పుడు పరిహరించాలి. ఈ విషయంలో చెప్పబడుచున్నది.
ఇది దోషం కాదు. ఎందువల్ల ననగా ఇది అధికారికమండలంలో ఉన్నవానిని గూర్చి
చెప్పినది. అధికారికుడైన (అనగా సూర్యుడుమొదలైనవాళ్ళను ఆ యా అధికారాలలో
నియోగించే) సవిత్పమండలం మొదలైన విశేషాస్థానాలలో ఉండే పరమేశ్వరునిపై
ఆధారపడి ఉన్న స్వారాజ్యప్రాప్తి ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది. కారణం ఏమనగా - దీని
తరవాత “అప్నోతి మనసస్సత్తిమ్” అని అంటున్నాడు. (మనసస్సత్తి అనగా
“తత్సవితుర్వరేణ్యమ్, భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్” అను శ్రుతి
ననుసరించి సూర్యమండలంలో ఉన్న పరమాత్మ). అనగా సర్వమనస్సులకు అధిపతి
యైన పూర్వసిద్ధు డైన (పూర్వంనుంచి ఉన్న) ఏ ఈశ్వరు డున్నాడో ఆ ఈశ్వరుణ్ణి
పొందుతాడు అని చెప్పి నట్లయినది. (దీనిని పట్టి ముందు చెప్పిన స్వారాజ్యం
నిరంకుశమైన ఐశ్వర్యం కాదు. అట్లయితే ఈశ్వరుణ్ణి పొందుతాడు అని తరవాత చెప్పడం
కుదరదు. అందుచేత భోగం విషయంలోనే స్వారాజ్యం కాని జగజ్జన్మాదుల విషయంలో
లేదు అని భావం). దీనినే అనుసరించి తరవాత కూడా “వాక్పతిః.....భవతి” అని

అంటున్నాడు. ఇదే విధంగా ఇతరస్థలాలలో కూడ (కామచారాదులలో కూడ) ఇతరుల (ముక్తుల) ఐశ్వర్యం నిత్యసిద్ధుడైన ఈశ్వరునిమీదనే ఆధారపడి ఉంటుందని, యథాసంభవంగా అన్వయించుకోవాలి. 18

సూ. వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ 4.4.19

వికారావర్త్యపి చ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపం న కేవలం వికారమాత్రగోచరం సవిత్పమణ్ణలాద్యధిష్ఠానమ్. తథా హ్యస్య ద్విరూపాం స్థితిమాహామ్నాయః - “తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి” (భా.ఉ. 3.12.6) ఇత్యేవమాదిః న చ తన్నిర్వికారం రూపమితరాలంబనాః ప్యామ్నవస్తీతి శక్యమ్; అతత్క్రతుత్వాత్తేషామ్. అతశ్చ యదైవ ద్విరూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవావ్య నగుణ ఏవావతిష్ఠంతే ఏవం నగుణోఽపి నిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవావ్య సావగ్రహ ఏవావతిష్ఠంత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. 19

బాలానందిని

వికారేతి:- “వికారావర్తి చ = పరమేశ్వరస్వరూపం వికారంతో (కార్యప్రపంచంతో) మాత్రమే సంబంధించినది కాదు. తథా = అట్లు, స్థితిమ్ = వికారాగోచరస్థితిని, అహహి = శ్రుతి చెపుతున్నది కదా?” అని సూత్రార్థం.

వికారేతి:- నిత్యముక్త మైన పరమేశ్వరస్వరూపం కేవలం వికారమాత్రగోచరమే కాదు, అనగా సవిత్పమండలాదులలో మాత్రమే ఉండేది కాదు, వికారావర్తి కూడ, వికారాలకంటే దూరంగా ఉండేది కూడ. ఎందువల్ల ననగా “తావానస్య....దివి” ఇత్యాది శ్రుతి పరమేశ్వరుని రెండు విధాలైన స్థితిని చెపుతున్నది. నిర్వికారమైన ఆ రూపాన్ని ఇతరాలంబనాలు (ఇతరముల ఆలంబనాలను తీసికొని ఆ యా ఉపాసనలు చేసినవాళ్ళు) పొందుతారని చెప్పడానికి శక్యం కాదు. ఎందువల్ల ననగా వాళ్ళు తత్క్రతువులు కాదు. (అనగా ఆ నిర్వికారరూపాన్ని ధ్యానించినవాళ్ళు కాదు). అందుచేత (విద్వాంసులు) ద్విరూపుడైన పరమేశ్వరునిలో నిర్గుణరూపాన్ని పొందకుండా సగుణ

రూపంలో మాత్రమే ఎట్లు ఉంటారో, అట్లే సగుణంలో కూడ నిరవగ్రహమైన (నిరంకుశమైన) ఐశ్వర్యాన్ని పొందకుండా సావగ్రహైశ్వరంలోనే ఉంటారు అని గ్రహించాలి. 19.

సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే 4.4.20

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్మృతి - “న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుత్ భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః” (క.ఉ. 5.58, శ్వే.ఉ. 6.14, ము.ఉ. 2.2.10) ఇతి. “న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాజ్జో న పావకః” (భ.గీ. 15.6) ఇతి చ. తదేవం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయాః .20

బాలనందిని

దర్శయత ఇతి:- “ప్రత్యక్షానుమానే = శ్రుతిస్మృతులు, ఏవమ్ = ఇట్లు, దర్శయతశ్చ = చూపుతున్నాయి కూడ” అని సూత్రార్థం.

దర్శయత ఇతి:- పరజ్యోతిస్సు (పరమేశ్వరుడు) వికారాలలో (మాత్రమే)లేడు అనే విషయాన్ని “న తత్ర...అగ్నిః” అని, “న తద్భాసయతే....పావకః” అనీ శ్రుతిస్మృతులు చూపుచున్నాయి కూడ. ఈ విధంగా పరజ్యోతిస్సు వికారాతీతంగా ఉండడం ప్రసిద్ధమే అని అభిప్రాయం. 20.

సూ. భోగమాత్రసామ్యలిప్తాచ్చ. 4.4.21

ఇతశ్చ న నిరఙ్కుశం వికారాలమ్బనానామైశ్వర్యం యస్మాత్ భోగమాత్రమేనైషామనాదిసిద్ధినేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే - “తమాహవో నై ఖలు మీయంతే లోకోఽసౌ” (కౌషీ. ఉ. 1.6) “యదైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్త్యేవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి” (బృ.ఉ. 1.5.20) “తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతి” (బృ.ఉ. 1.5.23) ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశలిప్తేభ్యః. 21

బాలానందిని

భోగేతి:- “భోగమాత్రసామ్యలిబ్ధాచ్చ - భోగంలో మాత్రమే పరమేశ్వరునితో సామ్యం ఉన్న దని చెప్పే లింగం కూడా ఉండడంవల్ల (నిరంకుశైశ్వర్యం లేదు)” అని సూత్రార్థం.

ఇతశ్చ:- ఈ కారణంవల్ల కూడ వికారాలంబనుల (కార్యబ్రహ్మద్వైపాసనచేసిన విద్వాంసుల) ఐశ్వర్యం నిరంకుశం కాదు. ఏ కారణం అనగా - వీళ్ళ భోగం మాత్రమే అనాదిసిద్ధుడైన ఈశ్వరుని భోగంతో సమానంగా ఉంటుంది అని “తమాహ....అసా”, “యథైతాం....అవంతి”, “తేన....జయతి” ఇత్యాదులైన భేదాన్ని చెప్పే లింగాలవల్ల తెలుస్తున్నది.

వి. బ్రహ్మలోకానికి వెళ్ళిన ఉపాసకునితో హిరణ్యగర్భు డంటాడు - “ఈ అమృతరూపాలైన ఉదకాలు నాచేత భుజించబడుతున్నాయి. ఈ లోకం నీకు కూడ” ఇది మొదటి శ్రుతికి అర్థం. “ఈ దేవతను (సగుణబ్రహ్మను) సమస్తభూతాలు ఏ విధంగా సేవిస్తాయో ఆ దేవతోపాసనచేసినవానిని కూడా సేవిస్తాయి” (రెండవ వాక్యం అర్థం). “ఆ దేవతకొరకు (నుండి) సాయుజ్యాన్ని, సమానరూపత్వాన్ని, సలోకత్వాన్నీ కూడ ఉపాసకుడు జయిస్తాయి. (పొందుతాడు)” అని మూడవ వాక్యానికి అర్థం. 21

భాష్యమ్

నన్వేషం సతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్తథాచైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి -

సూ. అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్. 4.4.22

నాడీరశ్మినమన్వితేన అర్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి, యస్మిన్ అరశ్చ హ నైణ్యశ్చార్థవో బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి, యస్మిన్నైరంమదీయం సరో, యస్మిన్నశ్వత్థః సోమసవనో, యస్మిన్నపరాజితా పూః బ్రహ్మణః, యస్మిం శ్చ ప్రభువిమితం

హిరణ్మయం వేశ్య, యశ్చానేకథా మన్తార్థవాదాదిప్రదేశేషు ప్రపశ్యంతే తం తే ప్రాప్య
 న చన్ద్రలోకాదివ భుక్తభోగా ఆవర్తంతే. కుతః? “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్య మేతి”
 (ఛా. ఉ. 8.6.6, క. ఉ. 6.16) “తేషాం న పునరావృత్తిః” (బృ. ఉ. 6.2.15) “ఏతేన
 వ్రతివద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే” (ఛా. ఉ. 4.25.1)
 “బ్రహ్మలోకమభినంపద్యతే, న చ పునరావర్తతే” (ఛా. ఉ. 8.15.1) ఇత్యాదిశబ్దభ్యః
 అన్తవత్త్వేఽపి త్వైశ్వర్యస్య యథానావృత్తిస్తథా వర్జితమ్ - “కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ
 సహతః పరమ్” (బ్ర. సూ. 4.3.10) ఇత్యత్ర. సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాం తు
 నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధేవానావృత్తిః. తదాశ్రయణేనైవ హి
 సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి. “అనావృత్తిః శబ్దాదనావృత్తిః శబ్దాత్” ఇతి
 సూత్రాభ్యాసః శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. 22

ఇతి శ్రీమత్పురమహంసపరివ్రాజకాచార్య-శ్రీగోవిందభగవత్పుజ్యపాదశిష్య

శ్రీమచ్ఛాఙ్కరభగవతః కృతే శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః

సమాప్తమిదం బ్రహ్మసూత్రశాఙ్కరభాష్యమ్

బాలానందిని

నన్వితః:- ఇట్లైతే ఈ ఐశ్వర్యం సాతిశయం గాన (అనగా దీనికంటే గొప్పదైన
 ఐశ్వర్యం కూడా ఉన్నట్లు తెలుస్తూన్నది గాన) ఇది అంతం కలదే అవుతుంది (అనగా,
 అనిత్యమే అవుతుంది). అప్పుడు ఈ విద్వాంసులకు ఆవృత్తి ప్రస్తక్క మవుతుంది (వీళ్ళు
 తిరిగి రావలసిన ప్రమాదం ఉంటుంది). కదా? దీనికి పూజ్యుడైన అచార్యుడైన
 బాదరాయణుడు ఉత్తరం పరిస్తున్నాడు-

అనావృత్తిరితి:- “శబ్దాత్ = శబ్దంవల్ల (శ్రుతివల్ల), అనావృత్తిః = అవృత్తి ఉండదు” అని సూత్రార్థం.

వాడీతి : నాడులతోను రశ్ములతోను సంబంధించినది అర్చిరాదులు వర్వములుగా (మధ్యనివాసస్థానాలుగా) కలది అయిన దేవమార్గంచేత - ఏ బ్రహ్మలోకంలో అరము, ణ్యము అను రెండు సముద్రాలు ఉంటాయో, ఇక్కడనుండి మూడవ ద్యులోకమైన ఏ బ్రహ్మలోకంలో ఐరం (మధ్యపూర్ణము), మదీయం (మత్తును కలిగించేది) అయిన సరస్సు ఉన్నదో, దేనియందు సోమాన్ని (అమృతాన్ని) కురిసే అశ్వత్థ వృక్షం ఉన్నదో, దేనియందు బ్రహ్మయొక్క అపరాజిత అనే పట్టణం ఉన్నదో, దేనియందు ప్రభువుచేత నిర్మించబడిన బంగారు గృహం కలదో, దేనిని గూర్చి మంత్రార్థవాదాది ప్రదేశాలలో అనేకవిధాల సవిస్తరంగా వర్ణింపబడిందో, అట్టి, శాస్త్రోక్తవిశేషణాలు గల ఆ బ్రహ్మలోకాన్ని పొంది వాళ్ళు చంద్రలోకంనుండి వలె భోగాలు అనుభవించి తిరిగిరారు. ఎందువల్ల? “తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్యమేతి” “తేషాం న పునరావృత్తిః”, “ఏతేన.... నావర్తనే” “బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే” “న చ పునరావర్తతే” ఇత్యాదిశ్రుతులవల్ల. ఐశ్వర్యం అంతవత్తైనా కూడ వాళ్ళకు ఆవృత్తి ఉండ దనే విషయం “కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ నహతః పరమ్” అనే చోట చెప్పబడింది. సమ్యగ్దర్శనంచేత తమస్సు నశించిన, నిత్యసిద్ధనిర్వాణ పరాయణులకైతే, (నిత్యసిద్ధమైన నిర్వాణమునందు ఆసక్తి కలవారికైతే) అనావృత్తి సిద్ధమ్. వాళ్ళు ఆవృత్తి పొందరు అనే మాట నిశ్చితమే. సగుణశరణులకు కూడ (సగుణోపాసన చేసినవాళ్ళకు కూడ) చివరికి సమ్యగ్దర్శనాన్ని ఆశ్రయించడంచేతనే అనావృత్తి సిద్ధిస్తుంది. అలాంటప్పుడు మొదటినుండి సత్కుగ్దర్శనాన్నే ఆశ్రయించినవాళ్ళ మాట చెప్పాలా అని అర్థం. “అనావృత్తిః శబ్దాత్” “అనావృత్తిః శబ్దాత్” అని సూత్రాన్ని ఆవృత్తి చేయడం శాస్త్రపరిసమాప్తిని సూచిస్తుంది.

అధ్యాయసమాప్తి సూచించడానికి సూత్రంలోని ఒక పదం మాత్రమే ఆవృత్తి చేయబడుతుంది. శాస్త్రసమాప్తిసూచకంగా మొత్తం సూత్రమే ఆవృత్తి చేయబడుతుంది.

ఈ విధంగా సమన్వయం చెప్పడం ద్వారా బ్రహ్మత్యైక్యానికి వేదాంతాలే ప్రమాణం అని నిశ్చయించబడింది. వాక్యార్థజ్ఞానం విషయంలో స్మృతితర్కాదివిరోధం

మొదలైన అన్ని విధాలైన విరోధమూ కూడ పరిహరించబడింది. సాధనసంపత్తి చూపబడింది. అందువల్ల వివేకాదిసాధనసంపత్తి కలిగి ఉండి, శ్రవణాదుల ఆవృత్తిచేత సమస్తప్రతిబంధాలను తొలగించుకొన్నవానికి అఖండాత్మజ్ఞానం కలగడంవల్ల సమూలబంధం నశించగా నిష్కలంకానంతచిదానందస్వరూపస్థితి లభిస్తుంది దని సిద్ధం. (రత్నప్రభ).

జగద్వ్యాపారాధికరణం సమాప్తం

“బాలానందిని” అను శ్రీమచ్ఛాంకరశారీరకభాష్యాంధ్రవ్యాఖ్యానంలో

చతుర్థాధ్యాయంలో చతుర్థపాదం సమాప్తం

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యం సమాప్తం

యత్కుపాలేశసంసర్గాద్వ్యాఖ్యేయం రచితా మయా,

తస్యైవ జానకీజానేః పదయోరియమర్హ్యతే.

దేవతానుగ్రహః పిత్రస్తపశ్చాచార్యసత్కుపా,

కర్తాస్మద్ధన్యజాతస్య కరణం కేవలం వయమ్.

కల్యాద్యభైమ, వర్మిన్ ఖఖచన్తశరైర్కితే (5100)

ఏకోనయా ద్విసాహస్ర్యా మితే హూణశతాబ్దకే (1999)

ప్రమాథ్యాశ్వయుజే శుక్లసప్తమ్యాం స్థిరవాసరే

కృపా శ్రీజానకీజానేః ప్రాప్నోన్మత్పుతిరూపతామ్.

16.10.1999 పగలు గం. 3.34ని.లకు

శ్రీః శ్రీః శ్రీః శ్రీః శ్రీః